

Universidad
GRANADA
Caja A
Cuenta 20
771²

1. a. 7. 21.

11802595

96 1
9-171

MADE IN SPAIN

del collegio de La Compañia de Jesus de Granada R/4897
132

BENEDICTI
ARIAE MONTANI
HISPALENSIS
COMMENTARIA
IN ISAIAE PROPHETAE
SERMONES.

Notado segun el expur-
gatorio del año de 1632
Andrés Cuenca
no tiene q' expurgar
de nuevo por el ex-
purgatorio de 1640.
No añade cosa especial el
Expurgatorio del año de 1640

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. X C I X.

Del aposento del Sr. M^o de Escritura

AD SANCTISSIMAM
ECCLESIAM ROMANAM,
EIVSDEMQUE PONTIFICEM SUMMUM,
ET LEGITIMOS OMNES MINISTROS,
BENEDICTI ARIÆ MONTANI

P R Æ F A T I O.

COMMENTARIA in *Isaiam*,
qua iam pridem Antuerpia in-
choata ad trigessimum ferè caput
promoueram, propter assiduas
peregrinationes & otij inopiam,
pluribus intermissa annis, ac diuini
beneficij ope incudi rursus reddita, subducto ad
eam rem ex alijs curis tempore, demùm exegimus.
Ea, si non pro argumenti dignitate ac pondere abso-
luta, nihilominus, uti spero, tibi Mater sanctissima,
Pontifici, præsulibus, ministrisq; ceteris tuis primo-
ribus grata futura, ex eo maxime, quòd ij apud te or-
dines, uti præcipui ac sublimes animiq; magni, ita
ab inuidia prorsus alieni, ubi cuiuspiam ex filiis
tuis fidelem, simplicem, sanamq; experti fuerint men-
tem: cetera officia, quamquam exigua vel medio-
cra, boni consulere, fovere, atq; à calumnia ac detra-
ctione vindicare consueverint, exceptionibus iis ve-
niam indulgendo, quas humanitas ipsa & Chri-

stiana cum primis caritas quantum efficere licuit, conatis indulgenter & ingenue condonare solet. Cuius nota fuerint, ingenij modus, qui non omnibus aequalis contingit, solitudo, temporis inopia oportuni, ac senescentis aui imbecillior vis & habitudo. Quibus exceptionibus cum ipse unus multorum non immunis uiuam, integras tamen ergate, sancta Ecclesia, filiosq; tuos omnes fidem, voluntatem, & sedulitatem, qua mihi antiqua semper fuisse, seruo, & ad supremum mortalis huius uitae spiritum profiteor. Atque hoc certus addictusq; proposito, mei uota animi, perpetuam pacem, tranquillitatem, felicitatemq; ex Deo poscentis, tibi denuo defero ac destino. Hispali, Nonis Octobris. cl. l. xciij.

LECTORI SCRIPTOR.

*Si Christum ignoras, cruciabere nostra legendo:
Noueris hunc, legito: iam tibi cuncta patent.
Hæc sibi nil pugnat: neque enim sibi pugnat Iesus,
Sed lucem miseræ non capiunt tenebræ.*

BENED. ARIÆ MONTANI HISPALENSIS IN LIBRVM SERMONVM ISAIAE COMMENTARIA.

Prefatio de Sapientia & Scientia.

ERVM omnium, quæ in vita expetendæ atq; optabiles putantur, præstantissimam optabilissimamque sapientiam esse, diuinorum librorum oraculis docemur: quod nihil in uniuersa rerum natura dignius, nihil antiquius, atque ad æternam felicitatem consequendam & obtinendam nihil sapientia commodius hominibus esse credatur. Atque adeo hæc sententia, omnibus sanctis, piis, sapientibusque uiris celeberrima, ab ipsa eadem Sapientia dictata, excepta, confirmataque celebratur: sicuti scriptum est; Nunc ergo filij audite me, PROU. 7. beati qui custodiunt uias meas. Audite disciplinam, & estote sapientes, & nolite abiicere eam. Beatus homo qui audit me, & qui uigilat ad fores meas cotidie, & obseruat ad postes ostij mei. Qui me inuenit, inueniet uitam, & hauriet salutem à Domino. Neque uerò ex ui solùm & efficientia ipsa, sed ex origine etiam, loco naturaque sua, sapientiæ magnitudo, pulchritudo, atque dignitas commendatur. Ceteræ namque res quæ uulgò ut magnæ multo studio ac labore petuntur, industria, arte & contentione adhibita, comparari tandem atque obtineri uel à uilibus, imperitis, ignobilibusque ingeniis possunt, utpote quæ non altius quam in terra, aut circa terram in mari gignantur, & fiant, mortaliumque hominum artificio & opera in lucem proferri & comparari soleant, cuiusmodi sunt opes, potentiæ,

voluptates corporis, & quæ istarum rerum causa appetuntur, diuitiæ. At verò sapientiæ natura adeò excellens, adeoque præstans, adeò à communi & vulgari facultate semota est, vt à nemine hominum in terris vllò humano ingenio, studio, aut labore reperiri, neque vllò aliarum rerum pretio impenso atq; soluto emi possit, vt quæ cælestis planè longeque à terris seposita sit, atque vt sublimiorem originem locumque sortita, omnem inferiorum rerum comparationem longissimè vincat, omne etiam humanarum opum & diuitiarum pretium contemnat. Quam quidem sapientiæ incomparabilem rationem antiquissimi illi Philosophi, & prudentissimi naturæ rerum æstimatores egregiè comprehensam ostendebant, sicuti scriptum est: Habet

Job 18.

» argentum venarum suarum principia: & auro locus est in
 » quo conflatur. Ferrum de terra tollitur, & lapis solutus calore in æs vertitur. Tempus posuit tenebris, & vniuersorum finem ipse considerat, lapidem quoque caliginis, & vmbra mortis. Diuidit torrens à populo peregrinante eos quos oblitus est pes egentis hominis & inuios. Terra de qua oriebatur panis in loco suo, igni subuersa est. Locus Sapphiri lapides eius, & glebæ illius aurum. Semitam ignorauit auis, nec intuitus est eam oculus vulturis. Non calcauerunt eam filij institorum, nec transiit per eam læna. Ad silicem extendit manum suam, subuertit à radicibus montes. In petris riuos exedit, & omne pretiosum vidit oculus eius. Profunda quoque fluuiorum scrutatus est, & abscondita in lucem produxit. Sapientia verò vbi inuenitur? & quis est locus intelligentiæ? Nescit homo pretium eius, nec inuenitur in terra suauiter viuentium. Abyssus dicit, non est in me: & mare loquitur, non est mecum. Non dabitur aurum obrizum pro ea, neque apprehendetur argentum in commutatione eius. Non conferetur tinctis Indiciæ coloribus, nec lapidi Sardónico pretiosissimo, vel Saphiro.

saphiro. Non adæquabitur ei aurum vel vitrum, nec commutabuntur pro ea vasa auri. Excelsa & eminentia non memorabuntur comparatione eius: trahitur autem sapientia de occultis. Non adæquabitur ei Topasius de Æthiopia, nec tincturæ mundissimæ componetur. Vnde ergo sapientia venit? & quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab oculis omnium viuentium, volucres quoque cæli latet. Perditio & mors dixerunt, auribus nostris audiimus famam eius. Deus intellexit viam eius, & ipse nouit locum illius, &c. Omnia autem huius longæ sententiæ argumenta eò pertinent, vt quanquam ceterarum facultas rerum hominibus labore, industria, & diligentia comparari constareque posse videatur, tamen sapientiæ vsus nullis humanis operis, aut diuitiarum pretio haberi posse ostendatur. Etenim res omnes quæ certæ, perpetuæ, statæque sunt, incertarum, corruptibilium, & fluxarum rerum permutationem contemntes, non admittunt, quando quidem comparandarum rerum pretium, rebus ipsis, naturæ æstimatione, aut par, aut maius esse oportuerit. Nam si corporis immortalitas, quæ & possideri olim & conseruari potuit, vbi semel diuino iudicio ex hominum vsibus sublata est, atque vt omnes homines semel moriantur statutum fuit, nullo iam humano pretio, nullo officio aut studio redimi potest, sicuti scriptum est: Frater non redimit, redimet homo: non dabit Deo placationem suam, & pretium redemptionis animæ suæ, &c. quoniam pacto maiora, & diuina munera, cuiusmodi sunt æterna salus hominum, deificatio, &c. quæ profus diuina sunt (quo in genere sapientia quoque censetur) vllis corruptibilium, & fluxarum rerum permutationibus emi compararique possunt? Videmus autem & scimus cōplures & fuisse, & esse, quibus aliarum quæ maximæ vulgò putantur, rerum, vt diuitiarum, opum, potentia, regnorum & imperiorum possessio atque vsus contigit;

gerit, nullos verò, quibus vel proprio studio, opera & labore, vel ceterarum quas possiderent, rerum impensis, maximum hoc sapientiæ munus fuerit redemptum. Etenim hæc pars, vt diuina planè atque cælestis, & supra omnem mundi locum seposita, ab vno tantum Deo donari potest, sic ex eodem, supplicibus & assiduis precibus, ac verò animorum studio, contentisque votis petenda est. Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter & non improperat, & dabitur ei. Postulet autem in fide nihil hæsitans, &c. Quamobrem prudentissimus ille Salomon, post obtentum & confirmatum patrium regnū, hanc vnam facultatem sibi maximè ad omnia, tum priuata, tum publica vitæ munia, vtilem atque oportunam, ceteris omnibus neglectis rebus, à Deo optionem dante, postuladam duxit, postuladamque, non sine diuinis prudentissimi iudicij & consilij laudibus obtinuit. Quia postulasti verbum hoc, & non petisti tibi dies multos, nec diuitias, aut animas inimicorum tuorum, sed postulasti tibi sapientiam ad discernendum iudiciū: ecce fecit tibi secundum sermones tuos, & dedi tibi cor sapiens & intelligens, in tantum vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit.

Triplex autem sapientiæ significatio in sacris obseruatur libris, triplexque ratio huic verbo ad definiendum subiicitur. Vnum genus earum rerum est, quæ humani ingenij vi, studio, cogitatione, ac agitatione percipi, obtinerique possunt, quibus huius seculi homines suas res agere, quærere, consequi, atque retinere solent. Homines autem huius seculi dicimus eos, qui veteris illius Adami tantum imaginem similitudinemque tuentur. Atque de huiusmodi sapientia illud à Iesu Christo dictum est: Et iustificata est sapientia à filiis suis. & illud item, Filij huius seculi prudentiores in generatione sua sunt, quam filij lucis. Hæc verò sapientia vtpote terrena, animalis & diabolica, fraudibus,

dolis, & deceptionibus, insolentia, audacia, ceterisque prauitatis artibus constans; nō ea est quam quærimus, quamque sacræ literæ tantopere laudant, mortalibusque expetendam ac postulandam commendant.

Secundum verò genus in earum rationum atque rerum cognitione & contemplatione consistit, quæ altissimæ, occultissimæ, ac penitus diuinæ sunt, quæque nihil humanum, mortale, atque inconstans admixtum habent, cuius facultatis ratio non solum in illarum cognitione rerum, sed in ipforum quibus contigit animorum perfectione & sanctificatione versatur. Atque hæc quidem sapientiæ exercitatio eas rerum definitiones spectat, quas nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascēdisse arbitramur. Nam cum hæc diuinū Spiritum auctorem doctoremque solum sortita sit, usque solum cōtingat qui spiritu Dei acti, filij Dei nominantur, & existunt, nullam præterea humanam operam, diligentiam, nullam mortalis ingenij dexteritatem cui cedere debeat, agnoscit, vt quæ veteris hominis imperfectione ac tenuitate spreta atque reiecta, solum nouas creaturas informet, nouosque instruat homines, qui secundum Deum creati sunt in iustitia, sanctitate, ac veritate, atque ideo hæc illa sapientia est quam cum perfectis tantum communicari posse D. Paulus confirmat. Sapientiam loquimur inter perfectos, sapientiam verò non huius seculi, neque principum huius seculi, qui destruuntur, sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram, quam nemo principum huius seculi cognouit. Cuius quidem diuini & incomparabilis Dei doni, quod vel minima etiam pars à nobis adhuc desideretur, doceri ratio, atque indicari hoc loco non potest: optari autem, desiderari, atque assiduis precibus, omni que studio & contentione peti ab hominibus potest, & debet: vt possint comprehendere cum

omnibus sanctis quæ sit latitudo, longitudo, sublimitas,
 & profundum, scire etiã supereminentẽ scientiæ charita-
 tẽ Christi, vt impleantur in omnẽ plenitudinem Dei, qui
 potens est omnia facere superabundanter quàm petimus,
 aut intelligimus secũdum virtutẽ quæ operatur in sanctis.
 Porro autem tertium sapientiæ genus est, in quo diui-
 narum atque humanarum rerum continetur ratio, earum
 videlicet quæ hominibus, antè etiam quàm ad illum per-
 fectionis gradum peruenire datum sit, cognosci, & com-
 prehendi possunt ac debent, sine cuius facultate, vsu, &
 exercitatione illa altera, cuius modò mentionem fecimus,
 obtineri non potest. Namque huius generis legitima, &
 bene consolidata ratio, viam in hominum animis sternit
 ac munit, quam Deus alteram illam profus diuinam sa-
 pientiam communicaturus ingrediatur. Fieri enim nequit
 vt homo quispiam dummodo rationis, & humani ingenij
 viribus & vsu valeat, qui huius sapientiæ expers omnino
 fuerit, alterius compos fiat, sicuti scriptum est: Si quis au-
 tem ignorat, ignorabitur. & apud Psaltem: Vir insipiens
 non cognoscet, & stultus non intelliget hæc. Atque adeò
 hæc illa sapientia est, quam sacra diuinãque scripta miris
 atque perpetuis oraculis commendant, atque hominibus
 exoptandam, expetendam, quærendam, & postulandam
 proponunt. Huius verò argumentum multiplex propterea
 est, quod omnium diuinarum rerum quæ à mortalibus
 cognosci possunt rationem, omnemque humanæ vitæ, ad
 æternæ felicitatis tandem percipiendos fructus, institutio-
 nem continet. Quamobrem huius sapientiæ exacta ratio,
 exercitatio, & legitimus vsus ab iis longissimè distat, qui
 impietate, scelere, ac turpitudine laborant, quod genus ho-
 minum interdum insipientes, nunc viles, frequenter stul-
 tos sermo diuinus appellat. De quibus huiusmodi quam-
 plurimæ passim leguntur sententiæ: In maleuolam ani-
 mam

Corinth. 14.

Psal. 91.

mam nunquam introibit sapientia, neque habitabit in cor-
 pore subdito peccatis, Spiritus enim sanctus disciplinæ ef-
 fugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quæ sunt sine
 intellectu, & corripietur à superueniente iniquitate. Pios
 igitur animos sinceræ atque probatæ mentes eorum esse
 oportet, qui huius maximæ virtutis muneribus imbui, ac
 perfungi cupiunt, sicuti scriptum est: Initium sapientiæ ti-
 mor Domini, intellectus bonus omnibus faciẽtibus eum.

Quamquam verò hanc sapientiæ facultatem homini-
 bus, nondum etiam ad illum, quem antea indicauimus
 perfectionis gradum perductis, contingere posse non ab-
 nuamus; illud tamen fieri minimè potest, vt mortales ho-
 mines humana tantum virtute & diligentia, sine Dei tum
 auxilio, tum ductu & dono, eam sibi partem assequi præ-
 stareque possint. Nam cum plurimas de Deo diuinis que
 rebus, de humanæ naturæ constitutione, & institutione,
 etiam rationes hæc sapientia contineat, cumque animalis
 homo non solum ad rerum diuinarum lucem, sed ad
 mundi etiam, & naturæ occultiores causas, & rationes
 percipiendas infirmiore facultate, & caligantibus noctua-
 rum oculis sit, ipsa rerum & argumentorum sapientiæ hu-
 ius magnitudo & sublimitas imbecillam hominis men-
 tem diuina luce, auxilio, & excitatione, indicatione, &
 doctrina ad sui perceptionem egere, manifestè arguit, at-
 que ita scriptum est: Quia Dominus dat sapientiam, &
 ex ore eius prudentia & scientia. & iterum: Apud ipsum
 est sapientia & fortitudo: ipse habet consilium & intelli-
 gentiam. Huiusmodi oraculorum sententiis non tantum
 sapiendi facultatem, sed argumenta quoque & materiam
 à Deo suppeditari docemur. Quæ verò ad hanc faculta-
 tem comparandam præstari ab homine possunt & debent,
 ea sunt, voluntas, simplicitas, optio, desiderium, fides,
 petitio, conatus, studium, atque meditationis assiduitas:
 B 2 quod

Sap. 3.

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

quod his virtutibus & partibus iam inde à principio humanæ naturæ à Deo datis, & post etiam diuinæ gratiæ promissione confirmatis valere, atque vti humanus animus possit, quibus non ille, propter illam originalis iustitiæ iacturam caruit, sed vnà cum intellectu, & liberi arbitrij muneribus ac facultate potiri & fungi permissus est, sicuti scriptum est: In sudore vultus tui vesceris pane tuo. De cuius oraculi arcanis grauissimisque sententiis magna nobis Deo annuente est aliàs suscipienda disputatio. Igitur ad obtinendum sapientiæ huius, de qua agimus, donum, præter assiduam & vehementem postulationem, affectus, conatus, labor & studium præstari ab hominibus debent, sicuti scriptum est: Si quæsieris eam quasi pecuniam, & sicut thesauros effoderis illam; tunc intelliges timorem Domini, & scientiam Dei inuenies. Quia Dominus dat sapientiã, & ex ore eius prudentia & scientia. Custodiet rectorum salutem, & proteget gradientes simpliciter, seruans semitas iustitiæ, & vias sanctorum custodiens. Tunc intelliges iustitiam, & iudicium, & æquitatem, & omnem semitam bonam. Hanc verò sapientiæ facultatem cum morum & vitæ probitate atque virtute coniunctam esse oportere, & iis, quas modò indicauimus, & aliis quam plurimis sententiis docemur. Vt ambules (inquit ipsa) in via bona, & calles iustorum custodias.

Est autem præterea quædam alia pars & facultas, quæ tametsi dum perfecta & absoluta est, in sapientiæ finibus contineatur, tamen ab iis qui nondum fuerint sapientiam consecuti, comparari quodammodo possit, & capi: cuiusmodi ratio & pars in sacris sermonibus scientia appellatur. Dicimus autem scientiam verborum & rerum peritiã atque interpretationem, cui si prudentiæ, virtutis, ac pietatis accesserit vsus, in sapientiæ definitionibus locus est, sin verò hæc desint, nudum tantum atque

ieiun-

ieiunum scientiæ nomen manet. Ex quo fit vt scientiæ nomen interdum separatum, nonnunquam verò cum sapientia coniunctum commemoretur: atque inde adeò euenit, vt hæc pars perfecta, atque sapientiæ coniuncta, non nisi in bonis ac piis hominum mentibus inueniatur, vt verò imperfecta & separata est in improbis, aut saltem in non bonis, atque Deo probatis hominibus reperiri aliquando possit. Id quòd diuus Paulus manifestè indicauit: Si habuero, inquit, prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam, charitatem autem non habuero, nihil sum. 1 Cor. 13.

Aliud porrò illius facultatis genus est, quam scientiam Dei sacra appellant scripta, cuius, quod longè ab ea de qua nunc agimus, ratione sepositam esse intellexerimus, definire, indicare, ac persequi consiliu nunc non est, sed in aliud tempus opportunè à Deo concessum, tractandam differimus.

Cum verò plurima & maxima cum scientiæ, tum sapientiæ argumenta quæcunque videlicet à mortalibus agnoscì possunt, in omnibus sacrorum scriptorum voluminibus latè & variè dispersa pateant, vnus Iesaiæ vatis liber est; in quo omnia ferè quæ per alios diffusa inueniuntur, veluti in vnum commune theatrum redacta visuntur. Nullum enim eorum quorum monumenta extant vatum, nullum aliorum diuinorum scriptorum opus est, cuius præcipua argumenta & rationes in huius auctoris voluminibus, vel non indicentur, vel exactissimè etiam non tractentur. Nam si scientiæ, & rerum verborumque cognitionem spectemus, de mundi rerumque satu & ortu, partibus, muneribus, causis, effectibus, & euentibus, de cælestibus spiritibus, de hominum genere, antiquoque ac præsentì statu, deque horum omnium parente, rectore, & Principe Deo, atque de diuinæ prouidentiae ratio-

nibus, plurima & clarissima apud hunc vatem inuenimus argumenta. Si de religionis ac pietatis rebus, de laude & commendatione virtutum, de vitiorum & scelerum vituperatione, de officiorum, ac totius vitæ præceptis & institutis agatur, immensam ferè horum omnium generum materiam & copiam Iesaiæ scripta legentibus suppeditant. His accedit quod ex posterioribus vatibus nemo antiquorum vel plura, vel frequentiora, vel clariora monumenta, neque ea de Israëlitis tantum, sed de pluribus etiam tum vicinarum & finitimarum, tum longinquarum gentium rebus, ad posteritatis memoriam notauit. Illud præterea vehementer huius auctoris lectionem commendat, quòd, cum Prophetæ omnes, per quos antè & post hunc diuina oracula edita fuerunt, maximum illud & arcanum admirandumque humanæ salutis consilium indicauerint, vnus Iesaias plurimis, copiosissimis, grauissimis, atque illustrissimis argumentis, præter ceteros est profecutus. Nam ceterorum omnium libris diligenter euolutis, & perlectis, quanquam multa, quæ hanc rem spectare videantur, tamen latenter indicata, longiusque repetenda indicia reperiamus; tamen aperta atque expressa testimonia & monumenta, & quæ nullam aliam præterea quàm de humana salute interpretationem admittant, certo apud singulos numero inuenimus, vt apud Mosem quatuor ab ipso legislatore edita, vnum etiam ex Balaami vaticiniis eodem Mose referente, adiunctum, apud Ieremiam sex, apud Ezechielem decem, apud Hoseam duo, vnum apud Ioëlem, vnum quoque in Amosi libello, & Abdiæ omne oraculum hoc vno argumento absolutur. Micheas verò bis hanc rem tractat. Habacuc autem semel, itemque Sephanias & Haggæus, Zacharias porrò quater, Malachias semel hoc mysterium tractauit. Verum enimvero singulorum, quos commemorauimus de

de hac tanta re argumenta & testimonia, cum claritate & perspicuitate, tum numero ipso Iesaias longè superat, vtpote qui quindecies ex professo de tanto arcano copiosissimè perorauerit, ita vt ad eam rationem & causam præcipuè instructus & informatus fuisse, atque inde fortassis, diuino spiritu illius parentes monente, nomen obtinuisse existimari possit. Namque nomen *Iesaghiab* Hebraicum salutem Dei, & quintum decimum significat hoc modo, ישעיהו, saluare, siue seruare, certum atque constans decretumque interpretari ad verbum cognoscent, qui verbi Hebraicam originem, simulque nostram de futuri temporis vi adnotationem edocti sunt, de quanos sæpè in aliorum vatum commentariis disseruimus. Illis verò duabus finalibus literis יהו vnum ex diuinis nominibus, ac simul quindenarius numerus religiosè indicatur, atque ita nomen ישעיהו ex eo factum videtur, quod huic vati de diuina hominum salute decimum quintum apertè fuerat perorandum. Porro autem in describendo redemptionis & salutis consilio, negotio, exitu atque euentu, in depingendo, adnotando, atque indicando salutis ministro ac Pontifice *Christo Iesu* egregiam profectò & illustrem præter ceteros operam Iesaias nauauit, ita vt ille vnus præcipuo quodam Iure Evangelicus Propheta à nonnullis auctoribus appelletur, quod hinc omnium maximè & diligentissimè euangelicam rationem fuerit profecutus, vel quòd Euangelistarum historia & ratio omnis, huius vatis argumenta & orationes exponant. Tantorum autem argumentorum magnitudo, & dignitas, adeò sublimi & grauissimo orationis genere tractatur, vt hac etiam parte admirationem omnibus legentibus efficiat, siue id ex ipsarum magnitudine rerum, quæ non nisi sublimibus verbis efferi possunt, siue ex præstantissimo vatis ipsius ingenio & studio, siue ex diuini spiritus instinctu acciderit, vtcunque sit, magnum

gnum tamen admirandumque est. Quibus quidem ex rebus omnibus euenit, vt hic liber quanquam frequentissimis in ecclesia lectionibus, multis omnium ferè piorum hominum studiis & exercitationibus celebretur, plurium quoque expositorum vigiliis & lucubrationibus illustretur, tamen explicatu difficillimus habeatur, & sit. Cuius & difficultatem illud auget, quòd sæpenumero vates hic dum diuinis dictatis & ostensis intentus, vel de suorum temporum rebus, vel de futuris euentibus, vel de humana salute vaticinatur, illius, quam indicauimus prorsus diuinæ sapientiæ scintillas quasdam lucentes à Deo informatas intuetur; quibus à se breuiter & mysticè decantatis, imperfectorum & animalium adhuc hominum sensus mentemque perstringit, quibus quòd ea ratio capi non possit, vatis insania, aut mentis commotio aliqua & inconstantia existimatur. Cùm tamen vitium non in rebus ipsis, neque in dicentis mente, consilio, aut oratione, sed in ipsa legentium & attendentium imbecillitate sit, sicuti scriptum est, animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei, stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur: huiusmodi plurima nos etiam fugiant necesse est, qui nondum eò sapientiæ peruenimus, quòd à Deo nostro vocamur, contendereque oporteat, sed tamen multa ex iis quæ ad alterum sapientiæ pertinent genus, nos etiam his Commentariis indicabimus, quæ à nullo Hebraicorum, Græcorum, & Latinorum interpretum ab hinc mille annis explicata legimus, non vt quicquam ex ea re, vel gloriæ & laudis vel doctissimis aut pientissimis, & nobis perpetuò suspicendis viris, per quos etiam multum nos profecisse fatemur, detrahamus, neque vt nostro ingenio, studio, aut labori, ac diligentia quicquam arrogemus (absit ab exiguo homine, modestissimi que Christi Iesu disciplinam professo,

omnis

omnis arrogantia vel culpa, vel suspicio) sed vt communi omnium & sapientissimo Doctore Deo accepta, omnia apertè referamus, Christianis que fratribus nostris lectionis sacrae commendata exercitatione, spem iniiciamus fore, vt maiora multo iis, & præstantiora, si legitimum adhibeatur studium, communicentur. Magna enim & communis omnibus legitime expectantibus, magnoque & multiplici obtinendorum donorum argumento, plena illa promissio est. Amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio & ipse faciet, & maiora horum faciet. Vt autem explicationis difficultas partitione quoque (quæ ad perspicuitatem plurimum facit) molliatur, totum opus in triginta quinque vaticinia diuidere, singulorumque vaticiniorum vniuersum argumentum sententiamque exponere operæpretium fuerit, antè verò quam id præstare incipimus, Deus ipse nobis inuocandus supplicandusque est.

C

VOTVM

VOTVM.

CONSILIO sapiente potens dextraque
secunda

Qui numeras sacris tempora perpetuis,

Qui pedibus substrata premens caelestia magnus

Templa moues, cuncta & sidera firmus agis,

Venturasq; vices mundi atque orientia longè

Sacra vides, vates qua cecinisse probas :

Arripe me tua sacra Pater laudesq; colentem,

Et iube in arcanos fortiter ire aditus;

Numine quo caelum, terras, pelagusq; benignè

Circuis, ac rebus prospicis exiguis.

Qua tu nota olim miseris mortalibus esse

Consulis, iudiciis da reseranda meis.

ARGV-

ARGVMENTVM PRIMI VATICINII.

P R I M V M vaticinium ab initio libri vsque ad illum locum pertinet. Verbum quod vidit Isaias: in quo Deus ingratitude, perduellionis, imminutaq; maiestatis actionem Iudae genti, atque Ierosolymorum ciuitati primùm intendit, deinde verò poenitentiam, & officij instaurandi studium, demeritae & prouidentiae suae promissa facilitate, vel grauissimi periculi & calamitatis denunciatione, nisi paruerint, suadet. Indicat praeterea felicissimam eorum sortem, qui diuinis consiliis & praecipis parentes, Christi promissi aduentum expectantes, salutem, felicitatem & virtutem experturi essent. Hac nos quàm breuissimè explicabimus, atque multarum rerum & sententiarum significatione magis quàm expositione docebimus; quoniam totius Scripturae sacrae exponenda cupiditate & studio ducti, properare in multis cogimur locis, & multa praetermittere, quae alias in aliis libris indicare opportunè possimus. Probari autem consilium nostrum sancta atque Catholica Ecclesiae optamus, euentumque à Deo nostro communibus votis ac precibus postulari.

CAPVT PRIMVM.

V I S I O Isaiæ filij Amos quam vidit super Iudam & Ierusalem in diebus Osiae, Ioathan, Achaz, & Ezechiae regum Iuda.

V I S I O Isaiæ filij Amos. Hanc inscriptionem non esse totius libri, sed huius tantum primi vaticinij multis argumentis docemur, in primis autem illo, quod secundo vaticinio sua etiam praefigatur in scriptio, Verbum quod vidit Isaias filius Amos super Iudam & Ierusalem. superuacanea aliàs futura, si prima haec totius libri argumenta omnia complecteretur. Deinde quod hic mos ab Isaiæ perpetuò obseruetur, ut priuatis, atque gentem aliquam propriè spectantibus vaticiniis, propria descriptio praeponatur; qua, cum prophetiae genus indicetur, tum gens ipsa quam spectat, appelletur; ut Onus Damalci, onus Aegypti. Praeterea multis aliis locis visionis mentio apud hunc vatem fit: quamobrè si haec prima in scriptio ad omnia vaticinia pertineret, dici oportuerat visiones Iesaiæ, quandoquidè non vnâ, sed multas visiones hic liber continet. His etiam accedit quod nomen Hebraicum HHAZON, pro quo Latinè ob verborum penuriam visionem reddimus, non omnes vaticiniorum formas in uniuersum, sed certum quoddam prophetiae

genus significat, de quo nonnihil statim dicemus, plura autem in duodecim vatum questionibus & commentariis, atque in huius libri præfatione disseruimus, aliasq̄, Deo donante, persequemur. Est autem nomen visionis huic prophetiæ generi impositum, non ob sententiæ certitudinem & constantiam (neque enim aut certa minus, aut minus constantia sunt cetera genera quæ de diuino consilio, indicio, decreto, ac mandato eduntur) sed magis ob singularem quandam tum argumenti ipsius, tum vaticinandi modi notationem, quod hoc genere vates res ipsas vel loco absentes, vel temporibus remotas, tanquam præsentis intra seipsos intueantur, atque interdum vno atque eodem diuino afflatu, duplices, interdum etiam triplices res alias ex aliis representatas contemplantur. Sed de hoc genere plura aliàs eaque maxima, & cognitu dignissima nobis Deus dicenda dabit: ostendemus enim verbum HHAZAH, unde nomen HHAZON deriuatur, non ad sensum, sed animi internam cognitionem, quæ in pectore atque in corde efficiatur, pertinere: exponemusq̄, ex huiusmodi obseruatione plurima sacrorum librorum loca. Igitur ut iam aliàs diximus, nomen hoc visio quoties ex Hebraico HHAZON redditur, multiplicem grauißimamq̄, sententiã nobis cogitandam proponit, quam vates ille cui visio contigerit, causis, progressionibus, consequentiis euentibusq̄, perspectis, fuerit contempletus. Itaque HHAZON obseruatio & contemplatio, vtcunque à nobis explicari Latine posset. Quamobrem huius primæ visionis argumētum multiplex in primis, grauißimumq̄, sese nobis indicat. Eodem namque ostenso vates Israëliticarum rerum statum atque euentum, cum ad sua, tum etiam maxime ad futura tempora referendum, & quod præcipuū in his rationibus est, Christianæ Ecclesiæ grauißimas rationes, perturbationes, & vicissitudines intutus est. Itaque triplex nobis cogitandum vaticiniij huius argumentum, & ipsa visionis, & rerum etiam obseruata ratio, consequentia, atque euentus indicant. Sed in his commentariis ea quæ ad illa antiqua secula referri possint, exponemus. Quæ verò ad nostra tempora pertinebunt, quòd ea nò dum transacta sint, sed cæpta, atque mysterium iam operetur, ut Paulus inquit, vel omitemus, vel significatione magis quàm oratione indicabimus; neque enim nunc diuinatores, sed expositores esse volumus, quamuis certa quedam, atque ex sacrarum scripturarum arcanis deprompta, & rebus, temporibusq̄, nostris collata ostendere, & certis consequentiis ad futuros vsque euentus deducere possimus. Sed de visione hæc nunc dixisse sit satis. Quod verò vates suum paternumq̄, nomen appellet, præter vaticiniij certitudinem ac fidem, & muneris atque officij professionem (de qua iam aliàs diximus) auctoritatis & libertatis, grauitatisq̄, indicanda causa effectum esse dicimus. Quòd Deus grauißimam atque durissimam causam apud populum, reges & principes magnis sententiis atque grauibus & duris verbis orandam ei viro mandauerit, qui tum propter generis nobilitatem, tum propter domesticum & consuetum paterni officij exemplum grauitate & auctori-

tate summa vsus, nulla hominum aut ordinum, sed sola veritatis & officij ratione habita, impositam personam liberè & constantè sustineret. Solent enim inferioris notæ homines datam sibi etiam à Deo ad principes aut alias grauißimas personas, vel ad populos duram aliquam legationem, propter humilitatem imperitiãq̄, suam recusare & deprecari, neque antè suscipere quàm iterum atque iterum iussi confirmatiq̄, fuerint: ut Moses, Ieremias, Ananias, & alij fecerunt, quod & ipsorummet historiis indicatur. Hunc autem vatem grauißimarum legationum ad populos atq̄, principes habendarum causa delegit Deus, qui nemini aut nobilitate, aut ciuilibus vitæ consuetudine, aut officij auctoritate cederet, possetq̄, ob eam rem intrepidè & constantè agere, seseq̄, ipsum vtrò & muneri, & periculo ob-eundo offerre, ut verè, præter aliorum vatum morè, Deo, quem potissimum missurus esset, querenti obtulit; Ecce ego, mitte me. Hoc ergo nobis paterni nominis appellatio indicat, consentaneum esse eum tanta libertate, grauitate, atque constantia in actionibus apud populum & principes fuisse vsus, qui patrem ex regia stirpe, eumq̄, Prophetam esset sortitus. Filij Amos. Propheta ille ex pastoribus Thecoitis, GHAMOZZ, hic verò Iesaiã pater, AMOS Hebraicè pronunciat. Hunc autem Amos Amasia regis fratrem fuisse in proœmio huius libri docemus. eundem verò Prophetam quoque fuisse, cum ex constanti doctissimorum hominum sententia, tum maxime ex Scripturarum testimonio habemus. Primum quòd Prophetis præcipuè soleant adscribi patres qui eodem etiam munere functi fuerunt, atque hoc nomine adscribantur; id quod in regibus, aut aliis publicis personis non obseruatur; tum quod aperte scriptum sit: Et venit ad eū Iesaiã filius Amos Hanebi, hoc est Propheta: nam cognomentum Prophetae ad ceteris proximum nomen referendum est, hoc est, ad Amos, id enim iam sæpè obseruauimus; cum enim ad ipsum Iesaiã refertur, continuo adiungitur cognomen, ut in alio loco, Et misit Eliacim præpositum domus, & Sobnam scribã, & senes de sacerdotibus opertos saccis, ad Iesaiã HANEBI filium Amos. Aperte hæc orationis varietas vtriusque & patrem, & filium Prophetam fuisse declarat, Iesaiã HANEBI filius Amos, & Iesaiã filius Amos HANEBI, sed in his longiores esse non possumus. Quam vidit super Iudam & Ierusalem. Quamquam de Israëliticis etiam atque de aliarum nationum rebus fuerit vaticinatus, tamen non sine mysterio huius vatis munus & actiones ad Iudam & Ierusalem præcipuè pertinere dicuntur, quod maxima & optima argumentorum ipsius pars publicam & communè hominum salutem & liberationem spectent, aut etiam miseriam illam spiritualem, quæ multis sua culpa eueniet, vtriusque autem rei ratio ad Iudam & Ierusalem pertineat. Iudam autem hoc loco interpretamur antiquam Iudæorum Synagogam, cuius pars & caput Ierusalem terrestris fuit. Ierusalem verò Christianam ecclesiam, & celeberrimam illam Synagogam filiam, quam militantem Theologi cognominant, quæ aliàs filia Sion sapissimè appellatur,

1 Cor. 13.

cc

4. Reg. 20.

4 Reg. 19.

ut suo loco, Deo auctore, docebimus. Iuda totius Hebraica gentis, Ierusalem una tantum ciuitas Christiani populi personam representat; alias enim nisi de duobus populis ageretur, superuacanea fuisset mentio Ierusalem, quae prima & princeps omnium Iudaicarum urbium, Iudae nomen audientibus, cogitanda erat. Itaque ad nostram Ierusalem referendum fuerit quicquid hic vates de altera illa dixerit, quod communem salutem, vel publicam miseriam spectat. Atque haec ratio difficile in Iesaiæ commentariis explicatus habet. Illud verò quod ad temporum notationem historiarumq; observationem additum est, In diebus Oziaë &c. non ad primum vaticinium siue visum, quod unum fuit, vnaq; tantum actione peroratum; sed ad omnia tempora quibus vates munere suo functus fuit, referendum est. Atque ita illud relatiuum Hebraicum indeclinabile *ASSER* masculino genere reddi commodè potest. Qui vidit in diebus Oziaë, Ioathan, & quod horum omnium regum temporibus vaticinatus, atque hoc potissimum prophetia genere quasi familiari usus fuerit, cum alij nunc visione, interdum somnio, nonnunquam allocutione atque alijs generibus permixtim vsi consueverint, ut suis in locis indicabimus. Horum autem regum mentio ad eorum, de quibus vates aget, cognitionem ex ipsorum annalibus petendam spectat: illudq; praeterea indicat, breuissimam esse solere principibus in principatu temporis, & vite vsuram, cum vnus Prophetæ non longa admodum ætate, quatuor reges dignitate sua defuncti, adnotari soleant. *Oseas* in diebus Oziaë, Ioathan, Achaz, & Ezechiaë vaticinatus dicitur. *Ieremias* exiguo satis tempore quatuor vidit reges, *Iosiam*, *Ioacim*, *Ioachim*, & *Sedechiam*, quibus etiam ipse superstes diu fuit. *Micheræ* iidem cum Iesaiæ contigerunt: & tamen in tanta breuitate, magna tempestates, magna rerum mutationes fiunt; tantus error humanos animos occupat, maximeq; eos qui ad eum locum ubi peruenerunt nihil sibi non promittunt, sperandumq; putant. Quamquam autem & ad *Manasses* tempora etiam Iesaias pertinuerit, à quo occisus fuisse dicitur, tamen illius mentio propterea non fit, quòd cum primùm ille gubernacula reipublicæ possidere cœpit, vaticinari hic Prophetæ desit. Adnotat autem scriptura tempus officij, non vitæ, ait enim, qui vidit, non qui fuit. Ozias idem & *Azarias* dictus, binominus enim ut alij complures, fuit. Quod si relatiuum illud *ASSER* in accusatiuo feminino interpretemur, Quam vidit, magnum mysterium indicari potest, quod nobis profectò satis admirandum videtur, hoc videlicet primū vaticinium in quo Iudaici & Christiani populi res atque rationes continentur, ut maximum & grauissimum fuisse vati nostro quater ostensum, semel in diebus Oziaë, iterum Ioathan, tertio regnante Achaz, quarto Ezechia rerum potito: atque hanc sententiam illa indicat oratio, Vidit super Iehuda & Ierusalem in diebus Oziaë, &c. Namque & alia etiam super alias gentes visa illi sunt in diebus vnus cuiusque regum illorum, sed hæc in diebus omnium repetita fuerè. Cetera enim omnia quæ Iesaias sibi ostenta prædixit,

ut

ut Israëlitarum tribuum abductio & dispersio, Ierosolymitanum excidium per Chaldaeos allatum, & alia publica ac priuata calamitates, huius extrema miseria quam hoc loco vaticinatur, veluti præludia quadam fuisse videntur; quæ ille ad hanc vel prudenter ac legitime cauendam & vitandam, credentibus & obtemperantibus Iudæis, vel certissimè expectandam negligentibus, semel, iterum, tertio & quarto prædicendo inculcaret, ut apertius diuina misericordia & clementia in inuitando & hortando, aut diuini iudicij seueritatis in puniendo monumentum perpetuò permansurum, hac tam illustri repetitione relinqueretur.

Audite cæli, & auribus percipe terra, quia Dominus locutus est.

GRAVISSIMAM aduersus Iudaicum populum sententiam hæc oratio continet, in qua Deus legitimo ordine iudicium exercet, cuius illustres rationes omnes persequi libuisset, nisi nos instituta breuitas auocaret: sed quæ diffuse narrare non possumus, consciso & ad disciplinam accommodato orationis genere indicabimus. Igitur perduellionis, & maiestatis læsæ causa aduersus Iudaicum populum agitur; Deus primum actoris personam sustinet, causa perorata iudicem agit æquissimū, actor testes producit grauissimos, viuacissimos, & omni exceptione maiores, tantoq; iudicio idoneos cælum & terram, qui quanquam inanimati putentur, & sine sensu, tamen Deo viuunt & sentiunt, & in diuinis causis sese nec surdos, nec visu carentes fuisse hominibus etiam probabunt, illis rebus & commoditatibus in impiarum ultionem subtrahis & negatis, quas pie & officiosè agentibus & largiri, & suppeditare solent, atque huiusmodi certissimum & apertissimum testimonium cælum & terra præsentis oratione dicere solent, sicuti scriptum est. Aduocauit cælum de sursum, & terram discernere populum suum, &c. Et annuntiabunt cæli iustitiam eius: quoniam Deus iudex est. Omnis hæc ratio ex sacris libris, & ex rerum & natura obseruatione à diligenti & studioso lectore si petatur, cumulatissimè profectò inuenietur, à nobis etiam, si Deus annuerit, aliquando explicabitur. Est autem calorū & terræ testimonium in diuinis causis grauissimum, propterea quòd manifesta testimonia ea appellantur, quæ à certis, & rei gestæ spectatoribus præsentibus, & testibus, qui iudicio ipso, causæq; apud iudicem examinanda inter sint, tribuuntur: nam quæ ex auditu tantum, aut ab iis qui absunt, ex scripto aut tabulis habentur, cæca testimonia à Iurisperitis dici solent.

Quamobrem scriptum est: In ore duorum, &c. In ore, ait Scriptura, ut testimonia ex præsentibus, & pronunciantibus testibus à iudice sumenda esse doceat. Huiusmodi testes Deus aduersum homines appellat cælum & terram, ex quibus altera, quòd omnium quæ ab hominibus fiunt, rerum locus sit, abesse non potest; alterum, quòd perpetuò super terram moueatur, & currat, nihil non prospicit quòd in terrarum orbe fiat: uterque semper Deo & hominibus præsens, uterque in suis muneribus obeundis fidelissimus, uterque antiquus & viuax, uterque Deo vocalissimus, uterque certas rerū & tempo-

L. 3. §. idem
Dinus. ff. de
Testib. l. 4.
C. cod.

temporum (quibus quicquid geratur aut fiat, adscriptum sit) rationes conseruans. Igitur certissimus & manifestissimus testis uterque est. Posset hac testum appellatio metonymicè, aut aliàs figuratè explicari; sed nobis, dum res patitur, simplicitas ipsa, præcipuè in qua tanta maiestas, tantaque sit grauitas, magis placet. Atque de iudice, de reo, de crimine, de testibus dictum est: nunc quo iure agatur, attendere operæ pretium fuerit. Agitur ex præscripto & prædicto denunciatoq; iure, quo nihil æquius esse potest; hoc modo, Deus Israëlitas ex omnibus gentibus sibi delectos, maximis beneficiis affectos, in filios adoptauerat, muneribus deinde donauerat, ornamentis illustrauerat, dignitatibus amplificauerat, promissis multis persecutus in reliquum fuerat: quibus ut suam auctoritatem, dignitatè amplitudinemq; conseruarent, interposita gratia & tutela sua fide, atque spe sua; nisi verò sic fecissent proposita prædictaq; lege, & omine grauißima pœna & ignominia, iudicium iisdem illis appellatis testibus denunciauit, sicut scriptum est. Considera quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario, mortem & malum. ut diligas Dominum Deum tuum, & ambules in viis eius, & custodias mandata illius, & ceremonias atque iudicia, & viuas atque multiplicet te, benedicatque tibi in terra ad quam ingrederis possidendam. Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque errore deceptus adoraueris Deos alienos, & serueris iis, prædico tibi hodie quòd pereas: & paruo tempore moreris in terra, ad quam, Iordane transmissa ingrederis possidendam. Testes inuoco hodie calum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & bonum, benedictionem, & maledictionem. Benedictionem hoc loco idem esse definimus, quod faustum felixq; promissum, & promissi euentum; maledictionem verò in fausti euentus denunciationem, & prædictionem, quod Latinus sermo omen appellat. Vtriusque autem rei rationè non solum & iure ipso, & verbo, sed scripto etiam constare, & ad posteritatis memoriam propagari Deus voluit; ut vel suum de misericordia & beneficentia in bonos & pios constans & perpetuum consilium, vel suum rursus in impios & sceleratos iustissimum iudicium quàm testatissimum foret; atque illis virtutis studium facilius & certius promissorum spe redderetur: istis verò pœnarum & ignominia proposito omine & metu, suscipiendi sceleris terror iniiceretur. Itaque boni & pijs quo iure cum Deo agerent, ex ipsius benignitate & misericordia, atque promissis scriptum confirmatumq; habebant; improbi verò quo iure à Deo rei fierent ex ipsius prædictione & lege constitutum decretum, nec occultare, nec dissimulare, nec deriuare poterant: Atque alterius partis exemplum in illo capite scriptum est: Præcepit autem Moses & seniores Israël populo, dicentes: Custodite omne mandatum quod præcipio vobis hodie, &c. Alterius verò in illo huic subiuncto, Si autem audieris vocem Domini Dei tui, ut facias atq; custodias, &c. Cum autem humani cordis grauißimam malitiam, & ad vitia procline ingenium Deus cognouerit, cohibereq; omni

Deut. 30.

33
33
33
33
33
33

Teren. And. Ad. 1. Sec. 2.

Deut. 27. Ibidem.

ex

ex parte voluerit, Israëlitis, quoniam audacia procedendum esset, si semel à diuino timore legitimoq; pietatis cultu recederetur, quanta item ignominia, quàm grauis opprobriorum nota, quàm vehemens accusatio, quàm seuera sententia, quàm turpibus nominibus amplificata damnatio, quanta denique miseria & calamitas subeunda ferendaq; esset, totius futurae actionis prædictione & denunciatione per Mosem vatem, idq; illo grauißimo cantico ostendit, Audite cali qua loquor, &c. Igitur eius seueri iudicij ratio cum certissima & exactissima Iesaiæ vati prædicenda committeretur, actio etiã ipsa liberè constanterq; adhibèda data est, quam ipse eadè omnino sententia, iisdè ferè verbis instituit; nosq; vtriusq; collatione explicabimus. Moses canebat, Audite cali qua loquor, audiat terra verba oris mei, Iesaias retulit, Audite cali, & auribus percipe terra, quia Dominus locutus est. Moses admonerat illos dignitatis suæ, filios Dei esse docens, accusabat autem contemptiois, & ingrati animi erga patrem Deum: Nunquid non ipse est pater tuus qui possedit te, & fecit, & creauit te? Eandem sententiam & Iesaias refert: Filios enutriui & exaltaui, & ipsi spreuerunt. & inferius, filius sceleratis. Moses vocat illos generationem prauam & peruersam. Iesaias etiam ait, Va genti peccatrici, populo graui iniquitate. Præterea diuinorum erga illos beneficiorum magnitudine commemorata, ingrati animum, & improbum officium illis Moses exprobrabat. Idem & ab Iesaiæ relatum est, Cognouit bos possessorem suum, &c. Illis à Mose stultitiæ & stoliditatis nota inuritur: Immolauerunt demonis, & non Deo, diis quos ignorabant. Idem Iesaias agit, Israël non cognouit, populus meus non intellexit. Apud illum legimus, Deum qui te genuit dereliquisti, & oblitus es Domini creatoris tui. Apud hunc etiam, Dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, ab alienati sunt retrorsum. In illis prædictionibus est, Congregabo super illos mala, conseruentur fame, &c. In his exprobrationibus dicitur, super quo percutiemini adhuc addetis rebellionem, à planta pedis vsque ad caput, &c. Illic legimus: Dixi, vbinã sunt? cessare faciam ex hominibus memoriam eorum; hic quoque legimus, Terra vestra desolata, vrbes vestra incensa igni, &c. & desolabitur ut vastitate hostili: Ab illo vate vocati sunt, vinea Sodomorum, & suburbana Gomorrha. Itidem & ab hoc Principes Sodoma, & populus Gomorrha. Moses planè testatus est nihil illis aut præsidij, aut perfugij, nihil cause qua niti possent, præter unicam Dei spontaneam clementiam, & misericordiam relictum iri, sicuti scriptum est. Quia iudicabit Dominus populum suum, & super seruos suos miserebitur. Idem noster vates ostendit, Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, &c. Quibus omnibus obseruatis & collatis rationibus docemur Iesaiam hoc suum primum & grauißimū vaticinium eo modo inchoasse quo Moses librum legis, & omnem illam veteris testamenti rationem finierat, atque hac etiam ratione indicasse huius vaticini perfectam explicationem ad antiqua legis finem & absolutionem

Deut. 32.

33

33

33

33

33

33

33

33

33

D

penti-

pertinere, ut & nos iam sapè admonuimus, & nunc denuo admonemus. Etenim visio hæc est quæ multa eiusdè generis, diuersis tamen tēporibus & rationibus complectitur argumenta, alia terrenis elementis, & præsentibus illius ætatis statui conuenientibus notationibus explicanda, alia spiritualibus cogitationibus, & reconditioribus mysteriis indicanda, alia demum magis etiam arcanis rationibus, & remotiorū collatione temporum inuestiganda: priores duas causas nos quàm breuissimè indicabimus, tertiã vel leniter significabimus, vel omnino in aliū locum integrã reseruabimus: Interea autē qui legit intelligat. Iam verò actionē ipsam explicemus. Audite cæli, & auribus percipe terra. Duo verba Hebraica sunt SAMAG & HEEZIN, pro quibus Latini interpretes interdū audire, & auribus percipere, nōnunquã audire, & auscultare reddunt: Hæc eadē hoc loco ab Iesaiã, & illo altero à Mose usurpata sunt. Sed quod non eundē apud utrumq; ordinē obseruent, negotiū interpretibus dederunt ad cogitationē nouarū rationū, incertarum tamen. Aiunt enim audire ad propinquiores, auscultare, siue auribus percipere ad remotos & longius distantes refert. atq; ex hac excogitata ratione mira commentantur, cum tamen id inuentum planè sit, ut multa alia quæ sibi homines ut negotium faciant, non rarò comminiscuntur. At verò ex simplici locorum obseruata collatione verba hæc non alio discrimine inter se diuidi cognoscimus, quàm simplicitate & Periphrasi; alterum simplex est, Audire; alterum verò, auribus percipere, Latine Hebraicèq; per ambagem dictum: idem tamen utrumque significat, & ad eandē personam uno eodemq; loco consistentem refertur, ut apud Psaltem: Exaudi Domine iustitiam meam, intende deprecationem meam, auribus percipe orationem meam, &c. Itaq; eiusdem significationis utraq; sunt, quæ simul usurpata nihil nobis præter vehementiam & amplificationem ostendunt, ad varias autem personas varietatis & elegantie causa accommodantur. Quam verò ob rem Moses inceperit à verbo HEEZIN, Iesaias verò à SAMAG, in causa esse arbitramur carminis varium genus, diuersosq; mensuræ modos quibus vterque est usus, quod alterum alteri verbum ad sui versus compositionem fuerit idoneum: alter enim Dicolis Distrophus, alter Tricolis Tetrastrophus suam Odem pangit: Moses Iambis, Iesaias à Spondais primos versus inchoat. Hoc modo multa sunt in Hebraico, quæ Pœtices eruditus facilem, imperitis verò difficilem probent laborem. Siue igitur cælum & terram caelestes spiritus & homines, siue quod simplicius & significantius est, ipsum cælum quoque ac terram interpretemur, testes à Deo citatos intelligi oportet; qui, ut legi danda prædictionibusq; olim & denunciationibus celebrandis interfuere, sic nunc actioni & causæ cognoscendæ interesse iubentur. Est autem summa causa atque actionis propositio illa.

Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me.

UTRIUSQUE regni Israëliti & Iudaici populus filij plurali numero hoc loco appellantur, quos Deus in magna humilitate, obscuritate, & miseria

Psal. 16.

21 stitiam meam, intende deprecationem meam, auribus percipe orationem meam, &c. Itaq; eiusdem significationis utraq; sunt, quæ simul usurpata nihil nobis præter vehementiam & amplificationem ostendunt, ad varias autem personas varietatis & elegantie causa accommodantur. Quam verò ob rem Moses inceperit à verbo HEEZIN, Iesaias verò à SAMAG, in causa esse arbitramur carminis varium genus, diuersosq; mensuræ modos quibus vterque est usus, quod alterum alteri verbum ad sui versus compositionem fuerit idoneum: alter enim Dicolis Distrophus, alter Tricolis Tetrastrophus suam Odem pangit: Moses Iambis, Iesaias à Spondais primos versus inchoat. Hoc modo multa sunt in Hebraico, quæ Pœtices eruditus facilem, imperitis verò difficilem probent laborem. Siue igitur cælum & terram caelestes spiritus & homines, siue quod simplicius & significantius est, ipsum cælum quoque ac terram interpretemur, testes à Deo citatos intelligi oportet; qui, ut legi danda prædictionibusq; olim & denunciationibus celebrandis interfuere, sic nunc actioni & causæ cognoscendæ interesse iubentur. Est autem summa causa atque actionis propositio illa.

Secundum leg. 1. & 2. ff. De obf. par. & patr. præstandis.

miseria agentes, atque hominibus ceteris contemptissimos, tamen apud potentissimum & superbissimum regem sibi filios appellatos vendicauit, atq; in libertatem asseruit, sicuti scriptum est: Vide ut omnia ostenta quæ posui in manu tua facias coram Pharaone, &c. diceſq; ad eum, Hæc dicit Dominus, Filius meus primogenitus Israël, dixi tibi, Dimitte filium meum, ut seruiat mihi, &c. Huiusmodi appellationem honorificentissimam primum & illustrissimam illi in qua iacebant humilitati & miseria omnino oppositam significare voluit Deus verbo Enutriui, quod Hebraicè est magnificauit, hoc est, magnos feci; & ut Latini loquuntur, ornaui. Cetera verò quæ appellationem illam consecuta sunt, omnia vsque ad promissa terra & quietis possessionem, illo altero verbo Exaltaui indicantur. Et ipsi spreuerunt me. Verborum quæ violatum officium significant, omnium grauissimum est PASSAGH, quod ingratiſsimam defectionem, & alienationem maximo contemptu cogitatum, & summo studio atque conatu & effectu quaſitam indicat: eaque in subiectis populis erga regem aut principē suum, etiam minus commodum, scelus maximum & grauissimè vlciscendum iudicatur, nedum in filiis tantò honore, dignitate, tanto ac tam multiplici beneficiorum genere affectis, erga tam illustrem, clementem, beneuolum, atq; optimè merentem patrem indignissimum facinus, & nefarium flagitium sit. Hæc est huius verbi Spreuerunt, hoc in loco significatio, quod alias, rebellauerunt, interpretes vertunt; & ut exemplo ipſo res melius intelligatur, violatiq; diuini & humani iuris, amoris, officij malitia temeritateque summa admissum facinus hoc verbo propriè notari agnoscat, illum locum adnotare satis fuerit. In quo quid fratres in Iosephum peccauerint, quidq; fuerint commeriti, rem rectè existimantibus indicatur. Obsecro ut obliuiscaris sceleris fratrum tuorum, & peccati atq; malitie quam exercuerunt in te, nos quoque oramus ut seruis Dei patris tui dimittas iniquitatē hanc. In hac omni deprecatione verbum PASSAGH usurpatum & repetitū est. Huiusmodi autem bonam gratiam scilicet, sibi patri ab isrlis filiis redditam, queritur Deus. Ipsi me. Antithesi crimen augetur, simul & illorum studiosa malitia, & consilio susceptum scelus pronomine Ipsi, indicatur. Hoc autem impietatis, contemptiois, & tandem perduellionis nefarium scelus iam inde à principio conceptum, per omnes ferè ætates editum, ac tandem Euangelij tempore perfectum fuit. Cum ille vinea domini legitimus hares impio consilio, & vehementi contentione de vinea usu, & possessione crudeliter & ignominiosè depulsus est, illa nefaria promulgata sententia. Nolumus hunc regnare super nos. Atque hanc rem longè à principio repetitam Stephanus & Paulus, aliq; Apostoli sapè Iudæis obiciunt. Quam eandem Moses prauidens, exprobrabat. Generatio praua atque peruersa, haccine reddis Domino popule stulte atque insipiens, &c. Hoc autem ingratorum Israëlitarum crimen omnibus stultitia, insania, stoliditatis, perfidia; denique omnibus prauitatis notis grauissimum, & cumulatiſsimum

Exodi 1:

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

num esse, illustri comparatione ostenditur. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui: Israël autem me non cognouit, populus meus non intellexit.

Bos & asinus, præterquam quod iumentorum omnium stupidissima natura sunt, etiam durissimum illud patiuntur, quod laboris & seruitutis perpetua causa comparari & ali sese sentiant. Igitur animalia hæc & propter naturæ stoliditatem ingratiora, & propter perpetui seruitij tedium atque odium alieniora à dominis euadere minimè mirandum esset: & tamen exigui beneficij, idq; non sui, sed ipsorum dominorum commodi causa accepti memores, hoc est, ob pastus & alimenti curam non modo herum non aspernantur, sed agnoscunt, amant, sponte etiam, sine ullis aut frenis, aut capistris, vel ducentem sequuntur, vel sequentem præeunt, imperantem patiuntur, onus aut laborem impositum perferunt, ultroq; ipsi herilem domum petunt, tantum abest ut vel oderint, vel fugiant. Hæc istorum animalium natura & conditio, hæc etiam erga dominum obseruantia est: Quorū comparata ratio tanto vehementius Israëlitarum crimen auget & amplificat, quanto ingenij & naturæ dignitas præstantior, illustrior conditio grauissimis stoliditatis & perfidia vitis cumulatur. Quos Israëlitis nomine ipso, suæ sortis ac dignitatis, populi autem Dei cognomine illustrissima conditionis admoneri oportuit. Grauisima enim culpa est hominem etiam vulgarem, & qui nomen tantum hominis tueatur, à iumentis vlla officij & virtutis specie vinci: sed illud grauius multò, ut Israël, qui diuino beneficio Iacob nomē in Israëlitis mutauerat, suam ipsius dignitatem non agnosceret. Longè verò sceleratissimum fuerit, eundem Israëlitem non animaduertere quo in loco sit à Deo constitutus, à quo non ut iumenta ad seruitutem pastus & nutritus; sed ut filius in populum peculiarem adoptatus, maximisq; & illustrius omnium generum beneficiis auctus fuerit, atque vel illo populi Dei tituli splendore decoratus, ut scriptum est: Dic filiis Israël,

Exodi 6.

» Ego Dominus educam vos de ergastulo Aegyptiorum, & eruam de seruitute, & redimam in brachio excelso, & in iudiciis magnis, & assumam vos mihi in populum, & ero vester Deus: & scietis quia ego sum Dominus
» Deus vester qui eduxerim vos de ergastulo Aegyptiorum, & induxerim vos in terram super quam leuavi manum meam, ut darem eam Abraham,
» Isaac, & Iacob: daboq; illam possidendam vobis ego Dominus. Hoc oportuit Israëlitem cogitare, hoc Dei populum animaduertere & intelligere. & Scietis, inquit, quia ego sum Dominus Deus vester, & c. Et tamen Israël non cognouit, populus meus non intellexit. Hæc huius contentions summa sententiæ ratio est. Verborum verò explicatio illa cognouit bos possessorem suum: Hebraicum nomen SOR, adultum bouem, siue taurum perfectæ ætatis, atque integris viribus ad usum & seruitutem idoneum significat. Nam in eo genere est GHEGEL, vitulus, PAR, iuuenus; quando iam generat profremo SOR est. Auget autem contentionem ipsa ætatis & virium notatio, quibus

quibus cum resistere, aut etiam obistere domino imperanti valeat, tamen non solum paret, sed agnoscit possessorem suum. Hebraicum verbum KANAH emere, possidere, magnum facere, sibiq; hoc modo vendicare & deuincire significat, ut ex illo loco obseruatur. Nonne ipse est pater tuus, qui possedit te? Est idem verbum ubi nomen patris egregiam possidendi rationem significat. Bos itaque eum cuius cura pascitur & alitur, cognouit; Israël eum à quo egregis nominibus possessus est, & creatus ex Iacobo in Israëlitem, atque in filium, & c. seq; ipsum quis esset, & à quo creatus esset, non cognouit, ut aliàs scriptum est: Et isti non agnouerāt vias meas. & c. & asinus præsepe domini sui. Hoc animal HHAMOR Hebraicè dicitur, cum à crassioribus naturæ elementis, tum à stupiditate atque ferendi oneris patientia præcipua. Ex eodem namque themate verbi, vnde nomen deductum est, grauitatem, pondus, lutum, materiamq; Hebræi significant. Est autem HHAMOR asinus oneri ferendo idoneus. Quamobrem vtraque hæc animantia simul in sacris libris commemorantur, ut, habeo boues & asinos. Hebraicum nomen EBVZZ, locum significat, quo iumenta aut boues diligenti cura aluntur, & fouentur. sic in libris Regum viginti boues pascuales legimus, Hebraicè viginti oues EBVZZ, & illud apud Iob, Nunquid volet Rhinoceros seruire tibi, aut remorabitur ad præsepe tuum. & illud apertissimum, Melius est vocari ad olera cum charitate, quàm ad vitulum EBVZZ cum odio. Docet autem obiter hic locus iumentorum, & earū animantium, quibus utimur, diligentem curam habendam; ita ut perceptum ex illis laborem, & fructum pabulo, & curatione aliquo modo exoluentes, & commodius illis uti, & humanitatis officia, etiam hac parte exercere possimus. Nam si brutum ipsum acceptum à nobis beneficium agnoscit, & impositum laborem sustinet, nedum homo officij, & humanitatis compos, vel ad suam utilitatem iis diligenter prospiciat, quorum laboribus fruitur animantibus. Ex hac ratione illa est sententiæ: Nouit iustus iumentorum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia, & c. Hic autem verbum cognoscere non ad sensum tantum, sed ad appetitum atque affectum referendum est; ut cognitionem, memoriam, gratiamq; bonam, ut quia Dominus cognouit viam iustorum, & nouit iustam animam iumentorum suorum. Populus meus non intellexit. Animum aduertere, & ratione rerum subducta, sapienter consulere, & statuere, hoc verbum significat ex Hebraico reciproco HITHBONAN. Meminerit autem lector nos hæc commentaria aut doctioribus, aut iis qui legendis aliis nostris assueuerunt, scribere; ideoq; multorum verborum sententiam elegantissimam significatione magis indicare, quàm diffusè persequi. Facilis autem erit explicatus iis qui vel in sapientiæ rationibus fuerint prouectiores, vel alia nostra legerint commentaria. Hæc itaq; officia (ut ita dicamus) in iumentis & mulis, atque ad usum & seruitutem comparatis (quæ tantum sensu, & nonnulla utilitatis suæ cogitatione mouentur) inuenta & obseruata, in Israele & populo Domini requiri

& desiderari, atque ex incuria vel negligentia pratermissa fuisse, deprehendi non modo inhumanum, sed plusquam ferinum monstrum est, nedum si non solum pro acceptis à Deo beneficiis obtiuio & neglectio atq; contemptio, sed despectio etiam, contumelia, mala gratia, & omnibus modis notata atque infamis impietas repensa esse arguatur. Quibusnam igitur nominibus eiusmodi crimen est appellandum? Nempe illis:

Vx genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, abalienati sunt retrorsum.

DUPLEX humanorum vitiorum genus est, alterum cogitatione, alterum actione ipsa atque opere definitur. Vtriusque autem generis duplex item ratio est, aut enim negligentia (quam omissionem vocant) aut diligentia & studio scelus concipitur & admittitur. Vtrorumque autem generum omnibus vitiis & criminibus laborare Israël arguitur, idq; contentionibus, & nominum collationibus exponitur. Amplificatur autem crimen tum rebus ipsis notatis, & scelerum ac flagitiorum significatio incremento, tum etiam orationis figura vehementi & affectibus plena, querela videlicet, & lamentatione numinis, non modo sprete & contempti, sed vehementius etiam laesi atque offensi. Deinde offensionum expositione, & impetuoso Asynibetico cursu. Vx Hebraica interiectio הוי, indicantibus, lamentantibus, & minantibus usurpatur, hoc in loco omnia significat. Lamentatur Deus grauisimam sui offensionem, eandem partitione & expositione indicat, futuram quoque Israëlitarum à se reiectionem minatur. Genti peccatrici comparationibus & contentionibus causa apertius ostenditur: Iam illud primum vitium indicatur, quod illa hominum pars quam Deus olim prater reliquas gentes & nomine, & re ac dignitate longè separatam, sanctam, & illustrem Israël, hoc est, potentem cum Deo appellari voluit (in quo nomine virtutis definitio aperta est, ISRA potentiam & virtutem significat) cum cetera nationes obscuro atque ignobili, impuroq; nomine gentium notentur (sicuti scriptum est, Simulachra gentium, &c.) Tamen ab illa dignitate & celebritate nominis, ad gentium appellationem, atque adeò ad gentis cognomēto peccatricis turpem notam degenerauerint, hoc duplex flagitium est. Deinde illud etiam improbius & grauisimum, ut qui sancti Dei populus, sanctus, dilectus, & ad sanctitatis cultum & exemplum publicum adoptatus erat, audiat nunc: Populus graui iniquitate. Cumq; omne animi vitium tanto conspectius crimen in se habeat, quāto maior is qui peccat habetur, turpius & flagitiosissimum quoque est eos, qui filij Israël, serui Dei, & semen Abraha decor eius dicebantur, eò nequitia & infamiae rediisse, ut ab integerrimo iudice, & nominū impositore Deo obperuersa, & etiam aliis gentibus perspecta turpitudinis exempla, semen nequam, filij scelerati dicantur. Quod ad orationem attinet, tota haec perodus Asynibetis constat, quibus vehemens dicentis affectus indicatur: deinde sin-

de singulis verbis singula epitheta adiuncta sunt, quae & significationem augent, & scelerum genera amplificanti, cōtentionemq; antiquorum nominum illustrant Genti peccatrici, Gens nomen obscurum & ignobile est, vulgus ignarum, mobile, infidum, & multorum capitum belluā significans, cuius, nisi recta ratione, & superiorum cura gubernetur & regatur, nullum constans officium sit; huius natura ad malum procliuus si in peccata incumbat, eam vita corruptelam studiosissimè & impudentissimè urget, & persequitur, adeò ut id muneris officiiq; sui solum esse putet. Huiusmodi studiosam peccandi exercitationem Israëlitis exprobrat Deus Populo graui iniquitate. Peccatum qua ratione à recto defleat, curuitas prauit atq; dicitur, Latinus interpres hoc genus iniquitas vertit; Genti vitium de quo antea, singulos ex populo spectat, populi verò peccatum commune omnium est, eòq; grauius, quo plurium consilio, studio, & consensu admittitur, & suscipitur. Itaque non solum singulorum priuatè, sed communiter omnium publico consensu, conatu & molimine facta scelera arguuntur. Grauem autem iniquitatem non ideo solum dicit, quod peccatum omne mortale grauisimum natura sua sit, ad imumq; vergat, & peccantem premat. Id namque non tantum iniquitatis rationi, sed omni peccatorum generi tribuitur. Verum hoc loco contentum, & vehemens peccandi studium significatur, quod ab omni populo communi consensu, iunctis viribus, & (ut dici solet) humero vno exercetur. Itaque molem ipsam, & copiam, diurnamq; peccati consuetudinem, qua iam nimium excreuit scelus, interpretamur: seruatur namque translationis ratio à vate, qui cum curuitatem, vel curuationem, siue iniquitatem proposuerit, eiq; populum incumbentem adpinxerit, id addidit, quod consequi necesse fuerat; nimirum grauitatem & depressionem magnam: necesse enim est eam rem maximè curuari, ad quam deprauandam non vnus vel duo tantum, sed populus ipse vocibus & viribus coniunctis incumbat: Atque ita grauitatis & ponderis adiunctio ad populum relata, actiua, ad iniquitatem verò passiuæ significationis est, Semini nequam. Nomen, nequam, Hebraicè actiuum, & pluralis numeri est. Quod sic explicationis causa non adeò Latinè vertemus, semini maleficis. Semen nomen collectiuum est, & plurali adiuncto, figuratè copulatur. Propriè autem id quod nequam, vel malum dicimus, Hebraicè molestum, ac triste importunumq; est, idq; vel actiua, vel passiuæ significationis: atque ex hoc genere est, quod sæpè legimus, Fecit malum in oculis Domini. Et, fuit malum in oculis eius, &c. Itaque & offensionem Dei hac oratio significat, atque improbam quandam actionum spectationem, quam ab istis studiosè procurari, parari, & paterni exempli vitiosè cumulatà imitatione augeri, oratio illa indicat. Semini nequam. Ad verbum vertere possumus semini offensoribus, vel molestatoribus. Per simili huic sententiæ figura, immutatis tamen verbis eosdem homines viperarum genimina Ioannes Baptistes appellabat. Filiis sceleratis, Hebraicè est, filiis perditoribus, vel

corruptoribus: Cuius dicti sententia ex utriusque verbi translatione obseruata, eos filios significat, per quos domesticum & familiare decus minuitur, & ipsa tandem interit familia: nam filij nomen Hebraicam cum lapidibus conuenit, ex quibus adificia constant precipue, qui si firmi & integri sunt, muri fabricam diutius conseruant ac tuentur; si vero vitiosi natura sint, cuiusmodi falsa & nitrosa quadam genera deprehenduntur, solibus, ventis, & imbris remissi, indies deteri & comminui solent, minusque quam intritum ipsum durant; huiusmodi lapides corruptores dicuntur, per quos certa domorum paratur ruina. Israelitas autem sibi ipsi sua culpa Israelitica domus dedecus, ruinam & exitium commolitos fuisse hac oratio ostendit, iustumque Dei iudicium confirmat; non qui illos ultra damnauerit, sed qui desertores, offensionisque sue studiosè suscepti auctores, neque correctionem admittentes, tandem abiecerit. Quemadmodum autem isti sese, suamque publicam rem corruperint; subiuncta expositione vates declarat: Dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, abalienati sunt retrorsum. Consilio, conatu, & effectu illos diuinam maiestatem laesisse, sequè ipsos perdidisse confirmat. Primum verbum derelinquere, hoc loco significat cogitare, & statuere defectionem ab eo cui officium obseruatioque debeat: Itaque consilium deficiendi indicat, ut ex illo exemplo docemur;

Deut. 17. Mittet Dominus super te famem, & donec conterat te, & perdat velociter

» propter adinventiones tuas pessimas in quibus dereliquisti me. Hoc conceptum iam & deliberatum scelus, impudens & audax detractionis sermo proximè sequitur, quod primum tentata defectionis, & populi abalienandi periculum est, ut illud: Quae nobis pars in Dauid, vel quae hereditas in filio Isai? Vade in tabernacula tua Israël, nunc vide domum tuam Dauid. Hoc etiam significat vates noster, Blasphemauerunt sanctum Israël, Blasphemiam Latine detractionem dicimus, ut aliàs oportune docebimus.

Deut. 31. Idem autem verbum Hebraicè hoc in loco & in illo est. Cumque comederint,

» & saturati crassique fuerint, auerentur ad deos alienos, detrahentque mihi,

» & irritum facient pactum meum. Blasphemare igitur sanctum Israël, idem est quod beneficiorum acceptorum, & totius dignitatis suae auctoritatem detrahere ei, à quo uno singulariter ornati & decorati fuerint, & à quo id ipsum quod erant, quatenus Israël appellabantur, cum nomine etiam ipso, prater omnes alias nationes illustri acceperant. Atque de nomine, Sanctus, & sanctus Israël; iam aliàs diximus. Huiusmodi multa & grauissima illius populi erga Deum detractiones in historiis passim, & prophetis libris ac Psalmis commemorantur, ex quibus illa extrema fuerunt, quibus tandem sceleris huius mensura cumulata est. Maledixerunt ergo illi, & dixerunt: Tu discipulus illius sis: nos autem discipuli Moysi sumus; Nos scimus quia Moysi locutus est Deus, hunc autem nescimus unde sit. & illud: Non hunc, sed Barrabam. Et, domine scimus quod seductor ille dixit adhuc vivens, &c. Et multa alia huius consilij & sententiae. Postremo autem illud

illud defectionis consilio conceptum, & oratione captum scelus, actione & studio perfici solet, sicut scriptum est: Recepsitque Israël à domo Dauid usque in presentem diem. Atque hoc est quod vates noster ait, Abalienati sunt retrorsum. Abalienatio Hebraico verbo defectionem perfectam, actumque firmatam significat. Vt quicumque abalienatus fuerit à me, & posuerit idola sua in corde suo, &c. Hac illorum filiorum corruptio fuit, qua sese, domum familiamque suam Israeliticam perdiderunt, totumque illud adificium euerterunt vitio & culpa propria, quam cum saepe Deus tanta illius domus auctor, & fabricator corrigere, retinere, & sartam tectam conseruare omnibus artibus voluisset, tamen frustra multis partibus instauratam, multo autem pluribus vitium facientem, deserere tandem decreuit. Huiusmodi reficiendae domus, & corrigendorum lapidum curam ad subiunctorum versuum explicationem cogitare operapretium fuerit.

Super quo percutiam vos ultra, addentes prauaricationem: omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis usque ad caput non est in eo sanitas: vulnus, & liuor, & plaga tumens: non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.

OMNEM diligentiam, & operam illis lapidibus corruptoribus corrigendis, & componendis frustra impensam, & insolentia, superbia, atque contumacia repulsam, & elusam esse docet. Super quo percutiam vos ultra, addentes prauaricationem. Non ex interrogatione, sed ex affirmatione hac dicuntur, eo ipso, inquit nomine, quo vos ut corrigam, locoque vestro reponam, percutio; tamen resilitis denuo, atque ulterius etiam dimouemini. Diuinam erga illos curam, illorumque in impietate, & sceleribus cumulandis pertinaciam obstinationemque, hac instaurandi adificij imago significat. Hebraicè ad verbum super quo percutiemini, adhuc addetis declinationem, siue deuiationem. Urget enim eandem translationem quam caeperat, dicens: filiis corruptoribus. Ostenditque illos nec obiurgationibus, nec animaduersionibus variis & grauibus affectos, ad sanam mentem officiumque sese recipere voluisse, sed scelus etiam penitus iam conceptum, ac per omnes totius reipublicae partes, per omnes ordines diffusum, ut pestem quandam tueri, ulteriusque propagare perrexisset. Adhuc addetis Prauaricationem. Verba futuri per verbum, solere vel consuescere, rectè & significanter exponi aliàs docuimus: itaque erit explicatio, super quo foletis percuti, adhuc vos consuecitis addere deuiationem, & declinationem. namque hoc significat verbum ZARAH, ut non declinabis ad dextram, neque ad sinistram. Hoc autem sermone plaga omnes indicantur, quae Israelitis cum priuatè tum publicè inflictae fuerunt, ea causa, ut qui puniti essent, resipiscerent; alij autem ex aliorum periculo sibi cauerent; atque in Hosea commentariis harum animaduersionum historias exposuimus. Primum enim Israelita à vicinis & finitimis gentibus, ut à Palaëstinis, Aimonitis, Moabitis, Idumaeis, Syris, Syrophœnicibus vexati infestati;

sunt; interim etiam fame & peste laborauerunt; deinde, à remotioribus hostibus petiti, & partim occisi, partim abducti sunt, usque ad Samaritanam cladem, in qua decem tribus captæ, & emigrare, & dispergi coacta sunt. Post hac verò Iudæa, omnium extrema, vastata; septuagenariam seruitutem tulit: neque tamen hac gens, ubi restituta fuit, vel antiqua vitia posuit, vel quæta omnino tempora egit, quoad tandem scelere ex euangelij repulsa, & Christi nece cumulo atque aucto excacata, repudiata, abiecta, à Deo fuit. Omnem hanc rerum seriem contemplatus Iesaias, diuina oratione exposuit. Super quo percutimini, inquit, adhuc additis deuiationem. Vsus autem est bisformi translatione, tum lapidum in ædificiis vitium facientium, qui, dum ab artifice corriguntur, tamen resultant, & defiliunt, tum filiorum, qui, quo diligentius à patre castigantur, & ad officium reuocantur, eò grauius & turpius insaniunt, & à paterno consilio & instituto degenerant. Vtramque autem translationem filiorum nomen Hebraicum admittit. Hanc verò posteriorem subiunctis carminibus persequitur; ostendens frustra illis sanandis medicinam adhiberi, qui grauißima insania insipientiaq; laborent; respuunt enim & reijciunt medicamenta omnia: quod si durius tractentur ut accipiant, tamen non sentiunt. Id verò propterea euenire, quod ultra reliquum corpus omne duæ principes partes, caput & cor, ex quibus virtus in reliqua membra dimanat, grauißimè laborent.

Omne caput ad languorem, & omne cor mœrens.

Hip. Aphor.

Pequ. 17.

MEDICINAM accipere fortis agroti est. Vnde Hippocrates illud in suscipiendis à se agrotis requirit, ut mente constant, & ad omnia sese rectè habeant; sicuti scriptum est: Spiritus viri sustentat infirmitatem suam. Quod si morbus ipsa in primis spiritus & virtutis fundamenta occupat, frustra medicina adhibetur, maximè respuenti & reuerti agroti. Sunt autem duæ prima ac præcipua corporis partes, & vitæ sedes ac fontes, caput & cor; alterum sensus, alterum verò motus principia copiamq; suppeditat; ex sensu cognitio oritur, ex motu calor & cogitatio. Hæc omnia ex sacris libris aliquando docebimus, modò Deus nostris consiliis aspiret. Atq; virius harum partium debilitas, vel perturbatio, nedum viriusque difficillimam agroti curationem reddit. Quamobrem istud Israelitica reipublica corpus desperanda fermè curationis esse Deus ait, utpote cuius principes in primis partes grauißima, deinde cetera omnia membra vario & complicato morborum, vulnèrum, & ulcerum genere affecta sint. Caput autem reipublica rex, regiusq; magistratus, cor verò, sacerdotum ordo esse dicitur; atque hoc modo hanc sententiam Ieremias retulit. A principe usque ad sacerdotem omnes student auaritia, &c. Iam quid mali utraque patiatur pars, verba ipsa declarant; eademq; ad regium & sacerdotalem ordinem relata, quibus illi vitii laborarint, significant. Ad languorem, מְחֹלִי Hebraicum nomen membri lesionem vsusq; veri & legitimi defectum significat, quæ si ad caput referatur, insania, phrenesis, ac dementia dicitur; atque ex hac

ex hac sententia illud apud Ecclesiasten eodem verbo pronuntiatum est. Est Eccles. 6. & aliud malum quod vidi sub sole, & quidem frequens apud homines, vir cui dedit Deus diuitias, & substantiam, & honorem, & nihil deest anima sua ex omnibus quæ desiderat, nec tribuit ei potestatem Deus ut commedat ex eo, sed homo extraneus vorabit illud. hoc vanitas & miseria magna; quod interpretes apud Ecclesiasten vertit, miseria, idem hoc loco vertit, languorem. Constat autem dementia & insania genus à Salomone fuisse descriptum, iuxta illud: Danda est Hellebori multo pars maxima auaris. Horat. lib. 2. Sat. 1. Omne cor mœrens. Omne idem hoc loco nobis est quod totum: namque respublica omnis unum cunctis ordinibus corpus constituit, quod & vates noster obseruat, ait enim; A planta pedis usque ad caput. Itaque omne caput, cunctum regium ordinem & magistratum, omne cor sacerdotalem ordinem, hoc est, sacerdotes cunctos notat. Quod verò nos mœrens legitimus, Hebraicè est דַּבַּי, quæ cordis infirmitas, & debilitatio, & ad exercendum munus suum debilitas maxima exponi rectè potest. Plerumque enim hoc verbum ad cor, atq; ad interiorum membrorum debilitatem, ut in puerperis sacri scriptores usurpant, ut ex illis locis notatur. De excelso misit ignem Thren. 3. in ossibus meis, erudiuit me, expandit rete pedibus meis, conuertit me retrorsum, posuit me desolatam, tota die mœrore confectam. & rursus: Propterea mœstum factum est cor nostrum, ideo contenebrati sunt oculi nostri. Atq; præcipua corporis huius membra hoc modo se habere dicuntur, quæ verò reliquum corpus sit, audiamus; A planta pedis usque ad caput non est in eo sanitas. Nullum huius populi ordinem, munus, officiumq; suum conseruare ac præstare, sed omnium in vniuersum rationes conturbata vniuersali hæc & illustri complexione significantur. Nouimus namque tum ex alienis, tum maximè ex nostris libris rempublicam vnã, corporis vniuersi similitudine describi, in quo varia membra cum sint, singula suum munus exercent, quæ si bene constituta sanaq; fuerint, eundem omnia finem spectant, hoc est, corporis totius salutem & conseruationem. Hanc rationem D. Paulus scripta ad Ephesios epistola sapientissimè est prosecutus. Ostenditur verò miserabilis & pudendus huius publica res status, in quo principum partium debilitatio & inutilitas, & ceterorum membrorum corruptio est maxima. Non est in eo sanitas. Hebraicum verbum מֵתוּמָה, compositionis formam quandam habet ex מָא, quod idem cum Latino, quid, & תוּמָה, quod integrum significat. Nihil, inquit, in toto corpore integrum est, nihil quod suam integritatem tueatur. Huius interpretationis locus ille est: Non est sanitas in carne mea à facie iræ tuæ. Neque verò vno tantum mali genere omnia laborant membra, ut curandi rationem vnã instituire possis; sed vario & complicato morborum & corruptionum agmine singula etiam obfessa sunt, alia tument, alia putrescunt, alia saniem remittunt, quando cordis & capitis consilio & opera, quæ oportuna ad curationem sunt, destituuntur: Neque enim satis est medicum sese præstare

opportuna facientem, sed egrotum ipsum, & eos qui circa sunt, &c. sicut scriptum est ad verbum: Cor latum perficit sanitatem. Difficillimam autem curationem esse eius corporis, aut partis, quæ vario & complicato languore afficitur, medici omnes prodidere, quandoquidem variis remediis curandi, rationibus vii necesse sit: quas omnes quamuis fortis atque constans virtus, quia diuisa tamen est, non rectè valet iuuare, nedum si languida imbecillaq; sit, qualis in hoc corpore notatur. Huiusmodi autem affecta corporis huius membra vates indicat. Vulnus, & liuor, & plaga tumens. Vulnus, PESZAGH Hebraicè grauißimum vulnus & durissimum significat, quale se homini cuidam, à se occiso, intulisse Lamech apud uxores confiteatur. hoc genus, maximè cum inflammatum fuerit, difficillimæ curationis esse Salomon testatur, ait enim: Liuores vulneris absterges in malo, &c. Liuor, plagam graui aliqua re ac dura factam significat, ad quam sanguis doloris vi euocatus, confluit & putrescit, qui tamen exterius non emanat. Plaga tumens Hebraicum adiunctum tabidum, vel tabescens propriè significat, cuiusmodi maxillam carne iam corrupta inuenisse, ac in Palestinarum infestam turmam exercuisse Samson dicitur. Iam verò quàm varia horum malorum natura, & quàm difficilis curatio sit, satis apparet. Vulnera enim recentia consolidatione præcipuè & exsiccatione, Tumores compressione, & humorum defluentium deriuatione, & conspuratione, Plagæ verò, putrescentes defluxionum correctione curantur. Omnibus autè triplex cura est adhibenda; Compressio, Ligatio, Vnctio, quibus partes coniunguntur, continentur, & foentur. Nullam verò harum curationum tantis tam malè varièq; affectis populi huius partibus adhibitam fuisse vates ait: Non est circumligata, neque curata medicamine, neque fota oleo. Oleum genus est, usurpaturq; pro quouis medicamento, siue simplici, siue composito, qualia liquida quedam, alia etiam cerata sunt, dummodo resina atiqua, vel gummi, vel aliàs pingui succo, cuiusmodi oleum est, constet. Atq; huius etiam significationis illud est, quod Christus de Samaritano refert: Curauit, inquit, vulnera eius, infundens oleum & vinum; aliàs oleū idem quod odoratum unguentū significat. Sunt autem & in olei generibus quedam simplicia, & ad medicinam vtilissima, cuiusmodi Balsamum verum celebratur; quedam compositione & artificio parata, ut quæ à veteribus descripta sunt, atque in nostros etiam vsus ab Inogerio, Eubonio, & Hollerio relata, qualiaq; præceptor in Chirurgia meus Franciscus Arcaus piissimus vir, felicissimusq; medicus inuenit, atque in suis libris descripsit. Igitur hunc populum tum malorum multitudine & grauitate, tum medicina defectu, grauitè & periculose laborare Iesaias ait. Medicina autem defectum ipsa totius corporis grauis imbecillitas, & principum membrorum infania, atque impatiens remediū egrotatio effecere. Quam rem apertè Hieremias declarauit: Domine oculi tui respiciunt fidem, percussisti eos, & non doluerunt; attriuisisti eos, & noluerunt accipere disciplinam; indurauerunt

Prou. 14.

Genes. 4.

Prou. 20.

Luez 10.

Inogertius.
Eubonius.
Hollerius.
Arcaus.

Hier. 5.

uerunt facies suas supra petram, & noluerunt reuerti. Ego autem dixi, forsitan pauperes sunt & stulti, ignorantes viam Domini, iudicium Dei sui. Ibo igitur ad optimates, & loquar eis; ipsi enim ignorauerunt viam Domini, iudicium Dei sui. Et ecce magis hi simul fregerunt iugum, ruperunt vincula. Hic illius reipublicæ status, iam tum conuelli & labefactari cœpius, tamen eò tandem prauitatis secundum Christi tempora deducendus ab Iesaiâ videbatur; videbantur etiam & præsentis Christianæ Ecclesiæ calamitates, quas si ad hanc imaginem referre in animo esset, longum nobis texendum foret opus, quod tamen ipsa significatione non obscure indicatur, tantum qui legerit intelligat. Duo autem nobis hoc loco breuiter obseruanda sunt. Alterum est præcipuorum membrorum morbos in ipsis sua sponte natos, ab Iesaiâ notari, Omne caput, inquit, ad languorem, & omne cor mœrens. Populi verò aegritudines & misérias, corruptiones aliunde aduectas, nimirum ex principum corruptela. Namque principes ubi corrumpi cœperint, & sibi ipsis pariter & aliis, vel exemplo, vel imperio, & auctoritate nocent. Liuor, & vulnus, & plaga manans, non innati, sed allati mali genera sunt. Alterum verò est; populum ubi semel corrumpi cœperit, non vno tantum vitio laborare, sed alios, alius, quosdam etiam omnibus sceleribus cooperiri & affluere; atque ita multis modis difficilem curationem euadere. Possimus hic nomina ipsa & genera adnotare, nisi & doctioribus & breuiter hanc commentationè parare instituissemus. Iam verò quisnam tam perditum status expectandus exitus foret, apertè vates noster declarauit, eiusq; prædictionis fidè euentus ipse bis iam confirmauit; tertio autè confirmandam cū magno animi nostri dolore expectamus, & deprecamur. Sed iam mysteriū iniquitatis, ut Apostolus ait, operatur. Præterea illud breuiter exponendū, triplici plagarū genere, quæ magnitudine & grauitate amplificatur, peccatorū præcipua capita metaphoricòs indicari, quorū Hebraica nomina sunt HHATH, GHAVON, PESSAGH, Latine Error, prauitas, transgressio. Triplici autè medicandi officio tres pœnitentiæ partes indicari, quæ sunt; contritio, confessio, & detestatio, siue correctio.

Terra vestra deserta: ciuitates vestræ succensæ igni: regionem vestram coram vobis alieni deuorant, & desolabitur sicut in vastitate hostili.

IN omni hoc capite tria semper tempora cogitanda sunt, illa Iesaiâ, ceterorumq; vatum, vsque ad Babylonicam transmigrationem, & Christi etiam seculum, nostramq; hanc extremam ætatem, ad quam temporum omnium antiquorum rationes pertinent; nam seculorum fines in nos deuenisse Apostolus ait: Prædicit autem Iudæis Iesaias Israëliticam regionem fore propediem coram ipsis ab Assyrio hoste vastandam, solamq; Iudæam relinquendam interim esse, dum matura erit omnino illius iniquitas & malitia; eius verò gentis nomen & monumentum aliquod ad futura restitutionis spem fore conseruandum in ipsa Babylonica captiuitate, atque in Ie-

rusalem, nonnullas tamen si exiguas reliquias super futuras. Hoc ad prima illa tempora spectat; Illud verò ad secunda, Iudaeam gentem, totamq; illam rempublicam Evangelij repulsi, & maiestatis imminuta damnandam esse, & a Deo rejicienda, paucis tantum relictis, quibus Evangelij lux placuit, & probata illuxit, & illucens profecit. Ad tertia autem, hoc est, ad nostra, & futura secula, quemadmodum haec non temporalibus, & carnalibus rationibus, ut prima tempestate, nec mixtis, ut secunda, sed spiritualibus referantur, horrescimus profecto cogitates. Qui habet aures audiendi, audiat & cognoscat. Nos autem simplicem duorum temporum sententiam exponamus; Terra vestra deserta, & c. Hoc miserandum spectaculū quod propediem per Senacheribum edendum erat, Iudaeos commotos sibi ipsis cauere & prospicere oportuisse vates monet, & indicat; videtes suas regiones habitatoribus abductis & occisis, partim vastatas, partim ab illorum religione, vita, marumq;, ac consuetudinibus, atque omnino amicitia communitate alienis gentibus in usum cedere, atque in his spectaculis & miseriis suam tantum rempub. satis debilem & afflictā, superesse. Regionem vestram coram vobis. Etiam ante Samaritanam cladem illorum regio à finitimis & longinquis hostibus nullo vindice vastabatur, & diripiebatur. Idem etiam passi sunt Iudaei secundi templi temporibus, & maximè secundum Christi seculū, dum à Romanis aliisq; gentibus pressi, indies omnibus tum terrenis, tum caelestibus commodis paulatim expoliati, magis atque magis cantererentur. Quid autem nobis acciderit, quis non videt tot ac tantis veritatis, publicae tranquillitatis, & Christianae pacis simplicitatisq; hostibus exstantibus? Sicut in vastitate hostili. Hebraicè vastitate dispergentium. Crudelissimum & inhumanissimum hostium genus indicat haec vox, qui nullis personis, nullis rebus parcant, ac perinde vitilia, frugifera, atque infrugifera dissipent.

Et relinquetur filia Sion, ut umbraculū in vinea, & sicut tugurium in cucumerario, & sicut ciuitas quae vastatur.

SIMILITVDINES haec facile declarant qualis rerum Israëliticarum status post Samariae cladem futurus esset, nimirum tenuissimus & humilissimus, isq; quam maturrimus, quoad, ut diximus, tempus adesset, quo & Iudaei etiam, in quos iam ferebatur sententia, producendi essent ad pœnam, atque Babyloniā abducendi. Sicut & Hoseas his etiam temporibus dixit: Sed & Iuda pone messem tibi cum conuertero captiuitatē populi mei. Itaq; populi huius humilitatem, solitudinem, & breuem durationem aptissimè indicauit vates. Non domum, aut castrum, aut diuturnius aliquod aedificium, sed umbraculum in vinea, & tugurium in cucumerario, indicans. Namque huius generis quae construuntur, omnia & exigui, & angusti operis, & breuissimi temporis, quae vnum aut alterum custodem capiant, tandem à diurno aestu, & nocturna cali iniuria defendant, quoad fructus omnis matureseat, & colligatur posthaec deserenda & deturbanda. Nihil aper-

Hosea 6.

aperitius, nihil significantius ad rempub. quam vates praedicabat indicandam, dici potuit. Qualis enim Iudaicus populus, ac quantus post Samaritanam cladem relictus fuerit, nemo est qui nesciat; quam exigua etiam Iudeorum & Israëlitarum copia ad Evangelij & populi Dei regnum selecta fuerit, ceteris, ob infidelitatem & incredulitatem relictus, aperte satis ex Apostolorū actis & scriptis ostenditur; cum ex tanto olim illius populi numero duodena tantum milia ex singulis tribubus delecta, addito frontibus signo, recenserit Ioannes Euangelista viderit. Idq; adeo ex clementia & misericordia illius contigisse, qui tunc populum longa expectatione, multis ac variis modis monere, aduocare, retinere, atque hortari voluit; atque ita effectum est ut aliqui saltem crederent, & non subito omnes periret; id quod singulari gratia & beneficio est adscribendum. Placuit namque Domino ea signa & virtutes cum magno & diligenti nunciandi Evangelij studio, & contentione in illo populo ostendere; quasi in Sodoma & Gomorrha facta fuissent, forte mansissent vsque in diem hunc. Alias autem quid de illis futurum esset, aperte vates ostendit.

Apo. 7.

Math. 23.

Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, & quasi Gomorrha similes essemus.

DUPLEX Dei erga Israëliticum populum cura, duobus etiam appellatis nominibus à vate ostenditur: Altera misericordia, quae prior atq; antiquior est apud Dominum: Altera ultionis ac vindictae, quae posterior semper esse solet; neque adeo nisi instante iudicij ratione suscipitur. Etenim Deus ultro miseretur, punit nunquam, nisi sceleribus hominū prouocatus. Nomen Dominus, ex Hebraico יְהוָה constantes, & perpetuas misericordiae rationes praecipue adnotandas indicat. Cognomen verò SZEBAOTH potentiam, & facultatem ad ulciscendum, puniendum, liberandum, eripiendum, & seruandum significat, ut in libro de arcano sermone docemus. In argumentis autem quorum ratio misericordiam pariter & iudicium spectat, commodè utrumque verbum vsurpatur Dominus exercituum. Sic Hanna Samuelis mater suae sterilitatis miseriam graue contubernalis suae opprobrium deprecatura, atque optatam prolem postulatura, ab his verbis prima omnium orationis exordium duxit; Itaq; hoc significat vates noster, Deum etiam iratum & ulciscentem, tamen misericordiae fuisse recordatum, atque eadem potentia & facultate qua Israëlitae puniebant, ne repente omnino perirent, quosdam ex illis conseruasse ad suam ipsorum salutē, aliorumq; etiam tum spem, tum restitutionem futuram; alias enim nihil aut mitius, aut leuius passuros quam Sodoma & Gomorrha, principes olim vrbes, quae ob iniuriam, noxam, & scelus de caelo acta, ac subito exusta, demersaq; fuerunt; quando neque maioribus viribus Israëlitae ad propulsandum malum valerent, neque minori quam Sodomitae culpa fuissent affines, ut statim à Deo arguti, notantur: Audite principes Sodomae, & ceterum diuinae misericordiae consilio & beneficio effectum est, ut abductis decem

decem tribubus in dispersionem, Iudæa & Ierosolymorum habitatores superessent, qui Israëliticum nomen tuerentur, & propagarent. Deinde & iidem quoque capti, & Babylonem migrare coacti, restituerentur: Tandem omnibus iam ob Euangelium repulsum, repudiatis, quidam tamen ex illis deligerentur, qui Christum recipientes, diuinorum promissorum, & donorum testes essent locupletissimi, atque aliis ad eorundem promissorum fidem, expectationem, ac demum usum auctores, & ministri grauissimi. Atque adeò ad ipsa Euangelij tempora vaticinium hoc pertinere D. Paulus aperte docuit. Qui & hunc locum in hanc sententiam exponens, nomen quoque SEARITH ea, quam nos indicauius significatione interpretatus est. Verbum verò, reliquisset, Hebraica coniugatio significantius efficit, relinquere fecisset, ut non casu, nec hominum voluntate, aut hostium, sed diuina misericordia consilio, decreto, atque imperio euenerit, ut cum aliis cuncti perdi subito possent, tamen reliquia quadam seruantur, quæ in longum tempus durantes, copiosa segetis spem facerent: futurum namq; est, ut Israëlitis omnibus diuina misericordia beneficium comunicetur. Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc; (Paulus ait) quod cæcitas Israël, elitis ex parte contingit, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret, &c. Quemadmodum autem hac omnis ratio ad nostra secula, & Christiana Ecclesia angustias (quo verè pertinet) referri possit, facile sapiens lector intellet, cui illud indicasse operæ pretium fuerit: Filiam Sion non tam arcanè Ierusalem illam terrenam, quàm Christianam Ecclesiam antiqua Synagoga appellari; ut nos cum aliis commodiori loco, tunc in arcani sermonis interpretatione docebamus. Iam verò Deus causam quam aduersus Israëlitas agit, ipsorum defensionis redargutione confirmat.

Rom. 11.

Audite verbum Domini principes Sodomorum, percipite aures legem Dei nostri populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus fum. holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum & agnorum & hircorum nolui.

EA hominum peruersitas est, ut iis rebus quæ ad pietatem & honestatem spectant, maioribus & potioribus ac minora atque leuiora genera anteponant, atque neglectis, aut etiam contaminatis illis, quæ, cum simpliciora & rectiora sint, magis ad honestatis consolidandam rationem faciunt: illa cum magno apparatu & persuasione usurpentur, quæ virtutis minus, ambitionis & ostentationis plus habent; & eo pacto non homines modo, sed Dominum ipsum sapientissimum, atque omnis mendacij & simulationis inimicissimum eludere studeat. Priores certiores atque probatior omnino pietatis & diuini cultus partes sunt, animorum recta institutio, & simplicitas, puritas & sanctitas, morum præterea integritas, & actionum omnium humanarum probata secundum diuinum iudicium & decretum ratio atque exercitatio. Hac res Hominem ad Dei amicitiam & consuetudinem

nem aptum reddit, & parat: Ita ut maximum & præcipuum studium in ipsa hominis optima totius vita compositione ponendum sit. Si quid verò interea humana imbecillitatis causa vitij forè irreperit, id protinus detestatione, correctione, atque plena pœnitentia emendatum, consequenti & pœnam deprecanti, sacrificio legitimo tandem expiari solet. Atque hac ratione antiqua illa naturæ & veteris legis sacrificia instituta sunt: non quòd ea primam & præcipuam cultus sui partem Deus delegerit. Nam si sacrificium præcipue delegisset, peccata hominum, quorum causa sacrificia inducta sunt, præoptasse videretur. Nihil autem Deus magis auersatur, & odit, quàm peccata, ex quo fit ut nihil posterius requirat, quàm sacrificia pro peccatis. Cum autem Israëliticam gentem ab Egyptiaca seruitute liberatam, sibi in peculiarem populum, atque aliarum gentium exemplum, nostrorumq; temporum figuram delegisset, nullum de sacrificiis pro peccato verbum fecit; sed voluntatem suam cognoscendam, atque optimi illius cultus, qui fide, charitate, ceterisq; virtutis & pietatis partibus absoluitur, docuit. S. S. E. Ibi constituit ei præcepta atque iudicia, atque ibi tentauit eum, dicens: Si audieris vocem Domini Dei tui, & quod rectum est coram eo feceris, & obedieris mandatis eius, custodierisq; omnia præcepta illius, &c. Et tamen fuere qui diuina religionis cultum & obseruantiam non sic interpretarentur, sed illud satis ad pietatem præstandam esse putarent, si sacrificia frequentarent, quamquam peccare numquam desisterent, & dummodo illa externa templi & sacrorum celebritas vel auergeretur, vel certè non remitteretur: cetera omnia, quemadmodum haberent, non nimium sollicitè esse curandum. Si quispiam verò de his externis rebus & cultibus quicquam demeret, vel negligeret, eum impium, profanum, sacrilegum, & omnibus vindicandum supplicis, omnium probris exagitandum iudicabant. Eos verò qui omnibus vitis & sceleribus cumulati essent, ceterorumq; mores turpes consuetudine & exemplo, publicè & priuatim corrumperent, ferendos tamen esse arbitrabantur: quod nihil ea ex re detrimenti religioni inferri existimarent: salua tamen omnia esse, dum ille externorum sacrorum cultus maneret. Ex hac opinione illa falsa quorundam fiducia fuerat, qui propter templi sartatecta curata, sua sibi scelera perpetuò impunita, suasq; voluptates & flagitiosa studia à Deo dissimulanda, vel etiam permittenda fore promittentes, illud iactabant, Templum Domini, templum Domini est. Horum autem stultam fiduciam, & peruersam de Deo diuinæq; natura & voluntate existimationem Deus ipse redarguit; cum principes ipsos primum, deinde populum appellat, non minorum culparum reos, quàm Sodome & Gomorrhæ gentes olim fuerant, quæ ad sceleris & iniuriæ faciendæ studium, diuinorum etiam monitorum Lothi pientissimi viri flagitia debortantis auctoritatem contempserant. Commune autem iam esse ostendit utriusque partis, & nobilitatis, & populi crimen, ut in Sodomorum exemplo commune etiam fuisse narratur: Viri ciuitatis vallauerunt domum, à puero

Exodi 15.

Ierem. 7.

Gen. 19.

puero usque ad senem omnis populus simul. Non leuiori ergo nomine Iudaei appellantur, qui non leuioris culpa infamia apud Deum cognitorem & Iudicem notati, atque impietatis & iniuriae scelere communiter contaminati essent. Audite verbum Domini, audite verbum Domini principes Sodoma. Regiam familiam, magistratum & sacerdotum ordines, & ceteros qui populo reliquo duces sunt, verbum Domini audire iubet, quod cum illis, ut maiorem rerum cognitionem professis, causa ipsa rationibus collatis disputanda erat, cum populari vero & imperita multitudine, qua honestum a turpi, verumque a falso obscurissime discernit, & dignoscit: omnisque a maiorum arbitrio & sententia pendere solet: non erat disputatione, sed diuinae legis denunciatione agendum. Haec enim populo non disputanda, sed veneranda, colenda, & exercenda proponitur. Ita cum principibus & publicis hominibus non lege solum, sed legum etiam rationibus, cum plebe vero legentium agitur: satis autem fuit plebi cognoscere, in lege nullum de frequentando sacrificiorum pro peccatis ritu praecipuum; nullam etiam frequentiam commendationem inueniri. Sed omnia haec sub conditione dici, & modum tantum, ac formulam sacrificiorum describi, hoc genus, Anima si peccauerit, & c. offeret, & c. Huiusmodi autem verba non significant sacrificium a Deo exposci & postulari, sed ad admissi aduersus diuinum praecipuum peccati expiationem post cetera poenitentiae studia postremo requiri. Cum vero rationem non omnibus peccatis communem esse; sed iis tantum qua vel errore, vel ignorantia admitterentur: iis vero flagitiis qua consilio, & deliberata malitia suscepta forent, nullam huiusmodi expiationem constare, sed dentem pro dente, oculum pro oculo, animam pro anima, vulnus pro vulnere, luorem pro lucre sine ulla miseratione poenam esse propositam. Itaque de sacrificiis nullum verbum in hunc modum, de pietatis vero virtutis atque honestatis studio & exercitatione frequentissima, clarissima, & apertissima praecipua sine conditione, sine exceptione simpliciter data, & perpetuo commendata. Audi Israel, Deus tuus Deus vnus est, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua, & ex omnibus viribus tuis, & c. Igitur populo legis formula tenenda, ac diligenter obseruanda fuit; etiam si a principibus suis vel non doceretur, & exponeretur, vel contrariis praecipuis contaminaretur. Tamen illa omnino primum fuerat colenda, haec enim illi certa doctrina, certa disciplina, certaque constabat conditio. Quamobrem ait: Auribus percipite legem Dei vestri populus Gomorrhæ: de lege enim quid illis agendum, curandumque foret, satis liquebat. Principes autem verborum rationibusque collatis & agitatibus, melius id cognoscere potuerunt & debuerunt, quippe qui legem accipere, intelligere, colere, atque ad colendum docere iubentur. Iam verbum ipsum, hoc est, sententia & consilium Domini, quod utrique parti communiter, sed principibus viris magis proprie cognoscendum esset, ita temperate exponitur, ut cognosci ab utrisque possit. Quo mihi multitudinem victimarum

Deut. 5.

rum vestrarum, dicit Dominus. Humani iudicij error peruertendis rerum rationibus creatur. Cum vniuscuiusque generis laus secus definitur, quam veritas ipsa exigat: ut si, qua virtus in qualitate spectanda est, a quantitate & copia petatur. Duo sacrificiorum genera sunt antiqua, vel naturae, vel legis aetatibus factitata, & nostro, id est, noui Testamenti tempore a Christi morte inchoatum, & absolutum, atque ad nos usque deductum sacrificium. Neque enim nos illud sacrificium offerimus, sed illud ipsum Christi representamus, & referimus; in cruento (ut dicitur) modo repetimus id, quod Christus cruentum obtulit: de quo alia plura, & cognita dignissima explicanda sunt. Sacrificium Christi ipsa rei sacrificatae natura praestantissimum & gratissimum etiam Deo Patri est; ut in commentariis Hoseae docuimus; atque ex hac parte efficacissimum est, & saluiferum iis, qui vel dignè, vel legitime curauerint, vel factitauerint: contra vero iis, qui indignè vtrumque, vel alterutrum praestiterint; non natura ipsius oblata rei, sed illorum culpa, & impuritate vel inutile, vel incommodum euadit: iudicium enim sibi manducat & bibit is qui indignè vititur. (Loquimur autem de animorum salute, & de veris bonis; non de ceteris imperfectis, aut existimatis tantum fructibus.) Antiqua vero sacrificia ipsius rei natura, neque bona, neque mala erant; sed omne laudis nomen ab institutione, & factitantium affectu atque animo adipiscabantur. Institutionis praecipua & prior ratio in significatione erat Christi sacrificandi, quam illa imperfectissime quidem, vicumque tamen referre & adumbrare potuerunt, quoad illa veteris legis & temporis umbra durauit; posterior vero ratio in modo & ritu faciendi versabatur; quam ad priorem partem referri oportuit; ut alia nobis exponendum Deus (ut spero) dabit. At vero offerentium & factitantium affectus, praecipue in illis antiquis, requirebatur. Idemque in nostris non postremum locum debuit habere: affectus autem expietatis in primis cultura & studio, hoc est, recta in Deum fide, diuinorum praceptorum exercitatione, peccatorum detestatione & fuga; deinde ipsius, qua agebatur rei, legitima cognitione & obseruatione iniri debuit; ut hoc modo sacrificium non ex quantitate, sed ex qualitate, unde verè laudem colligere poterat, probaretur. Itaque maxima illorum sacrificiorum probatio, ex sacrificantium animis oriebatur; ex re vero ipsa sacrificata praeter significationem nihil laudabile obseruabatur. Atque etiam haec ipsa significatio ad offerentis quoque animi rationem referenda erat. haec sacrificiorum qualitas fuit, quam vniam praecipue cogitare curarique diligenter oportuit. Quantitas autem in rerum sacrificandarum numero, copia, & habitu consistit: ut quod rariores, vel frequentiores; plures, vel pauciores; pinguioribus, vel tenuibus & macilentis magis animantes, vel inanimatae sacrificentur. Hanc autem partem vel postremam & minimam, etiam in iis qui vel ex debito, vel ex voto sacrificare deberent: non ex necessitate, sed ex facultate & arbitrio definiendam Deus permisit. Si quis vitulum adferre non potuisset, is vel

+
Ecclesia, et nos obis
nunc illud offerimus.

agnum, vel hædum, vel turtures, aut columbarum pullos, vel simplicem & parabilissimam molam pari cum fructu afferebat. Summo autem hominum errore, eo tandem peruersitatis hæc res deducta fuit, ut qualitate omnino spreta & neglecta, quantitas prælata, summa cum ambitione, & fiducia curaretur: quam quidem Deus simplicissimus, optimus, maximus, incorporatus, animum unum appetenti sibi offensionem magis ac tadio, quam incurritati esse affirmat. S. S. E. Numquid vult Dominus holocausta, & victimas, & non potius ut obediat voci Domini. & illud: Audi popule meus, & loquar, Israël, & testificabor tibi: Deus Deus tuus ego sum, non in sacrificiis tuis arguam te, & quod holocausta tua in conspectu meo sint semper. Idem & apud Ieremiam Deus obtestatus dixit: Quia non sum locutus cum patribus vestris, & non præcepi eis, in die qua eduxi eos de terra Egypti, de verbo holocaustorum & victimarum, sed hoc verbum præcepi eis, dicens: Audite vocem meam, & ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus; & ambulate in omni via quam mandauit vobis Deus, ut bene sit vobis. Plenus sum. Hebraicè, satiatus sum. fastidio quodam, & satietate ab alienari sese Deus dicit, ab iis, qui hoc modo illis pecorum & armentorum frequentibus hostiis, posthabito solido pietatis officio, sibi satis factum iri existimabant. Quid enim vel ineptius, vel importunius excogitari & dici potest, quam Deum, qui spiritus est, carne & sanguine, omentisq; pasci & delectari. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo; ait ille apud Psaltem. idemq; hoc loco confirmat: Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Maximam curam & cogitationem, atque exquisitam diligentiam postremis & minimis rebus adhibere solent homines aliquando, & maioris ad pietatem momenti præcepta negligere: id autem quantum vitium sit, cum Propheta omnes, tum Christus & Apostoli sapè ostendunt. qui antiquas Iudeorum Deuterose, hoc est, Misnaioth libros legerit, apertam huius loci sententiam assequetur: mira enim illis in libris disputatio de huiusmodi externarum rerum circumstantiis; mirabiles collationes & comparationes dignitatum & æstimationum; ibidem scrupulosa distinctiones ætatum in animalibus. Huiusmodi magnam curam illa enumeratio indicat; arietum pinguium, hoc est, iuuenorum maiorum, vitulorum, & hircorum, & agnorum, & c. quarum rerum curandarum diligentia superuacanea Deo censetur, si vero pietatis & maximorum madorum studio destituta sit. Nam si hoc non desideretur, illud alterum genus non improbat. hoc est, si exterioris cultus diligenti cura interna pietatis perfecta rationi, & morum compositioni respondeat: quod verò istis in illa versatis umbra dicebatur, id ad nos maximè pertinet, in quos seculorum fines deuenierunt. Sunt qui hoc loco antiquorum sacrificiorum finem prædici interpretentur, iuxta illud: Holocaustum pro peccato nolui; nec placita sunt tibi que secundum legem offerebantur, & c. Sacrificium autem Christi futurum utilissimum,

signi-

significari. ut illud: Tunc dixi, Ecce venio: atque res ipsa sic habet quidem, & aliis in locis planè prædicta, & apertè explicata est. Verum simplex huius loci sententia reprehensionem peruersitatis & abusus improbationem magis, quam aut infirmitatis ostensionem, aut defectiois prædictionem habet. Neque enim sacrificia, que infirma aut non perpetua arguentur, cum defectura prædicuntur, vel defecisse ostenduntur, in reprehensionem adduci obseruamus; utpote que legitime curata, suos usus, quamuis exiguos & tenues, fuerint sortita; ut scriptum est: Et odoratus est Dominus odorem suauitatis, & c. neque quisquam propterea reprehensus est, quod sacrificari, dum illis modis ageretur; sed laudatus, si ritè & purè fecisset. At verò hæc apud vatem nostrum sacrificiorum improbatio, & sacrificantium ipsorum durissima appellatio, Principes Sodoma, populus Gomorrhæ, non debilitatem, & imperfectiorem; sed abusum pro summa pietate ab illis definitum & usurpatum arguit. Hi autem, quoniam improbationem illam, Quo mihi multitudinem, & c. diuina legis præcepto & sententia excipere, & refellere viderentur: qua iuebantur certis statisque diebus Dei templum petere, & non apparere in conspectu eius vacui, & c. (quod ab ipsis præceptum visitationis appellatur) perperam definiti, & præposterè seruati præcepti à Deo deinceps redarguuntur.

Cum veniretis ante conspectum meum: quis quæsiuit hæc de manibus vestris, ut ambularetis in atriis meis?

VISITATIONIS præceptum non rectius ab illis accipi, & teneri, quam sacrificiorum usum affirmat; hoc est, omnia que purè, sanctè, spiritualiterq; definienda & tractanda instituta essent, ad ieiunam & aridam ceremoniam, & ad vulgarem & inanem consuetudinem, quodq; deterius multo est, ad prophanam licentiam fuisse translata. Namque visitationis præceptis illis, Dei in primis beneficiorum commemoratio, laudum celebratio, venia petitio, legum & voluntatis cognitio, mutua inter homines coniunctionis, societatis, charitatis, exhortationis, consolationis, & omnium denique officiorum redintegrationis ratio cõtinebatur: ut apertè patet iis qui præcepta ipsa attentè legunt, que hic repetere nobis non vacat: argumento autem exposito, indicare satis fuerit. hæc illius visitationis summa ratio est. ab istis tamen quadam frequentia & deambulationis atq; tumultuosa popularis concursus consuetudine definebatur & agitabatur, quasi Deus illa frequentia delectetur, que præter tumultuosam pavementorum conculcationem, & arearum templi atriorumq; sordidationem, nullum præterea pietatis officium præstet: cum multo satius esset, si huiusmodi fatuis & stultis atque vitiosis frequentis templi pavementa, & sola vacua ac libera essent, minus profecto pulueris & luti, ac sordium contractura. hæc huius versus sententia est, Cum veneritis, & c. Hebraicè ad verbum. Quod veniatis ad videndum facies meas, quis quæsiuit hoc de manibus vestris, calcare atria mea. Quod veniatis ad videndum facies meas, præcepta

Exodi 34.

Malach. 1.

cepti ab illis cogitatione usurpati, & obiecti Anthypophora, & relatio est. Tribus temporibus anni apparebit omne masculinum tuum in conspectu omnipotentis Domini Dei Israël, &c. Huiusmodi prophanos planè sacrorum abusus execratus etiam apud Malachiam Deus personali oratione accusat: Quis (inquit) est etiam in vobis qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito? non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, & munus non suscipiam de manu vestra: nec verò victimas & holocausta solùm, quæ non nisi à locupletioribus tractari poterant, sed oblationem ipsam, tertium videlicet genus illud simplicius quod Minha dicitur, ac diuitibus & pauperibus est commune, ac facile offerentium ipsorū culpa corruptum & prophanatum, displicere sibi Deus affirmat; atq; adeò hæc sententia omnium hominum improbitatem arguit.

Ne offeratis vltra sacrificium frustra.

HOC sacrificium MINHA dicitur, de quo nos aliàs. appellat autem sacrificium frustra, quod Latine dicemus inane & superuacaneum. namque Hebraicè est MINHAH SAVEH, oblationem vanitatis; sic à Deo nuncupatam, propterea quòd vera & legitima offerendi ratione ut significatione destitutam, atque spiritali illo offerentium affectu inanem, inutilem tandem iis, qui offerrent, fore consequeretur. Nihil igitur ex omni hoc genere sibi probari Deus ait, quòd vel ieiuno & sterili ritu, vel ambizioso & inani tantùm exhiberetur apparatus; non holocausta, non victimas, non sacrificium, sed neque quòd & natura sua incundius & gratius est, atque spiritali simplicitate proprius significare videtur, ut Thymiamatum, & cetera eius generis, quæ suffita & incensa fumos remittunt suaviores, & qui subtilitate sua, & suffiendi arte, calum rectius petere, & citius penetrare putantur, ut scriptum est: Dirigatur Domine oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo. Tamen hoc etiam genus non minùs quàm cetera hominum malitia corruptum vehementer sibi displicere Deus ait, Et incensum abominatio est mihi. In omni sacrificiorum & oblationum materia precipuum locum tenet incensum; nam cum cetera genera in prima templi, & aperta parte sub dio ac super anciam aram factitarentur, incensum tamen in ipso secretiori templo, quod HECAL dicitur, atque in aureo altari adolebatur: id quòd singulari ac præstanti mysterio & significatione fuerat institutum. Præterea cum & huiusmodi suffituum mentio fieret; illud continuo subiūgebatur, in odorem suauitatis. Omnes autem res ab illis corruptas, & illa qua abundare oportuit sanctitate & virtute vacuas & inanes redditas, atque adeò sibi inuisas & fastidiosas esse Deus apertè dicit; neq; verò in ceteris quæ ad religionis colenda ornamentum, commoditatem, atque usum instituta sunt partibus, aut puriorem, aut integriorem rationem esse conseruatam, aut quidquam præter nomen vanum & inane, vel omnino etiam rebus ipsis, & actionibus contrarium, apertè que repugnans relictum esse.

Psal. 140.

Neo-

Neomeniam, & sabbathum, & festiuitates alias non feram, calendas vestras & solemnitates vestras odiuit anima mea: facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens.

RERVM omnium quæ sub calo sumi rationem & usum Deo ad homines referrì solere, & ex illorum vel probatione probari, vel improbatione reijci: atque hoc modo de rebus ipsis interpretari & statui oportere pluribus diuina doctrina præceptis atque exemplis docemur, ex quibus illud est: Sabbathum propter hominem, & non homo propter sabbathum. Non rarò autem Iudæi à Spiritu sancto reprehenduntur, quòd hanc veram rationem non intelligentes, nimis crassè definirerent, ut hoc loco cum sacrificiorum usum duplici nomine improbari audirent, & quòd non esset ea res à Deo postulata ut præcipua aliqua pietatis pars, & quòd etiam certis conditionibus ad peccatorum expiationem procurandam descripta & informata esset, quamuis non legitime curaretur: tamen illud verum præsidium, quòd occuparent sibi reliquum esse putare poterant; videlicet festorum usum manere, nõ modò Deo probatum, sed institutum; & certis rationibus, atque illustribus elogiis commendatum; Sabbathi, quòd in eo quiesceret Dominus ab omni opere quòd patrarat; mensis vel calendarum, quòd in iis gubernationis & prouidentia argumentum renouata luna instauraretur, atque ex ea re mensis Hebraicè HHODES diceretur, ostendit Deus, non magis hæc sibi deinceps quàm cetera placere, ut quæ apud illos omni iam antiquata & obsoleta colendi legitime obseruatione, nomen tantùm vel vanum, vel v sibus contrarium retinerent. Neomeniam, & sabbathum, & festiuitates alias non feram: Hebraicè ad verbum, Neomeniam, & sabbathum vocare vocationem non potero, vanitas & concursus. His verbis festorum etiam dierum abusus Deo inuisus declaratur. Neomenia, inquit, & sabbathum, vocabulo tenus usurpantur; ceterum de vera illorum ratione ac definitione nihil iam superest; ita ut ego summa virtus & veritas istam tantam vanitatem & perturbationem ferre, & istam celebrem ac frequentem prophanationem amplius tolerare non possim, Vanitas & concursus. nomē Hebraicū AVEN. Cōtraria omnino significationis est nomini diuino EL, quòd virtutem & fortitudinem, veritatem & constantiam significat: Vnde nomen BETHEL in BETHAVEN mutandum esse Hoseas dixit. Significat ergo hoc nomen festorum usum à veritate ipsa, rectèq; obseruatione ac definitione ad meros abusus, vanitatemq; & idololatriam, atque popularem voluptatem & inutile otium esse traductum, idq; cum magna frequentia & celebritate, ut maiorem Deo concitet offensionem. Et quoniam hoc celebritatis genus à Dei consilio & instituto longè alienum erat, qui festiuū corporis otium ad pium mentium negotium & exercitium indixerat, subiungitur statim: Calendas vestras, & festiuitates vestras odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens. Festos dies non improbat Deus ut à se magna mysteriorum significatione, & cum magna ritè

Marc. 1.

ce.

ce.

ritè

ritè obseruantium utilitate institutos. Improbabat autem festos hominum, hoc est, ab hominibus, ab antiqua obseruatione ad luxus & voluptatis prophanationem traductos, atque aliorum scelerum & vitiorum oportunitatem excogitatos: quos, quamuis Dei & religionis nomine ornatos, tamen non ut suos festos Deus agnoscit: sed ut prophanorum hominum reiicit. Cuiusmodi ille festus ac celebris dies fuit, qui conflato & consecrato in solitudine vitulo indictus est eiusmodi, Cras solemnitatis Domini est. Itaque huiusmodi festa vel abusu, vel institutione prophanata odit Deus, ob eamque rem non ait: Calendas & festiuitates odiuit anima mea, sed Calendas vestras, & festiuitates vestras, hoc est, à vobis vel prophanatione corruptas, vel superstitiosè institutas. Multos enim ab istis festis dies in solis, lunæ, astrorum, aliorumque vanorum numinum honorè celebratos fuisse, ex antiquis historiis Regum, Prophetarumque libris cognoscimus. Laboravi sustinens. Sapissimè in sacris preceptorum & institutionum libris homines monentur, ne Dei potentia ad extremum usque abutantur: cuius finem si experiri contendant, grauissimum tandem sentient. Hodie si vocem eius

3. Reg. 49. 22 audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentauerunt me patres vestri: probauerunt, & viderunt opera mea. Quadraginta annis offensus fui generationi huic, & dixi, semper hi errant corde: ipsi verò non cognouerunt vias meas, ut iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meam. Huiusmodi sententiam hic locus habet, qua indicat Deus, illius sua satis superque spectata patientie finem iam instare, quippe quam ipsi nimium nimiumque tentauerint, adiunctis quotidie nouis sceleribus & sacrilegis festorum vel prophanationibus, vel institutionibus & celebrationibus contra ius & fas excogitatis, & cultis. Atque hoc loco de sabbatho non agit, de cuius prophanatione & abusu iam superius egerat, sed de superstitione, instituta, & luxuriosè ac sceleratè celebratis solemnitatibus aëis: cuiusmodi festum à Roboamo mense octauo institutum legimus: Quintadecima die mensis, quem fecerat de corde suo, & fecit solemnitatem filius Israël, in similitudinè solemnitatis qua celebratur in Iuda. talia, inquit Deus, festa odiuit anima mea: neque iam ulterius feram. Laboravi sustinens. Repudiatis ergo ob abusum & prophanationem tum sacrificiis, tum festis diebus, illa supererat religionis certissima & perpetua exercitatio, que nulla legis mutatione, nullo rerum successu & euentu, nullis denique vel prosperitatibus, vel aduersitatibus oblatiis, abolenda, pratermittenda, aut intermittenda erat. Hac est precatio & supplicatio, omnibus hominibus, peccatoribus, & iustis necessaria: quam etiam istis sua ipsorum culpa & malitia inutilem esse Deus declarat, eiusque rationem rei continuo indicat.

Cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis: & cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam.

PIETATIS & omnium mentis affectuum indices sunt membra ipsa corpora-

corporis, que varios animorum motus, vario etiam habitu & gestu representare solent. Quamquam autem lingua sermonis usu, affectus omnes internos explicet, tamen cetera membra prius aliquando ac melius quam lingua referunt, ut oculi, supercilia, totumque corpus: precipue autem brachia, & manus, quarum usus multiplex est, & ad significandam etiam remotis accommodatus. de quo toto genere in Rhetoricis nostris, & in libris de arcano sermone multa docemus. Igitur manus, & cetera membra sacras hominum ad Deum preces & precedit, & comitatur vario habitu: vna autem forma est extensio, siue expansio manuum; qua optionem, desiderium, petitionemque indicat. ut: Expandi manus meas ad te, anima mea sicut terra Plal. 124 sine aqua tibi. Petitiones itaque & vota eorum irrita fieri Deus ait. Quamquam multiplex sequatur oratio, tamen frustra ab iis suscipi affirmat, qui sese indignos qui exaudiantur effecerunt: orationis autem fructum & utilitatem charitatis integritas confirmat, defectus verò infirmat, & auferit. S. S. E. Cum stabitis ad orandum, dimittite prius si quid habetis aduersus fratres vestros, & c. Quòd si charitatis defectus precationis utilitatem impedit, quid nam in manifesto fraudis iniuriæque faciendæ studio fuerit expectandum? Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Est autem ingratißimum, & vehementer inuisum Deo spectaculum hoc manuum sanguinis ab homine per iniuriam fusi plenarum. S. S. E. Sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum, & de manu hominis. Atque hoc loco iniuria faciendæ genus omne per istos frequentatum sibi inuisum esse Deus declarat. Fit autem iniuria vel in persona, vel in re; eaque vel vi, vel calumnia, vel fraude admittitur. Omnia autem hac nomen sanguinis Hebraicum significat, ut scriptum est: Ex usuris & iniquitate redimet animas eorum, & pretiosus sanguis eorum in oculis eius. sic versus ad verbum Hebraicum: pretium namque rerum, sanguines Hebraicè dicitur; & leuis sanguis, & grauis sanguis, idem est quòd Latinis vile & carum. Itaque eorum qui peccata & scelera sua retinere volunt, neque sacrificia, neque solemnitates, neque orationes & preces, aut Deo grata, aut ipsis utiles sunt, & qui aliter interpretantur, quid dicant, nesciunt. Hac enim omnia ex animorum pietate oriri, & diuinorum preceptorum notitia informari oportet. Animorum autem pietas quam Iacobus Apostolus describit, huiusmodi rationibus initur, Visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc seculo. Quam rem hoc in loco à Deo docemur, qui, quò minus oblationes nostra & preces utiles nobis euadant, nostra culpa euenire ait, & quemadmodum ad corrigatur, declarat, & monet; hoc est, pœnitentia, & declinatione à malo, atque boni officij exercitatione & studio.

Lauamini, mundi estote, auferite malum cogitationum vestrarum ab oculis meis: quiescite agere peruersè: discite bene facere: quærite iudiciū, subuenite oppresso, iudicate pupillo, defendite viduam.

VITIORVM & virtutum exempla in animo, ut prima & propria sede insunt, materiam tractant variam: subiecta verò in quibus versari solent, duo sunt: aut enim erga seipsum aliquis bene vel male agit, vel erga alterum. Prioris generis ratio puritate vel impuritate, posterioris beneficentia vel iniuria definitur: utrumque autem genus in istis corruptum corrigi iubet Deus: primum, ut antea acta vita pœnitentiam scelerum detestatio committetur, deinde ut officij exercitatio sequatur, quamobrem sacerdotes suos non tantum lotos, verum etiam candidis, puris, & elegantibus vestimentis indutos, ministrare sibi Deus voluerat. Lauamini, mundi estote. Ad priuatos mores, & ad vniuscuiusque puritatem pertinet hæc pars. Quæ ne ab istis simplici & indocta tantum aquæ elementaris ceremonia definireretur, continuo explicatur. Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Non verba & externa opera tantum hypocritarum more corrigi, sed vnde hæc omnia proficiuntur, ipsum cogitationum fontem purgari abstergiq; iubet, ita ut diuinis oculis, qui interiora penetrant, nihil quod displiceat, offendatur. Deinde illud quod ad alterius offensionem spectat, dissuadet. Quiescite peruersè agere. Hebraicè desinite, siue desistite malignari. Neque tamen integra pœnitentiæ virtus mali detestatione tantum, sed officij quoque & beneficentiæ studiosa exercitatio præstatur. Discite bene facere. Alienatum à Deo ab illis beneficentiæ officium arguit, ut discendum denuo suadeat, deinde quo animo, qua mente, quo affectu denique in eundem sit, docet, nimirum discentis affectu, qui non nisi cognitione & exercitatio perfitur. Necessaria enim in disciplina omnium præcepta, tum etiam usus, exercitatioq; sunt. Atque ita discite bene facere. Antithesis illius orationis, quiescite peruersè agere. Quærite iudicium. MISERAT, ut in aliis commentariis definitum à nobis est, æquitatem & iustitiam atque rationem significat, quam qui sequatur ducem, numquam aberrabit, maximè cum totis sacrorum præceptorum libris exposita sit. Summum autem beneficentiæ studium postulatur, quod non solum in benemeritos, aut in eos qui bene mereri possunt, ac rependere, sed in miserimos etiam & humana ope destitutos impeditur, in quos calumnia, fraus, oppressio ob vlciscendi inopiam fauere licentiùs solet. vsque adeo verò integrum officium postulat Deus, ut infirmiorum causis vltro suscipiendis spectari velit. Subuenite oppresso, iudicate pupillo, defendite viduam; atque ex hoc loco docemur pietatis rationem, fide erga Deum, appetendarum fugiendarumq; rerum cognitione & recto usu definire. In his autem rebus morum puritatem, & virtutum studium priorem locum obtinere, quibus cum religionis exercitia accedunt, utilissima sunt; aliàs verò, si vera virtutis ratione destituantur, non sunt ad salutem utilia, ob eamq; rem Christus docebat, hæc oportuit facere, & illa non omittere.

Venite, arguite me, dicit Dominus: si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur: & si fuerint rubra, quasi vermiculus, velut lana alba erunt.

C.O.N-

CONSILIVM studiumque suum vates apud Iudaos exponit, eosque à temeraria aliqua & desperata cogitatione ad certam pœnitentiæ inuendam, & pietatis exercendam viam aduocat; quod reprehensionis hæcenus relata grauitatem, & illorum nominum, principes Sodoma, & populus Gomorrha, duram appellationem non rectè interpretaturos videbat: neque enim id eo consilio vel à Deo mandatum, vel à vate expositum est, ut tam duro sermone perturbati, propter conscientiam scelerum venia desperatione occuparentur: immo magis, ut à tam periculoso vita statu ad antea acta vita detestanda, atque ad pœnitentiæ studium, & ad misericordiæ spem reuocarentur. Atque hanc sententiam Hebraica oratio indicat, qua vates, ut populi illius curator & consultor quid in communi causa cogitandum agendumq; sit monet. Venite, & arguite me, dicit Dominus. Hoc vates consulenti personam sustinens, ait: Agendum, inquit, id omnes curemus. Cuius ego causa vobis Dei mandatum ita acriter exposui, ut videlicet nos nostræ culpæ pœnitentes, vitam de cetero corrigamus. Hebraicè ad verbum sine coniunctione est, Venite, arguamur, dicit Dominus. si fuerint, &c. Se ipsum ut populi partem, quamquam bonum & pium communi culpa inuoluit vates, & ceteros ad commune consilium & studium exhortatur. Arguemur, Hebraicum verbum נֹכַחַת, reprehensionem cum correctione in posterum significat. Hoc verbo Abimelech usus, Abrahami uxorem Saram, ne sibi atque aliis periculum de cetero conflaret, obtestabatur: Ipse, inquit, est tibi velamen oculorum. & omnino נֹכַחַת, id est arguere, vel corripere. Iam posthac ne eiusmodi ut hæcenus consilio utare. Igitur vates hortatur suos, ut secum ad antea acta vita reprehensionem, detestationem, & correctionem conuertantur, quæ alioquin ipse solus sequi decreuerat, ut aliàs dicit: Hæc enim ait Dominus ad me, Sicut in manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius. Hoc autem consilium diuina misericordiæ & promissionis auctoritate illis confirmat, Dicit Dominus, Hebraicè, dicit Dominus. Futura certæ sententiæ significationem obtinet, ut sæpe aliàs indicauimus. Certum est, inquit, Dominum hæc dicturum, quæ iam olim sæpe verè & legitime pœnitentibus dixerat: Si fuerint peccata vestra sicut coccinum, quasi nix dealbabuntur. In colorum genere albus simplicissimus, ruber verò vehemensissimus, & maximè perspicuus est; uterque longè prospicitur, sed ruber difficillimè à vestibus diluitur, præsertim secundo infectis, quas dibaphas antiqui dicebāt. hæret autem tenacissimè hic color, ut neque vestium vetustate tolli, neque fullonis opera elui possit, ut ille dicebat: Nec amissos colores lana refert medicata fuco. Erat autem simplex & duplex tinctura, Duplicem SENI Hebraicè, hoc est, secundam vocant: Simplicem tantum THOLAGHATH, hoc est, vermiculum. Non hîc de purpureo colore agitur, qui à rubro in nigrum declinat, quem puniceum etiam Latini dicunt; sed de illo ardentissimo rubro, qui vermiculis quibusdam formatur, quos certum arbuti genus apud

Gen. 26.

Esa. 6.

Horat. car. lib. 3.

nonnullas regiones folliculis conclusos, & stipiti, vel foliis adherentes producit; cuiusmodi κόκκινος Græci vocant (unde coccinus color) Hispani granam, alia Occidentales lingua cum Italis Scarlatam dicunt: colligitur in eunte aestate maxima copia in Hispania Hispalensi agro, apud Mariani montis ramenta, quæ ad Beticam pertinent; in quibus nos etiam rupem habemus prospectu amœnissimo Virgini Matræ sacræ, ex qua pueros & puellas coccum non procul colligentes aliquando prospicimus. Est & in Gallia Narbonensi, & in Polonia, & in Græcia regione quæ Phocensis dicitur; & in Asia apud Galatas. At qui Iudeorum scelera ac peccata, quod plurima & grauissima essent, sanguinis nomine notauerat Deus, quod coccineum colorem, sanguinis speciem candentem, etiam procul referat; ut ex Moabitæ historia docemur, quibus rubentis aquæ prospectus sanguinem retulit. Eandem igitur translationem secutus hoc loco vates, integram scelerum omnium expiationem, verè & legitime pœnitentibus deinde promittet. Quod opus solus Deus efficit: duo enim exempla ad hanc rem afferuntur, quæ nulla humana arte præstari possunt: alterum, ut coccinum bis tinctum eluatur; alterum, ut vestis eluta ad niueum candorem reddatur, qualem nullus fullo super terram, ut Euangelista affirmant, facere potest. Atque hæc similitudo apertissimè nos docet, caput hoc ad Christi vsque secula pertinere; neque enim ante Christi mortem & resurrectionem, ullus homo à peccati corpore & scelerate ita lotus fuit, ut ad niuis puritatem & candorem euaderet. (singularia priuilegia Virginis, &c. semper excipimus.) Non enim id poterant antiqua sacrificia, quæ non sua, sed Christi sacrificij virtute & significatione illud præstabant: cum non possent iuxta conscientiam perfectum facere, solummodo in cibis & potibus, & variis baptismatibus, & in stictiis carnis, vsque ad tempus correctionis impositis. Christus autem assistens

- 22 Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non huius creationis; neque per sanguinem hircorum, aut vitulorum, sed per proprium sanguinem introiit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. Si enim sanguis hircorum & taurorum, & cinis vitula aspersus inquinatos sanctificat, ad emundationem carnis; quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientias nostras ab operibus mortuis, ad seruandum Deo viuenti. Hoc admirabile Dei per Christum opus nondum experti, antiqui illi sancti viri maximo cum desiderio expectabant. Asperges me Domine hyssopo, & mundabor; lauabis me, & super niuem dealbabor. Auditui meo dabis gaudium & letitiam, & exultabunt ossa humiliata. Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ, & exultabit lingua mea iustitiam tuam, &c. Hoc diuina misericordia solidum & perfectum donum optandum, sperandum, atque expectandum populo suo. Deus hoc loco per vatem prædicebat, fore, ut pœnitenti, & misericordiam imploranti, non solum peccatorum expiatio & remissio concederetur, sed puritas, &

integritas admiranda, per Spiritum sanctum suum restitueretur: ut si fuissent rubra ut vermiculus ipse, qui quoniam ruborem vestibus inducit, magis etiam quàm ipsa vestis rubeat; immo ipsius rubedinis corpus & origo est: tamen Dei misericordia, & Christi Filij eius virtute & efficientia, quasi lana dealbabuntur. Sic Hebraicè. Lana, ut in sacris obseruauimus, purum vellus dicitur, antequam ullis coloribus vel fucis infecta, vel sordibus affecta sit. Itaque ipsa tantum pura simplici candore materia, lana dicitur. Ut ex illo versu liquet: Qui dat niuem sicut lanam. Cetera verò vellera postquam infecta sunt, nomen à colore sortiuntur, ut Argaman. SENI. THOLAGHATH. Restitutionis igitur hominum ad innocentiam, & ad pueros simplicitatem oratio hæc promittit; sine qua simplicitate non intrabimus in regnum calorum. Neque verò solum sanitas, & securitas, ac prædictarum calamitatum declinatio illis promittitur, qui fide ac pœnitentia instructi fuissent; sed maximorum quoque bonorum, & suauissima felicitatis usus in promissis etiam vltro additur.

Si volueritis, & audieritis, bona terræ comedetis: quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos.

BONVM, salus, pax, felicitas, Dei dona sunt cunctis hominibus proposita; nemini negata, & interdicta, nisi iis, qui sua ipsorum culpa, ac vitio se indignos, qui utantur, reddiderunt. Nemo profectò in iustissimo illo, & sanctissimo tribunali, vel prædestinationem, vel præscientiam diuinam, vel humanam imbecillitatem, & impotentiam, vel difficultatem, vel ignorantiam, vel obscuritatem, vel aliquid aliud rectè excusare poterit: cum omnibus, quamuis sceleratis, quamuis vehementer criminum nota conspicuis, quamuis ut vermiculus rubentibus, prædictum sit. Si volueritis, & audieritis, bona terræ comedetis. Habet autem terra nomen Hebraicè articulum indicationis, qui sub ea imagine terram aliquam insignem significat, cuius magna cura Deo sit, quæ fructus producat suauissimos. Itaq; sub terra promissæ figura, humana nature instaurationem plurimis & præstantissimis commodis refectum interpretamur; de qua scriptum est: Benedicti Domine terram tuam, &c. Huius terræ possessio, & usus fructus, diuina efficientia & liberalitate constat: sed hac lege, Si voluerimus, & audierimus. hoc est, Si voluerimus audire & obedire diuinis præceptis: promissorum enim euentus fidem & obedientiam à nobis exigit. Est autem hoc illi superiori oppositum: regionem vestram coram vobis alieni deuorant. Quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis. Nunquam Deus irascitur nisi inobedientia & pertinacia hominum, post longam expectationem, & multam patientiam tandem prouocatus. Tum demum si quis perit, sua ipsius culpa perit, qui eò vsque contumax fuit, quoad periculum sibi prædictum, denunciatum, indicatum, ac dissuasum, tamen molitus est. Gladius deuorabit vos. Eadem oratione translatio & antithesis fit: quam Latini in gladio aciem, Hebraei os dicunt. Atque ita

4. REG. 1.

Mat. 9.

Heb. 9.

Psal. 147.

Mat. 18.

Psal. 84.

16

illud!

+ Cautè hege, qui hoc loco dicunt de iustitia, et sanctitatis munditie veteris patrum, et sanctorum noo tylo menti.

+ Quæ hic vultis de puritate auctoris de extinctione belli, quo caro concupit ad verum spiritum interne quompiam offendant: quasi velit iniuriis eius noui testamenti extinguere peccati firmam intelligendū sunt eo modo, quo idem auctor loquitur in comment. Lucij. 2. in enarratione illius loci. Et eum, qui ab Aquilone e' U. a pag. 227. ad medium illius verbi: de quo domes- nio expulsetur hodie Sa. atq; adeo omnia exigenda ad normam corp. que docet. I. Thom. 1. 2. q. 66. a. 5. in corp. ad finem. -

illud frequenter usurpatur, Occisi sunt in ore gladij: hanc translationem secutus, dixit: deuorabit. Deinde Antithefi usus est: nam dixerat, bona terra comedetis: sin secus verò, vos comedemini: atque hoc loco gladij nomen ex simplici ad arcanam significationem quoque transfertur; ut eos perdendos esse dicat, non solum gladio illo ferreo ab hoste externo, quo Israëlita, Iudæi & Ierosolymitani occisi, capti, & dissipati sunt; sed gladio alio arcano efficacissimo, quale Euangelium fuit in mortem & reprobationem iis qui non crediderunt & obedierunt verbo Dei: S. S. E. Festinemus ergo ingredi in illam requiem, ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum: viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. Est autem hoc in loco nomen gladius Hebraicum HHEREB, quod exsiccationem, abscissionem, perditionem, dissipationem, exterminationem, & quidquid denique ex siccitate accidit, significat.

Quia os Domini locutum est. ORATIO hæc tum auctoritatis, & certitudinis pondus, tum etiam prædictionis & suasionis, vel dissuasionis momentum habet. Neque enim frustra Dominus os aperit ad loquendum, sed certo semper consilio & iudicio, atque certa causa. Quod verò locutus fuerit, vel ab hominibus non est contemnendum, vel si contemnatur, tamen ipse tuebitur, & confirmabit, ratumq; faciet.

Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij? iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ.

IURIS tum priuati, cum publici pondus & grauitas duplici nititur fundamento, legislatoris primum auctoritate, deinde legum equitate & ratione, quæ etiam in barbaris populis, etiam in impiis & Deum non timentibus, leges & institutiones commendatas obseruandasq; reddit. Ostendit autem vates noster utramque iuris diuini sacrarumq; legum rationem & dignitatem fuisse à Iudæis & impugnatã, & omnino violatam. Namque diuinam auctoritatẽ, cuius nomine sanctissimas illis leges fuisse oportuit, imminutam fuisse hæcenus, ostensum erat. Dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, ab alienati sunt retrorsum. Id autem quemadmodum admissum esset, partitione & expositione fuerat indicatum. Omne caput ad languorem, &c. Huius ergo partis conclusio admiratione & exclamatione à vate colligitur. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis. Fidem optimo & maximo Deo summo iure, ut viro sanctissimo, & bene merito debitam, & aliquando præstitam, iam nunc flagitiosè proditam, atque mirandum in modum fractam & violatam, hæc exclamatio significat: cuius figura & usus in maximis, & monstro similibus mutationibus apud vates esse solet: ut, Quomodo fedet fola ciuitas plena populo. Quomodo obscuratum est aurum: quomodo facti sunt in desolationem. Quomodo cecidisti de calo Lucifer, qui mane oriebaris. Obseruanda autem semper est in sacrorum librorum oratione & sententia figurarum ratio, utpote quæ breui verborum tractu magnam significatione contineat.

Igitur

Igitur diuinam auctoritatem, quam primi & maximi ponderis ac momenti apud istos esse oportuit, imminutam atque contemptã fuisse primum ait, & debita fidei sanctitatem turpi & quæstuario flagitio, meretrici more, fuisse mutata. Ex duobus autem Hebrais nominibus, quibus hæc seminarum conditio significatur, alterum notanter hic usurpatur ZONAH, quod meretricem significat, ea ratione qua quæstum facit, non solum qua sese amatoribus prostituit. Namque hoc nomine KEDESSAH dicitur, est autem omnis KEDESSAH, ZONAH; sed non omnis ZONAH est KEDESSAH. De quibus rationibus multa dicere possemus cognitu utilia, quæ tamen huius loci angustia nõ capiunt. Illud autem obiter adnotamus, iudicari à Deo ciuitatem eam quæstus, & priuatorum commodorum cogitatione fidẽ violasse. Namque hoc venenum omnia quæ rectè apud homines instituta sunt, tentat; & ubi inuasit, vehementer corrumpit. Deinde ostenditur nullam non solum Dei, & legislatoris, sed neque equitatis ipsius legum, & publicæ utilitatis rationem ab istis fuisse habitam, cuius apud impias quoque gentes, & apud eos qui prouidentiam negant, maxima tamen obseruatio est. Namque hanc matrem iusti & equi quidam esse putauerunt. Plena iudicij iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. Antithefi & comparatione magnam & portentosam illius reipub. declinationem & peruersitatem significat: nam si illa antea ignoratione rerum barbarè ac rusticè aliquando vixisset, ut de antiquis hominibus nationes aliæ & poëta fabulantur, tamen ubi equitatis imaginem sibi oblatam cognouisset, amarè & amplecti, colereq; debuit; ut quorundam hominum ingenio & persuasione apud nonnullos curatum & præstitum fuisse fertur.

Siluestres homines sacer interpretq; Deorum
Cadibus & victu fædo deterruit Orpheus:
Dictus ob hoc lenire tygres, rapidosq; leones.
Dictus & Amphion Thebanæ conditor arcis
Saxa lenire sono testudinis, & prece blanda
Ducere quò vellet. Fuit hæc sapientia quondam,
Publica priuatis secernere, sacra prophanis;
Concubitu prohibere vago, dare iura maritis,
Oppida moliri, leges incidere ligno.

Mirandum igitur foret si populus hic ex rusticitate ad cultiorem, & humaniorem vitam vocatus, non transiret; quoniam equitas per se ipsa amabilis probabilisq; est: illud verò stupendum omnino est, quod Respub. hæc plena iudicij cum fuerit, & iustitia habitauerit in ea; nunc illis virtutibus eiectis, homicidas alat, & foueat. Est autem iudicium ex Hebraico verbo MISPAT; idem quod apud Latinos equitas. Quæ videlicet nulla personarum, sed sola veritatis ratione & auctoritate ducitur. Iustitia verò cum equitate misericordiam adiunctam habet; versaturq; maximè in ius partibus suscipiendis, quæ non iure ipso & causa, sed opibus & potentia debiliores

res

Heb. 4.

Thren. 1.
Psal. 72.
Esaie 14.

Hor. Poetica.

res & infirmiores existunt: exemplo res cognoscetur melius. Iudicium exercetur in causa ipsa legitime ac iuste examinanda ac iudicanda, & red-
 22 dendo unicuique quod suum est, tam pauperi, quam diuiti. S. S. E. Non ac-
 23 cipies personam pauperis in iudicio: iustitia autem est seruata aequitatis ra-
 24 tione in causa ipsa viduarum, pupillorum, pauperum, & huiusmodi infir-
 25 morum hominum partes iis circumstantiis adiuuare, quas illis ob inopiam
 26 minus integra solent esse, ut tempore, hora, & voce, aduocatione, & ceteris:
 27 atque ob eam causam nomen SZEDACHAH hic usurpatur, quod & iusti-
 28 tiam & misericordiam significat. Atque ipsum etiam nomen Latinum Iu-
 29 stitia eandem significationem in nostris Bibliis conseruat. ut, Attendite
 30 ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus. ubi pro misericordia &
 31 eleemosyna iustitia est. His officiis & virtutibus quibus olim abundasse ci-
 32 uitas illa dicitur, eiectis ac depulsis, quanam vitia succreuerint, comparatio-
 33 ne vates exponit. Nunc autem. Cum virtutum illarum incrementum
 34 maximum sperandum erat, Homicidæ contraria omnino res iudicio &
 35 iustitiæ spectantur; quamquam verò hoc ad certa quedam cum in alios in-
 36 nocentes viros, tum in Prophetas, & tandem in Christum ipsum homici-
 37 dia perpetranda referri poterat; nos tamen simplicius & communius ad
 38 omnem affectum, studium & actum ex charitatis defectu productum, &
 39 illis virtutibus, iudicio & iustitiæ contrarium referimus ex illa sententia:
 40 Qui odit fratrem suum, homicida est. quoniam hoc in populo inopes à poten-
 41 tioribus non solum deferrebantur, sed vel fraude, vel vi, vel calumnia oppri-
 42 mebantur. Atque iudicij & iustitiæ usus aut defectus, vel publicè, vel pri-
 43 uatè spectatur. Priuatè autem in illo populo virūque desiderari iam osten-
 44 dit, cum non solum cuique ius suum negari, sed iniuriam passim factā, im-
 45 punè grassari affirmauerit. Nunc verò eadē publicè quoque ita vagari ait,
 46 ut nemo sit qui in suo malo ac damno experiatur, & sentiat.

Argentum tuum versum est in scoriam: vinum tuum mixtum est
 aqua. COMMVNIS omni populo, tam diuitibus quam pauperi-
 47 bus fraus, moneta adulterando creatur. Quam ambrem hoc scelus sauis-
 48 simo supplicio puniri solet. Prima autem fraus in pretio ipso committitur, quòd
 49 argētum, scoria, & inferioris notæ metallis additis corrūpitur, magnumq;
 50 hoc modo rebus domesticis, & publicis detrimentum fit. Deinde verò illud
 51 corruptis, & auaritia perditis rebus publicis damni accidit, ut merces etiam
 52 ipsa, & quacumque ad vsum necessaria sunt, calliditate, & ingeniosa fal-
 53 lacia inficiantur, & ad vendentium tantum compendium, non ad emen-
 54 tium vsum parentur. Id autē cum in omni materia fiat, nullibi magis com-
 55 muni damno & fraudi committitur, quam in cibo & potu: quorum ut ne-
 56 cessarius usus, ita quoque publica est fraudatio. namque alia peregrinae mer-
 57 ces quæ vel ad voluptatem, vel ad delicias comparatæ chartis, limetis, & vi-
 58 tro deferuntur, quanquam maiori pretio vendantur, cum tamen diuori-
 59 bus tantum consent, à quibus & negligentiūmodi res possunt, ut non ne-
 60 cessa-

cessaria, minus communi fraude & damno corrumpuntur: ut sunt Balsa-
 61 ma, thura, aromata, & multa peregrina medicamenta. Deinde tela serica,
 62 lana delicates, foliata, & quidquid ex alienis regionibus ad luxum ma-
 63 gis quam ad vsum asportare mercatura nouit. Præterea in iis non modò oc-
 64 cultior, & dissimulatio: sed sumptuosior, & fucus, & fallacia, quam neg-
 65 omnes deprehendere, neque cauere sciunt. Cum verò communiissima quæq;
 66 & ad vsum necessaria corrumpuntur, idq; non sumptu, non arte, non calli-
 67 ditate & dissimulatione; sed simplicissimè & apertissimè, atque adeò vi-
 68 lissimè fit; præter ingens damnum, magnam quoque publicæ rei corruptio-
 69 nem, flagitiosam & supinam principum, & magistratū arguit negligenti-
 70 am. Vt quòd argentum non cupro ingeniosè transmutato, neque hydrar-
 71 gyro solidato, neque eiusmodi chymica arte fucato; sed additis scorias, adul-
 72 teratum. Vinum etiam aqua rerum vilissima dilutum auctumq; fit, quod
 73 vitium magno audentum compendio, magnotentium damno, maxima im-
 74 pudentia, summo iuris, legum & aequitatis contemptu admittitur. His au-
 75 tem duobus communiissimis & apertissimis generibus, cetera omnia argun-
 76 tur. Atque verbum illud est, quod in Latina interpretatione est additū ex-
 77 plicationis causa, interiectum ab interprete videtur. Hebraicè autem sic lo-
 78 cus habet, Argentum tuum fuit ad scorias, hoc est, nouis subinde additio-
 79 nibus eò redactum est, ut nihil planè iam si denuo fundatur, præter scorias
 80 futurum sit. Vinum tuum aqua mixtum. Hebraicum verbum miscere,
 81 & augere significat. Atque hanc tantam corruptelam, tam apertā & com-
 82 munem publicæ rei, & communis societatis fraudem; tam abominabilem
 83 Deo fallaciam (de qua scriptum est: Lapis & lapis in sacco vno abominatio
 84 apud Deum) quemadmodum principes & magistratus vlciſcantur, &
 85 prohibeant, continuo vates indicat.

Principes tui infideles, socij furum: omnes diligunt munera, se-
 86 quuntur retributiones.

VTINAM horum omnium locorum ex nostris moribus non esset adeò
 87 aperta explicatio, quam ideo verbis tantum indicatis, percurreremus. Ma-
 88 gistratum consilia infidelia, artes & actiones, tum erga Deum studio, tum
 89 erga homines animo ostenso arguuntur infideles. Hebraicè ZZOKEKIM, צִדְקָא
 90 propriè de iis dicitur, qui nulla disciplina, nullis legibus ipsi regi volunt;
 91 sed suo tantum arbitrio & libidine feruntur; cuius exemplum est: Si fue-
 92 rit alicui filius ZZOKEK. Latinus interpres contumacem vertit. & apud
 93 hunc vatem Deus: Expandi manus meas ad populum incredulum, qui gra-
 94 ditur in via non bona: post cogitationes suas populum, qui ad iracundiam
 95 prouocat me ante meam faciem semper. hac est expositio verbi, infideles, siue
 96 ZZOKEKIM. Neque enim vno tantum Latino, aut Græco vocabulo huius
 97 verbi significatio reddi potest, quam, ut commodius explicaret D. Paulus,
 98 duobus reddidit: Ad populum, inquit, non credentem, & contradicentem
 99 mihi. Quo animo erga Deum, quo cultu, qua reuerentia principes isti sint,
 100

ex hoc uno verbo satis clarè arguitur. Quemadmodum verò sese erga publicā rem habeant, ex priuatarū rerū sceleratissimo studio indicatur, Socij furum. habent singularem significationem verba Hebraica omnia, cum ex origine sua, tum ex delectu & usu Spiritus sancti, quæ longissimis cōmentariis vix exponere possimus: ex quibus nos plurima consilio percurramus; quadam tantum indicamus: ut hoc loco socij, & furum nomina plus etiam significāt, quàm Latina: quæ tamen prætermittimus, suadentes eruditīs & candidis, ut vel magno labore Hebraicam linguam discant; magnum profectō operæ pretium facturi; neque ad hanc rem eorum qui nunquam didicerunt inuidia, sed eorum potius qui intelligunt, testimonio utantur. Tredecim, aut fortasse plurimum linguarum notitiam, diuino beneficio, sine vllō ceterarum facultatum detrimento, assecuti sumus, (absit eruditionis iactantia pusillo & tenui homini, atque omnia Deo accepta referenti, ad illiusq; laudem exponenti.) Nulla tamen tantum ad solidam eruditionem, quātum Hebraica adiuti sumus: sed ad rem redeamus. Socij furum, non fures aperte nominat, sed socios furum; ita ut studio, re, ratione, exercitatione atque usu, nihil inter illos & fures distare, nomine tamen discrimen esse affirmet; sed hos eo potentiores, quo auctoritate & potentia maiores sint: utpote qui principes, alij autem ignobiles, tenues, & humiles sunt; obscureq; & latenter propter metum furantur, vnde nomen Hebraicum sortiuntur; גנבים GANABIM, hoc est, occultatores, & celatores, vel oculi & tecti; sed hi eodem studio & negotio, potentiam, operam, & facultates addunt. Deinde cum ceteri, vel qui alienas res occultè rapiunt, vel furto & fallacia defraudant; ut superius dictum est, omnes fures sint ac dicantur, tantum abest, ut ab his reprimantur, & vetentur, ut tamquam vtilissimi sibi foueantur, & impunitate data augeantur. Namq; deprehensi & accusati, non pœna, sed direptarum rerum parte quadam damnantur, atq; id certis quibusdam temporibus ac nominibus personarum in codices redactis repetitur, ita ut eius rei certum vectigal non constitui solum, sed & redemptoribus locari soleat. Neque verò hoc in loco reges, sed principes non sine insigni notatione appellantur. Nomen enim SAR, omnes reges, principes, præfectos, denique magistratus omnes quocumque in negotiorum genere præsent, significat; horum demum aliud audiuius elogium. Omnes amantes munera: Quotus enim quisque est, qui pietatis tantum & reip. causā publica munera obeat; quisnam ex hoc hominum genere adeò integer, ut publica munia suis fortunis & pecuniis usus gratis exequatur? vel saltem qui publicè decretis stipendiis contentus, cetera commoda, & compendia non modo auersetur, sed oderit. S. S. E. Prouide autem de omni plebe viros sapientes & timentes Deum in quibus sit veritas, & qui oderint auaritiā: si igitur aliquē habente & ingenio quaras, nullum profectō inuenies, inquit vates. Immo omnes amantes munera: hoc consilio, hac spe magistratus ambiunt, ineunt, & gerunt, non ut munus suum Deo probent, sed ut munera accipiant.

Quorum

Quorum rationes iam in omnibus locis certas habent, augeriq; singuli cupiunt. Neque verò oblata vltro accipiunt, sed ut amantes venantur, expiscantur, & disquirunt. Atqui munerum amor & cupiditas ad omnem iniquitatem, iniuriam, & fraudē impellit. S. S. E. Non accipies munera, quæ etiam excacant prudentes, & subuertunt verba iustorum, ex antecedenti autem consequens arguitur. Sed quæ hic munera dicuntur, Hebraicè SOHHAD vocantur, ea propriè sunt quæ à litigantibus iudici, scribæ, notariis, & ceteris vel iuris sui redimendi, vel alieni euertendi causa, dantur. non enim omne munus est SOHHAD; sed hoc tantum à nobis descriptum, Latini captam pecuniam dicebant, de qua repetundarum lex à Pisone primum lata est. Hispani eodem ferè nomine, quo Hebræi, cohecho, vocant. Est autem eiusmodi munus accipere criminisum & scelestum magistratibus: tamen isti diligunt, tantum abest, ut oderint. Sequuntur retributiones. Omne iudicum & magistratum corruptum & sceleratum studium duobus verbis complexus est. Sequuntur. RADAPH accuratè & studiosè magno consilio & conatu querere est. retributionis verò nomen est multiplex, cuius omnem significationem principibus istis quadrare Deus affirmat. Multa in legibus quæ pœnales dicuntur, constituta, hoc verbo Hebraicè dicitur, ut: Reddet Dominus cisterna pretium iumentorum. & paulo inferius: Reddet bouem pro boue. & iterum in furtis: Quinque boues pro vno boue restituet. Harum verò multarum iudicis arbitrio vel in fortunis, vel in corpore nocentum inferendarum genera notare voluit: facilis enim est apud auros iudices pœna in multam commutatio: huiusmodi autem arbitraciones ditare solent, & iudices, & delatores, quos plurimos esse aliquando contingit, qui aliena maleficia non vindicandi aut arcendi, sed deferendi, atque multa causa obseruat. Hoc est, sequi, sectari, & venari. Retributiones. præterea & mutuuum officium, & mutuas operas hoc verbum significat. Siue in commodum, siue in offensionem res cadat, ut, Si reddidi retribuētibus mihi mala. Hoc etiam principum & magistratum studium fuisse, ut par pari inter ipsos referendi. & hic illius, ille huius principis & magistratum petitiones, familias, clientelas, atque omnes denique causas foueret; aliusq; ab alio vel similia beneficia, vel paria omnino studia, etiam aduersa, expectaret: quas ad res ubi magistratus attentus fuerit, sua tantum agit, nihilq; minus quàm aliena negotia, maximè miserorum, & omni humana ope destitutorum, curat. Pupillo non iudicant, causa viduæ non descendit ad eos. Pupilli causa miserabilior est adhuc quàm viduæ; illam autem cum isti negligant, efficiunt, ut neque vidua quidem eos etiam adire audeat: utpote quæ nihil melius sperare possit. Atque hoc pacto non solum publica rei damnum & iactura, sed pietati etiam maxima fit contumelia. Nam qui pupillum & viduam deserit, Dei Patris orphanorum, & Iudicis viduarum numen, auctoritatem, & nomen ledit. non passuri diu tantum scelus, tantamq; filiis atq; clientibus suis factam iniuriam, inultam manere.

H 2

Pro-

Propter hoc ait Dominus Deus exercituum, fortis Israël: Heu consolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis.

MEMINIMVS in Commentariis Ioëlis & Amosi datum indicare Deum suam religionis violata causam, quam publicam iniuriam diutius tolerari, & pati, & omnium scelerum cumulum; quo diuina ira ad ultiscendum irritari solet, iniuriam esse in populis publicè grassantem, quæ Hebraicè **HHAMAZZ** dicitur. Eadem autem illa hoc loco repetenda ratio est. Vidimus namque Deum multis religionis ac fidei violata criminibus enumeratis, Israëlitas arguentem, hoc extremo de publicarum rerum peruersa ratione, ac de miserorum, quorum ipse patrocinium suscepit, neglecta causa, ut grauisima molestia & offensione affectum exclamare, dolere, & de ultione cogitare: atque eas animi perturbationes oratione exprimere, quibus optimi & pientissimi viri in eorum, quos charos habent, tueriq; debent, spectandis iniuriis commouentur. Atque hoc sic à nobis explicatum, tota ipsa oratione obseruandum est. Propter hoc. Quia his sceleribus completa est iniquitas populi huius, ait Dominus Deus exercituum ultor scelerum potentissimus. Fortis Israël. nomen **ABIR** Hebraicum unà cum illius coniugatis, fortem, potentem, defensorem, protectorem, dominatorem significat. Pertinetq; ad Deum, Angelos, homines, armenta, & greges, in quibus quæ potentissimi & robustissimi, atque ceteris ducendus, & protegendus idonei sunt, dicuntur **ABIRIM**. Huiusmodi patronum, protectorem, & defensorem sese Deus Iacobo, humili quondam viro professus præstitit, atque ad Israëlitis dignitatem prouector semper exhibuit. S. S. E. Et dissoluta sunt vincula brachiorum illius per manus potentis Iacob. Iuda pastor egressus est, lapis Israël, Deus patris tui erit adiutor tuus; & hic etià Deus à Psalme appellatur **ABIR IAACOB**. & per hunc etiam vatè redemptor tuus **ABIR IAACOB**, ait verò sese in Israël tuendo, & ab improbiſſimorum hominum iniuriis & contumeliis vindicando eundem patronum, quem à principio professus fuerit, præstiturum: idq; non sine gemitu & exclamatione pronunciat; quæ res & magnam Dei erga suos curam ac sollicitudinem, & grauem futuram in aduersarios ultionem ostendit. Heu consolabor de hostibus meis. Hostes appellat à se cultuq; suo ad vana numina desciscientes; eosq; hostes tantum dicit, ut qui alienas partes sequantur: potest autem hostis esse, qui inimicus non sit: namque hostilitas studiorum, inimicitia verò animorum contentione definitur, itaque leuius tulit, leuioriq; nomine appellauit Deus, prius violata religionis, scelus, quauis grauisimum natura & obiecto esse constat. Tamen cum ad iniuriæ faciendæ ac vindicandæ rationem respicit Deus, aliis imbecillioribus præsertim factam iniuriam & contumeliam suam interpretatur. & vindicabor de inimicis meis. Hebraicè, de angustiatoribus meis. Primum illud scelus fuit, à Deo ad alios culus descuisse, sese verò angere & oppugnari, Israëliticum populum opprimi, & in miseros contumeliosè agi: est autem ultio eius, qui ul-

ciscitur.

ciscitur, consolatio, qua nemo fortis & maximus vir, uti solet, nisi in grauisſima & molestiſſima re, & quam alio modo infringere non possit, ex quo manifestum est, grauisſimam esse charitatis violata & iniuriæ miseris facta offensionem. Quæ Deum ad exclamationem, & ad ultionis cogitationem prouocat. S. S. E. Si pignus à proximo tuo acceperis vestimentum, ante solis occasum reddes ei. Nam si clamauerit, exaudiam eum: quia misericors sum. Iam verò quemadmodum Israëlita rei & dignitatis ratio vindicanda, instauranda, fouenda, & tuenda sit, subiunctis versibus declarat Deus.

Exodi 22:

“

“

Et conuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum scoriæ tuam: & auferam omne stannum tuum.

VIOLATÆ religionis publica rei corrupta, & priuatarum rerum studiis posthabita rationem omnem fucato & fallaci argento assimilauerat, quamobrem eandem translationem persecutus de corrigendo, & purgando populo decernit, quem non vna tantum calamitate, sed pluribus afficiendum prædicit, quo ad purum & purgatum, inq; eum quem decet nitorè restitutum esse contingat. Solent aurifices, & qui metalla perpurgant, argentum plumbo, aliisq; inferioris notæ mixtionibus infectum iterum atq; iterum igni cõflatum examinare, quoad secretis omnibus scoriis purum putum probatumq; reddant. Hoc ergo est, quod Deus ait: & conuertam manum meam ad te, extendere manum, rem aliquam facere est, quæ ut saepe repetas, manum conuertere, siue, ut Hebraicè est, opus iterare dicemus. Illam verò scoriarum exactiorem, & stanni remotionem ex ipsa propositi argumenti ratione, facile est interpretari: significat enim illos non vna tantum clade penitus absumendos, sed paulatim premendos affligendosq; fore, quoad improbiorebus, & impuriorebus de medio sublatis, ceteri superessent: quibus misericordia beneficium diuina benignitate daretur. Atque hæc purgatio, hæc inquam improborum reiectio ab ipsis Achaz regis temporibus cæptæ, ad extremam usque per Titum allatam cladè, variis renouatis calamitatibus, protracta est. Namque Achaz non fecit rectum in conspectu Domini, sicut David pater eius: sed ambulauit in viis regum Israël, & cetera, quæ de illo memoria prodita sunt. ac deinde subiungitur: Tradiditq; eum Dominus Deus eius in manu regis Syria: qui percussit eum, magnamq; prædam cepit de eius imperio, & adduxit in Damascum; manibus quoque regis Israël traditus est, & percussus plaga grandi, occiditq; Phaceæ filius Romeliæ: de Iuda centum viginti millia in die vno, omnes viros bellatores; eo quod reliquissent Dominum Deum patrum suorum. Eodem tempore occidit Zechri vir potens ex Ephraim Mesiam filium regis, & Ezricham ducem domus eius, Elcanam quoque secundum à rege. Ceperuntq; filij Israël de fratribus suis ducenta millia mulierum, puellorum, & puellarum, & infinitam prædam: pertuleruntq; eam in Samariam. Tempore illo misit rex Achaz ad regem Assyriorum postulans auxilium, veneruntq; Idumæi, & c. Quæ, quantaq; tempestates à diebus Achaz usque ad templi secundi euersionem commotæ

2. Par. 28.

“

“

“

“

“

“

“

“

“

“

“

“

“

“

“

“

“

H 3

Iudaïs:

Indeis fuerunt, ex temporum & historiarum obseruatione manifesta sunt. Quid verò ceteris Israëlitis qui in decem tribubus censentur, acciderit; non minùs cunctis qui sacros libros legerint, est notum. Hanc autem improborum reiectionem, reliquorum delectum, & probationem secutum ire ait: id quod Ecclesie nascentis tempore captum, in nouissimis diebus absoluetur.

Et restitutam iudices tuos, ut fuerunt prius, & consiliarios sicut antiquitus. Posthac vocaberis ciuitas iusti, & vrbs fidelis.

APOSTOLOS, Episcopos, doctores, principes, & magistratus, non modo antiquis pares, sed tanto prestantiores, quanto melioris testamenti, & perfectioris legis ministros, restitutum, & instauraturum sese Deus pollicetur. Quod verò dicit, ut fuerunt prius, non humana gratia & plebeio studio, sed diuino spiritu, & manifesta virtute legitime creandos esse iudices, magistratus, & consiliarios illos: ut olim Moses, Aron, Iosue, & Septuaginta illi quos Moses cooptarat; atque alij etiam de quibus in antiquis libris fit mentio, creati fuerunt. Ut fuerunt prius Hebraicè. Ut in prima, videlicet creatione, cum dictum est: Congrega mihi septuaginta viros de senioribus Israël, quos tu nosti, quod senes populi sint, ac magistri; & duces eos ad ostium tabernaculi fœderis, faciesq; ibi stare tecum, & descendam, & loquar tibi, & auferam de spiritu tuo, tradamq; eis, ut sustentent tecum onus populi, & non tu solus graueris. Hoc modo creatos, & diuino spiritu auctos Christianæ Ecclesie ministros, in actibus Apostolorum legimus, & apud Paulum: Ipse quosdam quidem posuit, primò Apostolos, secundò Prophetas, tertio doctores, deinde virtutes, exinde gratias curatio-

Num 11. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1 Cot. 12. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Gal. 1. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Lucæ 17. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

putas inueniet fidem in terra? Atq; huius felicissima vsum restitutionis, vel potius perfectionis euentum certissimum fore Deus prädixerat. Eumque certis legibus & conditionibus expectandum proposuerat, hoc est, æquitatis, siue iudicij & pœnitentiæ studio. Sion in iudicio redimetur, & reducet eam in iustitia. Quid iudicium, quid iustitia sit, iam exposuimus: igitur improbis & contumacibus sublatis, atque reiectis, ceteri qui officij pœnitentiæ & iudicij legibus & conditionibus vii voluerint, liberationis & iustitiæ diuina comunicanda participes erunt; reducet eam in iustitia.

Pœni-

Pœnitentiæ studium & euentum hac oratio significat, quam Christus & eius Apostoli postulant ab esurientibus & sitientibus Euangelicam iustitiam, atque ita verbum reducent, exponimus. quod Hebraicè est conuertentes, siue conuersi, siue pœnitentes eius. Manifestè namque ad pœnitentiæ pertinet Hebraicum verbum. Hunc locum Chaldaeus Paraphrastes ita exponit: Sion quando fiet in ea iudicium, redimetur, & qui fecerint legem, reuertentur ad eam in iustitia. his enim legibus diuinum beneficium in filius Abrahæ ponendum erat. S.S.E. Et custodiet viam Domini ad faciendum iustitiæ & iudicium, ut venire faciat Dominus super Abraham, qua locutus est super eum. Atque prior & prior effectus hic est, ut credentibus & pœnitentibus redemptionem adferat. Alter verò in improbos, & contumaces euentus, est reiectio à Deo atque interitus. S.S.E. Ecce hic positus est in ruinam & resurrectionem multorum. De hoc autem altero euentu, illud à vate subiungitur.

Et conteret scelestos & peccatores simul, & qui dereliquerunt Dominum, confumentur.

Verbum enim abbreviatum faciet Dominus, verbum abbrevians & consumens in æquitate, ait Paulus, de hac re verba faciens. de qua etiam Malachias: Ecce dies veniet succensa quasi caminus, & erunt omnes superbi, & facientes impietatem stipulæ, & inflammabit eos dies veniens.

Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt: & erubescetis super hortis, quos elegeratis: cum fueritis velut quercus defluentibus foliis, & velut hortus absque aqua.

Ut ad Iudeos & Israëlitas quos primùm spectat sententia referatur, Iudeorum res paulatim conterendas prädixit. Israëlitarum verò quos ob discessionem à vera religione factam dereliquisse Dominum, & ob plurima admissa scelera, scelestos & peccatores esse dixerat; non paulatim, sed celeriter, atque vno ferè impetu perdendos, & abducendos vaticinatur. ut apud Hoseam: Et ero domui Israël ut tineæ, & domui Iuda ut caries. Omnes enim Israëlita in diebus Hoseæ, filij Elach, capti, abducti, ac dispersi sunt; huius autem vtriusque populi cladem propter hanc causam fore ait, quod inutili idololatriæ studio intenti, & iis rebus fidentes, quæ iuuare non possunt, à vero Deo descuerint, qui solus iuuare, prodesse, & beare potest; à quo qui separantur, quamquam omnibus rebus in speciem florentes visi sint, tamen vltimè, quarum folia decidunt, & hortis quos aqua deficiunt, redduntur per similes: his enim & fructus omnis, & decoris atque amœnitatis usus perit; atque ex hac specie omne genus arguere licebit. Namque omnis vanus cultus, omnisq; violata religionis, & pietatis prodita culpa ad hæc genera, quæ à vate indicata sunt, aptè referuntur. Iam verò diximus hoc vaticinium visionem, siue Hazon esse, quæ non vnum tantum tempus, sed antiqua omnia, & nostra etiam perspecta sint. Neque verò dubitandum est hoc vaticinij caput ad Christianorum corruptos mores perti-

neret;

nerere; ab illis præcipue verbis: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis plena iudicio, iustitia habitauit in ea. Nam quamquam omnes omnium temporum annales euoluamus, nunquam inueniemus Ierosolymam illam terrestrem plenam iudicio fuisse: neque antiquis Iudicum, neque posterioribus Dauidis, Salomonis, & Iosaphat ætatibus: Namq; istis, quamuis laudatissimis regibus, non parum tamen ad mensuram plenitudinis iudicij defuit. Primis autem Christianæ pietatis diebus nihil ad perfectum iudicium desideratum est. Multitudinis enim credentium erat cor unum, & anima una: illa verò personarum mutatio, Quibus sacrificauerunt, & quos elegeratis, quamquam solemniter in sacro sermone sit, tamen ratione certa non caret, quam scrutari & inuestigare semper diligentis erit expositoris: & vel ignotam sibi potius fateri, quàm ad tautologiæ vitium referre oportuerit. Nihil enim superuacaneum à Deo dictum est, sed omnia diuinarum orationum verba suam significationem, quamquam nobis occultam, habent. Hoc in loco sermo Isaiæ cum Iudæis, de ipsorum, & Israëlitarum causa erat. Israëlitas aut primò punitos confusum, hoc est, pudendum iri idolis, quos coluerunt: eodemq; exemplo Iudæos hortorum, quos ad Israëlitarum imitationem elegerant, atque ita oratio ad secundam & tertiam personam apud refertur: utrumque autem populum & reipub. ornamentis, & fructibus omnibus cariturum, sterilemq; tandem reddendum, ut pro hortis sterilitas, pro lucis & splendore ornamentorum deformitas reponatur. Atque in eum locum Israëlitarum & Iudæorum, totiusq; synagoga res deuenisse nemini obscurum est. Neque verò quemquam de illis, qui vel ex Israël, vel ex Iudæa impiè aut sceleratè egisset, quamuis potentissimum & opulentissimum, hanc pœnam euasurum, immo potentem potenter tormenta passurum esse, prædixit vates.

Erit fortitudo vestra ut fauilla stupæ, & opus vestrum quasi scintilla, & succendetur vtrumque simul, & non erit qui extinguat.

HUNC locum Chaldeus Ionathas optimè interpretatus fuisse videtur, qui non ad idola, de quibus iam satis dictum fuerat; sed ad capita, principesq; factionum ipsarum, & ad gigantes illas potentias hominum à Deo alienatorum refert: quos omnes cum studiis, conatibus, & operibus suis perditum, consumptumq; iri vates prædicit. Idq; illis neque sua virtute & potentia, neque aliorum misericordia euasuros affirmat. Itaque fortitudo vestra, pro forti & potenti aliquo ponitur, pronomina vestra in Hebraico non sunt. Sed sic: Erit fortis, ad stupam, & opus eius ad scintillam. Stupae tenuissimis scintillis ignem recipit, quo facillimè & breuissimè absumitur. Chaldaica Paraphrasis hoc modo habet: Et erit fortitudo ipsorum impiorum sicut stupæ lini, & factum manuum eorum ut scintilla ignis. Quemadmodum admotum hoc ad latus lucis flagrat vtrumque simul: sic finientur impij ipsi, & facta eorum mala, & non erit super eos extingvens. Atque hæcenus primi vaticinij explicatio est, in qua vates quid

quid paulo post sua tempora Iudæis & Israëlitis euenturum esset, annunciauit: quis præterea illorum reipub. finis tandem futurus, quid demum his nouissimis temporibus expectandum spectandumque foret, à se prospectum prædixit. Duarum autem superiorum partium spectata exempla, tertiæ fidem atque expectationem certam probat, ut in omnibus aliis multiplicibus vaticiniis fieri solet, de quibus iam dictum à nobis est.

ARGVMENTVM VATICINII II.

EX reprehensa Iudæorum & Israëlitarum improbitate commodè vates inductus est, ut gentium omnium, quæ olim à Deo alienæ fuerunt, vocationem, & fidem erga Euangelium prædiceret. Cognouerat enim fore, ut repudiatis à Deo ob infidelitatem Iudæis, Gentes ad veram pietatis lucem euocata diuinæ legationi credentes, obtemperarent; atque variorum Deorum cultu, & antiquo errore deposito, veram ac certam salutis viam inirent. Cum contra Iudæi, qui tot ac tantis Dei beneficiis, numeribus, doctrina, præceptis, & institutis ornati & aucti, pietatis rationes magis & officium præstare potuissent, & debuissent; tamen, paucis ex magno numero exceptis, omnino deserentes, alienati, reiectique, ac reprobati essent. Atque hunc terræ tam grauem, tamque horribilem casum vel auertere à suæ gentis hominibus cupidus auctor, diuinæ auctoritate prædictum, sui consilij ratione commodata, vitare in primis, vel adhibita diligentia, & opportuno studio releuare suadebat.

CAPVT II.

VERBUM quod vidit Isaias filius Amos super Iudam & Ierusalem.

SVNT qui dicant, Verbum apud Prophetas id esse, quod ex visis in somno spectris & imaginibus cognoscitur, & explicatur. Atque ita verbum imaginis per quietem visæ interpretationem vel definitionem, non autem imaginem ipsam definiunt. Volunt enim ij verbum ad somnum tantum spectare, neque tamen à dormientibus audiri expressè: sed ex visis imaginibus colligi, & pronuntiari; sed neque huiusmodi ratio perpetua, neque huic loco accommodata est. Namque verbum non solum ad somnum pertinet, sed in aperta & vigili ratione expressè audiri potest. Sicut ab Abrahamo auditum est: Et ecce verbum Domini ad eum dicens: non erit hic heres tuus, Gen. 15.

sed qui egredietur de utero tuo. Ex quo loco, atque ex aliis cognoscimus, verbum non ad somnium modo, sed ad visiones etiam vigilantium referri; idque expresse audiri ab ipsis Prophetis. Atque hoc modo verbum, quod vidit Isaias eadem sententia eademque oratione auditum illi est, & relatum. Quod verò additum est, Vidit, eò pertinet, ut longè post suum seculum res euentura intelligatur. Namque non vulgare & commune videndi; sed illud arcanum prospiciendi verbum HHAZAH hinc usurpatur, quod autem indicatur super Iudam & Ierusalem, eò spectat, ut diuinum promissum nunquam excedere intelligamus. Nam si maximè Deus Iudeorum gentem & Ierosolymitanos illos ciues ob ipsorum improbitatem, incredulitatem, & scelera reprobaturus esset, tamen Iudam, & ciuitatem ipsam, veram Ierusalem spiritualem, non modo futurus & ornaturus, sed maxima multorum ciuium frequentia & celebritate fuerat amplificaturus. S. S. E. Numquid

Rom. 11.

Deus repulit populum suum, absit; Nam repulit Deus plebem suam, quam præsciuit, &c. Itaque hoc vaticinio Ierosolymam, quamuis multis ex Iudeis reiectis & repulsis, tamen iis deterioribus ciuibus purgatam, multa bonorum ciuium accessione & frequentia augendam, ornandamque esse docet.

Et erit in nouissimis diebus preparatus mons Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, & fluent ad eum omnes gètes.

ILLVD in primis obseruatione & explicatione dignum visum fuit, quod idem hoc vaticinium eadem sententia, verbis non valde variatis, ampliori tamen, & explicatori oratione apud Micheam Morastitem legitur, hoc modo: Et erit in nouissimo dierum mons domus Domini præparatus in vertice montium, & sublimis super colles: & fluent ad eum populi, & properabunt gentes multa, & dicent: Venite, ascendamus ad montem domus Domini, & ad domum Dei Iacob: & docebit nos de viis suis, & ibimus in semitis eius: quia de Sion exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Et iudicabit inter populos multos, & corripiet gentes fortes usque in longinquum: & constabunt gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones. Non sumet gens aduersus gentem gladium, & non discent ultra belligerare: & sedebit vir subtus vineam suam, & subtus ficum suam, & non erit qui deterreat. Quia os Domini exercituum locutum est: quia omnes populi ambulabunt unusquisque in nomine Dei sui. Nos autem ambulabimus in nomine Dei nostri in aeternum & ultra. In die illa, dicit Dominus, congregabo claudicantem, & eam quam eieceram, colligam, & quam affixeram, &c. Itaque vnum variisque vatis de hac re vaticinium est sententia eadem, verbis tamen nonnullis distinctum, magisque, apud alterum explicatis: Est autem illud in hoc genere obseruatum, eandem sententiam duos aut plures vates aliquando percipere, tamen non eodè modo excipere. Quamquam enim idem argumentum illis ostendatur, tamen verba quibus pronuntietur, non eadem omnibus suggeruntur. Sed quibusdam rem unam cum verbis demonstrari, aliis autem rem ipsam eandem, sed aliis verbis explicari,

Mich. 4.

in vertice montium, & sublimis super colles: & fluent ad eum populi, & properabunt gentes multa, & dicent: Venite, ascendamus ad montem domus Domini, & ad domum Dei Iacob: & docebit nos de viis suis, & ibimus in semitis eius: quia de Sion exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Et iudicabit inter populos multos, & corripiet gentes fortes usque in longinquum: & constabunt gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones. Non sumet gens aduersus gentem gladium, & non discent ultra belligerare: & sedebit vir subtus vineam suam, & subtus ficum suam, & non erit qui deterreat. Quia os Domini exercituum locutum est: quia omnes populi ambulabunt unusquisque in nomine Dei sui. Nos autem ambulabimus in nomine Dei nostri in aeternum & ultra. In die illa, dicit Dominus, congregabo claudicantem, & eam quam eieceram, colligam, & quam affixeram, &c. Itaque vnum variisque vatis de hac re vaticinium est sententia eadem, verbis tamen nonnullis distinctum, magisque, apud alterum explicatis: Est autem illud in hoc genere obseruatum, eandem sententiam duos aut plures vates aliquando percipere, tamen non eodè modo excipere. Quamquam enim idem argumentum illis ostendatur, tamen verba quibus pronuntietur, non eadem omnibus suggeruntur. Sed quibusdam rem unam cum verbis demonstrari, aliis autem rem ipsam eandem, sed aliis verbis explicari,

cari, aliis verò rem omnem quidem exhiberi, verba tamen non adiungi: sed quæ ex iis qui eam antè præviderint, & dixerint, mutuare solent. Atque ita hoc vaticinium Isaiæ, qui Micheam tempore præcesserat, non solum visum; sed iis, quibus pronuntiandum erat, verbis expositum est; ob eamque rem in ipsa inscriptione fuit expressum. Verbum quod vidit Isaias filius Amos. Neque enim rem tantum ipsam, sed verbum vidit Isaias. At verò Micheas idem argumentum quod Isaias viderat, ipse vidit; sed verba quibus exponendum fuit, cum non vidisset, ex Isaiæ mutuauit; atque id causa est, quam ob rem apud Micheam non audiamus, Dixit Dominus: neque verbum quod fuit ad Micheam, ut in aliis eiusdem vaticiniis legimus. Quippe Verbum ipsum Isaiæ dictum prius fuerat, quod Micheas mutuatum expositius & amplificatius reddidit. Atque ita David quamquam Prophetæ fuerit, & alia multa sibi diuinitus inspirata, propriis verbis, vel sibi à Deo dictatis, cecinerit: nonnulla tamen eadem demonstratione omnino exposuit, quæ apud eos vates, qui se præcessissent, edidicerat, ut illud à Mose cantatum. Quia iudicabit Dominus populum suum, & in seruis suis miserabitur. Eandem namque sententiam ad verbum retulit David. Multa præterea in sacris libris huiusmodi obseruantur exempla. Est autem huius vaticinij sententia illa: Promissa Iuda & Ierosolyma facta euentu ipso constantissima fore, quamquam multi ex Iudeis & Ierosolymitanis habitatoribus propter suam culpam reiecti & abdicati fuerint: atque ita gloriam illam Israëlitis promissam, ut ex illorum gente, familia, & loco non modo publica hominum salutis negotium expediretur; sed illustris omnibus gentibus veritatis doctrina, & lux communicaretur. S. S. E. Nunc dicit Dominus, formans me ex utero seruum sibi, & redncam Iacob ad eum, & Israël non congregabitur: & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Parum est ut sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & faces Israël conuertendas. Ecce dedi te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. Hac dicit Dominus redemptor Israël, sanctus eius, ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad seruum Dominorum: Reges videbunt, & consurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israël qui elegit te. Hoc igitur est quod ait: Et erit in nouissimis diebus. Veteris Testamenti finis, & mundi atque hominum renouatio per Christum allata, Nouissimi dies in sacro sermone dicuntur: cum peccato superato, & principe huius mundi victo atque reiecto, regnum Dei in hominum animis confirmatum est. Atque ita proprie hic sermo ad auream nostram Christi & noui Testamenti aetatem pertinet: ut aperte à Michea vate iudicatum est. In die illa, dicit Dominus, congregabo claudicantem: & eam, quam eieceram, colligam, & quam affixeram. Et ponam claudicantem in reliquiis: & eam, quæ laborauerat, in gentem robustam. & regnabit Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc & usque in aeternum. Quod verò metonymicè

additū est, *Præparatus mons domus Domini in vertice montium; illud erat Christiana religionis disciplina, doctrina, cultus; omnes alios totius orbis vel disciplina, vel religionū, vel superstitionū cultus cessuros, postquā Christus Ierosolymis primum ipse docēs, deinde doctrinam suā Spiritus sancti comunicata hominibus virtute confirmans, per orbem omnē propagandam curauerit. Est autem arcana huius orationis methonymica ratio: cateris namque omnibus gentibus publica religionum, superstitionum, & doctrinarum suarum loca in montibus erant: ut è sacris & prophanis libris cognouimus. Atque ob eam rem celeberrima & illustrissima templa, phana olim appellabantur: atque adeo antiqua lex in Syna monte Israëlitis data fuit. Erat autem & Ierosolymis mons Moria, in quo templum illud adificiis magnificum, religione celeberrimum, & cultu frequentissimum, magis autem ob Christi docentis auctoritatem, & presentiam sanctum & illustre fuit. Quoniam verò non de ipso materiali templo, sed de doctrina, & veri cultus illo in loco initiationibus & exercitationibus agebatur. Non dixit præparata erit domus Domini; sed præparatus erit mons domus Domini. Iam enim ex quo Spiritus sanctus in discipulos illapsus est, templum illud cum suis ceremoniis veteris legis antiquatum fuit: & noua Domino domus in ipsis discipulorum animis est constructa. S. S. E. Templum sanctū Domini quod estis vos. Itaque de loco ipso ubi noua & perfecta domus primum edificata Euangelica doctrinae fundamentum iactum est. Atque adeo de ipsa doctrina vates loquitur, Præparatus in vertice montium, præstans victor, & superior omnibus aliis montibus, cui omnia aliorum montium capita cedat: nam verbum Hebraicum, siue participium, NACHON, certum, firmum, destinatum, paratum, & ratum significat, ex cuius rationibus intelligimus Christianam doctrinā omnibus aliis cultibus & doctrinis, non modo sapientia, virtute, ceteritudine, & maiestate, atq. auctoritate præstare; sed perpetuam eternamq. fore. Dicitur etiam Christus mons domus Domini, supra quem ciuitas Ierusalem in Ecclesia ipsa fundata est; atque ita eadem omnino sententia hæc omnia mysteria, hac oratione indicantur; sed nos simpliciore, & apertiore rationem semper sequi studemus; cetera breuiter indicare contenti. Itaque hic non de altitudinis, quantitatis, & molis; sed de auctoritatis & splendoris conspicua gentibus omnibus magnitudine agitur: atque hoc est quod subiungit; & confluent ad eum omnes gentes. Quo die Christus, Christianiq. Euangelij sermo Ierosolymis Spiritu sancto in discipulos misso clarificatus est, (utimur libenter familiaribus sacra Scriptura verbis) ciuitas ipsa magna omnium gentium & nationum quæ sub calo sunt, celebritate florebat: per quos viso miraculo, rei fama cum litteris & rumoribus, tum certis nūtiis ad omnes habitabiles Orbis partes emanauit, qua multi ex omnibus gentibus per moti, diuinam illam disciplinam & felicitatem optare, sperare, querere, atque expectare ceperunt: atque ab Apostolis Apostolorumq. discipulis & sociis orbē peragranti-*

tibus

tibus imbuti & instructi, magno cum fructu acceperunt. S. S. E. Illi autem profecti, prædicauerunt ubique, Domino cooperante, & sermonē confirmate sequentibus signis. Neque verò raro, vel paucos ex singulis gentibus, sed frequentes turmas, & integras familias Christiana disciplina iugo colla subdituras esse vates noster præcinit.

Et ibunt populi multi, & dicent: Venite, & ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius.

MAGNUM & commune studium, certumq. omnium gentium in suis erroribus damnandis, & veritate Christiana optanda, quærenda, atq. amplectenda consensum, mutuamq. hortationem vates describit, conformationis figura vsus. Venite, excitantium ad commune studium & officium verbum est. ut, Venite, & faciamus lateres, & coquamus eos igni, & c. Ascendamus ad montem Domini. Relictis montibus, collibus, phanis, & erroribus suis communi consensu montem Domini, hoc est, diuinam & veram religionis ac disciplina cultum subibunt: neque verò eò tantum accedere, sed vlietius etiam pertingere optabunt. Ad domum Dei Iacob, non hic de templo illo ex lapidibus à Salomone constructo, & Zorobabele restituto, atque ab Herode amplificato; tandemq. à Romanis diruto, sermo est: sed de domo Dei Iacob mysterium magnum, & maiori ingenio quàm nostro, atque ampliori loco quàm hoc explicandum indicat vates. Spectat enim oratio hæc ad scalam illam quam Iacob, antequam Israël appellaretur, viderat multis partibus constantem, magna Angelorum commeantium frequentia celebratam, stantē super terram, & ad calum pertingentem, cuius summitati Deum innixum, huiusmodi oraculo sese compellantem audiuit: Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac; terram in qua dormis tibi dabo, & semini tuo. Erit semen tuum quasi puluis terræ, & dilataberis ad Orientem, & Occidentem, & Septentrionem, & Meridiem; & benedicentur in te, & semine tuo cuncta tribus terræ. Sacramentū hoc magnum est, ego autem dico, in domo quam ex multis gentibus, & nationibus, & hominibus, in vnum corpus Christi mysticum constructam, angeli frequentant, Deus fouet, regit & gubernat, capitō officio functus. Nam caput Ecclesie Christus, caput Christi Deus: hanc visionem cum euigilasset Iacob de somno, sic est interpretatus: Vexè domus Dei est in loco isto, & ego nesciebam; quàm terribilis est locus iste, non est aliud hic nisi domus Dei, & porta cali. Hæc nunc satis ad mysterium hoc indicandum, cuius exactiorem explicationem, vnā cum aliis arcanis antiquisq. imaginibus ad noui Testamenti expositionem, Deo votis annuente, reseruamus. Hanc domum petituras gentes Esaias præuidebat: ad quam easdem etiam pertinere ex diuino responso accepimus. Et dilataberis ad Orientem, & Occidentem, & Septentrionem, & Meridiem, & c. Atque in illud has gētes consilium, desiderium, & studium incumbere vates vidit. Vi abnegantes

Tit. 1. impietatem, & secularia desideria, sobriè, & iustè, & piè uiuant in hoc se-
 culo. Non configurati prioribus ignorantia uestra desideris, sed secundum
 eum qui uocauit uos sanctum: & ipsi in omni conuersatione sancti sitis.
 Hoc est quod ex illarum studio & sermone uates refert: Et docebit nos
 uias suas, ambulabimus in semitis eius. Multi enim fuerunt, qui uias
 Domini edocti, tamen deseruere: ut Israëlita olim. alij autem doceri cupientes,
 Psal. 117. & edocti, libenter uixerint & ambulauerint. Non enim qui ope-
 rantur iniquitatem, in uis eius ambulauerunt. Tu mandasti mandata tua
 custodiri nimis. Utinam dirigantur uia mee ad custodiendas iustificatio-
 nes tuas. Tunc non confundar, cum perspexero in omnibus mandatis tuis.
 Hoc est ambulare in semitis Domini, quod uates exposuit, Prospicere in
 omnibus mandatis, etiam minimis, etiam angustissimis & exactissimis.
 Huiusmodi perfectam & sanctam uitam noui Testamenti homines insti-
 tuere, & obseruare iubentur: quibus plusquam Scribis & Phariseis iusti-
 tia abundare expedit, alijs non intraturis in regnum celorum. Hoc multi
 ex nouo Testamento diuini spiritus Christi in ipsis habitantis, uirtute
 praestiterunt. Itaque uniuersam Euangelicæ legis doctrinam, incipiente à
 baptismo Ioannis, usque ad diem qua Christus in caelos assumptus est; uias
 Domini; praecepta uero & mandata singula, atque ea praecipue, quibus per-
 fectiores exercentur homines, à uate semita dicuntur. Illud etiam magni
 mysterij plenum est, quod significatione uates indicat, gentes omnes dictu-
 ras, Venite, & ascendamus ad montem Domini. Nomen enim illud sa-
 crum Dei magnis misericordiae rationibus interpretabile, quod Israëlitis
 tantum olim, idq; umbra quadam notum erat, fore, communicata sua uirtu-
 te & auctoritate, gentibus omnibus noui Testamenti aurea aetate cognoscen-
 dum; ita ut ab omnibus appellaretur. de quo nomine nos in libris de arcano
 sermone multa exposuimus, & plura etiam ex eiusdem nominis beneficio
 Soph. 3. exponere cogitamus. de hac autem re dictum est per Prophetam: Quia tunc
 reddam populis labium electum, ut inuocent omnes in nomine Domini, &
 seruiant ei humero uno. Causam uero quamobrem omnes gentes suis qua-
 que erroribus relictis, Euangelium Christi receptura essent, ad ueritatem
 ipsam & perfectionem à gentibus perspectam uates refert. Quod omnes
 alia gentium doctrina, secta, superstitiones inutiles & superuacaneae, aut
 etiam noxia tandem deprehensa fuerint: atque adeo ipsa antiqua Mosaica
 lex nihil ad perfectum adduxerit; sola uero Euangelica doctrina rectè per-
 cepta atque obseruata, sapientes, probatos atque perfectos cultores suos fece-
 rit. S. S. E. Hoc igitur testificor in Domino: ut iam non ambuletis, sicut &
 Ephes. 4. Gentes ambulat in uanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes in-
 tellectum, alienati à uia Dei per ignorantiam, quae est in illis, propter caci-
 tatem cordis ipsorum, qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiae, in
 operationem immunditiae omnis, in auaritiam. Vos autem non ita didicistis
 Christum: si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, (sicut est ueritas

in Iesu) uos deponere secundum pristinam conuersationem ueterem homi-
 nem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Itaque cetera omnia quae
 toto orbe celebrabantur & exercebantur dogmata, uel uana, falsa, & inu-
 tilia, ut Gëtiuum instituta, uel imbecilla & infirma, ut antiqua lex fuerunt:
 sola autè Euangelij doctrina eos qui crediderunt & susceperunt maximorum
 Dei promissorum uirtute & efficientia auxit. hoc est quod subiungitur:
 Quia de Sion exhibit lex, & uerbum Domini de Ierusalem.

LEGEM illam spiritualem à Christo per Spiritum sanctum in tabulis
 cordis carnis scribendam significat; quam qui experirentur sancti, iusti
 immaculati euaderent, liberati à maledicto ueteris legis, & à lege peccati,
 & mortis. Hanc legem omnibus Christo credentibus, & uerè obedientibus
 inscribendam fore uates praedixere. Dabo legem meam in uisceribus eorum, Hier. 31.
 & in corde eorum inscribam eam. Antiquior illa lex in monte Sinai da-
 ta, atque ab Israëlitis filiis accepta, nunquam tamen satis rectè obseruata fuit.
 Numquid, ait Deus, oblitus estis mala patrum uestrorum, & mala uxorum
 uestrarum, quae fecerunt in terra Iuda, & in regionibus Ierusalem: non
 sunt mundati usque in diem hanc, & non timuerunt, & non ambulau-
 erunt in lege Domini, & in praeceptis meis, quae dedi coram uobis, & coram
 patribus uestris. Hanc uero nouam legem à Sion caeptam, ad uniuersum
 orbem peruenturam esse diuinis oraculis est declaratum: cuius auctoritatem
 & uirtutem Prophetarum etiam responsa & testimonia fuerant consecuta.
 Ut enim olim lex illa Prophetas multos suarum rationum expositores,
 commendatores, & procuratores habuit, ita etiam noua hac lex multis quo-
 que Prophetis, uirtutis sua testibus & predicatoribus erat exornanda.
 S. S. E. Effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt
 filij uestri, & filiae uestrae, & senes uestri somnia somniabunt, & iuue-
 nes uestri uisiones uidebunt. Hoc est uerbum Domini quod ex Hierusalem
 primum exiturum erat, atque ad omnes gentes perferendum. Qua de re
 diuus Petrus in illa celeberrima ad Israëlitas concione testatus, dicebat:
 Dextera Dei exaltatus Christus, & promissione Spiritus sancti accepta à
 Patre, effudit hoc donum, quod uos uidetis & auditis. & paulo post, eam
 rem à Ierosolymis caeptam, ad omnes etiam nationes pertinere exponit. Vo-
 bis enim est repromissio, & filiis uestris, & omnibus qui longè sunt, quos-
 cumque aduocauerit Dominus Deus noster. Atque hac diuina dona ex
 Sion & Ierusalem initium ductura uates omnes praedixerunt, non ideo ut
 loci ipsius naturalem dignitatem commendarent, sed magis ut hominibus
 certam expectationem & obseruationem facerent, docerentq; munus hoc non
 à natura, sed à Deo unico, optimo, maximo esse, cuius notitia olim erroribus
 hominum per orbem turbata, apud Israëlitas conseruata est. Ex illo demum
 certo notato loco in omnem orbem de integro propaganda. Nam quae futura cer-
 to loco, tempore, annotatisq; signis aperta oratione praedicta sunt, ad singula-
 rem prouidentiam, & certum consiliū referuntur. Itaque hac oratio uni-
 tatem,

72
 tatem, & singularitatē Dei spectat: à quo vno omnia condita & gubernata,
 eadem restituenda & instauranda, atq; amplificanda erant; qui, vt certam
 hominibus iam turbatis, notitiā denuo praeberet, gentem, & regionē quan-
 dam sibi suā tantum gratia beneficio delegit. S. S. E. Notus in Iudaea Deus,
 in Israël magnum nomen eius: & factus est in Pace locus eius, & habitatio
 eius in Sion. Ibi confregit potentias, arcum, scutum, gladium, & bellum.
 Illuminans tu mirabiliter à montibus aeternis, & c. Neque enim laci natu-
 ra egregium aliquid habet, quam ob rem inde magis quam ex alia orbis par-
 te salus hac propagaretur. Sed ex Dei consilio & voluntate dignitatē illam
 sortita est. Quoniam elegit Dominus Sion, cui electioni certa, & ad my-
 sterium accommodata significatio adiuncta est, de qua aliās, ipso aspirante
 Deo, agemus. Nūc verò illius maxima & sanctissima Dei legēs, & Euan-
 gelij, ac verbi diuini signa, & efficientia, & euenta obseruanda ostenduntur.
 Et iudicabit gentes, & arguet populos multos.

Hebraicè est, & iudicabit inter gentes. Maximum & manifestissimum
 discrimen significat, futurum inter eos qui Euangelio recepto, virtutis il-
 lius diuinae & spiritualis legis compotes facti fuerunt: & inter ceteros qui
 vel Euangelium repulerint, vel non ita sanctè & purè coluerint, vt ad il-
 lum perfectionis gradum perueniant; inter eos enim ita Euangelium iudi-
 cabit, vt omnes qui viderint, primos illos cognoscant eos, & dicant: Isti
 sunt semen cui benedixit Dominus. Ceteros verò ipsum verbum Domini
 vel incredulitatis, vel negligentiae reprehendet & arguet. S. S. E. Cum ve-
 nerit ille Spiritus sanctus, arguet mundum de peccato, de iusticia, & de iu-
 dicio. De peccato quidem, quia non crediderunt in me; de iusticia verò, quia
 ad Patrem vado, & iam non videbitis me: de iudicio autem, quia princeps
 huius mundi iam iudicatus est. Atque hoc modo populi multi sua ipsorum
 culpa & negligentia pereuntes arguentur. Quando lex iam de Sion exierit,
 & verbum Domini de Ierusalem, quo qui initiati & docti, & rectè in-
 structi fuerint, manifestè inter ceteros diiudicabuntur. Omnia facientes
 sine murmuratione & hesitatione, vt sint sine querela, & simplices filij
 Dei, sine reprehensione in medio nationis praua & peruersa; inter quos lu-
 cent sicut luminaria in mundo, verbum vita continent. Sed de omni hoc
 genere plura aliās, & cognitu dignissima nos exposituros ex diuino benefi-
 cio speramus: quae neque hic locus capere, neque lectores portare modo pos-
 sunt: opportunas autem ad huius loci expositionem arbitramur esse distin-
 ctiones, & definitiones verborum, quas & in his, & in aliorum vatum
 commentariis docemus. Nulla enim in rebus ipsis confusio & perturbatio
 offunditur iis, qui Spiritus sancti propriam orationem, & constantem ser-
 monem obseruant: quam ob rem nos in commentariis, quantum possumus,
 satagimus, vt eadem verba, eadem etiam sententia explicemus; & quae in
 aliis locis latius exposuimus, in aliis breuius indicemus: Hoc loco iudicare,
 שפּאָתִי SAPHATH, Hebraicum, iure aequitateq; agere est: atque vnāquamq; rem
 nomine

nomine suo distinguere: itaque duo diuini verbi munera indicantur. Alie-
 rum eorum qui non acceperint, vel non rectè acceperint, reprehensio & re-
 dargutio. Quia viuus est sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gla-
 dio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animae atq; spiritus: compa-
 gum quoque ac medullarum & discretor cogitationum, & intentionū cor-
 dis. Alterum verò munus est eorum qui rectè susceperint, sanctificatio, &
 prosperatio, & pia quadam vera ac perpetua pacificatio.

Et constabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces:
 non leuabit gens contra gentem gladium, neque exercebun-
 tur vltra ad proelium.

NULLVS namque belli vsus erit iis, qui neque aliena appetent, neque
 proprium quidquam, & à communi fratrum utilitate & commoditate alie-
 num putabunt; nec res suas petentibus negaturi, neque per vim auferre vo-
 lentibus, vi etiam defensuri, aut repetituri sunt; sed ei qui pallium auferre
 contenderit, tunicam quoque potius concedent, quam malum aut damnum
 inferant, aut charitatis communicationem denegent. Nulla rixa, nulla
 discordia, nulla contentionis occasio iis optabitur, qui inimicos diliget suos,
 inuidos beneficio, persecutores & aduersarios precatione pia prosequuntur.

Qui suarum iniuriarum vltionem vel ad se non pertinere existimabunt,
 vel nullam optantes, huiusmodi precibus deprecabuntur: Domine accipe
 spiritum meum, & ne statuas illis hoc peccatum. Igitur huiusmodi qui fue-
 rint, pacem amabunt, sectabuntur, & colent; pacem verò sibi à Christo da-
 tam, & reliam, non quomodo mundus dat; usq; artibus, muneribus exer-
 cebuntur: per quas cum summa puritate & simplicitate nocere nemini,
 prodesse quam plurimis possent, vt agricultura, quam ex destinatis vates
 describit. Namq; instrumentorum ratio studij definitionem indicat. Nulla
 verò res maiora ad discordiam, dissensionem, & bellum (quam diuersa re-
 ligionis obseruatio) inter homines momenta habet. S. S. E. Vos scitis quan-
 ta ego, & fratres mei, & domus patris mei fecimus pro legibus, & pro san-
 ctis praelia, & angustias quales vidimus, & c.

Inter finitimos vetus, atq; antiqua simultas,
 Immortale odium, & nunquam sanabile vulnus.
 Ardet adhuc Combos, & Tentyra, summus vtrunque
 Inde furor vulgo, quòd numina vicinorum
 Odit vterq; locus, cum solos credat habendos
 Esse Deos, quos ipse colit.

Nulla etiam aut commodiora & firmitiora vera & perpetua pacis concilian-
 da, & confirmanda fundamenta esse existimantur, quam mutua conspi-
 ratio & concordia omnium hominum & ordinum ad eandem religionis fi-
 dei & pietatis probandam, ineundam, retinendamq; rationem S. S. E. Deus
 autem patientiae & solati det vobis id ipsum sapere in alterutrum secundum
 Iesum Christum, vt unanimis vno ore honorificetis Dominum, & Patrem

74
 Jac. 4. Domini nostri Iesu Christi. Itaq; in religione sectarum diuersitas occasionem quidem, sed cupiditas & ambitio humana initium contentionibus, rixis, & bellis prabet. S. S. E. Vnde bella & lites in vobis? nonne hinc? ex concupiscentiis vestris, qua militant in membris vestris? concupiscitis; & non habetis; occiditis, & zelatis, & non potestis adipisci; litigatis, & belligeratis. Nulla igitur in iis gentibus, qua veram & simplicem Christi doctrinam tenere & sequi decreuerint bella, nulla bellica arma, nulla bellicae disciplina, aut exercitationes, aut studia fore vates confirmat, utpote quibus contentis simplici & frugi vitæ modo, & vsu; nulla alienarum rerum appetentia esset. Atque hanc eandem sententiam Micheas vates aperitè exposuit, futurum videlicet ut vnusquisque rebus suis contentus, atque diuini verbi preceptis obtemperans, sua modestè coleret, abena iuuaret, magis quàm vel attingeret, vel cuperet. sic enim ait: Et non discent vltra belligerrare; & sedebit vir subtus vineam suam, & subtus ficum suam; & non erit qui deterreat: quia os Domini exercituum locutus est. Et non exercebuntur vltra ad proelium. Filiorum Adam crudelitas obiter notatur, qua nocendi causa non solum bellum gerere, sed etiam militia artes, armorum vsus varios inuenit, cura, studio, atq; exercitatione auxit. Atq; ea in re excellere pulchrum duxit, omnibusque aliis artibus & muneribus, qua ad iuuandum mortale genus excogitata sunt, praeutilit. Cum tamen nihil magis ferum & horrendum, nihil ab humanitate magis abhorrens fuerit, quàm rationes & modos ad perdendū homines quarere, inuenire, discere, & exercere. Quasi verò sine his infiniti penè mortis modi & forma non extaret. Fuit autem hoc impij Caini inuentum, à gygantibus ante diluuium propagatum, & amplificatum, à Nimroto instauratum, ad nostra vsque tempora omnibus nationibus exercitatum, & à monstrosis, atque adulatoribus ingenijs laudatum, & paci ipsi non rarò antepositum; cum tamen bellum nunquam sine peccato oriatur, vel sine vitio exerceatur. Nascitur enim bellum semper ex iniuria vel illata, vel accepta, ut D. Iacobus aperte notat. hic locus ad verbum Hebraicè habet; & non discent vltra bellum. Sic ut apud Micheam est. Solet autem belli disciplina in pace iniri, ita ut pax ipsa à belli meditatione vacua non sit. Magnus sese hic aperiebat campus ad humanas miseras deplorandas.

Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Domini.

75
 Rom. 11. COMMODISSIMA contentione vsus vates ad Israëlitas, sermonem conuertit, eosq; ad officium faciendum cohortatur. Oportunam enim causam ex vaticinio degentibus, ad veram religionem cōspiraturis accepit. Id quod alij sacri auctores facere solent. ut Paulus, Vobis, inquit, dico Gentibus, quamdiu quidem ego sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo, si quando ad amulandum prouocem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex illis. Est autem huius loci ex Apostrophe inducti eiusmodi sententia: Nāxne pudet vos tantis diuinorum beneficiorum muneribus, tanta

tanta diuina legis & oraculorum luce vsos, vestra culpa, & proprio vitio à veritate & pietate descisuisse. Cum in nouissimis diebus futurum sit, ut gentes omnes alienata à Deo, sine lege, sine promissione, & populi multi fluant, & dicant: Venite, & ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius: quia de Sion exhibit lex, & verbum Domini de Ierusalem, & iudicabit gentes, & arguet populos multos: & quamquam variae gentes sint, & varijs ingenijs, & corporum naturis atq; complexionibus praeditae, tamen non leuabit gens contra gentem gladium, neque exercebuntur vltra ad proelium, & vos domus Iacob nunc tantis aucti muneribus, tanta olim imbuti sapientia, non solum Dominum deseruistis in non custodiendo, sed magis inter vos discordijs excitatis, dissidetis, bellumq; Israëlita Iudaeis, Iudaeiq; Israëlitis infertis, ex eadem familia & domo Iacobi orti, & ad eandem Israëlitis dignitatem pariter euecti cum sitis, oportuerit autem magis de religione & pietate retinenda & obseruanda contendere cum gentibus, uti decet filios Iacob, si modo patri vestro similes esse vultis, qui cum fratre suo Esau de huiusmodi publicae dignitatis obtinenda primatu, secundo etiam contendit, & compos factus ipse nomen impositum sibi Iacob, hoc est, insidiantis supplantatoris confirmavit. Ambulemus in lumine Domini. vitæ ineunda & instituenda ratio. Lumen in sacris libris dicitur, qua si solum humano iudicio, & diuina illa gratia omnibus hominibus comuni constet, lumen tantum dicitur. ut, Vide ne lumen quod in te est tenebra fiant. hoc lumen à Deo natura hominum est concessum, & gratia etiam amplificatum Dei, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Itaque quamuis homini quodammodo adscribatur, tamè Deo omnino acceptum referri debet. Sed quoniam hoc lumen ob nostram imbecillitatē varijs erroribus turbari accidit, addidit quoque Deus legem puram & simplicem, ac lucidam, verbo suo aperte pronūciatam, de qua S. E. Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen semitis meis. Hoc est quod magis etiam proprie lumen vocatur. Est & aliud lumen quod à Deo omnino porrigitur, magis etiam admirandum: quod lux magna, & lumen diuinum excellentius dicitur, ut S. E. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam. Atq; de hoc tertio genere arcana prorsus alijs nobis ipso Deo ostensore, plura aperire continget. Hoc in loco de eo lumine vati sermo est, quod filiis Iacob temporibus illis constabat, hoc est, de lege & Prophetia. In hac autem re non solum consiliū, sed officium studiumq; suum teneri à ceteris vates optat. ait enim: Venite, & ambulemus in nomine Domini. Id enim sanctissimis vaticibus solemne est, ut publicam causam omnem ad se etiam pertinere putent, ut Moses dicebat: Obsecro ut gradiaris nobiscū, populus enim dura cervicis est; & auferas iniquitates nostras, atque peccata nostra. Atque hoc modo ambulantes Israëlitis, certissimum fore salutis illius publicae vsus, indicare voluit vates, utpote quibus promissa maxima, ea de re prater ceteras

gentes, iam olim facta constarent, & diuinorum beneficiorum gratia vsus antiquus fuisset, quamquam postea rarior & obscurior, non ipsius Dei mutatione, sed eorum culpa atque perfidia. Quamobrem oportere illos, vel ipsarum gentium, quas in malis consiliis imitati fuerant, amulatione etiam in bono consilio ad eandem viam capeſendam duci.

Proieciſti enim populum tuum domum Iacob: quia repleti sunt, vt olim, & augures habuerunt, vt Philistiim, & pueris alienis adhæferunt.

HORVM versusum explicationem variè interpretes omnium linguarum inierunt, quod personarum, & numerorū alterationem aliter atque aliter interpretati essent. Nam cum interdum tertiam personam, interdum secundam, nonnunquam singularem, aliquando pluralem numerum vsurpet vates: quam rem ex lingua Hebraica phrasi definiendo, non tam quid oratio exigeret, quam quid sententia fieret, quarendum putauerunt. Est autem nulla ferè inter eos sententia, orationis autem nonnulla discrepantia. Quorum nos explicationes omittentes, quod cuius peruias esse arbitramur, rem ipsam simpliciter, sine orationis & personarum mutatione dilucidè exponamus. Atque loci huius eiusmodi apud nos sententia est, hortatus fuerat vates gentem suam, vt aliarum gentium contentione lucem Domini peteret, & sequeretur. Eo quòd deceret maximè Iacob in his studiis, qua ad diuinam felicitatem pertinerent, fratri suo Esau; nedum aliis gentibus omnibus palmam praripere: turpe enim esset Iacobi domum ab aliis hac in re superari, & anteuerti. Quòd si hic locus, qui dignior illis fuerat, desereretur; illum tamen alterum inferiorem, atque ab eorum ipsorum consilio non alienum teneri maximè oportebat. Nimirum vt si gentiū imitatores, quam duces esse mallent (sicut re ipsa ostenderant) tamen ex earundem amulatione id quod vates consulebat, agere deberent: hoc est, sequi lucem Domini, vt gentes tandem repudiatis & damnatis antiquis consiliis & studiis, atq; cultibus & erroribus erant secuturæ. Itaque orationem hanc, proieciſti populum tuum domum Iacob: ad ipsos Iudæos à vate directam interpretamur: Vos, inquit, quando prauo gentes imitandi studio aded exaristis, vt populum vestrum, domum inquam Iacob, eiusdemq; familiarem disciplinam & consuetudinem deserentes, aliorum populorum vitia, errores, & superstitiones imitati, ac nimium etiam diligenter estis secuti: sequimini etiam illarum gentium melius consilium, & pœnitentiam, qui maiorum suorum errorem agnoscentes, & confessi, unicum Dominum Deum cali, & terra principem, communis omnium salutis verum auctorem secuturi sunt. Illa communiter prolata sententia qua apud Micheam ex ipsa gentium persona refertur: Quia omnes populi ambulabunt, vnusquisque in nomine Dei sui. Nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in aeternum, & ultra. Obseruanda est autem in hoc loco significatio verbi proieciſti. Nam Hebraicè est נָטַס, quod propriè significat eam rem deserere, quam curari oportet.

Mich. 4.
1 Reg. 17-

שָׁבַב

oportuerat. Sic Eliab Dauidem fratrem obiurgans, Quare inquit, venisti, & quare dereliquisti pauculas illas oves in deserto. Atque hac horum versusum sententia est, Iudæos omnibus in rebus & studiis gentium rationem fuisse secutos & imitados; id verò expositione deinceps confirmatur. Quia repleti sunt vt olim. Hebraicè, ab olim, vel ab antiquo. Duo studia gentiū indicat, quorum alterum ex altero consecutum est. Prius fuit, omnes gētes auaritia & cupiditati, diuitiis & opibus comparandis iam olim à principio nimium intentas, deditasq; fuisse: atq; hac ex re discordias inter eos, rixas, lites, bella fuisse orta. Deinde illud alterum posterius vitium fuit, quod abundantia & plenitudine diuitiarum non ad Dei cultum, & hominū utilitatem, sed ad superstitionem & vanitatem fouendam atque alendā accommodata fuit. Et augures habuerunt vt Philistiim. Verbum habuerunt, ab interprete explicationis causa est additum. Augures speciem pro genere interpretis posuit. Hebraicum nomen omnem huius generis diuinandi, coniectandi, & auspiciandi rationem significat. GONENIM, Latine obseruatores dici potest. Fuere autem in eo genere Philistiim studiosissimi, vel supersticiosissimi potiùs, vt ex Chana orti, improbarum artium & sortium professores. Atq; hoc omnibus Chananeis commune vitium fuisse, historia sacra testatur, sed ceteris è regione illa pulsis, Chananeorum nationibus Palaestini tantum superfuere; qui antiqua studia & exemplatauerentur; ab his ad Græcos & Latinos totum hoc genus vel disciplina, vel imitatione deductum fuit. Fatentur enim Latini & Græci Asiaticos homines has artes primùm instituisse, & exercuisse. Nam Aruspiciam à Chaldeis ad Græcos, à Græcis ad Hebræos venisse aiunt. Pertinent enim ad hoc genus multæ artes, quæ cum caelestium, tum inferiorum obseruatione rerum expediuntur, vt, Aruspicina, Speculatoria, Onirocritica, Physiognomica, Metoposcopia, Chirromantia, Geomantia, Pyromantia, Necreomantia, & omnis denique illa superstitiosa magia, quam præternaturalem dicunt. Horum autem mores & studia imitatum fuisse Israëliticum populum, & vates omnes ostenderunt, & Esaias aperte accusat, quem alterius illius consilij, quo gētes vsuræ sunt, imitatore quoque esse desiderat. Vt quemadmodum alieni homines relictis prioribus studiis, Dei lucem & vias optabunt, sic etiam Israëlitæ sibi ipsi consulentes, alienorum exemplorum, quorum ipsi duces esse debuerunt; saltem discipuli sint. S. S. E. & à diuo Paulo in hanc sententiam relatum: Ego ad amulationem vos adducam in non gentem, in gentē insipientem; hoc est quòd vates noster dicit, Et pueris alienis adhæferunt. Verbum hoc futuri tēporis est apud Hebræos, quod pro imperatiuo & optatiuo vsurpatur. Sic, Et pueris alienis adhæreant. Optat hoc vates, vt Israëlitæ, qui gentium mores imitati sunt, sapientiam quoque imitētur, qua Gentes vsuræ sint. Locus autem sic ad verbum ex Hebraico verti potest cōmodissimè: & in natis alienorum satis fiant. Nam verbum שָׁפַר, sufficere, & satis facere Latine est: nomen autem filij natis vertimus: quia hic non ea ratione.

פְּלִשְׁתִּים

Deut. 32.

Rom. 10.

שָׁפַר

ratione qua filius, sed qua aliud ex alio nascitur & concluditur, interpretamur; id quod Hebraicum IALAD, aperte docet. Est enim IALAD quidquid ex alio oritur & consequitur: unde in disputationibus, & argumentationibus consecutio & conclusio, IALDAH dicitur; atque ita haec erit huius loci sententia: Gentes diuitiis & superstitioni operam dederunt; Israëlita ex aliorum, hoc est, Gentium consequentia & imitatione sibi satis fieri cura uerunt. Atque utinam in ceteris quoque rebus bonis idem persequantur. Huius autem rei, quam vates indicat, multa sunt argumenta ac testimonia: ut illud: Constitue nobis Regem, & iudicet nos, sicut uniuersa habent nationes. & illud: Et commixti sunt inter Gentes, & didicerunt opera eorum. Iam verò collatio ipsa à vate explicatur: namque haec tenus altera pars comparationis, vel similitudinis exposita fuit; scilicet, quae studia, qui mores Gentium à principio fuerint: nempe diuitiarum cupiditas, & usus redundans; & deinde vanitatum & superstitionum magnus cultus. Nunc verò quemadmodum haec etiam in populo Israëlítico fuerint, subiuncto versu exponitur.

Repleta est terra argento & auro, & non est finis thesaurorum eius: & repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigae eius.

Hæc prior Israëlitarum ad alias Gentes comparationis pars, cuius explicationem nobis Salomonis, & posteriorum Regum tempora abundè satis indicabunt. S. S. E. Præbuitque rex argentum & aurum in Ierusalem, quasi lapides; congregauitque sibi currus & equites, & facti sunt ei mille quadraginta currus, & duodecim millia equitum. Atque hunc locum sine personarum & numerorum translatione, sed simpliciter, ut iacet, explicamus; singularem numerum ad Israëliticam domum, quam vates alloquitur, pluralem ad Gentes, de quibus sermonem habet, referendo. Quod verò ad posteriorem comparationis partem pertinet, illud est:

Et repleta est terra eius idolis, opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum.

Hebraicè numerus singularis ad Israëlitem relatus obseruatur, opus manuum eius, & quod fecerunt digiti eius. Verbum autem adorauerunt, siue plurali, siue singulari nomini adiungatur; formam pluralis perpetuò Hebraicè seruat. Est enim ut frequentissimum, sic etiam irregulare admodum. Ostendit itaque vates Israëlitas omnibus in rebus Gentium mores & studia fuisse imitatos. Oportere igitur eorum quoque mutatum in melius consilium imitari, atque illorum posteritatis sapientem rationem sequi; ut dixerat superius: & in natis alienorum satis fiant. Futurum enim esse ut frequentes Gentium populi omnium aetatum atque ordinum, verum Dei cultum, & Euangelij iugum insolentia, temeritate, superbia & proteruitate omni deposita subeant.

Et incuruauit se homo, & humiliatus est vir, ne ergo dimittas eis.

POTENTIA, vel sapientia præcipuos ex Gentibus Viros, reliquos humiliores & obscuriores homines appellat vates, ex lingua Hebraica proprietate

prietate & usu; ut apud sapientem: O viri, ad vos clamito, & vox mea ad filios hominum. & in Psalmo, ubi nostra versio habet: Quique terrigena, & filij hominum; Hebraicè est: Etiam filij hominis, etiam filij viri. Omnes igitur omnium ordinum & fortunarum mortales sese Deo submittent: dicturi enim sunt, Docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis suis. Atque etiam non leuabit gens contra gentem gladium, & non discent ultra prælium. Omnes enim cognoscent Dominum, & voluntatem eius, quam libenter à minimo usque ad maximum obseruabunt. Itaque has uniuersales orationes nos eadem sententia definire volumus, quam vates ipse voluerat: qui omnes gentes Euangelium suscepturas prauidit. Verba autem, Incuruatus est, & humiliatus nos futuro tempore, ita ut Hebraicè sonat, exponimus: à qua significatione etiam præteritum apud Prophetas alienum non est: propter oraculorum certitudinem, ut alias docuimus: huius autem argumentationis illa peroratio à vate Israëlitem haec tenus allocuto, conclusa est: ne ergo dimittas eis. Secunda persona, & singularis numerus ad Israëlitas refertur, ut haec tenus domus Iacob. Venite, & ambulemus, &c. Proiecisti enim populum tuum, &c. Tertia verò pars plurali numero gentes indicat. Igitur inquit vates: O domus Iacob, quando rerum & diuitiarum studio, atque errorum imitatione Gentes secuta es: in bonis etiam Gentium consiliis propositum urgere ne desistas. Indignum enim & absurdum est, eosdem quos ambitione, cupiditate, & superstitione non modo imitatus fueris, sed viceris etiam, penitentia, demissione, & obedientia diuinae voluntatis longè quoque non superare. Quamobrem, Ingredere in petra, & abscondere in defossa humo à facie timoris Domini, & à gloria maiestatis eius. Magna demissionis, & fracti iam, atque verecundia affecti animi est signum absconditio & occultatio sui ipsius, & quae ad huiusmodi habitus referuntur actiones & gestus, ut illud: Tu ipse videbis in die illo, quando ingressus fueris cubiculum de cubiculo, ut abscondaris: de quo genere nos plura in libris de Arcano sermone docemus. In petra autem, & in defossa humo abscondi amplificationem & exaggerationem timoris & pudoris interpretamur, quam vehementissimè Genti suae vates suscebat, cupiens penitentiae studium ardentissimè persuadere: ita ut nihil illis vel superbia, vel arrogantia publicè priuatiue superesset. Sed si quis contumax, elatus, vel improbus esse pergeret; siue is paruus, siue magnus foret, omnino exulare cogere: hoc est quod subiungit:

Oculi sublimes hominis humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in die illa.

Hæc vatis, populo suo consulentis, adhortatio & sententia est; ut nihil illis humanae arrogantiae & superbiae, nihil denique elationis, tam paruis quam magnis superesse optandum fuerit. Sed ut superbia & arrogantia minorum hominum, cuius nota maxima in oculis esse solet, sicut eodem verbo à Psalme expressum est: Superbo oculo, & in satiabili corde. Itaque ab humi-

humilioribus superbiam, ab illustrioribus arrogantiam & potentiam quam longissimè semotas vates optat. & incuruabitur altitudo virorū. Vtrumque verbum humiliati sunt, & incuruabitur imperatiuè, aut optatiuè. ex Hebraico legimus, humilietur, & incuruetur. Altitudo, proceritas, exaltatio, erectio, elatio, qualis magnatum esse solet; nisi religione, & virtute temperetur: atq; ita demum fiet, ut exaltetur Dominus solus, cuius propria exaltatio est. S. S. E. Dominus regnavit, decorè indutus est. Quo loco idem verbum est, ubi decorum legimus, pro quo hic sublime interpres vertit. At verò homo nullam habet exaltationem propriam, sed si quam sibi usurpet, & arroget, eam Luciferi exemplum secutus arrogat. Quo quidem vitio, quicumque tenentur, ab exaltatione Dei, & Diuini spiritus in ipsis inhabitatio longissimè absunt. S. S. E. Super quem requiescet Spiritus meus, nisi super contritum & humilem corde, & trementem sermones meos. In die illa, eadem sententia est; siue diem illam referamus ad eandem diem qua homo, arrogantia & superbia penitus deposita, sese Deo per pœnitentiã subiicit, ac totum tradit; siue ad eam qua Deus humanum fastum Euangelij victricè modestia deijcet. Facilis autè, & consequens horum verborum, hoc modo explicatio est, quæ aliàs difficilis, & parum coherens esse videbatur.

Quia dies Domini exercituum super omnem superbum & excelsum: & super omnem arrogantem, & humiliabitur.

VELIM ego maximè eos, qui nostris in vates commentariis legendis fortè delectabuntur, duodecim vatum, quos minores vocant, commentaria praelegisse, quæ, ut nos prima conscripsimus, multorum argumentorum tum ad res ipsas, tum ad orationem pertinentium copiis instruximus, quæ in posterioribus libris vel non repetere, vel breuissimè significare breuitatis causa decreuimus; cuius generis ea sunt, quæ de Dei nominibus hoc loco occurrunt, communi ferè omnium vatum argumento & oratione pertractata, & in sermonis ratione, quæ à nobis de Domini exercitibus sapius aliàs fuerunt explicata: ut verò nostrum opus urgeamus, atq; præsentem locum cum superioribus coniungamus, aduertendum est, vaticinium hoc tribus periodis totum constare. Quarum prima est: Et erit in nouissimis diebus. Secunda verò: Domus Iacob. Tertia autem: Quia dies. In prima igitur Euangelij Christi futura virtus, ad salutem omni credenti indicata est; cuius occasione populum suum vates ad illius salutis optandam expetendamq; facultatem in secunda hortatur, ex hac porro ianua quoque ad tertiã aperitur, ex qua eiusdem Euangelij vim atq; efficaciam futuram, vates duplicem prædixere, & fuisse per spectam Apostoli testati sunt. Alteram quidem piorum & credentium, atque obedientium illuminationem, sanctificationem, & diuinum planè ornamentum, quod proprium Euangelij Christi opus est, ut solis lucere, ac præesse diei. Alteram verò impiorum & contumacium superbiorum, ac denique sæculi huius filiorum improbationem, & consequentem reiectionem: quæ omnibus miseriarum numeris cumulat.

Illius

Illius alterius vsus pauperes spiritu, mites, lugentes, esurientes, & sitiennes iustitiam, misericordes, mundo corde, pacifici, persecutionū & laborum patientes percipient. huius verò posterioris vim ij experietur, & sentient, qui potentia, sapientia carnis, superbia, & obstinato sui ipsorum amore aduersus veritatem, & simplicitatē contenderint: hac autem vitia vates Gētū suæ cauenda & vitanda suadebat. Quæ illis, & omnibus aliis gētibus cum semper aliàs, tum maximè Euangelij tempore incommodissima, immo nocentissima fore cognouerat, ob eam causam proximè dixerat: Oculi sublimes humilientur, & incuruetur altitudo. cuius orationis explicatio omnis ad pœnitentiã referenda est. ut: Rectas facite vias Domini, rectas facite semitas eius: omnis mons & collis humiliabitur, & omnis vallis implebitur: & erunt praua in rectum, & aspera in vias planas. Hic verò subiunxit, quid futurum esset iis, qui vias Domini rectas facere nolent. Atq; ita huius loci aperta sententia & coherencia fuerit. Reliquum autem est, ut vitia ipsa, quæ partim apertis & propriis, partim translatis verbis à vate notantur, indicemus. Superborum & arrogantium duplex genus est. Alterum eorum qui vanitatem & ambitionem publicè iactant, & ostentant. hos vates superbos & excelsos nominat, verbis Hebraicis eius rei significantissimis. Alterum verò eorum qui humilitatem & modestiã specie quidem ficta simulationis perferunt, re autè ipsa mente ac moribus omne apertum ambitionis exemplum longè superant: quos Hebraicus sermo NISA, & VESAPHEL, Latinus interpres arrogantē, & humiliabitur, vertit. Est autem Hebraicè vtrumque nomen participij Latini formã obtinens. Qui, inquam, interiùs arrogans est, & exterius humiliatum se ostendit: cuiusmodi ex Pharisæis multi, & hypocritæ omnes fuerunt. Vocabulum autem, & humiliabitur. quod mediam inter nomen & verbum naturam obtinet reciprocã, habet significationem more Hebraico: nam partim respõdet suo adiuncto, partim omnem orationem complectitur. Significat enim eiusmodi quos notauius, siue apertè superbos, siue occultè arrogantes, & specie humiles fore, tamen re ipsa, & certo euentu humiliandos, vel inuitos & repugnantes; habetq; coniunctio duplicem vim, copulandi & affirmandi. Atque hac sententia omne in vniuersum hominum, his vitiis inquinatorum, vulgus comprehendit, cum dicat: super omnem aquam, ut nullum genus exceptum putetur. Vates omnem ordinè conditionemq; etiam eorum quod fastus & superbia decere maximè existimatur, concludi & comprehendendi docet oratione à simplicitate modo, ad figuram translata.

Et super omnes cedros Libani sublimes & erectas, & super omnes quercus Basan, & super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos.

CEDROS Libani sublimes, & quercus Basan. arbores præ ceteris cum proceritate & specie, tum firmitudine primas, in omni plantarum genere tenet, ut S. E. A Cedro quæ est in Libano, vsq; ad hyssopū qui est in pariete,

L

poten-

potentissimos reges, atque his paulo inferiores principes significant: id quod
 in illa Ieremiae argumetatione aperte indicatur: *Nuquam regnabis, quonia
 confers te Cedro, atque ita Chaldeus paraphrastes vertit. Et super omnes
 reges gentium fortes & robustos, & super tyrannos regionum. Horum
 autem nullam vim, nullam potentiam, nullam denique artem tantam fore
 ait, quam dies illa Domini non vincat facillime, frangat, atque pessundet.
 Solet autem humana regum & tyrannorum potentia, vel urbium & ar-
 tium situ & natura munitissimarum praesidio niti, vel classium & naua-
 lium rerum peritia, qua & diuitia simul & opes augeri creduntur, facul-
 tate fidere: Ea vero nihil aduersus Euangelij vim valitura docet vates, non
 etiam sapientiam humanam, non calliditatem, non generis splendorem &
 nobilitatem, non denique quidquid magnum pulchrumque putatur.*

Et super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos,
 & super omnem turrin excelsam, & super omnem murum
 munitum, & super omnes naues Tharfis, & super omne quod
 visu pulchrum est.

*HIS locorum & apparatus argumentis demoliendis ostenditur, nul-
 lam Euangelij oppugnationibus euasione terra marive futura, quo minus
 diuina ultionis vis sentiat. S. S. E. Non erubescio Euangelium. Virtus
 enim Dei est ad salutem omni credenti. Iustitia enim Dei in eo reuelatur
 ex fide in fidem. Reuelatur enim ira Dei de celo super omnem impietatem
 & iniustitiam hominum, eorum qui veritate Dei in iniustitia detinent, & c.
 Ne vero diuinam huiusmodi vim in montes, colles, turres, naues, ades, &
 ceteras res inanimes tantummodo exercendam interpretari quis possit,
 ostendit expositione vates, quorsum hac dicta ibi fuerint, quorsumque
 pertineant: nimirum ad hominum potentiam, superbiam, & arrogantiam
 frangendam & contundendam.*

Et incuruabitur sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo
 virorum: & eleuabitur Dominus solus in die illa.

*NEQUE enim montes terra, naues, & c. vilo vitio suo Deum offen-
 dunt, aut irritant; sed hominum his rebus fidentium culpa euenit, ut illa
 quoque cum hominibus ipsis deturbentur, & perdantur. S. S. E. Repleta est
 terra iniquitate a facie eorum, & ego disperdam eos cum terra. Qui vero
 homines, qui viri appellentur, iam docuimus. Superatis autem euersisque re-
 bus, quibus utrique fidunt, eorum quoque sublimitatem incuruatum, &
 altitudinem humiliatum iri consequitur. Ex hac autem Euangelij victoria,
 Dei gloriam, & notitiam publicam, eiusdemque virtutis admirationem
 consecuturam esse vates affirmat. Et eleuabitur Dominus solus in die
 illa. S. S. E. Deo autem gratias, qui triumphat nos in Christo Iesu, & odo-
 rem notitiae suae manifestat per vos in omni loco: quia Christi bonus odor
 sumus, in iis qui salui fiunt, & in iis qui pereunt. Neque vero hac in ora-
 tione, vel verborum, vel sententiarum otiosa est repetitio: nam quod superius
 dictum*

dictum fuit: Et incuruabit se homo, & humiliatus est vir, ad Gentes
 pertinet, quae sua sponte sese Euangelio tradentes submitunt. Quarum
 exemplum ut sequerentur Israelitae, moniti a vate sunt, secunda illa ora-
 tione quam imperaturo pronunciatam indicauius. Oculi sublimes hominis
 humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum. Haec vero tertia, & po-
 strema praedictionem continet eorum qui vel inuicti Euangelio credere, &
 succumbere cogentur; alteram diuini verbi vim experturi. Quod autem
 vates explicat, Eleuabitur Dominus solus. siue, ut Hebraice est, ad sin-
 gularitatem suam. eo pertinet ut victoriam hanc diuinam non bello, non
 armis, non externo aliquo impetu; sed admiranda & arcana virtute fore
 pariendam declaret. Nullum enim bellum, aut praedium humanis viribus
 & artibus gestum iniri solet, in quo non aliqui ex utrisque occumbant: hoc
 autem, in quo omnes aduersarij cadent, procident, incuruabuntur, & humi-
 liabuntur; neque vllus praeter Dominum solum erit, qui stet, & attollatur,
 diuina virtute gerendum esse constat. Est autem in hoc vaticinio admirabi-
 le mysterium de Christi & Euangelij doctrina ac victoria. Porro is, qui
 humanas opes, potentiam, & sapientiam in grauissimis discriminibus fru-
 stra fuerint experti: vnum reliquum esse solet religionis perfugium, & pra-
 sidium, ut quisque suos quos vel habet, vel putat Deos, in extremis angu-
 stis inuocet. S. S. E. Et timuerunt naues, & clamauerunt viri ad Deum
 suum, & c. Verum hoc quoque propugnaculum aduersus Euangelij virtutem
 & efficacitatem vanum expertas gentes, pessundatur tandem atque ab-
 iecturas fore vates confirmat. Namque vtilitatis opinio, quae Deos conse-
 crauerat, ubi reapse, & periculo facto, vana esse argueretur, Deos ipsos ab-
 iiciendos decerneret. hoc est quod vates subiungit: & idola penitus con-
 terentur. Hebraice, penitus, est, omnino: verbum vero, conterentur, est,
 IAHHALOPH, quod transire, facere, abscindere, excindere, & remouere
 significat. Ita ut non idola ipsa ex hominum conspectu modo, sed ex cogitatio-
 ne, & opinione amouenda fore confirmet. Ex corde, inquam, in quo istorum
 idolorum cum cogitandorum, tum sacrandorum officinas & aras antiquus
 hostis, mendacij pater, fabricauit. Magnum vero timorem, magnamque per-
 turbationem hominum illo tempore fore ostendit, diuini verbi potentiam &
 vim trementibus, pauentibus, adeo ut praetimore, pudore, & consilij inopia,
 obscura loca ad latendum quaerantur.

Et introibunt in speluncas petrarum, & in voragines terrae a facie
 formidinis Domini; & a gloria maiestatis eius, cum surrexerit
 percutere terram.

*HANC terrae percussione, atque mundi redargutionem, expugnatio-
 nem, & subugationem a Deo, verbo oris sui faciendam, indicauius: Sa-
 pientia illa cui non poterunt resistere & contradicere omnes aduersarij.
 Eius autem rei periculum non semel factum est illustri admodum successu.
 Surrexerunt enim quidam de synagoga, quae appellatur Libertinorum, &*

33 Cyrenensium, & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Asia,
 33 disputantes cum Stephano; & non poterant resistere sapientia, & spiritui
 33 qui loquebatur. Eadem autem tempestate fiebat omni animæ timor. Cùm
 surrexerit percutere terram, Hebraicè, ad præualendum terræ, ad su-
 perandum. S. S. E. Omne quod natum est ex Deo, vincit mundum; & hæc
 33 est victoria quæ vincit mundum fides vestra. Tantum autem metum homi-
 num mentibus ex Euangelij veritate, & efficacitate incutiendum esse ait;
 ut in abiiciendis simulachris nulla non forma & artificij modo, sed neque
 pretiosa materia peritura ratio habeatur.

1 Ioan. 5.

In die illa proiciet homo idola argenti sui, & simulachra auri: in-
 gredietur scissuras petrarum, & in cavernas saxorum, à facie for-
 midinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cùm surrexerit per-
 cutere terram.

ARGENTI sui, & auri sui, quæ fecerat sibi ut adoraret. Multa ar-
 gumenta breuibus verbis significantur: Primum, quod argentum suum, &
 aurum suum, cuius & cupidissimi, & tenacissimi solent homines esse, ma-
 ioris utilitatis opinione simulachra sibi adoranda ipsi effingant, libenterq; im-
 pendent, atque eò usque insaniant, ut abiectissimarum etiam rerum, ut
 talparum & vespertilionum effigies conficerent. Est enim speciei usurpatio
 pro genere; sed ex ea re, quid euenturum tandem sit, exponitur. Nimirum ut
 qui talpas & vespertiones ad colendum effinxerint, similes illis fiant, qui
 faciunt ea: ut omnes qui confidunt in eis, ipsi abiectis nulla clementia ido-
 lis, neq; vllam in ipsis utilitatem & virtutem experti, materia quoq; usum
 minimè cogitantes, talparum & vespertilionum more, cavernas & fora-
 mina rupium ex diuina lucis formidine subeant. Atque hæc descriptio ti-
 morem, perturbationem, & magnum pudorem ex redargutione collectum,
 & consilij inopiam significat. Est autem duplex timoris diuini ratio. Altera
 reprehensionis & pœna metu: altera maiestatis Dei obseruatione & reue-
 rentia definitur. sunt qui utroque afficiantur: in-
 genui autem & probati magis, qui posteriori aguntur. utrumque à vate est
 indicatum illis verbis: Formidine Domini, & gloria maiestatis eius.

Iob 31.

Sic etiam Iob de utraque timoris ratione, Semper, inquit, quasi fluctus tu-
 33 mentes, timui Deum, & pondus eius ferre non potui. Atq; verbi, surrexit,
 rationem haberi operæ pretium fuerit, cuius obseruatio decretum & certum
 expedienda rei consilium & studium, atque ad eò efficacissimum conatum
 significat. Est enim studij habitus huiusmodi. Nam qui, cùm antea sederit,
 ad pugandum surgit & stat, præterquam quod propositum suum firmare,
 vires etiam validiores adhibere videtur. Sic etiam Iob: Et quid faciã, cùm
 33 surrexerit Deus. & apud Psaltem: Propter miseriam inopu, & gemitum
 33 pauperum num exurgam, dicit Dominus? Quibus ex rebus & rationibus
 ostenditur, quanto Dei consilio, quanto studio, quanta virtute & efficacia
 sacrum Christi Iesu Euangelium instructum adornatumq; sit. Hactenus
 igitur

Iob 31.

Psal. 117.

igitur secundum vaticinium ab Isaia apud Gentem suam peroratum est; in
 quo omnium gentium illuminatio, salus, & publica liberatio continetur. Id
 autem magnis noui Testamenti mysterijs refertum est, quorum pars à no-
 bis est exponendo indicata. Omnem autem orationem hæc eò vates instituit,
 ut Israëlitas suos vel contentione, vel emulatione, vel etiam imitatione
 Gentium ad illam salutem optandam, procurandam, expectandamq; exhor-
 taretur: cuius tanta futura erat efficientia & virtus, ut homines, quibus
 illa susciperetur, à veteri ista filiorum Adami generatione & imbecillita-
 te ac vera miseria, ad illam viuam, & diuinam filiorum Dei regeneratio-
 nem, & perfectionem omnibus hominibus expetendam traducantur. Cuius
 sacrosancti mysterij significatio ad totius vaticinij perorationem à vate
 subiuncta est.

Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius est: quia
 excelsus reputatus est ipse.

QUANTVM huius loci explicatio interpretes vexarit, argumento sunt
 varia, nec sibi constantes, neque cum reliqua oratione coherentes in omni-
 bus linguis expositiones; quas neque referre vacat, neque improbare consi-
 lium nobis est; sed eam afferre, quæ si probetur, diuino beneficio, non nostro
 ingenio, aut cogitationi accepta referenda sit. Igitur Deus Adamum illum
 primum ex terra terrenum à se creatum, quanquam plurimis & magnis
 donis ac beneficiis affecerit, non tamen altiori gradu, quam humanitatis (ut
 ita loquamur) posuit. Humanitatem autem hoc loco ex verborum inopia di-
 cimus naturam humanam ex terra fictam, quæ spiraculo vitæ in naribus per
 Deum spirato, quo ad imaginem tantum & similitudinem Dei effecta eua-
 serit. Atqui creato homine, dignitas etiã illa à Deo conditore vltro concessa
 est, ut præesset piscibus maris, & volatilibus cali, & bestiis terræ. Atque
 adeò hæc omnis antiqua hominis præstantia summa est, ad quam omnis de
 prima hominum natura & cõditione disputatio referri potest. Cùm autem
 homo propria culpa sese ab illa prima dignitate & libertate abdicaret, atque
 in peccati & mortis seruitutem daret, præter multam virtutum iacturam,
 imaginem illam Dei in se obscurauit: atq; ita homo quidẽ, sed multis quàm
 antea nominibus minor, imo & deterior mansit: neque enim homo iustus,
 amicus, seruusve Dei, neque sapiens dictus est, sed homo: verum iniustus
 peccati seruus, iræ filius, & ceteris vel obscuris, vel turpibus notis infamis,
 quales multa ex sacris libris obseruari à theologis solent. Atq; ad hunc lo-
 cum redactus est homo per peccatum, vnde nõquam per se emergere potuis-
 set, nisi diuina misericordiam infinito & admirando beneficio ad alium sub-
 limiorem quàm antea obtinuerat, gradum euehendus susciperetur; hoc est,
 ad Filij Dei dignitatem, & diuinam naturam participationem inenarrabilem,
 quam per Christum Dei Filium communicatam hominibus fore, & an-
 tiqua legis oraculis, & omnium vatum responsis annunciatum fuerat.
 eam verò communicatam (reapse) fuisse, est ab omnibus Apostolis & Eu-

Ioan. 1.

angelis est testatum & confirmatum. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt. Iam caelestes, & spirituales, & diuini effecti per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus sancti. Huius dignitatis magnitudinem nullus humanus animus cogitare, nedum explicare, & suis partibus describere, neque descriptam intelligere possit; nisi idem diuino spiritu auctus & ductus, eum locum obtinuerit. S. S. E. Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quae preparauit Deus iis qui diligunt illum; nobis autem reuelauit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Quis enim hominum scit quae sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est; ita & quae Dei sunt nemo cognouit, nisi Spiritus. Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est: ut sciamus quae à Deo donata sunt nobis, quae & loquimur. Non in doctis humana sapientia verbis, sed doctrina spiritus: spirituales spiritualia comparantes. Animalis autem homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei. Nulla autem est utriusque hominis dignitatis comparatio: eius, inquam, qui nondum illa Adami veteris natura exuta, animalis tantum homo dicitur, & eius qui nouum hominem indutus fuerit, qui secundum Deum creatus est, in iustitia, & sanctitate, & veritate, usque adeo ut quicumque huius maxima dignitatis compotes euaserint: totius prioris conditionis etiam non improbatum usum, etiam laudatam consuetudinem praeterioris praesentia & magnitudine status contemnant, & parui-pendant. S. S. E. Secundum iustitiam, quae ex lege est, conuersatus sine querela: sed quae mihi fuerunt lucra, hac arbitratus sum propter Christum detrimenta. Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quae omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, & inueniar in illo; non habens meam iustitiam, quae ex lege est; sed illam quae ex fide est, Christi, quae ex Deo est. Iustitia ex fide ad cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis eius, & societatem passionum illius. Hanc autem admirabilem veteris in nouum hominem mutandi conditionem, & sanctissimi illi Patres & Prophetae expetere, & mortalibus summè expetendam suasere, ut, Omnes sitientes venite ad aquas, &c. & suadebo tibi emere à me aurum ignitum & probatum, ut locuples fias, &c. Hic Prophetarum omnium maximus & praecipuus in vaticinandi officio scopus est: quem intuitus hoc loco Isaias, aliis omnibus humanae conditionis rationibus, ut longè minoribus posthabitis, petendum esse demonstrauit; ut iam, scilicet homines, maiora humanis, hoc est, diuina cogitarent, ea cuperent, ea expeterent, ea medita-rentur: ea denique ex Deo poscerent, & expectarent, ad ea accipienda sese pararent. Caetera verò quae nihil ulterius homine filio Adam essent, ut imperfecta, & minus felicia fastidirent. Atque huius versus videmur à nobis

Phlip. 3.

Esa. 55.
Apoc. 3.

nobis iam explicuisse sententiam, verba verò nunc simpliciter, Hebraicè versa exponemus. Definite vobis ab Adam, qui spiraculum in nare eius, nam in quo reputatus ipse. Aperit docet atque suadet vates, eum hominem qui primus creatus fuit, cui nihil magis diuinum erat, quam spiraculum à Deo in nare insufflatum, iam mortalibus esse fastidiendum. Quid enim in huiusmodi hominis conditione magnum & felix existimabitur, praesertim post illum primum publicum casum, quid tam egregium in illo cognoscitur, ut non deponi, & in nouam creaturam mutari, hoc est, in Dei filium optetur. Nam primus ille homo non Dei filius, sed ad Dei imaginem ex terra factus est. Id quod significatissime fuit à Mose indicatum: Et creauit Deus hominem ad imaginem suam, quem ne Deum, vel Dei filium quis interpretaretur, apertius indicauit auctor. Subiunxit enim continuò: Ad imaginem Dei creauit illum, masculum & feminam creauit eos. Ex quibus qui propagandi essent, non Dei filij, non Dei filij, sed omnes masculi & feminae filij; non ultra humanam sortem nobiles nascerentur. S. S. E. Et vocauit nomen eorum Adam in die qua creati sunt. Vixit autem Adam centum triginta annis, & genuit filium (quamuis probum, & primum) tamen ad imaginem & similitudinem suam. Definite vobis, verbum Hebraicum HADAL, desitionem, & finis impositionem significat; ut, Desierant ei esse muliebria, desierant adificare urbem. & illud apud Iob, eadem cum hoc loco constructione: Dimitte me, nihil enim sunt dies mei. & multa alia finè faciendi exempla, hoc verbo expressa. Ab homine. Hebraicè nomen Adam, cum indicationis articulo. Ut non omnem hominem hac sententia excipi, & contemni interpretamur, sed quaedam Adam, nempe illum primum; quem continuò suis notis indicat: Qui spiraculum in nare eius. Eadem verba à vate nostro, quae à Mose in primo homine describendo usurpata sunt. Formauit igitur Deus hominem de limo terrae, & spirauit in naribus eius spiraculum vitae: factus est homo, non in Deum, sed in animam viuentem; quem eundem animale hominem Apostolus nominat; de quo idem ait: Factus est primus homo Adam in animam viuentem; nouissimus Adam in spiritum viuificantem. Sed non prius quòd spirituale, sed quòd animale, deinde quòd spirituale: primus homo de terra terrenus; secundus homo de caelo caelestis. Nam in quo reputabitur. Sic ad verbum ex Hebraico, hoc est, quanti enim fiet ille homo cum nouissimo collatus. Namque ut idem Paulus ait: Qualis terrenus, tales & terreni; qualis caelestis, tales & caelestes. Igitur sicut portauimus & imaginem terreni, portemus & imaginem caelestis. Hoc autem dico, fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio in corruptelam possidebit. & alio in loco de nouissimo hominis perfectione ad primum collata: Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis: non est Iudaeus, neque Graecus, non est seruus, neque liber: non est masculus neque femina. Omnes enim vos unum estis in Christo Iesu. Igitur Adam ille primus in quo reputabitur ipse. Videlicet

Gen. 18.

Gen. 15.

Iob 16.

Gen. 2.

Gal. 6.

hac

hac propria & germana Hebraeorum verborum translatio est. Quod si cui Latina communis versionis, in hanc sententiam explicatio desideretur: eam indicabimus esse, si ex admiratione locus legatur: Quia excelsus reputabitur ipse. Ac si dicatur, nihil minus quam excelsus reputabitur, cui solum illa conditio manet, ut Adam sit cuius spiraculum in nare eius.

ARGUMENTVM VATICINII III.

UDEORVM Gentem duplicis perniciosi exempli pœnas laturam vates prædicit, propter corruptam in primis magistratuum omnium consuetudinem, & feminarum fastum atque impobitatem: Utraque enim res, magistratuum videlicet peruersum officium & mulierum maximorum in Repub. vitiorum causa esse solet. Deinde verò quid illi Reip. iam purgatae & expiatae, boni ac felicitatis, Deo auctore, continget, in fine vaticiniij indicat: habet autem contextus ipse, & sententiarum coherrentia nonnullas difficultates, quas explicandis locis ipsis, Deo docente emolliemus.

CAPVT III.

ECCE enim dominator Dominus auferet à Ierusalem & à Iuda validum & fortem: omne robur panis, & omne robur aquæ.

IN antiquissimis vatum & sapientissimorum scriptis non raro illud obseruauimus, ut cum de sceleribus & vitiis, horumq. punitione agitur; nonnunquam causa ipsa prius, deinde euentus; nonnunquam verò euentus prius, deinde causa indicetur. Prioris formula exempla plurima passim legentibus occurrunt, ut in superioribus capitibus: Cognouit bos possessorem suum, & c. & deinde: Terra vestra deserta, ciuitates vestrae succensa, & c. Posterioris verò non rara sunt exempla, ut apud Salomonem: Cum irruerit repentina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit, quando uenerit super vos tribulatio & angustia, eo (inquit) quod exosam habuerint disciplinam, & timorem Domini non susceperint, & detraxerint uniuersa correctioni meae. Sic Isaias hoc loco calamitates & pœnas Iudæis ferendas prius indicat: Ecce enim dominator Dominus auferet à Ierusalem, & c. Deinde verò causam & culpam coarguit illo versu: Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, & c. Culpam verò exponens, Et vos (inquit) depasti estis vineam, & c. hac igitur causa est, quamobrem omne, tam bellicorum quam urbanorum magistratuum genus a Deo abdicandum esse vates obmuniat. Atque hac sententiarum coherrentia est, orationem verò

verò ipsam verbis definiendis explicabimus: munera & persona quibus rerum publicarum vita fulcitur & alitur, magistratus, atque magistratuum officia præcipue sunt: ex quo fit, ut qui Latine regere, & rectores dicuntur: pascere, & pastores in Hebræa lingua sacrisq. sermonibus dicantur. ut, Pascere Iacob seruum suum, & Israël hereditatem suam. & Paut eos in innocentia cordis, & c. Vnde etiam usus ipse, quem Resp. ex administratoribus capit, pastus, fortitudo, sine sustentatio, ac fulcimen dicitur. ut hoc loco, Validum & fortem, Hebraicè est MISGHEN, MISGHENAH. Quæ Latine (si lingua ratio id ferret) sustentaculum & sustentaculam. Namque masculino genere validior præsidij & fulciminis ratio, feminino autè minus valida & firma ex lingua arcana more & obseruatione significatur. Non modo, inquit, validum & præsentem, certumq. magistratum usum; sed etiam minus validum (qualis esse eorum solet, qui præter magistratum nomen & speciem quandam, vel umbram potiùs, nihil præterea magistratum dignitatis & virtutis tuentur) illis esse adimendum, atque eius differentiae indicanda causa additum est: Omne robur panis, & omne robur aquæ. Nomen quòd validum & fortem verterat, idem vertit robur & robur; cuius explicandi causa vates addidit, Panis & aquæ. Nam panis robur præstantius est, & masculinum; aqua verò robur infirmius multò, femininumq. prorsus est. Cibus enim (ut medici aiunt) vitam hominis alit, corpusq. nutrit. S. S. E. Et panis cor hominis confirmat: potus autem, ex aqua præcipue, quanquam nutritionem adiuuet, non nutrit tamen. S. S. E. Et introibit sicut aqua in interiora eius, & sicut oleum in ossibus eius. Oleum, quod nutrit, in ossa intrat, & ex consequenti in omnem corporis partem; aqua verò in interiora tantum intrat. Quamobrem Chaldaeus Paraphrastes rectè vertit: Sustentaculum cibi, & adiuumentum potus. Est autem duplex eorum hominum genus, qui cum Reipub. vitales esse existimantur, in magno apud omnem populum honore pretioq. sunt. Alterum eorum est, qui vel ex natura munere, vel ex disciplina & studij usu, & consuetudine virtutis, & facultatis alicuius compotes esse dicuntur: Cuius generis sunt, fortes, pij, sancti, & sapientes, ac docti: hi omnes quaquam nullo munere publico fungantur, tamen vitales esse creduntur, ac maxime sunt. Alterum verò genus eorum est, qui quanquam nulla eximia vel natura, vel studij & disciplina virtute præditi sint; tamè quia rebus & dignitatibus publicis præfecti fulgent, sustentaculum, & præsidium populi putantur esse. Prius illud genus robur panis, posterius hoc aquæ robur vates nominauit. Namque re vera illud alterum validius & certius robur est, quòd virtute aut natura constat: hoc verò infirmius & incertius, quòd auctoritate tantum fulcitur. utrumque verò genus per partes distributum vates exposuit, prius illud sic:

Fortem, & virum bellatorè, iudicem & Prophetam, & ariolum, & senem. Posterius verò genus sic: Principem super quinquaginta,

& honorabilem vultu, & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici.

נבון INTER fortem & virum bellatorem illud distat, quod GIBOR, natura robore, & virium animiq; magnitudine praestat, etiam si nondum sese in bellicis rebus exercuerit. At vero vir belli, siue praelij is est, qui militari etiam disciplina atq; exercitatione valet. Quem vero iudicem Latinus interpretis vertit, Hebraicè vates SOPHET, nominat: eumque virum iudicio pollentem, & diuinae legis peritissimum definire possumus: qui inter lepram & non lepram, inter sanctum & prophanu, inter pietatem & impietatem, inter hypocrisis & simplicitatem discernere sciat. Est enim verbum SAPHAT. Facultatis magis iudicandi quam muneris. Namque ad munus propriè pertinet verbum DVN. & iudex ipse dicitur DIN. Itaque hoc loco iudicem pro iudicatore accipimus. Propheta vero is hoc loco dicitur, qui diuino Spiritu auctus & instructus de diuinis humanisq; rebus verba facit. Sed Chaldaeus interpretis scribam vertit: qui Prophetarum officio & munere populum docendo fungitur. Neque enim hic de mendacibus, & falsis prophetis agitur: namq; his omnibus hominum & ordinum Reip. vtilium, partibus Iudaeos mulcendos esse vates praedicat in pœnam scelerum. Nulla autem pœna, immo maxima potius vtilitas populo accideret, si falsi prophetae de medio tollerentur. Igitur ratio pœna vtile & commodum, aliqua ex parte genus hominum & ordinum subtrahendū indicat. Quem vero Latinus vertit hariolum, Hebraicè legimus KOZZEM. Estq; verbum indifferens, ad bonam & malā diuinationem; sed cuius multo plura exempla in bonam, quam in malam partem obseruentur. Atque propriè KOZZEN, dicitur, qui ex diligenti rerū obseruatione, & causarum, euentuū, signorumq; adnotatione de rebus vel praesentibus, vel futuris ita iudicat, vt diuinare apertè videatur. Cuius rei vera facultas & virtus, tamen si non eadem cum prophetia sit, Dei tamen munus & donū est, quale Salomoni contigisse, atq; multis periculis factis per spectum fuisse scribitur: vt iudicium erga duas feminas de viuo & mortuo infantibus litigantes. Hac virtus & facultas Reip. vtilissima in quorumcunque hominū genere, maximè verò in principibus commendatur. S. S. E. Eodem verbo diuinationis in labiis regis, in iudicio non errabit os eius. Senem autem hic prudentem, & consiliis ineundis ferendisq; idoneum intelligit vates. Ita vt prudentia magis quam atate definire conueniat. vt super senes intellexi. & apud Iob: Commutans labium veracium, & doctrinam senum auferens. Haecenus prius genus hominum, reapse & natura virtute, vel consilio vtilium, hoc est, robur panis, descripsit. Nunc verò deinceps alterum eorum, quorum auctoritas magis quam vera virtus obseruatur, hoc est, robur aqua exponit: id autem nominibus & titulis variis, pro varia populorum & ciuitatum consuetudine constat. Principem super quinquaginta. Vt Centumviri, decemviri, & duumviri apud Romanos, atque apud alias gentes alij ordines; sic apud Israëlitas.

Psalm. 116.

Psalm. 118.

raëlitas erant quinquagenarij, & decani, vel decuriones, & alij aliis numeris & muneribus praefecti. Ex maiori numero minor etiam arguitur; atq; digniori amoto, inferius etiam remouetur: ex loco qui à Contentione dicitur, Honorabilem vultu, Hebraicè Sublatum faciebus. Erat hominum ordo honestissimus ad ciuitatum ornamentum, auctoritatemq; rebus agendis adhibendam institutus; quos ciuitatis septem bonos appellatos fuisse apud antiquos Hebraicarum rerum scriptores legimus. Et consiliarium. Hoc virorū genus indicat; qui principibus à consilio sunt, quorū sententiis res geri administrariq; solent. Ex quorū collegio Ionatham patruus Dauid fuit, quem eodem consiliarij titulo sacra historia ornat. Et sapientem de architectis. Eum magistratū significat, cuius cura & prouidentia officiorū omnium artes & rationes cognoscenda, & gubernanda commissae sunt. Huiusmodi namq; magistratus in bene constituta Rep. necessarij sunt, atq; huius adiles olim apud Romanos fuere, hos autem earū, quibus praesentium artium, non imperitos esse oportere docet. Nomen ipsum sapiens de architectis, siue de artibus. Et prudentem eloquij mystici. Oratores, qui causis apud iudicem agendis, vel concionibus ad populum habendis adhiberentur, quorū maxima olim apud Gracos & Latinos, apud Hebraeos etiam non infrequens copia fuit. Verbum Hebraicum LAHHAS. orationis vim & efficaciam ubique significat. vt, Et vidit Dauid seruos suos MITLAHHASSIM, hoc est, meditates quemadmodū morie filij indicata, dolorem minuerent. Hanc autem honorem & sapientum vtiliumq; virorū subductionem alia incommoda diuini iudicij sententia & decreto consecutura dicuntur, hoc est, temerariorū & stultorum magistratū successio, & effrenata vulgi licentia, qua nihil perniciosum aut pestiferū magis publicis rebus accidere potest. Et dabo pueros principes eorum, & effeminati dominabuntur eis. NON atate, sed imprudentia, stultitia, & moribus pueritia haec definienda est; sunt enim iuuenes prudentes aliqui, & senili sapientia atque prudentia spirituq; praediti, & sunt pueri centum annorum: qui non plus quam lactentes, aut infantuli sapiant. Summotis igitur bonis & cordatis viris à Reipub. gubernaculis tractandis, huiusmodi facultatibus instructi, principes & magistratus succedent, idq; diuino consilio in populi stulti & corrupti pœnam. Et apud Iob legimus: Qui regnare facit fictum propter peccata populi. Et effeminati. Hebraicum nomen. THAGHALVLM. Ludicra & puerilia significat. Est enim adiectiuo simile nomen. significat irrisiones & insultationes. In superioribus autem versibus duo genera hominum annotata fuerunt; eorum videlicet qui virtute, & eorum qui auctoritate valerent: his opponuntur duo etiam genera puerorum & irrisorum, siue ludicrorum principum, quales effeminatos interpretis noster vertit. Sed cum nomen THAGHALVLM, tam rebus quam personis conueniat, non modo personas ipsas pueriles & effeminatas, sed artes & rectiones, quibus res ab illis gerendae sunt, ludicras, ridiculas, & leuissimas fore indicat. Ne-

MISNAOTHE
C. de DINIM

שחל

2. Reg. 14.

Iob. 34.

Ludicra

תעלולים

que enim diuinis legibus & preceptis, neque recta aliqua ratione & cōsuetudine, sed temeritate, libidine, & stultitia, lusibus, iocis, & delitiosis spectaculis ac ludis populus detinebitur, aut ex odio, gratia, ira, inuidia omnia agentur. Ex quo tandem summā rerum, personarum, & negotiorum peruersitatem atque confusionem expectari necesse est.

Et irruet populus vir ad virum, vnusquisque ad proximum suum; tumultuabitur puer contra fenem, & ignobilis contra nobilem.

PASTORIBVS bonis & grauibus amotis, pecudum varius error atque temeritas consequitur: vnusquisque quod rectū in oculis suis est, quodque libet, id conatur & agit: tum varia opinionū, studiorum, & actionum contentiones & facultates: tum discordia, ira, rixa: tum nulla maiorum dignitas & reuerentia, nullaq; seniorum grauitas, iuniorum nulla superest verecundia: maxima rerum omnium ordinum & personarum contemptio, maxima & insolentissima pietatis & religionis violatio est. Huius rei pendenda profectō & dolenda exempla nostra tempestate sapius vidimus: in iis regionibus & locis, vbi quorundam corruptissimorum hominū persuasione Pontificum & pastorum Ecclesiasticorū auctoritas & maiestas imminuta est: quam improbitatem, quia & praesentes plurimi spectant: & plurimi etiam editis libris narrantes deplorant, demonstrare hoc loco superuacaneū fuerit: execrari autem, damnare, & deprecari semper fuerit oportunum. Chaldaeus Paraphraſtes satis breuiter & commodē hunc versum explicat: Et concitabuntur illa. quare bineturq; populus: vir in virum, & vir in socio suo imperabunt: iuuenes in sene, & qui vilis in pretioso. Illam verō tantam licentiam, & insolentiam ipsi eidem populo tadio tandem fore ait, vsque adeo, vt vnaquaq; familia principem, ducem, aut caput aliquod sibi constituere exoptet: cuius auctoritate & opera grassantes impunē iniurias propulsare possit. Nemo tamen inueniatur qui vel oblatū sibi munus & honorem, vel potiūs onus suscipere audeat, vel susceptum sustinerē sibi posse speret. Tanta omnium rerum incertitudo, tam turbulenta & immoderata tempeſtas futura est.

Apprehendit enim vir fratrem suum domesticum patris sui, vestimentum tibi est: tu princeps esto noster, ruina autem hęc sub manu tua. APPREHENDET enim, coniunctio, enim, consequentiam & asseuerationē magis quā causam hoc loco significat. Est enim CHI, particula Hebraica, varij in oratione vsus. vt Igitur apud Latinos, maer apud Belgas, quarum officia ipsa locorum & sententiarum indicat ratio. Domesticum patris sui. Cū populus iisdem legibus sub aequo & graui principe vititur, societatem colit, sanctam, & salubrem, atque communem viuendirationē summa concordia tenet. Ab hac ratione postquam descuerit vnusquisque sibi cauere & prospicere cupiens, cū neminem ex iis, quos alienos putat, non suspectum habeat, ad propriam familiam recurrit: ex qua eum sibi praefici optat, quem non sapientia & consilio, sed potētia aliqua

aliqua prestare arbitratur. Vestimentum tibi est. Ex splendidioris vestimenti vsu & facie facultas ad principatum arguitur. Quasi verō vestes animum & facultatem adferant hominibus. At tamen hoc est vulgare imperitorum hominum iudicium. Tu princeps esto noster. Hebraicum nomen KESZIN, Ducem & rectorem significat, vnaquaque autem familia suum KESZIN optabit. Cuius auctoritate & ipsa sese in concordia & pace tueri, & ab aliarum familiarum iniuriis defendi posse putet. Aliās vel domestico odio & dissidio peritura, hoc est quod subiungitur: Ruina autem hęc sub manu tua. Hebraicum verbum ruinam, decedētiam, offensionem significat. est autē sententia: Familiam tot tantisq; domesticis & externis offensionibus petita, planē ruiturā esse, nisi illius quē sibi optauerint, manu, hoc est, potentia & industria retineatur, & conseruetur. Chaldaeus Paraphraſtes sic exposuit. Nam apprehendet vir in fratre suo de familia domus patris sui, ad dicendū, Palliū est tibi, magnus eris super nos, & multa hęc erit sub manu tua. Tanta verō Israēlis calamitas futura est, vt praefecturam omnem, quam vel maximi & locupletissimi homines ambire aliās soleant; vel minimus, & pauperrimus, atq; abiectissimus quisque repudiet.

Et respondebit in die illa, dicens: non sum medicus, & in domo mea non est panis, neque vestimentum: nolite constituere me principem populi.

SI simplicem & coherentem huius loci sententiam sequamur, nomen medicus nulla significatione inductum videtur; si verō indulgere ingenio velimus, multa philosophari ex hoc nomine poterimus. At verō instituti nostri non oblitū, locū ex Hebraeo sic reddimus. Et tollet in die illa, non erigitor. Tollet, idem quod respondebit, vel iurabit exponimus. Iurabit autem se licetorem esse nolle: vipote cui, quamuis palliū illud foris gestetur, domi tamen neque panis quidem quo se suosq; alat; neque vestis qua frigus repellat, super sit: pauperrimus autem hominem, quamuis sapientem & prudentem, tamen magistratu & principatu indignū vulgō haberi. Nil enim

Iuu. Sar. 15.
S. S. E. Fratres hominis pauperis deserunt eum, in super amici recesserunt ab eo. Itaq; rogatus hic vt familia sua regenda curam suscipiat, negabit se suscepturū duobus nominibus: & quod illis propter scelera admissa, & iniurias inuicem illatas, non rectorem, sed vindicem se esse oportere intelligat; & quod interim dum eiusmodi aliena & importuna negotia curabit, esurire, & summa in odia laborare cogatur; vipote cui neque panis neque supellex alia domi sit. Est igitur illa huius loci sententia: Vos optatis me in principem vestrae familiae, atq; ruinae, sine comunis iniuria propulsatorem. atqui hoc est, me licetorem constituere, & carnificem vestrū: adeo enim vos omnes scelere & iniuria flagritis, vt neminem non comprehendendum, & ligandū puniendumq; esse existimem. Ita dum vobis nūc utilitati & decori fore credor, pœna & ignominia contra animi vestri sententiā futurus sum.

Si id quod vultis recte fuerim executurus, unde neque vobis commodus, & mihi ipsi inutilis ero, cum domi nec panem habeam quo me aliam, neque vestimentum, quo vendito victum emere possim. Et tandem non expediet vobis me esse iudicem, & vindicem, utpote à singulis penas pro scelerum ratione repetiturum. Moneo igitur vos ab isto consilio desistere, cuius tandem futurum esse ut peniteat, certo scio. Atque ita consilii ac sententia loco illud subiungitur: Nolite constituere me principem populi. Tantam autem illis temporibus, tamque communem egestatem fore, aut vates, ut nemo etiam honoris causa se se diuitem putari, aut vocari patiatur. Quam verò certum hoc vaticinium Ierosolymitanis extiterit, aperte Iosephus & Agesippus docet; cum omnia loca iniuriis, rapinis, contumeliis, & grauissimis sceleribus publice priuateque, redundasse affirmant. Causam autem quam ob rem ille, qui ut princeps esset, rogabatur, se grauem principem, immo seuerum vindicem futurum indicaret, continuo exponit.

Ruit enim Ierusalem, & Iuda concidit: quia lingua eorum, & adinventiones eorum contra Dominum, ut prouocarent oculos maiestatis eius.

COMMUNI, & grauissimo impietatis, iniuriarum, & improbitatis scelere omnes obligatos esse affirmat: eodemque non leuitate, vel errore, vel repentina temeritate, sed sponte, & consilio, & data opera, conceptio, sermonibus, verbis, & factis de industria conflato aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Ut prouocarent oculos maiestatis eius. Aperte & consilio improbeque, admissam culpam, hac oratio significat: nimirum quae ante Deum, qui maximus cognosceretur, tamen impudentissimè contracta esset peccantibus illis in Spiritum sanctum verum apertissimè dictam, & confirmantem. hoc est prouocare oculos maiestatis eius, cuius delicti crimen tantum abest, ut effugere, vel depellere isti possent: ut etiam sua ipsorum impudentia, & insolentia, improbitate, & pertinacia ostentare, & defendere, ac tueri palam pergant; atque commeritarum poenarum cumulum sibi indies augeant: quas non in corpore solum praesente calamitate & exilio, sed in anima quoque aeterno supplicio luendas subituri sunt. hoc est quod subiungitur:

Agnitio vultus eorum respondebit eis, & peccatum suum quasi Sodoma praedicauerunt, nec absconderunt. Vae animae eorum quoniam reddita sunt eis mala.

NON solum diuino iudicio, sed hominum etiam oculis istorum scelus ab ipsis esse testatissimum, malitiam, improbitatemque suam, Sodomitarum more iactantibus, & reprehensionem omnem repellentibus, quae summa in omni scelere improbitas, & flagitiosissima impudentia est. Sodomitarum conceptio scelerum, improbitatem, impudentiam, atque obstinationem additam, ostendit scriptura. Huiusmodi ad Lotum responso relato. at illi dixerunt: Recede il-
 luc, & rursus ingressus est, inquiunt, ut advena, numquid ut iudices: te er-
 go ipsum magis quam illos affligemus. Vae animae eorum, quoniam red-
 dita

Gen. 19.

dita sunt eis mala. Hebraicè ad verbum sic, quoniam retribuunt sibi malum. sibi inquit ipsis malum moliuntur, & parant: neque enim sua ista pertinacia & improbitate Deo quicquam nocere, vel obistere possunt, sibi ipsis nocent, sibi penas accumulunt, nunquam tandem effugiendas; quas hic si nonnulli forte euaserint, animae tamen penas declinare non valebunt. Hanc eandem sententiam aduersus Iudaeos Diuus Paulus illa oratione expressit. Existimas autem hoc, o homo, qui iudicas eos qui talia agunt, & fa-
 cis ea: quia tu effugies iudicium Dei. An diuitias bonitatis eius, & patientiae, & longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam benignitas Dei ad penitentiam te adducit. Secundum autem duritiam tuam, & impunitens cor-
 tuum, thesaurizas tibi iram in die irae & reuelationis iusti iudicij Dei: qui reddet unicuique secundum opera sua. Atque haec vates personarum in-
 ductione Iudaeorum scelera & flagitia indicauit: retulit enim orationem & sententiam boni illius viri, qui oblatum sibi ultro à suis gubernandi & defendendi munus, tum ambitionis odio, tum illorum communis culpa, & improbitatis fastidio recusauit, asserens se, si susciperet, in omnes communiter iure animaduersurum esse. Atque hanc sententiam, orationem, & mentem, vates vehementer probandam, ipsumque sententiae auctorem, ut iustum atque rectum, laudandum docet.

Rom. 2.

"

"

"

"

"

"

Dicite iusto quoniam bene: quoniam fructum adinventionum suarum comedet.

LAUDATE, inquit vates, huiusmodi iusti hominis consilium & sententiam. Bene enim illud praedixit, & aperuit, illos si se populi principem constituerent, non fouentem, sicut existimabant, aut protectorem, sed seuerum scelerum ultorem pro meritis experturos fore. Quoniam fructum adinventionum suarum comedent. Sic pluraliter Hebraicè & Chaldaicè verbum est, referturque ad illud superius expositum. Quia lingua eorum, & inuentiones eorum contra Dominum, &c. Harum adinventionum fructum, quamuis ob iudicis humani defectum non percipiant, diuino iudice penas repetente, grauissimas capient. Neque enim effugient iudicium Dei. hoc est quod subiungitur: Vae impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. Hebraicè ad verbum vae impio malo. cuius versus coherentia & sententia exposita nobis est: verba autem explicanda breuiter sunt. Impium, Latini interpretes reddere solent ex Hebraico verbo RESSAGH: cuius usum nos diligenter obseruantes, opportunam definitionem adnotauimus. Igitur RESSAG, is dicitur, qui scelus vel
 aduersus Deum, vel aduersus homines prudens sciensque suscepit, & impu-
 denter urget, ac perficit. Proprie autem in iudiciis forensibus, is qui damnatur, & causa cadit, hoc verbo notari solet: cuius exempla Hebraicè scientibus passim occurrunt. Estque verbum oppositum SZADIK, quod Latinè iustum vertimus. ut, Numquid perdes iustum cum impio? absit à te, ut hanc
 rem facias, ut occidas iustum cum impio, fiatque iustus sicut impius: non est hoc
 tuum,

רשע

צדיק

Gen. 18.

"

"

"

Horat. 2. Scrm. Sat. 5. **D. ut. 27.** *inum, qui iudicas terram. & Si fuerit causa inter aliquos, & interpellauerint iudices, quem iustum esse perspexerint, illi iustitia palmam dabunt: quem impiū, condemnabunt impietatis. Ex his locis etiam Latine apparet, impij nomine consulto & dedita opera, sceleratum, & scelus defendentem, vel urgentem significare. Quod nos aliquando non equali omnino verbo, sed tamen non multum dissimili, improbum, improbitatem, & improbare vertimus. Est enim hac vox certa etiam significationis apud Latinos, quae non scelus modo, sed audaciam & impudentiam quoque adnotat, ut:*

*Magna minorve foro si res certabitur olim,
Viuēt vter? locuples sine gnatis, improbus vltro
Qui meliorem audax vocet in ius:*

Itaque impium Deo hominibusq; improbandum interpretamur; nam haec Latinis impietatis definitio est. Ait autem Isaias improbum hominem, hoc est, scelerum machinatorem, impudentem, & obstinatum, grauissimas flagitiorum suorum pœnas tandem subeundas, ipsum sibi moliri, & parare. Væ impio in malū. Væ, inquit, improbo, qui consulto malè agit, malumq; fouet. Sunt enim aliqui mali, sed qui malū deuouent, & detestati abiiciant: his per fidem, & pœnitentia exercitationem spes venia proposita à Deo est. Sunt verò alij impij mali, hoc est, improbè, & perseveranter mali: sed ista seges quid pariat, continuo indicatur. Quia retributio manuum eius fiet ei. Fiet, inquit, nascetur profecto, & efficietur ex eius malitia & improbitate; quamquam ille id facere sibi non cogitet, aut velit, fiet tamen ei. Atque utraque haec sententia, quamquam singulariter ad hoc institutum & argumentum pertineat; tamen Catholica est, & perpetua, ut multa alia in sacris libris obseruantur: verissimum enim & indubitabile in omni argumēto illud est, Dicite iusto, quod bene. Namq; iustorum, & iustitia ratio Deo, hominum gubernatori & seruatori optimè constat. & Væ impio in malum, quia retributio manuum suarum fiet ei. Hunc versum vertit Chaldaeus, Væ improbis, quorum opera mala: quia retributio manuum suarum dabitur eis. Iam verò huius propositi, & denunciatae Indae animaduersionis ac pœna causam aperit Deus oportunè admodum: cum mirari auditor posset, quid causae esset, quamobrem Ierosolymitanis & Iudaeis utilium principum, magistratum, & virorum vsus adimendus foret: nimirum quod nulla iam, nec ipsis ciuibus, nec magistratibus, officij pars integra & sancta maneret.

Populum meum exactores sui spoliauerunt, & mulieres dominatæ sunt eis. Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant.

SUMMAM rerum tum publicarum, tum priuatarum corruptionem, omnium ordinum & munerū peruersitas arguit; cum neque rerum ciuiliū, neque domesticarū integra ratio constet. Sed publicè qui rectores, gubernatores, & iniuriarum vindices esse deberent, pradones, spoliatores, grassa-

grassatoresq; sint: priuatè autem femina viris imperent, contra quam S. E. Et conuersio tua ad virū tuum. propterea quod vnicum rebus pereuntibus reliquum erat humanum remedium: ut senes, sapientes, Prophetae, & ceteri qui magistratum & populū consilio, & exhortatione adiunare, vel reprehensione, & increpatione à vitio reuocare debent: ipsi, vel adulatione decipiant, vel falsa docendo & monendo, morū & vitæ instituendæ, ac ducendæ viam corrumpant. Verba nonnulla exponemus. Exactores sui spoliauerunt. Exactores dicuntur, qui tributis aut vectigalibus exigendis praefecti sunt; huiusmodi alij à principibus & magistratibus esse solent. Ex significatione autem vocis indicat Deus, nullos iam superesse in populo nec duces, nec principes, nec magistratus; sed omnes in exactores fuisse mutatos: ut pote quos non publicæ utilitatis cura, sed priuati commodi studio & compendio Remp. suscipere, & gerere constet. Hi autem non regunt & administrant, sed expoliant. Hebraicum verbum MEGOLEL, iuueniliter, temerè, pro impetu & libidine agentem puerum incommodantem, siue incommodis afficientem, & racematorè significat; hoc est, eum qui ad sanguinem vsque pauperum res emungit. Atque hoc vno significante verbo, istorū magistratum & principum consilia, studia, ac mores plene indicauit Deus. Et qui te beatum dicunt. Hebraicè, beatores tui. Eadem orationis figura vsus, consiliarios, Prophetas, & ceteros qui consilio, prudentia, doctrina iuuare populum deberent: vno adulandi & applaudendi studio teneri ait: ut quidquid populus, vel princeps, vel magistratus agat, aut faciat, id probeatur, laudetur, & summis praconis admirationibusq; extollatur. Hoc est populum & principem ex stulto insanum reddere. Chaldaeus interpres hunc locū doctè exposuit. Popule mi, quem exactores eius diripuerunt, & racematores vineæ, & antistites delicti potestatem exercuerunt in eo. Popule mi, laudatores tui errare fecerunt te: & viam semitæ tuæ corruerunt. Stat ad iudicandum Dñs, & stat ad iudicandos populos.

OMNIS huius orationis argumentatio duobus ex locis petita est. videlicet ex Catholica sententia & contentione dialectica, cuius illud argumentum est, Deus populum Israëliticum iudicaturus, atque iis quas commemorauimus pœnis affecturus est. Deinde in principes ac senes, ceterosque publicos homines grauitè ob desertum & violatum officium est animaduersurus, ut dixit; idq; optimo iure, & maxima aequitate fiet. Nam cum Deus omnium gentiū & populorum causas agat & iudicet, ut populo etiam suo, obiurgando, corrigendo, atq; iudicando, castigandoq; prospiciat; equum, consentaneumq; est. Itaq; hic primus versus Catholicam sententiam continet. Stat ad iudicandum Dominus. Ille, inquit, Deus, cuius notitia admirabili illo & arcano nomine מַלְאֲכֵי, Israëlitis singulariter est tradita, & communicata; populus verò ceteris non ita clarè & apertè fuit hætenus facta. Ille, inquam, stat ad iudicandum. Hebraicè duo verba sunt. RIB, & DIN. Alterum litigantium, maximè verò accusantium, alterum causas

cognoscentium, & iudicantium est. Sunt etiam duo verba, quae Latinus vertit, stare, NISZAB, & GHAMAD. NISZAB, de eo dicitur, qui ad rem agendam, atq; ad contentionem cum aliquo paratus est. ut, Vidit asina Angelum stantē in via. atque ita proprie interpretari possumus Paratus. Verbum verò GHAMAD, constanter & certè, ac manifestè stare, apparerèque significat. Conuenitq; iudicibus maximè, quos consulto, seriò, maximèque cum maturitate, seueritate, & firmitudine causas cognoscere, & iudicare oportet. Ex quo verbo nomen GHAMVD deriuatur, quod significat columnam eminentem, atq; stantē firmissimè. Quòd si huiusmodi personas actoris & iudicis magna cura, diligentia, ac sedulitate, ut ex verbis ipsius apparet, erga ceteras nationes, populos qui se minùs nouerunt, & qui nomen suum non inuocauerunt, agit atq; tuetur Deus; dignitati, aequitati, nomini denique illius consentaneum est, ut populū eum, quem domesticum ac familiarem sibi prae ceteris esse voluit, ac tuendum, ornandū, amplificandūq; suscepit, in primis arguat, iudicet, & castiget. S. S. E. Sanctificabor in eis qui appropinquant mihi. Quamobrem altera argumentationis pars, hoc est conclusio, à vate subiungitur.

Dominus ad iudicandum veniet cum senibus populi sui, & principibus eius.

AEQUITATIS enim & iusti iudicis est, ut familiam suā diligentius etiam iudicet, in eaq; illos in primis arguat & castiget, quorū in officio vel obseruando, vel deserendo grauius exemplū est. Indignum namq; atq; omni seueritate animaduertendū facinus admittitis, qui cum aliis damna & iniurias inferēdas propulsare, vel illatas vlcisci debeat; ipse tamen grauissimarum iniuriarū reus peragi possit: cuiusmodi crimen vnā cū argumentatione Deus cōtinuò iudicibus his senibus & principibus appellatis offert.

Vos enim depasti estis vineam, & rapina pauperis in domo vestra.

VINEARVM custodes ea causa creati constituitq; solent, ut ne quid damni detur, diligentissimè caueant & curent, qui si improbi sint, & damnum ipsi grauissimū ac detrimentū non fructibus modò, sed vitibus etiam ipsis afferant, non solum proditi, sed violati etiam officij, scelerisq; ex legum & iuris auctoritatisq; abusu admissi pœnas merito persoluere debent. Est autem aduersum huiusmodi satis apertum argumentum, omniq; testimonio maius ut vuae & palmites in eorū domibus deprehendantur, quae, siue à furibus eò delata, quod rarò accidat; siue ab ipsis custodibus, quod verissimum fuerit; apportata dicantur, eodem in crimine ponenda sunt. Vineā autem, Dei populū familiarem esse, Esaias inferius apertè docet: Vineā Domini exercitū domus Israël est; vites verò, ipsi populi ciues, ut idem ipse exponit, & plantatio delectationū eius, vir Iuda. Grauissima autem iniuria per auaritiā & fraudem à potentioribus magistratibus & senatoribus illata, illa oratione significatur: Vos autem depasti estis vineā. Non modò vindemia stis fructus, verū etiam depasti estis. Verbum Hebraicū BAGAR,

signifi-

significat comburere, atque eo modo absumere, ut credas ignibus actum: estq; communis omnium linguarum translatio ab igne ad depopulationem. Porro verbū ipsum secundam coniugationem obtinet; qua res exaggerari vehementer solet. At verò causa ipsa manifestissimis rebus teneri, ac firmiori etiam argumento quàm testium confirmari ostenditur: simul & translatio aperta oratione exponitur.

Et rapina pauperis in domo vestra. RES potentiorum, iudicum, & magistratum in domo pauperis inuenta, donationem, vel munus, vel elemosynam indicare & probare possent: res verò pauperum in domo iudicum & principum rapinam apertè arguere Deus ait. Neque enim pauperis & miseri, quales Hebraicū nomen significat, res suas potentioribus donare commodè possunt; sed per calumniam, fraudem, vel metū auferentibus, vel exigentibus, concedere inuiti solent: rapinam verò propterea appellat, quòd non de iustis, legitimis, & aequis tributis, sed de iniquis exactionibus agat; quas non leniori nomine quàm rapina notat, ex multis pradarum rapinae, & direptionis nominis GEZEL, hoc in loco usurpatū est, quod vim imbecillioribus ex potentia illatam proprie spectat, cui exponendo nomen GHANAIM, oppressos & afflictos significans, opposuit. Ex quo illud argumentando, indicatur potentioris hominis prosperitatem, & familiaris rei abundantiam, multorum oppressorum spoliis & rapinis constare. Neque enim vnius pauperis fortuna tantae auaritia, tanta, inquam, rerum copia sufficiens idonea esse possunt. in domo vestra. Hebraicè, in domibus vestris. Indicat autem hæc omnis figura pauperem vnū non semel, neque ab vno, sed ab omnibus exspoliari solere, cum pauperem singulari, domos multitudinis numero pronunciet. Atq; de significatione singulorum verborū, & de argumentatione ex simplici ad multiplicem orationem nos aliàs plura, negatamen vsquam satis indicauimus: quippe diuina elocutio plus habeat in singulis verbis sententiæ, plus in verborum collatione mysterij, & significationis, quàm vel magnis voluminibus exponi possit; maximè verò in Hebraicalingua, quam qui ignorauerit, incredibili in diuinorum librorū lectione, multarum commodissimarū rerum vsu fructūq; carebit; nisi aliàs diuino Spiritu sit edoctus: à quo tamen si non linguam ipsam, at verborū rationes doceatur oportet. Id quod ego apud barbarum quidem & imperitum sermone, sed scientia diuinitus auctum virum, multis periculis factis, agnoui: Qui veritatem Hebraicam, cum neque Latinè rectè sciret, scitandis sacrorum librorū, & verborum sententiis, aptissimè referebat. Is autem saepe auditus est dicere, nihil se humanorū studiorum, nisi vnicam Hebraicam linguam facultatem desiderare; in qua ea, quae ipse diuino munere cognosceret, mysteria laterent. Quòd verò ad argumentationis dicendæ vim spectat, indicandum nobis est. Argumentus à contrario, vel ab opposita sententiâ, consuetudine, lege, vel præceptione illa dicendi, & incipiendæ formula familiaris est, Tu autem; vos autem; ego autem; ille autem. siue, ut Hebraicè

Psal 2.

Psal 49.

sonat. & ego, & tu, &c. in quibus coniunctio Et, ad oppositionem, contentionem, & asseuerationem facit: ut in Psalmo secundo: Ego autem constitui regem meum super Sion montem sanctum meum. & alio in loco: Tu autem odisti disciplinam, proiecisti sermones meos retrorsum. Atque factum ipsum ex quo crimen conflare posset, iam manifestum fuit, ex rebus & signis quantum ad coniecturalem causam statum attinet. Nunc vero res ipsa in definitione statu ponitur, ut quantum scelus admissum sit, aperte intelligatur.

Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis? dicit Dominus exercituum. Hebraismi germanum idioma sic habet: Quid vobis atteritis populum meum? & facies pauperum commolitis, effatum Domini Dei exercituum.

PRO definitione & circumstantiis crimen ponderatur primum, deinde auctoritate res omnis, & causa confirmatur. Non raro principes & magistratus in eum errorem, vel in eam potius insaniam cum sua sponte, tum adulatorum impulsu incidere solent: ut populos, quibus praesint, sua causa & natos esse, & viuere arbitrati, tamquam bruta & iumenta, suis tantum commodis ac libidinibus seruire cogant. Nihil enim est, ut Satyricus ait, quod non credere de se non possit, cum laudatur, Diis aqua potestas. Huiusmodi igitur opinionibus inducti potentes homines, erga priuatorum & imbecilliorum non modo fortunas, sed etiam personas, legibus, & munerum suorum maiestate, ad quastum, atque ad libidinem abutuntur. Quam tamen iniuriam & offensionem ad se pertinere Deus declarat. Atque grauissima ex postulationis formula expositam, seuerè ac potenter ulciscendam significat. Namque ex illata alieno seruo iniuria, Dominus ipse non leuiter offenditur, ad quem & seruus, & serui res & fortuna pertinent. Haecenus igitur principes rapinae in pauperes facta, accusati fuere. Nunc vero nephary sacrilegij rei constituuntur, causa autem ex definitione arguitur: nam quos illi sibi subditos, sibi natos, sibi seruire ad libidinem, ambitionem, & auaritiam cogendos arbitrabantur, Deus in causa liberali assertor, proprium populum esse dicit: utiturque ad eam rem oratione tum concisa & vehementi, Quid vobis? tum explicata & graui, atteritis populum meum? Quid, inquit, vobis est proprium atque certum in isto populo, quo pro libidine vestra abutimini. Meum populum, inquam, inquam, non vestrum atteritis, non modo rebus, sed personis ipsis nocendo: atque, quod grauissimum & indignissimum est, miseros & pauperiores homines per potentiam pessundatis, & commolitis. Atque ad ambitionem vestram, insolentiam, & superbiam, quam maiestatem, vel dignitatem falso dicitis, amplificandam, contempionem, despectionemque pauperum adhibetis, supercilioso gestu & insolenti sermone, vti certis excogitatis verbis, ut quos velitis alio atque alio modo compellatis: ita ut saepenumero eos, qui vos audiunt, illis vestris exceptionibus & appellationibus, atque ut uno verbo explicem, insolentibus consuetudinibus excogitationibus perturbetis, atque hoc modo pauperum non solum fortunis, sed

per so-

personis, & dignitati detrahitis; nulla virtutis & aequitatis, sed solum potentiae, vel imbecillitatis ratione habita; cum tamen in diuina lege Regibus minime super fratres suos insolescere fuerit cautum. Effatum Domini Dei exercituum: effatum, certam orationem, atque consilio studioque magno pronunciatam, eamque opportuna auctoritate confirmandam significat. Domini, nomen potestatis, auctoritatis, & dictionis est: Dei vero nomen illud est arcanum, quod misericordiae rationibus interpretamur. Exercituum, auctoritatem, & facultatem ad res gerendas indicat. Opportune autem haec omnia nomina appellata sunt: in asserenda populi sui causa, & pauperiorum hominum iniuriis ex misericordiae consuetudine suscipiendis, ac tandem ulciscendis. Effatum, inquit, misericordis & vindicis, & potentissimi. Omne autem contempionis, & despectionis, atque seruitutis genus, facierum commolitio significat. Est enim facies nobilissima corporis totius pars, quam qui laedit, neque reliquis membris abstinebit. Atque haecenus illa propositio explicata est, Populum meum exactores sui expolauerunt. Nunc vero deinceps feminarum causa agitur, quae, relicto & contempto modestiae & pudicitiae decore, libidini & petulantiae studentes, populo imperitare dictae sunt. Harum vero artes & studia indicantur, earumque exitus qualis ex diuino iudicio sit futurus, exponitur. Et dixit Dominus. Eadem actione qua principum studia accusauit, feminarum quoque mores & negotia ad populi corruptelam diligenter curata, in crimine quoque posuit; simili itaque animaduertendi consilio adductus

Dominus Deus dixit, Pro eo quod eleuatae sunt filiae Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudabant, ambulabant, & pedibus suis composito gradu incedebant.

FEMINARVM honestatem & pudorem, gestus & habitus in primis, deinde cultus modestiae hominibus probare, impudicitiam vero aut arrogantiam, & improbos mores, insolens & affectata, tum habitus & gestus, tum ornamentorum adnotatio arguit. De Gentium feminis non est nunc sermo nobis. Filias Sion, hoc est, eas, quae ad Dei populum pertinent, olim Israeliticas, nunc Christianas notabimus: quibus quidquid modestiae, & simplicitatis fines praetergreditur, in crimine a Deo ipso ponitur; ob eamque rem vates non suam, sed Dei orationem referre se affirmat. Solent enim mulieres immoderatum illum suum cultus appetitum & studium, nominibus, nescio qualibus, defendere; sibique dum modo nihil turpius (ut aiunt) obiciatur, quam exterior cultus & comptus, atque consuetudo illa, quam vocant liberalem, ignoscere ac indulgere nimium. Atque turpitudine alia, & dedecus propterea non defenditur ab illis, quod eiusmodi defensio, neque apud impudentissimos quidem homines admittatur. De hac igitur, ut damnatissima, non est modo sermo; sed de illo genere quod ab illis etiam expetitur, quae honestissima, & Christianissima haberi volunt. De quibus Dixit Dominus, Pro eo quod eleuatae sunt filiae Sion. Hebraice, Ideo quod eleuatae, & cet.

hoc ipsum in crimine ponitur filiabus Sion: quod illæ a crimine alienū esse contendere volunt. Non solum adulteria, fornicationes, & immunditiæ filiabus Sion vitanda sunt; sed omnis nimius, & exquisitus cultus, omnis elegantia præter naturalem & simplicem munditiā affectatio fugienda est. Denique studiū illud comptus, quo uno præcipuè femina perpetuò agitari solent: est deponendum iis, quæ se Deo probari optauerint. S. S. E. Qua-

1. Pet. 3.

rum non sit extrinsecus capillatura, aut circūdatio auri, aut indumenti vestimentorum cultus; sed qui in abscondito est cordis homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples. Sic enim aliquando & sanctæ mulieres, sperantes in Domino, ornabant se, subiectæ propriis viris. Neque verò ea solummodo quæ à vate hîc describuntur, feminarum ornamenta improbari, cætera autem, cuiusvis generis permitti putandum est. Nam cum varia variis gentibus, regionibus, urbibus, & populis vestium & cultuum genera sint; vnum verò commune feminis omnibus ornatus & comptus nimij studium; hanc ipsam curam leuissimæ rei, neque valde probanda causa susceptam, improbat Deus: siue illud hoc, siue illo materialium, & figurarum genere consumatur. ob eam rem illa solum usurpata sunt ornamenta, quibus eiusmodi affectata ad lasciuiam ostentationis voluntas arguitur. Quod eleuatæ sunt. Vtebantur olim femina Græcæ nobiliores cothurnis, sub are corio inducto factis, quò staturæ procerioris modum mentirentur. Huiusmodi usum Israëlitis feminis exprobrat Deus, quacumq; arte aut ratione excogitatum: cui ille qui proximus est ostentationis gestus adiungitur: Et ambulauerunt extento collo. Namque hæc, & quæ sequuntur omnia, feminarum lenocinia sunt, ad virarum oculos in se conuertendos, animosq; pellendos excogitata. & nutibus oculorum. Pudet vehementer nostrarū morum dum hæc legimus, numquam enim maiorem feminarum procacitatem à diluuij seculis, quam nunc in Christiano populo fuisse arbitramur; iamq; eadem pariter summis minimisq; libido. Ibant, & plaudebant; ambulabant. Sic distinguendus est versus. Hebraicè, ad verbum sic est: Ambulare, & infantire, ambulabāt. Mollis, inquit, & breui atq; frequenti pedū motu, infantum gressum imitantur. Id enim ad eam quam ipsa venustatem, vel gratiam; Poëta veriùs Venerem vocant, facere etiam existimant: adeo omnibus in rebus, actionibus, & motibus ad procacitatem sese effingunt, exercentq; idq; magnis magistris & exemplis discunt, matribus ipsis, à quibus à teneris (vt aiūt) vnguiculis, nihil aliud diligentius docentur, quam formæ & gestuum curam gerere. Et pedibus suis composito gradu incedebant. Hebraicè, & pedibus suis consonabant. Certis numeris conformatū gressum significat, qui saltum magis, quam simplicem ambulationem efficiat; idq; consultò, & studiosè compositum, ad stimulandos virorum affectus. Indicat autem verbum ipsum Hebraicum orbiculos aliquos, aut simile quid in cruribus gestare solitas feminas illas, quibus illa gressus petulantia meliùs argueretur. id quod paulo

paulo inferiùs etiam declaratur. Chaldaus hunc locum ex euentu ipso interpretatus est rectissimè. & in pedibus suis irritantes. Atque omnium istarum artium & curarum improbationem, quam neque iurantibus credere femina volunt, certissimum esse euentu ipso Deum ostensurum, vates singulis partibus sua pœna indicata, confirmat: nam pro illa staturæ proceritate, & colli erectione

Decaluaabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit.

DECALUABIT, verbum Hebraicum, decaluare, ancillare, & percutere, tum ex proprietate, tum ex translatione significat. Calamitate igitur & durissima seruitute, vsque ad capillorū defluuium illas afficiendas esse ait. quod cum ex onerum portandorū consuetudine, aut aliàs ex miseria vel morbo feminis accidit, turpissima extrema afflictionis nota esse solet. Non facile enim aliàs mulieres caluæ fiunt, vt in antiquorum medicorum obseruationibus est. Quamobrem cum à natura id rarissimè euenire soleat, mulieribus nudari, aut decaluari turpe esse Paulus docet. Hoc igitur modo affecta filia Sion, neque staturam suam augere, neque caput attollere, aut crinem iactare, & ostentare poterunt. Chaldaus Paraphrastes, more suo, hæc omnia ex euentu interpretatur. Et humiliabit Dominus gloriationem filiarum Sion, & Dominus gloriam earum transire faciet, & Dominus crinem earum nudabit. Hebraicè, Et Dominus partem, siue buccellam earum effundere faciet. Turpem rem Hebraicus sermo honestissimis verbis enunciat. perpetuo defluuiū laboraturas ait feminas: quo factò malo crura infecta, non illis amplius motibus ad illecebram compositis, exerceantur, quæ res odibiles illas viris, nedū importunas, reddet: partem, siue buccellam earum os vteri appellat; Latinus interpres crinem vertit, eandem rem significare volens. Namq; hoc nomine etiam verenda apud Hebræos honestè describuntur, vt aliàs exponetur. Tantam igitur filiarū Sion miseriam omnem ornatus, & comptus negligentia vltro consecuturam vates docet.

Hippocr.
Aphorismi.

1 Cor. 11.

In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & perifelidas, & murenulas, & olfactoriola, & inaures, & annulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria, & pallioli, & linteamina, & acus, & specula, & sindones, & vittas, & theristra.

IN die illa, cum filia Sion arumnis prementur grauissimis, Auferet Dominus. Hebraicè, Auferre faciet Dominus. Nam vel ipsa magno dolorum sensu afflictæ, sponte à se abijcient; vel ab hostibus & victoribus despoliata, carere cogentur illis tam multis ornamentis, quæ otiosè à feminis excogitata, & numerantem lassare, nedum explicantem & describentem exercere, ac tædio afficere possunt. Ornamentum calciamentorum. Hebraica verba, Elegantiā strepitulorum significant: siue illa orbiculi, siue tintina;

tintinabula exigua, siue scamula, aut simile quid fuerint, ad indicandū incessus numerum & artem excogitata. Atq; hæc omnia tādiosè magis quàm curiosè ab Esaiā enumerata sunt: ut quantum mulierū mores ab illa simplici munditia & cultus necessitate ad luxuriam prolapsa fuerint, argueret. Etenim vestitus etiam simplicis cura importuna admodum, atq; ad sollicitudines post primam humani generis labem structas, addita est. Quam ne nimiam suscipere in indumento ex pellibus facto, & parentibus nostris adhibito, temperare Deus docuerat. Sed cum hominum auctus vitiis, hæc quoque luxuries vsque adeo excreuit, ut vel nominibus vestium, vel ornamentorum cognoscendus negotium curiosissimis istarum rerum indagatoribus fiat. Atque hæc ratio nimirum hominum, præcipuè autem feminarum, in superflua & pœnitenda re studium prodit, atq; improbat. Nos autem aliàs de iis vestibus & ornamentis differemus, quæ in sacris libris adnotare potuimus. & lunulas. Hebraicè, circumclusiones, capitis ornamentum fuit, reticulato opere, ut fieri solet, compositum ad cohibendos crines, idq; arte & elegantia colligatum. Huiusmodi verò, ut antè diximus, ab ipsis qui gestare, vel qui circumferre solent, ex translatione, vel adhibito effectu, adeo priuatam rationem obtinent, ut per sæpe apud vnius eiusdemq; linguæ, & eiusdem etiam loci homines non constet. Quam ob rem, qui ex aliis linguis hæc communicare volunt, nisi ita ut sonant, reliquerint, multum diuersa ab illis reddunt: vel ex verborum interpretatione obscuriori multò, quàm verba ipsa fuerint: vel ex propriorum nationis suæ indumentorum, ornamentorumq; collatione, ut in hoc ornamento accidit, quod alij fibulas, alij vittas, Chaldaus Hebraicum Chaldaica inflexione exposuit SEBIZZAIA, Græcus νοσὺμβες lunulas. Solent femina aureas, vel argenteas, aut etiam alia materia constantes ornamentorum figuras ex vario significationum genere comparare, vel ad superstitiones Astrologia, vel ad affectionum animæ rationem id petatur. Atq; ita Murenulas, nunc soles & stellas, nunc alias naturæ formas, quandoq; corda, oculos, capita, manus, & c. effinguntur: ex quo genere lunula ista sunt otiosis cogitationibus efficta. & torques. Satis nota res hæc Latinis est, nisi quòd Hebraicum nomen unguentam in torquis cauo ad fragrantiam inclusum indicat. Monilia. Chaldaus Paraphrasēs interpretatur monilia manuum, quæ brachialia aliàs dici possunt. Armillas, Hebraicum nomen, velatoria significat, capitis velum, quo facies velatur. interdum occultandi, interdum pulueris aut caloris vitandi causa. Mitras, Capiti additum indumentum, ut galerus, pileus, petasus, quibusdam ornamentis insignitum; nam verbum ipsum ornatū significat. & periscelidas, Græcum nomen est, & tibialia significat. Hebraicū nomen à gradiendi, & incedendi verbo derivatum est, ex quo vel vestium fimbrias inferiores, quæ ingressu ipso undantes moueantur, vel ad pedes cruræque pertinet ornamentum hoc esse appareat. Græci περιπόρυρα, hoc est, purpureas fimbrias, Chaldaei monilia pedum exposuere. & murenulas. tenias, vel tenuia cingula,

gula, ex serico, vel alia eleganti materia ad crines innodandos, ex Hebraico nomine interpretamur. & olfactoria. Hebraicè, domus anima, ornamenta aurea, argentea ve inter mamillas pendentia, quibus cura, amor, cupiditas, aut similis affectio indicatur ex consuetudine. & inaures, mutatoria. nomen Hebraicum commune est, pretiosarum vestium omnium. Palliola. Ex Chaldaica expositione docemur, vestem esse lineam tenuissimā, qua facies tegitur. Linteamina. Hebraicum, MITPAHHOTH, velaminis genus מטפחות esse constat magnum, quo caput, & totum corpus amicitur, qualis Latinis palla fuit. huiusmodi enim iussa est expandere Rhutha Boghazo, Ruth 3. quo sex hordei modios dono datos acciperet. Acus, suspicor in Latinis libris mendum esse librariorum ingenio, vel vitio admissum, qui pro saccos, acus reposuerunt: nomen namq; HHARIT, Hebraicè & Arabicè saccum significat, cuiusmodi marsupia, & peras ornatus etiam causa mulieres gestare consuevere. & sindones. Sudaria collo adhiberi solita. Vittas. redimicula arte contexta, aut acupicta capiti addita. Theristra. velamen etiam, à capite ad humeros pendens. quod diuus Paulus, de decenti mulierum habitu disputans, ἐξουσίαν potestatem à verbo ipso est interpretatus. his autem ornamentis unguentorum, odorumq; fragrantiam ad delicias femina addebant; atque ad corporis firmitatem, quam medici vnctionibus etiam parari tradunt: pro quibus tamen rebus & curis contrarios omnino succos habituras mulieres, vates denunciat.

Et erit pro suauī odore foetor, pro zona funiculus, pro crispante crine caluitium, & pro fascia pectorali cilicium.

FOETOR, Hebraicum nomen MAK, tabem, & foetorem unguentorum effectibus contrarios affectus significat, quo nomine illarū caro ad foetorem vsque tabefactam iri indicatur. Pro zona funiculus. pro cingulis, & tenuis aliis elegantibus, constrictoris vittis, vulnere & plagarum ligamenta. Sic Hebraica verba significant. Vbi autē crinis crispatus, vel undatus spectabatur, erit caluitium, crispanti, Hebraicè, pro opere preffionis. magnam enim curam & operam femina crinibus variè aptandis & componendis impendunt. Id autem compressionibus certis fit. Pro fascia pectorali cilicium. Culpam verò quam ob rem femina tot arumnis præmenda, totq; miseris afficienda sunt: nimiam formæ curam esse, vates indicat: cui illa, inter cetera vitæ studia primas dare solent. Neque verò sibi vitio vertendum ducunt, quòd pulchritudinem ament, atq; affectent: quandoquidem pulchram esse feminam, laudem potius quàm vituperationē spectet. Atqui Deus qui Spiritus est, & spiritus formam non autem carnis amat, vehementer sese ista quærendi decoris cura offendi declarat; atque id exactis pœnis testaturum sese confirmat, illa conclusione quam in Hebraico exemplari expressam, in Chaldaico verò paraphrasi explicatam legimus; in Latina nostra versione desideramus. Est autem conclusio illa; Quia pro pulchritudine. quam Chaldaus sic exponit. Hæc pœna pendetur ab eis.

Quia,

Quia errauerunt in pulchritudine sua. Particula autem illa quia affirmatione causa addit ex Hebraica linguae idiomate. Tandem vero haec, quae dicta sunt omnia ad Ierosolymitanam cladem illam postremam, quae à Romanis edita fuit; atque demum ad Iudaeorum reprobationem, captiuitatem, & dispersionem referenda esse, vates ipse extremis capitibus huius versibus declarat.

Pulcherrimi quoque viri tui in gladio cadent, & fortes tui in proelio: & moriebunt, atque lugebunt portae eius.

OMNEM illam quarendi decoris, & ornanda, augendaque forma curam, diligentiam, & sollicitudinem in contrarios habitus feminis conuertendam esse vates praedixerat, tandemque omnem pompam & apparatus in saccum desitutam denunciauerat. Nunc iam causam quamobrem hoc euenturum sit, exponit. Quod, videlicet, viri pulcherrimi, quorum tum causa, tum sumptibus femina nimis illis cultibus, & comendi sese studiis operam dare solent, in bello perituri: ipsa autem captiua abducta, miserissimam vitam actura sint. Pulcherrimi viri tui. Sic Hebraice sine coniunctione legimus; quae lectio ad praecedentis orationis expositionem accommodatur: ob eam rem, inquit, saccum indues, & caluitium capillus in luctu euulsis tibi induces. Quod pulcherrimi viri tui, tum mariti, tum fratres, filij, amatores, in bello caesi, occumbent. Estque apostrophe ad ipsam Sion, cuius filias iis, quos exposuimus modis, afficiendas dixit: quam viris tum prudentibus, tum fortibus orbatam, magna solitudine & maestitia inuoluendam esse confirmat.

Et moriebunt, & lugebunt portae eius.

Solitudinem significat portarum urbis, quas antiquitus ob fora & iudicia, celeberrimas fuisse legimus. S. S. E. Ut annuntiem praedicationes tuas in portis filiae Sion. Lugerent portae dicuntur, quae consuetam olim frequentiam desiderant. ut, Via Sion lugent, eo quod non sit qui veniat ad sollemnitatem. Et desolata in terra fedebit. Hierosolyma vastatio ex vidua & orbatam feminae similitudine indicatur. Hebraice. Et vacua in terra fedebit. Habitum viduarum, & orbatarum filias mulierum depingit, qualem etiam ex translatione Ieremias indicauit: Quomodo sedet sola ciuitas plena populo: facta est quasi vidua Domina gentium. Sic Iudas ad Thamarum nurum: Sede, inquit, vidua in domo patris tui. Quanta autem Iudaea vastitas, quam magnum virorum desiderium ex Ierosolymitano excidio futurum esset, subiuncto capite vates ex euentu indicauit.

CAPVT IIII.

ET apprehendent septem mulieres virum vnum in die illa, dicentes: Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, aufer opprobrium nostrum.

CVM omnes mundi dies à principio ad finem septenariis repetitis constant, accidit, ut septenarius numerus pro multiplici (ut iam saepe aliàs docuimus)

cuius) usurpetur: magnum autem virorum desiderium in illa vastitate fore ostendit; usque adeo, ut mulieres plurimae, opprobrij declinandi causa, vnum virum cupidissime sollicitent, quod se illarum maritum gratis, & sine ullis sumptibus appellet; quando ignominia loco feminis ducitur, virorum societate & auxilio carere; quippe cum aliàs utile, tum ad petulantium hominum audaciam vitandam, oportunitatem admodum mariti nomen sit. Ex lege autem viri uxoribus in victus & cultus sumptum, quoad possint, suppeditare tenentur. quae cura illum quem plures optarent feminae, solutum esse volent, ipsa sibi in sumptus prospectura. Tantum, inquit, vocetur nomen tuum super nos. honestum enim mariti nomen feminis, & apud alias feminas, & apud viros est. S. S. E. Iam morieris propter mulierem quam tulisti, habet enim virum. & illud: Perspicuum est, quod uxor tua sit. Nullo igitur alio officio, praeterquam mariti appellatione, iuari postulant; idque sine vlla inuicem inuidia, quae res raro in feminis spectari solet, angustissimam & afflictissimam illarum conditionem fore arguit; quae multae simul virum vnum habere cupiant, simulque rogent. Atque in huiusmodi locum Iudaicas res, & antiquam synagogam ob scelera, & repulsam Christo datam, deuenturas esse vates obnunciavit. At vero Euangelij, & Ecclesiae Christi initia, & progressus cuiusmodi per idem tempus futura essent, vates arcana & significantissima oratione praecinebat.

In die illa erit germen Domini in magnificentia, & gloria, & fructus terrae sublimis, & exultatio iis qui salui fuerint de Israël.

IN die illa. Praeterquam quod ex superiori lectione idem tempus vario euentu in signe Iudaicis & Christianis fore significatur; tamen ex familiari vaticiniis dicendi consuetudine haec oratio. In die illa, omnium ferè interpretum sententia, atque rerum ipsarum adnotatione, ad noui Testamenti, ad Euangelij, inquam, dies pertinet. Quid autem Iudaicis, & iis, qui secundum carnem tantum Israëlita dicerentur, & essent, accideret, iam superius vates exposuit. Nimirum carnalem ex Adami primum contagio, & ipsorum deinde cultorum culpa corruptum, statum antiquatum, & obsoletum, reprobandum tandem, abijciendumque à Deo fore. Rursus vero egregiam quandam humanarum rerum faciem admirando, arcanoque modo diuinitus renouandam & stabiliendam esse per Christum: qui, quamquam altera sua natura homo futurus esset, tamen quod non humana, sed diuinae virtutis efficientia conceptus, & natus, humana omnino labis & imperfectionis expertus, etiam quatenus homo Dei filius dicendus erat. S. S. E. Ideo quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. Hunc igitur Christum Filium Dei, ex muliere quidem natum, sed mirabili & diuina virtute conceptum, penitusque sanctum, & à communi natura consuetudine egregie seiunctum, germen Domini vates appellat. Namque ut olim diuini verbi virtute, terra sine villo semine primas generum omnium plantas protulit, quae deinde distinctis, & utilibus fructibus productis & amplificatis, magno vsui ani-

Gen. 1. mantibus omnibus fuere. S. S. E. Et ait Deus, germinet terra herbam
 22 virentem, & facientem semē, & lignum pomiferum faciens fructū iuxta
 23 genus suum, & factum est ita. Sic ex auditu, & per fidem admissio, atq; pe-
 nitus accepto verbo Dei. Ecce concipies, & paries filium. Virgo illa sanctis-
 sima Iesum, cognomento Christum, germinavit, concepit, & peperit. Cuius
 virtute & efficientia maximo tum decore, tum fructu humana natura de-
 inde aucta, renouataq; est; quae antea sterilis effecta, ac maledicta squalle-
 bat. S. S. E. Maledicta terra in opere tuo, spinas & tribulos germinabit
 Gen. 1. 22 tibi; & in sudore vultus tui vesceris pane tuo. Nemo verò miretur nos ar-
 canas & reconditas interpretandi rationes, ad arcani argumenti explica-
 tionem adhibere. Etenim quamquam omnia aperire non valemus, tamen
 tantorum mysteriorum partem non indicare non possumus. Namque aliās
 nec vatis cōsilio, nec nostro officio satis facturi esse videmur. Igitur ut ter-
 ra, vel qua nihil omnino, vel qua spinas & tribulos producit, deserta, hor-
 rida, & squallida, demum inutilis, & ingrata existimatur: sic rursus illa
 pulchra, utilis, & grata habetur; quae variarum plantarum genere vestita,
 Gen. 1. 22 ac fructuum abundantia aucta conspicitur. S. S. E. Et vidit Deus quod es-
 set bonū. Eandem autem similitudinem à terra ista communi, animantium
 sede, ad humanam naturam transferens, vates ostendit. Magnam & illu-
 stre, atque adeo gratissimam & commodissimam hominū renouationem
 germinis illius diuini virtute efficiendam fore. Erit germen Domini in
 magnificentia & gloria. Germen quod germinabit Dominus ad saluandū,
 renouandūq; mundum, erit efficax ad iucundum aspectum, & decorem
 terra nostra inducendum: ita ut humana natura pulchra, decens, atq; gra-
 ta reddatur. S. S. in mysterio est: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni,
 Gen. 17. 22 cui benedixit Dominus. Duo nomina Magnificentia & gloria. Hebraicè
 כבוד SZEBI, & KABOD. Alterum iucunditatem aspectusq; gratiam: alterum ho-
 norē & grauitatē, leuitatē & dedecore contrarias res significant. Quan-
 tam verò, & qualem humana natura mutationem & renouationē Chri-
 stus effecturus esset re ipsa, & non per imputationem, sed virtute & effica-
 citate admirabili iam aliās in nostris vatum commentariis indicauimus.
 eamq; plenius & commodius in noui Testamenti expositione explicaturos
 nos, Deo suggerente, speramus. Atque ex huiusmodi Christi Iesu homi-
 nibus & dediti, & comunicati magnificentia & gloria, quidnam demum
 expectandum esset, vates subiunxit: Et fructus terrae sublimis, & exalta-
 tio iis qui saluati fuerint de Israël. Hebraicè, Et frater ad gloriationem
 & ad decus euasioni Israël. Admiranda illa, & gratissima Dei opera, of-
 ficia, atque exercitia significat vates; quibus iis, qui exuto veteri homine,
 Christum Spiritus sancti virtute induerant, vacant; & cum summa spe-
 Matth. 5. 22 Et antium admiratione, summaq; Dei laude perpetuò incūbunt. S. S. E. Sic
 Ioan. 15. 22 luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glori-
 ficent Patrem vestrum qui in caelis est. Et illud apertissimè: Manete in me,
 & ego

& ego in vobis: sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi man-
 serit in vite, sic & vos, nisi in me manseritis. In hoc clarificatus est Pater
 meus, ut fructum plurimum afferatis, & efficiamini mei discipuli. hoc est
 quod Esaias inquit: Et fructus terrae sublimis, & exaltatio. Qua de re
 aliās scriptum fuerat: Etenim Dominus dabit benignitatem: & terra no-
 stra dabit fructum suum. Quod verò vates dicit Exultatio, decus, &
 laudationem significat. Sicut alio in loco S. E. Omnes qui viderint illos,
 cognoscent eos: quia isti sunt semē cui benedixit Dominus. Huius verò tan-
 ta dignitatis & gloria participes primū eos fore, qui de Israëlitis Euan-
 gelio crediderint, & obediuerint, & Esaias praedicit, & Paulus, ceterisque
 Apostoli factum confirmant. His qui saluati fuerint de Israël. Hebraicè,
 Euasioni Israël, eos significat, qui in diuina electione permanentes, Isra-
 elis nomen verè & sanctè tuentur: Israël autem nomen ex pugna & per-
 seuerantia in fide diuinis verbis habita, impositum est, ut nos saepe aliās in-
 dicauimus, & suo loco abundè, si Deus eò deduxerit, docebimus. Atq; hunc
 locū optimè exposuit Chaldaeus Paraphraſtes: In tempore illo erit Chri-
 stus Domini ad gaudium, & ad decorem, & facientes legis ad magni-
 ficientiam, & ad laudem euasioni Israël. Omnia autem quae deinceps à
 vate subiuncta sunt, ad praecedentis argumenti expositionem pertinent.

Et erit omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem,
 sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem.

DVPLICEM Euangelij euentum esse aliās ostendimus: alterum eo-
 rum qui credere & obedire purè & legitimè voluerint regeneratione, &
 sanctificatione. Alterum eorum qui non crediderunt, reprobatione ac dam-
 natione definiri, de quo S. E. Non erubesco Euangelium, virtus enim Dei
 est ad salutem omni credenti: Iustitia enim Dei in eo reuelatur, ex fide in
 fidem. Reuelatur enim ira Dei de caelo super omnem impietatem & iniusti-
 tiam hominum, eorum qui veritatem Dei in iniustitia detinent. Igitur qui
 Christum receperunt, ex Iudaeis primū ij sunt, qui relictī fuerūt in Sion,
 & scripti sunt in vita in Ierusalem, de quibus scriptum est: In propria ve-
 nit, & sui eum non receperunt: quotquot autem receperunt eum, dedit eis
 potestatem filios Dei fieri, iis, qui credunt in nomine eius. Hos autē sanctos
 sanctitate vera & iustitia coram ipso, omnibus diebus suis praeditos vocan-
 dos esse apertè vates praecinit. Apostoli ac discipuli factum esse confirmāt.
 ut Ananias: Domine, inquit, audiui à multis de viro hoc, quanta mala
 fecerit sanctis tuis in Ierusalem. & Paulus: Nunc igitur proficiscar in Ie-
 rusalem ministrare sanctis: probauerunt enim Macedonia & Achaia
 collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Ierusalem.
 Quid verò sanctitudo hac, quid iustitia & iustificatio sit, quid inter anti-
 qua legis, & noua sanctitudinem inter sit, aliās diximus. Omnis qui scri-
 ptus est in vita in Ierusalem. Qui oblatam sibi à Christo vitam accipere
 libenter voluit; & acceptam, in timore & tremore, diuiniq; cultus spiri-
 tualis

uali exercitatione conseruauit. Namque hos solum salutis diuinae participes fore diuino consilio decretum fuerat. S. S. E. Ego lux ueni in mundum, ut omnis qui credit in me, non pereat, sed habeat uitam aeternam. Ceterorum autem qui credere & obedire noluerint, pars deleta est de libro uitae: in quo per Deum omnes homines scripti fuerunt, nunquam delendi, nisi multi se ipsos indignos reddentes, quamobrem desererentur, commississent. Sicut scriptum est: Qui uicerit, sic uestietur uelimentis albis: & non delebo nomen eius de libro uitae. & Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro meo. & rursus: Quicumque minuerit de uerbis prophetiae huius, auferet Deus partem eius de libro uitae, & de ciuitate sancta. quibus autem haec pars ablata, & deleta fuerit, certam mortem eos manere consequitur. S. S. E. Dixi ego uobis, quia moriemini in peccatis uestris: si enim non crederitis quod ego sum, moriemini in peccato uestro.

Si abluerit Dominus fordes filiarum Sion, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius, in spiritu iudicij, & spiritu ardoris.

IVDÆORVM publicam rem tum magistratum praenaricationibus, tum feminarum moribus corruptam & perditam arguerat in superioribus uates; eandemque securis in utrumque genus animaduersionibus expiandam praeceperat. Deinde magna quadam mutatione per Christum facta, omnia in melius conuertenda esse indicauerat: ita ut sanctitatis & iustitiae Christi, spirituali ac uera communicatione terra nostra fructum suum datura esse diceretur. Nunc uero quoniam modo, & quo ordine haec res agenda explicandaque fuerat, distincte docet: cuius rationis summam breuiter prius repetere operae pretium fuerit. Christum hominum Pontificem salutis, ad eam rem, cuius causa ille in mundum uenerat, expediendam, duo praestare oportuit: alterum, ut suam sanctitatem & uirtutem cum hominibus communicaret: alterum uero, ut ipse hominum peccata, culpas, & uitia deleberet, susceptis in se languoribus nostris, & infirmitatibus nostris, uero ad disciplinam pacis nostrae subeundam, sustentatis: ita ut ille debitorum omnium personam induens, quod satis dare debuerat, iustitiae diuinae solutum relinqueret; deinde uero nos ex communicata corporis & sanguinis illius uirtute & praestantia, in nouas creaturas, nouosque homines euaderemus. Necessarium enim erat ueterem prius, & impurum hominem commori Christo, ut nouus homo, qui secundum Deum in iustitia, sanctitate, & ueritate creatus est, renasceretur. S. S. E. Nisi quis natus fuerit denuo, non potest uidere regnum Dei. Alterius autem regeneratio, alterius interitum sequitur: nisi enim uetus homo moriatur, nouus non resurget, & nisi nouus resurgat, uetus frustra moritur. Utramque autem rem à Christo adornatam, procuratam, atque praestitam fuisse, admirandis rationibus exponemus, cum ad eum locum opportunè fuerimus adducti, ubi de corporis & sanguinis Christi sacramento in illa arcana & sacratissima caena institutus disserere, ipso Christo praeside, possumus. Oportuit itaque, Christum suorum peccata prius expiare, & lauare;

uare; deinde uero, lotis & expiatis, uirtutem sanctitatemque suam praebere: cuius uis, qui superius indicati sunt fructus gignerentur. Id autem in illo rubri maris transitu, uelut in expressa quadam imagine ostensum fuerat: ubi hostibus & inimicis extinctis ac deletis, populus Dei cum liber euasisset, iugi & placidissima nube interdium, iucundissima autem splendentis ignis luce nocte usus, & quid faceret, uidere, & cognoscere, & operum laborem leniter ferre potuit. Sunt haec omnia arcana, magnisque argumentis referta, quae nobis nunc explicare non uacat, tantum ad uatis exponendam sententiam indicare contentis. Igitur uates cum in praecedentibus humanarum rerum status cuiusmodi sub ueteris hominis conditione esset, tum publicis magistratum, tum priuatis populi totius, & feminarum moribus describendis exposuisset; quanta, quamque illustris earundem rerum mutatio, Christo procurante & praestante, futura esset, statim subiungit: ut oppositione conditionum ratio ipsa omnis redderetur illustrior. Nunc uero quo ordine efficienda agnoscendaque res fuerit, exponitur: nempe magnam & illustrem Dei erga suos prouidentiam & efficietiam spectandam fore, ubi uitiorum expiatio & abolitio fuerit in ipsis effecta. Verba autem ipsa superioris sententiam omnino spectant: nam quas munditias & elegantias feminae existimantes, studiosè colebant; à fine ipso & consilio, ut uitijs & petulantiae causa, quaesitas sordes appellat uates. Si abluerit Dominus fordes filiarum Sion. Quas uero calumnias, praenaricationes, oppressiones, & iniurias adinventionum nomine magistratibus obiecerat; eas nunc sanguines in plurali numero dicit, grauissimasque iniuriarum culpas nos interpretamur. ut illud: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meae. Haec autem uita, quod altissimas radices in hominum animis egerant; quoniam extirpari & euelli humana uis, & harum sordium & macularum infectio penitus ab hominibus citra diuinam uirtutem elui non poterant; quo auctore, & quomodo auferenda essent, aperte docet uates: auctorem enim Deum fore ait, Si abluerit Dominus: modum uero sic ostendit, In spiritu. Diuina uirtute & efficientia ad eam rem opus esse ait. Et quoniam varia diuini spiritus efficientia est, pro varia rerum efficiendarum oportunitate ac ratione. S. S. E. Diuisiones uero gratiarum sunt: idem autem spiritus, &c. exponit uates cuiusmodi efficientia alterum atque alterum corruptionis genus expiandum sit: respondet autem prius orationis membrum posteriori, & posterius priori. Sanguinem Ierusalem spiritu iudicij, sic ut qui magistratus priorum commodorum causa & compendio gerebant, in spiritu iudicij de cetero administrarent; & quae libidine, petulantia, & stultitia corruptae feminae sordebant, In spiritu ardoris expiatae, sese Deo dederunt, ardentissimo uirtutis & pietatis studio flagrant: de quo S. E. Ille uos baptizabit in spiritu sancto & igni. Hebraicè, In spiritu incensionis & expiationis. Hoc enim significat uerbum BAGHAR; quod in domibus à fermento expurgandis legitime usurpatur: uirorum autem sanctitatem & puritatem, ex femi-

Apoc. 3.

Exodi 32.

Apoc. 21.

Ioan. 8.

Psal. 51.

1 Cor. 12.

Mat. 3.

Deut. 16.

feminarum comparatione arguere licet. Nam si femina, qua imbecilliores, & magis deiecti animi natura sunt, expiata, studia in melius mutant, viros in ea re prestare consequitur?

Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion: & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum, & splendorem ignis flammantis in nocte: quia super omnem gloriam protectio.

NOVAM quandam rerum faciem, non secundum communem naturam cursum, sed singulari Dei gratia & benignitate, atq; providentia illis temporibus spectandam fore vates huiusmodi oratione significat. Et creabit Dominus. Est enim creatio eorum, qua antea neque re ipsa, neque simili natura exemplo fuerint. ut, In principio creavit Deus calum & terram. Neque verò huius creationis vsum eundem omnibus fore vates ait; sed iis tantum, qui fide & pœnitentia ad eius modum accipiendum beneficium parati fuerint. Id autem Hebraicis verbis aperte ostenditur: namque vbi Latine dicitur: Super omnem locum montis Sion. Nomen illud locum, Hebraico Etymo paratum, & idoneum, siue (ut Philosophi loquuntur) dispositum significat: ij autem dispositi dicuntur, qui per fidem & pœnitentiam sanctificationi diuina accipiendæ sese coaptabunt. S. S. E. Quicumque emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, & utile Domino ad omne opus bonum paratum. Quam ob rem rectè mihi Chaldaeus Paraphrastes vertisse videtur: Et creabit Dominus super omnem sacrum montis Sion. Id autem non ad Sion illius terreni terminos tantum; sed ad omnem aliam regionem, vbi eadem pietatis ratio colatur, pertinere, Vates declarat. Et vbi inuocatus est Hebraicè, Et super vocationem, aperte gentium vocatio indicatur. Chaldaicè sic: Et super locum domus habitationis eius. Scimus templum Domini vnum tantum concordia, & animorum coniunctione esse, situ tamen terreno quacumque hominum genus degit, quam latissimè patere posse. S. S. E. Templum sanctum Domini quod estis vos. & illud, In veritate comperio, quod non est acceptor personarum Deus; sed in omni gente qua timeat Deum, & operatur iustitiam: hic acceptus est illi. Namq; ut olim nubes & ignis Israëlitis tantum, & iis, qui Israëlitarum partes sequuti fuerant; non autem Egyptiis, & diuini verbi hostibus vsum suum prabuerant: sic noua hac providentia gratia & tutela diuina, Nubes & ignis. Lux eos tantum iuuabit, qui paratos & idoneos sese fide & obedientia prastiterint: atque diuini spiritus virtute sanctificati euaserint, hoc est quod subiungitur: Super omnem gloriam protectio. Hebraici, nomen gloriae CHABOD est, quod grauitatem, amplitudinem, maiestatemque significat. Chaldaicè sic, Quia augebit à gloria, quam dictum est, venire super eam maiestas, erit protectio super illam in thalamum. optimè versum est nomen, quod Latinus protectionem reddidit: Erit protectio in thalamum. namque hac omnia Hebraicè unico verbo significantur.

Et

Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem, & absconsionem à turbine, & à pluuiâ.

PERSECUTIONES, arumnas, & iniurias, quibus ij, qui Christianum nomen purè & sanctè professuri erant, infestarentur; æstus turbine & pluuiæ, atq; harum tempestatum imaginibus vates depingunt. Hæc autem incommoda omnia diuina Spiritus sancti charitate & gratia, tum fortiter toleranda, tum facillè superanda fore Vates confirmat. S. S. E. Propter quòd ter Dominum rogavi, ut discederet à me (angelus Sathana) & dixit, sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi. & illud: Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos. Rom. 8.

ARGVMENTVM VATICINII V.

REPROBATIONIS & Israëlitarum, & Iudæorum, Euangelij tempore futura; tum rationem & modum, tum etiam causam sibi diuinitus monstratam, & prauisam, hac Elegia Vates denunciavit: cuius testes & iudices eosdem ipsos, quorum res agitur, constituit. Id autem ut liberiori examinetur iudicio, figurato, hoc est, allegorico dicendi genere sapientissimè peroratur. Tandem autem constituta causa, allegorie significatio opportunè aperitur.

CAPVT V.

CANTABO nunc dilecto meo canticum patruelis mei vineæ fucæ. Vineam factam dilecto meo in cornu filij olei.

PRINCIPIO operapretium lectoribus facturi videmur, si causam, quam ob rem vaticinium hoc cantici nomine inscriptum fuerit, quam breuissimè exponamus. quandoquidem non rerum tantum, sed verborum omnium diuinorum magnam rationem in sacris libris habendam esse, sapiùs edocti sumus. Vt autem res meliùs accipi, & teneri possit, Hebraici carminis generum summa quædam paulo altius repetenda est. Tria in vniuersum carminum genera apud Hebræos obseruauimus: quæ cantici, siue illorum lingua SIK nomine inscribuntur. Ex quibus primum & secundum, verborum comparandorum: tertium verò, sententiarum & rerum dicendarum forma ac modo, à libera, simplici, & soluta oratione differt. Liberam autem & simplicem orationem eam dicimus, qua apertis verbis, nullaque numerorum aut pedum exquisita lege constrictis, propositum argumentum enunciat. Iam verò qua vel numero so verborum ductu, vel arcana sententiarum elocutione constant, canticum nominamus. Primum autem canticum genus est, cuius verba certa syllabarum numero & modo composita, in similes

P

versuum

versuum cadentias desinant. Quale genus in orationis membris, homioptoton Rhetores nominant. Atque huius generis usus rarus apud antiquos Hebræos fuit: cuius quadam in nonnullis Psalmis vestigia apparent, ut in Psalmo, Cum inuocarem, &c. & alius. Frequentior autem apud recentiores auctores obseruatur; ex Ismaelitarum, & Arabica lingua imitatione expressus, quamquam maiori elegantia ab Hebræis postea perpolitus fuerit. hoc genus Græci Rythmon dicunt, antiquis, Græcis, & Latinis ignotum; à proximis nostro seculo hominibus parum feliciter Latinè tentatum, vulgariter autem ferè per omnem Europam non iniucunde frequens. Secundum verò carminis genus apud Hebræos oratione constat clara & perspicua, certis tamen pedibus & numeris astricta, certisq; canendi modis adaptata. Nulla alia ferme re à soluto sermone distans, nisi quod ad memoriam iuandam, atq; mentem vehementius excitandam, syllabarum mensura constructum clausularum terminis cohibitam, muscarum fidium, & tiliarum concentum seruare potest. Cuiusmodi canticum apud rubrum mare à Moysè editum fuit: ut populus versuum obseruatione, & cantici incunditate adiutus, diuinas laudes comodiùs ediceret, ac retineret. S. S. E. Tunc cecinit

Exodi 5.

Moyse & filij Israël carmen hoc Domino, & dixerunt: Cantemus Domino, &c. Orationem claram atq; perspicuam verbum, dixerunt, indicat. Eam tamen memoriæ & publicæ excitationis causa, cantando habitam, & pronuntiatam; deinde à feminis etiam exceptam fuisse, verbum, cecinit, ostendit, & illud etiam quod in fine subiunctum est: Sumpsit ergo Maria Prophetissa, soror Aaron tympanum in manu sua: egressæq; sunt omnes mulieres post eam cum tympanis & choris, quibus præcinebat, dicens: Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum & ascensorem proiecit in mare. Atq; hoc etiam genus frequentissimum apud Hebræos, in Psalmis aliisq; argumentis obseruatur. Apud Græcos verò & Latinos non minus frequens in omni disciplina & argumento genus hoc fuit. Namq; Tragediam, & Comediam, atque adeò ad Satyræ scribendam & recitandam carminis ratio pertinuit, quæ tamen non tam propriè carminis, quam versuum nomine dicta fuit, ut quod Horatius ait: His ego, quæ nunc,

Olim quæ scripsit Lucilius, eripias si

Tempora certa, modoq; & quod prius ordine verbum est,

Posterius facias, præponens vltima primis:

Non (ut si soluas, &c.

Tertium autem cantici genus est, cui ad numerorum & pedum obseruatam & à communi sermone distinctam legem, magna quoque verborum & sententiarum sublimitas accedit, ac toto ferè orationis tractu figurarum, maxime autem translationum & allegoariarum exquisita ratio inicitur. Ita ut cum de rerum laude vel vituperatione agatur, aliud verba sonent, aliud argumenti sententia inducet; quæ non simplici verborum significatione, sed arcano sensu postulet explicari. Atq; huius cantici vis tum ad sui cognitionem,

tum

tum ad memoriam conseruandam, hominum animos excitare magis, afficereq; solet. Atque hoc genus cantici nomen, rationemq; omnem præcipuè obtinet, quòd argumenta quibus adhibetur, omnino idonea reddat, ut canantur; neque aliter quam canendo dignè recitari permittat: quippe quæ consuetudinem communem sermonis, non modò verborum mensura & modulis, sed significatione & sententia longè lateq; superet. Atque huius exemplum illud est: Tunc cecinit Israël carmen istud: Ascendat puteus, concinebant: Puteus quem foderunt principes, & parauerunt duces multitudinis, in datore legis, & in baculis suis. Manifestum enim est, aliam esse huius orationis sententiam, ab ea quæ verbis indicatur: neq; enim legislator Moyses, neque duces alij, puteum baculis aut calamis foderant. Igitur hoc genus propriè à nostris poema dicitur, cantici genus ad utilitatè & delectationem simul inuentum: cuius ratio orationum & sententiarum figuris, excogitatisq; parabolis tractatur, de qua Aristoteles librum composuit, cui titulum fecit Poëtica, satis obscurum, sed elegantissimum. Atque hæc ars fabulis omnium poetarum initium olim dedit, quas aliud in secessu habere, aliud in fronte promittere; constans auctorum omnium sententia est; atque hoc genus propriè, ut diximus, canticum, siue poema vocatur. Alia autem quamquam carmina, vel cantica dicantur, non tamen poematis merentur nomen,

Num 21.

cc

cc

quod acer spiritus ac vis

Nec verbis ne rebus inest, nisi quod pede certo

Distat sermoni sermo merus. ut ille inquit.

Horatius.

Ex hoc genere canticum illud fuit, quod in parabolis à Salomone compositis editum est. Locutus est quoque Salomon tria millia parabolæ, & fuit canticum eius quinque & mille: sic ad verbum locus ille habet; ubi canticum illud ex parabolæ genere fuisse indicatur. Atque hanc rationem quoque tenet Canticum Cantorum, propterea sic appellatum, quòd ex tribus generibus supremum illud obtineat gradum, in quo omnia quæ canuntur, non solum numeris astricta, sed etiam figuris, & translationibus recondita & occultata sunt. Atque ita cantici nomen apud Esaiam usurpatum, ad hanc rationem referendum est: non tantum quòd pedibus & numeris conditum carmen, sed quòd parabolis etiam & imaginibus pronuntiatum arcani argumenti sensum celet. Sic etiam illud alterum hoc eodem libro exemplum vates proposuit: In die illa catabitur canticum istud in terra Iudæ, vrbs fortitudinis nostra Sion, saluator ponetur in ea murus, & antemurale, &c. Hoc etiam quod nunc interpretamur, ob eandem rationem canticum est appellatum, quòd vineæ & cultoris allegoria diuini erga Israëlitas consilij & iudicij rationes contineat. Rationem verò quam ob rem Esaias cateras à se pronuntiatas parabolæ cantici nomine non inscripserit, alias Deo auxiliante exponemus. Illud præterea ad huius cantici explicandam rationem indicandum diximus, quid inter prophetiam, & Spiritus sancti orationem inter sit. Cuius adnotationis præceptum apud doctissimum Moysen cognomenta

Esa. 26.

cc

P 2

Egyptium

Hor. l. Sec.
Sat. 4.

More nebu-
chim. 45.

Aegyptium legitur. Quamquam enim omnia quae à vaticibus scripta sunt, Spiritu sancto auctore & dictata, & literis exarata fuerint: non tamè omnia prophetia, siue vaticinij nomen propriè habent. Namq; ex his quae à vaticibus dicuntur, quaedam sunt, quae ipsis omnia ostensa & demonstrata, atque imaginibus & spectris certis proposita: & nonnunquam verbis ipsis ad eloquendum idoneis & propriis audita sunt; siue ea videntibus & sentientibus: siue in exstasim raptis, siue per quietem admonitis & edoctis contigerint: quocumque modo id fiat, prophetia illa propriè dicitur; quae vaticis non tam exterioribus sensibus obiicitur, quàm internæ menti illustrata atq; excitata suggeritur; siue id Deus ipse immediatè, siue per viri vel Angeli allocutionem, vel per aliud spectrum expediatur. Atque hoc genus eodè modo, eademq; oris figura, qua excipitur, referri à vaticibus solet: sine vlla vel rerum, vel verborum mutatione, aut propria aliqua detractio, vel additione. Totum enim vaticis studium est in iis fideliter proferendis: quae ipse non secum agitauerit, & inuenerit, sed diuini spiritus influxu & efficientia acceperit. Sicut quidam ex his vaticibus, nempe Isaias, confessus confirmabat. Quae audiui à Domino Deo exercituum annuntiaui vobis. Quaedam verò à vaticibus dici scribiq; solent, quae quamquam diuini spiritus excitatione, impulsu, auxilioq; edita sunt, tamen neque dormientibus visa, neque raptis, & à sensuum officio remotis ostensa fuere: sed ab ipsis vaticibus videntibus & sentientibus cogitata, consultoq; suscepta, atq; ad arbitrium elocutionis genere delecto pronuntiata. Quibus tamen diuini spiritus virtus & efficacia non solum adfuerit, sed etiam praesuerit. Quae verò huiusmodi sint, Spiritus sancti auctoritate, & nomine quidem gaudent: non tamè eodem cum prophetia gradu esse dicuntur, quod prophetia non ex loquētis, sed ex dictantis persona censetur. Nam quamquam sententia ipsa, vel argumentum ex diuino consilio profectum fuerit, dicendi tamen tuus voluntas, tum modus & forma ex ipsius dicentis arbitrio spiritu Dei adiuto & euecto inita est. Atque hic gradus non prophetia propriè, sed Spiritus sanctus vocatur. Tres enim gradus diuinorum verborum olim fuisse dicuntur. Summus quo Deus ipse, siue Dei personam sustinens Angelus verbis certis & visionibus, apertaq; oratione egit. Vt cum Abraham, Isaac, Iacob, & cum Moyse actum fuisse legitur. Secundus, quo Deus cum hominibus per Prophetas, qui demandatam sibi legationem fidelissimè eisdem vel rationibus, vel verbis, quibus acceperant, obierunt. De quibus S. E. Multifariam multisq; modis olim Deus per Angelos locutus est ad patres, & in Prophetis. Tertius verò quo Prophetæ, aliq; sancti viri proprio consilio diuini Spiritus efficientia inflammato, gratia & ope adiuto atq; aucto multa dixerunt, & scripserunt: quibus Spiritus sancti auctoritas quidem accedit, nomen verò prophetia non tribuitur. Neque enim Prophetæ à spiritu semper rapiuntur, sed nonnunquam id agunt, & sapius ad alias res agendas diuertuntur. hoc enim modo quosdam longo, quosdam breui tempore, nonnullos

Isa. 21.

Heb. 11

semel

semel tantum aut bis prophético munere sanctos legimus: qui tamen aliàs aliquid egerint, quod pios sanctosq; viros deceat: sic multa ab his & dicta, & scripta fuisse cognoscimus: quae Spiritus sancti consilio & voluntate, auctoritateq; consent, prophetia tamen rationem non sequantur, sed dicendi genus ineant: pro vaticis ipsius ingenio & arbitrio, Spiritus sancti gratia aucto. Illud autem nõ insitias ibimus, verbum NABA, Hebraicum, quod Latini prophetare vertunt, omnibus sacris vaticum sermonibus esse commune siue oratio ipsa diuinitus dictata, siue argumentum tantum datum; oratio verò libera illis fuerit permessa; sed tamen illud confirmamus, varios reapse agendi & dicendi gradus & modos verbo NABA, contineri: de quibus nos plenius aliàs, Deo praeside differemus. Nunc illud satis fuerit, indicare eas rationes, quae in vaticum libris cantici nomine inscribuntur: quantum ad dicendi genus spectat, ipsorum vaticum proprias esse, quibus ex oportuna argumenti cuiuspiam sibi diuinitus demonstrati consideratione sententiam carmine, & figurato verborum genere pronuntiare placuerit diuino spiritu ad eam rem excitatis & adiutis, ut opus ipsum elegantius & melius multo proderit, quàm si solum suo ingenio & comuni illa gratia, qua Deus omnibus bonis hominum actionibus consulit, constaret. Est enim in his singularis quaedam gratiae auctoritas ab illa communi distincta, cum tamen ea quae dicta sunt, nondum ad supremum prophetiae gradum peruenerint. Itaq; canticum nõ idem cum prophetia, aut prophetica visione esse dicimus; sed orationis genus à vate certi argumenti causa delectum, Spirituq; sancto adiuuante factum & ornatum: ob eam rem non Dei, sed vaticis nomini- bus inscriptum. Quod, quamquã Deum auctorem, adiutoremq; (vti diximus) habeat, non tam en eo modo, quo visio aut Prophetia propriè dicta; quae non solum rerum & sententiae, sed verborum atq; dicendi figura auctorem dictatoremq; Deum agnoscit. In his enim referendis nihil vates praeter obedientiam & fidelitatem, in illis verò etiam & dicendi genera ex proprio consilio delecta praestat; quae tamen Spiritus sancti auctoritate, eo quo diximus modo inrituntur, & valent. Sic enim Samuel quem Prophetam fidelem Domino fuisse legitur, praeter suum illud prophetandi munus, quo certis temporibus ac locis est functus, suum, & Iudicum librum Spiritus sancti auctoritate scripsit. In quo nonnunquã meras prophetias inseruit. Idem autem historiam Ruth, sine prophetia, Spiritus sancti auctoritate conscripsit. Sic etiam Ieremias suum & Regum scripsit libros, in quibus vaticinia multa, & multa etiam sunt quae prophetia nomen non obtinent. Idem quoque Threnorum volumen non tam ex prophetiae ratione, quàm ex proprio affectu, & animi dolore propter praesens, aut etiam expectatam patriam, religionisq; suae calamitatem suo nomine per Spiritum sanctum tamè edidit. Sicut & ipse apertè indicat, Ego vir videns paupertatem meam in virga Thren. 3. indignationis eius. Ex quo effectum est, vt Ruth & Threnorum volumina non inter prophetias, sed inter sanctos libros ab antiquis numerentur; quã-

כב

P 3

quam

quam illi libri Iudicum, Samuel, & Regum, Prophetarum priorum titulo, ob eam quam indicauimus causam inscribantur. Hæc igitur causa quamobrem iis, quæ inter vatum scripta inueniuntur, canticis ipsorum auctorum nomina adscribantur: ut in cantico maris rubri: Tunc cecinit Moyses, & filij

Exodi 5.
 22 Israël canticum hoc Domino, & dixerunt: Cantabo Domino, quia magnificè fecit. Nam Moyses & filij Israël composuerant carmen illud, in quo salutem illam suam diuinitus allatam, Dei bellatoris & triumphantis allegoria celebrare. In cantico etiam Fucei apertè dictum est: Tunc cecinit Israël canticum hoc. Canticum præterea, Audite cali, Moysen auctore apertè indicat, Locutus est ergo Moyses audiente uniuerso cætu Israël verba cantici huius, & ad finem usque compleuit. Argumentum quidem Deus vati suggestit, & carmine memoria causa scribi iussit. Nunc igitur scribite vobis canticum istud, & docete filios Israël ut memoriter teneant, & ore decantent carmen istud pro testimonio filiis Israël. Verba verò catici Moyses ipse locutus est. Venit ergo Moyses & locutus est omnia verba cantici huius in auribus populi, ipse, & Iosue filius Nun: copleuitq; omnes sermones istos; loquens ad uniuersum Israël. Ponite corda vestra in omnia verba qua ego testificor vobis hodie, & c. Atq; ipsa verba esse Moysis manifestè ostenduntur. Audite cali & loquar, audiat terra verba oris mei; crescat ut pluuia doctrina mea; quia Dei nomè inuocabo. Date magnificentiam Deo nostro, & c. Huius etiam exempli illud est, & cecinit Deborah & Barab filius Abinogham. Atq; ex hac ratione quoque multa in Psalmis cantica explicantur; quæ vel Laudes Dauid, vel Canticum, vel Carmen Dauid inscribuntur: in quibus non prophetia, sed priuata orationis argumentum, diuinitus tamen, & Spiritus sancti gratia adiuuante, decantatum obseruatur. Hanc verò nostram de Canticorum generibus & auctoribus adnotationem plurimum ad eiusmodi argumenta, quæ passim in sacris libris inueniuntur, exponenda; lucis allaturam esse arbitramur. Quod perpetuam huiusmodi, & constantem rationem obseruauerimus, quam Isaias noster secutus quoque cantici edendi consilium & voluntatem, atque modum sibi adscripsit. Cantabo nunc dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ. Qua oratione significauit ea, quæ de Deo cum Israëlitico populo rationibus accepisset; atq; aliàs iam à Deo excepta, iisdem quibus exceperat verbis, exposuisset (ut in superioribus vidimus) velle se nunc breuiter repetita, carmine coplecti, idq; cantici genere allegorico, nempe inductione amici sui, cuiusdam de vinea sua agentis; in cuius gratiam ipse canticum componeret, perpetuò recitandum. Denique verò oportunas sermonis ansas dedit; quibus recòditos eius sensus tenere possemus. Atq; hæc causa est, ob quam principio cantici huius nulla eiusmodi inscriptio addita sit, Verbum quod vidit Isaias, aut Visio Isaiæ, aut quippiam aliud quod ad singularem prophetia definitionem pertineat. Namque huius generis scripta, quamquam Spiritus sancti auctoritate consent, non tamen prophetia, vel gradum, vel no-

men.

men obtinent. Verùm cetera omnia parabolarum & allegoriarum apud Prophetas exempla propterea non appellantur Cantica; quòd in proprio prophetia genere collocentur, utpote quæ vatis non solum ostensa ac visa, sed eodem sententia & orationis genere ad referendum mandata sint. ut, Sume tibi parabolam istam contra regem Babylonis. Quomodo cecidisti de celo Lucifer? qui manè oriebaris, & c. Quamquam verò canticum hoc sit ab Isaiâ proprio consilio conditum, tamen parabola insituenta ratio de sacròrum librorum lectionibus mutuata. Iam enim Dei erga Israëlitas consilium, studium, & cura vineæ plantata & culta similitudine à vatis decantata fuerant. Inprimisq; à Moysè, de vinea Sodomorum, vinea eorù, & suburba nis Gomorrhæ: ab Hosea, Sicut vinas in deserto inueni Israël. Horum itaq; rationè Isaias, & alij post eum vates, usq; ad Christum Scripturarum sacram interpretationem, & Pontificem summum secuti sunt. Ieremias enim de eadem re illud dixit, Hæc dicit Dominus exercituum, usque ad racemum coligent quasi in vinea reliquias Israël, conuerte manum tuam quasi vindemiator ad Carthallum. Assaph quoque cecinit: Vineam de Egypto transtulisti. & Aspice de celo, & visita vineam istam, quam plantauit dextera tua. & Christus illustres illos sermones de vinea, & operariis, & locatoribus habuit. Quoniam verò omnis quæ in sacris libris vel plenè traditur, vel significatè indicatur, artis cuiusque exactissima ratio est; ut nos aliàs, modo Deo consilia nostra probentur, latius docebimus. Omnem plantandæ & colendæ vineæ artem, quam vates hic exactè persequitur, prius cognoscere operapretium fuerit. Ut enim vitis plantarum omnium facundissima vtilissimaq; est; ita multas ad sui exactum cultum oportunitates & curas exigit, quas vberè certo, & commodo fructu persolvere possit. Prima autem oportunitas, & regionis ac soli situ deligendo spectatur. Multa enim in orbe loca, prouincia multa sunt, quæ vel vitem non ferant; vel si tulerint, vel sterilem reddant, vel immaturo ingratoq; fructu onerent, ut Anglia, omnisq; Ibernia, & Belgica hæc regio: atque magna etiam Germania, & Gallia non exigua, & nonnulla etiam Hispaniæ pars.

Nec verò terra ferre omnes omnia possunt
 Fluminibus salices, crassiq; paludibus alni
 Nascentur: steriles saxosis montibus ornè.
 Littora myrtetis latissima, denique apertos
 Bacchus amat colles.

Amat autem hoc planta genus calum vel mitissimum, vel calidum, potius quam frigidum; solo autem gaudet, non sterili, sed pinguiori & dulci, situq; liberiori & aperto, ut collibus & montibus non nimis asperis, sed temperato terræ humide commodis atq; vento expositis, à subsolani tamen iniuria liberis. S. S. E. Operuit montes umbra eius. & alibi, In terra bona super aquas multas plantata est, ut faciat frontes, & portet fructum, ut sit in vineam grandem. & paulo inferius: Non ne cum tetigerit cam ventus subsolanus

Vir. Geor. 2.

Psal. 79.
Ezech. 17.

cc

Georg. 1.

solanus siccabitur; & in arceis germinis sui arecet. Deniq; abertos Bacchus amat colles, ut Poëta canebat. Huic proxima nec minus necessaria ad vinearū usum oportunitas, cura, & cultura est, quæ pro plantarū ætate, atq; temporū horis ac momentis varia esse solet; cuiusmodi lapidū detractio, limitatio, pastinatio, plātatio, repastinatio, fossio, occatio, ablaqueatio, ligatio, innodatio, putatio, truncatio, & plura alia quæ ceterarū arborum & plantarū spectant curam. Tertia autem oportunitas plantarum delectus est. Non enim omne genus aut ad vinū, aut ad fructus cōmoditatē in omni terra laudatur. Neque verò ulli alij quàm vitium generi magis varia natura est; neque vllum aliud vel arboris, vel arbusi genus est, quod minus certum atque prescriptum crescendi modum habeat. Ex aliis namq; plantis quedam brevissimè, quedam altissimè, ad certum tamen modum crescunt. Sola vitis neque breuitatis, neque proceritatis modum certum habet; quippe quæ rem omnem cui innitatur, tandem æquat & superat: ita ut non solum ad summa arborum tabulata, sed ad altissimarum etiam turrim tecta perueniat: quæ tamen nisi vel palum, vel arborem, vel turrim habeat, cui inniti possit, humilis adeo manet, ut terra vix surgat, immo sepenitibus palmitibus obrepit. Has autem oportunitates omnes, & naturam in vitium genere spectatans vates à planta ipsa ad populum Israëliticum transferens, aperitè indicauit. Namque illi genti collocanda terram omnium orbis regionum felicissimam delectā primū fuisse sacrorum librorū testimoniis est notissimū. Quando diuidebat altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israël. Pars autem Domini populus eius, Iacob funiculus hereditatis eius, & c. & illud: Terra enim ad quam ingrederis possidendam, terra montosa est & campestris, de celo exspectans pluias, quam Dominus Deus tuus semper inuisit, & oculi eius in ea sunt, à principio anni vsque ad finem eius. Quamobrem Abraham ex alia, in qua natus fuerat regione, in hanc terram migrare iussus est. Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in terram quā monstrauero tibi, & faciā te in gentē magnā. hoc igitur vates noster significās ait: Vineam fuit dilecto meo. Appellat autē Deum dilectū suum; quoniam dignissimus fuit semper Deus; qui ab Israëlitis amaretur ut pater, quos ille præter communē illum amorem, quo ceteros homines ut Deus est, prosequitur, sibi dilectos fuisse testatur. Dilexi vos, ait Deus, quam ob rem illis huius amoris primū & maximum præceptum tradidit: Et diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo & in tota anima tua, & in tota mente tua, & in omnibus viribus tuis. In cornu filio olei. Totius nostri hemispherij editissimā partem Israëliticam terram esse indicat, omnia Scripturarum loca, quæ terræ situm spectant. Namq; ex quocumque loco regionem illam quis petat, ascendere, atq; ex eadem profectus, descendere dicitur. Quam ob rem regio illa summum in terra locū, ut cornu in animalium capite obtinet, quæ quoniam ferocissima est, lactis & mellis manans,

cornu

cornu filius olei vocatur. Olei autem nomine Hebraicè, SEMEN, pinguedo, & fertilitas dicitur. Ex quo fit ut idem ad oleum significandum transferatur: cum oleum præ ceteris rebus omnibus pinguisimum perpetuò sit. Atq; hac dicendi figura summa rerum omnium fertilitas illi regioni tributa est; quam non absimili imagine exterarum quoque gentium poëta olim pinxerunt celeberrimo illo τῆς ἀμαρθείας κέραιε descripto. Quæ verò ad alteram oportunitatem, hoc est, ad colendi curam & diligentiam pertinent, sic vates noster indicauit.

Et sepiuit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit eam electam, & ædificauit turrim in medio eius, & torcular exstruxit in ea.

Et sepiuit eam, verbum Hebraicum, GHAZAK, ut ex antiqua lectio- In Misna-
ne obseruauimus, & fodere, & sepire, sine circumvallare significat, atque ioth.
ita utramque culturam vineæ à Deo adhibitam, vates vno verbo indica- PIV
uit. Hac autem fossio & vallatio legis compositione præstita fuit, cuius ob-
seruatio & fructibus ferendis idoneos, & timore pœnæ sibi cauentes effice- Pfol. 1.
ret. S. S. E. Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus
aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non de-
fluat, & omnia quacunque faciet, prosperabuntur. & , Homo qui fecerit, Rom. 10.
viuet in ea: atque vinearum fossioni lapides remouendi coniuncta cura est: cui
etiam Deum satis fecisse vates confirmat. Etenim lex tum cauedarum, Pfol. 18.
tum agendarum rerum præceptis constat. Cauendi lapides fuerunt, quos
amouere oportuit. Atq; huius legis auctorem non hominem, sed Deū ipsum
fuisse vates ait duobus verbis in secunda coniugatione Hebraica pronun-
ciatis: cuius coniugationis vi certa auctoritas, & vehemens efficacia in-
dicatur. Et sepiuit eam, & lapides elegit ex illa. Lex namq; non hominis
fuit, sed Dei immaculata, conuertens animas; testimonium Domini fidele, P Cant. 5.
sapientiam præstans paruulis. Ad hoc etiam arcanum illud in Canticis can-
ticorum carmen pertinet: Vineam fuit pacifico, in ea quæ habet populos, tra-
didit eam custodibus, vir offeret pro fructu eius mille argenteos. Ne verò
vineam vel aliis auctoribus constare, vel in aliorum vsus tradi quis existi-
maret, additum est ab auctore cantici: Vineam meam mihi coram me est. Ad
hoc verò quantum & consilij, & studij in deligendis plantis positum fuerit,
exponitur. & plantauit eam electam. Quod electam Latinè legimus,
Hebraicè est, SOREK, significatq; hoc verbum palmitem vitis ad ferendum
fructum electissimum; quales qui periti vinearum sunt, inter putandū se-
ponere ad plantationem consueuere. S. S. E. Ego plantaui te SOREK, omne
semen verum, quomodo conuersa es mihi in prauum vineam alienam. Atque
hac imagine antiqui patres indicantur magno consilio à Deo electi sanctif-
simis præceptis imbuti, multis beneficiis ornati, dignitatibus amplificati:
quorum ingenia & mores à posteris exemplo & imitatione referri oport-
uit. S. S. E. Respicite ad petram, unde excisi estis: & ad cauernam laci unde
de effossi estis. Respicite ad Abraham patrem vestrum; & ad Saram quæ
pepe-

Deut. 32.

Deut. 11.

Gen 12.

Malach. 1.

Exodi 22.

In Misna-
ioth.

PIV

Pfol. 1.

"

Rom. 10.

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

peperit vos. Ex his enim paucis & selectissimis maioribus Abraham, Isaac, & Iacob, Israelitas ortos in magnum numerum excreuisse Bilgham diuinator miratus laudabat: De summis silicibus videbo eum; & de collibus
 Num. 23. considerabo illum; populus solus habitabit, & inter gentes non reputabitur.
 Quis numerare possit puluerem Iacob, & nosse numerum stirpis Israel? His praeterea additum fuisse ait, diuinum auxilium, cuius ope innixi Israelitae ad magnam virtutis proceritatem excrevere, & augeri poterat. Sicut & vites augentur, quae turribus in vinea adherent. Ob eam autem rem turrim in medio vineae constructam fuisse ait, ut & loco, & situ, & magnitudine edificij diuini auxilij, tum protectio, tum praesens in omni tempore ad crescendum vsus cognosceretur. S. S. E. Turris fortissima nomen Domini,
 Prou. 18. ad ipsam currit iustus, & exaltabitur. Deinde vero torcular in eadem effossum narrat, id quod in vinea non tam necessarium, quam commodum esse solet: ut minus laboris & dispendij vis ad proximum locum, quam ad longius distans torcular conuehendis accedat. necessarium enim est vis ad calcandum torcular; sed an in ipsa vinea, an in vrbe, an alio paretur loco, commoditatem hoc magis quam necessitatem spectat. Ob eam rem vates ad verbum sic ait. & etiam torcular struxit in ea. Illud, etiam & in ea, non necessitatem, sed commoditatem indicat. Huius autem torcularis significatio illa placet, quae prophetiae vsus, habentibus legem, non tam necessarium, quam commodissimum & opportunissimum indicat: namque Prophetae ad hoc creati & mandati fuerunt, ut consilio, exhortatione, & sedulitate, reliquum populum ad officium faciendum excitarent, & vrgerent. Atque haec explicatio opportuna cum argumento ipso, tum verbo inducto ostenditur,
 HASZAB enim, quod hic vates vsurpauit; idem est cum illo, quo Deus apud Hoseam vsus fuerat: Propterea dolauit in Prophetis, &c. Quem autem omnis haec vinea plantanda, colenda, atque amanda cura & diligentia exitum habuerit, nimirum ingratiissimum, & tantis acceptis beneficiis indignum, exponit continuo vates: Et expectauit ut faceret uvas, & fecit labruscas. Non ad sterilem quandam pietatis formam, quam sola fide praestari posse, nonnulli fortasse putent; sed ad solidum, & ad fertilem virtutis vsus atque exercitationem religionem a Deo institutam fuisse, vates hoc loco affirmat. Neque enim frustra lex data est, quae tum vitandarum, tum fugiendarum rerum praeceptis constaret: sed ut vites hoc modo cultae, fructum suum darent tempore suo: quod si non ita perfectum & generosum a filiis Israel olim praestari potuerat; atque ab iis, qui per Spiritum sanctum, Deo cultore, in Christo sunt postea plantati, quorum fructus praestantissimos esse oportuit. S. S. E.
 Math. 5. Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum & Phariseorum, &c. At tamen aliquos fructus, qui naturam ipsam humanam, quamquam debilem & infirmam, tamen tantis praeceptis instructam, tantis Dei beneficiis adiutam & auctam decerent, percipi oportuit; fructus inquam, non ab ipsa plantarum natura alienos. Ob eam rem non dixit vates: Expectaui ut faceret optimas

optimas uvas, sed uvas tantum expectatas ait: qua ratione arcanam illam & admirandam veteris & noui Testamenti perfectionis differentiam indicauit. Namque illius Testamenti vites, quae probatissima fuerunt, uvas tantum; huius vero alterius uvas optimas & praestantissimas protulerunt; qua de re nos alia plura dicemus. Verum enim hanc cultoris, & Domini vineae expectationem magno vitium vitio deriuatam fuisse, vates confirmat, fractus genere importunissimo atque ingratiissimo indicato. Labruscas. Latinus & Graecus interpres, Hebraicum verbum cogitantes in vitium genere fractum improbiissimum interpretati sunt: quod tamen deterius aliquid quam labruscas significat, DEVSIM, putridas, & tetras, atque execrabiles res proprie veritas. Ita ut nullum uuarum genus, neque acerbarum etiam quales labrusca sunt, sed meras corruptiones & improbitates atque fautores prolatos a vinea fuisse arguat. Cuiusmodi vitia in arboribus quibusdam aliquando deprehendimus: pro fructu proprio cornua, vesicas, & folliculos ac siliquas bestiolis interius scatentes, & ingratiissimo odore, aut etiam turpissimo faetore execrabiles conspiciunt. Huiusmodi fautores amici sui vineae vates exprobat: quorum explicatio si ad indicatos & argutos iam Israelitarum mores referatur, facilis & aperta est. Huius cantici expositionem satis elegantem Chaldaeus paraphraestes nobis reliquit, quam vel Chaldaice legendam censeo, vel Latine in Bibliis Philippi Hispaniarum Regis auctoritate editis.

Nunc ergo habitatores Ierusalem, & viri Iuda, iudicate inter me, & vineam meam.

PERSONAM dilecti sui vates nunc sustinet, cuius partes acturum se professus initio fuerat. Cantabo nunc dilecto meo; hoc est, pro dilecto meo. Illius autem superiorem causam esse, vel iisdem ipsis, qui rei facti sunt iudiciis constitutis confirmare contendit. adeo enim aperto & firmo iure agitur res, ut refelli omnino ab aduersariis non possit: cum nihil a vineae possessore cura & diligentia praetermissum, nihil a vinea expectati fructus perceptum; immo pro fructu, offensionis plurimum relatum asserat. Constituantur autem iudices iidem ipsi, qui rei constituti sunt, causa non in Thesi, sed in Hypothesi, per parabolam perorata: quo probationis genere diuina sapientia in grauiissimarum causarum iudiciis exercendis vti solet: ut apud David, Nathan vate oratore; & apud Scribas & Phariseos hanc eandem quae per Isaiam agitur, Christo dicente, actam legimus. Quamquam autem Deus iudex omnis terra sit, quiq; neminem iudicem superiorem agnoscat. S. S. E. Et iudicabit Dominus finem terra: suam tamen causam hominibus ipsis, quorum discrimen agitur, examinandam iudicandamq; permittere solet; quod iustissimam probet. Vult autem non solum actorem, sed etiam defensorem sese praestare; & praestita cura ac diligentia, nunquam intermissi studij, rationem primum aduersum se cognoscei. Appellatur autem habitatores Ierusalem, & viri Iuda, qui illo tempore tantum Israelis nomen tuebantur,

Reliquis decem tribubus in captiuitatem abductis, vel paulo post abducendis: anno enim sexto Ezechia Samariae regnum periit, suas autem partes cognosci Deus postulat. Quid est quod debui ultra facere vineae meae, & non feci ei? Omnem curam adhibitam, nullum culturae studium praetermissum sibi esse Deus confirmat: ita ut non solum beneficia, sed reprehensiones, animaduersiones, & cetera omnia, quae vel ad iuuandam & amplificandam vineam; vel ad coercendam & reprimendam ne luxurietur, diligenter adhibita significet illa interrogatio, Quid est quod debui facere? Hebraice, Quid ad faciendum ulterius vineae meae, & non feci in illa? Atque partes à se susceptas diligenter actas, Deus vel ipsius vineae indicio confirmat. Illius porro quales partes extiterint, deinde accusando ostendit: An quod expectaui ut faceret uuas, & fecit labruscas. Hebraice: Quare expectaui ut faceret uuas, & fecit putida? Interrogatio, Quare, posteriori parti coniungenda est. Quare, inquit, cum expectarem uuas, fecit putida illa, & tetra vitia: quae uero sententia ab inductis iudiciis, propter propriae causa conscientiam, non pronuntiatur, à uate ipso dilecti partes agente pronuntiata est.

Et nunc ostendam uobis quid ego faciam vineae meae. Auferam sepem eius, & erit in direptionem: diruam maceriem eius, & erit in conculcationem: & ponam eam desertam, & non putabitur, & non fodietur: & ascendent vepres & spinæ, & nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem.

MISERRIMUM illum locum; in quo Iudeorum res à Christo repulso, ad hoc usque seculum iacent, significantissima parabola Iseias descripsit. Appello autem Iudeorum omnium mortalium infelicissimum locum reprobationis & indurationis, in quem gens illa, cum ob veterum & consuetorum scelerum contumaciam, tum ob repulsum Euangelium, reiectaque Dei promissa deuenit: quem, quamobrem infelicissimum appellem, causam res ipsa in primis aperte indicat; ac nos aliam plenius, Deo dictate, exponemus. Ego, inquit, cuius & vinea, & causa tota est, iustissimi iudicij sententiam proponam: nam nihil reliquum iam est, quod vineae meae agatur, praeter id quod exponam. Auferam in primis sepem eius, quod testis, ramis, & vepribus homines arcere solet. Et erit hominibus in direptionem. Deinde maceriem lapidibus & luto constructam, qua ferè & armenta arcebantur, diruam. & erit omni ferarum & pecudum generi in conculcationem. Sicut Asaph lamentatus dicebat, Ut quid detraxisti maceriem eius: & vindemiant eam omnes transeuntes uiam, exterminauit eam aper de silua. Omnem deinde culturae usum adimendum esse ait, putationem, & fossionem, ne possit amplius prosperari, nisi vepribus & sentibus tantum, cuiusmodi infelices plantae cultu destituta praedia copiosissimè occupare solent. communem praeterea omnibus ferè etiam sterilissimis, & petrosis locis, pluuiam ab hac vinea prohibendam esse ait. Huius autem parabola ratio illa est; singularè illius diuinae prouidentiae & custodiae usum, quo Iudaei olim fruebantur, esse in primis

Psal 79.

33

primis subducendum, facilemque aditum hostibus tum visibilibus, tum invisibilibus ad nocendum fore: terramque, hoc est, ipsos homines desertos & direptos, atque dignitatibus omnibus publicis & priuatis, maximè autem animorum exspoliatos relinquendos sine lege, sine repub. sine sacerdotio, sine ceteris cultibus; adeo ut pro pampinis & propaginibus etiam, hoc est, pro ritibus & sacrificiis, ceremoniis, atque alia quauis uirentis uirtutis specie, meræ nugae & traditiones, atque eiusmodi uana exercitamenta relinquuntur; ut nihil minus quam vinea, hoc est, populi facies & species praebeatur. Deinde nullos fore (ait illis) Apostolos, quorum reprehensione, admonitione, sedulitate, diligentia, & cura diuinae disciplinae alimenta ad suam salutem doceantur; ut Euangelij commoditatibus careant, qui se se Euangelio indignos reddiderint. S. S. E. Vobis oportebat primum loqui uerbum Dei; sed quia repellitis illud, & indignos uos facitis Euangelij gloriae Christi, ecce conuertimur ad gentes. sic enim praecepit nobis Dominus. Hoc est, quod se nubibus ne pluant, mandaturum esse ait. Ita etiam Chaldaeus est hunc locum interpretatus: Et super Prophetas iubebo ne prophetent super eos.

Vinea enim Domini exercituum domus Israël est, & uir Iuda germen eius delectabile. Et expectaui ut faceret iudicium, & ecce iniquitas; iustitiam, & ecce clamor.

SUMMA parabola capita uates explicat, quibus explicatis, reliquorum membrorum definitio aperta est. Constat autem parabola octo membris, illis, 1. Vinea dilecti mei. 2. In cornu filio olei. 3. Sepiuit eam, & lapides elegit ex ea. 4. Et plantauit eam SOREK. 5. Edificauit turrin in medio eius. 6. Et torcular incidit in ea. 7. Expectaui, ut faceret uuas, & fecit labruscas. 8. Auferam sepem eius, &c. Ex his autem duo tantum membra, primum & septimum à uate sunt definita. Explicatur enim quanam sit vinea, cuiusque sit. Vineam autem, Israëliticam domum esse audimus, in qua Iudaea gens ad regnum, atque ad futurae Messiae generationem secundum carnem delecta, Germen delectabile Dei, siue, ut Hebraice est, Planta delectationum eius appellatur. atque ex hoc capite omnis cultus & cura ratio aperta iam est. Illud autem alterum praecipuum caput exponitur etiam, qui nam illi fructus expectati, quique redditi esse dicantur. Uuas, uates ipse iudicium & iustitiam; labruscas uero, siue foetida, iniquitatem & clamorem exponit. Cuius orationis illa sententia est, officio in omni, cum publico, tum priuato, manifestas iniurias & oppressiones apud illos fuisse spectatas. Est enim iudicium quod ex Hebraico MISPAT vertimus, id quod recta ratione & iure constat: ut, gratiam gratiae referendam, nemini nocendum, atque id demum iudicium, quo societas hominum, coniunctioque seruatur; siue id publico officio, siue priuato praestandum sit: namque haec rerum publicarum sanitas & populorum incolumitas est. Quippe ut rectè ualentibus omnibus eiusdem familiae hominibus, domus feliciter agit; sic officio integro omni, populus rectè ualet; nulloque dissidio laborat. Contra uero, ut quibusdam ex

AR. 13.

66

66

בבבב

familia scabie aut lepra, atque eiusmodi contagio affectis, familiaris concordia & coniunctio corrumpitur & dissipatur, dum sibi quisque aut timet, aut indulget, alterum vitat, aut fugit, aut reijcit. Sic sublato de rebus publicis officio, & iudicio corrupto, magna inter homines consiliorum, iudiciorum, eademque pestifera dissensio est; neque magis alij alius fudit, aut adheret, quam si morbi contagione solo aspectu se inficiendum putet. Igitur iudicium sanitas reipub. & concordia est; contra vero iniquitas, pestis, ac pernices civitatum. Hanc à nobis explicatam similitudinem duo verba Hebraica indicant à vate adnominatiois figura inducta. Expectavi, inquit, ut faceret

משפט
משפט

Mat. 6.

Hos. 10.

Expectavi, ut facerent iustitiam, & ecce clamor.

צדקה

צדקה

Gen. 4.

Gen. 18.

Hebraicè simile etiam cum superiori paranomasia legimus. Expectavi ad faciendum SZEDAKAH, & ecce SZEGHAKH. est autem SZEGHAKH, afflicti & oppressi hominis vox, atque iniuria accepta querela: ut, quid fecisti? sanguines fratris tui clamant ad me de terra. & Clamor Sodomorum & Gomorrhœorum multiplicatus est, & peccatum eorum aggravatum est nimis. Descendam, & videbo utrum clamorem, qui venit ad me, opere compleverunt: an non est ita, ut sciam. Atque hic locus unus ex iis est, quorum elegantiam nullus qui Hebraicè nesciat, assequi planè valeat: habet autem singularem significationem in sperate & admirande perversitatis vox illa bis repetita. Ecce, indignationis, atque offensionis in loco index. Nomen verò Domini exercituum, sic à vate appellatum ad potentie significationem, & ultionis facultatem, atque certitudinè pertinet, ut aliàs sæpe docuimus. Duobus igitur parabola capitibus præcipuis aperte explicatis, reliquorum membrorum indicatio quadam, sex etiam continuis periodis adnectitur.

Væ

Væ qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis usque ad terminum loci. Numquid habitabitis vos soli in medio terræ? In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum. Nisi domus multæ desertæ fuerint grandes & pulchræ, absque habitatore. Decem enim iugera vinearum facient lagunculam vnam, & triginta modij sementis facient modios tres.

SECUNDVM præcedentis parabole membrum fuit, In cornu filio olei: qua imagine Israëlita terra laudes indicari diximus. Fertilissimam, & felicissimam regionem illam fuisse ex hominum abusu vates confirmat. Magnam enim potentibus & locupletibus hominibus ex terra & agrorum felicitate, cupiditatem primum, deinde ad avaritiam, atque ad iniurias faciendas ansam fuisse datam ostendit. Cum quisque suis terminis non contentus, alienas possessiones vel vi, vel fraude, vel favore occuparet; adeo ut pauperioribus possessione diuinitus concessa, pulsus, potentiores terram sibi solis occupare contenderent. Atque una eademque oratione, & terra felicitas ostenditur, & quorundam hominum perniciose cupiditas arguitur. Præterea & gravis Dei offensio indicatur, cuius auctoritas extabat familiarum, & hereditatis omnibus Israël filiis distribuenda, & conservanda. Hanc autem Dei offensionem oratio illa indicat. Numquid habitabitis vos soli in medio terræ? Hebraicè coniunctio est, illorum consilium cum admiratione notans, & habitabitis, &c. Tantum, inquit, propositum vestrum urgetis, ut pauperioribus vicinis domo, fundoque suo, & patrio iure depulsis, nullus proprius locus relinquatur in terra, quam vos soli occupare contenditis. Hactenus illius membri expositio, atque illa potentiorum in pauperes crudelitas & iniuria explicata est, de qua scriptum est: Expectavi, ut faceret iudicium, & ecce iniquitas. Iam deinceps huius iniuriæ ultio prædicatur, quæ ad illam cantici partem referre possumus. Auferam sepem eius, & erit in direptionem. Certissimam autem, & irrenocabilem esse iniuriæ factæ ultionem, saltem pœnis temporalibus (quas vocant) repetendis, & nos aliàs docuimus, & hoc loco diuino docemur iure iurando. In auribus meis Dominus SZABAOth. Verba illa, Hæc dicit, à Latino interprete indicationis causa addita sunt, videlicet, ut Dei sententia, à vate relata, indicaretur. Est autem iuris iurandi formula, qua Deus providentia sua interposita fide, se certas, & indicatas huiusmodi avaritiæ repetiturum pœnas confirmat. Solemne est enim vatis iurandum diuinum similibus formulis pronunciare, quibus vel providentia, vel virtus & efficientia, vel æternitas, vel voluntas Dei præsentis argumenti ratione significatur. ut, Iuravit Dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis sue. Et c. Si dederò, &c. Et iuravit Dominus SZEBAOth in anima sua. Iuris iurandi verò huius argumentum illud est, fore ut hæc avaritia, atque alienas possessiones occupandi contentio, quæ tot clamoribus eorum, qui oppressi sint, Dei ultoris aures pertentauerit, gravissimos exitus habitura sit; idque certis,

& constitutis pœnis confirmandum esse, quo diuini iudicij ratio apertius constet; pœnam autem consilium eorum contrariam fore indicat, idq̄ certissimè, hoc est, summam populi vastitatem, & magnam etiam agrorum sterilitatem. Ita, ut qui maiori spatio, vel commodius habitare, vel latioribus prædiis ditior euadere posse sperauerat; magno tandem labore elusus, vel nullum, vel exiguum percipiat fructum. Quod enim ad domos occupatas spectat, domos grandes, magnificè constructas, habitatorum defectu descendas fore ait. Id autem eueniet, habitatoribus partim fame, partim peste, partim etiam bello occisis: quòd verò ad agros, tantum, inquit, vincarum, quantum vno die decem bouum paribus arari possit, non plus quàm lagunculam vnā, seu bathum vnum, ut Hebraicè legimus, vini reddet; & agri pars, quæ triginta seminis modios acceperit, vix decimam partem seminis referet: ita fiet, ut quæ summa diuitiæ & facultatis esse existimabantur, in magnas molestias & difficultates euadant; doceanturq̄, homines diuitiarum rationē non possessionibus, sed diuina benignitate esse definiendam. Chaldaeus Paraphrastes, & alij, orationem illam, in auribus meis, aliter interpretantur, nonnullis verbis additis; à qua ratione addendū vel demendū nos, quoad id fieri possit, religiosè temperamus.

Væ qui confurgitis manè ad ebrietatem sectandam, & potandum vsque ad vesperam, ut vino æstuetis. Cithara, & lyra, & tympanum, & tibia, & vinum in cōiuiis vestris: & opus Domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis.

TERTIVM Parabolæ membrum illud fuerat, & sepiuit eam, & elapidauit eam. Quam orationem ad vitiorum debortationem ac fugam, virtutumq̄, preceptorum diuinorum disciplinam retulimus. hanc diuinā erga populum illum curationem penitus ab Israëlitis, & ardentissimo vitiorum studio impeditam fuisse vates ostendit, atq̄ ex contrario rerum euentu illam parabola partem explicat. Atq̄ hoc crimen non sine dicentis commiseratione, & pœna futura comminatione oratur; ut & id quòd peroratum est, & illa etiam quæ subijciuntur. Nam Væ particula, siue Hebraica illa Hoi, dolentis & minantis affectum indicat. Crimen autem est proditionis diuini beneficij, quòd, qui ex accepta diuinitus legis & preceptorū disciplina, vitam instituerē ita debuisse, ut summo manè diuinis laudibus, & precibus sacris imprimis vacarent: deinde, peractis honestis laboribus die, vesperū gratiis agēdis absoluerēt. S. S. E. Sciemus, sequemurq̄, ut cognoscamus Dominū, quasi diluculum praparatū egressus tui. & Vesperè, manè, & meridie narrabo & annūtiabo, &c. Ipsi tamē summa peruersitate omne studiū suū ad voluptates consecrandas contulerunt, surgētes manè vini & ludi causa, atq̄ iterum idem ad multam noctem repentes: quantū verò studiū atque cura & consilij in deliciis poneretur, ipsa annorum & temporum indicata ratio arguit. Namq̄, antiquus mos fuit bis in die cibum sumere, manè autem parcius, noctū verò largius; idq̄ cum vita & sanitatis, tum mune-

rum

rum obeundorum causa non malè institutum erat: Ita ut prior munerum, posterior verò ciborum & victus ratio esset. Qua de re ex medicina & sanitatis præceptis, atq̄ ex vite disciplina nos aliās exactius agemus. At verò hanc rationem totam hominum vitio corruptam, vates arguit. Cui nihil luxuria, delitiis, & voluptatibus antiquius haberi in crimine ponit. Namq̄, illam in primis curam fuisse ait, ut summo manè surgentibus vinum ante omne alimentum peteretur; idq̄, magno studio, sed non auidè admodum, ut scilicet vesperi liberiùs & largiùs ardentissima bibendi contentione potari possit. Atq̄, ita summo manè surgentibus nihil priùs quàm de potu & voluptate ageretur: eaq̄, cogitatio ad nocturnam ebrietatem vsque pertineret: dignum scilicet studium, dignaq̄, hominibus ratione præditis cura, qui de natura sua dignitate nihil sapientiùs, quàm sues cogitant. Itaq̄, hac vatis sententia est, oratio autem Latina impeditior est aliquanto; quæ tamen ex ipsa re facillè implicatur. Ad verbum sic reddi potest: Væ maturantibus in manè siceram sequuntur, morantes in crepusculo, vinum incendere facit eos. Duo tempora, duæ res, duòq̄, verba sibi certa ratione coniunguntur. Consurgentes enim summo manè non vinum auidè bibisse, sed siceram sequutos ait: idq̄, maturiùs factum, ut locus concoquendi daretur, quo futura vesperi ad multam noctem potationi commoditas accederet: in crepusculo diuitius bibebatur, ludabatur, & vomebatur. Idq̄, est quòd ait, morantes in crepusculo, vinum incendere facit eos, incensio illa feruorem tum vini, tum bibendi contentionem significat. Atq̄, futuri temporis in vtroque verbo annotatio, & certum, deliberatum, & consuetum studium, tanquam in vita præcipuum & pulcherrimum ab istis non modò habitum, & cultum, sed maxima læticia celebratum ait vates: perinde quasi nihil homini dignius esse duceretur. Atq̄, hæc res ex adiunctis arguitur: quippe potationi ut suauissima, & gratissima in vita exercitationi, musica instrumenta addita esse dicuntur, quorum assiduus & perpetuus in priuatis familiis vsus, vitij & luxuria nota minimè caret. Notandum est quibusnam rebus & studiis breuis hæc vita ludatur; cuius abusus æternæ felicitatis momenta peremit. Atque ita cultu illo, quem Deus sepienda & elapidanda vinea, hoc est, vitij & erroribus dissuadendis, virtuteq̄, per legem docenda adhibuerat, homines ipsi propria culpa frustrantur: quando à diuina legis, & sanctissimorum preceptorum contemplatione, studio, & exercitatione ad bellinas voluptates, & turpissima vitia dilabuntur. Opus Domini, diuinam legem omnem, & opera manuum eius, decē verba, Dei digito scripta interpretamur; quæ in colenda lapidibus expurganda, atq̄, præceptis, institutisq̄, pietatis augenda vinea Deus adhibuit: quorum meditationem & custodiam sanctam atque perpetuam hominibus esse oportuit, fructus suos in tempore prolaturis. S. S. E. Sed in lege Domini voluntas eius: & in lege eius meditabitur die ac nocte. Est autē operis nomen Hebraicum, proprium agricolarum, & eorum qui certas operas muneribus obeundis ponunt: Ita

R.

verba

verba ipsa tanta proprietate vsurpantur, ut adhuc in explicanda parabola orationem versari cognoscamus. Atq; adeò hoc turpissima vita studiū, cum summa delectatione coniunctum, Ieremias etiam notauit: Quid est, quòd dilectus meus in domo mea fecit scelera multa: numquid sancta carnes auferent à te malitias tuas, in quibus gloriata es? Quem verò exitum hac res habitura esset, Vates Dei orationem referendo, exposuit: predicat enim illis migrationem ignobilissimā, cum maxima tum consilij & sapientia inopia, tum etiam difficultate annonae, & aliarum rerum, quas illi, tanquam optimam vitæ partem, intemperantissimè appetuerant. Nam quòd cibus & potui operam dantes, omne veræ sapientia, & humana vitæ studium neglexerunt, illud consequetur, quod subiungitur.

Propterea captius ductus est populus meus, quia non habuit scientiam: & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit.

Hebraicè, Propterea migravit populus meus absque scientia, quo versu & culpa simul & pœna annotatur; populum enim suo ipsius vitio, diuinarum rerum scientia egentem ab illa dignitate in eam ignobilissimam conditionem migraturū esse ait, ut non solum prophetia, sed omni veræ sapientia & scientia ratione destituti, & carentes, cum aliarum rerum penuria, tum veræ doctrina grauissima fame & siti laborent. populū autem in nobiles, & multitudinem partitur. Nobilibus famem, multitudini sitim denunciat, non sine mysterio utrumque, & simplicis & arcanae sententia. Nam cum populo luxuria veteretur, potentiores & nobiliores propter maiorem sumptus facultatem epulis & potibus largissimis; multitudo verò, cui minus ad sumptum suppetit, vino & ebrietati indulget. Quamobrem iis, quæ grauissima sit futura sitis, illis verò fames etiam, præter sitim, nuntiat, ut unicuique non habenti, id quòd videtur habere, demendum sit. Atq; in arcana significatione fames & sitis defectus & desiderij imaginem representat, maximum autem & grauissimū desiderium iustitiæ diuina est, quæ qui carent, nec saturi, nec quieti esse possunt. S. S. E. Tum satiabor, cum

apparuerit gloria tua. Atq; hæc spiritalis fames & sitis, initium, & via quadam ad saturitatem consequendam est iis, qui ex cognitione sui ipsorum, ac diuinæ virtutis, in eiusmodi desiderium rapiuntur. S. S. E. Beati qui esur-

riunt, & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. In iis verò qui propter repulsam veritatem, & virtutem doctrina veræ, & sanctitatis atque iustitiæ facultate mulctantur, pœna est. S. S. E. Ecce dies venient, dicit Do-

minus, & mittam famem in terram; non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini: & commouebuntur à mari vsque ad mare:

& ab Aquilone vsque ad Orientem, quærentes verbum Domini, & non inuenient: In die illa deficient virgines pulchræ, & adolescentes in siti.

Nobilium autem nomine, siue, ut Hebraicè est, & gloriæ, principum, magistratum, & sapientū ordines omnes indicantur: quos, ut omni doctrina,

&

& virtutis facultate abundare decuit; ita contrà destitui, & carere vehementer dedecet; & præter dedecus etiam illa penuria valde affliget. Atq; hanc mulctam pro illo epularum & vini à pietatis ratione alieno studio petendam, vates docet. At verò cantus & musica immodico appetitui & vsui illam pœnam propositam esse ait:

Propterea dilatauit infernus animā suam, & aperiet os suum absq; villo termino: & descendent fortes eius, & populi eius, & sublimēs gloriofi eius ad eum.

VT illi nullo modo adhibito, cantibus & lusibus contento spiritu, ore semper aperto & hianter operam dabant, atq; ea re plurimum delectabantur; sic & sepulchrum spiritum suum auide dilatauit, & os suum aperuit, quò plurimos ex omni populi ordine excipiat, neque unquā satis esse dicat. Hac autem oratione plurimos bello, fame, & peste peremptos, promiscuè sepulchrum subituros esse ait: fortes eius, &c. Eius femininum pronomen, synagogam illam Israëliticam, atq; vniuersitatem populi Hebraica lingua vsu significat. vbi verò Latinè legimus, & gloriofi eius ad eum, Hebrai legunt, & tripudiat in illo: cuius loci sententia est, eos, qui cantibus & musicis voluptatibus indulserint, in sepulchro, quo à morte descendere cogentur, simul tripudiaturos, & choreas ducturos alios aliis permixtos. Huiusmodi autem argumentum idoneum esse solet, ad voluptates huiusmodi dissuadendas, hoc est, hunc deliciarum vsu in mortem destitutum; quæ aquo pulsat pede pauperū tabernas, regūq; turres. Iam te premet nox, &c. dicebat ille. Ironice autem dictum est eos ibi tripudiaturos, quò grauior de fine & exitu vitæ inijciatur hominibus cogitatio. Ex eo autem exitu illud necessariò euenturum esse vates ait, quòd ut ne eueniat, per homines ipsos summa contentione, improbitate, & pertinacia pugnatum fuerat: quibus antiquior sua superbia, ambitionis, & voluptatū, deliciarumq; vsus, quam diuini iudicij & iustitiæ ratio fuit. ij enim qui obedire diuinis monitis, & iudicij auscultare noluerint; tamen accedente morte, vel inuiti cedant, necesse est. hoc est, quòd subiungit:

In iudicio, & incuruabitur homo, & humiliabitur vir, & oculi sublimium deprimentur. Et exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus sanctus exaltabitur in iustitia.

IVSTAM & seueram in summos & infimos pro admissio scelere & pertinacia animaduersionem, iis, qui expositi sunt modis, futurā vates predicat. Vir enim & homo summos, & infima conditionis homines distinguunt, ut aliàs docebimus. deinde superbos & potentes descriptio illa oculi sublimium significat. Est enim superbia signū in oculorum nutibus & motibus manifestum, ut: Oculos superbiorū humiliabis. Neque verò ob eā rem Dei vel maiestatem, vel auctoritatem minuendam esse, vates ait. Quòd Israëlitis populus improbatas ac reiectus sit: nam quamquam regem populi frequentia ornare plurimum soleat, S. S. E. Multitudine populi dignitas regis,

R 2

tamen

Hor. carn.
lib. 1. Od. 4.

Psal. 17.

Prou. 14.

Mat. 6. tamen Deo ex reiectione improborum Israëlitarum, nihil de dignitate decedat, nihilq; de potentia detrahetur, utpote cui nomen illud suum proprium tanta maiestatis perpetuò constabit. & illa etiam exercituum facultas & potentia permansura est, immo multum laudis apud Angelos & homines illi tribuetur, tum ob exercitum in improbos iudicium, tum etiam ob communicatam cum piis & bonis iustitiam; quam, qui esurient, & sitient, abundè haurient. Est enim etiã maxima Dei laus, & exaltatio ex iudicij integritate. S. S. E. Et cognoscetur Dominus iudicia faciens: in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. Conuertantur peccatores in infernum: omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum. Quoniam non in finem obliuio erit pauperis; patientia pauperum non peribit in finem. Atque ita utramque Dei exaltationem ex utraque Euangelij Christi efficientia, hoc est, ex iudicio, quo improbi & increduli puniuntur; & iustitia qua pi, fideles, & probi iustificantur, interpretamur. S. S. E. Iustitia autem Dei in eo reuelatur ex fide in fidem. Igitur nihilominus regnum, nomen, potetiam, & imperium integra atq; certa Deo fore Vates ait: quod ex Israëlitis improbißimi omnes, atq; ij magno numero rejiciantur. namque sui exercitus omnes in primis integri, ut antea mansuri sunt; deinde verò & multi ex Israëlitis probi & pi, ceteris rectis iustitia diuina aucti, maximisq; beneficiis cumulati supererunt; accedent etiam iis magna gentium copiarum ad Euangelium vocatæ, quæ in reprobatorum Israëlitarum locum succedant: ita ut ex quorundam oliuæ ramorum incisione oleastro inferendo, commoditas creetur. Hanc sententiã Vates allegoricè indicat. Adhuc enim in illa domorum & agrorũ à potentioribus & improbiõibus occupatorum translatione perseuerat. Et pascentur agni iuxta ordinem suum, & deserta in vbertatem verba, aduenæ comedent.

V BERTATE agrorum è quibus iniqui possessores deieci fuerint, agros qui relinquentur, liberè, intrepidè, & feliciter fructuros esse Vates ait: Deinde domos illas desertas, & habitatoribus vacuas, omnibus autè rebus refertas, aduenis in usum cessuras cõfirmat. Atq; huiusmodi imago ex bellicorum temporum euentu descripta, ad arcanum argumentum transferenda est. Iuxta ordinem suum. Liberè, feliciter, nullo errore palantes, nullo metu trepidantes. Hebraicè, Iuxta verbum suum, hoc est, voluntatem suam. Sponte & abundanter fruuntur pastuum diuturnorum copia vberissima. Chaldaus Paraphrastes hunc locum sapienter est interpretatus. Et gubernabuntur iusti, quemadmodum dictum est super illos, crescent, & diuitias improborum iusti hæreditabunt.

Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum plaustrum peccatum.

Q VARTÆ erga vineam cura, quæ ratio habita sit, hoc etiam crimine exponendo, ostenditur; fuit enim quarta cura & plantauit eam forek. Oportuit igitur huiusmodi plantationi propagines, etiam afficio faciendo, respon-

respondere. S. S. E. Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. Consentaneum namq; fuerat Israëlitas patrum suorum Abraham, Isaac, & Iacob, ingenium, disciplinam, & omne vitæ exemplum imitari; contra verò, impie agere à tanti generis virtute & nobilitate, omnino alienum existimari debuit. Hoc igitur in crimine Israëlitis ponitur, quòd sceleribus admittendis, à paterna virtutis natura degeneratum sit; idq; monstri simile esse dicit, ut qui generis præstantia, paterna disciplina & exemplo virtutem sponte amplecti, & colere debuissent; tamen scelus & peccatum non solum sponte admittant; sed inuitum & reluctans ad se trahunt; studiosissimè excogitatis peccandi modis, ab ipsorum officio alienissimis, eisdemque magno studio, & multa opera conquisitis & protractis in funibus vanitatis; neque enim disciplina & præceptorum, neque paterni exempli, neque diuina gratia ipsis singulariter etiam promissa defectu, sed propria vanitate & stultitia peccatum colligant, & magno molimine & conatu trahere nituntur, ut plaustra magna contentione, & crassioribus funibus trahi solent. Ita ut magnum istorum peccandi studium, idque non necessitate, non errore, aut infirmitate, sed sponte, & summa contentione inuitum, hæc oratio arguat. Neque enim de leuibus culpis hoc loco, sed de grauissimis, & ab humanitate longè alienis agitur, cuiusmodi iniuria & alia grauissima scelera sunt, quorum in genere superius meminit Vates, quæ non tam admittenda, quàm petita & procurata dici possunt. Quis enim magnũ scelus inuitus admittit, quis in hoc facinorum genere non consultò, & ut ille aiebat, supernè peccat, sed quòd eiusmodi scelera certis ab humana malitia excogitatis nominibus concipi solent, ut vltionis, potentie, fortitudinis, splendoris, & eiusmodi aliis, quibus nulla veri vel necessitatis, vel utilitatis probata ratio subest: ob eam rem in vanitatis funibus trahi Vates ait. Sunt autè huiusmodi scelerum machinatores quamplurimi, quibus illa sua ad peccandum excogitata leges, & præcepta grauiora & antiquiora sunt, quàm veritas ipsa, & diuinum verbum: ita ut istorum regulis & institutis maior fides habeatur, quàm verissimis Prophetarum, & diuini verbi ministrorum sermonibus ac monitis.

Qui dicitis, festinet, & citò veniat opus eius, ut videamus, & appropiet, & veniat consilium sancti Israël, & sciemus illud.

Conformatione ostendit vates illos, qui propriis suis legibus & præceptis consiliisq; ad peccandum diligenter vtuntur, nec diuinis monitis duci, nec minus credere velle, sed omnia præ suis consilia contemnere, ita ut vatibus admonentibus, & dehortantibus à scelere, impudentissimè respondere, atq; apud alios etiam iactare soleant, sese cupere iam illarum minarum exitum videre, & vim iactatam illam diuinam experiri. Tantum abest, ut oppositis formidibus aut credere, aut terreri sese fateantur; quin potius dilatã vltionem numinis erga res humanas negligentiam, vel suorũ studiorum probationem interpretantur: nam qui propositis Dei minis terminum breuem

optare sese ait: perinde est, ac si neque credere, neque commoueri affirmet; sed si quid miri, vel grauis, vel difficilis, ac duri spectaculi in mundo edatur; id natura ac temporum vi effici putent; quamobrem certam horam ipsi sibi constituunt, ut diuinae prouidentiae periculum faciant, etiam si id quod optare sibi aiunt, minus optabile sit. Hoc pacto Pharaon cum de ranarum molestia depellenda cum Moysse ageret, atque hac re prouidentia vel casus, vel natura, vel magica artis periculum facere vellet, non praesentem horam, sed posteram diem ranarum extinguendarum terminum statuit, & molestiam illam perferre diutius voluit, quae statim si petiitum fuisset, depelleretur. Existimauit namque illud malum nisi condicta a se hora finiretur, natura aut casu potius quam consilio diuino accidisse definiendum fore. S. S. E. Constitue mihi

Exodi 8.

quando deprecer prote, & pro seruis tuis, & pro populo tuo, ut abigatur rana a te, & a domo tua, & a seruis tuis, & a populo tuo, & tantum in flumine remaneant. Qui respondit, cras, at ille, Iuxta, inquit, verbum tuum faciam, ut scias quia non est sicut Dominus Deus noster. Magna hoc loco natura magica casus, prouidentiaque, rationes continentur, quas plenius aliis explicare Deus nobis, ut spero, dabit.

Et veniat consilium sancti Israel, & sciemus illud.

Mimosi est, qua diuinorum monitorum irrisores utebantur. Namque illa perpetua in omnium vatum ore sententia erat, Deum suam prouidentiam, beneficentiam, iustitiam, & seueritatem uniuerso mundo probaturum gente illa, quae praeter ceteras egregie delecta fuerat, pro meritis, vel beneficio & ornamento, vel poenis, & animaduersionibus afficienda. hoc autem esse consilium sancti Israel, qui sese apud Israelitas misericordia & iudicij exemplis sanctificare, hoc est, hominum rebus consulentem & prouidentem probare decreuerat. S. S. E. Hoc est quod locutus est Dominus, Sanctificabor in

Leuit. 26.

uis qui appropinquant mihi, & in conspectu omnis populi glorificabor. Hoc Vates consilium sancti Israel appellabant, quod ab impiis & sceleratis hominibus κατὰ μίμωσιν, ad eleuandum usurpabatur.

Vae qui dicitis malum bonum, & bonum malum: ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: ponentes amarum dulce, & dulce amarum.

QUINTA a Deo cura ad colendam ornandamque vineam illa fuerat, Et edificauit turrin in medio eius. Quam nos diuinae prouidentiae, sapientiae, tutelaque usum Israelitis promissum & paratum interpretati sumus. Huius autem beneficii contempionem, & contrarium omnino studium in crimine a vate ponitur. Atque utinam totius huius parabola ratio ad nos, qui Christianum nomen profiteremur, non pertineret. Israelita nec Deum alium agnoscere, neque colere, nec aliam vitam rationem aut instituire, vel sequi, vel tenere debuerunt. Sed tamen tantum ab hac certa perenni contestataque via deprauata voluntatis vitio degenerauere; ut pro vero Deo alij vitulos, alij aliud coluerint: ut pro virtute & pietate meras nugas, vel

aperta

aperta scelera susceperint, idque excogitatis rationibus, & nominibus inuentis atque impositis egerint. Neque ea enim hominum simplicitas est, ut quae mala aperte sunt, malitia nomine suscipi, & adiri dicantur; sed effectus potius contra ius, contra fas, contra propriam conscientiam disputationibus probata; veris & manifestus boni atque honesti definitionibus, hoc est, Dei verbo probatis virtutibus praefertur. Sic enim superbia animi magnitudo dicta, modestiaque ignauia; sic ambitio alta cogitationis nomine, sic iniuria & facinus potentia & splendoris laudibus, innocentia vero timiditas & inertia ab istis dicta est. Sic omne vitium & scelus illustri nomine, virtutibus omnibus ut contempti & abiecti animi, leuibus & humilibus studiis, non opinione & sententia solum, sed re atque exercitatione anteponitur. Huic autem deprauata hominum rationi illa diuina ira index vox, Vae, proposita est. Tribus autem orationibus Vates ostendit huiusmodi peruersitate ex deprauati sensus & mentis vitio accidere. Namque bonum & malum, Naturam etiam instinctu & vi, communi sensu percipitur, etiam a brutis. Nec natura potest iusto discernere iniquum, Diuidit ut bona diuersis fugienda petendis. aiebat ille. Sed est alia homini propria, verum a falso, & honestum ab inhonesto iudicandi duplex vis atque facultas: quarum alteri intellectus, voluntas alteri, Latinum nomen est. Atque has facultates visus & gustus translatione vates indicauit, quod hi sensus plures quam ceteri rerum differentias perspiciant. Omnium autem rerum quae visu excipiuntur summa duobus oppositis generibus, lucis & obscuritatis continetur. Etenim colores ipsos vel lux, vel lucis affectus esse, philosophi tradidere. Saporum quoque varia ratio duobus generibus, dulcis & amari, definitur. Appellauit autem Vates constanti sibi sermonis ratione tenebras omnem humanam sententiam a Diuini Verbi veritate alienam: lucem autem ipsum diuinum verbum dixit, utpote lucidum, & illuminans oculos: ut & alius idem ait: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam. De Deo autem: Et erit lux Israel in ignem, & domus Iacob: venite, & ambulemus in lumine Domini. Atque ex hac cognoscendi & iudicandi peruersitate efficitur, ut dulce amarum, & amarum dulce existimetur, & praedicetur: nihil autem dulcius quam Deus, Deique verbum est: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. & Ieremias: Scito, & vide, inquit, quod malum & amarum est, reliquisse te Dominum Deum tuum, & non esse timorem mei apud te, dicit Dominus.

Horatius
Serm. lib. 2.
Sat. 3.

Esaie 8.

Esa. 10.

Ierem. 2.

"

Vae qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes. Vae, qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo.

SEXTAE illius cura, quam vinea Dominus adhibuerat, hoc est, torcularis in vinea excisi expositionem indicauimus prophetiae munus certis hominibus demandatum, quorum officium fuerat vis calcandis mustum exprimere,

primere, & acinorū folliculos, botrorumq; scalpos & vinacea ab vili succo separare. hoc est, veram, solidam, atq; vtilem doctrinā, ab inutili & falsa fecernere; bonosq; a malis hominibus oratione distinguere. Atq; hoc munus maximas commoditates ad omnem vitæ partem cum priuatē, tum publicē afferebat, quod tamen propheticum munus sapientibus & fortibus, diuitibus tantum dari constans omnium antiquorum Hebræorum opinio erat, ex qua sententia illud in multorum animis in se derat, eos qui diuites, fortes, sapientesq; essent, idoneos ad vaticinandum esse, eorumq; auctoritatem & orationem, atq; actiones plurimum ad rempub. gubernandam valere. Hanc autem rem Vates interpretationis & definitionis rationibus hoc loco disserit, ostendens, quamquam verum sit vaticinandi munus, non nisi sapientibus, fortibus, & diuitibus viris contingere, tamen sapientiam, fortitudinem, & diuitias non iis rationibus esse definiendas, quibus definire corrupti homines consueuerunt. verā namq; sapientiam timore Domini initiari, & futurorum atq; euentuum cognitione certa, & ex antecedentibus quoque obseruata constare, quæ non aliis quàm piis & iustis hominibus à Deo dari soleat. In initium, inquit, sapientia, & corona sapientia est timor Domini. Intellectus bonus omnibus facientibus eam. Eam verò stultā, inutilem, imò exitialem sapientiam, & quam grauissimus expectet exitus, quæ non veritate, & reapse; sed ipsorum hominum arroganti nititur. Neque enim quòd sibi sapiens videatur quispiam, continuo sapiens est: immo hac periculosissima stultitiæ genus esse solet. S. S. E. Est via quæ videtur homini recta, & nouissima illius ducunt ad mortem. Inter sapientiam & prudentiam quid intersit, aliàs docuimus. Est enim prudens, qui rationis vsu valet ad veritatem inueniendam, negotiorumq; similitudinem ex aliis, atq; aliis rebus. S. S. E. Sapiens cordus vocabitur prudens. Secundam autē virtutem Prophetus opportunam, hoc est, fortitudinem, non eam esse Vates ait, qua homines quidam pollere prædicantur; hoc est, bibendi summa cum contentione constantia. Hæc enim vera impotentia, & plus quàm belluina stupiditas est. Cum illa vera virtus & fortitudo sit, quæ cum vera sapientia fuerit coniuncta. S. S. E. Meum est consilium, & aquitas mea est: mea est prudentia, mea fortitudo. Quod verò additū est. Et viri fortes ad miscendam ebrietatem. Hebraicè est. Viri HHAIL. significat autē HHAIL, tum virtutem, tum opum ac diuitiarum facultatem, ut in Deuteronomio: Fortitudo mea, & robur meū fecerunt mihi facultatem hanc. & illud in Psalmo: Et relinquent alienis diuitias suas. Hebraicè est HHIL. Horum igitur facultas improbat, & tanquam inutilis & pernitiōsa reijcitur, quæ non ad alios honestiores & sanctiores vsus adhibetur; sed in vino, & iis quæ vini studium comitantur, parandis rebus insumitur. Et viri fortes ad miscendam ebrietatem. Vera enim diuitia, & vatibus opportunissima non hæc sunt; sed illa de quibus S. E. Beatum dixerunt populū, cui hæc sunt. sed, Beatus populus cuius Dominus Deus eius. & illud: A fructu frumenti, & vini,

Eccle. 1.

Psal. 110.

Prou. 14.

Prou. 16.

H77

Deut. 8.

Psal. 48.

& vini, & olei sui multiplicati sunt. In pace in idipsum dormiam, & requiescam; quoniam tu Domine singulariter in spe constituisti me. Atq; ita hoc verbum Chaldaus interpretatur, Et viri Domini diuitiarum ad inebriandum ex antiquo vino. Igitur sapientia, prudentia, fortitudinis, & facultatis definitiones ab hominibus falsò traditæ, per vatem nostrum redarguuntur: infirmata cum primis ipsorum auctoritate, deinde vsus materia indicata; postremò etiam studiis & euentibus ipsis ostensis, quibus facile arguitur, quales nam res illæ sint, quæ eiusmodi studia excitent, & euentus habeant.

Qui iustificatis impiū pro muneribus, & iustitiā iusti aufertis ab eo.

Sapientium, prudentium, fortium, & potentium istorum consilium, & officium cuiusmodi demum sit, ostenditur, quo nihil magis à vera sapientia, fortitudine, & facultate alienum esse potest. Neque enim vllus verè sapiens iniuriam pro iure, aut ius pro iniuria definit. neque quisquam verè fortis, qui neminem præter Deum timeat, omnia præter virtutem contemnat, potiore iniustitiam quàm iustitiam sibi esse putare potest. Neque verè diues animo aliquis muneribus corrūpitur. Itaq; ex repugnanti euentu definitiones & rationes illæ redarguuntur. Iustificare impiū pro muneribus, est, eum qui causa inferior est, superiorem pronunciare. Iam enim quid illud verbum impius & impietas in forensi sermone significet, docuimus. Reum igitur absolueri hoc loco est, & illud etiā aliud in eodem genere scelus est, cum vel innocentis, vel iusta postulantis causa proditur: idq; non ex ignorantia, quæ tamen ipsa culpa quoque est; sed, quòd scelestissimum est, pro muneribus, quæ tantū abest, ut cum sapientia constare possint, & cum fortitudine & facultate conuenire, ut vel ipsa reijci, vel si admittantur, sapientiam exulare necesse sit. S. S. E. Quia munera excacant oculos sapientium, & peruertunt verba iustorum. Quòd verò hic versus commune omnium studium spectarit, atq; eandem omnino trium illarum definitionum consequentiam indicarit, argumento est, cum ipsa relativi, qui iustificatis appellatio, sine vlla adiuncta comminatoria voce, Vx, qui iustificatis, cum etiam pæna vnica, & omnibus illis generibus inferius denunciata. Propter hoc sicut deuorat, &c. cum singulis superioribus partibus propriè pænarum denunciations fuerint subiuncta.

Deut. 16.

cc.

Propter hoc sicut deuorat stipulam lingua ignis, & calor flammæ exurit: sic radix eorum quasi fauilla erit, & germen eorum sicut puluis ascendet.

Postremam parabola sententiam, hoc est, Israëliitarum reprobationē Vates hoc loco explicat, culpamq; ostendit, ob quam eiusmodi enuntiatio decreta à Deo sit; ita omnis hic locus ad vaticiniū finem vsque illam sententiam respicit, Auferam sepem eius, & erit in direptionem. Docet autem Israëlitæ populi Dei nomine, & iure, & ratione prorsus abijciendos, tam patres quàm filios; idq; virtute Euangely, quod ignis instar paleas cōburentis;

S.

impro-

improbos, & incredulos omnes absumet spiritali illa efficacitate, qua pura & simplicia omnia perficit, impura vero in cineres redigit. Radice autem appellat patres, hoc est, qui primis Euangelij temporibus fuerunt; germē vero illorum filios, qui hactenus in illa cecitate permanent, quos ut puluerem de suo loco pulsos, & per omnem orbem sparsos videmus: huius autem supplicij sustinendi, quamquam multiplex & varia causa fuerit, duobus tamen postremum admissis criminum generibus omnes insunt culpa.

Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & eloquium sancti Israel blasphemauerunt.

Ioan. 5. Sapiſſimè Christus Iudæis obiecit, ideo Euangelium non admitti, quod divina legis sanctitas & integritas violata illis, atq; malis moribus, & iniquis interpretationibus contaminata, ac prorsus antiquata iam esset. Nolite putare quod ego accusaturus sum vos apud Patrem, est qui accusat vos
Moyses, in quo vos speratis. Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi, de me enim ille scripsit. Atque antiquam legem scriptam exercituum legem appellat ea sententia qua olim legem ultionis fuisse, nunc vero gratia legem extitisse theologi dicere solent; fuit enim illa olim lex, qua peccatum ostendens, arguebat, neque vero tollebat, sed propositis pœnis vindicabat. Nunc vero sanctum Euangelium à Dei verbo allatum eloquiū sancti Israël, qui cum sanctus ipse sit, Israëlē sanctificare potest. S. S. E. Sancti eritis mihi, sicut ego sanctus sum Dominus Deus vester. hoc est, dictum illud, Et verbum abbreviatum quod fecit Dominus, verbum abbrevians, & consummans in aequitate. Itaq; legem Domini exercituum sanctā illam legem scriptam interpretamur, non ceremonialem quæ abolēda erat suo tempore, sed moralem, quæ perpetuò stabilienda fuerat; quam Israëlita vel malis moribus transgressi sunt, vel traditionibus aliis observatam violaverūt. Eloquium autem sancti Israël verbum Euangelij à Christo Filio Dei habitum exponimus; cuius auctoritas planè diuina fuit. S. S. E. Nouissimè autem locutus est nobis in Filio, quem constituit heredem vniuersorū, per quem fecit & secula; utramque autem partem illis Christus ipse obijcit. Si autem Moysis litteris non creditis, quomodo verbis meis credetis? Huiusmodi verò iam suo tempore admitti cœpti sceleris, pœnas paulatim illustribus exemplis, Deum ab Israëlitis repetiturum esse vates confirmat: idq; spectandum esse multis ab Israëlitarum principibus, regibusque occisis, quorum animaduersio, & diuinam iram testatura, & futura communis ultionis expectationem factura fuerat. hoc est quod Vates indicat:

Ideo iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eū: & conturbati sunt montes, & facta sunt morticina eorū quasi stercus in medio platearum.

CALAMITATES illas quæ Israëlitis olim ad captiuitatem Salmanaazaris vsque acciderant, ipsorum culpa iam diu admissa, importatas; non casu allatas, sed ob diuinam offensionē decretas hæc indicat sententia: manu
namq;

namque Domini extensa percussum populū asserit, idq; certis probat signis, qua nullo casu, sed certo consilio definiri possunt. Quod reges primum occisi & insepulti iacuerint, neque enim casus vnum genus certum, neque vno modo, & constanti ratione, sed sine discrimine genera omnia & ordines, idq; variis modis, petet. Igitur manum Domini certa capitum percussio indicat. montes autem mystico sermone reges & principes, ut alias docuimus, dicuntur: & quod reliquo populo sublimiores, perspicuiq; magis, & quod ut montes multarum rerum procreatores, ut Hebraicum nomen indicat. Sic reges multorum negotiorum, & ferè earum quæ in populo oriuntur rerum auctores esse solent. Ipse autem vates translationem indicauit. Et facta sunt morticina eorum quasi stercus. Achab & filij eius, Zacharias filius Ierobagham, Salma filius Iabes, Phakeabb filius Memabhem, & Phakeabb Ramaliabu, & alij multi principes huius diuinæ animaduersionis spectaculum præbuerunt: & multi etiā ex Iudæa principibus vsque ad Herodeam tempestatem: tamen hæc populo illi improbo, non absoluta pœna, sed iniuria, indiciāq; dolorum fuere, tunc demum absoluenda, cum vinea conductores, Herode tandem repulso, Domini offensionem in suam perniciem incitarunt, ut missis exercitiis suis, omnino perdit, & dissipati fuerint. hoc est quod Vates obnunciat:

In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Et leuabit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ: & ecce festinus velociter veniet. Neque soluetur cingulum renium eius, neque rumpetur corrigia calcamenti eius.

ROMANI exercitus ad Israëliti populi vastationem futuri mentem & voluntatem, pertinaciam & constantiam, disciplinam & diligentiam, facultatem denique omnem, ita Vates describit, ut rei gerendæ exitum facile ostendat. Principio rem ipsam non casu, sed diuini consilij auctoritate suscipiendam esse illa oratione docet. Et leuabit signum, deinde studiū, & communē voluntatem, & sibilabit ad eum de finibus terræ. Sibilatio namq; vocari & cogi solent, qui idē aliquando consilium, eademq; partes sequuntur, ut in grassatoribus aliisq; hominum & factionum cōspirationibus videmus: maximè enim ad rem gerendam concordia argumentum est, si solo sibilato homines congregentur, etiam si variè dispersi fuerint. Odium autem sui omnibus nationibus mouerant Iudæi, quas sibilato Deus ad horū vastandam regionem, ex omnibus locis, vbi Romana legiones erant, conuocauit. Studium etiam & voluntatem illud significat, & ecce festinus velociter veniet. diligentiam verò & disciplinam, atque animi constantiam, illud: Neque soluetur cingulum renium eius, neque rumpetur corrigia calcamenti eius. Tanta cura & sollicitudine tantāq; diligentia erunt, ut vel perpetuas noctes vigilare possint; vel id, quod capiendum est somni, non expoliati, sed induti & calceati capiant. neque rumpetur corrigia.

Hebraicum verbum hoc loco Euelli significat; antiquorum calceus corrigiis & funibus cruri harebat, ut pedem comprimeret; quem aliquando describemus: tamen, cubitum ituri, soluere, & calceorum ligamenta laxare solent: grauior namq; somnus constrictis est. At verò hos, quos indicat Vates, neque hoc etiam curaturos ait, idq; expeditionis causa. Atq; hæc tunc voluntatem & studium, nunc deinceps facultatem describit.

Sagittæ eorū acutæ, & omnis arcus eius extenti: vngulæ equorum eius vt filex, & rotæ eius quasi impetus tempestatis.

IN facultate describenda celeritas etiam conficiendi negotij adnotatur, ita enim parata, ita exposita, & probata omnia arma bellica illius exercitus fore ait, vt nō modò prompto animo, sed manu & apparatu præoptissimo res agatur. Neq; enim opus illis erit sagittas acuere, cum acuta omnes è domo, & ex via afferantur: neque arcus tendendi spatium postulabitur, quibus tensi omnes sint; neque reficiendis aut mutandis equis vacabunt, quos exercitati simos, & durissimos, firmissimos, ac silicis instar vngulis durissimis habebunt. Quadrigæ quoque rotis turbinis in modum velocissimis, & leuissimis vtentur, tanta celeritate, vt nouis, aut refectis opus non sit. Præter studium & facultatem animus quoque, & dexteritas atque efficacia; deinde & effectus euentusq; adnotantur. Rugitus eius vt leonis, rugiet vt catulus leonum. Nullum animal leone fortius intrepidumq; magis esse sacra philosophia docet. S. S. E. Quid dulcius melle, quid fortius leone, nulliusq; vox terribilior. S. S. E. Leo rugit, & quis non timebit? Hic se per similem fortitudinem, impetum, & intrepidam alacritatem Romanis militibus ad vastandam Iudæam mittendis additum iri Vates confirmat, quorum vel solo clamore ij, quibus bellum inferendum sit, perterreantur. quippe cum non vnus tantum, sed multorum leonis catulorū rugitus à singulis referendus sit. Neque verò illum fremitum frustra edendum, quem leonum more præda captæ secutura sit. S. S. E. Nūquid rugiet leo in saltu, nisi habuerit prædam: numquid dabit catulus leonis vocem de cubili suo, nisi aliquid apprehendat. Hoc ingenium, atque adeò hanc prædæ certitudinē imitatuos esse Romanos diuina offensionis ultores Vates prædicat.

Et frendet, & tenebit prædā, & amplexabitur, & non erit qui eruat.

Hoc versu Vates euentum describit, hoc est, grauissimum bellū, & cruentissimum Israëlitis inferendum: ad quod depellendum atque vincendum, quanta inopia, quantaq; imbecillitas futura sit, continuo subiungitur. Etenim tanto terrore exanimatis, tantaq; impetus vi petitis, neque proprii consilij, aut roboris; neque petendi aliunde auxilij copia constabit. Non erit qui eripiat, namque si terram hominē (que implerent, omnes sibi inimicos, & capitales hostes sentient. Si calū, & Deum vt grauissimè iis offensum, ita auersum quoque experientur; hoc est quod dicit:

Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: [quo nihil terribilius, nihilq; est in natura quod compeisci minùs possit.] Aspiciemus,

mus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius.

Humani auxilij frustra querendi significationem illud habet, conspiciemus in terram, & ecce tenebræ. tenebras consilij & auxilij inopiam interpretamur. Tenebræ tribulationis. Hebraicè, Tenebræ tribulantis. Hostem significat, omnibus terræ partibus, vel metuendum, vel sentiendum. Auxilij verò diuini iustam subtractionem illud indicat. Et lux obtenebrata est in caligine eius. Hebraicè est, in influentiis suis. Lucis verbis Deum, diuinisq; res dici, sæpe in Commentariis nostris, & in libro De arcano sermone docuimus. Vt autem lux perpetua est & constans; lucis verò vsus non perpetuò omnibus constans (namq; influentia lucis, vel caligine, vel nubibus, vel aliis rebus obiectis impediuntur; quo minùs ab iis, quæ sub celo sunt, excipiantur) sic Deū, eiusq; auxiliū non cessare, aut deficere dicitur, sed obtenebrari, & obscurari. Atq; id non in se, sed in influentiis eius: hoc est ipsorū hominū culpa, & obiectis peccatis impedi, quo minùs percipiantur. S. S. E. Peccata vestra prohibuerunt à Vobis bonum. Huiusmodi sententia illud fuerat: Et nubibus mandabo ne pluant super eam. Itaque si legamus, In caligine eius, caligo ad Israëlitas est referenda: si verò, In influentiis eius, vt est in Hebraico, lucis influentias interpretamur; hoc est, diuinam gratiam perpetuò influentem, cuius tamen vsus aliqui non percipiant; idque non influentiarum defectu, sed sua ipsorum culpa, & obiectis impedimentis.

ARGVMENTVM VATICINII V.

COMMUNIS populo ferè omni & vniuersi erroris, & imbecillæ opinionis de particulari erga hominum res providentia conuolende causa, maiestatis, auctoritatis, sapientia atq; consiliorum suorum specimen Isaiæ vati admirando, arcanoq; spectro Deus dedit. Simul etiam ob illam dubitationem: atq; ob natas ex illa populo culpas & stultitias, grauissimam excacationis animaduersionem Euangelij tempore futuram ostendit. Huius autem Vaticinij quod magnam, & multorū tum apud Philosophos, tum apud Theologos mysteriorum refertis rationibus constet, magnum quoque & prolixius interpretationis genus exigere videtur, idq; nobis inuocato per carmen auxilio est inchoandum.

Calorum terræq; fator, qui maximus omnes
 Prospicis omnipotens res, Pater, atq; foves:
 Qui facis ar dentes mundi per templa ministros,
 Numinis iudicia hac plurima ferre tui:
 Tange animum puris flammis igniq; corrusco,
 Vt tua sacra videns dicere ritè queam.

CAPVT VI.

IN anno quo mortuus est Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum & eleuatum: & ea quæ sub ipso erant, replebant templum.

MULTA sunt nobis in hoc Vaticinio obseruanda, quæ integros sibi libros postulabant, & maiori tum tempore, tum ingenio & facultate ad explicandum indigebant. Nos verò eum morem (si poterimus) consequemur: quem ab initio seruare instituimus, ut simplici dicentis sententia indicata, summa adnotandarum rerum capita significatione magis indicemus, quam proluxa oratione, & tamen numquam satis idonea perscrutemur. Principio illud statuendum est, Dominum quem sibi Vates visum confirmat; Deum esse sanctissimū, unicum natura, personis autem tribus distinctum: quamquam enim omnia quæ extra à diuina aguntur natura, omnium personarum indiuisa, & communia opera esse dicantur: tamen accidit aliquando, ut quædam vel Vatribus ostensa, vel sacris auctoribus narrata, vnius tantum personæ nomine referantur; ut quod de Patre & Filio seorsum inductis personis, personarumque orationibus in Psalmo canitur: Dominus dixit ad me, filius meus es tu. & de Spiritu sancto scriptum etiam est: Et Spiritum sanctum tuum ne auferas à me. & Ille vos docebit omnia, &c. Atque adeo plurima eiusmodi in sacris libris loca sunt, quæ auctoritatem quidem personarum omnium, sed nomen tantum vnius ad agendum inductum indicare videntur. Ex quo effectum est, ut minus notum & apertum veteris quam noui Testamenti seculis, & hominibus fuerit hoc Trinitatis mysterium. Neque existimo aliàs clarius, & expressius in antiquis libris indicari posse, quam apud hunc vatem hoc spectro enarrando indicatur. Is enim se Dominum vidisse aperte narrat; qui an videri ab homine possit, non est huius loci disputare, ubi de vaticinio agitur. Namque vaticinij ratio & cum diuina omnino sit, ad humanam facultatem referenda non est. Vates autem sibi hoc admirandum spectaculum clarissima & præcipua vaticiniorum forma, hoc est, visione sibi ostensum indicat: visio autem non corporeis oculis, sed mentis facultate fit; eaque non sine illustratione mentis percipi potest: ita ut qui se conspiciendum præbet: is mentem oportuna virtute ad sui contemplationem augeat, siue somnio tantum, siue ænigmate, siue clara visione opus esse, certo & arcano consilio statuatur. Nam pro rerum & temporum ratione modus ipse vaticiniorum aliter atque aliter vatribus affertur, & constituitur: omnia verò diuina virtute auctoritateque constant; neque humane facultati ex natura attribuantur, ut iam in commentariis Anosi, & aliàs sæpe disseruimus. Igitur quoniam grauissimi argumenti consilium hoc loco erat aperiendum, quod certum & firmum, atque maxima auctoritate constans esset, Trinitatis maiestas eo vaticinandi modo, quo vates affici egregie solent, hoc est, visione ostensa est. hoc verò ut sic interpretemur, & ratione ipsa, &

Aposto-

Apostolorum auctoritate adducti sumus. Nam Vates ipse non Angelum quempiam, ut præcipuam huius spectri personam indicat, sed Dominum; quem non solum nomine illo arcano appellat, sed certæ cuiusdam annotationis particula Hebraicè indicat. Deinde etiã de ministris hoc est, Seraphim Angelorum vno ex præcipuis ordinibus, sibi quoque visis mentionem facit, atque nomen ipsum quatuor literarum, quamquam commune tribus personis esse verè affirmetur. S. S. E. Hæ sunt generationes cali & terra cum Gen. 1. crearentur, in die quo fecit IEHVEH ELOHIM, terram & calu. Tamen eius nominis auctoritas ex ipso personarum ordine, Patri primum tribuitur, ut in Psalmo: IEHVEH dixit ad me, filius meus es tu. & dixit IEHVEH Domino meo, sede à dextris meis. Itaque hanc visionem de Deo Patre explicandam esse, ferè omnes expositores consentiunt. His accedit argumendi ratio: Nam cum de populi Iudaici execratione & reprobatione hic agatur, necesse est id consilium à Patre etiam, ut iudice & gubernatore esse profectum, & cum Filio, & Spiritu sancto communicatum: communia enim, & indiuisa, ut iam diximus, opera Trinitatis, à dextra (ut Theologi loquuntur) sunt. Quod verò Filius & Spiritus sanctus in huius vaticinij spectro visi fuerint, præter communis consilij rationem, & nominis etiam communicationem, Ioannes Euangelista, & Paulus Apostolus nos aperte docent: nam de Filio verba faciens, alter ait, Hæc dixit Isaias, quãdo vidit gloriam eius, & locutus est de eo. Alter verò inquit, Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam Prophetam ad patres nostros, dicens: Vade ad populum istum, & dic ad eos, Aure audietis, &c. Nemo præterea est qui in prophetico ministerio & munere Spiritus sancti auctoritatè nõ asserat. S. S. E. Spiritu sancto afflati, locuti sunt. Dei homines. Quod non hoc fuerit primum Isaiæ vaticinij, ut quibusdam videtur, inter explicandam verborum sententiam docebimus: & nunc ex ipsa scriptorum serie manifestè declaratur. Constat enim Vatem alia vaticinia edidisse in diebus Ozia, sicut ex ipso libri initio edocti sumus; ob eamque rem huius visionis & legationis tempus fuisse consilio indicatum in anno quo mortuus est Rex Ozias, hoc est, post illius obitum eodem anno; neque enim annus obitus cuiusquam antè notari, aut appellari potest, quàm is obierit. Sicut neque natalis annus ante natalem diem dicitur. Annus itaque mortis, siue, ut Hebraicè est, annus mori is est, qui à morte alicuius inchoatus notatur. Posterius est hoc oraculum in anno mortis fuisse ius, qui in diebus Ozia fuere edita. Huius autem vaticinij oportunitas propterea in anno mortis Ozia fuisse indicatur, quod eius argumentum de Diuina prouidentia, & humanarum rerum cura atque iudicio erga impios exercendo, commode inductum sit, eo tempore quo populus Regis exemplo, ut fieri solet, diuinarum rationes rerum minus credens contemnebat. Namque Ozias in senectute, & postremis antequam moreretur annis, pietatem contempsisse, & consilio violasse narratur. Sed cum roboratus esset, eleuatum est cor eius in interitum suum, & neglexit Dominum Deum suum,

Gen. 1.

Psal. 2.

Psal. 109.

Ioan. 12.

Ioan. 28.

2. Pet. 1.

1. Paral. 16.

suam, & c. Ita ut ex diuinarum contemptione rerum, & popularis gloria concilianda studio potestatum murus obire impio ausu voluerit, & contenderit, nisi caluitis lepra affectus, demum esset prohibitus. Quam verò ob rem hac præcipua pœna Rex ille affectus fuerit: cum alij idem tentantes, vel repente interitu, vel manus ariditate fuissent mulctati: ratio suo loco, Deo nobis monstrante, exponetur. Magna namq; contentionis & superbia simul atq; impietatis cogitatio regem illum inuaserat: quam quòd Isaias non satis perspectam haberet, vehementer vicem eius dolebat: quem cum propter vñctionis sanctitatem venerandum duceret, ob lepram à consortio & consuetudine hominum relegatū videbat: maximè quòd antea bonum regem, Deiq; cultorem & pium cognouerat. Eius autem primùm rei dolor, & deinde mortui regis casu vates ita afflictus videtur fuisse, ut per id temporis nihil omnino fuerit vaticinatus. Eiusmodi namq; mœrore confectum quoque Mosem oblatam aduersus exploratores grauem sententiam, & vaticinandi officio, & diuina visione allocutioneq; per aliquot dies caruisse legimus. Atque hac ratio nobis indicatur, quamobrem Isaias huius vaticinij tempus anno mortis regis, præter suum, & ceterorum Vatum morem adnotauerit, quòd videlicet huius visionis argumentum Regis quoque res & rationes spectaret: quas visio ipsa vati aliter fortassis de regis animo & mente existimanti indicare, & cogitandis proponere potuit. Nam cum Dei maiestatem, & rerum humanarum curam spectro Vates cognosceret, eo anno quo Rex mortuus esset, facile intellexit maiestatis contemptionem & prouidentia diuina abnegationem in illo sacerdotalis muneris attentato facinore delituisse. Fuere autem qui Deum quidè non negarent, & maximum, & summum, ac mortalibus venerandum suspiciendumq; esse dicerent, neq; ullam tamen inferiorum rerum, præcipuè humanarum procurationem habere censerent: quòd eam cū tanta maiestate ac felicitate nō putarent cōuenire.

Hier. Serm.
101.
Epicurus apud
Laertium.

Namq; Deos didici securum agere ænum,
Nec si quid miri faciat Natura, Deos id
Tristes ex alto cali demittere tecto.

Euripides apud
Plutar.

Fuere etiam qui magna à Deo curari, parua verò & singularia negligi arbitrarentur: hi omnes maiestatem, altitudinem, & celsitudinem cum summa quiete Deo tribuere volebant. Summam autè quietem, vñ cum gubernatione rerum ita demum conuenire existimabant, si Deus genera ipsa qua perpetua mutabiliaq; esse crederent, in uniuersum iueretur, & foueret, singularia verò negligeret. Neque salutem daret agris, neque calamitatem importaret hominibus, & multa huius generis indoctè simul atq; impie quibusdam credita atq; dicta sunt. Namque de iis, qua diuinam inficiati sunt naturam, ut de portentosis atq; omnino explosis sententiis, nulla in hoc argumento mentio est; ij autem visione hac nunc redarguuntur, qui excellentia diuina statuenda causa prouidentiam & curam, vel omnium, vel minorum negabant rerum. Vidit igitur Deum Isaias quietum in primis, & nulla

Cic. de nat.
Dcor. lib. 3.

nulla perturbatione affectum, sed sedentem eundem, ac maxima maiestatis, & dignitatis gradum summum complementem spectauit. Super solum excelsum & eleuatum. At verò tantam maiestatem inferiorum prouidentia, & cura rerum vacuum non esse, neque ideo tamen minui posse, huiusmodi à se visi spectri parte vates indicauit. Et ea quæ sub ipso erant, replebant templū. Hebraicè est, Et fimbria eius, ex quo verbo cognoscimus quid interpres hac oratione significare voluerit, ea quæ sub ipso erant. Non enim vllum laborem, vllamve difficultatem muneris cuiuspiam sustinendi, in Dei maiestatem cadere, quippe cui nihil de natura, nihil de præstantia, de excellentia, de quiete & tranquillitate nihil, ob eam rem decedat mundi huius res curanti: id enim à sedente quieto & excelso, vel fimbriis ipsis vestium, quibus templum impletur, præstari potest facillimè; ita vates noster diuinam efficacitatem, qua cuncta creati gubernariq; cognouit, fimbriis, qua extrema in vestibus ora sunt, dixit esse per similem, admirando, arcanoq; significationis mysterio. Siquidem fimbria ea indumenti pars est, qua non vestitus, sed ornatus, aut distinctionis, aut signi memoria recordationisve causa extrema ora assui, attexti, aut alio modo addi solet. Cuiusmodi certa significatione ornatus, in sacerdotis veste apponi iubetur à Deo, eodem quo Isaias usus est sapius repetito nomine. Dicuntur autem fimbriae Hebraicè SOLIM; sic vocata, quòd illis etiam detractis, vel non additis, vestiendi usus constare commode possit. Plerumque enim hoc genus significationem erga eum qui indutus est, magis quam vsum alium habet. Namque in nostra etiam consuetudine, qua minori consilio quàm antiqua regitur, hoc genus munimenti in vestibus, quos Hispani Flucos vocant, ex tenuibus & pendetibus filis cōcinnatur: segmen Latini hoc genus omne & fimbrias dicunt. Significat autem spectrum diuina natura maiestatem, auctoritatem, gloriam, & felicitatem omnem, constare quidem sibi integrā posse; etiam si mundus hic non sit; quippe cum non ipsa modo Dei natura, & locum omnem infinito excessu superet; sed vel vestium fimbria tantum uniuersum impleant, hoc est, efficacitates ex diuina virtute atque gloria profectæ: quæ si Dei voluntate subtrahantur, mundus quidem vacuus & inanis reddetur. Ipse autem Deus totus integer, omninoque vestitus manebit. S. S. E. Domine Deus meus magnificatus es vehementer: confessionē & decorem induisti, amictus lumine sicut vestimento. Lumen autem quod Dei vestimentum Vates omnes esse asserunt: non mundi huius effectus, aut pars aliqua, sed diuina natura virtus est, qua se ipse sibi sufficiens ornat, & decorat. S. S. E. Deus Lux est, & tenebra in eo non sunt vlla. Ex luce autem lucere, & lucem dare natura sua proficiscitur, & emanat. S. S. E. Benedicite Domino omnes stellæ & lumen. & apud Isaiam, Quoniam stellæ, & cali, & splendor earum non expandent lumen suum, & c. Huius itaque diuini luminis fimbria totum templum replentes, prouidentia certissimam & amplissimā significant; vel minimas quasq; mundi res gubernantē, sine

שולים

Psal 103.

1 Ioan. 1.

Psal. 148.

Esa. 12.

cc

cc

cc

cc

T

ulla

vlla vel molestia, vel difficultate, vel maiestatis infinita imminutione, vel
 accretione. S. S. E. Quis sicut Dominus Deus noster qui in altis habitat, &
 humilia respicit in celo & in terra. & apud hunc vatem etiam Dominus
 excelsus & sublimis, habitans aternitatem, & sanctum nomen eius, in ex-
 celsis, & in sancto habitans, & cum contrito & humili spiritu, ut viuifi-
 cet spiritum humilium, & viuificet cor contritorum. Itaque oportunum vi-
 sionis tempus fuit, quo diuina prouidentia in dubium Regis ausu reuocata,
 graue exemplum est editum. Cuius visionis sententia cognita, cogitationum
 suarum de Regis causa errorem Vates agnoscens, confessus est, ut paulo in-
 ferius audietur: Heu mihi, inquit, quia peccaui, &c. Regis autem di-
 gnitatis causa scriptura ipsa regis factum, & consilium non aperuit, sed ta-
 men visione ad annum mortis relata & adnotata, indicauit. Animadu-
 erendum quoque est, Dei sedentis solium altum & excelsum, non solum fe-
 licitatem ac maiestatem, & quietem, sed iudicandi munus, auctoritatem, &
 officium significare, quod hac etiam pars in prouidentia rationibus cum pri-
 mis censetur: idque cum nomen solij, quod regum iudicium est; tum ipsa
 deinde narrata actio declarat. Eodem praeterea loco & situ maturitas &
 aequitas, grauitas & integritas nulla re commoti, sed quiescentis, & seden-
 tis, atque sedati iudicis indicatur. Est enim is habitus is qui causam aliquam
 sapienter cogitare & cognoscere volunt, commodissimus. S. S. E. Et narra-
 bis ea filio tuo, & mediteris sedens in domo tua. Atque verbum ipsum se-
 dere, iudicium causas cognoscentium officium exercitationemque significat.
 ut, Sedit Moyses ut iudicaret populum: qui assistebat Moysi a mane usque
 ad vesperam: & dixit Moysi socer, Quid est hoc quod facis populo? Cur so-
 lus sedes? Visionis igitur argumentum eiusmodi est a reprehensionis & ob-
 nuntiationis subiecta sententia, non (ut videbatur) alienum. Namque in
 eodem de prouidentia errore, isdemque malis cogitationibus populum versa-
 tum esse, orationis explicata ratio arguet manifeste. Quamquam verò mul-
 ta ab Hebraeis, Chaldaeis, antiquis Graecis, ac Latinis viris, qui de rebus di-
 uinis scripsere acutissime & diligentissime, cogitata & tradita sunt: quae
 nobis ad huius visionis explicationem afferri possent: ne tamen impedimento
 sint, quo minus proposita breuitati satis fiat, illis consulto in iustum oportu-
 numque opus relicto, vaticinij explicatio ex ipsa verborum simplici signifi-
 catione petenda est. Diximus igitur, Trinitatis imaginem eo modo, quo per
 visionem cerni potest, Vati fuisse ostensam: quoniam verò visionis & vati-
 cinij huius argumentum, ad prouidentiam, & humanarum rerum cognitio-
 nem & curam, maxime autem ad iudicium illud diuinum summa aequita-
 te in probos improbosque exercendum, ob eam causam Dei erga res ipsas, mun-
 dumque omnem ratio atque habitudo vati demonstrata est. Qui Dominum
 se vidisse ait sedentem, hoc est, nullo motu, nulla mutatione affectum: sed
 quietum, & felicem integritatemque suam habitu ipso sedendi ostendentem:
 idque super solium excelsum & eleuatum. Est autem solium hoc excelsum pri-
 mum

mum supremumque omnium calum, quod ambitu suo omnia mundi corpora
 partesque continet: hoc verò a Deo gubernari vates significat: ita tamen ut
 nihil Deus a calo ipso vel accipiat, vel ferat, aut patiat. Neque enim in
 ipso solio; sed super ipsum sedens visus est. Itaque illa particula super, im-
 perium & excellentiam atque praestantiam ipso solio infinito intervallo su-
 periore significat. Ita ut siue calum ipsum moueatur, siue immotum alios
 subtus se motos contineat: tamen Deum non in se, sed supra sessorem habet;
 a quo ut equus & currus a sessore vel auriga regitur, & pro arbitrio gu-
 bernatur. Auctoritatis itaque & gubernationis rationem ab omni regen-
 tis passione aut mutatione alienam oratio illa, Super solium, significat. Sic
 etiam Iacob scalam vidit, & Dominum stantem super eam. Eademque sen-
 tentia Moses Deum equitorem cali appellauit. Ascensor, inquit, calo-
 rum auxiliator tuus. Ascensorem autem interpretes Latine satis apte pro
 equitatore reddidit. & David: Iter facite ei, qui ascendit super occasum:
 Dominus nomen illi. Quibus omnibus locis Deus gubernator supremus
 asseritur. Eleuatum & excelsum. Hebraica lingua idiotismus docet ad-
 iuncta hac, eleuatum & excelsum, ad utramque partem esse referenda: hoc
 est, super solium excelsum & eleuatum visum fuisse Deum sedentem ex-
 celsum & eleuatum. Atque hac ratio expositionem nostram apertissime in-
 dicat. Namque ut solij, hoc est, supremi cali epitheta sunt, excelsum & eleu-
 tum: sic Deo quoque attribuuntur, etiam apud hunc vatem, sic dicit: Ex-
 celsus & eleuatus habitans aternitatem, sanctum nomen eius. Eadem ver-
 ba utroque loco ab Isaia probata sunt: sed in illo alio capite Dei domus ipsis
 calis superior, antiquior, & omnino praestantior indicata est. Habitans a-
 ternitatem, inquit, etenim aternitatis habitator super calos, & calos habitat.
 Est enim aternitas infinita, & immensurabilis, increata & incorruptibi-
 lis, Deoque coaena & incorporea: calum autem finitum, mensuratum, crea-
 tum, & quod perire possit: praeterea corporeum, manifestum est. Quibus ex
 rebus consequitur Deum solio ipso, hoc est, calo infinito excessu praestantio-
 rem esse: atque ideo incorporeum, immobilem, inuariabilem, infinitum, im-
 mensum; neque genitum, neque interiturum umquam. Habitus etiam ipse
 sedendi, omnium corporis habituum firmissimus est, & minime laboriosus,
 atque ideo praeter ceteras huius habitus rationes, quas indicauimus, haec
 etiam ad hanc quam exponimus sententiam, est afferenda: praeterea & im-
 perantis & dominantis hic habitus proprius, cum stare sit ministrantium
 frequentissimus. Cuius exempla sunt: Iosue filius Nun, qui stat ante te. &
 Abraham stabat iuxta hospites comedentes sub arbore. & Ego in medio ve-
 strum sto, ut qui ministrat. & Ioannes amicum sponsi se esse dicebat, qui sta-
 ret. Ideoque Seraphim Isaia duo sedenti adstantes videt, cum omni autem na-
 tura genere Deus a vatibus comparatus, ob eas, quas indicauimus rationes,
 sedens describitur. Nam cum de separatis & spiritualibus naturis mentio
 fit, sic legimus: Qui sedes super Cherubim. & Dominus regnauit, irascan-

Gen. 28.

Deut. 33.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

Psal. 67.

tur populi: Qui sedes super Cherubim, moueatur terra. Cum verò de celestibus causis: Qui sedet in calis deridebit eos. De aère verò, & iis quæ sub calo sunt: Qui ponis nubem ascensum tuum. De terra autem, & terra incolis: Qui sedet super gyrum terræ, & habitatores eius sunt quasi locusta. Priuatè etiam de pia gente sermo cum fit legitimus: Tu autem in sancto habitas, laus Israël. Sic ad verbum legitur locus. At verò præter summam illam, & omni oratione & cogitatione maiorem Dei maiestatem, quam vates sibi visam ait, ostendit etiam curam & providentiam erga uniuersum mundum, partesq; mundi omnes, sibi abundè fuisse cognitam. & ea quæ sub ipso erant, replebant templum. Hebraicum nomen HEICHAL, partem illam mediam templi significat, post sanctum sanctorum proximè sitam; quæ mundi huius referebat imaginem, primam igitur gubernandi auctoritatem, Deo vates hæc enus attribuit, eius præterea gubernationis ministerium spiritibus & mentibus iis, quæ separate dicuntur, assignat.

Et Seraphim stabant desuper illud: sex alæ vni, & sex alæ alteri. duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, & duabus volabant.

ANGELOS omnes ministratorios spiritus esse, & Paulus, & Iudas Apostoli docuerunt. Angelos autem communi verbo appellamus omnium spirituum ordines omnes: quos Philosophi intelligentias dicunt. horum maximam in ministeriis obeundis, tum celeritatem, tum efficaciam esse, duarum rerum, spiritus & ignis imagine Vates ostendit. Qui facis Angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem. Atque de spirituum genere & ministeriis ac muneribus, deq; horum verborum usurpatione multa in libris De arcano sermone scripsimus: plura aliàs, & exactius; Deo volente dicturi. Hæc tantum ratio illa exponenda est, qua spiritus illi, siue omnes, siue aliqui tantum Seraphim dicuntur. Hoc enim nomē ab efficacitatis vehemētia & vi sortiti videntur: nulla nāq; res aut citius, aut certius, aut acrius quàm ignis vim suā ostēdit: neque magis in omnes partes durissima etiā & firmissima quaq; tentans, & peruincens penetrat. S. S. E. Ante faciē indignationis eius quis stabit, & quis resistet ira furoris eius. Indignatio eius effusa est ut ignis, & petra dissoluta sunt ab eo. Ex multis autem verbis quibus ignis efficientia Hebraicè dicitur, vehemētissimā & efficacissimam rationem significat, SERAPH, unde nomen plurale Seraphim est factum; namq; extremi ignis effectus penetrandi, dissoluendi, & coagumentandi huius verbi usurpatione indicatur: ita ut omnis illa in latericio fornace, & in calcis conficienda arte ignis efficacitas hoc verbo repetito significetur, siquidem ubi nos legitimus, Venite, faciamus lateres, & coquamus eos igni, Hebraicè est, NISREPHAH LISREPHA, comburemus ad combustionem. Ex his autem indicasse satis apertè videmur, quid nomē SERAPH singulare, & Seraphim plurale significet, ut ratio illa cum illo hemistichio vatis quadret, & ministros tuos ignem vrentem. Horum numerū nullum

certum

certum nobis Vates indicauit à se visum: sed multos tamen fuisse pluralis nominis forma arguit. Hos ministrantes Deo habitus ipse standi, ut diximus, ostendit: ministrari autem Deo non ad ipsius vllam commoditatem, aut vsum, quippe cui nihil exterius aut detrabi, aut accedere possit, utpote perfectissimo, & infinita virtutis numini; sed ministerium ad mundum ipsum, atque ad eò ad homines, quorum vsibus mundus conditus fuerit, pertinere vates illa oratione docet, & Seraphim stabant super illud. Seraphim, inquit, ministrabant super templum ipsum, hoc est, mundū; illis enim virtus à sedente & gubernante communicatur, qua in templum ipsum intendi & agi possit. Vox super Hebraica, mysterium indicat. ea est MIMACHAL, à verbis GHALAL, & GHALAH deducta: significat autē hac verba, alterum agere, conari, ac moliri, designare, animiq; potētiam declarare. Alterum verò ascendere, utraque verò significatio simul coniuncta docet, supernè efficaciter agere: id demum Seraphim est munus atque officium. Vox autem hoc loco à Propheta usurpata componitur ex duabus MIN, MIN, DE, DE. & GHAL, super. Igitur si locum ex verborum arcana interpretatione Latinè reddere velimus, in hanc sententiam reddi conueniet: Et Seraphim stantes de desuper cogitanter actiue illi: hoc est, & Seraphim ministrabant virtute desuper accepta, quam consulto, & prudenter infundebant ipsi templo, atque ita horum administratione mundi res geri, tū hac oratio, tum illa apertè significat à vate paulo inferius pronūciata. Et comota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis: & domus repleta est fumo. Spirituum enim voce audita, cali mouentur supremi, & hac motione virtus illa celestis, qua cuncta aluntur & fouentur in omnes inferioris mundi penetrat partes. Apertè autem Vates noster docet ministratorios illos spiritus, siue intelligentias non esse animas, aut formas calorum, aut aliorum corporum; sed separatas & mouentes atq; agentes, utpote quos desuper ipsi templo, eosq; stantes, agentesq; viderit. An verò Deum ipsum Iſaias viderit, an Angelum quempiam, vel Angelos potiùs Dei personam sustinentes, neque dubitare refert, neque nunc disputare vacat. Certo illud constat, diuinam auctoritatem huic visioni non adfuisse solum, sed præfuisse etiam: cum Paulus Spiritum sanctū relat & hoc loco orationis auctorem citet. Atq; ita quamquam Angeli fuerint quos viderit, tamen presentis Dei vati mentem illustrantis personam sustinentis, fateri oportet. Sicut & Abraham, qui tres viros (quos Angelos fuisse in confesso est) videns, tamen Deum vidisse dicitur. Apparuit autē ei Dominus in conualle Mamra, sedenti in ostio tabernaculi sui in feruore diei. Cumq; eleuasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum, & c. Itaque omnibus in his visionibus & allocutionibus non tam ministerij & ministrorum, quàm auctoris ipsius ratio habetur. Sic enim Paulus auctoritatem omnē Deo tribuit, quamquam ministrorum opera apertè indicet. Multifariam multisq; modis olim Deus locutus per Angelos ad patres in Prophetis. Quoniam

verò in omni rerum earum quæ in mundo conspiciuntur genere, siue hæc elementa, siue ex elementis composita sunt, nulla natura vel simplicior & purior, vel illustrior, vel efficacior, vel celerior, aut sublimior quam ignis videtur, ut iam diximus. Nullaque præterea aut utilior, utpote quæ calor is omnia fouetis & animantis fons origoq; sit. Nulla etiam terribilior, quippe quæ comburere, & consumere omnia, & in cineres redigere valeat, quæcumq; comburi & consumi possunt. Hæc ratio est quamobrem diuinæ gloriæ & virtutis imago, siue à Deo ipso obiecta; siue per spiritum representata fuerit, ignis in speciem sit olim tum Vatribus, tum etiam aliis personis visa. Sic enim David ministros Dei ignem vrentem effecit. & Daniel: Thronus eius flamma ignis, rota eius ignis accensus. Fluuius igneus rapidusq; egrediebatur à facie eius. & in lege scriptum est: Et habitabit gloria Domini super Sinai, regens illum nube sex diebus: septimo autem vocauit eum de medio caliginis; erat autem species gloriæ Domini quasi ignis ardens in conspectu filiorum Israël. Atq; hæc specie primum Deus, vel potius Dei personam sustinens, Angelus Moysi visus est. Apparuitq; ei Dominus in flamma ignis de medio rubi. & Manoah Sampsonis pater: nuntium per quem celeberrimi filij promissum acceperat, institutionemq; edoctus fuerat, ignis visi argumento Dei Angelum, diuinæq; gloriæ ministrum esse cognouit. Cumq; ascenderet flamma altaris in celum, Angelus Domini pariter in flamma ascendit: quòd cum vidissent Manue & uxor eius proni ceciderunt in terram; & ultra eis non apparuit Angelus Domini: statimq; intellexit Manue Angelum Domini esse, & dixit ad uxorem suam, morte moriemur, quia vidimus Dominum. Consentaneum itaq; est, ut ministri etiam ipsi diuinæ gloriæ eodem ad ministrandum efficacitatis genere videantur, hoc est, ignita virtute deducta & communicata ex illo fluuiio igneo ac rapido, quæ Daniel à facie eius egressum videbat: ex qua etiam re cognoscitur virtutem omnem quæ spiritibus illis insit, auctorem Deum agnoscere, id quod & vates noster illa voce, De desuper, indicauit. Hanc quoque explicationis nostræ rationem antiquus ille Chaldaeus Paraphrastes egregie significauit. Vidi, inquit, gloriam Domini manentis super solium suum excelsum & subleuatum in cælo supremo: & à fulgore gloriæ plenum est templum: ministri sancti in celsitudine ante illum.

Illud præterea nobis adnotandum oratio ipsa indicat, spiritus illos non modo naturæ virtutis actionisq; suæ, sed etiam durationis & permanentiæ auctorem Deum agnoscere; ita ut nulla natura præter Deum æternitatis rationem sibi, ut propriam vendicare possit. Quidquid enim habet, à Deo habet, quamobrem Deus vati visus est sedens, & quietus: idq; super solio suo proprio, utpote cum immobilitas, æternitas, quiesq; ipsa sit. Seraphim autem, non sedentes, sed stantes, hoc est, permanentes: verum non propria & immota virtute; sed ut cõstituti & fixi à superiori causa, ut vox, Desuper, indicat: ita ut non naturam solum, sed durationem quoque Deo acceptam referant.

referant: usus est autem verbo aptissimo, GHAMDIM, quod & stare, & עומדים fixum esse, ac manere significat. Ex quo verbo quæ apud nos columna, apud illos GAMVDIM, vocatur. Sic ob firmitudinē & statum dicta, quas tamen עמודים ab architecto & parari, & confici, & constitui necesse sit: profectò multis mysteriis refertissima sunt sacrorum orationes librorum, quibus pro dignitate indicandis, nullum tempus, nullum humanum ingenium satis idoneum esse possit. Atque de sex alis, earumq; situ & officio multa quoque acutissime ab antiquis disputata sunt, quæ nobis hoc loco ommissa, aliàs erunt fortassis referenda. Nunc verò properantibus ea, quæ simpliciora, magisq; coherentia videbuntur, indicanda sunt: eaq; cum ex natura rerum, tum ex ipsa verborum sacrorum significatione petentur. Alarum facultate ad eum usum prædita volatilia videntur; primum, ut sese mouendo & gestando, suasq; appetitiones profecuta, conspectus hominum interdum fugiant, & superent; interdum etiam petant, & subeant: atq; ita momento ferè temporis auem ex terra auolatem, vel in altissimas nubes sese abdere, vel quam longissimè in alios tractus, quò noster non pertingat intuitus, rapere videmus: præterea dorsum, corporisq; sui bonam partem, aues, dum non volant, alis munire ac tegere solent. Est autem Hebraicum ala nomen CHANAPH, curuitatem, flexionem, & angulum, atq; extremitatem significat: sic nonnumquam legimus, alam vestimentorum, hoc est, extremitatem summam, qua apprehendere possumus aliquem, retinendi causa. Atq; ita ala Angelis attributa ex ea significatione videntur, qua eorum ratio nobis vel nota esse & apprehendi, vel celari, & cogitationem fugere humanam potest. Est autem ex spirituum ratione cognoscenda triplex definitio, prima enim sese contemplandam præbet ipsorum natura & habitudo, quatenus in sese est, à Deoq; auctore, & prima causa pendet. Secunda verò est, eorum munus & ministerium quatenus orbibus cali, & cæteris mundi partibus mouendis, vel afficiendis præsumt. Tertia autem eorundem cum hominibus agendi ratio, siue ipsis cum Prophetis, siue cum cæteris hominum ordinibus negotium intercedat. Ex his tribus definitionibus primam & secundam difficillimam, immo potius celatam negatamq; esse mortalibus ad cognoscendum vates manifestè indicat. At enim duabus alis, quibus expansis & diductis Seraphim faciem videri fortasse contigerat: tamen velatam fuisse, ita ut à mortalibus non videretur. Duabus itidem alis eorum pedes quibus starent, tēploq; insisterent, velatos quoque fuisse, duabus autem volatū, hoc est, id ministerium quod ad homines pertineret, exerceri: idq; etiã esse cognitu difficillimum, utpote celerrimum & inuestigabile. Volantis enim auis via quam fuerit, quæve futura sit, neque notari à mortalibus, nec indicari potest: ea enim in aère constat; qui nisi quam partem sui auis occupet, nullam aliam aut antè occupatam vestigio aliquo, aut post occupandam, signo villo coniectare sinit. S. S. E. Tria sunt difficillima mihi, & quartum penitus ignoro, viam aquila in calo, & c. Atque hæc nobis huius alarum imaginis explicatio

& sententia est, videlicet illorum separatorum spirituum naturam, & mo-
 uendi administrandiq; mundi ratione plenè mortalibus cognoscendam ne-
 gari: quamquam disputari & agitari à magnis philosophis audiamus. Id
 verò clariùs quodammodo cognosci ministeriũ, quod homines spectat, tam-
 etsi non vsquequaque plenè, utpote cuius presentiam experiri possumus,
 exercendi verò ratione celerrimam ad eò esse, ut cognosci difficillimum sit.
 Videmus enim Angelum cum homine vel expressis verbis, vel obiectus mēti
 spectris, vel aliis signis & imaginibus agentē, certam autem rationē quem-
 admodum id fieri necesse sit, secundum naturā reddere non possumus. Atq;
 hac volatus definitio est, hoc est, ministerij Angeli erga homines exercitatio;
 ut ipse Isaias inferiùs declarauit. Et volauit, inquit, ad me vnus de Se-
 raphim, &c. Nunc verò hac ex verbis ipsis confirmanda sunt. Duabus,
 inquit, velabat faciem eius. Suam ipsius faciem vnusquisque ex illis ve-
 labat duabus alis, arcano autem sermone facies naturam ipsam & substan-
 tiam. Atq; idē etiā quod apud Latinos SESE IPSVM significat. ut, Tange
 os eius, & carnem eius, & tum videbis quòd in faciem benedicat tibi. &
 Posteriora mea videbis, faciem autem meam videre non poteris. Prater ea,
 PANIM, Hebraicum, quod Latine faciem dicimus, respectum & habitudi-
 nem, & relationem ad rem aliam (ut Dialectici loquuntur) significat: ut
 Hebraicè scientibus est manifestum: ex qua significatione panes facierum
 sunt dicti, quos aliquando panes propositionis vocamus: quòd ante Domi-
 num perpetuò appositi essent. Quibus ex rationibus illud interpretati su-
 mus. Cuius nam propria definitionis illi spiritus sint, & quē admodum sese
 erga Deum habeant: in diuina videlicet agnoscēda & colenda natura planè
 exploratum hominibus non esse; hoc tamen certum est, illos ea ratione sem-
 per esse Deo presentes, nunquam verò semotos, neque enim illis alis volare,
 sed tantum velare facies suas visi fuere: conuenit planè hac ratio cū Chri-
 sti sententia: Dico autē vobis, quòd Angeli eorum in calis semper vidēt fa-
 ciam Patris mei, qui in calis est. Duabus velabant pedeseius. Nomen pe-
 dis pro munere, officio, & ministerio, atq; ad eò pro cōsuetu exercitio sapis-
 simè in sacris literis vsurpatur; ut, Et benedixit te Dominus ad pedes meos;
 & Dapauperibus ambulanti in pedibus Domini mei. & illud, Non
 veniat mihi pes superbia; &, Ego sequar, inquit Iacob, ad pedes operis. Ita-
 que huius loci sententia est, Seraphim a stare quidem templo, atq; illi supe-
 riores vim actionemq; suam impertiri; idq; exercitij & muneris habere, atq;
 prestare, immotos tamen ea quoque parte, utpote inferioribus illis alis non
 velantes, verum eam rationem omnem hominum infra se positorum, oculis
 occultare & celare. Sunt autē ala, ut diximus, rationes illæ, quibus vel ac-
 cedere, vel apparere, vel recedere, & occultari abata possunt. Atq; in spiri-
 tibus separatis idem etiā huiusmodi significat imago. bina verò propterea
 dicuntur, quòd duo semper in cognitione esse necesse sit; cognoscētē ipsum,
 cognoscēdam rem. Igitur cognitionem ipsam alis impeditam, dicere perinde
 est.

est; ac si tum ex profunditate & magnitudine rei cognoscenda, tum ex im-
 becillitate cognoscentis impediri & occultari interpretemur. Duabus verò
 volabant. Tertiam illam examinandi rationē quam spiritus erga homines
 ineunt, ostensam vati diximus: ita tamē ostensam, ut certam experiri con-
 tingeret; omnino verò intelligere non contingeret; utpote quam volatu ex-
 pediri Vates vidisset. Ita ut rebus quæ constant quidē & sentiuntur, com-
 prehendi tamen prorsus, & teneri non possint: aptè quadret voladi imago,
 ut velut somnium volans nō inuenietur, transiet sicut visio nocturna, ocu-
 lus qui eum viderat, nō videbit, neque vltra intuebitur eum locus suus. hac
 apud Iob volatus definitio est, ac de Deo scriptum est: Ascendit super Che-
 rubim, & volauit super pennas ventorum. In hoc autem spectro optimè ex-
 rerum dignitate, spirituum ratio omnis disposita, & constituta est. Namq;
 prima causa quamobrem natura illa creata fuit, Deus ipse est, ad quem fa-
 cies spectat. Prostrata mundus, quem ex diuino consilio regit, media autem
 homines, in quorum gratiam mundus est conditus; quamobrem medius, hoc
 est, facie inferioribus, & superioribus mundo alis ministrare visi sunt, atq;
 aliis rationibus immoti stare. Hac verò quæ ad homines pertinet, multi ve-
 nire, & ire, accedere, & recedere, denique volare dicuntur. Id quod aperte
 diuus Paulus docet: Nōne omnes sunt administratorij spiritus in ministe-
 rium missi, propter eos qui hereditatem capiunt salutis? Huius autem mi-
 nisterij causa variis nominibus, cum communiter, tum singulariter appel-
 lari solent, & tamen omnes missi dicuntur. ut, Missus est Gabriel Angelus
 ad Virginē. & Ego sum Gabriel qui a sto ante Deum, & missus sum loqui
 ad te, & hac tibi euangelizare. Eadem quoque ratione apparere, atq; in som-
 nio visi accedere, & discedere sæpè leguntur: illud porrò ad disciplina no-
 stra rationem atq; vsu à Vate indicatum breuiter annotare cōuenit. An-
 gelorum naturam, atq; eam quæ vel Deum, vel mundum spectat, rationem
 utpote difficillimam, & mortalibus ad inuestigandum negatam, curiosè in-
 quiri non oportere. Ministerationis verò inter Deum & homines exemplum
 imitari ac sequi vehementer expedire. Neque tantum Angelorum cogno-
 scienda natura, quantum obedientiæ imagine exprimenda religionis & pie-
 tatis officium nobis prestari.

Et clamabant alter ad alterum, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus
 Deus exercituum, plena est omnis terra gloria eius.

HUIUS loci explicationem sanctitudinis definitio illustrabit. Est au-
 tem sanctitudo, præstantia, & dignitas quadam à cateris rebus longo in-
 tervallo separata, nullam comparisonem admittēs, præter eam quæ opposita
 fit, ut inter honestum & turpe, mundum & immundum, sacrum & pro-
 phanum. Namq; honestum, mundum, sacrum, omnia hac sancta dicuntur.
 Est autem sanctum ei, quod vulgare & cōmune dicitur propriè oppositum:
 ut, Et cunctorū consecrabis manus, sanctificabisq; illos ut sacerdotio fun-
 gantur mihi. Sanctificamini, & estote sancti, quia ego Dominus Deus ve-
 ster:

ster: custodite precepta mea, & facite ea, ego Dominus sanctifico vos. Ex hac ratione templa, altaria, vestes, sacrificia, cibi, vasa, & unguenta sancta dicuntur, quae comuni & vulgari usu distincta & separata sunt: ita proprie excellentiam quocumque in genere cum ceteris incomparabilem, sanctitudo significat, quae de re plura à nobis aliàs disputata sunt. Est igitur huius praedicationis & confessionis à Seraphine educta sententia; Deum omnino excellentem esse ceteris omnibus rebus, ultra omnem comparationem praestare, idque omnibus tum naturae, tum sapientiae & virtutis, tum etiam efficientiae rationibus constare, atque eo modo & summum, optimum, maximumque esse, & maiestate, auctoritate, atque efficientia sua, terram omnem implere. Verumque esse, illum esse sanctissimum, atque omnem sanctitudinis gradum complere, atque eius etiam sanctitudinis argumentum esse prouidentiam, virtutem qua omnis terra impleatur; omni hominum generi sapientius consideranti, aperte cognoscendam & probandam, eiusque maiestati & sanctitudini ab iis impie & falso detrabi, qui terrenarum rerum gubernationem negant: quippe eiusmodi gubernatio attentè considerata, laudem sibi vendicat, quam alij, praeter Deum tribuere nefarium scelus sit, ob eamque rem ait, Plena est omnis terra gloria eius. Omnino inquirunt plurima argumenta sunt maiestatis, auctoritatis, & dignitatis alicuius, qua mundus gubernetur: quae laudari maximè oporteat. Hec nulli naturae ascribi non possunt, quippe manifesta sunt; neque casu, sed maximo consilio & virtute constare, alij verò quàm illi, cuius verè sunt, attribui nefas est. Neque enim ea vel tempori, vel calo, vel astris, vel ipsis mouentibus tribui solent, quae proprie auctoris Dei sunt. Atque adeò illi soli ab ipsis mentibus, & sacris spiritibus adiudicentur, dicentibus: Gloria eius, non gloria nostra, non orbium, non astrorum, non casus aut fortunae, quòd nulla infortunia & casus rebus gloria esse possit. Gloria enim virtutem, virtus consilium indicat; consilium verò casum & fortunam labefactat. Itaque acclamationis illius huiusmodi argumentum est. Cuius praeterea triplex adnotatio explicanda est, prima quòd scribitur: Et clamabant alter ad alterum. Hebraica phrasid habet, & clamabat hic ad hunc. Nam multos fuisse Seraphim iam docuimus: huius orationis sententia est, ordinem quendam esse in spiritibus illis constitutum, tum ad suscipienda, tum ad subeunda munera: quamquam enim omnes eiusdem principis Dei auctoritatem, virtutemque cognoscant; alij tamen alium & virtutis, & ministrationis obtinent gradum. Nam alij ab ipso Deo immediate quid agendum sit, accipiunt. Alij verò diuinam voluntatem & consilium in his, quae ad humanas res pertinent, muneribus ob eundem edocentur. S. S. E. Et audiui unum de sanctis loquentem, & dixit vnus sanctus alteri, nescio cui loquenti, vsquequo visio, & iuge sacrificium & peccatum de solationis, quae facta est, & sanctuarium, & fortitudo conculcabitur: & dixit ei vsque ad vesperam & manè. Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei viui; & clamauit

voce

voce magna quatuor Angelis, quibus datum est nocere terra & mari dicens. Nolite nocere terra & mari, neque arboribus: quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum, &c. Hunc autem suscipiendorum & obeundorum munerum ordinem, maxima concordia & constantia à probatis spiritibus obseruatum, aperte Iudas Apostolus indicauit. Angelos verò qui non seruauerunt suum principatum, sed reliquerunt suum domicilium, &c. Principatum & domicilium, gradum & ordinem, stationemque, Apostolus dixit. Sicut etiam de eiusmodi ordine in caloribus ciuitibus & sanctis viris praemio afficiendis, scriptum est: In domo Patris mei multae mansiones sunt. hac est igitur illius clamoris, siue vocationis ratio. Et clamabat alter ad alterum. Namque clamare, siue vocare, idem quippe verbum Hebraicè est, inter alia significat aliquem ad munus obeundum atque exercendum excitare. ut, Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat. & illud apertissimè, Vocauit autem Moysen, & loquutus est ei Dominus de tabernaculo testimonij, dicens: Loquere filiis Israël. Vtraque autem significatione verbi, illud docemur: alium Seraphim alium vocasse, hoc est, excitasse ad eandem appellationem & praedicationem sanctitudinis diuinæ. Ita ut cum primus clamare incepisset, secundus deinde & tertius, ceterique omnes excepissent, & referreret. Sanctus, sanctus, sanctus, &c. Iam verò quidquid illa tertio repetita appellatio mysterij contineat, vix breuiter indicare, nedum explicare abundè possumus. Etenim in primis de numerorum ratione & significatione agere deberemus, ostendereque ternarij cum simplicitatem, tum distinctionem, tribus unitatibus ita constantibus, ut tamen prima sit numerandi ratio, namque duali apud Hebraeos nulla numeri definitio constat: ut neque duarum linearum nomen nullum in figuris esse potest. Est igitur ternarius primus numerus, idemque simplicissimus, qui quae diuidi in partes non possit, distinguì verò per unitates possit: quamobrem nec multiplex, nec diuisibilis, nec variabilis, integer tamen, & vndique sibi similis est, aequalemque vndique rationem obseruat, tantum namque prima unitas à secunda, quantum secunda à tertia, & tertia à prima; quantum à secunda ratiocinandi officio distinguitur. Ex quo fit ut nulla alia rerum imago diuinæ naturae umbram nobis exprimere commodius possit, quàm ternarius numerus. Est enim natura diuina simplicissima: omnisque tum compositionis, tum diuisionis experta, sibique constantissima atque integerrima: eademque tribus personis distincta omnino; secundum diuinitatis rationem aequalibus; quae neque solui inter se, nec augeri, aut imminui, neque diuidi in partes possit. Quamobrem diuinum nomē apud Chaldaeos ternario eiusdem elementi, sibi vndique consentientis numero constat, hac figura praeterea verba rationis, ratio verò Dei imaginem quodammodo refert: ex quo fit, ut verba quae purè Hebraica censentur, ad originem relata, tribus tantum constent litteris. Atque ita huiusmodi ternarij rationibus cogitandis, diuinæ naturae umbram aliquam sequi possumus. In initio autem huius

V 2

visio.

Dan. 8.

Apoc. 7.

Apoc. 12.

Iud.

Apoc.

Apoc.

Apoc.

Psal. 2.

Apoc.

Leuit. 23.

visionis Iſaia oſtenſa auctoritatem Trinitatis integro & ſimplici numini aſcribendum eſſe docuimus: eam autem Seraphim repetita tertia ſanctitudinis appellatione indicabat: eandemq; ſingulis per ſonis ſanctitatis laudem tribuebant, Sanctus, ſanctus, ſanctus. Eius præterea laudis argumētus omnem terram plenam eſſe aſſerebant. Animaduertendum autem eſt, eandem appellanda ſanctitudinis repetitionem totidem verbis ab omnibus ac ſingulis Seraphim fuiſſe pronunciatam. Namq; apertè id Vates indicat, hunc ad illum clamantem aſſerens, & vnā tantum acclamationis formulam referens. Et clamabant, inquit, hic ad hunc. Quid autem illa acclamatio ſonaret, deinceps exponit. Sanctus, ſanctus, ſanctus, Dominus Deus exercituum. Plena eſt omnis terra gloria eius. Præterea ſanctitudinis appellatione diuina natura à cateris omnibus cum ſuperioribus, tum inferioribus eiufmodi naturis incomparabilem ſeparationem & præſtantiā ſignificat; idq; omni definitionis genere atq; integritate confirmatur: namq; ſuperlatiuum Hebraei eiufmodi repetitione circumloquuntur. ut, Tria ſunt inſaturabilia, tria ſunt difficillima mihi, &c. Itaq; triplex hac ſancti appellatio Domino Deo exercituum aſcripta, diuinam naturam (vt vna) & vt tribus per ſonis diſtincta eſt, ſanctiſſimam eſſe ſignificat. Præterea & ab Angelorum cali, & inferioris mundi naturis perfectione & excellentia longiſſimè etiam ſeparatam, nihilominus tamè in ſimis etiam mundi partibus prouidentem & conſulentem eſſe oſtendit; ſicut etiam apud Pſaltem legimus.

Exaltare ſuper calos Deus, & in omnem terram gloria tua. Chaldaus Paraphraſtes hanc laudationem hoc modo eſt interpretatus. Sanctus in cælo excelſo ſuprema domo maiestatis eius. Sanctus ſuper terram faciens virtutem ſuam. Sanctus in ſecula ſeculorum: Dominus exercituum, plena omnis terra ſplendore gloriæ eius. Eandem huius laudis rationem & diuus Ioannes indicauit ſibi oſtenſam. Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus omnipotens, qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt. Illud verò quod acclamationis initio additum eſt, Plena eſt omnis terra gloria eius. Illationis vim in argumentatione obtinet, cuius ſententia eſt, oportere omnem terram plenam eſſe gloria, & laude Domini Dei exercituum, quæ apud ſpiritus altiſſimum, apud calos & inferiora ſanctiſſimum eſſe conſtat. Atq; ita gloriā pro confeſſione & laude diuinam virtutem & efficacitatem conſequentem accipimus. vt, Date Domino Deo veſtro gloriā. Illa verò ſingularis appellatio, Dominus exercituum, eò ſpectat, vt quoniam de prouidentia, iudicio, atque animaduerſione, in hoc ſpectro, & vaticinio agitur; Dei vltoris & vindicis potentia, atq; ad res omnes gerendas facultas confirmetur. Namq; ea etiam ratione Deus ſanctiſſimus eſt, atq; Deum hoc exercituum cognomento appellari, cum de iuſtitia & iudicio, pœniſque repetendis agitur, iam ſapius docuimus. Id verò ad facultatem & potentiam ſpectare diuus Ioannes interpretatus oſtendit; omnipotentem enim vertit.

Et

Et commota ſunt ſuperliminaria cardinum à voce clamantis: & domus repleta eſt fumo.

Ex inſtituta huius ſpectri expoſitione ſatis apparet, quid hac oratio ſignificet. Seraphim, aiebat vates, miniſtrare Deo & mundo inſtantes ad eſſe; idq; quod agerent non ſibi ſed Deo exercituum, vt auctori principique ſummo continuatis laudibus tribuere, ob eam rem voces edere, quibus Dei ſanctitudo prædicaretur. Nunc autem ad vocem illam cardinum ſuperliminaria commota eſſe ait. Sunt autem in ædificiis antiquis, quæ hic ſuperliminaria cardinum dicuntur, capitula quedam, ſiue lignea, ſiue lapidea, quæ ædificiis annexa, valuarum cardines excauato foramine continent; Latini limina vocant. Eiuſmodi namq; propter ædificij molē, niſi exterius ab aliquo tacta ſint, moueri non poſſunt. Igitur à voce clamantis illa commota ſunt, qua commotione domus fumo fuit repleta: neceſſe enim eſt, igni clamante & ſonante, fumum prodire: natura enim fumus ignem conſequitur. Eſt autem ſententia Seraphinorum acclamationem qua Deus ſanctiſſimus & potentiſſimus agnoſcitur; in qua etiam illius voluntas obſeruanda prædicatur: mundi totius polos firmiſſimam etiam partem concuti, atque calos præterea moueri, qui aliàs ob magnitudinem & molē immobiles conſiſterent, niſi motorem aliquem ſortiti eſſent; cuius opera agerentur, ex eoq; motu ſpiritus illum calidum, quo cuncta quæ in mundo ſunt, foveantur, excitari, atque per vniuerſum templum diffundi: ſiue is à ſole & lucis fonte, ſiue ab orbibus ipſis calor efficiatur. Duæ enim ſunt præcipuè res, quibus omnis hæc inferiorum corporum & rerum multitudo alitur, & fonetur, calor & humor: quarum altera materia vicem, altera vita & efficacitatis officium præſtat. Præſtantior autē in actione calor eſt: quam ob rem hoc in loco præcipuè à vate eſt indicatus Ezechiel verò vtriuſque meminuit, & Ezech. 1. nubes magna, & ignis inuoluens. Atque de his natura partibus & officiis nobis plura aliàs diſſerenda Deus oſtendet. Hoc itaq; omni ſpectro cognouit Vates mundum vniuerſum à Deo Summo Opt. Max. ac ſanctiſſimo nullo labore, nulloq; negotio gubernari atq; regi, eiq; rei agenda ſacros illos atque efficientiſſimos celerrimoſq; miniſtros eſſe adhibitos; quorum officio cætera omnia ſuperiora atque inferiora gerantur, cunctaq; certiſſimam Dei maiestatem, ſanctitudinem & potentiam teſtentur ac prædicent; atque hac perpetua confeſſione hominum impietatem notent eorum, qui diuinam erga res humanas prouidentiam in dubium quocumque nomine vocauerint, cuiuſmodi nota inurebatur Ozias, qui eo anno, quo ſpectrum hoc vati fuit obiectum, è viuis deceſſerat, & ob tentatū aduerſus diuina decreta, atq; ad eò aduerſus prouidentiam ſacerdotij munus inſenſi, atq; irati Dei vim fuerat expertus: id quod tum demum intelligens vates, qui aliter de rege fortaiſſis exiſtimauerat, continuo ſaſſus addidit: Et dixi, Væ mihi, quia tacui; quia vir pollutus labiis ego ſum: & in medio populi polluta labia habentis ego habito: & Regem Dominum exercituum vidi oculis meis.

V 3

VNICO

Dicitur habere videtur: quia tacui, Hebraicum verbum DAMAM, proprie cogitare & opinari significat. Quoniam verò cogitabundi homines aliquando tacent, fit ut pro tacere vsurpetur: tamen tacendi significationem in hoc verbo ex causa ipsa silentij, hoc est, ex cogitatione repetere oportuerit; ita ut non solum tacui, sed cogitavi, & opinatus sum, exponamus. atque ex ea cogitatione tacuisse, quæ tacenda non erant, & dixisse quæ dicenda non erant, sese Vates accuset: namque continuo subiunxit: quia vir pollutus labiis ego sum. Dollet vehementer vates, atque errorē suum agnoscens, fatetur quod Ozia regis lepra percussit rationem non ex re ipsa, atque virtute desinens; sed ex cogitatione & opinione ipse unā cum populo aliter interpretatus effatusq; fuerit, quam oportuisset. atque ita cogitans, dicenda tacuerit, tacenda verò fuerit elocutus: ac oratione parum sapienti, aut cordata, parūmq; pia, labia sua polluerit, unā cum reliquo populo & vulgo: nihil aliis aut cogitans, aut dicens: cum tamen oportuerit & sententia, & oratione de verbis diuinis longè lateq; remotum à vulgo & populo se esse; quippe cui ut vati Regē Dñm Deum exercituum claritius videre, atq; familiaritius cognoscere cōtingeret, atque ob eam rem Regem atq; Deum exercituum agnoscere, & interpretari consentaneum fore. Namq; non idem atque par est error, & populi de Regis consiliis & rationibus temerè existimantis, & eorum, qui familiaritius admisi regum ingenia, consilia, rationesq; cognoscere debent, ac possunt. Vates autem, quoniam iam pridem Dei Regis exercituum arcana consilia edoctus fuerat familiariter, atque prophetico spectro viderat, sicut ipse testatur: Visio Isaiæ filij Amos, &c. Et propterea hac dicit Dominus exercituum, fortis Israël, &c. Atque hoc etiam spectro eiusdem Regis Domini gloriam, & gubernandi mundi rationē intuitus fuerat, ob eam rem sibi maximi erroris periculum & supplicium metuit. Non enim ait, heu mihi & populo, sed tantum, Væ mihi: nam populus si erret, si opinione ducatur, peccat, ob ruditatem verò & insipientiam, rerumq; imperitiā, præsertim diuinarum, leuius errat, quam is qui Regem Dominum exercituum oculis videt suis. Itaq; aperte agnoscit, ut cogitationibus aliis aut verbis existimare minus sapientibus, effari sine maxima stultitiæ & peccati nota, atque periculo non possit. Hanc huius loci sententiam Chaldaicus Paraphrastes indicasse videtur. Væ mihi, quia peccavi, quia vir obnoxius reprehensioni ego sum; & in medio populi: quia abominatus in peccatis ego habito. Nam gloriam maiestatis Regis seculorum Domini exercituum viderunt oculi mei.

Et volauit ad me vnus de Seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari, & tetigit os meū, & dixit: Ecce tetigit hoc labia tua; & auferetur iniquitas tua, & peccatum mundabitur.

Hanc quoque actionem spectro sibi visam vates ait, vnum ex Seraphim quas astantes ministrantesq; conspexerat, subito aduolantem ignito carbone

ex

ex altari forcipibus sublato, peccatum suum confitenti sibi os contigisse, atq; ei actioni orationem etiam addidisse. Ecce tetigit hoc labia tua, &c. Quæ omnia perinde ac cetera narrati spectri partes non ex simplici, sed ex allegorica verborum significatione exponenda breuiter nobis sunt: eandē quam instituimus viam persequuntis. Atq; volatum illum spirituum ad homines, ministerium erga homines cum aliis, tum Prophetas esse diximus. Agnouerat autem vates errorem suum, quod de Ozia regis tacti, atque celeriter e visis sublatis causam ex propria cogitatione interpretatus, non sapientius quam populus omnis excepisset, atque egisset, eo quod ante illū postremum vsurpati muneris facinus, nihil vsia in omni vita crimini datum fuerit, ut eius historiam legentibus constat, vnus autem solum criminis causa in tantum regem à Deo grauius animaduersum esse, & populo, & vati non ex præscripto & veritate, sed ex opinione iudicati durum visum ac dictum fuerat: sed iam ipsam rem rectius existimanti, atq; peccatū agnoscenti, pœna tamen per ministrum iusta irrogatur, qua simul & præterita expietur culpa, & in posterum cautio fiat. multa autem illa fuit: Seraphim vati diuini verbi commemoratione increpauit, asserens non oportere Vates cogitationibus & opinionibus propriis, sed diuini verbi sententiis, præceptis, & institutis, & secum, & apud alios agere, utpote qui ministri legatiq; Dei sint, & apud ceteros homines debeant causam rationemq; omnem ex Dei mandantis voluntate, consilio, & sermone agere, ideoq; illi hoc nunc multa irrogari, ut animo ex diuini verbi efficacitate ac vi percusso, de cetero error caueatur. Ex quo eueniet, ut præterita remittatur culpa. Hac huius loci sententia est, quam verbis ipsis explicandis confirmabimus. & in manu eius calculus. Manus ministerij significat, ita ut is qui litteras, vel mandatum, vel aliquid aliud ab alio ad quempiam afferat, Hebraico idiomate, in manu habere dicatur. ut: Iuxta verbum quod locutus fuerat in manu serui sui. aliud Silonitis: Et iuxta verbum Domini quod locutus fuerat ad Baasa in manu Iehu Prophetæ. Calculum interpres noster vertit, ad scrupuli significationem alludens; alij verò interpretes carbonem ignitum ferè omnes vertunt: est autem Hebraicum, RISPAH, à verbo RASAPH deductum nomen, quod sternere, consternere, complicare, atq; incendere significat. Ex quo fit ut carbones incensi, qui placenta coquenda substernuntur, præterea & stratum edificiorum pavimentum hoc nomine dicantur. Igitur ad utramque significationem sententia relata, scrupulum carbonem ignitum Seraphim tulit: quod est verbum Dei compositum in primis, & rectum summa sapientia constratum, & sibi coherens atque constans: deinde ardens, viuum, & efficax; quod vel purum os ut aurum probet, vel impurum expurget, exurat, & expiet. S. S. E. Omnia mada data tua equitas. & Cognoui Domine quia equitas iudicia tua: & in veritate tua humiliasti me. & Ignitum eloquium tuum vehementer. Quem forcipe tulerat de altari. Nomen forcipis Hebraicum MALKAHAIM. Dualis formæ à verbo מלכאים

3 Reg. 15.
8. Reg. 16.רצפה
רצף

L A.

np̄h

Gen. 2.

Gen. 11.
Ibid. 8.
Prou. 6.
Ierem. 5.
Prou. 1.
Prou. 4.

Heb. 1.

Psal. 1.

Pecf. Sat. 4.

Leuit. 13.

Num. 3.

LAKAHH, fit. cuius significatio Latina est, capere, siue accipere, vsus autem varius: namque ad ea quae vel manu, vel mente, vel appetitione capiuntur, significanda, commodè vsurpatur hæc vox. ut, Tulit Deus costam de Adam. & Accipit Abraham Saram. & Misit Noë manum suam, & accepit columbam. & Non concupisces uxorem eius in corde tuo. neque accipiat te in palpebris suis. & Renuerunt accipere disciplinam. Vnde non raro pro doctrina & disciplina huiusmodi vox in vsu est. ut, Audiet sapiens, & addet doctrinam. & Quia doctrinam bonam dedi vobis. Atque verbum Dei non temerè ex sacris libris vsurpandum, sed adhibita diligenti cum consideratione, tum disciplina colendum & consulendum esse Seraphim docuit; fieri autem non potest, ut hoc modo admotum verbum Dei, non orat, ut percellat eum cui admoetur. Vnius est enim sermo Dei & efficax, ac penetrabilior omni gladio ancipiti. Duali autem numero forcipes Hebraicè dicta disciplina rationem modumq; indicant: quæ non modo simplici verbi narratione, sed studiosa cogitatione & consideratione constat; quæ suo tempore ad propositum argumentum commodè referrî possit. S. S. E. In lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte. Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum: quod fructum suum dabit in tempore suo. Itaq; & voluntatis studium amoremq; & mentis cognitionem forcipes indicant. Quare autem ore Vatis verbum admotum sit, illud in causa est, quod diuinorum sermonum ratio non ad cogitandum modo, sed ad eloquendum etiam committi, credique soleat. Neque illi aliud quam verbum ad suam aliorumq; vilitatem proferre conueniat: id quod Seraphim expressa oratione subiuncta docuit. Ecce tetigit hoc labia tua. Hebraicum verbum NAGAGH, tangere significat, sed ad commodi & incommodi significationem refertur, ut etiam apud Latinos tango. Namque aliquem tangi, hoc est, tentari dicimus. ut, Tange miser venas, & c. Tangor cura, sollicitudine, & dolore: tangi simpliciter, hoc est, commoueri, & de caelo tactum aliquid dicimus, cum fulmine aut igni percussum significamus. Est autem Hebraica oratio eiusmodi, Ecce tetigit hic super labia tua. Cuius duplex & integra est sententia. Ecce verbum hoc, super labia tua impositum, cuius cura tibi commissæ est, Vati, qui se Deum vidisse profiteatur; hoc igitur tu, nunc percelleris, tangèris, atq; ad cognoscendum castigaberis, & ad erratum officiumq; tuum cogitandum permoueberis. Præpositio, super, curam, officium, munusq; aliquando indicat, maximè verò cum de ministris agitur. ut, Oleum quippe sanctæ vntionis est super vos. & Aaron & filios eius constitues super cultum sacerdotij. Increpat autem Vatem Seraphim ut officij immemorem sui, quem non modo cogitationes, sed & orationes suas, quibus cum populo ageret, ex diuino verbo petere oportuerat: in quo facile inuenire potuisset, diuini erga Vziam iudicij & seueritatis exemplum grauißimum atque iustißimum esse. Regem autem factum sacrilegum, & omnino improbandum censeri debere. quippe S. E. Externus qui ad ministran-

strandum accesserit, morietur. Illud verò: Et auferetur iniquitas tua, Imperatiuam habet figuram Hebraicè etiam & Latinè: namque apud Latinum interpretem non raro futurum pro imperatiuo legimus. ut, Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt praua in directâ. Iubet igitur Seraphim ut verbo Dei correptus vates, deinceps errorem deponat. hoc enim iniquitas propriè significat, quod Latinis est prauitas. Corruptum autem iam & verbi diuini vrentis vi expiatum atque emendatum, peccati remissionem consecuturum confirmat. Et peccatum tuum expiabitur. Atque hæc nobis perpetuam & simplicem in commentando sententiã secutus, huius loci explicatio apta visa est. Arbitramur autem nostrorum commentariorum lectores magnum etiam ex Chaldaicæ Paraphraseos lectione operæ pretium esse facturos, ubi multa ab auctoribus optimè explicata, multiq; utilissimè indicata sunt. Id verò opus nunc in Catholicis Bibliis Philippi Regis auctoritate & consilio Chaldaicè & Latinè excudendum curamus.

Et audiui vocem Domini dicentis: quem mittam, & quis ibit nobis?

SIGNIFICATVM nobis iam antea fuit, Isaiam eo tempore, quo Vziã lepra laborauerat, vel ob susceptam ex ea re cogitationem, vel ob dolorem ex cogitatione acceptum, vel alia de causa vaticinandi officio non fuisse idoneum; atque aliquo modo diuinam increpationem meritum: nunc verò iam illo errore deposito atq; expiato, munere suo denuo fungi cœpisse declaratum est: id autem ex Dei tum consilio & auctoritate, tum etiam virtute vati indita contigisse verbum ipsum ostendit. Et audiui vocem Domini. Hoc enim Vati est, Domini vocem audire, quod diuina virtute ad munus obeundum informari: verum illud ad communem omnium Prophetarum rationem cognoscendam animaduertendum est: quod non apud nostros tantum, sed apud Hebræos etiam auctores communi sententia traditum confirmatumq; est. Antiquis omnibus Prophetis vaticinandi munus, quocumque genere aut modo id contingeret, siue allocutione, siue visione, siue per quietem à Deo quidem auctore assignatū, sed per ministros Angelos fuisse delatum. Nonnunquam tamen à Vatribus Angelum, hoc est, proximam & coniunctam causam siue ministrum, interdum verò Deum ipsum auctorem primum citari, atq; indicari solere, ut Zacharias, Et dixit ad me Angelus Domini. & de Abraham, Et vocauit illum Angelus Domini. & apud alios, Gen. 22. Et dixit Dominus ad me. Et locutus est Dominus ad Moysen. Et vocauit Dominus Moysen. Quamquam autem omnibus in locis Angelos verbi & prophetiæ apud Vates Dei ministros intelligamus, tamen ubi nomen Domini expressum est, vel aliàs diuina appellatur auctoritas, vatum ipsorum dignitatem atq; amplificationem indicari interpretamur: qui iam Angelorum opera ac ministerio expiati atque initiati diuini nominis auctoritatem suis tribuant actionibus. Atque ita Moyses quem apud Synæ rubum, primum ad vaticinandi munus ab Angelo vocatum, & comparatum le-

Zach. 1.

Gen. 22.

cc

cc

X

gimus:

Exodi 3.

A. 7.

gimus, actionibus, orationibusque suis auctore Deum deinceps perpetuo appellavit: namque in libro Exodi sic legimus Hebraice: Moses pascebat pecora soceri sui Ithro sacerdotis Midiam, & duxit pecora per desertum, & venit ad montem Dei Horeb: apparuitque ei Angelus Domini in flamma ignis de medio rubi. Atque ita hunc locum diuus Stephanus primus Christi testis, in oratione illa sua grauisima citauit. Et expletis annis quadraginta, apparuit illi in deserto Angelus in igne flamma rubi: Moyses autem videns, admiratus est visum, & accedente illo ut consideraret, facta est ad eum vox Domini: Ego sum Deus patrum tuorum, & c. Itaque ubi iam Moyses Angeli procuratoris officio accessit ut consideraret, vox non Angeli, sed Domini ad illum facta commemoratur. Eo igitur hac ratio spectat ut Prophetarum initiatio, vel expiatio, vel adoptatio, deinde verò dignitas & amplitudo maior significetur; quibus, quamquam omnis muneris obeundi ratio Angelorum opera officioque constet; tamen admittendis & informandis Angelis primum; deinde verò informatis & sanctè institutis diuini auctoritatis nominis citatur. Eandem hanc formulam rationemque, secutus Isaias, Seraph carbone ignito sibi expiationis & correptionis ministrum; deinde verò iam correpto & informato vaticinijs auctorem Dominum fuisse, docet. Præterea & ad rem ipsam, atque ad sententiam cognoscendam obseruandum quoque est, Hebraicum nomen, pro quo hoc loco interpres reddidit Dominum, non esse nomen illud ineffabile Dei, sed simplex nomen ADONAI, quod imperium, dominationem, potestatemque significat. Namque ut deinceps exponitur, actionis, & vaticinijs ratio ad auctoritatem, & potentiam diuinam pertinet: quamobrem consultationis formam obtinet: qua propria summorum principum in grauisimis rebus expendendis esse solet. Quem (inquit) mittam, & quis ibit nobis? Vnius natura, & personarum trium auctoritatem, consilium, voluntatem, sententiamque eandem, cum consultatio ipsa singularibus & pluralibus verbis facta; iam dominationis appellatio indicat, eiusdem enim qui ADONAI dictus est, oratio illa fuit, Quem mittam, & quis ibit nobis? Vocem enim vnã Domini sibi auditam, Vates docet, eamque refert, quem mittam, & quis ibit nobis? Vni enim Trinitati aptè conuenit, posse rectè dicere, ego & nos. Neque verò hoc primum Isaiæ vaticinium obuisse dicendus est, propterea quòd responderit, Ecce ego, mitte me. Namque ille, ut iam docuimus, ante Vziæ mortem fuerat etiam vaticinatus. Neque consultatio illa diuina, quem mittam, & quis ibit nobis? de Prophetarum defectu, sed potius de defectu est, quippe eadem tempestate illa, alij quoque Vates erant, præter Isaiam, ut Amos, qui fuit in diebus Hosia, & Hosias eodem tempore fuit, Ioathã & Ezechia, & Micheas, qui vaticinatus est tempore Ioatham: Achaz & Ezechia. Itaque non querebantur vates, quorum satis idonea copia extabat; sed consultabatur potius, quisnam ex iis, qui ea tempestate essent, ad rem grauisimã ac durissimã Israëlitis obnunciandã, maiori libertate, audacia, & promptiori animo præ-

Amos 1.
Hof. 1.
Mich. 1.

ditum sese præberet. Etenim personam sustinet hoc loco Deus medici ac patris diligentissimi, qui cum egrotanti grauius homini ut sibi parceret, & abstineret diu multumque, tamen frustra consuluerit: tandem morbi impotentia & grauitate ad summum aucta desertionem, & mortem certam prædici curat, atque ad eam rem denunciandam ministrum querit idoneum & fidelem: qui apertè audacterque, medici sententiam referat & instantem obnuntiet mortem, atque medici desertionem narret: ob eamque rem vocem sibi auditam, Domini auctoritate confirmauit vates. Est autem duplex consultatio: altera quisnam Vates ad eum nuncium deferendum præ cæteris diligendus esse videatur, qui & auctoritate, & libertate, atque etiam apud illum populum agendi consuetudine valeat: altera verò ut delectus quispiam sit, quis nam erit qui tam grauem nuncium aduersus insolentem & contumacem populum, non sine magno sui periculo suscipere velit; cum soleant vates eiusmodi legationes, vel quòd duras ac graues, vel quòd apud difficiles personas agendas intelligant vehementer recusare, & deprecari. ut Moyses, Quis sum ego, ut vadam ad Pharaonem, & deducam filios Israël, & c. Obsecro Domine, mitte quem missurus es. & Ieremias, Aha, Domine, inquit, nescio loqui, puer ego sum. Prioris consultationis argumentum continet, quem mittam; posterioris verò, & quis ibit nobis? Cuius loci illa sententia est: quis nam tam duram prouinciam suscipere, fideliterque administrare velit; ita ut nullo metu, gratia, odio, aut alio mentis affectu perturbatus, auctoritatem, consilium non ex propria cogitatione, aut sententia, sed ex præscripto nostro acturus, dicturusque sit. Nam Isaias peccatum suum fuerat confessus, quòd cum Dominum exercituum vidisset, tamen cogitauerat, & tacuerat dicenda, & dixerat tacenda in medio populi pollui labijs. Hanc itaque significationem habet illud nobis? Igitur Vates ut correptus iam, & vero verbo diuino animatus, sese illi legationi suscipiendæ vltro offert, ac præbet ministrum, utpote qui fidem in primis seruandam profiteatur, atque ei rei se apprime opportunum asserat apud populum agenda; quæ ipse sapiens antè hæcenus frustra ut sibi consuleret, monuerit, rogauerit, hortatus, interminatusque fuerit. Et dixi, ecce ego, mitte me. ysdem legibus & conditionibus, quas causa ipsa indicabat, sese idoneum rei agenda ministrum Deo Vates vltro præbet, quanam verò sit legatio, deinceps audiemus.

Exodi 3.

Ierem. 1.

66

Et dixit, Vade, & dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere: videte visionem, & nolite cognoscere. Excæca cor populi huius, & aures aggraua: & oculos eius claude, ne forte videat oculis suis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat, & conuertatur, & fanem eum.

Huius legationis argumentum satis apertè nobis est ab Apostolis & Euangelistis indicatum: pertinere enim ostenditur ad extremam Israëlitarum (secundum carnem) repudiationem, & abdicationem Dei decreto editam, ob Euangelium, Euangelique ministerium, & Pontificem Iesum

Christum Filium Dei: Summa hominum impietate, insolentia, & improbitate repulsum. Oportunè autem huiusmodi decretum & consilium, anno, quo Vſias mortuus est, Deo iubente, fuit enuntiatum. Si quidem illa iam tempeſtate de diuina erga humanas res cura & prouidentia minùs rectè apud gentem illam sentiebatur: isq; error paulatim hominum culpa & stultitia auctus in immensum fuit; vsque adeò, ut nihil eorum quæ in mundo fiunt, quaq; rectè cogitantibus prouidentia clarè probare possunt, suis iam quibus par erat rationibus, existimaretur; atq; ita demum effectum est, ut neque Christi ipsius Filij Dei manifesta veritati, neque apertissimis miraculis, & conspicua virtuti locus ullus apud illos sit relictus. Ex ea autem re commeritum, ut à Deo pientissimo Patre, diligentissimoq; medico deserti Iudai indurationem, excacationem, & quod hac consequitur, internecionis periculum, adierint, atq; in eum miseria locum deuenierint, in quo plurimi ex illis hætenus manserunt, manebuntq; etiam, donec ex diuina misericordia beneficio ad Christiana lucis & vitæ usum restituatur. Hoc argumentum grauiſimum est, atq; à multis noui Testamenti locis tractũ; quod nos fusius aliquando, si Deus dederit, exponemus. Nunc verò legationis huius verborum sententiam indicabimus, argumentatione prius inuenta, breuissimèq; conclusa, cuius illa summa est: si is, qui diuina prouidentia rationes cognoscere potest, non cognoscit, stultitia morbo laborat, & dignus est ut pœna ac mulcta afficiatur; quanto corruptiorem, quantoq; grauiori pœna dignum censei oportuerit eum, qui non modò rationibus, sed manifestis exemplis tum visu, tum auditu perceptis, diuinam etiam presentiam edoceri cum potuerit, noluerit tamen, omninoq; fuerit aspernatus. Dignissimi enim Dei repudiatione, indignissimi salute omni Iudai erant: qui eousque à Dei cognitione & cultu degenerauerunt, ut non modò antiqua maiorum ea de re monumenta deserant, non modò omnia quæ ex natura & ratione duci possunt argumenta negligant, & ignorent, sed manifesta exempla oculis auribusq; obijcienda diuina virtutis, sapientia, & misericordia in Christo Iesu Dei Filio spectata auersentur, & contemnant. Hac argumentationis summa ratio, quæ secundum omnes partes illustribus expolitionibus, grauissimisq; sententiis, yſdemq; breuiter hoc commentario indicandis referta est. Principiò animaduertendum est, nullam hominibus ex natura virtute cognitionem aut certiore, aut apertiorè esse ea, quæ sensuum experimento capitur; est enim sensus humana cognitionis fundamentum. Atque hoc loco de natura vi, non de diuina aliqua loquimur illustratione, omnium autem sensuum visum & auditum præstantissimos, & ad cognitionem percipiendam commodissimos esse; cum philosophi omnes, tum sacra disciplina docuere. Namq; tactus & odoratus atq; gustus, quamquam coniunctissimi sint, resque ipsas cognoscendas propius attingant, tamen propterea quòd sint crassiores, materiam magis, quàm ipsam rerum formam & figuram sentiunt, & mentè magis etiam quàm sensus alij fallunt: id quod vno Isaac

exem-

exemplo ostendere possumus: cui tactus, & gustus, atq; odoratus fidens fecerunt, quam veritas ipsa ex auditu cõcepta, credere diſsuadebat. Namq; hædinam pellem contrectatam, Esau filij manus esse putauit; cibum autem venationis nomine & comedit, & probauit, quem hædo condito vxor parauerat: deinde vestimentorũ odore deceptus, alterũ filium sibi pro altero suppositum, complexus osculatusq; est; cum tamen vnus auditus veritatem manifestò argueret. Vox, inquit, vox Iacob, manus autè Esau. quòd si aurium officio oculorum facultas accessisset, non profectò illud iniisset consilium Rebecca, quod duorum principum sensuum virtute fractum iri cognosceret. Quamobrem certissimum testimonium, & grauiſima quedam confirmatio ad res omnes, cum humanas, tum diuinas docendas, duorum præcipuè sensuum visus & auditus officio comparari solet. Ideoq; Moyses Dei & naturam, & presentiam huiusmodi argumentis populo confirmabat: Si facta est aliquando eiusmodi res, aut vmquam cognitum est, ut audiret populus vocem Dei loquentis de medio ignis, sicut tu audisti, & vidisti. Si fecit Deus ut ingrederetur, & tolleret sibi gentem de medio nationum, per tentationes, signa, atq; portentia; per pugnam & robustam manum, extentumq; brachiũ, & horribiles visiones, iuxta omnia quæ fecit pro vobis Dominus in Egypto, videtibus oculis tuis: ut scires quoniã Dominus ipse est Deus, & non alius præter eum. Hac de visus testimonio: de auditu autem statim addit: De celo te fecit audire vocem suam, ut doceret te. Deinde de utroque iterum ait: Et in terra ostendit tibi ignem suum maximum, & audisti verba illius de medio ignis, quamobrem in his duobus sensibus ad cognitionem opportunitissimis, maxime cupiditatem homini cognoscendi causa, à Deo iniectam fuisse, sapientes docuerunt. Sicut in eandem sententiam S. E. Auerrem audientem, & oculum videntem, Dominus fecit vtrumque. Igitur Deus Israëlitico populo extremam ex stultitia & impietatis morbo miseriam, & internecionem per vatem suum denuntiat, eamq; culpa, & vitio proprio adeundam, qui obstinata improbitate sese vsque adeò à sanitate alienauerit, ut aurium & oculorum sensibus iam hebetissimis, & obtusissimis utatur; ut nec illustrissimas res videat, nec verba vitæ, planè diuina, percipiat. Eum autem ægrotũ, qui ita fuerit affectus, alienissimum à sanitate, interituq; viciniſsimum medici omnes indicant: maximè cum huiusmodi affectio ex cordis vitio proficiſci cognoscitur. Cor enim vitium membrorum princeps, si rectè habeat, bonam spem; si verò tarditate mæstum & crassum fuerit, exitij indicium medicis facit. S. S. E. Cor letum perficit sanitatem, & spiritus tristis exsiccat ossa. In eum igitur locum Iudaorũ improbitatem tandem deuenturam Deus per vatem denunciat, ut neque manifestis factis & miraculis, quæ nemo alius præter Deum facere posset, neque apertissimis doctrina & sacrorum librorum testimoniis, atq; sapientissimis & simplicissimis verbis orationibusq;, quibus etiam paruuli docebantur & proficiebant, Christi Filij Dei veritatem & presentiam in suam

X 3

salu-

salutem illi cognoscerent. Id autem eorum culpa omnino accidere, qui improbitati pertinaciter indulserint, sibi parcere ac prospicere nolentes, quamuis admoniti sapissimè, quo ad cor ipsum vitio occupatum & obductū fuerit. Atque in hanc sententiam exponendus est hic locus, quocumque modo Latine legatur: neque verò huius vitij & incrastrationis auctorem & procuratorem se esse, sed illos eosdem Deus confirmat: sibi causam fuisse tanti mali, & ex eorum obstinatione medici desertionem fuisse consecutam. Non medici, sed culpa perit sua, qui medicinam respuit, curariq; se non patitur; atq; ut à medico desituetur, committit. Itaque imperatiuus ille: Audite audientes, & videte visionem. non iubentis, sed exprobrantis oratione refert. ut, Dormite iam, & requiescite, satis est modo. & Admitte ad te alienigenam, & subuertet te. I nunc argentum & marmor, araq; & aries

Eccl. 11.
Horatius
lib. 1. Epist.
Marth. 13.
Mar. 4.
Lucz 8.
Ioan. 12.
A. 28.
A. 7.

Suspice cum gemmis, Tyrios mirare colores. Atq; ita hunc locum Christus, Euangelista, Apostolig; legunt; non ut Deo, sed eorum culpa, tum sensuum hebetudinem, tum cordis stupiditatem ascribant. Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt: & adimpletur in eis prophetia Isaie, dicens: Auditum audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non videbitis. Incrastratum est enim cor populi huius, & auribus grauerunt, & oculos suos clauerunt; ne quando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant; & conuertantur, & sanem eos. Vestri autem beati sunt oculi quia vident, & aures vestrae quia audiunt. & Paulus inquit: Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam ad patres nostros, dicens: Vade ad populum istum, & dic ad eos; Aure audietis & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis. Incrastratum est enim cor populi huius, & auribus grauerunt: & oculos suos compresserunt; ne fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant: & conuertantur, & sanem eos. quòd verò dicit: Audite audientes: siue, Auditionem audite, & videte visionem. Assueuationem & frequentiam indicat, neque enim semel ab illis verba vite audita, neque maxima & illustrissima illa Christi facta semel, sed frequentissimè spectata sunt: & tamen non intellexerunt, neque cognouerunt, eo quòd cor incrastratum haberent: ubi autem cordis officium desideratur, nihil sensuum facultas ad cognoscendum, sciendumq; valet. S. S. E. à Salomone ad verbum: Ad quid pretium in manu stulti ad emendam sapientiam, cum non habeat cor. & ut aiebat Epicharmus: *νοῦς ὁπᾶ ἡγᾶ νοῦς ἐπᾶ νοῦς*. Cor autem incrastratum appellat. Spiritus sanctus idem quòd aliàs stupidū, obturatum, & incircuncisum Apostoli dixerunt. Sic Stephanus aiebat, *Dura ceruice, & incircūcisi cordibus, & auribus, vos semper Spiritui sancto resistis*. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude. Hebraicè infinitiuo modo & tempore hæc sunt, atque confirmationem, non iussionem significant: ad eumq; modum Christus & Euangelista interpretantur. Verum id quòd exposuimus, aperte indicatur oratione ipsa, ex cordis

cordis vitio, aurium oculorumq; facultatem impediri. excæca, idem est, quòd incrastrare hoc loco, & à Christo & Paulo sic redditur. Dicimus autem Latine cecū, quòd nō videt, & quòd videri non potest: ut cacus carcer, cæce tenebra, cacus nodus, & res cacas, & ab aspectu & iudicio remotas, Cicero dixit. Illud verò quòd subiectum est: Ne fortè videant oculis suis; & auribus suis audiant: & corde suo intelligat, & conuertatur, & sanem eum; hanc habent sententiam, Iudæos ipsos malum morbumq; suum sponte fouere, & tueri velle; adeò ut nihil in illis boni sperari possit. Sensuum illam tarditatem, & cordis hebetudinem ac crassitudinem pertinacissimè adeò augentibus, ut nulla videndi, audiendi, atque intelligendi voluntas reliqua sit. Vnde pœnitentia vera, atq; hanc consecutura salus à Deo asserenda sperari possit. Itaque salutis omnem desperationem nō in medico ipso, curare cupiente, sed in agroto salutis rationem omnino auersante, esse. Est igitur oratio hæc ex consequentia, non ex antecedenti interpretanda: consequitur namq; cordis crassitudinem videndi & audiendi negligentia, & auersatio. Hanc autem conuersionis & pœnitentiæ obliuio & reiectio, tum demum curationis desperatio consequitur; omnisque hæc ratiocinatio agroti culpam, non medici defectum aut negligentiam arguit. S. S. E. Perditio tua ex te Israël, salus autem ex me. Inuitum autem & renuētē seruari nunquam contingit. Qui fecit enim te, sine te, non saluabit te, sine te: dixit sanctus ille, & doctissimus vir. Atque adeò hunc locum ita simpliciter, & ex Veritate ipsa aperiri & explicari oportuerit: magnum aliàs negotium iis qui non rectè intellexerunt, exhibiturum. Hebraicè scientibus facilis est explicatio: quippe hæc oratio non ad causam, sed ad dubitationem cum admiratione & ironia pertinet: sic ad verbum reddenda, Forfan videbit in oculis suis, & in auribus suis audiet: & cor eius intelliget, & conuerti, & sanare illi? Qui hoc modo (inquit) est affectus populus, ut cordis crassitudinem morbi diuturnitate, & curationis repudiatione obduxerit, forsan videbit, audiet, & intelliget? &c. Atq; ita continget, conuerti, & curare illi? Huiusmodi ironicas admirationis & desperationis sententias apud externos quoque scriptores obseruauimus: ut,

Ad hæc animos arugo, & cura peculi

Cum semel imbuerit, speramus carmina fingi

Posse linenda Cedro, & leui seruanda Cupresso.

Chaldaeus Paraphrastes locum hunc sic exponit: Incrastratum cor ipius populi huius, & auris eius grauata, & oculus eius obtenebratus: fortè videbunt oculis suis, & in auribus suis audient, & in corde suo intelligent, & redibunt, & remittetur illis? Atque in hanc sententiam locus hic in noui Testamenti libris passim citatur. Christus sic: Incrastratum est enim cor populi huius, & auribus grauerunt, & oculos suos clauerunt; ne quando videant oculis, & auribus audiant, & conuertantur, & sanem eos. apud Ioannem verò sic: Propterea non poterant credere, quia iterum

Cic. pro M.

Augustin.

Hor. de art. Poet.

Mat. 13.

Ioan. 12.

iterum dixit Isaias: Excacauit oculos eorum, & indurauit cor eorum: ut non videant oculos, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanentur. Hoc loco verba Excacauit, & Indurauit, neutram significationem habent. Atque ita interpretatur diuus Paulus: In crassatum est enim cor populi huius, & auribus grauius audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanentur. Sanitatem autem hic peccatorum remissionem designamus. S. S. E. Ego dixi, Domine miserere mei, sana animam meam, quia peccauit tibi. Atque ita Marcus interpretatur. Nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata. Consultio autem in hac oratione illa verba expressa fuerunt: Oculis suis, auribus suis, & corde suo. Etenim eiusmodi qui sunt, non oculos, aures, aut cor simpliciter habere dicuntur; sed oculos suos, aures, & cor suum: hoc est, ab ipsismet, non ad communem hominum rationem, sed ad suam stultitiam comparatum, vel potius deprauatum, quibus in perniciem potius, quam in salutem suam abusuri sint. Neque autem ab illa respiciunt insania, ante quam maximis incommodis affecti, suisque calamitatibus iam vehementer confraeti & exagitati, tandem excitentur: id quod grauius mentis alienatione laborantibus accidit; ut nisi extremis doloribus, & tormentis atque cruciatibus affecti, non sentiant. Id quod in huius populi rebus & rationibus euenturum Vates à Deo edoctus est.

Et dixi, Usquequo Domine? Et dixit, Donec desolentur ciuitates absque habitatore, & domus sine homine, & terra relinquatur deserta. Et longè faciet Dominus homines, & multiplicabitur quæ relicta fuerat in medio terræ.

GRAVISSIMI & pertinacissimi morbi huius causas edoctus Vates, terminum quoque & iudicationem, atque exitum doceri cupiens audiuit, tunc fore expectandum, cum extremis malis & miseris oppressi, & agitati Israëlita, aliqua ex parte reseruire, & ad se redire incipiant: ex eo namque, & deinceps gentem illam Dei medentis beneficio ad salutem esse reducendam. Atque hoc oraculo omnis Israelitarum calamitas describitur, quæ ab illis temporibus Salmanasaro ministro afferrī cœpta, & Tuo atque Adriano absoluta, ad nostram usque ætatem durat; ad eamque diem pertinebit, cum Israelitis reliquæ saluæ factæ, & restituta ad diuitias mundi, & plenitudinem instaurantur. Ciuitates sine habitatore, id est, penitus desolatæ, & Israelitarum gente carentes omnino fuisse, usque ad Euangelica tempora non legimus: semper enim vel in Iudæa, vel in Israëlitude regione aliqui superfuerunt, qui Israëliticum nomen & ius conseruarent. A Titī & Adriani temporibus nullam in Palæstina ciuitatem moribus & ciuibus Israëliticis vsam, sui iuris extitisse accepimus: si quæ autem vrbes, si quæ oppida relicta sint; ea vel nullos Israëlitas, vel non cines, verum captiuos, & hostiles, & aliàs alienos habuerunt. & domus sine homine. Vrbes, inquit, ciuibus, & domus omnino vacuæ ac deserta hominibus visentur.

& ter-

& terra relinquatur deserta. Agri inculti, & cultura defectu squallentes, & horridi, ita ut nec in vrribus, nec in agris cultor quisquam ex Israëlitis ostendatur. & longè faciet Dominus homines. Iam tum non Israelitas, sed homines appellandos; namque Israelis respub. dignitas, & Ecclesia duodecim tribubus integra constabat: aliàs nomen illud Israelis minimè legitime tueri poterat. S. S. E. Veneruntque omnes ad domum Dei in Silo, & in conspectu eius sedentes vsque ad vesperam: leuauerunt vocem, & magno eiulatu cœperunt flere, dicentes: Quare Domine Deus Israël factum est hoc malum in populo tuo; & hodie vna tribus auferetur ex nobis. & iterum: Vniuersus Israël valde doluit, & egit pœnitentiam super interfectione vnius tribus Israël. Quamobrem illis per vniuersum orbem dispersis, praefertim verò ab illis Israëlitis & sanctitate & dignitate longè alienis, non Israëlitis, sed Adàm nomen Deus hoc loco ascripsit, cuius exilium ex propria patria per quam durturum, & sine restitutionis commoditate futurum esse, etiam inter hæc signa & argumenta indicabat Deus. Et multiplicabitur quæ relicta fuerat in medio terræ. Hebraicè ad verbum: Et multiplicabitur derelictio in medio terræ. & Chaldaicè: Et multiplicabitur vastitas in medio terræ. Sic autem euenisse ab extrema illa per Romanos edita vastatione, ad nostra usque tempora compertum, exploratumque est. Namque Israëlita olim regio honestissima, opibus refertissima, vrribus frequentissima, habitatoribus rerum omnium copiosissima: quæ, si Iosepho Hebraeo credimus, ultra decem millia vrbiū intra Iudæa tribus terminos tantum continebat: post illa secula in eam vastationem hodie redacta est, ut vix vllum contineat oppidum, quod ciuitatis mereatur nomen. Verum enim verò misericordia & beneficij Dei fore Vates ait, ut non omnis secundum carnem Israël pereat; sed ut illa etiam gens propter facta patribus promissa, delectu adhibito, restituatur. Nam si amissio eorū reconciliatio est mundi, quæ assumptio nisi visa ex mortuis: & si libatio sancta, & massa: & si radix sancta, & rami. Hunc igitur Isaiæ locum aperte Paulus explicat, significans futurum, ut Israëlitarū reliquæ saluæ fiant, hoc est quod subiungitur:

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus quæ expandit ramos suos: semen sanctum erit id quod steterit in ea.

IOANNES Theologus quo tempore calamitatem terræ, & mari, atque arboribus inferendam conspexit, selectum ab Angelis in Israëlitarum gente ad salutem factum sibi visum fuisse ait: ita ut de singulis tribubus duodena millia, qui serui Dei audierint, seruandi signarentur. Huiusmodi autem reliquias & radices, per quas Israëliticum nomen conseruatum ad summam gloriam, hoc est, ad Christianam communionem restitutum, instaurandum tandem fuerat, Isaias decimationem vocat nomine arcana significationis usurpato, GHASSIRIA, quod & decimatione, & diuitias significat. Diuitem igitur & præstantissimam multorum milium, & fre-

Y

קצת
קצת

quentissimorum populorum instar habendam decimationem indicare voluit: quam reiecit & repudiatis iis, qui indignissimi fuerint ex Israëlitis, ad salutem tandem delecturus Deus esset. Ij enim, qui inter illos prudentissimi & iudiciosissimi erunt, cum assidua precatione tum sacrorum librorum lectione & collatione, noui cum veteri Testamento, Deo sese vocanti, dederunt; istiusque miserimae conditionis, qua nunc utuntur, pertasi, conuertentur ad Dominum, & suam agnoscent cacitatem. Atque ita Israëlita reliquia selecta & expurgata, denuò ad multo maiorem quam antea splendorem, renouescent. Et erit in ostensionem sicut Therebinthus. Eam rationem in Israëlitis rebus renouandis à Deo ineundam esse vates ait, quam periti agricola in arborum fructiferarum cultu sequuntur, ut inutilibus ramis amputatis & reiectis, foliisque aridioribus ac deterioribus auulsis, & ligno in corpus, & firmitudinem augendo, & fructibus feliciter producendis, copia fiat. Ostensionem, hoc in loco putationem interpretamur: nam putatores quae vtilia, quae uel inutilia in arboribus cognoscant, ostendere, atque indicare amputando solent. Hebraicum uerbum BAGHER, remotiorem atque expurgationem perfectam significat: estque in expiationum ratione notissimum. Et sicut quercus quae expandit ramos suos, semen sanctum erit: quod steterit in ea. Israëlitarum arborem cum stipite ipso, inutilibus ramis reiectis, per purgatam felici demum prouentu, & grato successu renouandam fore Vates ait. Sicut quercus quae expandit ramos suos, hoc est, reiecit amputatos & resectos, feliciores enim qui remanserint seminis sancti nomine augendos amplificandosque, conseruat. Hunc locum Latinus interpres Hebraismi uitandi causa sic vertit, cum Hebraice sic habeat: Et sicut Elah, & sicut Elon, quibus in projectione statua in eis, semen sanctum statua eis. Vocatur autem Hebraice arboris stipes vel truncus, statua, ex firmitudine ac situ. Nomina autem arborum Hebraica Elah, & Elon, quid proprie apud Latinos significant, exactè indicari modo non possunt. Glandiferarum autem genera esse apparet, ut ex Chaldaea Paraphrasi docemur, quae hoc modo habet: Et relinquentur in ea vnus ex decem iusti, & redibunt; & erunt ad utilitatem ut glans, & ut castanea, in qua cum remaneant rami eius, similes aridis, & usque nunc illi virides ad statuendum ex illis semen: sic captiuitas Israël congregabuntur, & redibunt ad terram suam, quia semen sanctum statua eorum. Denique huius loci sententiam eadem ferè omnino arboris similitudine D. Paulus ab illo uersu, Quod sic aliqui ex ramis fracti sunt, usque ad capitum finem persequitur.

ARGV-

ARGVMENTVM VATICINII VII.

DIVINI consilij rationes adeo certas & firmas esse, ut nulla hominum sapientia, potentia, & industria labefactari contingat, contra uero humana consilia, studia, & molimina, quamuis opulentissima, instructissima, & maxima, à Deo tamen improbata impediri, frangi, & corruiere, atque calamitosos habere exitus, hoc vaticinio docemur. In quo ostenditur, quantum uirium, opum, atque studiorum ab humana salutis hoste per Israëlitis Syriae, Assyriaeque reges frustra consumptum sit, ad Iudaicae tribus gentem, & Dauidis familiam perdendam: quam tamen Deus inter plurimas & grauissimas calamitates Messiae sui in orbis salutem promissi: atque ex illa gente & familia nascituri causa conseruauit. Multa autem cum difficillima, tum etiam varia, & cognitu dignissima, in hoc vaticinio continentur: quae nos, Deo propitio, uel exponere aperte, uel commoda significatione, ut alias consueuimus, indicare cogitamus.

CAPVT VII.

ET factum est in diebus Achaz filij Ioatham, filij Oziae regis Iuda: Ascendit Rasin Rex Syriae, & Phacee filius Romeliae, Rex Israël in Ierusalem, ad proeliandum contra eam: & non potuerunt debellare eam.

TOTIVS rei summam & exitum ipsum breui narratione uersus hic continet, seriem autem, & rei gesta consilium atque euentum, reliqua deinceps explicat oratio. Videtur autem hic locus cum sacris historiis pugnare, ubi S. E. de Acha: Non fecit rectum in conspectu Domini, sicut Dauid pater eius; sed ambulauit in uis regum Israël. In super statuas fudit BATHALIM, &c. Tradiditque eum Dominus Deus eius in manus regis Syriae, qui percussit eum, magnamque praedam cepit de eius imperio, & abduxit in Damascum. manibus quoque regis Israël traditus est, & percussus plaga grandi. Occiditque Phacee filius Romeliae de Iuda centum viginti millia in die uno, omnes viros bellatores, eo quod reliquissent Dominum Deum patrum suorum. Eodem tempore occidit Zechri uir potens ex Ephraim, Mafiam filium Regis, & Ezrricham ducem domus eius: Elcanam quoque secundum à Rege. Ceperuntque uiri Israël de fratribus suis duceta millia mulierum, puerorum, & puellarum, & infinitam praedam: pertuleruntque eam in Samariam. Hic uero duo simul reges, Iudaeorum hostes declarati, re infecta rediisse dicuntur, nullaque de illis, quas historia narrat, uictoria mentio fit. Atque harum narrationum repugnantia nulla est, si tempora, modi, & causa, & consilia rectè considerentur. Namque in primis Achaz temporibus calamitatem Iudaico populo ob eam causam allatam fuisse docemur, quod atas illa praesentis regis uitio, culpa, atque exemplo corrupta fuerit: quae

Y 2

prece-

precedentium duorum principum, quos ideo Scriptura appellat Ioatham & Ioazia, temporibus minus prophanata, & contaminata permanerat. Nihil enim in duobus illis regibus publici ac mali exempli notat Scriptura, præter ultimum illud Vzria tentatū sacrificiū; quod tamen præsens pœma cū magno populi conspicientis timore consecuta est. At verò Achaz, qui à patris auiq; exemplo degenerans, impietatis, & superstitionis turpissima scelera nō admisit solum, sed ultrò etiā affectauit, & procurauit: certa & velox mulcta, eaq; grauissima ex diuini iudicij sentētia irrogata est. Neque enim Israëlīs aut Syria regi, sed Deo auctori & vltori illatas, Iudæis illo tempore calamitates historia ascribit. Tradidit, inquit, eū Dñs Deus eius in manu regis Syria, qui percussit eū: in manibus quoq; regis Israel traditus est, & percussus plaga grādi. Namq; hæc verba regis culpā diuinūq; consiliū & iudiciū aduersus regē apertè significāt: proposita verò ab Isaia narrationis alia sentētia est. Reges illos nō ex diuino cōsilio, sed ex priuato odio & similitate, proprio studio de Iudaica gente, & Ierosolymis, & Dauidis regis familia per dēda cogitasse, iunctisq; copiis, in eā expeditionē proficisci cœpisse. Huic autem rei diuinum decretum intercessisse, quo impium duorum regum de Iudaica tribu, & regia domo euertenda, aduersus Dei sententiam initum consiliū frangeretur. Atque hæc causa fuit quamobrem cū ab alterutro duorum regum magna clades, Iudaicis rebus, & Achaz regi fuerint allata; tamen cum consiliis, studiis, copiisq; collatis, nihil fuit effectum: quòd illud prius diuino consilio ob regis culpam factū fuerit; hoc verò præter Dei sententiam, ipsorum principum odio & voluntate fuerit inceptum. Visum enim fuerat duobus Regibus rerum gestarum successu elatis, tempus illud Achaz regis ad amulam sibi & inuisam urbem Ierusalem euertendam, familiamq; regiam extinguendam esse opportunum, cū superiorum principum temporibus nulla similis occasio fuisset oblata. Atque hæc sententia est huius narrationis à Vate hoc modo cœpta: Et factum est in diebus Achaz. Namque coniunctio Et, præcedentes calamitates Iudæis, & Achaz regi ex diuino cōsilio allatas indicat; ex quibus illud accidisse ait: Ut ascenderet Rasin rex Syria, & Phacee filius Romeliæ rex Israël in Ierusalem [ut totius regni caput, & regiam ac principem urbem] ad præliandum contra eam, Hebraicè, ad bellum super eam, apertè significat consiliū regum fuisse urbem illam delere ac perdere; non verò regem ipsum ex diuina sententia vexare. Ob eam rē non ait Scriptura, Tradidit Dominus Ierusalem in manu Rasin & Phacee, sed ipsos ascendisse ait: præterea eos simul coniunctos ascendisse narrat, ut ostendat non ex diuino, sed ex ipsorum consilio illud fuisse inceptum. Namq; quod alterutri facile prius fuerat, hoc nunc difficile iudicatum est, nisi collatis copiis iniretur. Deinde cū Deus voluerit Iudæis manifestum iudicij argumentum ostendere, alterum scorsum misit, cui fortissimis & instructissimis copiis resisti nō potuit. S. S. E. Occidit Phacee filius Romeliæ centū viginti millia in die vno, omnes viros bella-

bellatores: eo quòd reliquissent Dominum Deum patrum suorum: facile autem fuit etiam Ierusalem in manum alterius tradere, si id consiliū fuisset. Igitur hæc duorum potentium & victorū regum societas consiliū humanum apertè arguebat. Atq; hæc ratio est quam in Regum libris historia sacra indicat. Tunc ascendit Rasin rex Syria, & Phacee filius Romeliæ rex Israel in Ierusalem ad præliandum: cumq; obsiderent Achaz, non valuerunt superare eum. & hīc dicitur: Non potuerunt debellare eam. Hebraicè est, Non potuerunt bellare super eam: qui eius perdenda animo venerant (inquit) non modò nō perdere, sed neque bellū illi inferre potuerunt; nullum enim prælium committere, neque quidquam graue aut calamitosum agere permisi sunt: nihil enim eiusmodi præter diuinam sententiam agi à mortalibus potuit, quamuis instructissimis & potentissimis. Id quòd non intelligentes rex & familia regis, malè sibi consulebant, id metuentes quòd metuendum non fuerat: id verò quòd vehementer metuendum prospiciendumq; fuerat, negligentes.

Et nuntiauerunt domui Dauid, dicentes: Requieuit Syria super Ephraim. Et consiliū, & consilij causa atque auctor apertè hoc loco significatur: namque Ephraim, hoc est, regina Israelitarum familia antiqua & veteri similitate, & regni contentione aduersus domū Dauid flagrabat; sapeq; de victoria, & rerum summa inter viramque partem fuerat certatum: nunc verò Phacee, cum omni tribu Ephraim ex gestarū aduersus Achaz rerum euentibus, in spem domus Dauid euertenda arreptus, socium sibi ascium Syria regem. Syria autem Dauidis familiam ob memoriam antiquarum cladum, quas à Dauid fuerat perpeffa, oderat; sed perdendi nulla copia erat propter Israelitas: aliàs sanguine & necessitudine cum Iudæis coniunctos, quos in dubiis rebus à gente sua potius quàm ab externa futuros metuebat. Nunc autem oportunissima ad eam rem occasio visa est, Syria quam Ephraitarum commune aduersus Dauidicam domum consiliū & studium pepererat: ob eamq; rem significanter dicitur, nuntiatum esse domui Dauid, non Iudææ, sed domui Dauid, cum qua cōtentio & similtas intercesserat: qua deleta Iudæa regnum Israelitis adiūctum iri sperabatur, dicentes: Requieuit Syria super Ephraim. Ephraim tribum auctorem primum, Syria verò gentem additam sociam, indicat nuntius, quæ sollicitudinem & curam suam iam deposuerit, rogata ab Ephraim ut mutuis consiliis & copiis communem hostem dissiparent: ob eam rē vsus est verbo requieuit super, hoc est, eam suspicionem & metum Ephraim, quo in causa aduersus Dauid premebatur, deposuit iam; ut societate iniret rogata, atq; eadem opera spem cepit magnam; fore, ut voto potiretur suo, Dauidis familia euertenda. Hoc est, requieuit Syria super Ephraim. ubi non regum priuata causa, sed communes & antiquæ gentium inimicitia & similtates illis nominibus, Syria, Ephraim, domus Dauid indicatur. Non possumus adeò breues esse in diuinis verbis exponendis, præsertim argu-

mentis ab iis quæ ante nos sacra commentati sunt, non tractatis, & sine quibus plena sententiæ ratio consistere non possit. Atque hoc nuntio regiam domum & ciuitatem omnem perturbatissimam fuisse Vates narrat: utpote quibus belli eius causæ & consilium, ac principum nota ante potentia, & populorum hostium studia, nisi ad diuinam prouidentiam res omnis referretur, uehementer formidanda erant.

Et commotum est cor eius, & cor populi eius, sicut mouentur ligna filuarum à facie venti.

APERTE intellexerunt domus Dauid, & populus eius grauißimo & pernitiosissimo populorum studio bellum illud sibi afferrî, non prædarum & victoriæ, sed regni omnino euertendi, ac Dauidicæ familiæ consciendæ consilio & spe: neque sibi priuatum principum, sed publicum & commune inimicissimorum populorum impetum ferendum esse, nullo iam socio, aut amico propius existente, cuius ope & interuentu aut pelli, aut frangi, retardariue hostis tam validus, uehemens, atque contumax posset. Etenim cum rex & populus ille acceptas paulo antè ab altero atq; altero rege seorsum calamitates, non tam ex numinis irati sententiæ, quàm ex hostis potentia interpretati, grauißimas cognouerant, quantum illud bellum futurum esse putare poterant: quod duo potentissimi, & victoriis insolentissimi Reges, vnà cum communibus populorum studiis & copiis coniungerent, atque aduersus regni caput ipsum, & totius reip. principem, ciuitatem atq; gentem mouerent? Hanc Hierosolymitanorum commotionem aptissima similitudine Vates indicauit, lignorum siluæ venti sauientis impetu agitatorum. Namque arbores magis commoueri & quati in siluis quàm hortis, aut suburbanis lucis, aut apricis aliis locis videmus, propter venti vndiq; flatum, quem nullus murus, aut mons, aut obex alius retineat & frangat. Sic illi, qui diuinum auxilium vel non cogitabant, vel non petebant, propterea quòd calitus immissum sibi malum etiam hoc crederent, neque declinari posse arbitrabantur, nonnullam in desperationem venisse videntur: adeò ut siluæ arborum à vento percussarum instar, vel euulsionis, vel stragis grauißimæ metu omnes agitantur, & contremiscerent. Isq; tumultus & fremitus in populo sentiretur, quem siluæ arbores uehementi vento agitata, edere solent. Atq; in hunc locum Iudeorum res, vis, & spes omnis, quòd humanis rationibus tantum definirerentur, redactæ erant: nisi diuino consilio & prouidentia, & ipsorum saluti consultum, & hostium conatibus obuiam itum fuisset; opportunum autem tempus consilij diuini ostendendi, cum altera pars hominum nihil sibi non promitteret, altera nihil speraret. Tunc enim:

Et dixit Dominus ad Iaiam: Egredere in occursum Achaz tu, & qui derelictus est Iasub filius tuus, ad extremum aquæductus piscinæ superioris in via Agri-fullonis.

CVM nuncius ille de duorum hostium consilio & expeditione Ierosolymam perlatus est. Achaz, ut oratio ipsa indicat, vrbe abierat: quapropter

ad

ad ipsam regiam familiam, cuius commune periculum erat, illa de re fuit relaturn. Huius certior factus Achaz, ex eo loco ubi tunc temporis commorabatur, Ierosolymam sibi & regno consulendi causa sese recipiebat. Quem quia minus pium, minusq; de religionis rebus, & de diuinis rationibus cogitantem, oracula & ressonsa minimè curaturum, neque aliorum priorum regum more in rebus dubiis Vatis domum aditurum esse cognoscebat Deus, à Vate ipso redeuntem in via, adiri & conueniri, atq; suum erga populum, & regnum Iudaicum, Dauidicamq; domum consilium doceri iussit. Totum autem negotium transigi ita voluit, ut non solum verbis, sed certis etiam rebus & signis huius legationis ratio aperte significata, & diligentius attendi, & studiosius cognosci, atq; diutius mète animoq; teneri posset. Namq; in primis Vates alterum ex duobus filiis, quos in signum & portentum sibi datos atq; appellatos aliàs confirmauit; deinde regi certo loco, eodemq; tum frequentia & usu celeberrimo comitem secum ducere, tum nominibus impositis, ad presentis consilij rationem indicandam opportunissimo regi obuiam ire iussus est: videlicet, ut diuina voluntas, & sententiæ ratio, & verbis, & rebus, & locis ipsis confirmata, apertior constantiorq; fieret iis, quorum res agebatur. Solent enim non raro vates grauißimas quas à Deo accipiunt legationes, non tantum verbis, sed adnotandis quibusdam rebus, ad maiorem rei ipsius confirmationem, attendentiumq; animaduersionem instructas gerere. De quo genere nos cum sæpè aliàs, tum in Hoseæ Commentariis copiosè disseruimus. Atq; causam ob quam vates regem adire iussus fuerit, eam nunc indicamus, ut manifestum fieret quantum humana salutis res Deo cura sint, cui tum maximè, cum hominibus ipsis desperatissima esse videntur, tamen vltro curari, foueri, & expediri soleant. Etenim qui regi & populo minimè ad imminentis periculi propulsationem inuocabatur, vltro ipse obuiam iri, & salutem promitti, & maximorum beneficiorum, saluberrimiq; consilij rationem exponi iubet. Nunc verò quid illarum rerum & locorum adnotatio sibi velit, ex verbis ipsis indicabimus. Non enim frustra res & loca illa tum natura & usu, tum certis nominibus impositis, adnotanda vsurpari à vate Deus voluit. Sed alterum ex liberis in primis duci, cui nomen erat SEARIASVB, hoc est, residuum conuertetur, ut vel ipso iuuenis conspectu & nominis appellatione bonum sibi nuncium afferri rex posset interpretari. Namq; imponendi filio nominis ratio illa apud Vatem exposita fuerat: vniuersum Israël periturum non esse, immo fore ut reliquiæ ad pœnitentiam redeuntes, ad salutem quoque diuinam essent reducendæ. Huius itaq; iuuenis cum patre vate occursum diuini de illius populi conseruatione, & salute consilij admoneri rex potuit, & debuit. Latinus interpretes alteram nominis partem hoc loco interpretatus, alteram Hebraicè reliquit. Quæ verò ad locorum adnotationem explicandam breuiter afferre possumus, huiusmodi sunt: Ad extremum aquæductus. Extremum, ex Hebraico idem quòd pars hoc loco significat. Aquæductus piscinæ superioris.

rioris. Duas fuisse Ierolymis piscinas, superiorem, & inferiorem, quod confluentium ex imbribus aquarum copia, ad oportunos conseruabatur usus, & ex nominibus ipsis, & multis etiam locis ex sacra Topographia, atque scriptorum aliorum testimonio docemur. In has aquae per canales deducebantur, quos aqua ductus dicimus. Erat autem commodus fullonibus locus apud eiusmodi lacus, in quo via strata, & undique constructus carceribus, & aliis ex ligno vectibus compositis munita erat, ubi lota in piscina aqua ductuque vestes, ad solem exsiccandi causa exponerentur: hanc autem viam lapidibus stratam, compositam, expeditam, atque puluere lutoque carentem, ad vestium munditiam conseruandum esse oportuit. Hic enim quod viam reddidit interpretis noster MEZZILAH, Hebraicum nomen stratam viam significat. Cateris etiam illius loci partibus nomina imposita sunt, quae ad arcanam rationem obseruandam facile mouere attendentem potuerunt. Namque pars aqueductus piscinae superioris, his verbis dicuntur, KESZAH THEGHALATHHABER ACHAH HAGHALIONAH. Quae si ad verbum etiam interpretari alia significatione velis, ita reddes, Pars morbi & molestia sanitas ascendens benedictionis superna. Cuius orationis sententia est, illam quam rex tum timebat molestiam, non esse magnam, sed partem molestiae, cui salus non hominum consilio & auxilio, sed superna benedictione afferretur: qua regi ipsi uti liceret, modo sese legitime & sancte ad eam rem parare in animo esset. Quam ob rem hoc non alibi quam in strata agrum fullonis agri Deus praecepit, cuius orationis haec sunt verba, MESZILA SADEH CHOBEBZ. Quorum illa ad verbum etiam interpretatio est. Strata satis lauitis. Etenim diuina salus iis promissa affertur, qui antea a vitae culpas & sordes detestatione, contritione, confessione, & animi dolore satis lauantes, in posterum melioris consuetudinis viam muniunt, lapidibus, caterisque impedimentis, quae offendere, ac retardare possunt, omnino sublati & remoti. Est autem MESZILAH, via non solum recte constructa atque aquata, sed a saxis, aliisque rebus importunis expurgata. Cuius descriptionem Isaias ipse nos etiam docuit: Transite, transite per portas, preparate viam populo, planam facite viam, sternite stratam, colligite lapides ex ea. Haec enim quibus rebus instruenda legatio esset, expositum est: nunc vero quibus acta verbis fuerit, exponamus. Chaldaeus Paraphrastes homiliae modo hunc locum interpretatus est, ut solet cetera quae ad actionem spectant.

Et dices ad eum, Vide ut fileas: noli timere, & cor tuum non formidet à duabus caudis titionum fumigantium istorum in ira furoris Rafin regis Syriae, & filij Romeliae.

VIDE UT FILEAS. Hebraice, custodire & file, vel quiesce. Est enim verbum iis qui securo animo esse iubentur aptum. Prohibetur autem his verbis Achaz, ne cum hoste confingere, & bellum tentare velit, ut reges ceteri solent: qui hostis impetum in campis excipere & sustinere, quam obsidionis tolerantia retardare pulchrius & nobilius multa ducunt. S. S. E. Zabulon

ex Nephthalim obtulerunt animas suas ad mortem. & Nephthalim super altitudines agri venerunt reges, & pugnaverunt, &c. Huiusmodi autem consilium, utpote pro re nata inutile & superuacaneum Achaz regi dissuaderi, atque omnem securitatem, & felicem euentum, non ex humana virtute aut opera, sed ex diuina misericordia & prouidentia promitti Deus iubet. & custodire, inquit, atque intra urbis mœnia contineto, & quiesce ac tace; neminemque hominum in auxilium voces: nihil tibi aut populo prater quietem, & diuina opis expectationem ac petitionem praescribas. Neque vero hoc sic accipies, ut desperanda tibi salus sit: nihil profecto periculi est, certum tibi erit auxilium à Deo, urbis, & regni, gentisque huius vindice & tutore. Nolite timere, & cor tuum non formidet. Hebraice, ne treme significat: quia non in arcu & gladio tuo, sed Domini est salus, & super populum suum benedictio eius. Atque oratio ad suadendum dicendi genus refertur, cuius propositio est, hostem nec bello excipiendum, nec metuendum esse: confirmatio vero grauissimis & manifestis argumentis petitur: primum ab hostium facultate, auctoritate, & consilio; deinde à Dei sententia, decreto, & virtute. Vtriusque enim partis argumenta coniuncta, atque inter se collata, certam salutis spem recte cogitantibus possunt facere. Primum quod res ab hostibus, non ex diuino consilio, sed ex propria perturbatione & ira temere & celeriter instituta decretaque sit. Quidquid autem ira animorum motu temerario inicitur, neque consilium, neque modum habet: quamobrem magnū & constans esse non potest. S. S. E. Qui impatiens est, exaltat stultitiam suam, cum vero nulla maturitate ira utatur, tunc fumus merus est: qui molestiam quidem exhibere nonnullam possit: citò tamen euanescat, & tandem nihil noceat. Ob eam rem Isaias ex Dei praescriptio duos illos Ierolymorum hostes principes, quorum arbitrium & motum reliqui populi sequerentur, Caudas titionum vocat: A caudis titionum fumigantium istorum in ira furoris. Caudas titionum appellat, non titiones, deinde fumigantes, & non ardentes dicit: egregia & arcana significatione utrumque. Solent enim qui incendium alicui loco faciendum parant, titiones manu afferre, quos admoueant, iis autem interim utuntur, quoad ignis insit, & capiendi, manibusque tenendi commoditas durat: eosdem vero cum exusti, atque extincti fuerint, reijciunt: nihil aliud quam fumum ex concepto calore, atque iam remittente, exhalantes. Aperiè ergo Deus quid hostes illi efficere potuissent, quid deinceps possent, indicauit: nimirum antea propterea nocuisse quòd ad eam rem Dei manu & virtute accensi admotique essent; nunc vero quòd reiecti à Deo extinctique forent, praterita virtutis & efficientiae nihil prater relictum ex animi perturbatione, fumum retinere. Caudas enim esse nullius manu & auctoritate apprehensas, sed reiectas iam à Deo, easdemque non ardentes, verum fumigantes tantum, quae nihil urere aut incendere possent: fumum vero non ex igne interiùs concluso, sed ex propria ira, nullo certo consilio exhalari, qui citissime euanesceret. Est autem ratio haec

ex natura rerum petita: namque ignis & fumus non idem sunt, neque ex eadem nascuntur causa: ignis exterius additur ligno, fumus verò ex ligni ipsius vitio & humiditate, quæ simul cum ignis natura manere non potest, gignitur. Itaq; proprio vitio, non diutna virtute impetum illum duabus rationum caudis excitatum esse, Deus docet. in ira furoris. Hebraicè, In excandescencia nasus. Subitum & temerarium furorem impatientia & insolentia excitatum, hæc phrasîs indicat. Etenim qui angustiis naribus sunt, celerrimè irasci solent; nihilq; vel maturum, vel firmum eiusmodi temeritate præstare qui efficere possunt: cuius exemplum satis apertum BENHADAD Syria Rex ACHABBI tempestate præbuit. cuius insolentissima ex iramina, notabilissimos in suam perniciem exitus habuere. Atque hætenus primum argumentum ab impulsu & consilio, cui secundum quoque adiungitur à causa. Non modò enim illorum mens & consilium contemnenda, sed causa etiam improbanda ostenditur: quando iuris, cui hostes aduersum domum Davidis inniti possent, nihil extet. Etenim Syria cum rege suo Rasin, utpote aliena à Dei cultu & cognitione vera, neque comparari cum Iudaico populo & regi, neque quicquam timeri debuit; cum illi non de imperio cum Davidis domo contendere possent vlllo iure: si quid autem prætenderent, solum ad acceptarum cladum ultionem spectabat; quas tamen à Davide ob magnam ipsorum culpam acceperant, ut ex historiis constat. Neque verò illi regni perdendi, sed Israëlitarum adiuuandorum causa in illam expeditionem profecti erant. Atq; hoc modo Phæce causa nixi, suam opè conferebant; sibi autem nihil ulterius quam irarum ultionem petebant. Igitur illius belli inferendi causa, aut penes Israelitas erat, aut nulla prorsus extabat: sed apud Israelitas non esse, satis apertè confirmatur, quòd nemo extaret qui cum Davidica familia contendere posset: aut saltem is qui contēdebat, nullo iure, sed summa iniuria agebat: utpote qui neque ipsorum Israëlitarum vlla ratione legitimus rex, sed tyrannus apertè esset. Etenim Phæce ex priuato patre Romelia natus, occiso Israëlitarum rege, tyrannidem occupauit. Sicut nec Rasin etiam verus ac legitimus Syria Rex erat; tamen ille cum Syro populo aduersus Ierusalem, ob antiquas clades, coniurauerat, seseq; socium Phæce tyranno, ex ambitione & ira, Ierolimam perdere cupienti addiderat. Atq; hæc causa est, ob quam Vates neutrum appellet regem, tamen alteri populi Syri studia & auctoritatem adnotet; alteri verò neque nomen ipsum addat, sed patris tantum prouinciet nomen propria humilitatis, & occupande tyrannis indicanda causa. In ira furoris Rasin, & Syria, & filij Romelia. Sic in Hebraico & Chaldaico, & in emendatissimis Latinis exemplaribus est. Tertium argumentum ab auctoritate & fine ducitur. Auctoritas est eadem qua superius indicata fuit, videlicet popularis tumultus, duorum Ducum ira excitatus; finis verò non solum difficillimus, verum etiam impossibilis, nempe Iudaicum regnum, & Davidis familiam destruere, & penitus extinguere ac delere: atque ita, neque Deo

aucto:

auctore, ut antea, neque castigandi, aut corripiendi causa illud bellum mouebatur. Ideoque nullos ex animi sententia euentus habiturum erat. Atque hoc est quod à Vate exponitur:

Eo quòd consiliū inierit contra te Syria in malū Ephraim, & filius Romelia. Hebraicè est: Eo quòd cōsultauerit super te Syria malū.

Non ex meo consilio correptionis aliquis modus decretus, sed populi temeritate malum, & periculum excogitatum est: itaque illis perdere omnino, Ephraim verò, & filio Romelia non perdere regnum, sed occupare, auctoritateq; sua instituere consilium est. Est enim duplex orationis membrū. Syria in malum, Ephraim, & filius Romelia dicentes. Quid verò Ephraim & Phæceas consultauerint, relata oratione exponitur:

Ascendamus ad Iudam, & fuscitemus eum, & auellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.

CONSILIVM erat Iudaorum regni statuta conuellere, & aliam faciem pro arbitrio ponere: ut non amplius regni Iudaici, sed Israelitici permaneret. Omnes autem gentis Iudaica res in vno Ierolimorum præsidio sita esse putabantur: qua expugnata urbe, nihil negotij relictum iri credebatur. Ob eam itaq; rationē Ierusalem, ut principem & regiam ciuitatem, Iuda nomine significat. Tam certum verò consilium illis fuit, ut agenda, & conficienda rei ratio, ac formula etiam explicaretur: nimirum fore, ut potius urbe & imperio, muri ad victoriæ usum, & victoriæ possessionem rumperentur, ibidemq; de rege nouo instituēdo deliberaretur. Suscitemus eum. Hebraicum verbum, & premere obsidione, & dominari, siue principatum exercere significat. Est enim medium inter KASZAH, & KASZAN: נצח יצח alterum Angustiare, alterū Dominari. Opprimemus, inquit, urbē, quoad eius compotes facti dominemur. Solēt autem victores urbē quam ceperint, non portis, sed ruptis muris, ad triumpho gloriam ingredi. hoc significat: Auellamus eam ad nos Hebraicum verbum, rupturam apertè sonat: & ponamus regē in medio eius filium Tabeel. Nominis forma ipsa non certam aliquam personam, sed pro arbitrio ex deliberatione inueniendum indicat. Significat enim filium boni ad, vel, boni fortis: hoc est idonei & opportuni ad regnum ex suo ipsorum arbitrio gubernandum. Sunt enim ex Hebrais scriptoribus qui cognomen hoc honoris, & facultatis, & dignitatis multis commune esse dicant: ut dignus, ornatus, commodus, opportunus, strenuus apud Latinos. Itaq; regem quempiam vtilem & commodum deligendum sibi esse aiunt; quem Ierolimam & Iudæa præficiant. Atque ita Chaldaeus vertit, Eum qui rectus erit nobis. Hætenus argumenta ab hostium personis vates ad orationem perduxit; quibus regi suadere voluit, illud bellum non esse timendum, ex illorum leui auctoritate, impulsu, vi, & conatu, atque ex temerario ambitiosoque consilio: nunc verò deinceps ex aliarum personarum comparatione grauisima, ad confirmandum regis animum, argumenta producit: videlicet, à Dei, ciuitatis & familia il-

Z 2

lius

ius tutoris, & protectoris consilio, auctoritate, decreto, & virtute.

Hæc dixit Dominus Deus, Non stabit, & non erit istud.

APPELLATA in principio orationis nomina sententia indicant rationem. Primum enim verbum, dixit, consilium, decretumque, atque certitudinem significat. Deinde qua auctoritate decretum illud interponatur, duobus nominibus explicatur, Dominus Deus, alterum Hebraicum est אֲדֹנָי ADONAI. Cuius definitio ex dominationis, imperij, & ditionis rationibus petenda est. Hoc enim nomen Deo terrarum, urbium & populorum, regum, ac regnorum imperatori supremo ascribitur, cuius nutu, decreto, vel permissu reges regnant. Ex qua ratione illo etiam titulo אֲדֹן CHOL HAAREZ, hoc est, dominator totius terræ Deus fulgere solet. Alterum verò est nomen illud Τετραγμάταν, quod ad misericordiam & salutis humana mysteria significanda appellatur. Alterum nomen ad hostium, alterum ad Dei consilia referendum est. In hanc sententiam, hoc dixit ille, per quem reges terra omnes regnant, & Iudaici regni, atque Ierosolymorum res ad futura hominum salutis rationem explicandam gubernantur. Non stabit. Consilium ipsum in primis propter Dei sententiam inutum, non firmabitur, neque constabit, eum tam multis partibus debilitatum sit, neque planè secum conuenire possit. deinde etiam res ipsa ita impediatur, ut non modo non efficienda, sed neque inchoanda quidem sit: immo contrarium omnino consilio & sententiæ illorum euentum ex Diuini iudicij decreto futurum esse Vates indicauit.

Sed caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasin.

HUIUS loci non illa est sententia, qua arridere prima fronte videtur, non futurum ut Damascus sit caput Ierusalem, vel Rasin etiam princeps Ierusalem dicatur. Nec ut Israëlitarum princeps Phacee, sit caput Ierusalem, sed Samaria tantum. neque enim hanc interpretationem aut superior, aut inferior lectio admittit. In superioribus nunquam vocatus est à Deo Rasin rex; neque Phacee aliud quam filius Romeliæ, audiuit: & huic orationi statim subiungitur, & adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus. Omnis autem huius sententiæ cognoscenda ratio ex officio coniunctionis Hebraica חִי, & Latina, sed, petenda est: cuius quatuor officia cum sint, unum est elegantissimè sententiæ superioris reiectio, cum affirmatione opposita orationis. eiusdem vsus apud Latinos contra, præstat. Huius igitur loci illa sententia est, consilium illud à Syria & Rasin atque Ephraim, & filio Romeliæ aduersus Iudam & Ierusalem, atque Davidis domum institutum in malum, nunquam firmandum fore; sed contra in ipsos consilij auctores esse recisurum: ita ut caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasin, diuino iudicio, & Assyriæ hostis opera capiantur, & rumpantur, atque alium regem è victoris arbitrio habere, & pati cogantur, idque propediem futurum. Itaque hæc series orationis huius est, Non stabit, & non erit istud, sed Damascus nunc caput Syriæ dicta, & Rasin caput Damasci appellatus, ferent in se similem consilij sui euentum. Habet autem magnam

magnam significationem Capitis nomen hoc loco: ut aliàs apud Hebræos, ad indicandam consilij, aut facti mali subeundam ultionem atque pœnam. ut, Sanguis eius in capite eius. & Conuertatur dolor eius in capite eius: & in vericem ipsius iniquitas eius descendat. Atque ex eadem significatione est apud Hebræos רֵשִׁיָא RESSIAH, quæ Latinis Permutatio. Atque huius vaticinij euentus in sacris historijs narratur. Misit autem Achaz nuncios ad Theglath Phalasar regem Assyriorum, dicens: Seruus tuus, & filius tuus ego sum: ascende, & saluum me fac de manu regis Syria, & de manu regis Israël, qui consurrexerunt aduersum me. Et cum collegisset argentum & aurum quod inueniri potuit in domo Domini, & in thesauris regis, misit rege Assyriorum munera. qui & acquieuit voluntati eius. Ascendit enim rex Assyriorum in Damascum, & vastauit eam: & transtulit habitatores eius Cyrenen, Rasin autem interfecit. Hoc diuini iudicij effectum aduersus Syriam, Damascum, & Rasin de statu suo conuellendos, Isaias hoc loco denuntiabat breuissimè quidem, significatissimè tamen, & non minùs obscure: nam quod ab illis aduersum Iudaam, Ierosolymam, & domum David decretum fuerat, in se ipsis experti sunt: ut caput Syria Damascus vastata, ciuibusque primis & optimatibus ad alium locum translatis, splendore illo priuata fuerit, & Rasin in ea occisi, potestas omnis præcisa deletaque fuerit. Breuiter itaque Syriacarum rerum euentum vates indicauit; Israëlitarum autem exitum votis & consiliis vehementer contrarium, apertius ostendit. Syriorum quidem statum conuellendum & mutandum dixit; Israëlitarum verò publicam rem penitus occisuram obnuntiat.

Et adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus, & caput Ephraim Samaria, & caput Samariæ filius Romeliæ.

ISRAELIS regnum Ephraim nomine, ob primū eius potestatis principem Ierobaamum appellari consueuisse, iam sæpè aliàs docuimus. Huius regni casum & Samaria excisionem, & regum omnium interitum apertè, & certa temporis notatione expectari hoc responso Vates voluit. Neque verò omnes partes simul ad eundem temporis terminum, sed ex postremo & diuturnissimo cetera breuiora arguenda esse docet. Namque regem aliquem interire, priusquam tota ciuitas regia perdat, atque vnius regie urbis, antequam totius nationis latè patentis, interitum expectari, consequens est. Igitur qui postremum confirmat, ea, quæ intermedia sunt, arguit. Est itaque huius loci sententia, Syriorum quidem sic se habebunt res propediem satis. At verò Israëlitarum tanta erit calamitas, & tam certa ac vehemens, ut post quinque & sexaginta annos Ephraim populus non extet, nedum Samaria, Ephraim caput, aut filius Romeliæ: quòd sententia hæc eius modi oratione pronuntiata sit: Et caput Ephraim Samaria, & caput Samariæ filius Romeliæ. Simul ad argumentationis contentionem, & ad superioris rationis similitudinem spectat: videlicet, consilium Ephraim, Samariæ, & filij Romeliæ in ipsorum caput esse recisurum. Verum enim verò hæc temporis

ratio non ab ipso die quo vates hoc responsum ediderit, est subducenda, sed à vulgata & celeberrima illa tempestate Amosi vatis de utriusq. his populis vaticinio. sic enim pridem ille cecinerat: Et mittam ignem in domum Israël, & deuorabit domos Benadab, & conteram vices Damasci, & perdam habitatorem de campo Idoli, & tenentem sceptrum de domo voluptatis: & transferetur populus Syriae Cyrenen, dicit Dominus. De Israël autem: Filij tui, & filia tua in gladio cadent, & humus tua funiculo metietur, & tu in terra polluta morieris: & Israël captiuus migrabit de terra sua. Annorum autem ratio huiusmodi est: Amos vaticinatus fuit duobus annis antequam Ozias lepra affectus. S. S. E. Duobus annis ante terrae motum, Ozias autem viginti quinque annis leprosus mansisse scribitur. Ioatham regnavit annis decem & sex, totidem Achaz. In anno autem sexto regni Ezechiae Samaria regia vrbs postremum diruta est. Igitur duo ante terramotum viginti quinque lepra, sedecim Ioathan, totidem Achaz, sex Ezechiae, sexaginta & quinque in summa conficiunt. Quam alij aliter, & rectè etiam subducunt: sed nos Iudaorum regum rationem, quam Amos inuuit, persequimur: itaque à vaticinio notissimo & celeberrimo, quod suo etiam oraculo confirmavit, orationes temporum putari Vates hic voluit. Atque Hebraica ratio interpretationem hanc apertè indicat: In adhuc sexaginta sex annis, hoc est, cum completi fuerint tot anni, praedicta ac decantata Ephraim exciso erit, & non diutius fuerit expectanda. Quod verò tantum, tamq. illustre & certum de securitate, atq. salute responsum non eo animo, eaque fide à rege, illiusq. populo & familia acciperetur, exprobrat Vates; illudq. in causa esse arguit, quod ipsi natura, & mala consuetudine mendaces, insidi, atque increduli essent: & quam fidem ipsi non facerent, aut seruarent, habere etiam vaticibus Dei, & veracibus responsis nescerent: eum porro fidei defectum sibi ipsis fraudi fore; quando diuina beneficia iis tantum confirmari solent, quibus integra fide, & opportuna obedientia expectantur. hac illius à Vate subiuncta sententia expositio est.

Si non credideritis, non permanebitis. Hebraicè unicum verbum idemq. bis repetitum est AMAN. quod credere, firmare, confirmare, stabilire significat. Sicut illud omnibus iam linguis receptum, AMEN docet. Sed priori loco actiue, posteriori passiue legitur, hoc modo: Si non credideritis, quia non credemini. Fingamus verbum credere omnia illa (à quibus tamen non longè abest) significare, videlicet, fidem habere, confirmare, stabilire, & perpetuare. Iamq. erit manifesta huius loci explicatio eo modo, quo superius indicauimus hominibus mendacibus infidelitatem & inconstantiam suam in causa esse, quo minus diuina promissa, & beneficia certa, rata, ac perpetua sint: atq. ita varia illa verbi significatio sententia pondus & vim explicat apertissimè; tantum abest ut impediatur, & obscuratur. Bene ergo Latinus interpres unum verbum redditurus verum, permanebitis. Chaldaicum enim Paraphrastem secutus videtur, apud quem sic legitur: Si non credi-

credideritis locutionibus propheta: quia non stabiliemini. Operapretium enim fuerit meminisse rationum futuri verborum temporis apud Hebraeos; quam nos iam sapissimè indicauimus. Oportunè autem hoc loco Vates fidei defectum exprobrauit Ahbaç, quem diuinis promissis fidè minus adhibentem cognouerat; ut & res ipsa postmodum arguere visa est: quippe ille securitatis, & diuini auxiliij neglectis promissis, humanam Assyrij regis opem, magnis auri argentiq. sacri & prophani impensis petiuit. S. S. E. Misit autem Achaz nuncios ad Theglath Phalasar regem Assyriorum, dicens: 4. Reg. 16. Seruus tuus, & filius tuus ego sum: ascende, & saluum me fac de manu regis Syria, & de manu regis Israël: qui consurrexerunt aduersum me. Et cum collegisset argentum & aurum quod inueniri potuit in domo Domini, & in thesauris regis, misit regi Assyriorum munera.

Et adiecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo in profundum inferni, siue in excelsum supra. Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo Dominum.

NISI suscepta breuitati, & planè simplici (quam profitemur) interpretationi consultum nobis esset, plurima ad huius loci amplificandam expositionem, tum ex antiquis, tum ex recentioribus scriptis afferri à nobis poterant: quae tamen nos magno cum fructu apud auctores ipsos legi posse, ac debere censemus. Interim contèti nostram sententiam quam breuissima oratione, siue rerum tamen ipsarum iactura, exponere piis & Christianis lectoribus, non ex nostra auctoritate, sed ex sacrarum litterarum diligenter considerata veritate estimandam: ut autem nostrum munus quam expeditissimè exequamur, quaedam breuiter de iis, quae ad confirmandam Vatum fidem adhiberi solent, rebus annotare operapretium duximus.

Quatuor in sacris libris obseruantur nomina rebus imposita, iis, quas Vates ad faciendam legationum suarum fidem, diuina virtute edere nonnunquam solent. Ea autè Hebraicè sunt: OTHOTH, MOPHTHOTH, siue (quod idem est) MOPHETIM, NEZZIM, PELAIM. Pro quibus Latini interpretes redderent, signa, portenta, obtenta, mirabilia. Et quamquam in his nominibus & generibus obseruandis non sit interpretatum perpetua constantia, tamen in re & ratione ipsa semper sibi constans in sacris adnotatio est: libet autem unumquodq. genus, addito etiam exemplo, definire. Primum igitur nomen est signum, cuius ratio communis magis, & minus arcana, atq. difficilis minus cum sit, tamen est ad fidè faciendam satis idonea: cuius generis multa Moisi à Deo data sunt. ut, Hoc habebis à me signum, quod miserim te, cum reduceris populum meum de Aegypto, immolabis Deo super montem istum. Signum auctoritatis & legationis suae hoc haberi, & obseruari à Mose voluit Deus: videlicet euentum ipsum, ut de Abraham, Eleazar, & Rebecca aliàs dicemus, Deo docente. Deinde tria simul signa accepit Moyses apud populum, & apud Aegypti regem ostendenda. Baculi in serpentem mutatio, deinde in lignum restitutio; ac manus repente lepra infecta,

אותות
מופתות
מופתים
נצרים
פלאים

Exodi 3.

Exodi 4.

„ infecta, atq; rursus sanata demonstratio: Si non crediderint, inquit, tibi,
 „ neque audierint sermonē signi prioris, credent verbo signi sequentis: quod
 „ si ne duobus quidē his signis crediderint, neque audierint vocē tuam, sume
 „ aquam fluminis, & effunde super aridam, & quidquid hauseris de fluuio,
 „ vertetur in sanguinem. Hoc autem genus omnium in hac ratione simplicis-
 „ simum & communissimum est, utpote quod quanquam apud probos & pios
 „ valeat, tamen apud eos qui durioris ingenij, & pertinacioris consilij sint,
 „ minus ponderis ac momenti habere, & ad alias à diuinis alienas causas re-
 „ ferri posse intelligatur. S. S. E. Veneruntq; simul, & congregauerunt cun-
 „ ctos seniores filiorum Israël: Locutusq; est Aaron omnia verba quæ dixerat
 „ Dominus ad Moysen; & fecit signa coram populo, & credidit populus.
 „ Rursum de altero hominum & ingeniorum genere S. E. Tulit Aaron vir-
 „ gam coram Pharaone & seruis eius, & versa est in colubrum. Vocauit au-
 „ tem Pharaon sapiētes & maleficos, & fecerūt ipsi etiam per incantationes
 „ Egyptiacas, & arcana quadam similiter, proiecerunt singuli virgas suas,
 „ quæ versa sunt in dracones; induratumq; est cor Pharaonis, & non audi-
 „ uit eos, sicut præceperat Dominus. & paulo post, hac igitur dicit Dominus:
 „ In hoc scies quod sim Dominus, Ecce percutiam virga, quæ in manu mea
 „ est, aquam fluminis, & vertetur in sanguinem: & cum hoc factum esset,
 „ fecerunt similiter malefici Egyptiorum incantationibus suis: & indura-
 „ tum est cor Pharaonis, nec audiuit eos, sicut præceperat Dominus. Atq; ita
 „ OTHOTH, siue signa, non solum ea dicuntur, quæ præter naturam fiunt, sed
 „ etiam quæ parua natura mutatione fieri possunt: ut per incantationes; atq;
 „ etiam illa nonnunquam, quæ cum secundum naturam edantur, tamen ad
 „ fidem faciendam inter homines ipsos, vel inter Deum & homines adnotari
 „ & constitui possunt. Vt luminaria magna, & astra quæ Deus stare iussit,
 „ ut diuidant diem & noctem, & sint in signa & tempora: & arcus celestis,
 „ qui cum antea iam in mundo fuisset sæpè spectatus, tamen diuina clemētia
 „ signum præferre post diluuium est iussus. Arcum meum ponam, & erit si-
 „ gnū fæderis inter me, & inter terram; circuncisionē etiam carnis signum
 „ fæderis inter se, & Abrahami posteritatem esse Deus voluit: & Vexilla
 „ singulis tribubus ad itinerum & militiæ atq; stationum conseruandum or-
 „ dinem comparata sunt. S. S. E. Locutus est Dominus ad Moysen & Aa-
 „ ron, dicens: Singuli per turmas signa atq; vexilla, & domos cognationum
 „ suarum castrametabuntur; ex quibus rationibus atq; locis omnibus apparet
 „ nomen Signi, ad cognoscendum magis, quam ad conuincendum appellari,
 „ tamq; naturalibus, quam admirandis, & præter naturam rebus attribui.
 „ Sed quæ Latinus vertit portenta, prodigia, vel ostenta, Hebraicè MOPH-
 „ THOTH, siue MOPHTHIM dicta, ea ultra signi rationem, vehementem
 „ etiam significationem, & euidentiam quandam rei ipsius quam ostendunt,
 „ habent. Itaq; magis etiam & vehementius monere, mouere, & afficere at-
 „ tendētium animos possunt, & solent. Sunt autem his nominibus Hebraicè
 „ dicta

dicta à verbo IAPHAH, quod speciem sui præbeant conspicuā, & vehemen-
 „ tē, & magis etiam, & diutius quam signa impellant. S. S. E. Fecitq; signa
 „ atq; prodigia magna, & pessima in Agypto contra Pharaonem, & omnem
 „ domum illius in conspectu nostro. Dixitq; et Dominus reuertenti in Agy-
 „ ptum, Vide ut omnia ostenta quæ posui in manu tua, facias coram Pharao-
 „ ne, & Moyses autem & Aaron fecerunt omnia signa & ostenta quæ scri-
 „ pta sunt coram Pharaone. Omnibus in his locis idem nomē MOPHETH, est
 „ propria definitione adnotandum. Tertium verò genus quod à Latino inter-
 „ prete Ostenta nonnunquā, interdum verò Tētationes, interdum Probatio-
 „ nes vocatur, & rei & sententiæ grauioris obseruationem habet. Hebraicè,
 „ NESSIM, & MOZZOTH dictum. Namq; utriusque nominis eadem & ori-
 „ go & significatio est, id autem tētionem & probationem, siue periculum
 „ faciendum significat: ut ex illis exemplis eodem verbo pronuntiatis demon-
 „ stratur. Proba me Domine, & tenta me. &, Deus tentauit Abraham, &
 „ Ibi tentauit eum. & Egrediatu populus, & colligat quæ sufficiunt per sin-
 „ gulos dies; ut tentem eum, utrum ambulet in lege mea. Non tentabis Do-
 „ minum Deum tuum, sicut tentasti in loco tētationis. Et multa alia in qui-
 „ bus verbum NAZZA usurpatur, unde NEZZ, vel ostentum Latinum ex fine
 „ & consilio, quocumque modo id ineatur, quod alicuius vel fidei, vel virtu-
 „ tis, vel naturæ, vel auctoritatis periculum faciēdi capitur. Non inconcinne
 „ autem Latinus interpres vertit ostentum; non ad rem ipsam, sed ad euētum
 „ alludens: namq; id etiam huius Hebraici verbi ratio indicat: ex qua nomen
 „ NEZZ, quoque vexillum significat, non quodlibet, sed id quod partes & stu-
 „ dia, quæ quis sequatur, probandi causa tollitur. ut, Et leuabit signum natio-
 „ nibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ: & ecce festinus velociter
 „ veniet. & In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, & c. In his
 „ atq; aliis locis signum est NEZZ Hebraicè. Est igitur NAZZAA verbi signifi-
 „ catio, periculum facere, siue tentare, & probare, atq; etiam expediri, & as-
 „ sue fieri: nam de Dauid Saulis arma reyciente, S. E. Accinctus ergo Da-
 „ uid gladio eius super vestem suam, cœpit tentare si armatus posset incedere;
 „ non enim habebat consuetudinem. Dixitq; Dauid ad Saul, non possum sic
 „ incedere, quia non usum habeo. hoc loco verbum NAZZAH bis usurpatur.
 „ Igitur ostenta desinimus signa tentandi Dei causa aut petita, aut edita, de
 „ quibus S. E. Non tentabis Dominum Deum tuum. Atqui horum triū ge-
 „ nerum & in Hebraico exemplari, & in Latina versione, quam nos obser-
 „ uamus, distincta satis mentio non rarò fit. ut, Si fecit Deus, ut ingredere-
 „ tur, & tolleret sibi gētē de medio nationū per tētationes, signa, atq; portēta.
 „ Restat nobis quartum genus describendum, quod PELAIM Hebraicè, nostris
 „ Mirabilia dicitur: quibus nomen Hebraicum à verbo PALAH factum est,
 „ quod excellere significat: unde Latinus, quæ Excellētias vertere potuit, ele-
 „ gantius multo vertit Mirabilia: quando mirari, & admirari ad eas res
 „ quæ communem vicem excellunt, significandas usurpatur.

Hor. lib. 1. ut: *Hic tibi sit potius quam tu mirabilis illi.*
 Epist. 6. & Nil admirari propè res est una Numici. Sunt itaque mirabilia
 quacumq; cateris eiusdè generis rebus natura, vel specie, vel modo, vel usu
 Pſal. 4. excellunt; ex qua significatione illa sunt: Scitote quia mirificauit Dominus
 Pſal. 17. sanctum. & Mirifica misericordias tuas, qui saluos facis sperantes in te.
 Exodi 9. Si quid igitur ad rei vel personæ cuiuspiam præstantiam ostendendam, mi-
 33 nus mirabile inter possessiones Israël, & possessiones Aegyptiorum: ut ni-
 Exodi 11. hil omnino pereat ex iis quæ pertinet ad filios Israël. & Apud omnes filios
 33 autem Israël non mutiet canis ab homine usque ad pecus, ut sciatis quanto
 33 miraculo diuidat Dominus Aegyptios & Israël. Huiusmodi quæ dicuntur
 Mirabilia, naturæ cōsuetudinem, & magis etiam quàm cetera omnia quæ
 Pſal. 71. commemorauimus, exemplo suo vincunt; atq; diuinam efficientiam, & vo-
 Exodi 15. luntatem apertius etiam ostendunt. Ideoq; à vate S. E. Benedictus Domi-
 33 nus Deus Israël, quia fecit mirabilia solus. & Quis similis tui in fortibus
 33 Domine: quis similis tui, magnificus in sanctitate, terribilis atq; laudabilis,
 33 & faciens mirabilia? Itaq; signum significationem magis quàm pondus ad
 fidem faciendam habet; eo quod simile exemplum per naturam, vel aliàs edi-
 Exodi 7. possit: portentum verò pondus habet grauius quàm signum; ideoq; Pharao
 à Moise & Aaron huiusmodi ponderis confirmationem exigebat. Cùm di-
 33 xerit vobis Pharao, ostendite MOPHETH. Ostētia verò grauiora sunt, etiam
 33 & ad periculum faciendum ostētia. ut, Nūquid parare poterit Deus men-
 Pſal. 77. sam in deserto, numquid & panem poterit dare. & Tentauerunt Deum in
 33 cordibus suis, ut peterent escas animabus suis. Hac enim omnia cū natu-
 ralibus, tum iis, quæ præter naturam sunt rebus, conuenire possunt. Præ-
 stantissima autem ratio est eius generis, quod Mirabilia dicitur. Signū au-
 tem & portentum & vltro dari, & peti possunt: atque idem ad vitamque
 personam refertur, & agentis siue Dei, siue Propheta, & eius apud quem
 agitur. Ostentum, siue tentatio, ex priuato tantum consilio petētis est: Mi-
 rabilia verò ex agentis Dei iudicio & voluntate proficiscuntur. Quātum
 autem operapretium ad multorum in sacris libris locorum explicationē hac
 generū quatuor adnotatio factura sit, nemo profectò satis existimare queat.
 פלאות Quartum autem generis nomina sunt PALEOTH, MOPHLOTH, & NIPH-
 מופלות LAOTH, ab eodem verbo deducta. Tandem verò ut hunc, cuius causa hac
 נפלאות adnotauimus, locum explicemus, illud animaduertendum est, nomen à Vate
 usurpatum SIGNVM, ad id rerum genus pertinere, quæ non necessario mi-
 rabiles, ac præter naturam sunt, aut non ideo petuntur, ut miraculum eda-
 tur, sed ut auctoris voluntas cognoscatur, siue id per admirandum, siue per
 commune aliàs exemplum fiat. Igitur cū Achaz regis incredulitatē per-
 spectam Vates haberet, utpote quæ & præsens illius silentium, quo Dei le-
 gatum excepit, & petiitum postea ab Assyriis auxilium manifestè declara-
 uit, diuinæ de sua legatione voluntatis, & consilij significationem ad Regis
 ipsius

ipsius, & populi utilitatem peti suadebat; nihil dubitans à Deo ipso dan-
 dam quocumque in rerum genere, siue naturalium, siue præter naturam ea
 peteretur. atque hoc significat ipsa vatis narratio: Et adiecit Dominus lo-
 qui ad Achaz. Vatem Dei ipsius verbis alloquutum fuisse secundo regem,
 & consilij diuini & promissi, in illius animi confirmandi causa ad signifi-
 cationem optandam vltro inuitasse. Quod verò ait, Pete tibi signum à
 Domino Deo tuo. Eam sententiam indicat, ut ne alium vel Deum, vel
 hominem responsi, aut auxilij petendi causa peteret, sed suum, paternæq; do-
 mus, & totius Iudaicæ gentis tutelarem verum atq; præstantissimū Deum
 vltro etiam voluntatem suam, & consilium exponentem certum signum
 ad confirmationem, & certam spem rogaret, & speraret certissimè exhibi-
 turum paratumq; iam exhibere Achaz ipsi petenti & optanti, etiam si non
 per Prophetam, sed ipse cogitans secum peteret, neque opus esse publicè peti
 signum, sed tibi tantum ut fides fieret, ostendi posse. Quod si publicè etiam
 edi vellet, Deum non cunctatum ire, quo minùs petentis arbitrio, & optio-
 ni satisfaceret, ideo dixit, Pete tibi signum. Tu tecum pete à Deo signū, quo
 docearis, an quæ ego dixerim verane, ab illoq; profectā, an à me, ad gratiam
 efficta sint. Poteris autem tibi petere secreto, ne quispiam homo sciat quod
 petis: quod ubi euenerit, nihil erit, quod cuiusquam ariibus, aut ingenio, aut
 alio modo ostensum vel paratum suspicari possis. Pete tibi tu à Domino
 Deo tuo. Id tibi liberum est, aut occulta cogitatione, aut palàm alta voce &
 oratione petere, hoc est quod addit, In profundum inferni, siue in excel-
 sum supra. Hebraicè ad verbum, Profunda petitionē, vel, extolle eam
 ad supra. Qua ratione non solum rei ipsius petendæ, sed modi etiam ad pe-
 tēdum libera optio regi datur. Profunda, inquit, petitionem, vel cogitatione
 tua, vel indicatione loci, ubi signum tibi dari velis: inferiùs aut si mauis,
 constitue tibi aliquid signi superius ostendi, idq; petendo, palàm dic, in lu-
 cemq; ede. Chaldaeus Paraphraſtes, & Latinus interpres alteram tantum
 orationis expositionem secuti sunt: vtramq; verò simul verba indicant. ha-
 ctenus est nobis optionis propositio explicata.

Et dixit Achaz, non petam, & non tentabo Dominum.

DIXIMVS superius, Signum esse argumentum ad fidem rei propositæ
 faciendam postulatum. Plerumque autem hoc genus ad legatorum, & lega-
 tionum auctoritatem confirmandam exigi: atque in primis legatorum, &
 legationum initiis eiusmodi signa requirere, non solum culpa alienum, sed
 laudis & prudentiæ plenum esse consilium. Qui enim signum petit, is non
 potentia & virtutis Dei, sed voluntatis incertus esse videtur; ideoq; rectè
 vult doceri & confirmari an illud quod audit, à Deo sit profectum, nec ne:
 scit etenim Deo nihil esse, quod placet, impossibile. S. S. E. Deus autem noster Pſal. 115.
 in calo, omnia quacumque voluit, fecit. An verò illud nunc Dei consilium
 sit, hoc argumentis certis cognoscere cupit. Huius autem rei quamplurima
 in sacris libris exempla passim obseruantur. Abraham diuinum de terra
 posse-

possessione promissum sibi, signo dato, confirmari postulabat: Domine Deus unde scire possum quod possessurus sum eam? Et respondens Dominus, Summe, inquit, mihi uaccam, &c. Moyses legationis suae signum primum sibi ipsi accepit, Hoc habebis signum quod miserim te, &c. Deinde ius, apud quos acturus erat, edendum petiuit, Non credent (inquit) mihi, nec audient uocem meam, sed dicent: Non apparuit tibi Dominus. Dixit ergo ad eum, Quid est quod tenes in manu tua, &c. & Gedeon: Si inueni, inquit, gratiam apud te, da mihi signum quod tu sis qui loqueris ad me. & Manue Samsonis pater, ut certum sibi ex Deo nuncium esse intelligeret, mirabiliter per ignem absumpto cibo, statim intellexit Angelum Domini esse. Illa praeterea feminarum omnium tum sanctissima, tum in sacris rebus eruditissima Virgo Maria nunciata sibi nouae & admirandae prolis rationem, rogati modi significatione doceri postulauit, idque duplici signo edocta est. Tum quod arcani conceptus illius auctorem Deum Spiritum sanctum esse didicit, tum quod Elizabeth anum feminam in utero habere audiuit. Itaque in magnis & nouis rebus annuntiandis signum petere, non modo non reprehenditur, sed uehementer etiam commendatur a Deo. Quam ob rem Christus aiebat, si non uenissem, & locutus eis non fuisset, & signa non fecissem, quae nemo alius fecit, peccatum non haberent. Quibus ex locis id colligitur, signum ad auctoritatis confirmationem, & recte exigi, & dari solere, idque absque ulla reprehensione ab hominibus procurari posse. Verum enim uero illud est animaduertendum, legati fidem & auctoritatem semel iam legitime probatam & confirmatam in dubium denuo reuocari non posse sine culpa & scelere, atque incredulitatis vel audaciae male manifesta nota: id quod Maria, Moyses sororis, & Dathani, Abirani, Cora, Caath, & Hom, atque aliorum quam plurimorum exitus aperte docet. & generatio praua atque peruersa illa, quae a Iesu tot signis illustrato, signum nihilominus petebat. Haec de signo petendo: at uero tentatio erga Deum a nefario impietatis scelere non abest. Est enim illa idem quod diuina uel naturae, uel potentiae, uel sapientiae, uel bonitatis periculum temere factum: quae, quia constare omnibus ex se ipsa possunt, & debent, nemini unquam impune tentata sunt.

S. S. E. Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra: sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentauerunt me patres uestri, probauerunt, & uiderunt opera mea. Quadraginta annis proximus fui generationi huic, & dixi, &c. Est autem triplex tentatio, quae personis & sine distinguitur, Dei erga hominem, & hominis erga Deum, diaboli erga homines, de quibus alias dicere multa & utilissima Deus nobis concedet. Nunc uero institutum opus persequamur, principio illud intelligi resulerit, impiorum hominum genus astutissimum & callidissimum esse, atque in sermonibus, orationibus, actionibusque, suis magnam quandam prudentiae speciem priorum commodorum causa adumbrare solere.

S. S. E. Filij huius seculi prudentiores sunt in generatione sua, quam filij lucis.

lucis. Atque ex hoc fonte fictiones, mendacia, simulationes, ac dissimulationes, cateraque ad fallendum homines cum simplicitate & ueritate pugnantia, oriri. S. S. E. Sit sermo uester, est, est; non, non: quod autem abundantius his est, a malo est. Igitur Achaz uatem monentem ut signum peteret, oratione exceptit, in speciem quidem aliquantulum honesta & pia, ex dicentis tamen animo impia & nefaria, atque ideo uerbis ambigua: cuius utramque ambiguitatis partem & Vates cognouit, & nos interpretabimur. Est enim altera huius orationis sententia, se rogari ut signum peteret a Deo: quod uel ea causa peti posset, ut uatis legatio uera cognosceretur, uel ut periculum fieret an ea quae promiserit, praestare ille posset. Neutrum autem sibi consilium esse: quippe superuacaneum foret, & iniquum de uatis illa aetate celeberrimi, & iam publice spectati & cogniti auctoritate dubitare. Consequens igitur esse petenti signum, Dei potentiam sibi in dubium esse uocatum; ideoque periculo faciendo tentatam. Atque adeo iam non illud signum, sed tentationem fore interpretandam. Neutro igitur nomine sibi esse petendum. Non petam, & non tentabo Dominum. Huiusmodi sententiam oratio ipsa proferebat, aliam tamen longe diuersam, regis non pie de Deo sentientis cogitationem dissimulabat: nimirum quod homini de diuina erga singulares mundi res prouidentia male existimanti, non solum signum, quod omnium argumentorum minimum est, ad uatis firmandam fidem exigeretur; sed nec tentatio quaerenda esse uideretur: quando utrumque superuacaneum duceret, is qui priuata a Deo non curari putaret. Non petam, inquit, signum legationis tuae, quam ego non uera esse arbitror. Nam, quod maius adhuc est, Deum ipsum an talia curet & possit, tentare nolo; cum mihi persuasum habeam, haec ab illo negligi; quam ob rem uana erit meo iudicio eiusmodi tentatio: huc spectabat regis illud responsum, introrsum turpe & speciosum pelle decorata. Verum enim uero & illa altera prior sententia, quae in specie probanda uideretur, reprehensione non carebat: namque signi petitio cum ea causa sit, ut Dei uoluntas apertius doceatur & cognoscatur; non modo non improbata, uerum probatissima semper, & prudentiae nomine commendatissima fuit: quamquam uel ab hominibus facta sit: nedum si per optionem ab ipso Deo sit illis proposita, ut nunc regi proponebatur, qui uel hoc ipso peccabat, quod obedire nollet. Cum enim signum tentandi Dei, hoc est, uirtutis eius periculi faciendi causa petitur; id in nefarium & impium crimen uocari solet, ut docuimus, & S. E. Non tentabis Dominum Deum tuum, sicut tentasti in loco tentationis. In illo autem loco de diuina prouidentia & uirtute aperte erat dubitatum. & Vocauit nomen loci istius tentatio, propter iurgium filiorum Israel; & quia tentauerunt Dominum, dicentes: Estne Dominus in nobis, an non. De eiusmodi uero tentatione Vates nihil apud regem egerat, sed de illa, quae legatio sua ex Dei consilio & uoluntate probari, & confirmari posset. Ille igitur propterea regem & impietatis, & calliditatis nomine reprehendit, & redarguit: utpote qui respondentis sibi mentem clare perspexerat.

Et dixit, Audite ergo domus Dauid, Numquid parum vobis est, molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo?

GRAVISSIMAM, & maximi momenti rem esse, quam dicere paret illa attentionis petitione Vates indicauit: atq; regem ipsum, regisq; familiam non honoris, sed exprobrationis causa domum Dauid appellauit, eò solum nomine indicare volens quantum per illa prima aetate ac patris sui Dauidis virtute, simplicitate, fide, & pietate domus illa degenerasset. Fuerat enim Dauid illis praecipue nominibus celeberrimus, et Deo gratissimus; maxime tamè ob simplicitatē, & fraudis atq; doli odium comendatus: sicut illo Psalmo toto scribitur: *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. & aliàs etiam: Elegit Dauid seruum suum, & post factantes accepit illum; pascere Iacob seruum suum, & Israël hereditatem suam: & pauit illos in innocentia cordis sui, & c. Vehementer igitur accusatur Achaz rex, quòd tantum ab illa paterna simplicitate descuerit, tantumq; astutia & calliditate valere contenderit: ut non modò hominibus, sed Deo ipsi dissimulatione imponere cogitauerit. Vtramque enim personam hominum & Dei sibi ille ambiguè respondens proposuerat. Non petam, & non tentabo Dominum. Non petam, inquit, signum legationis tuae, cuius auctoritati plurimum tribui scio: quòd si hoc nomine non petam, neque etiam ut tentè Dominum: cum tamen neque Vati, neque Deo fidem ille haberet, idq; oratione illa in utramque partem flexibili ac dubia pronūciasset. Grauissimū autem scelus est, & magnae contemptiois indicium hominibus imponere velle: sed omnem superat malitiam, idem etiam erga Deum audere. Est enim Luciferini cuiusdam exempli cum Deo de Sapiencia contendere; ut aliàs ex diuina disciplina docebimus. Atq; ideo Vates ait: Numquid parum vobis est. Atqui nulla re grauior, vel minùs utilis molestia hominibus, maxime bonis, exhiberi potest, quàm simulatione, fallacia, & calliditate: grauissimè enim vir bonus ab alio deludi sese patitur, cum ipse veritatem & simplicitatem ubique colendam ducat. Est autem verbū Hebraicum LAAH, significantissimè hoc loco usurpatum: nam propriè ad id genus laboris transfertur, quòd in erroribus viarum, & in quarendis rebus, quae vel non extent, vel inueniri non possint, insumitur. ut de illis S. E. qui cacitate percussi, inquirendo Lothi ostio vehementer incassumq; laborabant. Et ubi Latine legimus, Non poterāt Aegyptij bibere aquam fluminis: ad verbum est, Laborabant ad bibendum. Et apud hunc Vatem vera pietatis virtute vacuae hostiarum maculationes, ceteraq; frequentia populi ad inanem tantum ostentationem simulatae laborem Deo offerre dicuntur. Laboraui sustinens. Itaq; hanc molestiam exhibere Deo parabat Achaz, ut cum de Dei prouidentia vehementer dubitaret, tamen contrariam sententiam oratione indicans, signum petere negligeret, atq; hoc pacto suam opinionem apud populum confirmaret: putabat enim signum non esse dandum, atq; ita diuinam prouidentiam minimè fore ostendendam; ex quo euenire poterat, ut causa Dei in*

hominum animis & opinione laboraret: sicut enim apud Latinos laborare verbum usurpatur: ut, Quaeis paria esse ferè placuit peccata, laborant, Cum ventum ad verum est. & in hanc sententiam Poëta alius camebat:

Sed cum res hominum tanta caligine volui

Aspicerem, latosq; diu florere nocentes,

Vexariq; pios, rursum labefacta cadebat

Religio, & c.

Quam ob rem prouidentiam suam, & humanarum rerum non solum vniuersarum, sed singularum etiam curam, in quibus praecipuum locum domus Dauid habebat, ab huiusmodi impiarum opinionum labore vindicare & indicato consilij sui mysterio testatissimam facere Deus volens, Vate referente ait: Propter hoc dabit Dominus vobis ipse signum. Ostendit hoc loco vates diuinam prouidentiam non ex hominum ingenio, virtute, aut voluntate, sed ex Dei benignitate proficisci: qui quòd aeterno & sapientissimo consilio instituerit, finire, & ad exitum perducere solet. Nam quāquam Achaz oblatum vltimò liberationis & securitatis signum petere noluerit, tamen Deus hominis impietatē nihil moratus est, aut impeditus quòd minùs ea quae de Dauidis familia amplificanda decreuerat, opportunè perficeret. Ille enim ipse propria benignitate promiserat fore, ut sanctum & perpetuum regnum apud Iudaorum tribum in Dauidis pientissimi quondam regis & fidelis ministri genere constaret. Id autē promissum iureiurando firmatum certum propriumq; deinceps Dauidis domui expectatum fuit: neque si quid praeter ius & fas, & praeter tanti consilij dignitatem esset admissum, ipsis tantū, non autē familiae omni, aut Iudaeae gēti, aut demum Orbi, cuius salus publica illo mysterio & promisso agebatur, noceret. Qua de re S. E. Iurauit

Dñs Dauid veritatē, & non frustrabitur eum: de fructu vëtris tui ponam
super sedē tuam. Si custodierint filij tui testamentum meum, & testimonia
mea haec quae docebo eos, & filij eorum vsque in seculum sedebunt super se-
dem tuam. Quoniam elegit Dominus Sion, elegit eam in habitationē sibi.
Haec requies mea in seculum seculi, hic habitabo, quoniam elegi eam. & alio
loco: Ipse innocabit me, pater meus es tu: Deus meus, & susceptor salutis
meae. & Ego primogenitum ponam illum excelsum praeregibus terra. In
aeternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele
ipsum. & Ponam in seculum seculi semē eius, & thronum eius sicut dies cali.
Si autē dereliquerint filij eius legē meam, & in iudiciis meis non ambula-
uerint. Si iustitias meas profanauerint, & madata mea non custodierint.
Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Mi-
sericordiam autē meam non dispergam ab eo, neque nocebo in veritate mea,
neque profanabo testamentum meum: & quae procedunt de labiis meis non
faciam irrita. Semel iuravi in sancto meo, si Dauid mentiar, semen eius in
aeternum manebit, & c. Ad huius argumēti sententiā huiusmodi sacri ora-
culi explicationem cum primis constare oportet. Etenim Deus
eius cura, quam erga domum Dauidis suscepisset, signum non iam Achaz
ob

Horatius
lib. 1. Serm.
Claudianus in
Rufin lib. 1.

Psal. 40.

Psal. 77.

Isai. 7.

Exodi 19.

Exodi 7.

Isai. 1.

Psal. 111.

Psal. 88.

ob suam priuatam impietatem exhibere parat, signum, inquam, non modo propediem futura liberationis ab hostium obsidione, sed perpetua tutela, & conseruationis illius regia familia: ex qua diuini magniq; consilij ministrū illum regem oriturum esse, certissimis oraculis fuerat proditum. Propter quod dabit Dominus ipse vobis signum. Non iam Achazi, sed totius familia causa signū parari, pronomen, vobis, significat. Cum antea dictum esset, Pete tibi. Quod verò dicit, Dominus ipse dabit, illud indicat, Deū regum & regnorum omnium imperatorem summum, de regno Davidis perpetuò à se instituto agentem signum esse daturum. Ideo maximum & admirandum, quia vltro promissum: quaecumque enim vltro dat, maiora sunt quàm quæ à mortalibus cogitari, aut optari possunt. Atq; ita quamquam Signum quatenus hoc nomine dicitur, in probationis & argumentorum eiusmodi generibus communis nota sit, vt docuimus, tamen quia à Deo dandum, vltroq; exhibendum erat, magno miraculo non fore cariturū arbitrari oportuit. Atq; vt illud Davidis domui singulariter promissum fuerat: sic etiam illi tantum familiae expectandum obseruandumq; fuit: neque signi ipsius testes alios, quàm ex illa domo constitui voluit Deus. Quibus cum res ipsa certa spectata, atq; confirmata foret: diuini dicti & promissi ratio constare, & ceteris gentibus aperiri ostendiq; posset. Itaq; his partibus signum illud definiendum, & adnotandum est: quod a Deo dandum, atque ideo magnum & mirabile: quod Davidis domui ostendendum & probandum. Denique quod probare posset Davidis familiam, & regiam illam domum non esse euertendam. Neque enim iam Achazi regis, sed totius domus Davidis, & ciuitatis illius Ierusalem, atq; adeò aterni illius & arcani consilij in illa gente & ciuitate explicandi ratio habetur: sicut & in illis non dissimilibus exemplis est scriptum. Noluit autem Dominus disperdere

a. Reg. 8. 22

22 Iudam propter David seruum suum, sicut promiserat ei, vt daret illi lucernam, & filijs eius cunctis diebus. Illud autem obseruandum est, nomen Dominus hoc loco potestatis, & dominationis, & imperij rationibus esse definiendum: namque Hebraicè verbum ipsum simplex ADONAI. Iam verò

אדוני

signum ipsum, cuius auctorem, obseruatorem, & causam indicauimus, attendere opportunum fuerit.

Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel: butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.

Huius arcani argumentum quoniam pro dignitate & magnitudine tractare neque nostri ingenij, neque huius loci angustia est, breuiter tantum indicare sat fuerit. Est autem illa summa, decreuisse Deum ex familia Davidis virum quendam matre virgine hominibus dare, totius generis humani seruatorem, hoc mandato & pacto, vt quoscumque bonos, & diuinis conditionibus parentes cognosceret, eos probatos deligeret, atq; salutis muneribus afficeret: contra verò eos improbareret, qui sese tanta salutis & digni-

tatis

tatis indignos propria culpa redderent; eiusq; iudicij & delectus faciendi puer ipse simul ac nasceretur, ostenderet; cibos qui minus salubres, aut viles minus esse possent, improbando, & reiciendo: salubriores verò & commodiores ad infantia vsum admittendo, & comedendo, prater consuetum id aetatis & cognitionis omnium infantium exemplum. Atq; adeò hoc nunc expositum consilij sui arcanū signum Davidis domui ipse Deus voluit; quod certissimum esset, non fore vt illa familia ex qua hæc ratio omnis expedienda fuerat, interea excinderetur: imò futurū potius vt Ephraim & Aram regna abolerentur omnino, antequam hoc diuinum consilium explicari inciperet: tantum abest, vt ab illis impediri posset regnis, quæ multo tempore antè essent extincta. Itaq; hæc consilij diuini expositio signi nomine Davidis domui, ad confirmandam huius vaticinij fidem, longo post tempore futuram in presentis negotij signū dari, quando negotij certitudo & fides nō ex rei ipsius spectatione, sed ex imponētis consilio facienda sit. Vt si quis alium quempiam sibi vehemēter dilectum esse, hoc signo confirmet, quod heredem suarum rerum scribendum esse dicat; manifestum est, hæredis futuram appellationem indicatam signum esse, quo presentis amoris professioni fides fiat: atque ex hac notatione multa signorum exempla in sacris libris obseruantur, in quibus non tam res ipsa spectanda, quàm eius rei consilium signi nomine proponitur. Sic enim Moysi legationis data signum, rem post annum, & eo ampliùs à legationis initio agendam indicabat Deus: Ego, inquit, ero tecum, & hoc habebis signum, quod miserim te: cum eduxeris populum meum de Aegypto, immolabis Deo super montem istum. Atq; hæc ratio omnis ex hac quatuor generum obseruatione, quā indicauimus, aperte constat. Iam verò signi ipsius partes, & verborum interpretationem consideremus. Ecce virgo concipiet. Signum illud vltro à Deo promissum non sine miraculo fore expectandum, ipsa promittentis auctoritas, virtus, & magnitudo indicabat: quamobrem & descriptio, & apparatus omnis illud admirandum esse docet. Vox Ecce, inexpectatam rem, & cum admiratione obseruandam significat, cum primū in oratione locum obtinet. vt, Ecce enim dominator dominus auferet à Iuda, & à Ierusalem validum & fortem. Ecce ego conuocabo omnia regna Aquilonis. Est autem miraculū, puellam ab hominum cætu & consuetudine alienam, atq; adeò virginē in vtero habere obseruandū esse: ita vt virginē simul esse, & vterum gestare verissimum sit; namq; Hebraicè oratio ex participio pronunciat. Ecce virgo in vtero habens. Viramq; enim simul partem obseruandam admirandamq; indicat vox Ecce, namq; aliàs virginis nomen cum pregnante non coniungeretur, vbi satis multa nomina ad feminas significandas apud Hebræos inueniuntur, qui in sermonis proprietate & elegantia nūquam negligentes esse solent. Itaq; hoc miraculi nomine proponitur, expectandum obseruandumq; fore, vt eadem virgo appellanda; verè in vtero habeat filium; & virginis tamen nec virtutem, nec nomen deponat. Atq; hoc ipso nomine

Exodi 3. 22

Ecce 22

Ierem. 3.

b

nomine

nomine, & decore conseruato, pariet filium. Non minori miraculo quam conceperit, hoc est, Virgo pariet, & virgo post partum manebit. Eandem enim integritatem illi a partu constitutam esse, illa subiuncta oratio docet: Vocabit nomen eius Emanuel. Manifestum enim est nomen a matribus numquam filiis, nisi iam in lucem editis, imponi; maximè autem apud Hebræos: qui non ante circumcisionem quemquam ex liberis nomine appellaret suo. Igitur triplex verbum vni tantum supposito ascriptum. Virgo in utero habens, & pariet, & vocabit. Cognomen illud virginis ante partum, in partu, atq; a partu perpetuò illi obtinendum esse confirmat. Neque quisquam qui Hebraicè rectè nouerit, aliam orationis huius sententiam esse, affirmare verè poterit. Omne autem huius rei pondus & momentum in nomine GHALMA Hebraico est; quod propriè puellam significat, adolescentem adhuc, nondum plenè adultam, eamq; nondum viro coniunctam, sed domi potiùs latentè, & à societate & consuetudine hominum seiunctam, atque adèò virginem; id quod perpetuis sacrorum librorum exemplis ostendi potest.

Gen 24. De Rebecca sic S. E. Igitur puella cui ego dixero, &c. Quam virginè fuisse, in confesso omnibus est, & historia ipsa docet, Puella, inquit, decora nimis, virgoq; pulcherrima, & incognita viro. Illa etiam Mosis soror, qua expositi infantis exitum obseruabat, eodem quoque GHALMAH nomine appellatur. Perrexit puella, & vocauit matrem suam. Quamquam verò Latini interpretes pro eodem nomine nunc puellam, nunc adolescentulam, nunc etiam virginem reddant, tamen res ipsa omnibus locis obseruata, virginem indicat, & Spiritus sancti per Euangelistam interpretatio, apertè confirmat. Namq; Mathai Euangelium Gracè πᾶρθεος habet. Est autem Hebraicè virginis nomen articulo Emphatico indicaturo: quod præcipuam quandam & illustrissimam virginem significat. Fuit autem adèò constans hæc apud Hebræos orationis huius sententia, Virginem in utero habentem, obseruandam, eandemq; virginè parituram; ut Maria illa virginum & feminarum omnium sanctissima, antiqui, & domui Davidis obseruandæ responsi, non immemor sese, qua hac oratione compellaretur, virginè in utero habituram, & parituram cognoscens, de re ipsa nihil dubitauerit: modum autem, quo id effici sine viri interuentu posset, doceri postularerit: quomodo, inquit, fiet istud, quod à vate olim prædictum: Virgo concipiet, à te nunc mihi refertur. Ecce concipies. Nam qua Vates de Virgine prædixit futura, tu mihi omnino repetis, & adscribis, qua virgo sum, & virum non cognosco: quomodo igitur fiet istud, ut mihi virum non cognoscenti, in utero habendus, pariendusq; sit filius? etenim miraculo istud non vacat, cuius rationem doceri abs te postulo. Cui respondens Angelus, dixit: Spiritus sanctus superueniet in te, &c. Et vocabitur nomen eius Emanuel. Matribus olim & ius & mos nominum filiis imponendorum fuisse omnium ab Eua, Adami, vsque ad Elizabeth Zacharia uxorem exemplorum obseruatione in sacris didicimus. Magnam verò & admirabilè virtutis alicuius signi

signi significationem iis nominibus, qua à Spiritu sancto appellantur, inesse, aliàs ostendere cupimus, eamq; rationem ad iustum opus consultò distulimus. Nunc verò huius nominis interpretationè arcanam admirandam venerari magis quam exponere possumus: breuiter tamen indicare curabimus, aliàsq; plenius, aut nobis etiam aliàs commodiùs tractandum relinquemus. Significat nomen GHIMANVEL, Filij illius ex virgine orituri, naturam geminam fore, plenè videlicet diuinam & humanā, plenè etiā utramq; arcano & admirādo modo communicandam esse, ut ex multis membris, & capite vno illo, corpus vnum mysticè constans. Illud verè prædicare possit: Nobiscum Deus. Itaq; Deus naturam humanam sibi coniuncturus erat, quo deinde sese nobis hominibus arcanè coniungeret. Id autem factum esse tum aliàs apertè, tum apud Euangelistam breuissimè est cōtestatum. Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriā eius gloriā quasi Vnigeniti à Patre plenum gratia & veritatis. Iam verò illud etiam est obseruandum ex diuinis nominibus, hoc loco vnum significanter vsurpari nomen EL, quod ad virtutis & fortitudinis rationes exponendas spectat: de quo nos in libro de Sacro sermone disseruimus. Huius autem nominis mysterio ad eam virtutem & fortitudinem considerandam excitamur, qua diuini Christi Iesu spiritus efficientia, cum sanctis & regeneratis membris comunicatur: de qua nobis perpetuis in omni ferè Scripturarum loco exponendo, & numquam tamen satis pro dignitate tractatus sermo est. Animaduertendum tamen est, nomen in sacris literis, maximè autem in Spiritus sancti sermonibus, non solum ad res ipsas, sed multò etiam aptius ad rerum virtutes & efficientias, siue exitus etiam significandum imponi. Nec absolum esse, ut iidem homini alterum proprium ex communi nominum imponendorum consuetudine, & ex persona gerenda ratione, alterum nomen contingat, ut Gedeon ab infantia dictus, ob insignem illam simulacri deturbationem, fuit postea Ierubaghal appellatus: atque ita nomen id sæpè in sacris significare, quod Latinis personam, vel munus significat, ut, Dominus ab utero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei, &c. & Protegat te nomen Dei Iacob, & Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat, & Narrabo nomen tuum fratribus meis, & In nomine tuo laxabo rete: hoc est, in virtute efficientiaq; tuā. Atq; huiusmodi nominis definitio hoc in loco cogitanda est. Docet enim vates quam personam ille Virginis Filius gesturus, quasq; partes acturus erat, videlicet, Dei & hominū: qui cum verè Deus verèq; homo esset, & Dei, & nostras in mundo reconciliandi orbis causa representaturus parteis fuit. Qua de re multa aliàs sæpè tum apud Paulum aliquādo ex diuina benignitate disseremus. In illo loco. Deus erat, in illo mundum reconcilians sibi, & in illo etiam pueri communicauerūt carnī & sanguini, & ipse similiter participauit iisdem, ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperiū. Atq; hoc loco satis liquet nomen Ghimanuel Christo

Luc. 2.

aptissimè, & cum illo altero, quod Angelus antequam in utero conciperetur infans, matri indicauit, conuenire: adeò ut alterum alterius interpretatio propriè sit. Eandem enim personam, idemq; munus IESVAGH, & GHIMANVEL significant: alterum Seruatorem, & munere, & efficientia ad eam rem delectum: alterum, Deum fortem nobiscum, interpretamur. utriusque autem muneris eandem esse rationem, eundemq; euentum Evangelistæ apertè docuerunt. S. S. E. Paries autem filium, & vocabis nomen eius Iesum: ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorū. Hoc est autem totum factum ut adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam, dicentem: Ecce virgo in utero habebit, & pariet filium, & vocabunt nomen eius Emanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus. Neque verò pratermittendum hic est, nomē filij consilio esse appellatum, Hebraicè BEN, quod ad domorum familiarumq; adificationem & propagationem affertur. Significat enim BEN, una detracta littera, lapidē adificando idoneum, quale Ecclesiæ fundamentum Christus est: quam rem nunc tantum significandam duximus, aliàs ad explicandum integram reseruamus. Quæ à quibusdam Hebræis ad subterfugiendam & obscurandam veritatem hoc loco afferrī solent expositiones, eas singulatim redarguere, non est visum necessarium, propterea quod nulla ex illis cum hac nostra simplici & aperta explicandi ratione constare possunt: deinde quod ab aliis etiam non solum ex nostris, sed ex illorum quoque gente scriptoribus doctè satis, & efficaciter labefactentur: neque nos in Commentariis nostris aduersarios cuiusq; vel per sona, vel ordinis, vel conditionis, sed simplices veritatis expositores, omnibus hominibus æquos, & benè cupientes professi sumus. Dabitur autem aliàs, Deo auctore, commodior de aliis huiusmodi etiam rebus disputandi locus. Porro meminisse oportet huius signi partes omnes, non omnibus hominibus ad obseruandum fuisse propositas; sed domui Dauid tantum, hoc est, iis ex familia Dauid, quos eius rei cognitio attinget, & ad quos pertineret; quorumq; testimonio fides etiam aliis fieri posset certissima. Itaq; totum signum voluntatis diuina omni domui Dauid, ad spem salutis & liberationis confirmandam significatum est. Ipsum verò signum cum ederetur domui Dauid, hoc est, per sonis iis, quorum interesset, examinandum fuit: videlicet matri in primis ipsi virgini, quæ miraculi modum ipsa prima doceri postulauit; & eius desponso viro Ioseph de domo Dauid, qui ob eam rem sollicitudine & cura grauissima eousq; affectus & exercitatus fuit, quoad diuino oraculo, & Angelo interprete, atq; hunc ipsum Isaia locum citante, edoctus est. Cum esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antequam conuenirent, inuenta est in utero habens de Spiritu sancto. Ioseph autem vir eius cum esset iustus, & nollet eam traducere, voluit occultè dimittere eam: hoc autem eo cogitante, Ecce Angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens: Ioseph fili Dauid noli timere accipere Mariam coniugem tuam, quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est. pariet autem filium, & c. Exurgens autem

Mat. I.

Mat. II.

autem Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei Angelus Domini, & accepit coniugem suam, & non cognoscebat eam, donec peperit filium suum unigenitum: & vocauit nomen eius Iesum. Cetera iam exponamus.

Butyrum & mel comedet. OFFICIUM, dignitatem, auctoritatemq; suam, & facultatem, atq; naturam ab ipsa infantia indicaturum esse filium illum, atq; iis, quibus cum esset, probaturum, Vates hac nota etiam significauit. Quod cum ceteri pueri & infantes recens nati, propter sensuum infirmitatem inter bonum & malum dignoscere nequeant, atq; ideo quamcumque oblatam rem vel comedere, vel ori ad mouere, sine vlla puerili cogitatione soleant, tamen puer hic simul ac natus fuerit, præter lac quo infantes omnes aluntur, butyrū etiam & mel infantibus utilissimum cibum comedet, atq; sibi cognitum admittet; cetera autē omnia quæ nocere possint comedentibus, reiciet: manifestò prudentiæ & sapientiæ suæ argumento ostendens, bonos & pios homines, qui mellis & butyri instar dulces, atque ad pietatis usum idoneos sese præbebunt, sibi esse ad cibos deligendos, ceteros verò reiciendos, qui se difficiles, duros, insuauesq; reddiderint. Atque de huius cibi genere ille dicebat; Ego cibum habeo manducare quem vos nescitis. & Meus cibus est, ut faciam voluntatem eius qui me misit: & ut perficiam opus eius. Ut sciat reprobare. Coniunctio Ut, expositiua vim obtinet, Hebraicè est, ad sciendum suum. Habetq; hac oratio efficientiæ significationem. Omnis itaq; humana salutis per Iesum Christum ex domo Dauid nasciturum; procurandæ & perficiendæ ratio hoc arcano oraculo breuiter indicata signi nomine domui Dauid credita est, ut fides spesq; fieret certissima; quò ad hoc mysterium & consilium perfectum esset, Iudæam gentē, & Dauidis familiam etiam aduersis rebus vexatam, tamen constituram permansuramque esse. Ne verò si quid interim accideret noui, euertere posset, futurorum euentuum series à Vate prænunciatur.

Ioan. 4.

Quia antequam sciat puer reprobare malum, & eligere bonum: derelinquetur terra, quæ tu detestaris à facie duorum regū fuorum.

FUTURUM ut Iudæis propediem metus ille adimeretur ex duorum regum Racin & Pacheah Remalia filij nece; qui non longè post occidendi, ac pariter vita regnūq; expoliandi erant: ita, ut terra utraq; Syria videlicet Damasci, & Samaria, quam Abhaz pauens detestabatur à facie duorum regum, quibus tunc parebat, derelinqueretur.

Adducet Dominus super te, & super populum tuum, & super domum patris tui dies qui non venerūt à diebus separationis Ephraim à Iuda cum rege Assyriorum.

DAUIDIS familia, & Iudeorum regnum in summo discrimine discessionis temporibus, atq; adeò in metu magno, & rerum suarum sollicitudine fuerat: nimirum cum duæ tantum tribus ex altera parte, ex altera verò decem essent, maiorq; pars præter recentem dissensionem, veterē etiam offensionē haberet. Sed tamē ea res Iudæis exitium non attulit, quos magni

consilij sui causa Deus conseruatos voluit. S. S. E. Ego scindam regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem tribus: porro vna tribus remanebit ei, propter seruum meum Dauid, & Ierusalem ciuitatem, quam elegi ex omnibus tribubus Israël. Quamquã vero multa deinde pericula & calamitates multa Iudæis accefferint: nihil tamen cum illo primo metu & discrimine comparandum fuit. Vsque ad grauissima illa Assyriorum Nabuchodonosoris tempora, quibus Iudæica res vehementer afflictæ, ac propè labefactæ sunt, primis & præcipuis populi vel occisis, vel abductis, & magna etiam opum & diuitiarum facta iactura. Ea tamen res, quoniam Deo auctore ad animaduersionem acciderat, exitium gēti non attulit, ad consilium diuinum perficiendum conseruata. hoc est quod Vates prænunciat: Adducet Dominus super te. Non casu, aut humano solùm consilio, sed diuino, calamitates illas venturas; idq; prædictio ipsa personarum & temporum circumstantiis notata indicat. Super te, & super populum tuum: nam & ille etiam Assyriorum vim pertulit. S. S. E. Humiliauerat enim Dominus Iudam propter Achaz regem Iudæ: eo quod nudasset eum auxilio, & contemptui habuisset Dominum. Adduxitq; contra eum Thelgath Phalnasar regem Assyriorum, qui & afflixit eum, & nullo resistente vastauit. Igitur Achaz (spoliata domo Domini, & domo regum ac principum, dedit regi Assyriorum munera: & tamen nihil profecit. & super domū patris tui. Super domum Dauid interpretamur, quam affligendam & premendam vehementer, non tamen perdendam fore Vates indicat. Ideo non absque significationis certa ratione non dictum est, super domum tuam, sed, super domum patris tui. S. S. E. Si autem dereliquerint filij eius legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint: si iustitias meas prophanauerint, & mandata mea non custodierint, visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum: Misericordiam autē meam non dispergam ab eo: neque nocebo in veritate mea, & c. Id autem Ezechia temporibus spectatum fuit, cuius anno decimoquarto regis Ezechia ascendit Senacherib rex Assyriorum ad vniuersas ciuitates Iudæ munitas, & cepit eas. Tunc misit Ezechias rex Iudæ nuncios ad regem Assyriorum in Lachis, dicens: Peccauit, recede à me: & omne quod inposueris mihi feram. Indixit itaq; rex Assyriorum Ezechia regi Iudæ trecenta talenta argenti, & triginta talenta auri. Quæ, quamquam persoluta fuerint, tamen nec regi, nec populo securitatem pepererunt. Namq; paulo post: Misit rex Assyriorum Thartham, & Rabfacē de Lachis ad regē Ezechiam cū manu valida in Ierusalē, & c. Atq; ita gens, ciuitas, & familia illa sapē ab Assyriis diuino iudicio infestæ & afflictæ sunt: & tandē Ioachim temporibus victæ, Babylonē abductæ: paucis relictis qui regionē incolere magis quàm colere possent, illisq; non admodū locupletibus, imò pauperibus, qui in tenui re simplici victu vitam agerent. Atq; hoc modo Iudæa gens conseruabatur quidem à Deo, castigabatur autem, inierim quoad ille spirituum discretor Christus aduentaret.

Et

Et erit in die illa, sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti: & api quæ est in terra Assur: & venient, & requiescent omnes in torrentibus valliū, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in vniuersis foraminibus.

ISRAELITICAM regionem ingenti ac valida manu Ægyptiorum, ab Assyrio rege, & exercitu conductorum vastandam, ac tandem Iudæam debellandam, ipsūq; regem, & populi maximam partem abducendam, hoc vaticinio obnunciabat Isaias, idq; appositis & translationibus significantissimè eloquebatur: namq; Ægyptiorum gentē multitudine magis infestam, quàm virtute formidandam, muscam appellauit: quæ est in extremo fluminum Ægypti. Etenim calidarum regionum flumina, muscis ibidem natis, frequentissima sunt. Est autem muscarum importunitas vehementer hominibus infensa: namq; id genus non tantum nocere, quantum multitudine & audacia, & pertinacia molestum esse solet: neque enim aculeis valent, ut apes; quamquam sunt quedam musca iumentis infestæ, quæ ad sanguinem vsque exsugendum nocent: hæ autem secundum flumina gigni plurimæ solent, atque inde latè diffusa, ad alia loca nocendi causa peruolare. Vtriusque generis hominum maximam copiam Ægypti flumina olim alebant, vulgi ignobilis, & tamen frequentissimi, & hominum etiam bellatorum non exiguam manum, præcipuè verò ad Æthiopiæ confinia, vbi montana regio, & æris, & aquarum natura asperiores homines producebat: atq; Ægyptum fluminis Nili, & deductorum canalium, atq; ostiorum tractibus habitari, eiusq; aquæ efficientia, terram ipsam alias imbribus carentem, fecundari notius est, quàm ut docere hoc loco debeamus. Significat autem vates ingentes Ægyptiorum & Æthiopum copias Assyrii regis victoris, & iam omnium imperatoris constituti exercitum, ad Iudæa perniciem fore secuturas. Etenim hos etiam Assyriorum vicit rex. S. S. E. Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Ægypti, & transmigrationem Æthiopiæ. Atq; hac imagine gens illa celeritate, insolentia, atq; importunitate multitudineq; nocens, colore etiam subfusca describitur: atq; utramque partem Ægyptiorum videlicet & Æthiopum venturam esse, satis aperte indicauit Topographia ipsa. In extremo fluminum Ægypti. Manifestum est enim Ægyptiorum fluminum scaturigines in Æthiopia esse; fontem verò ipsum, primū antiquis ignotum, in horto illo deliciarum primi hominis culpa à mortalium conspectu subducto, constare. At verò Assyriorum seculis illis, omniumq; aliarum gentium potētissima, & victrix natio, quæ armis, impetu, & rei militaris peritia, castrorū ordine, & imperatoris cura valeret, Apis à vate nominatur: ob illius insectorum generis naturam reip. imperij & militiæ, & cogēdarum conseruandarumq; opum usum admirandum, sui exemplum præbetem. Apes autem non tam fluminibus quàm campis & pascuis, & florenti tractu delectantur, & crescunt. Cuiusmodi Assyria latè patens, & fortissima regio est: hos omnes non casu,

non

2 Paral. 28.

Psal. 88.

4 Reg. 18.

Isaie 20.

Gen. 2.

Zach. 10.

non suo ipsorum impetu, sed diuino consilio aduersus Israëlitas excitatum, & delectū iri, oratio illa indicauit: Sibilabit Dominus. Sibilus oris compresso spiritu editur, & ultrahumana vocis contentionem latissimè sonat, signumq; est ferè semper conuocationis eorum ad quos pertinet. S. S. E. Sibilabo eis, & congregabo eos. atq; hæc imago diuini spiritus, & verbi auctoritate hostes illos aduersus Iudæam excitandos, non tamen ulterius quam ipsa diuini consilij ratio præscripsit, nocituros indicat. Quæta verò illarum multitudo, quantum gentibus terrorem, quantam etiam calamitatē allatura esset, apertè docuit vates. & Venient, nemine impediente, & requiescent in torrentibus vallium, vrbes in plano loco sitas significat. & in cauernis petrarum, munitas opere & situ vrbes. & in omnibus frutetis, oppida & vici, quæ rustica rei exercendæ causa incolantur. & in vniuersis foraminibus. Hebraicum nomen, NAHALIM, quibusdam significat rupes non nimium difficiles; aliis fruticeta, & dumeta, cæteraq; vilia arbuscula. trāslatio verò ipsa suburbanas domos, & villas voluptatis, & animi causa comparatas indicat. Sic etiam Chaldeus vertit: Et in omnibus domibus laudis. Hæc omnia loca partim venientium impetu & bello vastata, partim metu ab incolis deserta, occupatum iri Vates confirmat. Quantum verò Israëlita primū, deinde Iudæa regioni damni, calamitatis, & cladis, deniq; vastationis Assyrii attulerint, in sacris Regum historiis est abundè narratum. Tandem verò quid in Ierosolymitana gente & vrbe, atq; in regia familia effecturi essent, subiuncto versu indicatur:

נהלים

In die illa radet Dominus in nouacula conducta in his qui trans flumen sunt, in Rege Assyriorum caput, & pilos pedum, & barbam vniuersam.

IEROSOLYMITANAM calamitatem ab Assyriis tandem allatam, significare apertè nobis visus est Vates: quamquam alij hunc locum de Sennacheribi exitu interpretentur. Quoniam verò illa clades tum omnium ordinum, tum verò regis etiā ipsius abductione & captiuitate magis quam necesse & cade peracta est; ideo abrasionis translatione fuit à vate prænunciata. Namque nouacula pili non consumi, sed abradi, atq; de loco ubi nati sunt, transferri solent. id verò expeditius fit nouacula conducta; quippe quam conductor acutissimam semper deligere, atq; ut alienā, & suo ære ad usum sibi tantum paratam, sine vlla clementia exercere soleat. Hæc autem imagine Assyriorum rex & exercitus à vate non solum significatus, sed etiā expressè indicatus fuit. In iis qui trans flumen sunt in rege Assyriorum. Expositionis normam oratio hæc sequitur. Trans flumen autem descriptio est Assyria situs, quæ ab Israëlitica regione Euphratis alueo dirimitur. illud autem obiter indicatur, Assyriorum potētiam, non ipsorum felicitatis, sed publica animaduersionis in sceleratos & impios excitandæ causa fuisse adeo ad tempus auctam. S. S. E. Domine in iudicium posuisti eum, & fortem ut corripere fundasti eum. Caput & pilos pedum, & barbam vniuersam.

Habac. 1.

uersam. Rempublicam omnem vnius corporis imagine, non solum nostri, sed externi quoque ductores describere consueverunt. Eius autem caput rex vel princeps summus constituitur. Barba, capiti proxima, & totius oris decor, magnates, optimates, & magistratuum ordines omnes dicuntur. Pedes verò, in ferioraq; membra reliqua plebs obtinet: quid verò honesta circuitio-
ne pilorum pedum Hebræi significent, facile cognitu est. Ostēdit igitur vates regem in primis ipsum Iudæa cum rege plurimos ex populo; qui infima plebi vel auctoritate & nomine, vel fortunis antecellerent. Adhæc etiam 4 Reg. 24. nobilitatem omnem Ierosolymis Babylonem esse abducendos: solum verò pauperiores atq; infimæ sortis homines, qui Iudæi nomē tueri tantum possent fore relinquendos; id quod ad prædictionis normam euenisse, historia ipsa manifestè testata est. Apprehensum ergo regem, duxerunt ad regē Babylonis in Rablatha, qui locutus est cum eo iudicium. Filios autem Sedechie occidit coram eo, & oculos eius suffodit, vinxitq; eum cathenis, & adduxit eum in Babylonem. & paulo post: Reliquam autem populi partem, quæ remanserat in captiuitate, & reliquum vulgus trās tulit Nabuzardan princeps militia: & de pauperibus terra reliquit vinitores & agricolas. Tulit quoque princeps militia Sarayam sacerdotem primum, & Sophoniam sacerdotem secundum, & tres ianitores: & de ciuitate eunuchum unū, qui erat præfectus super bellatores viros: & quinque viros qui steterant coram rege: quos reperit in ciuitate, & Sopher principem exercitus, qui probabat tyrones de populo terra, & sex viros de vulgo, qui inuenti fuerant in ciuitate: quos tollens Nabuzardan princeps militum duxit ad regem Babylonis in Rablatha. Percussitq; eos Rex Babylonis, & interfecit eos in Rablatha, in terra Emath: & translatus est Iuda de terra sua. Hæc adscribenda visa nobis sunt, quibus capitis barbæ & capillorum pedum rasio apertissimè explicatur. Et barbam vniuersam. Hebraicè, & barbam finiet. Nobilitatem omnem vel abducendam, vel fugandam esse significat. At verò tanta illa clade Iudaicis rebus exitium futurum non esse Vates ait: immo reliquiis populi diuinitus sic esse consulendum; ut quamquam raris & dissipatis, tamen exiguo labore & sumptu victus abundè ad generis conseruationem, & ad restitutionis futura spem alendam suppetat.

Et erit in die illa, nutriet homo vaccam, bouem, & duas oues: & præuertate lactis comedet butyrum: butyrum enim & meli manducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terræ.

EXIGVA admodum cura, sollicitudine, & pecunia oportunus victus iis, quos diuina fouet prouidentia, paratur: quandoquidem, direptis, & exspoliatis Iudæorum reliquiis, tenuem admodum gregē vnius vacca, & duarum ouium abundè satis lactis ad comedendum, & ad butyrum conficiendum suppeditaturum Vates confirmat: adeo ut Epiphonematis amplificatione vsus, admirandam vbertatem indicando repetat: Butyrum enim & meli manducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terræ. Butyri & mellis

mellis coniunctio, victum vsque ad delicias abundantem in sacris significat: namque butyrum ad vitam alendam commodissimum esse antiquis lectionibus, & nostra ætatis exemplis docemur. Bona enim hominū & vulgi pars in hoc Septentrionali tractu, ubi nos eramus cum hoc scriberemus; pane nigro ex fecali, & butyro alitur: tamen Syriae regionis butyrum & lac, ut calidioris & fecundioris terræ, melioris multo succi quam hoc esse oportet. Porro mel cum summè præter alias omnes res dulce sit; non modo ad delicias, sed ad sanitatem quoque adhibetur: corrigit namq; crassiorem, & minis probè decoctū lactis succū. Quamobrem vitrumque ad cibos à Grecis ac Barbaris medicis vitiliter miscetur. Mel autem siue in siluis sponte ab apibus fiat, siue in alveis, vel apiariis, minima hominum industria, & labore exiguo constat. Quam verò faciem regio ipsa, & hostium depopulatione, & cultorum defectu vastata, per illam tempestatem habitura esset, subiuncta descriptione vates docuit: atque obiter aliam calamitatem indicavit, quæ transmigrationis tempore ab ipsis Iudæis, Godolia regionis præfecto extincto, allata est.

Et erit in die illa: omnis locus ubi fuerint mille vites, mille argenteis, in spinas & in vepres erunt. Cum sagittis & arcu ingredientur illuc: vepres enim & spinæ erunt in vniuersa terra. Et omnes montes qui in farculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum & veprium, & erit in pascua bouis, & in conculcationem pecoris. **VINEARVM**, & vini usum magis ad vitæ delicias, quam ad necessitatem excogitatum & inductum fuisse tot hominum secula ante diluuium, tot post diluuium regiones & homines ad nostra usque tempora vinum nescientes confirmant. Quando sufficientia vitæ hominis in pane & aqua (ut Sapiens confirmat) sit. Vinum enim præter infirmioris ventriculi fomentum, & cordis mæsti exhilarationem aliquantulam nihil præterea utilitatis mortalibus affert: idq; quod affert, non nisi modestissimè sumptum præstare potest: aliàs vero non corporibus modò, verùm mentibus etiam nocentissimum deprehenditur. **S. S. E.** Noli regibus
 „ ô Lamuel, noli regibus dare vinum, quia nullum secretum est, ubi regnat
 „ ebrietas: ne fortè bibant, & obliuiscantur iudiciorum, & mutent causam
 „ filiorum pauperis. D ate siceram mærentibus, & vinum iis qui amaro sunt
 „ animo: bibant, & obliuiscantur egestatis suæ, & dolorem suum non recordentur amplius. Quamobrem iis, qui liberiores, & austerioris vitæ rationem sequuntur, vini cura non vitiliter modò, sed sapienter abiicitur. Atq; in hoc genere animi propositū & consuetudo plurimū possunt, id quod & nos experti sumus per omnem vitam, ad quadragesimum vsque tertium, in quo sumus annum, variis regionum, maris, & viarum mutationibus, variisq; & cōtinuis laboribus, sine vllò vini vsu ex diuino beneficio perfuncti. Non autem quòd eius potum omnibus modis reprehēdamus; sed qui necessitatem ad vitam alendā negemus, abusum verò vehementer improbemus. Deinde quòd

Galen. de simplic. medic. & de bono & malo succo. Hypoc. Aph. lib. 2.

Ecccl. 29.

Prou. 31.

quòd magno sumptu rem minimè omnibus necessariam, atque adèò plurimis inutilem, queri, & comparari miremur. Igitur vinearum antiquum cultum durioribus temporibus à Iudæorum reliquiis esse negligendum, Vates docet: vitpote quibus satis futurum sit, ea parari, quæ ad vitam simpliciter & piè traducendam, oportuna videbantur. Cuius generis armenta, & pecora, fruges, & fructus alij necessarij magis quam vinum sunt. Minimam itaq; in deserta & vastata regione à relictis incolis vinearum curam & rationem esse habendam: adèò, ut qui locus antea mille vitibus, ysdemq; fertillissimis, vitpote singulis argenteo siclo æstimatis confitus erat, in salu siluamq; redactus, aut feris, aut latronibus fiat opportunus: neque sine arcu, & sagittis adiri ab incolis possit. Deinde verò futurum esse ait, ut vallibus & planioribus agris neglectis, y, qui in Iudæa relictis sunt, montana loca, ut vitæ & sanitati, atq; exercitationi magis oportuna, atq; ab hostium & latronum metu magis tuta habitent & colant: pacis enim temporibus olim planiora & humiliora loca, ut fructifera magis minusq; laboris exigentia colebantur. Contrà verò difficiliore tempestate, editiora securitatis & vitæ alenda causa peti solebant; ut sæpè aliàs docuimus; & in nostris De sacro sermone libris ostendimus. Magna porro sollicitudo & vastitas, qua Iudæa regio tandem afficienda erat, quo tempore Godolias occisus esset, à Vate nostro temporum omnium seriem prædicente indicata est. de quo illud scriptum extat: Factum est autem in mense septimo, venit Ismaël filius Nathaniae, 2. Reg. 25. filij Elisama de semine regio, & decem viri cum eo, percusseruntq; Godoliam; qui & mortuus est: sed & Iudæos & Chaldaeos, qui erant cum eo in Masphah. Consurgensq; omnis populus, à paruo vsque ad magnū, & principes militum venerunt in Agyptum, timentes Chaldaeos. & iterum alia Scriptura dicit: Ut impleretur sermo Domini ex ore Ieremiae, & celebraret terra sabbatha sua: cunctis enim diebus desolationis egit sabbatum, vsque dum complerentur septuaginta anni.

CAPVT VIII.

ET dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stilo hominis, velociter spolia detrahe, citò prædare.

ISRAELITICARVM rerum seriem, & euentum omnem proximo capite vates prædixerat, cuius argumentum diuini consilij in primis expositionem, & Syria, atq; decem tribuum Iudæis infestarum calamitates, & tandem Iudæa ipsius tempora, cuiusmodi futura essent, continebat. Hanc verò rationem & seriem omnem, non vnus tantum, sed plurimum Vatum testimonio prædictam & confirmatam voluit Deus, ut in ore duorum vel trium staret omne verbum. & euentus ipse tantis testimoniis consentiens diuini consilij & prouidentia erga hominum res, & æternam salutem manifestam & certam rationem omni orbi probaret. Quamobrem quæ antea

Vates domui David predicere, & proponere iussus est. Nunc omnibus hominibus ad quos etiam eius consilij euentus pertinebat, ad perpetuum rei monumentum exponere, idque hoc modo procurare iubetur, ut libro parato inscribat stilo aperto, & vera scriptura, non prophetica tantum cogitatione, sed in stilo, quem vel infimus quisque homo legeret, & cognosceret. Id autem quod scripturus sit dictari sibi audiuit brevissima quidem oratione, sed ut eorum, quae antea dixerit, argumentum brevibus complexum verbis, facile percipi, & fideliter retineri possit. Sunt autem duae inscribendae sententiae partes binis membris constantes. Velociter spolia detrahe. Hebraicè, velociter spolia, citò prædare; sed Hebraicè verò brevior multo oratio est:

למה רשלה

חשב

LEMAHER SALAL HASBAZ. Superius enim dixerat, Derelinquetur terra quam tu detestaris à facie duorum regum suorum: & adducet Dominus super te, & super populum tuum, & super domum patris tui dies, &c. Id autem quod ad priorem partem spectaret, citò futurum, quod verò ad posteriorem citissimè etiam inchoandum esse, haec sententia docuit: id quod euentus ipse ostendit. Non enim multo post Assyriorum rex utramque regionem Syriae, & decem tribuum, & rebus & hominibus abductis, expulsiuit, Iudeam invadere, ac diripere cepit. Librum grandem: quidam volumen, alij cum Chaldaeis Paraphraسته tabulam interpretantur. Certè Hebraicum vocabulum, si ad verbum reddendum sit, manifestatorium significat, stilo hominis, ex Hebraicis nominibus, quibus homo dicitur unum hoc in loco ENOS, usurpatum est; quod humanae naturae infimam & humilem,

נפש

Euseb. in
præp. Euan.Iob 7.
Iob 10.
Iob 25.
Iob 9.

atque miseram conditionem significat. Est enim varia naturae hominis consideratio tum ad laudem & præstantiam, tum ad infirmitatem & miseriam relata. posterioris generis rationem nomen ENOS continet, ut ex locis ipsis, ubi inuenitur, observari potest. Quid est homo, quia magnificas eum. & Numquid sicut dies hominis, dies tui. & Quanto minus homo qui vermis est. & Exurge Domine, non confortetur homo. & Sciant gentes, quod homines sunt. Vbiq; & sæpè aliàs est ENOS. Causam verò quamobrem magnum volumen parare, paucis verbis exarare iussus Vates fuerit: eam afferimus, quae cum rebus ipsis constare, & multas difficilesque de personis ac temporibus dubitationes tollere, aut euitare valeat: nimirum quod eandem rem, quam Vates sibi prædictam brevis argumenti summa scribere iubebatur, ab aliis etiam duobus testibus, & prædicandam, & confirmandam Deus adornabat, videlicet ab Vria sacerdote, & à Zacharia filio Barachiae, quos suo utrumque seculo idem cum Isaia argumentum vaticinando persecutos accepimus: ideoque suam, quam exposuerat partem, Vates brevibus verbis in libro scribere, atque librum, spatium, & locum, ceteris post se vaticinaturis testibus, relinquere iussus est. Hac ratio subiuncto versu explicatur.

Et adhibui mihi testes fideles, Vriam sacerdotem, & Zachariam filium Barachiae. DE I orationem Vates adhuc refert, à quo rationum omnium Israeliticarum summam describere iussus, monitus etiam fuit:

fuit, alios duos testes esse adhibendos, qui eandem rem non modo confirmarent, sed longa quoque oratione persequantur: quorum nondum etiam natorum & nomina, & genus Vates, Deo docente, cognouit. Eiusmodi autem exempla oportunè aliquando apud Vates edita fuisse legimus. ut, Ecce vir Dei venit de Iuda in sermone Domini in Bethel, Ierobaam stante super altare, & thus iaciente, & exclamauit contra altare in sermone Domini, & ait: Altare, altare, hac dicit Dominus: Ecce filius nascetur domui David, Iosias nomine, & immolabit super te, &c. Quod Latinus interpres vertit: & adhibui mihi testes. Hebraicè legimus ad verbum: Et testificabor mihi testes, vel testari faciam. Namque verbum futuri temporis est, tū coniunctione fixa, scripta cum puncto Sauah: quae si conuerteret futurum in praeteritum, scribenda erat per Pathabb, ex diuini Ieronymi, & omnium Hebraicè scientium obseruatione. Eisdem autem hos duos Vates esse intelligimus, qui post Isaia aetatem de iisdem rebus vaticinati, illustres habiti sunt: alter Iehoiachim regis tempestate primo illo templo adhuc stante. S. S. E. Fuit quoque vir prophetans in nomine Domini Vzias filius Samei de Cariah Legaharim, & prophetauit aduersus ciuitatem istam, & aduersus terram hanc, iuxta omnia verba Ieremiae, &c. Alter verò secundi templi initio sub rege Dario diuina legatione functus, omnem & praeteritarum, & futurarum Iudaeis rerum seriem & rationem editis vaticiniis est persecutus. Cuius operis commentaria à nobis conscripta extant, suis utrumque generis etiam nominibus patris hunc, muneris illum mentione, Deus Isaia indicauit. Magnum igitur volumen esse oportuit, in quo Isaia Syriae, & decem tribuum clades varias Iudeorum calamitates Ierosolymae, & terra illius euentus, Zacharias antiquas Iudeorum, & praesentes res, & futuram per Christum orbis salutem erant contestaturi. Suas igitur partes in volumine testari iussus est Isaia, & spaciosum locum alius ad suas utriusque explicandas relinquere. Deinde verò quid sibi iniunctum, & initum, atque effectum fuerit, Vates docet:

1. Reg. 13.

Ierem. 26.

Et accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius accelera, spolia detrahe, festina prædari.

Hunc filium diuino iussu & consilio ad huius vaticinij portentum & monumentum Isaia procreatum fuisse, euentus ipse declarauit. Prophetissam uxorem suam appellat Vates, siue quod commune coniugium dignitatis nomen sit, & rex, & regina, dux, &c. Siue quod ipsa etiam Vatis uxor diuino spiritu aucta, aliquem ex prophetia gradibus obtineret: siue quod huiusmodi conceptus & partus singulari Dei consilio parati, ad prophetia rationem pertineant. Hoc enim modo & Sara, & Rebecca, & Elizabeth, & quondam etiam Noë mater vaticinata dicuntur. Filius autem procreatus masculus significat rei euentum certum, vehementem, & grauem fore docet, ut in Hoseae commentariis exposuimus. Nomen porrò ipsum diuino iussu puero

puero impositum consilij & vaticinij sententiam indicat: quæ adiuncta oratione statim exponitur. Cum verò nomen duplex sit, fieri potuit ut eandem rem vtrumque significaret: neque tamen ut duas indicaret res, à significatione & ratione alienum est: namq; aut appellari potuit simul, Accelera, spoliare, festina, prædari. vel nunc altero, nunc verò altero nomine, idem tamen significante. Accelera, spoliare, vel etiam festina, prædari. Possumus autem alteram partem ad Syria & Damasci, alteram verò ad Samaria & decem tribuum tempora referre: quarum alteram citò, alterã verò non longè post venturam pueri nomen significauit, ut statim exponitur:

Quia antequam sciat puer vocare patrem suum, & matrẽ suam, auferetur fortitudo Damasci, & spolia Samariæ coram rege Assyriorum. CALAMITATEM vtriusque regionis non diu fore expectandam, aut proitabendam; eamq; ex diuini iudicij decreto certissimam fore, & puer, & pueri nomen, & exposita nunc sententia docebat. Prima namque quæ discuntur infantibus, nomina sunt Pater, & Mater. quæ tenerrimis adhuc, & necessaria, & pronuntiatio facillima, præcipuè in lingua Hebraica sunt, in qua A B I, Pater mi; I M I verò, Mater mea dicitur. Breui igitur futuram Syrorum vastationem & abductionem, & Samariæ direptionem vates confirmat: priorem tamen alterius quàm alterius gentis fore casum indicat; ita autem euenisse sacra historia docet: nam Syria rex Damascum cepit: cuius rege interfecto, gentem ipsam ad K I R migrare cõegit: deinde Israëliticam regionẽ bello inuadens, idem Assyriorum exercitus, ut iam ostendimus, diripuit. Hic autem versus sententiam atque rationem exponit, quamobrem & scribere in volumine, & nomen filio indere Vates iussus fuerit: Ex ipsarum verò sententiarum & rerum distinctione manifestè cognoscitur, non eundem esse hunc filiũ cum illo qui in signum datus fuerat omni domui David: namq; ille in salutis signum omni genti prædictum nomen ei rei aptissimum, DEVS NOBISCVM, habiturus dicitur. Hic verò aliud multò nomen, & paulo post futura Syrorum & Israëlitarum calamitati consonum accipit: idq; interpretatione & causa subiuncta exponitur. Deinde hic duarum calamitatum index nomen sortitus, quæ tamen non eodem tempore euenerunt: namque Syrorum clades Achaz: Iudaeorum regis tempore, Israëlitarum verò & Samariæ excidium Ezechia ætate fuit: ut ille autem Emanuel in duplicis salutis signum promissus est; eius, quæ ad vniuersum orbem pertineret, atque eius etiam quæ ad Iudaicas res interim conseruandas spectaret. Præterea Emanuel in signum dictus est salutis & liberationis, conseruationisq; Iudaica, antequam nasceretur futura, & publica etiam felicitatis postquam natus esset, & adoleuisset efficienda. Sic etiam & hic Isaiæ puer signum duplicis animaduersionis prioris nimirum, antequam patrem & matrem appellare sciret, excitanda, & in Israël, & in Samaria postquam adultior esset, spectanda: ita autem ut prioris rei exemplum & spectatio, certissimam posterioris expectationem reddere-

redderet: ut aliàs de duplicibus, aut multiplicibus vaticiniis docuimus.

Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quòd abiecit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rafin, & filium Romeliæ: propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas: regem Assyriorum, & omnem gloriam eius: & ascendet super omnes riuos eius, & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudæã, inundans, & transiens vsque ad collum veniet.

CALAMITATEM Iudææ regionis per Senacherib afferendam ex diuini iudicij decreto & sententia futurã esse Vates ostendit; ob manifestam populi ipsius culpã, quam in initio indicat: hanc autem ad animaduersionem & punitionem culpæ & temeritatis popularis, non autem ad interitum, & exitium Iudaicarum rerum pertinere ostendit. Quandoquidem EMANUEL nomen velut tutelare illi genti datum, certam spem facere potuit, illorum res non esse omnino perdendas, neque ita atterendas, ut diuinum de publica salute consilium constare non posset: immo potius in maximis calamitatibus eius nominis recordationem, tanquam anchoram promissionis diuina esse petendam. Sed ne quis futuram calamitatem cum promissis diuinis pugnare existimet, Antypophora vsus Vates ex Dei consilio & iussu respondet futurum, ut promissis diuinis manentibus & certis, ij, qui consiliis Dei parere neglexerint, temeritatis & sceleris pœnas luant: id quod Iudæis essenturum esse prædicabat; qui Davidis familia contemptione & despectione quadam stulta, Israëlitarum regi parere optabant: tum quòd Achaz minori potentia quàm Samariæ regem, & illi societate coniunctum Rafin valere putarent: utpote rebus presentibus, & copiis hominum minus instructum. Illos autem rebus gestis illustriores, & copiis auctos magis, & fastu superbiore, tum etiam quòd Ezechia indolem aspernabatur, quem lenem, mitem, & humanum, atque equalem regem fore coniciebant. Quòd mundi sapientia huiusmodi ingenij viros minus ad regnum aptos; contra verò superbos, insolentes, ambitiosos, atq; quietis publicæ perturbatores aptissimos existimet: cum ex diuina sapientia ratione & sententia hi ad omnem rem improbat, atq; ad ruinam edendam nati; illi verò ad regnorum & rerum fundandum & confirmandum statum commodissimè iudicentur. Metaphoricòs, siue allegoricòs hac res à Vate pronunciata est. Regis enim, & regni ratio omnis aquarum nomine & imagine significatur: ut enim in hortis & agris aquarum oportunus vsus magnas ad alenda plantaria commoditates, importunus incommoditates maximas affert: sic regum mores, consilia, actiones, denique rationes vel compositæ, & sapienter institutæ repub. amplificanti, vel contra insolenter inita, perturbant, & obruunt. Quamobrem regia ratio & gubernatio ex aquarum similitudine commodissimè describitur. S. S. E. Vt diuisiones aquarum, ita cor Regis in manu Domini, quocumque voluerit inclinabit illud. Igitur Iudæis

cogitationem suam de Dauidica domus regia auctoritate ob lenitatem contemnenda, & superbiore aliquo rege (qualis Rafin, & filius Romelia essent) optando, fraudi & calamitati magna fore Vates ait: inducto Assyriorum exercitu & rege, qui res omnes Iudaicas vastet, labefaciet, ac tantum non funditus euertat & perdat, non minori aut impetu actus, aut vi nocens, quam flumen aliquod magnum defluentium aquarum, atq; imbrum accessione tumens atq; excrescens: à quo plurimum damni & periculi ambitis verbis & oppidis inferri solet. Appellat autè Vates regiam & legitimam Dauidis familiã, eiusq; familia mites & placidas optandasq; ad regni administratione personas, vt Ezechiam aquas Siloë euntes cum silentio: quod Siloë fluuius erat apud Ierosolymam ipsam ortus, & in torrentem Cedron defluens, cuius aquis horti y, qui trans torrentem siti fuerunt, irrigabatur. Assyriorum verò regem, cum omni exercitu, & copiarum accessione appellat aquas fluminis fortes & multas, quarum magno impetu oppida, arces, vrbes, terram denique omnem, ad ipsam vsque Ierosolymam obrutum iri ait: ita vt vix aliquid ex Ierosolyma super sit; quantum extant aqua suspensamento corpora, vt ille canebat. Transiens vsque ad collum venient. Totius Iudæa regionis caput Ierosolyma fuit. S. S. E. Fundatur exultatione vniuersæ terra mons Sion, latera Aquilonis ciuitas regis magni, quam funditus panè obruendam, sed non omnino perdendam significauit, dicens, vsque ad collum. Verùm enim uerò vnà cum periculi denūciatione salutem reliquiarū, & gētis, & nominis Iudæa conseruationē subiūcto hemistichio indicauit vates nomine illius promissi & expectati seruatoris appellando.

Et erit extētio alarū eius, implens latitudinē terræ tuæ ô Emanuel.

Ex translatione fluuiorum aquæ in alteram atq; alteram partem exuberantes, & inundantes ala vocantur; atq; ex altera etiam translatione Assyriorum copiis & auxiliis auctus exercitus significatur, cui terrã omnem occupandam, & nisi Emanuelis promissio, & virtus obstitiisset, obruendam penitus fore Vates prædicebat: Sed quo minùs ad extremum vsque perueniretur mali, in causa fore Emanuelis, eius terræ Domini ac tutoris præsidium & virtutem. Animaduertendum enim est nomen illud, Ecce Dominus adducet, Hebraicè esse Adonai: quod ad summum in omnes Reges & Principes Dei imperium pertinere aliàs docuimus: ex ea ratione qua Rex regum, & Dominus dominantium Deus appellari solet. Adducet, Hebraicè est, ascendere faciet, à tumentibus fluuiis translato verbo: & ad Iudæa altiorem quam Assyria situm accommodato. Terram autem Iuda significauit Vates illa attributione, Terræ tuæ Emanuel: Namque Emanuel ex Dauidis domo oriturus erat. Ad sententiam autem explicandam, lectionemq; promouendam redeamus: Sanctissimi & felicissimi nominis illius Emanuel auctoritate & virtute confirmatus Vates omnium earum, quas prædixerat calamitatum finem & exitum saluiferum, & sibi, & piis populi sui hominibus promittit, atq; expectandum proponit; affirmatq; di-

animum

uinum illud de hominum salute publica consilium, nullis hostis illius inferni actibus, nullis hominum aduersariorum, quamuis maximis copiis, studiis, & conatibus aut frangi, aut impediri posse.

Congregamini populi, & vincimini, & auditæ vniuersæ procul terræ: confortamini & vincimini, accingite vos, & vincimini: inite consilium, & dissipabitur: & non fiet, quia nobiscū Deus.

HORVM versuum iam exposita sententia, verba dilucidè explicabuntur, & breuiter vnica Chaldaica paraphrasis interpretatione, quæ sic habet: Consociamini gentes, & frangimini: & attendite omnes qui in extremis terræ. roboramini, & confringimini: consiliamini consilio, & transibit: loquimini verbum, & non firmabitur: quia in auxilio nostro Deus. Quibus verbis omnem illam consiliorum, studiorum, potentie, industrie, & conatum superbam insolentemque molem, quam Satanas, eiusq; minister mundus, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius, vt maximum illud de orbis salute consilium impedirent, extruxerunt, labefactandam & diruendam esse Vates ait. Diuinum autem consilium certissimè explicatum, expletumq; iri confirmat. Nihilominus autem futurum docet, vt Iudeorum populus malæ cultæ pietatis, & officij deserti pœnas luat; ex diuini iudicij decreto, à quibus tamen pijs & fideles omnes immunes euadent.

Hæc enim ait Dominus ad me, Sicut in manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Non dicatis coniuratio; omnia enim quæ loquitur populus iste, coniuratio est: & timorem eius ne timeatis, neque pauceatis. Dominum enim exercituum ipsum sanctificate, ipse pavor vester, & ipse terror vester.

FIDEM diuinis promissis habitam, eamq; viuam, & obedientiæ officij coniunctam, firmissimum pijs hominibus præsidium & anchoram animorum tutam esse, ad omnemq; aduersariorum potentiam, & insidias conremnendas, atq; ad salutem expectandam, tum multis aliis in locis, tum in hoc vates hic cum cæteris docet, confirmatq; neque certam salutis, neque metuendam periculi vim hominum potentia à pijs & sapientibus desiniri, sed omnem vel vitæ, vel mortis, hoc est, veram salutis, vel contrarij euentus rationem in vnius Dei consilio, virtute, & auctoritate sitam esse statui, atque ad huius sententiæ normam, consilia, & affectus, actiones, vitam, denique omnem institui oportere: id verò verbo & responso acceptum ait, quo & audiatur attentius & diligentius agatur, quod sibi ex diuini verbi oraculo acceptum narrat. Subiungitur autè hac oratio superiori proxima sententiæ & causæ, in qua aduersariorum motus conatusq; omnes aduersus Dominum & Christum eius irritos fore dixerat, Quia nobiscum Deus. Cui rationi alia etiam additur explicatio: eaq; est, non oportere in difficillimis & perturbatis rebus, hominum maxime vulgariū, & à Dei sapientia alienorū sequi consilia: sed verbo semper diuino in consulendo & agendo

d

inniti

inniti debere. Solent namque populi animi in huiusmodi tempestatibus & sententia, & consilia, & inceptis etiam diuidi: alia pars defectionem cogitat, alia (quamquam ab hoc consilio aliena sit) vehementer tamen ad desperationem usque metuit: alia non tam certo iudicio ducta, perturbatione quadam impulsam, audendum esse censet, & omnibus modis experiendum, & periculi propulsiōem atque victoriam suis viribus tentandam. omnes autem hi quod nihil nisi humanum sapiant, miserè falluntur. Omnes verò istiusmodi hominum sententias aut partes declinare, idemq; aliis omnibus consulere & suadere Vates à Deo docetur: cuius orationis verba explicata tantum argumentationem aperient. Sicut in manu forti. hic est dispungendum. Hebraicè sonat ad verbum, In fortificatione manus. Atque hac oratio tria significat: unum est prophetia huius magnitudo, grauitas, atque dignitas. Manus enim fortis, vel manus fortificatio in prophetico sermone idem est quod prophetia, tum argumento & mysterio, tum ipso etiam suggerendi modo grauis & excellens, ut apud Ezechielem eisdem verbis: Et

Ezech. 3.

» manus Domini erat mecum confortans. atque ita vertit Chaldaeus, in fortitudine prophetia. Alterum verò orationis huius significatum est, consolatio, & exhortatio, atque animorum confirmatio ad difficillimas res contemnendas, ex diuini verbi praesidio, & promissae salutis expectatione: namque Hebraico etiam sermone, eadem quae hic legitur oratio, animum addere

Ezech. 35.

» & confirmare significat. ut, Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Tertium verò, manus fortitudo apud Hebraeos aduersarum contemtionem rerum, & victoriam ex hostibus, Deo ultore & vindice, reportandam. Cuius exemplum eisdem verbis Hebraicè est, ubi nos legimus

Ezech. 35.

» Latinè, sed ego scio quod non dimittet vos rex Aegypti ut eatis, nisi per manum validam, & cum interrogauerit te filius tuus cras, dicens: Quid est hoc, respondebis, In manu forti eduxit nos Deus de terra Aegypti. Itaque sensus orationis est, hanc Dei sententiam graui & obseruando admirabilis, vaticinio ad suum, & caterorum piorum animos confirmandos expectatione liberationis & salutis valida, & vindice manu per Deum promissorum suorum numquam immemorem, deniq; potentissimam afferenda.

Non dicatis. coniuratio, omnia enim quae loquitur populus iste, coniuratio est. Hebraicè ad verbum: Non dicetis coniuratio, ad omnia quae dicet populus iste, coniuratio.

POPULI ab hostibus infestati, animos in diuersas cogitationes discissum iri significauit, aliorum enim mens & sententia ad defectionem inclinabat tutiorem sibi euentum promittentium ex deserto rege proprio, atq; externis receptis. Horum sententiam non modo verbis, sed neque cogitatione probandam esse Deus ait illo verbo pronuntiato: Non dicetis, quod Hebraicè dicere, & cogitare significat. Aliorum verò hominum animi à defectione abhorrentes quidem, sed metu magno percussi fore indicantur. Sed neque hos imitari oportere Deus inquit, & timorem eius. ne timeatis.

Porro

Porro nonnullos fore qui festinatione ac temeritate magis quam recto consilio aut iudicio trepidarent, & periculum suis viribus propulsare cogitantes, in discrimen belli sese offerendos censerent. Horum quoque rationem ut periculosam, euitandam esse Deus docet. Neque paucatis. Hebraicum verbum GHARASZ, trepidare, pauere, & praualescere significat: estq; propriè eorum qui magnum aliquod periculum, & impetum hostium timentes eruptione & audacia magis quam viribus, & consilio sustinere cogitant. Eiusmodi est quod poeta canebat: Vna salus victis nullam sperare salutem. & eorum etiam qui superiores animo periculis fore se credunt: cuius verbi in utraque significatione unum aut alterum exemplum proferre satis erit. Et dixi vobis, nolite metuere, nec timeatis eos. Prius verbum metuere ex hoc quod retulimus est verbum. Duo autem animi affectus hoc exemplo indicantur: alter eorum, quos diximus trepidantes, & periculum tentantes; alter verò, ne timeatis eos, eorum est qui pauore consternati sunt. alterum exemplum in hac significatione est, Confortare, & esto robustus, noli metuere, & noli timere. alterius verò significationis exempla: Vidi impium superexaltatum. & illud, Robusti habebunt diuitias. ubi nos legimus, robusti, Hebraicè est, GHARISZIM. Igitur nullam eiusmodi partium senectiam aut viam probandam, dicit Dominus iis, qui vitam actionesq; omnes ad vera pietatis, diuinisq; verbi normam dirigere volunt. Hos enim neque proprii officij fidem violare, neque hominum vel ope niti, vel metu & pauore consternari oportet, sed illud sibi persuasum habere, & sequi, quod vates subiungit: Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pauor vester, & ipse terror vester. Hæc omnia superioribus ex aduerso respondent: nam pro coniurandi cogitatione, quam improbauerat, subiungit vates Dominum exercituum, potētissimum, & ultorem, ipsum sanctificate, ipsius consilium sanctum habete, & sequimini studiis omnibus, perpetuo ipsius regnum colite, eumq; quem in vobis regem praefecerit, obseruate: namq; ille lenibus & mitibus ministris id boni praesidij efficere ac praestare potest & solet, quod nulla humana potentia, quamuis ambitiosa atque superba, valeat proferre. Præterea ipsum solum Dominum exercituum timendum ait vates, quem qui timet, neminem hominem timere debet. Est enim timor Domini clypeus munitissimus aduersus omnes visibilibus & invisibilibus hostium timores: ut de eo, qui Dominum timet, scriptum est: Non timebis à timore nocturno, à sagitta volante in die, à negotio per ambulatē in tenebris, ab incurſu & damonio meridiano. & In timore Domini fiducia fortitudinis, & filius eius erit spes. Porro nullis humanis viribus, vel audaciis ad subeunda & propulsanda pericula fidendum, sed sola diuina virtutis ope vitendum esse docet vates. Ipse terror vester. Ipse, inquit, est cuius virtute & praesidio muniti, audere, aggredi, pericula pellere, atq; hostes terrere potestis. Hebraicè ad verbum est, quod superius adnotauimus GHARA. Ipse, inquit, & c. MAGHARISZ CHEM, praualescere faciens vos. Quoniam verò

Psal. 117.

Deut. 1.

Iof. 1.

Psal. 17.

Prou. 11.

פחדים

Psal. 90.

Prou. 14.

פחדים

פחדים

omnis illa Dauidici regni ratio, ex arcani consilij decreto, ad Christum Iesum, verum Deum & hominem, verum Dauidem, & legitimum Regem pertinebat: cuius aduentu piis & fidelibus salus diuina, improbis vero & infidelibus perniciem afferenda fuerat. Interim vero dum huius tanta expedienda rei tempus aduenteret Dauidis familia, Iudaica Respub. clauum tenenti, legitime parere oportebat. Commodè ex argumentatione docet Vates, nihil ex eiusmodi omni instituta ratione hominibus aliàs diuinam offensionem, suamq; ipsorum perniciem subituris esse detrahendum. namque Dauidici regni secundum carnem initium, finem illum seculorū omnium expectabat, Christum Dominum verū Deum, cui sedes Dauid patris tradenda erat regnatura in domo Iacob in aeternum; salutemq; maximam suis, hoc est, credentibus, & obediētibus Euangelio eius allaturo. Hanc rem percommoda inductione Vates noster hoc loco tractauit.

Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis, & in petram scandali duabus domibus Israël, in laqueum, & in ruinam habitantibus Ierusalem.

DUPLICEM sacrosancti Euangelij per Christum allati efficaciam in iis qui salui sunt, & in iis qui pereunt, iam sapius in nostris Commentariis indicauimus: unum genus sanctificatione, iustificatione, & vita; alterum ab alienatione, reprobatione, & morte desiniuimus. Prius illud proprium Euangelij munus; posterius hoc ex accidente esse ostendimus: hoc est, non ex Euangelij ipsius ratione, sed ex eorum, quibus id accideret, culpa, & vitio euenire. Quam quidem rem apertam, & ab omni prorsus piorum animorum offensione semotam, ex iis, in quibus disseruimus locis, petere operapretium fuerit. Neque enim omnia ubique ad amussim tractata, repetere nobis consilium est, breuitati & expositioni simplicissima tantummodo studentibus. Christus igitur iis, quibus fide & obseruatione susceptus est, cuiusmodi hominum genus vates hic alloquitur, tam ex Iudais quàm ex gentibus fuit in sanctificationem: iis vero quibus est repulsus lapis offensionis, & petra scandali: atq; ut diuus Petrus hunc locum exponens, ait: Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem lapis quem reprobauerunt adificātes: hic factus est in caput anguli, & lapis offensionis. & petra scandali iis, qui offendunt verbo; nec credunt in quo & positi sunt. Duabus domibus Israël. Decem tribus & Iudeorum, Beniaminitarumq; familias significat, quibus Euangelium Christi non fuit in exitum, sed in rutnam, & resurrectionem multorum, & in signum cui contradictum sit. Non tamen omnes Israëlita, ut Paulus asserit: neque Iudei omnes corruerunt; sed pars quadam, quæ Christum non recepit: in iis autem grauissimè omnium Ierosolymitani habuere; quibus Christi repulsa exitialis penè fuit: non tamen omnibus, sed improbis, namq; aliis salus allata est: idq; vates aperitè indicauit, dicens: In laqueum & in ruinam: siue, ut Hebraicè est, In laqueum & compressionem. Laqueus enim non omnes quibus paratur & inicitur, irretit;

irretit, sed partem tantum, hoc est, incautos, & sibi minis prospicientes capit. S. S. E. Qui autem cauet laqueos, securus erit. Ideo autem Hebraicè laqueus non omnibus Ierosolymitanis, sed quibusdam tantum futurus dicitur. namque singulari numero prolatum est, habitanti Ierusalem. atque hæc res continuo à vate explicatur:

Et offendent ex eis plurimi, & cadent, & conterentur, & irretientur, & capientur.

ET offendent ex iis plurimi, ex laqueo & ruina, quam dixerat: sic ex Hebraico hunc locum exponimus. Chaldeus Paraphraſtes non aliena huic nostra interpretationem scripsit; ut qui Euangelij, & Christi rationes optime omnium antiquorū interpretum indicauerit. Et si non exceperitis, inquit, & erit verbum eius in vobis in retributionem, & in lapidem percussiois, & in petram offensionis.

Liga testimonium, signa legem in discipulis meis.

CHRISTI Domini, eiusq; Euangelij virtutem duobus euentibus cognoscendam fore, Vates hic & alij prædixerunt: alterum sanctificationis nomine & ratione positum, alterum in scandali & laquei periculo expectandum docuimus. Prior tamen ille sanctificationis euentus, quod ex diuini spiritus virtute & efficientia proficiscitur, natura sua, diuinus magis, atque Dei consilio & voluntati prior, ut ita dicamus, est. Non enim misit Deus Filium suum ut iudicet mundum, sed ut saluificet mundum. Quicumque autem indicantur, sua ipsorum culpa pereunt: atque ita antiquior apud Deum Euangelij salus & sanctificatio, quàm hominum ex Euangelij repulsa reprobatio est. Euangelium enim vel ipsa nominis adnotatione salutem & pacem profert: ex quo fit ut prius, antiquius, & proprius Christi testimonium sanctificatio, posterius vero iudicium sit. Sed ubi de iudicio Vates egit ad optandum illud, & omnibus modis expectandum testimonium indicandum, ac penè explicandum redit. quo in sermone nunc suam, nunc Dei & Christi eius personam refert. Omnium autem argumentorū quibus Christi promissi veritas probanda confirmandaq; fuerit, firmissimum & certissimum atq; præstantissimum fuit sanctificatio eorum, qui Euangelio credentes obedirent. Huius rationis testes, præter caterorum discipulorum collegia duodecim Apostolos esse Deus voluit; qui rem omnem à principio sibi creditam, deinde traditam & acceptam cognoscentes, vniuerso orbi ad publicam credentium, & obedientium omnium salutem testarentur: cuius testimonij quod maior & sublimior explicatio est, quàm quæ hoc ingenio, vel hoc tempore à nobis præstari possit, rationis tamen summa & breuiter, ut aliàs indicabitur: ita tamen ut quæ hoc loco dicitur, si cum aliis, quæ tractata sapius fuere, coniungantur, magnam adferant lucem ad huius argumētū vaticinia explicanda. Summa igitur huius viui & diuini testimonij illa fuit, eum quem verum Christum & Seruatorem hominum expectandum promiserat Deus, sanctificationis spiritum in discipulorum suorum corda im-

1 Pet. 2.

22

22

22

missurum: cuius virtute & efficientia lex, qua olim in tabulis lapideis conscripta peccatum tantum indicabat, transgressionisq; iudicium minabatur; nullam praeterea ex natura viq; sua mentibus virtutem addebat; non tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carneis deinceps inscriberetur, eademq; ad diuinam voluntatem praeceptaq; tenenda, & magnos atq; gratissimos afferendos fructus, magnam virtutem adderet. Hoc illustrissimum diuinae misericordiae testimonium multis Regibus, Patriarchis, & Prophetis exoptatum, atq; expectatum quicumque de se in discipulis suis edidisset, is verè filius Dei, magni consilij Angelus, is verè Seruator, is verè Pater futuri seculi, is denique Deus credendus dicendusq; erat. S. S. E. Vos testes mei, dicit Dominus, & seruus meus quem elegi, ut sciatis, & credatis mihi, & intelligatis quia ego ipse sum: ante me non est formatus Deus, & post me non erit. Ego sum Dominus, & non est absque me saluator: ego annuntiaui & saluaui, auditum feci, & non fuit in vobis alienus: vos testes mei dicit Dominus, & ego Deus. Hoc quod agimus mysterium à Vate nostro Dei verbis hoc loco indicatur; asserente diuina hac & spiritualia promissa, quamquam multorum Israëlitarum culpa & improbitate non ad omnem Israël secundum carnem peruenerint, tamè in iis qui crediderint, & obediuerint Euangelio, effectum iri certissimè: idq; à se, suisq; similibus expectandum esse Vates ait. Eam autem quam diximus regenerationem & sanctificationem in discipulorum animis ac mentibus efficiendam & inserendam; cuius qui participes essent virtute magna reddaturi erant testimonium Dei, & Christi eius, Vates sic decantabat, Liga testimonium, signa legem in discipulis meis. Neque verò propter Israëlitarum quorundam improbationem & reiectionem pietissimum quemq; ab illa expectatione & spe deturbari oportere vates confirmat: quandoquidem aliorum culpa aliis fraudi non sit, quibus vera fides, & vera virtus atq; religio purè colatur.

Et expectabo Dominum quia abscondit faciem suam à domo Iacob, & praestolabor eum.

QVID Iacob, quid Israël appellandis nominibus significetur, iam saepe alias indicauimus; idq; ad hunc locum intelligendum meminisse retulerit. Iacob humilem & obscuram illam conditionem quam cum Israël appellaretur in splendorem & dignitatem vir ille mutauit, atq; posteris suis ad conseruandum reliquit, eam illi vbi non rectè & legitime tutati sunt cum nomine ipso Israël deponebant, & rursus Iacob appellabantur. Ideo dicit vates, Deum abscondisse faciem suam à domo Iacob, quam interim dum Israelis esset, lumine vultus sui illustrabat. S. S. E. Facta est Iuda sanctificatio eius, Israël potestas eius. In exitu Israël de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro. Quòd verò Iacob domus, quamquam abalienata à Deo, non tamen in perpetuum omnino repulsa reiectaq; est: sed veniet ex Sion, qui auertat captiuitatem Iacob, &c. id Vates verbo abscondit significat. Non enim amouit omnino, aut auertit prorsus faciem, sed abscondit: ostensurus alias

appor-

opportune. Id quod & eodem tempore indicauit, cum absconderet nonnullis ex eadè familia delectus, qui non modo ipsi salutis compotes & participes, sed testes etiam atq; ministri eiusdem annuntianda & accipienda aliis forent. S. S. E. Dico ergo, numquid repulit Deus populum suum? absit: nam & ego Rom. 11. Iraelita sum ex semine Abrahae, de tribu Benjamin: non repulit Deus plebem suam, quam praesciuit. & paulo post, Sic ergo & in hoc tempore reliquiae secundum electionem gratiae saluae facta sunt, &c. Huius gratiae seferentem praedicabat Paulus, ut affirmaret diuina promissa in iis qui crederent, & obedirent, fuisse re ipsa praestita. Cuius testimonij & signi causa Vates noster ex Christi persona ait:

Ecce ego, & pueri mei quos dedit mihi Dominus in signum, & in portentum Israël.

CORRECTISSIMA exemplaria Latina non habent mei, sed pueri tantum, ut Hebraicè est; significat autem puer idem quod filius, discipulus, & famulus dilectus. Estq; nomen Hebraicum יְלָדִים, à nascendo, siue gignendo, & pariendo deductum; nec mysterio regenerationis discipulorum in Dei filios renascentium hoc verbum oportune inductum caret. Sed haec nobis significare satis fuerit, interim dum lacte alimur, nec solidi cibi atatem attigimus: cuius mysterij qui paritè aliquam est asecutus, quid in eiusmodi locis contineatur sententiae, melius quam nos cognoscere potest. Hos discipulos diuina virtute auctos, & Spiritu sancto plenos, in suae veritatis argumentum in manifestum signum atque portentum, hoc est, euident & pulchrum testimonium virtutis suae sibi à Deo datos Christus asserit: neminem namque ad se hoc arcano & diuino modo venire posse, nisi à Deo deductum, ipse alias aiebat, atq; diuina prouidentia & erga Israelitas beneficentia maxima olim promissa & caepa, & nunc iam exhibitae, satis apertum signum & argumentum fore ait se suosq; pueros, in quibus omnia, quae patribus olim fuerant promissa, abundè spectata sunt.

A Domino exercituum, qui habitat in monte Sion.

NAMQUE idem qui promissorum olim, nunc beneficiorum auctor fuit, olim ille singulari quadam prouidentia habitabat in monte Sion: nunc deinceps idem impietatis omnis ultor & vindex in spirituali monte Sion, hoc est, in discipulorum suorum & sanctorum animis, & in Ecclesia habitat sua. Cui Sionis ratio melius quam terrestri illi monti quadrat. Atqui huius tanti diuini consilij de hominum salute & sanctificatione testimonium & responsa, ac omnes quae ad hanc rem cognoscendam & expectandam rationes pertinent: non ex priuatis hominum mentis diuinationibus, disputationibus, aut ex eiusmodi auguriis, sed ex Dei lege & verbo per Prophetas prolato, petenda esse, Vates ait. Quippe cum eius rei rationem nulli hominum vel cognoscere, vel diuinare, aut inuenire contingerit: nisi Deus ipse, qui decreuerat, & instituerat, cognoscendam exponeret, praedicandamq; Vates crederet. hoc est, quòd subiungitur:

Et

Et cum dixerint ad vos, Quærite à pythonibus, & à diuinis qui strident in incantationibus suis: Numquid non populus à Deo suo requireret visionem pro viuis à mortuis? ad legem magis, & ad testimonium. *FVERE olim, & nunc sunt, qui de diuinis rebus, deq; hominum à Deo efficienda felicitate ex quibusdam priuatis cogitationibus & inuentis egerint. ut ex Astrologia, Philosophiaq; elementis, vel ex quadam magia naturalis, & supernaturalis commentatione, vel etiam ex aliis aliisq; humanis rationibus. Hinc multi Cabalistarum, hinc sortilegorum, hinc aliorum generum curiose magis quam veræ disciplina extiterunt: cum tamen diuinum consilium & beneficium hoc publicæ hominum salutis nullis naturæ causis, sed ex Dei tantum benignitate & misericordia profectum sit; ideoq; nisi Deus ipse aperuisset, nulli hominum, aut Angelorum generi cognitum esse potuit. Frustrà igitur eiusmodi inquirèda veritatis via à quibusdam numerantur; quæ ex sese nihil certi habere possunt: cum diuini verbi via Ecclesia omni apertissima & certissima pateat. Igitur in omnium aeterna salutis, tum etiam totius vitæ ad eam salutem instituendæ ratione cognoscendæ à diuini verbi testimonio, responsis, & aperta doctrina, ad priuatas, & prohibitas etiam in lege diuinationes diuertendum non est. Tria autem diuinationum genera quæ antiquis diuinatoribus in usu fuere, ceterarum omnium loco, ut frequentiora, commemorantur in hoc versu. Pythonum, qui mortuorum manes excitare & alloqui dicebantur. Diuinorum, qui instrumentis quibusdã ad eam rem vterentur, & Quæstorũ, quos*

דַּרְשִׁים

DERASIM, Hebræi vocant: qui ad sepulchra dormientes, mortuorum umbris per quietem admoneri putabantur. De quibus, aliisq; generibus, oportune aliàs, Deo auctore, disseremus. Hæc genera verbis illis, Quærite à Pythonibus & diuinis, à Vate sunt indicata. Quorum aliquè usum esse quidam oratione magis quam ratione & veritate persuadere volunt: cum nullum tamen, vel saltem non probatum esse, Dei verbum non raro sit confirmatum. Huius autem orationis contextus hoc modo nobis facilius erit. Et cum ij, qui strident in incantationibus suis (hoc est, qui verbosis quibusdam præstigijs personantes, opinionem vobis istam persuadere studet) dixerint ad vos: Quærite à Pythonibus, & à diuinis: deinde hoc non esse nefas contenderint, asserentes mortuos esse medio inter homines & superos gradu; ideoq; opportunum responsi à Deo asserendi modum esse hunc Pythonũ, Diuinorum, & Quærentium. Quandoquidem omnis populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis.

QUOD mortuorũ à corporis impedimento exuta anima propiores Deo esse credantur: tamen horum fallaci & pernitiõsa oratione ac sententia explosa vobis, qui veritatem diuinam cognoscere cupietis, ad legem magis, & ad testimonium veritatis, & voluntatis diuinæ cognoscendæ causa, recurrendum est. Legem autem & testimonium. Quid hoc loco Vates nominet, quidq; inter utrumque nomen intersit, aliàs docebimus: nunc hoc tantum

santum indicare satis fuerit, utroque nomine diuinum verbum significari vel in sacris libris Ecclesiæ traditum, vel in Apostolorum & Sanctorum corde & mente conscriptum, atq; omni virtute, signis, & portentis, & Spiritus sancti distributionibus confirmatum & contestatum, nec non ab Ecclesia, Christi Sponsa, fideiq; columna agnitum & receptum. in quo verbo illud præceptum est: Nec inueniatur in te qui illustret filium suũ, aut filiam ducens per ignem; aut qui hariolos sciscitetur, & obseruet somnia & auguria: nec sit maleficus, nec incantator, nec qui plastores consulat, nec diuinos, & qui querat à mortuis veritatem; omnia enim hæc abominatur Dominus, & propter istiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo. Perfectus eris, & absque macula cum Domino Deo tuo. Gentes ista quarum possidebis terram, augures audiunt; tu autem à Domino Deo tuo aliter institutus es. Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit sibi Dominus Deus tuus. A qua certa, & planè diuina ratione quicumque descuerint, præter tenebras, & incertas opiniones, & consequentia ex ea re pericula, nihil præterea emolumenti sibi comparabit. Hoc est quod Vates subiungit:

Quod si non dixerint iuxta verbum hoc, nõ erit eis matutina lux.

Et transibit per eam, corruet, & esuriet: & cum esurierit, irasceatur, & maledicet regi suo, & Deo suo, & suspiciet sursum. Et ad terram intuebitur, & ecce tribulatio & tenebræ: dissolutio, & angustia, & caligo per tegulas: & nõ poterit auolare de angustia sua. HUMANI erroris consilia, exitus, & euentus breuissimè quidem, sed sapientissimè describit hoc loco Vates, ostenditq; omnem seriem rerum, quæ eis accidunt, qui diuino verbo relicto, ad auguria, diuinationes, atq; huiusmodi deliramenta rationum suarum componendarum causa sese conferunt. Argumentatur autem Vates ex comparatione verbi diuini, & aliorum oraculorum siue responsorũ, quæ à verbo Dei degenerarent: namque diuina lex & testimonium totius vitæ, atq; omnis actionis instituendam rationem apertè docet: & expectandos ex ea re exitus, eosdemq; certissimos indicat: S. S. E. Lucerna pedibus meis verbum tuũ, & lumen semitis meis. Psal. 118. Tunc non confundar, cum prospexero in omnibus mandatis tuis. Contra verò istorum auguriorum & responsorum ratio & oratio, vel planè mendax & fallax, vel quadam calliditatis excogitatione ambigua & incerta: atq; ad quemlibet exitum accommodata deprehenditur. ut, Aio te Bæcida Romanos vincere posse. & Cræsus Halin penetrans magnam peruertet opum vim. Ita ut vnus ex istorum augurum collegio mirari se dixerit, Si augur augurem videns, non rideat: hoc est quod Vates dixit, Non erit eis matutina lux, nulla, inquit, claritas, nulla perspicuitas, cuius auctoritate res bene geri possit, id quod exitus ipsi primum, deinde etiam euentus consequenter probabunt. Exitus autem huiusmodi erant: Qui transibit per eam lucem contraria votis & consiliis suis, omnia experietur. Corruet enim, & esuriet. errabit (inquit) in actionibus suis, & cum alios, tum seipsum

Psal. 118.

Regios & opum vim.

Si autem dixerit, Si augur augurem videns, non rideat: hoc est quod Vates dixit, Non erit eis matutina lux, nulla, inquit, claritas, nulla perspicuitas, cuius auctoritate res bene geri possit, id quod exitus ipsi primum, deinde etiam euentus consequenter probabunt.

Herod. lib. 1. Vide Lucium in Ioue Tragæd.

etiam frustrabitur. quibus ex rebus illa euident: primum, ut maledicat regi suo, qui eiusmodi diuinatores viuere patiatur; namque regia auctoritate, interdum etiam gratia, vel (saltem negligentia istiusmodi disciplina ali solent. Deinde etiam Deo suo maledicat, cuius auctoritate & consilio huiusmodi responsa edi persuasus, delusus ipse fuerat. Postremum autem cum rebus suis planè pereuntibus, consulere aliaratione voluerit, nullam sibi neque in caelis, neque in terris presentem subsidij virtutem experietur: utpote qui à Deo vero abalienatus, atque à fonte bonorum omnium sua culpa remotus fuerit: atque ita multos inuenias, fortunam accusantes (quam tamen nullam esse constat) quos potius fortuna sua fabros dicere merito possis. Huiusmodi ex stultè captis consiliis, & inceptis actionibus, expectandos euentus vates noster indicabat illa oratione:

Et ecce tribulatio, & tenebræ, & dissolutio, & angustia.

ATQVI omnem huius quam Vates persecutus est argumentationis sententiam exemplis manifestis, & certis nominibus confirmavit: quorundam quibus vani cultus, & auguriorum inita via exitium, & quorundam etiam quibus simplicitas, & diuini auxilij expectatio salutem attulerit. cum tamen utraque pars eadem in regione olim commorata sit: sed altera tandem & altera, alium atque alium studiorum suorum exitum habuerit. hoc est quod dicit: Et non poterit ariolare de angustia sua.

HVIVS orationis sententia ex Hebraico redditur aperior: Quia non ariolabit, cui fuerit angustia. Dicitio quia, ancipitem significationem hoc loco habet, idem enim significare videtur, quod aliàs nonnunquam interpret noster vertit, fortè, fortasse, & forsitan. Huius vsus est in dubitationibus iis, quarum certus exitus ex certa ratione indicari potest. ut, Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia, & roga Deum, si fortè remittatur tibi hac cogitatio cordis tui. Quo in loco de Dei misericordia non dubitabat Petrus; sed de Simonis idonea ad remissionem pœnitentia. Ita hac vox quia, ad dubitationem est inducta: dubitatur enim quales sint eorum qui à Dei verbo, ad alios cultus, & oracula ista defecerunt; & quales etiam eorum qui Deo confiderent, exitus: an vnus utrorumque sit; an angustia aliqua oppressorum eadem utrorumque sit expectanda ruina; vel aliorum salus, aliorum verò pernitens expectanda sit. Eam dubitationem Vates vario vnus eiusdemque regionis hominum euentu predicto, remouet: quorum alteri parti impietas & calamitates, alteri simplicitas, & spes, atque constantia salutis expectanda, rectam rationem reddidit: idque proximo capite exponitur; cuius sententia perpetua cum hoc à nobis hæcenus expósito, est.

CAPVT

PRIMO tempore alleuiata est terra Zabulon, & terra Nephthali, & nouissimo aggrauata est via maris trās Iordanē Galilææ gentiū.

IN superioris capituli sine Vates orationis figura quadam rogauerat, an idem omnium hominum qui in summas angustias adducti essent, exitus expectandus esset: an alius improborum, simplicium verò alius esset futurus. Hoc autem proposito præteritarum & futurarum rerum obseruando exemplo dissoluit, hoc modo: In difficillimis rebus non eundem omnium esse exitum, sed euenire nonnunquam ut nonnullis pessundatis aut excisis, ceteri euadant: aliàs nisi pereuntium antè exemplo sibi melius prospexerint, grauius tandem perituri. Quidam verò ex secunda etiam calamitate reliqui sint, per quos diuinum Dei misericordis consilium explicetur. Id quod earum rerum quæ in Israëlitarum regioni euenissent, euenturæq; forent, proposita serie ostenditur. cuius illa summa est: Israëlitarum regio propter incontinentium scelera ex diuini iudicij sententia & auctoritate per Syros, incolis abductis, imminuta primum fuit ea tempestate qua Phaceas Romeliæ filius illius regni tyrānide occupata rerum potiretur, Togat Pelasgar Assyrorum Imperator terræ partem cepit, & vastauit: id verò quod cum secunda chade collatum, leue videri potuit, à Vate leuitatis verbo dictum est. Alleuiata est terra Zabulon, & terra Nephthali. Quoniam terra ipsa improborum quibus premebatur hominum parte aliqua subducta, leuius habere, & reliquos ferre videbatur: mali enim homines Telluris inutile pondus dicuntur: deinde & calamitas ipsa leuior quidem terra fuit, quam posterior illa, qua omnis ferè Israëlitarum gens, præter paucos, abducti sunt, & terra ipsa nouis incolis, & deductis ex vario hominum genere colonis ad habitandum cessit: qui tamen ita permixti in illa regione qua citra vltimam Iordanē iacet, vsque ad Christi tempora illa clarissima permanserunt: quo tempore, & Euangelij lætitia publica, & salus hominibus allata fuit: atq; ita effectus est, ut aliis ob culpam suam punitis, aliis vel qui minori scelere sese obligassent, vel qui in errore versarentur, dies tandem clarissimus elucesceret. horum autem temporum historias ex sacris libris petere facile est: In diebus Phaceæ Regis Israël venit Theglath Phalasar Rex Assur, & cepit Aron & Abde domum Maaca & Ianoi, & Cedus, & Assor, & Halaad, & Galilaam, & vniuersam terram Nephthali, & transtulit eos in Assyrios. De secundo vel nouissimo tempore quo aggrauata est omnis terra via maris trans Iordanem, & Galilææ gentium, scriptum est: Et ambulauerunt filij Israël in vniuersis peccatis Ieroboam quæ fecerat: & non recesserunt ab eis vsquequo Dominus auferret Israël à facie sua sicut locutus fuerat in manu omnium seruorum suorum Prophetarū. Translatusq; est Israël de terra sua in Assyrios vsque ad diem hanc. Adduxit autem Rex Assur de Babylone,

lone, & de Cutha, & de Anab, & de Emath, & de Sepharuaim, & collocauit eos in ciuitatibus Samaria pro filiis Israël, qui possederunt Samariam, & habitauerunt in urbibus eius. Cumque habitare cepissent. & cetera que in illa historia leguntur: quibus terra aggrauatio satis aperte explicatur. Appellat autem Vates Galileam gentium eam Israëlitarum terra partem, qua gentibus Orientem versus habitantibus, & ad Boream nonnihil etiam spectantibus, contermina erat. Est enim eadem nominis Galilæe, qua apud Latinos Funiū significatio. Nomen verò Galilæe gentium factum fuisse arbitramur, ex eo quod præter populum Israëliticum, & Canam posteritatem, qua in eadem regione olim fuerat, cetera omnes circumuicina nationes communi vocabulo Gentes dici soleant. ut, Effunde iram tuam in gentes qua te non nouerunt. & Simulachra gentium argentum & aurum. alij dictam gentium Galileam arbitrantur eam regionem, qua olim à Salomone Hiraino Tyrio concessa fuerat. Vt cumque sit, duas Galilæas fuisse frequentem lectione accepimus: alteram hanc ultra Iordanem, alteram verò secundum Iuda tribum Phœnicum regioni vicina, cuius vrbes & oppida in Euangelij, & in libris etiam Misnaioth commemorantur, Nazareth, Capharnahum, Corozaim, Bethsaida, & alia. Viam maris trans Iordanem, idem est quod apud Latinos dicitur tractus maritimus ultra Iordanem. Est autem hoc loco mare, quod aliàs stagnum Genezareth, vel lacus Tyberiadis nuncupatur. Tria enim Iordanis fluius decurrens stagna efficit: breuius primum, quod Aqua Marom dicitur, non longè à Salim: secundum Tyberiadis mare: tertium in quo defluit maximum Sodomitarum, siue Salis mare dictum. de medio hic sermo est. Atque hætenus diuini iudicij erga improbos & contumaces exemplum in vna Israëlitica regione obseruandum ostendit Vates: namque hoc vnum exempli nomine productum fuisse particula similitudinis & comparisonis nota Hebraicè præposita, aperte indicat. Sic enim Hebraicè versus hic incipit ad verbum: Sicut tempore primo alleuiata est terra Zabulum, &c. Est enim temporum, rerum, & euentorum collatio breuis quidem, sed sententia & serie interpretandi satis aperte deducta: in qua quamquam olim illi regioni, ob incolentium noxam, ex Dei iudicio acciderint, indicatur. & quis tandem ex diuina misericordia euentus expectandus esset, subiungitur: nempe ut ex diuino iudicio alleuiationis primum, & deinde aggrauationis calamitas spectata fuit. Sic ex Dei misericordis dono magna felicitas erat postremum expectanda: alteram comparisonis partem versus hic continebat, alteram proximè subiunctus explicat.

Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis.

EVANGELII à Christo predicandi initium inde primum apud Israëlitas oriturum esse Vates ait. Vnde primum publica calamitatis, & diuini iudicij exempla in Israëlitide regione edita fuisse constaret: ut qua prima regio pœnis ob culpam dandis, diuinam seueritatem experta fuerat; eadem

dem inexhausta misericordia, & publicæ salutis aduentum prima exciperet: id igitur hoc loco Vates indicauit, quod sacer Euangelista oportunè postea explicuit: Cum autem audisset Iesus quod Ioannes traditus esset, secessit in Galileam, & relicta ciuitate Nazareth, venit, & habitauit in Capharnaum, maritimo in finibus Zabulon, & Nephtali: ut adimpleretur quod dictum est per Prophetam: Terra Zabulon, & Nephtali via maris trans Iordanem Galilæa Gentium, populus qui habitabat in tenebris, vidit lucem magnam; & sedentibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis. Exinde cepit Iesus predicare, & dicere: Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum calorum. Satis iam aperte & planè huius loci sententia quemadmodum sibi cohereant, indicata nobis esse videntur. Illa tantum indicanda restant verba, Ambulare, Sedere, Tenebra, Regio umbræ mortis, Lux. Atque ambulandi verbo, vitæ consuetudinem, morum viam & exercitationem, sacer, arcanusque sermo significat. ut, Ambulauit Enoch cum Deo. & Ambulacoram me. Qui ambulat in innocentia, hic mihi ministrabat. Neque ambulauit in magnis neque in mirabilibus super me. Sedere autem est, certum, & constitutum suæ vitæ modum tenere; siue eum bonum, siue malum definimus: namque idem est sedere hoc loco, quod apud Latinos habitare; hoc est, stabilem & fixam sedem habere. ut, Et in cathedra pestilentie non sedit. & Postquam sederat Rex in solio. & Sedebit Dominus Rex in æternum. Omnia hæc constantem & certam mansionem indicat: ita fit ut ambulare, studium & consuetudinem; sedere autem, per seuerantiam, & statum quandam, vel perpetuum, vel quasi perpetuum, atque vtrumque simul totam vitæ rationem significet. Omnem autem consilij, studiorum, conatuū, actionumque, à vera & plena Dei notitia, atque recta virtutis disciplina alienum usum, & consequentem ex ea re pernitiem tenebrarum nomine hoc loco exponimus. Umbra verò mortis, proximum instanti perditioni & exitio dicimus periculum; namque umbra corpori proxima atque adeo contigua est: denique contrarium humanæ felicitati in hac vita, & ad æternam miseriam in præceptis inclinatum statum tenebræ, & umbra mortis significant: cuiusmodi loco Israëlitarum eorum quos primos Euangelio annuntiando Christus adiit, res erant. Harum orationum & sententiarum exempla illa sunt: Nescierunt, nec intellexerunt, in tenebris ambulant. & Sedentes in tenebris, & in umbra mortis, vincetos in mendicitate & ferro. His autem miseris omnino oppositam felicitatis usuram lucis & luminis nomina, verbaque significant: quam, ut breui oratione indicemus (quod pro rei dignitate explicare, quamuis longissima non possumus) lucem dicimus omne id sapientiæ, virtutis, gratiæ, ac demum diuini beneficii munus, quod Christi Euangelio credentibus & obedientibus allatum est. de quo lumine illa decantata sunt: Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israël. & Per viscera misericordie Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto. Illuminare his qui in tenebris, & in umbra mortis sedent, ad dirigendos

Mat. 4.

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

pedes nostros in viam pacis. Iam verò Vates hoc loco opportunitatem nactus indicandi summi illius beneficii à Deo per Christum hominibus afferendi laudes miras prædicat. Quarum sententiam breui expositione consequemur. Namque illi tantum assequi rectè valent, qui rei ipsius per Spiritum sanctum compotes facti sunt: ut autem id, quod à nobis dici potest, facilius sciri possit & percipi, summa paulo altiùs exponenda est.

Humanum genus post primam illam parentum inobedientia culpam non solum à Deo abalienatum, & ira execrationiq; addictum; sed ob innumera singulorū peccata, æternis etiam pœnis subiectum manebat. præterea, quod miseris cumulum afferebat maximum; immo quod tanti mali fons inexhaustus erat, vitio corruptum, & labe illa, quam originalem vocant, infectum, unde perpetua quotidie scelerum & peccatorū mala emanarent, perseuerabat. Atq; in eum infelicitatis locum hominum res deuenerat, ex quo nisi diuina misericordia consilio & beneficio redempta, liberaretur; ipsa nullum sui liberandi modum inuenire posset. Sed quod hoc mysterium longissimam, atq; omnium ferè sacrorum librorum argumentum complexam explicationem postulat; nobis aliàs, Deo docente tractandū, hic tantum indicabitur. Opus igitur fuit rationem quandam atq; viam inire, qua homines ex illo miserrimo statu, ad vitam felicitatisq; usum restituerentur: ea res quod humana virtute & efficientia præstari non posses, diuinam vim & auctoritatem postulabat. Itaq; diuina misericordia, benignitatisq; consilio decretum est, ut verbum Dei, quem aliàs Filium Dei dicimus, mitteretur.

Ioan. 1.

Et per eundem hominum res instaurarentur, & in melius renouarentur, per quem antè constiterant. S. S. E. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est: in ipso vita erat, & vita erat lux hominum. Huius autem in mundum venientis morte & resurrectione omnia diaboli opera dissoluta sunt. Argumento quodā à sapientia diuina composito, cuius arcanam rationem nullus olim homo, nullum nec honorum, nec

Colof. 1.

mali spirituum ingenium assecutus fuit. S. S. E. Mysterium quod absconditum fuit à seculis & generationibus, nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramētis huius in gentibus, quod est Christus in vobis spes gloriæ, &c. Quid autem sit id quod dicimus, opera diaboli à Christo fuisse dissoluta, aliàs etiam ab eodem docti, exponemus. Nunc illud tantum admonere satis esse arbitramur: Christi morte & resurrectione effectum esse, ut noui Testamenti sancti homines, deposito diaboli iugo, & circumstanti peccato magna lætitia exultantes, nouam illam regenerationem per Spiritum sanctū Christi effectam & palam profiterentur, & admirandis actionum, orationū, & factorum, exemplis orbi testarentur; atq; hoc modo Euangelij & Christianæ pietatis Catholicum regnū indies augetur amplificareturq;. S. S. E. Omnes qui

Mat. 2.

viderint eos, cognoscent eos; quod isti sunt semen cui benedixit Dominus. & Eris in die illa præparatus mans domus Domini in vertice montium.

Esa. 2.

.

& Confluent ad eum omnes gentes, &c. Hæc autem felicitas quamquam vniuerso hominum generi proposita primū & parata fuerit; non tamen omnibus hominibus est allata, sed iis tantum qui propositis à Deo fidei & pœnitentiæ conditionibus uti voluerunt. Quoniam S. S. E. Et sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die: & prædicari in nomine eius pœnitentiā, & remissionem peccatorum in omnes gentes. & Ego mitto promissum Patris mei in vos, vos autem sedete in ciuitate quoad usq; induamini virtute ex alto. Hanc ergo humana salutis rationem, hæc Euangelij mysteria, hæc Christianæ Catholice Ecclesiæ ininitia & incrementa breui oratione, sed admiranda, & amplissima sententiæ Vates noster hoc in vaticinio præuidens, noui testamenti hominibus gratulatus est:

Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiā.

VERSUS hic, etsi negationis habeat particulam, interrogatiuè videtur nobis esse legendus: namq; olim affirmatiuè legebatur; ut ex Mazzoreth aperte accepimus. Cui rei etiam Ionathæ Chaldaica versio fidem facit. Est Hebraicè dictio LO, quæ per Aleph in fine scripta, significat id quod Latinis non. Eadem verò si per Vau scribatur, demonstrantis pronominis datiuum refert casum illi. Atq; etiam illud animaduertendum est: ex varia Hebraica lectione, quæ rara est, nunquam ferè sententiarum pugnam, sed arcanam & significantissimam concordiam oritur: id quod in variis aliarum linguarum lectionibus non ita cōtingit. Quam ob rem qui diuinorum librorum obseruantissimi sunt, nec lectionem ipsam quæ in contextu est, quam CHATHIB dicunt; nec variam lectionem in Mazzoreth indicatam reiiciunt, sed utramque admissam simul, non sine mysterio interpretantur: qua de re nobis aliàs commodior disserendi locus, Deo auctore, dabitur. Sed huius carminis rationem prosequamur. Antiqua lectio, & Chaldaica Paraphrasis habet: Multiplicasti gentem, & magnificasti lætitiā. Recentior verò lectio habet: Non magnificasti lætitiā. Antiqua igitur affirmatiua docet, recentiore interrogatiuè esse legendam, ut illud non potius confirmet, quàm neget: atq; ita composita ex utraque lectione sententiæ huiusmodi erit: Multiplicasti gentem? non ei magnificasti lætitiā? Est autè huius carminis explicatio illa: Ecclesiam Christi diuini Spiritus virtute auctam, tanto cumulatione lætitiæ afficiendam, quanto frequentiore credentium, & piorum hominum populo propagatam, amplificatamq; esse contigerit: namque illa diuinorum donorum communionem lætitiā ipsam augendam fore sperare par erat; etenim bonorum fructus communicatione sui augentur. Id autem ita, ut prædictum fuerat, euenisse, aperte Scriptura testatur: Multitudinis credentium erat cor vnum, & anima vna; nec quisquam eorum quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat; sed erant illis omnia communia: & gratia erat in omnibus illis magna: neque enim quisquam eorum egens inter illos. Quotquot possessores agrorum aut domorum erant, vendentes afferebant pretia eorum, quæ vendebant: & ponebant ante pedes

ל

לו

כתב

A. 4.

A. 9.

Aposto-

» Apostolorum: diuidebatur autem singulis prout cuique opus erat. & ite-
 rum: Ecclesia quidem per totam Iudeam, & Galilaam, & Samariam ha-
 » bebat pacem; & edificabatur ambulans in timore Domini, & consolatio-
 » ne sancti Spiritus replebatur. Hæc letitia, atq; hæc sancti Spiritus consola-
 tio ex illa virtute proficiscitur, quam diuini Spiritus efficietia experiri so-
 lent hi, qui à Christo regenerati, filij Dei viui nominantur, & sunt. Nam-
 que illi deposito omni pondere & circumstante peccato, ad propositam spem
 cum gaudio currebant: neque verò illius letitiæ, vel quam qui diuino Spi-
 ritu aucti, virtutem passionis & resurrectionis Christi experiuntur, aut
 dignitas narrari, aut æstimari satis magnitudo ipsa potest; quibusdã tamen
 similitudinibus indicari potest, ex earum genere rerum translatis, quæ læ-
 tißima & iucundissima atq; commodissima hominibus habentur. Cuius-
 modi sunt Annona vberissima copia post longos cultura labores; & opima
 victoribus contingens præda; quæ cum victoria gloria utilitates etiam ma-
 ximas futura pacis & tranquillitatis spem coniunctam habeat. Hanc au-
 tem letitiam, Deo auctori acceptam referendam esse Vates ait:

Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe multa: sicut ex-
 sultant victores capta præda, quando diuidunt spolia.

HIS enim præteritorum laborum recordatio, præsentem felicitatẽ sua-
 uiorem reddit. Huiusmodi admirandis fructibus abundantij, qui fidei &
 obedientiæ disciplina, exercitatione, perseuerantia, & contentione proposi-
 tum ex diuina benignitate Spiritus sancti donum acceperunt. S. S. E. Fru-

Gal. 5.

» Etus autem spiritus est. Caritas gaudium, pax, patientia, benignitas, boni-
 » tas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas: aduersus huiusmodi
 » non est lex. Atq; huius letitiæ causam fore indicat libertatẽ illam diuinam,
 qua qui Christi spiritum habent, sese donatos agnoscunt, destructo corpore
 peccati; ut vltra nõ seruiant peccato, sed in nouitate ambulent vita. Gratias
 Rom. 6. » agentes Deo per Iesum Christum qui dedit semetipsum pro illis; ut eriperet eos
 Gal. 5. » de præsentis seculo nequam, secundum voluntatẽ Dei & Patris nostri, cui
 » est gloria in secula seculorum. hanc rationẽ arcanis verbis Vates indicabat:

Iugum enim oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrum ex-
 actoris eius superasti, sicut in die Madian.

QVONIAM mysteriorum quæ ad hominis iustificationem pertinent,
 rationem tantam esse arbitramur: ut breuibus commentariis colligi non li-
 ceat: integrum enim, & iustum opus ea sibi postulat res: interim dum id,
 Deo auctore, aggredimur, Verborum quæ de hoc genere apud Vates obser-
 uantur, arcanam significationem piis, & qui nostra commentaria legentes,
 contulerint, hominibus indicare satis esse duximus. Igitur homini post pri-
 mi parentis peccatũ seruitutis conditio triplici nomine misera prorsus ma-
 nebat; quod peccatorũ multorum iugũ culpæ grauissimũ ferretur: quod pæ-
 na peccatorũ luenda essent: quod adiuncta sibi concupiscetia corruptio per-
 petuò sentiretur: unde assidua multorum scelerum tributa molesto & acris
 semper

semper flagitatori Diabolo conferrẽtur. Illud autem primam portandorum
 peccatorum grauissimum onus iugum humeri eius Vates appellauit, Iugum
 Christi suauissimo prorsus cõtrarium. Pænam peccatis commissis debitam,
 virgam humeri eius dixit. Illud porro corruptæ concupiscetia inßitum
 membris hominum vitium, unde concepti peccatorum furores, morti (ut Rom. 7.
 Paulus inquit) fructificaturi erumperent, & crescerent. & sceptrum ex-
 actoris eius nuncupauit, quod hac veluti basi Diaboli in omnes homines
 niteretur potestas, quam morte sua Christus admiranda & arcana ratione
 pracidens deleuit. S. S. E. Delens quod aduersus nos erat chirographũ de-
 Coloss. 2. creti, id est, peccatum quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio:
 affigens illud cruci, & expolians principatus & potestates. Quam ve-
 Lutz 10. ro huius libertatis letitiam esse oporteret iis, quibus communicari contin-
 geret, facile conyieiebant reges illi, & Propheta multi, qui olim desiderates
 noui testamenti atati gratulabantur, & enthusiasmo iam, velut præsentem
 intuiti, nobis accinebant. Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus, &
 Psal. 117. lætemur in ea. Hanc autem victoriam & libertatem omnem Deo acceptam
 gratis; & supplicationibus, & gratulationibus celebrandam fore, Vates
 ostendit. Lætabuntur coram te, & confregisti, sicut in die Madian.
 Illa enim Israelitarum de Madianitis, Gedeone duce, victoria & libertas
 non humanis viribus & industria, sed Deo accepta referri debuit: in qua
 noctis luminisq; & verbi illius Gladius Domini & Gedeonis, resonan-
 tis admirando & arcano inuento res acta est, dicente Domino ad Gedeo-
 nem: Surge, & descende in castra; quia tradidi eos in manu tua. Cum tamẽ
 Ios. 1. tanta hostium multitudo esset, quantam sacra historia indicat, quam nu-
 merari facilius esse docuerant. Cumq; sedisset Israël, ascendebat Madiam,
 & Amalech, cateraq; Orientalium nationum: ipsi enim, & uniuersi gre-
 ges eorum veniebant cum tabernaculis suis, & instar locustarum uniuersa
 complebant innumera multitudo hominum, & camelorum, quidquid te-
 rigerant deuastantes. Ad hunc modum in illa Christi aduersus humani ge-
 neris hostes expeditione, ex diuina misericordia consilio & virtute res ge-
 sta est: nam Christus Lux vera, quæ illuminat omnem hominem, qui sese
 illuminandum parat, densissimas peccatorũ nostrorum tenebras purus ipse
 & insons adiuit, & verbo Dei, suaq; immensa virtute diaboli opera dissol-
 uis: atq; illas hostium omnium innumeras copias fudit, & prostrigauit. In quo-
 cum Deus esset mundum reconcilians, sibi optimè vocis illius referebatur
 mysterium, Gladius Domini & Gedeonis. Sed de duabus naturis in
 Christo, deq; viriussq; efficientia, & de his arcanis rationibus aliàs fuerit
 commodius agendum: atque victoriam hanc Christi de humani generis
 hostibus non carnali aliqua ratione, sed spiritali modo interpretari oportere,
 Vates noster docuit.

Quia omnis violentia prædatio cum tumultu, & vestimentum
 mixtum sanguine, erit in combustionem, & cibus ignis.

E

EARVM

EARVM quae hominibus reportantur victoriarum triumphos magnos non victorum tantum, sed eorum etiam qui vicerint, labore & detrimento consistare, ex eo vates confirmat, quod rem igne ferroq; agi necesse sit, quantum rerum vim, & qui pro victoria, & qui pro vita certant, experiantur. adeo ut nullus sine caede & sanguine, magnosq; etiam vincenitum discrimine triumphus esse censeatur. ut S. E. Fremens & fremens sorbet terram, nec reputat tuba sanare clangorem, & cetera quae de belli impetu & tumultu scribuntur plurima. Hanc autem rem ab euentu & signis arguit Vates. Vestimentum mixtum sanguine, erit in combustionem cibus & ignis. At vero ea quam hoc loco praedicens Vates celebrat victoria; non igni, non ferro, non bellico apparatu, non deniq; eorum quibus pariunda erat periculo, aut incommodo ullo, sed vnius Ducis à Deo uncti virtute, labore, & officio, & deuotione reportanda fore dicitur.

Paruulus enim natus est nobis, & filius datus est nobis: & factus est principatus super humerum eius, & vocabitur nomen eius Admirabilis, confiliarius, Deus, fortis, pater futuri seculi, princeps pacis. **T**RIVM RHVM illum quem de victis & perditis hostibus homines habituri esse praedicti sunt, non bello, non armis, neq; victori ipsorum detrimento & periculo, sed vnius hominis, eiusdemq; Dei obedientia & opera reportandum esse, vates sibi, domuiq; Davidis, atque omni Iudae cum primis, deinde gentibus omnibus ceteris gratulabundus affirmat. Atque eorum quae ab illo praestanda essent munus, summa capita amplissimi & significantissimi verbis indicat. Atq; adeo rem omnem certo ordine disponit: eius, per quem gerenda res esset, natura, deinde officio & persona, demum auctoritate, & dignitate, studio, atq; euentibus significatis. Atque adeo ipsum hominem verum futurum esse ait, natum in tempore ex muliere, eumq; nostra omnium causam nasciturum. Paruulus enim natus est nobis. Hebraice, quia natus est nobis. Vox CHI, Hebraica, ut alijs docuimus, praecedenti sententia aduersantem significationem, & causam etiam dicendorum continet: elegantius multo quam, sed, apud Latinos. Atque ita sensus est, non ferro, aut igne agenda res est. Sed enim natus est nobis. Futuram rem Vates entusiasmo praesentem, ut saepe alias, prospicit, & gratulatur. Est autem prima vox natus, nomen; significat autem filium ex humana natura vere hominem, certaq; familia, eundemq; ius, quibus oportuerit parere obsequentem, ut patri, matri, preceptoribus, domino; hac omnia ex collatione locorum in quibus est vox ABLED, obseruauimus. Quamobrem optime interpres noster Latinus vertit Paruulus, Hebraici nominis vim quam proximè reddens. Illud verò mysterio non caret, quod eiusdem vocis verbo usus est Vates, Natus est nobis, quo verbo matrem nascituro feminam in terris fore affirmavit quidem, sed patrem hominem illo fore non dixit, nequa arguendum reliquit, praecipue cum uerbum Hebraicum Isiad, matrem potius quam patrem spectet, certè eum arguitur natus est, ergo ex femina

femina natus: non autem cerè consequitur, ex verborum vi natus est, ergo à viro genitus. Nasci enim unde nascatur, non à quo sit genitus dicit. Atq; hac ad naturam natiuitatemq; humanam in tempore spectandam referatur; ad diuinam autem non proprie referuntur naturam: namq; natura diuina repugnat nasci in tempore ex muliere, ut natura diuina est; hunc eundem matri, & ius quibus cura esset, & patri suo Deo; & legi audientem fore, vox Paruulus; siue Hebraica proprius, IELED; ostendit. Bius autem in carne aduentum nostri causa futurum esse vates confirmavit, nobis: atque eundem illum, quem hominem fore docuerat, Deum verum, Deiq; Filium futurum quoque esse Vates indicauit. Filius datus est nobis. Nomen filius hoc loco est BEN, à verbo eductum, quod edificare significat: diciturq; de ius proprie, per quos familia & nomina propagantur: ut aliquando, Deo auctore, in Geneseos commentarijs exponemus. ex eodem verbo non dissimili significatione deducitur ABEN, quod lapidem Latine verimus. Nulli autem vel persona, vel rei in uniuersum, nomen hoc filij melius & certius, & proprius quam verbo Dei conuenit antiquissimo filio unigenito, & primogenito: non factò, consubstantiali Patri, per quem omnia facta, & edificata, restituta, & perfecta sunt, secundam personam in diuinis: Ideoq; nomen duarum tantum literarum obtinens, cuius mysteria alias indicabimus exponentes illud, In principio erat verbum. Qui igitur fuit aeternè Dei Filius, & dari nobis in tempore, & in tempore caro fieri, & homo nasci potuit. Atque ita voces datus, & natus, utramque naturam & mysterium illud admirabile incarnationis, & virtutem efficientiamq; ipsius Christi indicat. Huius autem obedientia, studio, & cura, triumphus illius, què commemorauerat victoriã, non hominũ potentia, viribus, & claudibus allatis, aut acceptis bellorum tumultibus, reportandam esse illo tropo Vates docuit. Et factus est principatus super humerum eius. Humerum seruitutis, & obedientia significatione habere in libris de Arcano sermone docuimus, ut, Supposuit humerum suum ad portandum, factusq; est tributis seruiens. Gen. 49. & paulo ante, Virgam humeri eius Isaias dixit. & Ad seruiendũ humero Seph. 5. vno, dixit Sephonias Itaq; obedientia, & omni sibi à Patre impostorum mandatorum, omnium laborum, vigiliarum, mortis denique durissima inposita conditione ultrò accipienda, & libenter ferenda, illum principatum Christo constituturum Vates praedicabat. Atq; isdem rationibus constituisse Apostoli confirmarunt. At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Philip. 2. Filium suum factum ex muliere, factum sub lege: ut eos qui sub lege erant, redimeret. Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, se esse ce. aequalem Deo: sed semetipsum exinanit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus ut homo. Humiliavit se ce. metipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autè crucis: Propter ce. quod Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen. Huc pertinent ea quae à Vate nostro subiuncta sunt, & vocabitur no-

men eius Admirabilis, consiliarius. Cuius admirando cōsilio humanum genus instauratū, restitutum, ac perfectum fuit: quod callido olim serpentiis cōsilia, & primorum parentum imprudētia & culpa fuerat perditum. Idem aliās à Vate magni cōsiliij Angelus vocatur. Dicitur autē Hebraicē

PELE, id quod Latine Admirabilis, & arcanum absconditūq; dicitur. Alluditq; verbum ad humana salutis mysterium: quod celatum fuit seculis & generationibus. Omnem autem rectē gerendam, atque euentu ipso probandam rem, cōsilio, facultate, & studio eius qui susceperit, constare oportet: quas omnes partes iure optimo, & verisimis nominibus Christo tribuendas esse, Vates ait: namque ultra cōsiliij copiam, facultatem quoque diuinam, & voluntatem atque studium ardentissimum erga hominum salutem illi fore docet. Deus fortis, Ex nominibus Dei Hebraicis hoc loco est

vsurpatum EL, quod potentem efficacemq; significat. Id quoniam gerenda atque efficienda re ostendendum erat, cognomēto Fortis ornatum est. Hebraicē GIBOR, fortem atque strenuum, rebusq; feliciter gerendis spectatissimum significat: pro quo interdum noster Interpretes Gigantem reddit. ut,

Exultauit ut gigas ad currendam viam: hac ad facultatem, ad studiū verò illa, Pater futuri seculi. Hebraicē, Pater vsque. quod ampliozem etiam & augustiorem significationem obtinet. Neque enim minori animi affectu & impulsu Christus hominum, quàm pater filiorum, curandas & perficiendas suscepit res. immo ita restituit & renouauit, ut veteri homine ex-

incto, nouas creaturas & novos homines reposuerit, qui secundum Deum

creati sunt in iustitia, sanctitate, & veritate per lauacrum regenerationis

& renouationis Spiritus sancti, quem effudit super suos abunde; ut iusti-

ficati gratia ipsius, heredes sint secundum spem vitæ æternæ. Ex his igitur

Christi virtutibus, & facultatibus atq; studiis, illud parò nomen euentu-

rum erat, quod re gesta, composita, & perfecta, atq; absoluta pace terris par-

ta meritò fuerat reportandum. Princeps pacis. Huius namque Christi Dei

virtute & efficientia, pax inter Deum & homines impetrata, pax etiam

inter carnem & spiritum conciliata fuit. Quæ res in ipsius pueri nobis na-

ti, Genethliaco carmine à caelestibus spiritibus decantata est: Gloria in excelsis

Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Iam verò deinceps

hanc à se indicatā felicitatem amplissimā propriamq; fore Vates cōfirmat.

Idq; diuina misericordie cōsilio & virtute, atq; gratia efficiendū esse ait;

Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: super solium

Dauid, & super regnum eius sedebit: ut confirmet illud, & cor-

roboret in iudicio & iustitia, a modo & vsque in sempiternum.

zelus Domini exercituum facit hoc.

OMNIA hæc & à nobis aliās, & ab Angelis apud Lucam de caelesti Christi regno per Euangelium propagando explicata sunt. Confirmandum verò & corroborandum regnum esse dicitur virtute sancti Spiritus, qui suorum corda renouauit ad seruiendum Deo viuenti, ut ultra non serui-

tar peccato: quamquam verò hoc regnum omnibus hominibus proponendum fuerit, non tamen cum omnibus communicandum esse ait: sed delectu bonorum & malorum facto cum iis qui Euangelio credituri audituriq; essent. S. S. E. Hunc Principem & Saluatorem Deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israël, & remissionem peccatorum: & nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, quē dedit Deus omnibus obedientibus sibi. Hoc significans Iſaias, addidit: In iudicio & in iustitia. Iudicium MISPAT, Hebraicē dictum ratione æquitatēq; definitur, ut aliās diximus, & delectum significat à Deo faciendum eorum, qui credentes, dictoq; audientes fuerint; quibus iustitiam illam Deus impartietur. De qua S. E. Vi sine timore de manu inimicorum nostrorū liberati, seruiamus illi in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris. Itaq; hoc diuinum donum non temerè, sed magno iudicio delectūq; facto communicandum cum hominibus fuerat. Multi enim sunt vocati, pauci verò electi. Atque adeò hanc admirandam rem omnem ex Dei cōsilio, voluntate, gratia, & liberalitate atq; constantia profecturam esse Vates ait, Vi propositū Dei maneret, inquit Paulus. Namque Deo initum & susceptum semel de hominis dignitate & amplitudine cōsiliū persecutus est, quidquid aduersarius cōsiliij calliditatis, malitiæ, curæ, diligentia, & virium ad impediendum adhibuerit. Tamen Zelus Domini exercituum facit hoc.

Nomen zelus, Hebraicē KINAH, contentionem, emulationem, perseuerantiam, emptionem, acquisitionem, constantiamq; exiguò discrimine significat. Hunc locum Chaldaeus Paraphraſtes de Christo interpretatus est. hoc modo: Dixit Propheta domui Dauid: Nam puer natus est nobis, Filius datus est nobis, & suscipiet legem super se ad custodiendum illam: & vocabitur nomen eius ab ante, admirabile cōsiliū, Deus fortis permanens in secula. Messias in cuius diebus pax multiplicabitur super nos. Multiplicans amplitudinem, facientibus legem, & custodientibus pacem non erit finis. Super solium Dauid, & super solium eius ad constituendum illud, & ad edificandū in iudicio, & in iustitia ex nūc & vsque in seculū in dicto Domini fiet. Sic Chaldaicē.

ARGVMENTVM VATICINII VII.

PUBLICÆ atq; communis in Israëlitas animaduersionis causam Vates docet fuisse diuini verbi neglectionē, & legis sanctissime contemptum, & religionis puræ prophanam in deorum vanorum cultus mutationem. Deinde etiam Dei in illos clementiam & lenitatem: contraq; eorundem in Deum ingratos animos, & in se ipsos auctam culpam, & cumulatam inuidiam indignationemq; arguit. Quippe qui diuina animaduersione non perdendi, sed corripiendi causa paulatim castigati, & à sceleribus auocati, tamen resipiscere, & ad bonam frugem sese recipere noluerint: sed sceleribus magis indies cumulatis grauiore pœnas, &

+ quæ hūc valibi dypnata auctor de extinctione belli, quo caro concupiscit aduersus spiritum
no quempiam offendant, quasi velint in iuris et p̄i noui testamenti extinguere peccati fo-
mitem p̄ntelligenda sunt eo modo, quo idem Auctor loquit in comment. Luc. 4. 2.
in enarratione illius Coc, & cum, qui ab Aquilone & 8. pag. 227. ad medium illi-
verbis: de quo domesius et per petrus hurre 8. atq; ad eo omnia exigenda ad normam
eius, que docet. S. Thom. 2. 2. q. 61. a. 1. in corp. ad finem.

iustissimam calamitatem sibi ipsis fuerint machinati, quam Deus zelotes ipse iusto iudicio per Assyrios hostes afferendam decreuerit: non in Assyriorum gloriam & felicitatem; sed in publicum diuinae seueritatis exemplum illis etiam victoribus timendum: quod tamen, quia secus atque res habebat, desinitum fuisse: non leuiori, sed duriori etiam casu experiundum esse Vates confirmat.

Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israël.

IACOB nomine priuatam & obscuram tum antiqui patris illius, tum illius posteritatis conditionem; Israël verò ipsius, & patris, & sobolis amplitudinem & dignitatem diuino beneficio orientam significari, iam sæpè aliàs docuimus. Deniq; distinctionem perpetuò obseruandam commendauimus, ut his, & aliis multis locis illustrandis perquam opportunam. Atq; illud singularis præcipuè cuiusdam gratia beneficium fuit. Quod ex omnium hominum & gentium nationibus ignorantia caligine oppressis, unà Iacob humillima illo tempore conditionis familia misera & dura seruitute redempta, delectaq; fuerit, cui diuini verbi lux amplissima, & legis atq; prophetia disciplina facultas, copia, vsus, & exercitatio crederetur, atq; eo summo beneficio nomen etiam illud humile & obscurum Iacob in celebre illud alterum Israël mutaretur. Cuius nominis ut memoriam, celebritatem, & gloriam, ita virtutem retentam conseruatamq; operuit: S. S. E. Legem præcepit nobis

Deut.

Psal. 147.

Moyses hereditatem multitudini Iacob. & rursum, Qui annuntiat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israël. Non fecit taliter omnibus nationi: & iudicia sua non manifestauit eis. Iam verò culpa crimen huic populo ascribendum ex comparatione & contentione nominum amplificatur; cuius argumentationis illa summa est, quod, cum Iacob accepto verbo Domini, Israël dignitatem & nomen obtinuerit: tamen iueri, & conseruare minimè voluerit; sed per maximum scelus eam rem qua ornatus, auctus, amplificatusq; fuerat, hoc est, diuinum verbum, neglexerit atq; abiecerit. Verbum, inquit, quod Deus misit in Iacob, cecidit, & iacuit neglectum, apud Israëlitas, qui tamen illius verbi beneficio Israël nomen fuerant adepti, atq; hic aperte Israëlitarum, hoc est, decem tribuum scelus notatur, quibus post disidium illud, & discessionem à Iudæa tribu nomen Israël retentum est. Causa verò illa unde nomen habuissent: hoc est, diuina legis, & religionis, atque prophetia obseruatio omnino prodita & deserta fuit. Cecidit in Israël, verbum illud, cecidit, inter Israëlitas, neque unquam curatum, sublatum, instauratumq; fuit. Namque hac significatione verbum eadere dicitur, hoc est, irritum, vanum, neglectumq; haberi. ut, Creuit autem Samuel, & Dominus erat cum eo: & non cecidit ex omnibus verbis eius in terram; & cognouerunt omnis Israel, à Dan vsque ad Bersabee, quod fidelis Samuel, Prophetæ esset, Domini. Atque diuina legis culturam, & in vana & ambitiosa potentia humana cõsilia & studia fuisse illis mutatam Vates docet. Namque huiusmodi cogitationibus diuina legis & pietatis

2 Sam.

tatis pura ac simplex ratio negligi ac labefacta ab hominibus solet: quibus diuina lex, quod iniuriam, cupiditatem, pompam, auaritiam, ambitionemq; vetet, & innocentiam, modestiam, atque beneficentiam doceat, & præcipiat, ad opes potentiamq; augendam, atque ad ea qua mundus maxima ducit comparanda, minus idonea videtur. Igitur cum primum Israël de humana magnitudine, gloria, & amplitudine humano modo cogitare cepit, Legis ac diuini verbi concordiam, pacem, & modestiam præipientis pertaesus, ambitiosa & superba inuit consilia, & communi consensu sublimia verba iactare, sibiq; maximam sapientiam, alia ratione inuitam, persuadere accepit, hoc est quod Vates subiungit:

Et scient omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia & magnitudine cordis, dicentes.

COMMUNI consensu, sponte, & studiose verbum diuinum ab Israelitis neglectum fuisse docet, & illam alteram rationem sapientia inuitam, qua à religione & pietate ad eam, quam mundus magnificentiam, magnanimitatemq; vocare solet, desciscit: namque hominibus prauo carnis vitio corruptis, simplex illa, & innocens vita ratio, quam diuinum verbum docet & præcepit, ignaua & iners habetur. Illud verò ambitiosum genus, quod rebus amplificandis propriis, alienis occupandis iniuria, & ut inferenda exercetur; cuiusdam animi magnitudinis nomine celebratum commendatur, & præfertur: hoc insania genere flagrantes olim Israelita, Reipub. illius, cui Deus præerat, faciei pertaesi, regie maiestatis nomen, & usum ambitiose optare, & importunissimè efflagitare ceperunt. Nequaquam rex enim erit super nos, & erimus nos sicut omnes gentes, & iudicabit nos rex noster: & egredietur ante nos; & pugnabit bella nostra pro nobis. Huiusmodi scientia diuini verbi discipline præalata Israelitas post discessionem demeritos ad magnas suscipiendas, & agendas res, animum sermonemq; conuertisse Vates ait. Appellat autem Israelitas Ephraim, quod omnes habitantes in locis Sichimorum, atque eorum nomine omnes tribus Ephraim dicerentur: ut aliàs iam docuimus. Ipsum autem ambitionis & regni caput præcipuè notatur. Habitantes Samariam. Qui regni nomine superbientes, huius rationis auctores erant. Quibus tamen, quia cetera ciuitates insania & ambitione non cedebant, à vate consulto præpositæ sunt. Ephraim hoc vitio laborabat, & habitantes etiam Samariam laborasse consequitur. Sic sæpè aliàs sacer sermo vniuersitatem aliquam à minori parte incipiens, complecti solet. & Viri ciuitatis vallauerunt domum à puero vsque ad senem; omnis populus ab extremo. Sic hoc loco, Omnis populus, tum Ephraim, tum habitantes Samariam. Verbum autem sciens, in futuro consuetudinem & morem studiumq; significat, ut sæpè de futuro docuimus: referendumq; est ad antecedentem, & consequentem sententiam. Omnis inquit, populus; diuinum verbum iacere apud se consulto patientur, & studium scientia genus profitebuntur. In superbia & magnitudine cordis.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

1 Sam.

Ambi-

Ambitiosam illam & insolentem potentia consequenda, & rerum hoc nomine gerendarum rationem & notitiam Hebraicus sermo scire in superbia & magnitudine cordis appellat, ut contra modestam vitam & morum agendaque rei institutionem humiliter scire, vel humiliter sentire dicit.

Psal. 132.

Vtriusque exemplum illud est: Domine non est exaltatum cor meum, nec elati sunt oculi mei: neque ambulavi in magnis, nec in mirabilibus super me. Si non humiliter sentiebam, sed exaltaui animam meam: sicut ablactatus super matrem tuam, ita retributio in anima mea. Speret Israël in Domino, ex hoc nunc & usque in seculum. Ab huiusmodi ratione omnino degenerasse Israël Vates dicit, & cogitasse excelsa & magnifica. Denique magnitudinem cordis Hebraicus sermo idem quod Græcus μεγαλοψυχία, & Latinus magnanimitatem dicit. atque idem demum est scire in superbia & magnitudine cordis, quod Græcis μεγαλοφρονείν, Latinis altum sapere significat. Id autem à Vate subiuncta expolitione explicatur.

Dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus. Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus.

3 Reg. 11.

OMNEM eorum cogitationem & sermonem in magnificentia & splendore, apparatu ac pompa fuisse, vno exempli genere complexus est Vates: namque adificiorum magnificentia & sumptus immodicus longa pacis ac tranquillitatis cogitationem, & multam pecunie facultatem vel consequitur, vel sibi promittit. S. S. E. Nunc autem requiem dedit mihi Deus meus per circuitum, quamobrem cogito adificare templum, & c. Iam verò omnia sibi ex sententia aut esse, aut fuisse, aut futura etiam persuadebant illi, qui maiores suos diuini verbi scientia usos, atque modestiores ades habitantes propter hanc nouam rationem, & institutum viuendi, adificiis faciendis longè superare cogitabant: ita ut pro lateritiis ciuitatibus, iam antiquitate & vetustate collapsis, marmoreas reponendas; pro contignationibus sycomorinis, cedrinas instruendas iactarent. Hæc enim maximi cuiusdam, & perpetui imperij maximarum opum quoque iactatio est: cuiusmodi sibi laudem Romæ Augustus arrogasse fertur. Sunt qui hunc locum ex translatione interpretentur, nos simplicem significationem secuti, argumentum ex euentis siue ex specie ad genus esse exponimus: namque adificandi magnifice & sumptuose commune studiū cetera omnia arguit quæ ad Reip. magnificentiam, potentiam, opes, & fastum spectant. Iam verò Sycomorus materies Israelitica regioni ut familiarissima, sic etiam vilissima est. Cedrus verò, & quod natura sua diuturnior & pulchrior, & etiam longè petita est, pluris multo æstimatur usu sui, magnificentiam arguit, sicut de Salomone scriptum est: Fecitque ut tanta esset abundantia argenti in Ierusalem, quanta & lapidum, & cedrorum præbuit multitudinem; quasi sycomoros quæ nascuntur in campestribus. In hæc cogitationes, in hæc studia incumbebant Israëlitæ, deseriō, & neglecto iam verbo Dei, tantum aberat, ut sibi metuentes, resipiscerent; & ad iram diuinam placandam, pœnitentia operã darent. Quid autem

autem hac negligentia & superbia commeriti fuerint: utque Deo offenso, exitum consilium contrarium fuerint sibi moliti, Vates indicat.

Et leuauit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet: Syriam ab Oriente, & Philisthiim ab Occidente; & deuorabunt Israël toto ore.

PRIMAM illis correctionis causa afferendam calamitatem, Deo auctore, iisdemque ipsis ministris, qui potentia & felicitatis suæ socij optati constituti, fuerant; videlicet Syrus, cum quibus amicitia fœdus in initum erat: hos primùm Deus tollet aduersus Israël hostes Rasin super eum. Super Israël ipsum hostes Rasin: genitium Rasin possessiue, non passiue exponimus. Hebraicè, angustiatores Rasin, hoc est, duces & principes Rasin, bellicis, rebus præfectos, qui excursionibus in Israelitam regionem faciendis, agros, vineas, & segetes populabuntur. Ex altera etiã parte ab Occidente Palestinos excitabit, qui tū hominibus, tum iumentis agrorum prouentus vel corrumpant, vel deuorent; & ita viriusque angustiatores isti omni ore hominum & iumentorum, Israël depascentes, consumant. Hæc prima calamitatum initia illis à Deo dabuntur, neque enim illi propter cordis magnitudinem his primis calamitatibus adeo frangentur; ut vel insaniam illam & contumaciam remittant, vel iram Dei à se auertendam leniendamque procurent; sed aucta etiam superbia, & contento sceleris, magis accendant.

In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta: & populus non est reuersus ad percutientem se, & Dominum exercituum non inquiserunt.

EX similitudine eius, qui ira percussus eum à quo offensus fuerit, cedere cœpit: namque is quoad iram deponat, nec ulterius ferire cogitet, sublatam semel manum non dimittit, aut retrahit. Sic Moses Aegyptiorum calamitates nondum Israelitarum exitu finitas, sed post exitum etiam auctas significabat. Et eduxit te Dominus in manu forti, & brachio extenso, hoc est, non solum præteritarum plagarum exemplis, sed extenso etiam brachio ad ulteriorem vindicationem, quam in mari rubro exercuit. Sic etiam hoc loco Deus manum ad castigandum extentam tenere dicitur, idque iustissimè: propterea quod populus non fuerit reuersus ad placandum & leniendum percutientem se. & Dominum exercituum, ultorem & vindicem potentissimum & iustissimum non inquiserunt: Temporum vicissitudinem & casum, magis quam diuinam correptionem, & animaduersionem esse interpretati. Sensit quidem populus damna & calamitates, sed non conuersus est cogitatione ad percutientem se, neque deprecandum duxit Dominum exercituum, cuius consilio & auctoritate hæc dura tempora fuerant allata. Quid exercituum appellatio significet, iam sæpè exposuimus. Cum autem homines vel ex pœnarum metu, vel ex Dei obseruantia & cultu, atque timore illo religioso, qui magis probatur, conuerit, & pœnitentiam

agere soleant, affirmat Vates. Neutram istarum cogitationum Israelitas habuisse, nec conuersos esse ad percutientem se, nec Dominum exercituum agnouisse, qui allatas sibi calamitates propulsare posset.

Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam, incuruantem & refrenantem die vna.

I AM aliàs in commentariis nostris indicauimus eandem rem à diuersis vaticinijs, qui vel eodem, vel alio atque alio tempore vaticinati sint, nonnumquam alijs atque alijs, nonnumquam verò iisdem penè verbis pronunciar: cuius obseruationis exempla protulimus manifesta. Hanc eandem annotationem vt huic loco opportunam memoria repetere operæ pretium fuerit.

Est enim horum locorum sententia, eadem cum illa Amosi, qui eadem cum Isaiâ tempestate vaticinatus est. namq; apud illum legimus: Vnde ego dedi vobis stuporem dentium in cunctis vrbibus vestris, & indigentiam panis in omnibus locis vestris, & non estis reuersi ad me, dicit Dominus. & tertius etiam: Ego quoque prohibui à vobis imbrem cum adhuc superessent tres menses vsque ad messem, & cetera: quibus subiungitur: Et nō rediistis ad me dicit Dominus. Tertio addit Amos: Misi in vos mortem, &c. & non rediistis ad me dicit Dominus. Quarto demū adiungit: Subuertit vos, sicut subuertit Dominus Sodomam & Gomorrhā, & facti estis quasi torris raptus ab incendio, & non rediistis ad me, dicit Dominus. Quo in loco populum quater correptum, tamen non respicuisse cognouimus, quāobrem illud diuino iudicio decretū audiuius: Quapropter hæc faciam tibi Israël; postquam autem hæc fecero tibi, præparare in occursum Dei tui Israël. Illud autem conclusionis forma ab illo vate demum est subiunctum: Audite verbum istud quod ego leno super vos planctum domus Israël. Cecidit, & non adiecit, vt resurgat: virgo Israël proiecta est in terram suam, non est qui suscitet eam. Eodem ferè modo Isaias, quater nam Dei erga Israëlitas correptionē, & perpetuam ipsarum contumaciam indicauit; sed non iisdem verbis est elocutus. Primam enim agrorum ab hostibus vastatorum annotatione indicauit, quam stuporem dentium in cunctis vrbibus datū dixerat Amos. Deinde verò secundo loco Isaias alterum correptionis genus additum indicat, caput & caudam incuruantem, siue, vt Hebraicè est, ramum & iuncum, eodem tempore excisum esse ait; quibus verbis principes & summos in Rep. viros, & tenuiores etiam iuncis in stagno crescentibus persimiles esse significatur. id quod & Vates ipse explicat:

Longæuus & honorabilis ipse est caput; & propheta docens mendacium, ipse est cauda.

CAVDIS à natura datis ad motum quoque non efficiendum, sed gubernandum animantes vtuntur: vtraque autē pars si officio suo rectè fungatur, probatum motum efficit: ducit enim caput, cauda verò pedes, vt prora in nauis moderatur; si vitiosum caput sit, caudaq; sequatur, tortuosum, & impotentem motum effici necesse est. Hæc ex animatibus translatio optime huic

huic loco quadrat. Præterea in saltantium choris duo esse solent, penes quos restis ducenda arbitrium est, qui præit caput dictum, & qui extremus chororum claudit, candamq; refert: hi si saltandi periti sunt, & sibi consentiunt, omnem chororum & saltationem rectè componunt, sin vel imperiti, vel dissidentes id munus exercent, corrūpent ingratiūque reddent. Huiusmodi etiam principum & consiliariorum ratio est: qui si officium rectè & constanter præsent, populum reliquum omnem probè ducunt; sin minus, vel disturbant, vel perdunt: atq; ex vtraque similitudine caput & caudam, dixisse vatem arbitramur. Regum enim & principum est populū rectè atq; ex diuina legis, & rectæ rationis norma ducere: consiliariorum & prophetarum munus, id consiliū adferre, quod certissimum populūq; utilissimū sit; atq; ita vtraque pars rectè sibi consentiens, caput dici possit, quamuis cauda aliter appelletur. At verò Propheta is, qui nullum proprium & certū consiliū, sed principum arbitrium aut libidinē tantum sequitur; propriè cauda dicitur: quippe qui populum tantum excitet, & urgeat ad agendum; non autem ad rectè agendum adhortetur ac dirigat. Quamobrem Vates ait: Et propheta docens mendacium ipse est cauda. Hos omnes à Deo excindendos Vates ait, siue ea excisio peste, siue bello fiat. Cuius sententiæ causam apertam exponit; quod peruerso istorum officio, populus deceptus, & corruptus fuerit, ideo subiungit:

Et erunt, qui beatificant populum istum seducentes, & qui beatificantur, præcipitati.

CONIUNCTIO, & hoc loco causam indicat, vt aliàs adnotauimus: deinde futurum in præteritum conuertit: vt Hebraica lectio apertè indicat: Illi, inquit, per quos hunc populum & rectè agi, & beatè agere oportuerat, perperam ducentes & mouentes, præcipitem exturbauerunt: quibus omnibus ex rebus populum illum cunctum, tam duces & magistrōs, quam istorum culpa ceteram plebem, & pueros & anus, corruptissimos, & impietatis vitio contaminatos esse constat: atque ideo & Deo ingratos, & iniustos, & grauissimarum pœnarum dignos.

Propter hoc super adolescentulis eius non lætabitur Dominus: & pupillorum eius, & viduarum non miserebitur.

ADOLESCENTES, siue, vt Hebraicè est, electi iuuenes, dicuntur, per quos in bello aduersus hastes res geritur. Horum virtutem vt diuini auxilij gratia destitutam, inuilem bello fore, vates ait: ita vt his pereuntibus & occisis, nec viduis & pupillis parcaur: quorum miseria diuinam misericordiam commouere aliàs solet. Huius verò desertianis causam esse ait Vates in religione & pietate negligenda, communem omnium culpam, facile enim & pueri & femina corrupta maiorum & virorū iudicia sequuntur: & vitia libenter imitantur. hoc est quod ait:

Quia omnis hypocrita est & nequam: & vniuersum os locutum est stultitiam. OMNES, inquit, à minimo vsque ad maximum

à virtute alieni sunt: & qui meliores videntur, speciem quandam & umbram virtutis mentiuntur: idq; suorum commodorū gratia effingunt. Produuntur autē facile suis ipsorū sermonibus, nullis veram pietatē, sed meram stultitiam referentibus: Ex abundantia enim cordis os loquitur. Neque verò hac etiam animaduersione sapientiū illos sibi consulturos ait Vates, sed pertinaci vitiorum consuetudine diuinā in se iram vltiū adhuc constituros. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. **CONVENIT** autem secunda hac à Vate indicata

Amo 4.

animaduersio cum tertia illa apud Amosum: *Misi in vos mortem in via Egypti, percussi in gladio iuuenes vestros vsque ad captiuitatē equorum vestrorum; & ascendere feci putredinem castrorum vestrorum in nares vestros, & non rediistis ad me, dicit Dominus. Tertiā præterea calamitatem famis ab Amoso expressam Isaias translatione indicauit.*

Succensa est enim quasi ignis impietas, veprem & spinam vorabit: & succendetur in densitate saltus, & cōuoluetur superbia fumi.

FAMEM, siue ex pluuiarum defectu, siue alia ex causa adductam similitudine ignis, vates descripsit: quem ignem ex impietate (quæ apta materies & fomes ad incendendum est) excitatum esse ait; qui consumat & deuoret cum minores & tenuiores, tum etiam potētiōres & ditiores, argumento certissimo diuina indignationis & animaduersionis; quippe famis aliis pauperioribus exitio esse tantum solet; si verò & diuites perdat, singularem quandam Dei iudicis & vltoris indignationem testatur. Veprem & spinam. Duo nomina Hebraica sunt, quorum alterum tenuius spinarum genus (quatibus texuntur sepes) alterum verò constantiorem eius generis, & firmiorem naturam significat: cuiusmodi sunt rustica pyra, pruna, dumi, quæ in sepiibus texendis columnarum modo firmitudinē præstant. utrumque genus in translatione improbos disparum conditionum homines indicat. Tandem verò & potentissimos atq; ditissimos etiam illius famis vi opprimendos fore explicuit: namq; famis à tenuissimis initio factō ad locupletissimos demum pertinebit: quos neque diuitia, neque ambitio & fastus ab ea calamitate tutos efficiunt. hoc est quod dicitur: & succendentur in densitate saltus: & cōuoluetur superbia fumi. Impietatem & malitiam multorumq; scelerum culpam latē per omnes hominū conditiones diffusam esse hic ipse exitus arguit: namq; impietas succensa fore dicebatur. id incendium ab humilioribus ad amplissimos vsque peruenturum confirmatur: & densissimo fumo, qui ex maioribus lignis & arboribus efflatur, omnia esse confundenda: adeo ut ipsa perturbatio, & rerum omnium personarumq; confusio diuinam iram testetur.

In ira Domini exercituum conturbata est terra.

Hebraicē, Ira Domini incendio dicitur. Est enim ut ignis incensus ira Domini. Verbum conturbari, flagrare exponimus. ignis enim semel incensus, nulli naturæ, quæ comburi possit, parcit: manifestū autem erit rem non casu,

casu, sed irati Dei consilio agi, vbi nullus inferendi potius per sonarum & conditionum selectus habeatur, neque quisquam alium reuereatur, aut obseruet; sed omnes sibi mutuis damnis & iniuriis noceant. Hoc enim communem & publicam culpam arguit, & diuinum iudicium apertē testatur. Iam verò illa conturbatio, quam futura sit, expositione indicatur: famis enim describitur grauissima, quæ populum inusitata rabie in sua potius viscera inuadere cogat.

Et erit populus quasi esca ignis: vir fratri suo non parceret. Et declinabit ad dexteram, & esuriet: & comedet ad sinistram, & non saturabitur: vnusquisque carnem brachij sui vorabit. Manasses Ephraim, & Ephraim Manassen, simul ipsi cōtra Iudam. In omnibus his nō est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extēta.

SATIS aperta ex præsentī expositione horum versuum sententia est; qua docemur publicē illatam inter necessarios iniuriam, peccati pœnam diuinitus decretam interpretari oportere. Huius autē famis efficientem causam secundum naturam à Deo statuendam indicauit Propheta, ignis, & incensionis, & terræ conturbationis nominibus: quibus pluuiarū defectus, & vehemens aestus apertē significantur; iuxta id quod S. E. Det tibi Deus imbrē terræ tuæ puluerē, & de cælo descendat super te cinis, donec conteraris. Ideo hic dictum est: Et erit populus quasi esca ignis. Nimio enim solis terram exurentis aestu absumentos, in rabiosamq; famem agendos indicat: ita ut frater in fratrem impetum faciat, quidquid prædari possit, direpturus. Famis autem vehementem vim describit omnium locorum pererranda indignatione, & inuasionē indicata. Et declinabit ad dexteram, & esuriet. Non satis inde sibi iuuenis se putabit quo famem sedet, & comedet ad sinistram, & non saturabitur. Huiusmodi in se, & inquietam vagationem famis animantes adire solet. S. S. E. Conuertentur ad dexteram & circuibunt ciuitatē: & famem patientur ut canes. Si verò non fuerint saturati, & murmurabunt. Hanc autem famem eousque miseria, & insatiabilis rebus processuram ait, ut vnusquisq; carnem suam voraret: quod manifestum ipsorum culpa, & diuina iræ atque vltionis argumentum erit. S. S. E. Et comedes fructum vteri tui, & carnes filiorum tuorum & filiarum tuarum; adeo ut hac fame compulsi, prædandi & diripiendi causa Manasses Ephraim, & Ephraim Manassem fratrem suum adoriatur; & vterq; simul in Iudam fratrem inuadant. At verò neque tertia hac grauissima arrectione illos ad pœnitentiæ studium redituros præuidit Propheta. Sicut Amos dixit: Ego prohibui vobis nubem, cum adhuc tres menses superessent ad messem: & plui super vnā ciuitatem; & super alteram ciuitatem non plui. & peruenierunt duæ & tres ciuitates ad vnā ciuitatem, ut viderent aquā, & non sunt satiata: & non rediistis ad me dicit Dominus. Atq; hætenus tertia correctio est, cui proximo capite quarta subiicitur.

Amos

Amos

Amos

Amos

Amos

Amos

Amos

Amos

Amos

Amos

CAPVT X.

VÆ qui condunt leges iniquas : & scribes, iniustitiam scripserunt.

SCRIBAS & iudices proprij officij violati & corrupti Isaias Dei nomine accusat, & subeundi ob culpam supplicij sententiam audire facit. Sunt enim duo hæc in Repub. hominum genera pro obseruati aut proditi muneris ratione vel utilissima, vel pestilentiissima. Scriba, qui leges interpretentur, & describant: & Iudices qui causas cognoscant & iudicent: illi ex munere & officio condientes leges; siue, ut Hebraicè propriè sonat, Decretores, etiam eadem ratione scribes, siue ad verbū magis scribere facientes dicuntur. Est enim Scribarum leges interpretari, & in pactionibus, & conuentionibus faciendis, quid aperti & plani aequi sit statuere. ab his autem si indoctè aut malignè & iniquè agatur, multorum malorum & litium importunissimarum semina spargi solent, quorum deinde corrigendorum auctoritas penes indices est; per quos etiam vel cupiditatis, vel impietatis vitio laborantes, iura omnia & phas atq; nephas confunduntur, & perturbantur. Igitur grauem utriusque partis culpam & crimen atrocissimū arguit. In hac Propheta actione pronuntiatum, Væ, & graues etiam pœnas expectandas indicat. Væ qui condunt leges iniquas, Hebraicè decreta, AVEN. Est autem AVEN, à verbo AVAH, quod malè cōcupiscere plerumque significat. Erunt itaq; leges in quos hoc loco notata, quacunque non publicam utilitatem, sed ad priuata commoda vel potentiam, vel tyrannidem spectant. Ea enim cupiditatis decreta verè dici possunt. Et scribes iniustitiam, scripserunt. Hebraicum verbum duplicis annotationis est: quod verti simul rectè possit, Et scribere facientes, & scribes GHAMAL, Scribere fecerunt, & scripserunt. Iam verò qui scribere faciunt Iudices, qui scribunt, Scribe sunt. Vtrisque idem crimen iniquitatis & proditi iuris: idem etiam diripiendi populi studium obiicitur. GHAMAL autem laborem animi & corporis importunam molestiam significat. Cuiusmodi negotia mali Scriba iudicèsq; afferunt. quorum mentes quales esse soleant, adnotauit Propheta.

Vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causæ humiliū populi mei: vt essent viduæ præda eorū, & pupillos diriperēt.

VT opprimerent in iudicio pauperes. Hebraicè ad inclinare faciendum à iudicio tenuem. & vim facerent causa: Hebraicè, & diriperent causam siue iudicium, illud autem & affectum dicentes, hoc est, Dei & studium ulciscendi indicat. humiliū populi mei. hoc autem ex cupiditate proficisci & admitti docet aperte Deus. Vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Ferè enim iniqui iudices & scribe simplicissimis & consilio atq; ope carentibus insidiatur: quos minore discrimine ac labore spoliare possent. Sed quid nos longam horum versuum interpretationē con-

teximus:

teximus: quis non omnem sententiam in nostris moribus apertè agnoscat? Multis omnium temporum exemplis res clara est: dicere vix possis, quàm multi talia plorent. Iam olim quidam affirmabat, id verò quod ab istis minimè cogitatur & timetur, audire operæ pretium fuerit: hoc est, quem demum illorum cupiditas & audacia sit exitum habitura.

Quid facietis in die visitationis & calamitatis de longè venientis? ad cuius confugietis auxilium? & vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incurruemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis?

IUDICIUM diuinum, quamuis lento gradu adueniens, certissimum tamen esse indicat oratio illa visitationis. Est autem visitatio diuina prouidentia argumentum, tam in salutē bonorum, quàm in pœnā & animaduersionem improborum, quam ob rem alterum genus aperta expositione expressum hoc loco fuit. Calamitatis de longè venientis. Atque hac oratione calamitas ipsa terribilior ostenditur: & Dei ultoris ira vehementior arguitur, & sententia certissima atq; constantissima probatur. Namq; calamitas de longè adducta, auctoris consilium certum, maturū, & diu agitatū, atq; studiosè initū ostendit. Quicumque enim non proximis, sed remotis rebus, vel personis, ad rem gerendam adductis utitur, satis sibi certam & decretam atq; subductam rationem probat, quam nisi recta & perfecta mutaturus non sit, si modo id efficere possit. Cum autem Deus qui nihil non potest, à longè calamitatem afferat, adductis Assyris, suam prouidentiam, & certam puniendi sententiam testatur, & calamitatem ipsam terribiliorem ostendit: & remotus, & minùs notus atque ideo magis formidandis hostibus allatum: deinde auxilij spem pracidit, quod cum apud vicinos & finitimos inueniri non possit, ut pote quos hostes & inimicos aperitissimos iam pridem sensisse licuit. Sicut vates paulo antiè dixit: Syriam ab Oriente, & Philistim ab Occidente à remotis expectandū: non erat à quibus calamitas ipsa afferebatur: atque ob eam rem oratio hæc à grauisima illa voce Væ, inchoata sit, & nunc etiam illa interrogatione amplificatur, Quid facietis? qua nihil leuius quàm summa angustia, & maxima consilij & subsidij inopia significatur: vel quòd consuetudo iniuria cogitanda & inferenda. & . . . illis studiis tantum hætenus intenta ineptior, nunc & perturbatior sit, quàm vt presentis mali remedia dispicere valeat: vel quòd res ipsa malè parta, & dominos magis habeant sollicitos, quemadmodum custodire possint, & hostes ad expoliandum magna præda certa spe alacriores efficiant; vel etiam quòd nullius certi externi auxilij aut presidij ratio constet, hominibus Deo ingratis, & genti omni tam suorum, quàm finitimorum & remotissimorum quoque, penitus inuisis. Hoc est quòd addit, ad cuius confugietis auxilium? Num Dei, de quo S. E. Protector meus, & cornu salutis mea, & susceptor meus. Laudans inuocabo Dominum, & ab inimicis meis saluus ero. Num legis & verbi diuini à vobis obseruati promissis nitimini: atqui & Deum, & Dei verbū vos ista animi magni-

magnitudine contempstis, & neglexistis. hæcenus & nouam rationem agendi magis magnificam & excelsum vobis persuasistis: ut paulo ante dictum fuerat. Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam in superbia & magnitudine cordis. & per eam igitur magnitudinem qua vos pietate & modestia, & diuina intela pratuleratis; num istis animis ista uestra tanta superbia deponetis. hoc est, quod ironice addidit vates. & ubi derelinquetis gloriam uestram. Eodem verbo hic usus est, quod superius usurpauerat, in magnitudine cordis. Vbi, inquit, deferetis illam vobis tam gloriosam cordis magnitudinem, quam pietatis cultura posthabendam communi consilio duxeratis. Tandem Vates tanta superbie, arrogantia, & insaniam, quam ex eorum verbis magnitudinem & gloriam vocauerat, exitum prædixit. Ne incuruamini sub vinculo, & cum interfectis cadatis. Hebraicè ad verbum subobscurius, sed ad contextum sententia commodius legimus: Nisi incuruare sub vinculo, & sub occisis cadent. Est autem argumentationis conclusio hoc modo: cum vos ob iniuriam publicè factam uestris populis infensos, & vicinis inuisos de longè veniens calamitas ex diuini iudicij visitatione oppressisset, nec propter illam ad diuinum auxilium implorandum, & pœnitentia procurandum, confugere ista animi magnitudine & gloria fuerit: illum eam profecto tanta gloriæ euentum habere necesse est, ut vel seruitutis iugo collum subdati; vel, si durior hæc fuerit conditio, iugulum hostium gladio detis. Hic enim exitus tanta magnitudini, atq; animi pertinaciæ apprimè decet: sapientissima & opportunissima irrisione illorum insaniam, quam animi magnitudinem ex vulgi opinione vocauerat, Prophetæ redarguit, & turpissimum, & consiliis contrario exitu indicato. Namque eo, qui Deo sese subdere nolebant, hostibus vel manus in seruitutem; vel corpus in necem duros affirmat: egregiam verò laudem & gloriam. Sub vinculo, vel, sub vinculo. Sub, sapientissimè in Hebraico sermone, quod pro, apud Latinos est. ut, Dedit mihi Dominus semen alterum sub Abel. & ubi Latinè legimus Oculum pro oculo, Hebraicè est, Oculum sub oculo. Significat igitur hac oratio eos vel vincitorum, vel occisorum locum subituros: hoc est, pro seruis aut occisis numerandos. itaque, sub, conditionem aliquam certam significat, ut apud Latinos; etiam, & Præbere caput domina venale sub hasta. Neque verò hæc de extrema Samaria & Israëlitarum clade prædicta sunt, sed de primis illis per Assyrios grandibus bellis, in quibus magna regionum istarum pars incolis partim occisis, partim captis, vastata fuit: in qua clade numerantur insignes vrbes, & Abel, & Bethmagacæa, & Ionoab, & Hatades, & Hobasia, & Gilgath, & Gallilea, & omnis terra Nephtali. Hoc autem accidit in diebus Phacee Regis Israël. Hanc verò nondum extremam cladem, sed animaduersionem fore; neque tamen ab Israëlitis, qui superessent, rectè & sapienter excipiendam, subiuncta oratione Isaias docet: Super omnibus his non est auersus furor eius: sed adhuc manus eius extenta.

MANI-

MANIFESTE ostendit Vates; hanc quartam calamitatem non perpendi, sed animaduertendi causa illi fore afferendam: sed quia mens pertinax & contumax, adhuc permansura; nullam cogitationem suscepit redeundi ad percutientem se ob eam rem: neque Dei quoque furor auersus, sed adhuc manus eius extenta est. Hæc autem est eadem qua ab Amoso quarto etiam loco prædicta est correptio. Subuerit in vobis, sicut subuerit Deus Sodomam & Gomorrhæam: & facti estis quasi torris raptus ab incendio, & non rediistis ad me, dicit Dominus. Non enim illam extremam cladem, sed hanc calamitatem Amos indicauit, cum dicit: Subuerit in vobis (ita ad verbum Hebraicè legimus) sicut subuerit Dominus Sodomam & Gomorrhæam, quibus aliquam loci & hominum partem superstitem uti precibus reliquit, nempe Segor; sic etiam Samariam ex illa Theglata-Pelossieris vastatione facta est quasi torris ereptus ab incendio, qua cum non rediret ad Dominum percutientem se, extremam tandem cladem Dei iudicis decreto accepit, quam proximò sequentibus carminibus Isaias prædicit.

Væ Assur virga furoris mei; & baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea.

MINATUR Israëliti extremam calamitatem, eamq; per Assyrios afferendam significat: quorum potentiam & opes non casu, sed diuino consilio auctas indicat: idq; ad populos castigandos, quos ideo auxilio destitutos, debiliores redditos existimari oportuerit. Neque enim tanta res aduersus tantum populum, & tantæ olim felicitatis nominibus florentem, suscipi, sine diuino instinctu aueri, & confici sine Dei auctoritate potuit. Ipsa itaque rerum & personarum animaduersio & comparatio diuinam auctoritatem, prouidentiam, & sententiam probare potuit aperitissimè. Væ, minantis vox est, spectat autem Israëlitas, cui minarum ratio expositione adiungitur: Væ Israëliti & Samaria, namque Assur comparatur, ut sit virga furoris mei; qui non sua virtute, sed meo instinctu & consilio rem conficiet: neque enim illius manus nisi indignationis meæ efficacitate adhibita, tantam habere vim posset. Baculum & virgam castigationis instrumenta & signa esse in sacro sermone docuimus. ut, Virga tua, & baculus tuus ipsa me consolata sunt. Sed virga furoris, & baculus indignationis grauissimam castigationem significat: grauius enim & vehementius fecit, qui iratus percutit. Itaq; res ab Assyriis gestas, ad diuinam auctoritatem referendas esse confirmat: tum ex eorum successibus, omne commune exemplum superantibus: tum etiam ex consideratione eorum, in quos impetus factus sit: aliis enim fuisse gentem hanc inuictam, dum se Dei verbo regi & gubernari pateretur, nunc verò manifesta impietatis, & violata religionis, & admissorum vitiorum notis insignem sic merito puniri: ergo, si rectè animaduersum fuerit, & existimatum, quinam, à quibus inuasi fuerint, ex utraque parte iudicium diuinum agnoscerit.

Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei
h manda-

mandabo illi vt auferat spolia, & diripiat prædam, & ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum.

VNIVERSVM populum à maximis ad minimos Deo inuisum, & pænis obnoxium pactione significauit: gentem enim fallacem Seniores & Prophetas dixit: mendacij & vana doctrina auctores & magistros: reliquum vulgus, populum furoris diuini appellauit actiua significatione, hoc est, populum qui Deo iram incitauerit: deinde mandatum Assyris datum exponit: Vt auferat spolia, & diripiat prædam, & ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum. Direptionem & vastationem integram Israël hac circuitione significauit: atq; extremam illam Samaria desolationem, ciuiumq; abductionem, qua nulla hominum & rerum habitatione per Assyrios tandem facta fuit. Hac prædictio planè cum illa conuenit, quam Amos post quatuor animaduersionum expositionem, addidit: Quapropter hac faciam tibi Israël: postquam autem hac fecero tibi, præparare in occursum Dei tui Israël. Quibus verbis illos Dei auctoritate & decreto partim perditum, partim captum iri indicauit: ideoq; extremam illam migrationem, vt calamitas omnium miserrimam, elegia decantanda persecutus est: Cecidit, & non adiiciet vt resurgat virgo Israël, &c. Atq; ita planè eadem tum quatuor animaduersionum, tum extrema captiuitatis ratio ab Isaia fuit hoc in loco exposita. Eodem fere orationum genere, iisdem figuris, & tandem miserrima hac vltima clades Elegiaco carmine deplorata est: Vt Assur virga furoris mei, &c. Ideoq; vt nec Amos quinto loco addidit: Non rediistis ad me, dicit Dominus. sic Isaïas quoque huic extrema prædictioni non subiunxit, vt in alijs: In omnibus his non est auersus furor eius. Atq; hæcenus Israëlitarum superbia exitum Isaïas exposuerat, & quemadmodum quibusque argumentis rem omnem ad diuinam providentiam & auctoritatem referre oporteret, docuerat: nunc verò iam deinceps ostendit quemadmodum huiusmodi gestarum euentus rerum Assyriorum imperatori pro prudentia & religione, atq; supplicatione; & diuina virtutis agnitione arrogantiam insolentiamq; effecturus erat; atq; hac ratione Propheta humana prosperitatis pericula aperte indicat.

Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius ita existimabit: sed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum. RATIONES rerum & personarum sapienter collatas & comparatas plurimum lucis afferre ad causas consiliaq; rerum gestarum cognoscenda, Isaïas Dei sermone in aucto ostendet. Assur virga furoris mei, baculus ipse est: in manu eorum indignatio mea, ad scientem fallacem mittam eum, &c. Verum enim uerò hominum stultitia euenire plerumque solet, vt qua rectè subductis rationibus ad veram causam, scilicet, Dei providentiam & consilium referri oportuerat, arreptis perperam argumentis, ad vanam quandam propria virtutis & felicitatis cogitationem referantur: id quod Assyriorum imperatori usu venturum Isaïas prædicit.

Quis

Qui gestarum à se rerum, & laudem atq; spectationem non Deo auctori, sed virtuti propriae, atq; à se suo genio acceptam referret, ipse, inquit, suarum rerum & victoriarum rationem non ex his nominibus deducet, videlicet, se virgam furoris mei esse, indignationisq; mea vim, in manibus suis permissam exercere: nec populi Samaritani, & Israëliticæ mores & vitia; atq; eam qua aduersus Deum suum flagrauerint, impietatem considerabit: quam vel ex hoc ipso facile fuerit arguere, quòd quater antea eadem gens calamitatibus ferè cõtinuis affecta, populus furoris mei merito dici debuit: neque existimare sibi tantum virtutis, vt gentem, tam diu olim felicem & inuisam, populum tantum nisi diuini iudicij permissu atq; auctoritate labefactari & conuelli facile esset. Nihilominus tamen ille ab huiusmodi cogitatione alienus à Deo fuerit, vt tantam rem, facultatem rerum nulli minus quàm Deo, nulli magis quàm sibi tribuerit. & Cor eius non ita existimabit. Cor, pro cogitationis humana officina, sed insipientum plerumque usurpatur. Ex quo illud sæpè dicitur: Et cogitationes ascenderunt in cor tuum. & Cogitatio humani cordis intenta est ad malum. Cor etiam magnitudinem animi, quam vocant, siue potius arrogantiam & ambitionem superbiamq; significat, vt cum regi præcipitur: Nec eleuabitur cor eius super fratres suos. Vtraque significatio ad huius loci expositionem tenenda est. At etenim Propheta: Assyrii regis cor non existimauit eam esse Israëlitas vincendi & abducendi facultatem sibi à Deo concessam, sed cordi, hoc est, magnanimitati suæ tribuendam: utpote cuius animus ad conterendum & perdendum gentes, atq; ad omne totius orbis imperium ferro & armis capiendum sit. natura informatus & effectus; atq; ex propria fortuna id obtineat, vt gentes non paucas excidere, & perdere, aut conuellere, & trans ferre possit. Quod cum ita sit, gloriari nõ debebat sibi plurimarum gentium victori unà etiam inter ceteras gentes Israëliticæ fuisse victam & abductam: atque ad hanc arrogantiam ratione & argumentatione conseruandam alius argumentis vsurum esse illum Propheta ait, & comparatione facturum non à superioribus ad inferiores, sed ab inferioribus ad superiores colligentem. Hoc modo propria mihi & quasi agnata est animi magnitudo ad multas gentes vincendas & expoliandas, atque sub iugum mittendas, in gentibus autem Israëliticæ connumeratur, & Iudæa etiam. Igitur ex eadem virtute efficitur, vt ego Israelitas & Samariam perdiderim, & Iudæam & Ierusalem perditurus sim. argumentum autem inductione probatur: quòd multis urbes & nationes arte Samariam superauerim, & labefactauerim; non minus populos frequentes potentia & urbibus, illustresque Samariam & Israelem; quos nec Regum suorum consilia & opes, nec propria bellorum virtus, & tentata præliis & pugnis defensio; nec bella, munitione, aut vis communis rei publica liberare potuerunt. Hanc Assyriorum argumentationem Propheta sic retulit:

Dicet enim, Numquid non principes mei simul Reges sunt?

h 2

Num-

Numquid non vt Charcamis, sic Calano: & vt Arphad, sic Emath? numquid non vt Damascus, sic Samaria?

PERINDE inquit, atq; mihi proprium esse omnium regnorum & prouinciarum clauum tenere principes & ministri mei probant, qui omnes reges sunt, & Charcamis & Calano, Arphad & Emath celeberrima & opulentissima regiones; sic Israeliticarum regionem illam regiam, Samariam mihi debitam fuisse, Damascus Syriae quoque regia ostendit; & haec etiam Samaria Ierosolymam mihi deberi indicat: nam si gentem, & regionem spectemus, nullo vel potentiae, vel opum nomine illae huic cedunt; sin vero diuinae alicuius tutelae praesidium cogitemus; nihil aduersus virtutis & cordis mei fatū maius efficere possit Ierosolymitanorū Deus, quā illi qui apud victas iam commemoratas à me gentes colebantur, effecerint. Quorum omnium simul aras vnā cum ipsis cultoribus cum ega ceperim, & demolitus alio traduxerim: Ierosolymitanorū quoque sacra à me superanda, euertendaq; fore confirmo: quibus Israelitarum & Samaritanorum sacra iam à me excisa, & labefactata, valde affinia fuisse, vel nomen ipsum, & genus utriusque populo commune indicat.

Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulacra eorum de Ierusalem & de Samaria. Nūquid non sicut feci Samariae & idoliseius, sic faciam Ierusalem, & simulacris eius?

EST etiam hac argumentatio à contentione, facileq; exponitur, vna tantum orationis explicata particula, DE, quam ex Hebraeo MIN, verti constat. Cuius autem vocis vnā officium est comparationibus seruire. vt, Iustificata est sapientia à filiis suis. & Descendit hic in domum suam iustificatus ab illo: id est, prae illo. Estq; huius argumentationis illa sententia: Vt, inquit, manus mea inuenit, & c. vt, Facile mihi fuit superare tot regna cultus Diis plena, ipsaq; Deorum simulacra, plurāque in Ierusalem demoliri & abducere: sic facile quoque fuit Samaritana simulacra auferre: quae & pauciora numero, & virtute non maiora aliis fuisse videntur. Igitur & idem mihi apud Ierosolymitanorum Deos eueniet; quod apud Samaritas contigit; quando eadem videntur utriusque populo numina esse. Hoc modo humana stultitia, vbi à vera sapientia abalienata est, atque ad hanc rationem gerendas res dirigere, aut gestas interpretari, & administrare solet. Huic autem errori ansa datur, cum iudicium non à causis, sed ab inuentis inchoatur. Verum enimvero eiusmodi argumentationum stultitia extremo exitu expectato redarguenda est: nam cum hominibus omnia ex euentis iudicari soleant; efficit semper Deus, vt notabili aliquo aduersoq; exitu, & iudicia ipsa, & caepa factaq; omnia stulta atque improba fuisse deprehendantur, verumq; consilium tandem agnoscatur, & causa ipsa quam obrem illa euenerant, inueniatur; diuina voluntas esse id, quod hoc loco Propheta noster indicabit.

Eterit, cum impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion & in

& in Ierusalem, visitabo super fructum magnifici cordis Regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius.

EA ipsa re quam Assyriorum rex per summam stultitiam & arrogantiam sibi promiserat, redarguendus, & euertendus esse dicitur: nam cum compleuerit Dominus cuncta opera sua quae aduersus Israelitas improbos, & Samariam, & per hunc ministrum edenda decreuerat, tunc vbi ad Ierosolymam, & montem Sion expugnandum, non ex diuino consilio, sed ex proprietate merita, aspirantis regis Assur conatus infringentur. Namq; vt Isaias ex Dei persona ait: In Ierusalem & in monte Sion visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur. Namq; inuadenti in Ierosolymam & Senacherib, atq; Dei auctoritatem & sanctitatem contemnenti exercitu magna clades diuinitus est, ipsiq; deinde in patriam reuerso, regi à propriis filiis allata est. visitare autem idem in loco esse, quod vicisti, iam aliàs docuimus. Fructum vero magnifici cordis regis Assur. Dicuntur cogitationes superbae & ambitiosae de Ierosolyma expugnanda: namque alia omnia vt diuino consilio decreta, sic ab illo solemniter gesta erant. hoc vero quod non diuino consilio, sed propria illius temeritate constabat, Fructus cordis magnifici, hoc est, ambitiosae ipsius cogitatio rectè dicitur, & gloria altitudinis oculorum, supercilium significat, quo ille cuncta humana diuinaq; despiciens, contemnebat: totiusq; orbis imperium sibi etiam prater Dei voluntatem & consilium deberi iactabat.

Dixit enim, In fortitudine manus meae feci, & in sapientia mea intellexi: & abstuli terminos populorum, & principes eorū depredatus sum, & detraxi quasi potens in sublimi residentes.

DEUS res in bello gerendis rebus apprime idoneas, & maxime necessarias esse, communiter ab omnibus est definitum: sicut in quo consilio, vel fortitudine rebellare disponis. Id autem verum est, dummodo rectè intelligatur, vnde utriusque rei facultas petenda sit: proprie enim & certissime à Deo peti debet, & cum contigerit, Deo auctori accepta referri: contra quam Assyrius hic faciebat, qui & fortitudinis & consilij copiam & facultatē sibi vni arrogaret: In fortitudine manus meae feci, & in sapientia mea intellexi. Hebraicè sic distinguitur, Et in sapientia mea quid intellexi. Verbum Hebraicum Intellexi, prudentiam proprie sonat. Quia inquit, corde sapienti & prudenti fui à Deo, & omnia gentium consilia & praeuenire, & impedire; deinde etiam vires & impetum frangere poterim: atque haec res imperium mihi dilatauit, regnorum omnium remotis, & ad meam ditionem ampliatis terminis, necnon & principibus ipsis expoliatis, & dignitate abdicatis: Praeterea arariis omnibus, & thesauris abductis: ita vt neque repugnandi facultas, neque restituendi superesset spes. Hanc adeo victos spoliandi, leges & iura mutandi, terminos confundendi, captos in colonias mittendi, rationem satis idoneam opportunamq; esse ad imperium tum amplificandum, tum confirmandum, humana iudicat prudentia;

dentia, atque huius felicitatis fundamenta sibi iacis: Quia intellexi, inquit, quia prudenter me gessi in populis, quos fortiter viceram, diripiendis, terminis reuellendis & mutandis, principibus expoliandis, & magistratibus abdicandis & mutandis. Huiusmodi enim prudentia & fortitudinis exempla mihi rerum gestarum initio credita, & magnum nomen apud omnes gentes peperere, & viam facilem ad omnes nationes in ditionem meam redigendas munuere, aliis resistere non valentibus, aliis vltro sibi consulendo credentibus, & meis parentibus, ita ut nihil mihi non natum esse facile euētus ipsi probare possint, ubi nos legimus: Principes eorum deprædatus sum. Hebraicè est oratio, & id significas, quod noster interpres vertit, & illud etiam quod nos aduertimus. Et futura eorum perdidit. Significat autem non modò principes expoliatos, sed omnia qua gentibus vel ad conseruandam rem, vel ad restituendam opportuna, utilia, vel aliàs comparata essent, ab Assyrio rege fuisse sablata. In hoc genere futurorum sunt etiam auguria, auspicia, & cætera diuinationum genera, quibus fidere gētes consueuerunt. Huius autem promissæ sibi, & arrogatæ felicitatis, & rerū omnium dominationis ac direptionis superbiſsimā similitudinē Assyrius affert. Et inuenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorum: & sicut colliguntur oua quæ derelicta sunt, sic vniuersam terram ego congregaui: & non fuit qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret.

TOTIVS orbis terra diuitias, opes, & potentiam vni sibi celsisse, atque nullo vindice direpta fuisse ait: nō aliter quā nidus ouorum plenus, ab aue pastorem accedentem fugiente desertus, copiam sui diripiendi, nullo impedimento facit. Soleat autem aliquando & aues ex doloris impotentia, vel diripienti in oculos aduolare, vel manum ala percutere, vel vehemēter voce obstrepere, quod si non impediunt, tamen molestiam aliquando exhibent: qua verò nimio metu perterrita sunt, nihil horum conata aufugientes, nidos direptori nullo negotio deserunt. Huiusmodi autem metum, & animi consternationem sua prudentia & fortitudine gentibus omnibus iniecitam, Assyrius iactabat: ita ut non modò repugnantium bello, sed neque reclamantium verbo impeditus vsquam fuerit ab iis qui rerum à se gestarum exemplis præteritis perterriti. Hanc stultam & insanam Assyrii arrogantiam Isaias argumento sapientissimo redarguit: ostendens efficacitatem orbis debellandi, non humanæ virtutis aut prudentiæ, sed diuinæ voluntatis & permissiōis esse tribuendam.

Numquid gloriabitur securis contra eum qui fecat in ea? aut exaltabitur ferra contra eum à quo trahitur? quomodo si eleuetur virga contra leuantē se, & exaltetur baculus qui vtiq; lignū est.

STULTAM Assyrii regis argumentationem, argumento ex contentione Propheta evertit, ostenditq; nihil magnum, aut admirandum ab homine, quamuis virtute & prudentia maximo, siue diuino consilio & instinctu posse

posse præstari; nedū à vili, & vulgari hominis ingenio egregij aliquid præstetur: nam quamquam ceteri homines, & gentes omnes inferioris & infirmioris natura, ut lignum, Assyrius autem Rex durioris & firmioris, ut ferrum esset: tamen ferrum in lignum nihil efficere potest, nisi arte paratum, acutumq; sit. Quamobrem terram vel in securis formam acui, vel in ferri speciem componi necesse est: nihilominus tamen nisi faber aliquis adsit, nec sic acutum & comparatum ferrum efficere per se quicquā valet, quando nec spiritum, nec animam, nec vllam sui exercendi facultatem, instrumenta ipsa, semoto artifice, sortita sunt. Quibus ex rebus colligitur, opus ipsum quodcumque ferreis instrumentis sit, non ad ferrum, non ad instrumentorum vim & formam: sed ad artificem esse referendum: qui, quamquam instrumentis utatur, omnem tamen artificij & operis auctoritatem iure obtinet. Iam igitur si ceteri omnes lignum essent, Assyrius autem Rex non solum ferreus, verum prudentia & virtute ad maximas res agendas, ad secandum, diuidendum, dolandum, effringendumq; conformatus: tamen opus omne in terris editum, non sibi, virtutiq; suæ, sed morosis, hoc est, Dei consilio, auctoritati, & virtuti acceptum referre debuit: nedum si nihil ille egregium, vel ingenij, vel consilij, vel roboris præ aliis habuerit, ut qui homo eiusdem cum ceteris natura sit, non vnus omnium aut fortissimus, aut prudentissimus; id quod res ipsa gesta declarat. Quidquid enim hæcenus fecerat, barbarum & omni ingenio carens fuit, ut occidere, diripere, mutare terminos, traducere gētes, expoliare, diruere, vastare: hæc enim non ingenium eius per quē fiunt, sed iram Dei erga eos qui patiuntur, arguunt. Namq; omnia opera hæc non ferri, non securis dolantis, sed percutientis baculi, & virgæ ferientis à numine irato motæ & exercitatæ dicenda sunt. Itaq; stulta esset gloriatio ferræ & securis aduersum artificem, nedum baculi & virgæ aduersum mouentem se, iactatio fuerit stultissima: non igitur ferra, aut securis in ligna, sed ligni in ligna, atque à Deo baculi & virgæ vim sibi attribueri debet Assyrius: quæ, nisi à Deo percutiente adhibita esset, neque maiori quā cætera ligna dignitate, nec solidiori virtute esset, facile enim est ei qui arborum fructus excutere, vel folia & frondes deicere velit, quocumque ligno vel baculo ad eam rem vti. Atq; hoc loco latens allegoria à Vate est vsurpata, qua diuinum erga gentes consilium indicatum est. Etenim homines & gentes omnes ex frequentissima sacri sermonis translatione arborum instar haberi dicuntur, quas cum luxuriantes compefcere Deus voluerit: virga & baculo vsus, percutere, & fructibus, floribus, ac frondibus aliquantum expoliare decreuit. Huiusmodi enim Dei consilium in gentibus castigandis esse solet: non perdedi, sed corripienti, & compefcendi; idque baculo & virga, non ferro: quod si baculus & virga, ferra & securis vim & officium sibi arrogent, & pro castigatione & animaduersione excisioni & vastationi inserviant, crudelitatisque immaniſsima studeant, officij sui prauaricatione scelera grauiſsima

expient necesse est ex ultoris & iudicis Dei sententia & decreto.

Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum, in pinguis eius tenuitatem: & subtus gloriam eius succensa ardebit, quasi combustio ignis.

ASSYRII regis superbiam & arrogantiam grauiſſimo exemplo, & stragis in eiusdem exercitu addenda depressurum esse Deum, Isaias docet probaturum mundo, se esse hominū omnium Dominum & imperatorem, nulliq; alij eam laudem esse vsurpandam. Atque orationem ipsam quod Chaldaeus Paraphraſtes recte explicauerit eiusdem interpretatione Latine reddita exponere placet. Eo quod magnificauit se ipsum rex Assur, propterea mittet Dominus mundi, Dominus exercituum in magnates eius percussione, & sub vasis gloria ipsorum comburendo comburetur: ut combustione ignis, cognomentum Domini exercituum in ultionis & potētia, castigationisq; rationibus appellari solere, iam saepius docuimus. Cetera aperta sunt: Chaldaico, pingues, idem quod principes, & magnates ex translatione significare. ut, & occidit pingues eorum. Perstat autem Propheta in sumpta arborum & lignorum translatione, in qua pinguisſima arbores potentissimorum hominum significationem obtinet, quae ex arbore, & resina, & oleoso succo pleniores, commodius ab igne, atq; à viduis exurrunt. Significauit autem hoc loco Vates admirabile illud incendiū, quo Deus in Assyriorum exercitu puniendo vsus est: cuius rationem in libris Regum, ipsius beneficio exponendis, explicabimus. Atque à Deo huiusmodi exemplo diuino omnium hominum potestatem probatū iri Propheta significat: nimirum erga improbos & impios ad ultionem & pēnā; erga bonos vero, atq; pios ad salutem, vitam, & felicitatem: ut ignis natura aliis lumen, aliis adustionem, & interitum affert pro alia aliorum affectione.

Et erit lumen Israël in igne, & Sanctus eius in flamma: & succendetur, & deuorabitur spina eius, & vepres in die vna.

IDEM, inquit Deus, qui Israeli pio, & fideli populo lumen est, ignis adurens Assyriis erit: & qui Sanctum, atq; à vulgari & vana deorum & numinum ratione longè semotum, sese iam Israele liberando saepe probauerat, ut S. E. In exitu Israel de Aegypto, Domus Iacob de populo barbaro: facta est Iudaea sanctificatio eius, Israel potestas eius, &c. Idem ipse flammæ vim & efficacitatem in hostes, nominisq; sui contemptores, exhibebit. Vepres & spina in die vna. Quoniam Israelitas & Ierosolymitanos vexauerant, vepres & spina ab Isaia dicti sunt: quibus in illa à Deo inflata plaga, principes quoque, & magnates adiunctos fuisse legimus, ut statim Propheta, indicat.

Et gloria saltus eius, & carmeli eius ab anima vsque ad carnem consumetur, & erit terrore profugus.

PRINCIPES & potentes gloria saltus & carmeli dicuntur eadem translatione, qua reliquus exercitus vepres, & spina dictus est: atq; translatione

latione interpretationem ipsemet indicauit, dicens: Ab anima vsque ad carnem consumetur. Tunc ex antiquis qui Senacherib exercitum vna nocte occisum, igni absumptum fuisse traderent, vestibus tamen omnino illasis, idq; ex hoc loco definirēt: Et subtus gloriam eius succensa ardebit. Gloria, interpreti vestes, quibus homini decor additur. Fuere etiam qui animam tantum igni (hoc est, spiritus animales, in quibus vita sedes est) absumptam dicerent, quod scriptum sit: Cumq; diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum. Hebraicum nomen ZEGARTIM, inania corpora significat. Sunt etiam qui utramque partem; animam & corporis igni incensam interpretentur ex hoc loco: Ab anima vsque ad carnem consumetur. Nos verò has omnes sententias aperta Scriptura confirmatas & recipimus, & simul certas miraculi ratione indicata interpretabimur. Incendium illud ab anima inchoatum, interiora membra omnia, ut cor, epax, viscera, & praecordia; hisq; proximam carnem corripuit, hominibusq; extinctis, restinctū est; exteriori corporis manente forma: quam obrem scriptum est: Vicit omnia PEGARIM, quod eam corporis formam significat, qua conspici exterius potest: ceterum interiora, quae videri non possunt, & spiritus ipse quibus vita alitur, nefando consumpta fuere, ab anima vsque ad carnem. Non dicit, & animam, & carnem; sed initio ab anima factū, ad carnem vsque pertinebit incendium: sic & animam incendio resolutam, & corpus ipsum, hoc est, carnis partem correptam intelligimus; atq; corporis exteriorem formam, hoc est, PEGER, fuisse relictum. Animam autem hic vitam, & vitam spiritū definimus, quae apud Hebraeos NEPHES dicitur: namque immortalem illam animam vim ignis à corpore soluere potuit, consumere non potuit. Ignem autem hunc immundū quenādam, & pestilentem calorem interpretamur, illis circa praecordia intussum, quo vitalis spiritus, & praecipua corporis vitāq; ministra membra correpta, exustaq; fuerint. Quod verò ab Isaia additum est, Et erit terrore profugus, ad incendiū modum describendum pertinet: significat enim interiora membra viresq; omnes subito absumpta fore, & euanescentiā rerum modo profugitura. Hebraice enim ad verbum est: Sicut euanescentia profugiēs. Itaq; illum terrorem Latini passiuē exponimus. Erit, inquam, illorum corporis terror quidam profugiēs, & vita sua ablata discedens, inania solum cadauera relinquens. Maximam autem Assyrii exercitus partem hac diuina ultione afficiendam, minimamq; ad iudicij diuini exemplum & argumentum euasuram esse Vates confirmat.

Et reliquiae ligni saltus eius praepaupertate numerabuntur, & puer scribet eos.

NUMERI nomen raritatem & paupertatem significat, quae uno prospectu numerari possit, id quod in magna aliqua turba non contingit. Atq; haec phrasia familiaris Hebraeis est, numerū pro raritate dicendi. sic Iacob, Nos, inquit, viri numeri sumus. ibi Latinus vertit, Nos pauci sumus: atque hōc loco

loco Hebraicè est, numerus erunt. Tantam autem raritatem superfore vates ait, ut non solum oculis comprehendi numero, verum nominibus à puero scribere discente, citra lassitudinem scribere contingat. Oportet autem centum octoginta millibus illa nocte occisis, rarissimos fuisse reliquos. Atque harum rerum omnium euentum certum, consilio afferendum, Isaias predicans, addidit:

Eterit in die illa: non adiiciet residuum Israël, & hi qui fugerint de domo Iacob, inniti super eo qui percutit eos: sed innitetur super Dominum sanctum Israël in veritate.

Ex grauissimis illis in Israëlitis animadversionibus & castigationibus, ex Ierosolymitarum, Assyriis occisis, liberatione & salute, rectè diuinarum atque humanarum rerum estimationem in eis, eorum qui reliqui fuerint, animis futurà esse Propheta confirmat, quibus antiqua studia & consilia damnantibus vera & concilij petendi, & sperandi via inedia erit. Namq; hætenus Iudæi & Israëlita alij rerum suarum salutem & felicitatem vel in magnificentia cordis, vel in humano presidio collocauerant: id verò quàm mendosè fecerint, exitus ipse ostendit. Quando nihil Israëlitis decem tribubus illa superbia, nisi frequentes calamitates, & extremam vastationem attulerit; Ierosolymitanis verò petitum, auctore Achaz, ab Assyriis auxilium, & impensi auri atq; argenti copiam primum, & deinde laborem, dolorem atq; periculum attulit, nonnullam simulatam & fictam tutelam aduersus Rasin primum, deinde verò repentinam inimicitiam, & inopinatam fraudem, atq; mali machinationem expertis, perinde atq; iis accidit, qui spinoso, vel vitioso baculo innituntur, quibus, quãuis aliquid adiuuenti afferatur quo minus presenti periculo corruendū non sit; plus tamen detrimenti manibus laesis & corruptis, allatū tandem fuisse deprehenditur. Sed innitentur super Dominum sanctum Israël. Nomina ipsa & veram auxilij petendi rationem indicat Dominum. Aliàs Dei nomen esse docuimus, cuius interpretatio ad ablatam vltro & certam, atq; opportunè præstandam misericordiam pertinet. Sanctus verò Israelis, idem dictus est, quod ex omni Deorum & numinum, atq; adeo principum, & caterorum hominum nominibus vnus hic sit Deus, quem Israëlita omni exemplo sibi salutarem, & beneficentissimū fuerint experti, atq; adeo solum verum Deum, sibiq; propitium, optimum & maximū agnoscere debuerint, in veritate. Verè, inquam, huic omnes supplicantes, innitentur. Residuos Israel vocat Iudæos, qui ex Israëlitis flarenti & illustri cōditione & nomine reliqui essent: eos verò qui ex decem tribubus, & Samaria vastatione euasissent, hac descriptione indicauit: Qui fugerint de domo Iacob, namq; decem tribus, vbi in illam vastationis & abductionis miseriam incidere; gloria nomine Israëlitis illustrata amissa, vix humile Iacob nomen tuentur. Atque ita illa improborum castigationem & pœnam, exemplū, & eruditioni melioribus & simplicioribus ad suam salutem fore Propheta ostendit: id quod

in diuino de castigandis hominibus consilio perpetuum est: ut improbiſſimis mulctatis, ij qui saniore sunt mente, sibi consulentes, diuinam misericordiam agnoscant; agnitam, implorent; imploratamq; experiantur. Hanc enim rationem perpetuò secutus Deus Iudæorum gentem, quamuis sæpè castigatam, ad promissi vsque Euangelij oportunitatem conseruauit. Ita à nostro Propheta paulo post ostendetur.

Reliquiæ conuertentur, reliquiæ, inquã, Iacob ad Deum fortem.

DEI misericordiam & veritatem si maxima hominum pars negligat, sibi ipsi auertit, Deo verò nihil subducitur. qui cum præstare omnibus cupiat benignè; tamen multis ob propriam culpam reiectis, reliquis abundè præstitum probat, & confirmat. Iis, inquam, qui diuinas conditiones fidei & obedientia non respuerint, his enim quod promissum fuerat, abundantissimo exemplo & argumento exhibitum, ad Dei laudem & gloriam confirmatur; ceteris verò quod non præstitum idem fuerit, soli ipsorum culpa ascribitur, hunc locum Chaldeus Paraphraſtes optimè est interpretatus. Reliquiæ, qui non peccauerint, & qui conuersi sunt à peccato, Reliquiæ domus Iacob, redibit ad cultum Dei fortis: Fortem appellat eum qui seruare solus potest. Est enim Hebraicum nomen CRIBOR, pro quo interpres noster nunc fortem, nunc gigantem, interdum etiã potentem reddere consuevit. ut illud, Exultauit ut gigas, &c. Et si Latine idem quod & Hispanicè, & Gallicè verbum omnia significaret: valentem dicere non ineptè possemus. Galli enim huiusmodi vaillant dicunt adiectiuè, sed Hispani melius substantiuè barragan vocant. Atq; hanc sententiam expositione subiuncta Isaias confirmat, asseritq; non omnes qui ex semine Israëlitis sunt, Israëlitas propriè vocandos esse; sed eos tantum, qui fide & pietatis ac pœnitentiæ studio & exercitatione nomen Israëlitis tuentes, vocationem suam, & promissionum exitum certum faciunt: qui, quamquam pauci fuerint, tamen diuini spiritus beneficio & dono, virtute magna, & testimonio atque efficacia ad aliarum gentium vocationem & cooptationem præstantissimi euasuri esse dicuntur.

Si enim fuerit populus tuus Israël quasi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo: consummatio abbreviata inundabit iustitiam.

DIVINORVM & beneficiorum & iudiciorum perpetuam & constantem rationem hoc loco Isaias indicauit: quam ab initio mundi ad extrema vsque Euangelij tempora eadem forma editam constat, antiquis exemplis futurarum rerum argumentum propositis. Semper enim Deus & iudicij seueritatem integritatemq; erga sceleratos & contumaces, & misericordia benignitatem erga pios & pœnitentes ostendit; neque vllam vquam numeri, sed virtutis rationem semper habuit. Sic igitur inquit Propheta, quãquam Israëlitarum populus immensus, se arenarū maris instar habeat; in vniuersum tamè diuino iudicio ob suam culpā vastabitur & abducetur, illis tantum reliquis & superstitibus, qui conuersi ad Dominum Deū suam fuerant.

fuert. Reliquiæ conuertentur ex eo. *Meminiſſe oportet, nomen vni ex Iſaia pueris ex hac oratione fuiſſe factum, SEAR IASSVB, quod eſt, reliquum conuertetur: atque ideo verba non ad verborum, ſed ad nominum rationem hoc loco eſſe exponenda, ita vt conuertentur, ſiue conuertetur, alterius in propoſitione extremi, ſiue ſubiecti locum obtineat. Eſt autem hoc modo propoſitio Latinè explicanda, reliquum(erit) conuertetur. hoc eſt, ij tantum qui conuertentur ad Dominum, reliqui & ſuperſtites erunt, facta autem conſummatione, breuitas illa & paucitas qua reliqua fuerit, diuine iuſtitie beneficiis abundabit. Illa enim iuſta erit, iuſtitiaq; omnis ex Dei liberalitate fruetur. Etenim iuſta iuſtitia & miſericordie ſue munera largiri ſolet Deus, qui ad ſe conuertuntur. S. S. E. Niſi pœnitentiam egeritis, omnes ſimul peribitis. Atq; hoc loco iuſtitiam, interpres noſter ex Hebraico, vertit: qua vox iuſtitiam, eleemoſynam, & benignitatem ſignificat. Sunt & illa in Euangelio: Attendite ne iuſtitiam veſtram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Significatur autem hoc nomine iuſtitiam hominum cum Dei miſericordia eſſe coniunctã, eam verò hominibus ad Deum conuerſis, & præterita peccata conſitentibus, atq; auerſantibus contingere. De quibus omnibus argumētis nos aliàs, Deo docente, multa & utiliſſima dicturos ſperamus. Iam verò hoc loco per oportunitate Euangelij effiaciam tot antè exemplis & ſimilitudinibus à Deo indicatam, Propheta noſter inſinuans, oſtendit impios, inſideles, & contumaces Euangelij impugnatōres ab alienandos, & iudicandos ac puniendos: contra verò, pios, credētes, & pœnitētes, illuſtrandos, ſeruādos, & demum beandos eſſe. Idq; iam omnibus figuris, & priuatis publicisq; hitoriis oſenſum fuiſſe indicat: quòd perpetua, & ſibi ſemper conſtans diuinorum conſiliorum, & iudiciorum ratio & explicatio ſit.*

Conſummationem enim & abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omniſſe terræ.

ROM. Huius carminis argumentum & explicationem ad Euangelij effiaciam pertinere D. Paulus ad Romanos apertè declarauit. Iſaia autem clamat pro Iſraël: Si fuerit numerus filiorum Iſraël tamquam arena maris reliquie. Verbū enim cōſummans & abbrevians in æquitate. quia, Verbum abbreviatum faciet Dominus ſuper terram. Atq; ad Iſraelitarum & Iudaorum qui Euangelio repugnaturi erant, abdicationem & punitiōnem huius loci argumentum ſpectare, præterquam quòd Apoſtolus apertè docet, Iſaia deſcriptio indicauit, in medio omniſſe terræ: nam Iſraelitidē regionem totius habitabilis orbis medio ſitam eſſe, iam aliàs demonſtrauimus. Quamquam verò magna Iſraelitarum calamitas & vaſtatio futura eſſet; atque ea res reliquis tribubus & gentibus Iudæ periculum afferre videretur: tamen diuini conſilij explicandi cauſa Iudæam Ieroſolymitanamque gentem ſuperſtitem fore Iſaiaſ enuntiat.

Propter hoc, hæc dicit Dominus Deus exercituum, Noli timere popu-

populus meus habitator Sion, ab Aſſur, in virga percutiet te, & baculum ſuum leuabit ſuper te in via Ægypti.

PROPTER HOC. Propter abbreviatum illud Euangelij verbum, quòd in medio terræ facturus eſt Deus ipſe potens vltior, atque exercituum imperator maximus vobis Sionis incolis, qui verè populus eius eſſe, & permanere volueritis fidei & pietatis rationibus purè & ſanctè præſtitis: nolite, inquam, vos timere ab Aſſyriis, iſdē calamitatibus & miſeriis vexandos & perdēdos, videlicet, percuffuris vos in virga, & leuaturis ſuper vos baculum affligendi, & penitus conterendi ſtudio, Ægyptiorum inſtar, qui grauiffimis operis & tributis impoſitis, Iſraelitas olim perdere cogitabant. S. S. E. Venite ſapienter, opprimamus eum, ne fortè multiplicetur: & ſi Exod. ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis noſtris, expugnatisq; nobis, egredietur de terra. Præpoſuit itaq; eis magiſtros operum, vt affligerēt eos oneribus. Nihil huiusmodi grauiffimum timebis tu popule Ieroſolymitane.

Adhuc enim paululum modicumq;, & conſummabitur indignatio & furor meus ſuper ſcelus eorum.

DIVINUM de Aſſyriorum exitu conſilium Iſaiaſ apertè hoc loco indicauit: fore videlicet vt ij, qui ad populos puniendos à Deo culpis & ſceleribus totius orbis irritato, excitati fuerant; poſtremi etiam, idq; propediem, eandem diuinam indignationem & iram in ſe ipſis expeditam, ſentirent: atq; ita eius ira indignationisq; conſummatio ſuper ſcelus eorum fieret.

Et ſuscitabit ſuper eum Dominus exercituum flagellum, iuxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam ſuam ſuper mare, & leuabit eam in via Ægypti.

ASSYRIORVM exercitus Iudaorum gentem perdere cogitantis, & ipſorū principis Sennacherib exitus, conſiliis cæptis conueniens fore prædicatur: vt enim ille ambitione & ſuperbia elatus, Iudaorum populum, veri Dei auctorem in virga percutere cogitabat; ſic ille in flagello, quòd virga grauius eſt, feriretur: vt Ægyptiacam aliquam oppreſſionem meditabatur; ſic etiam ad Ægyptiorum inſtar grauiffima clade afficeretur. Excitabit enim ſuper eum Dominus flagellum iuxta plagã Madian, cuius exercitum nocte vna Gedeon dux fudit, & perdidit, caſtraq; omnia euerſit; dein de verò ducem ipſum Oreb perſecutus, comprehenſum tandē in petra Oreb, interfecit: ſic Dominus ipſe Aſſyriorum exercitum, Ieroſolymam expugnare parantem, vna nocte perdidit. Regem verò in ſuam regionē vix dūm illa clade euafum, propriis filiis occidendum tradidit; neque verò ad Madianitarum tantum, ſed ad Ægyptiorum exemplum hæc diuina vltio edetur. Vt enim Ægyptij vna nocte in mari perirent, atq; ita Ægyptia res labefacta ſunt; ſic Sennacherib exercitus eleuata virga Domini vna nocte interiiit, atq; ita deductus eſt in via Ægypti, eodemq; iudicij genere affectus.

Et erit in die illa: auferetur onus eius de humero tuo, & iugū eius de collo tuo, & computreſcet iugum à facie olei.

ONVS & iugum duplicem Assyriorum erga Iudaeos oppressionem significat, alteramque personis, alteram verò qua rebus & fortunis inferebatur. Vtramque autem Assyriorum exercitu dissipato & perduto, rebusque imminutis, ex diuino beneficio auferendam esse Propheta confirmat: idque duabus de causis, quas una simplici oratione significat. Computrescet iugum à facie olei. Huius orationis explicatis verbis apertior sententia reddetur. Computrescet, verbum HHABAL, duo contraria significat, ligare, & soluere, frangere, corrumpere. atque res ipsa indicat posteriorem significationem hoc loco obtineri: ut interpret noster verit, computrescet, vel rumpetur, & frangetur, à facie. Frequenti obseruatione cognouimus causam efficientem, siue etiam finalem, siue quam ob rem aliquid fiat, significare. ut, A facie Domini mota est terra, à facie Dei Iacob. & Abcondere in petra à facie timoris Domini. & A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, & à facie arcus extenti, à facie grauis pralij. Olei, Hebraicum nomen, SEMEN, oleum & pinguedinem, deinde etiam & cuiuscunque rei lassitudinem & grauitatē significat. Atque olei nomen ex argumento à destinatis arcana ratione Messiam, id est, Christum indiat, cui cognomē vincti propriissimè & verissimè tribuitur. Deinde verò crassitudinis adnotatio ad iugum ipsum referenda est: quemadmodum enim boves & tauri grauius quam ferre possint, iugum sustinentes, connixi, & commouentes, aut abijciunt, aut rumpunt potius quam perferant; ita etiam populi Dominorum iniquum, & inimici tyrannicum imperium iniquitatis omnis, vindice Deo adiuuante, tandem detrectantes abrumpunt, & deijciunt. Igitur quoniam Deus Messiam suum ex illo populo vniuerso orbis seruatorem dare decreuerat, Assyriorum iugum nimium graue & intolerabile ante rumpi & perdi voluit, quam genti illi vehementius, & molestius iusto imponeretur. Castigare enim interim Iudaeos, nō perdere decreuerat, dum vinctus ille omnibus salutaris adueniret. Itaque simplicis orationis duplex illa sententia est. Computrescet iugum à facie SEMEN. Iugum quod nimis crassum fuerit, esse corrumpendum propter expectatū vinctum Domini, oleum praeerea misericordiam, sed longius petita ratione, significat. Promissa ergo Iudaeis propter Christum salute & liberatione, Assyriorum superbium consilium, & inceptum comatumque referens Propheta irridet, ostenditque hominū cogitationes & actiones, quae aduersus diuinam prouidentiam suscipiuntur, quo grauiore maioreque fuerint, eo infelicio-ri & ignominioso magis exitu terminari.

Veniet in Aiath, transibit in Magron: apud Machmas commendauit vasa sua. Transierunt cursim Gaba sedes nostra: obstupuit Rama, Gabaath Saulis fugit.

SENACHERIB Ierosolymam capere cogitantis expeditissimam festinationem Propheta significat; indicatis itinerum locis, quae conficienda rei auiditate nimia breui tempore pertranscenda erant, cum militari gressu

incedenti exercitui satis longum spatium singula quae hic recensentur oppida, ad vnius diei iter dare possent: tanta autem celeritate hic viam confecit, ut decem stationes vno die pertransierit. Primum enim venit in Aiath, vel ut Hebraicè est, super Aiath; quae vrbs quod munitior esset, non antea sese dedit, quam ab ipso obfessa est. Hinc verò facile fuit Magron oppidum, nec natura, nec arte munitum obtinere, cursimque subigere: ideo Hebraicè scriptum est in ablatiuo casu, Transiuit in Magron. Deinde verò instrumenta, & impedimenta bellica, quibus ad Ierosolymam sibi ipsi iam promissam, expugnandam nihil opus esse viderentur, itineris expediendi causa apud Machmas deposuit, oppidum ad eam depositionem satis idoneum. Post hac verò Iordanem eo vado, qui est secundum Gaba Benjamin, pertransiuit celeritè, Hebraicè est, Transierunt transitu vadum Gaba. Atque eo loco pernoctatum est, id quod statim indicatur ex illorū narratione. Sedes nostra, ex Hebraico ad verbum, hospitium nocturnum nobis. Tantam verò celeritatem & contentionem, atque adeo tantam potentiam Rama, quamuis edita & munita ciuitas, terrore & pauore consternata obstupuit. Gabaath verò Saulis, quod murus careret, aufugientibus eiusbus deserta est. Haec autem omnia à prouidente Vate per enthusiasmum dicta sunt, ab eodemque ad fugam admonita ciuitates illae, quae venientibus Ierosolymam, Assyriis obiter perdi & excidi poterant.

Hinni voce tua filia Gallim, attende Laifa, paupercula Anathoth.

Migravit Medemena, habitatores Gabim confortamini.

GALLIM vrbs nomen ipsum tumulos editioremque locum significat, notum satis apud Iudaeos oppidum: cuius olim ciuis Phaliti, Laia filius fuit Dauidi à Saule in Micholis filiae nuptiis praelatus. Huius vrbs populū aditiori loco situm, ad vicina adiacentiaque oppida monenda ad fugamque urgenda Isaias testatur: idque voce & tubae cornea sonitu agendum suadet. Deinde Laifam monet, ut Galliniensium audita voce, fuga salutē sibi consulat. Medemam quoque migraturam canit. At verò habitatores Gabim, quod, ut nomen ipsum sonat, munitiorem sedem tenerent, resistereque, aliquantum possent; non ad fugam, sed ad suarum rerum copiam comportandam & tuendam adhortatur. Confortamini, Hebraicum verbum HEGHISV, significat confortationem, & corroborationem, quae fit collectione; sicut in illo exemplo apparet: Mitte ergo iam nunc, & congrega iumenta, & omnia quae habes in agro: homines enim & iumenta, & vniuersa quae fuerint foris, nec congregata de agris, &c. morientur. Huiusmodi armentorum, pecorum, hominumque collectionem suadet Gabiniensibus Propheta: deinde verò Assyriorum Regis celeritatem, expeditionem, & arrogantem quoque insolentiam indicat: qui cum ad Nob, propinquam Ierosolymis urbem ante solis occasum peruenisset, Ierosolymam prospectans minantis & contemnentis habitu & vultu facile sibi capiendam promissit.

Adhuc dies est, ut in Nobe stetur: agitabit manum suam super montem filiae Sion, collem Ierusalem.

SVPERARET, inquit, illi dtes, ut vel ulterius transire posset: tamen in Nobe stare decreuit, atq; inde prospecta urbis collibus & montibus manu agitata, proximum excidium significauit. Qualis autem tanta superbia & insolentia exitus futurus esset, a Propheta prædicente ostenditur.

Ecce dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, & excelsi statura succidentur, & sublimes humiliabuntur. Et subuertentur condensa saltus ferro: & libanus cum excelsis cadet.

MVLTE cogitationes in corde viri, voluntas autem Domini permanebit. Quid Senacherib, quid Assyrii hostis de Ierosolymitano & Iudaico excidio cogitauerit, sibiq; insolenter promiserit, audiuius: quemadmodum verò Deus illis perditus & disiectus, consilium suum de Messia ex Iudæis exhibendo, atq; ad publicam salutem orbi donando, firmaturus esset, Propheeta indicante, docemur: qui arborum translatione assumpta, Iudæorum gentem, cum principibus & Regibus perditum iri denunciat. Confringet lagunculam, Hebraicè est, deramat frödem. frondes in primis magno impetu decutiendas esse ait, in terrore, vehementi fragore, sic ex Hebraico interpretamur. Deinde verò ceteras arboris partes persecutus addit, & excelsi statura succidentur. Hebraica lectio translationem arboris cötinuat, ramosq; indicat celsiores, deinde editissimos quosque. Sublimes humiliabuntur, & altissima arboris partes decident. Atq; his nominibus Reges, Principes, & Duces significantur: quibus reliquum militum vulgus insigni clade periturum additur, eadem sylua & arborum translatione obseruata. & subuertentur condensa saltus ferro: & Libanus cum excelsis cadet. Hebraicè, cum excelso potente cadet. Libanum autem appellat Ierosolymam, ex variis hominum conditionibus constantem, Romanum verò imperium excelsum potentem dicit. Hactenus septimum vaticinium ab Isaia decantatum, à nobisq; tenuiter explicatum est.

ARGVMENTVM VATICINII VIIII.

QUEMADMODVM Deus ad Iudæorum conseruandam gentem futuri Messia causa Assyrios hostes, & Iudaicis rebus exitium molituros, punire decreuisset, proximi vaticinij initio Propheeta exposuit. Idemq; ex eadem ratione occasionem nactus, non modo Iudæorum salutem, sed etiam omnium disper sarum Israëlis reliquiarum restitutionem futuram annüciare cepit, eiusq; rei præstande modum describens, vniuersum orbem labefactatum & conquassatum iri significauit. Ecce, inquit, dominator Dominus exercituum, &c. Atque ita eodem capite Israëlitis ferendas calamitates denunciavit, & futura salutis iniicere cepit spem. At verò quonam consilij genere, cuius persona opera, quibus argumentis, virtutibus, commoditatibus, quibus etiam viis ineundis, rebusq; suscipiendis & gerendis id explicandum esset, hoc capite, quod

CUM

cum superioris duobus postremis versibus cöiunctum est, indicatur. O stenditurque Christus ex Davidis familia futurus, cuius virtute & efficientia impietas omnis perdatur, ac vera pietatis & virtutis ratio suscepta propugnetur, & confirmetur. Multa autem, & maxima Christi virtutis & amplitudinis argumenta & signa à Vate indicantur: quorum exactè cognita ratione, quantum boni & felicitatis ex ipsius aduentu orbi accessurum esset, intelligi facile potest.

CAPVT XI.

ET EGREDIETVR virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet.

QVIDNAM Israëlitis ob impietatem & scelera calamitatum & exitij euenturum esset, paulo ante Isaïas prædixerat: quibus quis tandem maiorum modus, quis illius abdicationis exitus expectandus, quoque auctore, quibus etiam actionibus explicandus fuerit, hoc loco Vates ostensurus, certos prius Iudaicarum rerum euentus indicauerat: futurum enim dixerat, ut antequam ille omni orbi expectandus pacis & salutis publica interpret & procurator Christus adueniret, Ierosolymorum ciuitas, & omnis Iudæorum gens duplici calamitate premeretur: altera per Assyrios, altera verò per Romanos omnium gentium potentissimos afferenda, atq; ita vtramq; significauit: Ecce dominator Dominus confringet lagunculam in terrore, siue, deramauit frondem. Ierosolymam enim lagunculam, siue frondem appellauit, Iudæos verò ipsos excelsos statura dixit: qui tum Assyriorum, tum etiam Romanorum potentie ex diuina sententia cessuri erant. Eas verò duas calamitates sigillatim exposuit, priorè illo hemistichio: Et subuertentur condensa saltus ferro. Allegoricòs Nabuchodonosorem indicans, qui ferro & igni urbem templumq; vastauit. Posteriores verò, qua potentie, regni, atq; dominationis vsus Iudæis per Romanos auferendus erat, illo etiam altero significauit hemistichio: & Libanus cum excelsis cadet. Hebraicè ad verbum: & Libanus in potente cadet. Huius vaticinij euentus Pompeij magni tepestate captus, vsque ad extrema Herodum tempora durauit: namq; illis diebus Respub. omnis Iudæorum conuulsa & turbata, labefacta atq; fuit, Romanis rerum summam gubernantibus. Appellatur autem Romanum imperium potens, siue excelsum, eadem significatione qua ROMA dicta est, quam aly Pesentiam, aly Valentiam Latine interpretati sunt. His autem rebus explicatis, Messiam omnium redemptorem exiturum Propheeta indicauit, Regem à Deo unctum, potentissimum, atq; ad impiorum exitium piorumq; salutem missum, virtute efficacissimum, quem ob duplicem vim aduersus impios & contumaces duram, aduersus credentes & obediens blandam & suauem virgam, & florem dixit. Virga Hebraicè HHOTER, durius lignum ad feriendum idoneum significat. Bis enim hac nomen in sacris libris inuenitur: hoc in loco semel, ut in Prouerbijs Salomonis.

k.

lomonis.

PROU. 14.

lomonis iterum: In ore stulti virga superbia. At verò NESZER, pro quo interpres florem reddidit, surculum tenerum atq. ad custodiendam & cōferuandam arboris naturam colendum significat. Ex qua ratione Iesum Nazarenum à Prophetis cognominatum Euangelista docet. Erit igitur idem virga aduersus contumaces durior, & germen florens tenerrimum atque suauissimum erga pios & bonos pœnitentiãq. studiosos. Magnis autē & significantissimis verbis natiuitatis Christi mysterium indicatur: nam quod non humana opera, sed diuina virtute oriturus esset, verbum Egredietur ostendit, quod verit̃ etiam potest Exstabit. Quid verò Virgæ vocabulum significet, iam docuimus: cur autē de radice Iesse orituram dicat, paucis exponemus, nominū in primis distinctione obseruata: namq. duo nomina sunt, quorū vtrumq. interpres radicem vertens dixit, GESAGH, & SORES. Prius propriè eam trunci partem significat, quæ excissa arbore, sub terra manet, neque ferè apparet foris; ita vt ab iis qui incidunt, nihil omnino curetur: SORES verò radix ipsa est, quibus truncus innititur, & arbor omnis alitur. Messiam autem ad priorem partem Vates retulit; hac ratione significans ex humilibus & obscuris parentibus, quorum in prosapia regia ab Herodibus delenda nulla ratio habita fuisset, oriturum fore: videlicet è Virgine paupere, quæ, quamquam ex Iesse familia verè esset, tamen propter humilitatē in Dauidis splendore & illustri gente, neque ipsa, neq. eius parētes cōnumerarētur. Et quemadmodū vix credibile fuerat ex Isai humili homine Bethlehemita filium aliquē, præsertim omnium minimum, Regem fore; ita vt passim ignobilitatis obijcienda, & dignitatis detrahēde causa, non Regem, non etiam Dauid, sed magno contemptu filium Isai aduersarij appellarent, miraculoq. diuino adscriptum est illum in tantum regem euasisse; sic etiam Christus antiquum Dauidis & Israël̃ regnū miris diuinisq. modis instauraturus ex obscura & abiecta, iuxta iudicium mundi, & ambitiosorum hominum censuram, proditurus; maximumq. ubi miraculum factururus erat. Hæc omnia de Christo dicuntur ea parte qua homo est. Præterea quod vt Dauid primus regnum in sua familia iniuit, sic Christus primus regnum calorū instituit: atq. ideo ipse etiam Dauid appellatus à Prophetis fuit sapiissimè. S. S. E. Et suscitabo super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruum meum Dauid: ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & seruus meus Dauid Princeps in medio eorum. Igitur consentaneum fuit eum, qui Dauid vocaretur, ad Dauidis patrē Iesse referri: maximè quòd externa specie, & Isai magis humilitatem quàm Dauidis illum in bellicis rebus splendorem relaturus esset Christus. Fuit enim Dauidis regnum præter Isai patris imitationem splendidum, & illustre in oculis hominum: Christi verò exterior species humillima, interior autem virtus & efficientia amplissima & præstantissima fuit. Nam qui in hoc mundo non habebat ubi reclinaret caput suum, calorū regni Princeps maximus, atq. suis omnibus felicissimus largitor

Ezech. 34.

gitor erat. Est etiam & illud ad hanc rem adnotandum, Iesse sanctissimum virum habitum fuisse, cuius præter maximam modestiam, maxima etiam virtus sine vlla exceptione prædicatur. Id verò ingenium à Messia referendum esse Propheta indicabat: ostendens ex cuiusnam signi natura virga illa oriura esset: sed tamen illam Iesse virtutem magno perfectionis discrimine à Messia superatum iri statim Isaias indicauit, maximis diuini spiritus muneribus adscriptis. Et flos de radice eius ascendet. Hebraicè ad verbum: Et virgultum de radicibus eius florebit. Atq. ita Latinus interpres noster eandem sententiam oratione per hypallagen conuersa reddidit. Radices verò plurali numero propter antiquos patres dictū est, Iudam, Iacob, Isaac, Abraham; ex quibus radicibus Isai ortus fuerat. Atque ita Messia originem secundum carnem, non solum ad Isai, sed ad patres etiam ipsos promissionis eiusdem participes referendā esse Propheta docet, eadem sententia qua D. Mattheus originem eandē persecuturus, exorsus est: namque vt proximum, & explicatissimum, celeberrimumq. Christi parentem Isai, hoc est, vt truncum illum principio indicaret, ita scripsit: Liber generationis Iesu Christi filij Dauid: vt verò radices adnotaret, addidit, Filij Abraham, Abraham autem genuit Isaac. Ascendet. Hebraici verbi amplissimam significationem interpres reddere conatus est: namq. PARAH omnem germinationis, floriditatis, fructus plenam, deniq. & felicem fecunditatis rationem complectitur: eòq. verbo Vates florentissimū, fructuosissimum, & omnino felicissimum Christi aduentū, & totius vitæ, mortis & resurrectionis mysterium significauit, atq. illam humane nature admirandam renouationem indicauit. Totam denique filiorum Dei sobolē Christi virtute atq. efficientia propagandam, quam ipse Christus sapiissimè promittens, prædicauit huiusmodi orationibus: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, fructum affert multum. Iam verò quibus, quātisq. virtutibus instructum, quibus rebus & muneribus præstantem Messiam expectari oportuerit, Propheta deinceps exponit:

Et requiescet super eum spiritus Domini.

DECEM illustrissima virtutis & efficientiæ argumenta à vate indicantur nostro, quibus veri Christi auctoritas, dignitas, & amplitudo examinari, agnosci, probari, atque suscipi debuit, alias his argumentis desideratis, aut eorum parte aliqua, eius nominis dignitas nulli tribuenda erat. Primum signum siue argumentum: Et requiescet super eum spiritus Domini. Spiritum, idem quod virtutem & efficacitatem, habilitatēque ad agendum sapiissimè significare, præsertim autem expositione virtutis in genitiuo adiuncta, alias ostendimus. Atq. primam hanc virtutis Messia definitionem, ex qua cetera efficacitatis genera oriuntur, præstantissimam Isaias indicauit, nomine Domini arcano illo appellato, quod præter cetera Deo propriissimè tribuitur: eius autem interpretationem ad misericordie

Et veritatis rationes precipue referendum esse, non uno loco docuimus. Verum enimvero illud semper in omni huiusmodi argumento animaduertendum est, quod cum in Christo dua natura sint, humana, & diuina; quaecumq; ad virtutem pertinentia, de illo predicantur, diuina natura sua ipsa ratione, & non accidenti aliquo attribuenda sunt: humana vero in eodem natura, propter communicationem cum diuina propriissime tamen illa omnia conuenire. Atq; hic ab Isaia quaecumque de Messia indicantur, ad humanam naturam referenda sunt: ita tamen ut propria, certa, ac perpetua esse dicantur: quamobrem Propheta ait: Requiescet super eum. Manentem enim & perpetuam virtutem, ac propria in sede collocatam significare hoc quiescendi verbo voluit: atq; hac oratione purissimam in Christo humanam naturam, & ab Adami corruptione & vitio longe alienam fore, aperte Propheta indicauit. Etenim purissimus & simplicissimus ille Dei spiritus nihil cum homine veteri & antiquo illo animali, atque proprie carnali cognominato commercij & cohabitationis habere potest, adeo sibi inuicem dissentiant, & aduersantur, caro spiritusq; diuinus. S. S. E. Non permanebit spiritus meus cum homine, quia caro est. Purissimum igitur & sanctissimum hunc florem Iesse fore existimandum est, super quem spiritus Domini libentissime & aptissime quieturus esse dicebatur. Ita ut qua parte Deus est, idem spiritus Domini eiusdemq; omnino nature sit: qua vero virga de radice Iesse diceretur, spiritu Dei, ut in propria sede, apte, quiete, atq; perpetuo manente, auctus & plenus esset: de cuius plenitudine (ut Ioannes aiebat) omnes accepturi erant, & gratiam pro gratia. Spiritus itaq; Domini, virtus, inquam, efficacia, auctoritas, & amplitudo Dei misericordissimi & praestantissimi erit in illo: id quod in Christo Iesu Mariae filio ex Nazareth verè & reapse, atq; efficientia fuisse Paulus confirmat: Deus, inquit, erat in illo mundum reconcilians sibi. Poterant quidem à nobis magna volumina scribendo impleri hoc tantum Isaia vaticinium exponentibus: verum quod simplicis ac breuis interpretis personam susceptam sustinere cogitamus, resque omnes indicatione magis quam expositione demonstrare instituimus, qua ex hoc loco argumenta ad veritatem Christi probandam producimus, ad decem tantum capita commodè referri posse arbitramur.

Primam igitur notationem & veritatis Christi insigne primum in genere & familia obseruari oportuit: ut is, cui hoc nomen tribuendum foret, ex Davidis familia, & Iesse iusti prosapia certo stemmate orbis cognoscatur: namq; Iuda tribui regnum & dominationem in reliquis Israëlitarum tribus testamenti sententia Iacob reliquerat, & confirmarat. Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est: ipse erit expectatio gentium. Atq; ex omnibus Iudae familiis Davidis domum Deus delegit, cui & temporale hoc regnum addiceret, & futuri Christi perpetuum solum polliceretur. Iurauit Dominus David veritatem, & non frustrabitur cum: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam.

Et Semel iuravi in sancto meo, si David mentiar, semen eius in aeternum manebit; & thronus eius sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in aeternum, & testis in caelo fidelis. Oportuit itaq; Christum ex Iuda tribu, Iesse prosapia, Davidisq; familia ortum Davidem ipsum praestantissima tamen virtute & nomine referre. Hac autem notatione Iesum Christum satis insignem esse, Euangelista omnes frequenter, & Mattheus atque Lucas precipua quadam diligentia docuere.

Mat. 1.
Luc. 3.

Secundam vero notationem in prophetici muneris & officij praestantissima exercitatione, atq; omnem antiquorum Prophetarum gradum superante usu sacra oracula stauerunt: adeo ut neminem esse voluerint, neque in hominum, neque in Angelorum ministerijs, cuius virtus & in cognoscendis & indicandis rebus, animis atque consilijs hominum praestantia cum Christo comparari ex aequo posset. S. S. E. Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, eleuabitur, & sublimis erit valde. Quem locum sic antiquissimi Hebraeorum interpretati sunt: Exaltabitur pro Abraham, eleuabitur pro Moise, sublimis erit valde ultra Angelos ministerij. Et iterum apud hunc Prophetam: Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus complacuit sibi in illo. Anima mea, dedi ei spiritum meum, iudicium gentibus proferet. Nemini enim Prophetarum, praeter Christum, proprium fuit, hominum non solum dicta & facta cognoscere, sed interna etiam animi consilia perficere, & arguere: quam ob rem Isaia hanc notationem cum primis obseruandam explicatissimis verbis indicabat: Non secundum visionem oculorum iudicabit, neque secundum auditum aurium arguet, sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in equitate pro mansuetis terrae. Hoc adeo virtute propria vnus Dei, scrutantis corda & renes hominum, Christi dignitatem maximam probatum iri Vates noster affirmabat: cui spiritum Domini, ut propria sede commoraturum tribuebat. Et requiescet super eum spiritus Domini.

Isa. 52.

Tertiam Christi autem notationem ex sapientia praestantia & usu obseruandam Propheta indicauit, tribus spirituum nominibus & binis in unoquoque nomine perfectionibus ostensis:

Spiritus sapientiae & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiae & pietatis.

VERBUM Requiescet, per Zeugma figuram ad omnem spiritus in hoc versu appellationem referendum est, ut virtus illa Christo propria ac perpetua fore ostendatur. Spiritum autem pro virtute efficacitateq; dici, eamq; ex illius spiritus Domini facultate & copia proficisci, iam superius indicauimus: nunc binas quasq; perfectiones exponentes, quamobrem Propheta coniunxerit, ostendemus. Esse quidem in nobis intelligendi & cognoscendi vim, nemo est aut qui neget, aut probari postulet. Verum enimvero in ipsa huius facultatis exercitatione non omnia recte, & ex veritatis & perfectionis ratione succedere omnes videmus: quod certa impedimenta hominibus, Adami filijs, post illam naturam humanam primam ruinam relicta sint,

quorum interuentu sapientia, intelligentia & iudicij recta ratio persape turbari soleat, ea autem impedimenta, siue defectus potius appellandi sint, tria esse constat. Primum, quod intellectus, quem contemplatiuum vocamus, si nimium exerceatur, alterum, quem actiuum dicimus, ita impedit, ut ad prudentiam & consilium, agendarumq; rerum oportunam cognitionem hebetiorem ineptioremq; reddat: ubi enim intenderis ingenium, valet. Videmus autem quotidiano experimento eos, qui in rerum naturis cognoscendis & contemplandis perspicacissimi habentur, in deliberando & consulendo nimium plerumque ineptire. Prius autem genus ab Isaia, Sapientia, posterius verò, Intellectus, siue Intelligentia, vel Prudentia dicitur. Hoc enim significat vocabulum **BINAH**, quod aliàs non semel sumus interpretati. Secundus verò defectus in hominibus est: quod homines actiuo intellectu precipue valentes, qui prudentia & consilio prestare possunt, tamen ipsi agendis & gerendis rebus minus vtilis idoneiq; sunt, propter viriū corporis imbecillitatem. Rarissime namq; contingit eundem hominem & animi viribus, & corporis robore atq; agilitate esse pradiatum, id quod omnibus ferè & historiarum, & poetarum, immo & vulgaribus exemplis est manifestum. Tertius autem in hominū vsu & consuetudine defectus est, quod is, qui sapientiam & contemplationem rerum nimium sequitur, à fidei & religionis diuiniq; verbi obedientia & simplicitate plerumque declinat; quando nihil aut discere, aut cognoscere, aut suscipere huiusmodi ingenis soleant, cuius causam & rationem humano modo ineundam desiderent: eoque vitio ferè omnes summi mundi sapientes, & magni philosophi laborauerunt, qui in Dei sapientia, Deum non cognouerunt. cuius periculi vitandi causa Salomon ita suadebat: Ne plus sapias quam necesse est, ne obstupescas. His igitur defectibus alienam, immo perfectionibus & numeris omnibus absolutam sapientiam; utpote planè diuinam, & à vulgari omnium hominum vsu longissime remotam, Isaia Christo adscribit, agnoscendamq; predicat. Illius namq; & contemplatiuum, & actiuum intellectum virtute, facultate, & exercitatione perfectissimum fore affirmans, ait: Spiritus sapientia & intellectus. Quod qui in Iesu Nazareno agnoscere velit, Evangelistarum sapientia ac prudentia, & ad hominū malitiam redarguendam, & calliditatem fraudemq; reprimendam dexteritatis exemplis referrißimas historias legat: & huiusmodi etiam annotationes obseruet. Hoc autem dicebat tentans eum; ipse enim sciebat quid esset factururus. Eundem praterea & consilio pollentem, & virtute efficacissimum, atq; interioribus exterioribusq; viribus praestantissimum fore, secunda virtutum geminatione vates docuit. Spiritus consilij & fortitudinis. Praestantissimis enim & diuinis consiliis ineundis, dandis, & explicandis Christum valuisse, vniuersa novorum librorum series probat; iisdem etiam virtute maxima prestandis & efficiendis efficacissimum ingens hominum admiratio demonstrauit: & stupebant super doctrina eius: Erat enim docens eos, quasi potesta-

1. Cor. 1.
Sap. 7.

Ysa. 6.

Mat. 2.

potestatem habens; & mirati sunt omnes, ita ut conquirerent inter se dicentes: Quidnam est hoc? quanam doctrina hac noua? quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei? & Discipuli timètes, mirati sunt ad inuicem, dicentes: Quis putas, hic est, quia & ventis & mari imperat, & obediunt ei? Atq; adeò hanc etiam rem prater alia multa D. Lucas illo exordio indicabat: Primum quidem sermonem feci de omnibus, ò Theophile, quæ cepit Iesus facere & docere. Demum cum summa & perfectissima scientia summam erga Deum, diuinamq; res pietatè in Christo coniunctam fore Propheta canit: Spiritus scientia & pietatis. Illa namque perfectissima scientia est, quæ pietatem perfectam complectitur. S. S. E. Super omnes docentes me intellexi, quia testimonia tua meditatio mea est. Igitur de Christi sapientia perfectissima, omnibusq; opportunis virtutibus cumulata, omniq; defectu aliena, tres illos spiritus binis complexus facultatis nominibus, Propheta predicauit; qui natura vnicus ac simplex, viribus & efficacitate multiplex spiritus est. Quoniam verò de facultate ipsa, hoc est, de sapientia in hac notatione agebatur, nõ addita sunt alia multa quæ in Christo fuerunt, ut iudicium, modestia, humanitas, iustitia, peccati carentia; quod hæc ad aliam definitionem pertineant: sapientia verò perfectissimam rationem, hæc quæ dicta sunt, constituent. Quarta quoque Messia notatio ad inferioris animi partis virtutem & perfectionem indicandam pertinet: namque duplicem humani animi vim esse, omnes qui rectè de rebus sensere, docent. alteram ipsi animo magis propriam, quam intellectum, siue cognoscendi facultatem dicunt: altera verò ad anima quidem virtutes pertinentem, sed in corpore proprie sitam, & certis organis dispositam, quam sensum vocant. De qua modò cum multa disputare non possimus, ea quæ ad Comentarij usum faciunt, indicare satis fuerit. Sunt igitur quinque in corpore nostro sensus, ex quibus duo crassissimi, & corporales sunt, nimium, tactus & gustus: in quorum vsu vel abusu potius ignobilissima & foedissima omnino voluptates existunt; & eorū, qui prater modum his sensibus indulgeat, ignominiosa & probrosa vita esse existimatur. Ex qua re effectum est ut multa in diuina lege prohibitiones erga vitrumq; hunc sensum statuta legantur: ut quæ de turpitudinibus, & de quorundam ciborum interdictionibus mysticis, & de vini immodico haustu, deq; ieiuniis & continentia decreta sunt: neque verò Prophetas & Sanctos viros tantum, sed multos etiam ex ethnicis sapientibus, horum duorum sensuum, ut animalium maximè, & ut ita dicam, brutorum cupiditates continuisse accepimus. Quamobrem huiusmodi sensuum vsus, utpote crassissimorum, & diuina simplicitate & puritate longissime inferiorum, neque in transfatis sermonibus Deo usquam apud sacros scriptores adscribitur. Tertius autem sensus olfactus est, minus quam primi illi duo crassus, & magis ad tenuem & simplicem diuinamq; naturam accedens: utpote qui & remotiores etiam res, neque sibi adeò coniunctas vsu sentiendi cognoscit; & tenui etiam

Psal. 118.

etiam minusq; crassa, & nobile magis sensorum natura afficiatur. S. S. E. Procus odoratur bellū. & Quomodo si quis rumpat filum de stupa tortum sputamine cum odorem ignis acceperit. Ex his locis constat odorem longius, magisq; quam in gustu & tactu semotis, minusq; crassis rebus percipi: atq; hic (sensus, ut simplex magis, & ut ita loquamur, spiritualis, Deo translatis sermonibus tribuitur. ut, Odoratus est Dominus odore suauitatis. Quamobrem principibus, regibus, & summis viris huius sensus elegans, & conquisita exercitatio delectationem iucunditatemq; & florum, aromatum, ceterarumq; fragrantium rerum curam studiumq; affert, sicut in mystico illo carmine S. E. Veni in hortum meum sponsa mea; messui myrrham meam cum aromatibus meis. itaq; minus in hoc sensu, quam in duobus primis vitij & abusus esse potest. Reliqui autem sunt duo sensus magis omnino tenues, & ad spirituales simplicitatem accedentes: quorum usus non modo circa proxima, sed etiam circa valde remota & seposita obiecta est; ij sunt visus, & auditus: uterq; quidem ad cognoscendum opportunus, & ad eam precipue rem hominibus datus. etenim singulari ac precipuo quodam usu intelligendi virtuti seruire dicuntur; atq; ut perfectiores & digniores, sic etiam homini ipsi ceteris sensibus chariores hi duo sunt: quamobrem à Salomone sapienter est adnotatum: Aurem audientem, & oculum videntem Dominus fecit utrumque. Quoniam verò ad sapientiam & disciplinam comparandam oportunior & necessarius magis audiendi sensus est, ideo ab eodem est dictum: Auris audiens increpationes vite, in medio sapientum commorabitur. Duo itaq; sensus crassiores ad corpoream mixtionem; duo ad spirituales simplicitatem; tertius velut medius quidam, ad utramque rationem referri commodè posse videntur. Magis autem ad simplicitatem & puritatem, quam ad crassitudinem inclinare, olfactum constat; atq; de duorum primorum animalium sensuum illecebroso, atq; ab omni sapientum & maximorum virorum perfectione alieno usu, nihil quod ad Christum hominum omnium sapientissimum & perfectissimum pertineret, à Vate nostro est indicatum: ignobile enim nimium id genus erat, & indignū cuius studium Christo adscriberetur; qui neque ad voluptatem comederet, sed ad humane tantum vite tuenda usum, quocumque oblato cibo, cog. simplici vesceretur. (sicut ipse Marthe suadens dixit, Porro vñ est necessarium) neque tactus illecebris delectaretur, qui laboriosissimam, & exercitativissimam, omninoq; purissimam vitam egit in carne illa sanctissima, & totius labis ac vitij experte; quam Spiritus sancti virtute & efficentia, de integerrima & purissima Virginis utero suscepit. S. S. E. Idco quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. Verum enim verò in tribus reliquis sensibus, qui minoris vitij capaces esse existimantur, & humanū usum proprius spectant, maximam etiam perfectionem ultra omne hominū aliorum exemplum, Christo attribuit Prophetas: qui non aliorum principum & regum, summorumq; virorum more olfactum, in aromatum, unguen-

torum, ceterorumque grati odoris florum, aut rerum studio exercebit, sed suauissimis pietatis rationibus cognoscendis, & sentiendis assuescet. Id est quod dicit Isaias: Odor eius in timore Domini. Timorem Domini, idem quod pietatem interpretamur ex proximo versu, Spiritu scientiæ & pietatis. Vbi interpres pro iisdem verbis IIRATH IEHOVAH, pietatem reddidit. Igitur siue odorem, siue (ut Hebraicè legimus) olfactum, qui sensus, quod corporeus nonnihil sit, corporeis quidem, verum purioribus ac suauioribus obiectis ducitur: tamen Christus in iis tantum qua pietatem oleant, rebus sentiendis exercebit. Quidnam de reliquorum visus & auditus spiritualium sensuum usu existimandum est: nisi omnino ab omnī imperfectione humana alienam rationem esse ab eo tenendam: alij enim homines his sensibus propter cognoscendi auiditatem libenter & studiosè vtuntur, & plurimum delectantur: quod sine horum sensuum ministerio nec scire, nec sapere, nec indicare de rebus possunt. Christus autem his sensibus quidē utitur, non tamen ad cognoscendum, sapiendum, & iudicandum, vel arguendum ipsi maximè necessariis, utpote qui sapientia & intellectus, consiliū, ac scientia & pietatis, spiritu plenissimus quidquid ad sapientiam, iudicium, & prudentiam pertineat, non à sensibus, sed à spiritu suo petiturus & habiturus sit. sicut de eo scriptum est: Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eo quod ipse nosset omnes: & quia opus ei non erat, ut quis testimonium perhiberet de homine; ipse enim sciebat quid esset in homine. & Cum vidisset Iesus cogitationes eorū, dixit: Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris? & Videns Iesus fidem illorum, dixit paralitico: Confide fili. Id autem in Christo obseruandum Prophetas noster indicauerat.

Et replebit eum spiritus timoris Domini: non secundū visionem oculorum iudicabit, neque secundū auditum auriū arguet.

ATQUE de sensuum usu in Christo iam pauca exposuimus, que tamen dilatari in immensum possent. Superest ut aliam rationem ad idem quoque genus pertinentem, & iisdem verborum significationibus contentam, exponamus breuissimè. Odor eius in timore Domini. Nomen odor Hebraicè est HARIAHH, ex cuius etymologia ille significationes petuntur, recreatio, iucunditas, odor, olfactus. Odorem verò & olfactum actiue interpretamur, hoc est, ipsum olfaciendi usum & sensus exercitationem: actiuam enim significationem, hoc est, voluntatem eius qui olfacit & sentit, hæc significant. Neq; verò nunc disputamus de actione & passione sensuum ipsorum, quos philosophorum plerique pati sentiendo affirmant: perinde enim est ad Commentarij nostri rationem, siue patiantur, siue agant sensus: qua de re aliàs fortasse commodius agemus. Illud autem certū est, eius, qui sentit voluntatem ad exactè sentiendum exigere, aliàs hebetius, & minus attentè sensata percipiari, atq; ita, quamquam sensus ipse patitur, is tamen qui sentit, precipue agit. Demum ad rerum naturam penitus cognoscendam, olfactus magis quam visus aut auditus valet. Sapè etenim videmus

Arist. 1. Me-
ta. 6. 1.

Ioan. 1.

ce

Math. 9.

ce

multa

multa simulata & efficta, quæ oculorum sensum auditumq; fallant: cuiusmodi admirandas res à peritissimis artificibus olim factas accepimus, & à nostri temporis etiam elegantibus sculpsioribus & pictoribus fieri videmus, ut à Villega Hispalensi viro & probitate, & artibus insigni, qui omnium generum fructus & cibos ad vinum adeò effingere, & depingere nouit, ut non solum antiquos Apelles ac Parrhasios fallere possit, sed se ipsum persape idem fallat, incertus virum exemplam esse indicet, quod ipse imitatus fuerit, an vinum ipsum, & à natura productum, si utrumq; simul collatum apponatur: adeò specie, magnitudine, pondere etiam neutrum ab altero superatur. atq; hoc modo quacumque ad visum & auditum pertinent, simulari & fingi possunt, ut sensum fallat. At verò odor ipse, quod ex interioribus rerum virtutibus & facultatibus vnà cum substantia parte aliqua remissus proferatur, vniuscuiusque rei naturam precipuè ostendens, minimè omnium sensatorum fallit: hinc est quòd in feris indagandis, & in aliis rebus inquirendis, canes optimi habentur qui ex odore id quod querunt, vestigare solent. Ad hanc adeò rationem illud pertinet, quòd de natura & arte à Philosophis est traditum, artem rerum species imitari posse, & referre, motum verò & vitam ipsam non posse referre: inter vitæ verò & motus genera, odorem ex rebus remissum connumeramus. Maximam igitur Christus cognoscendi & sentiendi atq; indicandi vim præstiturus, à Propheta indicabatur, nò modò ex sensuum usu, ut superius exposuimus, sed ex ipsorum quos cognoscere vellet etiam ratione, à quibus nulla simulatione, fictione nulla, externaq; tantum pietatis specie falli posset; qui pietatem ipsam ex timore Domini, non ex ostentatione cuiusque, non ex verbis definiet, sed ex ipsa cogniti animi & cordis virtute olfaciens iudicaret, sicut & ipse aiebat: Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum calorum; sed tantum qui facit voluntatem Patris mei qui est in calis, &c. & quæ superius de Christi virtute cognoscenda citauimus; & plurima alia, quæ in illius historia sunt. Superest tertia illa verbi HARIAHH significatio, quam recreationem vertimus: ad quam etiam Propheta noster alludens, ostendit Christi non modò studium, & perpetuum laborem; sed animi etiam recreationem, & relaxationem in timore Domini, verèq; pietatis rationibus constituendis, & confirmandis fore; cum alij reges & principes hortorum amoenitatem, venationem, spectacula, ludos, & huiusmodi inanes, & minimi momenti res, animi causa petere, apparare, adornareq; soleant.

Sequitur quinta veri Christi notatio, quæ in muneris usu, exercitationeq; spectanda fuerat. Namq; ut antiè exposuimus, Christus Euangelij à se allati, & confirmati virtute hominum ingenia, mores, facta, cogitataque omnia certissimè cogniturus, atque pro vera iudicij ratione vel premio, & laude, vel reprehensione & reiectione prosecuturus, eamque virtutem non solum ipse in corpore carnis suæ, præsens Israëlitis populo; sed eiusdè Euangelij à discipulis prædicati, efficiencia & vi probaturus esse, à Prophe-

Aimonius
in Prædica-
ment. Artifi-
c. 3.

tis prædictus est. Sicut in primis libri huius vaticinijs legimus: Et iudicabit inter gentes, & arguet populos multos. & inferius, Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. & paulo post, Donec ponat in terra iudicium, & legem eius insula expectabunt. Cum verò ceterorum hominum iudicationes ea, quæ præcipua & certissima habentur, quòd vel expectationum, & videndi sensu, vel ex auditis & examinatis aliorum hominum testimonijs profecta sint, falli posse, & solere dicantur, atq; iudicia nonnumquam ex ea re peruersa oriantur; quòd vel species ipsa quæ visio percipitur, vel testimonia quæ audiuntur, non raro etiam attentè animaduertentes eludant, Christum tamen nulla omnino vel sensuum præstrictio, vel testimoniorum vanitas fallere possit, eiusmodi coniecturis minimè indigentem, & quidnã in homine sit, spiritu illo quo plenus erat, cognoscentem.

Non secundum visionem oculorum iudicabit, neque secundum auditum aurium arguet: sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ.

NAMQUE Euangelij Christi munus & officium eiusmodi futurum erat, eiusmodiq; fuisse sacra historia testantur; ut pauperes quibus diuinus spiritus, & regnum calorū promissum est, non ex specie paupertatis & humilitatis externatantum, sed multò etiam certius ex interna humilitate, & rerum, atq; adeò sui ipsorum de spicietia definiat, & iudicet. S. S. E. Beati Math. 6. pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum calorum. hoc significabat Isaias illa oratione: & iudicabit in iustitia pauperes. Illud verò susceptam proborum, & piorum, modestorumq; hominum aduersus impios, & improbos, tutelam & causam spectat. & arguet in æquitate pro mansuetis terræ. Arguere, idem quod reprehendere, increpare, & propugnare hoc in loco significat: quòd piorum aduersus impios, proborum aduersus improbos, & humilium aduersus potentes & insolentes, ac demum aduersus inferorum potestates tutelam Christus Euangelij virtute & efficacitate suscepturus esset, id quòd ipse non vno loco proficitur: Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Idem etiam discipulos suos ad perseverantiam & pietatis cultum summo studio exercendum, hortatus confirmat. Oves meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me: & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea. Sexta præterea veri atque diuini Christi obseruandi notatio in prophetia facultate, & miraculæ edendi virtute indicatur: etenim ferenda olim legis, & publici status renouandi auctoritas, duobus diuinis argumentis confirmata est: videlicet, Prophetia, & miraculorum ostensione, quibus Moyses instructus, legationis munerisq; sui fidem certissimam fecit. S. S. E. Qui annunciat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israël. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Eam verò prophetiam ad leges ferendas,

mutandasq; morum consuetudines spectantem, miraculorum testimoniis confirmari voluit Deus, ut scriptum est: Ego inibo pactum vidētib; cun-
 31. ctis, signa faciam quae nunquā visa sunt super terram, neque in vllis gen-
 32. tibus: ut cernat populus iste in cuius est medio opus Domini terribile, quod
 33. facturum sum. Atq; prophetia & miraculorum opportunē edendorū vsus
 Isrāelitīs vsque ad primi templi euerisionem constitit: ab eo autem tempore
 quo templū à Chaldeis est incensum, rara vaticiniorum, rarissima mira-
 culorum fuere expectata exempla. Nam post Egeum, Zachariam, & Ma-
 lachiam, prophetiam & miracula desiderata esse, illa obmurmurantium à
 Psal. 79. Vate inducta oratio indicat: Signa nostra non vidimus, iam non est Pro-
 34. pheta, & nos non cognoscet amplius. Oportuit autem Christi hominum res
 mutaturi, atque in melius nouaturi auctoritatem, maximo & copiosissimo
 prophetiae vsu, atq; miraculorum frequenti spectaculo confirmatā, orbi pro-
 35. bari. S. S. E. Et erit post hac, effundam spiritum meum super omnem car-
 36. nem, & prophetabunt filij vestri, & filiae vestrae, & senes vestri somnia
 37. somniabunt, & iuuenes vestri visiones videbūt. Sed & super seruos meos
 38. & ancillas effundam spiritum meum, & dabo prodigium in caelo & in ter-
 39. ra, & c. Igitur postquam Isaias superioribus notationibus Christi propheti-
 cum munus & legationem satis aperte indicauerat, eiusdem in signis, mi-
 raculis, & prodigiis edendis facultatem hac sexta notatione innuit, osten-
 ditq; maximam & efficacissimam Euangelij vim in eos qui salui fierent,
 & in eos qui perirent. Etenim Euangelij allati in hominibus euentum pro-
 batione audientium animorum habita, bifariam spectandum fore, specta-
 tumq; denique esse, iam aliās persapē docuimus; iis quidem, qui crederent
 & obedirent salutarem; iis verò qui repugnarent & repellerent, pernitio-
 sum. Eius autem rei exempla non armis, non hominum copiis, verū ipsa
 spiritus vi & efficacia edenda esse, propheta praecinebat.

Et percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum in-
 terficiet impium.

VIRGA oris Christi, & spiritum labiorum, verbum Euangelij Iesu
 40. Christi Propheta appellat; quod tanta virtute polleret, ut auditum & ac-
 ceptum, salutem, repulsam verò exitium hominibus parere posset, non vno
 tantum exterioris efficientiae exemplo confirmatum fuit, cuiusmodi fuere
 in minoribus (non tamen significationis mysterio carentibus) rebus. Ficus
 Mat. 11. arboris arefactio illo tantum verbo inducta: iam non amplius in aeternum
 41. ex requiescunt fructum manducet. & in hominibus puniendis grauisissimus
 Aa. 5. ille Anania & Saphira castus Euangelico ministro reprehendente, interue-
 niens; & multa alia, quae in Christi & Apostolorum historis euangelica
 42. efficacitatis commemorantur argumenta: quibus & Christi auctoritas ex
 prophetia & miraculorum aperliissimis rationibus ostenditur: qui de vtro-
 43. que hoc genere illud infidelibus & contumacibus Iudaeis obiebat: Si non
 44. venissem, & locutus es non fuissim, & opera non fecissem quae nemo alius
 fecit,

fecit, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de pec-
 cato suo. Septimum veri Christi insigne, eiusq; virtutis & dignitatis co-
 gnoscenda vestigium pacis, & concordiae facultate & vsu spectando, Pro-
 pheta indicauit: neque enim inter Deum & homines tantum, sed inter ho-
 mines etiam ipsos pacem compositurus erat Christus. S. S. E. Et vocabitur
 Iai. 9. nomen eius Admirabilis cōsiliarius, Deus fortis, Pater futuri seculi, Prin-
 45. ceptus pacis. Bellorum autem inter homines gerendorū altera ex duabus cau-
 46. sis, vel vtraque simul esse solet, aut alienarum appetitio rerū, aut prada cu-
 piditas, cuiusmodi genus antiquos olim bellatores exercuit, aut nominis &
 potentiae sibi comparanda auiditas, sicut de primo illo post diluuiū bellorum
 auctore scriptum est: Porro Chus genuit Nimrod, ipse cepit esse potens in
 Gen. 10. terra, & erat robustus venator coram Domino. Vel etiam variorum, & se-
 47. cum pugnantium religionū, & disciplinarum studium. S. S. E. Venite, &
 Psal. 82. disperdamus eos de gente, & non memoratur nomen Isrāel ultra: quoniam
 48. cogitauerunt vnanimiter: simul aduersum te testamentum disposuerūt ta-
 49. bernacula Idumaeorum & Ismaelite. Moab, & Agareni, Gebal, & Am-
 50. mon, & Amalich: Alienigena cum habitantibus Tyrum. Vtramq; autem
 causam Christi doctrina Euangelio & virtute praescissum iri, Propheta no-
 ster praedixit; idque duplici nomine & ratione inducta: altera iustitia &
 aequitatis cultu, altera verò fidei, religionis, atq; disciplinae eiusdem concor-
 dia & studio. Namq; iustitia munus est, omnē iniuriam arce, ius suum,
 resq; omnes unicuique tueri & conseruare: fidei verò & religionis vera
 argumentum est, idem sapere, idemq; velle, id ipsum posse, id ipsum sentire
 in Deo. Ex quibus rebus magna cum primis concordia, & admirabilis qua-
 dam charitas oritur. Hanc autē notationem subiuncta oratione Propheta
 indicauit: Et erit iustitia cingulum lumborum eius: & fides cin-
 ctorium renū eius.

CINGVLVM ad gerendas expediendasq; res, quod membrorum vi-
 res coniungere, confirmareq; possit, adhiberi solet: quamobrem iter facien-
 tibus, pugnam capeissentibus, ad aliosq; labores subeundos paratis lūborum
 Luca 12. cinctura, & compressio cōuenit. vnde illud scriptum est: Sint lumbi vestri
 Prou. 24. praecincti. &, Accinxit fortitudine lumbos suos, & roborauit brachium
 suum. Ita fit, ut lumborum praecinctura expeditionem & studiū significet.
 51. Ex qua re huius loci explicatio peienda est: videlicet, iustitia, & vera fidei
 52. studium Christo ad certum, proprium, coniunctumq; fore, ut id praecipue
 agendum, intendendum, & curandum sit, quemadmodum hac duo aeter-
 na & pia pacis fundamenta in hominum mentibus quā solidissimē ia-
 ciantur; ut nemo qui se Christi discipulum profiteatur, alterum laedat, iniu-
 ria ut afficiat; nemo in vera & solida fidei rationibus diuersum ab altero,
 & à veritate ipsa sapiat, aut sentiat; ut de Christianis illis, qui prima Chri-
 stianae virtutis exempla protulere, scriptum est: Multitudinis credentium
 53. erat cor vnum, & anima vna; neque quisquam eorum quae possidebat, dice-
 54. bat

Psal. 71.

bat aliquid esse suum: tantum abest ut aliena appeteret. Hæc igitur perpetua pacis fundamenta Christo, pacis auctore, iacienda Vates præcinebat: Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam. Iudicabit pauperes populi, & filios faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem: & orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis, donec auferatur Luna. Quod verò unius fidei professionem spectat, sic etiam à Prophetis prædictum est: Zach. 14. In die illo erit Deus vnus, & erit nomen eius vnū: hoc autem ipsum in illo celeberrimo genethliaco carmine à celestibus spiritibus de Iesu Christo prædicatum legimus: Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, & c. Atque huius optandæ, admirandæq; pacis imaginem pulcherrima significatione Iſaias noster descripsit, inductis variis generis animantibus, quibus cum nulla secundum naturam antea societas intercesserit, maximam concordiam securitatemque futuram promittat.

Zach. 14.

Lucz 2.

Habitabit lupo cum agno, & pardus cum hædo accubabit: vitulus, & leo, & ovis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos. Vitulus & vrsus pascentur: simul requiescent catuli eorum: & leo quasi bos comedet paleas.

HORVM generum atque nominum manifesta significatio est, quorum altera pars potentia, ferocitate; altera imbecillitate, simplicitate, innocentiaq; definitur. Nusquam verò imbecillitas, & innocentia à potentia impetu & sauitia tuta est, nisi ubi Christi doctrina præcipue viget atq; exercetur. Varia autem nocendi genera variis animantium nominibus indicata sunt. Lupus enim sauitia, calliditate, & immanitate; Pardus impetu, & crudelitate; Leo fortitudine; Vrsus viribus & robore, cum bruto quodam ingenio coniunctis pollet. Contra verò, Agnus simplicitate summa, Hædus verò infirmitate, Vitulus teneritudine tenetur: vtriusque autem & nocentium ferarum, & imbecillium animantium generis catuli alteri propter ætatis inscitiam, & periculorum imperitiam petulantiores, alteri verò simpliciores, & magis imbecilli sunt: atq; ideo fortiores, imbecillioribus magis infesti. Summam autem pacem & securitatem inter potentes & infirmos, ex Christi doctrina orituram, hæc animantium appellatio significauit; nullamq; fore tam exiguam & tenuem vitæ sortem, qua vel fortissimus quisque contentus non sit; seseq; ab inferenda iniuria & vi contineat. Hoc est quod dixit: & leo quasi bos paleas comedet. Nulla enim iuxta naturam definitionem imagine aptius, & explicatius ferarum lenitas & mansuetudo indicari potuit, quam ut ferarum fortissimæ leoni paleæ cibis commodus & gratus fore diceretur. Siquidem herbarum & palea victus ferarum animantium genera à lenioribus & innocentioribus ad eò latè separat, ut quæcumque carnibus alantur animantes, eo ipso carniū usu feritatem & crudelitatem induere, & retinere, rapina atq; cæde viuere videantur. Contra verò, quæ feno aut fructibus, simplicioreq; pastu viuunt, omnino innocentes, & crudelitatis expertes cognoscantur: idq; tam in quadrupedum, quam

quàm in volatiliū natura obseruatum est. Ad eò autem carniū esus crudelitatem parit atq; alit, ut hanc rationem cogitasse Deus nobis videatur, cum permissio hominibus carniū esu à cæde & humano sanguine abstinere præcipiebat: Excepto, inquit, quod carnem cum sanguine non comedetis: sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum, de manu hominis, de manu viri, & de manu fratris eius. Illud verò: Et puer paruulus minabit eos. Elegantem significationem habet obedientiæ & sinceritatis ex Euangelij doctrina oriuræ. Quod omnium tam potentiorum, quam imbecilliorum hominum ordines Euangelij præceptis & institutis à simplici & innocentissimo ministro (quales Apostolicum munus exigit) prædicatis obtemperaturi essent. Omnis autem hæc rerum descriptio manifestam pacem & securitatem, atq; admirandam felicitatem indicat; iis animantiū nominibus inductis, quæ, cum vulgò nocentissimæ habeantur, tamen innocentes omnino fore confirmantur. Namque hoc modo veteres felicitatem canere, & depingere consueuerunt, ut:

Ipsa lacte domum referent distenta capella

Vbera, nec magnos metuent armenta leones.

Occidet & serpens, & fallax herba veneni

Occidet, Assyrium vulgo nascetur Amomum.

Atque hæc ratio non modo ad ceteras animantes, quæ feritatis vim expriment, sed ad serpentium usque nocentissimum genus à Propheta producitur; quorum venenata natura nihil omnino Christi discipulis nocitura esse cæbatur. Et delectabitur infans ab vberè super foramine aspidis: & in cauernam reguli qui ablactatus fuerit, manum suam mittet.

INNOCENTIÆ & sinceritatis viam tutissimam cultoribus suis fore Propheta prædicit; ita ut qui infantium more Christi disciplinam susceperint, nullius malitiæ, aut nequitie hominum maleuorū insidias metuant, sed omnino securi, contemnant omnia eiusmodi venena, quibus maligni homines infestare, & ledere alios solent. Scimus horum venenatorum nominibus homines malos & peruersos, terrena sapientes, & ad nocendum promptos significari: quorum genus in Sacris libris, Viperarum genimina dicuntur. Paerorum verò & infantium nomine simplicissimi & candidissimi Christi discipuli indicantur: qui, ut regno calorū apti sint, ab omni malitia, superbia & contentione alieni, infantium more simplicissime viuunt, seseq; regendos & ducendos, Deo totos tradunt. Taliū est enim regnum calorū. Cuiusmodi innocentem simplicitatis infantiam diuinus ille Psaltes profitebatur: Domine non est exaltatum cor meum, nec elati sunt oculi mei, nec ambulauit in magnis, nec in mirabilibus super me: si non humiliter sentiebam, sed exaltaui animam meam, sicut ablactatus est super matre sua, ita retributio in anima mea. Atq; in Euangelica quidem felicitatis partibus definiendis ratio omnis mystice, ut hæcenus adnotauimus, exponenda est: ita tamen ut simpliciter atq; ex verborum ipsorum significatione

Gen. 9.

Gen. 9.

Mat. 4.

Psal. 130.

tione non inconcinnè interdum exponatur. Etenim plurima miracula publicè inter homines in externarum & sensibilibus rerum genere edenda à Christo fore, & edita esse, tum Prophetarum vaticinati, tum Evangelistæ etiam testati sunt: ut videlicet corporearum, atque manifestarum mutationibus rerum occultæ mentium animorumq; renouationes, velut signis quibusdam certissimis ostenderentur. Ex quo genere illa sunt: Deus ipse veniet, & saluabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. & Verè languores nostros ipse portauit, & infirmitates nostras accepit. Huiusmodi namq; loca ad vtrumque, & simplicem, & arcanam significationem, ab Evangelistis referuntur: & illud etiam huius rei apertissimum exemplum est: *Vi sciatis quòd Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata: tunc ait paralitico: Surge, tolle lectum tuum, & ambula.* Ad hunc ergo modum huius loci sententiam expositam volumus: afferentes non modò arcanam animorum humanorum mutationem Euangelij Christi virtute faciendam, sed etiam magnam admirandamq; rerum aliarum erga eos qui Euangelio credituri essent, temperamentum esse futurum: ita ut nullam earum quæ nocere aliàs atq; obesse solent, rerum, infestam & perniciosam illam vim in sanctos & innocentes, atq; puros Christi discipulos, hoc est, in parulos illos pueros, experiri efficacè possit: idq; Evangelicæ virtutis, & renouationis obseruandum quoque signum datum sit. S. S. E. Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo demonia eiciant, linguis loquentur nouis, serpentes tollent, & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit, & c. Atq; ita qui de ferarum lenitate, corde, simplicissima animantium securitate, ab Isaia hoc in loco prædicta sunt, ad vtramq; definitionis rationem, hoc est, ad hominum securitatem & pacem cum primis, deinde verò ad ipsas etiam ferarum naturas referri oportere dicimus: sic tamen, ut posterius hoc genus prioris signi esse interpretemur. de viroq; autem genere subiunctum est: Non nocebunt, & non occident in mote sancto meo, quia repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. Omnem latè patentis Ecclesiæ ditionem, montem sanctum suum appellat Deus: in qua magnam securitatem fore promittit, atq; omni nocumento & offensione carentem societatem: quandoquidem potentibus & superbis omnium morum feritas, omnis barbara immanitas propter Euangelij obedientiam deponenda esse dicitur; ne quis cui vllò modo aut nocere, aut infestus esse arguatur. Huius autem felicissima pacis causam, cognitionem Domini fore confirmat: qua qui præditi sunt, lenitate, mansuetudine, atque morum facilitate plurimum commendantur: benignus enim & lenissimus ille cognitionis Domini spiritus est: Discite (inquit Christus) à me, quia mitis sum, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Quicq; hoc spiritu Dei aguntur, filij Dei sunt, & Deum cognoscunt. Non possumus breuibus commentarij modis huius mysterij rationem explicare pro rei dignitate & amplitudine: sed ne nihil tamen de tantis, tamq; hominum ge-
neri

nerij utilissimis sacramentis dicamus, illud indicare possumus: Maximam animis hominum renouationem cum vera hac Dei cognitione afferrì. Atq; hanc cognitionem Dei illam esse, de qua Christus dicebat: Hæc est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Christum. Neque verò ad futuram seculi felicitatem tantum, sed ad præsentis etiam vitæ renouationem huiusmodi Dei cognitio referenda est. De qua nos suo loco plura admirandaq; ab ipso bonorum omnium auctore deducti, dicere cupimus & speramus. Illud autem hoc loco animaduertendum est, Prophetam in huiusmodi causa reddenda, recto quodam orationis genere non sine adnotatione fuisse vsus, hoc modo Hebræicè ad verbum: Quia repleta est terra, scire Dominum, sicut aqua mare operientes. In finitimo ob eam rem vates vsus est, quòd certam, constantem, atq; actu ipso exercitam Dei notitiam, & cognitionem significare vellet in Ecclesia Christi futuram, Spiritu sancto accepto, cuius virtute ij qui crederent, & obedirent Euangelio, baptizandi erant in sanctificationem. S. S. E. Ego vos baptizo tantum in aqua in pœnitentiam, qui autem post me venturus est, fortior me est, cuius ego non sum dignus calceamenta portare, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni: cuius ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam. Fuerat quidem olim: Dei notitia & cognitio in orbe, sed non ea quæ terram, hoc est, naturam hominum perfunderet, ut penitus repletâ obtegeret, & velaret: perinde atq; terrarum illa pars, quæ salsa, sterilis, atque humanis vsibus inepta erat, aquis maris obiecta, nò terræ faciem, sed aquarum continentem, & equabilem copiam, eamq; virtus animantibus & rebus alendis idoneam, & fecundissimam obtendit; qualem post Christus Ecclesiam suam diligens præbuit, ut illam sanctificaret, mundans eam lauacro aqua in verbo, ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed ut sit sancta & immaculata. Quoniam verò hæc omnia ex diuina misericordiæ dono hominum natura præstanda erant; utpote quæ ad felicitatem illam admirandam, cognoscendi Dominum referebantur: ob eam rem nomen illud sanctissimum ab Isaia commodè & significanter appellatum est. Cuius interpretandi rationem præcipuam ex misericordiæ locis & definitionibus petendâ esse, iam aliàs per sepe docuimus. Huius enim nominis perfecta cognitio nò modò primis illis mundi seculis, sed etiam Abrahæ, Isaac, & Iacobi temporibus desiderata fuit; atque tum demum proferrì & ostendi cœpta, cum Israëliticum populum de Aegyptiaca seruitute Deus liberauit: quòd illa liberatio huius publicæ salutis à Christo in orbem afferenda, illustrissima & significantissima imago, & umbra quadam exactissima esset. S. S. E. Ego Dominus qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis: Pœpigiq; fœdus cum eis, ut darem eis terram Chanaan, terram peregrinationis eorum, in qua fuerunt aduenæ. Ego audiui gemitum filiorum Israël, quo Aegyptij oppres-
serunt

33 serunt eos; & recordatus sum pacti mei: ideo dic filiis Israël: Ego educam
 34 vos de ergastulo Aegyptiorum, & eruam de seruitute, ac redimam in bra-
 35 chio excelso, & iudicis magnis: & assumam vos mihi in populum, & ero
 36 vester Deus, & scietis quod ego sum Dominus Deus vester, qui eduxerim
 37 vos de ergastulo Aegyptiorum, & induxerim vos in terram super quam le-
 38 uauit manum meam: ut darem eam Abraham, Isaac, & Iacob: dabog̃ illam
 39 possidendam vobis, ego Dominus. Huius loci ad animorum salutem relati,
 40 expositionem quicumque cognouerit, facile coniectare poterit mentem Isaia
 41 in hoc versu: Quia repleta est terra cognoscere Dominum, sicut aqua ops-
 42 rientes mare. Ex hac autem Propheta sententia docemur, insidius, iniuriis
 malaq̃, omnia quibus homines ab hominibus infestantur, ex huius cogni-
 tionis defectu oriri, atq̃, ad eò eos, qui verè Dominum cognouerint à nocen-
 di vsu & studio longissimè esse alienos: simplicitatem præterea Christia-
 nam innocentem pariter, & periculorum omnium, quæ corpori accidere pos-
 sint, contemnentem esse: quam profectò rationem omnem diuinus Psalter
 in illo arcano hymno, quem diei sabbathi non sine mysterio inscripsit, signi-
 ficantissimè persecutus est: Bonum est confiteri Domino, & psallere nomi-
 ni suo altissimè. Ad annuntiandum manè misericordiam tuam, & veri-
 tatem tuam per noctem: quia delectasti me Domine in factura tua, & in
 operibus manuum tuarum exultabo. In decachordo psalterio cum cantico in
 ciithara. Quàm magnificata sunt opera tua Domine, nimis profunde facta
 sunt cogitationes tuæ. Vir insipiens non cognosceat, & stultus non intelliget
 hæc. Cum exorti fuerint peccatores sicut fœp̃um, & apparuerint omnes qui
 operantur iniquitatem. Vt intereant in seculū seculi, tu autem altissimus in
 æternū Dñe. Quoniã ecce inimici tui Dñe, quoniã ecce inimici tui peribunt,
 & dispergetur omnes qui operantur iniquitatē, & c. Quæ omnia hæc admi-
 randū sabbathismū spectant, qui populo Dei relictus est. Hac igitur breuis
 expositio est illius sententiæ. Dñi; quæ terrā repleturā ab Isaia prædicebatur.
 de qua S. E. Dabo legem meam in visceribus eorū, & in corde eorū scribam
 eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum, & non docebit ul-
 tra vir proximum suū, & vir fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum.
 Omnes enim cognoscent me, à minimo eorum vsque ad maximum, ait Do-
 minus: quia propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor
 amplius. His autem quæ explicata iam nobis fuere, octauam notationem
 Isaia addit in verò Messia obseruandam: quam in Christo Iesu omnino
 spectatam fuisse noui Testamenti historia, & libri, & omnium orbis ter-
 rarum nationes confirmant. Ea autem fuit gentium ad Christianam disci-
 plinam vocatio, quam Propheta omnes ab initio vsque indicauerūt. Siqui-
 dem senex ille, dum mortis iam vicinus, & futura tempora animo præui-
 dens describeret, illud de Christo exposuit: Et ipse erit expectatio gentium:
 noster verò Isaia superius dixerat. Et iudicabit gentes, & arguet populos
 multos. Idem etiam inferius ait: Et legem eius in sula expectabunt. De ea-
 dem

Psal. 91.

Heb. 4.

Ierem. 31.

Gen. 49.

Isaia 2.

Isaia 41.

dem quoque re Sophonias dixit: Quia tunc reddet populis labium electum,
 ut inuocent omnes in nomine Domini, & seruiant ei humero uno ultra
 flumina Aethyopia. Inde supplices mei filij disperforū meorū deferent mu-
 nus mihi. Hanc autem notationem illustri orationis figura Isaia hoc loco
 exposuit, ostenditq̃ gentium omnium nationes Christi doctrinā secuturas,
 eius demq̃ regnū atq̃ imperiū obseruaturas esse: id verò non bellorum &
 crudelitatis vi, sed diuina cunctisq̃ lenitate, pacis & quietis à Christo affe-
 rende, virtute efficiendum esse ait. huius autē notationis illa descriptio est:

In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes
 deprecabuntur, & erit sepulchrum eius gloriosum.

QVEM AD MODVM ij, qui militiam colunt, certa signa & vexilla
 prospicere sequiq̃, solent, & singula partes propria habent, ad quæ conueni-
 re debent: sic omnis orbis nationes vnum elatum & constitutum signum,
 quod intueantur, quodq̃, sequantur habitura esse, à Vate prædicantur, idq̃
 signum Christus fore dicitur à Deo omni orbi constituendum: qui nūc ideo
 radix Iesse appellatur, qui antea virga de radice Iesse appellatus fuerat, quod
 ex singulari quadam simplicitate & unitate, ad innumeram sobolē & mul-
 titudinem, populum à se propagatum, in æternum conseruaturus erat. Ete-
 nim ut ex vno Adamo, totius hominum generis soboles secundum carnem
 propagata est, nomēque ipsum vnā cum progenie conseruatum durat; sic
 ex vno Christo nouæ regenerationis, & futuri seculi patre, omnis nouarū
 creaturarum innumerabilis copia iuxta spiritum gignenda, producēda, atq̃
 dilatanda, perpetuoq̃ conseruanda fuit. Atq̃, ut ex Iesse vnus, isq̃ minimus,
 in speciem surculus Dauid productus, omnem Iudeorum, regum sobolem
 propagauit; sic etiam Christus initio in speciem humillimus & singularis,
 regnum suum in æterna secula multis hominibus communicatū constituuit,
 & stabiliuit. Hoc igitur propositum & constitutum à Deo signum, nō mo-
 do Israëlita secundum carnem, sed gentes etiam alia, quæ Babylonica con-
 fusionis tempestate in varia loca & studia diducta disperseq̃ fuerāt, vni-
 cum prospicientes, secuturæ sunt. Ipsum gentes deprecabuntur. Ipsum,
 inquit, venerata querent, optabuntq̃ sibi. Hebraicum verbum est DARAS,
 quod querere, & sequi propriè significat, estq̃, aptum verbum nomini SIG-
 NVM, quo ex translatione Propheta vsus est, sicut apud Latinos verbum,
 Sequi, autē cum signo coniungitur. Illud verò huic sententiæ subiunctū est:
 & erit sepulchrum eius gloriosum. Si ita ut Latine est exponatur, faci-
 lem explicationem habet: Christi sepulchrum gloriosum & celebre propter
 ea futurum; quod & mortis pro hominum salute suscipia, & admiranda
 resurrectionis propter eorundem sanctificationem, ab eodem victore &
 triumphatore repetita, argumentum & testimonium præberet. Atque hoc
 modo & mortem, & resurrectionem Christi hac interpretatio indicat. Si
 verò locum ex Hebraica lectioe explicare placeat, illa nobis metaphora ab
 initio usurpata, urgenda potius fuerit, atque eo modo elegans totius sen-
 tentiæ

Soph. 3.

"

"

gentia ratio exponetur. Habet autem Hebraicum exemplar: Eterit MEN-VHHATHO CHABOD. Quod ad verbum sonat, & erit quies eius gloria. Graeci interpretes ita vertunt: & erit requies eius honor. Estque huius loci illa explicatio: Gloriam illam & amplitudinem atque imperium in omnes gentes, non bellis & cadibus atque humanarum rerum perturbatione, ut aliis gentium imperatoribus contigit, sed pace, quiete, tranquillitate, atque quodam lenitatis usu constare: ceteris enim summis ducibus gloria, rebus per vim & arma gestis, & perturbatis confusisque aliorum hominum regnis ac ditio-nibus parari solet, eaque res triumphum causa expeti videtur. At vero Christus auctor & Princeps pacis, paupertatis magister, ambitionis osor, lenitatis & modestiae princeps summus, nullis alienis rebus, aut vita insidiatur, sed saluti, quieti, tranquillitatique omnium consulit: atque hac ratione omnium animos gentium sibi conciliat, nullo bello indito, sed pace & misericordia Dei omnibus nationibus, quae Euangelio obedierint, proposita. Atque hunc locum de Christo aperte in hanc sententiam Paulus exposuit: Dico autem

Rom. 15.
 33 Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum. Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in gentibus Domine, & nomini tuo cantabo. & iterum dicit: Latamini gentes cum plebe eius. & iterum: Laudate omnes gentes Dominum, & magnificate eum omnes populi. & iterum Isaias ait: Et erit radix Iesse, & qui exurget regere gentes, in eum gentes sperabunt, hac Paulus. Chaldaeus vero Paraphrastes non adeo his dissentanea scripsit: quem interpretes nostri, ut sapere alias consuevit, in exponendo secutus videtur. Et erit locus habitaculi eius in honore. Ex loco habitaculi Chaldaice reddito, & ex quiete Hebraice scripta à nostro interprete sepulchrum constructum fuisse arbitramur. Illa vero non loco observanda notatio quae ab Isaiam indicata est, longiores paulo explicatus habet: quibus dum studemus, virtutis efficientiaque Christi gravissima argumenta observamus. & Iudeorum aduersus Christianam veritatem frigidam ieiuniamque calumnias coercemus: cuius aperta, & diligenter explicata ratio, ad omnem argumentandi usum idoneam suppeditabit materiam. Est igitur notatio hac de vocatione, redemptione, & salute Israelitarum exponenda: quam post vocatas admissas, & in Ecclesiam Christianam receptas gentes expectandum esse, & Propheta omnes, & Christus, & Apostoli praedixerunt. Quamquam enim nascentis Ecclesiae initio multi ex Iudaeis & Israelitis, Euangelio audito credentes, Christiana salutis, & regni caelorum participes testesque fuerint, neque id solum illis, qui in Iudaea regione, sed multis etiam ex eis qui dispersi fuerant, contigit; ut Apostolorum acta Epistolaeque docent: illa tamen absoluta, perfecta, communisque omnium reliquiarum, Israel restitutio & salus iam diu expectatur, quoad plenitudo gentium admissa introductaque in regnum fuerit. S. S. E. Nolo enim vos

Rom. 12.
 33 ignorare fratres mysterium hoc (ut non sitis vobismetipsis sapientes) quod

cecitas

cecitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret. S. S. E. Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem Iacob; & hoc illis à me testamentum, cum abstulero peccata eorum. Atque de hoc integro & absoluto omnibus Israëlitis reliquiis, liberationis ac salutis diuinitus praestando munere, non autem de Iudaeis ex Babylone reducendis, ab Isaiam hoc in loco agi, ipsa tantum simplici verborum expositione, & rerum inter se collatione cognoscemus.

Et erit in die illa: adiiciet Dominus secundò manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Aegypto, & à Phetros, & ab Aethiopia, & ab Aelam, & à Senaar, & ab Aemath, & ab insulis maris.

HANC rem ut certissimam, & diuino consilio decretam expectari oportere Propheta indicat, illa oratione usus: Et erit, illud verò ad temporis rationem obseruandam additum est, in die illa. Totum tempus humana salutis à Christo allata, vnius diei nomine Propheta definiunt: quod tempus acceptabile, & salutis diem Apostolus interpretatur. At verò rerum ipsarum series, & consequentia certa ratione distincta & praedicta, cum primis fuerint obseruanda: ut quòd vocationem gentium Israelitarum restitutioni & collectioni Propheta & Apostoli dicendi, etiam ordine praepositam indicatamque voluerint: namque proxima quae praecessit notatio, ad cooptandas in Ecclesia gentes pertinebat; quam rem Israelitarum salus deinde consecutura esse dicitur. atque de temporum serie hac indicasse sat fuerit. Iam rem ipsam, verba explicantes, obseruemus: atque hunc locum de Babylonica reductione non posse exponi, multa ut affirmemus nos argumenta cogunt. Cum primis autem quòd hic de perfecta & absoluta redemptione, & liberatione agitur, cuiusmodi nomen Babylonica illa reductio nunquam obtinuit, sed visitatio tantum appellata est. S. S. E. Hac dicit Dominus: Cum caeperint impleri in Babylone septuaginta anni, visitabo vos; & suscitabo super vos verbum meum bonum, & reducam vos ad locum istum. Visitationem itaque & reductionem illam potius quam salutem & liberationem dici conueniat: cum tamen hanc, de qua Isaiam nunc sermo est, liberationem & salutem, redemptionemque ad Aegyptiacam antiquam imaginem referendam, longè tamen praestantissimam definiri oporteat; quippe quam Propheta verbo redemptionem, acquisitionem, & possessionem significante appellat. Ad possidendum residuum populi tui. Verbum CANAH, emere, redimere, acquirere, vendicare, iurisque sui facere, proprie significat. Cuiusmodi ius in eundem populum sibi Deus per Prophetam vendicabat: Numquid non ipse est pater tuus qui possedit te? & illud: Cognouit bos possessorem suum, Israël me non cognouit, &c. Itaque veram ex alieno dominio, exseruitute liberationem, & redemptionem erga populi sui reliquias facturum se Deus pollicetur. Atque hoc unum primum, idque satis insigne discrimen veriusque rei est. Illud etiam secundum quod indicatur hac oratione:

m 3

Adii-

Adiiciet Dominus secundò manum suam. Quatuor verbis, quatuor in signes annotantur significationes: namque Domini nomen appellatum, rem ad magna misericordie & promissionis rationes explicandas spectare indicat. Deinde verbū, adiiciet, non modò numeri, sed magnitudinis etiam augmentum ex Hebraico vocabulo, IOSSEPH, significat: ita ut res denuò maximā, cum amplificatione gerenda, atq; ideo multo præstantior admirabiliorq; intelligatur. Præterea vox secūdo Hebraicè SENITH, repetitionem exemplūq; renouatū, verūm præclariū & magnificentiū, maioriq; studio atq; molimine editum significat: quam si ex vi ipsa vertamus, duplicatò dicere non ineptè possumus. Atque hoc modo duplex opus hoc factū esse indicabatur à Propheta: qui liberationem ex Ægypto, quamuis magnam, illustremq; cognosceret, tamen cum hac collatam simplicè fuisse existimabat. Hanc verò non solūm rei ipsius gerēte magnitudine & dignitate, sed subiecto etiam duplicem fore aiebat: utpote quam ad animorum corporūque salutem pertinere intelligeret; cum illam corporum tantūm libertate desinitam cognosceret. Porro quid vates sentire vellet, illo ultimo nomine indicatur apertissimè, manum suā: namq; manus Domini rei cuiuspiam apparatus victoria, potentia, triumphoq; maximo gerendæ significationem obtinet: neque vñquam de leui aliqua liberatione aut restitutione dicitur, sed de grauissima & illustrissima rerum vendicatione, in qua diuina virtus & potentia expectatissimis exemplis ostendatur: ideoq; propriè ad Ægyptiacam liberationem significandam usurpatur. S. S. E. Ego scio, quòd non dimittet vos rex Ægypti ut eatis, nisi per manum validam: extendamq; manum meam, & percutiam Ægyptum in cunctis mirabilibus meis, quæ facturus sum in medio eorum: post hoc dimittet vos. & iterum: Et viderunt Ægyptios mortuos super littus maris, & manum magnam quam exercuerat Dominus contra eos: Sitigitur huius loci quem exponimus, breuis & paraphrastica explicatio hæc:

Et erit in die illa: addet amplius Dominus misericordia & veritate præstantissimus, repetito & duplicato exemplo, virtutem efficacitatemq; suam, ad redimendum reliquias populi sui.

ATQVE hac oratio manifestè ostendit, nec Babylonicam restitutionem, nec aliquam corporalem tantūm libertatem, ut Iudei hallucinati interpretantur, in hoc loco describi, sed veram, absolutam, & perfectam cum corporum, tum maximè animorum salutem & redemptionem (qualem Christus morte & resurrectione sua effecit:) quæ nō ad Iudeorum modò gentē, sed ad omnes tribuum omnium olim à Salmanaasare dispersarum reliquias pertinebat; ita omnibus communem, atq; illa corporalis ab Ægyptiaca seruitute liberatio communis omnibus Israëlitis fuerat. Quamquam autem illius victorie & liberationis, quam Christus rubrum & sanguineū mortis sue mare pertransiens, orbi peperit, multi ex Iudeis, & cæteris Israëlitis illo tempore participes (ut iam diximus) extiterint; non tamen eius virtu-

tem

tem omnes experti sunt: quoniam multi ex illis non crediderunt, & in incredulitate ac perfidia permanentes, miserrimam corporum & animorum seruitutem sua culpa serunt: quoad gentium introducta plenitudine, diuina misericordia, & promissorum Patribus antiquis factorum efficacitatem suo magno bono sentiant; & manū illam validam, qua Deus per Christum, filium, legatum, interpretemq; suum, uniuersum orbem à tyrannide illa grauissima & molestissima inferni Pharaonis & Ægyptiorū, hoc est, peccatorum eripuit, sua etiam ipsorum libertate agnoscant. Tum verò cætera descriptionis partes nostram expositionem abundè satis illustrant: omnibus illis nationibus indicatis, apud quas Israëlitarū omnium dispersa tribus comorata ac detenta fuere. Residuum populi, quod relinquetur: Non omnes Israëlitas liberandos esse dicit; sed eos, qui relictī illo tempore fuerint: quos, quia vocatos Euangelio credituros esse cognoscebat, residuum populi sui appellauit. Neque enim omnes qui secundum carnem Israëlita dicuntur, populus Dei sunt, sed ij tantūm qui Israëlitis fidem imitantur: ceteri, quamquam vocati, à populi nomine, dignitate, & communicatione abdicati reiectiq; sunt. S. S. E. Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno calorū, filij autem regni eicientur in tenebras exteriores. Nationū verò apud quas Israëlita ex illa prima dispersione detenti fuerunt, nomina, ex Chaldaeo Paraphraste interpretari satis hoc loco fuerit, nobis aliās in geographicis nostris, & in aliis quoque commentariorum locis plenius exposita. sic autem Chaldeus habet: De Assuria, de Ægypto, de Bathioz, & de India, & de Ghelam, & de Babel, & de Hhamath, & de insulis maris. Hhamath, Syriam Damasci, Insulas maris, Graciam, Germaniam, & Galiliam, Italiam, Hispaniam, interpretamur: cæteris autem notis, ob quas Ægyptiacalibertas Babylonicæ restitutioni dissimillima censetur, illa quoque adduntur, quòd ex Ægypto omnes Israëlitis filij, quotquot supererant, educti sunt; ex Babylone verò, tantūm Iudei & Beniaminitæ, neque ij tamen omnes in patriam remigrare. Præterea qui ex Ægypto educti sunt, seruitutis conditionem veralibertate mutauerunt: ut essent in populū Dei, nulli extero regi vel tyranno addicti. Qui verò Babylone redierunt Ierosolymam, nunc Persis & Medis, nunc Grecis ac tandem Romanis seruerunt perpetuò, quam diu secundum templum durauit. Item ex Ægypto eductis, illa maxima & illustrissima atque vtilissima diuinorum signorum comoditas & usus Dei beneficio constitit: Arca testamenti, maiestatis inhabitantis propheta, Spiritus sancti Vrim & Thumim, & ignis caelestis: quæ omnia secundi templi tempore Babylone reductis, desiderata sunt. His illud etiam maximi momenti accedit, quòd Ægyptiacam libertatem illustrissima, & omni populo spectatissima signa ac miracula, & præcessere, & consecuta sunt: qualia in Babylonica visitatione nulla legimus extitisse. Deum post Ægyptiacam salutem rerum gerendarum & gubernandarum summa

Mat.

te

cc

summa penes Iudaeorū tribum fuit, antequā reges constituerentur: atq; illis constitutis, regni ius & usus perpetuò in Davidis familia vsque ad transmigrationem permanfit. At vero Babylone reducti, nullum ex Davidis domo, aut ex Iuda tribu regem habuere. Hac igitur omnia manifestè arguūt, & ostendunt quantum interfit inter Babylonicam visitationem, & Aegyptiacam liberationē, qua populus omnis à miserrima seruitute, ad illustrem liberamq; conditionem diuino beneficio traductus est. Hanc autem emptio- nem, salutem, redemptionem, & liberationem sermo sacer appellat, cuius instar, multis tamen amplius, auctius, & illustrius liberatio illa, de qua nunc Propheta disserit, habitura fuit, veniente in terras Dei Filio Iesu Christo, qui humanum genus (cuius pars Israëlita sunt) à miserrima mor- tis & peccati diaboliq; seruitute (cui per totam vitam obnoxium fuisse dicitur) liberaret. Atq; omnium illorum argumentorum quae ad vitam & pietatem pertinent, vsu spiritali & perfecto auget; regnumq; ipsum in domo David constitutum & confirmatū, in perpetua aeternitatis secula propagaret. S. S. E. Viri Israëlita audite verba haec: Iesum Nazarenum, virum approbatum à Deo in vobis, virtutibus, & prodigiis, & signis quae fecit

AG. 2.

Deus per illū in medio vestri, sicut & vos scitis, & cetera quae in illa my- steriorum plena concione populo Diuus Petrus ostendens, probauit: cuius ille Epilogus est: Certissimè sciat ergo omnis domus Israël, quia Dominum eum & Christum fecit Deus hunc Iesum, quem vos crucifixistis. & paulo post: Pœnitentiam (inquit), agite, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum vestrorum, & accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est repromissio, & filiis vestris, & omnibus qui longè sunt, quoscumque aduocauerit Dominus Deus noster. Atque de ornamentis illis spiritalibus plurima, quae Euangelistae, Apostoli- que omnes predicauerunt, breui oratione idem Petrus est complexus: Quomo- do omnia nobis diuinae virtutis quae ad vitam & pietatem donata sunt, per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria & virtute, per quem maxi- ma & pretiosa nobis promissa donauit: vt per hac efficiamur diuina con- sortes naturae; fugientes eius quae in mundo est concupiscentiae corruptio- nem. Quod verò ad orationis perspicuitatem facit, illa verba: Ab Assyriis, & ab Aegypto, & à Phetris, &c. ad illud referenda sunt: ad possiden- dum, siue ad redimendum. & hoc de Christi redemptoris beneficio, cum reliquis Israëlitarum communicando (vt iam exposuimus) intelligitur. Atque adeò hunc Israëlitarum ad diuinam gratiam reditum, & ad salu- tis vitae & regni communicationem aditum omnibus gentibus notissimum cum primis, magnāque expeditionis celeritate expectabilem fore, Prophe- ta significat:

Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israël: & disperfos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.

CERTO, & omnibus conspicuo signo, ac veluti vexillo constituto, Is- raeli-

raelitas atque Iudaeos conuocandos adducendosq; fore, vates ait. Vtriusque autem partis conditionem duobus aptissimis verbis adnotat. profugos Is- rael, & disperfos Iuda. eo quòd Israelitae semel tantum abducti in eandem orbis terra partem migrare coacti sunt; nempe in Hbalah, & Habor, & in ceteras Mediae regiones. Iudaei verò bis & à Chaldaeis, & à Romanis vi- cti, eiekti, atq; in varia orbis terra loca adacti, atq; per quatuor mundi pla- gas dispersi, & perpetuò ferè diuagati sunt. Atq; hac significatio est vocum Profugos, siue vt Hebraicè ad verbum sonat, Impulsos, & Disperfos. Atq; de certa huius signi definitione, cum multa à multis expositoribus va- riè dicta & significata sint, nobis illud significare placuit, manifestissimum & illustrissimum signum salutis populo allatae, ipsam esse Christi virtu- tem cum discipulis per Spiritum sanctum communicatam: qua, qui pradi- ti sunt, lucere solent, sicut luminaria in mundo in medio nationis prauae & peruersae, verbum vitae continentes. Hanc adeò virtutem solus Christus Filius Dei allaturus, cumq; suis communicaturus erat verè, atq; reapse in viuum veritatis suae testimonium atq; miraculorum omnium, quae à se ede- rentur praestantissimum genus, cuius qui compotes essent, manifestum ar- gumentum diuinitatis efficientia & auctoritatis Christi gentibus omni- bus praeberent. Huius autem signi ratio omnis crucis & resurrectionis effi- cacitate nititur: quarum quicumque mysteria nouerit, is huius expositionem signi aptissimè tenebit. De hoc signo scriptum est: Virtute magna reddebant

AG. 4.

Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi, & gratia magna erat in omnibus illis. namq; huius diuini atq; vnici signi ea virtus, eaq; efficien- tia est; vt eos qui se prospectent & sequantur, ab omni contentione, inui- dia, & similitate alienos in gratia & charitate pacis, & amicitiae commu- nitate conseruet: quippe quos, vt eiusdem capitis vicia & sana mēbra idem sapere, idem sentire, idemq; velle constet. ideo subiunctum in sacra historia est: Et gratia magna erat in omnibus illis. Neque enim quisquam egenus erat inter illos: quotquot enim possessores agrorum, aut domorū erant, ven- dentes offerebant pretia eorū quae vendebant, & ponebant ante pedes Apo- stolorum; diuidebatur autem singulis prout opus erat. Hanc adeò virtutem in primis, atq; hanc gratiam manifestum signum Christianae veritatis non solum fore Prophetae praecinebant, sed noui Testamenti scriptores fuisse as- seuerant, & ipsi religionis Christianae impugnatores gentium tyranni, magistratus, principes ac populi magna cum admiratione confessi sunt: id quod aperte ab inimicis & emulis contestatum videbit, qui quisque Porphyry, Luciani, & Plinij Iunioris scripta perlegerit, vt interim eos, qui à nobis fuere, praetermittamus auctores. Hunc autem concordiae, charitatis, & pa- cis, & communitatis usum vnus signi spectationem in Israëlitis consecu- turum, Propheta etiam noster ita exproressit:

Et auferetur zelus Ephraim, & hostes Iuda peribunt: Ephraim non æmulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim.

ILLAM, quam Christus suis dat pacem, nec mundus propter peccatū, & ambitionis contentionisq; studia: nec lex vetus propter infirmitatem dare potest: quamobrem simul cum illius signi vinci à Deo statuti studio & usu expectandam Iſaias predicabat. Atq; ut sententia omnis ratio à principio repetita cognoscatur, operæ pretium fuerit meminisse illius olim dispositionis & ordinis signorum & vexillorum quatuor, quæ filij Iſrael itinere conficiendo sequi, atq; castris constituendis, comitari, & frequentare iussi sunt. Quorū ratio eiusmodi fuerat instituta, ut Iuda vexillum cum signo suo tabernaculi locam ab Orientali plaga præcedens primas, Ephraim ab Occidentali postremas obtineret; latera verò hinc inde à Meridie & Septentrione duobus alteris clauderentur Zabulon & Issachar. Ex qua re (ut hominum ingenia moresq; sunt) invidia occasio oblata videtur, quòd ancillarum filij uxorum primarum liberos anteirent. Atque hanc perpetuò emulationem apud Ephraim aduersus Iudæos, vsque ad manifestas dissidij causas, ob quas tandem regnum diuisum est, perdurasse, & Hebræi auctores tradunt, & nos, legendis historiarum sacrarū libris, obseruauimus. Huiusmodi autem contentionem inuidiamq; vno Christo, quæ omnes communi studio sequantur, proposito signo, tollendam abolendamq; pacem verò & concordiam, summamq; gratiam inter omnes tribus, imprimisq; inter duo capita illa, Iudam & Ephraim conciliandam esse Propheta ait. Idq; verbis Hebræicè appassitissimis eloquitur, quæ nos explicandi causa sic vertimus: Et abscedet Ephraim, & angustiatores Iudæ scindentur: Ephraim non zelabitur Iehuda, & Iehuda non angustiabit Ephraim. Zelus, Græcum vocabulū, & zelari Latini idem quod emulatio, & emulari est. Sed quidnam sit, angustiator, est nobis breuiter explicandum: Qui posteriori loco, aut tempore, vel natus, vel ascitus, aut admissus, priores vel honoris, vel familiaritatis, vel gratiæ partes alteri qui se præcesserat, eripit. Hebræicè TSORER dicitur: nobis verò Latine angustiatores, siue depressorem, siue prementem verti potest. Est enim translatio à loco sumpta, quem vnusquispiam, ceteris compressis, aut in angustiam coactis, præoccupatam, sibi commodissimè tenere contendit: atq; ad eò hoc nomine dicuntur ea, quas pellices Latine, vel potius secundas uxores nominare possumus. ut quod in lege scriptum est: Sororem uxoris tuæ in pellicatum illius non accipies. Hebræicè ad verbum, ad angustiandum non accipies. & in libro Samuelis, de altera posteriori Elcane uxore Hanna infestissima legimus. Affligebatque eam emula eius, & vehementer angebat. Est etiam hoc loco SZARA huius significationis, atq; huius molestia tam erga viros, quam erga feminas: cuius plus quam centum exempla in sacræ libris sunt. Concordem igitur, & equabilem, atq; omni contentione inuidiaq; alienam Ecclesiæ cōmunionem Iudæis & Ephraim vno sub signo, & sub vno duce Christo militantis, & victuris Iſaias prædicat, quando nec Ephraim emulabitur Iudæ, nec Iudæ primarum partium, tuendarum studio, & contentione Ephraim fratrem.

fratrem ledere coget. Rursus etiā Ephraim, qui hæctenus regni ius Iudæorum tribui interurbabat, Christo legitimo Regilibitissimè cōcedet, hoc est, auferetur. Zelus Ephraim porro restitutionis & reductionis Iſraelitarū ad Ecclesiæ cōmunionē, quanta eo tempore celeritas futura sit, quantaq; omnia vel remotissima loca ad eundem facilitas, apertissimis antiquorū exemplorum similitudinibus, atque significantissima oratione ostenditur.

Et volabunt in humeros Philistiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis: Idumæa & Moab præceptum manus eorum, & filij Amon obedientes erunt.

PALESTINI olim insensissimi Iſraelitis & inuidiosissimi fuerūt, omniumq; commodorū oppugnatores acerrimi: neque verò eis mitiores aut equiores Orientis filij; ut Assyrii, Parthi, Aelamite, Arabes, & Ismaelita extiterent: Idumæi, Moabite, atq; Amonite tum duri semper amulitū etiam propter legem inexpugnabiles, quòd ab horum populorum expulsionē, aut interneccione expressis præceptis fuerit interdictum. S. S. E. Non pugnes contra Moabitas, nec inibis præliū aduersus eos: non enim dabo tibi quicquam de terra eorum. Et accedens in vicinia filiorum Ammon, caue ne pugnes contra eos, nec mouearis ad prælium, non enim dabo tibi de terra filiorum Ammon. De Idumæis verò: Videte ergo diligenter ne moueamini contra eos, neque enim dabo vobis de terra eorum, quantum potest vnus pedis calcare vestigium: quia in possessionem Esau dedi montem Seir. Atq; hoc modo Iſraeliticus populus angustus vndique terminis, vel apertissimis hostibus vel interdictis gentibus, sine vlla vitæ vel commodorum cōmunicatione clauderetur: nunc etiam ubicumque dispersus vel impulsus agit, solus degit omnibus gentibus inuisus. Cum verò illud aureum tempus aduenerit, quo in diuinam gratiam recipiendus sit, neminem habebit oppugnatorem, aut aduersarium: sed omnium gentium studia & operam in suam commoditatem experietur; atq; ut filius regni, ut radix arboris, ut massa sancta ab omnibus amabitur & obseruabitur, tamquam frater cuius sunt promissiones & testamentum, & mysteria; vnde & Christus secundum carnem est. Tunc adimplebitur etiam ad verbum id quod scriptum est: Et maior seruiet minori. Hanc ad eò rationem omnem Iſaias significauit, terra Iſrael & finitimarum gentium descriptione proposita; qua non tantum terras & regiones ipsas, quantum gentes iam per omnem orbem diffusas, indicare voluit: namq; Palestini, Orientis filij, Moabite, Amonite, Idumæi ferè per omnes orbis partes commixti sunt propter temporū mutationes; ut nos aliàs, Deo præside, docebimus. Et volabunt in humeros Philistiim per mare omnibus, inquit, ex partibus orbis: facilis illis ad Ecclesiam recipiendus, & plausibilis omnino aditus & transitus erit: namq; à mari, hoc est, ab Occidentali tractu celerrimè venient adiuti opera Palestinarū. Ab Oriente inuabuntur ope, & copiis nationum; ut olim Iſraelita decedentes ex Aegypto, vasis aureis & argenteis, aliisq; ornamentiis, gratiosè cōmodatis, aucti sunt.

(*sed hic omnia spiritualiter sunt exponenda.*) Idumæa, & Moab præceptum manuum eorū. *Hebraicè, Immissio manus eorum, quidquid, inquit, ab his optauerint, accipient in auxilium suum, habebuntq; sibi morem gerentes Ammonitas: nihil præterea impedimenti erit in terris, nihil difficultatis illis obijcietur, quo minus in vnus Ecclesia & regni cōmunionem conuenire integrum sit, non flumina, non viarum longitudes, non vanarum sectarum impedimenta, quæ harum imaginibus rerum significantur: quandoquidem vnus omnium Deus, vnū ouile, vnus pastor erit; erroribus omnibus & superstitionibus atq; sectis de medio sublatis, omniq; sapientia humana, & errorū causa exhausta: ita vt à simplicissimo quouis superari, & peruinci possit. Hoc illa, quæ subiuncta est, descriptio, significat:*

Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, & leuabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui: & percutiet eum in septem riuus, ita vt transeant per eum calceati.

ANTIQUORVM miraculorum imaginem quandam refert; sed omnia hac in figura contingebāt, Israelitis de Ægypto eductis. scripta sunt autem propter noui Testamenti populum, tam ex Iacob semine, quàm ex aliis nationibus, in vnā spiritualis Israelis cōmunionē conscribendum; & à miserrima animorum seruitute liberandū. Cuius ratio in illis paucis Israelitis inchoata, & ad gentes deducta, in reliquiis Israelitarum absoluenda & consolidanda est. Vt verò verba ipsa simpliciter exponamus, Lingua maris Ægypti Nilus dicitur, amnium in nostrum mare permeantium maximus, quem Lybicum mare excipiens quatenus pertinet, marini sinus instar reddit. Flumen verò, quod in fortitudine spiritus Domini disseccandum, in pluresq; abueos deriuandum esse ait, Euphratem cum Chaldaeo Paraphraste intelligimus: quod Assyriam præterfluens, atq; in Persicum sinum delapsus, ex Media redeuntibus via impedimento esse potest: ideoq; exsiccandum atq; comminuendū esse dicitur, vt Israelis, qui ultra Hahalac, & Chobar exultant, redeundi, & cum cæteris Ecclesia populis cōmunicandi societatis copiam faciat. Namq; hanc Israeliticam gentem ultra Euphratem impulsam, hac vatis adnotatio spectat; sicut subiuncto versu expositum est: Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israëli in die illa qua ascendit de terra Ægypti.

CVI in terram patribus promissam iter facienti, & Arabici maris sinus & Iordanis fluuius viam concessere apertissimam. Hactenus nouem signa & argumenta, quæ in ipsius Christi virtute & efficientia obseruari oportuit, ab Isaia indicata sunt. Consequitur autem postremo loco decimum signum, atque veri Christi argumentum, quod ex ipsorum qui salutis cōpotes participesq; fierent testimonio, confessione, atq; supplicatione petendum esse Propbeta docuerunt.

CAPVT

CAPVT XII.

ET dices in die illa: Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conuersus est furor tuus, & consolatus es me.

DIVINÆ Christi virtutis testimonium ab iis ipsis, qui cōpotes participesq; fuerint, vno ore, eademq; sententiā, admirandaq; gratulatione datum, sumendum quoque esse antiquis Prophetarum oraculis est indicatū. Huius autem testimonij Israelitas ab ea in qua nunc sunt miseria & repudiatione in diuinam gratiam reuocatos, & in veram animorum libertatem assertos, prædicatores quoque vnā cum aliis eiusdē salutis consortibus fore, nunc Vates ait; argumentumq; dicitur eius carminis, quod ab omnibus illis supplicatione communiter instituta, atq; à singulis etiam erat decantandum. cuius illa sententiā summa est: Agnoscere homines sese propria sua culpa, & malo merito diuinam gratiam à se abalienasse, iramq; irritasse, atque repudiationem, & mala omnia quæ hactenus senserint, prouocasse: nunc verò rursus diuina benignitate ac misericordia reuocatos, ad salutis & libertatis incomparabilem vsum admissos reconciliatosq; in gratiam stabili felicitate vsuros, eiusdem Dei virtutem & benignitatē perpetuam expertos: quam obrem huius tanti beneficij commendationem & laudem perpetuam omnibus seculis illis canendam ac celebrandam fore certum esse. Hac ad eò regenerantium & sanctificatorum hominum confessionis summa ab Isaia paulo latius refertur, sed copiosissimè ab Apostolis explicatur; quam nos, vbi huius explicauerimus sententiā, adscribemus. Dices in illa die. Enthusiasmo vsus Propbeta, certissimam salutis spem Israëlitis facit: adeo vt accepta iam & retenta specie quadam proposita, quemadmodū gratulatorium carmen celebrandum sit, iam nunc meditandum proponat: Confitebor tibi Domine. Confiteri, verbum in his orationibus vsurpatur, quibus Dei consilia, rationesq; omnes rectissima, iustissima, aut ex misericordia contemplatione admirabilia esse agnoscuntur. Atque non minus ad pœnarum animaduersionumq; iudicia, quàm ad clementiā, benignitatis, ac misericordie beneficia refertur. vt, Dixi, confitebor aduersum me iniustitiam meam; Psal. 31. & tu remisisti iniquitatē peccati mei. &, Quoniam cogitatio hominis confitebitur tibi, & reliquia cogitationum diem festum agent tibi. Est itaque confiteri, vel diuinum iudicium, vel beneficium, vel virumque prædicando agnoscere: vt hoc loco præcedentis seruitutis & vite conditionem miserrimam indicantes, & presentis salutis beneficium admirati Israelita, prædicant. Quoniam iratus es mihi. Hebraicum verbum eum feruentem spiritum describit, qui irati hominis naribus concipitur; numquam verò nisi irritatum atq; excitatum concipi manifestum est. Huiusmodi iram & indignationem Deo non sponte, sed hominum sceleribus excitatam, Propbeta ipsorum personam sustinens, agnoscit: ita vt neminem vltro & gratis odio habere Deus, sed tamen iratus & offensus, repellere, repudiare atq; punire dica-

dicatur. Numquid iniquus est Deus, qui infert iram? absit, inquit Paulus, alioqui quomodo iudicabit Deus hunc mundū? Itaq; Deus non infert iram vltro cuiquam, sed tamen concitatam, & excitatam sibi ab hominibus concipit; quam tandem misericordia motus, missam facit. Aliquando autem Deus ipse nobis de his affectionum imaginibus sibi adscriptis, differere donabit multa; quæ & lectu grauiſſima, & cognitu digniſſima esse existimamus. Ostendimus autem quid ira in Deo significet; quot nominibus, & quo significatorum discrimine dicatur: quid inter iram, pœnitentiam, & iudicium interſit. Nunc verò illud dixisse satis fuerit; hanc iram quæ verbo

Habac. 3. ANAPH Hebraicè indicatur, missam tandem fieri à Deo misericordiæ recordato, eamq; ab odij & fraudis genere omni alienam esse, atq; malo hominum merito tātum excitari, ut omnis in vniuersum ira numquam nisi constata incendatur. ut & ille apud Latinos Poeta indicat: Irām non fraudis esse in amore meo. Conſictetur igitur Israel Deum merito fuisse sibi iratum, ob grauiſſimas quas agnoſcit culpas: in eaq; re diuinam iuſtitiam probat, atq; misericordiam rurſum ſummis laudibus prædicat; quam ex mera Dei benignitate expertum, se denuò esse fatetur: Conuerſus est furor tuus, & conſolatus es me. Sicut & Habacuc ſcripſit: Cū iratus fueris, misericordiæ recordaberis. & Dauid: Non in perpetuum irasceret, neque in æternum comminabitur. Non ſecundum peccata noſtra fecit nobis, neque ſecundum iniquitates noſtras retribuit nobis. Quoniam ſecundum altitudinem celi à terra, corroborauit misericordiam ſuam ſuper timentes ſe.

Habac. 3. Psal. 102. Quantum diſtat ortus ab occidente, longè fecit à nobis iniquitates noſtras. Quomodo miſeretur pater filiorum, miſertus est Dominus timentibus ſe.

Habac. 3. Psal. 89. Hoc est quod in gratulatione dicitur: Conſolatus es me. Letati, inquit, ſumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala. Reſpice in ſeruos tuos, & in opera tua, & dirige filios eorū: & ſit ſplendor Dñi Dei noſtri ſuper nos, & opera manū noſtrarū dirige ſuper nos, & c. Quā autem conſolationem Iſaias hęc ſignificare voluit, Apoſtolus manifeſtè docet. Eam nos admirādam, & gratiā, & pacem animorū interpretamur, qua qui ſpiritum Chriſti reape acceperint, perfruuntur. De qua S. E. Beati qui lu-

Matth. 5. gent, quoniā ipſi conſolabuntur. & Benedictus Deus, & Pater Dñi noſtri,

2. Cor. 1. Pater miſericordiarum, & Deus totius conſolationis, qui conſolatur nos in omni tribulatione noſtra: ut poſſimus & ipſi conſolari eos, qui in omni preſſura ſunt, per exhortationē qua exhortamur & ipſi à Deo: quoniā ſicut abundāt paſſiones Chriſti in nobis, ita & per Chriſtum abundat conſolatio noſtra. & idē alio loco: Ipſe autē Dominus noſter Ieſus Chriſtus, & Deus

1. Theſſ. 2. & Pater noſter, qui dilexit nos, & dedit conſolationē æternā, & ſpem bonā in gratia. Hoc genus conſolationis æternæ & ſpei bonæ à Deo acceptæ quicūque experiuntur, magnus de Dei conſtantia & paterna erga ſe voluntate atq; protectione & tutela, tum præſentibus beneficiis, tum in poſterum promiſſis excitati, ad inceptam gratulationem illud addunt:

Ecce

Ecce Deus ſaluator meus, fiducialiter agam, & non timebo.

MANIFESTE confirmat ſalutem ſibi præſtantiſſimam atque maximam firmiſſimamq; allatam eſſe, ex parte auctoris, nempe Dei: cuius nomen ipſum EL, hoc loco appellatum, fortitudinem & virtutem, atq; efficacitatem maximā ſignificat. Hebraicè ſic eſt: Ecce fortitudo Deus ſalus mea. Quidquid autem à fortiſſimo Deo effectum eſt, ab alia nulla vi reſcindi, ſuperari, aut diſſolui poteſt: quamobrem ex parte ipſius auctoris certum, firmum, & inſuperabile eſt: atque ideo ſalus hæc maxima habetur, ut à Deo fortiſſimo facta, & eiſdem virtute conſeruata. S. S. E. Salus autem iuſtorum à Domino: & protector eorum in die tribulationis. Et adiuuabit eos Dominus, & liberabit eos, & eruet eos à peccatoribus, & ſaluabit eos: quia ſperauerunt in eo. Atq; adeò hanc ſalutis retinenda ſpem firmam ſibi deinceps fore populus Iſraeliticus ſperaturus canitur: ita ut non ampliùs ab hoſte ſuo, & communi omnium hominum ſatana labefactatus, aut perterritus, in illam antiquam miſeriam & ſeruitutem recedere timeat: ut pote qui Deum miſericordem, ſeruatorem, & tutorem naectus iam ſit. Fiducialiter agam, & non timebo. De ſtatu rerum Iſraelitarum poſt reſtitutionem, & de iis qui ſpiritu ſancto accepto, in Dei tutela atq; præſidio latent, ſermo eſt: non autem de iis, qui nondum ad eum gradum deducti ſunt, quibus timere & cauere expedit, ut pote aduerſarium habentes, tamquam leonē rugientem, & quarentem quem deuoret: cū in fide fortiſſe reſiſtendum eſt, vigilando, orando, atq; pietatis exercitiis, & militia incumbendo. Atque adeò omnem hanc confidentiam & ſpem Deo ipſi auctori & conſeruatori ſalutis innixam fore indicat, neque vniquam ex hac parte labefactandam ab hoſte, dummodo hominis ipſi officio ſuo, ſibiq; coſtet. Hæc verò ratio omnis ad eam figuram, ex qua tranſlata ſunt, à Propheta nobis reuocanda eſt; hoc eſt, ad liberationem ex Aegyptiaca ſeruitute: in qua tametiſi Iſraelite liberati, Aegyptum iam reliquiſſent; tamen hoſtem ponè ſecutum, vehementer metuebant. S. S. E. Cumq; appropinquafſet Pharaon, leuantes filij Iſrael aculos, viderūt Aegyptios poſt ſe, & timuerunt valde: clamaueruntque ad Dominum, & dixerunt ad Moylem, & c. Verum enim uerò idem ubi mari iam pertransito, hoſtes mortuos, atq; in littore eiectos conſpexere, certam diuinamq; ſalutem cognofcentes, timuit populus Dominum, & crediderunt Domino, & Moysi ſeruo eius. Tunc cecinit Moylem, & omnes filij Iſrael: Cantemus Domino, glorioſè enim magnificatus eſt: equum & aſcenſorem deiicit in mari. Fortitudo mea, & laus mea, Dominus, & factus eſt mihi in ſalutem. Huiusmodi ſententia huius hemiſtychij eſt. Fiducialiter agam, & non timebo. Nempe certam à Deo ſalutem adeptus: Quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus eſt mihi in ſalutem. Eadem cum illa Moysi oratio, eademq; ſententia ab illa figura & umbra, ad perfectum hoc argumentum tranſlata. Cauſam verò quamobrem ſalutis huius perpetuum uſum illis promittit Iſaias, alterā quoque indicat: nempe aſſiduum diuine legis

legis spiritaliter & libenter adimplenda studium, ex Dei in ipsis beneficio, & Spiritu sancto inhabitante profectum, quæ unà cum salute accepturi erant: ut eius unctioe docti, cognoscant Deum, & quem misit Filium eius, sicut scriptum superius est: Quia repleta est terra scientia Domini, sicut aquæ maris operseutis. Hanc autem scientiã qua Israelitæ docti à Domino appellandi erant, à quarum tamen perpetuarum nomine Propheta dixit:

Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Hebraicè est, fontibus salutis.

NOMEN fontis Hebraicum perpetuò manentes scaturigines significat: namq; sapientia & scientia, qua homines ante acceptum à Deo bonum verbum præditi fuerant; exigua admodum est. Hinc etiam illa in obseruanda lege difficultas crescit. Qui verò illius salutis plenũ usum in se ipsis à Deo per gratiam experiuntur, Spiritu sancto & igni baptizati, summo cū gaudio, & maxima cū spiritus iucunditate aquas indeficientes hauriunt: quas quibiberint, non sitiunt in æternum; sed fiet in eis fons aquæ viuæ, salientis in vitam æternam. De quibus aquis scriptum aliàs est: Omnes sitiientes venite ad aquas, & qui non habetis, emite absque argento, &c. Et Iesus clamabat, Si quis sitit, veniat ad me: qui credit in me, sicut dicit Scriptura, Flumina de ventre eius fluent aqua viua. Hoc autem dicebat, ait Euangelista, de Spiritu sancto, quem erant accepturi credentes in eum. Huius autem opãdæ saturitatis comes indiuiduus, gaudium perpetuis laudibus atq; illustre diuinæ virtutis, misericordiæ & fortitudinis atque magnificentia laudibus publicè contestatum iri Propheta præcinit:

Et dicetis in die illa: Confitemini Domino, & inuocate nomen eius: notas facite in populis adinventiones eius: mementote quoniam excelsum est nomen eius.

HÆC pars propriam ipsorum, qui huius compotes salutis fuerint, gratulationem spectat: qua mutuis exhortationibus diuini consilij & beneficij erga se magnitudinem, omnes illi celebrandam & prædicandam curant. Inuocate nomen eius. Nomen non solum pro vocabulo, quo res aut persona appellari solet; sed pro auctoritate, virtute ipsa, atq; efficientia usurpatur. Hi in curribus, hi in equis, nos autem in nomine Domini speramus. &, Notum sit omnibus vobis, & omni plebi Israël, quia in nomine Iesu Christi Nazareni, quæ vos crucifixus, quem Deus suscitauit à mortuis, in hoc iste stat coram vobis sanus. Atque nomen inuocare, vel, ut Hebraicè est, clamare, vel vocare in nomine eius; est ipsum salutis & bonorum omnium auctorem agnoscere, & colere, aliisq; agnoscendum, colendumq; prædicare. Sic Abraham edificasse dicitur altare Domino in terra Cananham, & inuocasse nomen eius. Quod verò nomen celebrandũ sit, Hebraicè aperte indicatur, nempe arcanum illud מַרְיָם, quod misericordiæ definitiones præcipuè continet: cuius virtutem Israël expertus agnoscit, aliisq; gentibus gratulabundus prædicat; & quod magno arcanoque consilio ex diuina sapientia

pietia admirandis rationibus hæc reconciliatio, liberatio, & salus Israelitis contigerit; ultra omnem hominum aut Angelorum etiam captum, & intelligendi usum. additur in cantico hoc: Notas facite in populis adinventiones eius. Hunc eundem Israelitica liberationis & salutis atq; felicitatis euentum in eandem sententiam Diuus Paulus admiratus, ita celebrabat: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei: quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit, aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi gloria in secula. Mementote quia excelsum est nomen eius. Verbum mementote Hebraicè in tertia coniugatione memorare, aliisq; notum facere significat. Vestra, inquit, salutis exemplo omnibus gentibus demonstrato, diuinæ virtutis incomparabilem magnitudinem & præstantiam prædicate; cuius misericordia super calos exaltata est: nam proprie NISGAB, altum, arduumq; atque excedens comprehensionem omnem eorum qui contendere capereq; velint. Dicit autè solet de impugnabili loco. Sic apud Sapientem, Turris NISGAB, nomen Domini, ad eam curret iustus, & exaltabitur. & Mirabilis facta est scientia tua ex me. NISGAB. Confortata, vel excedens facta est, & non potero ad eam. Animaduertendum autem est hoc loco nobis à Propheta indicari illius Psalmi argumentum præcipuum, quæ Dauid Leuitarum promissam patriam ingredientium nomine condidisse dicitur: cuius initium hic ascriptum est: Confitemini Domino, & inuocate nomen eius: annuntiate inter gentes opera eius. Eadem utriusq; carminis Hebraicè verba sunt. Quoniam autem cantus ipse, atq; musicorum instrumentorum sonitus, canentium mentes ad laudem, & auditorum animos ad plausum vehementius excitare, & commouere solent; iccirco laudes has cantu celebrari iubet Propheta.

Cantate Domino, quoniam magnificè fecit: annuntiate hoc in vniuersa terra.

Hebraicum verbum ZAMERV, & instrumentis musicis, pariter & voce canere significat. Est autem ad verbum oratio Cantate Domino: id, inquit Vates, studium vobis perpetuum esto, celebrare laudibus misericordem Deum, quarum laudum argumentum illuderit: Quod magnificè fecit, qui vos, vestra culpa reiectos & repulso, sua misericordia magna ad istam felicitatè denuò vocatos, traduxit. Id beneficium quod nullo vos tanto officio promereri possitis, aut aliqua equali gratia rependere; tamen laude, & gratissima apud omnes gentes prædicatione, prosequi moneo, Annuntiate hoc in vniuersa terra. Iam verò quod Israelitæ in gratiã reconciliati, & salutis illius compotes, ciuitatem illam Ierusalem spiritalè, hoc est, Ecclesiam Christianam, filiam Sion completuri, absoluturiq; erant: atque cum gentibus in tantam fidei, virtutis & salutis, commodorumq; omnium spiritualium communionem iungendi, habituriq; Regem vnum, & Patrem Deum,

Itab. 11.

Ioan.

Psal. 19

AR. 4.

Gen. 12. 15.

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

Deum, unumq; caput Christum, cuius virtute & beneficio ornandi, amplificandi, & ut regni calorū ciues magna spiritus felicitate cumulandi sint, Propheta gratulatus declarat, Ecclesiamq; ipsam ad letitia, & laudis publicā celebritatem appellans, hortatur.

Exulta, & lauda habitatio Sion: quia magnus in medio tui sanctus Israel. **D**VO verba manifesta & publicā letitia significantissima usurpauit Propheta: prius, gestum corporis & commotionem, interioris affectus indicem; posteriore, pacem iucundam eiulatu & fletui omnino oppositā adnotat: quod vel ex illo versu ostendemus: Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent. Huius verò indictæ orationis, & celebrandæ letitiæ elogium, illud Isaias addidit: Quia magnus in medio tui sanctus Israel. Horum omnium verborum definitiones iam aliās indicauimus; ex quibus hanc hemistichij huius sententiā interpretamur: quia ille qui salute & libertate, deuictis hostibus & perditis, Israëlī afferenda sese potentissimum efficientissimumq; omni orbi ostendit. S.S.E. In exitu Israel de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro. Facta est Iudæa sanctificatio eius, Israël potestas eius: ille idem ipse nunc sese quoque maximum ostendit. spirituali liberatione & salute tibi allata, sanctitateq; sua addita, qua tu sanctus & appellere, & sis. ut scriptum de te fuerat: Sancti eritis mihi, quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester. Atq; hæc nunc decem illa notationes explicata sunt, quibus verus Dei Christus probandus fuerat: ex quibus decima reliquarum nouem virtutem, & efficacitatem euentu ipso obseruandam continet. Etenim diuina Christi virtus eiusmodi confessionem in hominibus effectu ipso atq; experimenta ad sui commendationem, & gloriam paritura erat: eam autem confessionem breui argumento ab Isaiā propositam, nos, quoniam opportunum locum nacti sumus, ex noui Testamenti scriptoribus & testibus productam, alius repetito principio, persequemur, Iesum Nazarenum verum Dei Christum fuisse docentis. Est autem confessio eorum, qui diuini spiritus dono aucti atque regenerati sanctificatiq; fuere. Hi enim capitibus præcipuis constans testimonium de Christo proferunt: ex quibus primum est ostensio prioris conditionis miserrimæ & seruilis, quam primorum parentum, & suis ipsorum etiam culpis obtinuerunt. Secundum est coniunctionis admirandi illius mysterij vnionis indicatio Christi & Ecclesiæ: quod sacrosancta illa corporis & sanguinis sui celebrata communione, arcano & planè diuino consilio peractum est. Vnde non imputatiua, sed vera atq; viua iustificationis diuinum etiam opus ad omnes Euangelio credentes & obediētes, ex communione etiam mortis & resurrectionis Christi Iesu pertinuit. Tertio loco, diuina liberalitatis ratio exponitur. Quemadmodum Deus Filium suum, in quo sapientia & diuinitatis thesauri omnes plenissimè continebantur, tamen ad humanam naturam salutem & sanctificationem procurandam & efficiendam, hominem fieri decreuerit. Quarto autem ostenditur, quemadmodum Christus ipse ad

Patris

Patris dexteram perpetuus hominum sibi credentium & obediētiū apud diuinam misericordiam aduocatus & tutor oportunus, sese piè ac purè appellantium suscepto patrocinio assideat. Quintum verò caput professionem continet spiritus illius, qua eiusmodi qui diuini spiritus ex Dei beneficio compotes facti sunt, omnes huius vitæ molestias, omnemq; aduersariorum impetum sustinent propter propositam expectatamq; sibi futura plenissimam felicitatis vitam sempiternamq; gloriam. Postremo loco, studium illud officiumq; docetur, quod ab iisdem ipsis, caelesti illa patria ex Dei munere obtenta, præstandum est, diuinas laudes & gratulationes perpetuas communiter celebraturis. Illa autem Apostolica confessio huiusmodi est: Commendat charitatem Deus erga nos, qui cum essemus mortui delictis & peccatis nostris, in quibus aliquando conuersati sumus in desideriis carnis nostræ, facientes voluntatem carnis & cogitationum; & eramus natura filij iræ. Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatē suam, qua dilexit nos cum essemus mortui in delictis & peccatis nostris, conuiuificauit nos Christo, & conresuscitauit; & consedere fecit in caelestibus, ut ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate sua super nos in Christo Iesu. Qui egenus factus est, cum esset diues; ut nos inopia ipsius diuites essemus: cui in eius sacratissima cœna, ut sponsa in nuptiali thalamo copulati sumus. O sacrum cōmercium, & diuinum conuiuium! O immaculatum torum, & caeleste connubium, in quo particeps Christi & diuina substantiæ eius, & membra corporis eius, & de carne eius, & de ossibus eius caelestes, & immortales, sancti & immaculati per communicationē suā vtriusq; naturæ effecti sumus, ubi renati, cōmortui, & conuiuificati, oblati, purificati & redempti ab omni iniquitate, & peccato suo pretiosissimo sanguine, dignum tabernaculum, & templū Dei sanctum, & decoratum in sapphis, gemmis, & margaritis micatibus cum auro purissimo coagulati sumus; bene & firmiter fundati supra firmā petram Christum Iesum, angularem lapidem, viuum, pretiosum, probatū & electū: in quo & nos tanquā lapides viuus, probati & electi super edificamur domus spiritualis, sacerdotium sanctum; offerentes spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christum: in quo omnia nobis diuina virtutis suæ, qua ad vitam & pietatem pertinent, donata sunt per agnitionem eius, qui vocauit nos propria gloria & virtute; per quem maxima, & pretiosa nobis promissa donauit: ut per hæc efficiamur diuina consortes naturæ, fugientes eius qua in mundo est, concupiscentiæ corruptionem. Quia non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei viuus renati sumus. Saluati per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti, quem effudit super nos abunde, per Iesum Christum Saluatorem nostrum: ut iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem vitæ aeternæ. Apparuit enim gratia Dei saluatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, id est, doctos à Deo faciens, ut abnegantes impietatem, & secularia desideria, so-

1. Pet. 1. **22** *bride, & iustè, & piè viuamus in hoc seculo: non configurati amplius delictis & peccatis nostris, sed secundum eum qui vocauit nos, sanctum, ut &*
 Leuit. 11. *nos in omni conuersatione sancti simus. S. S. E. Sancti eritis mihi, quoniam*
 23 *ego sanctus sum. & propterea Christus reconciliauit nos in corpore carnis*
 24 *sua per mortem, ut exhiberet nos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso, & sine querela in medio nationis praua & peruersa, inter*
 Rom. 8. *quos lucetis, sicut luminaria in mundo ad gloriam Dei. Qui proprio filio*
 Colof. 1. *(qui est imago Dei inuisibilis, & splendor gloriae, & figura substantia eius, in quo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & absconditi*
 Coloff. 2. *sunt omnes thesauri sapientiae & scientiae Dei) non pepercit; sed pro nobis*
 25 *tradidit illum in mortem, ut reconciliaret, & gratificaret nos sibi in sanguine unigeniti Filij diuinitatis suae. Quem proposuit propitiatorem per fidem in sanguine ipsius: ad ostensionem iustitiae suae, propter remissionem praecedentium delictorum in sustentationem Dei (id est, ut sustentetur à Deo)*
 Rom. 3. *ad ostensionem iustitiae suae, ut sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide Iesu Christi. Qui cum in forma Dei esset, & aequalis Deo, semetipsum*
 Philip 2. *exinaniuit formam serui accipiens: & factus est pro nobis obediens usque ad mortem: ut per mortem & sanguinem suum, nobis pacem cum Patre conciliaret, & liberaret à seruitute diaboli, in filiosq. Dei adoptaret; ut cohaeredes aeterni regni eius efficeremur. Lauas nos à peccatis nostris in sanguine suo: delens quod aduersus nos erat, chyrographum decreti, id est, decatum, quod erat contrarium nobis; & ipsum tulit de medio, affigens illud*
 Coloff. 1. *cruci; & expolians principatus & potestates traduxit confidenter, palam triumphans nos in semetipso. Decebat enim eum propter quem omnia, &*
 Heb. 2. *per quem omnia: qui multos filios adduxit in gloria, auctore salutis nostrae per passionem consummare, id est, perfectos nos facere: ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, diabolium: ut liberaret nos, qui*
 Heb. 4. 7. 8. 9. *timore mortis per totam vitam obnoxij eramus seruituti. Idem postea virtute, imperio, triumpho, & gloria surrexit à mortuis, & penetravit calos; sedetq. ad dexteram Patris, ad interpellandum pro nobis: ut repromissionem accipiant, qui vocati sunt, aeterna hereditatis, ac fortissimum solatium habeamus, qui confugimus per ipsum, ad tenendam propositam spem, quã sicut anchoram habemus (nos testes diuinitatis eius) animae tutam ac firmam, & incedentem usque ad interiora calorum: ubi praecursor pro nobis introiuit, Iesus Christus Pontifex factus in ipsum calum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis: sempiternum habens sacerdotium, unde in perpetuum saluare potest accedentes per ipsum ad Deum. Habentes itaq. fratres, fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, quam inittauit nobis viam nouam, & viuentem per velamen, carnem suam, & Sacerdotem magnum supra domum Dei Iesum Christum, assistentem pro nobis ante thronum Patris eius. Accedamus cum fiducia ad thronum gratiae eius, ut misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno. Accedamus*

damus cum vero corde in plenitudine fidei: aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda. Teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem. Fidelis est enim qui repromisit in Christo Iesu Salvatore nostro, per quem stamus in gratia ista, & gloriamur in gloria filiorum Dei: expectantes illam beatam spem, & aduentum gloriae magni Dei. Quando reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae, ut simus in laudem & gloriam diuinae maiestatis suae. Et si nondum apparuit quod erimus, sed vita & gloria nostra abscondita est cum Christo in Deo: scimus tamen per Spiritum sanctum qui habitat in nobis, in iustitiam & certitudinem hereditatis nostrae; quod cum apparuerit Christus, vita & gloria nostra, tunc & nos cum ipso apparebimus in gloria, amicti stolis albae, cum palmis & coronis aureis, cantantes & benedicentes Deo, & Patri nostro, qui dignos nos fecit in parte sortis sanctorum: qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum filij dilectionis suae, lata & magnifica voce sine fine dicentes: Benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor, virtus, & fortitudo Deo nostro, qui fecisti nobis eum misericordiam tuam. Te decet hymnus, tibi gloria Deo Patri & Filio cum sancto Spiritu, qui fecisti nobiscum misericordiam tuam. Dignus es Domine, qui redemisti, & lauasti nos à peccatis nostris in sanguine tuo, & fecisti nos regnum & sacerdotes Deo & Patri tuo, accipere gloriae, & honorem, & fortitudinem, & gratiarum actionem unã cum Patre & sancto Spiritu, cum quo viuus & regnas per infinita secula seculorum Amen.

Haecenus Apostolorum confessio est magnis mysteriorum Sacramentis refertissima, cuius qui bene subductas rationes tenebit; is profecto totius Scripturae sacrae argumentatum à Iudeorum ignorantia & cecitate, tum ab hereticorum & opinantium erroribus liberissima, tum etiam omnibus piis & modestis Christianis gratissima & utilissima cognouerit.

ARGUMENTVM VATICINII IX.

RATVM ob scelera atque impietatem, diuq. frustra expectatam penitentiam, Deum pœnas tandem à populis per alios homines bello illato repetere solere, multis historiarum sacrarum exemplis docemur. Atque rursus etiam non raro obseruauimus, eos homines, quorum opera in aliis puniendis vteretur Deus, ob nimiam in gerendis rebus crudelitatem, ambitionem, superbiam, arrogantiam, & seuitiam, atq. adeo impietatem fuisse iusto etiam iudicio euersos & perditos. Huiusmodi causam in hoc vaticinio Isaias perorat aduersus Nabuchodonosoris domum & familiam, totumq. Babylonicum regnum: quos & erga ceteras gentes iniquissima dominationis, atque erga Ierosolymam euerendam, religionemq. vniuersi veri Dei extinguendam, contemptiois, sacrilegij, atq. immanis crudelitatis conuictos, interuisione & vastatione, diuino iudicio damnatos, Persarum & Medorum manu mulcandos praedicit. Namque vbi

Assyriorum in Samariide atque Iſraëlitica clade edenda nimiam illam crudelitatem, & Iſraëlitici nominis inuidiam, ſupplicio per Babylonios alato, luendam eſſe iam antea Prophetæ hic denunciauerat; ſic ruruſus Babylonius ſuam in Iudeos, cæterasq; gentes feritatem, & præcipuè in Iudeos impietatem, non impunitam fore confirmat. Inſcriptionem verò prophetiæ ſuæ quamobrem huiusmodi faciat, ONVS Babel, antequam vaticiniy ſententiam exponimus, breuiter indicare oportet præcipuum fuerit.

CAPVT XIII.

ONVS Babylonis, quod vidit Iſaias filius Amos.

MVLTÀ eſſe verba quibus Prophetia appelletur, & in primo libri huius capite oſtendimus, & in communibus de Prophetia diſputationibus, quæ duodecim Prophetarum expoſitum à nobis conſcriptæ, præpoſitæ ſunt, diligenter diſſerimus. In iis autem verba duo ſunt: alterum Videre, ſive Viſio; alterum verò Onus. Illud vaticiniy modū, hoc verò eos ad quos vaticinium pertinet, ſpectare diximus. Docuimus namq; Onus idem eſſe quod Prophetiam grauem, & pœnarum denūciationes continenſem; non tamen à Prophetæ ipſo præſente decantatam, ſed epiſtolæ modo ſcriptam, ac per nuncios ad eas perſonas, quarum cauſa ageretur, tranſmiſſam. Huiusmodi vaticinium ad ſcribendum dictatum à Deo Iſaiæ vigilantis, & rem, ut gerenda erat, obiectis ſpectris, contemplanti inſcriptio hæc indicat. Prophetæ autem & patris ipſius nomen ad veræ legationis auctōritatem confirmandam appellatur; quod credi non poſſit, virum grauiffimum & celeberrimum paternum nomen, atq; ſuum in re tanta vano iudicio profeſſurum eſſe. Præterea etiam ad aliorum Prophetarum, qui de eadem quoque re vaticinati eſſent, firmandum teſtimonium addita grauiffimi nominis auctōritate, & rei ipſius proſpectæ, apertiſſimeq; à Viuente & Vidente, ſenſibusq; integris uſo teſte enarratione: ita ut in ore duorum vel trium teſtium omne verbum ſtare & confirmari poſſet. Hæc inſcriptionis ratio ſumma eſt, nam vaticinium audiamus.

Super montem caliginofum leuate ſignum, exaltate vocem, & leuate manum; & ingrediantur portas duces.

TRANSLATIONEM quam Oneris nomine inſcripto indicauit Prophetæ vaticinio deſcribendo propriè obſeruat. Iubet enim eos, qui deſerendæ mandati nuntiy futuri ſunt, montem aliquem editiſſimum conſcendere, indeq; longè conſpicio ſigno ſublato, manuq; ad attentionem parandam, orationemq; adiuantiam commota, clamoræ voce denūciare portas magnatum & magiſtratum Babylonis ab hoſtibus victoribus petendas atq; ſubendas eſſe: quibus cum hoſtium impetus ac direptio imminet, cæterorum inferioris ordinis ciuium domos non tutas fore cōſequitur; ut pote quas minus

munit,

munitas eſſe conſtet. Atq; hæc oratione regni Chaldaeorum interitus aperitè ſignificatur; namq; præcipua calamitas magnatum domibus denuntiatur, id quod ab iis, qui de monarchia & regno certant victoribus, plerumque agitur: ut victo populo, potentiſſimis de medio ſublatis aut occiſis, aut ad extremam inopiam redactis, cæteri, qui minus opibus valentes nihil aduerſus principes moliri aut conari poſſunt, vel omnino intacti, vel tantum expoliati relinquuntur. Alia autem ratio alia via inicitur, ubi propter gentis inuidiam, vel religionis contentionem bella geruntur. Quod verò ad orationis perſpicuitatem attinet: montem caliginofum, altiſſimum motem interpretamur, qui culmine nubes tangens, plerumq; nebulis obductus viſitur: huiusmodi namque altiſſimorum montium proſpectus eſt. Hebraicum adiectiuū NISPEH, editiſſimū ſignificat. Portas duces. Appoſituè legendum eſt, portas principes; & præcipuas maximarū adiuum interpretamur. Hebraicè ad verbum eſt, portas magnificum. Tribus autem manifeſtandi, ac denūciandi modis, quibus ad rem apertiſſimè & publicè ſignificandam uti homines conſueuerunt, futuram Babylonis calamitatē indicari Deus iubet. Signo ſublato, commota manu, ac præconio, ne aliàs repentina & non prædicta calamitas ubi acciderit, vel caſu accidiſſe diceretur, vel ideo imprudentibus atque inopinantibus allata, ne ſeſe aduerſus hoſtes parandi & inſtruendi, atque dimicandi tempus relinquereſſet, atq; ita aſtu magis quam virtute & dexteritate bellum illatum, victoriaq; parta fuiſſe definiretur. Solent enim homines in rebus perditis, vel leuanda aliqua conſolatione miſeria, vel aliena laudis minuendæ cauſa huiusmodi verba & orationes commiſci. At verò Deus, quod Babyloniorum gloriam, celebritatem, & potentiam omnino labefactare & euertere decreuiſſet, nullis huiusmodi vel rationibus, vel orationibus locum relinqui voluit: ideoq; calamitatem multo antea quam illis afferret, iubet prædici, publiceq; denunciari; ſpatiumq; ad ſe præparandos, conſtitui curauit: ut geſta deinceps aduerſus potentes monitos & paratos res diuinae virtuti & ſententiæ ſine vlla exceptione, adſcriberetur. Hæc adeo à nobis indicata prædicendi ac denūciandi ratio, ſubiuncto verſu exponitur:

Ego mandauit ſanctificatis meis, & vocauit fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea.

NULLAM magnarum rerum inuerſionem vel mutationem abſque Dei conſilio, ſententiæ, & decreto in orbe exiſtere ſacris diuinorum oraculorum aſſertionibus ſepiſſimè ducemur: iam verò quæ diuino decreto fieri mandantur, infringi, impediri ve quo minus efficiantur, nulla hominum potentia, nulloq; inferorum ſpirituum aſtu poſſunt. Tribus autem ordinibus Perſarum & Medorum exercitus, per quem Babylonios Deus vltimus erat, diſtinguitur; regnum ducum, & militum: atq; populi reliqui, qui ſponte aliquando bellum ſequi ſolet. De regibus Cyro & Dario ait: Ego mandauit ſanctificatis meis, iis, quos ego illuſtres anguſtosq; ea cauſa feci, ut eorum

opera

opera uterer in puniendis iis, à quibus offensus fueram: id mandatū meum ab illis, utpote sanctificatis, & à me, regibus constitutis, diligenter curabitur. Et vocavi fortes meos in ira mea. Duces & milites, belli studio usu atq; exercitatione assuefactos, & strenuos tanquam stipendium apud me facturos vocavi, qui iram meam ulciscerentur. Optimè autem militum & ducum ingenia expressa hoc loco sunt: maximè eorum qui militari mercede viuunt, eaq; mercede instructi, sese non ad suas, sed aliorum offensiones ulciscendas, vel repetendas res, vel etiam voluntates efficiendas, mercede accepta locat. Ego (inquit Deus) robustos meos, & bellicis rebus exercitatos, ad iram meam in Babylonios explendam vocavi. Vocavi etiam alios, qui, quamuis militia studiosi non sint, tamen bellum hoc spontè sequentur: utpote, qui meam gloriam, dignitatem, amplitudinemq; leti & alacres, magno studio cultam celebratamq; esse percipiant. Venient igitur omnibus his officij, mercedis, & voluntatis nominibus adducti, atq; à me vocati; nec nisi re confecta, sibi satis facturi: utpote qui vel viribus & robore, arteq; præstantes, turpe putent commissam sibi rationem deserere; vel splendore & magnitudine insignes, propositum regum urgere, atq; exequi planè regium ducant; vel glorie mea causam sponte susceptam, promouere iucundissimū, maximèq; expetendum sibi arbitrentur. qualibus animis & artibus instructos milites sibi Deus facere soleat, hoc in loco, & aliis etiam docemur. Quis ergo diuinam ultionem effugere se posse speret, tanta auctoritate, tantusq; virtutis, voluntatis, & studiorum facultatibus paratam? Hæc omnia per translationem dicta, Dei consilio & efficientia Medorum ac Persarum animos excitatum iri significant. Atque hætenus ab animo, studio, & voluntate adducendi exercitus ratio indicata est: nunc verò rei gerenda facilitas ab eiusdem exercitus copia, facultate, & instructione demonstratur.

Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium: vox sonitus regum & gentium congregatarum: Dominus exercituum præcepit militiæ belli.

HOSTIUM animis, copiis, & facultatibus ostensis, rei gerenda facilitatem confirmat: Babyloniorum salutis & liberationis indicat cogitationem. Prædicat enim in Babylone vrbe strepitum & tumultum hominum ab ipsis usque montibus auditum iri, certissimo maxima multitudinis hostium, & alacritatis animorum, atq; conficiende rei persuasionis argumento. Quasi populorum frequentium. Neque verò imbellium, aut contemnendorum hominum, sed strenuissimorum. Vox enim sonitus regum, & gentium congregatarum. Selectarum gentium ex regnis variisq; provinciis, nomen regum pro regnorum interpretamur: gentium regum, hoc est, gentium ex regnis adductarum, non sine delectu. sic ex Hebræo exponimus, atque ex ratione ipsa rei. Qualis itaque exercitus, quantumq; sit futurus, cum ex his rebus, tum ex Imperatoris summi auctoritate & magnitudine facile conicietur. Dominus exercituum præcepit militiæ belli. Antiquissimus ille

ille, sapientissimus & fortissimus exercituum omnium Imperator, ex variis gentibus milites illis, quæ iam commemorauimus nominibus adductos, recensuit ad prælium ineundū omnes idoneos; ne quis putet oblatos temerè quosuis homines fuisse admissos, qui numerum magis, quàm exercitū compleant. Omnia orationis huius verba certam ex bellica re significationem atq; interpretationem habent. Dominus exercituum, quid significet, aliàs exposuimus. præcepit PAKAD, in bellicis rationibus recensere & conscribere militem significat; qua significatione sæpè à Deo hoc verbum usurpatur. ut, Tollite summam, &c. omnium virorum fortium in Israël, & numerabit eos per turmas suas. Quòd verò in præsentis tempore coniugationis secūda Hebraicè hoc verbum legitur, illud indicat, eam quam Vates noster refert militum inscriptionem, diligentissimè omnino fieri, Deo ipso præsentis & inspectore, atq; examinatore virtutis ac dexteritatis singulorum militum, per quos res conficienda erat, atq; selectore optimorum iudicatosissimo: id quod adiunctorum verborum expositione declaratur. militiæ belli, non numerū, inquit, promiscuum recenset; sed milites præliis exercitatosissimos, & ad pugnam paratissimos. Hebraicè militiæ prælij. ad verbum est, quod certissime Græcus interpres transtulit.

Venientibus de terra procul, à summitate cæli: Dominus, & vasa furoris eius, ut disperdat omnem terram.

PERSARVM & Medorum Babylonicum regnum vastabundos reges, numerosam ex aliis nationibus multitudinē Babylonis odio incitatam, vel potius Dei ultoris instinctu actam securam esse, hoc versu Isaias declarat, illorumq; constans propositū hac oratione indicat, quos ad illam vastationem non leuis aliquis furoris impetus, verum deliberatum, atque certum consilium multorum & longissimorum itinerum mora stabilitum, laboreq; firmatum, acturum erat. Neque enim adeo longus & diuturnus itineris labor imbellibus animis atq; viribus effetis, sed assidua potius & continua exercitatione confirmatis suscipi exanimariq; poterat; neque re infecta tantam viam remittendi, ac proprias singulorum regiones repetendi, cogitationem res ipsa atq; pudor admittebat. Itaq; hæc itinerum & laborum indicatio significationem habet animi constantis, atq; roboris virtutisq; præstantis. A summitate cæli. Ab extrema parte orbis habitabilis, quæ cæli extremo axi subest. Hæc oratio nationes eas indicat, quæ ad Septentrionem in orbe nostro sedes habent suas, ut Parthos & Scytharum partem: namque Meridionalis plaga, quæ hominibus colitur, neque nimis extensa est, neque à Babylone longè disiungitur: siquidem Medi Babylonensem conditionem ferè contingunt, ad Caspium usque mare extensi. Persæ verò à Meridie alterum Babyloniorum siue Chaldaeorum latus claudunt ad Persicum sinum siti: multas verò alias gentes hic accessuras ab ea cæli parte, quæ ab Arcto ad ortum est; illo enim tractu terra quàm longissimè continuato situ, ut in libro Phaleg docebamur, extenditur. Ne verò hoc mirum

audientibus videretur, expositione Isaias excipit, affirmans hoc ita esse facillimè posse, si ad auctoritatem ipsam, unde hoc consiliū & bellum oriur, referatur: nimirū ad Deum, cuius potentia, quæ maxima est, multas etiam copias instruere solet ad iram suam in homines sceleratos ulciscenda usum, id autem sic pronuntiauit Vates: Dominus & vasa furoris eius: ut disperdat omnem terram. Pronuntiatum, siue expositio est, quam dicendi figuram antiqui auctores, & præcipuè, qui altiori genere dicendi scribunt, ut Boëtia usurpare solent, cum rei magna alicuius, & à vulgari consuetudine remota, rationem reddere volunt, ut Homerus: Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή; & Hesiodus: Διὸς μεγ' ἀλοιο ἔκλυι: huius, inquit, rei auctor est Dominus, qui omnia potest, & ubique terrarum habet instrumenta quibus suam iram ulciscatur: adeo ut omnem terram perdere possit; & non solum Babylonicam regionem, sed uniuersum orbem, cum iratus fuerit, vastet: ut diluuij tempore fecit, & aliquando etiam extremis diebus est factururus. Itaq; non solum ad rem presentem, sed ad uniuersalem sententiam à nobis hic versus exponitur: qui ex verbo satis rectè à nostro interprete redditus est. Explicatiùs autem, veluti paraphrasi expositus, hoc modo sonabit, ut Chaldaus interpres vertit. Dominus, ac si dicat, ita decreuit, & statuit, & vasa calicis maledictionis coram eo: ut disperdat omnes impios terræ. Habet, inquit, multa instrumenta ubique præsens, ubique etiam præsentia, & parata sibi: bella, pestes, fames; & ad hæc paranda, multas phalanges, variasq; turmas, ut ventos, diluuiam, uredines, locustarum bruchorumq; genera innumera, ignis, & spirituum nocentium efficacitates uniuersas. Præterea illud his versibus indicatur, quod paulo post à Vate ipso declarandum est. Exercitus illos non paupertate impulsos, cupiditate uel actos Babylonem diripiendi, sed vastandi omnino atq; excidendi causa venturos. ut pote, vasa furoris Domini, ad hoc tantum præcipuè delecta; & qui nihil regionibus iis, per quas transferint, nocituri sint: id quod aliàs dubio procul facerent, si præda spe, & cupiditate moti essent. At verò nulla de alterius provincie calamitatibus aut damnis mentio in omni hoc vaticinio est: Babylon tantummodo malum denuntiat.

Vlulate, quia propè est dies Domini: quia vastitas à Dño veniet.

Superioris ac proxima propositionis conclusio hoc versu pronuntiatum cum affectuum & animorum commotione: assuerant enim Vates ruinam illam babyloniorum, non solum extremam fore, sed iam proximam esse, iamq; impendere; ideoq; etiam presentis statis hominibus grauiorem esse oportere: nam quæ sub incerta temporis indicatione prædicuntur mala, timentur quidem à multis, verum non sentiuntur, & tardiora fore existimantur, interimq; ab aliis minus cogitantur: nimirum vel à senioribus, qui breuiorem vitam sibi superesse putent, quam ut illo videant, & sentiant, vel à delicatioribus & iunioribus, qui interim dum calamitas differtur, genio, ac voluptatibus indulgent, iactantates enim sibi fructum percipiendum

donec.

donec laboris accesserit hora: qua tamen aduentante, imminenteq; periculo, omnes ad luctum, gemitum, fletum, & ululatum conuertuntur. Vehementer enim mouet ac turbat, & premit hominum mentes & animos adueniens instansq; malum. Igitur ne vllus locus interim huiusmodi cogitationibus & consiliis daretur, eiulatus illis ex imminentis laboris imagine ab Isaiâ denuntiat, non solum breuissimè adferendi, sed grauissimè inferendi, futuri, inquam, quasi vastitas à Domino. Hebraicè figura est, quam artifices à denominatione dicunt, Dialectici propria vocabulo Contagionem appellant, ex qua locus inscribitur à conjugatis. CHES. SOD. MISADAI. ex eodem verbi themate SADAD utrumque nomen deductum videtur. SOD, vastitatem, siue vastationem. SADAI, vastum, ut magnitudinem, cum virtute & efficacia perfectà coniunctam indicet: est enim vox conflata ex duobus verbis SAD, & DAI: alterum vastitatem, alterum, copiam, proprie vertere possumus: unde SADAI, vastum copiam, exponimus; quod unum ex arcanis Dei cognomentis est: eiusq; usus ad efficientiam rebus omnibus maximam, omninoq; supremam, & proprie Deo tribuitur hoc adiunctum, quod in hac significatione quinquies quadragesies apud sacros scriptores obseruatur: ex quibus vnus ille, ac primus locus est: Ego Dominus omnipotens, ambula coram me, & esto perfectus; ponamque fœdus meum inter me & te, & multiplicabo te vehementer nimis. Et ex illo episteto, Omnipotens, illa expositio atq; amplificatio vehementer nimis deducta est: ita etiam ex nomine eodem SADAI, vastitatem vehementem nimis futuram, intelligi voluit Isaias, cum diceret, ut ex verbo reddere verbū liceat, quasi vastitas, à vastè copioso. Illud verò quasi per expositionem legendum est: Vastatio, inquit, illa erit qualis à vastè copioso educta potest. Sacra hoc cognomine Dei interpres noster aliquando Dominum, sæpe autem Omnipotentem Latine reddit; utrumque rectè. Atq; eam vastitatem in superabilem illis fore, vel eo ipso cognomine SADAI, appellato declarauit: Quis enim resistere valeat Omnipotenti? quam ob rem ait:

Propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis tabescet. Propterea quod à Domino Omnipotente vastitas veniet, nemo erit qui vel suam defendere, vel alienam propugnare salutem valeat; membris artibusq; corporis, quibus animus ad res gerendas vititur, dissolutis: atq; adeo animus ipsis metu, & repentino grauissimoq; dolore, atq; Dei vltioris robore consternatis: ita ut nulla vel in membris virtute, vel in animis fortitudine manente, reliqua sit illis perturbatio, afflictio, angustia, ac demum acerbissima cum morte miseria. Hæc sententia Hebræorum verborum significatione magis etiam confirmata declaratur: namq; ubi Latine hominis legitur, Hebraicè est ENOS; quod hominem ea notatione significat, qua fragilis, caducus, imbecillus, multusq; tum corporis infirmitatibus tum animi languoribus & erroribus etiam obnoxius homo est. Ad verbū nos proxima Hebraicè notatione Mortalis vertere soleamus. Est

autem orationis exornatio ex verborum oppositione: ex altera enim nunc omnipotens est, qui vastitatem affert; cui vero affertur, homo caducus & fragilis, ac mortalis. Eadem porro appellatione Babyloniorum, atque adeo omnium hominum superbia & arrogantia à vate irridetur.

Et conterentur, torsiones & dolores tenebunt, & quasi parturiens dolebunt. **H V I V S M O D I** erit singulorum & omnium communis tum affectus, tum habitus: ita ut neque singuli sibi consulere, neque simul coniuncti plures mutuo auxilio esse possent, conteretur animo & corpore: nam verbum Hebraicum consternationem, & perturbationem significat, qualis repentino ac ingenti dolore oppressis, accidere solet. Suspicio in vulgaribus codicibus Latinis desse non conteretur, verti pluralis temporis, scribarum, non interpretis culpa. Hebraicè enim, Chaldaicè atque Gracè plurale verbum est. Torsiones, & dolores. Ex ipsa parturientis similitudine satis clarè horum nominum significatio explicatur: animorum enim turbationes, corporis dolores, omnium membrorum tremores parturientibus accidunt; ita ut astantium auxilio opus sit, alias grauissimè laboraturis, idque non sine periculo plerumque; atque hoc quantum ad animi & corporis virtutem ad malum vel tolerandum, vel propulsandum. Erunt, inquit, animo fractissimi, corpore verò maximè impotentes, etiam in ipso dolorum sensu: namque ereptionem, aut salutem iam superius nullam fore declaratum erat. Vnusquisque ad proximum suum stupebit, facies combustæ vultus eorum.

T A N T V M abest, ut auxilium sibi mutuo petere, aut prestare possint, ut singuli obstupescant spectaculo alterius, & intelligat unusquisque alios eadem miseria pari secum dolorum magnitudine atque impotentia laborare: id aperte singulorum vultus declarabunt nimium incensi ob astuantem dolore animum, & sanguinem efferuescentem, atque totum corpus ut in maximis doloribus accidit, peruagantem. Videre est quotidie huiusmodi facies in iis feminis quæ difficiles partus habent: namque hac vultus habitudo ac descriptio non proprie timentium, sed grauissimè dolentium est. ut in Ieremia nostro exposuimus in Apparatu sacro.

Ecce dies Domini veniet, crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorisque, ad ponendam terram in solitudinem: & peccatores eius conterendos de ea.

Ex vniuersali & communi Dei consilio particulare etiam & singulare probatur. Hac enim ratio à Prophetis plerumque observari solet: ut cum Deus salutaris alicui vel populo, vel civitati, vel homini futurus prædicatur, illius communis salutis omni orbi per Christum, Deo auctore afferenda, mentio commode fiat. Facile enim colligitur, eum priuato alicui misericordem atque salutariferum sese libenter exhibiturum, qui totius mundi salutem vltro cupiat, & velit, & adornet afferendam, aut allatam, denuntiet. Sic David: Domini est salus, inquit, & super populum tuum benedictio tua.

Ad

Ad eundem etiam modum cum de iudicio in aliquem populum vel hominem exercendo sermo incidit; illud commune vniuerso orbi futurum Dei iudicium, quod extremum dici solet, commemorant Vates: ex cuius certissima commemoratione priuati iudicij, de quo sermo est, ratio confirmetur: nam qui iudicat (ut Abraham aiebat) omnem terram, iudicium etiam priuatorum faciet. Huc etiam illud pertinet: Iudicabit orbem terrarum in equitate, & populos in veritate sua. & Factus est Dominus refugium pauperis, etc. Igitur Babylonis iudicium à Deo constituendum fore; immo constitutum iam esse, ex eo confirmat Isaias, quod non solum priuatum hoc, sed publicum omni terrarum orbi iudicium constitutum sit; idque adeo certum, ut in presenti, vel potius præterito tempore Hebraicè hoc oraculum pronunciet: ut rem non minus certam accipiamus, quam si vel præsentè viderimus, vel factam iam, trāsactamque esse cognouissemus. atque hoc pacto intelligimus antiquos Ecclesiasticos scriptores non ab re hunc locum ad iudicium illud extremum retulisse. Verum indignationem, furorem, & cetera graua verba, quæ Domini dici hoc loco adiunguntur, eos dumtaxat spectat, quos vates ipse continuo indicat, nempe peccatores. Namque illis grauissima & acerbissima dies Domini est, seueritatem Domini experturis, tum omnibus peccatoribus in illa postrema mundi, tum Babylonis in illa ipsis impediendi calamitatis extrema die. Siquidem piis huiusmodi dies Domini gratissima & latissima erit, securitatem quippe ac pacem allatura. S. S. E. His autem fieri incipientibus, leuate capita vestra: quoniam appropinquat redemptio vestra. Certam autem sententiam, stabilemque Dei & irreuocabile iam pœna exigenda propositum, idque seuerissimum & grauissimum, illa omnia adiuncta exponunt. Crudelis, verbum Hebraicum ACHZIR, opponitur clementia omnino. ut apud Ieremiam: Crudelis est, & non miserebitur. Erit, inquit, dies illa certissima irreuocabilisque vltionis: proprie hoc nomen verti posuit Inclemens. si quis certè sciat clementia significationem apud Latinos: itaque ad certitudinem stabilitatemque propositi refertur: ad actionem verò ipsam, illa, indignationis plenus, & iræ furorisque. Hebraicè ad verbum, Indignatio, & excandescencia nasus. Qua oratione, pœnarum vehemens exactio indicatur: namque iræ excandescens tempore, quamquam breui, multo plura & celerius expediuntur in pœnis expetendis, quam si sedatiore animo sit is qui pœnas persequitur. Ut autem huiusmodi descriptione ira grauissima & efficacissima indicetur, docuimus in Ieremia. ad quos verò hæc diuina vltionis sententia attineat, statim exponit Vates: Ad ponendam terram in solitudinem; & peccatores conterendos de ea. De vniuersa terra iudicio extremo vastanda, non est quod in exponendo laboremus; apertus namque is sensus est, verum Theſim ipsam persequamur ad quam Hypothesis illa extremi iudicij fuit inducenda. Indicat hac oratione Isaias Babyloniorum regionum cultores omnes vna peccatorum sententia annulos, vna etiam pœna conuoluentos esse: visam enim sibi terram om-

P 3

nem

Hier. siue de
habit. libet.

Ps. 1. 7.

Psal. 97

Orig. in ep.
ad Rom. c. 2.
Chry. in
Mat. c. 10.
Ambros. sub
de Helia, &
ieiunio c. 21.
Hier. lib. de
pœna.
Greg. in Iob.
lib. 20. c. 23.
Luc. 21.

Ierem. 6. 21.

Apparat.
Sa. r. lib. 2.
tom. 3.

nem sceleratis hominibus plenam atq; onustam, illis occisis, ac de medio sublatis, liberam & leuem apertamq; relictum iri affirmat; idq; Deo auctore, & ultore. Est autem hac exornatio orationis Metonymia dicta, opposita illi schemati, quod frequenter legi solet, ubi de copia maxima sermo habetur.

Nam. 22. 5. *Ecce egressus est populus de Aegypto, qui operuit superficiem terrae, sedens contra me. Veni igitur, & maledic populo huic, quia fortior me est; si quomodo possim percutere, & eicere eum de terra mea.*

Quoniam stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo.

GRAVISSIMAM, maximè horribilem & formidabilem tum Iudicij extremi diem uniuerso orbi, tum excisionis illius Babylonicæ fore, hac luminarium obscuracione à Propheta indicari, omnes interpretes & expositores docent. Verùm præter hæc quæ verè & rectè exponuntur, aliud etiam à vate, ut res ipsa indicat, significatum: nimirum Babylonicos calorum, stellarum, ac siderum virtute, quæ sibi maximè præter omnes alias orbis nationes cognitam arrogabant; ut certam, faustam, secundamq; existimabant, eamq; perpetuam sibi promittebant, inanem atq; inefficacem, nullam deniq; prorsus experturos esse. Quamquam enim magna calorum & astrorum efficacitas aliter aliis nationibus per huiusmodi artium professores tribuatur, quamquam, nostro etiam assensu, nonnulla esse possit, in eis præcipuè rebus quæ naturam, naturæq; atates ac tempora; opportunitates & loca attingunt: nihilominus tamen non vsque ad eò illa necessaria & constans est, ut Dei gubernantis & providentis nutibus, & voluntati non obtemperet, siue edi, siue cessare seq; continere iubeatur. Omnia enim, ut Propheta & Psaltes capiunt, Dei voluntatem faciunt. Ita ad eò efficietur, ut cum Deus aliquid aduersus populum, provinciam, vel personam singulariter constituerit, edereq; voluerit, ipsius voluntati omnis cum superiorum luminum, tum inferiorum etiam elementorum, atq; omnium aliarum rerum natura obsecuta ce-

Infra 10. 24. *dat. id quod in eandem sententiam idem hic Propheta declarat: Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cæli in excelsis, & super Reges terræ, qui sunt super terram. Igitur nihil vel terrarum omnium habitatores in extremo iudicij, vel Babylonicos populos in excidij à vate prædicti die inuabis ille astrorum fauentium aspectus & ordo, nihil solis lumen, cuius efficientia cæterorum astrorum pro sitis & respectus ratione virtus augetur, excitatur, vel reprimatur; nihil denique illa temporum, horarum, atq; momentorum obseruatio illis certi promittet. Quia stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum. Hebraicè: Non splendere facient: neque solum splendorem significat verbum; sed efficientiam quandam atq; commotionem & laudem etiam: ut omnis significatio simul, & cum re ipsa, & cum nostra expositione conueniat. & splendor earum. Hebraicè est, CHEZZILEHOM, nomen plurale cum affixo masculini generis ad calos relato.*

relato. Est autem CHEZZILIM pluralis numeri, significatq; lumina à stellis, quas fixas vocant, distincta: pro quibus variè varia Latina & Græca reddunt nomina. Sed nunc de his differendi locus nō est; dabitur aliàs, Deo nobis propitio, in disputatione de rerum natura. Quod verò additur, Sol in ortu suo: ad efficientiam solis refertur, quæ perpetua est, dummodò oriatur: namq; dies à sole temperatur, nox verò à luna; alternis partibus, alterius lumen princeps est. S. S. E. Solem in potestatem diei, &c. Lunam & stellam in potestatem noctis. Est autem eius naturæ sol, ut postquam exortus fuerit, perpetuò splendat, utpote qui lumen proprium habeat, atq; ideo suam efficacitatem, nisi aliàs impediri externa causa accidat, perpetuò probet. Luna verò, quæ non à se, sed à sole lumen habet, inefficax est interim, dum non lucet, etiam si oriatur; cum verò lucet, lumen suum noctu præcipuè efficax ostendit, utriusque astri virtutem impediendam à Deo fore, Vates declarauit.

Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum, & quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo.

DEVM hominum omnium iudicem, quem nulla astra, nulla naturæ potentis vis in iudicio exercendo impedire possit, in superiori versu cognouimus: illum enim esse, qui ultra naturæ communem statutum cursum, vitam & bonum & mortem, & malum pœna dictum mandare solus possit, cum res ratioq; exigit, semper apud illum in stissima: ita tamen, ut non omnem naturam teneat, ut cohibeat; sed pro iudicij sui ratione nunc noxias, nunc utiles rerum virtutes ad homines vel iuuandos, vel puniendos exerceat. S. S. E. Facite precepta mea, & iudicia custodite, & implete ea: ut habitare possitis in terra absque ullo pauore: & gignat nobis humus fructus suos quibus vescamini vsque ad saturitatem, nullius impetum formidantes. & rursum: Sin autem nec sic obedieritis mihi, addam correptiones vestras septuplum propter peccata vestra, & conteram superbiam duritiæ vestræ; daboq; vobis calum desuper ferreum, & terram aeneam. Consumeturq; incassum labor vester: nō proferet terra germen, neque arbores pomam præbebunt. Si ambulaueritis ex aduerso mihi, neque volueritis audire me, addam plagas vestras vsque in septuplū propter peccata vestra: immittamque in vos bestias agri, quæ consumant vos, & pecora vestra; & ad paucitatem cuncta redigant, desertaq; fiant via vestra. Ex hoc loco satis aperte docemur, quemadmodum Deus rerum à se conditarum efficacitatibus & virtutibus hominum causa vitatur; interdum mala, interdum bona præter communem consuetudinem & efficientiam exercens. Hanc autem rationem se obtenturum aduersus Babylonicos docet, quam aduersus omnem orbem obtinere potest, & solet: ut malum iā tummodo malis, & sceleratis hominibus pudendis mandet, omnibus rerum utilium virtutibus impeditis. Sic uniuersalis diluuij tempore fecit, sic in extremo iudicio, quod hic per hypo-

hypothesim indicatur. Facturus est. Verborum significationes nostram expositionem confirmant. Est autem, uti in superioribus diximus, sententia vniuersalis; quæ non solum Babylonios, verum omnes orbis populos, & nationes omnes improbas comprehendit: quorum vindicem se Deus esse declarat. Itaque conjunctionem &, expositionis, vel rationis vim habere hoc loco obseruamus. qua de re diligenter disseruimus in Apparatu sacro. Et visitabo: nam, vel, quippe visitabo. optimè Græci interpretes verterunt, mandabo: nam verbum visitare imperatorium esse diximus. Mandabo, inquit, caelo & stellis, aliisque exercitibus meis, & ut malum orbi inferant, imperabo. Ita visitare super orbis malum, malum orbi mandare, & immittere exponimus; malum, inquam, punitiois, vel animaduersionis, siue, ut Theologi rectè distinguunt, pœna. iuxta illud: Quia non est malum in ciuitate, quod non faciat Dominus. Hebraicè ad verbum est, malum; Chaldaicè etiam. Atque ita illius mali, siue publici & communis omni orbi, siue Babylonis inferendi, auctorem arbitrumque se Deus iustissimè proficitur: ne quis casu aut fortuito, aut alia rerum pereuntium, & secum externè pugnantium natura inimicitia accidere interpretari possit: ne verò id præter leges ac iura naturæ constituta fieri existimetur, declarat Deus calum & elementa communem cursum ex bono in malum, hominum culpa, inuertere posse: quorum causa rectus & certus ordo seruari, & amplificari etiam possit. Namque ut rebus hominum publicis ac priuatis rectè & ex diuini verbi sententia institutus omnia prospera ac secunda, ultra communem etiam naturæ efficientiam, eueniunt: sic contra etiam corruptis ac deprauatis hominum animis, & publicis priuatisque rebus perturbatis, omnia aduersa, perturbato etiam naturæ ordine, accidunt: hoc est, quod, expositione & ratione significata, adiungit: Et contra impios iniquitatem eorum. Hebraicorum verborum vis ex translatione obseruata, sic habet: Et aduersum improbos prauitatem eorum. Mandabo, inquit, ut ab impiis & improbis officium humanum peruertentibus, par etiam peruersitas & turbatio naturæ virtutis, & aliorum hominum impetus expectetur. Improbos, RESSAGHIM verbum forense est propriè, eosque significat, qui in iudicio mala causa damnati sunt; maxima verò iniuria illata aliis: Latini interpretes plerumque impium vertunt: sed latiore significationem habet quam impietas. Pietas est officium erga Deum, patriam, parentes, & amicos. Impietas huiusmodi officij non exhibiti culpa est. Improbitas autem ad quamcumque iniuriam, non solum in personam, sed in rem etiam alterius quomodocumque illatam, extenditur, estque propriè transgressio, siue audacia modestiæ contraria. Atque ita obseruari & exponi impiorum & impietatis nomina, & verbum, impie agere, cum à Latinis interpretibus ex Hebraico redditur, plurimum ad sententiæ rationem cognoscendam contulerit. Non esse autem hoc omnino præter naturam, sed à recta ratione proficisci Deus ipse docet: quippe in temperatis, & bene constitutis corporibus, aut in leuioribus etiam morbis

curan-

curandis, simplex & consuetus modus rectè obseruatur, atque ita nature communi, & æquabili efficientia omnia componuntur. Verum ubi morbus incidit grauis & contumax, siue ex plethoria, siue ex cacochimia ille morbus effectus fuerit; contraria contrariis curanda sunt, & extremis extrema exquisita remedia adhiberi debere, antiquæ medicina certa & recta disciplina docet. Ad hanc naturæ translationem illa posterior versus huius pars referenda videtur.

Hippocr.

Et requiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo. VERBA sunt ex translationibus sumpta ferè omnia. Requiescere faciam. Sistolam Latine dicere possumus, explicandi gratia; estque impetum, aut cursum, aut motum impedire. Superbiam GAON, propriè Elationem vertimus: namque, interpretes nostri sententiam ipsam rectè tenens, secutus est; translationes prudenter & consultò in loco omisit, quod maiori expositione egere intelligeret. sic in aliis verbis egit. Ut infidelium propriè intumentium, vel tumidorum & arrogantium GHAVAH, Elationem verò fortium, ex verbo Insolentium siue turgentium, exponere possumus. Est enim GHARATS contrarium pronunciatione ac significatione verbo GHATSAR, quod angustiare, & cōstringere significat. Nunc aded si totam orationem suis translationibus legamus, comperiemus sanè ex medicina artis verbis esse compositam elegantissime, eamque ad animi vitia transferentes, interpretis nostri mentem probabimus, qui rem ipsam attingit. Sistolam, inquit, elationem tumentium, ne vltius intumescant, videlicet, & sublimitatem turgentium deprimam. Rectè etiam vertere hanc orationem Græci, sententiæ ratione habita, verbis Hebraicæ significationi proximis. Vides hinc duplicem causam malæ in corporibus affectionis, nempe humorum redundantiam, & eorundem corruptionem aperte indicatam: quarum altera materiam ipsam exuperare naturæ virtutem, altera verò corrumpere deprehenditur: quæ extremè grauem morbum gignit, & non seruato medicina ac naturæ communi ordine, curadum: concocta enim medicari oportet & mouere, non cruda, nisi turgeant: nam si turgent, etiam cruda & turgentia mouenda & minuenda, deiciendaque sunt. Iam verò quemadmodum hæc ad animorum atque vitæ morum peruersitatem & corruptionem transferantur, facile quiuis intelligit, si nostri interpretis verba sapienter aestimet.

Hippocr.

Pretiosior erit vir auro, & homo mundo obrizo.

AD magni pretij atque aestimationis eximia comparationem auri & gemmarum nomina à Sacris scriptoribus, Deo etiam dictante, afferuntur. Auri unam naturam, verum triplex esse in natura discrimen obseruauimus, ex puritate & soliditate sumptum: nam quod aliqua parte mixtū est, tamen bonum, ZAHAB; quod igni probatum & defecatum est diligenter, PAZ. Latinis; vocabulo eodem nonnihil immutato PVTVM. Quod citra ignis, aut artificij operam solidum ac purissimum, sardibusque alienum in mi-

q

nera:

Lib. de Idio-
sifmis in
principio.

Amo 1.4.

Improbitas.

Pietas.

Impietas.

neralibus, atque secundum flumina inuenitur, maiori pondere quàm catera grana minima, siue arenule; id omnium optimum, maximeque pretiosum est: eoq; magis aestimatum, quò maius esse contingat. appellatur autem CHETHEM, Hebraicè: quod nomen, semotis punctis, purè, simplex, atque perfectum, nullisq; rebus admixtum significat. Huiusmodi auri portiones nativæ ac simplices à Barbaris ipsis auidè conquiruntur, & inuenta, magni aestimantur, præcipuè quæ grandiores sunt. Atq; ut ex Scripturis sacris observauimus, maxima atq; optima harum ex Ophir adferuntur. Quam regionem eandem esse cum PERU nostra ætate reperta, in libro Chaleb docuimus. Ex hoc genere auri portio simplicissima, optimi coloris, ac solidissima corporis apud me est, pondere drachmarum quinquaginta ferè, rarum magnitudinis exemplum, à charissimo mihi fratre Gasparo Velezio illinc cum aliis rerum natura generibus, quarum cognitione delector, dono missum. Atq; hac de auri ratione sapientissimè indicata ac repetita apud Sacros auctores hoc loco adnotasse ad scripturarum usum satis fuerit: iam verò versus huius rationem cum superioribus connectamus. non tantùm videtur nobis Vates hic de auri aestimatione, atq; hominis comparatione in eam sententiã locutus, quòd Chaldaeos ab hostibus captos; nullo auro à morte redimendos affirmaret; sed etiam præuertisse admirationem eorum, qui ob hominũ corruptibilem & mortalem calorũ & natura cursum & ordinem, siderumq; efficientias impeditum ac perturbatum iri audirent. Hanc admirationem Vates Dei oratione excipiens, ait: Omnium quæ in mundo condita sunt rerum, hominem vel mortalem esse Deo aestimabilissimum: adeò ut huius unius generis causa orbem totum in hanc vel in illam partem conuertere ipse soleat: id autem propter se ipsum: nam si homo officium faciat, pietatẽque diligenter, studiosè, purè, ac sanctè obseruet, promissionem habet ab ipso maxima prosperitatis ac solida, sine ullo calorũ aut elementorum impedimento. Sin verò contra officium peruertat, pietatẽq; prodat; habet etiam denunciationem miseriarum ac pœnarum, consentiẽte & inseruiente rerũ natura, ipsius Domini & conditoris arbitrio atq; consilio obsecuta: mũdi enim natura ad hominem; homo ad Deum refertur: id quod in subiuncto versu declarabitur: Propter indignationem Domini exercituũ, & propter diem iræ furoris eius. Verborum simplicitatem ex Hebraico sic reddemus, sententia tam cognita: Aestimari faciam mortalem præ puro (auro) & hominem præ puro Opheir. Opheir in genitino casu nomen adiectiuè solent vertere interpretes, Ophrizo, vel Obrizo. Ex huius sententiæ ratione ita considerata Chaldaeus interpres hunc locum ad alteram, hominum videlicet bonorum, partem retulit: sic enim transtulit: Diligam diligentes me, magis quàm aurum quo gloriantur filij hominis, & operatos legem, magis quàm massam Opheir. Huius interpretationem Græci expositores secuti, bonos viros ac pios in die Iudicij Deo charissimos & gratissimos fore, idque rectè, confirmarunt. Nostra autem sententiæ deductio, & cum superioribus & inferioribus connexio, nihil cum his pugnat.

Super

Super hoc, cælum turbabo: & commouebitur terra de loco suo, propter indignationem Domini exercituum, & propter diem iræ furoris eius.

Huius versus sententia ex superiori pendet: est enim ratiocinationis conclusio, quæ præpositionis in quaestione obtinuerat locum. Quæstio enim erat: An hominum causa natura cursus impediri, aut mutari oporteret. Responso verò: Hominem à Deo aestimabiliorem fieri auro, &c. Causa enim hominum mundus conditus est, ideoq; hominum causa posse mutationibus affici variis, præter communẽ ordinem: maximè quòd hæc omnia ad Deum ipsum referenda sint, qui hominem sui causa creauit: itaque res hominum Deum ipsum attingunt, tanquam hominum finem ultimũ. Laudabiles quidem res honorem gloriãve illi, ut bonorum auctori, atque adeò iucunditatẽ (sibi his verbis de Deo loqui licet) afferunt; corrupta verò ac peruersa, iram indignationeq; mouet. Ira ultionis voluntatem excitat; demum voluntatem Dei, siue ad beneficentiam, siue ad ultionem, natura omnis sequitur. Hoc igitur est quòd hoc loco Deus propositam sententiã amplificatiõne cõfirmans, ait: Non solum Stellarum, Solis ac Luna virtutes impediuntur, hominum sceleribus me commouentibus & irritantibus. Verum enim verò super hoc, siue, propter hoc (nam causalis dictio est) cælum ipsum, cum opus fuerit, turbabo, totum, inquam, commouebo: ita ut neque locum, neque situm, neque tempus, neque motum ex ordine seruent; & terra, quæ immota locum suum obtinet semper, de qua scriptum est: Non commouebitur in seculum seculi; ea etiam mouebitur de loco suo, natura totius auctore irato atque succenso. Omnia, inquam, dissipabuntur, & fracta compage ruent propter indignationem Domini exercituum, quando Dominus exercituum ultorem se præbere voluerit: tunc enim omnes exercitus eius indignabuntur, & turbabuntur. Et propter diem iræ furoris eius. Hebraicè est ad verbum: In indignatione, & in die excandescentiæ nasus eius. Quo die illius nasus incenditur, lenissimusq; ille spiritus excandescit, omnia commouentur, ardent, & perturbantur. Verum significantissimè ad hanc sententiã appositum est nomen Hebraicum GHEBRAH. pro quo Latinus interpres reddit, Indignatio. Significat enim ex etymio, Transitũ, siue, Transitionem vltiorem: ea est, cum animus lenitatem, patientiam, mansuetudinẽ aliquæ vehementi causa prouocatus, transilit: is enim affectus grauissimus & efficacissimus est. Cogitandum itaq; nobis indicauit Vates, illam propriam Dei lenitatem, diuturnamq; patientiam, & longam pœnitentiæ expectationem, quæ propria ipsi sunt; irritari, & commoueri hominum scelerata pertinacia. Tunc verò genuinam (ut ita dicam) illam suam lenitatem prætergredi videtur Deus: atque ideo hoc verbum à Vatis in hanc usurpatur sententiã. Cognomen, Domini exercituum, ultionis & vindictæ rationem ac significationem spectare, iam aliàs sæpè, & in Apparatu sacro abundè docuimus. Itaq; Dei naso excandescente, cælum terra, & mare

q 2

calo

Chyloft. in
Mat 24. &
Orig.
Euseb. de
Demò. orat.
Euang. lib. 2.
c. 2.
Basil. in hũc
locum.

Apparat.
lib. Ioseph.

calo misceri non est mirandū: id quod ante extremū iudicij diem futurum esse, sacris responsis accepimus, & hic Vates hoc loco non obscure significat. Iam verò qualis Babyloniis, qualis Babylonensibus metus, qualis paor, quis rursus hostibus ipsis animus, qualis impetus futurus esset; quis civitatem illam, atque adeo totum imperium maneret exitus, commemorata Dei auctoritate, & calorū atque superiorum exercituum ad nocendum promptitudine, uti iam audiuimus, subiectis versibus Vates exponit.

Et erit quasi damula fugiens, & quasi ovis: & non erit qui congreget: vnusquisque ad populum suum conuertetur, & singuli ad terram suam fugient.

IMMINENTE ciuitatibus bello, cum ciuium timidissimorum pars, tum exterorum atque hospitum turba omnis recedit, si tamen grauissimum & cruentissimum bellum fore credatur. Hunc animum non modo Babylonensibus, qui in illam urbem negotiorum aut recreationis causa ex aliis locis confluxissent, sed multis etiam ex ciuibus ipsis futurum Propheta prädicit. Erit, inquit, populus ille, tum ex ciuibus, tum ex hospitibus mixtus, ut damula leonem fugiens. Hoc proprie ad externos referri videtur: magna, inquit, & celeri fuga, vaga tamen & errabunda, salutis suae turba illa cōsulet: nonnulli quoque qui vel iam diu eō commigrauerant, vel aliis ibidem manserant, ut sibi, vel filiis, & iis quos charos habent, consulant, celerrimè aufugient. Erunt autem celeritate damulae, animi verò turbatione & imbecillitate, ut oves à caulis à lupi metu disiectae; neque enim praecōsiliij inopia, metu ac trepidatione cōiuncti, vel turmatim abibūt, sed dispersi singuli, ut latere melius, effugereq̄ commodius possint: neque qui quā caterorū curam suscipiet. Tātūm vna singulis mens erit, quacūq̄ possint, ad populum suum conuerti: atq̄ ita singuli alij, alia parte ac via ad terrā suā fugient. Est enim hoc damularum ingenium, ut vndecūq̄ exterrita aufugerint, ad cubilia sua vota q̄ loca contendant: oves etiā errantes in caulas feruntur, earumq̄ desiderio balantes oberrāt. Itaq̄ nulla tum ratio exteris habebitur personarum, aut amicorū quos Babylone reliquerint, existimantibus tutius sibi, & melius fore apud populum suū, nulla cura ciuitatis, aut regionis relinquenda, utpote suam regionem tunc, et si tamen aut ipsis non antea satis commodam, praeferebantibus: alioqui enim, qui id non fecerint, non secus atque ciues ipsi Babyloni, sauentium hostium arma & vim experientur.

Omnis qui inuentus fuerit, occidetur: & omnis qui superuenerit, cadet in gladio.

QUI inuentus fuerit ex Babyloniis, quos praecipue hostis quaret, exquiretq̄ diligentissime, confodietur sagittis atque missilibus, tum etiam ense: quicūq̄ verò superuenerit ipsis ciuibus, aut hospes, aut alius externus, etsi non tanto impetu atque tumultu, tamen non euadet mortem; occumbet enim gladio percussus. Superuenerit. Hebraicè est omnis additus, additus ciuibus & hominibus Babylonicis, quos hostis praecipue quarebat.

Addit

Addit autem Vates alia bellorum mala, quae, Deo permittente, Babyloni videntes & sentientes experturi erāt, non solum corpore, sed animo etiam: nimirum filiorum occisiones, fortunarum direptiones, & contumelias.

Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, & vxores eorum violabuntur.

IN HUMANÆ felicitatis ratione, filij, familiaris res, & vxor vulgò numerari solent: sed omnibus his plerumque humana insolentia ad fastum, ad luxum, ad impietatem & improbitatem abutitur. Quamobrem diuina vltionis tempore horum etiam bonorum calamitate improbi homines mulctantur. In oculis eorum. Ad omnia orationis huius membra refertur. Viuentes ipsi sentientesq̄, adhuc videbunt filios suos paruulos, quos tenerimè amabant, allidi, domus conculcari & diripi, vxores violari, quod grauissimum contumelia genus est. Diripientur. Hebraicè, conculcabuntur, quod diripientium impetum, insolentiam, & concursationem significat; deinde rerum direptarum distractionem: pretiosarum autem, alias gratiarum adiutū aut partium domus, aut etiam ornamentorum dispersionem. Indicatis iam aperteq̄ nominatis iis ad quos vaticinium hoc spectaret, atq̄ pœnis omnibus non obscure explicatis, quas Dei iudicio Chaldaeos manere Vates praenideret, huiusmodi diuini iudicij exercendi ministros ipsos nominibus declarat suis: ut vaticinium certa nominum, temporum, ac rerum expositione praecantatum, & maiorem in auditorum animis fidem faciat, & Deum illum verū, qui futura omnia solus praenouit, auctore sui probet. Haec tenus quidem id quod caput, & primum erat, exposuit Vates: videlicet, Deum illum misericordem erga pios & probos, eundem iudicem & vindicem potentissimum, communem omnium hominum esse, parareque pœnas, iratum & infensum alicui genti, quam in inscriptione tantum Propheta indicauerit: nunc verò deinceps quibus potissimum exercitiis, quibus satellitibus id efficiendum esset, à quibus gentibus ferendum, commodè exponit.

Ecce ego fuscitabo super eos Medos, qui argentum non querant, neque aurum velint: sed sagittis paruulos interficiant, & latrantibus vteris non miserebuntur, & super filios eorum non parceret oculus eorum.

VICTORES iam victoria potitos duae affectiones temperare, & retinere solent ab extrema crudelitate exercenda: auaritia, videlicet, ac misericordia. Pars enim militum, aut aliorum etiam qui bella gerunt, cupiditate acta, quem occidere posset, captum aut deditum promissa sibi pecuniae spe facile seruat; idq̄, plerumq̄, accidit, ubi diues aliquis victus victori contingit: nonnulli autem misericordia commoti, vel natura, ut feminis; vel aetate, ut pueris parcunt. Atqui eos hostes à se aduersum Babyloniā excitandos esse Deus ait, qui natura consuetudineq̄, sua neque auari sint, neque misericordia vlla detineantur, quò minus conceptum animo furorem, odiumq̄, expleant: idq̄ cum suo ipsorum ingenio proprium est, tum etiam Dei excitant

vis spiritum illorum magis augebitur. Ideo autem non meminit Persarum, qui in illam expeditionem educti etiam fuere, quod illi, cum deliciores essent, & apparatus magni cupidiores, atque adeo clementiores viderentur, non tantum à Deo mutandi, quantum Medi, suo ingenio truces, magis inflammandi erant; maxime quod rex ipse Darius totius exercitus caput & Princeps, Medus genere erat. & quamquam Persæ multi numero essent, nomen tamen ad caput & principem omnium referendum fuit. Sic enim scriptum legimus: Eadem nocte interfectus est Balsasar rex Chaldaus, & Darius Medus successit in regnum. Quæ verò addita sunt à vate nostro, hac ratione exponimus, ut probationem & confirmationem esse dicamus proposita imaginis ingenij Medorum, qui neque argentum aestimant. Non venient, inquam, argenti cupiditate, sed iugi Chaldaorum à se depellendi, & tyrannidem in orbem exercitum ulciscendi, causa: ideòque à Deo excitati, aurum omnino nolunt, qui strenuorum militum, & imperium affectantium, aut iniurias ulciscantium animus est. Ita enim prima illa Romanorum orbis terra imperium ineuntium fortitudo commendata est:

Aurum irrepertum, & sic melius situm,

Cum terra celat, spernere fortior,

Quàm cogere humanos in usus,

Omne sacrum rapiente dextra.

Huiusmodi ingenium indicabat Isaias, ita ad verbum locutus: Argentum non aestimabunt, & aurum non complacebunt in eo. hoc est, aurum spernent, ut neque iucundum neque gratum sibi. Quod verò ad clementiam attinet: nullius aetatis, nullius sexus misericordia monebuntur, ut qui soleant pro ludoque habeant, pueros, tanquam sagittas, arcu iaculari; feminas etiam in utero habentes, cum fœtu ipso interficere: nec in alienis tantum huiusmodi crudelitatem exerceant, sed neque filiorum etiam priorum rationem habeant. Ita simpliciter hunc versum interpretamur, non qui ad ipsorum Chaldaorum cladem propriè referatur (namque id superius iam erat explicatum versu decimo sexto) sed qui ad Medorum ingenium natura sua crudele, sed excitante Deo magis incensum, indicandum pertineat. Hæc enim ratio à vate observari solet. ut: Ecce ego suscitabo Chaldaeos gentem

amaram & velocem, ambulantiem super latitudinem terræ, ut possideat tabernacula non sua. Horribilis & terribilis est: ex semetipsa iudicium & onus egreditur. & cetera multa, quæ in describenda illius gentis imagine Habacuc adiunxit. Ecce ego excitabo. Hebraicè, Ego excitans, in presenti tempore certissimam rem, & iam constitutam, atque adeo captam significat. Sed sagittis paruulos interficient. Hebraicè propriè iaculatorum verbis: Et arcus pueros iaculabuntur. ita ut sagittarum instar pueri arcubus extentis aptati ad muros, aut alias ad scopum aliquem, aut quàm longissimè fieri possit, temerè iaciantur. Sunt autem paruuli quos hic appellat, y, qui infantiam excesserunt, nec tamen adulti adeo sunt, ut sui iuris esse possint.

possint: pueros Latine dicimus, quod verò, lactantibus uteris, interpretatio nostra habet, & fœtus nondum natos, & infantes recens natos interpretamur; quippe & hi, & illi uteri materni succo aluntur, hoc est, sanguine qui nondum nati, & lacte qui nati iam sunt. Hebraicè est, fructus uteris: Latine uno verbo fœtus uteri dicere possumus. Qui non parcat uteri fœtus, neque utero ipsi parcat. Illud verò postremum, Super filios non parcat oculus eorum; de ipsorum Medorum filii exponimus: ut argumentatio ex contentione instituta nobis videatur. Verbum verò parcat, quod Hebraicè est HVZZ, iuxta nostram pronuntiandi formam propriè est pratermittere aliquid, quod aliàs charum aut proprium est: ut ex illo exemplo, aliis quoque, nonnullis cognoscatur: Ne dimittatis quicquam de suppellectili vestra, ubi Hebraicè sic legimus: Et oculi vestri, non IAHVZZV, super vasa vestra; solet enim ita construui. At verò tanta Dei ira atque indignationis, tanti imperatoris expeditionis, tanti apparatus, tanti exercitus animi, viribus, ac dexteritate instructi, quem exitum denique expectare oporteat, exponit statim Isaias. Non enim magna consilia à potentissimo principe magnis opibus exparuis & momentaneis, sed magnis atque diuturnis de causis suscipiuntur expediunturque.

Et erit Babylon illa ciuitas gloriosa in regnis, incluta in superbia

Chaldaorum, sicut subuertit Deus Sodomam & Gomorrham.

Quantam quamque grauem ruinam expectari ex illo magno iam indicato molimine oporteret, oratione ex oppositis descriptionibus constructa Vates indicat: nimirum, ut Babylon, quæ mole, fortitudine, murorum ambitu & munitione, rerumque bellicarum apparatu, legum, opum, ac potentie magnitudine gloriosa in regnis: siue, ut Hebraeus sermo habet, tumor regnorum, omnium, inquam, regnorum præstantissima & opulentissima regina fuerat; opibus deinde, diuitiis, & deliciis, ornamentorum pulchritudine, ac rerum etiam ad luxuriosam & splendidam vitam comparatarum copia, incluta in superbia Chaldaorum, siue, ut in Hebræo significantius est, pulchritudo elationis Chaldaorum. Cuius unius ciuitatis nomine Chaldaei præter ceteras gentes omnes gloriosi erant, illa eadem ad Sodomam & Gomorrhæ Dei iudicis sententia & auctoritate uniuersarum urbium conditionem redigenda fuerat. Iam deinceps nulli mortalium vsui futura, neque ad habitandum, neque etiam ad pastum; sed tanquam omnino à Deo perpetua sterilitati damnata, detestabilis omnibus relinquenda. Legimus autem in Annalibus Hebraicis (cui libro, SECVLI SERIES, inscriptio est) Darii uno anno Babylonem à se captam habitasse; sequenti verò illam Sodomam & Gomorrhæ instar fuisse funditus euersam. Fuere autem Sodoma & Gomorrhæ cum vicinis urbibus non solum opulentissima, verum & amœnissima sicut Paradisus Domini, & sicut Aegyptus: adeo ut non solum ciues, incolasque suos iuuant; sed aduenas etiam pastores sua commoditate atque oportunitate maxima allicerent, illum agrum propter utilitatem pastusque copiam optantes. S. S. E. Elegitque sibi Loth regionem circa Iordanem, &

reces-

recessit ab Oriente. Eadem autem regio omnis, postquam diuino iudicio euerſa est, in eam redacta est naturam, quæ & incolis omnibus perpetuum atque detestandum sepulchrum, & exteris horrendum sui praberet aspectum. S. S. E. Abraham autem consurgens manè, ubi steterat prius cum

Gen. 19. » Domino, intuitus est Sodomam & Gomorrhã, & uniuersam terram regionis illius: viditq; ascendentem fauillam de terra quasi fornacis fumum.

» & paulo post: Ascenditq; Lot de Segor, & mansit in monte: dua quoque filia eius cum eo. Timuerat enim manere in Segor, quæ una ex illis urbibus

» minima tamen erat, quam ab incendio Loti ipsius causa exceperat Deus. Et quoniam, euerſis aliis urbibus, proxima, in eademq; regione sita erat, minus iam tuta visa est Loto, à quo antea studiosè optata fuerat: quam ob rem is in monte asperiore, incultioreq; loco esse maluit. Ad huius autem euerſionis exemplum Babylonem traducendam, neque diuturna hominum cultura, neque breuis hospitij, aut mansionis vsui aptam relictum iri, Vates noster prædicebat.

Non habitabitur vsque in finem, & non fundabitur vsque ad generationem, & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs, neque pastores requiescent ibi.

IN duobus verbis à Vate usurpatis, pro more nostro distinguentes & explicantes, non heterosim, aut expositionem, sed certam singulorum significationem inuenimus. Non habitabitur. Hebraicè ad verbum: Non se debet ad finem. Id significat nobis apertè, Babylonem in eodem situ ac loco ex quo euerſa iam semel fuerit, nunquam iterum sessuram aut reficiendam. Ita enim diuino iudicio ad perpetuam ruinã, & euerſionem damnata fuit: vñ nunquam ibidem quispiam hominum habitauerit. Est autem verbū Hebraicè THESEB, quod sedere significat; & affinitatem maximam habet cum verbo THASVB, quod reuerti, aut redire interpretatur. Ait ergo Vates, urbem illã nunquam in eternũ, vt eodem cõstituitur situ, reuersuram. Deinde addit: Et non fundabitur vsq; ad generationẽ & generationẽ. Verbū Hebraicum est THISCHON: quod, vti ex frequentibus exemplis obseruauimus, propriè sonat Latinè, Domicilium collocare. id quod satis intelligens vetus interpres rectè reddidit, Fundabitur. Est autè, domicilium collocare, certam sedẽ, consilio non commutãdi, figere. Ita Lacedæmon optimum domicilium senectutis, & celum piorum hominum domicilium esse dictum est. Ait autem Iſaias, Babylonem suo loco non concessuram in eternum. Deinde addit: Neque domicilium collocaturam ad generationem & generationem. Quam ex firmitudine situs, & munitione atque inexpugnabilitate murorum, gloriosam in regnis, ex perpetuitate verò sperata gloriæ Chaldaeorum nominis, inclutam in superbia Chaldaeorum appellauerat; eam non solum regni caput, sed neque priuati hominis habitaculum futuram: deinde neque certa alicuius gentis societatem & nomen conseruaturam. Non possumus satis admirari quã apertè, quã dilucidè atque distinctè

distinctè omnium futurorum temporum historias Prophetæ suis locis prædicant: quæ res vt explicatior fiat, Babylonicarum rerũ serie repetita ostenditur; auctoribus, vnde id petatum fuerit, in margine Commentariorum, pro more nostro, indicatis. Babylon Nimrodi primi omnium tyranni regni initium fuit; ab eodem, vti credimus, vel structa, vel magnæ urbis nomine amplificata, nomen ab antiqua turri, in ipsa regione quondam cæpta, obtinuit. Eius initium paulo post linguarum diuisionem fuisse videtur, circa annum à diluuiio centesimum ac trigesimum. Ex eo tempore auctores illi, qui Beroſi, & Methastenis nominibus circumferuntur, siue illis veris, siue falso adscriptis, temporum suorum rationes incipiunt. Quinquagesimo septimo post anno Belus Babylonijs, quem Bel, siue Balsacri scriptores vocant, auxit. Post quinquagesimum & secundum annum Semiramis illam munitione, situ, omnibusq; partibus amplissimam & opulentissimam fecit. Sardanapalo Ninive rege occiso, Babylon imperij caput facta est: mille trecentis quinquaginta vno annis, postquam primum à Chaldaeis condita habitataq; fuerat. Imperium inde vsque ad Balsazar obtinuit annis ducentis & octoginta, maxima & opulentissima omnium regnorum facta; atq; adeo aucta & firmata, vt perpetuò esse duratura videretur: quamobrem à Vate nostro Regnorum tumor appellatur. Chaldaeorum autem genus, nomen, & splendorem per generationes siue ætates septendecim ferè conseruauit: nempe annos mille sexcentos triginta vnum, postquam à Dario capta, atq; anno sequenti euerſa fuit, nunquam amplius in eodem loco adificata rurſus. Verum ex illius urbis ruinis, atque ex reliquijs Chaldaeorum, qui in illa regione habitauerant, noua ciuitas, Babylonis nomine tantum conseruato, à Cambyse, Persarum regis filio, non longè ab illa constructa est; Persarum, Chaldaeorum, & aliarum gentium familiis eò coactis: quæ tamen neque Chaldaeorum, neque Persarum, neque alicuius alterius gẽtis certum domicilium per duas generationes conseruare potuit: namque post prioris Babylonis euerſionem anno trigesimo quarto, à Dario Histaspis filio, qui à sacris auctoribus Artaxerxes dicitur, defecit: à quo rurſus post longam mensum viginti obsidionem, capta est; atq; vt deficientibus ciuitatibus euenit, suis honoribus & commoditatibus expoliata. Deinde, extincto Persarũ regno, per Alexandrum expugnata, capta, & Græcis, alijsq; nationibus tradita, anno postquam à Dario defecerat, centesimo octogesimo quarto: qui nõdum duas generationes compleuit. Post triginta ferè annos à Seleuco Armeniorum rege occupatur, vñ decimo ipsius Seleuci anno: à quo ad Armenici regni finem anni fluxere ducenti & quinque. Postquam Armeniorum regnum esse desiit (qui fuit à Diluuiio bis millenus ducentenus vñ decimus, ab urbe condita sexcentus quinquagesimus octauus) numerantur anni centum nonaginta sex, ad expugnatam & captam à Traiano Babylonem. Sed quantis mutationibus Asia omnes urbes & regiones subiecta fuerint, postquam à Græcis primum, deinde à Romanis adiri cæperit, nemo in historia-

Ioseph. lib. 4. cap. 9.
Diod. Sicul. lib. 1.
Beroſi. 4. 5.
Iustin. lib. 1.
Herod. lib. 1.
Diod. Sicul. lib. 13.
Dion. Beroſus.
Iustin. lib. 1.
Diodor. de fab. antiq. gest. 3.
Oros. lib. 1. c. 19.

Herod. lib. 3.
Iust. lib. 24.

Herod. lib. 3.

Euseb.

rum lectione mediocriter versatus est, qui nesciat. Postquam verò Traiano Imperatore capta, diruta, & direpta Babylon illa secunda fuit, nihil amplius fuit quàm oppidum, quod hodie etiam nomine Baldak exstat. Quod à Persis, Syris, Arabibus atq; Turcis alio atq; alio tempore occupatum, nihil amplius illius antiquitatis Chaldaea prater solum agrumque retinuit. Hoc autem est quod vaticinari, imò indicare, tanquam praesens, nobis videtur Isaias. Non fundabitur vsque ad generationem & generationem. Etenim nullius gentis nomen in illa regione duarum generationum, nedum plurium aetate durasse comperimus. Animaduertendum autem est, totam illam regionem, turri illi antè linguarum diuisionem inchoata adiacente, appellatam fuisse Babylonem; in qua triplex aedificium fuerit, eodem nomine: primum illud quod diximus, laterum & bituminis comportatione inchoatum: secundum Babylonem illam magnam, quam semel euersam, nunquam amplius restituta legimus: tertium Babylonem minorem, à tot, tamq; variis gentibus possessam. Atq; huiusmodi distinctione Prophetarum oracula facilius explicantur, & historiarum etiam prophanarum temporarationesque consolidantur. Iam verò ad prius membrum Vates redit expolendum, qui Babylonis illius magna ruinam & euersionem Sodomitica euersioni similem futuram dixerat. Atqui Sodoma & omnino euersa, ciuibus incolisq; inhabilis reddita, exteris etiam & vagis, neque certam sedem tenentibus, sed pascuorum commoditate locum mutantibus, formidabilis relicta est. Cuius rei exempla in Loto, & in Abrahamo obseruauimus. quorum alter, hospes & aduena cum esset, paucis diebus commoratus, timuit in illa regione apud Seghor esse; alter neque vno die ibi sistendum, neque adeò eò perueniendum esse putauit, utpote qui videt fumum tanquam ex fornace ascendentem. Hanc eandem rationem ac similitudinem Isaias persequitur:

Nec ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores requiescent ibi: sed requiescent ibi bestiae, & replebuntur domus eorum draconibus; & habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi: & respondunt ibi vlulae in aedibus eius, & sirenes in delubris voluptatis.

Nec breuis etiam temporis statio Arabibus alicuius vsus causa ibidem placebit. Arabes enim incertas sedes habent, sed pascuorum commoditatem opportunitatemq; secuti, nunc in vno, nunc in alio loco tentoria, vagasq; domos figunt. S. S. E. Hic erit ferus homo, manus eius contra omnes, & manus omnium contra eum; & e regione vniuersorum fratrum suorum figet tabernacula. De his in Sacro apparatu satis dilucidè scripsisse videmur. Nec pastores requiescent ibi. Si enim vel casu, vel consilio eò peruenierit aliquis pastor ex finitimis regionibus, tamen ibidem non pernoctabit; tantus, tamque detestabilis loci illius futurus est horror, tanta pastus & alicuius utilitatis inopia. Loci nota saepe hic repetita, ibi, ipsum magna Babylonis indicat situm. Commoditatis autem & iucunditatis, atq; amoenitatis praterita copiam, aeterna detestatione damnatam, ad nocerum, maleficatum,

rum, atq; monstrosarum animantium vsus transferendam esse, ait; quae corruptio aëre, venenosq; solo, atq; arida regione nutriuntur, & viuunt: ex quibus aliquot genera commemorat, quae aliorum similis natura formas complectuntur. Bestiae. Hebraicum nomen TSIIM, animalia siccitate gaudentia significat, cuiusmodi simia sunt. Loco igitur illorum magnorum regum & principum simia ac cer copithecii loca illa possidebunt. Draconibus OHHIM, viueras docti omnes esse aiunt, in quarum genere mustela etiam sunt; has scimus etiam in ruinis & antiquis aedificiis versari, utpote quae lacertarum, murium, stellionum, & aliorum immundissimorum animalium, & insectorum capti viuunt: quorum copia in veteribus ruinis gignitur maxima. Hi erunt negotiatorum antiquorum loco apud Babylonem. Struthiones, Hebraicum nomen, Filiae IAGHANA. Variè à variis vertitur huiusmodi nomina: namq; interpres noster perpetuò struthionem vertit; quòd ea avis crudelis sit, & oua sua neque fouere, neque excludere dicatur, sed deserere, ut sponte coquantur, & excludantur: deinde quòd siti laborantes, aut fame, cantu sibi mutuo respondeant: alij Vlulas, Graeci interpretes Sirenes. Nobis ex adiuncto autum genere multiplici in Leuitico ac Deuteronomio indicato, omnis illa natura significari hoc nomine videtur, quae diurnam lucem vitat, nocturnè volat, & cantat; cuiusmodi asiones, bubones, noctua, vlula, & ea quas Arabicus & Hispanicus sermo Ganghas vocat. Ideoq; appellantur Filiae, quòd eiusdem generis formae multae sunt, figura, volatu, actione, & voce persimiles. Vox autem lamentationem potius, quàm cantum imitatur. Pilosi, Satyros alij, alij Demones esse volunt: nos omniferum animalis horridumq; genus, quale est leonum, luporum, vulpium, & vrsorum; & si quid huiusmodi aliud est quod ad varia nocentium spirituum ingenia per similitudinem transferatur: namque genera, ut diximus, summa vsurpat hoc loco Vates. Et respondebunt ibi vlulae. Vocem significat tristem & lugubrem catorum siue felium siluestrium, quos hoc loco vlularum nomine interpretamur, ex Chaldaeo. In aedibus eius. In porticibus, vel stucturis: est enim VLAM ante portam domus turri similis porticus; ut in Apparatu docuimus. Et in delubris voluptatis Sirenes. Existimarem De factis fabricis. Serpentes in codicibus emendatis legi, nisi à verbo Graco σίρηναι, Sirenes pro Draconibus vetus interpres posuerit; quòd id genus corpus per terram trahat. Palatii igitur antè deliciosissimis, draconum & colubrorum generà innumera fruuntur. Delubra, palatia interpretamur: quo nomine Principis, Dei etiam templum dicitur HELCHAL. Porro (quia in ore duorum vel trium stabit omne verbum) hoc idem, de eademq; re vaticinium à Ieremia plenisimè pronuntiatum postea fuit, & expositum ad eandem rationem, quam nos hic explicuimus, cuius summa illa est: Gladius ad Chaldaeos ait Dominus: gladius ad diuinos eius, qui stulti erant: gladius ad fortes illius, qui timebunt: gladius ad equos eius, & ad currus eius: & ad omnem vulgus quod est in medio eius: & erunt quasi mulieres. gladius ad thesau-

» ros eius, qui diripientur. Siccitas super aquas eius erit, & arefcent: quia
 » terra sculptilium est. & in portentis gloriantur. Propterea habitabunt dra-
 » cones cum fatuis siccariis, & habitabunt in ea struthiones: & non habita-
 » bitur vltra vsque in sempiternum; nec extruetur vsque ad generationem,
 » & generationem. Sicut subuertit Dominus Sodomam & Gomorrhā, &
 » vicinas eius, ait Dominus: non habitabit ibi vir, & non incolet eam filius
 » hominis. Quod verò vaticinium hoc duplex sit, & ad proximam, pauloque
 post futuram, atq; etiam ad remotiorem, magisq; arcanam Babylonis cladem
 pertineat (id quod verbo HHAZAH, id est, VIDIT, Capituli huius initio
 indicatum est) affirmat Vates, prius exemplum non multos post dies specta-
 tum iri: id quod posterioris fidem & expectationem confirmet.

CAPVT XIII.

PROPE est vt veniat tēpus eius, & dies eius non elongabuntur.

CVM Prophetarum vaticinia & libri perpetua oratione, nec inter cisa
 capitibus, scribantur, aliquando Græci ac Latini descriptores capitum initia
 ex superiori adhuc non absoluta sententia fecerunt. Rectè autem hic ver-
 sus superioribus coniungitur: atq; ita in omnibus Hebraicis codicibus legi-
 tur, & in Latinis etiam manuscriptis; in quibus nulla est capitum distin-
 ctio. Cuiusmodi optimū exemplar in cœnobio Affligensi, non longè à Bru-
 xellis vrbe visitur. Quadrat autē huius versus lectio rectè cū superioribus:
 in quibus quæsnam exitus Babylonios maneret; quo auctore, quibus mini-
 stris, quomobrem, quomodo expediendus esset, expositum à Vate est: cui si
 adiungatur tēporis etiam circumstantia, omnibus partibus ac numeris fue-
 rit satisfactum. Iam enim auditis ceteris & cognitis, reliquum erat, scire
 cupere, quando id futurum esset quod prædicebatur: namque temporis nota-
 tio plurimum in omni re, & ad consulendum, & ad agendum valet. Noluit
 autem Vates apertè diem & horam indicare: quam tamen non occultè si-
 gnificauit. Verùm enim uerò, ne opinione longi temporis & moræ, expecta-
 tionisq; diuturnitate securiores aliquanto redderentur, affirmat propin-
 quam esse hanc euerisionem, euerisionisq; moliricem, hostiū indignationem:
 adq; maturius experiendum & conficiendum esse declarat. Propè, inquit,
 est, vt veniat tempus vltionis eius; & cū venerit, non elongabuntur dies
 eius. Celerrimè namq; conficietur omnis illa expeditio, breuissimèq; euer-
 tur Babylon. Pronomen illud, Eius, bis repetitum, femininum est, & Baby-
 lonem refert. Quod verò Babylon illa, quæ totius orbis imperij summam te-
 nebat, magnaq; tyrannide gerebat, figura fuerit alterius Babylonis, cuius
 maiestatem, auctoritatem, sapientiam, & prudentiam mundanā, cum om-
 ni etiam scientia nomine, cum præstigiis, & incantamentis ac veneficiis
 coniunctam omnes Reges, omniaq; regna terra colerent, diuus Ioannes in
 Apocalypsi apertè, aliq; Apostoli non obscurè in scriptis suis significauere:
 cuius

cuius mysterium iam operatur in filios diffidentie, vt Paulus ait. Eam au-
 tem, instar illius prioris Babylonis, per Medos diruendam euertendamq;
 omnino fore, Dei iudicio atq; auctoritate, hoc loco Vates prædicit, & Eu-
 angelista ille, Apocalypsis auctor, manifestè proclamauit. Sed non intelli-
 gimus hoc loco Medos illos, qui ad Caspium mare sedes tenuerunt suas, sed
 alios, quibus nomen MADAI rectius etiā & aptius quàm illis conueniat.

Miserebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Israël: & re-
 quiescere eos faciet super humum suam. Adiungetur aduena
 ad eos, & adhærebit domui Iacob.

BREVITATI, quam omnino optamus, & expeditioni orationis atque
 historiae commoditati simul studentes, rerum explicatu dignissimarum, &
 mysteriorum non præmittendorū copia occupamur: cui si aliqua ex par-
 te non satis fecimus, minus rectè minusq; sincerè officio nostro functi vi-
 debimur. Quomobrem orandus est Christianus lector, vt quæ ad suam uti-
 litatem nos longiori tempore aliquando scribere cogimur, ea breuiori legen-
 ti tantum labore excipere ipsum non pigeat: quæ tamen non sine fructu ex-
 cipienda esse speramus, curabimus autem pro more institutoq; nostro, ne vl-
 lum verbum vacans, rerumq; inops à nobis proferatur; ita vt id temporis,
 & opera posita pretium non sine cognoscendarū rerum, & sententia vsura
 pendamus: maximè cū omnia veterum librorum scripta ad nostrā Chri-
 stianorum utilitatem pertinent; & in his, si quæ, maximè Isaia vaticinia
 enumerari debent. Meminisse autem oportet, eius rei quam in horum Com-
 mentariorum initio indicabamus, Isaiam non unum tantum seculum,
 vnāq; rerum rationem, vnāq; aliquam gentem; sed totius mundi secula,
 atq; ad eodē veteris & noui Testamenti tempora, fuisse intuitum; atque
 vtriusque partis res & rationes certis ac significantissimis verbis, vnica
 tamen ratione, prædixisse: vnde & ipsum omnium Prophetarum ad inter-
 pretandum esse difficillimum; & qui multorum Chaldaeorum, Hebræorum,
 Græcorum & Latinorum interpretum ingenia exercuerit, atque hætenus
 exercet: ferè enim singulis annis in illius sermones noua existunt commen-
 taria; neque ea singularia aliquando: nam nostro etiam tempore terna vno
 eodemq; anno in Hispania edita sunt à doctis & piis viris: quorum diligen-
 tiam quicumq; sine inuidia perspexerit, summopere laudabit. Omnium au-
 tem, tam antiquorum quàm nouorum interpretum communis sententia
 atque affirmatio est; Isaiam sermone simplicem, sensu tamen & significa-
 tione multiplicem esse. cuius vaticinia & scripta nos, pro concessa Dei be-
 neficio cognitionis portione, exponentes, cū duplicem rem aut sententiam
 repererimus, eam rationē obtinebimus; vt priore, atq; Vatis ipsius tempori
 propinquiore parte diligenter exposita, posterioris breue exemplum, ad
 prioris imaginis instar, non omnibus coloribus, eademq; magnitudine de-
 pingamus; sed deductis per præcipua loca lineis describamus: quod doctus
 lector intuitus, omnibus partibus ac membris collatis, persequi possit facil-
 limè.

limè. Duas igitur Babylones à Vate nostro significari diximus: primam illam, quæ Chaldaeorum nomen diu conseruauit, & orbis obtento imperio, Ierusalem capta & diruta, Iudæos in captiuitatem abductos miserè afflixit: alteram verò illam maximam, quæ post Christi tempora, regni atq; potentia fundamentis iactis, occultè quidem, quo ad nomen, sed quo ad rem apertissimè amplificata est, & Catholicam Iesu Christi Ecclesiam in magnas angustias abduxit. Illius prioris, utpote sensu humano magis cognita, apertiorum, huius posterioris, accuratiorum & propriam significationem apud Prophetas esse. Ad utramq; igitur Babylonem, & quæ hætenus dicta sunt, & quæ deinceps dicentur, referentes orationum verba singula, ex ipsis diuinis scriptis historia, ad quam Vates alludebat, paulo altius repetita, exponemus.

Lib. Ioseph. Iacob, ut in sacro Apparatu docebamur, nomen est, quod ita simpliciter auditum, priuatam hominis conditionem nobis commemorat: illius, inquam, Isaac & Rebecca filij, qui ex Cananaea regione, paternaq; domo Esau fratris ira cum cederet, solus pauper in baculo tantum suo, omnibus diuitiis, copiis, opibusq; carens, Iordanem transiens, se, resq; suas, atq; adeò totius vitæ rationem & gubernationem Domino Deo misericordè & beneficentissimo tradidit, & commendauit. Is autem, hoc patrocínio fultus, in Mesopotamiam Chaldaea regioni proximam atq; Babyloni vicinam, atq; adeò regni illius partem, ad Laban patruum, ceterosq; cognatos sese contulit: à quo exceptus, neque pro cognationis ac necessitudinis dignitate & ratione, neque pro seruitutis & operæ impensa merito habitus est; quin immo non rarè sua mercede fraudatus, atq; adeò tandem odio obscuro, inuidiaq; pressus. Is autem longo postquam egressus fuerat tempore, hoc est, vigesimo anno à Deo monitus, in patriam regionem, promissam terram culturus & habitaturus, reuersus est, duabus familiis constitutis, ex duabus, quas duxerat, vxoribus, armentis & pecoribus diues, seruis & ancillis stipatus, atque mercenariis pluribus auctus. Hætenus Iacob erat, qui nomen illud sub Dei miserentis ac prouidentis tutela tuebatur: nec liber tamen omnino, nec, ut sibi videbatur, securus; sed & soceri, quem fugiebat, vim, & fratris, ad què accessurus erat, iram furoremq; metuens, vna tantum fide in Deum, cui se crediderat, atq; spe munitus: cuius fidei impulsu, orationem illam apud Deum habuit admirandam, qua se, quidquid esset, Dei, cui sese tradiderat, beneficio id esse confitebatur, totumq; ipsius patrocínio ac presidio committebat. Eadem nocte cum Angelo luctatus, fide ac diuina virtute superior victorq; enadens, gloriosum illud insigneq; nomen Israël cum libertate, ac maximarum rerum arcanis certissimisq; promissis reportauit. Iam deinceps in posterum Israël appellatus, populiq; dignitate auctus, à fratre non tantum non laesus, sed humanè, benignè, & studiosè exceptus, officiosè obseruatus, habitauit in terra promissa, familiam multorum ex Mesopotamia deductorū, & ex aliis regionibus vltro se illi insinuantium, accessione auxit: idemq; ad eundem modum sibi, posteritatiq; suæ diuina prouidentia & misericordia consultum

iri, cum in Egyptum proficisci pararet, Dei responso & promisso cognouit & credidit, atq; sperauit, atq; adeò re ipsa cognouit postea, cum illius posteritas admirandis Dei beneficiis ex Egyptiaca seruitute educta, per solitudines annis quadraginta deducta, promissas sedes, hostibus partim occisis, partim eiectis habuit. Hac omnia à nobis breuiter comprehensa, totis quinque libris à Moise explicantur plenissimè. Igitur ad utriusque nominis Iacob sortem & significationem alludens Propheta noster, causam exponit, quamobrem tanto molimine Deus Babylonem euerurus esse pradiceretur: non qui iustitiam absolutè, iudiciūq; exerceret tantummodo, sed qui cum iudicij in sceleratos, & religioni nominisq; suo in fensos exemplo, misericordiam à se promissam potè præstaret suo, ideòq; illud in hac oratione Dei nomen appellauit Propheta, quod misericordiae & beneficentiae certam, constantemq; rationem præcipue spectat. Quia miserebitur Dominus Iacob. Ut Laban omni tempore querebat causas, quò vel necessitate, vel inopia, vel fraude coactum Iacob, in seruitute retineret, quem non solum rebus, velut aquum erat, pro seruitutis ratione iuuare, & augere, sed neque dimittere unquam vellet, nisi Deus noctu monitum, & veluti manu deductum, liberaret. S. S. E. Per viginti annos in domo tua seruiui tibi, quatuordecim pro Gen. 31. filiabus, & sex pro gregibus tuis: immutasti quoque mercedem meam decem vicibus. Nisi Deus patris mei Abraham, & timor Isaac affuisset mihi, for- sic stan modò nudum me dimisisses. Afflictionem meam, & laborè manuum mearum respexit Deus: & arguit te heri. Ita etiam Iacob in captiuitate Babylonica detenti miserebitur Deus visceribus illis misericordie, in quibus Gen. 37. visitabit illum. Et eliget adhuc de Israël. Adhuc etiam Iacob ipsum adoptatum in populum sibi, nomine Israël augebit, delectumq; gubernabit, & tuebitur, atq; ideo Babylonicum Regem, cuius tyrānide Iacob oppressus detinebatur, de medio tollet. Ille enim non eo animo erit, ut captiuos suos dimittat; siquidem ea est Babylonicæ regni superbia, & violentia; ideo diuino consilio ac iudicio decretum est, ut Babylonicum regnum Darío Medo cedat, cui post annum certum (non enim prolongabuntur dies Babylonis) uti superius dixerat vates, succedet Cyrus: hic dimittet Israëlitas muneribus, ac donis auctos, ut restituant Ierusalem, & templum sanctum, in qua ciuitate & aede maxima illa promissa Messia venturi spectanda erant. S. S. E. Quis est in vobis de vniuerso populo eius? Sit Deus illius cum ipso: ascen- dat in Ierusalem, quæ est in Iudæa, & aedificet domum Domini Dei Israël. Ipse est Deus, qui est in Ierusalem. Atq; ita reductos, requiescere eos faciet super humum suam. Ut Iacob reuersus è Mesopotamia, habitauit in terra Canaan, in qua pater suus peregrinatus est. Adiugetur aduena ad eos, & adharebit domui Iacob. Ut Iacob, postquam in promissa terra tentoria fixerat, eos qui secum venerant ex aliis gentium familiis, ad veri Dei cognitionem & cultum instituit, & familia sua, quod ad fidei & religionis communionem, atque etiam ad generis propagationem admisis. S. S. E. Iacob

320 *cob* verò conuocata omni domo sua, ait: *Abiicite Deos alienos, qui in me-*
dio vestri sunt: & mundamini, ac mutate vestimēta vestra. Surgite, ascen-
damus in Bethel, & faciamus ibi altare Deo; qui exaudiuit me in die tri-
bulationis meae: & socius fuit itineris mei. Ad huius etiam imaginis instar
multos ex Aegypto cum Israëlitis ascendentes, eandem religionem susce-
pisse legimus: cuius exemplum post liberationem illam à Babylonensi capti-
uitate edendum etiam fore, Vates noster prænupciat: id quod factum esse
facile cognoscer, qui Machabeorum legerit historias. Nunc videmus quam
aptè hac omnia cum antiqua historia quadrent; quamq̃ libenter Vates iisf-
dem verbis vtantur, quibus in iudicio diuinus spiritus est vsus. Illic legimus:
Iacob verò conuocata omni domo sua, ait: &c. hinc legimus: Et adhærebit
domui Iacob. Rerum autem Israelitarum prosperitatem vicinas gentes
& nationes studio atq̃ auxilio, officio & plausu prosecuturas esse ait Isa-
ias; id efficiente Deo, qui corda hominum mouere potest, gratiamq̃ cōciliare
iis, qui aliquando inuisi fuerint.

Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum suum.

1. Esd. 1. **H**VIUSMODI mandatū erat in decretis. Et omnes reliqui in cun-
 321 *ctis locis, vbicunq̃ habitant, adiuuent eum viri de loco suo, argento, au-*
 322 *ro, & substantia, & pecoribus, excepto quòd voluntariè offerunt templo*
 323 *Dei, quod est in Ierusalem.*

Et possidebit eos domus Israël super terram Domini, in seruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui se ceperant, & subiicient exactores suos.

4. Esd. 2. **T**OTIVS temporis à restitutione Babylonensi ad Herodum vsque a-
 tem summa ratio hoc versu continetur: toto enim illo secundi templi tempo-
 re Israëlita in Iudæa fuerunt, vsiq̃ sunt regionis solo sibi restituito, & diui-
 tiis secum ex transmigracione asportatis; possederuntq̃, ex aliis gētibz ser-
 uos & ancillas. S. S. E. Omnis multitudo quasi vnus, quadraginta duo mil-
 lia trecenti sexaginta, exceptis seruis eorum & ancillis, qui erant septem
 millia trecenti triginta septem. Et possidebit eos. Pronomen eos, ad Chal-
 daorum gentem referimus; quorum pars Babylonia destructa, & Babyloni-
 cis captis, à Iudæis empta est: maiorem enim illius numeri septem millium
 trecentorum & triginta septem portionē ex Chaldaeis fuisse intelligimus;
 qui, cum victi essent, facile Iudæis, partim sponte dediti, partim verò em-
 pti, in possessionem familiareq̃ ministerium concessere. namque hæc pro-
 phetia ad Babylonem, Babylonios & Babylonenses præcipuè spectat. Illorum
 autem seruorum & ancillarum filios, perpetuò mansuros, & seruitutis in-
 re ab Israëlitis retinendos & possidendos esse, verbum Possidere, docet.
 De his autem seruis & ancillis secum in Iudææ regionem adducendis, he-
 mistychieum interpretamur: Et erunt capientes eos, qui se ceperant, &
 subiicient exactores suos. Hebraica lectio, vbi nos legimus, Capientes qui
 se ceperant, habet propriè, Abducentes eos, qui se abduxerāt: idq̃ cum veri-

eate ipsa apprimè consentit. Sicut Babylonij olim Israëlitas Babylonem in
 seruitutem abduxerant; ita etiam ipsi ex proprio solo, patriæq̃ regione ab Is-
 raelitis abducentur, inq̃, Iudæam regionem, & Ierusalem transmigrabunt.
 Et subiicient exactores suos. Hebraicè ad verbum. Et dominabuntur
 in exactores suos. Verbum dominandi propriè, seruitutis actiua est, sapif-
 simeq̃, in hac significatione vsurpatur; Latinè propriè exercere seruos dici-
 mus, cuius verbi certissimum exemplum illud est: Omnes autem principes
 exercitus Salomonis fuerunt ducenti quinquaginta, qui erudiebant popu-
 lum: hoc est, qui populo propria munia imperitabat. Vt igitur à Iudæis apud
 Babylonem detentis pensa, tributa, dona, & alia plurima, etiam cantiones,
 carmina, & musica exercitationes per hos qui abduxerant illos, exigeban-
 tur. S. S. E. eodem verbo nunc à Vate nostro vsurpato: Quia illic inter-
 rogauerunt nos, qui captiuos duxerunt nos, verba cantionum: quod genus
 dominandi cōtumeliosum ipsi sibi ducebant: Eodē modo non ad pensa solum
 ac tributa, sed ad cantiones etiam & delicias musicas capti & abducti isti
 cogentur. Attentè considerantibus & conferentibus verba, ac res ipsas
 nobis hæc expositio commodè oblata est. Neque enim de nihilo fuit, quod ab
 Esdra in numeratione illorum seruorum & ancillarum est indicatum: &
 in ipsis cantores & cantatrices ducenti: nam de seruis illic agitur. Iam ve-
 rò figura ipsa aperiè secundum omnia membra partesq̃ singulas exposita,
 altioris ac reconditioris mysterij in hoc vaticinio contenti, breuem quādam
 significationem afferamus. Quam quidem ad rem illud in primis obseruari
 oportuerit, non omnes antiquas figur as inter se cōfundi ac turbari debere,
 singulasq̃, suis propriis ponderibus expendi, ac suis certis rationibus exami-
 nari, componiq̃, oportere: nam aliàs (quod à pluribus negligi video) nulla
 certa sacrorum mysteriorum cognoscendorū norma, nulla nobis exacta me-
 thodus constabit, quam tamen certissimam, absolutissimamq̃, esse auctoris
 ipsius, id est, Spiritus sancti summa simplicitas probat, & confirmat. Di-
 stingui itaq̃, oportuerit primū figur as atque signa ipsa, suis propriè cum
 verbis, tum rebus, rerumq̃, partibus, ac deinde ad arcana significationis de-
 scriptionem, iisdem accommodatis vti. Quidquid Israël olim populo con-
 tingerit, in figura illis contigisse, ac propter nos, in quos seculorum fines de-
 uenere, scripta fuisse, Spiritus ipse sanctus aperiè docuit. Duo autem præci-
 puè illustria Israëlitis olim contingere, ex eo tempore quo ipsos à Deo electos
 fuisse legimus ad Iesu Christi Domini nostri aduentum vsque. Alterum
 prius, & magis illustre, atq̃ omnino salutare fuit liberatio ex Aegyptiaca
 seruitute, ex domo seruorum, ex ergastulo tyrannico, in quo miserrima atq̃
 durissima seruitute detinebantur: ex qua conditione ad populi Dei dignita-
 tem, & faciem admirabilem, maxima rerum omnium mutatione & con-
 uersione fuere translati, in eiusq̃, dignitatis, libertatis, atq̃ vitæ possessione
 & vsu tam diu vixere, quoad alienis diis ascitis, & religionis disciplina
 turbata, breui tempore ab Assyriis victi, dispersi, ac tandem à Babylonis
 omnino

omnino abducti sunt, nonnullis & numero paucis, & potentia debilibus in terra relictis; qui antiquum Israël nomen ut cumque tuerentur, ac religionis rationem quadamtenus conseruarent. In hac transmigratioe Babylonica illorum res septuaginta integris annis fuisse confuctata: donec antea predicto diuina misericordia beneficio, post destructum Babylonia regnum in patria restituti sunt, Zorobabele duce; ibiq; variis modis, aliis atque aliis temporibus per hostes exercitati: ita tamen, ut religionem & nomen suum conseruauerint: si minus exacte, tamen ab idololatria publice (ut antea) suscepta alieni, & templi secundi compotes: quo in loco illorum res usque ad Christi Iesu etatem durarunt. Ex eo enim tempore, ille umbra, ipsa iam tunc Euangelij gloria Christi presente atq; lucente, deseruit. Hac omnium temporum, & utriusque conuersionis, statusq; rerum in figura ipsa spectatarum summa est, quam ob oculos habere oportet eum, qui imagines ad res ipsas referre studeat. Verborum autem quibus hac comprehenduntur, conditiones siue conuersiones, distinctio apertissima in sacris libris obseruatur: namq; illius prioris ex Aegypto liberationis mentio frequentissima illis verbis fit. GAAL, & GEVLAH. hoc est, Redimere, & Redemptio. qua nunquam in posteriori liberatione ex Babylonia transmigratioe usurpantur. Hac enim proprie verbis PAKAD & PEKIDAH dicitur, id est, Visitandi, & Visitationis. Adde quod illa semper SALVS appellatur, & verbo Seruandi, siue Saluandi, enuntiatur: hac uero, miseratio, & misericordia, uti nunc paulo ante legimus: Quia miserebitur Dominus Iacob. Prior igitur ex Aegypto redemptio cum ceteris partibus omnibus, quibus ad usque promissa terra possessionem illustrata amplificataq; est, comunem totius humani generis salutem & liberationem a diaboli tyrannide, peccatiq; seruitute per Christum iam nunc effectam significabat. Quidquid in illa umbra delineatum est, ad hanc ueritatem referri uates uoluerunt; ad eandemq; Iesus, Ioannes Baptista, & Apostoli omnes, quoru scripta nobis constant, retulerunt: qua quod explicare exacte nunc non instituimus, indicare satis fuerit; aliisq; relinquere diligenter disserendam ex sacris libris, aut a nobis, Deo propitio, oportuno aliquo loco expectare. Sed quoniam hominum uitio, culpa, negligentia, & oscitantia, inimicus homo in Christianum populum multa induxit mala; quibus illa mentium animorumq; simplicitas primis Ecclesie seculis spectatissima cotaminata fuit; effectum est, uti, Deo permittente, Babylonicum regnum, arcanum illud quidem, uerum latissimè per omnes orbis terrae partes propagatum uigeret, atque populum Dei opprimeret, ab illaq; pristina uita & conuersionis probitate, & spirituali simplicitate, ac uita integritate, ad miserrimam & laboriosam seruitutem abduceret: id quod futurum esse Vates prouiderunt, & predictum literis ad posteritatis eruditionem mandarunt. Sed apertissimè Christus, Christi q; Apostoli eandem rem significarunt: neque tamen perpetuum fore hoc malum dixerunt, sed certo tempore duraturum; satis quidem longo, si mise-

ria ipsius magnitudo existimetur. at uero si ipsorum Babylonicum regni principum & magistratum, potestatisq; nequitia & malitia; denique demeritorum huic regno praesidentium cupiditas respiciatur, satis breui. Miserebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc in Israël, & require scere eos faciet super humum suam. Eam terram, benignitate sua antea, ad optimorum fructuum copiam ferendam restituet, amplificabitq;. S. S. E. Et enim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum: adiungeturq; aduena ad eos; & adhærebit domui Iacob. Non solum ex ouibus quae perierunt domus Israël, uerum ex gentibus etiam, & infidelibus aliis, ex Machometanis, aliarumq; sectarum uariis generibus, ad lucem admissis, Christiana Ecclesia implebitur; & possidebit eos domus Israël spiritualis, in seruos & ancillas, ad sacrum cultum illi ministrantes: & abducent ex errore eos, qui se abduxerant in errorem. Hac omnia apertissima sunt, & certo filo deducuntur iis, qui sacra uolumina penitus contemplati, attentè legerint. Neq; uero ad ultimum extremi iudicii diem, & ad alterius uita post illum diem rationem tantum hac referenda sunt; sed ante illum extremum diem, non breui etiam tempore hic in terra uiuentium expectanda, sicut predictum est: Et uidi Angelum descendentem de caelo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua: & apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est Diabolus, & Sathanas, & ligauit eum per annos mille; & misit eum in Abyssum, & clausit, & signauit super illum: ut non seducat amplius gentes, donec consummetur mille anni. Ad hunc sensum conferre oportet ea, quae apud Ecclesiasticos scriptores de arcana loci huius interpretatione legimus.

Et erit in die illa, cum requiem dederit tibi Deus à labore tuo, & à concussione tua, & à seruitute dura qua antè seruisti.

DIVINORVM beneficiorum usum grata commemoratio iure consequitur, cum expositione prioris conditionis, & comparatione cum posteriore ac praesenti. Ex commemoratione obseruatio & cura officij faciendi iis oritur, qui beneficium acceperint; ceteris uero exemplum statuitur ad malum uitandum & fugiendum, bonum autem amplectendum pro ratione gestae rei. Huiusmodi commemorationem Ierosolymorum ciuitati, & Israëlitarum congregationi in figura, Ecclesia uero Christiana in ueritate indicit & commendat Vates, eo tempore faciendam, cum libertas & requies ab illa laboris miseria, & graui seruitute diuino beneficio contigerit: ut quae antea oppressa, neque caput leuare, neque uerbo hiscere, Nabuchodonosoris tyranni, atq; ceterorum Babylonia principum metu, poterat; suumq; tantummodo laborem gemitu edendo, ut cumque leuabat, postea iam quiescens à labore illo, cum corporali, tum praecipue spiritali, & soluta iam pauore illo seruili (quae hic interpres noster confusionem uocat) & libera atq; aliena à seruitute illa dura, liberè iam eloqui possit: & illam tam ingentem, tamque subitam rerum mutationem admirata, in diuini iudicij & consilij com-

Apoc. 10.

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

cc

memorationem & commendationem carmen componat, & cantet in Threni formam, uti Græci interpretes verterunt.

Sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum?

PARABOLA, oratio dicitur, quæ vel ex alia re aut persona, cuius verè id exemplum est, ad aliam rem vel personam significandam, per similitudinè transfertur; vel ex re, cui propriè conueniunt verba, ad rem cui minus propriè conueniunt secundum naturam, secundum verò similitudinem & efficientiã aptissimè quadrant, vsurpantur. sic ex persona in personam, ex re in rem, ex animata in carentem anima, & contrà, orationes pulchrè transferuntur ab omnibus scriptoribus, & poetis præcipuè: pulcherrimè verò, & sapientissimè à sacris auctoribus, maximè in argumento, carminibus seuerioribus & grauioribus describendo. Est autem parabolarum duplex genus, alterum quod vno tantum, aut duobus, vel paucis omnino; alterum verò, quod omnibus verbis aliunde petitis, orationem contextit: illud translationem, hoc autem allegoriam dicimus. Est autem allegoria, Metaphora siue translatio perpetua. Atq; hic Parabola nomine & verbo Sumes, Vates utitur; idq; aptissimè: namq; hæc omnis oratio nominibus ac verbis translatis constat, Cedrorum Libani, & c. Deinde quòd verè exemplum sit, ex præterita iam re ductum, videlicet, ex Luciferi, reprobatorum angelorum principis, casu. Nam quod Lucifero acciderat, idè Luciferi imitatori Babylonis Regi accidit: ideoq; significantiissimè Isaias verbum, Sumes, vsurpauit illo sensu, id quod Lucifero ob superbiam, arrogantiam, & insolentiam accidit, ad Babylonis regis casum enarrandum: per exemplū & commemorationem Sumes. Namque verè casus hic illius imitatur exemplum; quodq; de illo rectè, de hoc per similitudinem dici etiam rectè potest. Quomodo cessauit exactor? Maximarum rerum admirandus casus hoc modo pronuntiari solet à sacris auctoribus. ut: Quomodo ceciderunt fortes? & Quomodo sedet sola ciuitas? Quomodo facti sunt in desolatione? Admirationis enim sensum vox illa; Quomodo, in huiusmodi exemplis mouet. Quòd si certam verborum significationem, ut par est, ex Hebraici sermonis ratione, locis collatis inter se, pro more nostro quæramus; intelligemus planè hunc locum apprimè cum sententia arcana à nobis superius indicata expositione conuenire. NAGAS, apud Hebræos propriè cogere, adigere, & in arctum redigere significat: id quod multis exemplis ostendi potest. Ex quibus illa sunt, quæ lectoribus diligenter considerata, suis etiam locis, in nostris Bibliis Latinis, certam nostram expositionem reddent. Vidi afflictionè populi mei in Agypto, & clamorem eorum audiui, propter duritiam eorum qui præsumunt operibus. Præcepit ergo in die illa præfectis operum, & exactoribus. In vitroque exemplo, Qui præsumunt operibus, & Præfectis operum, verbum est NAGAS: namq; posterius illud, Exactoribus, ex verbo SATAR est redditum. & paulo post; Igitur egressi sunt præfecti operum & exactores.

2 Reg. 1.
Thren. 1.
Psäl. 72.

Exodi 3.
57.

res. & apud hunc Prophetam: Irruet populus vir ad virum, & vnusquisque ad proximum suum tumultuabitur. & illud: Et vnunquemque iuxta vires suas exegit, tam argentum quàm aurum, de populo terra. Itaque NA-
GAS verbum, non tam ad imperantes, quàm ad exercentes, & adigentes ad pensum operarum, vel tributum refertur. Itaq; Israël's societas, & siue congregatio, siue Ecclesia, cui hoc carmen dictatur canendum, cum viderit se liberam ab illis exactoribus, & adactoribus, canet: Quomodo cessauit exactor? Nam qui in ergastulo sunt, ipsos exercentes, adactoresq; sui præcipuè molestos sibi ducunt: quamquam illos principis vel domini superioris auctoritate sibi imperare sciant. Babylonis Rex multos huiusmodi adactores Iudæis à se captis & abductis atq; aliis etiam gentibus ad operas & pensa præfecerat: qui, deficiente Babyloniorum regno, cessauerunt. Diabolus post passionem Christi imperio deiectus est, iure diuino, ac iustissimo iudicio. S. S. E. Princeps mundi huius eijcietur foras. Sed quoniam nondum ad pœnas illas grauißimas & æternas damnatus, nondum ligatus est; quamquam Regem iam & principem non agat, agit tamen adactorem, & exactorem, seque ministrum peccati in hominum visceribus tyrannidem exercentis, præbet: ita adigit homines ad peccata, & ad duræ captiuitatis pensa & operas. Cum verò Spiritu sancto, ac virtute Christi ligabitur, canet Ecclesia Christi: Quomodo cessauit exactor? Quieuit tributum. Quieuit, cessauit, idem verbum est cum superiori Hebraicè, Chaldaicè, & Græcè. Noster verò interpres propriè (quieuit) vertit: nam eandem significationem utraque versio spectat. Verbum autem est feminini generis Hebraicè, quoniam id postulat adiunctum nomen Tributum. Cessauit, inquit, ille tributorum splendor, illa pompa; quæ omnium gentiū tributo ac pecuniis aiebatur. Hoc modo explicamus significationem nominis Tributum: quippe Hebraicè ad verbum est MADBEHAH, quod Latine ad verbum, Inauratam, vertas. Quomodo cessauit. Iam & esse desit Babylon illa omnibus totius orbis diuitiis, opibus, ac deliciis nitens & splendens. Namq; pulcherrimam, lateq; splendentem rem, inauratam dicere solemus. Atque huius verbi significationem, huiusq; hemistichij expositionem plenissimè prosecutus est Apocalypsis auctor Ioannes Euangelista: Væ væ ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis; quoniam vna hora venit iudicium tuum: & negotiatores terra flebunt & lugebunt super illam, quoniam merces eorum nemo emet amplius. Merces auri & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi, & purpura, & serici, & cocci, & omne lignum thynum, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pretioso, & eramento, & ferro, & c. & paulo inferius: Væ væ ciuitas illa magna, quæ amicta erat at bysso, & purpura, & cocco; & deaurata erat auro, & lapide pretioso, & margaritis: quoniam vna hora destituta sunt tanta diuitia. Hæc omnia illa admirationis plena oratione breuiter complexus est Isaias. Quomodo quieuit tributum? Siue, Aurata. Huic admirationi, siue admiranda

Isaie 3. 5.
4. Reg. 23.

Apoc. 18.

bunde interrogationi responsum Catholica sententia pronunciata subiunxit, Vates ipse asserens, hoc Dei misericordis atque integerrimi constantis iudicio & consilio effectum esse.

Contriuuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium.

SENTENTIA, uti indicauimus, vniuersalis, & Catholica est, eademque perpetua, ad hunc locum opportunè adducta. Hoc, inquit, iudicio Dei factum, qui, ut solet, vim omnem, potentiam, auctoritatemque improborum, atque adeò imperium dominantium confringit, perrumpit, & euerit: idque in hoc regno, ac rege, exemplis editis ostendit. Duas autem res hic fractas & cominutas indicat Baculum impiorum. Hebraicum nomen, & verbum iudiciale significationem obtinere, sæpius docuimus, idque nos, Improbum, interpretari solemus: quæ vox non tantum impietatem in Deum, sed etiam omnem audaciam, fraudem, vim; omnem denique insolentiam, modestiæ contrariam significat. atque his verbis principum, magistratum, & ministrorum omnium (qui pessimi alicuius principis auctoritate in populum grassari, & sauire solent) ingenium, & insolentia significatur: corrupti namque, regis corruptissimi sunt ministri. Virgam dominantium. Hoc ad supremos principes referendum, quorum arbitrio & auctoritate omnes alij vtuntur.

Cædentem populos in indignatione, plaga insanabili, subiicientem in furore gentes, persequentem crudeliter.

LATINÆ translationis participia in accusatiuo reddita, eam indicant sententiam, quam commentatores ferè omnes sequuntur, Contriuisse Dominum virgam & sceptrum, &c. Cædentem populos in indignatione plaga insanabili. Hoc est, vim & potentiam nimiam & immodicam regum & principum, qui potestate abusi sua, homines interficiunt. Rerum autem ipsarum natura, & sequax connexio, atque Hebraicorum verborum certa proprietates, expeditionem nobis reddit sententiam. Participia illa in recto excipientibus casu, id quod à Græca interpretationis auctoribus diligenter obseruatum est. Nam cum Babylonicæ regni ruina auctor Deus esse à Propheta indicetur, is Catholica sententia describitur esse, qui principum magistratus, & ministros, ac principes ipsos insolenter ac superbe agentes, comminuat, & perdat. Quamobrem & Babylonios, magnates, exactores, & principes, atque adeò Regem ipsum perditurus, prædicebatur idem. Neque verò populum ipsum Babylonicum & Chaldeum, superbam gentem, illius cladis expertem fore audiebamus; quinimo omnes eadem ruina inuoluentos, auctore inquam illo, qui contriuuit baculum improborum, & virgam dominantium: non solum autem in improbos & tyrannos principes animaduertere solet, sed impios, insolentes, ac sceleratos populos insanabili plaga ferire: cum iratus, & indignatione illa, quam in superioribus explicabamus, commotus fuerit. Sic enim feruit olim Sodomam & Gomorrhæam plaga insanabili, siue, ut Hebraicè legimus, percussione non remouenda, hoc

est.

est, continua. Sic gentes omnes totius orbis terra olim alias alio modo proculpis, & scelerum generibus in furore persequi solet. ut Egyptios, quos ab exiguis plagarum initiis, ad extremam vsque interuersionem, ob contumaciam insectatus est, & persecutus crudeliter. siue, ut Hebraica habent, Insectatus absque obscuratione, hoc est, nemine excepto ab illa insectatione: nemine per tenebras euadente. quod Græci interpretes clarè exposuerunt, percutiens gentem plaga furoris, qua non pepercit. Iam indicata verò per expositionem, auctoritate & virtute eius, cuius iudicio Babylonica clades allata erat, regnumque Babylonicum cessauerat, redit Vates ad idem carminis argumentum, ex parabola artificio producendum & amplificandum. Dixerat prius: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? Huic admirationi responsum illud fuerat: Contriuuit Dominus baculum, &c. Atque ita cessauit exactor. Pergit ergo, & ait:

Conquieuit & siluit omnis terra, gauisa est, & exultauit.

IUDICIUM Dei, ut summa integritas, summaque ratio præit; sic maxima etiam consequitur utilitas: improborum enim exitium, terra incolis quietem tranquillitatemque parit. Extincto igitur Babylonis Rege, qui totum orbem opprimebat, terra omnis conquieuit ab illo tributorum & operarum labore. Est autem Metonymia, siue Synecdoche, apud sacros auctores frequentissima. Siluit, verbum, significationem habet tranquillitatis, ex contrario sensu clamoris, quem iniuria affecti oppressi, edere solent. sicut apud hunc Prophetam Deus declarauit: Expectaui, ut faceret iustitiam, & ecce clamorem. Signum autem manifestum quietis ac tranquillitatis, mutataque misera in iucundam vita conditionem, est cantus gratulatorius. Non enim sic siluit terra, ut vocem nullam; sed quod clamorem nullum ederet: namque voces alius etiam audita sunt, sed lætitiæ indices. Gauisa enim est, & exultauit. Hunc versum vetus interpres absque punctis legit, פצחור רבה. Atque ideo transtulit: Gauisa est, & exultauit. Græci verò punctis distinctum cum legissent, reddidere: Clamat cum lætitiâ. Ad verbum est, Personauerunt cantionem. Eadem omnium versionum sententia est: sed Hebraica lingua metaphoras, figurarum, schemataque omnia elegantissimè seruat; ut res ipsa docet. Manifesta autem tyrannorum, & maximorum principum est Superbia & Audacia; quam illi animositatem, siue animi magnitudinem appellant: quæ non solum homines, sed omnem aliam animatarum atque inanimatarum rerum naturam, ad suos vsque, suasque delicias vsurpat; atque alienis laboribus & impensis undique ad se comportat: adeò ut nihil in terris pretiosum sit, quod illi non appetant, & potentia illius vi, à se vel quàm remotissime petitum, trahant. Neque satis est fructibus omnium generum, animalibus variis, cibis, vestibus, gemmis, & auro, ad summam vsque delicias uti; sed columnas quoque, marmora, & lapides, ex vltima recisos Africa, atque ex Iudea, aliisque regionibus peti, & ad suarum adium magnificentiam comportari iubent. His etiam omnem optimo-

rum

rum lignorum materiam addunt; quibus domos adificiæ contignent. Hæc autem à Babylonis Rege ad urbem illam construendam, quam imperij sui nidum perpetuum fore sibi persuaserat & promiserat, fuisse comportata, aperte significauit Habacuc: Quia lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter iuncturas est, respondebit, & c. Hoc ipsum quoque disertis verbis hoc loco Isaias demonstrat; verum significatione non simplici, sed arcana atque allegorica, siue parabolica.

Abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani.

ADMIRABILI Prosopopœia Chaldeorum regis, ac principum superbia, delicia, & fastus notantur: qui non contenti suis lignis ad contignationum structuram, abietum atque cedrorum materiam ex celeberrimo illo Libano monte, ubi huiusmodi ligna generosissima habentur, comportabant, longè, inquam, petitam; nam multis itineribus à Chaldaea distat Libanus: vi ex nostris Geographicis sacris cognosci potest. Insolescente autem his deliciarum generibus, ac sentiente hominum libidine, montes exhauriuntur & nudantur arboribus, ob innumerabilem sectorum copiam: qui partim vendendi ac distrabendi, partim seruitutis causa operas in excindenda materia ponunt assiduas. Hoc est, quòd arbores illas sibi gratulantes, per Parabolam dicitur esse, Vates præcinebat:

Ex quo dormisti. Hebraicè: Ex quo iacuiisti, iam non ascendet, qui succidat nos.

DELETO & extincto Babyloniorum regno, rebûsque mutatis, imò detritis, opera adificationesq; Chaldeorum deserunt: satis enim ex ipsis ruinis materia reliquum fuerat ad parua oppida, atq; etiam ad secundam Babylonem extruendum. Medi interim dum rerum potiebantur, istiusmodi deliciis longè petitis, non indigebant; utpote contenti suarum regionum lignis, atq; adeò neque auri valde appetentes. Per multos igitur annos, ex quo iacuit Babylonis Rex, requies Libani arboribus, & crescendi spatium atq; còmoditas contigit. At verò quid hæc Parabola significet ad homines relata, Chaldaeus Paraphrastes optimè docuit: Reges etià lætati sunt super te, diuites copiis dicebant; Ex quo tempore iacuiisti, non ascendit dissipator noster super nos. Atq; hæc expositio ad spiritualem Babylonia destructa, & Ecclesie per annos mille quiescentis significationem translata, Græcorum & Latinorum scriptorum de hac re sententiã aptè elucidat. Pertinere autem non solum ad viuos, verum etiam ad vita functos, magni tyrannorum casus cognitionem, Vates exponit eo sensu, quo dicere solemus omnia morte æquari; neque ullam aut magno aut paruo leti fugam esse.

Infernus subter conturbatus est in occursum aduentus tui; suscitauit tibi gigantes. Omnes principes terræ susceperunt de solis suis, omnes principes nationum.

MAGNÆ molis ruinam oratione imitatus Vates ait: Infernus subter te conturbatus est. Hebraicè, Contremuit. Ipsum etiam sepulchrum,

chrum, atque adeò ipsa animarum loca, principis adeò potentis atque superbi ruinam sensere, tremuereq; inferna ea parte qua decidisti: tanta magnitudinis tua moles erat, adeò ut eos, qui in sepulchris conditi fuerint, grauissimo casus tui tremore terra excitauerit conturbatos, quod te inferius descendere accideret, atq; tua superbia territos coegerit, tibi, tanquam supremo omnium tyranno obuiam venire admiratos: quòd, relicto illo apud superiores regno, ad ipsos qualemcumque conditionem subieris, etiam turbaturus. Elegantissima figura significauit Vates superbam hominum tyrannidem omnibus etiam remotissimis esse infestam, omnibus formidabilem, etiam mortuis. Sic Latinus Pœta Græcum huiusmodi oratione imitatus, feri & superbi principis interitum, inferis etiam formidabilem canebat.

At illi soluuntur frigore membra, Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub umbras. Non solum communem & promiscuam mortuorum turbam Babylonicæ Regis casu excitatam ait Vates: verum ipsos etiam Gigantes. Hebraicum nomen REPHAIM, Magnos occisos significat. Præterea etiã Reges adduntur, siue, ut Hebraicè est, Arietes terræ. Totius gregis antesignani & propugnatores, omnes principes nationum. Hebraicè, Chaldaicè, & Græcè est: Omnes reges gentium. omnibus enim his, cum uiuentibus fuisset Babylonia regnum formidabile, illius regis casus etiam mortuis fuit horribilis: quorū orationem eleganti conformationis artificio vates refert:

Vniuersi respondebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos: nostri similis effectus es.

VNIERSI, tam magni quàm parui insultantes tue superbia, quam etiam mortui horruerunt. Vulneratus es. Hebraicè, Infirmatus es. Illo tuo robore maximo illa tibi promissa valenti valetudine atque firmissima priuatus, neque còsistere, neq; permanere potuisti: tu alios pessundabas, proterebas, & deiciebas: perinde atq; nos etiam occidisti; & ad nostram hanc conditionem traductus es: illa autem superbia, illa calorum, illa diuinorum honorum affectatio: ille splendidus deliciarum omnium mollissimusq; vsus in hanc infimam mortuorum sortem est permutatus.

Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum.

ANTI THESI amplificatur casus ille, verbis omnino sibi oppositis. Superbia, Hebraicè, Elatio: Detracta est. Hebraicè, Descendere facta est. siue, Demissa ad inferos, ad locum remotissimum à calorū sede, quam ambiebas, affectabasq;. Concidit cadauer tuum. Satis aperta est horum verborum sententia, atq; ea etiam, quam Hebraica scriptura ad verbum reddita efficit. Strepitus naborum tuorum. Allusio est ad musica instrumenta, quibus Nabuchodonosor, tanquam Deus aliquis exceptus, adorabatur. Estq; genus pro speciebus multis vsurpatum; siue species pro omni eiusdem generis forma: Illi, inquiunt, plausus, qui tibi adorando, & superis conferendo, tanto musicorum instrumentorū strepitu dabatur, huccine humilitatis recidit? Hæc & illa calcitrarum purpura, vestium, stagulorum mollities: hæc illa auri & gemmarum ornamenta, quibus cubans & sedens, vel etiam incedens, illa gestamina, quibus publicè utebaris?

Subter te sternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes.

TINEA, RIMAH, lumbricos & humidioris natura bestiolas illas omnes significat, que pedibus carent, corporis autem contractione & extensione progrediuntur: vermes autem breuiores his sunt, ut sicciore, veluti conuoluuli illi qui in fimo visuntur, squameis quasi testudinibus tecti. Hoc genus תרמא dicitur; ab ebullitione, temeritate, & erodendi vi nomine facto. Corrodunt enim & perdunt huiusmodi bestiola multo plus quam comedant. Atque hac proprie de Babylonia rege canenda predictebat Isaias. Quae quamquam de Lucifero illo tyranno recte dici possunt, non tamen de illo primum, ac de Babylonia rege per parabolam, sed magis contra de Babylonia rege per parabolam primum, deinde vero de Lucifero per parabolam secundo referuntur loco. Vt vero hac ad Christum referantur ad inferos descendentem, cum coacta nimium & longissime petita, ac multis partibus dissilientis sententia est; tum vero maxime indignè tanta maiestate ac puritate interpretationis, atque ignota prorsus eius; quae ad humanam salutem pertinet, rationis: quam eo tempore quo Christus ad inferos descendit nullus iam Demonum non intelligebat; quamquam antea ignorassent omnes: verum unusquisque suo sensu abundat, nos aduersus neminem neque antiquorum, neque recentiorum contentionem, dum sacra commentamur, suscipiendam duximus; liberum etiam unicuique & studium & iudicium relinquimus: indignum tamen arbitramur, vel ingeny ostendendi, vel etiam Christi ubique passim commemorandi causa, ea interdum dici, quae neque Christo gloriam, nec legentibus certam doctrinam afferunt. Satis multa sunt de Christo nondum plane exposita, eaque maxima mysteria, in quibus indicandis, studij operaque ponere quam plurimum, longe profectò praestantius, longeque fuerit utilius. Iam vero ad ipsum huius parabolae caput veniamus, namque haecenus parabolam ab aliis petita rebus ad Babylonia regem primo, deinde ad Luciferum per similitudinem referendam audiuiimus; nunc vero locus ipse opportunissimus erat, in quo Luciferi exemplum narraretur, quod insolentissimus quisque tyrannus imitari solet, atque in his praecipue Babylonia rex est imitatus, commoda parecbasi ab Isaias est decantatum.

Quomodo cecidisti de caelo Lucifer, qui manè oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? qui dicebas in corde tuo, In caelum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum; sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis; Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo.

DOCEBAMVS superius hanc orationem omnem parabolicam esse, ut quae verbis omnibus ferè trāslatis constaret; atque adeo à maioris & insignis rei historia ad praesentem rem esset petita, ostendimus, priorem partem à rege Babylonia ad diabolum transferri apte, deinde alteram partem ab illo generis humani hoste, atque diuina gloria emulo, proprie deductam ad Babylonia Regem per exemplum referri. Hanc autem esse germanam loci huius interpretationem, praeterquam quod scriptores ij, qui rerum simplicitati, quam ingenio suo indulgere maluerunt, uno omnes consensu aiunt, ipse

Aug. lib. de
doct. Christi.
3 c. 17.
De ciuit. Dei
11. c. 15.

prae-

praecipue Vates noster apertissimis verbis declarat. Sumes, inquit, parabolam istam contra regem Babylonia. Atqui haecenus nunquam est dimissa parabola, immo perpetuo urgetur, & nunc serio amplificatur. Primi Angeli insolentem superbiam ambitionemque ingratisimam, & casum diuino iudicio dignissimum, ex noui Testamenti scriptoribus multi aperte indicarunt: ex veteribus autem auctoribus post Mosem nemo clarius expressit, quam Isaias hoc loco: qui spiritum illum praestantem, atque magnis dotibus praeter ceteros auctum nobis describit illis verbis: Lucifer qui manè oriebaris. Sive, ut Hebraice est, Fili aurorae. namque, ut iam cognouimus, translatis verbis oratio haec omnis constat. Videmus autem astrum illud, cui manè solem auroramque praecedenti Latini nomen Lucifero dedere, ceteris stellis omnibus quacumque conspicua in caelo sunt, luce & claritate praestare, atque ex ortu motuque ipso sese illustrius exhibere, magna pulchritudinis specie nitescere, aurora aduentantis partum quendam & sobolem, quae se precedat, praemissam videri: ut interim de ceteris eiusdem astri virtutibus, aspectibus, & efficientiis nihil hic referamus, sed in suum locum, ubi de horum spirituum natura ex professo agitur, integram seruemus huiusce astri descriptionem. Ad huius igitur, quod sensu oculisque cognosci potest, astri exemplum, magnus ille inter Angelos princeps non modo conformatus, sed magnis etiam variisque dotibus & virtutibus, Deo auctore & promotore, auctus amplificatusque fuisse dicitur, ante ipsum mundi initium, ante temporis principia, inter tenebras & lucem: ita tamen ut lux iam splendescere inciperet, & in illo splendore Lucifer ille niteret. Idem autem sole nondum orto, sed adhuc in ipsa mundi aurora, superbia, ambitione, & sapientiae summa arrogatia plus iusto elatus, atque extra proprium domicilium exiliens, decidit de caelo, iustoque Dei iudicio deturbatus. Interim vero dum damnatus est, propositum suum urgere numquam vel desit, vel cessauit. Postquam vero iudicatus fuit, post Christi mortem & resurrectionem, negotium quidem ceptum de humana salute in uniuersum impedienda inuitus & iudicio coactus reliquit: (neque enim in ea re plus efficere potuit, aut amplius promouere, ut salutem in auctore ipso impediret) verum ingenio & proposito, atque consilio retento, quod potuit, tentauit: conatusque est, & non raro effecit, ut illam in his, à quibus accipienda erat, auerteret variis artibus, dolis, ac fraudibus in ipsorum perniciem usus, quos priuatim ac sigillatim decipere, seducere, & inturbare studuit, & studet. Igitur de primo illo casu Luciferi, tum primum oriētis, & diuini honoris gloriam affectantis, sermo hic fit, non de facto & pronunciato aduersus illum per Christi mortem ac resurrectionem iudicio; non de extrema illa post uniuersale iudicium damnatione ad poenas. Idem autem exemplum mente reputans Vates, ad Babylonia regem retulit, qui veluti Lucifer, sua illius magna gloria & prosperitatis primo manè atque initis ipsis constituenda, ut sibi videbatur, in perpetuum sedis affectatusque diuini honoris temporibus primis de caelo, de quo illo summae maiestatis gradu in terram, atque adeo in infernum deiectus ac detrusus est. Neque obstat quò minus hoc ita exponendum

De Sacr.
scrip. mirab.
lib. 2. c. 2 in
Gen. ad lit.
lib. 11. c. 24.
Ambros.
Pfal. 118.
Cypr. epist.
lib. 1. p. 3.
Tertull. ad
uer. Mart.
lib. 5. de epif.
ad Laodicenf.
Athanas. de
pass. & mor.
Domini.
Orig. in Nu.
c. 19. hom. 9.
& c. 22. ho-
mil. 10. & pe-
riarch. lib. 3.
c. 2.

Iudae epist.

dum sit, quod ille de calo non deciderit unquam; quippe res per parabolam pronuntiatur, quae satis superque vera est, cum in ipso primo exemplo constat. Atqui constat Luciferum illum principium spirituum de calo deiectum cecidisse. S. S. E. Videbam Sathanam sicut fulgur de calo cadentem. Non enim parabola omnibus membris suis exerceri debet in rebus omnibus, vel ex quibus petitur, vel ad quas refertur. Scimus namque ac videmus illud ipsum astrum, ex cuius nomine similitudo haec petitur, cuique caetera conveniunt, tamen in calo adhuc manere, ibique versari, neque unquam inde decidisse cognovimus: neque ideo autem caetera huius narrationis verba illi non quadrant: Siquidem & Luciferi nomen, & manere oriri, Aurorae filium esse contingit. Eodem modo non excludendus videtur ab huius parabola & exempli ratione Babylonius rex, quod ille numquam de calo deciderit; cum per translationem haec omnia dicta prolataque sint: quorum maxima pars illi, ut si cuiquam alij, aptissime quadrat, cuiusmodi illa sunt: Qui vulnerabas gentes. &, Numquid iste est vir qui turbavit terram, qui concussit regna, &c. Atqui summorum honorum appetentia, maximaque potentia ambitio, Cali ac divinitatis nominibus ac verbis non solum a nostris, verum ab externis auctoribus explicatur. Sic enim in Augustum, qui divinos honores usurpavit, praesens ac vivus, aras nomine suo iurandas poni sibi voluit, idem ipse Poeta iussit: Nil mortalibus arduum est; Caelum ipsum petimus stultitia. Sic idem scripsit: Res gerere, & captos ostendere civibus hostes, Attingit solium Iouis, & caelestia tentat. Neque vero aliud ille Phaethon, ille Icarus a Gentium Poeta celebratissimi significabant: neque vlla ratio est, quamobrem Nabuchodonosor de calo deiectus fuisse dici non possit, qui praeter summum illum regiae dignitatis & imperij maiestatis gradum, ex quo deturbatus fuerit, ab illa etiam divina perpetuitatis, non tantum cogitatione, verum etiam usurpatione depulsus est: quam cum sibi persuaderet, & arrogaret, Colossum cubitorum sexaginta altitudine, sex vero latitudine publice decretis honoribus adorandum, in Campo Dura Provinciae Babylonis sibi consecravit. Haec longius fortasse, verum non temere, aut ab re disputavimus; ut aliquam viam lectori muniremus, pura ac simplicis sacerorum oraculorum interpretationis ab ingeniosa commentatione discernendi: cum videamus multa a multis praeter legentium usum, praeterque rei germanam aestimationem scribi; eademque satis ex se operosa & difficilia, ab aliis difficilius etiam ac magis operose non probari modo, verum contentiosissime defendi. Legimus & nos multa, sed non omnia quae legimus, iis, quibus consultum cupimus, obtrudenda cœsumus. Iam vero ad institutum nostrum redeamus. Ut Lucifer terra, atque terra cultoribus lucet, splendoreque suo prodest, sic Lucifer ille Angelus, qui postea reprobatum est, suum munus, suumque domicilium constitutum habuit, ex quo hominibus luceret, si demandato ministerio fungi voluisset. S. S. E. Nonne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos qui hereditatem capiunt salutis? Illo autem domicilio deserto detrusus est in terram, atque adeo in infernam terrae partem, ut non amplius lucere hominibus posset, verum in

Luc. 10.

Horatius
epist. lib. 1.
epist. 1.
Od. lib. 1.
Od. 3.

Rom. 1.

perpe-

perpetua caligine esse, uti Iudas Apostolus ait: Luciferi quoque imitator Babylonis Rex, eo tempore quo imperium tenebat, sibi subiectos, & inferiores homines & populos, legibus & consultis atque decretis illustrabat instituebatque, ex illo sublimi loco decidit: Et qui gentes vulnerabat. sive, ut Hebraice est, Debilitabat gentes; corruit in terram. Duo tempora, duabus his orationibus a Vate nostro significantur, Luciferi primum in ortu suo definiti, & eiusdem postea hominum nuper vim atque aequales cum Deo honores affectantis. Principio namque Lucifer editus a Deo est, & constitutus Aurorae filius, qui hominibus (uti diximus) luceret, sed ille, quod se caeterorum omnium pulcherrimum praestantissimumque esse existimaret, indignum ducebat se ad id munus destinatum esse, ut in ministerium hominum causa mitteretur: maluit autem ipse cum Deo de sapientia contendere, & homines, quos creandos intelligebat, sibi subycere. Virumque igitur cum tentaret postea, partem, diuino permittente iudicio, obtinuit: namque hominum & mundi huius princeps evasit. quamobrem divinam quoque sapientiam a se victam fuisse arbitratus est; suaque maxima, ut sibi videbatur, prudentiae admiratores & sequaces habuit bonam illorum spirituum copia: qui una cum ipso de caloribus sedibus fuere deiecti. hoc est quod Isaias ait: Qui manere oriebaris; sive Aurorae filius: quod ad illius electionem & principatum, sive, ut Iudas vocat, ἀρχὴν, referendum est: quod vero ad ipsius postea propositum studium, conatum & effectum: Qui debilitabas gentes, in terram corruisti. sive, Excisus es in terram. Est enim translatio a maximis arboribus ducta, quae caeteras circa & iuxta se crescentes, debilitare solent: estque pulcherrima Antitheton congeries, quae usus est in hac oratione Vates noster. Haec vero ad Babylonis regem, cui per parabolam Vates adaptare Isaias videbatur, relata, facile magnitudinis primum imperij, deinde vero insolentis potentiae significationem interpretationemque admittunt.

Qui dicebas in corde tuo: In caelum ascendam, super astra Dei exaltabo folium meum, fedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis.

QUONIAM omnis haec parabola translatis verbis a Lucifero astro ad illum principem spirituum proprie ac primario loco refertur, deinde vero ad Babylonis Regem per similitudinem transfertur; orationis ipsius verbis ad certam significationem consideratis, exponenda nobis, atque ad utramque personam accommodanda est: idque ex historia quam simplicissime. Igitur astrum illud, quem Luciferum dicimus, domicilium suum non in supremis, sed in mediis cali orbibus habet. sive enim tres tantum cali sint, ut nos ex divina Scriptura observatione arbitramur, sive plures, ut Philosophi & Astronomi Graeci, & Graecos seculi Arabes Latinique docent, Lucifer infra quartum solis orbem versatur, si plures quam tres orbis sunt: sin vero pauciores, hoc est, tres tantum, Lucifer in stellarum, secundo videlicet calo, est: ita non alienum a loco & situ ipsius pronunciauit Prophetas, Luciferum non contentum suo loco, affectasse supremam ultra astra omnia sedem & domicilium in ipso tertio, sive in omnium ultimo calo, quod Dei sedi est

destinatum. Iam verò ex hac translatione illius Luciferi, de quo sermo precipue est, insolentiam & arrogantiam aperitè intelligimus: quem natura præstantiæ, suæ admiratione & insolenti amore correptum, ordinis, muneris, conditionisq; propriæ pœnituit, & diuina gloria æmulatio hominûm que dignitatis iam præcognita inuidia ad affectandos Deo dignos honores impulit, appetereq; fecit ascensum in supremum calum, solumq; supra ceteros spiritus, qui in Dei exercitibus, ut astra in celesti militia, connumerantur: idq; non solum agitatione dixit, sed conatu omni atq; actione instituta efficere studuit, atque huiusmodi nefario ausu ipse sibi ruinam & deturbationem parauit, diuini consilij decreto in æternum exilium electus atque pugna ab electis Angelis, Michaële duce, victus, è calig. sinibus pulsus.

Apoc. 12.

S. S. E. Michaël & Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnat & angeli eius, & non valuerunt, neque locus inuentus est eorum amplius in calo, &c. Huic autem Luciferi cogitationi cetera respondent & consonant omnia orationis huius arrogantissimæ verba, quæ ex mysteriosa illa lingua, quæ à vate pronunciata fuere, nobis breuiter sunt exponenda: integræ huius rei explicationem in tempus aliud, aliudq; opus reseruat: cupimus enim mysterium hoc ad priorum doctrinam & utilitatem pro donata nobis à Deo facultatis modulo aperire; ex quo ad sacrorum librorum certâ & inoffensam tractationem magna accipi lux potest. Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Significabamus paulo antè Luciferum voluisse de sapientia cum Deo contendere; cui, si non excellere posset, si non superior (quando virtute, potentia, & efficacia inferiore animo se ipse cognoscebat, utpote qui auctorem suum Deum esse sciret) tamen similis illa magna virtute, hoc est, sapientia, victor euaderet, admirabilisq; fieret, atque mundi huius regnum imperiumq; in homines usurparet: cui huiusmodi cogitationem & propositum sibi facimus illis verbis Hebraicis Vates pronunciauit. E SEB BE HAR MOGHED BEIAR CHETHEI TSAPHON. Quæ omnibus Hebraicè scientibus ex Etymologia illud Latine sonat: Sedebo in prægnanti desinito, in lateribus, siue, teneritudinibus, occultis. Namque HAR, quod montem Latine vertimus, à verbo HARAH fit, quod grauiditatem, siue imprægnationem significat. Quam verò ob rem nomen hoc montibus conueniat, in aliis locis exposuimus. MOGHED verò, pro quo testimonium sæpè reddidimus, à verbo IAGHAD, quod testari, & cum attestazione decernere ac desinire est. Latera autem Hebraicè IARCHETIM dicuntur, à teneritudine femoris, quibus latera ipsa fulta nituntur. Porro TSAPHON, absconditum, siue occultum, siue arcanum interpretamur: vnde illi vento nomen est factum, qui & ipse ex occulto nascitur loco, & vi sua nubes, calorem & humorem corrumpit, & occultat. Rectè itaque vertit interpres noster verba ipsa suis vsitatissimis significationibus reddita, sermonisq; ipsius ansas nobis dedit, quibus reconditos sensus tenere possemus. Iam verò apertum nobis ex hac expositione Luciferi consilium est, ausi & aggressi sedere, tanquam principem in grauida illa Dei definitione de Angelorum hominumq; conditionibus & ordinibus, & in occulto illo

Hoc in magni operis anima traditum.

הר

הרע

Moas.

יער

Comment. in Proph. min & in Appar. lib. do Phaleg.

illo subtili ac tenero consilio singularis gratiæ Dei erga homines, qui ad imaginem Dei ipsius efficiendi, & magnis donis ornandi fouendiq; erant, constituto ad eam rem Angelorum ministerio. Atq; de Lucifero ipso, ex cuius historia hoc exemplum petatum est, hæc significasse hoc loco satis fuerit: nunc verò ex historiarum etiam sacrarum diligenti obseruatione & annotatione videamus quemadmodum oratio hæc cum Babylonis regis rebus & consilijs conueniat, expositionis initium paulo alitè repetentes: nam quid hoc loco ab aliis interpretibus dicatur, nemo iam nouit. Omnes enim ferè, tam Græci & Latini, quàm Hebræi & Chaldei, qui hanc parabolam ad regem illum pertinere volunt, ut verè pertinere ostendimus, sic interpretantur, quasi Babylonis rex imperij sui sedem Hierosolymis, & in monte Sion statuere decreuerit: quòd illam numquam vel profissum, vel conatum fuisse legimus; utpote vnius Babylonis suæ amplificanda, & in perpetuum constituenda imperij caput studiosissimum, illumq; sermonem aduersus diuinorum oraculorum interpretationes vsurpantem. Nonne hæc est Babylon magna, quam ego ædificauit in domum regni, in robore fortitudinis mee, & in gloria decorus mei? Igitur videamus quid nobis hoc exemplo de Nabuchodonosoris consilijs & actionibus significetur: namque cum parabolicè omnia hæc dicantur, non existimandus est adeo insanus rex ille, ut Icari aut Dædali alis in calum ascendere, & Dei solium, ut de Gigantibus Poëta fabulantur, occupare, ipsumq; Deum de calo deicere, aut alio in loco constituere cogitauerit. Legimus in Danielis libro Nabuchodonosorem Babylonis regem, post vehementè de rerum orbis terrarû futura sorte & conditione cogitationem atq; curâ, in somnis vidisse ingentem visumq; terribilè colossum: cuius caput ex auro optimo erat, pectus autè & brachia de argenteo; porro venter & femora ex ære, tibia autem ferrea, pedum quædam pars erat ferrea, quædam autem fictilis. Vidisse verò ita donec abscissus est lapis de monte, sine manibus, & percussit statuam in pedibus eius ferreis, & comminuit eos: tum contrita sunt pariter ferrum, testâ, æs, argentum & aurum, & redacta quasi in fauillam æstiuæ æræ, quæ rapta sunt vento, nullusq; locus inuentus est eis. Lapis autem qui percusserat statuam, factus est mons magnus, & impleuit vniuersam terram. Huius autem somnij interpretationem illam, eodè Propheta enarrantem, accepisse legimus: videlicet, quatuor orbis terræ diuino consilio constituta esse imperia. Primum Assyrius traditum, quod illa tempestate sub rege Babilonico erat, idq; omnium præstantissimum, ac potentissimum, plane ac solidè aureum: secundum argenteum Medorum ac Persarum: tertium æreum Græcorum: quartum porro ferreum pariter ac testaceum Romanorum: tandem autem regnum à Deo cali suscitandum esse, quod in æternum non dissiparetur, nec alteri populo traderetur; id autem comminaturum & consumpturum vniuersa illa regna prima, & ipsum in æternum constituturum. Huius autem somnij interpretatione cum admiratus Babilonicus rex probasset, intellexit, Dei quidem sententia, atq; calor efficientia illam esse constitutam imperiorum seriem, quandoquidem ille interpretè audierat, qui Deum cali, tum in somnio, tum in somnij inter-

Dan. 4.

Dan. 4.

Dan. 2.

inter-

interpretatione auctorem appellauerat: hoc autem ex ipsorum doctrina confirmabatur, quæ in rerum omnium creatura & genitura multum caloribus & efficacitatibus tribuebat; quibus tamen non parum vel impedi- menti, vel adiumenti hominum sapientia, cura, industria, ac diligentia af- ferri posse docebat: ab illa enim Chaldeorum disciplina sententia huiusmo- di promanarunt, quas Ptolomæus, aliiq; Egyptij ac Græci scriptores usur- parunt: Vir sapiens dominabitur astris. Hinc effectum arbitramur, ut Na- buchodonosor, qui mysterium mysteriij, explicationem admiraretur, & probaret, dum Deum illius interpretationis auctorem laudaret, nullum de rebus ipsis, hoc est, de illorum imperiorum serie cognoscenda, ferenda, atque Dei auctoritate & arbitrio permittenda, verbum fecerit: utpote qui cogita- neret posse eam rem sapienter impediri, notam & certam, neque frustra ape- rireretur; sed omni industria, cura, & studio conandum, ut genti, domui, ac familia, posteritatiq; suæ, orbis terræ imperium firmum, perpetuum, consta- bilitumq; foret. Atqui regis consentientis oratio illa fuit: Verè Deus vester
 22 Deus Deorum est, & Dominus Regum, & reuelans mysteria: quoniã tu
 23 potuisti aperire hoc sacramentum. Nihil in hac oratione illi simile auditum
 24 est: Dominus est, quod bonum est in oculis eius, faciat. aut, Fiat voluntas ip-
 25 sius. aut, Nostrum non est ea, quæ Deus celi decreuerit, impedire. Immo im-
 pius Rex, & quod impia Chaldeorum doctrina imbutus, & quod imperij
 ac tyrannidis usu & cõsuetudine corruptus omnino atq; insanus esset, cer-
 ta uti sibi visus est, excogitata ratione imperij apud se suosq; confirmandi,
 commentum inuenit grauisimum, quod, deliberato consilio, quamprimum
 est executus. Nam cum in illa imperiorum partitione, quam visum somnianti
 simulachrum significauerat familiae domusq; suæ imperium aureo capite in-
 dicatum cognouisset: cetera verò minoris metalli esse omnia quæ statuam
 illam conficerent: rationem inuenit quemadmodum tota statua aurea solidè
 atq; vnicè singulariter niteret: neque ullius alterius metalli societate aut
 mixtione imminueretur. Itaque symbolum esse voluit imperij sui perpetuo
 firmandi statuam auream, quam, post auditum somnij interpretem facien-
 dam, & in campo Duræ prouincia Babylonis collocandam curauit; & in
 perpetuum subeundi imperij testimonium & monumentum omnibus om-
 nium regionum satrapis, magistratibus, ducibus, tyrannis & præfectis, om-
 nibusq; regionum principibus dedicandam proposuit: illorum opera & au-
 ctoritate ceteris hominum ordinibus ac populis adorandam decreuit: hoc
 pacto futurum existimauit perpetuum aureum illud imperium, idq; conti-
 nuum omnino aureum constabilitum iri, utpote publica & communi om-
 nium principum tum populorum adoratione susceptum. Neque enim
 eam statuam alio consilio positam esse, ac dedicatam eo modo ac pacto quo de-
 dicatam Dauid narrat, quam ut regnum eius publicè firmaretur, præter-
 quam quod id perpetua regis appellatio in illa narratione indicat, ipsa etiam
 historiarum connexio significat. Legimus enim hanc de statua aurea narra-
 tionem, statim post primi illius somni interpretationem & cognitionem: nul-
 lam verò mentionem de sacrificiis statuae decretis, nullam de diuinitatis
 nomine

Dan. 3.

nomine ibi factam videmus. Conuentum principum & gubernatorum, publicorumq; ministrorum omnium regio nomine decretum & factum man- datum ab eis, & edictum de statua aurea adoratione publicè editum, & præconis voce expositum: adorationem non sacrificiis aut victimis, aut suf- ficiibus, sed cantu, & musicorum instrumentorum sonis constitutam & cæptam, atque exhibitam esse legimus: quæ cerimoniam principibus, regibus suscipiendis, & iuramento publico agnoscendis, acclamationeq; salutandis adhiberi solet. Itaque id primum ac præcipuum regis consilium fuisse nobis videtur, ut Chaldeorum imperium confirmari, inque illius domo ac fami- lia, & posteritate perpetuò stabiliri posset; eaque ratione & forma quid- quid caloribus & efficientiis astrorum virtute atque adeò Dei celi decreto de imperio constitutum esset, sapienter præoccupatum ad suæ fami- liæ utilitatem & perpetuitatem corrigeretur: quandoquidem ut sibi vide- batur quæ publico omnium hominum consensu confirmabantur, in regni ratione statuenda, ea nec per calos, qui non pariter omnium hominum in- genia & voluntates mouent, & mutant, neque per Deum, qui arbitriū ho- minum non tollit, omnino perturbari, & rescindi possent. At verò Sidrac, Misac, & Abdenago, qui super prouincia Babylonis opera constituti erant, cum intelligerent Dei decreto & consilio quatuor illa orbis imperia consti- tuta esse, diuinamq; voluntatem firmam stabilemq; fore, neque vlla mortali- um vi aut opera infringi posse cognouissent, & quantum illud regnum ipsi credentes expectarent, statuam adorare noluerunt: hac recusatione facti, se Dei consilio, cuius suis hominis imperiū posthabentes, parere debere. Quam- quam enim plurimi ex his qui commentationes in Dantelem fecerunt, He- brais scriptoribus, atq; hos etiam secutis & Græcis & Latinis idololatria causa positam illam statuam dicant; ipsa tamen simplex & pura historia, ipsa Chaldaici sermonis phrasis, & verborum singulorum oportuna ac di- ligens æstimatio, nos ad id quod indicamus consilium & propositum discer- nendum atq; intelligendum planissima via deducit: huc etiam accedit anti- quißimorum doctorum explicatio; qui hoc Nabuchodonosoris inceptum ad idololatriam referendum esse negant; sed ad propria (ut illi loquuntur) am- plificationis decretum. nisi quantum cum illa imperij perpetuitate diuini- tatis cuiusdam opinio concepta honores diuinos quodammodo coniunctos esse debere gètes censebant; sic enim Imperatores, Reges ac Principes, Deorum aut heroum, aut huiusmodi aliis nominibus appellatos ac saluatos fuisse, antiqua lectio accepimus. Itaq; consilio, decreto, & edicto, atq; adeò com- muni principum omnium consensu illud significare, & confirmare Nabu- chodonosor voluit, regnorum atq; imperij totius orbis terræ omnibus tempo- ribus & seculis, non solum caput & initium, sed totum corpus ex ipsius san- guine, domo, & familia fore; idq; publica omnium confessione & adoratio- ne ratum haberi curauit. Post hanc autem de statua historiam, quæ ad con- firmandi & constabiliendi in perpetuum imperij cogitationem, uti diximus, refertur, aliud somnium sequenti capite narratur eiusdem Nabuchodono-
 Dan. 4.
 soris arborem proceram visentis, ac omnem orbem occupantem, quam Vigil

In Additio- nibus Mar- chæ de Pa- schate, aucto- re Thamo.

Dan. 4.

Sanctus excindi iubebat penitus, seruate tantum germine radicem, & aligato vinculo ferreo, & areo in herbis, quae foris sunt, & cetera quae in illa somnij secundi expositione leguntur; causa, quam ob rem id efficiendū esset, exposita. Donec, inquit, cognoscant viuentes quod dominatur excelsus in regno hominum, & cuiuscumque voluerit dabit illud, & humillimum hominem constituet super terram. Huius autem somnij interpretatio quemadmodum relata & explicata fuerit per Danielelem, ex ipsa Propheta illius lectione ostenditur, cuius illa summa est: Fore ut Babylonicum regnum, quod aliis diutius fortasse duraturum erat, ipsius regis culpa & arrogātia atq; superbia quā citissimē aboleretur; ipseq; Nabuchodonosor non modō regia dignitate expoliatus, sed humana vita etiam extrema conditione longē inferior, eiectus ab hominibus, cum feris bestiis habitaret, & fœnum, ut bos, comederet, & rore cali infunderetur: septem quoque tempora mutarentur super eum, donec ipse sciret quod dominetur Excelsus super regnum hominum, & cuiuscumque voluerit det illud. Hac ex illo Danielis libro allata, apertam, ut arbitramur, loci huius interpretationem nobis reddunt, aliā difficilem satis & oclusam futuram iis, qui sacrorum oraculorum rationes diligenter collatas, non obseruauerint. Est autem illa Parabola expositio. Dicebas in corde tuo, cogitabas te posse Dei cali decretū, tibi iam predictum & expositum, interuertere & impedire, atq; ita tecum in te agebas: Sapienter & diligenter agam, ut superior cali constitutionibus & predictioibus euadam. Non enim adeo stultus erat, ut cogitaret in calum ascendere pennis non homini datis, sed impius erat, qui conaretur Dei consilium vel decretum frangere, atq; auctoritatem, sapientiam, & consilium sibi arrogaret mundi, ac celorum seriem & cursum mutandi, vnius Dei virtus ac facultas est. Super astra Dei exaltabo solum meum. Ipse, inquam, astrorum à Deo in calis constitutorū vim superabo: nam verba, Astra Dei, sic ex Hebraico explicamus, Astra potētis, siue efficacis. Et sedebo in monte testamenti: Mons testamētī, siue obtestationis, per parabolā Babylonijs urbs vocatur, omnī sui temporis maxima, & munitissima, montisq; in star habēs in ea regione, in qua sita erat: dicitur & obtestationis mons, propter cōmunem omnīū nationum & principū de illius ciuitatis regno consensum ab illo per potentiam extortum, testimonijs atq; ceremonijs actionibusq; confirmatum. Ille autem mons in lateribus Aquilonis erat: namq; ad eam mundi partem Assyriorum regio omnis extenditur, ut ex Geographia disciplina, & ex multis in Sacra scriptura locis cognouimus. Huius autem affectata imperij perpetuitatis exitum qualem sortitus fuerit Babuchodonosor, Sacra historia apertē ostendit. Post finem duodecim mensum in aula Babylonijs deambulabat Rex, & ait: Nonne haec est Babylon magna, quam ego edificauit in domum regni, in robore fortitudinis mea, & gloriam decoris mei? Cumq; sermo adhuc esset in ore Regis, vox de calo ruit: Tibi dicitur, Nabuchodonosor Rex, Regnum transibit à te, & ab hominibus eicient te, & cum bestiis feris erit habitatio tua. fœnum quasi bos comedes, & septem tempora mutabuntur super te, donec scias quod dominetur Excelsus in regno hominum.

minum, & cuiuscumque voluerit, dat illud. Et eadem hora sermo completus est super Nabuchodonosor, & c. Hanc autem rationem omnē arboris imago somniantis ostensa indicauerat; illa videlicet significatione, hominē non auro perpetuo atq; incorrupto, sed arbori simillimum esse super terram, quae & crescere possit vsque ad constitutam sibi & concessam diuina voluntate, & temporum secunda oportunitate subministratam magnitudinem; quae tamen & vno die nasci, & crescere, altera etiam die perire, Deo ita vidente, possit. Istius itaq; superbia, istius maxima ambitionis ille exitus fuerit, ut omnia versa videas, & te cum familia tua penitus recisum, perpetuus & instaurabilis casus excipiat, omniaq; votis & institutis tuis contraria experire: hoc est quod ex antiithesi subiungitur.

Verumtamen in infernum descendes, & in profundum laci.

COGITASTI in calum ascendere, superiorq; consilijs Dei fieri, at verò ad infimam morte deteriore conditionem detruderis, ad vitæ usum cum belluis communem atque hominum vel humillima sorte longē inferiorem, & ut dicebas, in lateribus Aquilonis fore tibi constituendum solum perpetuum, in profundum laci, siue, ut Hebraicè est, In latera laci: namque antiithesis omnibus membris sibi cōfertur in hac parabola. Quemadmodum verò hac ad Luciferi casum, ex quo parabola assumpta est, referri possint, facillimum iam cuique cognitu fuerit, & apud Ecclesiasticos auctores abunde explicatur. Quid autem ad Dei gloriam & hominum utilitatem ex illo Babylonicis Regis casu euenturum esset, subiunctis versibus declaratur.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient.

Ex maximis maximeq; manifestis humanarum rerum mutationibus diuinam providentiam ad suam utilitatem homines probare solent, quam in minoribus exemplis, propter ingenij nostri tarditatem, minus diligenter obseruant. Atque hoc est quod ex Nabuchodonosoris casu, horrendoq; exitu euenturum esse, noster vates ait; ut qui illum tantum ab illa superba amplitudinis impotentisq; potentia magnitudine mutatum viderint, & diuinam providentiam agnoscant, & sibi ipsis eiusmodi exemplo caueant, temperentq; in posterum magnarum appetitione rerum. Ad te inclinabuntur. Amplia significationis verbum ab interprete prudenter est versum, non expressa aliqua, sed animaduersionem excitante notatione. nam, inclinari ad aliquem, non ita definitè declaratur, ut nihil cogitandum præterea relinquat, cur nam inclinabuntur, quo modo, quid acturi. Hebraicum verbum, IASGIHV, diligenter intueri, & animaduertere, atque ad eam certam & providentiam agnoscere significat: ex eodem enim themate nomen SEGAIHHV deducitur; quo diuina providentia Hebraicè significatur. Est autem verbum in coniugatione duplici: quod Latine simpliciter reddi cum nequeat, aut notatione, ut ab interprete nostro, aut circuitione reddendum est hoc modo: Providere, siue, prospicere, attendere facient; vel breuius, Providentiam statuent, siue, probabunt. Semper enim hoc verbum ad diuinam providentiam pertinet tribus in locis, in quibus apud sacros auctores

Ienz 4.

D Prosper
in diuidio
tempor. c. 3.
Cyrr lib. 1.
epist. 3.
Euseb. de de-
mor. f. Euāg.
lib. 4. c. 9.

inuenitur, ex quibus vnus hic est. Probabunt, inquit, & agnoscent diuinam prouidentiam, atq; laudabunt, maximè qui te uiderint, ydemq; sibi ipsis exemplo tuo consulent, teq; prospicient, optimè ueritatis interpres. Namque Hebraicum uerbum IITHBONANV, propriè ad prudentiam & prospicientiam refertur: idq; apè usurpatur, cum de comparatione rerum, & cognitione aliquis quid de singulis statuendum sit, rectè cogitat. Ex quo uerbo fit THEBVNA, quod prudentiam, & NABON, quod prudentem significat. Hoc igitur his uerbis significare Isaias uoluit, fore ut Babylonici Regis casus quicumque spectarent eo exemplo, & de prouidentia sapienter sentirent, & sibi ipsis cauerent: intelligentes uidelicet, summa superbia atque tyrannica & inuidiosa potentia horribilem exitum ex Dei prouidentia ac iudicio finire.

Numquid iste est uir qui turbauit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, uinctis eius non aperuit carcerem?

VNIUS hominis insolens potentia, cum diuino iudicio grauari permittitur, quantum rebus omnibus hominum incommodi molestiaq; afferre possit, satis apè hac breui oratione significatur. Vir. Verbum Hebraicum, IS, & uirum, & singularem aliquem notabilemq; significat. Est ne ille, ille uir singularis, qui vnus uirorum omnium tantum insolentia poterat, & terram concuti, & orbis terrarum regna tremere faciebat? adeo perturbabat, & conuassabat omnia. Hac per hyperbolen ab ipso Propheta explicantur continuo. Qui posuit orbem desertum. Terram omnem habitabilem Hebraei TEBEL uocant, Latini Orbem interpretantur. Ad id autè maximam hominum stragem à Babylonis Rege factam esse ait, ut orbis habitabilis in solitudinem ferè sit redactus, cultor ab agris desideratus sit: nec satis illi sanguinolenta potentia fuit in homines sauire, sed vrbes etiam quae muros & adificia continent, destrui iussit, regibus ac principibus inde abductis, & in carcerem detrusis, prater omnem clementiam, ac prater humanitatem omnem in carcere ac uinculis perpetuo retinuit. Igitur huiusmodi oratione admiraturos ait eos, qui Nabuchodonosoris olim potentia & maiestatis testes cum fuerint, insania postea illius horrenda spectatores fierent. Namque grauissimum illud animi morbi, atque atrabilis genus fuit; quo Nabuchodonosor correptus, belluinam uitam per septem tempora degit, nulliusque antea uisi exempli simile, sicuti & ipsi iidem admirantes spectatores affirmant.

Omnes reges gentium uniuersi dormierunt in gloria, uir in domo sua. NABUCHODONOSOR Babyloniorum Rex ex summa illa regni imperiique maiestate & gloria, & promissa, & curata conquisita posteritatis perpetuitate triplici impulsu praeceptus in infimum atque postremum maximae ruinae locum est deiectus. Principio enim illo morbi genere ex diuini iudicij sententia agrotauit, illo animi uitio laborauit, quo non hominum consuetudinem tantum, sed omnem humanam uitam usum, omnem medicinam sibi faciendam rationem auersatus est; cum ceteris regibus omnibus

mor-

morbo aliquo laborantibus, & molliter splendideq; domi sua cubandi, & sese curandi copia contingat. Sic enim nos hunc locum simpliciter ex uerborum germana significatione ac uerbo exponimus: neque enim domum pro sepulchro, neque dormire pro mori, aut sepeliri, sed, ut uerba significant, dormire pro cubare, & domum pro adibus accipimus. Verbum SACHAB propriè cubare est; & quia plerumque dormiendi causa cubatur, fit ut non raro, neque prater rem dormiendi uerbo reddatur. Alter autem impulsus, quo Rex ille affectus est, sepulchri inopia fuit, ex quo post mortem est deiectus: siue uera illa sunt quae à Paraphraste Chaldaico significata, ab antiquis etià Hebraicis scriptoribus memoria prodita fuere de Nabuchodonosoris cadauere; quod Euilmerodac filius ad certam mortis fidem faciendam, è sepulchro extractum, inhumatum reliquit: siue, quod nobis ex ipsa lectionis obseruatione indicatur, illius impij regis iam occisi & tumulo conditi sepulchrum à Persis, Babylonem diruentibus, deiectum est, & tyranni ipsius omnibus inuisi cadauer ad ignominiam proiectum ac dissipatum fuit; utpote cuius memoria omnis cunctis penitus inuidiosa esset, curantibus ut ceteri alij quicumque gladio occisi, aut alio modo perissent, terra expurganda causa sepelirentur, atq; immanissimus ille tyrannus sepulchri honore careret. hac autem res subiuncto uerbo significatur:

Tu autem proiectus es de sepulchro tuo quasi stirps inutilis, pollutus & obuolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderunt ad fundamenta laci, quasi cadauer putridum. Non habebis consortium neque cum eis in sepultura.

SIC distinguimus orationem, ut in uerbo, inutilis, sententia finiatur, & noua ineatur ab illis uerbis, pollutus & obuolutus. Solent agricolae ex plantatis in agro stirpibus, si quas infelices ac turpes offenderint, euellere funditus & proicere, utpote inutiliter locum occupaturas. Sic, inquit, euulsus es & proiectus, uti inutilis planta euelli, abijciq; solet. Pollutus & obuolutus. Subaudio amictus, uel habitus: namq; Hebraicè ad uerbum sic legitur: Indumentum occisorum. est autem congeries rerum, quae quanquam inutiles sunt, & ab hominibus reijciuntur, horrendaq; existimantur; tamen uel cremari, uel terra condi solent. Sunt uero ea uestimenta occisorum: quae nemo uiuens aut lauanda, aut sibi in usus accipienda ducit. Cum his qui interfecti sunt gladio. Hebraicè, Confofforū gladio. Illud, inquam, uestimentum, quod qui gladio traiecti sapienter fuerint induti reperiuntur, reijciuntur ab omnibus, uti inutile, propter confossiones & scissuras; & cruore etiam multo immundum ipsum uestimentum, tamen ne putrescat super terram, cum corporibus ipsis occisis & confossis conditur in sepulchro, & descendit ad fundamenta laci. siue, ut Hebraicè est, Ad lapides laci cadaueri ipsi substernitur uestimentum: ita ut lapides subtus se habeat, & minus turpiter putrescat. Et, quasi cadauer putridum. Hebraicè, Conculcatum. quo uerbo exprimitur id quod interpres noster dixit putridum. Cadauera, inquit, conculcata ab hostibus & collisa atq; protrita, quae iam putrescere cœperint, tamen in sepulchro deponuntur, & substernuntur aliis cada-

ueribus, vii & vestes etiam perfossa. Tu verò neque cum iis adeò abiectissimis & immundissimis habebis consortium, neque cum eis eris in sepultura. Ratio autè quam ob rem adeò ignominiosè habendus & proyiciendus fuerat Nabuchodonosor, à Vate, hostium ipsorum orationem referente, redditur: nimirum, quèd non solum hominibus omnibus, quorum generi infestissimus ille fuerat, verùm terra ipsi, quam desertam cultorèq; carentem reddiderat, admodum inuisus ingratisimùsq; tum viuens tum mortuus etiam euaserit. hæc subiunctorum carminum sententia est:

Tu enim terram tuam disperdidisti: tu populum tuum occidisti.

REGNUM ad hominum salutem, humana societatis conseruationem & prosperitatem institutum est, atq; adeò ad terra ipsius culturam, qua legibus & decretis ad politicam rationem accommodatis, augetur. At verò pessimorum regum vitio, & perdita effrenatàq; potentia nonnunquam accidit, vt & populus per tyrannidem occidatur, & regiones agriq; perdantur ad solitudinem redactæ; siue tyrannorum ipsorum omnia vastantium iussu & culpa, siue cultorum à tyrānis occisorum defectu. Terram autem tuam, & populū, Regis illius regiones eas vocat oratio hæc, quibus cū imperaret ipse, tamen iisdem perdendis & occidendis hominibus non pepercit. Atque omnia hæc non casu, sed diuino consilio & iudicio euentura esse vniuersali & Catholica sententia confirmat Vates noster: vt ex illo exemplo, aliisque antea iam spectatis, homines intelligant, certissimam & aternam esse Dei sententiam aduersus sceleratos omnes, nemoq; malus vllam sibi prosperitatem promittat. Quod enim Lucifero primo pessimorum duci & antesignano euenit, id ad Nabuchodonosorem vsque, & ab illo ad mundi finem pessimis omnibus euenturum esse, aeterno Dei iudicio confirmatum est. Itaque ex thesi ad hypothesim diuertens, Vates ait:

Non vocabitur in æternum semen pessimorum.

S I maxime, inquit, existant aliquando tempora, in quibus pessimi iusto Dei iudicio & florere videantur, & seuire atq; grassari in alios homines permittantur; at nunquam eueniet, vt illorum potentia & licentia ad posteritatem vltierius pertineat: quippe cū Dei decreto immobili constitutū sit, vt qui sceleribus & iniuriis, suas familias & domos in perpetuum edificare & amplificare studuerint, breuissimo tēporis spatio nullas omnino habeant. S. S. E. In iusti punientur, & semen impiorum peribit. Semen pessimorum. Hebraicè ad verbū, Malefactorum non vocabitur in æternum. Non commemorabitur & celebre erit oratione hominum ad centesimum annum: hoc enim spatio concludimus seculum vt plurimū. Hanc autem hypothesim ad homines diuini iudicij admonendos pronunciatam, Vates ad thesim referens, prædicit per Enthusiasmum, Babylonis regem tertio casu etiam à voti & consilij sui successu detrudendum esse, hoc est, regni ad posteritatem suam confirmandi; cui nullam sobolem, nullam adeò posteritatem super futuram esse prænuntiet.

Præparate filios eius occisioni in iniquitate patrum suorum: non confurgent, nec hæreditabunt terrā, nec implebunt faciē orbis ciuitatum.

CON-

CONVERTIT sermonem Propheta ad Persas & Medos bellum Babylonis inferre à se prauisfos, hortaturq; eos ad extinguendam sobolem improbißimi regis & principum ex illius familia; idq; iustissimè: tum ob admissa à parentibus scelera, tum ob certam filiorum prauisfam malitiam; qui nihil de se melius speradum concessuri essent, quàm parentū suorum exempla, immo eo grauiora ac magis detrimento sa daturi, quò plures essent: tot enim humani generis immanissimos hostes haberi, desiniri oportuerat, quot illi essent in iniquitate patrum eorum. In prauitate Hebraicè GHAVON est, quod prauitatem & obliquitatē significat; estq; oppositissimum verbum ad sententiam hanc: indicat enim deprauatum & ab omni humanitatis rectitudine alienum genus hominum; cuius prauitas doctrina, opinione, atq; educatione & moribus ad posteritatem propaganda esset. Ideo, inquit, extinguite semen istud malorum, deterius etiam quàm parentes futurum; & eo nocentius, quo frequentius. Ita fiet, vt non stent, neque occupent terram, neque impleant faciē orbis inimicis nocentissimis. Est autem translatio Hebraicè sumpta à noxiis plantis: qua vbi semel ex terra extiterint exorta, densissimè siluescere, & aliarum utilium plantarū locum occupare, & vires minuere, ac tandem omnino adimere deprehenduntur. Neque implebunt faciē orbis ciuitatum. Ne, inquit, totam habitabilem terram infestis hominibus & frequentissimis impleant. Nam verbum GHARIM, pro quo Latine Ciuitatum legimus, & vrbes, & inimicos infestissimos significat: alterum Latinus reddit, alterū Græci interpretes per significationem indicauere, vertentes, Bellis: nos vtrumque hoc loco pariter commodum recipimus. Chaldeus vertit, Inimicis. Eandem porrò quam indicauimus translationem persecutus, Deus affirmat se illius extinctionis & euulsionis, atq; excisionis auctorem & impulforem Medis & Persis fore.

Et confurgam super eos, dicit Dominus exercituum: & perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus.

ELEGANTISSIMA oratione describitur illius Babylonici excidij auctoritas & expeditio atq; euentus, eadem imagine qua iam cæpta fuerat exactè ac diligenter depicta. Procreatam, inquit, illam pessimi seminis sobolem, ego ipse stans excidam penitus, inductis ad eam expeditionem copiis, cuius Dominus ego sum; vindexq; ero, atque vltor illati in orbem per istos mali: atq; adeò efficiam, vt nullum Babylonis nomen reliquum sit, nullum illius confusionis vestigium aut monumētum: illius, inquam, Babylonis qua iam inde à principio nomen sibi facere, propagare, & confirmare enixè contendit, & adhuc pergit. S. S. E. Venite faciamus nobis ciuitatem, & turrim cuius culmen pertingat ad calum, & celebremus nomē nostrum, antequam diuidamur in vniuersas terras. Hoc fuit antiqua olim Babylonis institutum, hoc postea Babyloniorum regum in secunda Babylone propositum, hoc Babylonis illius arcana principis studium, hoc omnino euer sum iri, Deus vltor ac vindex confirmat. Illa verò nomina, Reliquias, Germen, & Progeniem, Hebraicè, ex rustica rei ratione atq; sermone sumpta sunt. Planta enim

enim, truncorū stipites, & radicum partes adnata soboles, & innati stolones propagare solent: ita nullum fratrem, nullum filium, nepotem nullū reliquum fore illis; Deus demonstrabat: atque adeo urbi ipsi nulli vici, nulla villa, nulla in fundis & agris palatia relinquenda esse prædicuntur: atq; hic extremus finis & exitus Babylonici regis superbiae futurus prædicebatur: qui semen suum in orbis imperium procreare & producere, & urbem illam Babylonem, imperij sedem, Chaldaicū nominis perpetuum domicilium (ut superius legimus) confirmare cogitauerat; eam autem ad Sodomitica euersionis instar ex hominum usu & celebritate excindendam, Vates prædixerat: id quod indicatis per seriem rebus, postremo loco iam exponit, ostendens illam hominibus & animantibus aliis, quibus inuari homines solent, inutilem prorsus esse relinquendam: per sequitur autem sumptam semel arborum, plantarum, atq; agrī, superficiēq; terra translationem: quam enim frequentem stirpibus, germine, & omnigena sobole illi constituere, & propagare cogitabant, tendebant & fouebant.

Et ponam eam in possessionem ericij, & in paludes aquarum: & scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum.

PALUDOSA loca omnibus animantibus, præterquam aibus quibusdam, non adeo vel esus, vel usus probandi inutilia sunt, sed inutilissima, quæ cæno limoq; abundant: in iis enim præter aues, quæ ex luto nidus fingunt, rara admodum animantium genera versantur: quamquam aduena aliæ aues aliquando conqueſcant, tamen ut diutius hæreant, non contingit nisi generibus quibusdam; ex quibus est CHYPOD, siue CHYPOZ: nam utroque nomine ab Isaia dicitur. hoc à Latino interprete ex Græca versione Ericium dictum, ut non satis constans in huiusmodi naturæ generibus interpretum explicatio est; ab aliis Testudo, ex Arabici nominis CHANPHAD affinitate, ab aliis Noctua redditur: sed cum inter aues in desertis & paludosis locis agentes perpetuo commemoretur, nobis non alienum fit Cypselon interpretari: quam Plinius auem ex breuissima cruruum, quibus insistere id genus nequit, præcisione, Apodon vocat. nam Hebraicum verbum CHAPHAD, Breuiare, siue, Præcidere significat. Hispani Auiones & Vencejos hoc genus dicunt. est autem auicula illa ingeniosissima in ponendis ex luto adibus, tum forma, tum materia connexionē & præcisione, tum etiam firmitudine præstantibus; refertq; aliquantulum hirundinem. Et scopabo eam scopa terens. Abolitionem absolutam significat oratio hæc. Nullas, inquam, hominū, vel minimorum & vilissimorum, qui etiam in euersis & vastatis urbibus relinqui solent, reliquias superesse patiar; sed omnes, immisso multorum coniuncto & alligato exercitu, penitus verram: ut qui purgatissimam aream parat, facere solet. In scopa terens. Hebraicè verti potest ad verbum, In scopa abolendi. In scopa qua non solum verritur pavimentum, sed omnino, ne quicquam rerum illi inhæreat, eraditur. Ita detestabilem, execrabilem, sacramq; in perpetuum fore Babylonem, hoc genus orationis declarat. Non enim ad usus vinearum aut hortorum relinquendam, uti de Samaria excidio vates prædixerunt; sed in steriles, cænosas, & inuti-

inuitiles paludes redigendam. Est autem descriptio loco ipsi in quo sita urbs fuerat, nimirum depresso & plano, satis conueniens. Quod si verba illa, Scopabo, & Scopa, ex Etymo ipso interpretari placeat, & ad usurpationem translationem referre, eandem sententiam habebimus oratione explicatam, satis ad rem opportunā. Dixerat enim Deus Babylonem ponendam in possessionem KYPOD, & in paludes aquarum: addit autem aquas illas inuitiles visibus hominum futuras, neque piscibus, neque aibus alendis commodas, utpote cænosas, & palustri limo putres. sunt autem hæc duo verba, TITETHIHA, BEMATAAIA: quæ, ut ad scopa significationem applicarent, nulla certa ratione niti antiqui Hebræi potuerunt: quamquam ferè omnes in eam significationem exposuerunt. at verò ut lutum cænumq; significet, facit nominis TIT affinitas maxima, lutum, cænum, & simum significans, atq; omnibus Hebraicè scientibus, notissimi. est enim TIT apud Hebræos putre cænum. Quod si hæc Etymologia cum suscepta descriptionis ratione collata admittatur, oratio significandæ sententiæ causa verti sic potest: Et in cæno eam cænositate. sed Hispanicè elegantius ex verbo vertetur: T encenagar la he con cenagal. Ut autem cetera (deducto orationum ac sententiarum filo) interpretemur, ea breuiter in mentem referri expedierit, quæ superius à capite decimo ad hunc usque locum sunt explicata. Initium enim horum vaticiniorum ab Assyriorum commemorata potentia & insolentia factum est: quos bellum Ierosolymis afferentes, & extremā ruinam excidiumq; minitantes, victoriamq; sibi ipsis arrogantes grauissimis prædictionibus Vates excepit, Babyloniorum armis perdendos esse affirmans: deinde verò promissi Seruatoris mentione facta, ad Babyloniorum demū excidium præcinendum deductus est, quo in oraculo Luciferi angeli illius maligni casus est commemoratus, & vtriusq; Babylonis potentia & insolentia notata, ac tandem excisio prædicta est. Sed omnis hæc oratio multiplicis argumenti ac sententiæ referta, translationibus & similitudinibus pronuntiata fuit: exemplo prius ex Luciferi temeritate ac præcipiti ruina desumpto. Igitur cum omnia parabolis ac similitudinibus, exemplis & comparationibus hætenus enuntiata fuerint, & ad rem ipsam, quam in præsentiarum Vates agebat, accommodari ac referri oporteret, id adiunctis carminibus, iuramento Dei relato, confirmaturum explicatur.

Iuravit Dominus exercituum, dicens: Si non ut putauī, ita erit: & quomodo mente tractauī, sic eueniet.

IURAMENTUM Dei certissimum illius decretum & consilium est, nullo modo mutandum, nullis alienis viribus frangendum. Stat, inquit, certissima & constantissima Dei vindicis & ultoris sententia: constat maxime illius assertio, tam ad ea quæ acta hætenus fuere, quam ad ea quæ deinceps in futurum agentur, pertinens: Si non ut putauī, ita erit: & quomodo mente tractauī, sic eueniet. Qua Latinus interpret Latino sermone rectè vertit, intelligi plene hoc loco non possunt, nisi ex Hebraicorum verborum simplici, quamquam minus eleganti, versione: Si non ut affimilauī, ita fuit: & quemadmodum consului, id stabit. Duo verba, af-

Psal. 130.

similavi, in praterito absque nota conuersionis in futurum, Et stabit, in futuro, uti sonat, excipimus: sed verbum Consului, simplex, pro, Consilio statui ac decreui, ex Hebraici sermonis usu ponimus. est igitur iam orationis huius aperta sententia. Voces, SI NON, in iuramento ad confirmandum adhibentur, idq; frequentissimè. ut, Si non humiliter sentiebam: id est, profecto sentiebam humiliter. Semper enim, ubi iuramenti adhibetur, Si, vel, Si non; opposita oratio confirmatur: id quod ex sententia ipsa manifestè liquet. Iurauit, inquit, Dominus, verissimum fuisse id exemplum Luciferi, ad cuius imaginem, ea qua ad Babylonis regem, Luciferi imitatore, & ad Babyloniam illam arcanam, atq; adeò ad omnes Luciferi sequaces, per similitudinem relata sunt: & ideo certissimè constantissimèq; esse ipsius Dei consilium de per dendis ac vastandis Babylonis, Rège, & Regis filiis, & utriusque Babylonis rebus: consilium, inquam, constitutum iam inde à principio aduersus omnes impios & superbos atq; insolentes, & in Luciferi ipsius causa re ipsa, & edito exemplo confirmatum. id quod eò etiam pertinebit, ut quemadmodum Lucifer è celo pulsus eiectusq; fuit ob superbiam & arrogantiam, atque adeò ob temerarium conatum infringendi consilia diuina: ita etiam,

Vt conteram Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum; & auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur.

MAGNO labore desudare interpretes videmus, conatos historiam Senacheribi longius iam repetitam in hunc locum pertrahere; ex quo nondum Babylonicæ res, ut nobis videntur, amotæ sunt. Id verò negotij sibi dari existimant, ex illis verbis, In terra mea, & in montibus meis. cum præpositionem, In, ad locum referendam necessariò esse arbitrentur; sciant autem Babylonis regem in sua ciuitate perisse, non in terra Dei, hoc est, terra sancta, & montibus qui in ambitu Ierusalem sunt. Sed si præpositionem, In, causalem, non localem exponamus, sententiæ series constanter seruetur, nullaq; longius petito egebimus subsidio. Est enim vnus ex precipuis vsibus literæ Beth Hebraicæ, pro qua plerumque interpretes reddunt, In, ut causam significet, quamobrem aliquid fiat. ut, Non parces loco illi propter quinquaginta iustos? Hebraicè ad verbum, In quinquaginta iustis. & illud: Seruiam tibi pro Rachel filia tua. Hebraicè est, in Rachel. Sic de rege Babylonis, qui idem Assyriorum rex fuit. Namq; Chaldaea regio Assyriorum pars fuit, neque Assyriorum imperium à Babylónico diuersum fuit, nisi quantum ex Ninive in Babyloniam est translatum. Conterendum igitur affirmat Deus totum Assyriorum imperium, quod in omnes gentes sauiet: sed eo tempore tandem, cum sauitia illius ad Dei terram, & montes vsque peruenerit, idq; signum esse vult, & notã temporis quo conterendũ sit: Propter terram meam, & montes meos. eam opportunitatè, occasionem, & causam illius conterendi arripia: ex illius verò cõtritione terra mea pax, & montium meorum sequetur; instauratio subsecutis Persarum & Medorum regibus Dario & Cyro: quorum decreto, subsidio, ac munere

Gen. 18.

munere Ierosolymitana restituentur res. ita duplicem causam significare intelligimus illis verbis: In terra mea. Propter terram meam ab Assyrio vastatam ulciscendam, & propter eandem restituendam, interitu illius, qui ut montes meos conculcauit, ita propter montes meos conculcabitur. Atque hoc pacto iugum Assyriorum auferetur à montibus meis; & summoto, & extincto omni Nabuchodonosoris genere, & onus seruitutis grauisima, qua populus Israeliticus ab illo rege & regno opprimeretur, tolletur ex humero eius: ex humero, inquam, terra mea, Metonymicòs dictum. Atque hanc Israelitarum secundum carnem visitationem, & hanc ipsorum liberationem ex Babylonica oppressione, quemadmodum ad eam visitationem, quam noui Testamenti tempore expectandam Apostoli docuerunt, referre lector possit ac debeat, iam antea daciimus. At verò quamquam consilium huiusmodi de asserenda Israelitarum regione cum summa Chaldaeorum & Assyriorum pernitie altissimum & grauisimum videretur; certissimum tamen esse & maturatissimum, neque vlla externa vi infringendum Vates asseuerat: idque duplici ratione; & quòd verè à Deo profectum, & quòd deliberatissimè constitutum fuerit.

Hoc consilium quod cogitavi super omnem terram, & hæc est manus extenta super vniuersas gentes.

ORATIO hæc si ad id Babylonis regnum referatur, cuius potentia nostris etiam sentitur seculis, apertam explicationem habet: siquidem Babylonicum hoc imperium per multas gentes & nationes est propagatum. Si verò ad illorum temporum, hoc est, veteris Testamenti res, uti par est, aptetur, ita exponenda est: Hoc consilium certissimè est, utpote cogitatum à me, siue, ut Hebraicè est, consultatũ, super omnem terram, tum meam asserendam, tum Babylonicam ulciscendam: Et hæc est manus extenta super omnem gentem Babylonicam, Calenensem, & ceteras Assyriorum nomine contentas, quas decem & octo regnis distributas fuisse Geographi & historici memoria prodiderunt. Huius autem rei expedienda certitudo duobus argumētis confirmatur: quorum alterũ est, quòd Deus sit is, qui huiusmodi consilium suscepit, idemq; sit, qui expediendum curet; itaq; idem consilij atque expeditionis auctor & compos est: igitur ex parte auctoris constantissimum & firmissimum esse oportet: alterum verò, quòd eiusmodi consilium nulla reprehensio, nulla exceptio, nulla fraus, nulla cautela imminuere, aut infringere, actionem verò nulla vis, nulla fraus, nulla mora impedire aut retardare possit. hoc est quod subiungitur.

Strabo li. 16.
Volateran.
lib. 11. Geog.
graph.

Dominus enim exercituum decreuit: & quis poterit infirmare? & manus eius extenta: & quis auertet eam? Hebraicè ad verbum.

Dominus exercituum consilium instituit: & quis irritũ reddet?

DOMINVS ille misericors constantissimus factis, qui idem ultor patientissimus est, hoc nomine ultionis consiliũ hoc statuit, quis infringet consilium eius? ulciscendi iniurias populo illatas suo, scelera ab inimicis suscepta: neque enim alterius consilio & sapientia infringi potest Domini consilium, neque viribus perturbari Domini exercituum consilium. Iam verò

expeditio ipsa non potest impediri, cum Domini manu iam extenta efficienda sit, cum & suos exercitus conuocat, & se principem expeditionis atque ultionis auctorem declarat. Hunc locum sic Chaldaeus Paraphraſtes explicat: Quoniam Dominus exercituum decreuit conſilium: & quis est qui auferat ipsum? & fortitudo ipſius eleuata est: & quis eam reuocabit?

ARGVMENTVM VATICINII X.

DECIMVM Vaticinium ab hoc loco inchoari debere, ipſa oratio temporumq; notatio docet. Abſoluta enim Aſſyriarum rerum ratione, Palaſtinorum & Moabitarum res vaticinio praedicendas Vates ſuſcepit: atque tempus notauit, quo vaticinium hoc à Deo acceperit, videlicet, eo anno quo Achaz Iudaorum Rex mortuus eſt. Atq; ſumma omnis hoc vaticinio contenta orationis illa eſt, vt Palaſtinis calamitas & ſtrages per Ezechiam Regem inferenda, Moabitis autem vaſtatio & perniciēs magna à Senacheribo afferenda praedicatur: vtrumque autem Deo auctore & ultore conſtare demonſtretur, ob exercitam pluſquam hoſtilem ab utriſque gentibus crudelitatem in Iſraëlitis in feſtiſſimo odio habitos, vno praecipue diuerſa religionis nomine. Namque Iſraëlis nomen magna inuidia excipiebatur ab his finitimis gentibus: quo nomine Dei potentiſſimi & fortiſſimi tutela & prouidentia erga populum illum ſingulariter ſpectanda ſignificabatur. Opportune igitur hoc loco Iſaias hoc vaticinium induxit, cum de diuino erga Iſraëlem conſilio verba faceret; quem ad magna ſalutis mundo exhibende ſingularē oportunitatem, delectum, atque eo nomine ab generis humani hoſte illo in feſtiſſimo multis vitiis tentatum, multisq; hoſtibus & inimicis impenſius vexatum, tamen ad tempus ipſum uſque ſalutis orbi edende vindicandum, afferendum, corrigendum, purgandum, & conſeruandum Deus ipſe ſuſceperat.

In anno quo mortuus eſt Rex Achaz, factum eſt onus iſtud.

ONVS, vaticinium graue ac durum dicta ac pronuntiata in aliquem ſententia dici obſeruauimus; quod tamen ab ipſo Vate praefente non ſit pronuntiatum, ſed libello conſcriptum & miſſum, aut aliàs per interiectos nuncios mandatum; cuius verbi ſignificationem in proemialibus diſputationibus initio duodecim Prophetarum abunde explicuimus. Eſt itaq; ſignificatio, graue hoc mandatum, Deo dictante, Iſaia excipiente & ſcribente, miſſum eſſe ad Palaſtinos, eo anno quo Achaz Iudaorum Rex mortuus eſt, antequam moreretur: non enim ait, poſt mortem Achaz; ſed, in anno moriendi, ſive ad verbum, mori Regem Achaz: inſtante enim tempore mortis Achaz, cuius tempore Palaſtini, qui ab Vzia Rege grauiter vexati & labefacti fuerant, non modo ab illis calamitatibus reſtituti fuerant, ſed ipſi etiam bellum ac malum Iudaea ciuitatibus intulerant, vehementer gaudebant, quod, extincto Vzia, ſibi nihil ampliùs à Iudaeis metuendum, imò magnas tum victorias, tum praedas ſperandas arbitrabantur. Eo, inquam, tempore

tempore, paulo ante mortem Achaz regis, vaticinium in haec verba atque in hanc ſententiam ad Palaſtinos perferendum curauit Iſaias:

Ne lateris Philiſthæa omnis tu, quoniam comminuta eſt virga percufforis tui.

VZIAS Rex ex Ieſſe ac Dauid genere, finitimos hoſtes Palaſtinos vehementer ac frequenter afflixit. S. S. E. Denique egreſſus eſt, & pugnaui ^{Paral. 26.} contra Philiſtium, & destruxit murum Geth, & murum Iabnia, murumque Azoti: adificauit quoque oppida in Azoto, & in Philiſtium, & adiu- ^{cc} uit eum Dominus contra Philiſtium. atque hanc conditionem Palaſtini ^{cc} toto tempore Vzia & Ioathan filij eius tulerunt. Poſtea verò, regnante Achaz, ydem Palaſtini (vt homines praefentium tantum rerum ſenſu ducti ſolent) latati ſunt, quod cominuta eſſet virga percufforis eorum: hoc eſt, vt Chaldaeus rectè exponit, quod conſractum eſſet regnum, cui ſeruiebant: non ſolum enim Vzia morte, ſed ipſorum in Iudaeam regionem inuaſione conſractum fuerat & comminutum Iudaorum, quibus antea ſeruiebant, regnum. Sic enim ſcriptum eſt: Veneruntq; Idumaei, & percufferunt mul- ^{Paral. 28.} tos ex Iuda, & ceperunt praedam magnam. Philiſtium quoque diffuſi ſunt ^{cc} per vrbes campeſtres, & ad Meridiem Iudae, ceperuntq; Bethſames, & ^{cc} Ayallon, & Gaderoth, Socho quoque, & Thamna, & Gariſo cum viculis ^{cc} ſuis: & habitauerunt in eis. Humiliauerat enim Dominus Iudam propter ^{cc} Achaz regem Iudae: eò quod nudaſſet eum, & contemptui habuiſſet Domi- ^{cc} num. Hanc humiliationem, Iudae regni conſractionem & immixtionem ^{cc} eſſe arbitrati Palaſtini, publica latitia proſequebantur: ſingulis enim oppidis aut urbibus captis, feſtos ludos publice committebant, vt in gentium conſuetudine olim fuit: & ludendi ac latitiae argumentum illud erat; quod comminuta eſſet virga percufforis ipſorum, hoc eſt, regnum Iudaorum, quibus illi ſeruiebant, illorum & aliarum etiam gentium virtute eſſet conſractum; atq; adeò omnino minuendum & perdendum ipſismet ſperaretur. Huiusmodi autem latitiam, quae Achaz tempore Palaſtiniſ contigcrat, labefactandam propediem fore, Iſaias praenunciabat, rationemque addebat latitiae illi adimende.

Deradice enim colubri egredietur regulus, & ſemen eius abforbens volucrem.

BONI viri, qua ratione boni ſunt, apud eos quibus proſunt melioris nota animantibus conſerri ſolent: tamen cum oratio ratioq; ad eos, quibus in feſti fuerint boni viri, refertur, etiam à nocentibus, & horridioris naturae rebuſ per ſimilitudinem & translationem nomen accipiunt. Sic Iacob ex ^{Gen. 49.} filiis ſuis, alium Rapacem lupum, alium Aſinum fortem, alium Ceraſtem in via, appellauit. Sic Chriſtus, qui Lapis angularis & ſalutaris in ſegredentibus eſt, aduerſus incredulos & malè obediētes, Offenſionis lapis, & ſcandali petra cognominatur. Sic hoc loco Vzias, qui Palaſtinorum vrbes diruerat, & poſitis oppidis atque conſtitutis tributis poſſederat, ſerpens prudens, aſtutus, atq; efficax ab Iſaia per translationem cognominatur: atque illius nepos Ezechias, qui maiori impetu ac vi, maioriq; celeritate, nullo vel

damno vel detrimento accepto, cladem Palaëstinis intulit, Regulus dicitur, siue, ut Græci interpretes verterunt, Aphis; idè, clariùs: namque vocem reddidere Hebraicam SEPAGH, ex qua SPIS, siue, ASPIS nata est gutturali postrema in S, conuersa, uti sepe fit, & admixta initio vocali, ut in aliis multis obseruari docuimus alias. Scriptum est autem de Ezechia: Ipse percussit Philistæos usque ad Gazam, & omnes terminos eorum à turre custodum, usque ad ciuitatem munitam. Hanc Ezechia felicitatem, & in conficiendo celeritatem illis nominibus Isaias significauit: Et semen eius absorbens volucrem. Id quod significantius Hebraica verba indicant: Et fructus eius exurens volans. Sic ad verbum Hebraica veritas habet, quam Græci Interpretes ita vertebant: Καὶ τὰ ἐκκεῖνα αὐτῶν ἐξελεύαντο ὄφεϊς πετοόμενοι. Et quoniam ex serpentum genere iuxta significandarum rerum rationem translationum verba ceperat Vates, idem artificium secutus, nomina inuenit mysteriis indicandis oportuna, SERAPH, MEGHOPHEPH. SERAPH, à verbo deductum, quod idem est cum Latino VRERE: & serpentem sui generis significat, quod apud Græcos, retentis tribus radicalibus literis, quamquam inuersis, ὄφεις ἢ vocatur. de quo Heroicus historicus:

Lucanus.

Oraque distendens avidus spumantia prester.

Idem etiam efficacitatis & virtutis præstantia maxima excellentem Angelum indicat, cui pluralis appellatio est Seraphim. Duplex itaque nomen duplicis significationis ac mysterij causa Vates usurpauit: quod ad proximam, ac paulo post futuram, atque etiam ad remotam significandam pertinere posset. Nam cum Ezechia in conficienda aduersus Palaëstinos re felicitate & celeritatem significare vellet, fructum appellauit. At cuius generis fructum: Absorbentem, siue, Exurentem, eundemque volucrem. Verborum expositionem ex re ipsa, videlicet ex illo serpentis presteris genere, volanti ac celerissimo, siue ex significatione exurentis & volantis, siue volucris sumamus, eadem omnino constabit sententia. Seminis autem in nostra versione nomen non pro genere, sed pro fructu ex Hebraico accipimus: fructum verò, opera, siue efficientiam, & res gestas interpretamur. Atque optimè & appositissimè Ezechias SERAPH MEGHOPHEPH, hoc est, Vrens volans, esse appellatus: quippe qui erga hostes presterem celerrimi ac celeberrimi, erga suos verò populos Seraph, inter Angelos efficacissima natura ac virtutis instar habuit, famaque gloria quam longissimè latissimè, peruolant. At verò quando alterum sub hoc cortice mysterium latere indicauerimus, explicandum breuiter est, Palaëstinos populi Dei, atque adeo diuini nominis hostes Iudaicarum rerum, qua, Achaz regnante, fracta erant, imminutione letatos, cogitasse & sperasse regnum illud extinctum propediem iri. Id autem Isaias hac arcana oratione falsum esse ostenditur, aiente ex illis regibus terrenis, atque ex illo terreno regno domus Dauid, quod Serpentis terreni atque reptantis nomine significabatur, aliud serpentis genus oriturum, cui nomen à virtute & efficientia SEPAGH aptè imponeretur, cuiusque acta & gesta duplici effectu essent admiranda: quod his qui non crederent, & verbo Euangelij ipsius obedirent, Vrens volans, Ignis celerrimus esset; quem-

quemadmodum de illo scriptum est: Iam securis ad radicem arborum posita est; Omnis ergo arbor qua non facit fructum bonum, excindetur, & in ignem mittetur. Idem etiam iis qui crederent & obedirent sibi, Seraphim inter Angelos præstantissimus & efficientissimus expurgationis & sanctificationis virtute & efficientia fieret. S. S. E. Et statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quaritis, & Angelus Testamenti, quem vos vultis. & paulo inferius: Ipse enim quasi ignis conflans, & quasi herba fulionum: & sedebit conflans & emundans argentum, &c. Hanc arcanam mysterij huius significationem disertis verbis Chaldaeus Paraphrastes indicauit. Quoniam de filio filiorum Iesse egredietur Christus, & erunt opera eius in vobis quasi serpens volans. Nomen SEPAGH, fit à verbo quod secare, siue excicare significat; proprieque impositum esse dicitur ei serpentum generi, quod matris utero præfecto ortum, alios serpentes, qui sui generis non sunt, occidit & interficit. Quam aptè ea significatione hoc loco Christus depingatur, quis non videt? Quippe qui naturam ex qua natus est homo, abruptit & insecuit, natus homo absque patre homine, natus ex virgine, virginitate illa natura consuetudine præcisa, ex regum terrenorum semine prognatus, regnum terrenum perripuit, & regnum caeleste constituit: idem omnes eos, à quibus repulsus est, rescidit, & verbo virtutis Euangelij obsecidit; quamobrem securis à Ioanne est appellatus. Atque victoriarum & felicitatis Ezechia regis euentum Israëliticis prosperum & secundum, Israëlitarum verò hostibus, hoc est, Palaëstinis, aduersum quos vaticinium hoc emissum est, calamitosissimum fore, subiunctis versibus Vates declarat.

Et pascentur primogenita pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent: & interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam.

IN omni populo duo ad minimum ordines hominum sunt: alter est eorum qui virtute vel splendore, & opibus aliis præstant, alter verò tenuiorum, & communioris tum ingenij, tum studij, & conditionis. In has duas classes distribuebantur olim Israëlitæ communi partitione: in has etià Palaëstini ac ceteræ gentes. Vtramque conditionem translatis verbis significat Isaias: à pecoribus enim ducta translatione, Iudaos Palaëstinarum potentia, & Israëlitarum fratrum insolentia Achazi tempore attenuatos, pauperes nominat: siue, ut Hebræa vox sonat, Attenuatos. Sunt autem, uti in gregibus primogeniti, ita etiam inter homines hi, qui ceteris munere, virtute, vel dignitate excellunt, præstantiores. Præcipui igitur inter pios, Ezechia regnante, erunt in populo, velut primogenita in pecoribus: pascentur abundantè felicitate, & bonis rebus fruuntur securi atque lati: & cetera etiam turba pauperum, minoris nota grex pius, pauperes siue egeni, uti in Hebræo est, Fiducialiter requiescent, securi cubabunt. Est enim verbum RABATS, proprium animantium in pratis, pastubus, ac siluis inter diu cubantum. Quietem igitur ac tranquillitatem regno Ezechia, hostibus verò oppressionem & calamitatem maximam futuram his translationibus prædictam intelligimus: Namque de præcipuis Palaëstina capitibus, qui belli stragem,

gem propter opes & potentiam, atque sui ipsorum diligenter custodiam declinare possent, & domi aut in urbibus manentes vitare, Radix Palaestinarum dicuntur. hos in urbibus conclusos fame perituros prænunciat; reliquum vulgus, quod laboribus & periculis obijci minùs parcè & clementer solet, reliquia à Vate dicta, gladio Ezechia interiturum esse dicitur. Et reliquias tuas interficiet, siue, occidet Viraque efficientia ratio & pars ad Christum efficacissimum relata, faciles habet explicatus: cum pauperes in ea ratione dicantur pauperes spiritu, quorum est regnum calorum: inter quos primogeniti sunt Apostoli, & alij Christiani populi præcipui ministri, & reliquus populus omnis tam ex Gentibus, quàm ex Iudæis, qui Christo nomen dederint, & Christianum officium præstiterint, pauperes appellentur. iuxta illud: Noli timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Rursus verò ij, qui Christi regnum auersati fuerint, vel detrectauerint, siue ex Iudæis, siue ex Gentibus, tum summos, tum infimos, illi fame verbi Dei, hi detestatione & execratione interficiendi per dendiq; esse prædicuntur; ut unusquisque hac denunciatione in suam salutem vsus sibi ipsi prospiciat. Rectè admodum in hanc sententiam Chaldaicè exponuntur versus hi: Et pascetur pauperes populi, & mites in diebus eius habitabunt confidenter: & occidet fame filios tuos, & residuum populi tui interficiet. Interficiat, tertia persona est in Hebræo, ut Græci etiam indicauerunt. Hoc autem vaticinium quamquam antea Propheta, hoc est, anno quo mortuus est Achaz, fuerit creditum, atq; etiam ad Palaestinos missum; oportune tamen hoc loco non ex temporis obseruatione, sed ex rerum serie fuit inductum: ubi de rebus Ezechia regnum spectantibus, agebatur. Illam autem communem tam Palaestinis summis principibus, quàm populis omnibus, eandemq; grauissimam cladem fore, significans Propheta ait:

Vlula porta, clama ciuitas: prostrata est Philisthæa omnis.

Ex locorum appellatione hominum ordines & conditiones cognosci, in libro Ioseph abundè docuimus. Erant olim porta urbium, principum, magistratuum, & summorum virorum consessibus dicata. Ciuitas verò ceteram omnem multitudinem promiscuè continet: utrique autem hominum conditioni malum obnunciatur, cum denunciatione magni luctus & clamoris publici ob calamitatè ineuitabilem & insuperabilem. Vlulate, inquit, & clamate. Tam primores populi, quàm populus ipse omnis, quibus nullæ vires ad resistendum, nulla ad oppugnandum, aut propugnandum valitura sint. Prostrata enim est Philisthæa omnis. Omnis prorusus, nulla parte excepta, verbum Hebraicū significat, Liquefacta est, pertinetq; ad animi demissionem: quo etiã Rahab Ierichuntis illa tabernaria in eandem sententiã vsa est. Etenim irruit in nos terror vester, & elanguerunt omnes habitatores terræ. Hac oratione omnè spè Palaestinis ademit Vates, calamitatis vel bellica virtute incidenda, vel pacis conditionibus, internunciis, & pacis leuanda, utpote auctore Deo decreta, constituta, & per principem Ezechiam ultorem afferenda magno consilio & robore. qua in re explicanda, descriptione vititur cæptis translationibus accommodata.

Ab

Ab Aquilone enim fumus venit, & non est qui effugiat agmè eius. Ex his qui vicino & propinquo igne corripuntur, facilius euadunt, qui fumum declinare possunt; nam fumus ipsam ignis flammam præcedens obuiorum sensus occupat, & animos turbat, atq; adeo corripit, ut multos ante caloris etiam sensum opprimat, & suffocet, ceteros verò impediât, & vinciat; flammisq; accessuris, veluti retineat: in fumo enim nihil videre, nihil audire, malè respirare quisquam valet. Respiratio enim sicca & calida, atq; acris, vitalem extinguit & præfocat spiritum: eiusmodi autem in fumo respiratio fit, ideoq; molestissima est. Occupatissimos itaq; hac oratione ait vates fore Palaestinarum sensus & consilij omnino inopes, cum ex Septentrione, virtute, & auctoritate diuina, emissus Ezechia exercitus, oppressurus esset: ita ut nemo fumi illius agmen effugere possit. Aquilonem autem rectissime vocari Palaestinarum regionem ad Iudæa situm relata, facile discet, qui nostrum Canaam legerit, in quo gentium illius terræ sedes sacra lectionis obseruatione indicauimus. Et quoniam vehemētissimus omnium ventorum Aquilo est, fumumq; maxima vi ac celeritate impellit, neque in certum locum, sed in omnes partes protrudit, ad Meridiem, Occasum, & Ortum, id quod naturam obseruantibus compertum est, & iis etiam, qui in mari nauigant, videntibus eodem Aquilonis impulsu quatuor naues in oppositas regiones tendere, ex loco atq; venti nomine significauit Propheta fumum illum per omnia Palaestina loca peruasurum. Atque hoc diuinum aduersus Palaestinos consilium certissimum & constantissimum esse, definitisq; temporibus re ipsa edendum fore, adiuncta expositione Isaias confirmat. Et non est qui effugiat agmen eius. Hanc versionem sic exponimus: Non erit vlla pars fumi, quæ desit, & agmen ipsum totius fumi relinquat, sed integra nube fumus loca omnia occupabit, & infestabit. & cum fumus exercitum aut cladem ac damna fumo allata significet, facile intelligimus quid hæc oratio indicet. Verum apertior nobis sententia erit ex orationis versione ad verbum: Et non fingens in temporibus suis. Verbum Fingens vertimus ex BODED, affine omnino voce & significatione verbo BADAD, & BADA. alterum, Solitarium & singularem esse; alterum, A communi & certa ratione deesse, significat: atq; hæc significationes sibi inuicem succedunt. Ex hoc themate facta sunt Hispanica verba: Baldar, en balde, de bald, baldio, &c. Porro illud quod additur, In temporibus suis; certa tempora præscripta ac definita significat: cuiusmodi sunt, Veris, Æstatis, Autumni, & Hyemis initia, sementis ac messis, & vindemia, & huius generis alia. Condictos etiam nundinarum & iudiciorum dies idem verbum significat. MOGHED, Hispanicè Plazos dicimus. Ait igitur Isaias fumum illum ab Aquilone esse excitandum & impellendum: at verò Aquilonis ipsius stata à Deo, & condicta tempora non fore vana, vel ficta, vel frustranda. Quamquam enim non semper Aquilo spiret, non Africus semper ventus, tamen non ideo expectandi numquam sunt, quandoquidem sua habent tempora, quæ non prætermittent ipsi. No baldaran en fus plazos. Sic Hispanè hæc oratio sonat. Facile autem est nunc orationum harum sententia

Appar. Sacr.
lib. Canaam

y

tentia

sentia priore cognita, posteriorem & arcanum sensum explicare, hoc modo Palaestini gens ob vanum Deorum cultum, & varia ac plura scelera Deo inuisa, Dei populo vehementer infensa & infesta, Israëliticarum rerum imminutione valde latabatur, & totum Israëliticum populū perdere perpetuò cupiebat. Deus autē, qui Israëlitas singulariter fouebat, propter promissa illorum parentibus facta, in quibus continebatur singulare illud beneficium Christi ex illorum gente carnem nostram suscepturi, & salutem omni orbi allaturi: huius rei causa Deus Israëliticum populū, tametsi propter scelera & offensiones interdum punitum & correptum, tamen ad finem vsque seculorum veteris Testamenti conseruabat & fouebat, ac per bonos interdum reges & ministros aduersariorū potentia & viribus fractis tuebatur. Id autem perpetuò efficiendum esse, Vates hoc loco affirmat; ut ex illis regibus quos Palaestini oderant, soboles procreentur, ipsis Palaestinis infensa: ex quibus tandem Messias ille SEPAGH, SERAPH, oriretur, qui ab Ierosolymis incipiens, Euangelij notitiam & virtutem per omnem terram propagaret, atque infidelium populorum superbiam contunderet, vanos Deorum aboleret cultus. Id autem ab occulto & inperscrutabili Dei consilio, quod nomine SAPHON, id est, Aquilonis, intelligimus, edendum esse: in cuius certis & statis temporibus nihil impedimenti aut retardationis, aut vanitatis umquam erit, quo minus res ipsa, quemadmodum propo- sita & constituta iam fuit, explicetur. Ideo non sine magna mysterij huius significatione Vates pluraliter dixit, temporibus suis. Iudaea aut Israëlis regio nusquam in sacris libris (quod obseruatum à nobis fuerit) Palaestina vocatur; sed ea tantum ora maritima, quam nos descripsimus à Tyri & Sydonis terminis, vsque ad Gaza regnum: quae cum nauigantibus ex Italia & Gracia prima continentis terra ostenderetur, toti regioni etiam vicina nomen dabat, sed id verò ex errore; ex quo nihil argumenti nos petendum esse ducimus ad veritatem statuendam. Palaestinam igitur proprie interpreta- mur pro regionis illius gente, & iis etiam qui gentis eiusdem errores mo- resque sequerentur. Atque adeò hoc Dei decretum non solum stabile ac cer- tum, sed omnibus Dei voluntatem cognituris, probandum admirandumq; fore, Vates declarat:

Et quid respondebūt nuncij gentis, quia Dominus fundauit Sion, & in ipsa sperabunt pauperes populi eius.

ORATIONIS huius sententia aperta est iis, qui expositionē nostram sequentur: in promptu esse responsum iis, qui rogarint quemadmodum cum Israëlitis ageretur, qui viderentur aliàs afflictis & prostrati, nunc denuò restituti & instaurati? Responsum nimirū illud fore, Non posse perire Sion, hoc est, Ecclesiam illam à Deo fundatam & institutam; primum salutis publica expedienda, deinde etiam communicanda & propaganda causa. Quamquam enim multi ex Israëlitis olim secundum carnem perierint, quamquā multi ex Christianis aberrantes & degenerantes discederent: tamen Sion illa terrena ad promissionum terrenarum expeditionem fundata, à Deo vsque ad finem promouenda & conseruanda erat: nec mi-
nis

nus verò spiritualis illa Sion in domum & sedem diuinae maiestatis funda- ta & constituta, omnibus aduersariis superatis, conseruanda erat. & pau- peres populi eius quamuis afflictis, quamuis omnibus terrenis commodita- tibus spoliati, tamen constantiae suae fundamenta iacent in ipsa siue Eccle- sia à Deo fundata, siue fundatione Sionis: namq; ad utrumq; referri potest pronomen Hebraicum, quod Latinus reddit, ipsa, absque villo sententiae dis- pendio. Sed quoniam sint hi nuncij gentis, quos cum non declaret vates, di- uinandos variè variis interpretibus reliquisse videtur, à nobis breuiter in- dicabitur. Certū enim in primis est, gentis, numero singulari Hebraicè pro- nunciatum nomen, Palaestinam ipsam gentem significare, aduersum quam hoc vaticinium nominatim est editum. Nuncij autem in plurali numero, nobis Angelos hoc loco significant: quia nomen Hebraicum idem & nūciis & angelis est. Sunt ergo Angeli illi qui Palaestinae gentis cura & mini- sterio praefecti fuere, vii regionibus singulis ex Danielis libro suos accepi- mus esse praefectos & constitutos. Voluit itaq; oratione hac significare Va- tes, Sionis prosperitatem non solum ab hostili gente impediri non posse, sed neque ab ipsis superioribus gentis curatoribus & principibus, quibus gentis illius custodia obtigit, vlla ratione aut oratione eleuari aut reprehendi posse. Nam si maximè gentes diuinū consilium vel non cognoscant, vel cognitum non aquo animo aliquando ferant, tamen Angeli, quamuis gētibus suae cu- ra commissis & consulentes, & fauentes, numquam non cognoscunt, & cognitum, numquam non probant, & sequuntur. Si rogentur, inquit, illius gētis Angeli, Quid est hoc quod toties restituitur Sion, & nos, qui videba- mur iam florere, marcescimus? Respondebunt: Quia Dominus fundauit Sion, &c. Et quamquam afflictis & pauperes in illa vix supersint, tamen immobile fidutiae suae firmamentum habent, veritatem hanc, & volunta- tem diuinam, cui obsequi Angeli omnes debent.

CAPVT XV.

ONVS Moab, quia nocte vastata est Ar-Moab, conticuit: quia nocte vastatus est Murus-Moab, conticuit.

MOABITARVM Deo inuisi, & piis Deiq; cultoribus infensi popu- li euerfionem repentinam & inopinatam à Senacheribo inferendam, diui- no iudicio constitutam, oraculo praecognitam, hac epistola praedicendam cu- ravit Vates, quam, Onus, nomine, ob eas, quas iam saepe docuimus, rationes inscripsit. Chaldaeus Paraphrastes ita interpretatus est: Onus calicis ma- ledictionis ad propinandum Moab. Moabita ex Loti posteritate fuere, Israëlitis genere & cognatione proximi, pertinaciter tamen infensi, & ad- ruinam inferendam, vel ab aliis illatam promouendam, nimium prompti. Quae mala autem per vicinos & finitimos Israëlitarum populo affereban- tur, quamuis à Deo, ob populi ipsius culpam, permessa essent, tamen ad no- minis sui offensionem illata, Deus iustus iudex agnoscebat: quippe maxima simultatis & adij causa inter finitimas illas gētes aduersus Israëlitas erat

religionis & cultus diuersitas, quòd singuli suos Deos amarent, & colerēt, Iſraëli-
 tarum autem Deum aut horrerent, aut odio haberent: illiusq; conſi-
 lium de populo illo in illa regione amplificando, iniquo ferrent animo. Id
 verò Sathana calliditate fiebat, qui magnum illud de humana ſalute conſi-
 lium ac propoſitū omni aſtu, dolo, fraude, conatu, ſtudio, infringere aut im-
 pedire moliebat. Hac autem cauſa eſt quamobrem Deus illatas populo illi
 ab aliis iniurias ſapiſſimè ulciſcendas, & prædici per Vates iubebat, &
 ipſe ſuſcipiebat: non qui Iudæos, eo ipſo quòd Iudæi ſecūdum carnem eſſent,
 & multi fortaſſe ex illis cateris gentibus morum prauitate deteriores, val-
 de præ cateris gentibus diligeret; ſed quòd gentem illam certa miſericordie
 conſilio ea cauſa delegiſſet, vt in lucem gentium poſitam, veluti theatrum
 quoddam in mundo conſtitueret, ad maximum illud ſalutis publicæ benefi-
 cium edendum S. S. E. Poſui te in lucem gentium, vt ſit ſalus mea vſque ad
 extremū terræ. His accedit, quòd nunquam tātum à fide & à via maiorum
 populus ille aberrauit, quin aliquot viros bonos & pios haberet, à quibus &
 Eccleſiæ Dei ſanctitas, & verum Iſraëlis nomen, prout illa ſecula ferebāt,
 reineretur, & conſeruetur. Quam quidem ob rem, dum Deus Iſraëli-
 tarum rebus conſulturum ſe ait, dum illorum hoſtibus ruina & calami-
 tatem minatur; eò tendunt omnia, atq; in eam partem interpretanda ſunt,
 vt propoſitum à ſe conſilium perpetuò firmatum iri doceat, & deſinat, ſiue
 boni omnes Iſraëlitæ fuerint, ſiue plerique ex illis mali euaserint, & ſua
 culpa degenerantes perierint, tamen inceptum à ſe opus non deſeret aut
 intermitteret, ſed propoſitum vrgebit ſuum. Namq; lux in tenebris lucet, &
 tenebræ eam non comprehenderunt. Hoc eſt quòd apertis verbis hic idē va-
 tes Dei nomine ſignificauit. Propter Sion non tacebo, & propter Ieruſalem
 non quieſcam; donec egrediatur vt ſplendor iuſtus eius, & ſaluator eius vt
 lampas accendatur: & videbunt gentes iuſtum tuum, & cuncti Reges in-
 clytium tuum. Hoc ſemel admonuiſſe ſatis fuerit iis qui Scripturarum ſa-
 crarum interpretationem ex veritatis ac rerum ſimplicitate, & nō ex con-
 tentionis ſtudio petunt. Namq; alterius certior, facilius, ac ſuauior, miniſ-
 que laborioſa ratio eſt, magnuſq; lectionis fructus percipitur; alterius verò
 magna difficultas, perpetua anxietas, nulla quies, nulla legendi uſura, nul-
 la voluptas, præter eam quæ ex maledicentia capitur: quæ quanta ſit, nobis
 hætenus non conſtat; quàm verò à Chriſtiano peccatore & ingenio ac ſin-
 cero animo aliena, ſatis pijs omnibus eſt compertum. Fuere multi, & hodie
 ſunt, qui, vel proprio ſui ipſorū amore, vel populari ac vulgari, neſcio quo,
 in Iudæos odio, non patiuntur quicquam in ſacrorum librorum interpre-
 tatione ad Iudæos, niſi maledicentia cauſa, referri; atq; in ea re miſerè tor-
 quentur, impenſèq; deſudant deriſuandis orationibus ac verbis omnibus, ne
 qua utilitatis, ornamenti, aut honoris, ne qua mentionis pars imprudenti-
 bus ipſiſ erumpens ac diffluens, Iudæorum vel Iſraëli-
 tarum attingat res: omnia verò detrimenda, recrementa, ruderæ, ſaxa, ligna, inutilia & noxia
 omnia, quacumque ipſi talia exiſtiment, vel in alias gentes aut nationes ia-
 cta excipiant, conuertant, in Iudæos proyiciant, iniiciant, diſſiciant, & quo-
 cumque

cumque modo torqueant: nihilque omnibus ſcripturis vel com modius, vel
 melius ſibi ſuppeditari poſſe putent, quàm arma & materies quibus miſe-
 ros Iudæos ſatis & peccatis ſuis, & hominum vulgari odio oppreſſos, ob-
 ruant: & apud Chriſtianos magis in dies ac magis inuidia laborare cogant
 eos, qui ſimplicius genus interpretandi obſeruant, & ſuas cuique vel genti,
 vel rei partes diſtribuunt: ſi quando aliquid Iudæorum rebus deſerre vi-
 derint, Iudaizantes paſſim per ſummam contumeliam proclamēt; hac for-
 taſſe ratione, vt i arbitramur, magnum Deo obſequium ſeſe exhibere cre-
 dentes. Zelum enim Dei hos habere non planè cognouimus (neque enim il-
 la Apoſtolorum virtute ad ſpiritus diſcernendos adeò præditi ſumus) ta-
 men vera ſcientiæ fundamentis non niti, ſatis apertè nouimus. Si enim hu-
 iuſmodi docti viri ſcirent cuius ſpiritus eſſent, & eſſe deberent; intelligerēt
 profectò quàm religioſè Scripturis ſacris vt oporteret, quatenus ſua ama-
 re, aliena odiſſe expediret; quemadmodum Iudæorum perfidiam lugere ac de-
 precari deceret, antiquam eorum, qui ex illis iam periere, tum cecitatem,
 tum ruina miſerari; eorum verò qui ſuperſtites ſunt, quiq; in poſterum
 ſtabunt, illuminationem & ſalutem orare, poſtulare, & procurare. Atque
 id etiā (quòd maximè expediat) ſe, dum Iudæorū mores, errores, antiquam
 malignitatem, ac præſentem indurationem damnant, ſeuerum aduerſus ſe-
 metipſos iudicium ſtatueret. Propter quòd inexcusabilis es, o homo, omnis
 qui iudicas: in quo enim iudicas alterum, te ipſum condemnas; eadem enim
 agis, quæ iudicas. Scimus enim quoniam iudicium Dei eſt ſecundum veri-
 tatem in eos, qui talia agunt. Ideo & in huius Vatis Commentariis, & ſe-
 pè aliàs admonuimus, quidquid aduerſus Iſraëlitæ vel in bonum, vel in
 malum, commodum vel incommodum, ſcriptum fuerit, ad nos etiam Chri-
 ſtianos propriè pertinere, propter quorum doctrinā omnia hæc ſcripta ſunt,
 & in quos illorum ſecula deueniunt. Nos itaq; ita de aliorum ſcriptis in-
 dicabimus, vt ſingulorum animos Deo, cui ſtant vel cadunt, iudicandos
 permittētes, rationes quas laude dignas apertè cognouerimus, amplexi pro-
 bebimus: quas verò non ita cum re ipſa & veritate, vel cum mentis noſtræ
 æſtimatione conuenire putabimus, boni conſulamus; & veritate, quantum
 in nobis fuerit, obſeruata & indicata, aut ſaltem ſimpliciori ſententia ſuſ-
 cepta, de cateris nimis ſtudioſè vel ambitioſè reſellendīs rationibus ac mo-
 diſ minimè laboremus. Noſtris verò cum Commentariis tum Scriptis eam
 fidem adhiberi cupiamus, quam vel aperta orationis ipſius ac rerum ratio,
 vel ſacrorum verborum & testimoniorum auctoritas poſtulet; nullā no-
 biſmetipſiſ vel ingenij, vel ſtudy, vel eo, in quo apud Eccleſiam ſumus, loci
 nomine arrogantes; ſed lectoribus, quo ad maiori lumine illuſtrari, & Spi-
 ritus diuini efficiētia ad reconditam rerum veritatem penetrare contin-
 gat, præcipuam legendis & probandis noſtris rationem ex rerum, quas diſ-
 putabimus veritate & natura, maximè verò ex ipſorum diuinarum ora-
 culorum ſimplici ſequaci ſententia peti cum vno ex præceptoribus D. Petro
 ſuademus. S. S. E. Habemus firmiorem Propheticum ſermonem: Cui benè
 facitis attendentes quaſi lucernæ ardenti in caliginolo loco, donec dies illu-
 ceſcat,

cescat, & Lucifer oriatur in cordibus vestris. Itaque nullius gentis, nullarumve partium precipuè studiosi, dum sacras litteras vel interpretando, vel disputando, vel aliàs docendo tractamus, primum simplici, & ad personas, vel res ipsas pro temporum ratione relato sensu, quantum prestare possumus, utemur: deinde iis, quas ad Christum, Christiq; actiones pertinere cognouerimus, partibus indicandis, aut deducendis, aut aptandis, pro loci & ingenij nostri modulis, Deo nobis propitio, sedulam operam dabimus: &, quod precipuum nobis est negotium, omnia ad nostram Christianorum utilitatem destinata, arripere & adaptare studebimus. His itaq; qua ad hanc rationem faciunt, in totum opus hoc semel defuncti, ad nostrum interpretandi munus redeamus. Repentinam & improvisam Moabitarum vastationem significare, hac oratione Vates voluit: Quia nocte vastata est Har-Moab, conticuit. Duæ precipuè illustres ac potentes Moabitarum urbes fuere GHAR, & KIR, uti in Geographia sacra docuimus, quas ad eò repente, adeò celeriter vastandas esse, prouiderat Vates; ut nocte, ac itaquam dormientibus incolis, nihilq; sentientibus, neque calamitatem suam vel tumultu aliquo impedire valentibus, actam fuisse rem, dicere possumus. Alludit hæc oratio ad eam quam Deus apud Ionam pronunciauit de ricini planta, que sub vna nocte nata est, & sub vna nocte periit. Atq; lectionis ipsius simplicitas id indicare videtur, quod interpretes omnes affirmant: videlicet, vtramque urbem eadem nocte fuisse vastatam; quibus quædam omnis Moabitarum regio, uti precipuis atque munitissimis, niteretur, tunc repente excisis atque vastatis, illa etiam omnis, ac si nulla iam esset, conticuit & siluit. sic enim hunc versum depingimus: Quia nocte vastata est Ar-Moab, conticuit. Causam quamobrem Moabitis regio omnis nullo strepitu, nulloq; tumultu perierit, duarum illarum maximarum urbium vastationem esse ait. Latinus interpres pro, KIR, Murus scripsit, significationem ipsam respiciens. Erat enim KIR maxima inter Moabitudis regionis urbes, quam nonnumquam pluraliter appellatam legimus, Kerioth, ut Athenas, Brugas, & Bruxellas. Sic apud Amosum: Et mittam ignem in Moab, & deuorabit ades Cherioth. Quoniam verò KIR, & ciuitatem significat & murum, Interpres noster murum vertit: illud nimirum indicans, totam Moabitudem regionem ciuitate illa, qua communis cuiusdam muri instar habuerat, diruta, excisam fuisse. Quam Ar Isaias vocat, posteriora tempora Lain, dixere, nam Chaldaeus interpres, Lehbaiath, eandem scripsit. Quoniam verò duabus illis urbibus vastatis, cateras omnes minus illis celebres & potentes perituras esse, facile conijci poterat; ideo Isaias, prouidens quod futurum erat; calamitatem illam & cladem, communemque vastationem nondum absolutam, femineo eiulatu & planctu à Moabitis excipiendam esse ait.

Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum: super Nabo, & super Medaba, Moab ululabit.

DOMVS, in accusatiuo plurali legendum arbitramur apud interpretem nostrum; namq; Hebraica oratio accusatiuum indicat, quamquam singula-

gularem. Moab, inquit, cum vastata essent illi duæ urbes, ascendit ad eorum suorum (ut fieri solet in afflictissimis rebus) & in supremo adis illius templo ac loco Dibon dicto, altaria petiit ad lugendum super reliquas iam planè desperatas urbes Nabo & Medaba: atq; ex illis locis sublimibus Moab calamitatem suam ululabit, feminarumq; luctum Moabita prestabunt. Excelsa, altaria exponimus; & ita interpretes Græci explicuerunt: Vbi altare vestrum. idq; perpetuum nobis ferè erit, ut Excelsorum nomine altaria intelligamus: eadem namq; significatione & BAMOTH Hebraicè, & Altarium Latinè est. Dibon, supremam urbis partem exponimus. At verò hunc Moabitarum multorum luctum, non solum imbellis atas & sexus, sed viri omnes, & mæstitia magna significanti habitu profecuturi esse dicuntur. Namq; illam femineam ad se defendendum imbecillitatem femineus eiulatus consequetur. nemo propugnaturus, nemo dimicaturus ut fortis vir, omnes templa & altaria petent, uti femina, imbellis vulgus.

In cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur.

INTER mæstissimos tristium ac dolentium hominum gestus & habitus, capillorum lacerationem, & barba euulsionem in Apparatu sacro recensuimus: quia huiusmodi impatientis animi astuationibus corpus ipsum & corporis nobilissima pars caput & os leditur, reliquis verò corporis habitus, horridus & lugubris, ubi illa precessere, ex usu & consuetudine consequitur. Cum enim illi neque pugnare, neque sese regionemq; suam defendere possint, ad templa confugient, eiulatu magno omnia loca complebunt; & tamquam femina filiorum funera secuta habitus lugubres induent, templorum tecta ascendent, omnia loca planctu eiulatuq; sonabunt.

In truiis eius accincti sunt sacco: super tecta eius, & in plateis eius omnis ululatus descendet in fletum.

SUPER tecta eius, tecta templorum, & adium, & adicularum, Omnis ululatus: Hebraicè ad verbum, Omnis ille ululabit; descendet in fletum. Singuli ululabunt, & eiulabunt; ac tandem eiulatum illum cum contenta voce edere iam nequibunt, descendet in fletum: ita remissiores atque imbecilliores animo & viribus semper erunt. Tantus autem clamor, tam vehemens eiulatus, tam frequens omnium & contenta vox, ut simul coniuncta procul distantes finitimarum regionum urbes perueniat Elghaldè, & Iassa, qua in Galaditide prouincia à filiis Ruben tenebatur. Neque verò imbellis vulgus tantum, sed omnes etiam eos qui fortissimi viri, & armorum usu exercitissimi haberentur, simili pauore ac dolore correptos, & omnes, & singulos luctui & eiulati tantum operam duros esse, Vates ait: Super hoc expediti Moab ululabunt, anima eius eiulabit sibi.

EXPEDITI Moab, ut rectè Paraphrastes exposuit, armati & accincti: unusquisque enim eorum iam non de communi, sed de propria sua ipsius salute cogitabit, neque Moabitarum publica rei auxilium ullum aliud afferre poterit, tantum planctum & eiulatum in commune afferet: singulorum autem interim luctus externa lamentationes cient publicè; quibus illius regionis prior felicitas, & posterior hanc secutus casus, deploretur. Anima eius

Appr. Sact.
lib. Phaleg.
& Chanaan.

Ionæ 4.

Amos 1.

Lib. Ieremia

eius ululabit sibi. Totius Moab internus luctus huiusmodi elegiam magno ululatu & eiulatu exprimet:

Cor meum ad Moab clamabit, vestes eius usque ad Segor vitulam consternantem. per ascensum enim Luith flens ascendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt.

MAGNO clamore, atque interno animi & cordis doloris indice Moabitaram casum lugebo; huiusq; luctus duo argumenta erunt: praesens videlicet calamitas, & praeterita felicitatis recordatio. Ad eum enim exterritos, pauidos, ac turbatos illius fugitivos video, qui alias magnas vrbes, in sua regione sitas, petant: sed tamquam pater ipsorum Loth olim, Sodoma eversa, fecit; ad exiguum oppidum Segor, siue, Soghar confugiant, quippe cum omnia alia euertenda esse putant. Sic enim Loth apud Angelos de salute sua agebat: Est ciuitas haec iuxta, ad quam possum confugere, parua, & saluabor in ea. Numquid non modica est, & viuet anima mea: Redit autem Elegia ad priorem partem, iuxta Elegiacae orationis figuras: quibus magna constantia est, non constare argumento vno, sed ad proposita argumenta, interpellato sermone, recurrere: ad prosperitatem itaq; Moabitis regionis indicandam, ait: Vitulam conternantem, siue consternantem. Trima vitula hoc Epitheto significatur, vti clarè Græci interpretes exposuerunt: est enim illa atas in vitulis commendata, ob carnis pinguedinisq; commoditatem; & eo in tempore iuuenti sani sunt & pingues. sic Moab omnibus rebus abundans, beata sibi videbatur illa regio, quam repentinus vastator inuadens diripuit Senacherib. Fugam autem illorum & trepidationem atque dolorem iterum elegia repetit: ostendens illos duabus viis in Sogar fugisse, flentes & eiulantes. altera per ascensum Luit, qui & mons & oppidum esse dicitur, & per viam Horonaim, hoc est, duarum Horon, superioris & inferioris, quae in ipsa Moabitarum regione erant. Omnia haec loca fugientium & lugentium frequenti clamore impleta esse, Elegia commemorat; atque gentis illius huiusmodi conditionem esse demonstrat: regionis verò ipsius paulo antè beata ac florentis, utpote riuus deductis irrigua, magnam vastitatem ariditatemq; consecutam, deplorat.

Aquæ enim Nemrim desertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interit.

NEMRIM, fluius in Moabide regione, felicitis & ad irrigandos agros habilis aquæ: ex quo deducti riuus, terram fertilissimam reddebant, quæ post eam, desiderato cultore, in sterilitatem redacta est; sicut à Ieremia etiam est praedictum: Descende de gloria, & sede in siti, habitatio filiae Dibon: quoniam vastator Moab ascendet ad te. & paulo post idem vates ait: Aqua enim Nimrim pessima erunt; siue ad ariditates erunt: idem enim verbum illic Hieremias, & hic Isaias usurparunt MESSAMOTH, Exhalationes, siue vapores, quæ prius irrigatione vitales erant, nunc pereuntes, & incertis alueis fluentes, tantum erunt ad flatum & exhalationes à sole extractas, dum in alueo sunt, aut exhalationes pessimas, ubi in mortuum mare deuenierint. Ex aquarum defectu germen, fœniq; omnis iumentis & oleris hominibus utilis

utilis genus omne interisse ait. Hunc adeo tantæ prosperitatis, tantæ dilationis terminorum usum fore, Elegia commemorat.

Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos.

DIFFICILIS visus est locus hic expositoribus omnibus, quibus Elegia fortassis non obseruata ratio fuit: est enim nobis figura in similibus orationibus frequens expositio, Ironica dicta. ut illud: Et relinquent alieni diuitias suas; & sepulchra eorum domus illorum in aeternum, &c. Et apud externos: En queis conseruimus agros, In fere nunc Melibae puros, pone ordine vites. Locus Hebraicè sic habet. Ideo amplius fecit. Et visitatio, siue, mandatum eorum. Super torrentem Gharabim ferent eos. Hoc, inquit, erat, propter quod non contentus Moab natui soli vbertate, multis operis riuus deductis, & aquarum irrigatione atq; aliis operibus, magna industria factis, regionem abundare, ampliusq; habere fecit, & iurisdictionem suam, agriq; terminos, & praediorum magnitudinem super torrentem Arabum dilatauit: nam GHARAB, & Salices & Arabes significat, & alia etiam vel dulcia, vel mixta. Cum verò Moabitarum regio ad Arabum usque tractus pertineret, sententia ratio expositionem indicat suam. Quanto autem studio Moabita res amplificauerint suas, aperitè declarat Ieremias; ex cuius lectione hanc interpretationem produximus. Deducet eos ipsos Moabitas non contentos communibus aut exiguis praediis & agris, deferent cupiditas, ambitio, & industria, ut ditionem suam, quam hic visitationis nomine intelligimus, super torrentem Arabum, siue Salicum proferant. Nihil autem obstat quò minus torrens ille & à Salicum copia & à finitimorum Arabum gente nomen acceperit. Græcorum, & nostri interpretum versionem accepimus. Ideo, inquit, haec omnia loca dilatauerant Moabita, ut post eam, rebus pereuntibus, maius esset ad clamores & luctus spatium: ubi enim prius vindemiis faciendis, & fructibus colligendis, letitia clamor longè lateq; extendebatur: ibidem longius etiam lugentium & clamantium lamenta audientur, hoc est quòd subiungitur:

Quoniam circuibit clamor terminum Moab: usque ad Gallim ululatus eius, & usque ad puteum Elim clamor eius.

GALLIM, siue Agallim, & Elim duo loca fuere, quibus Moab terminus utrimque claudebatur, ut in Geographia sacra ostendimus. Haec omnia, atq; adeo intermedia loca fugientium & occisorum clamore completa esse, hac Elegia demonstratur. Is autem clamor illos clamores excepit, qui antea in illa regione, florentibus Moabitarum rebus, edebantur, estq; planè hic versus eiusdem sententiae cum illo apud Ieremiam: Ablata est letitia & exultatio de Carmelo, & de terra Moab, & vinum de torcularibus sustulit: nequaquam calcator vuae solitum celeuma cantabit. De clamore E sebon usque Eleale & Iassa dederunt vocem suam, & à Segor usque ad Horonaim vitulam conternantem, &c. Huius autem clamoris causam, praeter loci vastitatem & solitudinem aliam etiam addit, videlicet, magnam cladem & eandem in Moabitis editam, & ad internecionem usque repetitam.

Gen. 19.

33

In Appar. Sac. lib. Ca. naan, & ca. leb.

Ierem. 45.

33

Psal. 45.

Ierem. 22.

Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine: ponam enim super Dibon additamenta: his qui fugerint de Moab leonem, & reliquias terræ.

SE NACHERIB prior Moabitas vastauit, quorum reliquias Nabuchodonosor Babylonius postea omnes confecit: ita illius gentis nomen extinctum est. Vtramque hanc cladem Isaias, appositus orationis ornamentis, hoc loco significauit. Dimon fluuius, qui ciuitati quam præterfluebat, nomen ex se fecit, in terminis Iudææ regionis à Iosue commen. oratur, ad Meridiem, qua parte Moabitarum prouincia fuit Iudææ finitima: ex iis autem qui cladem illam priorem euaserant, plurimos à Nabuchodonosore ex diuini iudicij sententia occidendos esse, Vates ait: quorum sanguis, fluuius prætereunte exceptus, aquas & nomen addat. Quoniam verò vno schemate multiplicem sententiam pronunciauit Vates (qualis Vatum omnium figurata oratio esse solet) exponenda nobis verba sunt, quibus ipsum Schema constat. Dymon Latini & Græci libri, pro quo affinitate quadam B. & M, Dybon habent, nomen à DAM accepisse videtur, quod sanguinem significat ex terra quam lambit, colore rubram aquam; siue rubentem habens, sanguineum Latine dicere possumus. Cum verò Deus additamentum à se addendum ait, hæc omnia per Vatem significauit, nempe iis qui ex Senacheribi cade euaserint, ponendum esse additamentum exercitus alterius, à quo excepti interficiantur: hoc autem additamentum fore leonem, his qui fugerint de Moab, qui à leone occurrente occidantur, & idem additamentum fluuij aquis & nomini accesserit, quæ & abundantiores erunt, & rubra magis ex sanguine; adeò ut cumulata dici possint aqua DIMON, eo quòd impleta sint DAM, & verè atq; plene sanguineus fluuius appelletur. Erit itaq; triplex additamentum à Deo ponendū, hostiū, sanguinis vel aqua cruenta, & nominis; ideoq; ait numero multitudinis additamenta. Leonem verò, quamquā simpliciter interpretari possumus, ferā ipsam, à qua cladem effugientes hostilē, trucidarentur; tamen propter susceptā à vate orationis figuram, Nabuchodonosor Babylonis regem interpretamur, quem eodem nomine Ieremias appellauit. Ascendit leo de cubili suo, & prædo genitium se leuauit; egressus est de loco suo. Quod demū additur, & reliquias terræ, duplicem significationē habet; atq; utramq; oratio capit ex ratione schematis à Vate usurpati. Quippe SEERITH-ADAMAH, reliquias siue expurgamenta terræ rubentis, ut sandicis, vel minij significet, & reliquias hominum in terra habitantiū. aquarum maximè fluuiialium colorē ex eius terra qua lambitur residuus, & recrementis induci, & philosophia, & experientia monstrat. Est itaq; allusio ad utramq; significationem; videlicet, leone addito, addendū esse sanguinem reliquiarum terræ, hominū ipsorum qui in terra superstitēs euaserant, & addendum esse colorem recrementorum & reliquiarum terræ rubentis, à qua nomen fluuii factū fuerat: ideoq; ex duobus nominibus, quibus terra Hebraicè dicitur ARETS, & ADAMAH, alterum usurpatum est, quod ad susceptum schema referretur. Est autem Schema ex quinque vocibus constructum, DIMON, DAM, ADAMAH, AKIE, SEAERITH.

CAPVT

CAPVT XVI.

EMITTE agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filia Sion.

IESU CHRISTI ex semine Dauid prognerandi, atque ex Moabitudinis Ruth posteritate oriundi mysterium hic versus continet; opportunè in hunc locum inductus, in quo de Moabitarum & Iudæorum rebus agebatur. Nam Moabita, vti iam superius vidimus, Iudæorum Rempub. atque adeò memoriam omnem extinctum iri, paulatim imminutis rebus post mortem Ioathan, quas etiam magis indies imminui ipsi curabant, atque valde in eam rem incumbabant. Erant autem Moabita pecuaria rei studiosissimi atque ditissimi, ut significatum iam est: cuius rei imaginem secutus Vates noster, ait, Iudæorum res non solum Moabitudinis gentis odio & opera non imminuendas, verum, ipsis fortasse nescientibus, tamen iuuantibus, augendas esse: quippe cum ex Moabitudine femina oriundus esset Christus, qui totius orbis spirituale imperium ex monte filia Sion, hoc est, ex Ecclesia initurus esset. Hæc autē per allegoriam pronūciata sunt ab Isaias: Quidquid, inquit, libet, agite, cogitate, & curate Moabita, dummodò ex grege vestro mittatur agnus terræ, princeps omnium agnorum optimus; mittatur, inquam, à petra Moabitarum vrbe nobilissima, idq; in desertum; ut veniat tandē ad montem filia Sion. Scimus enim ex historia Ruth pauperem viduam ex Moabitis ortam, fide & religione actam, cum socru in Bethlehem migrasse; ibiq; ductam à Boghazo in uxorem, filium habuisse Iesse, ex quo Dauid natus est; à quo etiam Christus fuit progenitus. Ita effectum est ut Iudæorum & Sionis res per hunc agnum promouerentur & firmarentur; atque ex ipsorum inimicis & hostibus Dei prouidentia & consilio proficisceretur is, per quē firmitudinem magnam sibi promittebant, disperderentur & vastarentur. Atqui Iudæorum commemorantes res, & spirituales res, & spirituales Iudæos intelligimus; quos per Dominatorem illum terræ agnum amplificandos, Moabitas verò disperdendos fore, Vates ait. Huius versus primum verbum, Emitte, pluralis numeri est, Emittite, quod ad ipsos Moabitas referri potest: atque propriè ad huius mysterij auctorem Deum Patrem, Filium, & Spiritum sanctum; qui testimonium dant in calo, quod Iesus sit Christus & Filius Dei.

Et erit: sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filia Moab in transcensu Arnon.

FEMININVM nomen, filia Moab de Ruth & Gharaphah Moabitarum filiabus orationē esse indicat. Ille enim Noemi socrum secuta, tamquam aues è nido migrantes, altera alterum petiuit locum: Garapha in natali regione mansit; Ruth, traiecto Arnon Moabitarum fluuiio Ephratam, cum socru deuenit. quamquam autem Latinum verbum futuri temporis sit, Hebraicum tamen præteriti est, sine nota conuersionis in futurum. Erit. Idem valet oratio hæc atq; illa, sic res habuit: quòd sicut auis fugiens,

fic fuit Noemi: & Sicut pulli volantes de nido suo; quorum alij matrem sequuntur, alij, relicta matre, aliò migrant: sic erunt filia, sic accidit fuisse filias Moab, ubi ad regionis finem propè deuentum est in vadis Arnon fluy; altera aliò, altera verò aliò migravit. Sic solet Deus ex perurbatis in specie rebus, magno consilio rectissimas & constàtissimas efficere. Quamobrem, cum Dei propositum interrumpi non possit, hominum autem consilia, vel maxima, maximisq; in speciem fundamentis nixa, perrumpi soleant & dissipari, consultissimum fore Moabitibus Vates ait, ut Israëlitarum populum iuuarent potius, quam in calamitate constitutum vehementius affligerent.

Ini consilium, coge consilium: pone quasi noctem vmbra tuam in meridie: absconde fugientes, & vagos ne prodas.

MONETUR Moab ut consilio inuito in meliorem partem, videlicet de liberatione habita, vtrum magis expediat Israëlitas hostium crudelitatem fugientes suscipere, susceptosq; protegere; an eosdem hosti prodere, ut sibi ipsis, hac ratione inuito, cum hoste gratia prospiciant. Est autem sapientius consilium, ut illos pietatis studio, & humanitatis iure suscipiant & protegant: quemadmodum filia Moab quæ in Iudæam migrauerit, suscepta sunt ad magna amplitudinis expectationem. Illo Moabitidis femina fuga, illoq; apud Israëlitas susceptio pertinuit: sic enim fiet, vti Deus Moabitariū pietate & tutela erga profugos ad se Israëlitas studentium res amplifcet, & confirmet. Ini, inquit, consilium sapiens, & coge consilium. Hebraicè est: Fac arbitrium, siue, iudicium deliberantum; idq; decerne, ut tua tutela veluti umbra in meridie fessos & astu defatigatos, sic trepidantes & ad te confugientes non solum iuues ac recrees, verum etiam diligenter occultes, quasi per noctem celatos & vagantes; neque certas apud te sedes habentes, ne prodideris hostibus. Atq; hoc consilio inuito & statuto, & humanè vicinis tuis & sapienter tibi ipsi prospicies. Atq; ita

Habitabunt apud te profugi mei: Moab esto latibulum eorum à facie vastatoris.

Ea quæ superius per translationem dicta sunt, hic à Vate apertis & simplicibus verbis exponuntur. Dicitur autem Vastator Assyriorum Rex; cuius consilium erat gentes perdere, ac tyrannide opprimere omnes, idq; studium perpetuum; quamobrem inuisum illum esse oportuit Moabitibus: vel hoc nomine quòd vastator esset, tantum abest ut adiuu illum esse probet Deus. atq; deliberationis huius rationes ex utraque parte proponit Vates. Quæstio enim futura erat Moabitibus, an suscipiendi essent Israëlita profugi, an prodendi in gratiam vastatoris, alioqui ipsis in sensu infestisq; futuri: nam si proderetur, illi sese gratificaturos possent sperare; aliàs verò illius vim experturos sese timere. Tum ex altera parte, si protegerentur profugi Israëlita, Deo Israëlitarum electori & amplificatori obsequium exhiberi, apertè videbatur; & gratos fore protectores, consequens erat. Atq; ad alteram partem statuendam, nulla melior & apertior afferri posset ratio, nullū maius momentum, & grauius pondus accedere, quàm ut exitus ipse consideraretur,

tur, & expenderetur; qui si præsirci posset, facilem redderet deliberationis laborem. At ne quid ad consilij sui integritatem cognoscendam desit, Vates ipse suo munere fungitur, & exitum vtriusque partis prædicit: videlicet, quem consiliorum Nabuchodonosoris, & Assyriorum Regum, quem rursus consiliorum Dei expectare oporteat; nimirum breui futurum ut vastator ille de medio sublatus, pereat; nullaque sit illius vel amicitiae, vel gratiae utilitas, vel in inimicitia & offensione incommoditas: contra verò Dei consilium perpetuum per seueret, & propositum euentu ipso amplifcet; cuius gratia magnum bonum, offensio verò magnum malum Moabitibus afferre possit. Hæc subiunctorum versuum sententia est.

Finitus est enim puluis, consummatus est miser; defecit, qui conculcabat terram.

EXEMPLO Senacheribi docet Vates bona consilia & acta semper constare, praua autem, quamuis maximis fundamentis innixa, perire. nam quo tempore Assyriorum imperator bellum Iudæis intulit, & captiuos ex illis plurimos abduxit Senacherib, iam perierat, qui fuerat gentibus infestissimus. Hunc puluerem Latina versio appellat, Hebraicum nomen METS, emunctorem, vel exuctorem significat, habetq; magnam affinitatem cum MOIS, quod quisquillas, & glumas vertere possumus, & in Psalmo versum est, puluis, ad vtramque significationem relata sententia est. Ille enim puluis aridus: ita homines appellari possunt terreni, & in terris curui, quàmquam potētissimi. Ille, inquam, emunctor & exuctor sanguinis humani finitus est, ille miser, qui miseriam orbi terrarum inferebat, consumptus est. Miser, à nobis actiue exponitur, ex Hebraico SAD, quod ad verbum sonat, prædator; deserunt etiam, Qui conculcabat terram. Exercitus ille magnus Senacherib, qui Israëlitas abduxit, iam desit esse, nihil iam est. Hebraicum verbum plurale singulari adiunctum nomini, collectionem indicat. Illorum studium fuerat sanguinem fundere, ideo appellatus est imperator ipse Exuctor, siue, Puluis; diripere & spoliare omnia, quamobrem à Vate dictus est Miser, siue Prædator; occupare omnia loca exercitibus suis, unde Conculcator dictus est. Defecit, qui conculcabat. Hebraicè, Defecerunt conculcans. Ex Syllepsi figura pronunciatum. Hoc itaq; exemplo cuiusmodi res, consilia, & opes hominum essent; quantum ab his vel sperare, vel metuere oporteret, apertè docuit Isaias. Atque de Dei consilio, cuius nomen venerari, & voluntatem omni studio prosequi, maximè expedit, ait:

Et præparabitur in misericordia folium, & sedebit super eum in veritate, in tabernaculo Dauid: iudicans & quærens iudicium, & velociter reddens quod iustum est.

IUSTO, inquit, Dei iudicio perit ille humani sanguinis exuctor, quem vobis neque metui, neque spei esse oportuit, quamquam florentem, & Israëliticis rebus calamitatem afferentem; quas Deus, quamquam nunc affligi sinat, tamen secundo numine persecutus est, propter misericordiam, qua folium præparabit, & constituuet in illo, quamuis exiguo in speciem, tabernaculo

culo David, cui facta sunt hac promissa. S. S. E. Misericordiam autem meam non dispergam ab eo. Super illud autem solum, quod iam Dei promissis preparatum, re ipsa firmabitur, sedebit; non tyrannica occupatione, aut arrogatione, sed iure optimo, & vero Dei decreto: qui populos, non ut hostis aut tyrannus premat, sed iudicet certo & exquisito, integerrimoque iudicio; atque quod iustum est celerrimè præset & exequatur: tanta enim auctoritate pollebit, tanta sapientia & efficacia valabit, ut efficere hac omnia absque ullo impedimento possit. Hac oratione Vates Moabitas suadebat ut populum Dei protegerent, & hominum neglecta gratia, vel metu contemto, Dei consilium omni obsequio prosequerentur; qui Christum in mundum missurus erat ex Davidis familia, Iudicem optimum & efficacissimū: qui recto & integro iudicio omnes iudicaret, sanctissimamque illam iustitiam suam cum hominibus sibi credentibus & obsecrantibus citissimè communicaret. Hunc locum optimè in hanc sententiam vertit Chaldaeus. Tunc Messia Israël preparabitur in bono thronus eius, & sedebit super eum in veritate in civitate David, iudicans & quærens iudicium, & faciens veritatem. Atque hanc felicitatis expectationem Iudaicis rebus, quamvis aliquando afflictis & humillimis, ex diuina misericordia certam fore, Vates affirmabat; eamque Moabitis constare oportere aitbat: qui tamen, cum ob rerum copiam nimium superbirent, & ideo humanis consiliis & artibus agendum sibi esse putarent, & Assyriorum principis gratificandum, ut mentitam suarum rerum perpetuitatem sibi confirmarent, decepti valde sunt opinione & sententia, atque superbia & vanitatis suæ dignum exitum sortiti. Hoc est quod subiungitur:

Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde: superbia eius & arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius.

Ex iis quæ humanas res, quamvis florentes, quamvis aliè plantatas, excidere & absumere solent, duo vitia sunt præcipua; Superbia, & Vanitas: altera enim, ob nimium tumorem præsumit, altera ob leuitatem suam res omnes, quibus admixta est, impulsione exponit. quibus vitium, cum valde contaminatus fuerit Moab, in procliu fuit ut corrueret. Audiuimus, inquit Vates, elationem & iactantiam Moab, quam non obscuram vel tacitam, sed fama celebrem esse cupiere. Nimia fuit eius elatio, nimia insolentia, nimia & excedens arrogantia antiquitatis, nobilitatis, generis, opum, ac diuitiarum iactantia; atque in verbis, conuentis, & pactis, nulla fides, sed maxima vanitas, quæ superbia comes esset. Indignatio eius. Hebraicum verbum, excessio, vel transgressio eius: quod propriè significat excessum nimium ultra modestiæ fines. Plusquam fortitudo eius. Fortitudinem Moab, vanitatem, & arrogantiam, mendaciæque interpretamur; quibus homines plerumque suas res augeri & conseruari posse credunt. nam verba Hebraica sunt:

LOCHEN, BADAIV. quæ Latine sonant, non rectè mendacia eius: nam CHEN, rectè significat, ut ex illo loco Hebraicè patet, Iustam rem postulât filia Salphaad. BADIM verò, Fictiones, ac Diuinationes interpretamur; atque in hanc significationem interpretæ noster vertit alius in locis; ut in illo:

Irritæ

Irrita faciens signa diuinorum. & apud Iob BADECHA MATHIM IAHHRISV. Diuinabat autem sibi Moab perpetuam & constantem rerum suarum firmitudinem suis rationibus & consiliis constabiliendâ esse: quæ tamen vana euasere, utpote vanitate & mendacio extructa: legatur interpretatio Chaldaica in hunc versum:

Idcirco ululabit Moab ad Moab, vniuersus ululabit: his qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.

INDIGNOS esse ait Moabitas, quorum calamitas ab aliis nationibus deploretur & lugeatur; utpote qui alienæ calamitatis, maximè Israëlitarum ad se confugientium, miseri non fuerint: & quia consolationis genus dolentibus est, alios suo dolore commotos & plorantes sentire, hanc consolationem negandam esse Moabitis, ipsisque solis relinquendam esse suarum miseriarum lamentationem. Hoc est quod inquit: Idcirco ululabit Moab ad Moab. Ipse solus cladem & miseriam suam ululabit, ipse lamentabitur exitum summorum virorum qui in KIRHARESETH desiderabuntur. Erat enim KIRHARESETH vna ex insignibus Moabitarum urbibus, cuius nomen interpretæ noster ex significatione vertit, muros cocti lateris, hoc in loco & in libris Regum, & apud Ieremiam; sed ex lectionis obseruatione cognoscitur nomen esse urbis proprium; quod Græci interpretes ex vltima parte Seth verterunt; at verò verbum illud, His qui lætantur, idem significat quod Viris, siue, Summis viris Latine: namque id apertè declarat Ieremias hoc eodem versu, ferè ad verbum usurpato. Propterea cor meum ad Moab quasi tibia resonabit, & cor meum ad viros Muri fictilis dabit sonitum tiliarum. Est autem Hebraicū verbum ASSISSIM: estque geminatum ab AIS, quod virum significat. geminatur autem ad amplificationem nominis & significationis: ut à IEREK, quod Oulus, aut Viride interpretamur; & ab EDOM, quod Rubrum significat, amplificationis causa sunt IERAKRAK, & ADAMDAM. Loquimini plagas suas. Lamentamini confusiones virorum illorum, qui omnes oppressi, contusi sunt. Futuram rem vti præsentem Vates describit. Loquimini. Lamentando pronunciate: hoc vnum inter alia verbum HAGAH, significat: quo vsus Ezechiel, dixit: Erantque scriptæ in eo Lamentationes, & carmen, & v. e. Plagas suas. Ex verbo reddere possumus: Lamentamini utique contusi (sunt): estque initium lamentationis, quæ solet Hebraicè à vocibus ACH & ECH, inchoari, ut Latine ab ERGO & ERGONE. Huius carminis sententiam rectè aperit ac deducit Ionathas Chaldaicè interpretatus hoc modo: Ideo ululantes Moabite super Moabitas, cuncti clamantes super viros munitissima eorum, mærentes dicent, utique subacti sunt. Inchoatam verò lamentationem, quemadmodum futuram prænouerat, Vates persequitur descriptione calamitatis Moabitis allata: quæ non solum viri, sed res etiam eorum, & celeberrimi illius regionis fructus perierint.

Quoniam suburbana Hesebon deserta sunt, & vineam Sabama dñi Gentiū exciderunt flagella eius: usque ad Iazer peruenerunt, errauerunt in deserto, propagines eius relictæ sunt, transierunt mare.

NON

NON tantum virorum summorum desiderio lamentaturos Moabitas ait, quos bello subactos & occisos dolebunt; sed communem etiam famis ac sitis populo allatam miseriam magno luctu profecturos: quippe omnes illorum agri, maximè autem vineta illa qua in regione celebrabantur, excisione & vastitate peritura esse praorat Vates. Suburbana SED A MOTH. Nomen plurale frequenter in vinearum & vinetorum commemoratione usurpatur, quamobrem ad id genus plantationum referendum est. Existimamus autem novas vineas ita vocari, quas Hispani mafuelos, Latini novalia culta dicunt. Huc illud pertinet: De vineis Sodomorum vinea eorum, & de Suburbanis Gomorrhæ. Itaque Suburbana, vineta interpretatur. Hesebon & Sabama duæ urbes erant apud Moabitas vinetorum laude præcipuè insignes: horum vinetorum sarmenta & vites optimas à principibus ac ducibus exercitus hostilis, qui hoc loco Domini Gentium, sive, Dominatores Gentium appellantur, excisum iri, Vates prædicit, idque & luctus materiam, & lamentationis argumentum fore ait: Flagella eius, præstantissima vitum sarmenta, ex Hebraico nomine SOREC, quo usus est hic Vates in superioribus: Et plantavit eam electam. & , Iacob ligans, inquit, ad vineam pullum suum, & ad vitem, ô fili mi, asinam suam. Omnia autem depopulatos hostes fuisse ait: quippe qui quacumque incedebant, omnia vastabant: accidit autem ut errantes in deserto Moabitarum ad Iazer usque pervenirent, quæ sedosissima regionis illius urbs erat, quam etiam vastaverunt. Huiusmodi autem vinetorum vastatio quam misera calamitasque fuerit, ex pristina laude ac felicitate arguitur: utpote quorum vinetorum propagines longissimè exercuerant: adeo, ut mare transferint, quo orationis schemate Sacri scriptores utuntur, cum latissimam vitium propaginem ac felicissimam describunt. ut, Extendit palmites suos usque ad mare: & usque ad flumen propagines eius. Hic propagines vinearum Sabama ultra mare dilatatas fuisse Elegia à Vate expressa refert. Relictæ sunt. Extensa & crescere permixta, ex verbo NATAS. Hanc orationem omnem si quis ex translatione & allegoria explicare velit, Chaldaeum Paraphrasem rectè sequi poterit. Persequitur autem Vates Elegia à se relatæ exemplum, ostenditque similem vastationem, atque parem omnibus Moabitarum præcipuis urbibus allatam.

Sup. c. 5.
Gen. 49.

Psal. 79.

Super hoc plorabo in fletu Iazer vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Hesebon, & Eleale.

E A D E M, inquit, forma fletus, qua profectus sum vastationem Iazer, prosequar etiam Sabama vineta excisa & vastata; lachrymisque vberibus, in star imbris, irrigabo te Hesebon, atque te etiam Elgale urbes Moabitarum. Oratio est Vatis, referentis elegiam illorum, ut admonuimus: luctus autem causa & argumentum explicatur, quod regio illo omnis aliàs fertilissima, ad summam frugum & vini fructuumque inopiam redacta sit.

Quoniam super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit.

VINDEMIAM tuam, & messem tuam, ad unamquamque ex illis urbibus

bibus referendum est pronomen, tuam. Vox calcantium irruit. Vastatorum & populantium tumultus & impetus incubuit. Sic ex Hebraico interpretatur: ubi ad verbum legimus, Acclamatio cecidit. Impetum ipsum & tumultum hostium significat, conculcantium & vastantium agros & vineta, qualis à calcantibus vuas præ latitia. Hoc genere clamoris commutandam esse latitiam illam, qua segetum, frugum, & fructuum copia à rusticis excipi ac celebrari solebat.

Sic interpretatus est Chaldeus: Depredatores irruerunt.

Et auferetur latitia & exultatio de Carmelo, & in vineis non exultabit neque iubilabit. vinum in torculari non calcabit qui calcare confueverat: vocem calcantium abstuli.

FERTILISSIMVS ager omnis, præcipuè vallis monti adiacens, ex cuius eluionibus facta fructus optimos reddit & copiosos, Hebraica metonymia Carmel dicitur: nomine accepto à duobus in Cananæa regione mira fertilitatis eiusmodi locis, quos in sacra Geographia indicamus. Sic apud hunc Vatem: Et ponam desertum Carmelum, & Carmelus in siluam reputabitur. & illud: Vineas quæque habuit, & vitatores in montibus, & in Carmelo. Erat quippe homo agricultura deditus. Vocem calcantium abstuli. Ex consequenti antecedens cognoscitur: silet enim calcantium vox, ubi calcatio nulla, calcationis materia nulla extat. Quamquam verò ex urbibus hoc loco Moabitis adscriptis, quasdam olim per Israëlitas à Seon & Ghogh Regibus captas fuisse legimus, ut Hesebon & Elghale; tamen easdem postea à Moabitis occupatas, Reubenitide & Gaditide ac dimidia Manasses tribu per Assyriorum Regem abductis, antiqui Hebraorum scriptores tradiderunt: atque ita munitas & amplificatas, ut inter regiones illius præcipuas numerari contigerit. Maximam autem calamitatem Moabitis futuram, Elegia huius à Seinita amplificatione, & lamentorum magnitudine Vates significavit: qui personam lugentis Moabita, & miseriam illam luctu lamentisque prosequuturi, ait:

Appar. Sacr. lib. Canaan. Infra 32. 2. Paral. 26.

Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, & viscera mea ad murum cocti lateris.

CITHARA sonum concipit ac refert fidibus commotis & tactis: aer namque ex illa commotione dissiliens, testudinemque ipsam ingressus, intra concavum concipitur, & impulsus resonat. Ad huius autem rei similitudinem doloris sui magnitudinem Elegia auctor indicat, concepti ex commotione Moabitarum rerum, earundemque turbatione & pulsatione, qua internam mentis cogitatione excepta non possit non magnum luctum & lamentum & gemitum mouere. Pulcherrimè autem res rei collata est: hoc est, Citharæ venter, sive, intestina, ut Hebraicum verbum significat; quod pro superiori corporis parte, pectore videlicet ac ventriculo usurpatur. Omnium autem in uniuersum rerum Moabitarum causa lamentationem faciendam sibi esse Elegia auctor ait: singulariter verò propter murum cocti lateris, sive KIRHARESETH, urbem totius regionis præstantissimam, quam maximè vastatam esse cognoscebat. Hæc adeo lamentationem ex flagranti ac vehemènti dolore profectam: nam & superuacanea deprecatione finiendam esse, Vates prædicit.

Aa

Et

Et erit, cum apparuerit quod laborauit Moab super excelsis suis, ingredietur ad sancta sua ut obsecret, & non valebit.

CUM huiusmodi luctu ac lamentatione maxime lassos Moabitas esse constiterit, lamentatione, inquam, facta super altari excelsisq; suis, quemadmodum superius dixerat Vates: Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum. Cum itaq; tanti planctus contentione lassus fuerit, ingredietur aditum ac templum suum; siue, ut Hebraice est, Sanctuarium suum, Deorum suorum iram deprecaturus, calamitatisq; illius modum supplicaturus, & non poterit: nullius, inquam, deprecationis compos erit, nihil impetrabit. namq; verbum IVCHAL, hoc significat, valere scilicet & vincere, ac proualere. Estq; Poeticum atq; elegans in ratione impetrandi, & apud Latinos vincere. ut, Prouida Pompeio dederat Campania febris

Iuuenal. Sat.

Optandas, sed multa vrbes & publicavota, Vicere, &c.

Laborauit. Lassatus est, proprie ex Hebraico verbo: quam significationem etiam Latinum verbum Laborare habet.

Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab extunc.

TOTAM hanc lamentationis & sententiam & orationem ex diuini consilij & iudicij norma profectam esse, vates ait; eamq; iam a Deo pronunciatam ex eo tempore quo iudicium aduersus Moab factum est: ideoq; certissimam fore ait, non solum calamitatem & vastationem Moabitarum, sed etiam lamentationem. Namq; illa oratio, hoc est, verbum, non indicat totam hanc aduersus Moabitas prophetiam, qua iam in inscriptione ipsa, Onus Moab fuerat indicata. Extunc. Iam diu est, ita ut iudicium pronunciatum, & longo iam tempore confirmatum significatur: sed non fuisse declaratum tempus huius vastationis afferenda, quod nunc Deus Isaia Vati declarauit.

Et nunc locutus est Dominus, dicens: In tribus annis quasi anni mercenarij auferetur gloria Moab super omni populo multo, & relinquetur in eo paruus & modicus, nequaquam multus.

ET nunc locutus est, dicens: Dominus locutus est. Sic enim auctor orationis siue declarationis huius indicatur Hebraice: quod & Chaldei & Graci interpretes obseruarunt. Verbum autem, Locutus est, recte exponitur, declarauit, praestituit, ut Chaldeus exposuit. Declarauit autem gloriam Moab auferendam, idq; post tres annos praecisos, a die praedictionis huius. Praecisos, inquam, quasi anni mercenarij, quibus neque additur neque demittitur dies; Significanti ssimo autem antitheto sententia haec Hebraice pronunciat; quam nulla Latina versio apte reddere potest totidem verbis. Nam quod Latine vertimus, gloria, Hebraice amplitudinem, magnitudinem, pondus, & grauitatem significat. Verbum vero Auferetur, Hebraice est NIKLAH, quod eleuare significat: contrarium omnino verbo alteri, siue nomini, KABOD. Describuntur enim Moabitarum res veluti in bilance posita; qua omnino magna cum essent, lancem suam valde premeret, utpote grauissima, quam nemo tollere aut mouere posset. Eleuare vero Latinis quid significet, declarant versus illi:

Non si quid turbida Roma
Eleuet, accedas: exameneve improbum in illa
Castiges trutina:

Hac

Hac igitur translatione significauit Vates, Moabitarum tunc grauissimas, maximas plurimas, magniq; ponderis, nec facile mobiles res fore ad maximam leuitatem redigendas: id autem efficiendum esse, adhibita magna & numerosa hostium copia. namq; nihil tam graue est, dummodo finitum sit, quod non possit, additis & accumulatis viribus, moueri. Etenim si effici potest id quod Archimedes proposuit, ut datis viribus, quantacunque moles moueatur, longe facilius id cumulatis, ipsamq; molis grauitatem superantibus viribus efficietur: atq; hanc rem Vates ipse declarat: Super omni populo multo. Hebraice est. In omni turba illa magna & multa. Significatq; numerosum Assyriorum exercitum ad hanc rem induendum: sic enim interpretamur praepositionem, Super, in nostra versione ut instrumenti significationem habere intelligamus. Quantum vero eleuanda ac minuenda essent Moabitarum res, consequentia exitu a Vate indicato, significatur: Et relinquetur paruus & modicus, nequaquam multus. Hebraice ad verbum, Parum, praexiguum, neque copiosum. qua oratione res illa ad extremam inopiam & miseriam redigenda significatur, paucissimis de Moabitarum gente relictis, iusq; neque viribus ac facultate, neque honore aut opulentia praeditis: id quod illo seculo, quamquam adiuuantibus Moabitis, Israelitico populo non accidit. tamen si enim Samaria, & qua ad illam referebantur Israelitis tribus, vastata abductaq; fuerint per Assyrios, tamen Iuda genus & regnum ac nomen relictum est, & ad multa secula ad Christum vsque durauit, quamquam postea reprobatum a Deo dissipatumque omnino fuerit.

ARGVMENTVM VATICINII XI.

POST foedus a Damasci Rege Rasin cum Ramalia filio, Samariae Rege, aduersus Ierusalem & Iudaeam initum, vaticinium hoc Isaia suggessit Deus; ostendens Vati duo illa regna, paenarum & plagarum similitudine ita fore socianda diuino iudicio, ut ipsa proprio consilio in Ierosolymorum perniciem sociata sunt: idq; efficiendum esse Messiae Ierosolymis promissi causa: cuius ratione a Deo praedicta, Israelita cum Damascenis coniuncti, inturbare moliretur, Ierosolyma, & Iudaeae regnum vastare aggressi. Et quoniam Senacherib, postquam decem tribus Israel debellatas destruxit, animum & vires ad Ierosolymorum excidium intendit: ipse etiam eiusdem diuini iudicij sententia excidendus & perendus praedicitur: ita, ut huius diuini iudicij aduersus Damascum, & aduersus Assyriorum Regem editi atq; exercitii exemplum, non solum apud Chaldaeos & Assyrios, verum etiam apud remotiores nationes, Assyriorum imperio subiectas, frequenti & admiranda commemoratione perpetuo recolatur in seculorum fine, salutisq; atate; cum Israel ex miseria summa ad gratiam & vitam a Deo sit reuocatus, omnes illa nationes Dei populum admirata colant, & nuntiis legatis, sibi conciliare studeant: verita ne si aliquando laedant aut offendant, iudicium, illi in Senacheribum exercito simile, aduer-

Aa 2

furo

sum se experiantur. Quemadmodum vaticiniū hoc ab aliis exponatur, tum Græcis tum Latinis scriptoribus, & Hebræis, cognoscere volenti, in promptu est. Nos ipsam orationis simplicitatem ex historiarum & scripturarum collatione obseruatam sequemur.

CAPVT XVII.

ONVS Damasci. Prophetia grauem atque certam Dei sententiam continens aduersus eos qui in Damasci exemplum peccauere, ad Damascenos ipsos mandata, & per interpretem vel nuntium missa. Quamquam verò sententiæ huius capita cætera, præter unum primum versum, ad Israëlitas aliasq; nationes pertineat, tamen vnica Damascus, siue Damasci regnum solum, in inscriptione appellatur. Quippe Assyriis & Babylonicis iam onera sua missa fuerant; Israëlitis verò sententiæ Dei per hunc & alios Prophetas præsentis pronunciata est, & per Amosum, qui aduersus Beihel Vatis legatione est functus: deinde etiā Rafin auctor fuit Israëlitis belli Ierosolymis inferendi. S. S. E. Tunc ascendit Refin Rex Syriæ, & Phacee filius Romelia rex Israel ad præliandum contra Ierusalem. quam obrem ab ipso improbi consilij auctore præcipuè vaticinium inscribitur.

Ecce Damascus desinet esse ciuitas, & erit sicut acruus lapidum in ruina.

DAMASCO ruinam ab Assyriis inferendam prædicit ad eò magnam grauemq; fore, ut quæ inter celeberrimas & antiquissimas orbis vrbes antiquo Syrorum genere connumerabatur, post cladem illam è ciuitatum catalogo tollatur; utpote quæ excisa, & in acruos ruina redigenda sit. Acruus lapidum in ruina. Hebraicè ad verbum Acruus ruina. Maximam molem Damasci antea conspectam, maximum & conspicuum ruina restem cumulum consecuturum ait: qualem ante aliquot annos Romæ videre fuit, nondum post tot ædificia noua, post tot opera instaurata, nostro quoque tempore egestum. Non solum autem Damascum diruendam, sed cæteras illius regionis vrbes, captiuis abductisq; habitatoribus & colonis, in vastitatem redigendas, Vates prædicit.

Derelictæ ciuitates Aroër gregibus erunt: & requiescent ibi, & non erit qui exterreat.

AROËR Damascenæ regionis partem fuisse ita appellatam ab insigni in illa regione vrbe eiusdè nominis cū altera apud Ammonitas, de qua scriptum est: Ab Aroër quæ est super ripam torrentis Arnon: & cum tertia etiam ultra Iordanem à tribu Gad condita. S. S. E. Igitur extruxerunt filij Gad Dibon, & Atharoth, & Aroër, &c. Hanc regionem præter D. Hieronymum, alij etiam Hebræi scriptores, ut Iosephus Hispanus, in Damasceno agro esse indicarunt. Est autem GHAROGHER nomen ab eodem verbo deductum cum GHIR, quod urbem significat: quam obrem Isaias, uti sapius Propheta, atq; ipse cum primis, solent, verborū affinitate ac metathesi literarum vsus est Hebraicè hac oratione pronuncianda, quam Latinus referre non potest sermo. GHAZVBOTH GHARE GHAROGHER LE-

Deut. 1.
Num. 32.

GHA-

GHADARIM. Nam verbum GHAZVBOTH, pro quo interpres nosster reddidit, derelictæ, affinè aliquo modo vocem habet cum GHAROGHER; sed significationem omnino contrariam: siquidem, gharogher, ex etymo excitatam urbem, vel excitantem urbem, hoc est, urbium excitatricem, siue matricem urbium, significat; quòd frequentissimam hominum copiam parere alereq; posset. Huius iam fecunda regionis vrbes derelictæ vastatæq; erūt, colonis atq; habitatoribus abductis; & redactæ in solitudinē Ghedarim gregum & pecorū, quæ neque urbibus, neque vinetis aut hortis ab aliquo arceri possint: quippe non erit, qui exterreat. Dicta autē & pronunciata sententiæ in Damascum, Israëlitarum etiam pœna huic affinis prædicitur.

Et cessabit adiutorium ab Ephraim, & regnum à Damasco.

EPHRAIM hoc loco Israëlitarum regnum significat à Iudæis iam distinctum: namque post discessionem decem tribuum à duabus, altera pars Ephraim, altera Iudæa nusquam in sacra Scriptura confusis postea nominibus dictæ sunt. Omnes autem Israëlitarum vrbes, tam eas quæ ultra, quàm quæ citra Iordanem sitæ essent, Senacheribi armis ita diruendas & vastandas Vates prædicit, ut nulla earum munitionem aliquam retineat. Adiutorium enim munitionem interpretamur ex verbo MIBTSAR, in hac significatione frequentissimo: nam verbum, cessabit, Hebraicè passiuam habet & vocem & significationem, nullum erit amplius præsidium in Ephraim, nullum oppidum vel natura vel opere munitum. Et Damascenum regnū omnino euertetur: ad verbum possemus vertere: Et regnum à Damasco priuabitur. Nam post occisum Rafin, Damasci regnum, nullum amplius fuit; & regio ab aliis alijsq; gentibus, ab illo antiquo Arameorum siue Syrorum genere extraneis & alienis, variis temporibus occupata est. Hoc est quod subiungitur:

Et reliquæ Syriæ sicut gloria filiorum Israël erunt, dicit Dominus exercituum.

SI Damascus & vrbes Gharoer, quæ præstantissima munitissimaq; totius regionis fuerant, ad summam vastitatem redigenda erant, quid sperare cæteræ illius Syriæ vrbes aut oppida, aut pagi reliqui possent? nullam profectò prosperiorem sortem, quàm quæ filiorum Israel amplitudini obligit. Nam gloriæ nomine magnificentiam, honorem, amplitudinemq; significari iam docuimus; siue autem gloriam filiorum Israel vrbes omnes, quibus filij Israel ornabantur, siue ipsum genus nomenq; filiorum Israel interpretemur, quod abductum dispersumq; fuit. Idem iudicium Arameorū reliquis, siue oppidorum, siue virorum, subeundum esse prædicitur; ut nullum decus, nullum illustre nomen supersit: hæc verò utriusque genti calamitatem ex vindicis vltorisq; Dei lata ac pronunciata sententiæ venturam esse, Vates confirmat. Dicit Dominus exercituum, Deus propositi sui princeps ac tenax, atque ad res gerendas, & pœnas persequendas potentissimus. Illa autem calamitas quanta Israëlitis futura esset, tum euentu ipso, tum modo quo inferenda esset, à Vate delaturatur, simul & diuinum iudicium significatur.

Aa 3

Et

Et erit in die illa: attenuabitur gloria Iacob, & pinguedo carnis eius marcescet.

Comment.
in Amos. 6.
In Appar.
lib. Ioseph.

Amos 6.

MEMINISSE oportet distinctionis illius inter nomina Iacob & Israel, quam sæpe in Commentariis nostris, atq; in Apparatu sacro semel, dilucide indicauimus. Est enim Iacob nomen humilitatis, inopiae & paupertatis monumentum, ut contra, Israel magnitudinis & amplitudinis (Deo auctore) accepta. quam distinctionem à Vatribus, alijsq; sacris Scriptoribus perpetuo obseruatam fuisse comperimus. Igitur ut Iacobus dignitatem illam nomenq; Israelis à Deo acceperit, quo tempore fide & obedientia atq; obseruantia summa Deum ipsum colebat, isdemque officiis ac pietate retinere tueriq; posse: sic postquam à fide & obseruantia desciuerat; neque Israelis nomine, neque dignitate iure uti aut frui poterat; sed ad suum Iacobi nomen & gradum redire debebat, atq; ita iudicio diuino, quod iustissimum aequissimumq; est, Iacob nominabatur, etiam si ipse nomen Israel sibi iniuste arrogaret. Iam verò res ipsa natura atq; iuris ratio non patitur, ut Iacob, qui tenuis, humilis, inopsq; sua ipsius conditione est, diues, pinguis, honoratus, splendidusq; existat; malo minus ut superbiat, sicut Amosus aiebat: Iurauit Dñs Deus in anima sua, dicit Dominus exercituum; detestor ego superbiam Iacob. Iam ergo nouimus quam ob rem hoc loco Iacob nomen appelletur, cui rationi facile cetera orationis verba cõsentiant. Nam KABOD, pro quo interpretes frequenter gloriam reddunt, corporis amplitudinẽ, magnitudinẽ, & molẽ, carnisq; spissitudinẽ proprie significat, ex quo verbo KEBED nomen fit; quod iecur densissimam corporis partem interpretatur: inde verò per translationem ad gloriam, honorem, & æstimationem (quam aptè Latinus sermo amplitudinẽ dicit) significandam usurpatur. Iam verò satis aperta huius antitheti sententia, amplitudo illa Iacob contra naturam & rationem tumescens, attenuabitur; pinguedo carnis eius marcescet: ita ut ex carnosio & pingui, tenuis macerq; suaq; conditioni reddatur. Hac autem metaphoricè dicta quid significant, simpliciter & historicè exposita declarauit satis apertè Chaldaeus Paraphrastes, Humiliabitur gloria ac decus Iacob: & diuitiæ gloriæ eius migrabunt. Populum illum opibus, hoc est, hominum frequentia & copia ac diuitiis illis partim occisis, partim abductis, his verò omnino direptis priuatum iri. Id verò quo plenius absolutiusque conficiatur, repetito iteratõque bello gerendum esse ait, subiuncto versu:

Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, & brachium eius spicas leget: & erit sicut quærens spicas in valle Rephaim.

HOSTIUM in attenuandis Iacobi filiis diligentiam & contentionem, propositis similitudinibus indicauit vates. Namq; Assyrii non satis esse putauerunt semel Israelitas bello superatos in uniuersum occidere, vel capere & spoliare; sed renouata expeditione, singulas vrbes populabundi & vastabundi petierunt. hoc est quod duplici similitudine Isaias præsignificabat. ut homo, inquit, qui metit culmum: namq; nobis hoc loco (quod restiterit) culmos segetum significat, ex Hebræo nomine קאמא, qui manu dextra metit, sinistro

stro autem brachio copiam illam culmorum demessam excipit: sic Assyrius hostis prima expeditione magnam populorũ & opum vim armis excissam auferet, deinde verò iterum reuersus singulas totius regionis vrbes deuastabit, ac diripiet. Priorum expeditionum similitudo exposita est, posteriorum verò adiuncto hemistichio ponitur: Et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Post messem enim accedentes pauperes, neglectas aut prætermittas spicas manu legunt diligenter & singillatim, eaq; ratione sibi vitæ partem comparant. erit itaq; hostis ut messor, erit etiam hostis ut spicarum relictarũ collector. indicata est verò vallis Raphaim per Metonymiam figuram, pro quocumque agro minus fertili, qualis illa vallis non procul à Iosue 15. Ierosolymis erat, steriliori solo, utpote Septentrionem spectante. In illa valle rariore atq; humiliore spicas à messoribus relinqui solere natura ipsa locorum indicat, easq; facilius ac citius legi à collectoribus posse pauca & rara. Opida vrbesq; non frequentes, præter Samariam, relictæ esse legimus, ex primo Assyriorum impetu: quæ postea omnia vastata, demum ac direpta sunt. Sunt autem duo verba in rustica rei sermone, quæ duas illas metendæ & spicandi (ut ita dicamus) siue relegendi curas significant, KATSAR, & LAKAT: quæ hic à Vate propriissimè usurpantur. Quod verò diuino consilio prospectum erat, ne Israelitarum familiæ omnes illa clade & calamitate occisa aut abductæ perirent; sed aliqui superessent, qui Israelis nomen tuerentur ad promissionum patribus factorum constantiam: id Isaias aditius etiam similitudinibus, prænunciauit.

Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio oleæ duarum vel trium oliuarum in summitate rami, siue quatuor aut quinque in cacuminibus eius fructus eius, dicit Dñs Deus Israël.

RACEMVS hoc loco non vineæ fructum, sed omnes post collectionem relictos fructus significat, quos Hispani Rebuscos vocant. Reliquias itaque Israelitarum ex omnibus tribubus post illam cladem superstites impetum decerpentium euasuras eas dicit, quæ ad Iudææ regnum & Ierosolymã urbem confugerint. Raras illas quidem, sed quæ oliuæ, hoc est Israelitici populi fructus nomine definiantur, & reliquias Israelis, promissorum patribus factorum causa, propagent. Erunt, inquam, rari, qui hoc modo superstites euadant, nempe duo vel tres olea in summitate rami qui medius in olea est. Hac imagine Ierusalem & Iudæa significatur. quatuor aut quinque in cacuminibus eius: ex Hebraica proprietate alios ramos intelligimus, qui comam arboris ambiunt, quorum postremo fructus quod minores sint aut rariore, & operaprecium non facturi legentibus existimantur, relinqui solent. Hoc autem fiet ex misericordia Dei Israelis, qui promissa Israeli facta præstiturum se recepit. Namq; omnia hæc ad Christi promissi & exhibendi rationem pertinebant. Iam hic clarè videmus & agnoscimus nomen Iacob & Israel distinctionem suis singularibus rationibus appellatorum. Si quis hanc huius lectionis simplicitatem ad allegoricos alios sensus referre velit, Procopium & Eusebium, ac breuius Chaldaum Paraphrastem legat. Quoniam verò diuina seueritatis exempla in aliquos edita, non minus cru-

erudire solent eos qui studiosè & attentè spectant in suam salutem, quam misericordiae etiam inuitare, & prouocare ad Dei amorem praedicat Vates euentum ex illa Damascenorum & Israelitarum punitione: fore videlicet ut agnoscat ab eis, qui sibi rectè prospicere student, vnius veri Dei praesidio, atque ope, & consilio esse nitendum.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, & oculi eius ad sanctum Israel respicient: & non inclinabitur ad altaria quae fecerunt manus eius: & quae operati sunt digiti eius non respiciet, lucos & delubra.

HOMO nomen, cum ex Hebraico Adam transfertur, unumquemque hominem nobis significat; ea ratione qua natura ipsa humana definitur, facta ad imaginem & similitudinem Dei, lapsa post peccatum primi parentis, vario & multiplici vitio corrupta; verum ad virtutis & pietatis studium exercitationemque apta, ad diuinas humanasque res cognoscendas habilis & idonea, & tandem quae vel propria culpa exitium sibi parare, vel virtute ac fide salutem sibi à Deo afferendam possit consulere. Atque hoc nomine non vna aliqua natio, ut Israelitica aut Idumaea, sed omnes in uniuersum Adae filij significantur. Igitur diuina vel misericordiae, vel seueritatis exemplis à se spectatis, & diligenter cognitis, unusquisque homo (qui verè hominis & nomen & conditionem sequi ac tueri vult) quid, quemadmodum ad suam utilitatem sibi utendum sit, diligenter prospicit, & statuit. Huiusmodi autem sententiam oratio haec à Vate pronuntiata nobis refert: fore ut quicunque homines verè ac iure dici volent, hoc est, qui virtute & facultate humana rectè utantur, spectata Damascenorum & maximè Israelitarum punitione, cum praecedentibus vaticiniis ad amussim quadrante, oculos animumque ad Deum, orbis totius auctorem, & mundi atque hominum gubernatorem, ac singulariter prouidentiam, misericordiam, iustitiamque suam erga Israelitas in aliorum exemplum ostendentem conuertant, illumque timeant, venerentur, & colant; utpote efficacissimum, & consilij dictumque sui maximè competentem, omnisque humani boni auctorem, & mali publicè vel priuè illati iustissimo iudicio constitutorem; atque relictis depositisque de aliorum Deorum & simulachrorum efficacitate sententiis & opinionibus hunc unum respiciant. Id autem non solum apud Iudeos, qui illius Ephraitarum cladis expertes fuerunt, & apud Israelitarum etiam superstites reliquias, verum etiam apud omnes gentes quas huius rei cognitio & fama certiores fecerit, futurum esse ait. Hac in summa huius loci sententia est, quam verborum expositio declarat. In die illa. Cum Damasceni, qui pernitiem Ierosolymis, & consilij diuini impedimentum afferre moliebantur; & Ephraimae, qui à Dei sui fide & cultu descuerant, hoc modo puniti fuerint; cum reliquia illius populi, tamquam reseruata & excepta in oleis bacchae, conspicerentur; non solum Ezechias, qui tempore suo vanorum deorum cultum, omnemque simulachrorum superstitionem penitus Ierosolymis abstulit. Sed, o homo. Hebraicè articulum energeticum hac vox habet. Homo, inquit, qui iudicari possit, agnoscatque hominis ac generis sui observator, inclinabitur. Verbum

SAGHAH animi affectu & effectu ac probatione attendere significat, pro quo interpret nositer aliquando vertit, respicere, nonnunquam acquiescere, & clamare. Et respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius, ad Cain Gen. 4. autem, & ad munera eius non respexit. & illud: Opprimantur operibus & expleant ea, ut non acquiescant verbis mendacibus. & clamabunt, & non erit qui saluet. Ex quibus rationibus verbum Inclinetur, hoc loco est exponendum, ut Graeci interpretes rectè declararunt, περιτοῦ δὲ ἑσῆαι. & Chaldaeus, Innitetur cultui factoris sui. Namque omnis in uniuersum cognoscendi & colendi Dei ratio ad duo praecipue capita refertur, conditionis & salutis, siue renouationis. Quae etenim unusquisque ratione mundi huius fabricam & structuram, & suam ipsius praecipue naturam considerat, Deum auctorem intelligit, cui ut se suaque omnia accepta referri oportere cognoscit, ita regenda & gubernanda committi debere intelligit. Quae verò huc eandem Deum totius humanae naturae auctorem, singulariter etiam erga eandem humanam naturam prospicientem & consulentem, aliudque maius quam conditionis opus efficientem esse, docetur. idque vnius populi in ceterarum gentium lucem constituti exemplis accipit, & tenet eundem salutis & renouationis suae principem & explicatorem petit. Fuit autem huius posterioris Dei actionis Israel testis ac documentum gentibus omnibus, ut hoc tempore Christianus populus est, qui verè Israelis nomen secundum spiritum obtinet. Ut verò verbum prius, inclinabitur, ad animi attentionem, sic posterius, & oculi eius respicient, ad mentis sensum, atque actionum studiorumque intentionem referimus. Ad sanctum Israel. Qui se solum Deum verum, hominum curatorem & seruatorem ac iudicem declarauit singularibus & conspicuis exemplis editis erga Israel. S. S. E. In exitu Israel de Aegypto domus Iacob de populo barbaro. Facta est Iudaea sanctificatio eius; Israel potestas eius. Idem autem qui se beneficiis erga Israel conferendis, sanctum probabit seuerioribus etiam punitionibus & animaduersionibus erga eundem officium suum prodentem, declarauit. S. S. E. Sanctificabor in eis, qui appropinquant mihi, & in conspectu populi glorificabor. Israelita igitur relictis & superstitibus ex illa clade à Iudeis (Ezechia auctore) atque adeo homines, qui homines rectè dici possunt, quo tempore huiusmodi exempla extabunt, inclinabuntur animo ac mente ad Deum solum efficacem, solum hominum auctorem, solum Israelitici populi ad salutem humanam expediendam electorem, & auerterent animos & cogitationem à vano cultu, & procuratione inutili ararum, lucorum, ac delubrorum, quae cum ipsi sibi homines nulla auctoritate ducti inuenerint, & parauerint inutilem curam, & laborem plurimum: atque adeo Dei erga se vel desertionem, vel indignationem moliti sunt, lucos Diis consecratos, fuisse constat & ex sacris & prophanis literis. ut, Lucos eorum succidetis. & Cum lucus & ara Dianae, & c. Delubra Hebraicè HAMMANIM. Calida loca Soli sacra significat, erantque oracula credita ex quibus responsa petebantur, vanissimaque referebantur: quo nomine ara fuit in Cyrenaica prouincia Ioui Hammoni dicata, quem ex verbi significatione Iouem astituosum Latinus Poeta nominauit. Neque

verò nostri instituti, neque suscepti modo negotij est de singulis huiusmodi rebus differere; quas in aliud tempus, & proprium locum reservare volumus. Animadvertendum autem est vaticinium hoc ad Christi usque, immo ad nostrum etiam tempus pertinere; utpote quod diuina tum iustitia, tum misericordia exemplorum euentum indicet; videlicet in erroris & mali consilij in bonum mutationem: qua huiusmodi exempla à Deo edita, consequi solet; quamquam aliquando (ut humani ingenij inconstantia est) citò frigescat, ac desinat. Sic Ezechia tempore, spectatis erga se misericordia beneficiis, & erga Israelitas, iudicij Dei, Iudaicus populus mentem mutauit & correxerit. In illa, inquam, die: hoc est, tempore illo, cum hac exempla edentur: semper igitur cum hac exempla fuerint, id consequetur, quod Vates hic indicabat: atq; adeò maximè id eneniet Euangelij temporibus, in qua Prophetæ omnes intendebant; cum manifesta & frequentia diuina misericordia ac iustitia extabunt exempla: namq; duo hi versus interiecti sunt à Vate sententia, oportuna obseruationis causa, qui rediens ad propositum vaticinium de Israëlitarum vastatione, subiunxit:

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ sicut aratra, & segetes quæ derelictæ sunt à facie filiorum Israël, & eris deserta.

HYIVS loci simplex & coharens expositio illa est. Vrbes munitissimas Israëlitarum non magis esse propugnandas & conseruandas quam arati, & aperti agri pars aliqua; quamquam segetes propugnari aut defendi possint; quod aduenienti hostili exercitu fieri non posse manifestum est. Quòd si hoc munitis urbibus accideret, facile argui possit quid reliquis oppidis sperandum sit, id quod Vates continuò exponit: Erit deserta à facie filiorum Israël. Cedentibus abductis, & recedentibus Israëlitis, terra deserta erit. Sunt qui hac ad historiam Iosue referant, quibus necesse est ex una similitudine duas facere; sed quoniam id neque Hebraica, neque Chaldaica lectio, neque Latina nostra versio indicat, id quod significare locus ipse videtur, exponimus; maximè cum tempore Iosue terra relicta à Cananais, non fuerit deserta, ut Hebraica lectio habet SEMAMAH, vastata, & in solitudinem redacta, uti fuit postquam decem tribus abductas desiderauit, tunc enim verè relicta est SEMAMAH, ut ex sacra historia constat. Sicut aratra & segetes non pro instrumento, sed pro aratri parte usurpatum videtur. Verbum Hebraicum HAHHORES, & illud alterum HAAMIB, pro segetibus accepit interpres noster, quod tertio ante versu pro ramo acceperat, sicut alij interpretes, & linguarum periti accipiunt. Chaldei & Græci interpretes παραρρατισμός magis, quam ad verbum hac exposuere. Huius autem desolationis & vastationis iusto Dei iudicio decretationem Vates ipse exponit, & subiungit:

Quia oblita es Dei saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata.

OMNIS enim fortitudo illorum, qua ita verè dici poterat, nō urbium, & operum præsidiis, sed Dei seruatoris tutela, & fortis adiutoris defensione constabat, quem cum sibi conseruare obliti fuerint Israëlita, sese vincendos,

cedendos, expugnandos, abducendos; terramq; suam vastandam hostibus tradiderunt; atq; ita cultura sua fructus dignos perceperunt, ut dereliquentes Dominum & illius cultum, in meram vanitatem degenerarent: cumq; electissimè plantati fuerint, semen protulerint deterrimum, ex quo nihil bonæ frugis productum est. Huiusmodi enim similitudine Israëlitarum degenerationem significauit Isaias.

Propterea plantabis plantationem fidelem, & germen alienum feminabis.

Ex Sacris historiis cognouimus Israëlitas, post discessionem à Iudæis, templa & cultus instituisse alio ritu & loco, quam constitutum ipsis in lege fuerat, & tamen prædicasse ad Dei veri & sancti Israël numen celebrandum illa esse instituta, atq; ita magna gratulatione & se, & filios suos ad eum errorem tuendum, sanctitatis ac religionis nomine confirmasse: cum verè illa degeneratio esset, & obliuio Dei, qui aliter, quam ab ipsis agebatur, agendum præceperat, hoc Prophetæ nobis hac plantandi & colendi, atq; metendi similitudine siue translatione significat. Propterea, inquit, quòd oblita es Dei saluatoris tui, plantabis tu quidem plantationem fidelem iudicio tuo, saltem libidini tuæ speciosam & iucundam: namq; sic exponimus illud nomen Latinum, fidelem, hoc loco ex Hebraico NAGHAMANIM, quod iucundum & placens significat, atq; speciosum: atque ita tuam illam disciplinam docebis filios tuos, plantationem, inquam, speciosam, & in speciem iucundam plantabis: sed re verò germen ipsum, quo plantatio constabat, alienum erat, & non à Deo procreatum, sed à te seminatum. Fecisti enim in ea re id, quod bonum videbatur in oculis tuis, nō autem id quod probabatur Deo: pessima enim, & à veritate aliena doctrina te ac ipsos infecisti. Eiusdem significationis hæc oratio est cum illa, Pueris alienis adhæserunt. Verba autem, plantabis, &, seminabis, siue, cum adiuncto, seminabis, illud videlicet germen in futuro tempore enuntiantur: quo mos, consuetudo, & actio ipsa significatur, etiam si ad præteritum aut præsens referenda sint.

Est enim ironia figura, ut: In fere nunc Melibæe pyros, pone ordine vites. Verg. Buc. Horat. zpff.
I nunc & versus tecum meditare canoros. Quem verò progressum, cuiusmodi successum illa plantatio habuerit, subiunctis versibus Isaias exponit, ut ex huius rei animaduersione plantationis prauitas cognoscatur.

In die plantationis tuæ labrusca, & mane semen tuum florebit: ablata est messis in die hereditatis, & dolebit grauiter.

VILIORA & rusticiora, magisq; vitiosa ac minus solida plantarum genera omnia, sicut ex agricultura disciplina & experientia cognouimus, citius nascuntur & crescunt, & florent maturius; verum fructus tandem reddunt, aut tenues & infelices, aut prorsus inutiles. S. S. E. per similitudinem: Qui seminat iniquitatem, metet mala: & virga ira sue confirmabitur. Ita Israëlitis accidisse Isaias ait; quibus plantatio illa magno gaudio & plausu suscepta, cum primùm harere cœpit, perinde aucta est, ac spissa ramorū crescentium luxurie, ut labrusca videri posset, qua multo citius & lætius quam generosa vites initio crescit & sobolescit. Exponimus verbi

Hebraici THESAGSEGI significationem, pro quo interpres noster labruscam reddidit. Significat autem proprie crescere & luxuriari, idq; vehementer ex repetitione vocis SAGSAG. Satis, inquit, labrusca instar luxuriaberis, & amplificaberis initio plantationis illius doctrinae inutilis à te plantata multiplicibus capitibus, ramis & frondibus undique auctis, ut hominum ingenium est ad inutilia & vitia ponenda, & producenda plus satis facundum. Atq; postera die, breui inquam tempore, semen tuum florebit, magnamq; speciem praebebit fructus & copiosi, & boni: at verò ultimus huius rei exitus ille fuit, quòd calamitosa die hereditatis, cum ex hereditate fructum percipere oporteret, ablata est messis ab hostibus, qui te, cum filiis tuis, ac rebus publicis & privatis omnibus abstulerunt, & impulerunt; tibiq; dolor gravissimus est relictus. Hanc expositionem ex versione nostra & Hebraica orationis ratione petitam verba ipsa Hebraica confirmant.

Gen. 4.

Namq; NED, remotionem & vagationem interpretamur, iuxta illud: Vagus & profugus eris super terram. Vbi idem verbum est. KATSIR verò & coma arboris & planta & messis dicitur. NAHALAH, percussione, & hereditatem interpretari solemus, atque omnis sententia hac ad Israëlitarum calamitatem ab hostibus Assyriis allatam referenda est. quotidie plantatio omnis euulsa fuit, magno, & gravi ipsorum qui plantati fuerant, & qui plantauerant dolore. Aptissime autem haec omnia in Iudaeos iaciuntur, qui Christum contemnentes & repellentes, inutilem illam & umbratilem rituum & ceremoniarum suarum plantationem tueri, & promouere studuerunt, ex qua abductionem, instabilitatem, & laborem, doloremq; plurimum, praeterea nullum fructum acceperunt. Hanc quòd allegoricè dicta fuerunt, Chaldaeus Paraphrastes eleganter in alium sensum exponit: quem commentatores omnes vel secuti, vel imitati fuisse videntur. Quonia verò hoc capite Isaias populorum omnium qui Iudaea regnum perdere, atq; ad Dei consilia impedire moliebantur, clades commemorare cepit, post praedictam Syrorum & Israëlitarum vastationem, Assyriorum etiam qui & ipsi Iudaeam vastabundè inuaserunt, poenas à Deo sumendas praedicat.

Væ multitudo populorum multorum ut multitudo maris sonantis: & tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium.

SIMPLICEM loci huius interpretationem secuturos, Senacheribi historia facile ducit, atq; instruit: qui Israëliticam regionem cum frequentissimo, ac variis nationibus instructo exercitu ingressus tanquam mare undis ac fluctibus obduxit, & non secus atque mare terras inundans vastauit, quod ita futurum, sed à Deo vindicandum & reprimendum praevidens Isaias minarum, plena oratione praedixit. Væ multitudo maris sonantis. Non solum copia maxima militum, sed ex linguarum atq; morum diuersitate, illos magnum tumultum excituros praedicat. Hebraicè ad verbum. Ut tumultuantur maria, tumultuabuntur. & tumultus turbarum. nomen turbarum Hebraicè est LEV MIN, quod proprie nationes linguis moribusque diuersas exponimus, aliàs ab interprete nostro, populi, vertitur, ut in Psal-

ma:

mo: Populi meditati sunt inania. Ideo verò quòd variis moribus & sermonibus essent, strepitum & sonitum ut referrent necesse erat: Vt sonitum aquarum multarum. Quod verò usdem omnino verbis repetitur Hebraicè & Latine: Populi sicut sonitus aquarum multarum, siue, copiosarum: ut Hebraicum verbum CHABIRIM exponitur: ita, inquit, sonabunt. neque verò repetitio poetica est superioris hemistichij, sed adnotatio ad antitheton, quod continuò subiicitur:

Et increpabit eum, & fugiet procul: & rapietur sicut puluis montium à facie venti, & sicut turbo coram tempestate.

HIC magnus magnorum & multorum populorum exercitus, cum duceibus imperatoreq; suo, Deo increpante, non hominum manu, non alio modo, aut arte aliqua humana, non vocibus tonitruis, aut aliis huiusmodi rebus, quibus terreri solent homines; sed altissima & inaccessibili atq; inuincibili, omnemq; aliam vim, longè superante virtute fugiet. Verbum autem, fugiet, pro, peribit; & nullus erit, exponimus. procul, non ad locum, sed à loco exponimus: hoc loco namq; Hebraicè ad verbum est, à longinquo; significatq; inaccessibleem virtutem Dei: quam duabus similitudinibus adiunctus, validissimam fore, significauit Vates. Rapietur sicut puluis montium: Hebraicè ad verbum: Et sectabitur ut gluma montium. Validior namque & vehementior in montibus quam in planis ventus sentitur, & maiori impetu gluma, ac tenues in monte palea & pappi impelluntur, longiusq; propulsantur propter losi altitudinem, & subiacetis aëris spacium, quo impulsæ, ne citius in terram decidant, sustinentur. Turbinè verò hoc loco incoru, carduorum & aliarum herbarum, uti leonis dentis leueis sphaerulas interpretamur, quæ venti impetu vehemèti (qualis is est, qui Hebraicè ז'ז' VFAH, Latine proprie, turbo, dicitur) comprehensa, magno impetu impelluntur, tandemq; vi maxima impulsæ, in pappos ac floccos dissecta abeunt, & pereunt. His itaq; similitudinibus subita & vehemens Assyriorum exercitus clades describitur, collatis illis verbis, cum re ipsa increpauit eum à longè, &c. Namq; haec verba diuinam vim, illa verò, fugiet, & rapietur, rei efficienda celeritatem significant; illa autem, ut puluis montium & turbo, ad antitheton pertinent illorum, multitudo populorum, &c. Sicut puluis à facie venti. Orationem ex Psalmo retulit, ut sacri auctores usurpare interdum libenter solent: Fiant sicut puluis siue gluma à facie venti: & Angelus Domini coarctans eos. Hanc verò ex translatione ac similitudinibus confectam, ideòque obscuriorem orationem Vates ipse, subiuncta expositione declarauit.

In tempore vespere, & ecce turbatio: in matutino; & non subsistet.

EX interpretatione illius nominis, turbatio, huius expositionis sententia exponitur. Est autem BAAHAH, subitus & repentinus terror & pavor, qui ex percepti & celerrimi impetus vi in hominum animis fit, pro quo interpres noster aliàs formidinem, interitum, inopiam, & nihilum, vertit. ut apud Iob: Redactus sum in nihilum. & apud Ezechielem: In nihilum redigam te, & non eris: & requisita non inuenieris in sempiternum.

Iob. 18. 27.
Ezech. 16.

Huiusmodi conturbationem, terrorem, & adnihilationem (ut ita dicamus) significauit *Iſaias* in castris *Aſſyriorum* Angela percutiente, vna nocte futuram; adeo celerem, adeo precipitatam, ut tantus ille populorū. & gentium, nationumq; tumultus, qui velut mare terram inundare & truerere velle videbatur, ante diluculū omnino extinctus ac deletus, nullus eſſet: futurus. S. S. E. Factum eſt igitur nocte illa, venit Angelus Domini, & percussit in castris *Aſſyriorum* centum octoginta quinque millia: cumq; diluculo surrexiſſet, vidit omnia corpora mortuorum: & recedens, abiit. Hanc autem sortem ad *Aſſyrios* pertinere, veluti alias duas superius in *Syros* & *Iſraelitas* eductas dixerat, *Iſaias* declarat eleganti Epiphonemate.

Hæc eſt pars eorum qui vaſtauerunt nos: & fors diripientium nos.

HEBRAÏCE oratio hæc participij præſentis eſt, ut à *Græcis* etiam interpretibus obſeruetur, ea ſic ad verbum reddi poteſt. hæc pars conculcantium nos, & fors diripientis, ſiue diripientium nos. Ex hiſtoria ſacra cognouimus *Senacheribum* anno *Ezechia* regis *Iuda* expugnatas cepiſſe, atq; indictam pecuniam trecentum argenti, ac triginta auri talentorum, belli reuocandi cauſa accepiſſe. Deinde verò, violato denuò pacto, nouam *Ieroſolymis* ad deditiōem & arbitrium tentaſſe, extremam ruinam & excidium repugnantibus aut negantibus minatum: ita manifeſtum fit *Aſſyrios*, & terram conculcare, diripere, vaſtare, & ſpoliare omnia inſtituiſſe, idq; agentes & urgentes fuiſſe à Deo per Angelum percutientem mulctatos. Hæc igitur eſt in oraculo meo pars, quod ſententiam; & fors, quod auctoritatem Dei ſententiam ferentis ſpectat, eorum qui poſt conculcatas & vaſtatas vrbes regionesq; noſtras nos omnino diripiebant. Eſt autem hæc Catholica Prophetæ ſententia in omnes eos pronuntiata, qui propter ſuperbiam, auaritiā, & ambitionem minus potentibus & fortibus vim contra Dei voluntatem & conſilium inferunt, quorum extremus exitus perditio eſt.

CAPVT XVIII.

Væ terræ cymbalo alarum, quæ eſt ultra flumina *Æthiopiæ*.

LABOREM in hoc explicando capite maximum, quem omnes ferè linguarum omnium interpretes ſubiēre, nulla commodius ratione commentando, & ſtudioſis legendo vitari vel leuari poſſe putauimus, quàm ſi nihil ex noſtro ingenio, aut ex remotiſſimis & longè petitis narrationibus afferremus, quod orationis ipſius, & verborum ſignificationi non cohæret; ſed potius ex antecedentibus & ſequentibus enarrationem noſtram, quæ cum ipſa re magis cōuenire videatur, inſtitueremus: maximè cum aliorum narrationibus, atque ad lectorum iudicium aut arbitrium relictis huius lectionis argumentum aliis quidem verbis, non adeo tamen diſſimilibus, à *Sophonia* Prophetæ acceperimus vaticinato futurum eſſe, ut *Chriſti* religio ac doctrina, quæ ab *Iſraëlitico* populo inchoanda erat, ab Orientalibus populis, ac demum ab orbis omnis terrarum incolis ſuſciperetur. Hanc autem eandem mentem & ſententiam *Iſaiæ* hoc loco fuiſſe ipſa orationis, quam-

quamquam ſubl̄imis; & ornamentorum frequentia conſtantis, explicatio probabit: atque *Sophonia* de hac re oraculum diligenter iam vii putamus; Commentariis noſtris expoſitum ſic habet: Quæ tunc reddam populis *La-* Soph. 3.
bium electum, ut inuocent omnes in nōmine Domini, & ſeruiant ei huius
mero vno: ultra flumina *Æthiopiæ*; inde ſupplices mei ſibi diſperſorū meo-
rum deferent munus mihi. Audiuiſſe autem in ſuperiori capite *Iſaiam* c.
affirmantem Dei conſilium de publica hominum ſalutē in *Iudea* explican-
dum eſſe, magna autem pœnarum ultionisq; exempla ſtatuenta in eos per
quos humani generis hoſtis denuò *Iudaorum* nomine & genere diuinum
illud conſilium auertere aut impedire ſtudebat: nimirum, *Syros*, *Damaſce-*
nos, *Iſraelitas*, *Samaritiam* regnum confirmare conatos; ac poſtremum *Aſſy-*
rios, qui vndarum & fluctuum maris in ſtar omnem terram conculcare &
vaſtare parabant: quorum ſuperbiam ac temerarium imperium quemadmo-
dum fregerit, & compreſſerit Deus omnibus ferè gentibus, maximè autem
iis qui ſub *Aſſyriorum* imperio erant noſtiſſimum, ad poſteritatis perpe-
tuum exemplum ac documentum per hiſtoriarum & traditionum monu-
menta memoria mandatum fuit. Cuius rei recordatione efficiendum eſſe
Iſaias prædicat, ut audita fama conſilij diuini de mundi ſalutē; atque homi-
num ſanctificatione per *Chriſtum* expedita; omnes illa gentes ad veram
religionis lucem procurrant; aliaſ huiusmodi ultionis in ſe diuina exem-
plum, ſi Deo repugnare & obſiſtere libeat, renouaturas. Hæc rotius capituli
ſumma ſententia eſt, cuius orationem ex verborum ſignificatione explica-
bimus. *India Orientalis* populos eos eſſe, qui trans flumina *Æthiopiæ* ha-
bitant, & in noſtris apud *Sophoniam* Commentariis; & in Apparatu ſa- Soph. 3.
cro abundè docuimus: & apertè hoc apud *Aſiam* incobentes eruditos viros Lib. Phaleg.
receptum erat. *Chaldaus* enim *Paraphraſtes* & in *Sophonia*, & in hunc lo-
cum flumina *HODV*; id eſt, *India* interpretatur. Appellat autem *Vates* *Indi-*
æ Orientalis incolas metonymicòs ipſius regionis deſcriptione & nomine:
Væ terræ cymbalo alarum. *Hebraicè*: O terra vmbroſa atis, quæ ad ul-
tra fluminibus *Chus*. Simplicitatem orationis cum ipſis rebus componen-
tes, dicimus hoc loco ſignificari à *Vate* miram illam *Indici* ſoli fertilitatem;
quod arbores proceriſſimas & ampliſſimas alii, præcipuè ſecundum flumi-
na, quæ tamen ſi lato alueo ſunt, ramorum tamen ex arboribus productorum
magnitudine, veluti aliis extentiſſimis, obumbratur: Ita ut, ſicuti auctores
antiqui memoria prodidere, & *Lufitani*, qui ea loca nunc frequentant, con-
firmare nobis ſolent, maxima nauigia in fluminibus ipſis; ſub arborum illa-
rum ramis nauigent, quæ ſolis & ſplendorem & æſtum magnitudine ac
deſitate arceant ſua, aliterius ripæ arboribus ramos ultra alteram proſeren-
tibus. Quin & arundinibus, quod minimum inter arbuſta ac tenuiſſimum
genus eſſe ſolet; in regione illa breuioribus tricenum paſſuum longitudi-
nem; longioribus verò quinquagenum auctores adſcribant, tanta craſſitu-
dine; ut quibusdam ternum cubitorum, quibusdam verò duplam diametron
eſſe tradant. Arborum itaq; huiusmodi, & arundinum etiam deſcriptione
Indiam apertè ſignificauit *Iſaias*, illa fertilitate celeberrimam, præterquam
quod

Plin. lib. 7. c.
2.
Strabo lib. 15
Herod. lib. 3.
Plin. lib. 12.
c. 5. & 6.
Curtius lib.
6. & 9. 10.
Aianus lib.
5.

quod situs etiam descriptione notauit, flumina *Aethyopia* appellans. Sunt enim illius terra homines ex *Chus* *Aethiopia* patre oriundi, & ab ipsis *Aethiopia* qui ultra *Nili* fontes habitant, sanguine coniuncti, atque facie concolores, nec minus *Aethyopes* ipsi inferiores *Indos* se quam illi alij *Orientalis* & esse, & dici confirmant, ut scilicet ab illis audiuimus. Lingua etiam utriusque utuntur, non absimili valde ex *Chaldaicis* & *Assyriis* riuus; atque adeo ex *Hebraico* fonte deducta. Itaque non de nauigiorum velis alarum nomine interpretamur: namque non ita magna nauigis breuibus vela esse possunt, ut umbram terrae efficiant; nec si maxima essent vela, uere ala dicerentur, quo nullus auctor disertior & castior in oratione est, potius dicerentur, maris ala & umbra quam terra. Cymbalum uero alarum umbracula ex alatis arboribus ab ipsa terra productis interpretamur ex reduplicatione uerbi *TSILISEL*, manifesta apud *Hebraeos*; umbrosa inquit terra, & adumbrante alis, de qua *Strabo* sic: *India* multas quidem admirabiles arbores fert, ex quibus est cuius rami ad terram propendent foliis non minoribus clypeo. *Onesicritus* curiosius ea persequens, quae sunt in *Musica* terra *India* australissima, refert arbores quasdam esse ingentes, quarum rami, cum ad duodenos cubitos creuerint, reliquum incrementum prouum faciant deslexi, quousque terram contingant, deinde terram subeant, ac radices agant, ueluti traduces; mox rursus in truncum exeant, a quo postquam aucti fuerint, eodem modo flectantur, & aliam propaginem efficiant, rursusque aliam, & sic deinceps, ut ab una arbore longum umbraculum fiat, tabernaculo multis columnis innitenti simile. Refert ad haec miras arborum magnitudines, quarum stipitem uix quinque homines complecti queant. *Aristobolus* ad *Aresinem* fluium, & ubi is *Laritidi* permiscetur, de arboribus dicit, quae ramos deslexos habent, & de earum magnitudine, ut sub una arbore quinquaginta equites meridiari possint. Qui dixerunt trans *Harotidem* uisam fuisse arborem, quae umbram in meridie faceret quinque stadiorum, cunctorum de arborum magnitudine sermonem excesserint. haec *Strabo*. Quae & *Plinius*, & *Herodotus*, & *Curtius*, alijque confirmant: quarumdam autem arborum ficus proferentium folia, alas auium imitari *Plinius* refert longitudine trium cubitorum, latitudine duum. Legantur auctores a nobis citati, ut uideatur *Isaia* sapientia, qui tribus uerbis complexus est significantissime quidquid alij omnes de illa regione scripserunt. Nunc facilis est nobis orationis explicatio. *O*, inquit, terra cymbalo umbraculo uel alarum, adeo magno & extenso, ut ulterius prodendantur ala fluminibus *Chus*, adeoque fertili solo, ut eadem sit.

Quae mittit in mare legatos, & in uasis papyri super aquas. siue, super facies aquarum.

Mela lib. 1.

Quae tanta fertilitate pollet, ut miraculum sit gentibus aliis uidentibus nuncios illius in mare nauigantes, uosque iuncis siue arundineis nauigiis, quippe regionis illius arundinum singula internodia nauas binos, & quaedam ternos etiam uehant. Haecenus terra ipsius descriptio est. Haec nauis.

nauigia arundinum internodiis facta illorum lingua *ALMADIE* dicuntur. Manifestum autem est, iuncorum, arundinum, charectorumque species varias interius concauas ad duum genus referri plantarum, secundum fluiuorum ripas, & in paludibus crescentium; ex horum autem nauigiorum mentione oportune *Vates* induxit. Commoditatem *Indis* futuram cognoscendi diuina salutis rationem allatae, primum *Iudaeis* & *Synagoga*, genti uidelicet in maximis laboribus & miseriis ante exercitatae, ac post Christum omnibus admirabilis, omnibus formidabilis ac terribilis.

Ite Angeli ueloces ad gentem conuulsam, & dilaceratam: ad populum terribilem post quem non est alius: ad gentem expectantem & conculcatam, cuius diripuerunt flumina terram eius.

APOSTOLOS ac discipulos alios, qui post Christi *Iesu* resurrectionem, salutem ipsi per Spiritum sanctum acceperunt, & alius etiam gentibus annuntiarunt, gentem exiguam, gregemque pusillum fuisse ex *Iudaeis*, & *Israelitarum* reliquis ortos, gentem contemptibilem iudicio mundi, omnibus hominum iniuriis expositam, a suis met cognatis & contribulibus direptam, spoliatam, repulsam, a gentium satrapis, tyrannis & principibus nimium vexatam, & uti agnos & oues inter lupos infestatam ac dilaceratam ex *Euangelij* ac sacrae historiae *Apostolicorum*que scriptorum lectione satis constat. & tamen eosdem uirtute efficacitateque spiritus, ac uerbi diuini praestantia non solum admirabiles, uerum terribiles aduersus mundum, uandique potentiam & sapientiam praestitisse re ipsa, euentu manifestum est. Si quis enim attentè non solum in sacris & Ecclesiasticis, sed in prophanis historiis nascentis Ecclesiae tempora considerauerit, illud uerissimum esse conperiet, quod *S. E.* Videte uocationem uestram fratres, non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles; sed quae stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit Deus, & ea quae non sunt, ut ea quae sunt destrueret. Igitur *Vates* per enthuasmon certissimum praedicat studium & curam nationibus illis futuram Christiana ueritatis cognoscendae ac excipientiae, adeo ut nuncij ab illis ad eam rem premittantur, Christi discipulos, Apostolos & *Euangelij* praecones ac doctores quaesituri, & consulturi, eorumque orationem per conformationis ornamentum exprimit exhortantium nuncios suos: Ite nuncij siue Angeli: nam Graecum nomen *Latinus* interpret noster expressit. Ite, inquit, ite ueloces ad gentem conuulsam & dilaceratam, siue, ut *Hebraica* uerba sonant, distractam & expilatam: ad populum terribilem. Appellatur *Christianus* populus, terribilis, propter maxima & stupenda signa, quibus ab initio aduentantis *Euangelij*, uidelicet ante *Iohannis Baptistae* exortum, hanc suam publicae salutis expeditionem Deus est contestatus: promissam quidem *Pa-*

tribus ante, multisque signis ad credendum firmatam, quae cum initium accepisset, enarrari per Dominum ab eis qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo, signis, portentiis, & variis uirtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, secundum suam uoluntatem. Quod uero subiungitur.

Cc

Post

BIBLIOTHECA

Post quem non est alius, ita ut Latinus interpres nobis reddidit, populum Christianum ad mundi usque consummationem, siue mutationem legis & religionis permansurum esse significat. Natura enim lex quae ab initio mundi ad Moysen usque scripta legi concessit, scripta verà lex gratia, legi utpote perfectissime, tamquam umbra luci, siue imago veritatis lampada tradidit, hac nulli postea cessit, aut cedit. Sed si quis Hebraica orationis in hoc loco sensum tenere cupiat, quae ita sonat, Ad populum terribilem; ex illo illum esse arbitramur, qui ferè cum Latina lectione quadret: Populum Christianum terribilem & inuictum fuisse, & mansisse, atque adeò permansurum, ex quo primum esse ceperit, ad seculorum finem usque & mundi consummationem. Est enim Hebraicus idiotismus, quem ut aliquo modo Latiniùs reddere possimus, exponere licebit, Quam diu ipse. Habet enim magnam energiam pronomen HV, in Hebraica lingua. Hanc adeò appellationem terribilis, siue ut propriè est Hebraicè NORA, re ipsa & veritate Christiani populi futuram esse Moyses aperto promisso prae dixit: Suscitabit te Dominus sibi in populum sanctum, sicut iurauit tibi, si custodieris mandata Domini Dei tui, & ambulaueris in viis eius, videbuntq; omnes terrarum populi, quòd nomen Domini inuocatum sit super te, & timebunt te, &c. Vbi eodem verbo Moyses quo hìc Isaias usus est. Quam verò apè per omnia populus Christianus, hoc est, pusillus Christi grex, qui mundo odio habetur, & tamen in spe & expectatione ipse omnia mundi incòmoda sustinet, ac fert, describatur, quis non videt? gentem expectantem & conculcatam, gentem mundo contemptam & calcantam, & tamen expectantem: gentem denique quae variis & frequentibus incommoditatibus affecta, variis tormentis & cruciatibus vexata, odio habita omnibus hominibus propter nomen Iesu Saluatoris ac Praeceptoris ipsorum, & possidet animas suas. Hanc autem interpretationem nobis suggeretes ipsius gentis testes audire libet. Existimo enim quòd non sunt condignae passionis huius temporis ad futuram gloriam, quae reuelabitur in nobis: nam expectatio creaturae reuelationem filiorum Dei expectat; vanitati enim creatura subiecta est, non volens; sed propter eum qui subiecit eam in spe: quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei. Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit usque adhuc. Non solum autem illa, sed & nos ipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei, expectantes redemptionem corporis nostri, &c.

Hoc est vnum testimonium gentis spectantis, alterum etiam eiusdem gentis audiamus: ut ex ore duorum constet verbum. Expectantes & properantes in aduentum diei Domini, per quem calidiores soluentur, & elementa ignis ardore tabescent. Nouos verò calos & nouam terram secundum promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat. Propter quod, charissimi mihi, hac expectates, satagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace. Hanc tantam tamq; frequentem expectationis & spei commemorationem, quae Christiano populo constat, appositisimè ex gentium persona Isaias expressit. Nam ubi Latine legimus, gentem expectantem, Hebraicè est GOI KAV-

KAV,

KAV, gentem expectare, expectare. Nam KAVAH apud Hebraeos expectare, & congregare significat. & ex eodè verbo nomen deductum filum vel lineam vertimus. Ita ex tribus significationibus, non pugnantibus quidè, optimam & opportunissimam interpres noster delegit. Cuius diripuerunt flumina terram eius. Ex translatione hoc dictum esse ipsa sententiae ratio docet: fluminum enim & inundationis imagine direptionem, vastationem, & calamitates alias hominibus allatas significari in Apparatu sacro demonstrauimus. Atqui non tantum ad Indos Orientalesq; populos, sed apud omnes totius orbis regiones huius veritatis cognitionem & communicationem permansuram esse Vates ex diuino mandato praedicens affirmat.

Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorè tubae audietis.

SI ego exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum, dicebat Christus. Sicut enim Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam aeternam. Non enim Deus misit Filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut saluetur mundus per ipsum. Quod Iesus praceptor noster illis verbis, omnis, omnia, & mundus; idem Isaias oratione hac, Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, significauit. Hebraicè ad verbum, Sedentes orbis, & habitatores terrae legimus; quod non caret mysterio, quamobrem ita dictum expositumq; sit: seditimè namq; obseruantur Prophetarum nomina & verba, quae aliàs plena & simplicia sunt, ad eam rationem usurpare, quae sub allegoria siue translatione arcanam significationem continent. Cuius vestigia in Etymologia persequi volentibus, non ipsa vocabulorum Etymologia, primum apparent. Quòd si certè Aristoteles Etymologiam sapientia fores aperientem depinxit, nullibi profectò eam aptius constituerè imaginem expedierit, quam in Hebraicis verbis: quippe quae omnia certam Etymon perpetuo habet, modò germanè Hebraica verba sint. Igitur cum hic locus omnis efficientià Christi in homines post exaltationem suam, atque adeò admirabile illud mysterium regni caelorum contineat; in quo mysterio variis imaginibus describèdo Isaias plurimus est. Vocabula ipsa, quae consultò ad rem de qua sermo est, inuoluendam usurpata sunt; si non omnino prorsus explicare, at leuiter aperire, & latentem sententiam diligentius intueri volentibus, digito indicare oportebit: quòd interim dum curamus, si longiores in commentando alicui videmur, existimet non nostra, sed lectorum ipsorum causa à nobis id fieri, maiorem etiam laborem & moram & molestiam querendi & scribendi ferentibus, quam quiuis legendo ferre possit. Poteramus profectò ex Dei dono plura scribere quàm scribimus, si nostro erga sacrarum literarum communicationem studio indulgeremus, nec lectoris fastidium vitare studeremus: poteramus & multa omittere, nisi eiusdem lectoris utilitati quae in singulis verbis & apicibus vel maxima constat, consuleremus; cuius causa & laborè subire, & prolixitatis nomine reprehendi non piget. Instat, inquit Spiritus sanctus, oportunè importunè, argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina. Vigila, opus fac-

Cc 2

Euan-

Lib. Ioseph.

Euangelista, ministerium tuum imple. Utinam, sic ut debent Christiani, diuinam doctrinam lectionemq; amarent, atque amatam ad suam utilitatem exercerent, nihil profecto longum ducerent, quod veritatem & virtutem quarentibus oportunitum & commodum sibi fore intelligerent. Duo nomina hic sunt Hebraica: alterum THEBEL, pro quo orbem aliquando, inter dum terram nos ter interpret reddidit: estq; proprie habitabilis terra multis animantium & plantarum aliarumq; rerum variarum mixtionibus frequens, deductum à BALAL, quod miscere & confundere significat. Alterum verò nomen est ERETS, quod terram interpretamur. Estq; huius partis in qua homines & animalia viuunt, & agunt, nomen à Deo dictum, simul cum fecunditate, & gignendi, parturiendi, producendi alendiq; facultate. De cuius natura luculenter in Apparatu sacro disseruisse videmur. Ex huiusmodi natura petitis significationibus mysteriorum & arcanarum ratio rerum petitur, ut in eodem Iosephi libro plenè docebamus. Nam cum homo verè ab antiquis Μικροκόσμος dicatur, omnè totius mundi rationem in se vel re ipsa, vel similitudine continere cognoscitur. Igitur hominum nondum per Dei spiritum reapse sanctificatorum, sed variis corporis & animi affectionibus obnoxiorum, tam eorum qui probi, quàm eorum etiam qui improbi dicuntur: ipsius inquam natura humana communem conditionem Vates his orationibus significabat. Sedentes THEBEL. & habitatores sive tentoria habentes ARETS. Altera namque imagine commixtio & perturbatio rerum humanarum; altera verò vita varia & innumera cogitationum, actionum, studiorumq; genera (in quibus omnibus labor & inquietudo est) profertis breuitas est expressa. Estq; sententia summa illa: Omnes vos qui in munda hoc inter varia, difficilia, & negotiosa actionum genera versamini, & breuissimam impotenterq; currentem vitam multis internis externisq; laboribus & afflictionibus traducitis: altera à Deo propositam, hominumq; generi promissam conditionem felicissimam cognoscite, & afferendam vobis expectate, & oblatam demum expetite, accipiendamq; curate. Cum eleuatum fuerit signum in montibus, siue, ut Hebraicè est, signum montium; videbitis admirandam rerum mutationem, & Euangelica tuba clangorem audietis. Christum enim positum in ruinam & resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur à multis. Ex diuino oraculo Simeon iustus declarauit. Eam autè rem aperte hoc loco significabat Isaias, ruinam, inquam, & resurrectionem multorum, sibiq; à Deo expositam, & ad referendum mandatam affirmabat.

Quia hæc dicit Dominus ad me: quiescam & considerabo in loco meo.

INTERIM dum Deus salutis auctorem & pontificem illū Christum suum in terras ad Ecclesie sanctificationem nondum mittebat, ipse de se ait, nondum conuicuisse, quippe qui eam rem maximā maximā sapientia, prouidentia, maximāq; potentia sua appararet. Atque ipsius de hac re oratio illa est iisdem verbis quæ hic à Vate usurpantur Hebraicè pronuntiata. Propter Sion non tacebo, & propter Ierusalem non quiescam, donec egrediatur:

diatur ut splendor iustus eius, & saluator eius ut lampas accendatur. Et inf. 6a. videbunt gentes iustum tuum, & cuncti reges inclitum tuum. & vocabitur tibi nomen nouū, quod os Domini nominabit, & c. Quæ omnia magnam & planè diuinam in animis hominum mutationem atque beatitatem Spiritus sancti à Deo per Christum suum missi efficientia significabant. Hoc idem est quod hoc loco sibi à Deo dictum refert Isaias: Tum cum exaltatum fuerit signum, ego quiescam: cessabo ab ira & indignatione antiqua, reconciliabo mihi populum à quo abalienatus fui, in regnum, ac templum sanctum meum, & considerabo. Placide, amanter, & gratè adspicere oculos, mentemq; intendere, ex misericordia & amore hoc verbum significat Hebraicè, singularisq; Dei prouidentia index est. In loco meo. In statione mea ex Hebraica proprietate piorū ecclesiam, in qua habitat, sic appellat Dominus suam iam stationem. Templum enim Dei sanctum, iustos & pios esse Apostolus affirmat: & Moses etiam id sub verborum horum imaginibus significabat. Introduces eos, et plantabis in monte hereditatis tue firmissimo habitaculo tuo, quod operatus es Domine. Sanctuarium tuum Domine quod formauerunt manus tue. Hanc autem in animis hominum diuini spiritus efficientiam suis & simplicibus verbis inenarrabilem, atque etiam hominibus antequam experti fuerint intellectu difficillimam, tamen dulcissimarum, gratissimarum, & opportunissimarum rerum quæ cognosci sentiri que possunt, descriptionibus & picturis auctores sacri indicant, cuiusmodi illæ sunt:

Sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis.

Dvo præcipuè sunt effecta, quæ à diuino spiritu sanctificationis in homine, cui ille inhabitatur, efficiuntur. Alterum inherentiū vitiorū exustio; alterum maximorum donorum & facultatum ad rectè agendū infusio est. de quibus suo loco, cum Deus eò nos deduxerit, disseremus. Non enim eadem commentandi atq; docendi ratio est. Alterum namque munus explicatione verborum ac rerum significatione completur; alterum verò plenam rerum translationem & disertā distributionem exactamq; definitionem postulat. Nos autè hoc nunc agimus, ut sacrā orationem cū oportuna tum verborum, tum rerū significatione explicemus. Quamobrè si quid minus clarè, minusve planè diximus, non ideo aut nō intellexisse, aut inuidiosè celare voluisse, arguendi sumus. Sed attentè considerandū est, an ea quæ à nobis exponuntur, cum rebus ipsis & sacrorum verborum significatione conueniant: non verò an ad amissim cum magnis & longis rerum ipsarum disputationibus quadrent; & multo minus, an verbis in scholarū exercitatione receptis respondeant. Nostrarum quippe partium non est hoc præstare, sed clarissima & ad omnium Christianorum Latine scientiam captum & usum habilia exhibere, quod à piis & candidis animis probetur; & si quid in hoc etiam genere requisitum fuerit, boni consulatur. Iam verò (his expositis) redeamus ad rem. Sicut meridiana lux clara est. Eadem horum verborum significatio est, atque illorū: Donec egrediatur ut splendor iustus eius, & saluator eius ut lampas accendatur. Nam quod Latine legimus, Meridiana lux clara est,

Iob 17.

Hebraicè est: Sicut calor clarus super pluuiam. Calor clarus periphraſis est Solis, qui & caloris & lucis in orbe fons origoq; est. Itaque, meridiana lux clara, idem ſignificat atq; Sol purus. Namq; ΗΗΟΜ, Caloris Solis antonomasticè interpretamur: cui ſi addatur epitheton Clarus, Solis descriptio conſtituitur. Vnde Solus ſphera ΓΥΓΑΛΗΗΑΜΑΗ dicitur. Quod verò Latine legimus meridiana, & Græcè αὐτῆς φῶς καὶ θερμότητος μεσημβρίας traductum est ex Hebraico CHALETOR, quod Latine vtrumque ad verbum verſum dicemus. Supra ſplendorem, ſed hoc loco ſplendorem non ipſum ſolis lumen, ſed effectū ſolis in nubibus interpretamur. Sol enim caloris ac ſplendoris vi ex omnibus locis et rebus humidis vapores exuctos attollit in nubē, quibus deinde ventorum aut frigoris vi coactis, pluuiæ expreſſa dimittitur. Atque hoc ipſum ſignificat ille locus apud Iob: Frumentum deſiderat nubes, & nubes ſpargunt lumen ſuum. Et quoniam maxima ſolis vis ad vapores tollendos in meridie conſtat, non ſine inſigni, ſed tamen obſeruanda ſignificatione Latinus noſter & Græci interpretes (qui commentatorē non deſidioſum poſtulant) meridiem mentionem fecerunt. Solent autem interdum imbres vehementes, ſata, plantæ, & omnes hominum boumq; labores, vt Poëta deſcribit, ſternere, & demere; quæ ſuperueniēs deinde puriſſimus recreat Sol. Sæc poſt errorum, peccatorum, internarumq; tempeſtatum proſellas, calorem ſuum purum, qui omnia illuſtret, foueat, & recreet ac renouet, vitioſumq; exurat humorem à ſe mittendum Deus ait: deinde etiam prouidentia ſingulari atq; oportuniſſimis, efficacibus, almiſq; Spiritus ſancti donis; eorum qui calore & lumine illo affecti fuerint animas & mentes ad magnorum & ſuauiſſimorum fructuum procreationem eſſe augendas.

Sicut nubes roris in die meſſis. Hebraicè, In aſtu meſſis. Grauiſſimus namq; aſtus, qui per meſſis tempus eſſe ſolet, omnia exurit, plantas exſiccatur, animantes omnes, & homines præcipuè vexat; quem oportuna roris deſluxio temperat, & magno rerum omnium uſu mitigat. Nubes roris, Hebraicè propriè denſitas roris: nam ſimplex & exiguus ros in magno aſtu parū efficere, maximus verò plurimum illo tempore nocere poteſt: dicitur namque vulgari prouerbio aduſtrates, Agua de por S. Iuan quita vino, y no da pan. Et verò pluuiæ temperata, quam potiùs rorem denſum quàm imbrem dici conueniat, illa vehementer & plantas & animalia reſicit, & inuat. Et quoniam hoc loco per allegorias atq; translationes, Euangely Christi in omnibus gentibus, atq; ad eò in Iudæis effectum & exitum docere Iſaias cœpit, & omnes gentes à paucis ex Iudæis, grege videlicet puſillo diſcipulorum Christi, erant primū erudiendæ; & deinde ij, qui Euangely repulerint, Iudæi in primis, qui increduli ac pertinaces eſſe voluerunt, excacandi, repellendi, ac demum puniendi erant: hanc omnem rerum ſeriem toto hoc capite ſub imaginibus & metaphoris eſt perſecutus: quorum interpretatio (quòd, ſicut allegoriarum omnium, difficilius aliquanto ſit) ex hiſtoria primū, deinde ex natura explicatione petenda eſt. Duo Euangely Christi enunciat effecta fuiſſe & eſſe legimus: illuminationem & ſalutem, & vitam in credentibus; excacationem ac mortem in iis, qui non crediderint.

S.S.E.

S.S.E. Ite in vniuerſum mundum, & predicare Euangely omni creatura. qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur. Id quod re ipſa eueniſſe Apoſtoli teſtabantur. Deo autem gratias, qui ſemper triumphat nos in Christo Ieſu, & odorem notitiæ ſuæ manifeſtat per nos in omni loco; quia Christi bonus odor ſumus in iis, qui ſaluti ſunt: & in iis qui pereunt: aliis quidem odor mortis in morte, aliis autem odor vitæ in vitam. Nec diſputare nunc vacat. quemadmodum duo illa oppoſita effecta ex eadem Euangely vi proficiſcantur: alterius enim loci hæc diſputatio eſt. Sed oriri quidem & proficiſci illos aperte à Spiritu ſancto, docemur: eam verò Ieſum Christum circumciſionis, hoc eſt, Iudæorum miniſtrum eſſe, exiſtiſſe, Euangely annunſiaſſe, & ſalutem atque vitam mundo morte ac reſurrectione ſua effeciſſe: deinde per Apoſtolos eandem Iudæis & Iſraelitarum reliquiis, qui in Ieruſalem in omni Iudæa, & Samaria, obtuliſſe: inde etiam eiſdem rei nunciū ac teſtimonium uſq; ad vltimum terræ fuiſſe perlatum Euangelitæ & Apoſtolica lectione accipimus. Ac demum poſt hæc omnia, Iudæis iam à Deo reprobatis & repulſis vaſtatem & calamitatem fuiſſe per Romanos aliasq; nationes allatam ex aliis, etiam Eccleſiaſticorum & profanorum auctorum hiſtoris, nouimus. Igitur hanc omnem rerum ſeriem à nobis breuiter indicatam, aptiſſima allegoria Iſaias ſignificauit ſermone inſtituto ex vinea, vitis, ac ſarmentorum imagine.

Ante meſſem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & profcindentur ramuſculi eiſ falcibus: & quæ derelicta fuerint, abſcindentur, & excutientur.

SIGNIFICATAM hæc oratione hiſtoriam cum iam indicauerimus, verborum explicationem ex natura ipſa petamus oportet; illud præſati, ex hiſtoria prius Iudæorum vaſtationem non ante fuiſſe abſolutam, quàm notus orbis & Euangely Christi notitiam haberet, & cauſam cognoscere poſſet, quamobrem populus ille, antea Deo delectus & dilectus, uſque ad eò demum fuerit reprobatus. S.S.E. Et predicabitur hoc Euangely regni in vniuerſo orbe in teſtimonium omnibus gentibus; & tunc veniet conſummatio. Cum ergo videritis obominationem deſolationis, quæ dicta eſt à Daniele Propheta, ſtātem in loco ſancto, & c. Hanc autem conſummationem omnium eorum quæ iuxta diuinum conſilium ad expectandum, admonendum, & aduocandum factu opus erat, Meſſem hoc loco Iſaias appellat videtur: cum ſepoſitis iis quos electos Christus vocat, ceteri omnes in iudicio reprobatuſ diuino, excacati ſunt, & damnati, & præter ceteras futuri ſæculi pœnas, in terra etiam cadibus, ſeruitutibus, abductionibus, exiliisq; mulctati. S.S.E. Et congregabit triticum in horreum: paleas autem comburet igni inextinguibili. & paulo ante: Iam ſecuriſ ad radicem arborum poſita eſt. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum excideitur, & in ignem mittetur. A temporis autem & natura ſimilitudine inſtituta oratio hæc ita explicatur: Meſſis tempus vna ex quatuor anni horis eſt. ſic enim legimus: Cunctis diebus terræ ſementis & meſſis, frigus & aſtus, & hyems,

hyems, nox & dies non requiescant. Atque messis hora quam dicimus in Israelitica regione à medio Nisan, vsque ad initium Abib durat, hoc est, ab ultimis Martij Latinorum diebus, vsque ad Iunij dimidium, quo tēpore vinea florem primum, deinde agrestam proferunt, atq; in calidore calo vel solo ad maturitatem properant. Antè igitur quam messis instituat, incipit vinea florere: deinde omphax siue agresta flore iam excuso nitet, mox ad maturationem tendit. Ita significauit Isaias futurum, vt Euangelij virtus ipsis primis post Christi resurrectionem temporibus florē editura erat in credentibus & suscipientibus, deinde omphacinum excernendum in illis qui perseverarent in fide: eosdemq; diuina Spiritus sancti virtute & efficientia ad maturitatem esse deducendos quàm citissime, nulla magna temporis mora interiecta, sed antequam messis tempus consummatum fuerit: atq; imexceptis & collectis ac repositis bonis Deoq; probatis fructibus, vineam ipsam, totam inquam hereditatem, vastandā fore. Hæc huius verus sententia nobis constat: sed verborum Latinorū difficultas ex Hebraici sermonis collatione emollienda est. Hebraicè igitur ad verbum sic legimus: Quia ad facies messis, vt consummari florem & agrestam ablaectatio erit nitens, & abscidet ramusculos falcibus, & emissiones siue propagines remouebit, refecabit. Obscura sic elucidamus: Vt consummari florem, Cùm iam flos consumabitur, quod bene ab interprete nostro versum est. Totus effloruit. Et agreste ablaectatio erit nitēs. Videtur enim flos arborum lactis speciem præbere: quo exuto ac defluenti, fructus emicat, & ad maturitatem tendere incipit indies excrefcens: hoc noster interpret rectè ad sensum vertit: & immatura profectio germinabit. Nam verbum NVTS ad plantas & animantes, præcipuè verò ad aues refertur, cùm volatu nituntur & erumpunt. At verò in arboribus & plantis ipsa fructuum effluatio & nitida atque à floribus exuta euerfio, hoc verbo significatur, vt in Canticis: An germi nassent mala punica. & abscindet ramusculos falcibus. Romanorum exercitum, Vespasiano duce in vrbes Iudæe Ierosolymis vicinas impetum primum fecisse Iosephus & Agesippus, aliq; scriptores tradunt. Hoc propria imagine ramusculorum Vates significauit. Sunt enim ZALZALIM, rami in vitibus, & in aliis plantis inferiores, qui truncum ipsum ambiunt, & exugunt: à ZALZAL dicti, quod comedere, absumere significat: quadratq; propriè in eos qui obscuram vitam ducunt, numeriq; sunt fruges consumere nati: atque hoc nomine per translationem dicuntur, qui in minoribus ac tenuioribus vrbibus & oppidis ac pagis viuunt. Extra illam lucem & splendorem illustrium ciuitatum, qualis Roma fuit, qualis & Ierosolyma omnium Asia ciuitatum maxima. Postea autem quam minores vrbes abscisa & vastata fuerunt bellum à Deo missis exercitibus suis in vinea caput & præstantissimam partem est delatum: & completa Scriptura hæc qua dicit: & emissiones remouebit, refecabit. Abstulit enim Deus per exercitus suos gentem illorum, & locum cum tota illius reipub. facie demolitus est. Emissiones. noster interpret vertit, derelicta, hoc est, que liberè crescebant, producebantur, vt solent magna sarmenta à pu-

-ato-

tatoribus relicta. Namque hoc & interpreti, & nobis verbum NATAS significauit, ac nomine omnis ille ciuitatis Ierusalē splendor multis ordinibus Pontificum, sacerdotum, leuitarum, principum, seniorum populi, scribarum & Phariseorum constans indicatur. Porro Chaldaei Paraphrastis interpretationem à nostra non longè diuersam, & quam bona pars ex Græcis et Latinis expositionibus secuta esse videtur, hic adscribere placuit.

Quia hæc dicit Dominus mihi; requiescere faciam populum meum Israel: quiescere faciam eos, & complacebit mihi in habitaculo sancto meo, vt bene faciam eis: benedictiones & consolationes adducam eis celeriter, sicut calor illuminat propter solem, sicut nubes roris in calore messis.

AT QUI Iudaicas res propter incredulitatis peccatum eum exitum habituras esse, quem habuisse cognouimus, Isaias hoc loco & alias etiam, Vatesq; alij præuidentes indicarunt. & Christus aperitè exposuit id quod subiuncta oratione Prophetæ hic suam allegoriam persecutus prædixit.

Et relinquentur simul auibus montium, & bestiis terræ: & æstate perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestię terræ super illum hyemabunt.

IUDÆAM regionem exutam illo habitantium Iudæorum populi splendore, & omni religionis, reipublicæ ac denique nominis antiqui habitus spoliatam gentilibus idolorum cultoribus, Barbaris, Paganis, semipaganis, Ismaelitis, Machometanis, sectariis, schismaticis, atq; generibus omnium hominum variis moribus, & erroribus imbutis, tum aliis atq; aliis temporibus, tum omnibus simul permittendam esse ad habitandum, diripiendum, commorandum, & conculcandum, hoc loco significauit Vates. His nominibus inductis auibus montium, Hebraicum nomen aues rapaces significat: cuius generis Aquila, Vulturex, Gryphes, Nisorumq; omnes formæ sunt: quæ solent in montibus atq; in præruptis rupibus nidos ponere. Quisquis eum Romanorum & Hebræorum, tum aliarum gentium historias legerit, cognosceat profectò Ierosolymam urbem & Iudæam regionem à Titi Casaris expugnationis tempore vsque ad nostrum æuum variis bellis vexatam, & vastatam, variis nationibus fuisse subiectam. Primum enim post Christi Euangelium diuulgatū, à Tito capta est, anno à nato Christo septuagesimo tertio, Septembrisq; octaua die exusta: in eaq; expugnatione Iudæorum decies centena millia caesa; capta verò millia nonaginta septem: deinde anno Christi centesimo trigesimo quinto Hadrianus Ierosolymæ nomen mutatum voluit, & Eliæ Capitolina de suo prænominis nomen fecit. Cùm proximo ante anno per Iulium Seuerū exercitus sui ducem & Iudæos Palestina depopulatos, vicisset, acies duas dimisisset octingentis & octoginta viris igne incensis, & caesis hominū millibus. Quinquaginta præter superuenientes morbos & famem, quibus tota ferme Iudæa vastata fuit. Ad annum Domini ducentesimum sexagesimum quartum Ierosolyma à Persis est capta, maximam in habitatores cadendos crudelitatem exercentibus. Anno post vigesimo septimo, hoc est, Heracly Imperatoris vigesimo nono,

Dd

Ieru-

Theodor.
in hunc locū

Cant. 6.

Plinius.

Ioseph. de bello Iud. li. 7. c. 26.
Agesipp. lib. 5. c. 5.
Euseb. lib. 2. c. 6.
Euseb. li. 9. Sueton. iu. Tito.
Dion. Oro. lib. 7. c. 13.
Euseb. lib. 4. c. 26.

B'ond. lib. 9.
Decad. 1.
Aemil. lib. 1.
Blond. lib. 3.
Decad. 3.
& li. 4. dec. 2.
Aemil. lib. 4.
Plautus in
Anastaf.

Ierusalem à Saracenis occupata atq; subuersa est. Circa annum Christi millesimum & decimum, Turca Iero, obymam ceperunt: quæ à Christianis Godofrido Belionio duce nonagesimo post anno recepta est. Alfonso deinde Hispania rege anno Christi millesimo centesimo quinquagesimo primo obfessa, quam Arabes & Saraceni antea rursus occuparant. Eam tandem Saladinus à Christianis dissidentibus cepit anno millesimo centesimo octogesimo sexto. Illorum postea Saracenorum, qui Aegypti regibus parebant, gente deuicta per Selinum Turcarum regem undecimum, demum ad Turcarum potestatem Iudæa illa regio cum omni Arabia redacta est anno millesimo quingentesimo decimo secundo. Omnibus his atatibus & tempestatibus acta, vexata, atq; variis imperiis regum, tyrannorum & populorum subdita suo periculo, regio illa, in qua vinea Domini sita fuerat, verisimum esse sensit, id quod Isaias futurum prädixerat: Relinquentur simul (propagines illa & sarmenta videlicet) auibus montium rapacibus, ac feris. ex variis terrarum partibus eò præda & expugnationis causa conuolantibus. Variis etiam populorum & gentium moribus, ritibus, sectis (quales perpetuò habuit, & nunc habet) illam fore frequentandam illis verbis etiam indicabat Isaias, & bestiis terræ. Non tam feras, quàm cetera animantium maiorum genera, vel vsui hominum apta, vel nõ ita mansuetudinis expertia, significat: ut oues, boues, armentorum iumentorumq; genera omnia, atq; in his ceruos, damas, & capreas: ita nobis videtur, ut probatas & improbatas vitet, morumque formas omnes, quæ ex eodem aut varia regionis cultu oriuntur, hoc nomine Vates descripsisse. Quis autem nescit nullam inter eos qui Christianum nomen profitentur, sectam, aut factionem, aut formam extitisse, quæ Ierolymis aliquem locum non occupavit, & tenuerit? Græcos, Armenios, Syros, Indos, Aethiopas, Aegyptios, Iacobitas, Georgios, & alios omnes, ut Iudæos omnes etiam in umbra illa iam inutili adhuc legis suæ male intellecta iacentes, & Mahometanos mædacijs sectatores omittamus. Quòd verò addit, & æstate perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestia terra super eam hyemabunt: inceptam allegoriam persecutus est, & allegoria significationem auxit. Namq; autum genera illa rapacia & fera æstiuo tempore magis in nostris regionibus videntur, quàm alio: quò etiam prolis suæ alende causa maiores & frequentiores prædas faciunt, nocentioresq; sese præbent. Postea verò per hyemem, quòd frigore maximè omne autum genus cadatur, aut aliò auolant, aut in cauernis plerumque læt: & minus excurrunt, minusq; tractibus iis in quibus versantur, damni afferunt. Bestia autem terra, quæ frigus melius pati possunt, sedes mutare non solent; sed hyemem aut inhabitatis locis, aut non procul transigunt: minus tunc à rapacibus metuentes. Significabat autem hac dicendi forma Isaias Ierolymorum ac Iudæa regionem tumultuosis temporibus inuadendam, expugnandam, & vexandam diripiendamq; esse, per omnes nationes, dominandam & nomen suum propagandi cupidas. Aliis verò tempestatibus, cum bella cessarent, variis (vti exposuimus) sectis & moribus ac ritibus hominum, frigidus tamen, & plerumque nulla egregia virtute calentibus, esse occupandam; sed

omnino

omnino ab utroque hominum genere, militari videlicet ac togato (vt ita distinguamus) imminuendam, deterendam, & ab illa gloria olim obiecta prorsus abdicandam: id quod verba ipsa hoc loco vsurpata Hebraice scientibus aperte indicant. Quoniam alterum KOTS, quod & astuare, & tadio atq; angustiis afficere, & in horrorem inducere, siue horridam experiri aliquam rem significat; quæ significatione frequens admodum est in sacris libris, atq; vnum exemplum huius generis illud in nostra versione est: Tædet me vna. Gen. 17. mea propter filias Hebræ. & illud: Oderant filios Israel. ex hoc autem verbo Exod. 2. nomen KOTS oritur, quod pungentem & molestantem spinam significat. Alterum verbum est, HHARAPH, cuius versio est propria, est probris, ignominia & conuiciis afficere: per luerarum verò transpositionem, HHAPAR, violare, & inquinare, vnde & HHEKPAH, nomen, opprobrium, ignominia & nephas, quod illicitum & nepharium noster interpres versit. & il. Gen. 35. lud: Et ego exprobraui hodie agminibus Israel. Ex eodem verbo deductum 1. Sam. 1. nomen HHOREH, hyemem significat: cuius seuita pulcherrima quæq; in agris & syluis vitata corrumpuntur. Erit igitur nobis duplex huiusmodi significatio verborum annotanda & obseruanda. Volucres æstate perpetua erunt compungentes & infestantes eam. Et omnes bestie terræ super illud hyemabunt, & opprobria afficient, ignominiosumq; reddent illum. Pronomen masculinum, super eum, super illum, ad locum referendum est, qui antea fuerat locus mansionis Dei, & postea in alteram mansionem meliorem, Deo respiciente ac migrante, ille locus permissus huiusmodi mutationibus & varietatibus atq; tempestatibus infestandus, vt pote à Deo derelictus ob inhabitantis populi peccata & scelera toties violata pietatis, ac postremò illud crimen verbi ac Filij Dei repulsi, & Euangelij specti S. S. E. Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam, dedi dilectam animam meam Ierem. 12. in manum inimicorum eius. Facta est mihi hereditas mea quasi leo in syl. Ma. 23. na. Dedit contra me vocem suam, ideo odiui eam. Hæc omnia à sacris vati- bus præuisa & pronunciata vno verbo complexus, Christus retulit: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. At verò quòd nunquam iratus ad deo Deus est, quin misericordie recordetur, vt pote virtutis antiquæ & propriissimæ sibi, ostendit Vates futurum esse, vt in ipso reprobationis Iudæorum, & terræ illius vastationis ac direptionis tempore, tamen magnus Euangelij sacri profectus existat, & populus Domino acceptabilis sanctificetur & secernatur.

In tempore illo deferetur munus Domino exercituum à populo diuiso & dilacerato, à populo terribili, post què non fuit alius, à gente expectante & conculcata, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.

SVPERIUS ex agricultura, vineis, & arboribus translationem deductam annotabamus; quam hactenus etiam perducens, verbis aptissimis absoluit. Reprobata quidem & derelicta vineam intelleximus, ob plantarum ipsarum corruptionem & degenerationem: tamen non vsque adeo omnino reprobata fore prædicebant Vates, vt non aliquam partem exciperet,

qua fractus maturos, generosos, ac Deo gratos ederet, qui fuerunt, quotquot crediderunt ex Iudeis, quibus postea gentes adiunctae sunt. S. S. E. Num-
 quid Deus repulit populum suum? absit. & c. & paulo inferius: In hoc tem-
 pore reliqua secundum electionem gratiae saluae factae sunt. Hoc ipsum si-
 gnificare volens Propheta noster, selectissimis usus est verbis. In tempore illo nomen **CHETH**, quod hic usurpatur, non omne tempus, sed oportunita-
 tem tantum & maturitatem significat; estque proprie ex agricultura ser-
 monis desumptum. Sed quia Latina lingua non adeo diues ac frequens hu-
 iusmodi dictionibus est, vitur temporis communi nomine. ut, Et erit tan-
 quam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Hoc ipsum tempus quo Iesu Christi Filij Dei Evangelium aliis erat odor mortis in mortem; iis, inquam, quibus est re-
 pulsus: aliis erat odor vitae in vitam; credentibus videlicet & obedientibus: & hi gentis sunt electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus ac-
 quisitionis, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerentes spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christum. Idem populus sanctus, do-
 num & munus, & spiritualis hostia, Deo gratissima dicitur. S. S. E. Ob-
 secro utque vos fratres per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. huiusmodi hominum ipsorum oblationem, sanctorum inquam, Vates noster hac oratione significabat. Huiusmodi munus, quod offertur regibus ac prin-
 cipibus ex optimis & probatissimis terra fructibus, appellaturque Hebraice, **SAL**, ex quo genere illud est: *Vaue, & reddite Domino Deo vestro omnes qui in circuitu eius offeritis munera.* A populo diuiso. Hebraice in ac-
 cusatiuo legimus, populum diuisum, ita ut munus ipsum, populus sanctus esse intelligatur. Ad locum nominis Domini exercituum. Ecclesiam sanctorum significat, quae verè mons Sion est: cuius caput est Christus praeparatus mons domus Domini in vertice montium. Appellatur autem no-
 men Domini propter misericordiam promissorum, & constantiam dono-
 rum; exercituum verò, propter ultionem & vindictam malorum. Vtrumque autem Evangelij virtute praestitum esse, sacra littera Noui Testamen-
 ti testantur. Non erubescit Evangelium: virtus enim Dei est in salutem
 omni credenti, Iudaeo primum & Graeco. in stitia enim Dei in eo reuelatur
 ex fide in fidem. Reuelatur enim ira Dei de caelo super omnem impietatem
 hominum, qui veritatem Dei iniustitia detinent.

ARGUMENTVM VATICINII XI.

VM superioris vaticinij finem Isaias conclusisset praedictio-
 ne Evangelij ab Indis audiendi, & per omnes gentes annun-
 tiandi, Spiritus sancti expositione edoctus, magnam illo tem-
 pore futuram mutationem praedixit in duabus regionibus, quae ab initio contentis odiis, & magnis conatibus populo Dei, Israelitis inquam, infensissima infestissimaque fuerant: quarum altera prior &

praecipua fuit Aegyptus, inde quidem à principio ausa & molita inter-
 uertere & impedire consilium Dei de salute humana, quae in Israelis li-
 beratione & significabatur & inchoabatur: experta tamen firmissimam,
 idque suo magno malo, nihilominus aduersus populum illum, super quem
 nomen Domini inuocabatur, perpetuo inuidia morbo laborans. Poste-
 rior verò Assyria fuit, quae potentia imperij non ad Dei voluntatem
 & iudicium, sed ad suam superbiam abusa, in Israelitas & Iudaeos plus
 satis sauiens, idem diuinum consilium, quantum in se fuit, vel frange-
 re, vel impedire conata fuit. Vtramque autem regionem diuino iudicio
 ad humilitatis mundana in finum gradum redactam sub Euangelij iu-
 gum mittendam, atque adeo ad verae lucis communicationem & usum,
 salutisque consortium ex Dei beneficio transferendam. Sed quoniam
 multa prius de Assyriorum rerum mutatione dicta fuerant, Aegypti
 rationes praecipue in hoc Vaticinio exponendas accepit Propheta, Assy-
 riorum mentione tantum opportunè iniecta.

CAPVT XIX.

ONVS Aegypti. Ecce Dominus ascendet super nubem leuem,
 & ingreditur Aegyptum: & commouebuntur simulachra
 Aegypti à facie eius, & cor Aegypti tabescet in medio eius.

Onus Aegypti: Vaticinium ad Aegyptum pertinens, missum ad illam
 regionem epistolae modo.

Ecce Dominus ascendens super nubem leuem: Apertissimum no-
 bis sensum reddit hac oratio citissima expeditionis Evangelij Christi pra-
 dicandi per totum orbem illo breui tempore, quod inter ipsius in calos trium-
 phalem reditum, & Ierosolymorum vastationem interiectum est. Namque
 huiusmodi (schemate tum Psalmographi, tum ceteri etiam sacri auctores
 magnam expediendarum conficiendarumque rerum celeritatem significare
 solent. Sunt enim nubes natura sua leues, vixque in sublimi aetheris par-
 te aut consistant, aut, ut plerumque fit, excurrant loco libero, & quò nullum
 humanum vel ingenium, vel consilium, vel artificium ascendere possit, ad
 prohibendum, ne vel excurrant, vel munus officiumque suum per agant nu-
 bes, quae à ventis pro gubernatoris voluntate impulsae & actae, pluuia, ro-
 res, grandines, lapides, procellas, imbres in terras inferunt: glacies, pruinas
 immittunt; niues spargunt, solem obducunt, nebulas fundunt, aestus tempe-
 rant, frigora iniiciunt; denique à nemine impedita omnia efficiunt, quae ef-
 ficere à rectore iubentur. Quamobrem tum ob praestantiam & sublimita-
 tem, tum ob celeritatem, currus Dei, cum à Vatribus depingitur, ex nubibus
 componitur, à leuissimis ventis trahitur: quae figura nihil pulchrius, nihil
 sapientius describi possit, nihilque praestantius pingi, ultra omnia Poëtarum
 & humani ingenij acutissima de vanorum deorum curribus figmenta, quo-

Psal. 103.

Deut. 31.

Psal. 67.

Lib. 10° ph.

rum aliis lyncis, aliis aquilas, leones aliis, equos nonnullis, pauones, olores, & aliorum generum animantes, vel ex significatione, vel ex notatione alia, vel ex primi inuentoris sententia ad currus illos fabulosos trahēdos aptantur. At verò Deo omnipotenti natura rerumq; opifici summo & sapientissimo, Spiritui inquam efficacissimo is currus adscribitur: qui ex rebus quæ sentiri, humanoq; ingenio cognosci possint aptissime ad spiritualem illam virtutem, & similitudine aliqua & efficientie ratione referatur; & maiestatem illam supremam aliquo modo indicet. S. S. E. Qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulat super pennas ventorum. & illud: Magnificentia eius discurrunt nubes; habitaculum eius sursum: & magnificentia eius, & virtus eius in nubibus. Plura autē & exactius de hoc genere in sacro Apparatu disseruimus. Nemo est quin intelligat hanc descriptionē currus Dei, ex translationis ratione explicari oportere. Nam neque Deus ille inuisibilis quem colimus, corpus habet, ut nubibus vehatur, neque si de Christi corpore (ut multi & sancti & docti viri interpretantur) sermo hic fiat; nubis nomen simpliciter est exponendum: quippe cuius corpus non nubes instar tenuē ac rarum, sed carnis humana vera specie densum & constans sit. Nec si de Virgine matre filium in Aegyptum asportare exponatur, alia ratio in eunda fuerit, quam ut oratio hac per translationem explicetur: id quod cum nos sequi necessario debeamus, ad ipsa aliàs sepe lecta & obseruata in sacris libris exempla referentes, hoc loco, hac oratione, his verbis, ascendit; siue, ut Hebraicè est, Equitans super nubem leuē, Diuina virtutis & efficientie celeritatē significari existimamus. Huc accedit ipsius maximi nominis firmi appellatio, quæ proprie (viti in Ioseph docebamur) Deum significat, ea ratione qua publica hominum salutis auctorem misericordem, constantissimum, efficacissimumq; credimus: cuius efficientia maxima & celerissima, per Christum ipsius Filium orbi constitit: per quem omnia facta & consummata sunt, quacumque ad hanc rationem expediendum diuinitus efficienda erant. Quamobrem ad Christi virtutem & auctoritatem vaticiniū hoc pertinere arbitramur: quæ, vbi Euangelium annunciari cœpisset, totum orbem peruasura erat, atq; in Aegyptum Israelitica regioni proximam prouinciam introgressa, magnam rerum omnium mutationem allatura: ita ut quod superstitionis, idolomanie, & vanarum disciplinarum seminarium antea fuerat, Euangelica virtutis efficientia, pura erga Deum verum pietatis exemplum ceteris etiam gentibus efficiatur, id quod euenisse testes nobis sunt Apostolica & Ecclesiastica historia, huiusmodi exemplorū narrationibus plenissima. Quis enim vel Apostolorum acta, vel Petri epistolæ, vel Philonis Iudæi, Alexandrini scripta, vel Scholasticam Ecclesiasticamq; historiam, Eusebium, Procopium, Cyrillum, Pausaniamq; historiam legit, qui non innumera exempla obseruauit feruentis pietatis Christianæ in Apostolorum discipulis, in monachis & Anachoritis, atque ad eò in populis ipsis: sed quis nescit antea qualia demens Aegyptus portenta coluerit, ut Satyricus ille referebat: *Crocodylon adorat*

Pars hæc, illa pauet saturam serpentibus Ibim.

Effigies

*Effigies sacri nitet aurea Cercopithecii,
Dimidio magicæ resonant vbi Memnone chorda.*

Oppida tota canem venerantur. & c. Vt autem antiqua liberatione filiorum Israelis ex Aegypto multa signa & prodigia in Aegypto conspecta sunt, & miracula maxima quæ Dei manum & efficientiam testarentur: ita etiam in humani generis redemptione, cuius significationem & imaginem illa antiqua ex Aegypto liberatio referebat, magna quoque & admiranda portenta, atq; in deos ipsos vanos decorumq; cultiores iudicia spectanda esse, Vates hic noster, & alij prædixere. S. S. E. Secundum dies egressio- Mich. 6.
nis tua de terra Aegypti ostendam ei mirabilia. hoc est quod Isaias ait: Et commouebuntur simulacra Aegypti à facie eius. Verbum commouebuntur, migrationem & instabilitatem atq; impulsionem passiuam significat ex Hebraicæ verbi proprietate. Non solum autem statuas & signa decorum hoc simulachrorum nomine, sed omnia portenta, omnem naturam, tam celestium quam animatorum corporum, quorum vel influentia, vel usu inuari sese Aegypti; putabant: omnia enim huiusmodi Hebraicè verbo ELILIM significantur. Omnium enim illorum efficientia, si quæ fortassis esset, quæ Aegypti vanitatem vel opinionem fouerent, cessatura esse, & sola Dei salutaris prouidentia apertis Euangelij efficientius victura & valitura prædicitur. Et sicuti prima liberationis tempore Aegyptij magnis plagis & calamitatibus affecti, contremebant pauentes & perturbati: sic Euangelij aduentante luce, quæ conceptas in sitasq; ex hominum mentibus tenebras depulsura erat: Cor Aegypti tabescet in medio eius. Hebraicè ad verbum, liquecet. Nomen autē regionis, siue primi auctoris generis, pro populo ipso, usurpari in sacris manifestum est: ut Assur, pro Assyriis; Aram, pro Armeniis; Israel, pro Israelitis; & Aegyptus, pro Aegyptiis.

Et concurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios: & pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicum suum, ciuitas aduersus ciuitatem, regnum aduersus regnum.

Ex variarum sententiarū pugnantia varia etiam oriuntur animorum & studiorum affectiones. Euangelium Christi non venit pacem mittere in terram, sed gladium & diuisionem: ita ut mundi amatores à veritatis amatoribus & cultoribus seiuingeret; non tantum corporum quantum animorū & voluntatum dissensione: quod veritas à falsitate per Euangelium distincta omnino alienaretur, animosq; ab eodem sensu deduceret, id quod non euenit, antequam Dei verbum elucescere cœpit. Multa enim falsa verus, multa turpia honestis permixta homines amplectuntur, antequam audiant & intelligant sermonem illum Dei viuum & efficacem, ac penetrabiliorem Heb. 4.
omni gladio ancipiti, & pertingentem vsque ad diuisionem animi & spiritus, compagum quoque ac medullarum & discretorem omnium cogitationū & intentionum cordis. Huiusmodi distidia, & contentionem iudiciorum inter eos qui obedirent, & qui non obedirent Euangelio gloria Dei fore significabat hoc loco Vates. Atque ad eò bellum exoriturum in domibus ipsis, in ciuitatibus Aegyptiorum: denique inter utrumque regnum: regnum, inquam,

quam mundi, & regnum Christi, bellum intestinum, & bellum civile, non tam corporum quam animorum pugna: quamuis enim mundi regni militia in Christi militum corpora & vitam plurimum sequebatur, ut verè sauebat Euangelij temporibus primis; tamen diuina verbi virtus & efficacia in animis, mentibus atque moribus Christi militum obseruata & spectata aduersariorum animos vehementius multo premebat, & perturbabat, ac tandem vincebat & superabat, aliis convincendis, & ad fidei obedientiam capiendis, aliis verò spiritali gladio occidendis & perdendis: hoc quod aperte in sacris libris legimus factumque cognouimus, & Isaias Dei nomine hac oratione significauit: cuius verba aliquot ad hanc sententiam confirmandam, expendere expedierit. Concurrere faciam. Hebraicum verbum, à spinarum & sepium complicatione translatum significat, miscebo, siue implicabo, committam. & vir pugnabit contra fratrem suum. Hac eadem significabat, præceptor noster, admonens: Putatis quòd pacem veni dare in terram? non dico vobis, sed separationem. Erunt enim ex hoc, quinque in domo vna diuisi, tres in duos, & duo in tres, diuisentur pater in filium, & filius in patrem suum: mater in filiam, & filia in matrem: socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam. & regnum aduersus regnum. De regno mundi & Christi hoc intelligitur re ipsa & veritate. Quod etiam in figura & imagine de variis dominorum variorum ditionibus exponitur. Nam quamquam Aegyptus, qua Aegypti nomen tuebatur, vnum regnum erat, ut Canaan etiam sub hoc nomine regni vnius descriptionem, & fines continēbat; tamen Toparchia illa, in quas Aegyptus diuisa erat, alias NOMOH dicta, ut Graeci interpretes vertere, Hebraici sermonis consuetudine regna quoque appellantur, sicut etiam in Psalmis legimus: Et omnia regna Chanaan. & apud Iosue: Et cuncti Reges Chanaan, qui propinqua postdebant magni maris loca. At verò nullam humanam vim & potentiam, nullam mundanam sapientiam, nulla consilia, nullas artes, non solum ex his qua secundum naturam ac disciplinam exercitationemque sunt; sed etiam ex his, qua natura vicem superare putantur: cuiusmodi sunt diuinationes auguriorum, sortium & incantationum genera omnia. Nulla, inquam, huiusmodi impeditura, aut profutura esse, etiam vel maximo studio petita & quaesita, quo minus Aegyptij Euangelij veritate ac virtute superati, succumberent, subiuncto carmine Vates prædixit.

Et dirumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius, & consiliū eius præcipitabo: & interrogabunt simulachra sua, & diuinos suos, & pythones, & ariolos.

ÆGYPTII non solum antiquitate, sed generis, scientiæ, sapientiæ, humanarum diuinarumque rerum peritiæ, & vsus, fortitudinis, & omnium aliarum virtutum præstantia, sese omnium hominum primos iactabant: in astronomiæ prædictionibus, caelestiumque corporum & influentiarum affectibus coniectura & arte cognoscendis, multū opera & studij ponebant: horum autem omnium vsu destitutos omnino, & oraculorum, etiam Euangelij tempore cessantium, caligantē damnatos ad magiam & incantationes,

nes, quòd postremum mundi sapientibus præsidium est conuersos, nihil etiam promoturos esse, ait Propheta. Simulachra sua, Hebraicum nomen omnem naturam pro diis cultam diuinitatis tamen expertem significat. Diuinos. Hebraicum nomen ITIM, arcana, siue, adyta significat, vel potius, arcanos incantatores, nimirum, qui arcana pronunciant carmina latēter, magico susurro, ut Poëta aiunt. Pythones. superstitiosa diuinationis genus fuit, petiitum ex obscuris & confusis demonum vocibus, qua edi solebant ex feminarum præcipuè ventribus aut axillis, incertum in vere sonum referentibus, unde nomen Hebraicum OB, & in plurali OBOTH, est factum. Huiusmodi εὐπορίαις Graeci vocant, qui à Platone & Aristophane, Euriclita ab Euricle, huiusmodi diuinatore, dicti sunt. & ariolos, à verbo IADAGH, quòd scire significat, deductum nomen IIDGHONIM, Sciolos interpretari possumus: omnes in vniuersum comprehendit, qui vel futura, vel absentia scire se profitentur. Graeci μάγιστρος, vel, διωγιστὰς dicti. Latinis verò, Chaldaei, siue diuini & sortilegi. Fuisse autem extrema remedia ad huiusmodi vanitates & incantationes, atque diuinationes, ceteris rebus frustra tētatis, recurrere, ex ipsorum Ethnicorum libris obseruamus: cuius exemplum illud est, post damnatas partes ceteras tamquam inutiles.

At vos deducta quibus est fallacia Luna,

Et labor in magicis sacra piare focis:

En agedum domina mentem conuertite nostrā;

Et facite illa meo palleat ore magis.

Tunc ego crediderim vobis, & sydera & amnes,

Posse cytainis ducere carminibus.

Duo autem sunt qua rebus gerendis adhibentur: vires, siue facultas, & consilium. Viraque verò Aegyptium defectura esse, Vates noster prædixit. Dirumpetur spiritus: nam in spiritu virtus spectatur. & consilium eius præcipitabo. Hac ubi desunt, superest artium supernaturalium petitio, qua nihil etiam Aegyptios adiuuatura prædicitur. Animaduertendum autem, & repetendum semper est id, quod à nobis, & in huius Vatis explicandis oraculis sæpè aliàs est indicatum, posteriora prioribus frequenter præponi apud sacros auctores, ea ratione qua ab edificatoribus atque aliarum rerum artificibus semper obseruatur, ut principio totius operis finis constituantur: deinde media, quibus ad finem peruenitur, seruantur. Finis huius Vaticinij Idolatriæ expulsio, & Euangelij Christi cognitio est. Oportet autem hac etiam mediis quibusdam apparari. Apparatus autem fuit Aegyptiorum dissensio inter se, qua ea tempestate excitata fuit, qua ciuilibus Romanorum bellis tota Europa, & bona Africa atque Asia pars exarsit: hinc enim Aegyptus in Romanorum potestatem deuenit; Pompeio primùm, deinde Marco Antonio occisis: quorum partes alij ex Aegyptiis sequebantur; alij autem Iulij Caesaris & Augusti, hoc tempore sub iugum Aegyptij missi à Romanis fuere. Iamque Euangelica per orbem prædicationis præparatio quadam diuinitus decreta fuit; ut certi antiqui scriptores nostri annotarunt: ut orbis Christi Euangelium auditurus, vni imperio atque imperatori vni esset

Ee

sub-

Luc. 11.
Euseb. Ca-
sar. lib. 6. c. 10.
de demon-
strat.
Epiph. c. 8. tra
hæc. lib. 1.

Psal. 134.
Iosue. 5.

Diuinationum genera.
Aristoph. in Vopif.
Vic. lib. 9. c. 1 de præstigijs dæm.
Philostr. lib. 3. diuinat. Suida.
Hippoc. Gellius.
Cicero de diuin.
Diuinationis vsus.
Prop. l. 1. Eleg. 1.

Euseb. de demonst. Euang. lib. 6. c. 20. & lib. 8. c. vii.

subditus, quo facilius foret omnium nationum inter se communicatio maxime in his partibus, quae antea inter se antiquis inimicitibus dissidebant: ut Graecia Asiaque regionibus bellicosissimis, & Africa: nam de Indis qui remotissimi erant, prouisum & praedictum fuit, ut ipsi mitterent nuncios ad gentem conuulsam & dilaceratam, sicuti superiori capite legebamus. Igitur non solum de pugna illa spirituali, ut a nobis paulo ante expositum est, huius uaticinij partes explicanda sunt; uerum etiam de ipsarum civilium rerum mutatione, quae ad illam animorum mutationem per Euangelium publice enuntiatur efficiendam, commoditates oportunitatesque paratura erat. Namque non solum per Euangelij simplicitatem & uirtutem, Aegyptiorum uana sapientia & potentia superanda esse dicitur: sed huius rei efficienda signum futura erat Aegyptiorum regni finis & potestatis translatio in dominos fortes & ualidos, cuiusmodi Romani fuerunt, quorum imperium ferri nomine & imagine significari, Daniel docuit.

Et tradam Aegyptum in manum dominorum crudelium, & Rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus exercituum.

HEBRAICE ad uerbum, In manum dominorum duri, siue, duritiae, id est, indomitorum, & insuperabilium. Igitur oratio omnis haec sic explicanda est: Dominus ascendet super nubem leuem: magna celeritate Aegypti statum omnem externum atque internum mutabit; & neque diis, neque uanis illius regionis hominibus uis aut facultas, aut consilium suppetet, ut hoc impediatur; quemadmodum neque impediri potuit prior illa liberatio populi a Deo delecti. Sed ut conturbati fuere illo tempore Aegyptij signis, portentis & prodigijs, ac tandem valida manu deuicti, ac superati, ita ut cogerentur cedere uoluntati diuinae de populi illius salute; ita illo etiam tempore, quo salus publice annuncianda est, fiet ut Aegyptij conturbati prius ac dissidentes, & spiritus atque consilij inopes; & nihil omnino illis etiam artibus, quas ipsi maximas putant, incantationibus, augurijs, sortibus, & caeteris eiusmodi promouebunt; qui tradantur a Deo in manum dominorum durorum. Imperium Romanorum, multis magistratibus constans, unicum tamen, illa syllepsis uates indicabat: uidelicet dominorum durorum, quam Hebraice esse dicimus: Et rex fortis dominabitur eorum. Robustum & ualentem consilio, opibus & armis significat Hebraea uox: appellatur autem Rex idem qui a Romanis imperator dicebatur. Nam reuera tunc regiam potestatem Sylla, dictatura perpetua; Caesar uero, & alij Caesarem sequentes, imperij perpetui nomine praetentis occuparunt. Rex uero fortis fuit Imperator, qui patriam etiam liberam antea sibi subegit. Scimus autem ex historijs Antonium apud Pharum a Caesare uictum, mortem sibi consciuisse, Cleopatram ueneno uitam finisse, Aegyptijque regnum in prouinciam Romanis subiectam fuisse, mutatum. Postea uero tumultuantes adhuc Aegyptij a uersastano pacati sunt. Et ne ea qua ingenio & uiribus defendi & conseruari non possent, loci tamen natura tutissima esse posse existimarent Aegyptij, subiunxit Propheta:

Et arefcet aqua de mari, & fluuius desolabitur atque siccabitur: & defici-

deficient flumina, & attenuabuntur, & siccabuntur riui aggerum. Calamus & iuncus marcescet: inundabitur alueus riui a fonte suo, & omnis lementis irrigua siccabitur, arefcet, & non erit: & moerebunt piscatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete.

AEGYPTI regio ex Nilo fluuio sita solique totius munitionem atque ab externarum gentium uirtutem defensionem, & omnes quas hominum genus expetere ad uitam potest, commoditates percipiebat: nam septem olim magnis alueis per totum ferme tractum ex illo flumine deductis, ius denique profundissimis in mare nostrum per septem ostia permeantibus, ita immiscebatur natura beneficio, ut inaccessibilis undique esset, maria Septentrione cincta, a meridie Aethiopum montes dorso contingens. Ab occasu & oriente Libya Cyrenaica & Arabia desertis uallata, & interiectis, uti commemorauimus, Nili alueis, exteris omnino inaccessibilis effecta. Eiusdem etiam fluminis beneficio & uirtute nullius rei ad uitam indigens, immo omnium potius eximie abundans, atque adeo cali etiam imbrum expers, ut unica fluminis sui copia ad omnia alenda sibi sufficiens. Ita neque uirtute, neque arte adiri, neque fame, propter impedita aliunde alimeta premi poterat. In Aegypto legumina tertio die nasci, apud probatos auctores legimus; totum tractum herbis nobilem esse; fruges quam citissime maturefcere: denique, ut Agesippus ait, opibus suis esse abundantem: & ut breuibus Poeta carminibus omnia complectamur,

Felix qui Pharias praescindit uomere terras,
Nubila non sperat tenebris condentia calum,
Nec grauius flantes pluuiali frigore choros
Inuocat, aut arcum variata luce rubentem
Aegyptus sine nube ferax, imbresque serenas
Sola tenet, securi Poli, non indiga uenti,
Gaudet aquis, quas ipsa uehit, Niloque redundat.

Qui regionem illam non tantum pererrat, sed a stuo sydere exundans etiam irrigat, adeo efficacibus aquis ad generandum alendumque, ut praeterquam quod scatet piscibus, quod hippopotamos crocodilosque uastas belluas gignit, glebis etiam infundat animas. His adeo aquarum fluminis ac maris commoditatibus & uisibus, nihil Aegyptum esse inuandam quo minus per Deum exterarum gentium Domino traderetur; immo spe omnium maris, tu flumarum eo tempore esse frustrandam Isaias praedixit. id quod re ipsa uenisse nouimus. namque Pelasio Promontorio capto, facile omnis regio subacta est. Fuit autem incredibilis in Pelusio munitissimo Promontorio capiendoceleritas, adeo ut Cleopatra proditioni per famam adscriberetur: sed re uera, ut Dion ait, uiribus, ac uerissimè, ut Isaias inquit, Domini Dei exercituum uoluntati & consilio, qui maria & flumina per uia reddidit, & iis rebus carentia, quae aut defendere, ac tueri, aut alere Aegyptios possent. Ad uerborum autem explicationem nonnulla addemus: Et arefcet aqua de mari. Rectissime uersum est, arefcet: quamquam & idem uerbum Hebraicum

Ee 2

signi-

Plin. lib. 8.
Strab. lib. 17.
Aeg. sup.
Arist.
Ioseph. lib. 2.
de bell. Iud.
Plin. in Panegy.
ad Traian.
Senec.
Claudian.
Tibull. lib. 1.

Mela lib. 7.

Dion.
Plutarch. in
uita Anton.

Dion.

Brotop.

Plect. in Ant.
Sucton.
Ioseph. de
bello Iudaic.
lib. 1. c. 27.
Antiq. 15. c. 6
& 7.
Flor. Epit. li.
4. c. 11.
Iul. lib. 11.
Eutrop. lib. 7.
Oros. lib. 6.
c. 19. de Ve-
spasiani pa-
caione, lege
Cyrill.

significet, ebibetur, vel, epotabitur, quod per translationem verti sic poterat, tamen siccatum significat etiam passivè, ut noster interpret vertit, arefcet. Voluit autem hoc loco indicare Propheta signa in mari & in fluminibus Aegypti edenda esse tempore salutis publicae, non dissimilia iis, quae olim Moysi temporibus edita fuerant, sed longè etiam praesiantiora. Scimus autem Nilum, qui per septem alueos, olim deductos, eosq; maximos, & maximarum navium capacissimos, in mare permeabat nostrum, septem portibus, quae ostia appellabantur, commodissimis de flumens, iisdem natura situ & opera munitissimis; atque canali etiam deducto, facilem navigationem ex mediterraneo mari, atque adeò ex omni Aegypto praebuisse, ut apud Strabonem legimus. Haec omnia ab ineunte Evangelio, atque adeò ab illis primis Romanorum Caesarum temporibus imminuta fuisse, & alucorum partem optimam amisisse, siue arena & lama deiecit a copia, siue, quod magis credimus, De inefficientia, obturantis alueos illos & aquas minuentis; ita ut portus profundi in vadosa & arenosa brevia redacti fuerint: neque postea plusquam tria ostia relicta. De canali autem illo hominum opera factò, cuius nunc vestigia quadam non obscura manent, nulla ferè mentio à recentioribus Geographis aut historicis facta est. Hoc est, quod ait Vates: Et arefcet aqua de mari, & fluuius desolabitur, & exsiccabitur: attenuabuntur, & deficient flumina. Hebraicè ad verbum, elongabuntur, hoc est, quae propè erant, & praesentia, ac proxima omnibus urbibus, deinceps distabunt, utpote ad exiguum numerum, & minorem copiam redacta. Riui aggerum, Hebraicè, IEOREI MEATSOR, possumus vertere amnes munitionis Aegyptiae. Virumque enim significat nomen MATSOR, & munitionem, & Aegyptum, quae MIZRAIM & MATSOR, & MATSARA, ab orientali- bus dicebatur: & nunc quoque dicitur & nomen Hebraicum, pro quo Latine legimus, riui, amnes, & canales, & etiam aquarum in arces, & per secretos canales, ad obsidionis tempora deductos significat. Attenuabuntur, exsiccabuntur. Nam verbum DALAL, attenuare, & exsiccare significat. Hoc enim verbo descripsit Pharaon septem boues illas macras & tenues; & illa oratio ex hoc verbo reddita est: Quare sic attenuaris macie, fili regis? Erit autem tanta in illis locis humoris omnis exhaustio, ut arundineta & carecta, quae adhuc, exsiccatis fluminibus & paludibus, manere & virescere diu solent: tamen in Aegypto marcescant, omninoq; percant. Ea est autem Nili fecunditas, ut sponte nascentibus plantis, & herbis, ripas suas perpetuò ornet, ac restat: & quae sata cultaq; fuerint, felicissimè producat, & amplifcet, ut ex historicis, & praecipue ex aliis Scriptura sacra locis in Apparatu sacro docuimus: hoc autem genus maximè extenuandum, & ad summam sterilitatem redigendum, Isaias praedixit. Nudabitur alueus riui à fonte suo, hoc est, sponte nascentibus iuxta ripas ipsas omnino priuabitur. Namq; Hebraicè ex verbo hac oratio huiusmodi sententiam reddit. Effusiones riui, superiores riui: nam verbum GHARAH, Hebraicum, quatuor Latinis vertitur, effundere, nudare, adherere, & virescere, humidumq; esse. Igitur, ut saepe iam docuimus, vel usurpati huius-

modi

modi à sacris auctoribus verbi (quod non sine consilio ac iudicio usurpatum esse credimus) omnis significatio coniungenda simul est, isq; sensus eliciendus, quem schola compositum dicunt: vel, si diuidenda significationes fuerint, ea est deligenda, quae vel ex consecutione & natura superiorum, vel inferiorum verborum & sermonum, vel ex diuisione & partitione, vel ex antitheto, vel ex simili & coniuncto, sententiam facilem, conspicuam, sibi- que constantem reddat. Hoc loco vox GHAROTH, duplicem speciem nobis exhibet: alteram infinitiui verbi, quod significat, nudare, effundere, adherere, virescere, siue, humescere; alteram verò nominis pluralis, significatis nuditates, haereticas, effusiones, viriditates, siue amœnitates. Iam verò, cum duplex plantarum genus sit, quod à Nilo felicissimè alitur: alterum sponte nascentium; alterum verò satorum: & satorum (quod alterum membrum est) mentio continuo fiat, interpretabimur oportunè. Hoc loco nomen GHAROTH, virentia & effusa, atq; nuda & adherentia ripae ipsi. Nam quòd Latine legimus, à fonte suo, Hebraicè est, superos riui, siue amnis: deinde verò redibimus ad verbi rationem, & quatuor illas significationes simul componemus: idq; commentando efficiemus, quod fidelis interpret, qualis noster fuit, facere non poterat, nisi ex interprete Paraphrastem agere voluisset aut commentatorem: reliquit autem eiusmodi exponendi curà commentatoribus, quos linguarum sacrarum ignaros ille esse noluit; immo voluit ex eodem fonte expositionem petere, ex quo ipse interpretationem protulerat. Erit itaque sensus: virentia nuda, adherentia effusa, superos riui, id est, secundum amnis ripas virent, adherere, effundi, atque nudari, breuissimè conspicientur hac. Est altera fertilitatis Niliacae pars, altera verò illa, & omnis sementis irrigua, siue, ut Hebraicè, & omne satum riui, siue fluminis. Virumque, inquam, siccabitur, arefcet, & non erit: nam funditus peribit. Appellatur autem sementis irrigua, siue satum riui; quod, deductis à flumine illo canalibus, omnis regio irrigaretur. S. S. E. V. dit omnem Gen. 17. circa regionem Iordanis, quae vniuersa irrigabatur, antequam subuerteret Dominus Sodomā & Gomorrhā, sicut paradisus Domini, & sicut Aegyptus. Vnicam autem spem suam in amne illo Aegyptios habere, & nostri aut Geographi atque nautae affirmant, & antiqui scriptores memoriae proditum reliquere: nam sterilis aut fertilis annus expectatur, pro ut ille magnus influxit aut paruus. quam rem Elegiacus poeta, dum flumen illud laudaret, significauit: Te propter nullos tellus tua postulat imbres Arida, nec pluuio supplicat herba Ioui.

Fuit illius regionis fluuiio efficiente tanta fertilitas, ut adagio decantatum sit, Sulcus Aegypti Lybiae arenas non curat: atque ita Aegyptus cum Africa omni certauerit: Καρποῖς οὐ σαδ' ἰοισιν ἐπίχομεν, οὐδ' ἐ γὰρ αὐλάε.

Ἀγυῖου, λιβύης, Ἰαμου ἐπίρρεφεται.

Legimus etiam Aegyptum totius orbis terra horreum dictam fuisse, & regionem illam adeò munitam & fertilem, ut ipsa cunctos mortales pascere, Deos ipsos excipere & saluare posse gloriaretur: quae gloriatio quam historiam spectet, aliquando exponemus. Hanc Aegaeus abundanter opibus

Ee 3

suis

ΠΤΥ
Multiplicis
verbi inter-
pretatio:

Gen. 17.

11

Seneca.

Tibull. lib. 17.

Celsus li. 19.
c. 21.

Iosephi.

Aegaeus lib.
2. de Ieros.
excid. & li. 4.

Strabo.

Gen. 41.

1. Sam. 13.

Lib. Phal.

Rerum mu-
tatio ex Dei
iudicio.

Psal. 106.

Aegypti flu-
uij nomen.Seruius
Georg. lib. 4.
& Aeneid. 9.
Diodor. lib.
1. cap. 5.

Herod. lib. 1.

Sauen. Sat. 4.

suis esse scribit, nec indigentem pluuia caelestis, quae sibi ipsi imbres generat, & pluuiarum ubertates creat. Denique cum sit fecundior omnibus regionibus, sola non queritur de siccitate: & quod nulli alij loco suppetit, alij irriguo suas messes, nauigatur in aruis, nauigatur per sata ubi pluuia nescitur. Haec omnia à nobis eam ob causam sunt adducta, ut ratio cognoscatur, quamobrem Isaias tam multus fuerit in fluminis illius comoditatibus indicandis, atq; iudicio diuino significando; qui, cum ita res exigit, ponere solet flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim; terram fructiferam in salsuginem, à malitia inhabitantium in ea. Illi autem olim apud regionis illius & vicinas etiam nomen fuit SIIHOR, quod nigrum, obscurum, & turbidum significat: id quod in sacris frequenter legimus. Cuius significationi affine nomen à Latinis factum Melon Seruius ait: nos autem de Graecis existimamus deductum, quibus μέλας, nigrum significat: deinde Nilum dictum, quasi νέαν ἰλὺδα, hoc est, nouum limum trahens: siue ex nomine Nilai regis, qui flumini pluribus riuus deducto, utiliorique facto, nomen etiam suum dederit, ut Diodorus scribit. Vani enim & incerti sunt scriptores ferè omnes, praeter sacros, in rerum & verborum antiquitate & causa indicanda. Neque verò ea tantum utilitate priuandos Aegyptios, quae ex Nili aquis in terra capi solet; sed ea etiam, quae ex aquis ipsis piscationis exercitatione percipiebatur: aquarum enim defectus eis istam etiam commoditatem adempturus erat. Et quoniam multi ex piscationis copia alebantur; non tantum piscatores ipsi, sed etiam qui materiam atque instrumenta ad piscandum parabant, subiungit Vates omnium illorum artes inutiles euasuras. Sunt autem tres piscationis formae ex instrumentorum genere differentes: aut enim singulares pisces capiuntur, idq; linea & hamo fit; aut plures simul, id vario retis & nassarum genere praestatur. Primam formam significauit Propheta, à priori incipiens: quae apud Aegyptios singularis nobilissimae est, & propter Crocodilorum capturam, quae hamo fit artificiosissimae, ut Herodotus describit. Deinde verò alteram formam, quae frequentior erat, persequitur. Confundentur, qui operabantur linum, plectentes & texentes subtilia, & erunt irrigua eius flaccescentia. Superius explicata piscandi ars dinumeratione hic factam ad retia, funes & lineas, piscatoria instrumenta, referendam esse indicat, idq; Dialectici docent ex loco à destinatis dicto.

Huiusmodi etiam figura piscatorem, cymba limique magistrum, Satyricus nominauit. In Latinis codicibus recentioribus legimus, plectentes; quod vitium librariorum incuria est admissum. manuscripti emendatores habent, pectentes: idq; rectè, ut ex Hebraico exemplari, & Chaldaica atque Graeca Paraphrasi obseruauimus. & texentes subtilia artifices retium, qui acu & hamo plagas conectunt. Sic Hebraicè, texentes foraminum, hoc est, cassium, siue cancellorum, quibus rete constat. Et erunt irrigua eius flaccescentia. Non de agris & satis irriguis hoc exponimus, siquidem antea eam partem tetigerat Isaias; sed de retibus ipsis, siue nassis potius, quae posita certis locis transeuntes excipiunt, & continent pisces. Dicta Hebraicè SATHOTH, à verbo SATHAH, quod vel ebibere, vel ponere significat. utrumque enim in

nassas

nassas quadrat; quae & certis transitibus posita collocatur, & aquas decurrentes unà cum piscibus ipsis ebibunt: pisces autem semel ebibitos, siue deuoratos retinent, quoad à piscatoribus inuisantur. Huiusmodi nasse quae ex vimine, aut iunco, aut careto fiunt: interim dum in usu sunt, quod semper ferè aqua saturantur, humidae sunt, seseq; integras continent. Cum verò diu aqua humore fuerint destituta, flaccescunt & comprimuntur. Hebraicum verbum haec aperitè significat. Erunt confusa, siue, conculcata. Porro tertia forma piscationis deductis per angustias aquis in stagna ad excipiendos pisces comparata: quae admissos semel retinent, euadere non valentes, propter obiectas aeneas aut ligneas cuspides, aut aliis etiam modis fallendi agitato. hanc formam sic expressit Isaias; Omnes, qui faciebant lacunas ad capiendos pisces, repetendum est, confundetur, per zeugma figuram. Hebraicè sic ad verbum est, Omnes facientes clausuras stagnorum animae. Nam SECHER, à verbo SACHAR, cum puncto in sinistro cornu, idem vabet quod apud Latinos mereri, & claudere, siue concludere, & ad aquas aptatur in hac significatione. ut in illo loco: Et clausi sunt fontes abyssi & cataracta cali. At verò stagna animae, est eadem quae Latinis uaria sunt. Itaque optimè noster interpres hunc locum vertit: quamquam aliter nonnulli vertendum putarint. Atq; hanc iam descriptam Aegyptiarum rerum mutationem non solum vitari, sed praecaueri, cognoscit, ingenio atq; consilio corrigi ab hominibus ipsis, quamuis vel sapientia, vel potentia & auctoritate praestantibus, non posse, imò non sine maxima eorum ignominia & perturbatione sentiendam, Isaias affirmat.

Stulti principes Taneos, sapientes consiliarij Pharaonis dederunt consilium insipiens.

ÆGYPTII sese omnium hominum sapientissimos, imò & ceterarum gentium in omnibus artibus, maximè verò in natura omnis, & caelestium influentiarum cognitione praedicabant. Erant autem reges ipsi in primis docti in ea sapientia, quam Aegyptiorum appellat Scriptura. Nec verò principes tantum, sed & aula ipsius intimi familiares, cuiusmodi Moses fuit, secundo à principibus loco sapientes & magi habebantur: inter quos primum gradum sacerdotes tenebant, qui regia pecunia alebantur. De quatione in vniuersum ex sacris litteris obseruata, abundè in Apparatu sacro scripsimus. Potentia & facultas penes principes, deliberatio verò & consilium penes sapientum collegium erat, in quibus & principes ipsi memorabantur. Omnes autem hos, tam principes quam ceteros, summos sapientissimosq; viros habitos stultitia maxima ex euentu ipso arguendos esse, Vates ait: utpote qui omnibus ex partibus decepti fuerint, in quibus potentia, sapientiaq; sua fundamenta iecerant: aut enim opum & potentiae communicatione ac societate fidebant coniuncti omnes potentissimi, unà cum rege ipso in eadem ciuitate, quo maiori concordia communes omnium & singulorum priuata res inirentur. Sed hanc rationem vanam experturos, stultos appellat Vates. Principes Taneos. Tanis Aegypti vrbs ad Tanicum Nili ostium eadem nobis fuisse videtur, quae Sais clarissima & prima omnium.

Gen. 8.

6.

Lib. Phaleg.

Mel. lib. 1.

nium.

In Appar.
lib. Phaleg.Alex. ab A.
lex. lib. 3. c. 11.

Maim. 30.

nium à Latinis Geographis dicta procul à mari. Quippe Sais nomen cum
 γαῖα, Hebraico nomine conuenit: quod Latini interpretes Tanim dixerunt,
 ex Chaldaeo Paraphraste; cuius tempore nomen illud antiquum mutatum
 corruptumve erat: uti ex vetustate, non urbibus modò, sed prouinciis etiam
 ac regionibus multis accidit. Sed Hebraei auctores antiqua nomina plerum-
 que conseruant, ut in Sacra Geographia praefatione ostendebamus. Prater
 nominis autem affinitatem maximam, id etiam nos in hanc sententiam de-
 ducit, quòd Sais Aegyptiorum regia ab antiquis historicis appellatur: &
 prater ceterarum gentium morem regibus suis in templis sepulchra ponere
 soliti Saitani tradantur. Atqui hanc urbem quam γαῖα Hebraicè, Chaldaei
 TANIM vocant, regum & principum habitationi idem hic Propheta adscri-
 bit inferius. S. S. E. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusione, &
 fiducia umbra Aegypti in ignominiam. Erunt enim in Tanim principes
 tui, & c. Omnium autem illorum tum regis & principum, tum sapientum
 consilium secundum elementa huius mundi institutum, irritum fore, Va-
 tes ait. Omnem illorum augurum, sacerdotum, & consiliariorum sententiam
 vanam euasuram. Siquidem illi perpetuitatem regno, summamq; felicitatem
 regi suo promittebant, iudicio ex iis rebus factò, qua apud homines ma-
 xima ac summa habentur: cuiusmodi sunt generis splendor, sapientia, &
 prudentia: ea qua calorum ac temporum cognitione, & rerum humanarum
 usu atque experientia comparari putatur, quo in genere Aegyptii sese cete-
 ris mortalibus anteferebant. Deinde etiam antiquitas qua cum temporis
 diuturnitate radices altas iecit, nullo postea auro ruitura, nullis tempestati-
 bus euellenda creditur. Aegyptiorum autem principum ac sapientum de
 huiusmodi rebus ac ditionis rerumq; suarum perpetuitate opinionem, &
 iactationes oportuno Enthusiasmo irridet Vates, asserens hac omnia mera
 stultitiam vanitatemq; esse. Quippe qua Dei consilium aut iudicium inter-
 uertere, aut impedire, aut aliquo modo retardare nequeant. Stulti principes
 Taneos sapientes consiliarij Pharaonis dederunt consilium insipientes. Quo-
 modo dicetis Pharaoni, filius sapientum ego, filius regum antiquorum. Duo
 regni illius maxima membra distinguit, principes & sapientes: quorum
 utrumque partes suas antiquissimas, hereditarias, & tamquam natura
 iure ac possessione proprias sibi vendicabat. Sapientes enim Pharaoni dice-
 bant se à maioribus traditam sapientiam possidere, eratq; singulorum sermo
 Filius sapientum ego, qui maioribus tuis, regibus omnibus antiquissimis,
 consilio ac sapientia adfuerim. Principum verò oratio singulorum erat, Fi-
 lius regum antiquorum ego. Est enim Syllepsis elegans in oratione hac, filius
 regum antiquorum sanguine tibi coniunctus: qui splendor è decusq; meum;
 unà cum dignitate tua regia propugnare, tueriq; debeat, & possim. Sic gen-
 tiles mei opibus omnibus & viribus regiam potentiam profecuti fecerunt.
 Prater ea verò qua nos in Sacro apparatu de Aegyptiis rebus ex sacrorum
 Bibliorum lectione descripsimus, multa apud antiquos, aut antiquarum re-
 rum obseruatores reperit, quibus adhuc Aegyptiorum iactatio notatur.
 Se enim illi primos hominum fuisse affirmabant, & ante Amasim regem,
 quem

Diodor. lib. 1.
s. 1.
Plato in Po-
litico.

quem anno ab orbe condito 3450. regnasse Eusebius tradit, reges trecentos
 & triginta habuisse, Coloniasq; ab ipsis in vniuersum orbem deductas ia-
 ctabant. Omnium verò scientiarum ac disciplinarum peritiam, imò inuen-
 tionem sibi arrogabant; praecipua verò Geometria, Arithmetica, & Astro-
 nomica: diuinarum verò rerum agnitione apud sacerdotes suos maximam
 esse aiebant. Eisdem etiam astutissimos fuisse, & sacra & prophana histo-
 ria declarant. Qua autem istius arrogantiae origo fuerit, quid ex iis rebus,
 quas commemorauimus, proprie ac verè illi sibi vendicare potuerint, aliàs,
 Deo nobis occasionem offerente, indicabimus. Horum itaq; inanibus & va-
 nis antiquitatis sapientiae & potentiae iactationibus insultat Vates noster,
 facultatum scilicet, quibus diuina voluntas impediri, prouidentia cognosci
 non possit. Ait autem aduersus illam mundi sapientiam: Vbi nunc sunt
 sapientes tui, annuntient tibi, & indicent, quid cogitauerit Dominus
 exercituum super Aegyptum. Annuntient tibi quid Dominus ille po-
 tentissimus ultor & vindex consilij ceperit de Aegyptiorum rebus verten-
 dis & mutandis, idq; valida manu copiarum à se missarum. Manifestum
 est illos, qui vel astrorum indicio obseruatis, vel historiarum exemplis, vel
 prudentiae consilijs initis & coniunctis, vel etiam incantationibus, aut ve-
 neficijs, aut sortilegis oraculis, ac demoniorum responsis, qua summa hu-
 mana sapientia est; non posse penetrare in consilium Domini exercituum,
 etiam à Vate hoc veridico praedictum: nam quamquam his illi ab Isaia pra-
 dicti fidem adhiberent; id iam non sapientia ipsorum, sed diuina praedictio-
 ni adscribendum esset. Nec tamen hoc pacto sapientia illi sua uti possent;
 cum nescirent per quos, quo tempore, quo ve modo expediendū esset, id quod
 Dominus exercituum consilium aduersus illos inierat. Itaque hic sapientiae
 Aegyptiorum exitus erit: potentiae verò atq; opum, ille qui subiungitur.

Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Mem-
 pheos, deceperunt Aegyptum angulum populorum eius.

SENTENTIA explicata est: verborum verò quorundam significatio
 explicabitur. Stulti facti sunt. Hebraicè נֹאִיִּם, significat temerariam ar-
 rogantiam, & incepta stulta; estq; affine verbum nomini יִבְלֵתִי, quod
 stultitiam nugamq; interpretamur. Nugati sunt principes illi, qui sua po-
 tentia ac dexteritate & opibus conseruare se posse Aegyptum putabant suis
 toparchijs & exarchijs distinctam. Emarcuerunt, Hebraicè ex verbo נִסְאָו,
 seducti sunt. Mempheos. נֹפֶחַ, erat nomen illius urbis antiquum,
 quod, ut Chaldaicus interpres indicat, seculorum efficientia mutatum est in
 מֵפְחִים: hoc Graeci & Latini Memphis pronuntiarunt. Hi frustrati sunt
 Aegyptum, qui sese iactabant esse columem omnium tribuum & populorum
 eius. Angulum populorum eius: Hebraicè est nomen quod appositivè in
 rectum vel in obliquum Latine verti possit: in recto angulus tribuum eius:
 quippe hac significatione interpretamur nomen populorum ex Hebraico.
 Erit autem huius cognominis sententia huiusmodi: Principes Taneos &
 Mempheos, qui omnium aliorum ordinum columem se esse dicebant, fru-
 strati sunt totam Aegyptum spe sua: namque angulus firmitudinem inter

Euseb. de
Prap. Euan.
lib. 2.
Mela lib. 1.
Herodot. in
Guter.
Sabbell. Ar-
mand. 1. 1 b.
Diod. lib. 1.
c. 2.
Macro-
Diod. lib. 2.
c. 2.
Exod. 4.
Cælius lib. 1.
c. 1.

Sib. Ioseph. alia per translationem significat, ut in Sacro apparatu docebamur. Alludit autem ad distributionem illam triplicem, siue triangularem, vel trimembrem Aegyptiorum ordinum, cuius antiqui auctores mentionem fecere. Diodor. li. i. Principum primo, secundo militum, & agricolarum, tertio vero plebis, atq; opificum catalogo constantem. Si vero in obliquo casu legamus, angulum, eandem sententiam obtinebimus hoc modo: Principes penes quos praecipua regni conseruandi potestas & auctoritas erat, deceperunt reliquam Aegyptum, plebem videlicet uniuersam, & opifices qui erant ex tribus angulis, vnus popularis, tribus omnes continens. Huius autem deceptionis auctoritatem ad Dei sapientiam refert Propheta, qui perdere potest, & solet sapientiam huius seculi.

Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis, & errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens.

UTERQUE ordo sapientum & principum errare fecerunt cetera illius regni membra militares & plebeios, atq; artifices in opere suo singulorum, neque enim illi consilio, alij auctoritate & opibus, isti viribus & numero aliquid acturi erant, quod probari euentu ipso posset. Sed veluti ebrius, qui vini studio & gustu illectus, plus nimio potat, dumq; bibit, sibi voluptatiq; sua consulere videtur, latiorq; ex ea re est, & incundior, donec vinum iam oppressus vomere cogitur. Tunc enim nihil turpius, nihil magis belluinum, nihil sceleratius, atq; abominandum magis esse possit, neque pede, neque capite officium suum faciente, animo autem omnino turbato: unde voluptates abeuntes, non autem venientes considerandas esse philosophus recte dixit. Sic istos, de quibus sermo institutus est, mundi sapientes ac potentes nimia illa sua cogitationum, consiliorum, & opum copia ingentem sibi confusionem, perturbationem, ac dementationem, tandem sibi ipsis paraturos esse, affirmat Vates. Ebrius & vomens, Hebraice est, Ebrius in vomitu suo. Tunc enim magna capitis & animi vertigo, omniumq; sensuum perturbatio, magna etiam membrorum debilitatio accidit. Quam similitudinem membrorum totius corporis, ad principes sapientes & plebeios relata, ipsemet statim exposuit Vates.

Et non erit Aegypto opus quod faciat caput & caudam incuruantem & refrenantem.

NVLLA erit, inquit, utilitas Aegypto ex omnibus actionibus suis: nulli membro utiliter suam actionem instituire continget: non capiti, non cauda. Caput militia ac Reip. Cauda etiam per translationem, eum interpretamur, qui postremus phalangem agit, qualem nostri temporis militia, Cabo de esquadra nominat. Cetera vero quae Latine reddita sunt, Incuruantem, & refrenantem. Hebraice per translationem scribuntur, amum & iuncum, quae dicendi figura & robustos, roborisq; praestantis viros, & debiliores imbecillioresq; significat. Translatio autem capitis & cauda sumitur ab animantibus caudatis, quibus, ut caput ad motum & cursum praecedens, valet plurimum: sic & cauda etiam confert, cursumq; promouens, dirigit. Obseruauimus enim canes venaticos, quibus cauda praecisa est, non posse flu-

uium per simplicis tigni pontem traicere, quibus vero non deest cauda, eos recte & celeriter traicere posse. librat enim membrum illud totius corporis motum. De toto autem hoc figurati sermonis genere abunde satis in Apparatu sacro disseruimus. Neque vero in ipsis auctoribus tantum, sed neq; in opere actionibusq; ipsorum caput & caudam, hoc est, certam forma rationem inueniendam esse, Vates oratione hac significabat. Atqui Aegyptios huiusmodi stupiditate paulo ante Euangelij tempora laborasse, aperte satis ostendit Plutarchus: qui Marco Antonio victo in Aegyptum se recipienti & consilium & vires defuisse ait in regione ad reficiendas copias opportunissima. Hanc adeo rem non humana sapientia, calliditate, prudentia, vel potentia, sed diuini consilij ac decreti auctoritate constituram esse Vates ait. Idq; Aegyptiis ipsis aperte esse cognoscendum: quibus alias iuxta carnis prudentiam & fortitudinem prudentissimus & fortissimus magnus metus, & pavor incutiendus esset, non ab hominibus, sed à Deo ipso: qualis post primogenita olim occisa, incussus illius regni incolis omnibus fuit. Est autem solemne Sacris scriptoribus, uti alias adnotauimus, effectum ipsum siue euentum praepone, & illius effectus causam deinde subiungere. Sic hoc loco Isaias Aegyptiorum turbationem praemisit, cuius mox causam indicat.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres, & stupebunt, & timebunt à facie commotionis manus Dni, quam ipse mouebit super eam.

ANIMO deiecto ac perturbato erunt Aegyptij illi, antea prudentissimi, & ad res gerendas strenui. Erunt, inquam, veluti mulieres, quae plerumq; consilij impotes & trepidissima sunt, cum res aliquo modo turbantur. Et stupebunt cordis tremorem. Hoc verbum indicat ex Hebraeo, & timebunt. hoc animi deiectionem significat. Est enim פַּחַד, Hebraicum. Vnde Latinorum pavor, & pauere deductum putamus. Illud autem quod ad expositionem additur, quam ipse mouebit super eam, eo pertinet, ut ostendat Aegyptios agnituros, quam diuinam manum quondam filiorum Israel temporibus in se extentam, maiores ipsorum senserant. Itaq; confesuros illam ipsius Domini manum iam denuo aduersus ipsos motam. Quoniam vero haec humanarum ac temporalium rerum mutatio viam stratura erat ad mutationem spiritualium in hominibus rerum. (namque haec ratio est, quam praecipue Deus intendit, & fouet, huiusq; rationis causa res humanas temperat, & gubernat) subiunxit statim Isaias illam animorum, mentium, sententiarum, & consiliorum mutationem: illam demum vere & sancta, hoc est, Christiana religionis cognitionem & procuracionem, omnibus gentibus, atq; in primis Aegypto ipsi, suscipiendam: ita, ut qui terram Israel, & Iudaeam ipsam diuersa religionis nomine odio ante habuerant Aegyptij, iam deinceps ament, & admirentur, sacramq; Deo agnoscant: & tamquam communis pietatis primum seminarium, tamquam diuinorum actorum, & monumentorum theatrum studiosè petant.

Et erit terra Iuda Aegypto in pauorem. Omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie consilij Domini exercituum, quod ipse cogitauit super eam.

Dvo orationis huius membra sunt: alterum ad Aegyptios pertinet, Et erit terra Iuda Aegypto in pauorem; alterum verò ad omnes orbis regiones referendum est, non tantum ad Aegyptum: Omnis qui illius fuerit recordatus, &c. Atque priori membro illud significatur, videlicet, Iudaea regionem, qua antea inuisa fuerat Aegyptiis, fore Euangelij tempore, ut venerabilem, obseruandam & adeundam propter monumentum humani salutis in illa regione expedita: quia salus ex Iudais fuit: & propter religionis Christiana leges & consilia, ab Apostolis, & primis illis Ecclesia ministris, qui in Iudaea commorarentur, petenda; ita ut festi cuiusdam solemnis, & lati ritu Aegyptiis Iudaeam aduentibus, & visentibus, dies agerentur iucundi & grati, pra gaudio monumentorum sacrorum, qua salutem publicam, ibidem effectam, testarentur: ita videmus hoc etiam tempore Ierosolymam à Christianis nationum omnium hominibus studiosè peti, ac terram illam, in cuius medio Deus operatus est salutem, colit; maximè verò & frequentissimè ab eis, qui propinquiora loca tenent: inter quos Aegyptij praecipui sunt. Ita etiam legimus ex Babylonia & Alexandria, insignibus Aegypti urbibus, Apostolos & Ierosolymitanos Episcopos, atq. primos illos nascentis Ecclesiae ministros, fuisse quondam frequenter petitos & consultos: Quod legimus Latine nomen pauorem, festiuitatis significationem habet, ut diuus etiam Hieronymus adnotauit: alluditq. nomen hoc ad tabernaculorum festum, quò Israeliticus populus ex omni tribu coibat; & peregrinorum more per dies certos in tabernaculis morabatur, in monumentum salutis & libertatis ab Aegyptiaca seruitute. Neque verò cogitatione & cura huiusmodi Aegyptios tantummodo tangendos & mouendos, sed omnes etiam ad quos cognitio peruenit, maximi illius consilij, quod Deus exercituum potentissimus iam inde à principio susceperat, efficiendum in terra Iuda de mutatione humanarum rerum, de terrena sapientia & potentia deturbatione, de regni calorum institutione, de Ecclesia Christiana instructione: hoc erat admirabile illud consilium quod Deus cogitabat, siue, ut Hebraicè est, consultabat: quod ubi re ipsa, & effectu explicatum orbis cognouit, stupuit, & pauit, perpetuoq. si rectè cogitaret, pauebit omnis homo; animaduertens quantam aduersus impios vltionem parare; quantam aduersus pios, & sibi credentes misericordiam efficere, & imperiri possit, ac soleat: & quemadmodum praedictiones Prophetarum suorum euentu ipso firmet. Verbum, cogitauit, Hebraicè est in praesenti tempore, cogitat, siue, consultat. Hac etiam oratione diuinum illud consilium illo tempore certum Deo & constitutum, sibi autem indicatum referri significabat Isaias. Atque huius loci sententia omnis exposita nobis est apud Zachariam in illis versibus: Et omnes qui relictis fuerint de vniuersis gentibus, qua venerant contra Ierusalem, ascendent ab anno in annum, ut adorent Dominum Regem exercituum, & celebrent festiuitatem tabernaculorum. Et erit, qui non ascenderit de familiis terrae ad Ierusalem, ut adoret regem Dominum exercituum, non erit super eos imber. Quod & si familia Aegypti non ascenderit, & non venerit, nec super eos erit; sed erit ruina qua percutiet Domi-

Comment.
in Zach. 14.

nus omnes gentes, qua non ascenderunt ad celebrandum festum tabernaculorum. Hoc erit peccatum Aegypti, & hoc peccatum omnium gentium, & qua non ascenderit ad celebrandum festiuitatem tabernaculorum. Atq. magnam animorum coniunctionem, & consiliorum ac voluntatum societatem in religionis nomine & causa Aegyptiis futuram, magnam cum Christianis ex Iudaea oriundis concordiam, magnam Ecclesiarum omnium ac mutuam charitatem, & in vnius veri Dei cultum conspirationem elegantissima exornatione Propheta exposuit.

In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes lingua Canaam, & iurantes per Dominum exercituum, & ciuitas Solis vocabitur vna.

NIHIL esse, quòd magis homines in animos & voluntates diuidat, maioremq. inter eos discordiam inducat: quàm religionis primam differentiam, deinde linguarum varietatem, in Sophonia Commentariis ostendimus; & res ipsa, quotidiana etiam nostrorum temporum exempla confirmant: quandoquidem hanc miserrimam, qua nunc homines alij iactantur, alij in orbe terrarum detinentur, tempestatè, ex variis tum aduersus Christianam religionem sectis perditionis, quas mundus alit; tum etiam in ipsa Christiani nominis appellatione opinionibus, & de pietatis ratione exponenda dissensionibus coortam esse, nemo est qui nesciat. Iam verò linguarum varietas quantam importunitatem habeat ad animos hominum, qui verbis & oratione inter se agunt, & conuersantur, conciliandos, apertè videmus. Nam qui alium non intelligit loquentem, surdus est; illi, qui non intel-

Cic. pro Tst.

mone vſis. Scimus etiã multa ex illo antiquo Hebraico ſermone verba tamquam ſacra, magnãq; ſignificationis plena Eccleſiis omnibus fuiſſe recepta & retenta, ut Hoſiaghna, Michaël, Gabriel, Raphaël, Miriam, & alia multa eodem modo pronunciata, quo ab ipsis Hebraicè ſcientibus, pronunciari ſolent. Scimus Hebraica Biblia veteris Teſtamenti, ſacroſancta apud nationes omnes & fuiſſe habita, & hætenus haberi, ſemperq; ſui ſtudioſos amatores & interpretes habuiſſe. Igitur hæc omnia huius apud Iſaiam loci expoſitionem manifeſtè probant; atq; de utraque, vel utrauiſ lingua exponi poſſe, oratio ipſa indicat: quæ non ait, Loquentes lingua Chanaanæ, ſed lingua Chanaan: hoc eſt, ea, cuius uſus erit in terra Chanaan. Sed quod ad animorum & ſententiarum ſtudioſum atque rerum concordiam, magis quàm ad ſermonem (quamquam neque hunc excludimus) pertineat hoc uiciniſſimum, ſingula ipſius verba ſignificationis referriſſima indicant: quæ exponere, vel ſaltem indicare in ſtudioſorum utilitatem uoluimus. Chanaan & Mizraim, qui primus Aegypti poſtea dictam regionem occupauit, fratres fuiſſe, ſacra nobis hiſtoria tradit. S. S. E. Filij autem Cham, Chus, Mizraim, & Phut, & Chanaan. Ut uerò ex prophanis hiſtoriis ad ſacrorum oraculorum lucem conſideratis & collatis obſeruauimus; amicitia & ſocietates, aut contrà, inimicitia & ſimilitates publica, quæ in toto poſtea terrarum orbe inter homines exercitæ ſunt, ex illa prima à tribus Noachi filiis familiarum productarum, vel coniunctione, vel diuifione ortu habere: ita ut ſingulorum filiorum poſteri generis illam ſocietatem, & mutuus officiis & auxiliis conſeruauerint, & aliis in ſenſu hoſtesq; fuerint. Si quidem à Prophetis accepimus Phut, & Chus, & Lehabim, & alios ex Chami poſteris Mizraim, hoc eſt, Aegyptiis auxilio fuiſſe; & alios alius, iuxta antiqui generis neceſſitudinem: id quod in ſacra Geographia libriſ aperte indicauimus. Deinde etiam illud conſtat, eos, qui ex eodem antiquo ex tribus illis uno parente genus duxerint, ſi non eadẽ, affinitibus tamen iſdemq; uerbis conſtantibus linguis uſos fuiſſe, pronuntiatione uariata: id quod in filiis Cham & Iaphet manifeſtè deprehendimus. Nam Iaphetidarum, quæ extant linguarum, non rara neque obſcura veſtigia ſimillimas etymos cum Græcis produunt, ex quibus Latina lingua origo eſt. Aegyptiorum uerò, Aethiopum, Afrorum, & Libyorum uerba non multum diſſimilia eſſe deprehenduntur: qua de re nos aliàs explicatiùs per oportunitatem diſſerimus. Pargo enim & Moſe, & Tſaphnath, Paganeabb, & cetera uoces Aegyptia in ſacris libriſ adhuc conſeruata manifeſtam cum Chanaanæ lingua affinitatem probant. Eaſdem enim quas uocare ſolemus radices, ſiue themata, eadẽ indicant; niſi quantum cadentiùs & pronuntiationibus diſtinguuntur: ita ut non magno ſtudio nec labore plurimo ab unius ex illis compote ingenio, cetera cognoſci diſci que poſſint. Ex quibus rebus apparet Aegyptios olim & Chanaanæ non ſolum generis neceſſitudine, ſed lingua etiam uiciniſſimate coniunctos & concordæ fuiſſe; lingua tamen magis quàm ſanguine differentes euaiſſe, poſt illam primam gentium diuifionem. Siquidem ſanguinis propinquitas cum natura conſtet, mutari non poſeſt, lingua uerò ſimili-

Gen. 10.
Gentiũ con-
iunctiones &
ſimilitates.

Lingarum
omniũ ſum-
ma ratio.

Appar. ſacr.
Lib. Chalc.

ſimilitudo ac diſſimilitudo, quod extrinſecus, ſiue ex Dei iudicio ſingulari, ſiue ex hominum uoluntate & conſilio accidat, mutari & uariari poſeſt: ſic enim & à Deo prima lingua formam conſuſam fuiſſe legimus, & ab hominibus uaria uerba rerumq; nomina inueta cognouimus. Porro ut omnia quæ ad noſtri Commentarij explicationem faciunt, intelligantur meliùs, animaduertendum eſt, duplex eſſe poſſe in uniuerſum inter ſe linguarum diſcrimen; neque aliud præterea ullum reperire, quàm aut uerborum uariis ſyllabis, literis & elementis differentium diuerſitatem, aut eorundem uerborum uariam pronuntiationem. Exemplis autem hæc ratio perſpicua fiet; aliàs à nobis, Deo propitio, latiùs explicata. ELOHIM & In lib. Adam
Deus, nomina ſunt omnino diuerſa; non ſignificatione, uerùm literis & pronuntiatione: nullam enim conſonantem in altero alteri ſimilem indicare eſt: itaque uaria uerba omnino eſſe conſtat. At uerò Theos & Deus non ita inter ſe differunt, cum magnam affinitatem habere demonſtrent: nam O, & D, eadem ferè littera eſt, niſi quod altera aſpiratè, altera leniter pronuntiat. In ceteris uerò literis nihil ferè diſcriminis eſt, præter linguarum cadentias, quod ea quæ Græcis in OS, Latinis in VS terminantur. Sic uidemus hoc loco duplicem differentiam: alteram uerborum omnino diſſimilium, ut, ELOHIM, & ΘΕΟΣ, quæ nulla conſonante littera cõmunicant; alteram ſimilium quidem elementis, pronuntiatione uerò nonnihil diſcrepantium; ut ΘΕΟΣ & Deus: atq; his duobus, uti diximus, diſcrimibus lingua inter ſe diſtans uaria: nullo præterea alio. S. S. E. Eratq; ter- Gen. 11.
ra labij unius, & ſermonum eorundem. Quod nos pronuntiationem eadẽ, vel uariam uocamus, Moſes, & alij ſcriptores ſacri labium idem uel diuerſum dicunt: & quod à nobis idẽ thema, uel etymologia eadẽ, ab illis, ſydem ſermones. ſiue, ut in Hebraico eſt, eadẽ uerba dicuntur. Ita apparet Aegyptios & Chanaanæ olim, quamquam fratres eſſent, quamquam iſdẽ uerbis uſerentur, non tamen eodem labio fuiſſe uſos. S. S. E. & iam citauimus: Pſal. 80.
Linguam quam non nouerat, audiuit. & ſicut uerba ipſa Aegyptia in ſacris libriſ obſeruata declarant. Ad huiusmodi uerò antiquam, tum generis communionem, tum lingua diuerſitatem reſpiciens Iſaias, hoc modo, atque hæc oratione futuram in Eccleſia ex Aegyptiacis & Iudaicis Chriſtianiſ coniuicta, maximam concordiam, & animorum ſtudioſum, atq; uerborum etiam ad pietatem & religionem pertinentium coniuictionem & communionem: adẽ ut longè maior hæc poſterior utriuſque gentis charitas, longè coniuictior conſuetudo ſit, quàm fuerat quondam Chanaanæ & Aegyptiorum, qui, tametſi fratres eſſent, tametſi uerbis loquerentur ſimilibus, tamen lingua, ſiue pronuntiatione, ſiue labijs utebantur diuerſis, hoc eſt, quod ait: Loquentes lingua Chanaan, ex Hebraico, labio Chanaan, ita ut non Chananitidis regionis lingua in Aegyptiacam, ſed Aegyptiaca in Chananitidem conſeſſura eſſet. Primi namque Chriſtiani nominis cultores ex Iudaicis fuere, quibus cetera nationes & Aegyptiicam primis adiuncti ſunt. Quod uerò quinque ciuitatum numerus indicatur, nec ſignificatione, nec antiquitatis conſideratione caret: ut nihil omnino caret myſteria ac ſignifi-
Gg catione,

catione, quod à sacris Vatribus dicitur. Aegypti olim regio, ut commodius gubernaretur, conservareturq; melius, in certas partes distributa fuit; ac singulis praefectis regenda cessit. Has Graeci toparchias, nomos, dynastias, alia atq; alia ratione Latini praefecturas dixerunt. Huiusmodi distributiones per quinque urbes cogitabat Isaias, dum hac hac oratione praediceret: quinque civitates, quod nos quinque urbes exponimus, omnes, inquam, urbes per singulos quinquarios distributa. Namque non omnes urbes magnitudine, copiis & opibus, atq; munitionibus aequales sunt: quinque autem urbes in singulis toparchiis ita coniungi potuerunt, ut maiores cum minoribus, angustiores cum frequentioribus, perfectam & exactam rationem ad sese gubernandum defendendumq; conficerent: ut digiti quinque, tamen si inaequales inter se sint, tamen simul perfectam, & ad omne opusabilem instruunt manum. Igitur huiusmodi dynastias & communi consensu, & adhibito iuramentum sacramento ac voto, in veri Dei cultum & religionem conspiratum ire Propheta praedixit: hac lege, ut nulla omnino ab aliis in hac ratione deficeret, aliis communi ceterarum consensu, & mutuo subsidio, coniunctisq; viribus, quacumque sic deficeret, evertenda. Hoc est quod exponit Vates, iurantes per Dominum exercituum. Hebraica constructio expositionem nostram aperte confirmat. Iurate ad Dominum, vel Dominum exercituum: nam & verbum, iurare, passivum est, feminini generis, pluralis numeri: & nomen Domini in acquisitionis, siue dativo casu constitutum legimus. Quod verò additur: & civitas Solis vocabitur vna; Hebraicè ad verbum est: & civitas HHEREZZ, dicitur vni, hoc est, unicuique ipsorum, quacumque à conspiratione defecerit, in iuramento ipso praedicitur. HHEREZZ. Est autem HHEREZZ, desolatio proprie: quod anathema etiam dici possit: nam proximum est pronuntiatione & figura verbo HEREM, quod anathema significat. Unde Graecorum ἐπινοος, & à Latinis usurpatum Eremiti nomen, quod desertionem, siue solitudinem significat. Et quoniam vna fortassis fuit qua à veritate Christiana degeneraverit, Heliopolis, illa civitas commune Aegyptiaca sapientiae gymnasium. Solis phanum, à quo nomen accepit celeberrima, quam Strabo suo tempore tam vastatam fuisse testatur, & communi aliarum quatuor eiusdem toparchia civitatum impetu diruta fuit: quod propter humanam sapientiam, qua Deo, & Christiana simplicitati inimica est, ab illa Dei sapientia desierit, qua stultitia mundo esse videtur. Ob eam rem Chaldaeus Paraphrastes, exempli constituendi causa hunc locum sic exposuit: Iurantes in nomen Domini Sebaoth; civitas ædis Solis. Futurum est, ut diruatur. Super eam dicitur, quod ipsa sit vna ex illis. Ex huius paraphrasis expositione Interpres noster locum hunc vertisse videtur; Civitas solis, &c. Quod verò dicitur, civitas Solis, siue, HHEREZZ vocabitur, vna hanc significationem habet, qua civitas, inter eas vna & singularis esse voluerit, ceterarumq; societatem reliquerit, & unica vocari studuerit. Vocabitur civitas HHEREZZ, destructa & vastata in aeternum monumentum singularitatis illius, quam affectavit, & alienationis à cultu veri Dei, per omnem Aegyptum suscipiendae, & exercendae: cuius rei

argu-

argumento erunt ara in ipsa Aegypto Deo salutaris consecrata, quales nunquam antea fuerant, cum Aegyptus, vanorum Deorum contaminata superstitione, occuparetur, hoc est quod subiungit:

In die illa erit altare Domino in medio terræ Aegypti.

ALTARIS à populo aliquo facta consecratio, testimonio est illius nominis, cui consecratur in illo loco cogniti, suscepti, & culti, atq; monumento etiam societatis in religionis causa cum aliis populis conflata & confirmata, qui eiusdem religionis communionem censentur. Hoc enim consilio Reubenita & Gadita, ac dimidia tribus Manasse, altare illud in terra Chanaan, ad Iosue 22. tumultus Iordanis construxerunt: non in alterius Dei cultum, sed ut idem professi sunt, in testimonium inter nos & vos, & sobolem nostram vestramq; progeniem, ut serviamus Domino, & iuris nostri sit offerre holocausta, & victimas, & pacificas hostias: & nequaquam dicant eras filij vestri filij nostris: Non est vobis pars in Domino. Quod si voluerint dicere, respondunt eis: Ecce altare Domini quod fecerunt patres nostri; non in holocausta, neque in sacrificium, sed in testimonium nostrum ac vestrum. Ad hanc historiam alludens Propheta noster, praedixit altare Domino Deo misericordiae & salutaris, (namque hoc significat inter alia nomen illud tetragrammaton hoc loco appellatum) non in Chananitidis regionis terminis ponendum, sed in ipsa Aegypto, quod iam à Christi tempore venerit hora, in qua nec in monte Garizim, neque in Ierusalem, tamquam priuatis & singularibus locis, sed in toto orbe veri adoratores adorent Deum in spiritu & veritate, qui non solum in Iudaea illa terrena, & carnali familia, verum in omnibus terrarum regionibus potissimus sit: tamen illius notitia principio à Iudaea regione per Apostolos, ex Iudaeis ortos, inchoato. Itaq; idem Deus intra Aegyptum ipsam coletur, qui in Iudaea, Ierusalem, & in aliis orbis terra partibus, unicus verusq; cognoscetur: eritq; Aegypto sanctissimum nomen illud, quod quondam etiam regionis illius Regibus erat ignotum. Exodi 5. Responditq; ille [Pharao] quis est Dominus, ut audiam verbum eius, & dimittam Israel? Nescio Dominum, & Israel non dimittam. Huic Domino, antea ignoto, futurum esse ait Propheta altare in medio Aegypti, hoc est, multa altaria publica consecranda esse; non ad victimas illas cruentas, & sacrificia boum, & hircorum, sed ad sacrum illud sacrosanctum incruentum oblatum, quod Domini ipsius salutaris & misericordis beneficium in publicam hominum salutem factum testatur: & repetens commemorat, atque Ecclesiastico vocabulo Eucharistiae sacrificium & sacramentum dicitur, de quo preceptum est ab ipso primo offerente & sacrificante, atq; redemptionis ac salutis huius ministro & Pontifice Christo Iesu: Hoc facite in meam commemorationem. Verba illa in medio terræ Aegypti, non ex Geometria, aut Arithmetica ratione, sed ex communi sermone interpretamur: ut significet possessionem, & certum statumq; ius, atque publicum & apertum exemplum, non in angulo aliqua priuato Aegypti, sed in medio. Hebraicè est BETHOCH, Latine, intra Aegyptum ipsum vertere passimus. Non enim religionis communionem in illo solo habebant, ut Reubenita, & Gadita-

1a. & dimidia tribus Manasse habuit in termino terra Chanaan apud For-
danis tumulos: sed Deum & Christum eius propitium presentem & com-
morantem in urbibus suis experientur; & id testabuntur, & profitebun-
tur templis arisq; ipsi consecratis, & nominibus ac titulis descriptis & ap-
pellatis, ac sacris ritibus & hostiis, eo modo quo exposuimus, assidue repeti-
tis. Huiusmodi significatio vocis illius, in medio, frequentissimè in sacris
libris obseruatur; ut: Labor in medio eius & iniustitia. & illud: Nō vos se-
ducant Propheta vestri, qui sunt in medio vestrum. & Non erit ei vir se-
dens in medio populi huius. & in alius etiam linguis, ut Gracus Aristippus,
qui seruos proicere aurum in media iussit Libya. Quamobrem Graci codi-
ces rectè habent expositionis causa, ἐν ᾧ ἡ πόλις αἰγυπτίου regione. Totam au-
tem Aegyptum, ac si domus una esset, vel ades una Deo consecratā fore, ipse
idem Isaias aperte exponit, cum addit: Et titulus Domini iuxta termi-
num eius. Hebraicè ad verbum: Et statua Domino secundum termi-
num ipsius. Statua ex Hebraico MAZZEBAH, non figuram aliquam pro-
priè significat, sed quidquid erigitur aut statuitur perpetuò conseruandum;
maximè cum de lapidibus vel stipitibus in agro, aut in alio loco defixis, ser-
mo est. Figuntur autem huiusmodi statuae, vel ad rei gesta monumentum,
ut illud: Surgens ergo Iacob manè, tulit lapidem, quem supposuerat capiti
suo, & erexit in titulum, fundens oleum de super, appellauitq; nomen ur-
bis Bethel, quæ prius Luzu vocabatur. Et paulo post elogium addens, dixit
idem Iacob: Erit mihi Dominus in Deum, & lapis iste quem erexi in titu-
lum, vocabitur domus Dei: cūctorumq; quæ dederis mihi, decimas offeram
tibi. Vel ad persona alicuius memoriam & famam conseruandam, huius-
modi tituli statuuntur: S. S. E. Manè consergens Moses, edificauit altare
Domino ad radices montis, & duodecim titulos, per duodecim tribus Israel.
Aut etiam numinis alicuius consecrationem & cultam indicant statua hu-
iusmodi; siue pyramides, siue columna sint, vel obelisci, siue etiam rudes la-
pides, conspicui tamen. Sic Solis statuas in terra Aegypti conserendas esse,
Jeremias prædixit. Constituebantur autem statua huiusmodi & in mediis
foris, & ante phana, vel & in ipsis etiam urbium agrorumq; finibus: qui-
bus terminorum certa ratio indicabatur, & Dei illi urbi vel regioni tute-
laris ac peculiariter culti nomen inscribebatur. Estq; discrimen apertum in
sacris libris inter huiusmodi statuas & figurarum, siue simulachra. Namque
statua MAZZEBAH, à stando, vel à constituendo dicitur: simulacrum verò
PEZZEL, à sculpendo, siue dolando vocatur; & saepe ab Interprete nostro
ueritur sculpsit. Alterum genus propriè statuam, alterum verò signum,
siue simulacrum antiqui Latini, cum exactè loquerentur, dixerunt: de utro-
que illud scriptum est: Non facietis vobis idolum & sculpsitile, nec titulos
erigetis, nec in signem lapidem ponetis in terra vestra, ut adoretis eum. Eo-
dem verbo ex quo MAZZEBAH, nomen deducitur, Hebraica lingua utitur
in terminis agrorum definiendis & statuendis, idq; frequentissimè. Signi-
ficauit itaq; Isaias totam Aegyptum, tamquam urbem aut ad eam quandam,
Deo misericordis & misericordiarum Patri consecratam fore: ut pote que
vlti-

Psal. 14.
Ierem. 29.
Ibidem.
Horatius
Serm. lib. 3.
Sat. 3.

Gen. 28.

Exodi 24.

Ierem. 41.

vlteriùs altare Deo, exteriùs verò lapides cum titulis, inscriptionibus, siue
dedicationibus esset habitura, & professura se sub eiusdem Dei salutaris
& misericordis tutela & custodia esse constitutam, vnicumq; suum præsi-
dium & bonum agnoscere eundem, reiectis omnibus statuis & titulis va-
norum & innumerabilium Deorum, quos antea per summam stultitiam,
summa sapientia ementita specie, coluisse constaret. Vnicum igitur illud
nomen tetragrammaton, in quo Christi mysteria continentur, in titulis illis
legendum esse ait, Domini, Hebraicè est, Domino, siue יהוה, obseruata
propriè inscriptionum antiquarum siue dedicationum, vel consecrationum
ratione. Hoc enim modò inscribebantur lapides, pyramides, templa & sta-
tuæ. IOVI HOSPITI, MARTI VLTORI, IOVI HOSPITALI, &c.
Quod nostri etiam imitari ita solent: DEO OPT. MAX. Quamquam ve-
rò nos sententiam ipsam, quam primam Vates intendit, eam esse interpre-
tamur; videlicet fore, ut vniuersa Aegypti regio Christiana religionis com-
munionem & virtute atque efficacitate instrueretur: tamen nihilominus id
quod verba ipsa sonant, simpliciter exponendum; admittendumq; ducimus,
fore in Aegypto verè & reapse constructas aras ad religionis Christiana
cultum, fore crucis Christi signa, & lapides publice positos, qui religionis
pura vsus indicarent, & significarent: ita ut hospitibus eò conseruentibus;
ex ipsa signorum ac templorum contemplatione regionem illam Christiani
nominis participem esse constaret. fieri enim non potest, quin quam populosa
religionem colat, eandem etiam exteriùs signis profiteatur. id quod obserua-
tum legimus ab initio creaturae quam condidit Deus, vsque ad nostra tem-
pora, quibus omnis rerum diuinarum & humanarum ordo (proh dolor &
pudor) perturbatus conspicitur. Huiusmodi autem statuas, quales descripsi-
mus, non damnari, immo probari, & ut probatas prædici à Spiritu sancto,
vsus ipse manifestè ostendit, quem Isaias ipse subiungens exponit.

Et erit in signum & testimonium Domino exercituum in terra
Aegypti: clamabunt enim ad Dominum à facie tribulantis: &
mittet eis saluatorem, & propugnatorem, qui liberet eos.

DIXIMVS titulorum sententiam fore, DOMINO DEO MISERI-
CORDI CONSTANTI EFFICACI. Quippe cum hac omnia, & plura ab his
non aliena illo ineffabili & arcano contineantur nomine. Nunciam Vates
ipse exponit illorum titulorum vsus fore, significare salutem Aegyptiorum po-
pulo, sicut & ceteris omnibus totius orbis incolis accipere volentibus, alla-
tam, & libertatem ex captiuitate, ac seruitute diaboli & peccati vniuersos
homines prementis ac vexantis, misso seruatore potentissimo & efficacissi-
mo Christo: qui, ut Moses ex Dei virtute & auctoritate Israelitas sub Pha-
raonis tyrannide laborantes, liberauit, sic Aegyptios maiori, hoc est, spiri-
tualiter seruitute oppressos eripiat, ad libertatemq; filiorum Dei traducat. To-
tus autem hic versus integer legendus est: cuius posterior pars priorem ex-
ponit. namq; Hebraicè hac ita ad verbum sonant: Et erit in signum, &c.
Quod clamabunt, &c. Quod clamauerint ad Dominum illum Deum mi-
sericordem, cum sentirent res suas labefactari, intellexerintq; id euenire ob
pecca-

Euseb. de
demonstrat.
Euang. lib. 1.
c. 4.
Lactant. Fir-
mian. lib. 4.
c. 11.

peccata & scelera, quibus deuincti erant; & eorum abolitionem & expiationem orauerint, clamantes ad exemplum Israelitarum, quorum clamor ex illa dura seruitute profectus Domini aures tetigerat, & ita Dominus miserit eis saluatorem Iesum Christum, cuius virtute & efficientia liberati fuerint ab illa peccatorum, quibus opprimebantur, seruitute. Hoc significabunt, hoc testabuntur tituli Deo misericordiae consecrati. A facie tribulantis. Hebraicè, à facie prementium; peccatorum videlicet, quibus maxime genus humanum premeretur. quamobrem & cetera mala plurima parentur Aegyptij. Saluatorem. Refertur ad antiquam figuram Moysi, sed nomen MOSIAGH, apertè indicat figuratum IESVAGH, quod nomen est Iesu Domini nostri, cuius significatio est, SALVATOR PERPETVVS, ut alias exponimus. & propugnatorem, Hebraicè RAB, quod magnū significat & praestantem: atque adeo ex hac significatione vsurpatur ad significandum Principem, Magistrum, & auctorem, & non nihil de flexa voce propugnatorem, siue dimicatorem, rixæq; inita susceptorem. Hac omnia significata in Iesum maxime quadrant, qui propter maximam dignitatem, auctoritatem, & potestatem à Deo acceptam dicitur Christus, hoc est, vnctus in Regem, Pontificem, auctoremq; salutis aeternae, & seruatorem humani generis confirmatus, maximus, & primogenitus mortuorum, maximus & fidelissimus in domo Dei, utpote filius vnigenitus secundum Deam, aequalis Patri & aeternus, secundum hominem verò, cunctis hominibus & Angelis excellentior, caputq; factus & constitutus omnium filiorum Dei, & Ecclesiae vniuersae fundamentum probatissimum. Hac omnia illo nomine RAB, continentur, pro quo interpret nos ter reddidit, propugnatorem; Chaldaeus verò & Graeci iudicantem veriere. Atq; mihi quidem videtur Isaias hoc nomine idem voluisse significare, quod Messias Hebrais, Christus Graecis arcane significat. Huc versusum Chaldaeus Paraphrastes ita exposuit: Et erit in signum & in testem ante Dominum exercituum in terra Aegypti. Quod orauerint ante Dominum, ab ante tribulatores eorū misit eis liberatorem & iudicem, & eripuit eos. Quid verò ex illa diuina liberatione & salute per Christum allata, euenturum esset, subiunctis versibus Isaias indicauit.

Et cognoscetur Dominus ab Aegypto, & cognoscent Aegyptij Dominum in die illa.

IAM inuicè abundè satis, ut arbitramur, docuimus; & saepe etiam in variis huius Commentarij locis admonuimus, Isaiæ oratione vnā tantū, sed multiplici, non varia, aut secū pugnanti tamen significatione refertam esse, lectoremq; postulare cum primis attentum, & in sacrorum librorum contemplatione non negligenter versatum: utpote quae omnis ferè constet diuinae legis & historiarum antiquarum commemorationibus ad noui Testamenti mysteria redactis. Itaq; & simul utraque scripta, & noua & vetera in huius Vatis thesauro conclusa esse, intelligere oportet, & utraque simul ad explicationem proferre, in his praesertim locis, in quibus de Christi virtute efficacitateq; agitur, cuiusmodi hic, in quo versamur, locus est:

cūm

cūm Mosem Deus de salute paulo post Israëlitis danda, alloqueretur. Illud orationi initium fuerit: Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob in Deo omnipotente, & nomen meum ADONAI non indicaui eis. & tamen nomen illud τὸ πατρὸς πατρῶν διέτῃ sapè sapius fuerat, & ab Abrahamo, Isaaco, & Iacobo appellatum: id quod ex libri Genescos lectione constat. Verum quod Deus vit, illis à se non indicatum nomen, ita à nobis exponitur, ut illius nominis, quod constantem misericordiam, efficacitatemque propositi, & promissorum spontaneam praestantiam significat, virtutem & efficientiam experimento ipso patribus illis nondum ostensam & demonstratam fuisse, Deus exponat. Quippe cūm Abraham Isaac & Iacob temporalibus rebus, honoreq; apud eos, quibus notos esse contigit, auctos à Deo fuisse, à periculis & discriminibus, quae obiri poterat, anti erectos, quàm ut obita sibi esse sentire ipsi possent: atq; hac ratione Deus in Deo omnipotente, siue, ut Hebraicè est, prosperante, apparuisse illis dicitur. At verò nullam vnquam vel seruitutis, vel maximi laboris conditionem patres illi sustinuerunt, ex qua erepti & liberati nominis illius virtutem cognoscerent: quod totum ex misericordia infinita & constantia in proposito, ac promissis efficiendis ratione exponitur. Illud quidem verum est, Abrahamum, Isaacum, & Iacobum intellexisse posteritatem suam in summa seruitutis afflictione futuram esse, habuisseq; promissum certum liberationis & salutis ex miserrima illa conditione, idq; promissum voce ac verbis ADONAI, factum fuisse. S. S. E. Scito pranosens, quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, & subiciant eos seruituti, & affligent eos quadringentis annis: verum tamen gentem cui seruituri sunt, ego iudicabo, & post hac egredientur cum magna substantia. Hac ad nomen ADONAI referuntur. Illud verò quod subiungitur: Tu autem ibis ad patres tuos in pace, sepultus in senectute bona, ad nomen Dei omnipotentis est referendum. Idem eodem modo Isaaco & Iacobo & notum fuisse, & contigisse, obseruabit quisquis pertinentes ad illos historias legerit. Ex quibus rebus discimus nomen sanctissimum hoc Dei, quod proprie non IEHOVA, sed IEHVEH prouentiat, misericordiam & promissorum constantiam spectare. Praeterea etiam nomen ipsum, hoc est, ipsius virtutem agnoscere, non humanae virtutis, aut facultatis actiuae, sed passivae cuiusdam habilitatis, efficacitatis verò ac donationis diuinae esse, eosq; proprie testari posse, quae sit illius nominis virtus, quos ex magna miseria, qua oppressi fuerint, Deus liberandos à se receperit, & oportuno tempore liberauerit. Cuius rei exemplum nobis positum est in Israelitarum populo, qui ex durissima illa seruitute ad populi Dei libertatem est traductus, illius nominis ADONAI, auctoritate & efficientia, id quod Deus ipse Mosi declarabat, dicens: Ego audiui gemitum filiorum Israel, quo Aegyptij oppresserunt eos; & recordatus sum pacti mei. Ideo dic filiis Israel, Ego IEHVEH educā vos de ergastulo Aegyptiorum, & eruam de seruitute, ac redimam in brachio excelso; & iudicys magnis; & assumam vos mihi in populum, & ero vester Deus, & sciētis quod ego sum IEHVEH, Deus vester, qui eduxerim vos de ergastulo Aegyptiorum,

Exodi 6.

Gen. 15.

Ibidem.

Exodi 6.

aptiorum, & induxerim vos in terram super quam leuavi manum meam,
 ut darem eam Abraham, Isaac, & Jacob; dabog illam possidendam vobis,
 ego I E H V E H. Nihil apertius aut expresse magis dici posse nobis videtur,
 quam huius nominis cognitionem, non volentis, nec currentis esse; sed Dei
 misericordis, qui suis illis maximis beneficiis promittendis primum, deinde
 vero oportune prestandis, sese ipsum vltro hominibus cognoscendum pra-
 bebat. Quod vero ex illius salutis, quae Israelitarum populo in figura conti-
 git, contemplatione ad veritatem figurae ipsius referendum est, hoc est, ad li-
 berationem humani generis per Christum efficiendam: cuius summa ratio
 illa fuit, ut homines ex Aegyptiaca seruitute, hoc est, ex peccatorum iugo, &
 Pharaonis, id est, Sathanae tyrannide liberati per mortem & sepulturam
 Christi, per eiusdem resurrectionem ad vitam nouitatem traducerentur; &
 accepto Spiritus sancti dono, in gloria filiorum Dei gloriarentur; & hoc
 modo Deum ipsum I E H V E H cognoscerent, vitam aeternam habentes. de qua
 scriptum est: Hac est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum ve-
 rum, & quem misisti Iesum Christum. De huiusmodi cognitione Dei scri-
 ptum est: Non docebit vltro vir proximum suum, & vir fratrem suum,
 dicens: Cognosce Dominum, omnes enim cognoscent me, a minimo eorum
 usque ad maximum, ait Dominus: quia propitiabor iniquitati eorum, &
 peccati eorum non memorabor amplius. Huius cognitionis dono qui a Deo
 donati sunt, cognoscunt illum alio modo, quam vel ex natura instinctu, vel
 ex rerum creaturarum contemplatione, vel ex librorum lectione, vel etiam ex
 Angelica aliqua reuelatione cognosci possit: alio, inquam, modo praestantio-
 re, utpote diuino, cum sese Deus cognoscendum insinuat per Spiritum san-
 ctum, & Christi virtutem. Ad huiusmodi cognitionem referimus huius
 versus sententiam: Et cognosceatur Dominus ab Aegypto, cui sese ille cog-
 noscendum praebebit. Atque huius dicti interpretationem, praeterquam quod
 res ipsa probat, Hebraica oratio ad verbum versa comprobatur: Et cognitus
 erit, siue, notificabitur Dominus Aegypto. Ita etiam Graeci interpretes huc
 locum in hunc modum vertentes, καὶ ἡ γῆ αἰγύπτου τοῖς αἰγυπτίοις, καὶ
 ἡ γῆ αἰγύπτου οἱ αἰγυπτίοι τὸν κύριον, tunc autem Aegyptii cognoscent Domi-
 num in die illa, ea cognitione, qua sese ipse illis praeberit cognoscendum, at-
 que ita cognitum, colent eum hostiis spiritualibus acceptabilibus ipsi per Ie-
 sum Christum, & donis & muneribus gratissimi odoris in conspectu Dei:
 Et vota vouebunt Domino ipsi misericordis & constanti, & soluent non
 inuiti, non ex tristitia, sed ex hilaritate; Hilaris enim dator diligis Deus.
 Cultum adorationemque huiusmodi, qualem Christus Samaritana femina
 significabat, Deo gratissimam per Iesum Christum, hoc loco a Vate indicari
 Hebraica verborum constructio ostendit, hoc modo: Et seruient hostia, &
 munus, vel hostiam & munus. Namque in recto & obliquo vertere possu-
 mus absque sententia detrimento: sed rectus casus hoc loco maiorem emphasim
 habet: Et vouebunt vota Domino, & perficient. Magnum, magneque si-
 gnificationis verbum est, SALAM, quod hoc loco usurpat Vates: Latinitus fi-
 nire, perficere, per solvere, reddere, atque aliis huius generis vocabulis vix
 plene

plene vertendum: nam cumulum quendam perfectionis huius verbi vix
 in se continet. Illis autem quibus Deus, eo quem explicuimus modo, notus
 est, contingit, si quibus maxime, & vouere Domino votum, & perfecte
 reddere: At qui sacrorum scriptorum mos est, euentum ipsum sperandum
 & expectandum prius proponere, & deinde causas vel modos aut formas,
 ex quibus euentus ille sit, oriturus indicare. id quod iam saepe alias obserua-
 uimus ac docuimus, & hoc loco ab Isaia seruat, qui cum exitum illum ob-
 scurissimum cognitionis Dei, qua ratione expediendum esse intellexerit,
 subiunxit. hoc est, Percusso prius per Deum Aegypto, qui cum aduersis
 rebus pressus conditionis suae humilitatem cognouerit, Deum ipsum saluta-
 rem, supplice deprecatione in suam salutem conciliet: hoc est quod subiunxit,
 Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, & sanabit eam, & reuertentur
 ad Dominum, & placabitur eis, & sanabit eos. Ipsa rerum con-
 sideratio seriem tenendam aperte indicat: est enim exornatio quadam ora-
 tionis non infrequens ὕσπερον ὑπόσπερον dicta. Percutiet Dominus Aegyptum
 plaga, sed ipse sanabit eos. S. S. E. Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniqui-
 tates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. & illud: In tri-
 bulatione sua manentem consurgent ad me: venite, & reuertamur ad Dominum,
 quia ipse cepit, & sanabit nos: percutiet, & curabit nos. hoc autem pacto sa-
 nabit: nempe percussi Aegyptii reuertentur ad Dominum, & placabitur
 eis, & sanabit eos. Alludit autem Vates ad antiquam historiam liberatio-
 nis filiorum Israel: in qua saepe percussi Aegyptii, quamquam plagas senser-
 rint, & perhorruerint. S. S. E. Dixerunt autem serui Pharaonis ad eum, Exodi 9. 9.
 Usquequo patiemur hoc scandalum? Dimitte homines, ut sacrificent Do- 10. 11.
 mino Deo suo: tamen non sunt conuersi ad Dominum. Sic enim dicebant, Exodi 14.
 ut sacrificent Domino Deo suo: atque illa quidem proteruita id sibi peperere
 malorum; ut tandem in mari rubro Pharaon cum curribus & exercitibus
 suis perierit; nec tamen Dominum in suam salutem inuocauerint: sed dixe-
 rint potius, fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.
 Atque ita fugientibus Aegyptiis, occurrerunt aquae, & inuoluit eos Domi-
 nus in mediis fluctibus. Reuersaque sunt aquae, & operuerunt currus &
 equites cuncti exercitus Pharaonis, qui sequentes ingressi fuerant mare:
 neque vnus quidem super fuit ex eis. At vero illa die quam Isaia significa-
 bat, aliud melius & salubrius consilium secuturi erant Aegyptii: nempe ut
 percussi conuerterentur ad Dominum, atque ita seruantur. Latet autem
 in hoc vaticinio magnum mysterium a Vate inuolutum quidem; sed quod
 rerum ipsarum imagine, & verborum explicatione non nimis difficulter
 aperiri possit. In primis vero in promptu habenda est significatio & aucto-
 ritas nominis illius sanctissimi ἡμῶν, a nobis persepe indicata. Deinde
 etiam animaduertendum duplicem esse Aegyptum, alteram visibilem, alte-
 ram inuisibilem: Visibilis Aegyptus prouincia illa est inter Catabathinon
 vel Cyrenaicam prouinciam, & Arabias sita; cum populis illis ex Camo
 procreatis. Inuisibilis vero Aegyptus, regnum est peccati: in quo peccatum
 illud ab Apostolo corpus peccati dictum imperat, suoque imperio genus huma-
 num

zum in seruitute miserrima exercet: cuius rei imago in illa Israelitarum seruitute apud Aegyptios visibiles olim seruita expressa fuit: neque verò hac interpretatio, & interpretationis distinctio ingenij nostri est: sed Prophetarum fere omnium, & Christi maximi illius praeceptoris, & Petri, Pauli, atq; Iohannis, qui hac imagine frequentissimè in humana salutis ratione significanda vtuntur. Quod ergo Isaias ait, Aegyptios percussos, ad Dominum conuersum iri; non tantum refertur ad externam plagam per Romanos acceptam, quae commoditatem Euangelio enuntiando, apud Aegyptios creauerit; sed etiam idque proprie magis, ad vtramq; Aegypti significationem est referendum. Namq; visibilis Aegypti natio, sicut cetera orbis totius gentes sub regno siue tyrannide inuisibilis Aegypti seruebat; sed percussa Aegypto inuisibili, in illa multipliciū plagarum refertissima Christi passione, & in illo sanguinis eiusdem mari rubro submersa, Aegyptus visibilis, non vt olim refugere voluit, imò potius ad Dominum cōuersa est, ipsamq; salutis suae auctorem cognoscens, appellauit: & sanata est à peccato, & à plagis illius inuisibilis Aegypti liberata, Dominum Saluatorem agnouit, & confessa est, atq; Ecclesia vniuersalis membrum est effecta. Tunc illam deposuit contentionem, illamq; stultam emulationem, quae inter ipsos Aegyptios, & gentes alias de antiquitate, de nobilitate, de sapientia praestantia esse solebat. Omnes enim unum Deum, auctorem humani generis crediderant; omnes unum Seruatorem Iesum Christum; omnes vnā fidem, unum baptismum receperunt; omnes unum Spiritum sanctum Christi virtutis & efficientiae testimonium probauerunt: In omnem terram sonus eorum, qui Euangelium Christi annuntiabant, exiit: & in fines orbis terra verba eorum perlata sunt. Sed in his praecipuas quasdam partes Aegyptius tribuit Isaias: vt pote quos prauiderat eo maiori pietatis Christiana studio atq; exercitio verae & purae virtutis illustrandos esse, quo maiori, magis vario & diuturniore superstitionis & vanitatis errore inflatos antea fuisse constaret. Id verò euentu ipso confirmatum esse ex Apostolorum actis, ex Philonis, Egesippi, atque Ecclesiastica, & ex Lausiaca historia constat apertissimè. Huiusmodi mysteria, quae simplicioribus & paruulis reuelare voluit Deus, prudentibus ac sapientibus mundi ac seculi occulta sunt: ideo nec nobis latius explicanda videntur, vt pote quae is qui capere possunt, vel significatione tenui capiuntur; is qui non possunt, quo magis inculcantur, aut latius exponuntur, eo magis despiciuntur. Grandis autem Deus est, vt mittat Spiritum sanctum suum in terras, qui harum rerum omnium veritatem omnem doceat, & suggerat. Chaldaeus Paraphrastes non nimis longè ab hac à nobis exposita sententia discessisse videtur: Et reuelabitur potentia Domini ad benefaciendum Aegyptiis, & cognoscent Aegyptij ad iudicandum à facie Domini in tempore illo: & seruient in sacrificio sanctitatum, & in oblationibus, & vouebunt vota ante Dominum, & persoluent. Illam verò concordiam maximam, & pacem fidei & charitatis communionem inter Christianos, quamuis vario secundum carnem genere progeneratos, futuram ad duas notissimas has orbis nationes Aegyptios, qui propter Sa-

pien-

piencia professionem, & Assyrios, qui propter imperij potentiam celeberrimi fuerant; & ex illis ad omnes alios ex consequenti Isaias reuulit iuncto carmine:

In die illa, erit via de Aegypto in Assyrios, & intrabit Assyrius in Aegyptum, & Aegyptius in Assyrios: & seruient Aegyptij Assur.

MAXIMAM, celeberrimam, & frequentissimam communicationem & societatem magnam, & concordiam & facilitatem; atque adeo coniunctionem quandam studiorum & commodorum indicat via ex aliquo loco in alium lapidibus constrata. Namq; alijs communes viae & iter facientiam, tantum conculcatione aperta non ita feruentem, neque ita assiduam consuetudinem arguunt. Romani per totam Italiam, quae imperij sui vsu quasi communem quandam patriam habebant, varias vias strauerunt, ad Alpes usque ferè pertingentes: quarum conspicua vestigia adhuc extant. A Gadiibus ad Pyrenaeos usque productam & munitam viam Traianus in Hispania restituit, & multis in locis auxit, & amplificauit: cuius partes maximae adhuc inter Emeritam & Salmaticam extant, quae via lata dicitur. Ad hanc similitudinem Isaias alludens, viam non quamlibet aut obscuram, & incertam; sed stratam lapidibus, vt frequenti consuetudine tritissimam, ab Aegypto in Assyriam consturam praedicebat: non tam viam ipsam materiale, quam pacem & concordiam & spiritualium commodorum communicationem significans, id quod Vates ipse exponit: Intrabit, inquit, Assyrius Aegyptum & Aegyptius in Assyrios: & seruient Aegyptij Assur. Hebraicè scientibus facile probare possumus huiusmodi interpretationem: seruient Aegyptij cum Assyriis, namq; ETH, particula Hebraicae & accusatiuo seruit, & ablatiuo etiam, eodem officio functa, quo apud Latinos CVM: frequentissimamq; virtusque significationis exempla in Sacris libris obseruantur. Atq; expositorum verborum sententia cum superioris dictio coniungitur: nam superior dixerat Vates Aegyptios culturos Deum hostiis & muneribus, &c. Idem autè verbum hoc loco usurpauit, vt idem seruiendi siue colendi genus ind. caret. Estq; verbum GHABAD, quod colere & seruire significat. Ergo Aegyptij cum Assyriis Dominum colent, siue seruient Domino, hostiis & muneribus; & vota vouebunt, & soluent. Sin verò Latine tantum scientes hanc orationem, vt in nostra versione habent, sibi expositam malint, exponemus Aegyptios Assyriis mutuae charitatis officijs esse seruituros: quod etiam seruitij genus cultus Domini est. Ita fiet, vt qui antea familiis, & familiarum diuersitate orti studio disiecti dissidentesq; fuerant, in vnā pietatis coniunctionem & consuetudinem cōeant, sequē mutuis officijs iuuent. Namque Assur, Semi, Aegyptus verò, Chami filius fuit: postea verò omnes in vno capite Christo coniuncti, vnius Patris Dei filij effecti. Et cum vterque populus, tam Assyriorum quam Aegyptiorum, Israelitas grauisimo odio antea fuerit persecutus, quippe quos Aegyptij in extrema & humillima seruitute detinuerant, Assyrii verò abductos, per totum orbem disperferant; futurum esse, Isaias ait, vt Christi virtute, & Euangelij communicatione Israelita, illi, inquam, Israelita, qui veterè sic ap-

Hh 2

pellan-

pellandi essent promissorum diuinorum compotes, tertij in hac societate forent, hoc est, medij, & interpretes, ac internuncij, quorum opera & Evangelico ministerio, & Aegyptij, & Assyrij ad Dominum conuersi, in vnius Ecclesie societatem conuenirent.

In die illa, erit Israel tertius Aegypto, & Assyrio: benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Aegypti, opus manuum mearum Assyrius, hæreditas autem mea Israël.

ORDINEM situmq; regionum sequutus spiritualium mysteriorum, rationem nobis Vates describit hoc loco. Ex Aegypto Assyriam petentibus, Israelis regio media aditur; eademq; media etiam peragrat ius, qui ex Assyria in Aegyptum redeunt: ut ex tabulis, per nos descriptis, cognosci potest.

At verò quod medium est inter duo in ratione Geometria, tertium inter utrumque extremorum in Arithmetica enumeratione constituitur. In naturali vero obseruatione, qua ad Mathematicam etiam tractationem refertur: quacumq; sunt eadem vni tertio, eadem inter se, & qua vni tertio similia, inter se similia esse dicuntur. Porro Israel, quem hic commemorat Vates, nō ille carnalis Israel nobis est existimandus, sed & qui semen Abrahae sit, & opera Abrahae faciat, id est, vera Israelita, secundum Spiritum; sequiq; debemus distinctionem illam, apud Apostolos frequenter usurpatam:

Rom. 9. Non qui filij carnis hi filij Dei sunt, sed qui filij sunt promissionis estimantur in semine. Huiusmodi filij Israel populus ille est, quē tantopere & Propheta, & Christus, & Apostoli celebrant, & probant. Hi tertij fuerunt Aegyptiis & Assyriis; non numerandi ordine, sed agendi ratione: hoc est, fuere per quos Assyrij & Aegyptij verbum Dei receperunt, & Christi disciplinam subierunt. Atq; ita Aegyptij & Assyrij huic tertio similes, inter se similes etiam euaserunt. Hi voce fuerunt filij promissionis, atq; ita primi omnium promissa à Deo facta acceperunt, & re ipsa sunt experti: primi enim Spiritum illum sanctificationis sanctum, à Christo missum, acceperunt, & post illos, gentes alia, ipsorum doctrina & prædicatione instructa;

AA. 10. sicut de hac re pluribus in locis scriptum est in hanc sententiam: Et obstu-
perunt ex circumcisione fideles, qui venerant cum Petro: quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est. Audiebant enim illos loquentes linguas, & magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus: Numquid aquam

AA. 11. quis prohibere potest, ut non baptizentur hi, qui Spiritum sanctum acceperunt, sicut & nos? & illud: Audierunt autē Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, quoniam & gentes receperunt verbum Dei. & illud, post loquam à Petro factam expositionem; His auditis, tacuerunt; & glorificauerunt Deum, dicentes: Ergo & gentibus pœnitentiã dedit Deus ad vitam. Hac omnia de primitiua illa ex Israelitis & gentibus, Ecclesia per nos annotata, Isaias hoc loco significasse aperte videtur: non qui postremas partes Israeliticis his det, sed qui medias, hoc est, mediatoris, internuncij, & interpretis, atq; conciliatoris partes, eiusq; qui primus veritatis cognitione à Deo instructus, ceterorum tum verbo, tum exemplo instruxerit. Atque hac ratione

semper

semper Israelita gentibus, non tam dignitate spirituali, quam ordine, præponuntur, tam in iis qua salutem, quam in iis qua pœnam spectant. S. S. E. Non erubescio Evangelium: virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Rom. 1. Iudæo primùm & Græco. & alio loco: Tribulatio & angustia in omnem Rom. 2. animam hominis operantis malum, Iudæi primùm & Græci. Gloria autem & honor, & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm & Græco. & illud, Rom. 3. Quid ergo amplius Iudæo est: aut qua utilitas circumcisionis? multum per omnem modum. Primùm quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei, & Ephes. 1. illud apertissimè hunc rerum spiritualium ordinem inter Israelitas et gentes conspicuum declarat. In quo nos etiam (de Israelitis loquitur) sorte vocati sumus, prædestinati secundum propositum eius, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ: ut simus in laudem gloriæ eius, qui antè sperauimus in Christo. In quo & vos (gentes) cum audissetis Evangelium salutis vestrae, in quo & credentes signati estis Spiritu promissionis sancto. Et plurima alia in hanc sententiam à Christo Apostolique pronũciata; & scripta, qua manifestè declarant, Israelẽ electum quondam in lucem gentium; ut sit salus Dei vsque in extremũ terræ, & salutem ex Iudæis fuisse, Ioan. 4. atq; in gentes emanasse. Animaduertendum autem est, Israelitas, quos primos esse dicimus ordine, eos à nobis estimari primos, qui primi Christum receperunt: atq; in ea ratione gentiles secundo loco censeri: iuxta illud: Maior seruiet minori, de duobus populis Israelitarum & gentium ab oraculo responsum. At verò illi Israelita qui post promulgatum Evangelium per totum orbem à cecitatis errore, in quo nunc detinentur, ad lumen cognitionis Christi reducendi sunt, secundum locum post gentes, non dignitatis; sed ordinis ac temporis obtenturos. S. S. E. Nolo vos ignorare, fratres, mysteriũ Rom. 11. hoc; ut non sitis vobis ipsis sapientes. Quia cecitas ex parte contingit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fiet. S. S. E. Veniet ex Sion, & auertet impietatem à Iacob. & hoc illis à me testamentum, cum abstulero peccata eorum, secundum Evangelium quidem inimici propter vos: secundum electionem autem charissimi propter fratres: sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio Dei. Atq; ita huiusmodi Israelita, qui ad extremum conuertentur, tertio loco censeri poterunt, si temporis rationem sequamur: si tamen electionem spectemus, illi ad suos fratres priores referentur. Non enim noua electio istorum fiet, sed una eademque electione propter patres charissimi habiti sunt: fractis tamen aliquot ramis propter incredulitatem. Illud etiam est animaduertendum, non obseruari distinctionem ac diuisionem ad populos pertinentem, qua ultra dualem numerum protrahatur (si dualis dicendus est numerus.) Omnes enim gentes quotquot in orbe sunt, in duas partes, siue populos duos diducuntur ex veteris Testamenti ratione: quos variis nominibus ad eandem tamen rem referendis, appellari obseruauimus. Alter dicitur Edom, vel Græcus, vel præputium; vel cõmuni verbo, gentes: alter Israel, vel Iudæus, vel circumcisio. Ex utroque verò vnum populum, vnamq; Ecclesiam effectum iri, Vates prænunciarunt: & Christus Apostolique declararunt. Itaq; gentilitatem

Hh 3

tem

Appar. fact.
Lib. de Phaleg,
Canaam,
& Calcb.

Rom. 9.

AA. 10.

AA. 11.

rem omnem ita dictam; unum orbis terrarum hominum genus erroribus antea actum: Israelitas aliud genus agnoscimus. tertium genus nullum est. De virisque oraculum scriptum est: *Duae gentes sunt in vtero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur. Ad hos duos, Esau & Iacob, omnes referuntur orbis totius nationes: atq; ex hac ratione illa frequens horum verborum, alter, uterque, unus, & surpatio apud noui Testamenti Scriptores obseruatur. Quam quidem ob rem, quod hic ab Isaiâ Israel tertius futurus esse Aegyptiis & Assyriis dicitur, eam, quam superius exposuimus, significationem habet: ut medius sit Israel & internuncius, qui utrumque vicinum populum sibi ipsi, & inter se etiam coniungat; utpote Euangelij Iesu Christi interpres ministerq; sedulus. Hinc adeo fiet, ut horum populorum accessio ad Ecclesiam fiat: nam secundum promissionem Israel hereditas Domini ab ipso prima dicta & constituta est; secundum verò singularem misericordiam gentibus factam, additi etiam sunt Aegyptij & Assyrii huic hereditati Domini, idq; ex gratia diuina copia & affluentia: quod oratio ipsa à Vate subiuncta, declarat: *Benedictio in medio terra, cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum Assyrius.* Metaphorica verba hoc loco usurpantur, ex ipsa similitudinis, unde sumuntur, obseruatione exponenda. Manifestum est iis, qui Scripturarum lingua aures assuetas habent, in agricultura rationibus benedictionem id dici, quod à Latinis, fertilitas, siue copia maxima, & fructuum terra bonorum exuberantia dicitur. Ut si agri solum, quod communiter ad decuplum reddit, ad vigesimum, trigessimum, vel sexagesimum, eoque amplius reddere aliquando contingat, id benedictionis verbo significatur. S. S. E. Seminauit autem Isaac in terra illa, & inuenit in ipso anno centuplum, benedixitq; ei Dominus. & illud: *Benedictus tu in ciuitate, & benedictus in agro: benedictus fructus ventris tui, & fructus terra tua, fructusq; iumentorum tuorum, greges armentorum tuorum, & caula ouium tuarum: benedicta horrea tua, & benedicta reliquia tua.* Ex qua significatione illud est: *Qui parce seminat, parce & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.* Gratuita etiam & liberalis donatio, siue auctarium ultra promissa additum, benedictionis verbo in sacro sermone significatur: estq; verbum iudiciale, cuius exemplum illud est: *Da mihi benedictionem, terram australem & arenam dedisti mihi; iunge & irriguam.* Sunt & alia huius verbi significationes his non dissimiles, de quibus in Apparatu sacro disseruimus, & alias per oportunitatem, Deo volente, disseremus. Verum ad huius loci explanationem duae haec à nobis indicatae satis erunt: ad quas orationem suam retulisse Isaias videtur in eâ sententiam, ut cum significarit, & affirmarit ex diuinorum promissorum iure Israel hereditatem Dei esse, cui manifesta facta fuerint promissa, & praestanda sint primum. Addas etiam Israel ex altera parte adiunctam Aegyptum, Assyriam verò ex altera benedictionis, hoc est, auctarium nomine, fore celebrandas, comunicata cum illis virtute illius promissi patribus olim facti, in semine tuo (hoc est, in Christo, qui semen fuit Abraham, Isaac,*

& Iacob) benedicentur omnes cognationes terrae: ita, ut si quis quærat, unde effectum sit, ut Aegyptij & Assyrii, ab alienati antea à Deo, ac Dei populo infestissimi hostes, in unam Ecclesiae societatem, in unam Sanctorum communionem coierint; illud responsum referat, Dei liberalitate ac misericordia factum esse, qui in medio terra, hoc est, in Israel regione, in illo medio terra, in quo fuit Filius hominis tribus diebus & tribus noctibus, (qui legit, intelligat) *Benedixit etiam Assyriis & Aegyptiis, dicens: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum à me factum, meaq; virtute & efficientia constans.* Assyrii itaq; benedictionis nomine censebantur, una cum hereditate Domini antiqua possessionis iure obtenta, & nominata, Israele videlicet, qui nomen hereditatis iam olim obtinuit, ex cuius benedictione & fertilitate fructuum diuinorum benedictio etiam in proximis prouincias Euangelio credentes, redundauit. S. S. E. Qui ex fide sunt, benedicentur cum fidei Abraham, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solum, sed ei qui ex fide est Abraham, qui pater est omnium nostrum. S. S. E. Quia patrem multarum gentium posuit te ante Deum, cui credidisti: qui uiuificat mortuos, & vocat ea quae non sunt, tamquam ea quae sunt. Neque verò ipsius additionis, siue auctarium tantum, sed fructuum magnorum & probatissimorum, uberiatis fertilitatisq; nomine benedictionis verbum quadrare in Aegyptios & Assyrios potuit: ita ut & fructus benedictionis ab illis perinde, atque ab Israelitis, illis credentibus, & Euangelij virtute amplificatis, redderentur. Eset igitur hinc Aegyptus, illinc Assyrius additus, & medius collocaretur Israel, hereditas Domini antiqua, qui & temporis, & promissorum acceptorum, & experimenti virtutis Euangelica, quadam veluti prerogativa frueretur. Et cum hac benedictio ad omnes cognationes terra pertinuerit, harum tamen duarum gentium mentionem hoc loco Vates praecipue fecit; quoniam in proximo antè, & in hoc capite, harum tantum regionum rationes exponendas susceperat.

ARGVMENTVM VATICINII XIII.

EA quae proximè continuato ordine leguntur vaticinia quinque, & propter singulorum breuitatem, & propter argumenti ac sententiae communionem unica lectione, unicaq; comentandi opera exponi possunt. Primum autem ex his est: In anno quo ingressus est Thartam in Arotum; usque ad illa verba: *Quomodo effugere poterimus nos? cuius illud argumentum est: Iudaei à Babylonis rege infestati & afflicti, metuentes ne tandem opprimerentur; & ut decem tribus etiam captiui abducerentur, Aegyptios & Aethiopes in auxilium sibi aduocare cogitabant; idq; serio agebant, illorum copias & artibus potius, quam Dei omnipotentis subsidio ac virtute fisci: qui ipsorum spem vanam fore ostendere volens, Prophetam suum nudum certo tempore agere, & incedere iussit, idq; mandatam referendum addidit fore, ut post tertium annum Aegyptij & Aethiopes à Babyloniorum rege capti & abducti, ad extremam miseriam,*

Cyrill.

seria, & humilitatis conditionem redigerentur. Ex quo intelligere Iudaei possent quid ipsis esset futurum, cum eos, quorum viribus & copiis uti ad suam defensionem cupiebant, huiusmodi miserum exitum manere cognoscerent.

CAPVT XX.

IN anno, quo ingressus est Thartan in Azotum, cum misisset eum Sargon Rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo locutus est Dominus in manu Isaiae filij Amos, dicens.

HUIUS capituli facilis explicatio est, temporum tantum ratione recte examinata, quam sic habere res ipsa ostendit. Babyloniorum rex Sargon, qui & Senacherib esse dicitur, octo nominibus appellatus, uti veteres Hebraei interdictionibus meminere (quamquam ab ipsis Iosephus dissentanea scribat) unum ex regni sui principibus, eundemque exercitus ducem summum, in expeditionem contra Azotum, fortissimam & frequentissimam Palaestinarum urbem misit; quam eodem anno expugnatam cepit: neque hoc pacto Palaestinos in suam ditionem redegit. Eodem autem tempore Iudaeis Aegyptios, & Aegyptiis affines Aethiopas sibi in auxilium concire cogitantibus; idque iam per legatos & conventiones agentibus; eodem ipso tempore, quo capta Azotus fuit, iussus est Isaia a Deo sacco, quo propter decem tribuum captiuitatem indutus incedebat, exuere, & nudus publice ingredi, ut in solita actionis exemplum & omnes mirarentur spectatores, & tamquam prodigiosam rem cum ipsius interpretatione alij alius narraret, & eam, quia aliter fieri non poterat, ad alias nationes, atque adeo ad Aegyptios ipsos rumor & fama perferret. In tempore illo, quo capta iam Azotus fuerat, in manu Isaiae filij Amos loquutus est Dominus cum Iudaico populo ministerio Isaiae & quia sermo non verbis tantum, sed etiam actionibus explicatus fuit, & exemplis populo spectandis, ideo vsitur Scriptura hoc idiotismo in manu: hoc est, agente & referente Isaia illo nobili & celeberrimo viro filio Amos, non obscuro, sed ex principia Iudaeorum, atque adeo ex regia familia, ut persona grauitas & auctoritas, cognitaque, antea & perspecta seueritas atque dignitas maiorem rei nouitati fidem admirationemque conciliaret.

Vade, & solue sacco de lumbis tuis, & calciamenta tua tolle de pedibus tuis: & fecit sic, vadens nudus & discalciatus.

Psal. 41.

Gen. 17.

VADE. Rem serio agendam, & mandatum facessendum commendat hoc verbum, Vade, sine ulla exceptionis aut cunctationis mora, ut: Venite, & disperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Israelis ultra. & illud: Vade, & vide si cuncta prospera sint apud fratres tuos.

Et dixit Dominus, sicut ambulauit seruus meus Isaia nudus & discalciatus, trium annorum signum & portentum erit super Aegyptum, & super Aethiopiam.

PRIVS actionem illam aliquot diebus ab Isaia initam, & a populo spectatam fuisse intelligimus; idque fuisse verbum Domini in manu Vatis: dein-

Deinde populo rei nouitatem insolita admiranti in hanc sententiam fuisse responsum, Sicut ambulauit. Perinde atque verum & manifestum est, ambulasse Isaia seruum meum iussu meo. Namque id significat ministerij nomen hoc loco appellatum: significat etiam constantem & certam Dei sententiam. Non etenim Deus Isaia seruum suum exponeret, in significationem eius rei, quae nusquam futura esset. neque enim Deus seruorum suorum ministerio abuitur, quos valde diligit ipse. Magnam ergo & certam oportet esse rem cuius exemplo illos exponat, quos apud omnem populum grauisimos esse vult, quibusque magnam fidem tribui postulat. nudus & discalciatus. verè corpore & pedibus nudis ambulauit, nihil indutus praeter femoralia, siue subligacula, quae Asiaticis viris in usu fuere. Ideo dicit, Solue sacco de lumbis tuis. Namque maestitia causa sacco super nudum indutus erat. Trium annorum signum & portentum erit. Non quod tres annos integros nudus & discalciatus incesserit, sed certis aliquot diebus, in tempore illo quo Azotus capta fuit: mirantibus vicinis & finitimis populis tantam urbem tam cito subactam, & in ditionem Assyriorum redactam: quibus cum Deus ostendere vellet, multo grauiorem fore conditionem seruitutis Aegyptiis atque Aethiopiis ab Assyriis imponendam; eodem tempore spectaculum longe horridius exhibuit Vatis sui nudis corpore ac pedibus incedere iussi: id autem signum esse voluit seruitutis extremae Aegypto & Aethiopiis subeunda: idque significat nomen signi, hoc est, similitudinis cuiusdam. At verò portentum nomen, quod a porro vel procul tendendo dicitur Latini existimant, rectè ab interprete nostro usurpatum, id quo spatio definiendum esset, expressis verbis indicauit Deus: portentum erit, inquit, trium annorum. non ulterius tribus annis protrahetur huius portentum tempus: quibus actis,

Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Aegypti, & transmigrationem Aethiopiae iuuenem & senem, nudam & discalciatam, discoopertis natibus ad ignominiam Aegypti.

SIC Hebraica dictio CHEN, & similitudinem & certitudinem affirmationemque significat. Nuditatem autem & vastitatem totius regionis, & singulorum hominum etiam ignominiam significauit spectanda, nulla neque sexus, neque aetatis ratione habita. iuuenem & senem, pueros & senes. Sic hunc locum exponimus ex Hebraico, nedum, inquit, validioris aetatis homines adducet; cum neque erga eos clemens sit, quibus ob aetatis imbecillitatem parcendum esse, alij bellorum duces, etiam sauiore arbitrantur. discoopertis natibus ad ignominiam Aegypti, Hebraice, discoopertos nate turpitudine Aegypti. Isaia non ita nudus incesserat, sed tergo, lumbis, ac pectore, cruribusque nudatis. Cum verò longe maiorem, ac planè turpem Aegyptiorum nuditatem futuram ex Dei decreto cognouisset, addit & illud explanationis maioris causa, Discoopertos nate; quod posteriores turpitudinis partes indicat: anteriores verò illud, ignominiam, siue turpitudinem Aegypti. Quam verò ob rem Aegyptios hac ignominia praecipue afficiendos declarauerit, illud in causa esse existimamus, quod libidinosi & salaces magis Aegypti

Aegyptij quàm Aethiopes fuerint, atq; ea parte deformiores quæ libidinis in seruit. S. S. E. de illis, Quorum carnes sum vt carnes Asinorum. atque adeo turpes fuisse dicuntur, vt Priapum pro Deo coluerint, & cum sororibus connubia passim contraxerint. Horum igitur turpitudinem ad ignominiam ipsorum manifestam & conspicuam fore, Assyriorum rege iubente, ait Isaias ex verbis Dei: ita vt non solum victis & subactis Aegyptiis & Aethiopibus, sed ignominiosè etiam exceptis atque in vilissimam & abiectissimam conditionem redactis, Iudæos pœniteret simul & puderet consilij sui, de petendo ab illis gentibus auxilio contra regem Assyriorum: atq; adeo res ipsa euenit, vt prædicta ab Isaiâ fuerat. Nam cum expeditionem iam parasset Senacherib rex Assur vt Ierosolymam expugnaret, ac legatis præmissis ad deditiorem cogeret, maneretq; ipse in terra apud Lobnam urbem, illam expugnans, audiuit nuncios dicentes à Tharnea Aethiopum rege exercitum aduersus se duci; quem ille non fugit, sed excepit, & vicit unâ cum Aegyptiis, qui simul in bello Aethiopibus coniungi solebant: victos autem aduersus deduxit, & captos denuò, Ierosolymam inuadendi studio incensus, cui legationem illam minarum plenam præmisit; quam inferius Isaias refert. Cum ergo viderint, & spectauerint Iudæi quemadmodum actum sit cum Aethiopibus & Aegyptiis,

Timebunt, & confundentur ab Aethiopia spe sua, & ab Aegypto gloria sua.

TIMEBUNT magis Assyriorum potētiam & vim, & pudefient, quòd existimarint Aethiopum auxilio & fortitudine, & Aegyptiorum dextertate & elegantia exercitus posse infringere Assyriorum impetum. Appellatur Aegyptus gloria sua, Hebraicè, pulchritudo sua; quòd Aegyptij & propter principum & militum nitorem, & cultum eximium, pulchriores copias explicare solerent quàm alia Africa nationes. Solet autem hæc pars etiam inter bellatores commendari.

Et dicent habitatores insule huius in die illa: hæccine erat spes nostra ad quos confugimus: vt liberarent nos à facie regis Assyriorum: & quomodo effugere poterimus nos?

LITERARVM ipsarum, quibus nomen insule scribitur, elementis & situ terra ipsius cognoscitur Iudæam regionem, siue Israelis terram voluisse significare Vates. Est enim genus quoddam pronuntians atque scribendi apud Hebræos celeberrimum, quod notaricon à grammaticis illius lingua dicitur, cum prima tantum elementa singulorū verborum, pro tota oratione usurpantur. Huius frequentissima exempla in omnibus libris reperiuntur: sed vnum ex antiquis proferre commodissimum erit, non sine vsu expositionis operæ pretium attendentibus facturæ: quos vulgato ac communi nomine MACHABEOS vocamus; propter quos Machabæorum libri inscripti ita sunt proprio & gentilitio nomine HASMONEOS, Hebræi dicunt, suaq; pronuntiatione HASMONIM, appellant. Ex illis autem vnus celeberrimus Iudas, idemq; fortissimus, cum bella religionis causa aduersus Græcos & finitimas Syrios, aliosq; gentium populos capefferet, illud sui caterorumq;

rumq; fratrum ac sociorum exhortandorū causa hemistichium in Elogium Dei usurpauit. MICHAMO CHABEELIM, quod Latine sonat: Quis similis tui in fortibus: cuius hemistichij prima elementa in vexillis atq; scutis, aliisq; ornamentis & insignibus inscripta, MACHABE sonant: unde illi MACHABEI dicti sunt. Hæc legendi, scribendi, & pronuntiandi forma notissima, vt diximus, est iis, qui literas Hebræas didicere: sic enim Moses ille Aegyptius insignis scriptor RAMBAM, dicitur, hoc est, Rabi Moses, Bar Maimon. Gerundensis sacrorum librorum commentator RAMBAN appellatur, id est, Rabi Moses, ben Nehemia & RASI. Rabi Salomo tarchi. Huiusmodi itaq; verbum hoc loco pronunciauit Isaias, cum Israelitidis, vel Iuda regionem significare vellet. Eodem namq; nomine & regionem ipsam per Notaricon, siue abbreviationem appellauit: & illius situm & habitudinem ad alias regiones finitimas elegantissimè significauit. Namq; Hebraicum nomen, pro quo Latini insulam reddunt, est, AI, coniunctis duabus consonantibus Aleph & Iod in vnâ syllabam: quas quisquis per NOTARICON, explicuerit, leget apertè ARETS ISRAEL, vel, ARETS IEHVDAH, hoc est, terra Israel, vel, terra Iuda. Itaq; apertè regionem illam abbreviatione literarum vsus indicauit Vates, quam etiam addito prius articulo HE, & posterius pronomine demonstratiuo posito, HAI HAZEH, insula huius. Idq; vocabulum quod contractè terram Israel, siue Iehuda extensè, ita vt sonat, insulam significat, consultò à Vate est usurpatum, illud significante, regionem videlicet illam non plus habere consortij aut commercij cum finitimis, aut longè etiâ remotis regionibus, quàm insula mari cincta, quæ nulum vlla ex parte habet continentem sibi aliarum terrarum tractum, sed aquis undique ambita, Deum solum sui conseruatorem aduersus fluctus & maris procellas agnoscit. Ita etiam regio illa, tamquam insula quadam in medio nationum posita erat, quas aquarum similitudine aliquando sacri auctores describunt, non magis morum, legum & sapientiæ atque pietatis ac religionis, non magis fœdere, & animorum coniunctione cum gentibus conueniens, si modo eam normam tenere vellet, quam à Deo præscriptam acceperat. non magis inquam conueniens, quàm aqua insulam vallantes, cum terra ipsa conueniunt; imò omnes alios populos insensos infestosq; sibi sapiissimè experta. S. S. E. Deus venerunt gentes in hereditatem tuam, poluerunt templum sanctum tuum: posuerunt Ierusalem in pomorum custodia. & paulo post: Facti sumus opprobrium vicinis nostris: subsannatio & illusio iis, qui in circuitu nostro sunt. Eandem maris insule translationem sequutus idem Psaltes, ita de eadem regione alio in Psalmo canebat: Quoniam ecce inimici tui sonuerunt; & qui oderunt te, extulerunt caput. Super populum tuum malignauerunt consilium, & aduersus sanctos tuos. Dixerunt, Venite, & disperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Israel ultra. Quoniam cogitauerunt vnanimitè, simul aduersum te testamentum disposuerunt tabernacula Idumæorum & Ismaelita, Moab, & Agareni, Gabal, & Amon, & Amalec alienigena cum habitantibus Terrarum. Etenim Assur venit cum illis, facti sunt in adiutorium filii Lot. Ex

his aperte patet Israelis regionem non alia similitudine commodius ad finitimos populos, quam insulam ad mare referri: id quod & Iosephus Iudaeus, nobilissimus scriptor, dilucide etiam exposuit. Igitur huius insulae habitatores exempli in Aethiops & Aegyptios editi spectaculo pauentes & pudefacti, suum consilium damnabunt; qui eiusmodi auxilium carnis & sanguinis sibi expetitur aduocauerint: agnoscentq; tandem omnia sua in unico Dei presidio collocari debere. Quod verò ad dubitationem quamdam attinet, de prodigiosa illa Isaia nuditate; quam quidam actione, & re ipsa publice spectatam; alij verò Prophetica tandem visione illi expeditam fuisse scribunt; nos, uti videmur, satis aperte in Hosea Commentariis explicauimus: quae studiosus lector non sine fructu, uti speramus, leget. atque de multis aliis propheticae rationem spectantibus, rerum generibus certo constitutoq; opere nos, Deo iuuante, disputaturos speramus. Satis autem nunc fuerit nostram sententiam unica addita ratione dicere. Ea autem est, hoc non mente tantum & cogitatione, sed re ipsa & exemplo publico fuisse ab Isaia editum, diuini verbi iussis religiosè obsecuto, uti decuit obsequi tantum seruum tanto Dño nihil hesitantem, nihilq; humanarum rationum moratum.

ARGUMENTVM VATICINII XIII.

VARIA & multiplex huius vaticinij expositio tam à Chaldaeis & Hebraeis, quam à Graecis & Latinis interpretibus & commentatoribus edita est: omnium tamen eadem fere est sententia, ad Babylonis vastationem hoc oraculum referendum propter illud carmen: Cecidit, cecidit Babylon illa, &c. Id autem huius vaticinij argumentum non videri esse iis, qui singulorum verborum pondera & rationes examinarint, multa profecto docere possunt. In primis, quod non pauca à commentatoribus longissimè petuntur, quae magno molimine trahi oportet: & postquam in locis certis constituta sunt, non aptè coherent, immo multis partibus exilire, & dissilire velle videntur. Deinde quòd quaedam sunt à Vate dicta, quae cum Babylonis vastatione omnino pugnare, ut quod duram visionem sibi ostensam dicat, quòd se de conspecta sibi re dolere vehementer affirmet, idq; lamentetur. Quid enim durius quam duram videri Vati optimo, & sui populi studiosissimo visionem vastationis & excisionis populo suo atque adeò diuino inimicorū nomini: idq; lamentari acerbè, quòd nusquam in aliorum populorum sibi suisq; minus grauium casu, aut prauidèdo, aut praedicendo facit. Cetera etiam pertransimus, quae cum sententia huiusmodi constare non posse videntur: ut quae de interpretatione speculatoris & leonis, & aliis afferuntur. Quae quoniam sigillatim attingere & inuertere non est animus, cōsulto praetermittimus. Iudicandi potestatem integram, & pronuncianti arbitrium lectoribus relinquentes, qui & alia Commentaria, & nostra legere voluerint. Fatemur in illis multa esse;

& egregia, & docta; multa tamen nobis duriora, quam ipsam Vati prophetiam, videri. Quamobrem ab instituto nostro non discedentes persandandi singula verba, & alia cum aliis conferendi, atque interpretationis in hoc caput ducem strenuissimū naeti Iohannem Euangelistam, Theologum & Prophetam, Spiritu sancto plenum; expositionis nostra cursum illius vestigijs obseruatis tenebimus, & ut sperare fas est, conficiemus. Igitur huius Vaticinij argumentum ad calamitates ex Antichristi regno, potentia, & ministerio Christiana Ecclesiae allatas, & importatas pertinet, quas prauidens Isaia, grauissimè dolebat. Eas autem sub imagine excidij, & malorum quae Ierusalem illa altera in Iudaea regione sita Babylonia potentia & vi sustinuit, depingebat: cuius singulas partes, unà cum verborum expositione explicabimus.

CAPVT XXI.

Onus deserti maris.

IN superioribus Propheta noster Ierosolymorum labores per Nabucodonosorem, Babyloniorem regem afferendos dilucide satis & aperte praedixerat. Eandem autem rem hoc capite ac vaticinio in aliud tempus, aliumq; modum prauisam refert. Itaq; duplex argumentum eadem imaginis descriptione tractat, priusq; posterioris causa persequitur. Vidit enim primam illam terrenam cladem, quam Babylonia illa in terra Sanaar condita Ierosolymae patria sua allatura erat. Eā ipse prauisam grauiter dolebat: sed multo grauius doluit, ostensam sibi Ecclesiae Christiana, atq; matris Ierosolymae spiritualis miserandam conditionem, per Babyloniae illius arcanae regnum, & vim atq; dolos ferendam. Id autem propter hominum ipsorum qui hanc Ierosolymam incolerent, peccata superbiam & arrogantiam Deum permissurum esse cognouerat. Hanc autem in hoc vaticinio exponendo rationem sequemur, ut imaginem ipsam suis membris, ut pietà intuemur, distinguamus. Significationem verò arcanam, annotatis ex nouo Testamento locis indicemus: & lectorem ad Dei sapientiam exoptandam hortemur: qui huiusmodi, aliorumq; mysteriorum cognitionem longè clarissimā in iis, quos ille docere vult, efficere potest, & solet. Appellatur autem Babylonia illa terrestris, mare deserti, *αρηροπας νω̄ς*, propter illam aquarum copiam, qua Euphrates fluminis perpetuo abundat: deinde etiam propter nimias tempestates à populis illius ciuitatis & regni exurgentes; quae totum ferè terrarum orbem, cui imperarent, infestabant. atq; hoc *αλληγορικως*, ut multa, à Vatiibus dicuntur. Maioris verò explicationis causa appellatur, mare deserti, propter vastam solitudinem, Babylonia Ierosolymam potentibus transeundam. Itaque Babylonia esse, quae mare desertum appelletur, ferè omnes expositores, Geographia ratione habita, consentiunt. At verò Antichristi illud regni caput Babylonia, de qua praecipue sermo hoc in vaticinio est institutus, proprie & verè mare deserti appellari, Iohannes Euangelista huius Vaticinij interpres in Apocalypsi docuit: Veni, ostendam tibi damnationem meretri-

21 *cis magna, quae sedet super aquas multas. Aquas multas populorum variorum multitudinem appellauit Iohannes, qui in mundo tempestates mouent assiduas & importunissimas. Eos autem mare deserti verissime dici posse, ipsum deserti vocabulum Hebraicum, MIDBAR, ostendit, quod ex etymo solutum Latine, SINE VERBO, & SINE RE, reddere possumus. Ad Babylonia huius arcana regnū & potestatem pertinent populi omnes qui non spiritu, neque verbo diuino gubernantur: sed impetu quodam marino, & inconstanti, & inuiti aguntur: ad illud igitur, mare deserti, Babylonem terrestrem; ad istud aliud, mare deserti, Babylonem arcanam, Onus hoc, hoc est, vaticinium graue in epistola modum ab Isaia missum est: quippe qui nec praesens in Babylonia haec dixit, neque ad ea tempora, quae nunc iam moueri coeperūt, se viuum peruenturum sciebat: quamobrem tanquam absens ad absentes & futuros scripsit. Iam verò rem ipsam atq; adeò turbulentam tempestatem Hierosolyma utriusque, ab utraque Babylone concitandam, spiritu prauidens, κατ' ἐνδοξασμόν, describens ait:*

Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra horribili. **MAGNAM** vim, magnam tempestatem, magnam populorum confusionem, & ingentem omnium perturbationem in Ierosolymos paratam & aduectam significabat Vates, cum Austri meridionalis venti Israeliticam terram turbinibus & procellis inuadētis imaginem expressit. *de quo S. E. Ventus Auster contriuit te in corde maris. Et enim in omnibus illis regionibus meridiem spectantibus, Africa Aegypto & Asia parte magnam vim Auster exercet: id quod à prophanis etiam scriptoribus commemoratur. Desertum itaq; regio illa inter Babylonem & Israelis terram iacens dicitur. Eademq; terra horribilis propter stupendam tyrannicam potentiam iam inde à principio usurpari coeptam à Nimrod, & postea à multis Regibus conseruatam & auctam. Magis autem horribilem terram illam alteram significat Babylonicum arcano imperio subiectam: de qua S. E. Cum* *22 qua fornicati sunt Reges terrae, & inebriati sunt qui inhabitant terram, de* *23 vino prostitutionis eius. Quod verò dicit, de deserto venit, quadrat etiam* *24 cum altera ista Babylone arcana, ut idem interpres indicat: Et suscitabit me* *25 in spiritu in desertum, & vidi mulierem sedentem super bestiam cocineam, &c. Hac cum intelligeret Isaia, maximo horrore affectus, & precluso ad exponendam rei indignitatem, animo exclamauit, simulq; declarauit rem ipsam à se visam esse eo genere vaticinandi quod grauissimum est, & ad remota etiam, longèque post futura tempora pertinet, initio etiam in proximè spectandis rebus constituto.*

Visio dura nunciata est mihi. **NON** quadrat exclamatio haec cum Babylonis excidio, sed magis cum Ierosolyma utriusque calamitate: quam sibi visione ostensam, & non solum ostensam, sed narratam & expositam, atq; temporum etiam ratione indicata, visam sibi ex Deo fuisse ait. duram, inquam, visionem, cuius illa breuis enarratio est.

Qui incredulus est, infideliter agit, & qui depopulator est, vastat. *Chaldaeus Paraphraestes hunc versum sic exponit: Dicit Propheta, propheta*

pheta dura nunciata est mihi: violenti violentiam inferunt, & direptores diripiunt. **Babyloniorum** ille terrenus Rex ab urbibus appellatur, **BOGED**, quod incredulum, infidelem, violentum, iniuriatorem, decipientem, & insolentem simul vertere possumus: quippe omnia haec significat hoc verbum. Sic etiam apud Habacuc Nabucodonosor decipiens, & deceptus dicitur. Et quomodo vinum potantem decepit: sic erit vir superbus, & non decorebitur. Est igitur Isaia in hoc loco sententia, incredulum illum & infidum, atq; fraudulentum Babylonis regem cum populo suo, id quod proprium eiusmodi morum & ingeniorum est, esse facturum: hoc est, iura omnia diuina & humana peruersurum: ut perdat, & destruat, sibiq; subigat Ierosolymam, & habitatores eius abducat captiuos, spoliatos, & direptos. Hoc proprie ad Antichristi regnum pertinet: cuius Rex & ministri omnes in eam rem intendunt, ut Christianam Catholicam Ecclesiam per totum orbem inuertant, & in seruitutem redigant: idq; mendaciis, fraudibus, ac dolis, & iniquis diuini verbi, nimiumve callidis interpretationibus texentes telam, sed non ex Deo; consulentes consilium, sed non ex Spiritu Dei. Hoc modo omni cura, diligentia, atque adeò violentia omnium animos subuertere student: & multos etiam subuertunt, atq; in errorum captiuitatem miserissimam abducunt: devastantes quotidie populum Deo. Heu, heu, heu tempestatem nostram miseram faciem: non possumus sine lachrymis & grauissimo animi dolore intueri ab Isaia tot ante seculis ita ad viuum expressam. Et quoniam non vno modo hoc regnum Antichristi, sed multis & variis Ecclesiam Dei affligit, dolo primum & fraude, atq; malitiosa diabolicaq; sapientia: sed vi interdum ac ferro igniq; agit, & quantum potest, quantumq; permittitur, grassari pergit. *Ut nisi Dominus Deus reliquisset nobis residuum, iam periissemus omnino: sed tamen relictum hoc residuum variis molestiis, & multiplici hostiū incursione exercetur. Hoc prauidens Isaia, sic in sua illa imagine describebat:*

Ascende Aelam, obside Mede. **MEDI**, Parthi, & Aelamita, atque adeò Persae, Asiaq; populi omnes Nabucodonosori Babyloniorum Regi subiecti fuere: ex quibus bellicosissimos quosq; ut Parthos, Medos, & Scytharum partem ille in bellum ducebat. Ex his Medi, quibus Persa coniungi solent, & Aelamita à Vate hoc loco per entusiasmum videbantur aduersus Ierosolymam grauiter pugnaturi: quod & in proximo capite etiam significatur: Et Aelam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, & parietem nudauit clypeus. Verbum autem imperatiuo modo, Ascende, obside, non ex sua, sed ducum ipsorum, atq; adeò imperatoris persona, per conformationem figuram pronunciauit Vates: illud quod sequitur, de sua ipsius persona protulit.

Omnem gemitum eius cessare feci.

VIDERAT Isaia visionem duram & grauissimam; audierat in illa visione vocem hostium sese ad Ierosolyma expugnationem cohortantiū; prauiderat temulentam rabiem Arabum, Parthorum, Aelamitarum, & Medorum, ac demum Turcarū, qui ab vno ex illis maximis Antichristi principibus

cipibus Machometo conducti aduersus Ecclesiam Dei, magno impetu & consensu ferendi erant. Cæperat eam rem, gemitu & suspiriis dissimulatis, prosequi; sed vehementissimo dolore affectus, gemitibus ad clamores impulsus est: idq; ipse declarauit, dicens se gemitum non potuisse aut suspirium amplius edere; quæ doloris vehementiam non tam ostendunt, quàm indicant; sed in grauiorem etiam clamorem vociferationemq; ingentem prorumpere compulsus. Gemitum, Nomen Hebraicum, & suspirium etiam significat: gemitum eius visionis dura sibi ostensa, intelligimus, quem cum comprimere vellet, & sine gemitu narrare, ac prædicere ea quæ sibi visa fuerant, in grauiorẽ etiam vocem erumpere est coactus. Hoc est, quod subiungit:

Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, & angustia possedit me, sicut angustia parturientis.

PROPTEREA, inquit Vates, quod visionem hanc dum videre inciperet, gemitu & suspiria prosequi, temperare, conariq; suspirio semoto, vaticinium mihi ostensum referre; ob eam rem cõceptus ille ardentissimus spiritus, qui in gemitibus ac suspiria efflari debebat, immo in se, intraq; viscera reductus, vehementibus me doloribus repleuit, & arctissimis difficultatibus tenuit; non secus atq; debile parturientis femina corpus internis doloribus grauissimè torquetur. Causam autem huius doloris tantiq; interni motus mihi attulit vaticiniũ huius visio, & expositio à Deo prop̄ta, quæ

Corrui, cum audirem, conturbatus sum, cum viderem.

HÆC causa prima affectus ultimi fuit: namque non ex auditu tantum corpus concidit, sed ex debilitatione, aut impulsu aliquo hunc impulsus sibi ex auditu factum; animi etiam turbationem ex visione ortam sibi esse ait: atque naturalem affectionẽ suis momeneis ac partibus indicat. Prius enim sensus aliquo sensibili mouetur. quod si iucundum sit, cor exultat; sin contrã verò, premit ac molestat: ex animi molestia corpus ipsum iãgitur. S. S. E. Spiritus tristis exsiccat ossa: corpore tacto dolor nascitur, qui vociferationẽ clamoremq; extorquet. Cum itaq; Isaias & causam indicasset, auditum & visionem, quibus offensi sunt sensus interni, per externos significati: & ipsum extremum corporis Corrui, siue (vt Hebraicè expresso magis habitu legimus) contorsus sum, tum animi conturbatus sum, mediã ipsam corporis & animi affectionẽ statim indicauit; Quantũ ad corporis vires attinget, ait:

Emarcuit cor meum.

COR enim vitalium virtutum fons & origo est; atq; adeo, si antiquissimam philosophiam sequimur, sapientiæ etiam sedes & caput: imo & cerebro, & aliis membris, quæ præcipuum in animalis corpore locum nomẽque obtinent, calorem, spiritum, virtutem, facultatemq; omnem cor suggerit; hoc ubi compunctam, maleq; affectum fuerit, sensuum perturbatio sequatur necesse est. id autem est quod Vates subiungit:

Tenebræ stupefecerunt me.

Hebraicè ad verbum: Tremor conturbauit me, tali affectu nimirum, cordis error siue trepidatio, qualem Hebraica verba signifi. ant, sequitur. Et quoniam hanc visionem per noctem vates accepit, quo tempore ipse labo-

rum

rum & curarum intermissionem sperabat, perturbationis sua grauitatem amplificauit huius rei commemoratione.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.

VBI Latine in vulgata editione legimus Babylon. Hebraicè est, NESEPH, quod vel Diuo Hieronymo teste, qui hanc lectionẽ agnoscit, noctem significat, sed primam ac postremam noctis partem, cum auræ tempestatisq; vicissitudo sit; id est, post primum crepusculum, & ante Lucanum tempus. Deducitur namq; nomen à verbo NASAPH, quod spirare significat. translate autem interpret noster reddidit, Babylonem pro NESEPH. sed nos simplicitatem, primum, vt solemus, obiuñetes verbum, ex sua significatione exponimus, cuius illam sententiam facimus: Noctem quam ego exoptabam, vt animi mei curas aliqua ex parte delerem, vel leui somno sopitus leuarem: eam noctem siue primam, siue ultimam noctis partem visio hæc mihi posuit in tremefactionem. Namq; ita sonat ad verbum hæc oratio Hebraicè: Crepusculum desiderij mei posuit mihi in conturbationem. Solent enim hi, qui in labore atq; cura versantur hora ac temporis mutationem exoptare, leuamen aliquod sibi allaturam sperantes. Namq; natura comparatum ita est, vt cum aëris ac temporum variatione corporum animorumque affectiones nonnihil persape immutentur, siue in bonum, siue in malum: ex quo fit, vt qui male habent, sibi ita tempus mutari cupiunt: sed quibusdam huiusmodi temporis & animi mutationes, præter animi sententiam accidunt. cuius rei exemplum illustre apud Iob legimus: Si dixerò, consolabitur me lectulus meus, & releuabor loquens in stratu meo; terrebis me per somnia & per visiones horrore concuties. Idem ab Isaiã hoc loco significatur hac oratione: Crepusculum desiderij mei posuit mihi in conturbationem. Interpret noster id voluit significare, Babylonis visionem illam à Vate exoptatam aliter accidisse quàm cuperet ipse; ostensum enim sibi mirandum malum à Babylone afferendum. Sic exponimus hunc locum in hac versione, vt verum vero consonet. Illud præterea grauissimè dolebat Vates, quod videbat temporibus illis, à se præuisis vtriusque Ierosolyma eos maximè negligentes fore, quos malum illud maximè tangeret, hoc est, Iudeos prioris, Christianos posterioris Ierosolyma temporibus, genio, vitiis, voluptatibus, & huius mundi delitiis operam dantes, & tamen profitentes se pro religione pugnare ac dimicare velle, & eam rem cognoscere volentes, quam neque cognitam rectè agerent. Id verò vt grauius significaret, inductione vsus exposuit, vt pote qui visione illa sua quidquid futurum faciendumque esset, tamquam præsens spectaret.

Pone mensam, contemplare in specula, comedentes & bibentes, surgite principes, accipite clypeum.

NIHIL hominibus, præcipue qui vera pietatis nomen profitentur, minus omni tempore expedit, quàm mundanis delitiis ac voluptatibus indulgere: sed longè maximè id duris aduersisq; temporibus officit, quibus qui vino languidi, confectiq; cibo sunt, quid possunt rectè aut agere, aut efficere? Quamobrem amantiissimè suos Præceptor noster monebat: Attendite

Kk

autem

autem volis, ne fortè grauentur corda vestra crapula, & ebrietate, & curis huius vita, & superueniat repentina dies illa, &c. Quid autem magis pugnans, magisq; ad rem expediendam ineptum, quam sese homines voluptatibus dedere, & simul cauere salutis suae? Inducit itaque hoc loco Vates huiusmodi hominum mores, quos aetate sua cum Ierosolymis ab hostibus peterentur. Futuros videbat, & quos vitam nostris temporibus praesentes non conspiceremus, ab illo eodem Vate prauios ac praeuocatos. hominum, inquam, qui cum suas delicias etiam ceteris rebus, etiam salutis propriae verae anteposant; tamen salutis suae res agere profiteantur, videriq; velint tales. Namque hoc modo acturos prauidebat Vates, ut iuberent sibi primum mensam instrui, quippe hoc significat Hebraicum verbum GHARACH: deinde magnam diligentiam adhiberi praeciperent in cognoscendo nūquid periculi, aut incommodi, aut mali efficeretur ab hostibus. Contemplare in specula. Nulla imagine exprimi apertius potuit species eorum, qui de religione & virtute disputant, & loquuntur, & tamen pulcherrima dictu, nec vita nec moribus ac re praestant. Oportet enim vigilare, sobrios in oratione, certissime scientes aduersarium diabolum tanquam leonem rugientem circumire, & quarere quem deuoret. Et tamen eo modo, iisq; moribus res aguntur, ut cum certissimum inestet periculum, tumultuarie propulsandum videatur, coactis ad id ineptis & inexercitatis hominibus, hoc est, populo vitii & voluptatibus obruto, & principibus, qui per arma iam tunc inutilia, malum compefcant. Comedentes & bibentes. Hebraicè est, com. edere & bibere, ea significatione quam indicabamus: nimirum interea, dum de periculo agitur, studium tamen esse comedendi & bibendi; quod cum ferre non posset Vates à se prauius, ciuitatis suae principes, atq; etiam Christiana religionis ministros ad rem serio agendam ab illis voluptatibus auocabat. Surgite principes, arripite clypeum. Hebraicè est, vngite clypeum: quo inungendi verbo certum, maturum & constans, omniq; studio atque cura instructum, consilium de salute sua cogitandi & agendi praecipiebat, etenim qui inungit clypeum, de periculo cogitat serio pellendo. Quid, inquit, ita securi atque segnes de rebus adeò maximi discriminis agitis; voluptatibus operam, virtuti sermonem tantum impertimini. Surgite, virtutisq; verae custodes, rigidisq; satellites vos praebetote. Quomodo verò vaticinium hoc ad spiritualem nostrorum temporum rationem interpretari possumus, docuerunt Apostoli. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induite loriceam iustitiae, & calciati pedes in preparatione Euangelij pacis, in omnibus sumentes scutum fidei, in quo positus omnia tela nequissimi ignea extinguere. Et hoc est quod Isaias dicebat, Vngite clypeum: quippe non oportet tantum omnium commune periculum negligenter curare, & totum tempus consumere in cognitione atq; expectatione, an hostis veniat, an cunctetur, vacareque interim ventri & voluptatibus: siquidem periculum & malum certissime venturum iam per Prophetas suos veros & fideles speculatores denunciari. Deus ipse iussit.

Hæc

Hæc enim dicit mihi Dominus: Vade, & pone speculatorem: & quodcumque viderit, annunciet.

CONSILIVM curamq; Dei erga hominum salutem nobis testatur Propheta: qui iussus fuerit speculatorem in edito loco constituere sedulum ac vigilantissimum, qui venientia procul mala prauidens, ad cauendum & propulsandum annunciet. Hos autem speculatores primos Prophetas ipsos fuisse manifestum est, qui Ierosolyma illi terrestri calamitatem affuturam praedixerunt, & Ecclesia etiam Christiana turbationem afferendam prauiderunt; & iisdem verbis inuolutam significarunt: quorum etiam in hoc genere partes Apostoli obtinuerunt, praeuocantes eam, in qua iam versamur, calamitosam Ecclesiae Christiana conditionem. Quid autem huiusmodi speculatores retulerint, audiamus.

Et vidit currum duorum equitum ascensorem asini, & ascensorem cameli. Hebraicè ad verbum: Et vidit currum binorum equitum, & currum asini, & currum cameli.

MAGNUM, terribilem, & frequentem exercitum illi visum narrat, & innumeram hominum turbam, à qua Ierosolymorum urbs & expugnanda & occupanda esset, ac longo tempore tenenda. Vitam non hoc magis nostris temporibus certum exploratumq; esset in Ecclesia Christiana, quam fuit olim Ierosolymis verissimum, certisq; periculo grauissimum. Currum duorum equitum, siue, binorum equitum. Indefinitè dixit, pro curribus pluribus, ex quibus bini equites pugnarent; cum aliàs satis instructus censeatur exercitus, in quo singulis curribus singuli equites insideant. Est autem Hebraicè familiare, ut indefinitum pro vniuersali, siue singulare pro plurali accipiatur: ut bouem, camelum, capram, ouem, equum; pro equis, ouibus, capris, camelis, & bobus: neque inauditum Latinis genus dicendi. & inter hæc: Alexander ad conducendum ex Peloponneso militem, &c. & Curt. lib. 3.

Interea calet, & regnat; poscitq; maritum Pastores, & ouem Canusinam, ulmosq; salernas. Quod verò prater bellatores equitum, currus asinorum, Iuuen. Sat. 6. etiam & camelorum currus sibi visos, ait speculator; significat populi multitudinem illius, & certum ac deliberatum consilium diu manendi in possessione illius urbis ac regni; vel diripiendi & spoliandi omnia. quippe huiusmodi currus non ad belli usum, sed ad sarcinas supellectilemq; comportandum parari solent: & asinorum currus certam & securam possessionem indicant: huiusmodi namq; iumenta ad bellum inepta, ad pacis verò commoditates & usus aptissima habentur. Videbat itaque frequentem hominum turbam tamquam in proprias domos venientium: rem autem penitus ab illo speculatore cognitam, & clarius etiam indicatam fuisse, cum significare vellet Isaias, subiungit:

Et contemplatus est diligenter multo intuitu. Hebraicè ad verbum:

Et attendit attentionem, multam attentionem.

CVM verò non negligenter officium suum faceret, rem omnem intus & extra, hoc est, & figuram ipsam, & figuratum cognouit; eamq; figuratè etiam sub translatione indicauit: videlicet, Ierosolymam inuadi à potentissimo

& immaniſſimo hoſte. Et clamauit leo. EXERCITVM antea viderat ſpeculator, qui diligenter intuitus, vidit exercitus illius ducem maximum eſſe Babylonis regem, quem leonis nomine propter robur & crudelitatem appellauit atq; ſignificauit. Huius translationis ſimplicem ſignificationem nos Ieremias docuit his verbis: Leuate ſignum in Sion, confortamini, nolite ſtare, quia malum ego adduco de Aquilone & contritionem magnam. Aſcendit leo de cubili ſuo, & prado gentium ſe leuauit: egreſſus eſt de loco ſuo, vt ponat terram tuam in ſolitudine: ciuitates tua vaſtabuntur, remanentes abſque habitatore. Quid autem ſignificet leonis nomen, ad abſtruſiorem ſignificationem relatum, in Apparatu ſacro oſtendebamus, vt hoc loco, aperte ſignificari Antichriſtū, Antichriſtiq; caput Diabolum docuit Diuus Petrus. Huius verò viſionis progreſſu vehementer commotus Propheta, ſeſe exoptaſſe ait, & cupiſſe vehementer cognoscere, quiſnam futurus eſſet exitus, atq; edoctū demum ſeſe refert Babylonici imperij, ac tyrannici illius erroris excidium fore certiffimum. Non autem tam de Babylone illa in terra Sennaar ſita hic agitur, vt ſapē iam admonuimus: quā de cetera Babylone, cuius tyrannus & error vniuerſum orbem occupauit, & Eccleſiam Dei vehementer affligit.

Super ſpeculam Domini ego ſum, ſtans iugiter per diem, & ſuper cuſtodiam meam ego ſum, ſtans totis noctibus.

SIMILI oratione ſignificabat Habacuc ſtadium ſuum, & cupiditatem cognoscendæ rationis diuinæ prouidentia: Super cuſtodiam meam ſtabo, & figam gradum ſuper munitionem, & contemplanor, vt videam quid dicatur mihi, & quid respondeam ad arguentem me. Huiusmodi propoſito ſe inſtituiſſe Iſaias ait, non ſolum diebus, ſed noctibus totus expectantem viſionem aliquam ad huius rei exitum cognoscendum, & tandem intellexiſſe Babylonis regnum eſſe euertendum. Illius, inquam, regnū Babylonis, quam ſapiſſimè Apoſtoli ſignificauerunt; quæ inebriauit reges terræ, qui cum illa fornicati ſunt. Indicat autem Vates viſum ſibi virum fortiſſimum & ſtrenuiſſimum, qui Babylonis ruinam denunciarat.

Ecce, iſte venit aſcenſor vir bigæ equitum, & reſpondit, & dixit: Cecidit, cecidit Babylon, & omnia ſculptilia Deorum eius contrita ſunt in terram.

HUNC quem appellat Vates virum, nuncium bonum, gratiq; reſponſi auctorem interpretamur Angelum quempiam, verbi Dei miniſtrum: qui Babylonem certiffimè euertendā denunciarat. namq; repetitio, Cecidit, cecidit, non tantum aſſeuerationem rei, ſed etiam exemplum geminum ſignificat, ad geminam Babylonem relatum; terrenam illam Chaldaeam, quæ non longè poſt prædictionem hanc ab Iſaia decantatam, euertenda erat: & illam alteram, quam longè poſt tempore futuram & regnaturam, idem Propheta præuiderat. Eius enim caſum non minus certum, quā alterius prioris futurum eſſe voluit. cecidit prior Babylon, cecidit etiam poſterior Babylon. Atq; hunc eundem virum eſſe exiſtimamus, qui hac Vati noſtro retulerit, cum illo qui hanc eandem rem Ioanni Euangeliſtæ demonſtrata referbat.

illum

illum autem non vnicum, ſed geminos fuiſſe, & Propheta noſter indicauit, & Ioannes declarauit. Namque vbi Latine legimus, Aſcenſor vir bigæ equitum. Ecce hic venit curruſ, ſue, curruſ quidam paris equitum. Idem autem hoc eſt, cum illis quæ à Ioanne explicata ſunt, de altero quidem nuncio ſic: Et venit vnus de ſeptem Angelis, qui habebant ſeptem phialas, Apoc. 17. & loquutus eſt mecum, dicens: Veni, oſtendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ ſedet ſuper aquas multas. De altero verò ſic: Et poſt hac vidi alium Angelum deſcendentem de calo, habentem poteſtatem magnam: Apoc. 18. & terra illuminata eſt à gloria eius. & exclamauit in fortitudine dicens: Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta eſt habitatio demoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus immundi, & cuſtodia omnis volucris immunda & odibilis. Hac eadem à Ioanne in illa reuelatione explicantur, quæ ab Iſaia hoc loco prædicebantur. Quod verò additum eſt: Et omnia ſculptilia deorum eius contrita ſunt in terra. De illa Babylone ſimpliciter, de hac altera ſpiritualiter ſunt exponenda. Sunt enim hæc ſculptilia Deorum Babylonis; illa errorum copia, quibus vniuerſus ferè orbis ſeductus eſt: quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes, & reges terræ cū illa fornicati ſunt, & moratores terræ de virtute deliciarū eius diuites facti ſunt. At verò quòd vaticinium hoc duriffimum fuerit ſibi viſum, diligenterque conſideratum, & aperte indicatum, atq; certis verbis ſignificatum cōfirmat Iſaias, populum ſuorum, hoc eſt, Ieroſolymitanos ciues, ſed Eccleſiæ Chriſtiæ homines, in primis hæc præmonitione & obteſtatione, ad ſibi cauendum exhortari cupiens.

Tritura mea, & filij areæ meæ, quæ audiui à Domino exercituum Deo Iſraël, annunciaui vobis.

TRITURA mea. Iſraeliticum populum illum antiquū, ſed præcipuè Chriſtianum, cui Iſraelis nomen propriiffimè conuenit, appellat Iſaias trituram ſuam; translatione ſumpta à bobus, qui non ſibi, ſed aliis laborant. Namq; Prophete publici miniſtri ſunt; quatenusq; id muneris exequentur, laborem grauiſſimum cum ſudore curaq; coniunctum ſuſcipiunt: neq; plus ipſi ex illo labore, quā alij, quibus operam dant, emolumentum capiunt, imò & vt alij ipſorum laboribus fruantur, ipſi laborant. Multa ſunt in ſacris libris huiusmodi dicendi figura, quibus miniſtrorum munus & officium ſignificatur. Appellantur enim boues; vt, Non alligabis os boui trituranti. appellantur oues: Ecce ego mitto vos tanquam oues in medio luporum. operarij etiam ſapiſſimè dicuntur. Bonum affectum illum quem Vates expreſſit, dicens, Tritura mea, Paulus etiam expreſſit, alia tamen translatione uſus: Filioli mei, quos iterum parturio. Proficitur autē Iſaias ſedulitatem, Gal. 4. fidem, diligentiamq; ſuam in officio faciendo: quippe qui annunciarit quæ audierit à Domino miſericordē & conſantiſſimo, eodemque potentiſſimo Deo exercituum, qui exercitus habet per quos expedit iuſtitia ſua exempla ſeueriſſima. Eorum autem exercituum parte primū Iſraelitas ob violatæ pietatis crimen indicatos, puniturus ſit. Deinde verò ipſos hoſtes grauiſſime proſecuturus, ac tandem Iſraelis Deum ſeſe eſt exhibiturus, quem

Kk 3

in

in illam pristinam ex suo diuino consilio concessam dignitatem, demum in-
stauraturus est.

ARGUMENTVM VATICINII XV.

VARIA ac multiplex capituli huius expositio apud expo-
sitos, tam Hebraeos quam Græcos & Latinos, legitur: quorum
tamen ratio omnis in allegoria versatur, neque cum superio-
rum & inferiorum serie contexitur. Nos verò propositum
urgentes, ut simplicem sententiam explicemus, qua allegoriarum, alia-
rumque enarrationum fundamentum iaciamus, Vaticinium hoc de Edon,
sive Idumais scriptum arbitramur, ad increpandum & obiurgandum
Israelitas; qui non eodem studio, similiq; diligentia & cura sua salui
consulerent, atque Idumai suas res agerent: qui ad bellum præda & qua-
estus causa faciendum essent promptissimi & strenuissimi; cum tamen Is-
raelita in sua salute procuranda negligentissimi ignauissimiq; essent:
utpote qui nõ, ut viri, mori mortemq; appetere scirent: neque auerten-
di mali causa Deum precibus & pœnitentia supplici placare studerent.

Onus Duma.

Paral. 2.

DUMA una ex Ismaelitarum familiis fuit. S. S. E. Primogenitus Is-
maelis Nabaioth & Cedar & Abbeel, & Mabsan, & Masma, & Du-
ma. Huius nomen Hebraici sermonis consuetudine pro tota gente ac natio-
ne usurpatur. Erant autem hi in Arabia non longè à montibus Seir Idu-
maorum gente habitatis, à qua variis inuasionibus instabantur, quando-
quidem montosa illa loca Idumæos duriores, ab bellumque paratiores con-
seruabant, & ad receptum etiam & conseruationem sui, tutiores reddebant.
In his montibus speculatores constituebantur; qui certis signis Idumæos ad
prædam excursuros docerent, opportunitates temporum, & locorum cõmo-
ditates, quorum monitus & consilia illi studiosè faceſſebant: atque ita alijs
sedulo consulentibus, alijs rem strenuam agentibus, Idumæorum diuitia
& opes augebantur: id significare volens Isaias, orationem ex figura, quam
Rhetores Conformationem vocant, instituit: ut imaginem ipsam rei oculis,
veluti subiceret contemplandam. Euenit autem per sepe ut huiusmodi ora-
tiones, quarum multa energia pars in pronuntiatione consistit, ad scriptum
relata, obscuriores difficilioreſq; reddantur. Igitur cum Onus Duma, hoc
vaticinium inscribatur, illud significat vaticinium hoc, non à Vate præsen-
te pronuntiatum apud Dumaos aut Idumæos fuisse; verum ad gentem ipsam
scriptum, & in denuntiationis formam missum. Inducit autem Propheta
personam, sermonem & colloquium; videlicet, speculatoris, quem Idumæi
interrogarent, & consulerent, atque ipsorum etiam Idumæorum. proponit
verò speculatorem rem ipsam dicentem.

Ad me clamat ex Seir, custos quid de nocte? custos quid de nocte?

DILIGENTIAM, studium, & curam, atq; cupiditatem, qua mater
cate-

cæterorum affectuum est, indicat illa repetitio: Custos quid de nocte?
custos quid de nocte? Simul etiam duplicem significationem ostendit. in-
terrogatur enim custos, quantum temporis nocturni per actum iam sit, quan-
tumq; restet peragendum: ut ex indicatis horis existiment ij qui interro-
gant, num commodum sit, opportunumque fuerit excurrere in Duman ad
prædas faciendas.

Dixit custos, venit manè & nox: si quaeritis, quaerite: conuertimi-
ni, & venite.

RESPONDET custos Seirensibus Idumais, à quibus interrogabatur:
atq; iam aduentante manè, hoc est, mediam noctem esse tractam, horasq;
in matutinum tempus vergere: tamen adhuc superasse noctis & tenebrarum
spatium, quantum festinantibus, & studiosè rem agentibus satis sit ad ex-
currendum, & quaestam, obseruatamq; prædam capiendum, agendum, &
redeundum. Venit, inquit, iam manè, sed tamen adhuc nox est, quantum sa-
tis ad prædam aliquam diligenter faciendam esse possit: si quid vobis qua-
rendum est, quaerite quamprimum, conuertiminiq; & venite in vestrum
locum redeuntes. Hac illos adeò diligenter & cogitare, & agere Vates re-
fert, ut ex studiorum huiusmodi contentione suos Israelitas, imò & no-
stros Christianos magna ignauia, desidijs, ac negligentia argueret, qui neg-
se defendere scirent, neque rationem inire studerent, quemadmodum Deus
ipsis placaretur, quem verum tutorem ac propugnatorem agnoscere, & ap-
pellare oporteret. Huius autem argumentationis conclusionem inferius le-
gemus. Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti tu omnis in tecta? & in-
terfecti tui, non interfecti gladio, nec mortui in bello.

ARGUMENTVM VATICINII XVI.

VM certam & constantem sibi vaticiniorum interpretatio-
nem quaeramus, cogimur nonnunquam inferiora & superio-
ra connectentes curare & elaborare, ne quid pugnant aut ab-
sonum, aut à proposito alienum admittamus; alias cum nos à
nobis dissenferimus, videbimur dissentiedi occasionem ab ipso Vate ac-
cepisse, qui tamen sibi constans consentiensq; perpetuo est, neque propo-
situm sermonem nisi argumento, quod semel suscepit, peracto mutat. Igi-
tur cum Isaias vaticinia omnia ad Israël & Iudam referenda esse ex
ipsa inscriptione prima huius libri cognouerimus, quidquid ad alias
gentes aliquando digressionis fieri videatur: tamen ad Israël, cum
terrenum, tum spirituale, est referendum: aliqua enim ratione ad ipsum
pertinere cognoscetur, is qui rem diligenter tractauerint, & existima-
uerint. Est ergo in vaticinio hoc argumentum aliud à Vate productum,
ad improbandam Israelis desidiã, qui suas partes nec rectè cogitaret,
nec diligenter ageret: imò officium omne, etiam sibi ipsi opportunum &
commodum, negligeret; cum alia vicina ac finitima gentes hoc nomine
laude.

laude digna essent, quod mores suos & consuetudines atq; studia nunquam pratermitterent, imò indies propagarent, & promouerent. Quæ admodum enim Idumæi noctu denique prædis faciendis inuigilabant, ut suas ampliarent res: ita etiam Arabes & in negotiis suscipiendis & tractandis strenuissimos & diligentissimos, & in humanitate hospitibus & peregrinis exhibenda sese officiosissimos præbebant, & conseruabant: quæ res & illis laudem, & utilitatem magnam paritura erat: & tamen Israclita, uti diximus, in sua ipsorum salute sibi à Deo oblata procuranda erant negligentissimi. Ceteræ expositiones quæ in hunc locum afferuntur, cum neque certis historiis nitantur, neque ex verborum significatione oriuntur; lectorum arbitrio excipiendæ à nobis relinquuntur.

Onus in Arabia.

NON ignobiles auctores Hebraicæ linguæ peritissimi idem esse dicunt, idemq; significare Hebraicè BEGHEREB, & GHEREB, hoc est, utrumque & simplex, & compositum nomen esse Arabia. quorum sententiam si sequamur, interpretabimur hanc descriptionem, Onus Arabiæ, hoc est, uaticinium ad Arabes deferendum: quod quidem graue est, non tam Arabibus ipsis, quam iis in quorum reprehensionem editum est, hoc est, Israclitis. Sin uerò præpositionem, in, esse uelimus, eadem significatione exponemus atque, super, vel aduersus. Onus aduersus, vel, super Arabiam.

In saltu ad uesperam dormietis, in semitis Dodanim.

ARABES & pecuaria rei curanda, & mercatura exercenda operam dederunt: insignesq; pastores & mercatores habiti sunt. S. S. E. de altero negotio: Et non ponet ibi tentoria Arabs. De altero autem: Arabia & uniuersi principes Kedar, ipsi negotiatores manus tuæ, cum agnis, arietibus, & hædis uenerunt ad te negotiatores tui. Erat autem Tyrus magnum totius Orientis emporium, omnibus ferè orbis terrarum nationibus commune. Ex Arabum uerò regionibus Tyrum uel Iudæam uersus iter facientibus, saltus, sylua, & solitudines pertransseunda sunt, & pars etiam Idumæorum ditionis est peragranda; maximè ea qua in Ducatu siue præfectura Dedan censetur. Fuit quippe Dedan una ex celeberrimis Idumæorum præfecturis, propter negotia etiam, & ut res ipsa indicare uidetur, propter frequentem consuetudinem Arabum, & aliorum illac in Tyrum emporium transeun-
Isa. 19.
Ezech. 27.
Jerem. 25. & 49.
Ezech. 27.
 ium: atque ita in Esau gentibus hac præcipuè commemoratur. S. S. E. Et Dedan, & Thema, & Buz, & uniuersi qui attonsi sunt in comam. & alibi: Descendite in uoraginem habitatores Dedan, quoniam perditione Esau adduxi super eum. Fuisse autem illos etiam mercatores, negotiaq; in mundanis habuisse apud Tyrum, Ezechiel testatur: Dedan negotiatores tui in tapetibus ad sedendum. Meminisse uerò oportet illius obseruationis à nobis sapius repetite, de futuro uerbo in Hebraicis sermonis ratione absolute posito, non significante tempus, sed rei aut operis consuetudinem perpetuam. Itaq; Dormietis, hoc loco pro, dormire soletis, interpretamur. Significat au-

sem Isaias Arabum gentem, cum pecuaria rei & pastionis, tum asportandarum mercium & negotiationis studio non residere domi segnem & desidem, uentri & ludis uacantem; sed in saltibus pernoctare, & in semitis atq; uis Dedanim agrorum Dedan, per quos transeundum illis erat, Tyrum petentibus. Hæc pars ad diligentiam Arabum & sedulitatem ostendendam spectat: illa altera, ad eorundem commendandam humanitatem, & rectam de rebus mortalium cogitationem pertinet.

Occurrentes sitienti ferte aquam, qui habitatis terram Austri: cum panibus occurrere fugienti.

ARABES erga peregrinos & iter facientes hospitalissimos & humanissimos esse, ex lectione antiqua, & multorum relatu cognouimus: fuere qui nobis narrant se, dum per Arabum tractus iter facerent, sub uesperum ad tentoria illorum uenientes, offendisse duos uiros, à quibus pietatis nomine hospitij officium postularent; utrumque libenter annuisse simul, & postea grauissimè inter se contendisse de præstando in peregrinos officio, cum alter alteri cedere in ea re nollet. Illud autem uulgarissimum est, illorum feminas uiatoribus & caricarum siue palmularum usum, & aqua potum ultrò offerre. Hunc autem morem frequenti consuetudine confirmatum in Arabum gente refert, laudatque Vates, utpote humanitatis plenum. cum enim illa in terra Austro exposita, & calidiori, atq; ex consequenti, sicciori agerent; cumq; iter facientibus, grauem accidere solere sitim scirent: ultrò uenientibus obuiam facti, frigida potum exhibebant, & panem etiam ad vires rescindendas porrigebant. Qui habitatis terram Austri. Nomen, Thema, unica significationis est nomini, Theman, quod aliquando pro meridionali plaga usurpatur: ideoq; ab interprete nostro in hanc significationem est redditum. fuit etiam unus ex filiis Ismaëlis, octauus uidelicet. Arabum autem natio omnis ad Ismaëlem refertur. metonymicòs itaq; hanc regionem appellabat Propheta, Thema, ad utramq; significationem relato nomine, ad Arabas uidelicet, atq; cali plagam. Imperatiuum autem uerbum non iubendi, sed exponendi officio hoc loco fungitur. ut illud: Latere iuuenis in iuuentute tua. & apud Latinos auctores: Insere nunc Melibæe pyros, pone ordine uites. Uerbum autem, fugienti, exponimus, uaganti, id est, peregrino, ex Hebræa uoce NODEH. Hunc uerò morem Arabibus inductum fuisse ait Vates, experimento & periculo indigentia aliquando subita: utpote per varios bellorum & captiuitatis ac seruitutis casus vexatus & exercitiss. Vnde discere contigit, quæ sit humanarum rerum uicissitudo, & frequens miseria; quæq; commoditas beneficij indigentibus exhibendi, quæ etiam eiusdem accepti gratia. hanc itaq; rationem Propheta exponit.

A facie enim gladiatorum fugerunt: à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælij.

NON ignara mali miseris succurrere nouit gens illa Arabum; quippe sæpe uagati sunt propter infesta sibi ab alijs mota bella. Propterea euecti è locis ubi conserant, nunc fame & temporum difficultate pulsati, nunc præliis uicti & fugati, quibus uagationibus cum sæpe fame sitiq; laborarint,

cognouerunt manifestè quanta humanitatis officium esset, esurientes ac sitientes cibo potuq; iuuare. Nomen, Gladiorum, pro omni vastatione accipimus ex Hebraico, HHARABOTH, non tantum gladios, sed siccitatis ardores, solitudines, vastationesq; significat. Deinde adduntur bella à vicinis allata, nomine gladij imminentis, Hebraicè, gladij extensi, & arcus extenti, & grauis prælii: quibus verbis omnia indicantur pugnandi generatim, qui Asiam olim incolebant, familiaria: alij enim gladiis, vt Idumæi & Chaldæi: alij arcu, vt Persæ & Parthi; alij etiam graui pugna curribus & equitibus rem gerebant. Fuerunt enim omnes vicina gentes Arabibus inimicæ & infestæ; sicut & illi ceteris omnibus etiam negotium facefferunt. Hanc enim illis sortem editam legimus: Hic erit ferus homo, manus eius contra omnes, & manus omnium contra eum; & è regione fratrum suorum habitabit. Fugerunt. Vagati, peregrinati sunt, & errauerunt: sic hoc verbu exponimus ex Hebraico, NADADV. Errauerunt, inquam, in solitudinibus, & ignotis regionibus ipsi Arabes: nam cum nullum aliud nomen hoc loco indicatum aut proditum sit, & ad alias gentes hæc verba referamus, nulla certa ratione ducimur. Huius autem tum diligentia, tum beneficentia premium temporale, sed illustre & commodum Arabibus, à Deo deferendum propediem esse, Vates exponit. Victoriâ videret aduersus Kedar, vna ex nationibus illis ab Ismaele progenitis; quæ, vt ex lectiōe ipsa cognoscere licet, bellum cum Thema illa tempestate gerebat: neque enim inter illas gentes Ismaelitas ita conueniebat perpetuo, vt non interdum vel propter pasqua, vel propter illâ contempcionem bellum exardesceret, à qua ratione non alienum oraculum illud est: Manus eius contra omnes, & manus omnium contra eum. Hanc ad eam rem subiuncto vaticinio significare videtur Vates.

Quoniam hæc dicit Dominus ad me, adhuc in vno anno, quasi in anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Kedar.

CERTAM ac decretam à Deo sententiam aduersus Kedar, pro Thema pronuntiatam, hoc loco Isaias exponit: cuius expeditionem intra annu præcisum expectandam esse ait, vt certi temporis notatione rem ex Dei consilio & singulari providentia, non autem aut ex casu, aut ex hominum studio, vel diligentia profectam confirmarit. Mercenarij dies præcisi certiq; sunt: cuiusmodi præcisionem Vates proponebat obseruandam à die vaticini huius editi; cum omnis nobilitas Kedar, illius, inquam, gentis, quæ secundo loco in filijs Ismaelis censetur, auferenda & perdenda prænunciatur: idq; à Thema Arabum gente, quæ hic præcipuè nominata est. Excisa aut è gloria amplitudinèque, id est, nobilitate, in promptu est vt reliquum vulgus disperdat, & partim bello excisi, partim vagi & instabiles, apud alias gentes profugi confundantur & miscantur, hoc est quod Isaias adiungit:

Et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Kedar immiuentur. PRIMORES gentis, & nobilissimi non solum armis communibus & vulgaribus, verum prudentia, sapientia, & consilio, fortitudinis nomen & virtutem bello ac pace tuentur: ceteri verò, numero plures, virtute & honore minores copias tantum instruunt, & arma exercet, quibus

quibus res geritur: verum si commodis & opportunis ducibus defecti destituti que fuerint, nihil ferè valent, multitudinèq; ipsa inutiles magis redduntur propter ingenij & iudicij penuriam & voluntatem, varietatem & confusionem. Itaq; præcipua & maxima pars virtutis & efficientiæ ad res gerendas in principibus viris est; ceteri, quamquam fortes sint & animosi, vti esse oportet eos, quorum opera & armis bella fiunt, tamen cum consilio auctoritateq; non valeant, dissipantur, & dispereunt sua ingenij ac iudicij infirmitudine euanescentes. Hoc autem est quod Isaias declarabat, Gloria & nobilitate Kedarensium extincta, ceteros omnes, qui non ex nominibus & artibus, atq; egregia virtute, sed ex numero censerentur, quamuis animosos ac fortes sagittarios; qui sagittas iaciendè peritiâ, à patre Ismaele acceptam, vsu exercitationeq; confirmarint: quamquam non omnino perituros (neque enim vulgus integrum in bello consumi solet) imminuendos esse. Indicauit autem Isaias arcus & sagittarum exercitationem familiarè esse Kedarensibus, atq; ex Ismaelis patris ipsorum imitatione conseruatam: qui creuit moratus in solitudine, factusq; est iuuenis sagittarius, habitauitq; in deserto Pharan. Hanc autem tum prædictionem, tum orationem omnè, & ad Arabas prophetiam certissimam verissimamq; esse auctoris Dei nomine appellato, confirmat Vates; idemq; sermonem hunc ad Israellem pertinere declarat; quem Deus his exemplis Idumæorum & Arabum arguere, & reprehendere voluerit, utpote sibi in grauiore causa, hoc est, certissimo vitæ ac salutis suæ periculo malè consulentem.

ARGVMENTVM VATICINII XVII.

H loco Dialectico, cui nomen comparatio siue contentio est, arguit Isaias segnitiem, ignauiam, socordiam, & affectatam negligentiam Israelitarum Iudeorū: qui somno, vino, alijsq; voluptatibus & vitis vacantes, atq; à pura religionis obseruatione, & virtutis vera cultu degenerantes, diuina in se ira commota, summam calamitatè ab hostibus afferendam Assyrijs sibi importarint; quam tamen neque virtute depellere potuerint, neque pœnitentiâ & supplicibus precibus apud Deum deprecari studuerint. Neque verò simplex hoc argumentum est, sed duplex: quippe quod ad illam Ierosolymam & Sionem pertineat: de qua nobis in superioribus aperta explanatio fuit expedita.

CAPVT XXII.

ONVS vallis visionis. IDEM Prophetiæ nomen, quo iam ter superius vsus erat Isaias, hoc in loco vsurpauit, vt indicaret totam hanc orationem ad vnâ sententiam esse referendâ. Idemq; quatuor cõiunctorum vaticiniorum argumentum esse; videlicet exprobrationem supina cuiusdam & ignobilissima stultitiæ ignauiæq; maxime aduersus Ierosolymam, Iudeorum gentis & regni

caput comparatum cum Babyloniorum consilio & studio, de ipsa Ierosolyma perdenda, & cum Seir & Arabum gentibus: quarum studia & mores, & rationes, si cum Ierosolymitanorum exemplo conferantur, vehementer laudari possunt suo in genere: contra verò hos, non tantùm reprehendi, improbari, & corripi debere, aperte confirmatur. Itaque ut ceteris illis vicinis & finitimis gentibus sua sortes singulis scripto dicta & missa sunt; sic etiam Ierosolymis eodem genere dicendi suam etiam rationem exponere, Spiritu sancto instructus, voluit; atq; in epistolij modum scriptam mittere: maxime cum prophetia ipsa ad Ecclesiam pertineret Christianã, longo post Vatem tempore futuram, cui hoc vaticinium legendũ relinqui oportuit. Quod verò ad nomen attinet explicandum, vallis visionis, omnium qui de hoc vaticinio quoquo modo mentionem fecerint Hebræorũ, Græcorum, Chaldeorum, ac Latinorum scriptorum communis & constans sententia est, Ierosolymam urbem appellari, vallem visionis, propter confluentiã spiritus & consilij, Prophetarum & prophetiarum, quæ in illam ciuitatẽ tanquam in vallem quandam communem intenduntur ac diriguntur. Quam explicationem nos communi consensu probatam, patere etiam amplius existimamus; & ad Christiani nominis cultores, atq; adeò ad vniuersalẽ Dei Ecclesiam pertinere: in quam præcipuè omnium Prophetarum, qui à Samuele & deinceps vaticinati sunt, mens intenta fuit, & finis certus propositus. Hac enim omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos finis: seculorum deuenerunt.

Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in tecta? Hebræicè ad verbum: Quidnam tibi hic, quia ascendisti tu omnis in tecta?

NON caret certa notatione vox illa, hic, quæ locum indicat. Querit enim Propheta à ciuitate illa, quidnam fortitudinis; quid diligentia aut studij, aut officij; quid denique vel imitationis, vel emulationis, vel similis exempli sit ipsi; ut iuxta nationes illas confidentius probari possit, vel saltẽ reprehensionem vitare; ut quæ suas partes non secus egerit, atque aliæ gentes, quæ in contentionem ab ipso Vate sunt appellata. Quid, inquit, fortitudinis & studij, atq; expeditionis Babyloniorum exemplo similis, quid diligentia & alacritatis Idumæa, quid patientia & celeritatis, quid humanitatis, & in ea excolenda erga te ipsam sedulitatis tibi est, hic apud istos, quos tecum comparamus; qui in minori causa multum studij & opera ponunt: tibi verò nihil horum, aut his simile esse manifestum est; sed muliebris quædam ignauia & inertia: id quod situs ipse & habitus arguit tuus: quia tu omnis, cunctis ordinibus eodem modo affectis, ascendi super tecta; ut mulieres solent, metu & pauore correpta, quæ se calamitatis in urbem ab hostibus illata, spectatrices tantùm præbent. Admiratur autem hoc loco Isaias, incredibilem quandam negligentiam, quam inter Christianos Antichristi tempore futuram esse prævidebat: qui cum Idumæos & Arabes, atq; adeò Babyloniæ illius magna populos, vel aduersum Christianum nomen excitatos, vel suam ipsorum rem quam diligentissimè agentes, cernerent: tamen ipsi,

ipsi, nescio quo stupore detenti, suam salutem non curarent; imò suorum malorum, & publicæ calamitatis ignauos spectatores sese præberent, ascendentes in tecta, nihilq; agentes eorum quæ ad tantum pellendum malum oportuna esse possent. Nò, inquam, diuini verbi & fidei viua armis sese instruentes; non morum & vitæ correctioni serio operam dantes; non pœnitentia & supplicibus precibus Deum placantes; nec Scripturarum veritate, & communi studiorum ac scientiæ concordia, aduersariorum impetum sustinentes & frangentes: sed ludo, iocis, conuiujs, & voluptatibus atque delitijs vacarent, id quod sub proposita imagine, terrena illius Ierusalem Vates ipse exponit.

Clamor plena vrbs frequens, ciuitas exultans: interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello.

Ierosolymorum ciuitatem eo tempore, quo bella & mala vastatura iam infestabant: tamen plenam esse tumultibus, contentionibus, ambitione, dolo, scelere, atq; libidine, & ira arguit Isaiæ oratio, suis, uti constat verbis, considerata. Plena clamore, Hebræicè, THESVOth, in plurali numero; quod nomen eleuationes significat; sed quia minus generale Latinis est verbum eleuare, quàm Hebræis NASH; non potest satis vno verbo huius nominis significatio explicari. Hispanicum nomen, Leuantamientos, aptius exponit; sed non omne explet pondus. Latine dici posset, turbarum, vel tumultuum plena. Quod verò additur, vrbs frequens, Hebræicè est, HVMIAH; quod sonitum exultantium, canentium cateruatim, & ludo vacantium strepitum, vel hoc ipso Vate interprete, significat; ex illo loco, quẽ iam legimus: Detracta est ad inferos superbia tua, sonitus nabliorum tuorum: vbi Latine ^{Sup. 14.} legimus, sonitus; Hebræicè est, HAMIAH. Itaq; frequentem, quasi fremuentem, frementem, à nomine HAMON, ex eodem themate deducto, nosser interprete consulto reddidit. Bulliciosa, Hispanicè diceretur. Idem autem se ipsum explicat, ciuitas exultans; quæ omnis in exultatione & latitia quaerenda versatur: quò que magis admonetur, & prædictionibus, minis, atque malorum aduentante & crescente caterua impetitur, magis ipsa suos mores prauos & corruptos tenet, & seruat. Sic est omnium ferè hominum ingenium: qui non nisi extremum malum perpessi, dolent; & duris etiam temporibus voluptati renunciare nolunt. Præsens hac tempestate exemplum valde deplorandum omnis ferè terrarum orbis præbet: sed nobis ipsis spectatoribus hoc, in quo, dum hac scribimus, communicamur, Belgium certissimum & apertissimum præbet. In medijs enim bellorum ciuiliũ, & discordiarum atq; dissidiorum de religione & ditione tumultibus & ardoribus, eadem vitia, eadem peccata, nunc magis etiam grauiã publicè vigent, quæ horum flagellorum diuinitus adhibitorum certissima causa fuere. Atque his moribus futuros Christianos, qui, Babylone imperante, viuerent, iam prævidebat Isaias. itaq; multos fore, qui tanquam pecora sine vlla virtutis ad se defendendum, aut periculo eripiendum, demonstratione pereant Interfecti tui, non interfecti gladio. Multi enim in illa Nabucodonosoris obsidione, & Ierosolymorum vastatione, fame, plures incendio perierunt; alij

aliis modis occisi sunt, non autem pugnautes, aut dimicantes, ita notantur, ut nihil etiam in sua salute defendenda, officij oportuni facientes; sed latenter significavit Propheta magnam hominum multitudinem Antichristi vastatione, & Babylonici regni tyrannide, neque propugnante, neque se defendentem interficiendam fore, non solum corporis, verum grauiore etiam animorum cæde, hoc est, prophana doctrina affectam. id quod vocabulum HHALAL, Hebraicum indicat: quod corrumpere, violare, & prophanare significat. Atque hoc malum ad omnes hominum ordines peruenturum esse, aperte significat Propheta.

Cuncti principes tui fugerunt simul, vincti; ligati sunt. Omnes qui inuenti sunt, pariter procul fugerunt.

FUGERUNT simul. Hebraicè, *instabiles vaziq;* fuerunt. Aperte ita res habuit ea tempestate, qua Ierusalem illa terrestris capta fuit à Nabucodonosore. Principes enim, quorum precipue erat & officium & decus, iuxta suscepti muneris rationem propugnare patriam, siq; fortissimos & primos ad defensionem & dimicationem præbere, atq; in bello potius occumbere, quam vel fugere, vel ignominiosè occidi; deserta ciuitate, trepidam & inuilem fugam quaesierunt: sed comprehensi ab hostibus, partim cæsi, partim capti sunt. Hanc omnem expositionem sacra historia docet. S. S. E. Factum est autem anno eius (Sedecia videlicet) nono, mense decimo, decima die mensis, venit Nabucodonosor Rex Babylonis, ipse & omnis exercitus eius in Ierusalem, & circumdederunt eam, & extruxerunt in circuitu eius munitiones, & clausa est ciuitas atque vallata, usque ad undecimū annum Regis Sedecia, nona die mensis; præualuitq; fames in ciuitate, neque erat panis populo terra. Et interrupta est ciuitas, & omnes viri bellatores nocte fugerunt per viam portæ, quæ est inter duplicem murum ad hortum Regis (porro Chaldaei obsidebant in circuitu ciuitatem) fugitq; Sedecias per viam quæ ducit ad campestria solitudinis. Et persecutus est exercitus Chaldaeorū Regem, comprehenditq; eum in planitie Iericho: & omnes bellatores qui erant cum eo dispersi sunt, & reliquerunt eum. Apprehensum ergo Regem, duxerunt ad regem Babylonis in Reblatha, qui locutus est cum eo iudiciū. Filios autem Sedecia occidit coram eo, & oculos eius effodit, vinxitq; eum catenis, & adduxit in Babylonē. Ex hac lectione obseruamus multos mortuos fame, alios non in bello, nec gladio, sed sagittis Chaldaeorum, aut ignominiosè productos ad supplicium, ut filios Regis; Principes verò & bellatores omnes viros & cum Rege, & Rege relicto fugisse: reliquum autem populum partim ante ipsam diem prælii & inuasionis in urbem, fugisse procul: ceteros omnes qui inuenti sunt, captos ligatosq; fuisse abductos. Nam dimidium huius versus, usque ad, vinctique ligati sunt, ad principes pertinet, qui omnes fugerunt, ut historia refert. Hebraicè est, ab arcu ligati sunt, significatq; fuisse detentos & comprehensos principes ipsos, ab iis qui arcu sagittas iaciebant, ut singulare pro plurali collectiue usurpetur. vel se accipiat singulariter, id significabit vnius sagittarij, vnius arcus tantum metu fuisse vinctos Regem & filios: quod maxime eorum imbelles & timidos

dos animos arguit: quod verò ait, ligati sunt, de principibus exponimus, qui cum Sedecia fuerint comprehensi: namq; plures comprehensos fuisse historia indicat aperte: alios autem dispersos fuisse, ipsiq; reliquisse, ex iis etiam quidam sunt capti, alij procul fugerunt, ut significat illa oratio: Omnes qui inuenti sunt. Verbum inuenire, consequi, assequi, & obtinere, significat in Sacro sermone, frequentissimè. ut, Si nō inuenerit manus eius, Leuit. 12. nec potuerit offerre agnum, sumet duos turtures, aut duos pullos columbarum. Igitur omnes qui inuenti sunt, tã ex iis qui in urbe manserant, quam ex iis qui Regem fugientem comitabantur; deseruere, & fuga sibi salutem consulere studuere; illi omnes vincti sunt pariter: præter eos qui procul fugerunt. Quatuor enim membra huius orationis triplici supposito respondent: Principes tui fugerunt. illi principes ligati sunt. Omnes qui inuenti sunt, hoc est, comprehensi sunt. & etiam qui inuenti sunt in te, intra mœnia vincti sunt pariter, tamquam oves & pecora sine delectu. Ideo dicit, pariter, siue simul; Hebraicè, in vnum, id est, in vnum gregem procul fugerunt, alij videlicet, qui diem non expectauerunt pugna. Est autem amplissima significationis verbum illud, inuenti in te, siue, ut Hebraicè legimus, inuenti tui: complectitur enim omnes foris & intus inuentos & comprehensos; atq; adeo omnes eos qui in illa continebantur urbe, siue fugerint, siue capti fuerint. Idem namque est, inueniri, in aliquo loco, atque esse in illo. Quod verò dicit, procul fugerunt; ad eos pertinet, qui diu antè fugerunt, quam extremum periculum esset ciuitati allatum. Namque Hebraicè MERAHHOK, Latine sonat, à longè; & tam tempus quam locum indicat. Atque adeo hac imagine describebat Vates principum Christianorum ignauiam: qui, cum pro religione occumbere deberent, & ad extremum usq; pugnare armis spiritualibus, & magna animi fortitudine, omnes officij suum deserturi erant tempore Antichristi & Babylonici regni, & se in hostium & Chaldaeorum manus tandem comprehensi dedituri, sine vlla propugnationis gloria: unde facile efficiendum erat, ut reliquus populus, in ciuitate ipsa inuentus, caperetur; inq; hæreseon, & falsa doctrina captiuitatem duceretur: aliqua etiam populi pars, antequam ad vltimum periculum deueniret, tamquam imbecillior, & fide infirmior: quam longissimè fugiens in atheismum, atq; impietatem extremam exularet. Qui legit, intelligat, nam mysterium iniquitatis iam operatur, & res ipsa agitur miseranda, quam suo tempore adhuc longè post futuram præuidens Isaias, magnis luctibus & lamentis est prosequutus.

Propterea dixi, recedite à me, amarè flebo, nolite incumbere, ut consolemini me super vastitate filia: populi mei.

SOLENT ij, qui rerum euenta, causas & rationes aestimant & contemplantur, grauius, & iniquiori animo ferre ea mala, qua negligentia eorum qui cauere & propulsare debuissent & potuissent, allata sunt. Dolent enim non esse officium factum, quod si factum esset, aut non esset allatū omnino malum, aut minus fuisset; aut certè negligentia culpa, qua turpissima est, fuisset vitata. Hanc eandem rationem animo versans Isaias, cum ad princi-

principum populi sui ignauiam & culpam, in illa visione Ierosolymitani excidij mentem aduertisset: grauissimo dolore correptus, in elegiam lamentumq; prorupit: & ut qui nullam aliam animi leuandi viam, quam per fletum & lachrymas inueniret: ita consolationem aliquam ab amicis accipere renuit. Hoc autem modo & rei ipsius indignitas, & causa magnitudo dolorisq; acerbitas indicatur. Atq; aded nobis significatur, non tam illam populi Iudaici vastationem & cladem, quam Ecclesie Christianae, cuius ratio maximi à Vate fiebat, calamitatem deplorari. Propterea dixi. Illa vox, Propterea, proximam rationem indicat, eam videlicet, quam modò audiebamus, de principum fuga & captura, & populi seruitute ac dispersione. Nolite incumbere, vt consolemini me. Hebraicè, Ne solliciti sitis ad consolandum me. Qua oratione docet, eam esse doloris sui acerbitatē, vt præter lamentationē, consolationis alterius expers sit: grauissimā enim esse iacturam, quam nullo modo compensare posset oratione quauis ab hominibus producta; ipsiq; planè stupidi animi & sensus eorum, qui vnà cum ipso tantum malum non sentiant, atq; doleant. Huiusmodi amplificatione magnū & insanibilem dolorem homines indicare solent. Sic apud exteros

Propert. li. i.
Eleg. i.

auctores: Et vos qui serò lapsus reuocatis amici,

Quarite non sani pectoris auxilia.

Fortiter & ferrum duos patiemur & ignes.

Sit modo libertas, qua velit ira loqui.

Super vastitate filiae populi mei. Hebraismus est, qui ex simplicitate verborum in figura Syllepsis ciuitatem Ierusalem Hebrais significat: sed nobis indicat arcanè Christiana Ecclesia gentem, qua proprie filia Sion, & filia populi religiosi, cuius Isaias pars erat, dicitur. Namq; reuera scimus Ecclesiam Christianam à matre Synagoga originem ducere, illam Sion simpliciter, hanc & Sion figuratè, & filiam Sion simpliciter dici. ad quam illa etiam oratio, & alia similes referuntur: Egressus est à filia Sion omnis decor eius. Illam autem vastitatem & cladem, quam visione cognouerat, multis nominibus exponit, ab antecedente coniuncto, & consequente deductis: quamobrem dolorem suum grauissimum esse ait:

Thren. i.

Dies enim interfectionis & conculcationis & fletuum Domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, & magnificus super montem.

NON casu, sed hominum culpa, atq; Dei ob ipsorum culpam permissione illam cladem Ierosolymis, tam illi ciuitati terrena, quam illius filiae, hoc est, verae valli visionis, afferendam fore ait; tribusq; nominibus appellatis significat. Domino, qui ciuitatis ipsius Princeps, Rex, Governator, Patronus, & Fautor erat, potestatemq; habebat Ecclesia sua suo spiritu regende. quam potestatem Christus indicabat, dicens: Data est mihi omnis potestas, in caelo & in terra. Deo. Hebraicum nomen illud ineffabile, siue arcanum est, quod misericordiam in promissis, & veritatem in promissorum constantia significat. Exercituum verò, illam potentiam indicat, qua Deus in ultiscendis sceleribus & peccatis vititur aduersus eos qui potestatem misericordiamq;

cordiamq; suam non exceperunt, sed culpa sua ipsorum & prauo consilio repulerunt. Ex horum nominum rationibus illam diem grauissimam, & maximè horrendam proficisci ait. Diem interfectionis. Vox Hebraica, MEHVMAH, consumptionem, strepitum, tumultum, rumorem, & omnem ferè perturbationem significat, quam interpres noster sic aliàs transtulit. Et mittet Dominus super te famem, & esuriem, & increpationem, & c. Huiusmodi magna perturbationis, confusionis, & consumptionis diem prauidebat Vates in vallem visionis venturam: confusionis, inquam, & conculcationis ab hostibus factae, qui optima & pulchriora quaq; tam temporalium, vti vocare solent, bonorum, quam spiritualis thesauri conculcabunt. Nam vaticinium hoc, vti admonuimus, duplex est; sibiq; omni ex parte constat. & fletuum. Hebraicè, in singulari numero, conturbationis, Chaldaicè, occisionis, Graecè, erroris. Ita varia lingua vocabulorum amplissimam significationem pro sua parte singula complere moluntur. Intus autem & extra hac mala fore ait; & non solum diruendam & extinguendam esse, concutiendam, & à fundamentis mouendam scrutans murum. Dies, inquam, qua muros etiā impetet & quatiet. Hebraicè paranomasia quadam est significatissima. MEKARKER KIR, quam Latine reddere nō possumus, imitari barbarè possumus, deurbare urbem, demurare murum. Et magnificans super montem. Hebraicè est, Et clamans ad montem. At verbum clamans non simplex, sed magnificum strepitus, & tumultus significatione est; ita vt rectè exposuerit noster interpres, magnificans, siue vt in aliis codicibus legimus, magnificus Magnum omnium hostium clamorem, magnam etiam eorum, qui expressi fuerint, vociferationem verbum hoc medium, vtriusque conueniens indicat, aliis ad montem Sion sese recipere, inuicem vocantibus, aliis, hoc est, hostibus ipsis montem illum in primis occupandum esse vociferantibus: itaq; vtriusque partis, tam eius qua premeretur, quam eius qua premeret communis vox est. Super montem, siue, vt Hebraicè est, ad montem. Alteri enim nullum alium locum, sibi oportuniorem fore existimabant ad salutem & defensionem sui: alteri verò arbitrabantur capto & occupato monte, totam ciuitatem debellatum iri. Atqui hoc significabat arcanè Vates tempestate illa grauissima Antichristi, cum omnia occuparentur vi & fallacia, atq; peruersa doctrina armis communè eorum, qui seruari cuperent, ferre vocem, & ad Christum, Ecclesia totius caput, & montem summum sese salutis causa recipere: contra hostium illorum propositum, & clamorem communem esse Christi auxilium & praesidium illis, quo minus peteretur impedire, & eos qui ad Christum confugere studerent, & conarentur deturbare. Itaque ipsum caput vtriusque pars petitura erat: p̄ in suam ipsorum salutem; imp̄ aduersary in perniciè piorum, quos de praesidio illo deicere conarentur. Haec omnia arcana sunt, & simillima sententia illis: Deus venerunt gentes in hereditatem tuam, poluerunt templum sanctum tuum: posuerunt Ierusalem in pomorum custodiam. & cetera omnia quae in illo Psalmo lamentatur Propheta. Indicat autem Isaias, multas nationes alias, præter Chaldaeos, ad Ierosolymā vastan-

Pol. 78.

dam venturas esse: ex quibus aliquot nominat, præcipuè insignes: quæ & ad rem gerendam animata & instructa, & ad conficiendum valde prompta fuerunt.

Et Alam sumpsit pharetram, & currum hominis equitis: & parietem nudauit clypeus.

1. Paral. 2. ELAMITÆ fratres Assyrii, atq; ex consequenti, in bello ac pace socij fuerunt. Alam enim primus Sem filius, deinde Assur secundus in sacris Annalibus recensetur. Hi Assyrii finitimi vixere, ut ex sacra geographia cognouimus. sæpe enim cum Assyriis aut Babylonicis, & cum Parthis commemorantur: ut apud hunc Vatem ab Alam & Senaar, & ab insulis maris. Non enim sunt Elamita ex Arabum gente, ut quidam ex prophanis geographis existimauerunt; neque maritimi, sed mediterranei populi ad Aquilonarem Asia partem habitantes, ut ex Hieremia cognouimus, gentiū nomina & sedes recensente. Et cunctis regibus Zamri, & cunctis regibus Alam, & cunctis regibus Medorum, cunctis regibus Aquilonis de propè
22 & longè. Ab Ezechiele etiam in Septentrionalibus gentibus commemorantur. Hi & arcubus in pugna utebantur, ut Parthi. S. S. E. Hac dicit Dominus exercituum, Ego confringam arcum Alam, & summam fortitudinem eorum. quam Hieremias fortitudinem summam Elamitarum dixit, interpretari licet, equites & currus, qui præcipua & acerrima pars belli erant: his autem currus adiungendos in Ierosolymorum perniciem prauidebat Isaias. Sumpsit pharetram. Metonymia est, qua arcus & sagitta significantur, à loco dialectico, à destinatis, appellato. Verbum, sumpsit, studium rei gerende indicat. & currum hominis equitis. Hebraicè, in currum hominis equites. quæ oratio ex Hebraico idiotismo sic Latinè explicari potest: *Vsi sunt Elamita sagittariis, arcuq; iacientibus vectis currum: non currum quo impedimenta portantur, sed currum bellico, qui ad hominem vehendum paratur, & instruitur. Addidit præterea equites; ita ut curribus, equitibus, & arcubus instructissimus veniret. Quod verò subiūgitur: Et parietem nudauit clypeus; si ita, ut Latinè sonat, exponamus, illam sententiam efficiet: Clypeos fuisse ab hostibus admotos ad muros urbis, ut ipsis lecti fossores, muros pertunderent, effoderent, & perforarent: hoc est nudare parietem: atque hanc rationem Chaldaica paraphrasis sequitur. Clarius explicabitur hic locus ex Hebraico nomine KIR, pro quo interpretes murum, vel parietem aliquando reddiderunt. Fuit autem KIR, urbs & regio celeberrima in Assyriorum ditione: altera etiam eiusdem nominis in Moabitarum regione ab illa Damasceni ab Assyriis victi traducti sunt, ut apud Amosum exposuimus. Hanc aliquando interpretes Cyrenem dixerunt; sed à nobis satis de his nominibus in Amosi commentariis abundè est disputatum. Ait igitur Vates, KIR, ciuitatis & regionis habitatores demisisse clypeos ex armamentariis, in quibus custodiebantur; ut aduersus Ierosolymam ferrent. Quid verò arcanè dictum commodius significare posset calamitatè à pluribus gentibus aduersus Christianos Ierosolyma mystica ciues allatam, non salum doctrinis & scètis perditionis, atque fraudibus, & inani sapientia mundi;*

mundi, sed etiam vi & armis, curribus, equitibus, arcubus, gladiis, & clypeis per multas nationes Christiano infensas nomini, Parthos, Alamas, Chaldaeos, Machometanos, & eos omnes, qui ad Turcarum imperium referantur: quod ex variis nationibus commixtum esse apertè constat. Iam vidimus apertè collationem Ierosolymitanorum ad alias gentes à Vate factam, quod alia gentes, vel ut sese defenderent, vel tuerentur, vel aterent, & amplificarent, noctu diuq; in opere & exercitatione essent: nec solum in ciuitatibus ac domibus contenti, sed per vias & agros agerent excubantes, iter facientes, negotia obeuntes. At verò Ierosolymitani neque extra portas urbis suæ exirent, ut hostem pellerent; neque è muris urbem propugnarent: sed intus & extra hostibus etiam murum perforantibus, aut aliis ducentibus, tempus, otium, locusq; esset, nemine prohibente. Quæ causa fuit huius magni fletus Propheta ipsi, qui adhuc alias partes enumerat potentia, & copiarum hostilium: quibus non solum urbs ipsa, sed agri etiam impleti, occupatique essent.

Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & equites ponent pedes suos in porta.

TANTA copia hostium erit, tanta bellici apparatus multitudo, ut valles electæ tuæ, in quibus hortos, & nemora, & segetes habebat, impleatur curribus. Tanta etiam hostilium animorum intrepida magnitudo, & tam certa ignauia tuæ opinio, ut ad portas vsque equites veniant, aperturi, & per vim irrupturi; nullo deterriti metu propugnationis, aut intus ex urbe, aut superius ex muris à tuis ciuibus adhibenda. Arcanè audaciam significat, hostiū nominis Christiani, & Ecclesia sanctæ Dei, qui eos qui propugnare deberent; non, uti oportuerat, paratos & instructos fore opinati, ad ipsas vsque Ecclesie portas, fallacis doctrinæ armis & numero atq; multitudine principumq; hominum, & humanæ potentia auxilio nixi irruere, & corrumpere non vereantur.

Et reuelabitur operimentum Iudæ: & videbitis in illa die armamentarium domus saltus.

FIGURA quam interpretando primam sequimur, sic habet: Ierusalem erat præcipuum præsidium & propugnaculum, & veluti latibulum, per fugium & asylum totius Iudæ: idq; situs & operis munitione ac hominum multitudine, sed præcipuè & verè Dei protectoris virtute constabat. Eadem verò urbe diruta, & templo illo, quod velut arx firmissima erat, destructo, reuelabitur operimentum totius Iudæ. Fecerat verò Salomon domum in saltu, quæ Latinè, domus saltus Libani, est dicta, in qua collocarat trecenta scuta, & ducetos clypeos. Ait autem Propheta ironiçis Ierosolymorum ciues illa tempestate, cum clades illorum urbi afferenda esset, ad domum illam sui defendendi & propugnandi causa mentem oculosq; esse conuersuros, ac si diceret: eò tunc respicietis, ubi sunt quingenta scuta quibus liberari poteritis, scilicet, nullum enim reliquum erit urbis per fugium, nullum armamentarium apud quod instrui possitis. Solent enim homines quadam sibi pro magnis auxiliis & commoditatibus statuere & prædicare,

quæ re vera exiguum usum habent, cum periculi tempus accidit. Huiusmodi remedia cum ex rerum comparatione nihil valere cognoscant, solent irrideri ab iis qui rectè intelligunt, ut: Vbi sunt Dii eorum, in quibus habebant fiduciam: surgant, & opulentur vobis, & in necessitate vos protegant. hoc modo ait Isaias: Vos qui ad verum vestrum præsidium Deum vivum & verum, illiusque consilium non respexistis, respicietis in illa die ipsam periculo presente, atque Deo ob vestram culpam permittente; respicietis inquam ad armamentarium domus, saltus Hebraicè est, ad arma in singulari numero, quod, quia Latine dici non poterat, interpret noster, armamentarium, transfudit. Quod verò ad rem attinet, quam præcipue Vates intendebat, reprehensio & consilij inutiliter iniri, in ipso iam periculo & cogitati auxilij nihilum iuuaturi, ut fieri plerumque videmus in his tempestatibus, quibus agimur, & iactamur, quæ vitari commodius & melius poterant; si Deus alia ratione placatus propitiisque nobis redderetur: pœnitentia videlicet, deprecatione & supplicatione. Alloquitur autem Isaias Ierosolymitanos ipsos: utrosque, inquam, in secunda persona iam quæ presentes. Eadem dicendi figura usus, qua inceperat. Quidnam tibi est, quia ascendisti in tecta omnis tui? Obicit etiam alia huiusmodi inutilia, exiguaque momenti consilia & opera, quæ pro ratione magnitudinis rerum & periculorum illo tempore iniri poterant: non qui illa probet, sed qui tamquam inutilia per ironiam exponat. Duobus, inquit modis iam præsti, & oppressi, armis, & diruptione murorum: alterum vitabitis, aut propulsabitis armis, ex Libani saltu petitis: hoc est, quingentis illis scutis, quæ, scilicet, satis erunt: alterum verò adificationibus instauratis, operisque magnis institutis reficietis nimirum.

Sciffuras ciuitatis videbitis, quia multiplicatæ sunt: & congregatis aquas piscinæ inferioris.

NUNC adeo nouimus in quem usum potissimum inferior & superior à Ierosolymitanis fuerint constructæ, nimirum, ut publicis aedificiis extruendis, aut resarciendis aquam suppeditarent. Atque hoc irridet Propheta, quod ciues, relictis illis præcipuis officiis, quibus ciuitates & res publicæ conseruantur, videlicet, pietate, iustitia, innocentia, concordia, & cæteris virtutibus, quæ Deum protectorem conciliant, & conseruant, in muris resarciendis, materiaque ad eam rem comparanda plurimum cura, diligentia, operaque posuerint: quum tamen nihil illis hoc studium profuturum sit. Diligenter, inquit, cognouistis quàm multis partibus ciuitas Dauid, hoc est, ea pars urbis, quæ aedificata erat à Dauid in monte Sione, tanquam munissimæ arx, & propugnaculum omnium aliarum partium habita vitium fuerit, ruinis sciffurasque omnes expleturi: ideoque inferiorem piscinam constructam aquis congregatis repleuistis, & ut pluribus domibus urbs aut via inter muros & urbem occuparentur, murosque recto ordine continuandos curastis: domos verò si quas muris assignatum locum intercipere deprehenderetis, diruendas sanxistis; atque ex illis ruinis lapides muris etiam parastis. denique diligenter consuluistis, ut facta essent omnia, & nullis impedimentis intercepta, hoc est quod adiungit:

Et domos Ierusalem numerastis, & destruxistis domos ad muniendum murum.

Huiusmodi enim diligentia adhiberi solet ab hominibus, humanam rationem cogitantibus, & ineuntibus ad vrbes suas muniendas & propugnandas: quas tamen, nisi Dominus custodierit, frustra vigilat qui custodit. Omnia hæc in præterito tempore exponenda sunt, quæ iam, Isaias sic vaticinante, agebantur; magnaque auctoritate, atque adeo regia diligentia curata sunt. Id quod significasse videtur Vates in superioribus, cum Achaæ Regem in extremo aqua ductu superioris piscine offenderet. Pertinet enim ad ciuitatum conseruationem iuxta humani instituti regulas murorum aedificiorumque publicorum curatio, & eorum quæ ad hæc conferre possunt, apparatus. Plurimum etiam defensionis in aquis aquarumque fossis inesse existimatur: quomobrem, ubi commodè id fieri potest, fossæ vel magno sumptu parantur; eæ optima habentur, quæ viua aqua & manante repleta fuerint: quod si non contingat, collectis imbribus, suffici solent. Retardantur enim hostes, & arcentur à mœnibus huiusmodi aquarum & fossarum opere circumdati, ut vulgus hominum putat. Hoc est quod Vates noster significat, adhuc suam ironiam urgens.

Et lacum fecistis inter duos muros ad aquam piscinæ veteris.

CONVENIUNT omnia hæc cum illius veteris Ierusalem descriptione, quæ Isaias a tate gemino cingebatur muro, quæ Ezechias refecit, S. S. E. Aedificauit quoque agens industriè omnem murum, qui fuerat dissipatus, & extruxit turre desuper, & forinsecus alterum murum, instaurauitque Melto in ciuitate Dauid. Apertè videmus fuisse duos muros: alterum interiorem, alterum qui forinsecus ab interprete nostro fuisse indicatur. Inter duos autem hos muros fossam factam fuisse ait Isaias, quæ imbribus & aquis illis tenuibus, quæ intra urbem manare ex paruis fonticulis adhuc in ipso situ visuntur, esse repleta, atque eam fossam inter duos muros deductam, ad aquam piscinæ veteris pertinuisse indicat. Erat autem vetus piscina aquarum viuens congregatio, quæ ex fonte Mello proximo potissimum alebatur: de quibus partibus omnibus in sacro Apparatu differuimus. Inter duos autem muros factum fuisse aut lacum, siue, ut Hebraicè est, congregationem, ut si hostes priorem fortassis murum exteriorem occuparent, ab interiore occupando arcerentur, aut impedirentur fossæ interiecta altitudine. Appellatur autem Piscina vetus, ut dignoscatur ab aliis piscinis, quæ postea constructæ sunt, ut piscina inferior, & piscina illa non longè à templo ad Probatiam portam. Omnia autem hæc à Vate relata eò pertinent, ut Ierosolymitanorum ciuium tum ignauia, tum etiam inscitia, vel ineptia redarguatur: quæ ciuitatem sanctam, à Deo conditam, protectam, & conseruatam humanis istis artibus & rebus potius quàm diuino præsidio defensum propugnatumque iri putauerant; eaque neglexerint, quæ prima & potissima essent ad certam rerum suarum salutem: videlicet, fidem in Deum, & spem cum pœnitentiæ studio, ac virtutum exercitatione, supplicijque oratione ac deprecatione ad placandum ipsum ciuitatis illius et salutis veræ auctorem certissimè.

Et non suspexistis ad eum qui feceratem : & operatorem eius de longè non vidistis.

CETERA quæ à vobis facta sunt, nonnihil vsus habere poterant fortassis vobis rem ipsam rectè instituentibus, hoc est, à Deo principium inuentibus; qui & cum his apparatibus, & sine his omnino seruare vos poterat; & sine quo ista omnia nihil valitura sunt, ut vos eripiant. Oportuerit, inquit, consuluisse Dominum auctorem ipsum ciuitatis huius: qui, quemadmodum illius foundationem, adificationem, culturam, amplificationem olim ipse instituit, promouit, & fouit: adeò ut nullæ humana prudètia, aut industria, sed diuina tantum prouidentia, voluntati, ac tutela accepta referri debeat huius urbis felicitas, quacumque à diebus David, quibus capta est, contigit: sic etiam idem rationem institueret, quemadmodum defendi & conseruari vobis respub. vestra posset. Atq; hæc omnia ad nouæ Ierusalem ciues, Christianaq; religionis professores referri facile est. Huc enim pertinebat omnis hæc Propheta visio Christianos arguentis, quòd aliam rationem ciuitatis suæ reipub. ab Antichristis, & hostibus communibus defendenda excogitarint; ab illa qua fundata, stabilita, promotâ, amplificatâque fuerat per Spiritum sanctum. Quid autem murorum rupturæ, quid resartiones, quid congregationes aquarum, quid vetus piscina significet, per translationem hoc loco usurpatam facile studiosus quiuis ex superioribus cognoscet; aut ex Apparatu sacro petere poterit: neque in singulis commorari est animus; atq; adeò res ipsa docere hoc potest, & spectata nostrorū temporum facies, & cum antiqua illa anteaacti seculi ætate collata, tamquam in speculo cognoscendum præbebit. Oportuit autem in primis ab eo consiliū, subsidium auxiliūq; peti, qui auctor fuit vtriusque Ierusalē: veteris illius terrestris, & nouæ huius mysticæ, de quo scriptum est: *Edificans Ierusalem Dominus, dispersiones Israel congregabit. Qui sanat contritos corde, & alligat contritiones eorum. Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat. Magnus Dominus, & magna virtus eius: & sapientia eius non est numerus. Suscipiens mansuetos Dominus, humilians autem peccatores vsque ad terram. Præcinite Domino in confessione, psallite Deo nostro in cythara. Qui operit calum nubibus, & parat terra pluuiam. Qui producit in montibus sœnum, & herbam seruitui hominum. Qui dat iumentis escam ipsorum, & pullis coruorum inuocantibus eum. Non in fortitudine equi voluntatem habebit, nec in tibiis viri beneplacitum erit ei. Beneplacitum est Domino super timentes eum: & in eis qui sperant in misericordia eius. Hic Psalmus aperit hunc Isaia locum nobis spiritualiter declarat. Verbum illud quod ab auctore additum est, de longè, ad utramque partem referri commodè potest: hoc est, ad Deum auctorem, & ad Ierosolymitanos, ad quos sermo fit. Deum ipsum, quem iam ab antiquo huius ciuitatis & regni patrem, patronum, auctorem denique summum esse constat, formatorem verum atq; unicum. Nam verbum, operatorem, sic exponimus, formatorem à TSVR. hunc non vidistis à longè. Ante etiam quàm calamitas & periculum aduentaret, cum de munienda vestra ciuitate ageretis,*

non cogitastis de illo, neque rationes vestras ex illius consilio, iudicio, ac verbo iniistis: sed, quod miserimū planè est, neque in ipso etiam periculo, cum ipse presentem se exhiberet, vosq; ab illa obliuione reuocare studeret, & rebus atq; vocibus apertissimis vestri status admoneret, modumq; præscriberet, atq; indicaret consulendi salutem vestram: tunc, inquam, minimè etiam respicistis ab illa stupiditate, certissimâq; ignorantia; imò quàm maximè à vestra salutis ratione estis, vestra culpa studiosaq; voluntate ab alienati. hoc est quod subiungit:

Et vocauit Dominus Deus exercituum in illa die ad fletum, & ad planctum, ad caluitium, & ad cingulum sacci.

MIRABILIS hominum insania, qui non solum rebus integris dum sapienter admonentur futura calamitatis, vel monitus spernunt, vel vitandi mali rationem peruersam ineunt: sed in ipsis iam discriminibus & periculis positi, tamen vehementius insanire solent; & nihil minus quàm de vero & certo remedio cogitant. Dum aliquando cum per Mediterraneum mare, aut etiam Oceanum nauigaremus, ac tempestatum procellis iactaremur, duplici studio nauarum ingenia & curas diuidi obseruauimus. Alteris enim consilium erat, ut ridendo & canendo, dieterisq; pronunciandis, & iocis multis tum suos ipsorum, tum vectorū animos exhilararent: hanc rationem potiore ducentes, metus diuertendi, & diligentia adhibenda ad ventorum marisq; vim sustinendam, periculumq; vincendum: contra alios vidimus & metu pauidos, & Dei memoria atq; religione tactos, nō intermittentes officium munusq; suum; tamen Deum sapissimè, repetito nomine inuocare, diuosq; omnes in patrocinium appellare, vectoribus precum lachrymarumq; studium sine ulla intermissione commendare, atq; hac ratione salutem sibi à Deo afferendā promittere. Atq; huiusmodi exempla dum nos aliquando apud varios, variisq; ingenij homines narrarem, diuersis sententiis excipi, & probari cognouimus. Aliis enim, qui animositatem fortitudinemq; temeritati & audacia magis quàm prudentia coniuncta esse volunt; quiq; alacres & strenui videri cupiunt, priorum ratio ut magis vrbana, magis, ut ipsi dicunt, prudens; magis denique animosa probari solet. Aliis verò qui quid homo sit, quid, quantumq; humanis artibus & consiliis effici possit, quid, malorum & pœnarum, diuinæq; iræ peccatis conciliari, quid à Deo opus, auxiliū, & misericordia peti & præstari sciūt, vana omnia & mundana damnantes, ad fidem, spem, pœnitentiam, & deprecationes confugiendum esse censent in rebus perturbatis. Hoc enim pacto aut Deum placatum, vel si iam scelerum magnitudo ultionem illam irreuocabilem effecit, non magis tamen iratum numen reddet, neque thesaurizabitur iniustitia & ira in diem iræ & reuelationis iustitiae iudicij Dei. Atq; horum quiddam sententiam potiore multo esse; imò illam alteram huic diuersam, vehementer improbandam, & pietatis quam profitemur, veritas, & ipsius diuini verbi auctoritas confirmat. S. S. E. Qui descendunt mare in nauibus, & faciunt operationem in aquis multis. Ipsi videntur opera Domini, & mirabilia eius in profundo. Dixit, & stetit spiritus procella, & exaltati sunt fluctus

fluctus eius. Ascendunt usque ad celos, & descendunt usque ad abyssos: anima eorum in malis tabescebat, turbati sunt, & moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorum deuorata est: & clamauerunt ad Dominum cum tribularentur, & de necessitatibus eorum eduxit eos. Hanc autem rationem sequi, hoc exemplum imitari debent homines omnes, rerum ac temporum difficultatibus laborantes. hoc agere oportebat Ierosolymitanos utriusque Ierosolyma à nobis explicata omnes: quos tamen adeò peruersa mente fuisse notat Isaias, ut neque predictam illis calamitatem ea ratione precauere, & vitare, ac deprecari, quæ optima & certissima esset, neque allatam iam, & presentem vel detrudere, vel leuare illo modo, qui commodissimus & opportunissimus esset, studentes prænouerit: imò maxima insania actos, ac tunc maximè furentes, neque morbum sentientes, cum maximè & grauissimè laborare constaret. Nam quos Dominus Deus exercituum antè præmonuerat, ne imparatos & negligentes predictum anti à malum opprimeret: cum videret alienatos, & ad alias auertendi mali vias traductos, iam vltior & vindex manuque, extensa hostium impetu in illos permissa, in ipsa laborum & difficultatum die vocauit ad fletum & planctum, & ad caluitium, & ad saccum. quæ contriti cordis signa, in aicia habitusque sunt: & animi mærorem ac pœnitentiam consequuntur, Deumque placare solent, sicut multis & frequentibus exemplis est compertum. Horum omnium pœnitentia ac deprecationis signorum rationem & significationem atque usum singillatim in sacro Apparatu docuimus: & quàm comoda atque utilis ratio sit, abundè etiam ostendimus. quàmque pios homines deceat, iam sæpè demonstrauimus, atque hic Vates noster demonstrat: qui turbationum & afflictionum Dei permissione allatarum in itia ad pœnitentiam magis, quàm ad interuentionem spectare significat. Ait enim Dominum Deum exercituum illa die qua calamitas afferebatur, vocasse non ad cladem & cadem, non ad vastitatem sibi augendam, sed ad fletum & planctum, & caluitium, & cingulum sacci. Quo autem pacto illi vocati responderint, consequenter exponit. Et ecce gaudium & lætitia occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinum.

Lib. Hierem.

SIVE enim Propheta vaticinio hominibus fides haberetur, siue non, idè consilium, idem studium, eadem mens omnibus erat: in omnibus rebus sese præstare ignauos præterquam luxu, voluptatibus ac delitiis. In his enim fortitudinis magnæ exemplum, scilicet egregium omnibus viribus præbituros esse ait. Occisuros quidem non sua peccata lachrymis & pœnitentia, non hostes virtute & sapientia, sed occidere vitulos, & iugulare arietes. Est enim in his occidendis quadam delectatio puerilis. Videmus namque pueros circa domos, in quibus vituli occiduntur frequenter obuersantes, lætos, & operam etiam suam pollicitos, ut restim teneant, ut ministrent. siquidem ex illa crudelitate, atque ex cibi etiam ad ipsos non pertinentis cogitatione, voluptas capitur. Hac opera, atque hac sunt generosorum ciuium artes, gaudentium vitulorum & arietum occisione, atque conuiuiorum frequentia: idque tunc maximè agentium, cum maximè oportuerat ieiuniis, deprecationibus, & ho-

& honestis atque piis officiis vacare. Omnis autem voluptatis deliciarum, & luxuria summa illis verbis continetur: Comedere carnes, & bibere vinum, ut in Apparatu sacro docuimus. Tanto autem magis improbandum, magisque Deo inuisum hoc peruersum actionum & studiorum genus est, quanto maiore deliberatione, & certiore sententia suscipitur: atque adeò in irrisionem vaticiniorum & predictionum, atque admonitionum huiusmodi orationes pronunciantur.

Lib. Joseph. & Hier.

Comedamus & bibamus, cras enim moriemur.

NON deliberatam atque contemptam mortem, sed irrisionem hac oratio nobis significat: si quidem, inquit, nobis ut mala prædicuntur, & imminet, quid ulterius morte timere possumus? Ergo si moriendum nobis est, fatius est ut exiguo gratoque, fruamur tempore, raptim, ut ille aiebat. Solent autem perniciosi homines bonis sententiis pro libidine abuti, atque ad suos mores detortis iocari: maximè que, qui nulla religione tanguntur, nec Dei pietate, nec aeterna mortis aguntur metu. Cuiusmodi exempla illa sunt: Vm-
bra transitus est tempus nostrum, & non est reuersio finis nostri, quoniam
cõsignata est, & nemo reuertitur. Venite ergo & fruamur bonis quæ sunt,
& utamur creatura tamquam in iuuentute celeriter. Vno pretioso & vn-
guentis nos impleamus, & non prætereant nos flos temporis. Coronemus nos
rosis antequam marcescant, nullum præatum sit quod non pertransseat luxu-
ria nostra. Nemo vestrum exors sit luxuria nostra, ubique relinquamus
signa lætitiæ. Quoniam hæc est pars nostra, & hæc est fors. Iisdem senten-
tiis gentes animum ad voluptatis usum confirmant:

Seu mæstus omni tempore vixeris,

Seu te in remoto gramine per dies

Festos reclinatum bearis

Interiore nota falerni.

Huc vina & unguenta, & nimium breues

Flores amœna ferre iube rosa

Dum res & ætas, dum sororum

Filatrium patiuntur atra.

Atque in hanc significationem hemistichium hoc Isaiæ à Diuo Paulo est usurpatum ex more & sermone hominum. Comedamus, & bibamus, Hebraicè indefinitè est, comedere, & bibere: ut assiduum & frequens studium notetur. Quantum verò huiusmodi corrupti hominum mores, & impuri sermones, petulantesque orationes diuinam Maiestatem offendant, & offensam ad pœnas sumendas excitent, aperte Isaias ostendit, qui Deum ipsum vltiorem locutum inducit.

Et reuelata est in auribus meis vox Domini exercituum: Si dimittetur iniquitas hæc à vobis, donec moriamini: dicit Dominus exercituum.

DEVS, quem non curare humanas res, vel non mandasse oracula hæc, vel non ita ac exactè atque predicta sint, effecturum illi existimarent, & tanquam non audituram, sic cludere voluerunt, sicut scriptum de istis est: Iam

non est Propheta, & nos non cognoscat amplius: quis noster Dñs est: is, in quã, manifestè audita cognita sibi hac est re ipsa, & apertè, in quã, exemplo demonstratiuum se esse ait. Oratio enim Dei est: Et reuelata est in auribus meis. Nomen VOX, ab interprete nostro expositionis causa addita est: qua nec Hebraicè, nec Chaldaicè, nec Gracè legitur, sed intelligitur tamen vox, aut ratio, vel oratio, vel res, vel aliud simile, quod istorum morem, studium atq; sermonem significet. Meis, inquam, Domini, qui res Israeliticæ singulari quadam & insigni prouidentia curo, maxime eas qua ad Israelem mysticum, hoc est, ad Christianum populum attinet. Exercituum, vltoris & vindicis superbia, insolentia, iniuria, & scelerum omnium. Est autem duplex significatio verborum illorum, In auribus meis, & duplex constructio: altera cum verbo reuelata est vox; altera verò cum sequenti oratione, Si dimittetur. atq; hæc posterior iuramenti vim & figuram obtinet, vt, In capite meo, in memetipso iuravi; vt est apud Ieremiã. Et, vt frequentibus alijs exemplis Hebraicorum idiotismorum obseruauimus vocem IN ad iuramenta sapientissimè usurpari; ad utramq; simul significationem hoc loco à nobis exponitur oratio. In auribus meis. Reuelata est, inquit, res hac in auribus meis, & in auribus meis iuro; iuramenti huius exemplo & argumento probaturus, nec audire, & intelligere quacumque, vel in occulto & secretissimè dicuntur. Si dimittetur iniquitas hæc vobis. Quin ita eueniat, quemadmodum locuti estis: vos irridetes dicebatis, mortem subituros; non ergo dimittetur hæc prauitas, donec moriamini. Hæc autem sententia stat Domino exercituum, Deo vltori, certa, decreta, & pronuntiata: atq; Chaldaica paraphrasis totum hunc versum ad eam significationem mortis, ad quam præcipuè referendum est, retulit, mutata solummodo personarum ratione. Dixit Propheta; In auribus meis auditum est, quando decretum est hoc à facie Domini exercituum. Si dimittetur peccatum hoc vobis, donec moriamini morte secunda, dicit Dominus exercituum.

ARGVMENTVM VATICINII XVIII.

QUAM QVAM arcanam significationem ad Christianorum tempora pertinentem huic vaticinio subesse intelligamus: idq; manifestè cognoscamus ex noui Testamenti mysticis lectionibus: tamen illam significationem literali, vt vocant, & simplici historia præmonstrari fateamur oportet: vt quod figuratum ad nos refertur, apud antiquos in figura constituisse nouerimus. Cuius figura sue historia narrationem breuem ab Hebræis accepimus; non sane ab huius Vatis & vaticinij oratione alienam. Quo tempore Isaias ea qua iam superius legimus, Deo dictante, præcinebat, Sobna in regia familia inter principes, magnaq; auctoritatis & potestatis viros censebatur, ac totius domus regia gubernator erat, quem Sennacherib Ierosolymos obsidente, secreto aduersus regem suum, cum factionis sua homi-

hominibus quibusdam coniurasse, antiqui ex Israelitis auctores scribunt in libro repetitionum tractatu de Sanhedrin, siue de veteribus iudicijs. Eius coniurationis euentum irritum, atque in ipsius potius auctoris caput & perniciem deuoluendum fore; Vates, à Deo edoctus, ipsi Sobna denunciatur: cui ab illo magistratu abdicato, & in exilium misso, atque à populi illius communiione pulso, Eliachim vir bonus & pius sufficiens erat: qui destinatum mandatumq; sibi munus, fidelissimè & diligentissimè esset culturus. Quid autem hæc arcanè ad Christianorum tempora relata significent, inter commentandum indicabimus.

Hæc dicit Dominus Deus exercituum: Vade, ingredi ad eum qui habitat in tabernaculo ad Sobnam præpositum templi.

PERFIDORVM ac duplicium hominum fraudem in auctores ipsos deuolui, Deo iudice & vindice ostendit nobis Isaias hoc loco: qui Domini Dei exercituum, vltoris, inquam, fraudis & iniuriarum, mandata ad Sobnam regia domus præfectum defert; quibus illius casus denunciatur, diuino iudicio ob proditam fidem decretus. Quo in gradu Sobna iste fuerat ante Sennacherib aduersus Ierosolymam aduentum satis apertè significat Vates ex titulis à Deo auditis. Qui habitat in tabernaculo. Gubernatoris & collatoris nuncium, atq; dispensatoris noti significationem, hæc periphrasis nobis indicat ex Hebraico verbo ZZOCHEN, quod Chaldaeus interpret PARNZAH, gubernatorem verit: noster verò interpret Gracum nomen, ταμίαν, explicare voluisse videtur, idq; præstitit. Propheta verò ipse rem expositione aperire volens, subiungit: Ad Sobnam præfectum templi, præfectum regia domus, & familiae, namq; Hebraicè & Chaldaicè est, præpositum domus, videlicet regia: quem quaestorem Latini, alij præfectum domus, alij æconomum, ærarj præfectum, custodem, & condum dicunt. Vt cumq; vertatur vocabulũ; res ipsa indicat illum fuisse totius familiae veluti summum administratorem: qui, cum ea dignitate & auctoritate fungeretur; primusq; in administranda regia domo, atq; adeo templi cura habenda esset (quippe templi curandi ratio ad regni etiam pertinebat) eo honore elatus de perpetuitate & amplitudine cogitabat, quam proditione sibi parare studebat idq; occultis modis, atq; concepta gloria & amplitudinis spe, magnifica opera sibi & viuenti & morituro, struebat. Cuius animi cogitationes & studia non solum Deum, sed Vatem etiam à Deo edoctum, non fefellisse, ipso mandato audito, ipsaq; denunciatione cognouit ille, isdem verbis qua à Deo mandabantur, relatis. In libris autem Regum legimus Sobnam fuisse Scribam, non autem Scribam Legis peritum, siue legis interpretem, illo loco exponimus, sed qui rationes omnium ministeriorum & ministrorum regiam aulam & familiam spectantium conscriberet, conscriptasq; haberet: id quod nullo modo pugnat, imò valde congruit cum duobus titulis ab Isaias nominatis ZZOCHEN, & præpositum templi, siue domus. Neque etiam pugnat, quod quidam ex veteribus scribunt, illum fuisse Sacerdotem magnum: nihil enim obstabat quo minus eundem regium etiam Scribam esse cõtingeret.

Quod verò Eliachim in illo loco etiam appellatur *Præpositus domus regis*, vel fieri potuit per expositionem figuram; quòd iam, cum Liber ille scriberetur, Sobna deposito Eliachim regiam domum gubernaret: ac tantum abest, ut ea res hanc Isaiæ notationem infirmet, ut potius etiam prædictionem explicet, & confirmet. Quandoquidè quo tempore liber ille scriberetur, iam Eliachim regiam domum administrabat, quemadmodum administraturum prædixerat Isaias. sic etiam sapè & nomina & titulos in historis legimus sacris, quorum usus erat non eo tempore quod indicatur, sed cum ab auctoribus libri conscriberentur. Petro enim nomen factum est à Christo Domino, illo præcipuè tempore, quo reuelatum est mysterium diuinitatis Iesu: & tamen ab Euangelistis in ipsa primùm Simonis mentione est appellatū. Potuit etiam fieri ut Sobna, qui regia domus scriba esset, templo esset præpositus, & Eliachim regia domus administrationem gereret; utrumque autem postea ministerium ad Eliachim deferretur. Quamquam verò Sobna, quo tempore Senacherib urbem obsidebat, ad Isaiam cum aliis regis familiaribus, de publica salute sollicitis, veniret: non probatur ex ea re illius animus ac mens simplex, omniq; dolo expers fuisse: utpote qui agitatum intra se prodicionem occultaret, publiceq; fidem & sedulitatem erga Regem, & regiam domum profiteretur, ac simularet. Nisi duo huius nominis eodem tempore fuerint, alter domus præfectus, & alter scriba: ille, cuius mentio in libro Regum facta est, & hic regia domus administrator summus de prodicione cogitauerit, & ab Isaiâ detectus, ut ex verborum sententia conicere licet, atq; præfecturæ munere & honore priuatus, ad Assyrios fugerit: quod idem etiam in illum Sobnam, de quo iam diximus, quadrare potuit. nihil enim pugnantia vel difficultatis existet, siue duos fuisse existimemus, ut quidam volunt; siue vnum tantum opinemur. vti antiqui supplementorum auctores declarauerunt. utcumq; sit, cõstans ferè omnium antiquorum scriptorum traditio est, hunc Sobnam non fuisse Ierosolymis natum, sed aduenam: imò, ut multi aiunt, alienigenam & profelytum, qui tamen propter ingenij dexteritatem in ministerio regis ad eum locum ascenderit. Legimus enim & alios alienigenas in honore fuisse apud Reges Iudæ, & ministeriis functos regis; ut Thebedmelech Ethiopem Hieremiæ Vatis temporibus. Iubetur autem Vates à Deo Sobna illi & cogitationis ac propositi sui peruersitatem obycere, & redarguere, & exitum dignum obnunciare.

Et dices ad eum: Quid tu hîc? aut quasi hîc.

Hebraicè ad verbum: Quid tibi hîc, & quis tibi hîc. Chaldaicè, quid tibi hîc, & quid tibi in hoc. Græci interpretes: Quid tu hîc, & quid tibi est hîc. Manifestè apparet nullum illorum interpretum legisse aliquid, quod verti posset in, quasi: vnde suspitio nobis fit vitij librorum incuria in nostram versionem admissi, qui, pro, quibus, tibi, hîc, quomodo solcbant multa scribi contractè, reposuerunt: quasi, cum legendum & reponendum esset, quis tibi, & interpretem nostrum legisse arbitramur. Cum autem homo nouus perpetuitatem, nescio quam, & amplitudinem sibi parare, & confirmare in illa ciuitate maliretur, elatus nimirum honore, & secundarum re-

rum magnitudine, atq; expeditionis præmio summum aliquem locum in illo regno sibi promitteret, petitus à Vate latentè argumento aperto, quod ad alterum ex duobus vitis arguendum directè intenditur; vel ambitionem summam cum obliuione propria conditionis, vel machinationis dolosa cuiuspiam. Nam quò pertinet, nouum hominè, qui nullas in ciuitate diuitias, in agro possessiones, aut hereditates antiquas, nullas cognatorum & familie, aut generis sui opes habeat; tamen magnifica ædium & sepulchrorum opera construere? maximè in illa regione, in qua omnes familie ad certas tribus referantur, ad quas nemo ex alienigenis admitti soleat, in promptu est, suspicari, illum vel de rerum status immutatione cogitare, vel insigni cuiusdam ambitionis insaniam laborare, qui solus magnus haberi velit in ea repub. in qua nemo alienigenarum magni fit; nisi ob suam ipsius singularem virtutem, non autem ob adificiorum magnificentiam. Quid tu hîc habes vel diuitiarum, vel prædiorum, vel census antiqui in hac ciuitate ac tribu? aut quasi hîc natus sis, & tuam familiam ostendere possis, maioribus & propinquis nominatis? siue, ut ex Hebraico indicabamus, Quis tibi hîc pater, auus, frater, & consanguineus, cum homo nouus sis.

Quia excidisti tibi sepulchrum, excidisti in excelso memoriale, diligenter in petra tabernaculum tibi.

CERTISSIMAM sibi & propriam finxisse prosperitatem Sobna arguitur, ex eo quòd exciderit sibi sepulchrum: ut qui nunquam sibi illinc per totam vitam migrandum esse putaret, sed cum summo honore ad mortem usque ibidem agendum; nihilq; metueret, vel dolum suum detectum iri, vel vlla potentia, aut vi, aut auctoritate rerum suarum statum esse tegendum, nedum imminuendum, vel euertendum. Primum huius orationis mēbrum ad rem ipsam pertinet, atq; historiam indicat, quòd verè Sobna sepulchrum sibi exciderit Hierosolymis, ut qui existimaret ibidem sese moriturum esse. Duo reliqua, Excidisti in excelso, & diligenter in petram, ad similitudinem referuntur, perinde, inquit, pollicius es tibi perpetuam mansionem in hoc loco, ac si excidisses sepulchrum in editissimo loco, quem nemo attingere posset: ut inde tuum monumentum deiceret, atq; incidisses in saxo firmissimo tabernaculū tibi, quod nullus diruere posset homo. Adeone nullam fore causam cogitasti, nullam vim qua tua ista cogitata perpetuitas labefactaretur? Vt hac ex comparatione, siue similitudine exponamus, facit personarum subita mutatio in Hebraica lectiōe, quam Chaldaeus Paraphrastes agnoscit. Incidens in excelso, monumentum suum. Sculpens in petra, tabernaculum sibi. Memoriale monumentum, id est, Sepulchrum hoc significat. Atqui non eadem que tu cogitas, Deus cogitat, namque,

Ecce Dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus; & quasi amictum, sic subleuabit te.

Hoc loco magnam varietatem in omnium linguarum versionibusprehendimus, & admirationem quorundam interpretum, vnde nam in nostram versionem deuoluit ille gallus gallinaceus. Cum Hebraicè ita legatur: Ecce Dominus asportari te faciet. GEBER, & GOTECHA GATOH.

Namq. ut gallus gallinaceus significetur nomine GEBER, nullo exemplo constare aiunt. GEBER enim significat virum, vel fortem, strenuum, & robustum: distinguitq. hoc nomine virilitatem à muliebri imbecillitate. Deinde illud: Quasi amictum subleuabit te; variè versum est ab aliis atq. aliis, quibus cum versione nostra minimè conuenit. Sed nos interpretis nostri rationem, ingenium summo opere laudamus, qui duplicis significationis verba dupliciter etiam exponere voluerit. Siquidem Hebraicum verbum,

Gen. 15. 11. GHATAH, amicare, siue operire significat. Ex eodem autem themate deducitur nomen GHATH, auem significat: maximè verò id autum genus quod rapax dicitur, & unde fit etiam verbum GHET: pro quo Latine reddere

I. Sam. 25. 14. possimus, arcere, siue, abigere aues rapaces. Hispanè autem aptius, Oxear. Iob 28. 7.

Harum significationum loca in margine ex more annotauimus, ut qui Hebraicè visere cupiat, inuenire facile possit. Apertè itaq. ex his cognoscimus, Interpretem nostrum utramque significationem aspexisse, & ad auis imaginem retulisse illud, Asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus, ad amictiendi verò notationem illud, Et quasi amictum, sic subleuabit te. atq. utramq. significationem à nobis exponi posse commodè hoc modo: Ecce Dominus te quàm longissimè propellet propulsione viri.

In lib. Sahe-
dim. p. 26.
& Cheta-
both. pag. 28

Namq. ut rectè antiqui annotarunt peregrinationes & impulsiones viro-
rorum longiores quàm feminarum sunt: Longissima, inquit, expulsione te
expellet, & abiget te ab ista prada quam adornas. abiget, inquam, longissi-
mè, vti abiguntur rapaces aues à canibus, quas obseruare quis vult; idq.
funda, arcu, saxis, & terroribus: idq. erit tam facile factu, quàm facile est
amictum tollere, & in altum proicere. Est elegantissimum verbum ad si-
militudinem quam Isaias cogitauit explicandam: cui aliam etiam aptissi-
mam adiungit.

Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in ter-
ram latam & spatiosam.

EST etiam hic mira allusio Hebraicorum verborum, TSANOPH IITS-
NOPHCHA TSENEPHAH, Cidarifare cidarifabit te cidari. Nam Latini
his nominibus ornamentorum capitibus carent, quorum usum nullum habue-
re. Est autem, TSENEPHAH, quam Graeci cidarim dicunt: vel saltem hoc no-
mine significare volunt capitibus ornamentum Orientalibus usitatisimum,
quod Turcica lingua Torbant vocatur, ex longa & subtilissima vel linea,
vel sericea tela in globi aut sphaera formam conglomeratum: cuius exemplum
in sacro Apparatu descripsimus, atq. depinximus. Hoc, quòd rotundum sit,
& in sphaera figuram conglobatum, coronae & coronandi verbis transtulit
nostrer interpres, quòd Latina alia illi significationi viciniora non suppete-
rent. Alludit autem Isaias tum ad usum, tum ad figuram: vsus quidè est
capitibus ornatus, figura verò sphaerica: estq. insultatio, siue Sarcasmos ex an-
tihero. Parabat enim sibi Sobna coronam, siue cidarim gloriae, dignitatis,
& amplitudinis cuiusdam maxima: sed eum exitum habiturum esse ait Pro-
pheta ambitionem illam, ut Sobna ipse à Deo cidaris in star inuolutus, &
conglomeratus proiciatur in terram latam & spatiosam: perinde atque
pila

pila proici solet, quae ludentium manibus quàm longissimè iacitur, & pro-
pellitur: neque vsquam ferè quiescit, aut ab ullo excipiente retinetur, sed ab
alio ad alium proicitur, & repulsatur: ita magnam vagationem, longum
exilium, perpetuam instabilitatem, his similitudinibus Sobna denunciare
Vates voluit, similemq. illi quàm Deus Caino denunciavit. Vagus & pro-
fugus eris super terram. Atq. eandem translationem, siue allegoriã vrgens
Isaias, vbi nos legimus, latam & spatiosam, Hebraicè dixit, latam mani-
bus. quibus verbis, praeterquam quòd magnum spatium significatur, ut in
Psalmo versu illo: Hoc mare magnum & spatiosum manibus; certa etiam
instabilitas, & perpetua repulsio innuitur. Namque in pila lusu permagni
refert latè esse manibus eos qui ludunt, ut ad impulsam pilam certius exci-
piendum, & exceptam, repellendum, quem in usum & reticulati circuli pa-
rantur, qui vulgari vocabulo, Raccetta, dicuntur. A variis igitur regionibus
excipiendum, atq. ad alias repellendum continua agitatione & vagatione
concussum iri Sobnam, Vates ait, contrario euentu consiliis & studiis suis.
Quippe cum cogitaret, atq. ageret omni dilige[n]tia et magno molimine, ut per
totam vitam permanere Ierosolymis posset, atq. ibidem etiam mortuus, ma-
gnificè & sumptuosè componi, & sepeliri, perinde ac si in petra taberna-
culum sibi excidisset, tamen vagus & profugus futurus, perpetuò agitat, &
omnibus perosus & repulsus, ut Cain, qui dicebat: Omnis qui inuenerit
me, occidet me; & illo metu, illisq. laboribus actus & exercitatus, tandem
in illo exilio periturus esset. Hoc est quod subiungitur:

Ibi morieris: & ibi erit currus gloriae tuae, & ignominia domus
Domini tui.

IBI, inquit, triumphabis, hic erit currus gloria, quem tibi parabas: igno-
minia videlicet, domus Domini tui Senacheribi, quem Davidica familiae
regi praetulisti. quocumque deueneris, habebis paratum currum gloriae, sci-
licet, quam commertus es: eo curru excipieris, ac duceris per vrbes, oppida,
& fora, atque vias. Erit autem currus ille opprobrium iuge quod tibi obij-
cietur nefasti exitus Senacheribi cum familia sua: quem tu, posthabita Da-
uidis domo, colere maluisti. Ita interpretamur hunc locum ex verbis, quibus
sequaci & continuata simplicitate, quam paululum immutatam, Aldeus
Paraphrastes ad Dominum Ezechiam Regem referens, sic est interpretatus:
Eo quòd non conseruasti gloriam domus Domini tui. Vnius autem
rei efficienda causa primum illum de dignitate diuino iudicio deponi oport-
tebat, id autem ita factum iri declarat Deus.

Expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponam te.

QUONIAM verò non est volentis nec currentis, sed Dei miserentis,
ac prouidentis ad magnas res gerendas idoneos ministros deligere; sufficien-
dum sibi pollicetur Deus, alium illius Sobna muneris administrado virum,
Dei ipsius iudicio probatum, qui non ambitione, auaritia, dolo, aut fraude,
aut arrogantia aliqua sibi munus illud ascribat; aut creditum tamquàm pro-
prium, superbe vsurpet, & occupatum, sua gloria seruire faciat: sed Deo ac-
ceptum referens, sanctè & strenuè, atq. diligenter gerat, & exequatur.

Et

Et erit in die illa: vocabo seruum meum Eliachim filium Helchie.

NON quod ille se ultrò aut ambitiosè, aut arroganter & studiosè aliqua mala ratione huic muneri obtinendo ingerat: sed dum ille modestiam, humilitatemq; summam, animiq; integritatem vita moribusq; præstet, non quarens gloriam suam, vocabitur à me; & isti ministerio consilij iudicijq; mei decreto præficietur, præfectusq; à me amplificabitur spiritu ac virtute, qua, ut mihi placeat, ad multorum utilitatem vietur, non ad potentiam exercendam, non ad arrogantiam, non ad vim, aut ad inanis gloriæ ostentationem; sed ad id, cuius rei causa ministeria instituta sunt, hoc est, ad publicam utilitatem omne studium opusq; suum adhibebit.

Et induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manu eius, & erit quasi pater habitantibus Ierusalem, & domui Iuda.

TUNICARVM, & vestium varias formas olim fuisse, quibus magistratum & munerum, atq; ministeriorum varia genera & nomina distinguerentur, partim in sacro Apparatu diximus, partim planius & exactius nos aliàs docturos ex diuina prouidentia speramus. Hac vestiendi, & tunica mentione significabat Deus Eliachim præficiendum esse illi muneri, quod malè à Sobna esset cultum: eundenq; non ad tempus, sed perpetuò confirmandum in illa dignitate ac functione addidit: & cingulo tuo confortabo eum. nam cingulum administrationis & promptitudinis ad res agendas significationem obtinet, ut in Apparatu sacro exposuimus. cuius exemplum est: Sint lumbi vestri præcincti. quod verò usus est verbo, confortabo eum, fortitudinem ac perpetuitatem significauit, maximè in lingua Hebraica, EHM AZKENV. Ad hæc verò muneris auctoritatem apertam & manifestam fore ait, & quam à Deo traditam inficiari nemo possit, qui rem ipsam rectè estimauerit. Potestatem tuam dabo in manu eius. Hanc electionem Deo gratam probatamq; fuisse, administrationis ratio, forma, & usus docebit: namq; erit ille studio, amore, cura, diligentia, ac sedulitate, quasi pater habitantibus Ierusalem, & domui Iuda. Hebraicè non est dictio, quasi: quam interpres noster ex Græco explicationis causa addidit. Hebraicè est, Et erit pater, siue, in patrem, vel, ad patrem, non peregrino dicendi modo Latinis: Tu es mihi magistro. Omnia autem ex illius sententia & nutu faciendâ, omniumq; consensu probanda fore, utpote ab optimo vigilantissimo ministro profecta, subiuncto versu declarandum, Deus dictauit.

Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius: & aperiet, & non erit qui claudat: & claudet, & non erit qui aperiat.

CLAVIS cognitionem & potestatem siue facultatem significat: nam quæ clauduntur, ad custodiam, quæ aperiuntur, ad usum & liberationem, atq; exhibitionem referimus. Cui committitur clavis, & creditur eidem summa fides habetur, & admittendi aut excludendi potestas tribuitur: Summâ igitur administrationis & gubernationis in regia domo Eliachim concedendam esse ait Deus, ut quem ille admittere, includere, seruare, custo-

dire voluerit, possit etiam, atq; contrâ, quem vel excludere, vel liberare, vel non admittere voluerit, eidem possit: idq; adeò rectè factum sit, quod ille fecerit, adeò iustum, adeò ratum, ac non tantum regia, sed diuina quoque auctoritate confirmatum, ut rescindere, aut impugnare possit nemo. Quod verò dicit, Super humerum eius. eò spectat, ut Eliachim non ex ambitione, vel temeritate, vel superbia, vel propria inuentione, & opinione; sed ex certa ratione, regula, lege, ac consuetudine irreprehensibili rem gesturum esse significet. Clavis enim certi loci, clavis est, certa ratione & arte mouetur, & voluitur, ut claudat, vel aperiat; cum claustro ipso, claustriq; funibus & anfractibus conuenit, & certa arte tractata aperit, quanquam qui adsunt, non videant quemadmodum aperiatur, aut claudatur: amen apertum, aut clausum experiuntur. Humerus autè arcana significatione obedientiæ symbolum est: humero enim iuga sustinentur, & oneri suppositurum, itaq; esse ait Deus Ioachim humerum suum iugo legis atq; consuetudinis, & institutionis domus Dauid, idq; adeò inculpate & irreprehensibiliter, adeò sapienter, & se tulò a Turum quod ad muneris sui functionem attinet, ut nemo contra efficere quid valeat. Aliter autem fecisse Sobna significatur, ut qui in re nã perfidum, & in ciuitatem & ciues crudelem, & hostem sese præbuerit. At verò hanc dignitatem & gloriam Eliachim propriam perpetuamque fore: & non solum ipsi propriam, sed omnibus cognatis propinquisq; ipsius communicandam esse, aperte indicat per Vatem Deus insigni translatione ad eam rem usurus.

Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in folium gloriæ domus patris sui.

Translationem prius indicare, deinde exponere operapretium fuerit. Quid sit paxillus, & in quem usum præcipue paretur, nemo ferè est qui ignoret: sunt autem ex varia materia paxilli. ferro, ære, osse, & duro atque vniq; experte ligno: huiusmodi paxilli infiguntur muris, idq; quàm firmissimè fieri potest, ne aut ipsi facillè extrahantur, aut suspensarum ex ipsis rerum grauitate & pondere decidant, vel rumpantur: suspenduntur enim ex illis quæ seruata volumus, ut vasa aurea, argentea, coronæ, torques, pictura, & vestes etiam elegantes, quæ & pendentia spectatores iuuant, & melius conseruantur. Ex hac translatione significatur Eliachim magnum & perpetuum decus suis, & propinquis, & cognatis, & omni domus Davidica familia ac posteritati futurus. Figam illum paxillum. Latinus interpres vititur diminutiuo: quod pali nomen, vnde paxillus deducitur, aliam rem, & ad alium usum destinatam significet; sed re vera Hebraicè non est diminutiuum nomen: Staca, dicitur Hispanicè. Ipsius autem Eliachim certam dignitatem, gloriam ipsam, potestatem perpetuam, paxillum nominauit Deus. Efficiam, inquit, ut ille firmus sit in eo dignitatis & potestatis gradu, quem, me auctore, obtinebit; idq; in loco firmissimo: videlicet, in Regè ipso, regiq; domo, & in ipsa Ierusalem ciuitate, eritq; idem solum gloriæ patris sui. Amplitudinem quam dicunt Latini, gloriam plerumq; vocat noster Interpres. Honor, inquit, decus, & amplitudo totius familiae, cognationis,

nis, & posteritatis illius, totius, inquam, domus patris eius confidet in illo; illiusq; nomine, veluti in folio firmissimo sedere solent ij, qui potentes, magniq; sunt: adeo, ut quidquid in suis post hac glorie, laudis, & decoris fuerit, siue in magnis, siue in paruis, cuiuscumq; laudis id dignum fuerit, ad ipsum, tamquam ad certissimum laudis fundamentum referatur, omnisque gloria aliorum ex huius gloria pendeat; ut qui alios ex huius familia splendentes & illustres virtutibus viderit, protinus ad huius auctoritatem, & exemplum considerandum, oculos, animumq; intendat. hoc est, quod ex perpetua metaphora, quam Vates persequitur, explicare possumus.

Et suspendam super eum omnem gloriam domus patris eius, vasorum diuersa genera. omne vas paruulum, à vasis craterarum vsque ad omne vas musicorum.

ILLIVS virtute efficiendum esse ait, ut filij, nepotes, & posteritas omnis domus patris ipsius variis virtutum, & laudum nominibus pradicentur, id autem ex paxilli defixi allegoria significat. Vasorum diuersa genera. Multa quæ nomen certum apud Hebræos sortiuntur, in aliis linguis ad commune aliquod nomen, propter verborum inopiam, referuntur. Hebraica nomina hoc loco TSEETSAIM, & TSEEHIGHOTH, ex etymo interpretari possumus exitiones & geminæ: erant autem vasorum nomina ex hoc etymo imposta, quæ certa ratione alia ad alia referebantur; ex nominibus vero facile translationis interpretatio cognoscitur: quam Chaldeus Paraphrastes ceteris, qui se secuti sunt interpretibus indicauit. Omne vas paruulum. Hebraicè, omne vas paruuli; nam alia vasa maioris, alia minoris sunt vsus, ut Diuus Paulus ait: sed omnia tamen alicuius vsus & laudis sunt. Erit itaq; adeo firmus paxillus ille, adeo fideliter fixus, ut contineat tuto ex se suspensa omnia vasa. A vasis craterarum, cuiuscumque materia fuerit: antiqui enim inter diuitias vasa, & polita, & celata ponebant. Usque ad omne vas musicorum. Hebraicè, NEBALIM. Sunt autem NEBALIM, omnia vasa ex corio facta, caua, & inflata; siue, quæ inflari possunt: vnde factum est nomen illi antiquo musicorum instrumeto, quod Græci & Latini ex Hebraico vocabulo Nablam dixerunt: constat ex vitriculo cui fistula adaptata sunt, & inflatum comprimitur ludentis brachio, sonumque reddit, quem digui foraminibus fistularum admittit, temperant, & modulantur. Hispanis, Gaita; Italis, Pina; Germanis sackpype.

Igitur quemadmodum Ioseph in Regia Pharaonum familia, & in omni Egyptiorum regno constitutus paxillus fuit, ex quo omnis postea dignitas & commoditas fratrum, & vniuersæ domus patris illius ad multos annos pependit. Sic Eliachim decus omne suis futurum pollicetur Deus; contra vero, Sobnam, qui non ex diuino consilio, sed ex suo studio ambitiosè instituto, ad illum gradum ascenderat, diuino iudicio deturbatum iri ait: idq; sub eiusdem translationis imagine pronunciat.

In die illa dicit, Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur: & cadet, & peribit quod pependerat in eo: quia Dominus locutus est.

QVAM-

QVAMQVAM Sobna fixus fuisset in loco fideli in regia domo ac ciuitate Ierosolyma; tamen quia ipse paxillus erat minimè probandus, utpote qui prodicione sua in domum Dauid intetata, se ipsum in illo loco & gradu indignum reddiderit; neque verò integer auferetur, sed succidetur, & frangetur impetu ac vi, & decidet in terra: & ex illius casu quidquid commoditatis, vel dignitatis rerum aut personarum erat, quod ad illum referretur, comminutum peribit, ut comminui solent, & corrumpi vasa ex paxillo pendencia; si paxillo fracto, ruant. Et peribit quod pependerat in eo. Hebraicè, Et peribit onus quod super eum. Symbolum est cognatorum, propinquorum, clientum, & eorum qui illi studebant. Omnia sunt ex antitheto Eliachim dicta: quæ ex translatione ad simplicitatem producta, Chaldeus Paraphrastes sic est interpretatus: Et constituam eum præpositum fidelem, ministrantem in loco firmissimo: & erit in folium gloriæ domui patris sui, & innitentur super eum omnes nobiles domus patris sui: filij, & filij filiorum, à maximis vsque ad tenues, à sacerdotibus indutis ephod, & vsque ad filios Leui, tenentes nablia. In die illa, dicit Dominus exercituum, auferetur minister fidelis ministrans in loco firmo, & refecabitur, & cadet: & cessabit onus Prophetiæ quod est super eum: quia in dicto Domini decretum est hoc. Atqui nomen Domini hoc loco appellatū, certam scientiam significat, idq; adeo repetitum confirmat: verum illud cognomen, Sebaoth, Dei vltoris, potentissimi, iniuriarumq; vindicis significationem habet. atq; hæcenus huius capituli historia simplex, & ex verbis ipsis petita explicatio est; cuius arcanam significationem quàm breuissimè indicabimus: namq; longiorem ex ipso rerum euentu expectamus. Nondum enim hoc negotium expeditū est: futurum autem est, ut expediatur, & reueletur tempore suo.

Ex huius Vatis & aliorum, atq; ex Christi Apostolorumq; prædictionibus cognouimus, magnam pressuram & vexationem Ecclesiæ Christi, ac domui Dauid spirituali, cuius Christus est Rex; Ierosolymorumq; ciuitati, hoc est, Christianæ religionis populus per hostes cum visibiles, tum inuisibiles allatum iri; & fore etiam, ut ex iis qui in ipsa religionis professione viuerent, multi officium, quod diligenter præstare oportuerat, negligant, maioremq; etiam commoditatem ad hostilem inuasionem creent. Inter ipsos autem præcipuè quendam, qui pro ministro sese gerat, vereq; ministrum agat, fore ait; ascriptum tamen, & creatum, atq; in ciuitatem conscriptum: qui munus officiumq; suum, quod ad ciuitatem ipsam, pietatemq; Christianam colendam, ipsamq; Davidis domum, hoc est, Christi regiam conseruandam, & fouendam referre debuerat, ad suam ipsius ambitionem, & mundanam gloriam commoditatemq; transferens, Rempub. Christianam hostibus prodehere paret, & penè prodatur, nisi diuini consilij ac propositi prouidentia, quo minus id fiat, impediatur. Igitur non ex ipsius consilio & voluntate, nõ ex hostium cupiditate & animi sententia rem constituendam esse ait: sed ex Dei benignitate & paterna prospicientia; qui Ecclesiæ gubernationem Christo suo concesserit, & tradiderit; cuius virtute, & spiritu sanctitatis &

iusiitia omnia in suis singula vocis repositum iri affirmat; ita ut deinceps omnis domus David, hoc est, Christi Regis regia in hac ciuitate Ierusalem, cuius mentio frequens facta est, decoro, grato, & pulcherrimo administratur ordine, communicato per Christum Spiritu sancto, distributisq; donis & gratis per omnes ministrorum Ordines, Pontifices, Reges, Doctores, Interpretes, Euangelizantes, & Magistratus reliquos ciuitatis Dei, quorum decus perpetuum sit Christus, a quo omnia, & in quo omnia, & per quem omnia, tanquam per caput in membra, & per filium legitimum, & heredem primogenitum in fratres cooptatos, & coheredes, a Deo ipso pro filiis agnitos & probatos. Atq; hoc modo freti, ut Christus in loco fideli defixus, patris sui domui glorie solum perpetuum sit: ex cog. pendeant fidelissime vasorum diuersa genera, ad varia rerum Christianae Ecclesiae ministeria comparata, & totus Christianus papulus illius, hoc est, tota domus patris illius, cuius pars in calo, pars in terris est, ipsius decore & amplitudine ornatur. Quamquam enim vasa ad domum domesticamq; rem referantur: non tamen sunt tota domus, ita non omnes ministri sunt, sed alij ministri, alij domestici siue familiares tantum dicuntur, ministri autem aliorum causa instituantur. Sic igitur fiet, ut ciectis iis, qui ex Sobna arroganti & ambitioso, tanquam onera, ut Isaias indicat, pendebant: illi substituuntur, & confirmantur, qui officium suum in Christo recte faciant, pulsas aduersitatibus, haresibus, erroribusq; uniuersis, & David regnum beate ac feliciter sub illo summo & optimo ministro agat, quem habitantibus Ierusalem, & domui Iudah patrem futurum esse predicabat Isaias, idq; certissime affirmabat: quia Dominus locutus est. Quod vero omnia ex Christo pendere ait, & Christum in loco fideli defixum, id nobis significat, quod Apostolus dixit: Caput Ecclesiae Christus, Caput Christi Deus. Eliachim autem ex etymo interpretatur, Deus confirmabit. Helkiah vero, idem est quod Latinis, pars mea Deus: utrumq; quam apte ad Christum referebatur, imò ad illum solum aptissime referri cognoscent planè Theologi, qui in huiusmodi rationibus explicandis diligentem operam ponere solent.

ARGUMENTVM VATICINII XIX.

TYRVM insulam & urbem munitissimam, per Senacheribum expugnandam & diripiendam per annos septuaginta in frequentem, & omni commerciorum usu destitutam fore, deinde vero in saurandam, & emporio totius orbis terrarum restituto, amplificandam esse Vates praedicat: hoc totius vaticinij summum argumentum est. Verum enimvero quia diuisas hoc loco ab expositoribus in temporis ac loci certatione assignanda, sententias haberi obseruauimus: illarum examen lectorum arbitrio relinquentes, nostram quoque ex simplici verborum & orationis obseruatione pronunciatam, eorundem etià candido iudicio subiiciemus.

Isaia

Isaia & Ezechielis vaticiniorum collatio.

IGITUR vaticinium hoc non idem esse cum illo Ezechielis Tyri vastitatem predicantis, verum ad aliud tempus hoc atq; illud referri arbitramur, illud initio statuentes nomine Tyri, quae Hebraice, TSOR, dicta est, non significari hoc loco vel illam TSOR HHAZZAR, Rymoy vicinam, quam cum Ezechiel nominat, semper cum adiuncto nominat, vel, TSOR HHAZZAR, vel TSOR MALA. Hanc vero perpetuo nominat idem Ezechiel TSOR, sine ullo adiuncto: neque etiam Vendelas, ut alij volunt, quae neque Ezechielus Isaiave aetatibus conditae erant, neque post mille & amplius annos postea habitari ceptae. Verum id quod res habet, scimus duas fuisse maximas urbes non longè distitas: alteram TSOR, alteram TSIDON, dictam: quas Graeci & Latini Tyrum & Sidonem pronunciarunt: utramque vero Israelitarum regioni vicinam fuisse, & Galilaeas Hebraice appellatas: quod cum Palaestinis vicinos agros habentes, limites partirentur: adeo vero vicinas fuisse Israelitarum regioni, ut illarum incolae pueros ex Iudaea abductos, in Graeciam vendendo iraduxerint, quam rem omnem Ioel Vates ^{Ioel. 5.} manifestè docuit: Verum quid mihi & vobis Tyrus & Sidon, & omnis terminus Palaestinarum? (Hebraice, omnes Galilaeae Palaestini) numquid ultionem reddetis mihi, & si ulciscimini vos contra me, cito velociter reddim vicissitudinem vobis super caput vestrum? Argentum enim meum & aurum tulistis, & desiderabilia mea, & pulcherrima intulistis in delubra vestra; & filios Iudah, & filios Ierusalem vendidistis filiis Graecorum, ut longè faceretis eos de finibus suis. Vtriusque autè ciuitatis ac regionis eundem regem tempore Salomonis fuisse Hiramum nomine, sacra nobis historia ^{2. Reg. 5.} testantur, quamquam praecipuo nomine Tyri Regem plerumq; appellari obseruauerimus, quod regni caput Tyrum fuisse confirmat. Fuit autem antiquius Sidonis nomen, quam Tyri, si auctoris primi tempora obseruetur. S. S. E. Canaan autem genuit Sidonem primogenitum suum. Atq; Tyrus ^{Gen. 10.} & Sidon, utpote ad eandem gentem & ditionem relata, per saepe in Sacris libris coniunguntur. At vero non esse eandem calamitatem quae hoc loco ab Isaiâ aduersus Tyrum praedicatur, cum illa clade & vastatione quam Ezechiel vaticinatus est; multa sunt, quae nobis utriusque Vatis orationem conferentibus arguunt. Primum enim apud Ezechielem vastationis ipsius auctor disertè nominatur, Nabuchodonosor futurus. Hac dicit Dominus Deus: Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor Regem Babylonis ab Aquilone Regem regum, cum equis & curribus & equitibus, & caetu, populoq; magno: quibus verbis expeditionem certo consilio atq; studio à Nabuchodonosore faciendam aduersus Tyrum Vates ille significauit: ita ut in eam expeditionem à Deo singulariter educendum, & profecturum indicarit, cum tamen nulla hic ab Isaiâ Nabuchodonosoris mentio sit facta, sed tantum Chaldaeorum; qui, ut existimare possumus, non aduersus unicam Tyrum, deliberato consilio belligerandi causa prodierunt, sed aduersus vicinas & finitimas gentes, praecipue autem aduersus Iudaeam, quam Senacherib Eze-

chia Regis anno decimo quarto vastauit. & tunc vicinam Iudaea Tyrum expugnauit ac diripuit, multisq; hominibus abductis, desertam, & ad negotia exercenda ineptiam reddidit: utpote qui eius ingenij fuerit, ut terrarum orbem (quemadmodum de ipso scribitur) & humanas res miscuerit, & confuderit. Deinde verò non eadem sunt quae Tyro ferenda ab Isaia praedictantur: imò nec similia fere, nedum paria iis quae Ezechiel explicuit. apud

Ez:ch.

Ezechielem enim praedictum est, Tyri murum cum turribus euertendum, & omnemq; urbem in medio mari demergendam, perpetuaq; vastitate & excisione damnandam. Vastabunt opes tuas, diripient negotiationes tuas, & destruent muros tuos, & domos tuas praeclearas subuertēs: & lapides tuos, & ligna tua, & puluerem tuum in medio aquarum ponent. Et dabo te in limpidiſſimam petram: siccatio ſagēnarum eris, nec edificaberis ultra. Et cum dederò te urbem desolatam, sicut ciuitates quae non habitantur: & ad duxero super te abyssum, & operuerint te aqua multa: & detraxero te cum iis qui descendunt in lacum ad populum sempiternum, & collocauerò te in terra nouissima, sicut solitudines veteres, cum iis qui deducuntur in lacum; ut non habiters: porò cum dederò gloriam in terra viuentium, in nihilum redigam te, & non eris: & requisita non inuenieris ultra in sempiternum, dicit Dñs Deus. Hac omnia exacta & perpetua vastitatem & excisionem absolutam Tyro minantur; quibus nullum verbum simile apud Isaia legitur.

Culpam etiam manifestè indicat Ezechiel, quam ob rem illas pœnas Tyrus luitura esset: ait enim: Et factum est undecimo anno, prima mensis, factus est sermo Domini ad me, dicens: Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Ierusalem, Euge, confracta sunt porta populorum, conuersa est ad me, implebor: deserta est: propterea hac dicit Dominus Deus tuus. Huius autem causa aut culpa nulla apud Isaia mētio est. His accedit, quòd Ezechiel Sidona, quae proxima Tyro urbs erat, & ad eandem gentem ac ditionem referebatur, suam etiam ruinam post vaticiniū de Tyro prænunciauit, gladium & sanguinem, atq; alia grauissimi excidij verba proferens: quorum nullum apud Isaia est. ex quibus verborum ac sententiarum collatis obseruationibus intelligi potest, utriusque Vatis de Tyro praedictiones ad eandem historiam non pertinere: esseq; quoddam magnum Tyri detrimentum, quod ab Isaia praedicitur per Chaldaeos direptores, & orbis perturbatores afferendum, quo tempore Senacherib vicinas regiones vastaret; ut ex ipsa lectione simplici cognoscere nobis videmur. ait enim Isaia: Ecce terra Chaldaeorum talis populus non fuit, &c. Vbi non ait illam urbem funditus euertendam, & aeterna solitudine ac vastitate damnandam, sed direptoribus impetendam, & negotiationum ac mercaturae usu priuandam per annos septuaginta: quibus durasse obseruauimus illam rerum perturbationem à Senacheribo inductam in omnes gentes. Oportuit autem huius vaticinij ab Isaia capta videtur ex similitudine casus Ierosolymitani, qui in proximis ante capitibus fuit explicatus: ut enim Ierosolymorum ciues Iudaei à Nabucodonosore abducendi, illo ciuitatis suae usu per annos septuaginta priuadi erant: deinde verò in patriam redituri; sic etiam eandem ferè, certè simillimam, Tyrj

Tyrj tracturi erant post septuagesimum annum, ab illa humilitate & paupertate ad pristinam amplitudinem redituri; rurſusq; amicitiam & consuetudinem cum Ierosolymitanis facturi. Existimamus autem hanc calamitatem Tyrj Ezechiae regis Iudaea temporibus allatam: in quibus Senacheribi illa potentia, omnes ferè nationes turbata sunt. Fluxerunt autem à Iudaea per Senacheribum vastatione, ad Ierosolymitanorum abduccionem in Babylonem anni ferè centum viginti & septem; in quibus includimus septuaginta annos ab Isaia hoc loco Tyriarum rerum debilitationi assignandos: reliqui ſuere quinquaginta & septē, quibus rurſus Tyrj florere, amicitiam Ierosolymitanorum exercentes, & templum Domini, ut antea solebant, muneribus, & pietatis officiis colentes. Postea verò afflictis & prostratis Ierosolymitanorum rebus, quòd ipsi vehementer fuissent gauſi, & de occupanda ditione, ut Ezechiel significare videtur, superbè & insolenter cogitauerint; illam extremam cladem commeriti fuere, quam per Nabucodonosorem afferendam, ac tandem per Alexandrum consummandam, Ezechiel prænunciauit. Oportune itaq; post mentionem Sobna & Eliachim, quae fuere Ezechiae tempore, hac praedicta ab Isaia de Tyro sunt, paulo post spectanda damna ac detrimenta. Post hac autem vaticinia, illud consequenter positum est, ab hac, quam indicauimus, ratione non alienum: Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam, & cetera, quae deinceps adiunguntur. Collatis igitur tum rebus, tum verbis utriusque vaticinij; huius, inquam, & illius apud Ezechielem, diuersa ratio cognoscitur, atque utriusque Vatis sententia constat.

CAPVT XXIII.

ONVS Tyri.

VATICINIUM de Tyro à Propheta in Iudaea regione agente; cognitum, & ad Epistola instar conscriptum, atq; ad Tyrios ipsos missum. Exordium autem Prophetae sumitur ex abrupto, duciturq; argumentum ab euentu & consequenti, quo antecedens manifestè confirmatur. A deo verò certa erat Prophetae nostro praedictio sua de Tyri direptione, ut nuntium in remotas regiones mitti non recusauerit; imò quod in se fuit, parauerit, & instruxerit: quò notum fieret illius, & communis terrarum emporij damnatum & malum. Solent enim ij, quorum interest aliquando de publicis rebus agere, post oblatum aliquod rerum vel temporum insigne exemplum atque editum in publicum, literas & nuncios ad eos populos mittere, quorum id quod acciderit, cognoscere retulerit. Non rarò autem vsu venire videmus, ut neque certi, neque constantes eiusmodi nuncij sint: utpote quibus falsum pro vero sit relatum; aut aliter, quàm ut res habuerit, narratum, ita frequens & vsitatum inter homines mendacium est; maximè cum improbitas eò audacia processerit, ut ex mendacio quæstum nonnulli factant; ea spargentes in vulgus, quae cum vana deprehensa fuerint, tamen aliquo modo auctoribus ipsis commoda fuisse posse videantur. Vtinam huiusmodi artibus nullus hodie apud Christianos esset locus! At verò Propheta rerum futu-

futurarum rationes & euentus adeo certè sibi monstrari, adeo constanter fore nouerunt, ut consequentias etiam alienis nationibus, antequam res ipsa extent, denunciare non dubitent. Id quod apud Iesaiam nostrum & alias sepius, & in hoc loco aperte obseruamus, qui longinquas prouincias & regiones ad luctum & lamentum vocat, detrimenti & damni ipsis communiter etiam in Tyri direptione & perturbatione parati.

Ululate naues maris, quia vastata est domus, vnde venire consueuerant, de terra Cethim reuelatum est eis.

HOMINES quos charitate coniungi, & mutuis officiis iuuari equissimum fuerit, utpote ad consuetudinem & societatem natos, S. S. E. Non est bonum hominem esse solum. Postquam peccatum & superbia disiunxerat, nulla res magis (pudendum profecto) conuulauit, quam lucri & pecunie, caducarumq; rerum, quas facturas vocant, opinio & spes: cuius causa nauigationes inire, & peregrinationum difficultatem, aliq; maxima pericula subire pro leui incommodo ducitur; cuius si spes nulla refulsit, quam rarissimi reperiantur, qui alienas prouincias, & longè sitas regiones, vel doctrina, vel disciplina, vel pietatis gratia adire velint: hoc enim non nisi maximorum, & humanas res despicientium animorum est, qui numero vix totidem sunt, quot Thebarum porta, vel diuitis ostia Nili. Itaq; commercia potissima & precipua hominum conciliabula sunt, ex variis nationibus in eundem locum concurrentibus commerciorum causa emporia instituta, & nauigationis compendium, non raro verò dispendium factum. Hic mittit merces surgente à Sole, ad eum quo vespertina tepet regio, qui per mala preceps fertur, uti puluis correptus turbine, ne quid summa deperdas metuens, aut ampliet utrem. Inter emporia autem toto orbe celeberrima, vnum maximè omnium frequens Tyrum fuisse, & sacre & prophana omnes historia testantur, adeo ut nauigationis inuentio Phenicibus, ut antiquissimis, & diligentissimis mercatorum omnium, per Poetas adscribatur. Eius autem opinionis vera causa aliquando nobis, Deo propitio, exponetur. Fuisse autem Phenices ex Cananaorum gète primi, qui Mediterraneo mari adiacens littus occupantes: & habitantes insulam non procul à continenti tenuerunt portuosissimo mari eminentem, in qua Tyrum adificarunt. Crescente verò gentis multitudine, & cupiditate etiam opum ac diuitiarum aucta, Coloniam per mare vectam in tertiam illam terræ partem, quæ Chanis ipsorum primi post diluuium parentis filius cesserat, deduxerunt, à qua, littore maris obtento, vrbs illa condita est, cui nomen Punicum Carthago apud Græcos etiam & Latinos factum fuit. Ea ab antiquissimo illius oræ occupatore Iaphethi filio, Charis nomen primum acceptum retinuit, apud sacros scriptores. Tamen Colonia illa Carthaginensis & finitimos sibi subegit, & cum Italis, maximè verò cū Romanis, capitalia bella gessit, quæ originem duxere ab illis antiquissimis inimicitis & contentionibus in Babylonica confusione natis inter trium fratrum Semi, Chami, & Iaphethi familias. Igitur cum maximum hominum studium in re comparanda sit, maximèq; beatitas à corruptis filiis Adæ in fortunarum, quas vocant copia & ampli-

amplitude poni soleat, cum accidit has imminui, vel deteri, vel impediri, quo minus augeri liceat; maxima calamitas & miseria ea esse existimatur, & illorum sermone atque sententia maximum infortunium id huiusmodi esse censetur.

Quandoquidem accepto claudenda est ianua damno
Et maiore domus gemitu: maiore tumultu
Planguntur nummi quàm funera, nemo dolens
Fingit in occasu vestem diducere summam
Contentus, vexare oculos humore coacto,
Ploratur lachrymis amissa pecunia verus.

Huiusmodi hominum affectum cum rectè cognosceret Vates, Tyriarum rerum calamitatem consequitur prouidebat, & ipsis quos damna tangerent, denunciabat: in primis verò Tharsensibus, qui maiori præter ceteros incommodo afficiendi erant; utpote qui non tantum questus & commerciorum socij, sed etiam familiares, proximi ac domestici haberentur. Vtitur autem Vates appositissima metonymia, Ululate naues Tharsis, siue maris. Nam metonymicè etiam vertit noster Interpretes maris pro Tharsis: eo quod Tharsis celeberrimus totius Mediterranei maris ex Asia venientibus, haberetur, idemq; antiquissimus locus, & quod gemma illa, quam aquam marinam lapidary vocant, apud Hebræos Tharsis appelletur, ut in sacro Apparatu ostendebamus. Nauis autem pro nauigantibus dixit, hosque in primis appellauit, quorum sensus in damno atque incommoditate primus futurus erat, intelligentium sibi ademptum esse portum illum & familiarissimum, & vtilissimū: in quo non modo ut aduena mercatores, verum etiam uti domestici ac familiares in propriis domibus exciperentur. Erat autem ex Tharsis nauigatio ad Tyrum frequentissima, atque rursus ex Tyro in Tharsim. Tharsis namque omnia in Asiam transferebat, quæ ex Hispania atq; Africa omni comportari poterant: rursus Tyrus quidquid ex omni Asia & Scythia omni venale ad se comportabatur, in Tharsim exponebat; utrumque commune & celeberrimum emporium habebatur: alterū ad occasum, alterum ad ortū in Mediterraneo mari situm: atq; ita legimus apud Ionam: Et surrexit Ionas ut fugeret in Tharsis à facie Domini, & descendit in Ioppem, & inuenit nauem euntem in Tharsis, & c. Quod verò ait: Quod vastata est domus vnde venire consueuerant: illud significat Tharsenses mercatores & nauas, quos primos ad luctum vocat, Tyro allate cladis nuncio audito, primos omniumq; maximè ululaturus: utpote qui domibus iis, ad quas tamquā ad proprias diuertebat, priuatos sese sentirēt. Hebraicè est, Quia direpta est à domo ab eundo, siue, ab introeundo. hoc est, ita direpta est Tyrus, ut non sint iam vobis domus illa vsui futura, quas pro vestris habebatis, & ita commorabatis, quasi vestra essent: præindeq; petebatis, atq; vestras ipsas Tharsis, ita ut cum illi soluerent ex Tharsis, dicerent se domum ire, hæc est, Tyrum: in qua, ut cognati & propinqui, ac necessary familiarissimè excipiebantur. Quamobrem verò naues Tharsis potius, quàm urbem ipsam Tharsis primum compellat, rationem reddere,

dere, in promptu est: quod hi primùm, & maximè sentirent damnum & incommodum; qui comodis omnibus Tyriæ non solum mercaturæ, sed ipsius ciuitatis & urbis fruebantur. Deinde idem prius cognituri erant Tyriarum rerum casum, qui nauigabant ad illam urbem: quandoquidem nuncius ille ad ciuitatem Tharsis per naues ipsas erat deferendus. Antè ergo oportuit rem cognosci à nauigantibus, quam à ciuitate, quæ immobilis erat, ac de Tyriarum rerum statu per nauigantes certior fiebat: ipsi verò nauigantes rem cognituri erant, vel ubi in Tyrum peruenissent, vel antequam eò deuenissent, in ipso nauigationis tempore; nimirum ab iis certiores facti qui minus procul à Tyriis habitabant. Futurum autem significat Vates adeo velocem illius direptionis famam, ut ab insulis & regionibus intermediis, vel Tharsis urbi propinquioribus quam Tyrus erat, ad Tharcenses naues peruasurum ait. de terra Cethim reuelatum est eis. Etenim ex Sicilia, Calabria, & Creta portibus, vel ex nauibus illinc venientibus, vel ex piscatoribus qui in illis regionibus rumorem sparsum audierant, Tharcenses naues exceptura erant non vanum. Hæ namq; Europæ partes & insula nomine Cethim significantur, ut in sacro Apparatu demonstrabamus. Sed nobis hoc loco illam partem Italia indicare videtur Propheta, quæ nunc Calabria dicitur: in cuius extremis littoribus Careta est, nomen illud Cethim, quamquam nonnihil propter linguæ Latinæ inflexionem variatum, adhuc retinens; namq; Græca pronuntiatione integrum ferè conseruat KHITHS. Si quidem ex Carthagine in Tyrum nauigantes oram illam præterlegebant, & commeatus, & aquarum, atq; etiam nauigationis dirigenda causa: est enim rectissima & expeditissima Brumduisio in Phœniciam nauigatio, atq; tota illa regio Calabria dicta, & ad Citim relata, ab antiquis fuit alio nomine magna Græcia appellata. Nam ceteras insulas, in medio mari sitas, Cretam & Cyprum, quæ nomine etiam Cethim comprehenduntur, ad suam etiam damna & incommoda ex Tyri direptionibus profecta, dolenda ac lugenda, unà cum vicinis ac finitimis regionibus appellat Vates.

Tacet, qui habitatis in insula, negotiatio Sidonis, transfretantes mare, repleuerunt te.

Tharu. 1. 3.

DOLORIS magni vim silentium aliquando significare in Apparatu sacro ostendebamus, ex huiusmodi exemplis: Sederunt in terra, conticuerunt senes filia Sion. & Sedit solitarius, & tacebit: quia leuauit se super se. Vehementem siquidem afflictionem, quæ sensus occupet, & lamentationum leuamen, quodcumq; illud esse potest, præpediat, huiusmodi habitus arguit. Quid verò attineret ad insulas ex calamitate Tyri, exponit ipse Isaias: Negotiatio Sidonis transfretantes mare, repleuerunt te. Magnum siquidem emolumentum, tum suas res vendendo, tum aliunde comportatas emendo insula capiebant ex negotiatione illa Sidonia. Quippe & Sidonij fructuum, & vini atq; olei copiam ex Creta & Cypro comparabant, quæ suas ciuitates, suaq; emporia instruerent: tum etiam ipsi nauigantes obiter illas insulas aduenies, replebant argento & auro, delitiis ac diuitiis peregrinis. Appellat autem negotiationem illam Tyriam, Sidonis negotiationem, quia omni

omni regioni illi à Latinis Phœnicia dicta, nomine antiquissima & maxima etiam urbis adscribebatur. Siquidem Tyrus à Sidonis condita, & in mari sita, non regio, sed vel insula, vel peninsula appellari poterat. Mutauit autem Propheta numerum commodissimè, per sona reicta pronominis, repleuerunt te, insulam videlicet. Siquidem verbum, tacete, quod ad dolorem refertur, rectè conuenit cum nomine habitatores, siue habitantes, ut in Hebræo est: at cum eodem non tam aptè coniungitur, replendi verbum, quàm cum insula ipsa, replebantur, inquam, insula illa pecuniis & diuitiis ob eas causas, quas exposuit Vates. Verum quia non satis erat copia pulcherrimorum fructuum, & vini atq; olei copia ad emporium illud, & regionem totam alendam, nisi ut annona etiam abundaret, significat Propheta locum ex quo annona frumentorumq; copia maxima asportaretur

In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges eius, & facta est negotiatio gentium.

MAGNAM Egypti fertilitatem Nilo, qui Hebræicè SIHOR, id est subridus dicitur, acceptum referrit, tam ex sacris & prophanis historiis non semel intelleximus: neque enim in illa regione pluit, sed ex inundantibus Nili aquis & limo rigata & obducta terra miram fecunditatem accipit, ita ut aquæ virtus ipsa & fructus, & factus gignere & alere dici possit: quamobrem poëtice simul & philosophicè dixit Isaias, Semen Nili: quod enim ex vno modio sementis trigecuplum aut sexagecuplum colligatur frugis, ipsius Nili semine factum videtur, quod cum mortui in terra grani substantia commixtum, illud admirabile incrementum efficit: ita Nilus à Vate nostro seminum & frugum pater appellatur, atque idem aquarum multarum nomine describitur. Est enim Nilus annuum in mare nostrum permeantium maximus, qui olim septem plenissimis ostiis in mare defluebat, Diues ab antiquis vocatus, hoc igitur significat, In aquis multis semen Nili. Semen illius magni & abundantis amnis, qui Nilus dicitur, quig; terram fecundat aquis suis, & multos magnus alit magno commixtus corpore factus: idemq; aeris & vaporum à se remissorum fruges ad maturitatem perducit, atq; ad messem vsque deducit. hoc est quod dicit, messis fluminis. illud inquam, semen, illa messis esse solent fruges eius, Tyri videlicet: quæ neque ipsa fruges fert, cum breuis insula, siue peninsula sit; neque ex regione sua Sidonia, quæ maritima ferè omnis est, ut plerumque montosa percipit; sed ex Nilo Egyptoque, tanquam ex horreo comportatas accipit. Ipsa autem veluti regina alienis rebus omnibus fruitur: nihil aut agens, aut præstans, præter commoditatem & oportunitatem nundinarum, & emporij omnibus aliis gentibus aperti & constituti. Hoc illa locutio significat: Et facta est negotiatio gentium. Unde felicissima in rebus humanis dici posse videretur Tyrus, quæ nullo suo labore ac sudore diuitiis delitiisq; terrarum vteretur: ex quo Phœnicia nomen regioni illi factum est. PANAR enim Chaldeis delicias significat; inde Pancaria à poëtis celebratissima regio, & Phœnicia, & Punici populi, & quia Phœnicia illius caput Sidon erat, vnius diei itinere à Tyro distans, ita ut quotidie Sidonij negotiatores Tyrum adirent, &

perpetuò frequentarent, permagnaq; negotia tractarent: à Vate etiam ad partes vocantur, utpote qui cum primis ex Tyri calamitate vehementer turbandi erant.

Erubefce Sidon, ait mare, fortitudo maris, dicens: Non parturiui, & non peperit: & non enutriui iuuenes, neque ad incrementum perduxit virgines.

SIDONIOS magna confusione, ac turpi pudore, magnoq; luctu afficiendos esse prædicit: id enim quod imperatiuo pronuntiatur, ad futurum refertur. sed ita pronuntiatur imperatiuo, ut certissimum fore cognoscatur: nam qui consequens præcipit, antecedens confirmat. Vtitur autem eleganti prosopopæia Propheta noster, inducens Tyri lamentum, quam mare appellat, & maris fortitudinem; utpote in mari sitam, & omnium, que in mari essent, urbium præstantissimam, eam autem suam solitudinem, direptionem, aut paupertatem ita lamentaturam prædicit, perinde ego sola deserta lugens, marens, omni latitã priuata; ac si sterilis fuisset, nullosq; iuuenes filios, nullas puellas haberem; quorum iuuenta ciuitates exultatur, propter elegantiam vestium, ornamentorum, & ludorum quibus illa delectatur atas. tria autem verba matribus apta protulit. Non parturiui, non peperit, non enutriui. hoc autem dicturam esse ait Tyrum, nimirum orbam omni iuuentute sua, quam hostis abducturus erat. Namq; in direptione publica & hostili, relictis senioribus, qui minùs ad laborem & seruitutem idonei sunt, iuniores captiui, & pueri & virgines, in seruitiorum & mancipiorum usum abducuntur. Quæ tibi virginum sponso necato barbaro seruiet? Puer quis ex aula capillis ad cyathum statuatur vnctis?

Cùm auditum fuerit in Ægypto, dolebunt, cùm audierint de Tyro.

SIGNIFICAT non minùs perturbandos esse Ægyptios nuncio aduentus Sennacherib, quàm Tyri perturbati fuerint, simili nuncio accepto: quippe existimabunt Ægyptij illis calamitatem & direptionem Tyria similem impendere ex Sennacheribo, id quod re vera accidit. Huic expositioni certam nobis viam munivit Hebraica orationis simplex observatio, quæ sic habet: Sicut auditio Ægypti dolebunt, ut auditio Tyri. Quemadmodum Tyri doluerunt audientes hostis aduentum: ita Ægyptij dolebunt, metuentes simile exemplum in se edendum. Conuertit autem sermonem ad Tyrios Vates, quibus fugam suadet calamitatis illius effugiendæ causã; id quod plerumque euenit, cum ciuitatibus ruina, vel direptio, vel aduersissima huiusmodi tempora incidunt.

Transite maria, vlulate qui habitatis in insula.

TYRIOS insula habitantes appellat, quod Tyrius, uti diximus, vndique mari ambiretur, nonnihil à continente disita: hos iubet salutem suam consulere, aut rebus aliquo modo prospicere, fugietes in Tharsis, quæ ex illorum gente cum esset, à periculo remotior erat; cum Sennacherib eò usque non esset peruenturus. Hunc locum aperitè exposuit Chaldaeus, sed apertissimè Græci Interpretes reddiderunt. Chaldaicè sic habet: Migrate in regionem maris; vlulate habitatores insulæ. Græcè verò sic: Abite in Crathaginem, vlulate

vlulate habitantes in insula hac. Eos verò qui, relictã domorum suarum commoditate in longinquam regionem, quamquam ad gentem affinem migrarent, res ipsa docet magnis lamentis & eiulationibus ac fletibus, multisq; lachrymis sese tradituros. Et quoniam lamentationis mentio facta est, ipsius lamenti argumentum euestigio subiungitur: fore videlicet illam magnam florentissimam & diuturni status mutationem & conuersionem, ut quæ ciuitas sedens quieta opulentaq; erat, atque omnes nationes ad se complendam ornandamq; attraheret; eadem migrare nunc cogeret, atque ex illa quiete & opulentia in fugam & paupertatem traduceretur: quæ peregrinos excipiebat, ea nunc peregrinabitur.

Numquid non hæc vestra est, quæ gloriabatur à diebus pristinis in antiquitate sua: ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum?

VERBUM gloriabatur, hoc loco passiuè exponemus, ut constet sententia cum Hebraica veritate. Hæcine, inquit, urbs incundissima & cõmendatissima antiquissimis vsa bonis hæcenus, quæ omnes ad se visendum & colendum pertraheret; nunc eadem quieti ac delitiis assueta, cogetur pedes migrare, & vel fugiens, vel captiua remotas regiones peragere, & hospes adire, à diebus pristinis in antiquitate sua. Ex quo illa esse cæpit, semper iucunda, grata, & gloriosa fuit. Itaq; nūquam hæcenus aduerso rerum statu vsa est. Ex Hebraicis verbis sic oratio hæc sonat, Latinis reddita: Hæcine vobis iucunda à diebus antiquitatis antiquitas eius, ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum? Peregrinare autem hoc loco significat, in alienis locis ac regionibus habitare, ex verbo GER. Magnam autem & mirandam hæc rerum mutationem, & vix prædictam credibilem fore, ipse Vates lamentationis argumentum profecutus, ostendit.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam, cuius negotiatores principes, insitatores eius inclyti terræ.

Calamitatem illam Tyriis rebus allatam, non casui, non consilio, aut potentia, opibusve hominum adscribendam esse Vates ait. Quamquam enim Sennacherib maximus potentissimusq; princeps esset, homo tamen erat; & homini maxima aggredi, atq; expedire non contingit, nisi ex Dei vel consilio, vel permissu: aliàs quid potest homo efficere egregium præter ceteros homines? Bella in primis sine ingenti pecunia geri non possunt, & sine multis militibus, & militarium copiarum ducibus: neque verò quispiam magnus Imperator est, qui maximas & antiquissimas res, atq; diuturno & perpetuo statu confirmatas, euertere vel turbare aggrediatur, vel etiam tentet; non subducta prius ratione & consilio inuito, atq; opinione concepta, se multis partibus esse superiorem. S. S. E. Quis Rex iturus committere bellum aduersus alium Regem, non sedens prius cogitat si possit cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit ad se? Quid ergo refert, ait Vates, ut Tyrius hanc tantam calamitatem & direptionem pateretur? num principis ipsius in ipsam impetum facientis maiestas? atqui illa non minori maiestate, ac fortassis antiquitate pollebat: utpote quæ non tantum coronata, sed coronatrix esset, regina ipsa erat. Multos autem adeò ditabat, opulentosq;

lentoſq; efficiebat, vt Reges etiam principesq; magnos conſtitueret. Quon-
dam coronatam. Hebraicum verbum, non ſolum coronatam, ſed corona-
tricem etiam ſignificat, idq; ſubiuncta expolitione exponitur. non enim vul-
gares illa, aut homines mercatores alebat: ſed per magnis negotiis potentiſ-
ſimos viros opibus & gloria valentes; qui vel in ipſa habitabant, vel inter
ipſius ciues aut nobiles erant conſcripti: eſt enim decorū etiam magnis prin-
cipibus maximarum ac celeberrimarum ciuitatum iure vti; interq; illuſtria
ornamenta cenſetur, vel Romanum ciuem, vel Venetum patritium appella-
ri. Tyri autē negotiatores principes inſtitutores eius inclyti terræ. Ex He-
braico ſic: Cuius mercatores principes, negotiatores eius ampliffimi
terræ. Ij autem cum & multi eſſent, & opibus ac diuitiis abundarent, po-
terant coniunctis auxiliis vel illam defendere, vel cum hoſte de pace, & re-
rum ſuarum conſeruatione paciſci: & tamen neutrum ab illis præſtitū eſt;
neque impeditum quò minus illa, coronatrix ipſorum, diriperetur, & in
ſolitudinem penè redigeretur: id quod manifeſtè arguit, non caſu, non tem-
merè, non hominum conſilio ac virtute, ſed Dei vltoris & vindicis iudicio
& permiſſione rem illam actum iri. Ideo Propheta illam argumentationis
huius collectionem exponit.

Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret ſuperbiam om-
nis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuerſos inclytos terræ.

NVLAM tantam eſſe vel maiestatem, vel potentiam, vel prudentiam
humanam, quam diuina vltio non euertat, ſi modo cauſa, ſiue potius culpa
extet, hoc loco ſignificat Vates nomine Domini exercituum appellato, quod
ad potentiam, vlcendiſq; facultatem ac rationem referri, iam ſapè aliàs
demonſtrauimus. cauſa autem eſt ipſorum qui puniuntur culpa & ſcelus.
Sicut enim ad Republicas conſeruandas, unica efficaciſſima tutela, diuina
cura, prouidentia, & gratia; hæc autem per innocentiam, ſimplicitatem, &
integritatem conciliatur, quæ unicum & firmiſſimum regnorum, ciuita-
tum, atq; hominum præſidium eſt: ita ruruſ ad eaſdē faciliſſimè labefactan-
das & diſſipandas apertiſſimam viam culpa & iniuria munit: quæ & iram
diuinam accendit; & eas, in quibus hoc malum verſatur, Republicas per-
dendas, prodiſt iſ, quibus exercituum Deus eam operam permiſerit, vel
impoſuerit. frequentiſſimis autem exemplis ita rem ſeſe habere compertum
eſt, vt potentia & opulenta, ſuperbiam & ambitionem progignant & fa-
ſtum: ex his vitia oriuntur multa, quæ diuinum iudicium incitent; idq; tan-
dē publica iniuria accedens, maturet, atq; ad pœnas celeriter ſumendas ſoli-
citet. Hoc autem exemplum in Tyro ſtatuendum eſſe Vates prædicat. quam
vnā cum inclytis ſuis omnibus, à quibus ornatam & deſenſam atq; ampli-
ficatam ſeſe illa eſſe exiſtimabat; ſuperbiæ, inſolentiæ, & eorum criminum,
ac ſclerum, quæ ex his vitis proficiſcuntur, damnatam; exercituum, po-
tentiſſimus Dominus expugnandam, labefactandam, atq; diripiendā tra-
diturus erat. Vt detraheret ſuperbiam omnis gloriæ. Tyri deſcriptio hæc
eſt: quam omnem gloriam, ſiue pulchritudinem omnem, hoc eſt, vrbium pul-
cherrimam & ſpecioſiſſimam Iſaias vocat; quia hoc nomine tactari ipſam
norat.

norat. Hebraicè, CHOL TSEBI. Et ad ignominiam deduceret vniuer-
ſos inclytos terræ. Hoc ad ſocios, ciues, patricioſq; Tyrios refertur, qui
multi per omnes regiones erant, quorum gloriam & amplitudinem, at-
que nobilitatis illius tactationem vanam euasuram eſſe Vates affirmat,
eleganti antitheto, vt Latinus interpres noſter vertit, deducere inclytos
ad ignominiam. verum elegantiori etiam Hebraicè, ſi verba ex ſimplici
ſignificatione expendantur: quamquam id Latinus ſermo comode præſtare
non poſſit, totidem ſimplicibus verbis, tamen vtrumque plurium congerie
præſtabit. Ad leues reddendos omnes grauiffimos ampliffimos terræ.
Cum autem Tharſenſes, ſiue Carthaginenſes illius emporij primas partes
tenerent, & magna frequentia exercerent; eos in hac prædictione ac denun-
tiatione, & ſepius & ſtudioſius compellari moneriq; oportuit. moniti autē
fuere in primis ij, qui in ipſa Carthagine erant, & ij etiam qui ex Cartha-
gine in Syriam ſiue Phœniciam nauigabant; nunc etiam ij monentur, qui in
Tyro agebant, quos quàm primū, & quàm celerrimè loco cedere, abireq;
iubet Vates, ne offerenda ex diuino decreto calamitas imparatos opprimat,
& cum Tyriis inuoluat:

Transi terram tuam quaſi fluuium filia maris: non eſt cingulum
vltrà tibi.

MARE hoc loco Carthaginem nobis ſignificat ex Hebrao, in quo legi-
mus, filia Tharſis. Filiam verò Tharſis, gentem interpretamur Cartha-
ginenſium, ante illam tempeſtatem Tyri agentē: vt filiam Sionis, Ieroſoly-
mitanam gentem; & Philiſthiim filiam, Paſtinos eſſe nouimus. Monet
autem illos. Iſaias quàm citiſſimè & quàm celerrimè ex Tyro inſula, in
ſuam Carthaginem tranſire, magna frequentia & copia; perinde atq; fluuij
aqua multa celeritate tranſire ſolet, ex vno loco in alium: atq; hac ſimilitu-
dine metus, trepidatio, & fuga illi genti denuntiatur. quippe ciuitatis aut
emporij rebus florentibus homines exteri & hoſpites locum ipſum frequen-
tant ſubeuntes & redeuntes; ita vt à longè proſpicientibus maris fluctibus
ſimiles videantur; at verò rebus iſdem trepidantibus & periclitantibus,
hoſpites omnes cateruatim alij poſt alios aufugiunt, locoq; cedunt, & egre-
di, atq; abire omnes, nulli ferè ingredi videtur, ſpeciemq; præbent fluminis
aqua, quæ omnis alia parte aliam continuato deſlexu impellente, abire, &
aufugere videtur. Ex Carthaginēſibus, cum Tyri proſperitas conſtaret, alij
ingredi, alij egredi portis; & nauigatione frequenti venire hi, abire illi vi-
ſebantur: at verò illa tempeſtate omnes tranſire in terram ſuam, Carthagi-
nem inquam, viſentur. Quaſi fluuium. In nominatiuo caſu hoc nomē flu-
uium ex Hebraico accipimus. Transi, inquit, quaſi flumen, quod omne in
eundem locum aquis in prouum fluentibus tranſit atq; decurrit. Huius mo-
niti rationem Vates reddit: Non eſt cingulum vltrà tibi. quia nullum, in-
quit, eſt robur, nullam præſidium reſtat Tyro, quo protegi defendiq; poſſis:
Cingulum, robur hoc loco interpretamur, ex Hebraico MEZAHH, quod for-
titudinē, robur, firmitudinemq; ſignificat. Illud verò pronomen, tibi, expo-
ſitionis cauſa ab interprete noſtro ſignificanter eſt adiunctum. Atque hæc
huius

huius carminis simplex germana, expositio est, cui & Paraphrastes Chaldaicus suffragatur. Postquam verò nullum robur, nullum in Tyro praesidium Vates affirmavit, eiusdem rei causam exponit, videlicet, decretum Dei omnipotentis: cui nullam hominum, natura nullam vim obistere posse, manifestis exemplis demonstratum iam diu fuerit. ille enim

Manum suam extendit super mare, & turbavit regna.

HAC descriptione praedicta huius tempestatis, qua Tyriis afferenda erat, auctoritas refertur ad Deum: cuius potentia & virtus contra omnes improbos & impios manifestis argumentis cognita fuerit. Is quippe est, qui antiquis temporibus manum suam extendit super mare, & excussit Pharaonem, & virtutem eius in mari rubro. Et hoc exemplo ostendit iudiciorum suorum virtutem praestantissimam esse: idemque confirmavit Canaan primam regnis contremefactis, labefactis, ac pessundatis: hoc est quod additur: Et turbavit regna. Hebraice est ad verbum, tremefecit regna. Significatque idem quod in Psalmis canitur: Qui percussit reges magnos, & occidit reges fortes. Seon regem Amorrhaeorum, & Og regem Bassan, & omnia regna Canaan. Eundem itaque esse ait Isaias principem maximum, cuius auctoritate ac decreto Tyrus in direptionem tradenda sit; non enim huiusmodi nunc efficientias turbandi, extendendi manum super mare, atque regna turbandi Tyro adscribimus; sed Deo: cuius auctoritas hoc loco à Vate significatur. id quod manifestè docet Hebraice masculinum genus in hac oratione ter usurpatum; cum Tyri nomen femininum sit, ut antecedentia omnia & consequentia verba demonstrant: maximè autem quòd Propheta ipse sese per expolitionem figuram continuo explicat, ostendens ipsum auctoris nomen, & rei summam totius brevis oratione complexus.

Dominus mandavit aduersus Canaan, ut contereret fortes eius.

EUNDEM esse ait enim cuius auctoritate & iussu Tyri fortuna conteratur, qui olim manu extensa Pharaonem in mari demerserat, & reges omnes Amorrhaeorum, Chananaeorumque regna dissipaverat. Canaan verò duo significat: populum Cananaeorum, & mercaturæ negotiisque deditos homines: cuius exemplum illud est in versione nostra: Sidonem fecit, & vendidit, & cingulum tradidit Cananeo. In utraque significatione usurpatum est hoc nomen à Propheta, quia utraque ex parte Tyro apprimè conuenit. erat enim Tyrus Sidonis Colonia: Sidon verò primogenitus Canaan fuit. deinde etiam Tyrus Canaan dici digna fuit, si quæ totius orbis ciuitas maximè hoc nomen usurpauit; quippe quæ in mercaturæ negotiis primas obtinuit: adeo ut quod Latinus noster interpres paulo ante in scriptores eius vertit, Hebraicus sermo Cananaeos eius dixerit, id quod Graeci etiam interpretes indicarint. Dominum itaque voluisse decreuisse, atque mandasse exercitibus suis; ut illi fortissimi, & locupletissimi mercatores, qui alias principes & inclyti terræ erant, contererentur: vñc verò, occasione iam ablata, Threnus à Vate componitur sub persona auct. Dei, illam calamitatem decernentis; vel alicuius poetae, qui ex maxime magnam illam Tyri miseriam elegia prosequatur.

Et dixit: Non adicies ultra ut glorieris calumniam, Sustinens virgo filia Sidonis.

THRENI huius sententia & oratio ad Sidonem refertur, non ad Tyrum: namque Filia Sidonis, idè significat quòd ciuitas Sidonis; ut filia Sion, ciuitas Sion, filia Babylonis, Babylonica ciuitas. Illam autem virginem antea fuisse, hoc est, omnis oppressionis & aduersitatis atque direptionis expertem, suis rebus, ornamentis ac delitiis diuissimè usam affirmat Vates: quæ & sua virginitate, intactisque thesauris gauiosa & gloriata fuerat. Huius ciuitatis cum multa negotia, negociatoresque, complures apud Tyrum fuerint, eademque in illa tempestate quæ Tyro excitata fuit, magnam suarum rerum iacturam etiam fecerit, appellatur nunc hoc lamento, & lugetur: ut pote quæ non iam vlietius exultatura esset, aut facilitatem suam iactatura. Quod verò dicit: Non adicies ultra, non solum ad tempus, sed ad rerum etiam incrementum & amplificationem refertur, indies enim auctior, magis atque magis exultabat, suasque fortunas iactabat. Verbum autem, Caluniam sustinens, Hebraice est, HAMEGHVSEKAH, quod ex etymo & coniugationis forma superuiolentatam exponere possemus; siue, supercompressam. Perstat enim oratio in translatione sumpta à nomine Virginis; quippe non solum Tyrus oppressa fuit; sed & Sidon etiam, cui permagna negotia apud Tyrum erant, fuit etiam superoppressa. Erat enim Sidon maxima commoditas & oportunitas in Tyri nundinis; tum propter locorum propinquitatem, tum etiam propter gentis affinitatem, & cognationem mutuam. Sed cum negociandi consuetudo, & cupiditas etiam pecunia magis adeo ex direptionis dolore aucta, Sidonem ad nota exercitia, hoc est, ad mercaturam excitatura esset, idque fieri non possit in Tyri nundinis, quæ nulla post direptionem illam per totos septuaginta annos futura erant: monet per Sarcasmon Vates ipsos Sidonios, ut negotia aliò transferant; videlicet ad Græcorum & Italorum regiones: in quibus emporia erant; non tamen illi Tyrio comparanda, hoc est, quod adiungitur:

In Kitim confurgens transfreta: ibi quoque non erit requies tibi.

CHETIM, siue Chitim Græciæ insulas Cyprum, Cretam, & Italia partem Calabriam appellatam esse, ex sacris libris observatum, in Apparatu sacro demonstrauimus. Iubetur ergo Sidon negotia sua in illas regiones transferre, quæ tamen numquam adeo prospera, adeoque grata experiretur, ut illam commoditatem, utilitatem, & oportunitatem Tyri suæ non desideret. Surgens, quæ dum Tyri prosperitas manebat, sedere solebas, atque dormi agens, negociari iam deinceps, si lucri studio teneris, illo velut otio ante tuo relicto, transibis in Chetim. Verum neque ibi inuenies requiem, aut parem similitudine conditionem huic, qua nunc apud Tyrum florentem videris. Hactenus autem Vates Tyri calamitatem prædixerat, eamque ex Dei decreto afferendam esse affirmauerat, qui mandaret euertendam & pessumdandam illam florentissimam & superbissimam mercatorum gentem: sed quibus ministris id faciendum esset, cum nondum significarit, nunc deinceps exponit, non obscure indicato Senacherib rege, cuius exercitus Tyrum esset

esset direpturus. Atq; oratio quidē difficilior aliquanto est, propter Threni, siue elegia stilum, qui concisus, & eclipsibus interceptus plerumq; esse solet.

Ecce terra Chaldaeorum, talis populus non fuit. Assur fundauit eam in captiuitatem: traduxerunt robustos eius: suffoderunt domos eius: posuerunt eam in ruinam.

OBSERVANDA primū est disjunctio à nobis indicata, deinde singula verba ex Hebraico sermone sunt explicanda. In primis verò admirationis figura oportune inducta est in hunc locum: qua ostenditur in paruis initiis magnas res crescere, incendiāq; maxima exiguus ex scintillis oriri. Hoc autem significatur nunc de Chaldaeorum regione, qua cum rarissimis, iisdemq; humillimis olim cultoribus habitaretur, eò potentia & roboris, atque audacia creuit, ut vel auctores suos, imò totum orbem turbauerit, humanaq; res miscuerit: ut non mirandum sit hanc calamitatem Tyriis ab eadem Chaldaeorum gente fore afferendam. Atque in primis indicatur exiguus Chaldaeorum ortus, qui initio inter gentes & populos fuerit connumeratus. Non enim in diuisione orbis terrarum, qua Phaleg aetate contigit, Chaldaeorum nomen inuenitur, utpote quod longo post tempore extiterit. Namq; Chaldaei, qui proprie CHASDIM dicuntur, & genus & nomen à CHASED, Nachoris filio duxerunt. Nachor verò longè post diuisionis tempora fuit peregrinus & hospes in Mesopotamia. Huius posteris nō omnibus, sed iis qui à Chasèd orti erant, Assyrii primi omnium orbis imperium occupantes, in eam terrae particulam, qua Chaldaea dicta est, non tam ad colendum, quam ad vagandum, atq; adeò ad incursiones & praedas agendum concessere, utpote paruo numero gentis, & ad bellum exercitato, atque idoneo ut per ipsum negotium & labor inferatur iis nationibus, quas Assyrii occupare cupiebant. hoc est quod Isaias significat, dicens: Assur fundauit eam in captiuitatem. Sic enim dispingimus. In captiuitatem verò, idem quod in praedā, vel in praedas interpretamur. nō fuisse institutā gentem illam Chaldaeorum in magnum aliquem & illustrem populum, sed in direptionem vicinorum; idq; ex Hebraico, TSIM, exponimus, quod naues pyratias, & praedonum atque piscatorum nauigia significat. Huius populi, inquit, initium factum fuerat in eum usum, in quē pyratia naues parantur: illi autem ex praedandi consuetudine, & bellorum exercitatione, eò audacia & insolentia creuerant, ut omnibus gentibus graues, detrimentosi, inuisi, formidabilesq; euaserint. S. S. E. Quia ecce ego susciabo Chaldaeos, gentem amaram & velocem, ambulantiem super latitudinem terra, ut possideat tabernacula non sua. Horribilis & terribilis est: ex semetipsa iudicium & onus eius egredietur. Leniores pardis equi eius, & velociores lupis vespertinis. Itaque ij qui primū, tamquā latrones & pyrata, ignobilis populus fuerant, neq; populi nomine digni, tamen usu exercitationeq; belli, & direptionum & praedarum copia locupletati, & principes viros inter se constituerint; vrbes, munitasq; arces sibi comparauerint, ex quibus tāquam aquila ex propriis nidis, ad alias nationes turbandas & proterendas aduolauerint. sicut de his horumq; du cibis scriptum est: Et diffundentur equi-

Habac. 1.

H. bac. 1.

res eius: equites namque eius de longè venient, volabunt quasi aquila festinans ad comedendum. Omnes ad praedam venient, facies eorum ventus crevens: & congregabit quasi arenam captiuitatē. Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridicula eius erunt: ipse super omnem munitionem re debuit, & comportabit aggerem, & capiet eum. Hoc ipsum est, quod significat Isaias hoc loco: Traduxerunt robustos eius. Hebraicè ad verbum: Erexerunt electos suos. Suffoderunt domos eius. Hebraicè, Excitauerunt palatia sua, siue, palatia eius. Ille exiguus & ignobilis quondam populus, illa latronum antea manus, delectos inter se constituerunt duces & principes; magna mole construxerunt palatia, arcesq; munitissimas. Hanc adeò gentem à Deo ad ruinam atq; deturbationem populorum, ciuitatum, & regnorum à Deo positam esse, Vates affirmat. Posuerunt eam in ruinam. verbum Posuerunt, si pluraliter, ut Latinè legimus, accipiat, ad Deum & Assur refertur: sin verò, ut Hebraicè est, singulariter legatur, Deum auctorem indicat: posuit enim Deus Chaldaeorum gentem in ruinam multorum, quos punitos esse voluit. S. S. E. Va Assur, virga furoris mei & ba-^{Sup. 10.} culus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, ut auferat spolia, & diripiat praedam, & ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum. Itaq; non adeò mirabile videri debet Tyro se grauius fuisse inuasos, & punitus direptos à Chaldeis, quos scirent ab initio direptores & praedones fuisse. Atq; hac oratione significat Propheta calamitatem illam Tyriis allatam fore ex decreto & iudicio Dei; qui ad eam rem Chaldeis utatur, gente amara & veloce, ut possideat tabernacula non sua: gente, inquam, amara, qua omni ferè orbi dolorem & luctum allatura sit, variāq; nationes grauius affectura. Quamobrem Carthaginensium naues ad luctum ex communi iactura vocantur.

Vlulate naues maris, quia deuaftata est fortitudo vestra.

PRO quamare à nostro interprete redditur fortitudo Tyrus fuit. erat enim Tyrus horum Tharsesiorum non solum mater, sed alitrix etiam, quippe ipsius matris mercatu & emporiis Carthaginensium res augebantur. Iam verò huius miseria & tenuis conditionis, quam Tyrus ex diuini iudicij decreto subiura erat, certum tempus ac durationem Isaias praefinit, & indicat: qua in re diuinam misericordiam commendat; qua correptionem erga homines prius experitur, quam extremam cladem internecionemque afferat.

Et erit in die illa in obliuione eris, ô Tyre, septuaginta annis, sicut dies regis vnus. Post septuaginta annos erit Tyro, quasi canticum meretricis.

DIXIMVS illum Tyri casum non demolitionem, aut vastationem, sed humiliationem fuisse: atque illius maxima & frequentissima negotiationis intermissionem; idq; à Propheta aperte significari ostendimus: quod hic etiam apertius exponitur illis verbis, In obliuione eris ô Tyre. Sunt, ut Hebraica sonant: Obliuioni tradetur Tyrus. non ait: Excisa eris, vel,

excissa & vastata erit Tyrus, sed obliuioni tradita in frequentiam illā meretricis & negotiationum indicans, eamq; rem appositissima similitudine meretricis exponens. Quieuit enim aliquando ut meretrix, quæ à plurimis amatoribus peti, adiriq; solet, in morbum, vel in aliam conditionis, vel fortunarum, vel forma imminutionem incidat; quamobrem ab amatoribus vel fastidiatur, vel deseratur; minusq; frequenter, aut etiam rarissimè petatur, ut in quandam huius nota poeta ille ludebat:

Parcius iunctas quatiunt fenestras

Ictibus crebris iuuenes proterui,

Nec tibi somnos adimunt, amatq;

Ianualimen.

Quæ prius multum faciles mouebat

Cardines, audis minus, & minus iam

Me tuo longas pereunte noctes

Lydia dormis.

Eadem verò postea valetudini restituta, & conditionis prioris memor, atque cupida, quæ prius superba arrogansq; propter amatorum copiam & rivalium frequentiam fastidire etiam multos videbatur, ipsa ad eas artes animam studiumq; reuocat, quibus stulti iuuenes in amorem pellici consueverunt, ad cantus, gestus, & saltationes; quemadmodum & ille idem:

Audiuere Lyce Dymea vota: Dym

Audiuere Lyce, sis anus, & tamen

Vis formosa videri:

Ludisq; & bibis impudens,

Et cantu tremulo pota cupidinem

Lentum sollicitas. ille virens &

Docta psallere Chia

Pulchris excubat in genis.

Huiusmodi rationem & similitudinē ad Tyri tempora significanda aptissimè Isaias attulit, prædicens illā humilitatē & solitudinē vno seculo duraturā: vno, inquam, minori seculo, nimirum annis septuaginta: nam seculum communi hominū vita consideratum centum ferè annorū spatio definitur. At verò regum vita breuior esse solet, quàm ut centesimū attingat annum, & rarissimè septuagesimum excedit: ut ex omnium ferè nationum chronico obseruata est. Solent autem ciuitatum, prouinciarum, regnorum, atq; rerum publicarum rationes Regum ipsorum atatibus, & annis adnotari, & sub quo Rege quid acciderit, indicari. Igitur vnius tantum hominis Regis vitam & etatem illam Tyri solitudinem & infrequentiam duraturā esse, Isaias ait. Hunc autem vnum Regem ipsius Tyri, potius quàm aliarum regionum fuisse existimamus, quo puerō illa calamitas Tyro allata fuerit: is autem propter tenuitatem & dolorem, atq; mæstitiam, & tempus etiam ipsum, quod non repente magnas calamitates & incommoditates resarcire solet, non potuit per totam vitam ciuitatis suæ res instaurare, & forsitan ut illa gentium superstitio erat horoscopi & genij sui infortunio, sua damna

& incommoda adscribens, minus etiam diligenter instaurandas curauit, sed tamen ex diuino iudicio, nō ex hominum consilio, aut astrorum efficiencia vel impedimento pendeat, illi verò iam vita defuncto regi, alius successit, qui & Dei voluntate alacrior, & ad rem gerendam aptior expeditiorq; esset: atque ciues suos illius miseria minus memores, utpote iuniores, suæq; atatis (extinctis iam illis prioribus, qui calamitatis sensu animum desponderant) ad rerum suarum instauracionem animauerit, & excitauerit, contento studio, et inuito consilio, ac secundo euentu: hoc est, quod ait Propheta: Post septuaginta annos erit Tyro quasi canticum meretricis. Ut enim meretrix, quæ aliquandiu neglecta, atq; ab amatoribus deserta, latuit, maximè propter morbum aduersamq; valetudinem, aut aduersam aliquam conditionem, qua premebatur rursus resumptis viribus, & specie ac pulchritudine aliquantum instaurata, cythara & cantu, huiusmodiq; illecebrosis artibus iuuenes inuitat & allicit. Sic Tyrus post septuaginta annos ruinis suis restituta, domibus reparata, & commoditatibus pristinis portuum, fororum, apothecarum, aliarumq; rerum ad emporium publicum, oportunarum denuo curatis, epistolæ & nuncios ad varias regiones, vrbes, nationesq; missura erat, omnibus vsufructus priuilegiorum commodorum, & immunitatum, aliarumq; rerum ad mercatum & nundinas factitantium promissis plenas, quibus inuitati exteri, antiquum illud commercium repeteret. Hoc ipsius Tyri studium per Enthusiasmon prauidens Propheta certissimarum rerum à se visarum forma non solum prædicit, sed etiam imperatiuo, siue consultiuo modo monet.

Sume tibi cytharam, circui ciuitatem meretrix obliuioni tradita, bene cane, frequenta canticum, ut memoria tui sit.

HEBRAICVS sermo passiuas voces in omnibus verbis ferè habet: quibus non rarò destituta Latina lingua, sententiam cum referat, elegantiam orationis, & genuinam quandam significantiam reddere minime potest. Hortatur in futurum Vates, tanquam præsens Tyrum ipsam, ut omnes artes moueat, quibus allicere posset omnes orbis nationes ad se, nundinasq; suas repetendas & frequentandas: vitur autem translatione desumpta ex similitudine meretricis, quæ ceperat. Habet verò Hebraicè magnam elegantiam & significationem oratio hæc. Namque ZONAH, nomen propriè quæstuarîa, vel quæstricè significat: hoc est, eam quæ non ex labore suo, sed ex prostitutione sui vel exceptione hominum in hospitium, vel conuiuium vit. Itaq; non solum eas quæ corpore suo quæstum faciunt, sed cauponas tabernariasq; significat: quæ significatione Rahab Iericuntis tabernaria, & duæ illæ feminae quæ iudicij causa Salomonem adiere, meretrices appellatur: comodissimèq; Interpres noster Latinus pro ZONAG, Hebræo in vtraque significatione meretrix reddidit. Quippe & meretrix, à merêdo, honestum vocabulum magis, quàm scortum est honestatis gratia à Latinis vsurpatum, hac solum significatione quæstuarîa, siue quæstricis. Itaq; meretrix non rationem quæstus, sed quæstum ipsum, quocumque modo sine labore fieri contingat, sua ipsius etymo indicat: & Terentius quæstus nomen

meretricem esse ait. & Horatius meretricem tybicinam appellat. ZONAH, verò Hebraicum vocabulum idem quod victuariam, siue alimentariam significat; illi eiq; conuenit mulieri, quæ victum sibi cõparat, & quæ victum aliis parat; uti de tabernariis & cauponis dicebamus. Aptissimè igitur nomen hoc ZONAH, siue Latinum meretricis, in Tyrum quadrat, quæ hominibus peregrinis ad se pelliciendis & excipiendis, victum sibi comparabat: non agricultura, non artificis aliis præterquã iis, quæ ad emporia & mercatus faciunt. In eiusmodi enim mercatoris ciuitatibus omnia prostant venalia; omnia negotiatoribus plena sunt; omnes domus, omnis suppellex hospitibus locatur; omnes ferè ades tabernæ sunt; quod siue tabernæ sunt, siue tabernæ publicæ, tamen aliquo nomine & colore sunt meritoria: serpit enim per omnia, & latè vagatur illa lucri contagies; ita ut omnia prostituant, atq; præter catera pudicitia, quæ in publicis emporiis cõmuniter venalis est.

Motus doceri gaudet Ionicos

Matura virgo, & fingitur artibus

Iam nunc; & incestos amores

De tenero meditatatur ungue.

Mox iuniores quarit adulteros

Inter mariti vina, neque eligit,

Cui donet nuper missa raptim

Gaudia luminibus remotis:

Sed missa coram non sine conscio

Surgit marito, seu vocat institor,

Seu nauis Hispana magister

Dedecorum pretiosus emptor.

Ad utramque itaque significationem alludens Propheta, Tyrum meretricem aptissimè appellauit: quam obliuioni tradidit. In septuaginta istis annis, excitat ad reuocandos & pertrahendos amatores; hoc est, negotiatores & mercatores. Obluioni tradita, Hebraicè est; Oblita; passiuè tamen. Bene cane, frequenta canticum. Studium & diligentia significat scribèdi epistolas, & persuadendi omnibus reditum ad suas nundinas, blanditiis, promissis, commoditatibus, oportunitatibus, libertatibusq; magnis immunitatibus ac priuilegiis honoribusq; propositis. Ut memoria tui sit. Hebraicum verbum est passiuũ, ut rememoreris; siue, ut recolaris, ab amatoribusq; iterum petaris: quod verò ait, Circui ciuitatem; ex meretricis imagine desumptum est: de qua S. E. Ecce occurrit mulier ornatu meretricio, quæ præparata ad decipiendas animas, garrula & vaga, quietis impatiens, nec valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians, &c. Ex qua imagine translatum est ad Tyrum, quæ nunciis & literis in omnes terrarum regiones missis, ad se omnes negotiatores aduocaret. Sed nihil illo studio, nihil adhibita, quamuis magna diligentia effici posset; nisi Dei prouidentia & misericordia Tyri restitutio decerneretur, & expediretur. Nisi enim Dominus adificauerit domũ, in vanũ laborauerunt qui adificant eam. Atq; hanc quidem rem significans, subiungit Propheta.

Et

Et erit post septuaginta annos, visitabit Dominus Tyrum, & reducet ad merces suas; & rursus fornicabitur cum vniuersis regnis super faciem terræ.

DE I consilio & prouidentia Tyri celebritatem restitutum iri prædicit. Visitare, idem quod recordari, & curare significat, ut sapissimè vidimus in sacris libris, & in Hebraicis Idiostismis docuimus. Et reducet eam ad merces suas. Hebraicè, ad mercimonium suum. Illa enim mercatui atque nundinis locum parabat opportunum; cum nullas merces ex suo haberet, sed ex omnibus aliis regionibus aduocaret; uti apud Ieremiam & Ezechielem legimus. idq; significat hoc loco Propheta, dicens: Et rursus fornicabitur cum vniuersis regnis super faciem terræ. Hebraicè, verbis ad similitudinè accommodatis ZANTHAH, merebitur, siue ad meritoria alliciet omnia regna terræ, super facie terra. Hospitium omnium regnorum terra facta meretricis excipiet; quibus ipsa tanquã tabernaria cauponæq; aliis excipiendis, ditescat & locupletetur. Itaq; fornicari honestè hoc loco accipimus vocabulũ, ex translatione semel iam cæpta desumptũ, promereri & in taberna meritoria, siue caupona suscipere; ut ad emporij rationem referamus. Neque enim Deus, qui mercaturam non improbat, in ipsa mercatura peccatum & fornicationem probat: imò gratam illi fore negotiationem Tyri denuò instauratam Vates ait; cum propter amicitiam & societatem rursus cum Israëlitis contrahendam, tum propter munera atque donaria in sacrum templum à Tyriis mittenda.

Et erunt negotiationes, & merces eius sanctificatę Domino.

HEBRAICÈ ad verbum, Et erit mercatura eius, & lucrum eius, sanctificatio Domino. Prædicit Vates fore, ut multi ex mercatoribus in Tyro agentibus, & ipsa etiam Tyrus, mercium, & lucri sui partem Deo in Ierusalem mittendam consecrarent, in usus sacerdotum, & ad sacra etiam tecta curanda. Hoc est, quod exponitur:

Non condientur, neque reponentur: quia his qui habitauerunt coram Domino, erit negotiatio eius.

NON in thesauros conferentur; ut vasa, tabulæ, lapides & gemmæ conferri in thesauros solent & reponi; sed habitantibus coram Dño ministris Dñi sacerdotibus et Leuitis cedit in usũ negotiatio Tyri: usus verò ille erit,

Ut manducent vsque ad saturitatem, & ad operiendum fortiter.

Gratissimum fore munus Tyriorum & Tyriensium Domino ait, idq; ex ipso usu probat: videlicet, insumendum esse in cibos abundantes ministrorum Domini, & in integrum vestitum & cultum ipsorum. Sed cum dicat, Ad operiendum fortiter; non solum vestitum, sed domos ex illis muneribus inueniendas intelligimus. Ex his igitur quæ à Vate dicta, à nobis verò exposita sunt, cognosci facile potest, hanc Tyri vastationem esse definiendam; sed calamitatem quæ post annos septuaginta restituenda, & resarcienda iactura illa post Senacheribi mortem, deinde etiam amicitia cum Israelitis erat incunda Ezechiaæ atate, idque Dei prouidentis ac misericordis consilio & voluntate.

ARGVMENTVM VATICINII XX.

VM in proximè antecedenti vaticinio calamitatem & humiliationem Tyro munitissima ac florentissima insula & urbi afferendam pronunciaſſet Vates, eaq; res audientibus admirationem stuporemq; eſſet allatura: alias longè maiores, multoq; magis admirabiles ex diuini conſilij ac iudicij decreto toti orbi partas, & tandem afferendas, hoc vaticinio vigeſimo prædicit, quarum altera eſſet clades & ſtrages omnibus gentibus per Nabuchodonoforis, Aſſyriorumq; imperium & exercitum inferenda; altera publica ſalus per Chriſtum danda omnibus credentibus & obedientibus Euangelio gloriæ Dei, cum ingenti perniciæ eorū, qui non crediderint, & qui non obediſſent voluntati diuina.

CAPVT XXIII.

ECCE, Dominus diſſipabit terram, & mundabit eam, & affliget faciem eius, & diſperget habitatores eius.

Lib. Phaleg.

IN Apparatu ſacro docebamur nomine ARETS, quæ propriè terra à Latinis dicitur, Orbem hominibus habitabilem ſignificari: id autem exemplis pluribus quàm viginti confirmare poſſemus; niſi à Deo conſtans eſſet res, vt confirmatione non indigeret. Ex quo fit vt hoc vaticinium non de regione Iſraelitide tantum (quæ tamen ipſa non excipitur) ſed de omnibus terra habitabilis partibus exponendum nobis ſit, quibus tantam cladem & ſtragem, atq; vaſtationem afferendam eſſe Vates prædicit, vt leuiſſimum videatur tam illud exemplum de Tyri calamitate pronunciatum. Quandoquidem Domini iudicio decretum ſit, vt omnes orbis nationes propter ipſorum hominum peccata, clade afficiantur maxima, non caſu aliquo, nõ ipſius imperatoris, per quem afferenda clades erat, potentia aut virtute eximia; ſed Domini auctoritate. diſſipabit, vaſtationem ſignificat. Hoc verbū Hebraicè, vacuabit, ſiue, vacuans, in participio, quod auctoritatem, & rem certam ſignificat, Et nudabit eam. Hebraicè, BOLEQ. ad verbum vertere poſſumus populari, ſiue depopulari terram, in quam Iſrael, Iehuda, Amion, Moab, Tyrum, & Aegyptum, regionesq; ceteras, quas Nabuchodonoforis manu euertendas Ieremias vaticinatus eſt. Quia ſic dicit Dominus exercituum Deus Iſrael, Sume calicem vini furoris huius de manu mea: & propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. Et bibent, & turbabuntur, & inſanient à facie gladij quem ego mittam inter eos. Et accipiam calicem de manu Dñi, & propinavi cunctis gentibus ad quas miſiſi me Dñs: Ieruſalem, & ciuitatibus Iuda, & Regibus eius, & principibus eius: vt darem eos in ſolitudinem, & in ſtuporem, & in ſibulum, & in maledictionem, ſicut eſt dies iſta: Pharaoni Regi Aegypti & ſeruis eius, & principibus eius, & omni populo eius, & vniuerſis generaliter: cunctis Regibus terra Aſſyridis, & cunctis Regibus terra Philiſtium, & Aſcalonis, & Gaza, & Accaron, & reliquis Azothi, & Idumææ, & Moab, & filijs Ammon.

Et

Et cunctis Regibus Tyri, & vniuerſis Regibus Sidonis: & Regibus terra ce inſularum, qui ſunt trans mare. Et Dedan, & Thema, & Buz, & vniuerſis, qui attonſi ſunt in comam. Et cunctis regibus Arabia, & cunctis regibus occidentis: qui habitant in deſerto. Et cunctis regibus Zamri, & cunctis regibus Elam, & cunctis regibus Medorum: cunctis quoque regibus Aquilonis de propè & de longè, unicuique contra fratrem ſuum: & omnibus regnis terra, quæ ſuper faciem eius ſunt: & rex Seſac bibet poſt eos. Quod verò ex tranſitione ſiue allegoria addit Vates, & affliget faciem eius. Potentes diuites, & magnates terra ſignificat, quos conſilij inopia affictos & oppreſſos fore ait, neſcientes quid agendum, quomodo malis tantis proſpiciendum obſiſtendumq; ſit. Sunt enim habitabilis terra facies magnates viri: ceteri verò inferioris conditionis homines, terra habitatores dicuntur; qui non illuſtri aliqua dignitate ſuperiorem locum, tamquam facies obtinent. hos diſpergendos eſſe, Propheta vaticinatur. Et diſperget habitatores eius. Hanc autem terra cladem afferendam, ac conſuſam promiſcuamq; magis fore Iſaias præuidebat, eaq; grauiorè ſignificabat: nullam enim rationem cuius ſuis ordinis, dignitatis aut ſexus, aut etiam perſonæ habendam eſſe aiebat.

Et erit ſicut populus, ſic ſacerdos: ſicut ſeruus, ſic dominus eius: & ſicut ancilla, ſic domina eius: ſicut emens, ſic ille qui vendit: ſicut fœnerator, ſic is qui mutuum accipit: ſicut qui repetit, ſic qui debet.

OMNIVM Ordinum & perſonarum diſcrimina hoc verſu complexus eſt Vates: aut enim dignitate, aut conditione, aut facultate diſtinguuntur homines, qui aliàs naturæ definitione pares æqualesq; ſunt. Dignitas eſt inter miniſtros & papulum; pares enim quodammodo ſunt omnes qui gubernantur: qui verò gubernant, & rem gerunt, certis gradibus habentur ſuperiores. Sacerdotis autem nomen hoc loco generale eſt, non ſpeciale; omnèſque completitur publicorum miniſtrorū ordines. eſt enim Hebraicè COHEN, quod propriè miniſtrum, ſiue miniſtrantem ſignificat. Deinde alia diſtinctio eſt conditionū: ſeruitus enim à dominio conditionibus diſparibus diſfert. Tertia verò facultatum. Honoratiores namque habentur, qui prædia emunt, quàm qui vendunt: hi enim ad paupertatem, illi ad diuitias tendunt: quibus nominibus diſtingui homines ac vulgares maximè ſolent. Sed emptor & venditor priorem locum in hoc genere occupant; fenerator verò & debitor poſteriorem: minùs enim beati habentur fœneratores, quàm emptores prædiorum: qui verò fœneratoribus debent, magis etiam tenues ac miſeri quàm venditores putantur. ſiquidem qui vendit, ſuam pecuniam inſumit, interim dum illa ſuper eſt; debitor verò qui à fœneratore accipit, alienam inſumit, cum magno etiam uſuræ damno. Nullius autem omnino neque dignitatis, neque conditionis, neque facultatis, neque miſeriæ ac tenuitatis rationem habitum iri Aſſyriis omnia vaſtaturis, quin omnes pariter eadem ruina inuoluantur. Conſtat igitur quãdo clades hæc diuino iudicio in omnes affertur, omnes in culpa eſſe; atq; ideo omnes pariter fore

Rr

punien-

puniendos ex diuini iudicij decreto ac sententia lata, in terram ipsam, sine distinctione personarum; quippe terram ipsam infectam & contaminatam esse constat: ideo expiari debere concludit Propheta.

Diffipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur: Dominus enim locutus est verbum hoc.

HOC est verbum quod locutus est Dominus, in fringig, non poterit: iustissimum quippe est Domini iudicium, dictumq; sanctissimum, debere terram dissipari, hoc est, vacuari ab hominibus, & diripi, spoliariq; diuitiis & thesauris. Cum ergo sententia lata sit aduersus terram, nulla distinctio, nulla personarum ratio habetur: ut ex diluuij exemplo constat: cuius iudicij illa summa sententia fuit: *Finis vniuersæ carnis venit coram me, repleta* Gen. 6. *est terra iniquitate à facie eorum: & ego disperdam eos cum terra.* Diffipatione dissipabitur. *Hebraicè, Exinaniri exinanietur, siue, Euacuando euacuabitur; quod ad homines pertinet, quod verò ad ea, quibus homines vtuntur, attinet, direptione prædabitur: siue, vt Hebraicè est, diripi diripietur. Omnino diripietur, idq; certissimè: iudicio enim Domini decretum pronuntiatumq; est hoc in ipsam terram: nam cum tota domus damnatur, nemo excipitur ex domo illa: non pater, non filius, non iuuenis, non senex, neq; dominus, aut seruus. neque verò hoc particulare, aut priuatam, sed commune omni terra malum afferendum fore ait, ideoq; subiungit:*

Luxit, & defluxit terra, & infirmata est. defluxit orbis, & infirmata est altitudo populi terræ.

HEBRAICÈ ad verbum: *Corrupta est, siue, perit, ruitq; terra: ita vt, luxit, ex euentu verterit interpret nos: defluxit verò idem quod decidit, & corruit, interpretamur: prateritum tempus, certissimam rem: quam futuram significat. Infirmata est, defecta est habitatoribus cultoribusq; suis; ita vt omnia horrida, squallida, vastaq; videantur. In vniuersum orbis ille cultus terrarum omnium deflexit, ac decidit de statu suo. Il lapsus est omnino, fractus, nullus ruinis dissipatus: & principes omnes viri, qui populi terra altitudo esse dicuntur, atque ducuntur, infirmata est. Omnis illa altitudo istis ruinis maximè deiecta est. Solent enim in maximis terra motibus maxima adificia prima omnium grauissimè corrui. Huius verò damnationis & ruina causam certissimam, & diuino iudicio consideratissimam Isaias exponit.*

Et terra infecta est ab inhabitatoribus suis: quia transgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerunt fœdus sempiternum.

TRIPLEX crimen diuino iudicio examinatum ponderat: quod terra adscriptum ait: ipsamq; infectam, siue, vt Hebraicè est, falsificatam: hoc est, à debito officio degenerantem arguit. Primum crimen est, neminem rectè vsum fuisse legibus suis ex ratione iusti & aequi exercitandis, & obseruandis. hoc est quod exponens ait Vates: quia transgressi sunt leges diuinas & humanas. Non enim de sola Israël terra agitur hoc loco, qua diuina lege scripta, singulariter donata erat, sed de toto terrarum orbe, in quo variae leges erant, plerumque autem iustæ sanciebantur, ductis principis à inre

& aequitate, naturaq; consideratione, quam honestam vocant. at verò omnes illas violatas, perperamq; obseruatas esse ab omnibus, & summis, & infimis Propheta ait: itaq; nemo suam ipsius, populiq; sui legem seruabat. ideo ait in plurali, leges. Secundum crimen est, quòd mutauerunt ius. Ius filiorum Noë septem præceptis conclusum, quo post diluuij tempora omnes homines tenebantur: illa septem præcepta, totumq; ius hominum moribus peruersisq; sententiis mutata esse Vates accusat. Id quod nos, quoniam propter huius loci angustias exponere non possumus, in aliud tempus ex gentium historis demonstrandam reseruamus, Deo nobis propitio. Tertium porro crimen est, Dissipauerunt fœdus sempiternum. Quid hoc significet, ex Hebraicis verbis cognoscimus. Est enim ad verbum sic Hebraicè, Irritum fecerunt fœdus GHOLAM. Gholam autem mundum ipsum, & seculum significat, & vtrumque simul, hoc loco irritum, inquit, fecerunt fœdus mundo, perpetuò, seculisq; omnibus datum. Etenim homo in mundum editus est, vt auctorem creatoremq; suum perpetuò cognosceret, obseruaret, coleret, debitaq; pietate prosequeretur: id quod per hunc ipsum Prophetam Deus aliàs declarat, cum de omnibus orbis nationibus agens, dicit: *Omnem* Inf. 43. *qui inuocat nomen meum in gloriam meam, creauit eum, formauit eum, & feci eum. Hoc fœdus omnibus omnium aetatum hominibus sanctum perpetuumq; esse oportuit: ideo enim dicitur: fœdus sempiternum, fœdus mundi, & fœdus Gholam. & Deus rursus fœdus suum cum omni orbe fecit, se daturum dies & noctes certis temporum & horarum momentis, quæ à calo atq; terra obseruarentur. id quod semper præstitit: S. S. E. Pactum meum inter diem & noctem, & leges calo & terræ non posui. Atq; manifestum est, omnes gentes, cum Deum cognouissent, non sicut Deum glorificasse, aut gratias egisse, sed* Rom. 1. *euauisse in cogitationibus suis: & obscuratum fuisse insipiens cor eorum: & dicentes se esse sapientes, factos esse stultos; inuentis, & excogitatis novis doctrinis, sectis, & erroribus: quibus à Dei veritate legitimoq; cultu auersi, degenerauerint. Deinde etiam fœderis illius mundo dati aliam partem mutauere, irritamq; fecere homines: qui enim ex creationis lege ac ratione fratres inter se sociiq; erant, eamq; societatem quam singula animantium genera inter se obseruant, longè etiam præstantius seruare ipsi deberent; quanto præstantius, præ ceteris animantibus, ingenium & sensum planè celestem sortiti sunt? tamen mutuis odiis & bellis ex ambitione, inuidia, & cupiditate profectis, flagrare cæperunt; & hostiles inimicitias perpetuò inter se exercere; atq; alij alius infestis esse, maximeq; illis molestiam & negotium exhibere, qui religionis puritate, sanctimonia & innocentia ceteris excellerent. S. S. E. Deus, venerunt gentes in hereditatem tuam, pol-* Psal. 78. *luerunt templum sanctum tuum, posuerunt Ierusalem in pomorum custodiam. & alio in loco: Cogitauerunt vnanimiter simul aduersum te, testamentum disposuerunt, tabernacula Idumæorum & Ismaelita, Moab, & Agareni, Gebal, & Ammon, Amalec, alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Etenim Assur venit cum illis, facti sunt in adiutorium filii Lot. Vsq; adeò magna rabie & insania acti sunt homines ad irritum faciendum*

fecit Gholam. Hac igitur crimina, diuino iudicio examinata, multam omni terrarum orbi & pœnam comparauere, ut præter animorum ad aternos ignes, & corporum in posterum damnationem, magna vastitas etiam, & clades per exercitus à Deo missos, inferretur, temporalesq; dicta pœna, aternas illas præirent. Hoc diuinum iudicium post criminum enumerationem aperte pronunciauit Vates.

Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores eius. DIVINA ira & detestatio aduersus homines, maledictio hoc loco appellatur: detestatus enim Deus maxima hac & communia hominum scelera, terram ipsam vastitate & desolatione damnauit. Peccabunt peccato suo morientur. Verbum IESMV, desolationem & vastitatem asserendam significat; idq; propter peruersum & commune peccandi exemplum: quod etiam in eiusdem verbi etymo, ut aliàs docuimus, continetur. Hanc autem vastitatem non terra ipsi, sed terra incolis afferendam esse, ait Vates. Namq; diluuij tempore Noe sacrificio placatus Deus, promiserat se non ultra maledicturum terra propter homines, ea maledictione qua terram ipsam inutilem & infœcundam, omninoq; perditam reddere posset: cuiusmodi illa fuit, qua per annum integrum fere totius terræ facies aquis immersa, obrutaq; latuit. Cuiusmodi maledictio KELALAH Hebraicè vocatur; de qua scriptum est: Nequaquam ultra maledicam terra propter homines. At verò alterū maledictionis genus est, ELAH; ab Hebrais dictum; poëticè verò locuti, expiationem, exponeremus: cum videlicet terra ipsa integra manēs, tamen horrida vastaq; redditur, cultoribus & culturis destituta. Est enim terra natura sua fertilis, multarumq; parens rerum; sed si cultorem non habeat, horrescit, atq; fructuum suorum specie degenerat: idq; vitium hominum primorum culpa & scelere contraxit; diciturq; hoc maledictionis genus, ARARAH. de quo scriptum est: Maledicta terra in opere tuo: in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vita tua. Spinæ & tribulos germinabit tibi, &c. Est itaque triplex maledictio ARARAH, qua terra à primorum parentum peccato inheret: ea qua aliquantulum corrigitur cultura, non tamen omnino tollitur, KELALAH; qua terram ipsam obruit, & inuoluit. ea sterilitas terra accidit propter homines, non amplius propter eosdem homines repetenda: & ALAH, qua vastatio, siue expiatio dici possit, cum igni, vel ferro, vel cultorum amotione vasta redditur tellus, ita tamen ut nihilominus faciem suam retineat, culturam verò omittat, & nitorem etiam, quem non nisi tempore & cultu adhibito recuperet. Hoc tertium genus maledictionis terris non raro infertur propter incolentium noxas & scelera: idq; vel igni, vel gladio, vel peste afferrī solet, vel aliorum Dei vltioris exercituum opera. Quod quidem genus terris omnibus paratum esse, cum Isaias dixerit; quomodo afferendum esset, continuo exposuit posteriori, reuersus parte.

Ideoq; infanient cultores eius, & relinquentur homines pauci. Infanient, hoc loco idem significat quod ardebunt, & incenduntur. Est enim verbum HHARAR; quod proprie incendi, siue ardere significat, & ardescere

ardescere ex ardore; quod in illo loco usurpatur; Et ossa mea aruerūt præ ca- 10b 30.
mate. Et quia ira, & insania, ardores quidam animorum sunt; ex eodē ihe-
mate deductum est verbum HHARAH; quod ardere, irasci, furereq; signi-
ficat. Ardebunt, inquit, habitatores terræ. Sic in Hebraico legimus; atq;
hoc modo illa maledictio indicata exponitur: Non ita maledicetur terra, ut
omnino obruatur: non etiam illa maledictione tantum afficietur, qua perpetuo
laborat, & ex hominum diligentia, & cultura curatur: sed mediam inter
utramque ut horrida vastaq; reddita, tamquam signi actum sit, cultores
desideret; sed paucos, eosq; infirmiores obtineat. Hoc est quod subiungit:
Relinquentur homines pauci. Hebraicè est, ENOS MIZGHAR. Mizghar, paucitatem significat & exiguitatem; qualis ex illa maxima & popu-
losa quinque ciuitatum frequentia relicta & seruata fuit in illo exiguo op-
pido, cui ex euentu nomen MIZGHAR, Lot fecit. Sed nomen ENOS, homi-
nes significat infirmos ac tenues; siue humanam naturam ea parte qua mor-
talem, infirmam, ac debilem esse liquet: quamobrem à nobis in Psalmorum
versione carminibus edita nomen ENOS, in mortalem, perpetuo constanterq;
uersum est. Omnem itaque terram bello & peste vastandam esse Vates ait,
superstitibus tantum paucis relictis, iisq; debilissimis & infirmis om-
nium, qui vel propter mod. stiam & probitatem, cuiusmodi nonnulli in or-
be esse solent: vel propter imbecillitatem & infirmitudinem innocentiores
fuerint. Huiusmodi plerunque rustici sunt, & pagorum incola, simillimiq;
illis in MIZGHAR, tempore Lot, ex incendio Sodomorum exceptis: nam ma-
gnarum ciuitatum oppidorumq; frequentium, & indicij, & vitij improbi-
tatisq; exemplum idem fere perpetuo est. Igitur qui frequentissimus prius
fuerat populorum multitudo terrarum orbis, post illam vastationem pe-
nè solitarius reddendus esse prædicitur; adeo ut voluptatum omnium mate-
ria, qua ex humo producitur, ab hominibus præcipue amata & quaesita illa,
fese seētantium & incolentium frequentia deinceps destituta luceat, studio-
sosq; sui desideret; minorq; ob eam rem atq; deterior euadat. Solet enim ali-
quando terra suis fructibus priuari ex nimia aëris intemperie, ex igni, gla-
dio, bello, ex locusta aut aliorum nocentium insectorum vi, & copia maxi-
ma: contra verò homines in terra relinqui, qui fructuum & frugum ino-
piam miserè desiant, & lamententur. idq; aliis in locis apud Prophetas vi-
dimus. Solent contra interdum homines ipsi, cultoresq; de initio tolli terra,
qua, deserta cum maneat, fructus quidem profert verum degeneres magis,
& eorum, qui vii possent, inopia pereuntes. Tunc fructus ipsi desiderio &
planctu, luctu ac lamentatione affici videntur: lugent enim fructus, & de-
plorant raritatem eorum, qui frui ipsis possent. Huiusmodi terra conditio-
nem hoc loco depingit Propheta.

Luxit vindemia, infirmata est vitis: ingemuerunt omnes qui læta-
bantur corde. Hebraicè ad verbum: Periit mustum, succisa vitis.

MVSTVM quod iam expressum seruatumq; erat, non amplius cura-
tum ab hominibus, qui iam perierant, emarcuit, & periit, in vappamq; ab-
iit. Vites ipsæ generosæ belli vastatione excissæ, fructus quidam reddere,

sed degeneres omnino: & qui letabantur corde, quibus cordi erat letitia atque voluptas, eaq. una prima viuendi causa putabatur, partim capti & abducti, partim in bello, dum occiderentur, videntes se suis voluptatibus priuari, partim membris mutilati & inhabiles, ineptiq. relictis, atq. ipsa terrarum vastatione attoniti ingemuerunt. Hebraicè est, Suspirarunt: quod verbum desiderium maximum significat rerum quæ suspiriis causam attulerint. Demùm omnem vsum rerum, propter quas vulgò iocunda vita habetur, & expetitur, cessaturum. Huiusmodi descripta vastatione Vates ait.

Cessauit gaudium tympanorum, quieuit sonus lætantium, conticuit dulcedo citharæ.

VOLUPTAS omnis vulgaris in sensibus spectatur, maximè autem in gustu, auditu, & tactu. Ex his duo sunt quibus homines ad omnem libidinem præcipuè incenduntur: Ebrietas, quæ gustu, peccat & cantionum genera quadam turpia, & muliebria irritamentum Veneris languentis, & acres diuitis viticæ: maior tamen ista voluptas alterius sexus, magis ille incenditur. Hanc rem omnem indicabat Vates hoc versu, tympanorum enim in primis meminit: quod Musici instrumenti genus à feminis propriè usurpatur; à viris impropiè, & turpiter etiam. Sicut de omni hoc genere alium differendi locum Deus dabit. Vidimus autem iam sæpè in sacris litteris huiusmodi notas humanorum morum: quibus ea quæ ad honestum vsum nata sunt, per abusus atq. luxus corrumpuntur, & infamantur: ut cibi, ut odores, cantus & sonitus: quæ laudantur quidem, si modeste sumantur ad animi corporisq. vires recreandas redintegrandasq. ad verum hominum studium, pietatis videlicet excolendæ: sin verò hæc tanquam viuendi causa appetantur, ut vulgò appeti solent, reprehenduntur maximè, & diuini iudicij sententia euenit, ut omnino aboleantur. Iis rebus, quoniam terrarum orbis Isaia tempestate vacabat, aliàs culpis & sceleribus, uti superius legimus, totus contaminatus, deficiendus omnino prædicatur præteriti temporis pronuntiatione, quo res certissima fore asseueratur. Cessauit gaudium tympanorum. Hebraicum verbū, plusquam cessare significat, quiescere etiam: nimium enim frequenter exercebatur illud gaudium tympanorum, adhibitis mulierculis ad festa & ludos; idq. præter modum. Nulla quies erat, nulla intermissio huiusmodi voluptatum: quiescet igitur. Quieuit sonitus lætantium. Hebraicè, Esse deficit tumultus ille, siue fragor exultantium. Eiusmodi strepitum significat, qualis edi solet in theatris & campis, in publicis spectaculis, in ludis, tripudiis, & saltationibus celeberrimis. cuius rei exemplum illud est:

In terra Megalesiaca spectacula palme

Ideum solemne colunt, similisq. triumpho

Prædo caballorum prætor sedet, ac mihi pace

Immense nimieq. licet si dicere plebis,

Totam hodie Romam circus capit, & fragor aurem

Percutit, euentum viridis quo colligo panni.

Nam si deficeret, mæstam attonitamq. videres

Hanc urbem, veluti Cinnarum in puluere victis
Consulibus, spectent iuuenes, quos clamor & audax
Sponsio, quos culta decet, a sedisse puella.

Conticuit dulcedo citharæ. Magnam omnino, imò maximam vastitatem fore significat orbis, in quo nulla letitia indices voces audiantur; imò neque in ipsis conuiujs vlla cantiones erunt: sed qui reliqui fuerint, etiam si simul prandeant, non tamen illam iucunditatem & voluptatem canendi adhibebunt, quæ inter pocula peti, quarig. solet, ut ille dicebat:

I, pete unguentum puer, & coronas,

Et cadum Marsi memorem duelli,

Spartacum si qua potuit vagantem

Fallere testa.

Dic, & argute properet Neera

Myrrheum nodo cohibere crinem,

Si per inuisum mora ianitorem

Fiet, akito.

Omnia autem hæc voluptatum irritamenta auferenda esse ait, vel propter illam tunc orbi calamitatem sua sponte desitura, ideòque addit Propheta:

Cùm cantico non bibent vinum. Non erit ille inter pocula canendi & ludendi vsum, qui frequentissimus antea fuerat; adeoq. placet hominum moribus, sicut & ab hoc Vate notatū est. Væ qui consurgitis manè ad ebrietatem sectandam, & potandum vsque ad vesperam astuatis. Cithara, & lyra, & tympanum, & tibia, & vinum in conuiujs vestris, & opus Domini non respicitis, & opera manuum eius non consideratis. Huiusmodi voluptatis iis, qui reliqui fuerint, iis etiam qui in ipsam calamitatem, & publicam cladem inciderint præmaestitudine ac dolore, & animi perturbatione, nullum vsum futurum esse Vates confirmat: adeo ut & vini aliàs generosissimi & laudatissimi gustus nullus gratus habeatur. hoc est, quod subiungit: Et amara erit potio bibentibus illam.

Perturbationis animi, aut alicuius sensus stuporis signum est, poculorum suauitatem non sentire; maioris verò & grauioris affectionis poculi aliàs gratissimi, amarum gustum habere. Sic ille pingebat hominem conscientie stimulis actum, & diuina ira pauidum.

Perpetua anxietas nec mensa tempore cessat,

Faucibus ut morbo siccis: intraq. molares

Difficili crescente cibo, sed vina misellus

Respuit, Albani veteris pretiosa senectus

Displicet, ostendas melius, densissima ruga

Cogitur in fronte, velut acri ducta falerno.

Hanc autem cladem, quam omnium ordinum & conditionum hominibus communem fore antea dixerat, non solum ad priuatas personas, sed ad oppida, ciuitatesque omnes, quamuis munitissimas, diffundendam esse ait: ita ut nulla locorum securitas, nulla comæntuum aut armorum commoditas & copia impedire valent.

Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. *Hebraicè ad verbum*: Facta est vrbs inanis, conclusa omnis domus ab intrando.

VANITATIS ciuitatem ex euentu dixit, vrbes, quæ hominum frequentia & diuitiis plena antea fuerant, & adificiis erant perquam munita, hominibus partim occisis, partim abductis & direptis rebus omnibus, inanes relinquendas, & sua sponte confringendas esse, & domos magnas claudendas, nemine ingrediente. hoc est: Claudetur domus quæ nemini vsui futura sunt ingressuro. Vastitatis signa & argumenta sunt omnia hæc, & maxima conuersionis, siue euerſionis status rerum omnium: adeo ut pro lætitiis & clamore iucundissimo, quo vinum antea celebrabatur, iam deinceps suspiriis editis, & gemitibus bibatur; non ad iucunditatis excitationem, sed ad doloris obliuionem aliquam.

Clamor erit super vinum in plateis. *Hebraicè*, Clamor mæstus erit super vino in plateis. Rebus enim secundis, prosperoq; ciuitatum statu, platea ac fora latis vocibus & iucundis cantibus perſtrere, & personare solent; idq; maximè post vina & pocula. Contra verò turbulentis & mæstis temporibus vinum, quod obliuionis causa bibitur, materiam lachrymis, & mæstis clamoribus, suspiriis etiam spiritus suppeditaret copiosos: id futurum, à Vate nostro prædicitur; ac tandem omnis in vniuersum lætitiis auferenda esse prænunciatur: & pro frequentia, conuentu, & celebritate magna, vastitas, solitudo, ac mæstudo futura esse declaratur. hoc est quod subiungitur:

Deserta est omnis lætitiis: translatum est gaudium terræ: relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimit portas.

OMNIA hæc grauissimis & significantissimis verbis pronuntiata sunt ab Isaia, cuius exactissimum dicendi genus nunquam satis possumus admirari. Sic enim ad verbum, quamquam non exactè exponere illius orationem possemus. Clamor post vinum in plateis, obscurata est omnis lætitiis, migravit, siue captiuum abiit gaudium terræ. In quorum loco: Relicta est in vrbe solitudo, vastitate tunderetur porta. *Vsus est* Prophetæ verbis & significatione oppositis, & pronuntiatione affinis, **SIMHAH**, & **MESOS**, lætitiis animorum, & latantium strepitum, ac celebrem frequentiam significat. His opposuit, **SAMAH**, & **SENAH**. **SAMAH**, publica lætitiis, **SENAH**, celebritati contrarium nomen est: quod verò ait, Vastitate tunderetur porta, manifesta descriptione vsus est infrequentia hominum. Nam quo tempore vrbes adiri ac celebrari solent, portarum valua facile aperiuntur, & mouentur, cardinibus ex motus assiduitate leuibus, & loco etiã ipso lapidibus, puluere, & aliis impedimentis expurgato & expedito. est autem illo tempore exercitatio vsusq; portarum frequens. contra verò, ubi raris hominibus porta subeuntur, cardines ferrugine situq; obducti, valuis ex humiditate & puluere iam tumentibus, & certo loco diu nimis incumbentibus, adeo pressa, graues, ac difficiles redduntur, ut affixa esse videantur. Ita ut valua ipsa, inutiles iam ex nimio situ effecta, ad ignis vsum

asciis,

asciis & securibus excendantur, potius quàm putrescere & perire omnino sinantur. Omnia hæc nobis significata sunt illis verbis, Vastitate tunderetur porta, siue, Calamitas opprimit portas. Huius verò vastationis vrbiarum portarumq; solitudinis ac desertionis excisionisq; causam fore ait Vates nimiam raritatem hominum toto terrarum orbe relinquendorum.

Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum.

NON hoc loco mediuellum, siue umbilicus terra significatur, qui in Israelitarum regione, siue in ipsis Ierosolymis nonnullorum descriptione constituitur: sed ipsum totius terra solum ipse habitabilis tractus, quotquot sunt, *Hebraicè*, **BEKERE B HAARETZ**, intra terram. Itaq; non vnica terra Israelis hoc loco indicatur: sed omnis in vniuersum terra. Idq; apertius etiam exponitur adiuncta expolitione, In medio populorum. *Hebraicè*, inter, vel, intra populos. Non in vno populo, vnus lingua & familia tantum, sed inter populos qui intra terrarum orbem continentur, erit illa mira hominum paucitas & raritas.

Quo modo si paucæ oliuæ quæ remanserunt, excutiantur ex olea, & racemi cum fuerit finita vindemia.

HUMANI generis reliquias cum illa quæ præcesserit, frequentia comparatas exiguas rarasq; repertum iri, ait Isaia. Idq; appositissima similitudine, & iam aliàs à se vsurpata, declarat. Contingit, inquit, ut transacta oliuarum collectione aliquis oliuam excutiens raras oleas paucasq; reperiat: idemq; spectetur post vindemiam in vitibus racemandis, pauci enim exiguiq; racemi supersunt: ita si quis hominum relinquendorum in orbe terrarum numerum cum illa ante vastationem multitudine innumerabili compareret, exiguam summam sit subducturus. Hoc igitur alterum illud exemplum est, quod morbi diuino iudicio edendum esse, hoc vaticinio Isaia prædicit. Alterum verò quod Dei misericordia post illa tempora temporumq; incommoda exponendum erat, iam deinceps explicare incipit, ostenditque eos, qui ex illa vastitate relinquendi essent, populos omnes in omni orbis parte diuina virtutis & salutis noticia afficiendos, cognitione augendos, atque vsu ipso cumulandos, ita ut gloria Dei per vniuersum orbem celebretur, nomēque sanctificetur.

Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt: cum glorificatus fuerit Dominus hinnient de mari.

NON ait Prophetæ illius vastationis quam prædixerat reliquias statim post cladem illam omnibus terris allatam, lætitiis & gaudio perfundendas esse: Sed cum glorificatus fuerit Dominus, cum sanctificatum fuerit nomen eius, morte, & peccato, peccatiq; principe victis & occisis, per Iesum Christi mortem illa cruentam, & triumphum resurrectionis eiusdem: tunc enim glorificandum esse Dominum Vates prædixere alludentes ad illam huius figurati imaginem. Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est: equum & ascensorem deiecit in mare, &c. Quod autem hic legimus, Hinnient de mari, illud nobis significat, fore ut huius salutis publicæ lætitiis, quam abortu fore superius dixerat in illo vaticinio, Væ terræ cym-

Ss

ballo

Lib. Ioseph.
Egal. 71.

balo alarum ad occasum vsque pertineat. *Atque ita totum terrarum orbem compleat: namque maris nomen, pro ea orbis parte, qua sol demergitur, frequentissimè in Scripturis usurpato in Apparatu sacro ostendimus, & omnibus Hebraicè scientibus est notissimum. ut illud: Et dominabitur à mari vsque ad mare. Verbum verò hinnient, latitiae celebris clamorem nobis refert ex Hebraico T S A H A L. quamquam autem aliae maris arcanae significationes obseruentur: hac nobis hoc loco simplicem & consequentem sententiam reddit: sed quemadmodum multa alia in sacris libris, ita hic locus duplicem significationem vnica oratione, nulla tamen pugnantia; sed magna rerum ipsarum consonantia reddit. Hebraica oratio M I I A M, quam Latinus sermo ex verbo interpretatur à mari, significat simpliciter mare, & occasum, ut iam diximus. & voces Latina à, vel de, cum ex Hebraico M E M, redduntur, prater suam vulgatam vim & rationem, comparationis quoque usum ferunt. ut, descendit hic iustificatus ab illo. hoc est, iustificatus pra illo. Hanc etiam rationem hoc loco indicat Vates ad mysterium illud Aegyptiaca liberationis relatum. Cum enim filii Israël, extincto in mari hoste infensissimo, incolumes in litus euasere, communi & publica letitia gratulabundi, omnes pariter supplicationem illam decreuere, quam à Mose compositam, Maria soror excipiens, cum vniuerso populo concinebat. Fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem: iste Deus meus, & glorificabo eum: Deus Patris mei, & exaltabo eum, &c. Longè verò maiorem celebris, & latitiam futuram esse omnibus gentibus salutis per Christum allatae compositibus quā illa fuit, quae post maris rubri transitum, à filiis Israël celebrata commemoratur. Hinnient itaq; hic ab occasu pra latitia & exultatione. Hinnient autem pra illa hinnitione maris rubri, vipote maioris & praestantioris salutis conscy & compotes. Erit etiam illa celebratio, ut plenior, ita comunior omnibus omnium nationum hominibus aliis alios ad rei cognitionem vocantibus & monentibus atq; ad gratulationem publicam, signo dato & constituto, exhortantibus; qui inter se celebritatem & supplicationem huiusmodi indicent.*

Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel.

V E R S V S hic ex verbo omnibus Hebrais & Christianis consentientibus, hoc modo verti potest: Propter hoc in luminibus amplificate Dominum, &c. Eius autem expositio & simplex nobis, & arcana etiam est. Mos olim fuit, atque adeò nunc est, ut subita aliqua latitia, eademq; publica, non solum vocibus, canticis, & carminibus inter ciues & oppida nostra celebretur, sed ignibus, radis, ac flammis accensis per noctem comunicetur, neque verò hac ratio ad maxima & latissima rei, sed ad nuncios etiā scitu & cognitu dignos communicandos adhiberi consuevit. Nam quò popularis latitia & orationis vox peruenire non potest, vnico ac subito momento flamma prospicienda species contingit. igitur inter populos latitiam illam ex humana salute per Christum afferenda publicam & communicabilem fore, Vates praedicebat, luminibus, inquiens, accensis, glorificate Dominum:

ita

ita ut à continentibus ad Insulas vsque maris pertineat cognitio & notitia nominis Dei Israel, qui visitauerit, & fecerit redemptionem plebis suae, & erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui, sicut locutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt Prophetarum eius. Non solum, inquam, vocibus, sed luminibus, quibus publica illa latitia communicata augeatur; sed quòd ex vulgata & communi consuetudine communicanda latitia simpliciter Vates pronunciauit, arcane etiam intelligi voluit, vsus verbo sacro, et inter mysteria enumerato. V R I M, enim illuminationes significat, & nomen est illius rei quam in sacerdotis pectorali monti fuisse incisam Moses significauit: de qua in Apparatu sacro non nihil dicebamus. Manifestum est tum ex Prophetarum vaticiniis, etiam ex Euangelio & Apostolorum scriptis, Ecclesia fidelium magnum lumen fuisse allatum; Christi salutaris opera & efficientia lucentibus sanctissimis hominibus in medio nationis prauae & peruersae, sicut luminaria in mundo, verbum vitae continentes. Huiusmodi lumen communicandum fore per omnes populos, regiones & insulas I, saias significanter praedicebat. Et Zacharias iam iam mox futurum gratulabatur, dum Iesum infantem Dei salutare lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis Dei Israel esse praedicaret. & Petrus factum testatur. Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes eius annuntietis: qui de tenebris vocauit vos in admirabile lumen suum. Hoc lumine qui illuminati abundè illustrati que fuerint, multa de diuinis rebus cognoscent, quae inter ipsos communicata sapientiae verae usum praestant; magnaq; charitate sese inuicem appellant, compellant, iuuant, & adiuuant. S. S. E. Iterum mandatum nouum scribo vobis. Quia tenebrae transferunt, & verum lumen tam lucet. Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc. Huiusmodi expositionem interpres noster nobis indicabat cum verteret, In doctrinis glorificate Dominum. Quod verò additum est, nomen Dei Israel, eò pertinet, ut intelligat mundus beneficium illud salutis hominum per Christum allatae, hominibus contigisse ex Dei voluntate & consilio: Dei inquam, qui vocat ea quae non sunt, tamquam ea quae sunt; qui ex Iacob, humillimo homine, Israel praestantissimum virum effecit, & potentem, siue valentem Dei appellari voluit. Cum autem de illa magna humanarum rerum cōcussione, quam postea publica hominū salus secutura esset, haecenus verba fecisset I, saias, opportunitatē nactus, ea quae à Spiritu sancto acceperat, arcana indicauit, de omnibus temporibus ante & post Christi Iesu Euangelium futuris, atq; de ipsis etiam Euangelicae efficacitatis, & efficientiae exemplis: quo in sermone & de temporibus, & de spiritualibus rebus agit, duplici indicio à se significatis, quas, quoniam euentus ipse nobis apertiores reddidit, quàm breuissimè licebit explicare, tentandum est.

A finibus terrae laudes audiuius, gloriam iusti. Hebraicè sic: Ab ala terrae psalmodias audiuius, elegantiam iusti.

Q V I D ante salutem orbi per Christum afferendam, quid etiam ipsa allata futurum esset, hoc loco Vates significabat. Cum enim omnium seculo-

Ss 2

rum

rum finis Christus sit, illiusq; aduentum magna rerum immutatio praesensura, maxima etiam in nouatio sequutura esset: utramque partem dignam esse, quam perpetua commemoratione totus orbis terrarum prosequeretur Isaias affirmabat. Audiuimus, inquit, illo auditu, quem Spiritus sanctus excitauit in nobis; audiuius Psalmos & carmina à sine terra, qua terra alas suas extendit, quorum Psalmorum argumentum, elegantiam iusti illius continebat. Elegantiā, inquam, illam admirabilem, virtutis & efficientia illius, qui ponendus erat in ruinam & in resurrectionem multorum, & in signum cui contradicetur, ad cuius aduentum totus terrarum orbis commouendus est: multa enim praecedent, multa eodem tempore sent, multa post sequentur, qua manifestam Dei prouidentiam de rebus humanis circumprobent, cum in statuum, regnorum & imperiorum mutatione, tum verò maximè in animorum permutatione, & quod alteram partem spectat, dixi, Secretum meum tibi. hac oratione Vates significabat, res ipsas à se indicandas esse, temporum autem articulos celandas, utpote ipsi sibi tantum demonstratos & creditos, quos cognosceret, non autem reuelaret suo tempore ipsa re ostendendos.

Vae mihi, prauaricantes prauaricati sunt, & prauaricatione transgressorum prauaricati sunt.

Cum Latina translatio verbis utitur communibus ex aliqua proprietate exemplarium linguarum exceptis, res ipsa, aperte cognosci non potest, nisi ad proprietatem illam cognoscendam exempla res ipsa lingua adcantur. Transgredi, verbum generale est, atque ex translatione sumptum ab iis, qui terminum aut modum aliquem praetercunt. Verum incertam habet materiam, ad quam significandam proprie usurpetur. Idem de prauaricatione fere dicendum, quae si quid proprie significat, collusionem, atque accusatoris corruptelam in forensi sermone significat. in ceteris commune verbum est. At verò BAGAD, verbum Hebraicum, pro quo loco interpres noster, prauaricari & transgredi, reddidit, proprie inuasionem, siue incursionem, aut irruptionem significat. cuius exemplum apertissimū illud est: Fratres mei praeterierunt me sicut torrens qui transit in conuallibus. & illud: Quomodo vinū potantē decipit, hoc est, inuadit & insilit. Itaq; verbū prauaricari, cum ex Hebraico BAGAD, vertitur, pro, praetergredi, & inuadere, incurtere, atq; impetum facere exponemus, cum obseruatione eius rationis, & rei ad quam significandam pro loco & tempore usurpatur. Atque hoc praefati versum hunc, ut Hebraicè legimus, ex verbo exponemus. Vae mihi, prauaricantes prauaricati sunt, & prauaricatio prauaricantium prauaricati sunt. Hac oratione Isaias quatuor orbis imperia significabat, quae totum humanum genus propter ipsorum hominum culpam & scelus confusura erant, & ipsa etiam aliud ab alio perdenda. Inuasores, inquit, totius orbis inuadent orbem, & inuasores ipsorum inuasorum ipsi etiam orbem inuadent. Quibus verbis illud nobis praedicere visus est, Assyrii & Babylonij orbem inuadentes, miscebunt Persae Assyriorum, Graeci Persarum, Romani Graecorum inuasores etiam orbem terrarum impetent: & quia ho-

Iob 6.

Habac. 2.

rum imperiorum vi & impetu non semel tantum, sed iterum & quartum etiam hominum res pessundanda erant, iam enim Assyriorum regnum omnia occupauerat, reliqua verò erant illa tria Persarum, & Graecorum, & Romanorum. subiunxit Propheta,

Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terrae.

HEBRAICÆ vocis ac significationis elegantia Latine reddi non potuit. verba enim Hebraica ex allusione & annomatione, siue paronomasia pronunciata sunt hoc modo: פַּחְדָּא, וְפַחַתַּת, וְפַחַח. Super te habitator terra. Persarum regnum פַּחְדָּא, appellat, quod Latinus interpres formidinem dixit. Est autem translatio à venatione petita, in qua ij qui indagine saltus cingunt, & lustrant, vocibus & clamoribus feras excubilibus excitare solent, ac territas & excitatas, in iaculatorum & sagittariorum conspectum agere: quos, si qua euaserint, in foueas incidunt, ipsis ferarum tramitibus ac semitis defossas & celatas, ramis ac frondibus instratis operatas: has qua transilierint tandem laquei & retia, quibus totus saltus cingitur, excipiunt. Persarum regnum, quod primum omnium antiquum illum & veterem statum Assyriorum & Babyloniorum tot antea seculis firmatum, turbauit Isaias, formidinem siue terrorem vocabat: conterruit enim totum orbem illa subita Babyloniarum rerum excisio à Persis facta. Deinde fuit Graecorum fouea, quae prudentia, arte, & ingenio magis quam numero & fortitudine (quamquam Alexander magna bella strenuè gesserit) res omnes excepit. Demum Romanorum imperium variis exercitibus in varias terrae partes missis, mari ac terra omnia occupans, retis, siue laqueorum in venatione expressit imaginem. Quicumq; verò homines ex antecedentium imperiorum bellis, cade atq; vi superstitēs fuerant, iidem in eorum qui succedebant, potestatem deuenere. Persis primum, deinde Graecis, postremum tandem Romanis subiecti. Hoc est quod nobis Propheta subiuncta expositione significat.

Et erit: qui fugerit à voce formidinis, cadet in foueam: & qui se explicauerit è fouea, tenebitur laqueo: quia cataraetæ de excelsis apertæ sunt, & concutientur fundamenta terræ.

Translationis à Vate susceptæ rationem securus, facilis est ad hos versus explicandos via. Est autem illa, uti iam scripsimus, huius loci sententia. Omnem habitabilis orbis regionem vni ex quatuor illis imperiis esse subijciendam, atq; ideo nullam partem huiusmodi calamitatis expertem fore, quae diuini iudicij iustissimo decreto ac sententia in omnem terrae orbem mittenda est, non secus atq; diluuij tempestate (ad quam hæc lectio alludit) omnis terrae pars, etiam altissimorum montium regiones aquis obruta sunt, non solum reseratis abyssi portis, sed calorū cataraetis apertis, quae res maximè ostendebat communem esse inundationem illam, & calitis decretam atque immisam. Itaq; omnia in vniuersum huic rerum mutationi destinata esse Vates hoc dicendi genere affirmabat, idq; imperiorum ipsorum ruinam praedicebat, futuram ex diuino etiam iudicio.

Confractioe confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commouebitur terra.

TERRÆ nomine hoc in loco homines ipsos, ipsamq; terræ habitationem metonymicòs significari, & nulli dubium esse existimo; & sacrorum librorum, aliorumq; auctorum, atq; adeò communis linguarum omnium sermonis frequentissimis exemplis comprobari potest. Timeat Dominum omnis terra, & spes omnium finium terra, & in mari longè. Vt autem terrarum orbis imperiorum vices & exitus arcano quidem & prophetico, verum significantiſſimo atq; aptiſſimo sermone Vates indicaret; tribus verbis usus est: non qui eandem rem expolitione repeteret, sed qui tribus rerum exemplis in orbe spectandis, certissimam & propriam unicuique rationem verborum variatione obseruandam adscriberet. Sunt autem verba, vt Latinus interpret verit, confringi, conteri, commoueri Chaldaeus ex verbo à nobis redditus, sic exponit: Contremisci contremet terra; vagari vagabitur terra; dissolui dissoluetur terra. Hebraica verò proprietate ita habet: Confringi confringetur terra: comminui comminuetur terra: labascere labascet terra. Imperiorum varios exitus aperte nobis hæc verba significant; & rationem occasionemq; indicant, quamobrem singula perierunt. Babylonicum imperium postquam deletum est, à duabus gentibus fuit occupatum, Persis, & Medis, hoc est, Confractioe confractam esse terrâ. Deinde verò, ubi à Gracis rerum est obſenta summa, in plures portiones, Alexandro vita defuncto, hoc est, in regna multa est comminuta. atq; hoc est, Contritione conteretur terra. Est autem Hebraicum PVR, quod confringere, comminuerè, ac dissipare rectè vertimus. In hanc sententiã à Iob usurpatur illo carmine: Ego ille quondam opulentus, repente contritus sum. Igitur imperium illud, quod à Persis & Medis ad Gracos translatum est, conterendum, atq; in partes diuidendum fore Iſaias præuidens hoc verbo significabat, eamq; rem euentus ipse declarauit. S. S. E. Et vocauit pueros suos nobiles, qui secum erant nutriti à iuuentute, & diuisit illis regnum suum cum adhuc viueret: & regnavit Alexander annis duodecim, & mortuus est. Et obtinuerunt pueri eius regnum vnusquisque in loco suo: imposituerunt omnes sibi diademata post mortem eius, & filij eorum post eos annis multis: & multiplicata sunt mala in terra, &c. Partitio autem huiusmodi fuit. Antipater Macedoniam & Graciam, Ptolomaus Egyptum, Africam Arabiaq; partem obtinuit. Laomedon Mytileneus Syriam: Philotus cum filio Ciliciam, & Illyrium: Acrotapos Mediam maiorem, Sinum Susianum: Antigonus Phrygiã maiorem: Learchus Lyciam, & Pamphyliam: Cassander Ciriam: Manander Lydiam: Leonatus Phrygiã minorem: Lysimachus Thraciam Pontiã, regiones: Eumenes Cappadociam & Paphlagoniam: Seleucius castris, satellitibus Cassander præpositi sunt in Principes. Vt Oroſius ait, annos quatuordecim se dilaniauerunt; & veluti optimam prædam à magno leone prostratam, auidè discerpere catuli, seque ipsos in rixam inuicem irritatos, præda amulatione fregerunt. Hinc manifestè intelligimus explicari verbum Iſaiæ: Contritione conteretur terra.

sue,

sue, Comminutione comminuetur terra. Quæ res maiorem Romanis oportunitatem creauit singulos reges debellandi occupandiq; Gracia, & aliarum prouinciarum imperij. Sicut etiam S. E. Et audierunt prælia eorum (Romanorum) & virtutes bonas quas fecerunt in Galatia, quia obtinuerunt eos, & duxerunt sub tributum: & quanta fecerunt in regione Hispania, & quod in potestatem redegerunt metalla argenti & auri quæ illic sunt: & possederunt omnem locum consilio suo & patientia: loca, quæ longè erant valde ab eis, & reges qui superuenerant eis, ab extremis terra contriuerunt, & percusserunt eos plaga magna: ceteri autem dant eis tributum omnibus annis. & Philippum & Persem Cætorum regem, & ceteros qui aduersus eos armatulerant, contriuerunt in bello, & obtinuerunt eos. Et Antiocham magnum regem Asia, qui eis pugnam intulerat, habens centum viginti elephantes, & equitatum, & currus, & exercitum magnum valde, contritum ab eis. & quia ceperunt eum viuum, & statuerunt ei, vt daret ipse, & qui regnarent post ipsum, tributum magnum: & daret obſides & constitutum: & regionem Indorum, & Medos, & Lydos, de optimis regionibus eorum: & acceptas eas ab eis, dederunt Eumeni regi. Et paulo inferius: Et residua regna, & insulas quæ aliquando restiterant illis, exterminauerunt, & in potestatem redegerunt. Hinc adeò cognoscimus terram contritam & comminutam, in variã, regna diuisam fuisse, à Romanis tandem subiugum missam, Consilio & patientia, vt Scriptura. Nam vires terra diuisas, in variasq; partes diductas, fortitudine, tolerantia, constantia, & consilio superare, imminuere, ac contundere potius facile Romani potuerunt. id quod isdem penè verbis Daniel exposuit. Regnum quartum erit veluti ferrum. Quomodo ferrum comminuit, & domat omnia; sic comminuet & conteret omnia hæc. Sed & Romani imperij exitus, cuiusmodi expectandus esset, eodem carmine appositis verbis Vates noster indicauit: nimirum labefactatio rerum ob impudentiam, ambitionem, & auaritiã, luxuriã, consiliã, inopiam: quibus vitiis totum imperium paulatim labascens, dissolutum perit: id quod historias Romanas legentibus apertum exploratumq; est. Atq; ita vt Gracorum potentia finem hoc verbo significabat Iſaias: Contritione conteretur terra, commotione commouebitur terra, sue, labascere labefactata est terra. Aliero enim verbo partitionem, altero excisionem imperij Gracorum, quod paulatim singulis regibus & regnis debellatis consumptum fuit, significatur. Quod verò ad Romani imperij exitum attinet, illud est à Vate pronunciatum, fore, vt qui prudentia, consilio, & patientia, hoc est, laborum tolerantia, & fortitudine, omnia domassent; imprudentia, ambitione, luxuria, atque iniuria rursus, omnia prorsus amitterent. Hoc est quod subiunxit:

Agitatione agitabitur terra quasi ebrius: & auferetur sicut tabernaculum vnus noctis.

ROMANA potentia, quæ consilio, concordia, temperantia, atq; clementia, cum fortitudine cõiuncta, in vniversum excreuerat. S. S. E. Cum amicis suis, & qui in ipsis requiem habebant, conseruauerunt amicitiam, &

obti-

Psal. 64.

Inf. 11.

Iob 16.

1 Mach. 1.
Iust. lib. 3.
Ioseph. li. 12.
Oros. lib. 3.

1 Mach. 2.

1 Mach. 5.

obtinuerunt regna quæ erant proxima, & quæ erant longè: quia quicumq;
 audiebant nomen eorum, timebant eos. quibus verò vellent auxilio esse, ut
 regnarent, regnabant: quos autem vellent, regno turbabant, & exaltati
 sunt valde. Et in omnibus istis nemo portabat diadema, nec induebatur
 purpura, ut magnificaretur in ea: & quia curiam fecerunt sibi, & quotidie
 consulebant, tunc trecentos viginti consilium agentes semper de multitu-
 dine, ut quæ digna sunt, gerant; & committant uni homini magistratum
 suam per singulas annos dominari vniuersa terræ, & omnes obediunt uni;
 & non est invidia neque zelus inter eos. Quæ igitur his artibus creuerant
 Romanum nomen, & vires famæ, & imperij porrecta fuerat maiestas,
 ad ortum solis ab Hesperio cubili, ut ille canebat. Eadem postea quorun-
 dam ambitione ac discordia & imprudentia moueri & agitari cæperunt.
 atq; ebriorum more in varios motus insanire, ciuilibus primùm bellis, deinde
 luxuria, ambitione, & iniuria grassante: quibus vitis illud omnino im-
 perium dirutum, perit, atq; sublatum è medio est, velut tugurium quod
 ab agrorum aut vinetorum custodibus aliquando confectum, tandem durat
 quoad fructus decerpti, ex locoq; ipso ablati sunt: deinde verò, dirutum ac
 semotum, omnino perit. Quod hoc in loco legimus, agitabitur sicut ebrius,
 vagans, consiliq; inopem & inconstantem, atq; variis vitis obnoxiam im-
 perantium mentem significat: Est enim hæc ebrietatis imago expressissima.
 Quod autem additum est: quasi tabernaculum vnius noctis. Cum neque
 in Hebraico, nec in Chaldaico, neque in Græco codicibus legatur, tamen cur
 Latino interpreti fuerit adiunctum, facile nobis fuerit conicere. Hebrai-
 cum nomen MELVNAH, à verbo LVN, deducitur, quod manere tamquam
 hospitem, siue diuertere, siue pernoctare significat. Et quia tuguria vinea-
 rum, vel pomeriorum custodibus erecta, ad nocturnam quietem præcipue
 parantur, quibus interdum ambulanda & lustranda loca sunt, suæ fidei com-
 missa, neq; enim custodes huiusmodi quieti aut negligentes esse debent: ideo
 effectum est, ut vel interpret ipse noster, cum verteret, tabernaculū, expli-
 cationis causa adderet, vnius noctis; quò ab aliis tabernaculis distingueret,
 quæ perpetuum diurnum ac nocturnum usum domorum instar præbent; vel
 alius quispiam in margine illud vnius noctis adscriberet, quod deinde in con-
 textum librariorum opera irrepserit. Vt cumque legatur, nihil de sententia
 decedet, dum modò res ipsa constet, rectè Græci interpretes verterunt ὄνω
 ποφυλάκιον, Tugurium pomerium. Idem verbum apud hunc ipsum Prophe-
 tam interpret noster vertebat tugurium in illo versu: Et derelinquetur fi-
 lia Sion sicut umbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario.
 Igitur cum nihil iam quòd raperet ex subditis & sociis, imperium Roma-
 num haberet: habet, collectis fructibus, & sublati diuitiis per rapinam, cal-
 umniam, vim & iniuriam, quibus totus terrarum orbis vexatus fuit: tan-
 dem tugurium ipsum custodum è medio sublatum, perit: atq; hanc senten-
 tiam omnem ipsorum, qui Romanas res conscripserunt, testimoniis confir-

Horatius
lib. 3.

tuera. Sac. 8. mare facile possit, quisquis animum attendere voluerit.

Expectata diu tandem prouincia cum te

Refo-

Refores accipiet, pone ira frenam modumq;
 Pone & auaritia, miserere inopum sociorum:
 Ossa vides regum vacuis exhausta medullis.
 Respice, quid moneant leges, quid curia mandet,
 Præmia quanta bonos maneant, quàm fulmine iusto
 Et Capito, & Tutor ruerint damnante senatu
 Pirata Cilicum. Sed quid damnatio confert,
 Cum Pansa eripiat, quidquid tibi Natura reliquit
 Praconem Cherippe tuis circumspice pannis,
 Iamq; tace, furor est post omnia perdere nulum,
 Non idem gemitus olim, nec vulnus erat par
 Damnorum sociis florentibus, & modo victis.
 Plena domus tunc omnis, & ingens stabat acernus
 Nummorum Spartana chlamys, conchylia Coa,
 Et cum Parrhasi tabulis, signisq; Myronis
 Phidiacum vivebat Ebur, nec non Polycleti.
 Multus ubique labor, rara sine Mentore mensa.
 Inde Dolabella est, atq; hinc Antonius, inde
 Sacrilegus Verres, referebant nauibus altis
 Occulta spolia, & plures de pace triumphos.
 Nunc sociis inga panca bouum, & grex paruum equarum.
 Et pater armenti capto eripietur agello,
 Ipsi deinde Lares, si quod spectabile signum,
 Si quis in adicula Deus vnica: hæc etenim sunt
 Pro summis: nam sunt hæc maxima. Despicias tu
 Forsitan imbelles Rhodios, victamq; Corinthum
 Despicias merito; quid enim resinata iuuentus,
 Cruraq; totius facient tibi leuia gentis?
 Horrida vitanda est Hispania, Gallicus axis
 Illyricumq; latus: parce & messoribus illis,
 Qui saturant urbem ludis circoque vacantem.
 Curandum in primis, ne magna iniuria fiat
 Fortibus & miseris: tollas licet omne quod vsquam est
 Auri atque argenti, scutum gladiumq; relinques,
 Et iacula, & galeum: spoliatis arma supersunt.
 Quod modo proposui, non est sententia, verum
 Credite me vobis folium recitare Sibyllæ.

Ex ipsorum met qui Roma agebant, Romanosq; mores corruptos dolebant, confessione aperte ostenditur, Romanum imperium propter scelera & impietatem iniuriamq; subditis illatam, è medio fuisse sublatum ciuilibus primùm, & intestinis bellis ardentibus, deinde verò exterarum gentium tumultibus ac defectionibus, ita ut arx illa totius imperij munitissima ingu-
 rii instar esse deserit. Hunc autem exitum Ifaias, vii ostendimus, signi-

T t

ficabat,

ficabat, qui causam quamobrem hoc accideret, continuo subiunxit:

Et grauabit eam iniquitas sua, & corruet, & non adiciet, vt resurgat.

MAGNA nobis iam diu cupiditas fuit, & est, describenda distinctio- nis rerum ad sacrorum librorum studium oportunarum ex Hebraicis sermo- nis, vnde haec ratio petenda potissimum est proprietate: quandoquidem La- tini sermonis inopia, aut interpretum etiam varia vertendi forma effici- tur, vt persaepe alia res pro aliis accipiatur, propter verborum Latinorum promiscuum usum. Id dum non curatur, necesse est, vt multorum locorum proprietates & elegantia ignoretur ab iis qui vel linguarum periti non sunt, vel diligentem expositorum non fuerint nacti, vel Deo doctore non vian- tur. Nam quos diuinus spiritus docet, singulari q; scientia dono cumulat, etiam si linguas non doceat, rei tamen vim & genuinam verborum in sin- gulis locis significationem docet. Exhibuimus quidem argumenti huius partem aliquam in Apparatu sacro libro quem Ioseph inscripsimus; verum rationem omnem nondum absoluisimus, quia erat illic locus, nec tantum tem- poris nobis suppetebat, vt possemus & huic parti satis facere: quod si nobis hoc aliis occupatis non concedatur ab aliquo doctore viro in studio forum gratiam & usum suscipi quam maxime optamus. Plurimum enim interest tum alia, tum huiusmodi verba, peccatum, iniquitas, crimen, scelus, culpa, prauitas, & quae ad hoc genus referuntur Latina, ex quibus Hebraicis ver- bis vertantur, dignoscere: alia quippe magna rerum & sententia notitia legentium mentibus subducitur. nos in Psalmis vertendis, quantum potui- mus constantiam verborum obseruauimus, vt pro iisdem Hebraicis eadem semper Latina redderemus: quam rem non mediocriter profuturam spera- mus iis, qui loca locis, in quibus idem verbum fuerit, conferre voluerint. Hoc autem loco huiusmodi diligentia adhibenda sese nobis prae- bet occasio, cum causam & rationem Isaias indicet, quamobrem imperium Romanum abolendum esset, eamq; rationem ita Latine legamus. Et grauabit eam ini- quitas sua. Nomen iniquitas, ex Hebraico PESAG, translatum est. Signifi- cat autem PESAG, officij proditorem; referturq; Hebraice tam ad supe- riores, quam ad inferiores; tam ad eos qui ministerio alicui praefecti sunt, quam ad eos, quibus aliquis praeficitur. Nam si vel ille munus & officium suum prodat, & corrumpat, vel illi obedientia iugum excutiant, vtrumque

Gen. 31.

Gen. 50.

PESAGH dicitur. Alterius rationis exempla sunt. Quam ob culpam meam, & ob quod peccatum meum, sic exarsisti post me? & illud: Obsecro vt obli- uiscaris sceleris fratrum tuorum, & peccati atq; malitiae quam exercuerunt in te: nos quoque oramus vt seruis Dei Patris tui dimittas iniquitatem hanc. Tria haec, culpa, scelus, & iniquitas ex verbo PESAGH reddita sunt: illa rursus exempla ad alteram partem referuntur, hoc est, eorum, qui ab iis deficiunt, quibus vel parnerant, vel parere debuerant. Prauaricatus est au- tem Moab in Israel postquam mortuus est Achab: & recessit ergo Edom, ne esset sub iuda, usque ad diem hanc. & apud hunc ipsam Prophetam Deus Israelitas accusans, aiebat: Filias enutriui, & exaliqui, ipsi autem spreue- runt me. Prauaricari, recedere, spernere, pro eodem verbo PASAGH, sunt reddi-

4. Reg. 1.

4. Reg. 8.

Isaie 1.

reddita. Nunc igitur huius loci sententia aperta est. quo Romanorum im- perium ob ipsorum imperantium culpam eueriendum esse, Vates significa- bat: ita vt proditum ab ipsis officium, officij etiam sui proditorem gentes ac populi exciperent, ideo à Vate sic scriptum est: In multitudine impiorum multiplicabuntur scelera: & iusti ruinas eorum videbunt. Quo loco Sa- piens hoc verbum usurpauit, nobisq; ex verbo sic exponitur haec sententia. Cum multiplicantur iniusti, multiplicabitur PESAGH, hoc est, rebellio ac defectio: Et iusti videbunt ruinas eorum. iniustorum videlicet, hoc est quod Isaias dicit: Grauauit eam iniquitas sua officij proditio grauauit terram, & prauaricatio siue defectio hanc proditorem secutura, grauabit etiam eam; atq; ideo ita corruet, vt non adiciat, vt resurgat. Mirari satis non pos- sumus, quantum sibi consentiant imago haec, & illa quam Daniel de eodem Romano imperio est interpretatus. Quod autem vidisti ferrum mixtum terra & luto, commiscebuntur quidem humano semine, sed non adhaerebunt sibi: sicut ferrum misceri non potest testa. Atq; obseruanda est diligen- ter translatio à Vate sumpta, qui, vt firmissimum illud Romanorum impe- rium fundamenta in aeternitatem iecisse videbatur, nutaturum primum, deinde omnino ruiturum, ac de medio tollendum esse significaret. Terra no- men usurpauit, qua partium orbis omnium firmissima & immobilissima est. Quoniam verò terrarum orbis regna & imperia iuxta hominum opi- nionem duobus potissimum innituntur fundamentis: Altero videlicet cae- lorum ac siderum influentiis & efficientiis, vnde Astrologi singulis prouin- ciis atq; adeo populis & ciuitatibus sua astra adscribunt, quasi tutelaria, & horoscopos notant, & cetera quae curiosa illa magis quam vera disciplina commenta est: altero verò Regum ipsorum ac principum potentia, dexteri- tate, fortitudine, prudentia & consilio. Nam vbi vtrumque fundamentum probe iactum fuerit, regna & imperia permansura creduntur scilicet; atq; haec vna ex opinionibus est, qua homines dementes effecti, & aeternitatem suis rebus promittunt, & patere sibi peccatorum, & iniuriarum omnium im- potentia licentiam existimant. vtrumque autem fundamentum, siue ve- rum, siue falsum potius, & inane, tamen firmissimum creditum, à Deo euer- tendum esse Isaias affirmabat. Ita vt nulla ad humana potentia aeternita- tem, neque in calorum signis, & astrorum efficientiis, neque in potentiissi- morum hominum artibus & consiliis facultas relinquatur, sed tantum re- gnū illud constitutur & stabilietur in aeternum, quod Deus ipse à se con- stituendum esse promisit.

Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam caeli in excel- so: & super reges terrae qui sunt super terram.

VTRAMQUE potestatem & facultatem diuino iudicio irritam fore ait, tam cali astrorum, & eorum qui ex efficientia Dy esse putabantur, quam potentissimorum principum, qui Dys similes existimabantur: & im- perio fere pares, vt ille aiebat. Res gerere, & captos ostendere ciuibus hostes: Horat.

Attingit solum Iouis, & caelestia tentat. Neutri autem horum gene- ri virtutem aut necessitatem, aut imperium, vel numen attribuendum esse,

112. 1. solum Deum regnaturum, illiusq; numen unicum & verum cognoscendum ac probandum esse ait. ut & alio in loco idem hic Propheta dixerat. Et incuruabitur sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum: & elenabitur Dominus solus in die illa, & idola penitus conterentur. Et introibunt in speluncas petrarum, & in voraginibus terræ, à facie formidinis Domini: & à gloria maiestatis eius. Hanc autem maiestatis gloriam viroque exemplo conspectum iri ait Vates, tum potentia aduersa diruta, tum simplicitatis ac pietatis redemptæ & liberatæ. Huius namque salutis causa hanc orationem instituerat Vates, ut paulo ante legebamus. A finibus terræ laudes, audiuimus gloriam iusti: quam salutem subiuncto citam carmine declarauit.

Et congregabuntur in congregatione vnius facis in lacum: & claudentur ibi in carcere: & post multos dies visitabuntur.

SIGNIFICAT hoc carmen eos qui longo tempore in tenebris & umbra mortis sederunt, captiuos peccatorum iugo, & sub mortis tyrannide laborantes, fore tandè in fine temporû, hoc est noui testamenti atate ex Dei misericordia in libertatem transferendos: non secus, imò longè præclariùs, atq; illi, qui per multos annos apud Egyptios detenti, duram atq; miseram seruitutem seruire cogebantur. Ad hanc quippe imaginem sententia hac alludit: quam nos ita exponimus: etenim re ipsa, tum Hebraica orationis phrasi inducti, qua sic habet: Et congregabuntur congregatione vincti super lacum: & concludentur super conclusionem, & amaritudine dierum visitabuntur. Interim, inquit, dum hæc expediuntur qua in terrarum orbis regnis expedienda sunt, p̄ homines, & qui Deum timent, salutemq; suam expectant, consenserunt, ut quondam captiui Israelitæ dura seruitute conclusi fuere, de quibus scriptum est: Ego dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Egypti, de domo seruorum: sed visitabuntur deum post multos iam dies, qui ab initio mundi, atq; à legis tempore in captiuitate detenti, in spe tamen & fide sub lege custodiebantur, conclusi in eam fidem qua reuelanda erat. Ea q; visitatio & liberatio imaginem & figuram illam re ipsa perficiet, de qua scriptum est: Visitans visitauit vos, & vidi omnia quæ acciderant vobis in Egypto: & dixi ut educam vos de afflictione Egypti in terram Chananai, & Hethæi, & Amorrhæi, & Pheresæi, & Heuæi, & Iebusæi ad terram fluentem lacte & melle. Tunc verò humani generis felicissima illa salutarisq; sors, non astrorum viribus & efficientiis, non temporum vicissitudinibus, verum Deo ipsi auctori adscribetur, acceptaq; referetur: qui efficacitatem suam in homines immisso Spiritu sancto probabit, & manifestè ostendet multis testimoniis eorum, qui huiusmodi dono ac beneficio aucti fuerint. hoc est, quod Propheta illa oratione nobis significat.

Et erubescet Luna, & confundetur Sol, cum regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Hierusalem, & in conspectu senum suorum, sicut glorificatus.

113. 1. SVNT qui in fortuna iam casibus omnia ponunt. Sunt qui solem & lunam

lunam, vel sicut auctores temporum, humanarum motores & versatores rerum esse putant, vel sicut priuati gentium tutores, ut qui gêtes omnes Romanum imperium maximè Soli & Marti tamquam tutela adscribunt. Ismaelitarum verò regnum Luna tribuunt, quocumq; modo homines ista somniauerint, vana tamen & irrita deprehendentur, nulliusq; facultatis aut efficacitatis, cum Dominus Deus, ille in suos misericors, in aduersarios ultor, exercituum inquam ille Dominus, regnauerit in Ecclesia hominibus, habitaueritq; in animis piorum: cuius rei significatio Sion & Hierusalem nominibus continetur. Idq; erit, cum Spiritu sancto immisso, glorificatus fuerit in conspectu Apostolorum, & aliorum discipulorum; qui diuino hoc dono aucti & amplificati, testimonium grauisimû reddent veritatis Dei, & sanctificabunt nomen ipsius, regnumq; illud caloribus gentibus ac populis prædicabunt. Seniores Dei hoc loco Apostolos & alios sanctos Ecclesia Christiana ministros interpretamur. Cuius sententia diuus Augustinus ^{Augur. in Apoc. 7.} etiam est. Atq; hæc exus alterum secretum vatis est à nobis expositum. Alterum verò nunc deinceps est exponendum. Dicebamus enim vno eodemq; sermone duo arcana, ab Isaia non solum coniuncta, sed indicata etiam fuisse, dicente: Secretum meum mihi, secretum meum mihi. Atq; utrumque secretum ad rerum humanarum ante & post Christi aduentum mutationem pertinere dicebamus, inductum videlicet post Epiphonema illud, A finibus terra laudes audiuimus. Ephoriam iusti. Sed alterum secretum externarum mutationes in orbe rerum, uti exposuimus, præcipuè continebat: alterum verò internam in humanis animis conuersionem subindicat, rem obscuram atq; difficilem cognitiuis, qui erga diuinam Christi virtutem, & efficientiâ plena fide instructi non fuerint, quibus nihil spiritualium huiusmodi rationum percipitur. S. S. E. Nisi credideritis, non permanebitis ^{Sup. 7.} in verbis Dei. videlicet, maximam igitur mutationem in hominum mentibus animisq; futuram esse Iesu Christi virtute atque efficientia Propheta omnes prædicentes, opportunus locus accuratè inculcauere: id quod Isaia etiam hoc loco facit. Dixerat enim gentes vocem suam leuaturæ & laudaturas, cum glorificatus fuerit Dominus: atq; è vestigio subdiderat: propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel: hanc rationem plenius significaturus & redditurus, hunc sermonem ampliavit: indicare volens quemadmodum fieri posset, ut gentes omnes in omnibus terra finibus, & maris insulis, ad veram Dei Israël cognitionem deuenirent. Id quod admirabili Euangelij virtute effectum iri ait: cuius illa efficacia futura esset, ut credentes & obtemperantes à tenebris & umbra mortis, atq; adeo à morte ipsa liberatos, ad vitam veram atq; æternam lucem reuocaret: contra verò eos, qui non crederent, in damnatione sua relictos, & peccato proprio ipsorum durefcere permitteret, atq; in interitû tandem ire sineret. Huius verò rei expeditionem per Apostolos & alios Christi discipulos efficiendam esse, qui Spiritus sancti dono instructi, atq; aucti per omnem terrarum orbem diuina huius misericordie nuntium allaturi, disseminaturiq; essent; tamquam ex mortuis extantes, atq; ubique gentium suam

suam vocem, verbaq; sua audienda edentes, magno cum audientium videntiumq; stupore. Neque verò maximos aliquos principes, aut summos, & potentes homines, neque humanis artibus, sapientia, & eloquentia illustres, sed infima conditionis, & cōtemptibiles homines ad honorem esse deligendos atq; mittendos; non ex celeberrimis & amplissimis locis, humana maiestate illustribus, sed ex Iudæa & Galilæa, huiusmodiq; terrarum angulis, Deo id decernente, qui ignobilia & contemptibilia huius mundi eligeret, & ea qua non sunt, ut ea qua sunt, atq; fortia confunderet, ac destrueret; ut non gloriaretur omnis caro in conspectu eius. Vt autem hæc sententia, & ratio omnis mysterii plena est; ita etiam mysticis & significantissimis verbis est descripta. Nam quod Latine legimus, A finibus terræ laudes audiui: Hebraicè est, ab ala terræ. Significat autem ala, ut in Apparatu docebamur inter alia, rem absconditam, latentem, & infirmiore, non tantum ipsam alam, quam id quod sub ala est; atq; ita verbum hoc ab interprete nostro in illo loco versum est: Non accipiet homo uxorem patris sui, nec reuelabit operimentum eius: quamobrem hoc loco exponimus ab operis terra, significante nobis vocabulo, non solum Israelitidem regionem, qua apud alias gentes ignobilissima habebatur: sed etiam Apostolos, & alios ex numero pusilli gregis Christi, qui obscurissimi in oculis mundi viderentur. Ab huiusmodi locis & hominibus mirabuntur gentes, sibi auditas laudes continentem gloriam iusti illius, qui homines, Euangelio suo credentes, & parentes iustificat. S. S. E. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei: iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem qua est in Christo Iesu, quem prapaspuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ eius, in hoc tempore: ut sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi. Igitur gentes, hoc nuncio audito, dicturæ esse Vates atebat, A finibus, siue, ab ala terræ, laudes audiui gloriam iusti. Hunc autem iusti gloria nuncium auditum, magnam agnitionem erroris, cæcitatæ, impietatis, & peccatorum, in quibus gentes versabantur, consecuturæ esse, Vates affirmat, ipsa vniuscuiusque gentis oratione adiuncta. Et dixi, Secretum meum mihi, secretum meum mihi. Quod hoc loco interpres noster secretum reddidit verbum, Hebraicè est: RAZAH. quod proprie tenuitatis, absconsionis, & sterilitatis significationem habet: opponitur enim plerumque abundantia, pinguedini, ac fertilitati: atque ita suis locis ab interprete nostro est expositum. ut in illis, Considerate vtrum humus ipsa pinguis an sterilis sit. & Mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem. Ex qua significatione locum hunc arcanum sic exponimus, ut ad querelam & pœnitentiam referamus populorum qui vera atq; utilissima omnino pietatis cognitione ex Euangelij auditu accepta, agnitiuri erant, se maxima veri cognoscendi penuria laborasse, antea propter errorem cum lacte matris exuctum: atq; à magistris & præceptoribus suis, pœtibus, philosophis, & sacerdotibus vanis, aliisq; mendacij ministris solum & amplificatum. Sterilitas mea mihi, tenuitas mea mihi. Quam sterilitatem ex vana atque atq; veritatis artisq; experte cultura auctam fuisse, iidem

Lib. Ioseph.

Deut. 22.

Rom. 3.

Num. 13.

Isa. 10.

iidem explicaturi affirmaturi, erant. Hoc est quod horum ipsorum sermonem referens, propheta subiungit: Væ mihi, præuaricantes præuaricati sunt: & præuaricatione transgressorum præuaricati sunt. Prior pars ad falsos & improbos gentium prophetas refertur, qui ea qua de diuina humanaq; natura tum suis gentibus & seculis, tum posteritati tradiderunt, variis fabulis, & obscuris imaginibus, ementitiisq; Deorum nominibus, atque aliis commentis & fictionibus ita inuoluerunt, ut sua aliarumq; etatum hominibus magis inuidere ac subducere, quam exponere verum voluisse viderentur. Quid enim Orphei, & Homeri, atq; etiam Pythagoræ, ac Trismegisti Mercurij Theologia aliud est præter mera nugamenta & somnia, inexplicabilibus rerum atq; verborum inuolucris impedita & perturbata, in quibus rara aliquando apparenti utilitatis luci innumera ac densa errorum nubes atque nebula permiscetur? Quid eorum qui hos Prophetas, siue Vates postea secuti sunt philosophorum commenta, ac disputationes de rebus diuinis præcipiunt? Nonne ad impietatem legentium mentes magis protrudunt, & impellunt, quam ad pietatem deducunt: hoc est, quod hoc loco subiungitur: Et præuaricatione transgressorum præuaricati sunt. Siue, ut iam de hoc verbo BAGAD agentes explicabamus hunc locum, Præuaricatione præuaricatorum præuaricati sunt. Siue id appositisimè in hunc locum Latine dici posset, Falsitate falsarii fefellerunt. In hanc quippe sententiam hac omnis tendit oratio, quam D. Paulus apertè explicans, scripsit: Reuelatur enim ira Dei de celo super omnem impietatem, & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinent. Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius à creatura mundi, per ea qua facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas: ita ut sunt inexcusabiles. Quia cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt; sed euauerunt in cogitationibus suis: & obscuratum est insipiens cor eorum. dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt, &c. Atq; hoc modo alios tamquam bruta, & iudicio carentes pecudes abduxerunt. Sicut & idem Apostolus ad gentes ipsas scribens, ait: Scitis quoniam cum gentes essetis, ad simulachra muta, prout ducebamini, ibatis. Itaq; eiusdem significationis hac populorum oratio est, atque illa: Domine fortitudo mea, & robur meum, & refugium meum, in die tribulationis ad te gentes venient ab extremis terra, & dicent: Verè mendacium possederunt patres nostri, vanitatem qua eis non profuit. Hoc est, quod hoc loco dicitur: Sterilitas mea mihi, sterilitas mea mihi. Ex qua vanitate quid colligendum esset, quisnam fructus esset expectandus, indicauit Propheta hic noster, & Ieremias etiam eodè illo loco significauerat. iccirco inquit: Ecce ego ostendam eis per vicem hanc, & ostendam eis manum meam, & virtutem meam. Hoc est quod Iesaias ait:

Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terræ.

Tria pœnarum genera ac tempora eos manentium, qui Dei vera notitia destituti, & prauis opinionibus ambuti fuerint per Euangelium orbi de-

Rom. 1.

1. Cor. 12.

Ierem. 16.

nuntianda significabat Propheta his arcānis verbis, primū p̄nas in hac vita luendas impiis nomine formidinis expressit. Est enim propriè mundus hic formidinis plenus, utpote periculis vndequaq; scatens, quibus multa impiorum miriades obnoxia fuere semper, ex diuino iudicio; maximè vero ij, qui cum impietate iniuriam coniunxerunt: sicut quidam ex gentium ipsarum vatibus aperte testatur.

Luc. 5. 11.

Hi sunt qui trepidant, & ad omnia fulgura pallent,
Cum tonat exanimis primo quoque murmure cali,
Non quasi fortuito, nec ventorum rabie, sed
Iratu cadat in terras, ac vindicet ignis.
Illa nihil docuit cura grauiore timetur
Proxima tempestas, vebut hoc diluta sereno.
Præterea lateris vigili cum febre dolorem
Si cæpere pati, missum ad sua corpora morbum
In festo credunt à numine, saxa Deorum
Hæc, & tela putant, pecudem spondere sacello
Balantem, & laribus cristam promittere galli
Non audent: quid enim sperare nocentibus agris
Concessum? vel qua non dignior hostia vita?

Gal. 6.

Ita perpetua formidine tenentur impij & scelerati mundi homines, scelerum suorum conscientia stimulati & affecti, atq; à vera, & à Deo cognitione, atq; à potentia legitima ratione abalienati, de quibus S. E. Pluēt super peccatores laqueos ignis & sulphur, spiritus procellarum pars calicis eorum: quod si nonnulli, aut multi etiam impietatis suæ p̄nas in hac vita nullas dederint: tamen non effugient, quin maximas post hanc vitā luant: primū anima post obitum damnata, & in gehenna carcerem condita, ac tandem post resurrectionem corporis in corpore simul cum anima in alterum ignem destinatis, & coniectis. Hanc utramque futurarum p̄narum partem Isaias ita aperte significare suis verbis nobis videtur, ut apertius nihil desiderari possit: qui, cum huius vitæ turbulentum, & metu atq; periculis plenum statum formidinem dixisset, p̄nas post mortem impiis subeundas, carceremq; illum gehenna siue inferni foueam vocauit: illaq; post vltimum iudicium improbis omnibus parata æterna supplicia, laqueum appellauit: operæ pretium autem fuerit translationis eius meminisse, quam nos à venatoribus sumptam, exponebamus. Iam verò p̄narum harum seriem atq; tempora distinguens, ait:

Et erit, qui fugerit à facie formidinis; qui nullas in hac vita impietatis p̄nas dederit, cadet in foueam gehennæ: & qui se explicauerit de fouea. Hebraicè est: Et qui ascēderit de medio foueæ.

Mat. 66.

Qua oratione reditus animorum in corpora futurus apertissimè significatur. Tenebitur laqueo p̄narum, videlicet alternarum corpore simul atq; animo luendarum, de quibus S. E. Et egredientur, & videbunt cadauer virorum qui prauaricati sunt in me, vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur. Significare autē valens Propheta, quem-

admo-

admodum fieri possit, ut homines, post mortem, corpore pariter & animo puniantur, addidit: Quia cataraçta de excelsis aperta sunt, & concutientur fundamenta terræ. Atq; hac oratione omnium hominum animos, quorum sedes post mortem non in terra erit ante diem postremi iudicij, quemadmodum corporum locus in terra & mari condita vel mixta erunt. Animorum verò pars in terra, hoc est, corporum instar mortua, extincta, aut in nihilum redacta erit: namque improborum & impiorum anima perpetua sunt. Volut autem animorum & corporum variam conditionem duobus his nominibus Vates significare, hoc est, nomine superiorum vel celorum, & nomine terræ. Namq; corporis natura infima, ac terrea est, & in terram post mortem redit, S. S. E. Exhibet spiritus eius, & reuertetur in terram suam. Animi verò natura superat, superstesq; est vita defuncto.

Sunt aliquid manes, lethum non omnia finit, canebat ille. Est igitur ^{Propert.} excelsior multo animorum quàm corporum conditio, tum natura sua, tum perpetua, & numquam deficiente duratione: quamobrem vocem MAROM, quod, excelsum, noster interpres vertit, ad hanc animorum sublimitatem referimus: propriè enim altitudinem & exaltationem significat verbum ipsum: omnium autem hominum animas in sua singulas corpora redituras, atq; ibidem pramium accepturas, pro ut quisque in corpore gesserit, siue bonum, siue malum, Isaias ait: Apertis cataraçtis de excelsis, ut animi ad corpora remigrent propria, & rursus omni tam terræ, tam maris parte concussa, ut quidquid ex humanis corporibus vsquam locorū fuerit, excussum reddatur; & partes cum partibus rursus commixta & coniuncta, totum corpus de integro instauretur. Itaq; MAROM, hoc est, excelsum, non de calis tantum; sed de ipso animorum statu hoc loco exponimus. Descendent igitur animi ex superiori illo loco, quem post mortem tenebunt, separati à corporibus, & corpora sua repetēt. Corpora autem, quamuis corrupta, quamuis dissipata fuerint, quatuor mundi plagis concussis conuigentur & instaurabuntur; siue inter lapides, siue inter saxa, siue in ipsis infimis visceribus terræ, siue in profundo mari, quod huius infimi orbis pars est, humanorum corporum ossa vel pulueres fuerint. Quidquid erit, ubicunque fuerit, tamquam in cribro excussum concutietur, & singule partes aliæ aliis iuxta naturæ ordinem conuigentur. hoc est quod ait: Confractio confringetur terra. Confringetur & aperietur, ut mortuorum corpora producat, & reddat: atq; hæc terra aperta & confracta in minimas portiones, omnes ossium, carniū & neruorum particulas separatas remittet: hoc est quod Propheta dicit: Contritione conteretur terra. Verborum horum exacta explicatio ex prioris huius loci expositione repetenda est: namque eadem significatio & illi, & huic rationi commodè seruiet; siquidem utrobique metaphoricè hæc verba vsurpantur. & ex eiusdem translationis vsu additur etiam: Commotione commouebitur terra. Terra omnis ita commouebitur, ut eiusdem corporis pectora, brachia, caput, quamuis variis locis dispersa vel dissita fuerint, tamen commoueantur, & in vnum locum conferantur; ac tandem, ut hoc effici commodius posse videatur, Agitatione agi-

Vv

tabi-

tabitur terra. *Vt partes omnes in vnum conueniant, ita enim fit agitatio rerum in eodem cribro contentarum: ut quae crassiora sunt, seorsum, quae uero tenuiora seorsum etiam seiungantur. Agitabitur igitur terra sicut cribrus: atque ita illa facies terrae quae antea fuerat, ille communis status corporum post mortem, communis, inquam, probis & improbus, auferetur resurrectione communi corporum, quasi tabernaculum, quasi mansio, vel tugurium ad certum tempus constructum. Deinde uero quae conditio uirius, quae partis futura & consecutura sit, ab Isaia indicatur noua partitione & significatione rerum. Namque homines deinde in duas partes diuisi, duobus nominibus in perpetuum distinguuntur. altera pars terrena, siue terrae grauis, altera caelestis dicetur. Pars terrena, quae resurrexerat corpore in mortem aeternam ignemque inextingibilem detrudetur peccati sui grauitate detrusa. Pars uero caelestis in resurrectionem uitae aeternae suscitata, caelestis regni pars effecta in aeternum cum Christo regnabit: hanc uero rationem ita expressit Isaia. De parte enim terrena illa hominum grauiabit eam iniquitas sua, & corruet, & non adiciet ut resurgat. *Vt ipse quae in aeterni ignis damnationem deciderit: atque hanc rem omnem antiqui etiam cognoscere potuerunt ex Danielis oraculo cum his Isaiae mysteriis conueniente. Et multi de iis qui dormiunt, in terra puluere euigilabunt, alij in**

Dan. 12.

vitam aeternam, & alij in opprobrium, ut videant semper, &c. Hanc uero corporum resurrectionem non natura uiribus, sed Dei uirtute & uoluntate efficiendam esse; atque tunc omnem potentiam humanam, omnem illam dominandi in terra & regnandi potestatem defectum iri, atque adeo totum rerum mundi statum prorsus mutandum, & huius seculi faciem finiendam & abolendam significare uolens Propheta, ait:

Et erit in die illa, uisitabit Dominus super militiam caeli in excelsis, Ita, ut nihil uel astra uel caeli impedire aut efficere possint in resurrectione corporum. **■** super reges terrae qui sunt super terram.

Nulli enim deinceps erunt qui super terram regnent: erunt reges in caelo sancti omnes: in terra nihil potestatis humanae reliquum erit. Hanc uero ipsam mortuorum, piorum praecipue, resurrectionem liberationis eorum, qui in carcere aut lacu detenti sunt, similitudine describit Propheta.

Et congregabuntur in congregatione unius fascis in lacum, & claudentur ibi in carcere.

HAC oratione sepulchra & loca in quibus mortuorum corpora detinentur, significat Vates. Cuius uerborum expositio, & constructio iam a nobis reddita est: aperte uero significatur mors iustorum non esse perpetua, quippe quorum corpora non perdit, sed tamquam in carceris lacu congregata esse existimetur: atque hoc uerbo uirtus Scripturae frequenter, cum de sanctorum Patrum obitu agit: Et mortuus est, & appositus est ad patres suos. Semper enim hoc uerbum AZZAPH, usurpatur in illis locis. Atque haec de illorum statu post mortem, quod ad corpus attinet. De suscitatione uero:

Et post multos dies uisitabuntur. Tunc uero nullam temporum uicissitudinis mutationem aut inconstantiam; nullam Solis aut Lunae efficacitatem

tatem in regno illo beato ac sempiterno fore, Vates ait. Omnem astrorum vim & lucem superuacaneam illic futuram, ubi Dei lux perpetua lucebit; tanto praestantior solus ac luna lumine, quanto supernaturalia, aeterna, & infinita naturalibus, caducis, & finitis praestant.

Et erubescet Luna, & confundetur Sol, cum regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Hierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.

PIORVM sanctorumque sortem explicat, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus. ad illudque refertur: Cum sederit Filius hominis in sede maiestatis suae, sedebitis & vos super duodecim sedes, iudicantes duodecim tribus Israel. Superius enim impiorum iniquorumque hominum fors indicata fuerat. Hanc eandem sententiam Danielis ore Spiritus sanctus confirmauit. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamentis: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates. Sion & Hierusalem hoc loco, pro suscepti argumenti ratione, caelestem illam Ecclesiam triumphantem interpretamur. Quae uero Hierusalem, hoc est, alta & conspicua, pax perfectiorque est. Totum hunc quoque locum Ioannes Euangelista sibi explicatum aperte nobis retulit. Et uidi caelum nouum, & terram nouam. Primum enim caelum, & prima terra abiit, & mare iam non est. Et ego Iohannes uidi sanctam ciuitatem Ierusalem nouam, descendentem de caelo, a Deo paratam, sicut sponsam ornataam viro suo: & audivi uocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipsi populus eius erunt, & ipse Deus cum eis erit eorum Deus. Et absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors non erit ultra; neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra, quia prima abierunt. Haec igitur huius loci altera arcana interpretatio est: quam Isaia in initio indicabat, dicens: Secretum meum mihi, secretum meum mihi. Cuius summa argumenti ratio est, fore ut gentes per Euangelij nuntium excitentur ad cognoscendum errorem suum, & humana salutis uiam doceantur, iis parata, qui credere & obedire Euangelio uoluerint: contra uero, supplicia & poena cum temporales, tum aeterna iis predicantur, qui uel increduli, uel non parentes & obsequentes uoluntati & uerbis Dei fuerint. Quam quidem rem omnem Paulus Apostolus apertissime declarauit. Non erubescio Euangelium, uirtus enim Dei est in salutem Rom. 1. omni credenti, Iudaeo primum & Graeco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem. S. S. E. Iustus autem ex fide uiuit. Reuelatur enim ira Dei de caelo super omnem impietatem & iniustitiam hominum, eorum qui ueritatem Dei in iustitia detinet & alio in loco pios & sanctos homines persecutionibus exercitatos, alloquutus, ait: *Vt digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini. Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem nem iis qui uos tribulant; & uobis qui tribulamini requiem nobiscum in reuelatione Domini Iesu de caelo cum Angelis uirtutis eius in flammis ignis dantis vindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi: qui poenas dabunt in interitu aeternae*

Mat. 19.

Dan. 12.

Apoc. 21.

Rom. 1.

2. Thess. 1.

nas à facie Domini, & à gloria virtutis eius, cum venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderint.

CAPVT XXV.

DOMINE Deus meus tu, exaltabo te, & confitebor nomini tuo: quoniam fecisti mirabilia: cogitationes antiquas fideles Amen.

FVTURÆ hominum salutis & resurrectionis corporum, & rerum omnium quæ mutanda innouandaq; erant, admonitus in precedenti capite Iſaias, Deo auctori providenti, inſtauratori, & amplificatori hoc loco gratulatur; hominesq; ad eandem salutis fidem, ſpem, & expectationem, atq; ad ſimilem gratulationem laudationemq; hortatur. Oſtendit verò diuinarum laudum initium à creatione mundi, ab hominibus deitarum ad humanæ naturæ renouationem, & eiusdem ſanctificationem atque deificationem prolata: ita vt huiusmodi regeneratione hominum manifeſtè cognoscatur eum fuiſſe rerum omnium auctorem primum, qui fuerit nouiſſimus reſtitutor & amplificator. atq; ad hoc myſterium illud etiam referitur, quod per Apoſtolum mirabili artificio indicatum eſt. Decebat enim eum, *Heb. 11.* propter quem omnia, & per quem omnia; qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per paſſionem conſummare. Quamobrè duo *Gen. 1.* Dei nomine in hac à ſe inſtituta gratulatione, Vates uſurpauit: quorum alterum ad hominum ſalutem, & regenerationem; alterum verò ad generationem ſiue creationem mundi, atq; rerum omnium refertur. Prius nomen illud arcanū eſt, quattuor litteris conſtans, quod ab Hebræis ininterpretabile, à multis ineffabile dicitur; nosq; pronunciantes, dicimus IEHVEH. cuius rationes & interpretationes miſericordiam, atq; ad eam humanæ ſalutis beneficium ſpectare, in Apparatu ſacro oſtendebamus. Poſterius verò illud *Gen. 1.* ELOHIM, eſt quod ad mundi tum conditionem & creationem, tum etiam gubernationem ſignificandam appellari ſolet. Fundamentum autem fidei, ſiue primus articulus fidei eſt, Deum, deinde eundem creatorem, credere: eiusdem fidei poſtremus ſcopus eſt, ipſum Seruatore & glorificatore credere. Poſtremum ſalutis, ſiue redæmptionis cauſa, hominū glorificatio. hac totius fidei variis articulis diſtincta ſumma eſt: ex qua confeſſio oritur illa, quam & laudem & manifeſtationem etiam & exaltationem ſacer appellat ſermo. Hæc autem omnia Iſaias hac prima profeſſionis ſuæ propoſitione ſignificauit, laudem ſe debere profeſſus Deo ſeruatori & regeneratori ſuo, quem primum etiam Creatorem fuiſſe agnoſcat, & confiteatur. Eſt verò hac totius futura orationis inſcriptio, cuiusmodi multa à ſacris ſcripturis eduntur, quæ dicendarum rerum argumentum contineat: ac ſi antiqua Latina lingua phraſi diceretur, Deo regeneratori nouiſſimo, auctori, & creatori primo gratulatio. Atq; hoc modo quoque interpretamur illud, Ego ſum A, & Ω, primus & nouiſſimus: quod non ſolum ad eternitatem diuinam, ſed ad diuinam auctoritatem in mundi creatione & renouatione ſpectatum, exponendo referimus. Itaque Iſaias per vaticiniū ſpiri-
tum

um & entuſiaſmon ſeſe illi atari aureæ, prophetis omnibus præuiſa atq; exoptata, præſentem faciens, perſonamq; gerens vnus ex iis qui huius diuini beneficii compotes atq; teſtes futuri erant, in hæc laudes prærupit. Domine Deus meus eſtu, exaltabo te. Domine, inquit, cuius beneficiam agnoſco, & nomine quo IEHVEH appellaris, te ipſum credo, & agnoſco, atq; confiteor meum ELOHIM, hoc eſt, Creatorem & gubernatorem totius mundi: atq; ideo etiam meum. Illa prior pars admirabilium tuorum beneficiorum mundo creato exhibitorum, fidem adſcribat; poſſe te eundem mundum lapſum, inſtaurare, vnà & amplificare, in melioremq; conditionem proferre. Rurſus hæc ſalus, quam exhibuiſti, & præſtituiſti humano generi, te creatorem & auctorem hominum ac mundi gubernatorem manifeſtè probat: nam qui denuò facere potuit, is & primum facere potuit, & fecit. ſed hæc myſteria, myſteria magna ſunt, & quæ ab animali homine non capiuntur: nos tamen vicumque poſſumus, verba ſaltem ipſa, quibus enuntiantur, exponimus. Maiora profeſſo multo & ampliora diuinioraq; norunt ij, quibus huius rei cognitio re ipſa ex diuino beneficio contigit: qui, cum hæc legerint, nos aliquid eorum quæ ab ipſis cognoscuntur, oratione hac ſignificari ſe gaudebunt. Agnoſco, inquit Iſaias, laudem ſummam tibi à me debitam ab initio uſque mundi, uſque ad hanc rerū, in qua per te poſiti ſumus, conditionem tempora euoluenti: nam tu, qui ſeruator regeneratoq; meus eſ, idem creator etiam es meus, & gubernator. Igitur Confitebor nomini tuo. Quidquid ego, ſiue creatus, genitus, & natus, ſiue regeneratus ſum, id nomini, virtuti, efficacitatiq; tuæ acceptum referam; aperteq; te ſabor ſummis laudibus te, qui hanc rerum admirabilem innouationem feceris, antiqua omnia quacumque ſunt in mundo, & ſupra calos feciſſe: hoc eſt quod exponēs, ſubiungit: Quoniam feciſti mirabilia, cogitationes antiquas, fideles amen. Hebraice ad verbum ſic legimus: Feciſti mirabile, confilia à longè, veritatem fidelem, ſiue firmam. Hoc eſt, Tu, qui mundum conſideras, eundem perditum reparare, imò amplificare, magisq; perficere conſtitiſti: idq; conſilium re ipſa, atq; vero effectu conſirmaſti. Amen, verum, fidele, firmum, ſtabileq; ſignificat. Conſilia verò à longè, à Vate ea dicuntur, quæ Deus æterna mente concepta, aliquando pronunciauit. Inimicitias ponam inter te & mulierem, & ſemen tuum, & ſemen illius: & ipſum conteret caput tuum. Atq; hoc conſilium de generis humani ſalute ita firmata, illud aliud etiam conſilium ab æterno initum comprobatur de mundi creatione, quam in principio temporis edidiſti: ita res à te effecta, alia alias contemplandas, fide, admiratione, atq; laude excipiendas prædicant. Vocantur itaque conſilia antiqua, quacumque à Deo inita ſunt, de humana natura exornanda, ſeruanda, atq; amplificanda: de quibus conſiliis ſapiſſimè ab Apoſtoliſ verba ſunt in hanc ſententiam: Sicut elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionem: vt eſſemus ſancti & immaculati in conſpectu eius in charitate. Qui prædeſtinauit nos in adoptionem filiorum per Ieſum Chriſtum in ipſum: ſecundum propoſitum voluntatis ſuæ, in laudem gloriæ gratiæ ſuæ. & paulo inferiùs: In quo etiam nos ſorte vocati ſumus, prædeſtinati, ſecun-

» secundum propositum eius, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suae. Huiusmodi propositionem, & hoc consilium voluntatis diuinae, quae nulla potestate frangi, minui, aut impediri potest, consilium à longinquo Isaias appellat, vnus ex noui Testamenti sanctis viris, personam & orationem referens. Atque harum à se propositarum, laudum materiam, argumenta, rationesque singulas, expositione subiuncta, Vates explicat; ab illa immutatione regnorum & imperiorum, atque gentium concussione, sermone repetito.

Quia posuisti ciuitatem in tumultum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: vt non sit ciuitas, & in sempiternum non aedificetur.

HÆC non ad Ierosolymorum urbem referenda sunt: quae, quamuis diruta fuit, tamen iterum aedificata est; & ciuitatis nomen & faciem vel magna, vel exigua hætenus retinuit: sed ad publicam illam nationum & imperiorum mutationem, rerumque conuersionem, de qua in superiore capite longam expositionem instituimus ab illo initio: Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam: & affliget faciem eius, & disperget habitatores eius. Ciuitatem populo frequentissimam in tumultum lapidum præ solitudine redactam esse ait. Urbem etiam muris & operibus munitissimam, in ruinam, qualis Romæ spectatur: & Babylone etiam qualis Pella quæ Macedonum Græcorumque imperij prima regia & populosissima fuit. Domum alienorum, à cognitione & cultu veri Dei, qualis Assyriorum Ninive fuit, vt non sit ciuitas, & in sempiternum non aedificetur. Hæc omnia ex sacris & prophanis historiis, atque ex Geographorum descriptionibus aperte constant. Sunt autem tria genera frequentium habitationum, quarum nomina Latinus sermo non ita atque Hebraicus distincta habet. SGIR, urbem significat, quamquam opere & muris non munitam; estque commune nomen magnis & paruis muro cunctis & apertis urbibus, KIRIATH, verò significat urbem, sine ciuitatem splendidam, cui additum BETSVRAH, adiunctum munitionis & operis firmitudinem adscribit. Est etiam tertium genus castellum siue palatium magnum regium, quod ARMON Hebraicè dicitur, ad regum & principum magis quam populi habitationem aptum. Vt igitur populorum, urbium, & munitionum, siue operum humanorum, atque etiam regum & principum mutationem & euerisionem significaret, tria hæc locorum nomina per metonymiam Propheta usurpauit, singulisque suis exitus differentes adscripsit, vrbi populus frequenti tumultum lapidum præ solitudine & vastatione; ciuitati forti & munitæ ruinam. Domui siue regia euerisionem numquam instaurabilem, ea significatione videlicet, vt imperium simul ex aliqua familia illarum quattuor gentium sublaturum, nunquam eidem familia restitutum esse indicaret. Semel enim ab Assyriis ad Persas translaturum, ad Assyrios nunquam amplius rediit. Atque ita deinceps cum aliis imperiis est actum. Ex huiusmodi regnorum & imperiorum transmutatione, & vario exitu, per Vates predicto, atque ex Euangelij præconio, exemplo, & praxi, qua totum terrarum orbem commouendū, eosque

qui reliqui fuerint ex illa gentium varia clade, Dei prouidentiam, efficiendam, & virtutem cognituros, admiraturos, & magna religione laudaturos esse ait: atque hunc fore tantarum rerum expectandum, & probandum euentum, quem in superioribus etiam significauerat Isaias. Hi leuabunt vocem suam atque laudabunt, cum glorificatus fuerit Dominus. hoc idem est quod subiungitur hoc loco.

Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum timebit te.

OMNES populos qui antea fortes, potentes, atque adeo superbi fuerant: namque hæc omnia verbum GHAZ, significat, laudaturos, & magna religione atque timore Deum culturos esse ait; singulasque ciuitates gentium robustarum idem esse facturæ. Atque hac oratione omnes quidem populos fortes, & ciuitates robustas intelligimus: sed præcipuè Romanos, gentium omnium fortissimos & potentissimos, fortissimorumque omnium vltimos, quod ad imperij usum attinet; indicare nobis voluisse Vates videtur. Namque horum imperium Euangelij incipiente tempore florebat: quod post inclinari cepit, & tandem Euangelio iam per orbem disseminato, desit. Verum enimvero magno suo bono atque exoptando: quippe decrecente imperio terrarum, religio & pietas Christiana Romæ & in Italia auctior indies fuit. Est autem Romani nominis periphraſis, populus fortis, ciuitas gentium robustarum: Roma enim per antonomasiam Vrbs dicitur, & coniunctis nominibus Vrbs Roma appellatur. POMH, verò, valentiam & fortitudinem, firmitudinemque, significare, omnes Græcæ lingue peritiorum. Ita cum Romani imperij minutione, cum gentium omnium antea superbientium extenuatione Christiana pietatis incrementum conspicendum, laudandum & probandum fore Isaias indicabat. Quamobrem laude & gratulatione ob gentium extenuationem illam indicta, rursus eidem Deo saluari laus etiam dicatur, ob publicam salutem orbi per Christum afferendam, quam perinde ac si iam allatam videret, Propheta canit, & celebrat.

Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua. EVNDEM Deum qui iusto iudicio ciuitatem in tumultum, urbem fortem in ruinam redegerat, sese benignum salutareque præbuisse ait pauperibus spiritu, quibus regnum calorū est largitus. Fortitudinem hoc loco propugnaculum tutissimum interpretamur, qualē Iese præbet Deus iis, quos in filios suos re ipsa & virtute summa adoptat: huius namque significationis est nomen MAGHOZ, hoc loco à Vate usurpatū: cuius multa exempla in sacris lectionibus inuenimus. Vt: Esto mihi in Deum protectorem. Fortitudo egeno in tribulatione sua. Egenus idem nobis hoc loco est, qui auens & inops, atque rem sibi commodissimam & necessariam, maximeque exoptandam percipiens. Verbum enim Hebraicum ABAH, hoc significat: unde Latinorum AVERE, deductum existimamus in EBION, quem exoptantem auentemque interpretamur: ad cuius verbi significationem Præceptor alludebat, cum diceret: Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. Huiusmodi esuriens & sitiens iustitiam, Deum saturat-

uratore fuisse fortitudinem Propheta gratulatur. Namque diuina hac dona & beneficia maxima & spiritualia promissa non mundi potentibus, atq; sapientibus, non populorum frequentia terrena tantum sapientium, sed modestis, cupidis, auidis, & sese dimittentibus, Deoq; commendantibus, & ad puerorum instar tradentibus, gubernandosq; permittentibus donantur. *Lucæ 12.* S. S. E. Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Tribulationem autem, turbinem, & æstum, quæ hoc loco commemorantur, labores illos miserrimos peccati, quibus hominum genus affligitur, exponunt. Sunt qui hos labores non sentiant, hoc est, peccatorum gravitatem, & morbum periculosissimum non animaduertant; utpote insanientes, & mente agrotantes, propter consuetudinem morbi ipsius, & propter communis hostis malitiam, æstum, atq; deceptionem, qui multos decipit: ut cum maxime premit peccati pondus, & lues inficiat illa pestifera, tamen nihil curent, ac si nihil oneris sustineant. Sunt verò alij, quibus sanior mens & cogitatio est: hi, quantis malis premantur, & sentiunt, & dolent, & liberari se per Dei beneficium postulant: idq; sedulo agunt & curant, quod sibi ad eam rem faciendum à medico fuerit cõsultum. hos liberandos Dei Filius Christus Iesus cum suscepisset, appellabat, & hortabatur: Venite ad me *Matth. 11.* omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Huius sententia est id, quod exponens Vates addidit:

Fortitudo egeno in tribulatione: spes à turbine, umbraculum ab æstu.

TRANSLATIS verbis à procella tempestateq; magna, atq; à nimio æstu, quæ duæ res iter facientibus molestissima & incommodissima esse solent; magnos labores eorũ significauit, qui in vita decursu peccatis obnoxij sunt: ij verò cum à Filio Dei liberati fuerint, verè liberi erant: quod interpret noster hoc loco vertit, Spes, Hebraicè est, מַחְזִיקִים; quod protectionem significat, murorum, & tecti opportuni, quales ij, qui iter faciunt, à turbine & nimbo vehementi oppressi, studiosè petunt, si tamen inuenire possint. Talem se Deum protectorem, pusillo gregi suo & lirò benignè præbuisse, gratulatur hoc loco Propheta. Atque illam peccatorum omnium genitricem concupiscentiam, tamquam tempestatum effectorum ventum quædam, elegantissima similitudine ac translatione significauit. Deinde verò ipsum peccatorum, atq; vitiorum, scelerum & criminum ardorem, æstus maximi, imagine descripsit: ab viraq; verò huiusmodi miseria, diuino beneficio pios homines, & pusillum gregem liberatos, gratulatur. Atque de priorè parte ita arcanè pronunciauit:

Spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem.

Ut hunc locum pro dignitate exponeremus, & caperemus, & nobis, & lectoribus nostris is spiritus aptandus erat, qui sacris Apostolus & aliis sanctissimis viris contigit: cuius virtute intellexerunt quanta esset concupiscentia vis & procella; quæ homines vel inuitos impelleret ad faciendũ ea, quæ aliàs facere nollent: ea, quæ ipsi damnarent, & improbarent, regnante in ipsis vetere homine; ita, ut huiusmodi alicuius hominis personam referens,

vens, Apostolus clamauerit, conquestusq; fuerit. Nam velle adiacet mihi, Rom. 7. perficere autem bonum, non inuenio. Non enim quod volo bonum, hoc facio; sed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo illud facio, iam non ego operor illud; sed quod habitat in me peccatum. Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum: quoniam mihi malum adiacet. Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem. Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Hoc impetuosisimum concupiscentiarum imperium (quod diuus Petrus Carnales concupiscentias aduersus animam militantes appellat) Propheta noster Spiritum robustorum vocauit. Siue, ut Hebraicum verbum CHARITSIN significat, spiritum impetuosorum exponimus. CHARATS enim, frangere impetum, vimq; est; quod ad terribilitatem significanda usurpatur. ut in illis locis: Vel liberate me de manu hostis, & de manu robustorum erue me. & hac est pars hominis impij apud Deũ, & hereditas violentorum, quam ab omnipotente suscipient. Atq; ita hominum hostes non solum visibiles, sed inuisibiles illos violentissimos turbini procelloso murum impellenti atq; diruenti assimilauit Propheta. Ipsam verò peccatorum ex concupiscentiis profectorum turbam & multitudinem animis hominum molestissimam æstui grauissimo similem esse docuit: cui sitis maxima succedens, inquietum omnino & rabidum penè corpus reddit. is autem, qui huiusmodi patiuntur gratissimum, & commodissimum remedium est umbra, & frigida aqua potus.

Tale tuum carmen nobis diuine poëta.

Quale sopor febris in gramine, quale per æstum

Dulcis aqua saliente sitim restinguere riuo; aiebat ille. Atque in hanc sententiam S. E. Aqua frigida anime sitiienti: & nuncius bonus de terra longinqua. Hanc adeo concupiscentiarum & peccatorum impetuosam insolentiam Dei beneficio per Christum factam, præuidens, Vates significabat, magnaq; gratulatione canebat. *Virg. Buc.*

Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis: & quasi calore sub nube torrente; propaginem fortium marcescere facies.

SICVT magnus æstus interioris grauissime siti coniunctus, imminuitur & tollitur frigida aqua potu; atq; æstus etiam exterioris corpori exusto solis, nube densa interiecta remouetur, corporaq; reficiuntur: sic illum ardorem impotentem legis membrorum; sic etiam illam ariditatem concupiscentiis exaruitati animi temperando; ac remouebit Deus, atq; solet, ne ij, qui liberati fuerint huiusmodi molestissimis incommoditatibus obnoxij sint. Verba Hebraica iuxta simplicitatem suam exponere ac depingere, maioris explanationis gratia cõsultum putauimus. Sicut siccitas in siticuloso, tumultum alienorum franges: siccitatem in umbra nubis, excisionem violentorum humiliabis. Violentorum nomine concupiscentias, alienorum verò peccata & vitia significari hoc loco docuimus, eodem modo quo apud Psaltem: Ab oculis meis munda me, & ab alienis parce seruo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & mundabor à delicto maxime.

mo. Et erunt, ut complacent eloquia oris mei, & meditatio cordis mei in
 11 conspectu tuo semper. Domine adiutor meus, & redemptor meus. Itaque
 12 victoriam diuino beneficio fidelibus partam de inimicis propriis, & de ma-
 13 nu omnium qui oderunt nos, hoc loco celebrat Propheta, quāvis iam multus ex
 Ephes. 1. Christi virtute partam, Apostolus gratulabatur. Et vos cum essetis mortui
 14 delictis, & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum secu-
 15 lum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius spiritus, qui
 16 nunc operatur in filios diffidentiae. In quibus & nos omnes aliquando con-
 17 uersati sumus in desideriis carnis nostrae, facientes voluntatem carnis &
 18 cogitationum. (Voluntatem carnis & cogitationum exponit Paulus, id quod
 19 Isaias dixit, Spiritum robustorum, & tumultuum alienorum.) Et eramus
 20 natura filij irae, sicut & ceteri. Deus autem, qui diues est in misericordia,
 21 propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos, & cum essemus mortui
 22 peccatis, conuiuificauit nos in Christo (cuius gratia saluati estis) & consu-
 23 citauit, & confedere fecit in caelestibus in Christo Iesu, ut ostenderet in se-
 24 culis superuenientibus abundantes diuitias gratiae suae in bonitate super nos
 25 in Christo Iesu. Est autem verbum hoc loco ab Isaiā usurpatum multipli-
 26 cis significationis. ZANIR, quod propaginem, putationem, excisionem, atque
 27 rettam canticum significat; atque ad hanc sententiam omnibus suis signifi-
 28 catis facit. Virtute Dei effectum esse Vates ait, ut propago, excisione alieno-
 29 rum humiliata & fracta sit: atque illud canticum etiam, quod hostes humani ani-
 30 mi victoria potiti, canebant; fractum, humiliatum, de mediog, sublatum fue-
 31 rit. Non enim iam de cetero altavace atque personante, fortitudinem suam
 32 celebrabunt: quin potius iusti ipsi, & p̄y a Deo liberati; ipsi, inquam, con-
 33 fessi, concinent laudes Dei, summa gratulatione. Iam vero Propheta rem
 34 ipsam, quae his laudibus argumentum suppeditatura erat, expositione expli-
 35 care, atque amplificare incipit, antiquorum auctorum more, qui a posteriore
 36 incipientes, id est, a carmine gratulatorio, ad rem ipsam narrandam paula-
 37 tim deducebantur. quam rationem artificiosissimam esse, doctissimi viri af-
 38 firmare. Ordinis hac virtus erit, & venus, aut ego fallor:

Ut iam nunc dicat, iam nunc debentia dici:

Pleraque differat, & praesens in tempus omittat. Sic Moses,

Exodi 15. sic Maria egere. Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est: equum
 11 & ascensorem eiecit in mare. hac carminis propositio: illa post historia ex-
 12 positio est. Dixit inimicus, persequar, & comprehendam, & c. Igitur cum
 13 Propheta noster virtutis Dei atque efficacitatis Christi exempla in piis spe-
 14 ctanda concinisset, rem ipsam opportuno principio exponendam exorditur:
 15 quam multiplicibus significantissimis, omninoque arcanis verbis pronuncia-
 16 uit. His autem neque nos pro dignitate & sententiae magnitudine enar-
 17 randis pares sumus: neque etiam attendendus mundus, ut hac insipientie
 18 dedita nimium aetas, mentem adhibebit prognatam: verum non nihil attinge-
 19 mus reconditi in hoc sermone mysterij: quod qui crediderit, non confun-
 20 detur, & qui auidè, studiosè, & sanctè, puroque animo attenderit, beneficio
 21 Dei tandem plenius & melius quam a nobis dici explicarique possit, cognoscat.

Et

Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte isto,
 conuiuium pinguium, conuiuium vindemiae, conuiuium pin-
 guium medullatorum, vindemiae defecatae.

HUNC locum, utpote mysterijs plenum, interpretes omnes diligentè
 & studiosè examinauerunt, atque ex verbis, tam Hebraicè pronuntiatis, quam
 Graecè conuersis, expendere, quorum nos exemplum secuti, ut aliquatenus
 explicemus, versiones, Graecam & Chaldaeam primum, deinde ipsam He-
 braicam lectionem, quae sententia explicanda fontes praecipue omnium aperit,
 ex verbo reddemus. Igitur Graeca paraphrasis, magis quàm versio, sic habet.

Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem
 istum: bibent in lætitia, bibent vinum. Vngetur vnguento super mon-
 tem hoc, tradent hæc omnia gentibus: nam consilium hoc super om-
 nes gentes. Chaldaica versio sic: Et faciet Dominus exercituum om-
 nibus populis in monte isto prandium, & conuiuium: & putabunt
 quod sit ipsis in gloria, & erit eis in ignominiam, & in plagas ex quibus
 non liberabuntur, & in quibus deficient. Altera paraphrasi om-
 nia ad gloriam; altera verò omnia ad ignominiam gentium relata sunt: atque
 ita aliter ab interpretibus, has paraphrases secutus, oratio hac explicata est.
 Ea autem res argumento esse potest legentibus, utramque significationem,
 gloriae videlicet, & ignominiae in his verbis latere. Iam verò Hebraica ora-
 tio ex verbo reddita, magis hoc indicabit, & ostendet. Est autem orationis
 figura peronomatice, discolors, annotelos, omioptos, omioleptos, multusque
 ornamentis elegantissima: quibus Latine reddi non possit. Atqui visus est
 nobis Propheta, cum huiusmodi carmen caneret, magnam rerum immuta-
 tionem, variamque sortem cognouisse: idque non solum verbis, verum etiam ora-
 tionis membris, & verborum figuris aptissimis canere voluisse. Oratio-
 nem ipsam Latinis literis, utcumque imitabimur: mox ex verbo interpreta-
 turi. VEGASSA. ADONAI. TSEBAOTH. LECHOL. HASHAMMIM.
 BAHAR. HAZEH. MISTHEH. SEMANIM. MISTHEH. SEMARIM.
 SEMANIM. MENVIAHALM. SEMARIM. MEZVKAKIM.
 Plura adhuc sunt in hoc versu ornamenta quàm ea quae paulo antè indica-
 bamus: quibus profecto omne oratorum Latinorum & Graecorum exem-
 plum vincitur; sed nunc non est hic ea explicandi locus: erit fortassis ubi de
 sacrorum librorum eloquentia differemus, Deo id nobis annuente. Est au-
 tem illa verborum simplex interpellatio. Et faciet Dominus exercituum
 omnibus populis in monte hoc conuiuium obeforum, conuiuium
 fecum, obeforum medullatorum, fecum excolatarum.

Liberum erit unicuique aliorum commentarios legenti, eam sibi explica-
 tionem, quae magis probabitur, deligere: singuli enim ex interpretibus suam
 cynosuram secuti totos pandunt sinus, ut hunc locum enauigent: nobis exi-
 guo velo vsis, & sydas illud aspicientibus noui Testamenti, quod in omni-
 bus veterum librorum lectionibus sequi propositum est, breuiter ipsa res in-
 dicabitur, quae ab aliis diuino beneficio lapsus aliquando erit explicanda. Prin-
 cipio salutis humanae expeditionem à conuiuio inchoandam esse Vates signi-

ER. L.

ficabat, similitudine desumpta ex maximis canis, maximorum principum consilio & studio instructis & apparatus: cuiusmodi illud fuit quod in sacris libris ab Assuero factum legimus cunctis principibus & pueris suis fortissimis Persarum, Medorum in clytis, & prefectis prouinciarum coram se: qui, cum implerentur dies conuiuij, inuitauit omnem populum, qui inuentus est in Susa, à maximo usque ad minimum, & c. Huiusmodi publicum & commune omnibus populis conuiuium, à Deo in monte Sion faciendum, Isaias præcinebat: cuius interpretationem spiritualem & arcanam omnino esse oportet. Agitur namq. hoc loco de sanctificatione nominis diuini, & aduentu regni Dei, in terris inchoandi: conuiuium autè omnibus populis faciendum esse ait. Omnibus enim omnium nationum gentibus atq. populis, publicam salutem à se afferendam, fuerat pollicitus Deus, omnibus offerri per Iesum Christum suum curauit: qua, quicumq. excepti non fuerint, id culpa sua adscribant; vel quod inuitati, ultrò conuiuium recusarint: vel quod alio cultu atque ornatu, quam pro conuiuij celebritate decebat, accesserint. Est autem duplex obseruatio nominum Dei in hoc conuiuij significando, à Vate usurpatorum. Altera misericordiam & humanam salutis rationem spectat, illius videlicet nominis *יהוה*; altera verò ad ultionem, punitionem, & animaduersionem refertur cognominis *TSEBAOTH*: quorum significationes iam sæpè aliàs exposuimus. quamobrem in iustitia, severitatis, & punitionis, animaduersionis, atq. etiam benignitatis, liberalitatis, misericordie, & salutis exempla spectanda in illo conuiuij erant. At verò huius conuiuij epule duobus generibus in uniuersum depinguntur: quorum alterum suauitatis, deliciarum, & utilitatis significantissimis nominibus describitur; alterum verò sordidum, & fastidiarum, abiciendarumq. rerum vocabulis explicatur. prioris generis sunt: Obefa medullata: posterioris verò, Feces excolatæ. quippe hac descriptione Obeforum medullatorum, omnis utilissimarum epularum, & iucundissimarum, suauissimarumq. summa continetur. Cuiusmodi illa sunt qua generaliter etià in Euangelio significantur: Ecce prandium meum paravi, tauri mei, & altilia occisa, & omnia parata. Illa verò expositione facum excolatarum, siue defacatarum, quidquid tam in cibo quam in potu respiciendū abiciendumq. est, significatur. Neque enim dicit facum vini tantum, sed facum in genere: quo omnium ciborum & potuum sordes significantur. Et quoniam non nihil boni etiam succi facibus admixtum manere aliquando solet, ut hanc conuiuij partem omnino sordidam, auersandamq. declararet, addidit Prophetam, facum expressarum: compressis enim & expressis facibus, nihil utilis succi, aut probandi alimenti remanet admixtum: sed crassa & terrea peque materia nulli vsui apta relinquitur. Quòd si nobis ad argumentum hac explicandum idoneum ingenium, par eloquentia, iustum otium, & attendentium etiam apti & prompti, verique cognoscendi sincerè cupidi animi contingerent; magna profectò à constitutione mundi mysteria, aliis repetita, indicaremus: quod tandem ad locum hunc delati ostenderemus, in illa sacratissima Christi Domini, & Seruatoris nostri cana, qua sacrosanctum Eucha-

Eucha-

Eucharistia sacramentum est institutum. Conuiuium duplex omnibus gentibus exhibitum fuisse: cuius altera pars omnium obeforum medullatorum delicias, & suauitates atq. utilitates, præstantissima & inenarrabilis summa contineret. Iesu Christo corporis & sanguinis sui cibum & potum verum omnibus hominibus communicante & præbente: tam iis qui presentes intererant, & sacramentaliter spiritualiterq. sumebant, quam iis, qui à constitutione mundi ad vitam pertinebant, præteritis & futuris hominibus, qui spiritali arcanoq. modo illius mysterij participes effecti sunt. Corporis, inquam, & sanguinis sui, hoc est, panis illius & potus celestis, omne delectamentum in se habentis, vipote diuini, sanctissimi, immaculati, purissimi, & efficacissimi, planèq. vitæ aeternæ efficientissimi conuiuij. Atque hanc conuiuij partem id spectare demonstraremus, quod Isaias illis verbis indicabat: Obeforum medullatorum. S. S. E. Caro mea verè est cibus, Ioan. 6. & sanguis meus verè est potus: qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo. Sicut misit me viuens Pater, & ego vivo propter Patrem; & qui manducat me, & ipse viuet propter me. Hic est panis qui de celo descendit: non sicut manducauerunt patres vestri in deserto manna, & mortui sunt: Qui manducat hunc panem, viuet in æternum. Quidnam obefa medullata significant? illud nempe: Sicut misit me viuens Pater, & ego vivo propter Patrem: & qui manducat me, & ipse viuet propter me. Nam qui hac rectè intellexerit, id probè nouerit quid obefa medullata sapiant. Rursus ostenderemus non satis fuisse ad arcanum illud conuiuium diuinum absoluendum Christi carnem, in qua vitæ erat, hominibus ad esum & usum vitæ datam: & eiusdem sanguinem purissimum obesum medullatum in potum fuisse exhibitam, nisi etiam Christus ipse omnium hominum peccatorum totius mundi corpus & sanguinem corruptum facesq. ipsas filiorum Adæ in cibum ipse sumeret, ut per omnia citrà propriam tamen ipsius culpam, iis similis fieret; pro quibus corpus suū in mortem, & sanguinem in effusionem tradebat: ut conuiuificata sibi & suscepta ipsorum debita ipse expiaret. Atq. occisus, unà secum omnium mortem occideret: quippe qui verè culpas, corruptiones & vitia omnium, pro quibus sacrificandus in mundum venerat, sustineret; ipse natura atq. virtute sua innocens, insons, & purus, eorum, quorum personam gerebat, omnium nomine reus, debitor, & supplex. S. S. E. Posuit in eo Dominus iniquitatem omnium nostrum. & paulo inferius: Pro eo quòd laborauit anima eius, vixit, & saturabitur. Atq. ita in vno Christo omnium hominum peccatorum, qui in mundo fuerant, erant, & futuri essent, cõmunio facta ad mortem veteris hominis & corporis peccati ipsius morte extinguendi: atq. etiam suæ ipsius carnis viuentis & sanctissimæ: sui sanguinis innocentissimi & efficacissimi etiam cõmunio membrum suum, hoc est, omnibus hominibus in illud mysticum corpus concinnatis, facta est; ut qui in eo moriente mortui essent, eodem etiam resurgente ad vitæ nouitatem, noua creatura facta, resurgerent, hæredesq. fierent regni ab ipso partii: si tamen manere in sua illa cõmunione vellent atq. studerent. Hoc mysterium sacrum à Diuo Paulo,

XX 3

Pro-

Prophetarum interprete admirando, non raro indicatum est: atq; illo præcipue loco: Dicebat enim eum, propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloria adduxerat, auctorem salutis eorū per passionem consummare. Qui enim sanctificat, & sanctificatur, ex vno omnes: propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens: Nunciabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesie laudabo te. & iterū: Ego ero fidens in eum. & iteram: Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi: quia pueri com- municauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem. (id est, carni & sanguini ipsorum) ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, Diabolum: & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti. Plura de hoc admirando Coniugio pinguium medullatorū, & vindemia defecata, siue facis expressa afferre possemus arcana & spiritualia: sed quia spirituales veri adoratores Dei, longè plurima ad hoc argumentum scientia intelligunt: ita ut à Deo edocti, hæc mysteria à nobis doceri non postulent: animales verò neque hæc qua à nobis dicta, ruditerq; exposita sunt, capere possunt: consulto his contenti, ad maiora exoptanda, à Deoq; poscenda, pium lectorē exhortamur. Satis enim fuerit ostendisse humanæ salutis expeditionem ab illo sacratissimo conuiuio inchoandam fuisse iuxta Prophetarum oracula: cuius conuiuij exhibendi tanto studio tenebatur Dei Filius, Verbumq; æternum illud, ut, accedente hora, affirmarit, dicens: Desiderio desideravi (à constitutione mundi) hoc pascha manducare vobiscum, antequam patiar. Qui verò mons à Propheta indicatur, dicente, In monte isto, vnus ex montibus est, in quibus Solymorū vrbs sita erat; antonomasticè, ut plerique indicant, Sion: quo in monte illius oraculi locus adhuc ostenditur. Illud saltem exploratum est, intra urbem ipsam fuisse. S. S. E. Ite in ciuitatem, & occurret vobis homo lagenam aqua hauriens, sequimini eum, & quocumque introierit, dicite domino domus: Tempus meum propè est, apud te facio Pascha cum discipulis meis. Namq; illa hora quam tempus suum Iesus Christus esse dixit, suscepta, in illo conuiuio omnium peccatorum totius mundi persona, quorum culpas vnus expiaret, grandem illam & expediētissimam expeditionem inchoauit. de qua in Ierusalem ab ipso expediēda Moses & Elias in monte cum illo agebant. Ex qua expeditione victor euadens, per mortem destruxit eum, qui habebat mortis imperium. Quo in argumēto quid clariùs prædici, mysticè tamen, à Propheta posset, quam id quod subiungitur:

Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, & telam quam orditus est super omnes nationes.

VERBUM pro quo Latine legimus Præcipitabit, Hebraicum est, BALAGH, proprie deglutire, & absorbere, atq; per translationem perdere, & præcipitare significat. Itaq; deglutiet Dominus in monte isto faciem vinculi colligati, inuolutior inuoluti: nam quod inuolutū est, veluti vinculū quoddam est colligatum. Proprie enim LOT ad rem arcanam, secretā, abditam, occultam, inuolutamq; significandam usurpatur: atq; hac imagine describit Propheta peccati legem in membris hominum latentem, tenacissimèq; in-

heren-

herentem, atq; omnino colligatam: cui pellenda nulla humana industria, aut ars medicinam parare poterat: nisi Deus ipse, vita, vita auctor, illud remedium constituisset, quod morte Filij sui efficacissimè fuit adhibitum. cuius mali depellendi causa orabat Propheta. Ab occultis meis munda me Domine, & ab alienis parce seruo tuo. Si mei non fuerint Dominati, tunc im- maculatus ero; & mundabor à delicto maximo. Hebraicum sic verti possit ex verbo, non detrahendo interpreti nostro, qui, cum verba inueniret arca- na, multipliciq; significationis, eam partē usurpauit, quæ sententiā ipsam certius indicaret, expositoribusq; diligētiam magnam indiceret. Sunt etiam alia verba adnotanda in hoc versu. ut illa, & telam quam orditus est super omnes nationes. Hebraicum verbum NAZZACH, fundere, expandere, libare, operire, regnare, & principatum exercere significat. ex quo MAZZECHAH deductum est, quod textoris liciatorum Latine dicunt. unde interpretes nostri, telam ordiri vertit. Nos omnem simul significationem accipientes, & ad eandem sententiā referentes, quam expolendo, explicare Isaias voluit, dicimus, hanc telam exorditam super omnes gentes, legem ipsi peccati esse in omnes homines transfusam, in membris regnantem, & captiuantem in lege peccati & mortis. Plus quam ducenta verba legendo obseruauimus, quibus sacri scriptores, & antiqui scripturarum interpretes hanc legem in membris hominum regnantem, appellare consueuerunt: quæ à nobis de vitio illo differentibus, proptio Deo, aliàs exponentur. Itaq; imperium peccati in homines tyrannidem exercentis, in monte illo prorsus deuorandum, atq; vno quasi momento præcipitandum, delendum, ac de medio tollendum esse, Isaias præcinebat. Sublata autem peccati lege, peccati iugum ablatum, atque mortem in terrarum orbe propter peccatum regnantem, extinctum, iri consequitur. Hanc verò argumentationem Isaias ipse absoluitur subiungit:

Præcipitabit mortem in sempiternum: & auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie, & opprobrium populi sui auferet de vniuersa terra: quia Dominus locutus est.

IDEM verbum BALACH, in hoc versu exigitur, quod deuorare, deglutire, delere, ac præcipitare interpretamur. Ante Christi mortē & resurrectionem peccatum ipsum in mundo regnans, omnes homines, etiam pios, vexabat; atq; eos maximè tristes, maestos, & dolētes reddebat, qui optimè de Deo diuinis & humanis rebus sentiret. Fuerat his posita atque lata lex, qua peccati regnum indicabatur. Indicabatur quidem, non tamen abolebatur: quamquam quotidiana peccata ex illo maximo delicto orta, quibusdam ritibus expiarētur in fide, spe, atque significatione efficacitatis Christi: ad quem lex ipsa pedagogus erat. Verum ubi ille à Deo Patre missus, expeditionem suam in monte illo absoluit, totum peccati regnum & mortis est omnino dissolutū efficacissimè, quod ad Christum ipsum attinet. Quo beneficio quamquam multi non videntur, vsiq; multi non fuerint, propter suam ipsorū culpā aut negligentiam; tamen nihil excipi potest quo minus promissa diuina præstita, omninoq; exhibita esse asseramus. Fuit enim hoc à Dño

misc-

Heb. 2.

Luc. 22.

Mat. 14.

Mat. 26.

Psal. 18.

Amb. de vocat. gent. lib. 1. c. 7.
Aug. epist. 157. ad Opf. & hyp. nos. lib. 5. in ptinc.
Hier. in huc loc.
Euf. de demonf. Euag. lib. 1. c. vit. & lib. 2. c. 32.

Rom. 5.
Theod. li. 14.

Heb. 9.

miseratissimo & saluari ultrò promissum, ab eodem etiam Domino omnipotentie & efficacissimo praestitum fuit. Impossibile enim est Deum mentiri, & fallere. Ut igitur hanc salutem Dei miserentis atq; benignissimi liberalissimo beneficio promissam certissimam fore ex parte ipsius promittentis & efficientis ostenderet, ait: Quia Dominus locutus est. Qui ut promittendi voluntatem, sic efficiendi etiam auctoritatem habet. Ille itaque, morte deuorata, auferet lachrymas & suspiria hominum omnium, qui huius tantae salutis participes fieri voluerint, & studuerint, auferet gemitus dicentium: Infelix ego homo, quis mi liberabit à corpore mortis huius?

Rom. 6.

Visne scire quis te liberabit? ait Apostolus: Gratia Dei per Iesum Christum; gratia Dei qui locutus est, & pollicitus ablaturum se lachrymas ab omni facie, & opprobrium populi sui vitio obnoxij remoturū. Duo verba Hebraica sunt, duobus nominibus cōiuncta. МАННАН, lachryma, זכר, opprobrium. Illud delere, sine abstergere; hoc remouere, & auferre, exponimus: huius efficientia Dei, huius liberationis per Christum facta; ac denique totius huius mysterij admirabilis, & perpetua continua ratione atque gratulatione dignissimi, iisdem fere, quibus Propheta vtuntur verbis, à sanctis Apostolis frequentissima mentio fit. Quod & vos nunc similis forma saluos facit baptisma, non carnis depositio sordium, sed conscientiae bona interrogatio in Deum per resurrectionem Iesu Christi: qui est in dextera Dei, deglutens mortem, ut vita aeterna haeredes efficeremur. & Paulus: Lex, inquit, spiritus vita liberauit me à lege peccati, & mortis. Nam quod impossibile erat legi, in qua infirmabatur per carnem, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, de peccato damnauit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleteretur in nobis: qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Rursus, Et vos, cum mortui essetis in delictis & praeputio carnis vestrae, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta; dicens quod aduersum nos erat chirographum peccati, (id est, peccatum) quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, & expolians principatus & potestates, traduxit cōfidenter, palam triumphans illos in semetipso. & illud: Absorpta est mors in victoria: ubi est mors victoria tua? ubi est mors stimulus tuus? Stimulus autem mortis peccatum est; virtus verò peccati, lex. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum. Idem huius versus initium à D. Paulo est adiunctum, Absorpta est mors in victoria. quod noster interpres vertit: Praecipitabit mortem in sempiternū. Namq; verbum, LANETSAAH, in victoriam, & in sempiternum, eadem prorsus sententia vertitur. Huius adeò hoc loco pronunciata salutis verum & certum vsus, non cogitatione, aut persuasione quadam, sed reapse percepta, spontanea eorum qui compotes fuerint, gratulatione celebrandum commemorandumq; fore Vates, quotiescumque de hac re agebant, affirmabant.

1. Pet. 3.

Sic enim Psaltes huiusmodi gratulationē referebat: Hac dies, quam fecit Dominus, exultemus, & letemur in ea. Constituite diem solemnem in condensis usque ad cornu altaris. Deus meus es tu, & confitebor tibi: Deus meus

Rom. 6.

Coloss. 2.

1. Cor. 15.

1. Cor. 15.

1. Cor. 15.

1. Cor. 15.

1. Cor. 15.

1. Cor. 15.

1. Cor. 15.

1. Cor. 15.

1. Cor. 15.

meus es tu, & exultabo te. Confitebor tibi quoniam exaudisti me, & factus es mihi in salutem. Confitemini Domino, quoniam bonus: quoniam in seculum misericordia eius. Hanc eandem rationem secutus Vates noster similem eorum, qui salutis compotes erant, gratulationem attulit.

Et dicent illa die, Ecce Deus noster iste, expectauimus eum, & saluabit nos: iste Dominus, sustinimus eum: exultabimus, & lætabimur in saluari eius.

Iis qui per Euangelium vocati, Christum auctorem & pontificē, promissorum à Deo factorum cognituri essent, cum peccata omnium in se suscepisse ad expiandum intelligerent, iamiam presentis atq; breui accipiendae salutis spe incitatos, dicturos esse ait: Ecce hic est ille verus salutis nostrae auctor Deus, quem expectabamus: hic nos dubio procul seruabit, atq; expectationem illam diuturnam aduentus, & promissorum eius ipsius allata ac data salutis amplitudine admiranda compensabit, quam nos lati ipsi perpetuò gratulantes canemus. Rei autem ipsius rationem & seriem, quemadmodum ex diuino consilio constitutam, atq; tandem exhibendam expectari obseruariq; par esset, mystica ratione subiuncta, Propheta exposuit:

Quia requiescet manus Domini in monte isto: & triturbabitur Moab sub eo, sicuti teruntur paleae in plaustro.

MANVS Domini cum à Prophetis atq; sacris auctoribus extenta depingitur, punitionis & animaduersionis molimen significat: contra verò, puniendi finis intelligitur, cum Domini manus iam requiescit, ut in Apparatu sacro ostendebamus. Igitur illam Domini omnipotentis iram aduersus hominum genus conceptam, consumptis iam humani generis & protritit hostibus, hoc est, peccatis, deponendam esse significare volens Isaias, huiusmodi orationis figuris utebatur; qua rem penitus considerandam moneant. Illa, inquit, aduersus homines extenta Dei irati, & antiqua atq; noua scelera ulciscens manus requiescet tandem in monte isto Christo Iesu, pro omnibus maximorum criminum pœnas subeunte: atq; hac oratio ex idiotismo suam secum affert interpretationem: illa verò ex verborum etymo & origine sese explicandam indicat, Triturbabitur Moab sub eo. Facile quidem esset, satisq; breui posset: & Moab per Metonymiam populi Dei aduersarios & hostes, eosq; proximos interpretaremur: siquidem Moabita, qui Israelitis sanguine coniuncti alijs erant, quamquam ex incestu, infensos sese hostes inimicosq; praeberint: imò alios remotiores aduersus Israelitarum populum commouerunt & incitarunt. S. S. E. Quoniam cogitabant inanimiter simul aduersum te testamentum, disposuerunt tabernacula Idumaeorum, & Ismaelita, Moab & Agareni, Gebal & Ammon, & Amalec alienigena, cum habitantibus Tyrum. Etenim Assur venit cum illis, facti sunt in adiutorium filiis Lot. Atq; ita hic locus explicaretur nomine Moabitarum, usurpato pro aduersariis populi Dei, hostibusq; videlicet visibilibus atq; inuisibilibus: praecipue quos Deus in monte illo occisurus erat, in quo de peccatis totius mundi, atque de suis generisq; nostri hostibus victoriam erat per Christum reportaturus: sed aliud maius mysterium in

Theodoret.
Athanas. lib.
de incarn.
verbi.
Lib. Ierem.

Ph. 2.

nomine Moab abscosum latet, quod nobis breuiter apertum, amplius huic loco lumen dabit. Legimus Moab ex Loti filia natum à patre ipso Lot, non legitimo, verum incestuoso concubitu genitum nomen ex re ipsa, atque adeo ex facinore accepisse per matrem impositum. S. S. E. Peperitq. maior filium, & vocauit nomen eius Moab: ipse est pater Moabitarum vsque in presentem diem. Moab verò idem significat, quod apud nos, ex patre, siue, à patre. Iam verò sese nobis arcana ratio hæc vltro aperire videtur. Nempe peccatum illud à primo parente, non natura ex creatione ipsius, sed ex incestu atque illegitimo opere Diaboli opera, Euam, primam matrem seducens, quæ & virum suum in fraudem & crimen allexit, verè in omnem posteritatem fuisse propagatum: ita vt peccatum illud originale ex illo incestuoso consilio & actu productum, pater fuerit Moabitarum omnium, hoc est, peccatorum à parentibus vel conceptione insito, vt inhærente vitio, vel imitatione & exemplo vsque in hodiernum diem per vniuersam sobolem propagatorum. Hoc igitur peccatum cum filiis omnibus, quocunque nomine indicatis, hoc est, cum sceleribus ex illo propagatis, à Domino cõterendum esse in monte illo per Christi mortem ignominiosam & acerbissimam, perinde atq. palea in plastro, hoc est, sub plastro triturante conteritur & imminuitur: ita vt penitus extinguatur, neque palearum faciem & formam amplius tueatur. Illud quoque his mysteriis accedit, quòd Moab ex propria etymo idem etiam significat, quod ex cõcupiscentia, siue cupiditate. Manifestum autem est, peccata omnia in hominibus ex cupiditate siue propria ipsorum, siue parentum primorum ortum habere. S. S. E. Et vidit mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, & pulchrum oculis, aspectuq. delectabile: & tulit de fructu illius, & comedit, deditq. viro suo, qui comedit. Hebraicum verbum MADMENAH, pro quo Latinus interpres plastrum, Græcus, currus; Chaldaus, lutum reddidere, ex etymologia explicatum sterquilinum significat. Estq. etiam Moabitarum urbis nomen: quod consulto Propheta usurpauit, arcana quoque significatione, perinde atque ipsum Moab nomen accepit. Atq. adeo stramen in sterquilinio multo etiam magis comminuitur: ita vt in terram prorsus conuertatur, & non amplius straminis formam seruet. Sic itaq. peccata hominum comminuenda atq. tollenda, auctore Deo in illa Christi Iesu humiliatione Isaias significabat, atq. palea protrita in sterquilinio comminuantur: de qua humiliatione idem ipse aliàs locutus, aiebat. Ego autem sum vermis, & non homo: opprobrium hominum, & abiectio plebis. Quod vero legimus, sub eo, exponimus, sub Christo, huius expeditionis auctore, procuratore, & ministro, poteratq. verti, in se ipso, vel, in semetipsum. Hoc vocabulo vsus est Iosue, dum ruinam Iericho magno miraculo editam describeret: ubi interpres noster vertit, Et muri funditus corruerant ciuitatis, Hebraicè legimus, sub se ipsis. Quid cõmodius significare potuit Christi mortis vim & efficaciam: qui moriens, vnà secum peccata mundi, hoc est, Moab totum occidit & comminuit. Sed illud iam apertius & planius rem omnem mysteriis huius rationem explicat, & planè propius intuentiam agnoscendamque præbet. Quod continuò subiungitur,

maxima & euidentissima significatione victoria verbi Dei per crucem.

Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum: & humiliabit gloriam eius cum allisione manuum eius.

IESVM Christum crucifixum, quem Apostoli mortis atq. peccati victorem efficacissimum predicabant, hoc loco nobis Isaias oculis mentis agnoscendum depinxit, & antiquis expectandum proposuit. Ille enim humiliatus vsque ad mortem, mortem autem crucis, in eam gloriam exaltatus est à Deo, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, caelestium, terrestrium, & infernorum; & omnis lingua confiteatur quòd Dominus Iesus in gloria est Dei Patris. Ex infirmitate & humiliatione Christi hanc diuinam victoriam orituram esse Vates ostendebat noster, cum Christum (qui & Deus & homo est) brachiis & manibus natantium in star extensis ligatum, cruci affixum, & mortuum, peccati gloriam, siue potius sublimitatem deuicturum atq. humiliaturum esse dicebat. Gloriam eius. Hebraicum verbum, hoc loco superbiam significat, & sublimitatem arrogantiamq. quod sapissime in vitio poni solet. Inualuerat enim peccatum in mundo, & omnia iam occupabat, magnaq. insolentia & superbia regnabat, ex vnius hominis inobedientia ortum: atq. in totam posteritatem transfusum, quam perpetuis vitis etiam subegerat. Huius superbientis mali regnum vnius Christi obedientis ignominiosa morte crucis euersum & sublaturum est, Deo victoria sententiam ferente pro Christo: Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse aequalem Deo, sed exinanivit semetipsum, & factus est obediens vsque ad mortem: brachijsq. natantium more extensis, peccatorum omnium totius mundi inundantes aquas subiuit, vicit, & enatauit; diluuium illud magnum castigationis totius mundi subita, atq. ita mortem vicit, & peccati imperium dissipauit. S. S. E. apud hunc eundem Prophetam magno huius etiam sententiae mysterio, Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum, qui crediderit, non festinet. Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura: & subuertet grando spem mendacij, & protectionem aqua inundabunt: & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cum transferit, eritis in conculcatione. Verborum quorundam ratio breuiter explicanda est. Extendet manus suas sub illo: sub se ipso, vel, in se ipso. Id quod natantium proprium est, & cruci affixis idem accidit: sed quoniam Christus sese vltro Patri pro mundo immolandum traditurus erat, ait Propheta, ipsum manus suas expansurum, & humiliaturum peccati superbiam, cum allisione manuum eius. Hebraicè simpliciter significatur foramina manuum eius, namque ARVBOTH, foramina & fenestras significat. Itaq. verborum observatio ipsa mysterium passionis, mortis, & victoria Christi significantissimè indicat. Et regni peccati euersionem portarumq. inferni demolitionem inde consecuturam declarat subiuncto carmine:

Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram vsque ad puluerem.

PECCATI à patribus in posteros propagati regnum diruendum esse hoc versu significabat Vates. Illam adhuc quam cæperat Moab, regni transfusionem & imaginem persequutus. Et munimenta sublimium murorum. Hebraica propriè sonant, Munitionem altitudinis murorum tuorum: conuertitur autem sermo à tertia in secundam personam; quam præsentem Vates proponit ad prædictionis assensionem, atq; rei ipsius prædictæ commendationem & gratulationem quandam. huiusmodi namq; exornationibus in simili argumento sapissimè Vates vti consuevere. Vique ad puluerem. Hostilis regni vim, munitionem, & firmitudinem comminuendam, atq; in puluerem redigendam significat. Videtur autem exquisitiùs illius regni firmitudinem & munitionem describere docti architecti modo: depingit enim muros, & in muris altitudinem, & in altitudine munitionem significat. Magna mysteria, quæ hinc nobis indicantur, qui legit, intelligat. atqui tribus huiusmodi munitionis nominibus, tria etiam verba ad dirutionem relata, concident, humiliabuntur, detrahentur in terram, vsq; ad puluerem. Hebraicè ad verbū, Oppressit, humiliabit, attingere faciet terram vsque ad puluerem. Hæc, & huiusmodi alia multa quoniam capere mundus non potest, sanctificatis à Deo cognoscenda, agnoscenda, & explicanda relinquimus.

CAPVT XXVI.

IN illa die cantabitur canticum istud in terra Iuda.

IMAGNAM rerum mutationem & conuersionem ex Christi virtute & efficacia in orbe conspiciendam esse Vates omnes prædixerunt, & Isaias sapissimè repetiuit. In proximè enim exposito capite victoriam legebamus à Christo de peccati regno reportandam: sed quoniam non tantum inimici & hostes humani generis superandi, & conerendi; sed filij etiam Dei in gloria & salutis communionè traducendi erant, atq; ex mortis regno ad vita nouitatem, & celestis regni vsum transferendi; id quod Christi Iesu morte & resurrectione præstitum, expeditumque fuit. eam quoque rem post commemorationem victorie vel significari oportuit: atque ita hoc capite significatur ac declaratur, carminis à iustis viris continendi argumento atq; stylo proposito; quæ ratio rei exemplum manifestum probat. Gratulatoria enim carmina confessionem atq; testimonium continent beneficij accepti: sicut contra Elegia atque Threni dolorem testantur certum atq; præsentem. Atq; ita post liberationem filiorum Israël à Deo factam, rubro mari superato, hostibusq; demersis, ait Scriptura: Tunc cecinit Moyses & filij Israël canticum hoc Domino, & dixerunt: Cantemus Domino, &c. Sic Isaias hoc loco, accepti à Deo beneficij certissimum testimonium, carmine sibi prædictato, reddendum esse ait. In illa, inquit, die, cum Dei humaniq; generis hostes prostrati ac dissipati fuerint, huiusmodi canticum in terra Iuda cantabitur. Terram autem Iuda confitentium & gratulantium populum vocat, siue hi ex Iudeis secundum carnem, siue ex gentibus; siue, quod verissimum est, ex virisque fuerint: modò omnes in terra Iuda,

da, arcani nominis significatione sint, hoc est, in confitentium Ecclesia & habitatione. quacumque ea terra sit, siue in Asia, siue in Africa, siue in Europa: ubique terrarum Domini est terra, & plenitudo eius; & ubique terrarum Iuda terra erit: ubi Iudei, non secundum carnem, sed secundum spiritum, hoc est, confitentes, gratulantes, & laudantes fuerint. Carminis autem argumentum & exemplum cuiusmodi futurum esset, ipse Isaias prædicebat.

Vrbs fortitudinis nostræ, saluator ponetur in ea, murus & antemurale. HOSTILIVM murorum sublimium munimenta concisura & humilianda, atq; ad puluerem vsque pessundanda esse nobis paulo antiè Propheta ostenderat: nunc verò contra, Dei ciuitatem, hoc est, piorum hominum, iustorum, sanctorumq; cõuentum (quæ alio nomine Ecclesia dicitur) fouendam, muniendam, amplificandam, atq; omnibus prosperitatis numeris cumulandam fore prædicit: idq; ex illorum qui hæc agnoscerent confessione & gratulatione præcantata ostendit. Vt, inquit, Moab vrbes, Dei conterentis vi diruta, & in puluerem redactæ sunt: sic contra nostræ vrbs atque communis ciuitatis firmitudo constabit opera Seruatoris, qui ipsi murus, antemuraleq; erit. Nomen Hebraicum IESVGHAN, & salutem, & salutis auctorem ipsum significat, Iesum Christum videlicet, qui & salus & saluator est: cuius virtute Ecclesia firma constat, virtute in quâ muri firmissimi, & antemuralis instructissimi: quamobrem aduersus huiusmodi ciuitatem, porta inferi non præualebunt. Constat totum canticum hoc, ut alia ferè omnia, sublimis orationis genere multis figuris, schematis, & exornationibus instructo, quæ à nobis breui significatione exponuntur. Plena sunt Apostolorum omnium scripta huiusmodi sententiarum expositionibus, ostendentibus Ecclesie Christum, Christi Deum caput esse; atq; ita à Deo per Christum Ecclesiam fundatam firmari, defendi, amplificari, & custodiri: quamobrem ipsam tutissimo loco sitam esse, adeò ut veras, simplices, cognitæ, & amatas Christi oues nemo rapere possit de manu pastoris, qui animam suam tradidit pro grege suo: sed hæc omnia ad arcanam spiritualemq; referuntur. Quamquam enim externarum rerum tempestatibus & procellis multis; quamquam hostium visibilibus ab inuisibilibus impulsorum opera ageretur sancta Ecclesia Dei Catholica; tamen sponsi, & seruatoris sui virtute & efficientia ita custoditur ac defenditur, ut nunquam diruatur. Saluator ponetur in ea murus, & antemurale. Ex Hebraico verti potest: Saluator ponet in ea muros & antemurale. Est autem antemurale id quod aggerè vocamus, siue propugnaculum ante muros constructum: unde hostes arceri possunt, & prohiberi, ne ad muros, effodiendi causa accedant. Omnem itaq; Ecclesie salutem, fortitudinè, firmitudinem, atq; defensionem, & propugnationem in Dei virtute, & Christi præsidio sitam esse, hoc canticum declarat. Iuxta illud: Dominus illuminatio mea; & salus mea, quem timebo? Dum appropiant super me nocentes, ut edant carnes meas: Qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt. Si consistant aduersum me castra, non timebit cor meum. Si exurgat aduersum

uer sum me paelium, in hoc ego sperabo. Iam verò ubi ipsum sancta huius ciuitatis auctorem, protectorem, propugnatores, & custodem Deum, carmine hoc declarandum fore Vates indicasset: quinam in hanc ciuitatem recipiendi essent ciues, qualis receptorum ciuium conditio futura esset, exponit.

Aperite portas, & ingredietur gens iusta, custodiens veritatem.

CIVITATIS illius, quam antiqui Patres, atq; Propheta omnes à Deo constitui & muniri cupiebant, largitionem futuram, tanquam presentem pracinebat hoc loco Vates: affirmans iam fas esse, ut in illam venirent homines: verum non omnes, in hanc purissimam, sanctissimam, & planè diuinam admittendos esse, hoc est, puros & impuros: sed eos tantum, qui diuinis promissis fidem, preceptis etiam obedientiam, & cultum praestiterint: Namque has duas partes ab eis agi oportere, qui Dei maximorum beneficiorum compotes esse studeant, videlicet, fidem, & obedientiam, in qua omnia & pietatis & pœnitentia opera continentur, sapissimè à nobis ex diuinorum decretorum sententia expositum est. Huius argumenti illa summa identidem etiam est repetita. Pœnitentini, & credite Euangelio. Hanc eandem rem Propheta noster aliàs indicabat, ostendens ciuitatem hanc nullis vitiosis atq; sceleratis frequentandam fore. *Consurge, consurge, induere fortitudine tua Sion, induere vestimentis gloria tua Ierusalem ciuitas sancti: quia non adiciet ultra ut pertranscat per te incircumcisis & immundis.* & Diuus Paulus: *An nescitis, inquit, quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare: neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. Sed in huius regni ciuitatem sanctissimam veniens, gens iusta, custodiens veritatem. Iustos dici eos, qui legem Dei colunt, & custodiunt, atq; diuina gratia adiuti & promoti, pro virili prestare student, iam sapè aliàs docuimus. Sic Zacharias & Elizabeth erant iusti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus Domini sine querela: sed quoniam opera sine fide non profunt ad salutem, impossibile enim est sine fide placere Deo; ideo vtrumque coniungens Propheta, addidit: Custodiens veritatem. Hebraicum verbum plurale, EMVNIM, veritates & fides proprie significat, sicut & apud Latinos fides pro dictorum conuentorumque constantia & veritate usurpatur: & nomen est tam ad eum qui promittit, quam ad eum qui promissa expetit, & attendit relatum. Atque ita apud sacros auctores eius qui promissum facit, fides dicitur; & eius etiam qui ex promissis pendet, fides Dei & fides hominum etiam vocatur. Itaq; gens illa qua Dei veritate, siue veritates (qua eadem promissa certa ratione appellare solet) obseruat, atq; firmissima fide perceptas expetit: illa, inquam gens, portas diuino decreto apertas, ingredietur. Custodiens veritatem, obseruans summa fide veritates Dei; hoc est, promissa à Deo efficienda: & veritates etiam suas ipsa obseruans. Oportet enim fideles homines fidem seruare, & à mendacio atq; vanitate omnino alienos esse. Postquam verò hoc carmine quamam gens in hanc ciuitatem admittenda, atq; recipienda fuerat, est*

est declaratum. Iam deinceps quamam huius gentis conditio, Deo auctore, futura esset, exponitur.

Vetus error abiit: seruabis pacem: pacem: quia in te sperauimus.

MAGNA interpretationis pars ex verborum aestimatione hoc loco indicatur. Quod interpres noster significantissimè vertit, Vetus error abiit, Hebraicè est, IETSER ZZAMVCH. Est autem IETSER idem, quod formationem, figmentum, fictionem atq; ingenium, & inclinationem, propensionem Latinè dicimus. Vnde frequentissimè pro appetitua parte animæ usurpatur, siue pro appetitu ipso; qui Latinè philosophantibus altera animorum nostrorum portio est: altera verò quam ydem rationem appellat. Nos quantum possumus, ut doctiores pariter & indoctiores iuuenus communis sermonis verba, non exquisitè philosophica usurpamus. Atq; hoc loco eam vim & facultatem, qua appetitio siue concupiscentia dicitur, atq; ab interprete nostro aliàs cogitatio appellatur, eam, inquam, qua in animalibus & carnalibus hominibus corrupta, & ad malum prona est, significari arbitramur nomine IETSER. de qua scriptum est: *Sensus & cogitatio cordis hominis in malum prona sunt ab adolescentia sua. Eandem igitur Spiritus sancti virtute, & Christi efficientia in iis iustissimis & sanctificatis hominibus, & sanctissima ciuitatis ciuibus ita corrigendam, atq; ita ad Dei obsequium & cultum temperandam esse prauidebat & pracinebat Vates, ut is, qui sunt in Christo, nihil damnationis esse diceret; is videlicet, qui non secundum carnem ambulant, quippe quorum appetitus iam Christo coniunctus atque affixus esset, ab eodemq; sustentatus, ut ea qua à Deo probanda essent, peteret: atq; ita sancti huius ciuitatis ciues summa pace parati, apud Deum, & apud se fruerentur, quam per Christum efficiendam, componendam, & firmandam esse Angeli calitus demissi cecinerunt, Gloria in excelsis Deo, & in terra pax. Iuxta hanc rationem explicandi causa verbis ab interprete nostro usurpatis, insistentes, vertere possumus hoc loco, Cogitatio fulta, siue, sustentata. Namq; aliàs, vti diximus, Latinus noster interpres cogitationem hanc ad malum pronam esse exposuerat. Illa igitur qua ad malum prona, procliuis, & propensa erat, & ad malum faciendum, ratione etiam dissuadente & reuocante, veluti rapiebatur: illa, inquam Christo coniuncta, fulta, & sustentata à Deo pacem, ab eodem Deo effectam seruabit; cuius sententia illud est, quod ab Apostolo scriptum legimus: *Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei, iustificati gratis per gratiam ipsius ad ostensionem iustitiae suae, propter remissionem precedentium delictorum in sustentatione Dei [id est, à Deo sustentati] ad ostensionem iustitiae eius in hoc tempore, ut sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi. Itaque optimè in hanc sententiam interpres noster reddiderat, Vetus error abiit. Veterem enim errorem cogitationem illam ad malum ab adolescentia humani generis intellexit, & appellauit. Illo errore abeunte, pax Dei erga homines succedit, & confirmatur: pax, inquam, non quomodo mundus dat, sed pax Dei qua exuperat omnem sensum. Possemus eadem verba in quarto casu vertere hoc modo. Cogitationem coniunctam, siue sustentatam seruabis.**

Nihil

Nihil enim obstat, quo mirus ita exponamus, maioris explicationis causa: Tu, inquam, Deus seruabis, & conseruabis cordis tuorum cogitationem tibi coniunctam, tuo enim spiritu id efficietur: atq; ita tibi seruietur in sanctitate & iustitia omnibus diebus nostris. idemq; sanctus tuus seruabis pacem pacem tecum, & pacem inter ipsos inuicem, sinceram & perfectam huius perfectionis & confirmationis causa repetitam pacem pacem, sic à Christo etiam datam & relictam, dicente: Pacem pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis. Verbum Seruabis, Hebraicè est, NATHAR, quod conseruationem, custodiam, & propugnationem, atq; defensionem, confirmationemq; significat, ad quam significationem agnomen etiam Iesu Christi Nazareni refertur. Quod vero nomen Latini plerumque pacem vertunt SALOM, simul etiam perfectionem & confirmationem, siue absolutam & exactam expeditionem significat. Omnia hæc autem iis, qui multum in sacrorum eloquiorum lectione proficere cupiunt, diligenter obseruanda componendaq; magnum operapretium facturis indicamus. Atq; ad eò carmen hoc non tantum prædictionis, verum etiã postulationis ac precationis formam referre videtur, ut ea prædicantur à Vate, quæ à piis optantur, & ea rursum optentur, quæ à Vate prædicuntur. Hic enim dicendi mos est, qui vehementi aliquo desiderio magna spe concepto tenentur, ut illud: O qui me gelidis vallibus Hemi Sifat, & ingenti ramorum protegat umbra. & illud apud nostros: Altaria tua Domine virtutum, rex meus, & Deus meus. Huiusmodi desiderium maxima spe fultum idem Vates piensissimorum omnium personam sustinens, declarat, quia in te sperauimus. Hebraicè ex verbo, quia in te fisa, siue, sperata. Latine neutro genere, siue impersonali verbo verti posset: cuius vicem femininum genus apud Hebræos gerit, quia in te confisum, nisi malimus participium, fisa ad pacem referre, eadem omnino sententia: Quia hæc pax, inquit, in te confisa sperataq; est, à te efficienda expectatur. Si quis etiam exponat, quia in te fiducia, neque à sententia, neque à lingue ratione aberrabit. Certè interpres noster sententia mysteria magna cognoscens, lectoribus ex interpretationis suæ verbis consideranda & obseruanda sapissimè commendabat: neque oscitantes mentes ad versiones suas intelligendas in huiusmodi arcanis locis admitti volebat. Hanc precationem, siue prædictionem hanc firmam, certam, & constantem, ipso euentu fore Propheta confirmat, eandemq; certa spe urgendam & frequentandam committat, hortatus pius, nunquam deponere fiduciam huiusmodi, sitam in ipso auctore omnium bonorum Deo aeterno, propositoq; tenaci atq; efficacissimo. Sperastis in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum.

HEBRAICVM verbum, pro quo in versione nostra legimus, sperastis, imperatiuo etiam reddi potest; ut sit sensus: Vos qui sperastis in Domino Deo misericordie, sperate adhuc semper in ipso, nihil morati vel temporum longitudinem, vel salutis afferenda magnitudinem. Namq; Deus is est, qui nullo tempore consenscat, aut imminuatur, quippe qui æternus sit, extra omnem temporum vim & mutationem; imò qui ipse immutatus & immobilis

bilis manens, tempora mutet, & secula pro consilio disponat suo: atq; varias rerum facies certis à se constitutis temporibus exhibeat; quamobrem si hactenus maesti atq; laborantes sub peccati iugo fuistis, sperate in Domino firmissima fide atq; spe confirmati, qui tempora mutare potest, ipse autem immutabilis permanet: atque id quod semel proposuit, futurumq; dixit, ad humana salutis expeditionem suo tempore afferet. Quæ in hominibus atque humanis rebus collocata est fiducia & spes, multis partibus laborat, vel quòd homines tempore senescant, & humana res tempore detrahantur, & vitæ pars tempore pereat; vel quòd etiam non ea hominum aut alterius natura à Deo vires sint: ut omnia præstare possint quæ dixerint, ac promiserint. Deo autè, utpote aeterno, tempora subseruiunt, & famulantur potius quàm obstant. Vt verò potentiissimo & efficacissimo nulla rerum difficultas opponi potest, aut obesse. itaque ad certam spem vocat pius hoc verbum Propheta, inductus in argumentum nominibus diuinis, iis quæ & ad aeternitatem & ad efficacitatem referuntur. Verba Hebraica sic habent, Sperate in Domino vsque vsque. Est enim GHADETGHAD, compositum ex duplici GHAD, interiecta litera longa Iod ad ornatum vocis quæ perpetuitatem & aeternitatem significat: ita ut in Deo semper sperandum esse affirmet, qui ex ætæto seculo ostenderit, se nullo tempore prohiberi ab iis præstandis, quæ vel ad salutem publicam & priuatam, vel ad punitionem pertineant. Nam si antiquorum temporum memoria repetatur, perpetua, multisq; exemplis constans reperietur prouidentia & efficientia Dei veritas; tum erga piis & probos, tum etiam aduersus improbos, pro diuini consilij iudicij & beneficij ratione iam sæpè in sacris libris explicata. In eodem igitur sperandum est, vsque vsque, semper ac perpetuo. Huius autem exhortationis rationem sic per appositionem exponebat Propheta: In Domino Deo forti in perpetuum. Hebraicè ad verbum, In IAH IEHVEH, rupe seculorum. Appellatur autem Deus rupes seculorum, translatione sumpta à firmis in mari scopulis, atq; à montibus lapideis: ut enim neque hos venti aut pluuia, vel turbines, neque illos tempestatis procellæ, fluctus maris commouere; sic, imò longè præter omnem comparisonem minus, Deum temporum atq; seculorum vicissitudines, mutationes, aut vices omnes turbare, aut mutare, aut mouere possunt: imò ipse adducit secula; cælum, terram facit, obruit diluuiis, reficit & liberat: rursus propter peccata hominum euerit: deinde propter misericordiam suam recreat & seruat; & tamquam sol varia voluens tempora, Autumni, Hyemis, Veris, atq; Æstatis, constat tamen ipse suo splendore, calore, & lumine nunquam deficiens; ita sapissimè à Prophetis & Psalmographis Dei hæc stabilitas canitur & celebratur; atque ad eò auctoritas mouendi, adducendi, & producendi secula, seculorumq; rationes pro suo ipsius diuino atq; admirando consilio: propter easdem res ab Apostolo Deus seculorum appellatur, quòd videlicet humano generi promissam salutem, certis seculorum rationibus dispositis, tandem ubi venit plenitudo temporis, misso filio suo, expediuerit, atque præstiterit. Regi autem seculorum immortalis, inuisibilis, soli Deo honor & gloria in secula seculo-

rum, amen. Obseruanda autem hoc loco est germana ratio nominum *IAH*, & *IEHVEH*, diuinorum, quæ à Propheta hoc loco appellantur ex vno verbo deductorum; cuius significatio est ea, quam substantiuam Latini grammatici dicunt; alterum significat ens æternum, alterum verò ens æternum in forma tamen futuri, quod absoluitur à tempore, & virtutem cum efficacia atq; actione indicat, referturq; plerumque ad humane salutis promissa & expeditione. de quibus plura, & apertiora in sacro Apparatu disse-

Lib. Ioseph.

A. 2. 1.

rebamus, & in Psalterio carmine à nobis exposito, canebamus. Atque nobis maxima promissa salutis constantia, & veritas huiusmodi nominum appositione significatur; eademq; videtur esse explicatio quam D. Iohannes in Apocalypsi indicat: Gratia vobis & pax ab eo qui est, & qui erat, & qui venturus est. Maximè autem huic sententiæ consentaneum est, significari his nominibus Deum, & Dei verbum, hoc est, Patrem, & Filium, per quem omnia, & à quo omnia, & in quo omnia facta & instaurata, & constituta, confirmataq; sunt. Est itaq; sententiæ summa illa: Vestram salutem omnino sperate, à Deo videlicet efficiendam: ex parte enim Dei certissimè fore vobis prædico: Dei, inquam, quem nulla temporum aut seculorum longitudo, vel difficultas impedire aut retinere potest; utpote Dei existentis, Dei efficacia, & misericordis, Dei Patris, atque Dei verbi qui seculorum fluctuum & prateruentiu firmissima rupes est: id quod antiquis omnibus exemplis obseruandis constat: nempe illum esse immutabilem, seculisq; imperare. Quod verò ad efficacitatē attinet, eundem potētissimum & efficacissimum esse, & posse omnia, quamuis maxima, pro consilio suo efficere, & præstare, maxima olim rerum maximarum ab eodem facta mutationes testantur & ostendunt.

Quia incuruabit habitantes in excelso, ciuitatem sublimem humiliabit: humiliabit eam vsque ad terram, detrahet eam vsque ad puluerem.

Propositionum atque sententiarum suarum argumenta ex historiis atq; exemplis, adeoq; ex re ipsa & experientia producere sæpè solent Propheta. Dixerat Isaias, sperare oportere pios in Domino Deo, quem nulla secula turbare possent, imò quem secula omnia firmissimum & constantissimum impulsorem sentirent, atq; testarentur; atq; adeò rupem & firmitudinem seculorum, siue, ut versio nostra habet, fortem in perpetuum probarent. Cuius sententiæ confirmationem, ex ipsis rerum in terris mutatarum conuersionibus Dei efficientia editis affert. Nonimus enim magna olim & potentissima regna opibus & consiliis munitissima, quæ superari nunquam posse videbantur, tamen labefactata & euersa fuisse. Vidimus vrbes, vidimus oppida firmissima & superbissima deiecta & vastata. Hac quisquis animo consemplatus fuerit, intelliget profectò nihil esse Dei virtuti atq; efficacitati absconditum aut remotum: Quia incuruabit, Hebraicè est, opprimis fecit habitantes in excelso, qui locorum situ atq; munitione non modo inexpugnabiles, verum etiam inaccessibiles existimabantur: idq; de populis illis ante diluuium, & postea etiam de maximis regnis & imperiis diuino iudicio

cto euersis, ostendi possit. Et ciuitatem sublimem, quales multa in Asia, Africa, & Europa, quales in Israelitarum regione Samaria & Ierosolyma fuere. Huiusmodi ciuitates sublimes humiliavit, non solum in vicos & pagos, sed in terram vsque ad puluerem redactas. Has nulla mortalis vis, nulla humana sapientia, aut prudentia & industria, nulla etiam alia causerum, astrorumve influxio; nulla demonum efficacia, vel astutia, iam propter inhabitantium scelera dirui & eueriti atque deleri commeritas; liberare aut defendere potuit, quin ad terram vsque ad puluerem deiectas, & prostratas posteritas videret: consequitur enim diuinam efficacitatem & virtutem nullo modo posse ab incepto & proposito prohiberi, vel retardari; quippe cuius virtuti nulla alia vis resistere aut obistere possit. estq; argumentatio à minori, quæ in diuinis rationibus efficacissima est. Qui non potest Deum in minoribus rebus impedire, in maioribus minis poterit. Maiora autem sunt animorum vel salus, vel damnatio; & hæc magis, ut ita dicamus, cum diuina natura præstantia conueniunt; quippe quæ spiritualia sunt. Deus autem est Spiritus ut purissimus, efficacissimus Spiritus; atque adeò ad spirituales res efficiendas, magis etiam iuxta naturæ suæ rationem, & promptus, & affectus. Cetera verò omnia, præter Deum, vel materia constant; vel, si spiritus sunt, minus efficaces; minusq; simplices spiritus sunt: ideoq; magis cum materialibus rebus conueniunt. Quod si in rebus quæ materia constant mutandis tanta virtus Dei apparet, ut prorsus infinita probetur; quantam esse oportebit in his rebus efficiendis quæ naturam ipsam diuinam proprius attingunt: cuiusmodi humanorum animorum salus est; quæ deificationis cuiusdam definitione explicatur? Huiusmodi forma & ratio ex terrenis ad caelestia, ex humanis ad diuina argumentandi, frequens diuinis Vatibus esse solet. Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles: Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes. Hactenus exempla à Virgine sanctissima sunt producta, & argumentationis prior pars constructa est: deinde in conclusione subiungit: Suscepit Israel puerum suum, recordatus misericordis suæ: sicut locutus est ad patres nostros Abraham, & semini eius in secula. Dixerat autem Propheta noster Moab, Regnum peccati euertendum, atque Dei ciuitatem piis & sanctis hominibus celeberrimam constituendam, stabiliendam, fouendam, & conseruandam à Deo ipso esse per verbum suum, ad hanc rem expediendam, missum indicauerat per enthusiasmon: quo genere carminis beneficij huius maximi, gratulatio ineunda esset; atq; interim ad hanc legem piorum animos hortatus erat; proposita virtute atq; auctoritate Dei, qui sublimia & superba deicere soleat, atq; humilitate, modestia in sublime tollere possit, & velit. Alterum membrum in genere proposuit: ad quod omnia singularia orbis exempla, atque adeò quæ Israelitarum regione spectata sunt, referrì possent; deinde etiam alterum subiicit:

Luca 1.

Conculcabit eam pes: pes pauperis, gressus egenorum.

Si in similitudine & exemplo consistamus, aperte in Sacris & prophetis historicis cognoscimus, superbiorum, & potentium regum & regnorum

imperia, vrbes, munimenta, & aedificia funditus deleta fuisse, & ab inferioribus, & humilioribus hominibus iusto Dei iudicio prostrata, & conculcata: hic Niuiues, hic Babylonis, hic Persarum, hic Mæcedonum & Græcarum, hic Romanarum, hic Ierosolymitanarum rerum exitus fuit. Si vero ipsam rem, cuius causa exempla adducuntur, spectemus; exploratum est ex sacris mysteriis ciuitatem atq; ditionem peccati à Christo fuisse prostratam, & conculcatam: atq; ita solo aequatam, & in puluerem redactam, ut ipsius Christi virtute & efficacia ab Apostolis & sanctis aliis viris eadē peccati superba antehac horrenda potentia fuerit etiam conculcata, qui se omnia posse dicebant in eo qui ipsos confortaret. Hebraicè repetitur pes, in singulari, ac deinde pes in plurali: ut prior numerus per syllepsim ad posteriorem referatur. Estq; magna confirmationis & astructionis vis in huiusmodi repetitione per appositionem & expolitionem explicata. Quòd verò pauperis nomine Christū intelligamus, arcani sermonis rationibus obseruatis, ex multis aliis Sacrorum librorum locis effectum est. ut in Psalmo: Ego autem mendicus sum & pauper. & apud Zachariam: Ecce rex tuus venit tibi iustus, & saluator: ipse pauper, & sedens super asinam, &c. In his versibus temporum permixtio est: quadam enim præterito, quadam in futuro enunciantur, sine ullo sententiæ detrimento: omnia enim eò conferunt, ut perpetua atque propria Dei virtus & efficientia esse, ostendatur. quam rationem sæpè iam aliàs repetiuimus, de Hebræorum verborum tempore futuro differentes. Porrò multa alia sunt quæ ad hanc sententiā tum melius agnoscendam, tum etiam illustrius amplificandam, atque ad humanarum diuinarumq; rerum rationem expoliendam afferre possemus: eaq; elegantissima ex Hebraico nomine seculorum *GHOLAMIM*, quorum *petra, rupes, & firmitudo*, Deus esse dicitur: Si sciremus patientes nostrorum commentariorum lectores futuros. sed quoniam prolixiores quibusdam videmur, dum illorum festinationi indulgemus; multa profectò aliàs iucunda & vitia consilio subducere cogimur, quamquam aliquando malimus hoc nomine reprehendi, prolixitatis videlicet, quam nimis affectata breuitatis: in his locis præcipuè, quorum explicatio altiori rerum indiget repetitione, vel quorum sententiā minus sequax, sibiq; connexa esse videtur: cuiusmodi eorum quæ hic subiunguntur versum est.

Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum.

HEBRAICÈ ad verbum sic legimus: Semita iusti rectitudines, rectum callem iusti librabis. siue, ut quidam nostras doctus, doctè exposuit: Ad ibellam ponderabis. Est enim translatio à geometris & architectis desumpta, qui certis regulis & perpendiculis vias sternendas libranti, & dirigunt, rectasq; hoc pacto, atque aquas reddunt, curruum orbitis vbiq; commensuratis, aliis rebus ad iter agentium utilitatem perisnētibus prospectis & curatis. Orationis huius difficilior aliquanto erit explicatio iis, qui certum argumentum non tenuerint: quod nos breuibus exponemus. Cum in præcedentibus carminibus Propheta pius omnes ad spem salutis hortatus esset, assensu argumentis & exemplis virtutis Dei, minima summis mutare,

infi-

insignia attenuare, & obscura promere valentis, eandem etiam spem, induceto de diuino iudicio ac prouidentia argumento, confirmat. Manifestum enim est Deum esse fortem seculorum, qui nullis seculorum viribus minuat, debiliòrve fiat, imò qui secula omnia, ipse immotus manens, moueat & voluat. Quæstio tamen est, num omnibus etiā seculis acquisita prouidentia utatur; num eadem prouidentia ratio per secula omnia sit, & expectetur; num piorum spes, cui nullam de diuina virtute & efficacia dubitationem esse oportet, hac etiam prouidentia certitudine perpetuò confirmanda sit. Hanc quæstionem omnium seculorum exemplis explicatam Christi salutaris efficacissimo Euangelio, & sanctissima virtute apertissimè explicandam, maximo piorum usu comprobendam fore Propheta assueerat, & confirmat: qui hanc de prouidentia disputationem opportunè, uti diximus, inducens, ita exorditur: Semita iusti recta, & rectus callis iusti ad ambulandum. siue, ut Hebraicè habet: Semita iusti rectitudines, rectum callem iusti librabis. Alloquitur Propheta Deum, personam tum suam, Propheta, tum piorum hominum sustinens: estq; totius orationis, appositis ornamentis amplificata illa breuis ac dialectica summa. Iustus dicitur, qui iustitiam iudiciumq; exercet: non solum qui nouit quid iustum, quid iniustum sit; sed qui iudicium ipsum, hoc est, iusti & aquirationem, actionibus obseruat suis: hoc autem ad eò verum est, ut homines qui imperfectioris & infirmioris natura sunt, tamen iustos nobis tu Domine dici, nisi eos qui semitis & viis morum à te munitis, instructis, & libratīs incedant. Quæritur ergo an tu iudicium semper exerceas: quòd si exerceas, consequitur malus non licere malè agere, utpote à te statim deprehendendis, & puniendis. Quòd si malè agere, & ledere bonos licet, sequitur, vel te non semper iudicium exercere: vel quia hoc de diuina iustitia dici non potest, illud saltè consequitur iudicium tuum non ita illis esse manifestum ut horreant & timeant. quamobrem valde optant p̄ ut iudicium tuum quàm manifestum sit. Hæc est prima huius orationis & carminis argumentatio, cuius propositio illa est: semita iusti rectitudines, hoc est, quacumque iustus incedere debet, rectissima via est, qui iustus est, & dici atq; haberi iustus vult, rectū esse decet, quidquid agit; neque discedere ab orbitis mandatorum tuorū lege & perpendiculo, atq; regula libratīs ac directīs. Igitur cum iustissimus tu sis Domine, concedis nobis iustitiæ tuæ exempla obseruare, hanc assumptionem sic pronunciauit Iſaias.

Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te: nomen tuum, & memoriale tuum in desiderio animæ.

Huius carminis, quod in argumentatione assumptionis locum tenet sententiā iam proximè indicata est; explicatio autem commodior erit verborum Hebræicorum simplici versione. Et iam semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te, nomini tuo memoriali tuo desiderio animæ. Quandoquidem iusti via rectitudinibus & iudiciis constat; idq; à te erga iustorum hominum vias & semitas obseruatur, nobis etiam Domine licet atque expedit, te iustissimum appellatum & commemoratum ob-

seruare in semita iudiciorum tuorum, eorumque ratione agnita conuiescere, animisque gratis gratulari. Sustinuimus te. obseruare & expectare hoc uerbum significat, ut in Psalmo: Sustinuit anima mea in uerbo eius: sperauit anima mea in Domino. Quia apud Dominum misericordia, & copiosa apud Deum redemptio. Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius. Huiusmodi constantem, diligentem, & studiosam obseruationem & expectationem hoc, & proximè subiuncto carmine describit Vates. Nomen tuum. Homo qua homo dicitur, non proprie appellari potest iustus, sed homo iustus, homo iustus appellatur. Huius tu uiam iustitie munis, igitur iustitie ratio à te proficiscitur, eius qua in hominibus est, consequitur itaque te tua natura & uirtute iustum esse in te, & auctorem atque moderatorem, principemque reuerentiarum, qua in hominibus iustis probantur. atque id etiam nomen tuum dederat. Namque Deus, qua Deus dicitur iustus etiam appellatur: declarat etiam idem ipsa mentio Dei, quocumque nomine fiat. Simul enim atque mentio Dei fit, animus relatione instructus in commemorationem iusti & recti iudicis atque gubernatoris mundi ducitur: id si nomine ELOHIM petatur, apertissime inuenietur: inuenietur, si exemplis antiquis queratur. Inuenietur etiam in Caim & Abel, in diluuij & Noe, in Abrahæ & Patriarcharum, in Sodoma & Lot, in Moysi & Aegyptij regis historiis. Ad huiusmodi commemorationes conuersa anima piorum exoptat memoria similis exempla etiam manifesta, quibus ipsa deletata conuiescat. Hac suo atque piorum nomine proferebat Isaias, qui suum etiam in hac ratione officium amplificans, affirmat, huiusmodi obseruationem sibi assiduam, perpetuam, atque noctu diuque constantem esse.

Anima mea desiderauit in nocte, sed in spiritu meo: in precordiis meis de manè uigilabo ad te.

AFFIRMAT Propheta perpetuam, assiduam, & studiosam curam sibi esse cogitandi, & diligenter obseruandi iudicia Dei; eamque curam non intermittere, sed tanquam uigili custodi, qui ad aliorum instructionem, & monitionem constitutus sit, sedulo urgeri; non solum interdum cogitando, sed noctu etiam, cum per commune silentium studiosis etiam magis licet animi cogitationibus vacare; atque adeo manè summo diluculo, cum animus excitatus, prioribus utitur cogitationum instrumentis, memoria, ingenio, & intellectu, que summo mane liberiora sunt, propter precedentem quietem, & exhalationem crassiorum spirituum à uentriculo sublatorum iam factam, & expeditam. Noctu, inquit, cum alij dormiunt, ego cogito de hac re; & cupio, a uocis tuorum iudiciorum rationem manifestari: atque adeo summo diluculo spiritus mei impetu intra me ipsum excitatus, euigilo: &, ut Hebraice habet uerbum, Auroro ad te, Aurorare uerbo liceat nobis uti, quod amantium est; qui summo mane cātunculus & sonis ad eas, quarum amore tenentur, excitandas; & ignium suorum admonendas consurgunt. Hispanice, aluorear, & dar aluoradas, Italice, far matimada, dicitur. Sic ille ingeniosus lusor canebat. Cum prima multas uenio fuitas; & matinas facio galantas. Ita Isaias se Deo summo manè intra precordia sua excitato spiritu,

ritu, assidue huiusmodi suum desiderium canere, eandemque cantilenam repetere summum rei ipsius studium, contentamque curam huiusmodi orationes significant. Ut illa, quam paulo ante citauimus: A custodia matutina usque ad noctem, speret Israel in Domino. & illa: Super custodiam meam stabo, & figam gradum super munitionem, & contemplantor, ut uideam quid dicatur mihi, & quid respondeam ad arguentem me. Ostendit autem porro Vates causam, quam obrem huiusmodi obseruationem, & disputationem instituerit esse publicam & communem; atque attingere cum humani generis utilitatem, tum etiam Dei ipsius gloriam & honorem: utrumque uero dignum esse mente, cura & studio piorum uirorum, atque adeo ministrorum Dei, quales Propheta habentur, & sunt.

Cum feceris iudicia in terra, iustitiam dicent habitatores orbis.

Operapretium fuerit meminisse nomine iudicij, & iudiciorum, quod Hebraice MIZPATH est, idem à nobis intelligi quod Latino iuris uerbo significatur: Italice, la ragion, dicitur. & Hispanice etiam Raçon, idemque Gallice est: Germanice quoque Recht, appellatur; cum uidelicet unicuique, quod suum est, tribuitur: iustis præmiu & honos; sceleratis pœna; turpibus opprobriu, & probrum; operis merces; fraudatoribus multa. Hoc uero quamquam natura ipsa hominum recta ratione ducta postulat, & comendat; tamen quia corrupta fuit natura, & prona ad malum reddita est ab adolescentia sua, non semper obseruat & sequitur ius: imò ipsum hominum genus iam deprauatum, si suo consilio permittatur, uero, & recto iure omnino uiolato, atque contempto, tantum putabat sibi licere, quantum ad suam ipsius, atque adeo ad suorum, quos charissimos habuerit, priuatam utilitatem facere existimauerit: ita ut multo atque turpi pecori similes homines effecti, suam illam antiquam & primam originis conditionem minimè agnoscere, serino more uiuant. Quidam humana sapientia dicebat:

Iura inuenta metu iniusti fateare necesse est,

Tempora si fastusque, uelut enoluerit mundi.

Nec natura potest iusto discernere iniquum,

Diuidit ut bona diuersis fugienda petendis.

Quamobrem non proprie ius natura desiniunt, qui id esse dicunt, quod natura omnia animalia docuit: neque enim rationem iusti & equi animalia omnia per naturam edocta sunt. Edocta quidem sunt, quid fugiendum, quid petendum esset ad priuatam singulorum utilitatem; uerum quid iustum, quid iniustum esset, non sunt edocta. Quamobrem homo, quod animal est, non idè iusti & iniusti capax proprie esse dicitur; sed quod homo est, mentis atque rationis sermonisque, compos. Huius enim uirtutis præstantia atque facultate æquum ab iniquo discernere & obseruare potest ac debet; eamque quam cum ceteris animalibus communem habet sua utilitatis appetitionem temperare, & in commune commodum dirigere. hanc rem omnem eleganter expressit Philosophus:

Cum prorepserunt primis animalia terris

Mutum & turpe pecus, glandem & cubilia propter

Vnguibus & pugnis, dein fustibus atq; ita porro
 Pugnabant armis, quæ post fabricauerat usus:
 Donec verba, quibus voces sensusq; notarent,
 Nominaq; inuenere, dehinc abstinere bello,
 Oppida cæperunt munire, & condere leges:
 Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Itaque ius quod ex recta ratione proficiscitur, proprieq; ius appellatur, homini non qua animal, sed qua homo est, conuenit: alio enim modo non proprie ius aut ius natura dicitur, nisi ita amplificato vocabulo uti libeat: itaq; iure uti, & iure agere, hoc est, iuxta iusti & æqui rationem viuere homini proprium est, & secundum naturam datum atque iniunctum. Sed quia corrupta & perturbata natura homines ad animalem feritatem degenerare deprehenduntur, studio, diligentia, & opera, & exactæ rationis regulis ius asserere opus fuit. Has rectæ rationis normas non omnes homines exactè callent, & prauis studiis atq; moribus corrupti, plerumque deprauant: ita ut quod aliis iniquum censeatur, aliis æquum & iustum videatur; sicut ex gentium historiis, & moribus variis deprehendere est. Id quod diuini spiritus testimonio ostenditur: Dominus de celo in terras aspexit super filios hominum, ut videat si est intelligens aut requirens Deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum, &c. Quamobrem expeditissimam rationem iuris ostendendi, & statuendi illam fore ait Propheta. Vt Deus ipse iuris à se exerciti exempla manifesta orbi edat: videlicet, ut p̄ præmiis & commodis, impij atque improbi p̄nænis & incommodis afficiantur. Tunc enim boni virtutis amore, atque Dei imitatione ducti, iustitiam colent; improbi vero, vel p̄næna formidine à scelere admittendo abstinerebunt. Hoc est quod Isaias sentit hoc carmine: Cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Vel imitatione, vel metu iudiciorum tuorum inducti: Ius autem, siue iudicium quod Isaias edi postulat, est, Vt pessimi & scelerati homines, speculatorem Deum, & facinorum ac sceleris vindicem sentiant: iusti & p̄ eundem iniuriarum suarum ultorem, salutis auctorem, manifestis exemplis agnoscant: namq; aliàs diuinam vel patientiam vel clementiam scelerati dissimulationem, vel negligentiam esse arbitrati, in flagitia & maleficia omnia precipites currunt. Sit spes fallendi (dicebat ille) miscebis sacra prophanis: hoc est quod Vates à consequenti incommodo argumentatus subiungit:

Medeamur impio, & non discet iustitiam facere: in terra sanctorum iniqua gessit, & non videbit gloriam Dei. Hebraicè ad verbum sic habet: Fiat gratia impio, non didicit iustitiam: in terra rectitudinum prauè ager, & non videbit altitudinem Domini.

FUTURA pro perpetuis, atque aded pro disciplinalibus verbis accepta, temporis ratione, ut aiunt dialectici, absolui iam sapius docuimus. Os habet, & non loquentur: oculos habent, & non videbunt. & illud: Non hoc iocosa conueniet lyra. Declarat Propheta improbos Dei patientia abusos, non solum à iustitia abalienari, sed etiam in iis regionibus, quæ optimis & sanctis-

Etissimis legibus viuuntur (qualis Israelitarum regio fuit, qualesq; Christianorum ditiores sunt) ipsa iura inuertere, & ad suam libidinem vel interpretatione peruersa, vel etiam contemptione legum deprauata sententia omni in quodcumque scelus perrumpere, sacra prophanis miscere: non tantum inter gentes & populos barbaros, atque à recta rationis usu alienos: sed in terra sanctorum: hoc est, in terra sanctis legibus institutis instructa & ornata, in illa terra prauè agere solet, eo quod non videt Dei altitudinem. Altitudinis nomine & exaltationis verbus uti solet Scriptura, cùm de regni & gubernationis sublimitate agit. Videntur enim Reges altiori gradu & loco constituti ut inde mores hominum à se regendorum speculentur, & bonos tueantur, & foueant: malos vero puniant, & ulciscantur: unde factum est, ut sublimitatis siue altitudinis titulis principes ipsi homines saluentur, & appellentur vulgaribus ferè omnibus linguis Altezam & Maiestatem Reges vocamus. Cùm igitur Deus manifestis iudiciorum exemplis iudicem Regem & gubernatorem sese orbi terrarum probat; suam altitudinem veluti conspiciendam ostendere videtur: cùm verò sceleratorum ultionem differt, aut clementer cum impijs agit, dissimulans peccata hominum propter p̄nitentiam: tum latere impijs videtur, atque aded iis, quibus ipsius altitudo non apparet; ij namque presentibus exemplis commoueri solent: præteritorum vel immemores, vel increduli, & futurorum minimè timidi, in hanc sententiam sub hac eadem translatione David canebat, Exurge Domine Deus meus in præcepto quod mandasti, & synagoga populorum circumdabit te: & propter hanc in altum regredere, Dominus iudicat populos. Tollere, inquit, in altum, & eminentem te ostende iudicis exercendis huius sententiæ comprobandæ causa: videlicet, quod Dominus iudicat populos. Huius etiam argumenti illud est, quod Paulus aduersus Iudaos in terra rectitudinum prauè agentes scribebat: Existimas autem hoc o homo qui iudicas eos qui talia agunt; & facis ea: quod tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnis; ignorans quoniam benignitas Dei ad p̄nitentiam te adducit? secundum autem duritiam tuam & imp̄nitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet unicuique secundum opera eius, &c. Itaq; improbi ex diuina clementiâ & patientiâ licentiam peccandi sibi ipsis in omni maleficio indulgent, & non videbunt gloriam Dei Domini misericordissimi & clementissimi, quam ipse exaltatus ostendere in tempore solet. Potest hæc oratio causam significare, siue rationem, quamobrem impij prauè agant, quia non videbunt, hoc est, videre soleant Dei iudicis exaltationem & sublimitatem: potest etiam interrogationis formam obtinere. Nonne aliquando improbus huiusmodi gloriam Dei videbit? Vt desiderantis Propheta affectus exprimat. Cùm verò ab iis qui diuinam iustitiam diligentius contemplantur, dici non posset; iudicia Dei in terris desiderari, quippe quæ variis modis perpetuò exercentur aduersus impios: quorum alij in medio dierum suorum rapiuntur, alij subitis & repentinis casibus obruuntur, alij in mari, antequam p̄nitentia ducantur;

impj illi, qui tuam amplitudinem in angustias cogere studet. Frequens est in hac significatione hoc verbum apud sacros auctores, atq; ubi de prouidentia & iudicij questione sermo est, commodissime inducitur. Quod verò diximus Hebraicè legi zelum populi in hanc sententiam: Videbunt, & magna sua erubescencia agnoscent, & velint nolint, confitebuntur Zelum tuum erga populum tuum, cuius vindicem, ultorem, & assertorem te ostendis, & probas. quòd si zelatores, ut nostra versio habet, legamus; quid illud significet iam exposuimus. Quamquam verò certa salus per Vates omnes prænunciata erat à Deo, afferenda pijs expectantibus: eaq; tamquam certissima sperabatur, qua fidem factura erat huic quaestioni, de prouidentia Dei erga pios & improbos, illos seruandos, hos puniendos: id quod Euangelij virtute faciendum erat, tamen adhuc alia supererat quaestio, quam Isaias huic subiunctam voluit, atque tandem aperto Dei responso expediendam curauit.

Domine dabis pacem nobis, omnia enim operatus es nobis. Hebraicè sic legimus: Domine adaptabis pacem nobis, omnia enim facta operatus es nobis.

AFFIRMAT Propheta Dei promissa praestanda esse populo pio atq; fidei: Dei, inquam, qui iuxta propositum suum allaturus erat pacem, hoc est, perfectam illam salutem per Christum afferendam & efficiendam iis, qui in se sperant: itaq; constituendam esse pacem, & perfectionem erga pios & fideles, atq; probos homines: quam quidem rem sibi creditam & expectatam perinde certam sibi esse Isaias ait, quamuis futuram, atque cetera omnia Dei iudicia & beneficia iam praterita & exhibita, qua futurorum argumentum firmissimum esse possunt. Omnia enim facta operatus es nobis, tam ea, qua ad beneficium & utilitatem atq; commoditatem, quam qua ad pœnam, animaduersionem, & correptionem referuntur: omnia ex consilio auctoritateq; prouidentia & efficientia tua profecta contigisse & accidisse nobis fatemur: ita ut nihil casu, nihil non ex iudicij tui sententia nobis euenisse affirmare possimus. tu pijs, atq; tui cultoribus beneficia plurima qua pollicitus eras, hæcenus contulisti: populo etiam tuo aliquando degeneranti, & negligenti, qua minatus fueras, attulisti incommoda. Itaq; probatus es multis experimentis & exemplis, & prouidens, & gubernator, & iudex integerrimus: quamobrem credimus firmissimè salutem & pacem illam à te promissam nobis per vinctum illum tuum afferendam. Sed quod ad illos attinet per quos p̄j & sancti viri, qui in populo tuo censentur vexati, & exerciti sunt, superest nobis instituenda disputatio.

Domine Deus noster, possederunt nos Domini absque te: tantum in te recordemur nominis tui.

CVM significasset Propheta pacem per Christum afferendam in se credentibus & sperantibus, eamq; per Spiritum sanctum confirmandam in ipsorum adhuc viuentiū animis: ut in hac vita initium ostenderetur creaturae eius, atq; ita credentes, fruerentur illa perfecta pace spiritus quam nomen SALOM significat. Quærit ulterius Propheta quid statuendum & sentiendum sit de iis, qui ante Christi aduentum in populo Dei commemo-

rati fuerint: tamen hanc pacem non obtinuerint corpore, at animo in filios Dei renouati, utpote nondum allatam: quia eo modo quo à Christo spiritus datus est, nondum erat datus, dum nondum esset Christus glorificatus: quid etiam de iis, qui post editum pacis Euangelium, vehementer afflicti & vexati sunt ab hostibus visibilibus & inuisibilibus variis modis, ita ut populus multus, antequam hanc pacem in se confirmatam sentiret, oppressus occubuerit: hoc est quod significare videtur Vates postulatione hac ad Deum misericordem Iudicem & gubernatorem de integro instituta. Domine Deus noster. At prius nomen illud arcanum est, quo Deus appellatur ad humana salutis rationem sapiensimè relatum, ut in Apparatu sacro indicabamus. Posterius verò nomen illud plurale est, quo Deus gubernator, Iudex, & Princeps esse significatur, pluralis numeri, non citra mysterium trinitatis appellari plerumque solitum. Domine, inquit Vates, misericors iudex, & mundi gubernator optime: scis nobis dominatos fuisse dominos duos, visibiles & inuisibiles, qui nobis leges imponebant ab imperio tuo alienas atq; diuersas: nos autem animo & mente à te non alienabamur; sed nomen tuum illud arcanum salutis & seruatoris perpetuò recolentes, commemorabamus, te vnum salutis & pacis auctorem appellantes. Tantum in te recordemur nominis tui. Hebraicè est, Solummodo in te recordabimur, hoc est, Meminisse solemus nominis tui. Illius inquam nominis quod seruatorem, gubernatorem, & principem nostrum te esse significat, & tamen dura dominatium seruitute opprimebamur, quemadmodum ij, qui apud Aegyptios quondam oppressi laborabant, recordati tamen nominis tui, viri, inquam, boni & p̄j, qui inter illos erant; ex quibus multi in captiuitate ipsa mortui sunt: quidam liberati etiam fuere beneficio manifesto tuo: alij etiam post liberationem obierunt, antequam in terram promissam deducerentur: ut Moses, Aaron, & alij quamplurimi; sic etiam nos ante Filij tui aduentum oppressi ab hostibus virisque, sed magis exercitati & vexati ab inuisibilibus: sic postea non pauci vexabuntur. Itaq; disputationem suscipit Propheta eorum causapiorum, qui, ut Paulus exponit, dissentunt, non suscipientes redemptionem. quamobrem expolitione vsus

Propheta, subiungit:

Morientes non viuant, gigantes non resurgant: propterea visitasti & contriuisisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorum.

CVM secundum naturam fieri non possit, ut mortui reuiuiscant; aut qui occisi occubuerunt, iterum excitentur, & extent: interim autem dum viuunt, nominis tui in te recordati, expectant salutem illam tuam à te afferendam. S. S. E. Putas ne mortuus homo rursum uiuet: cunctis diebus quibus nunc milito, expecto, donec veniat immutatio mea. Quid igitur erit iis, qui interim dum nominis tui memores, expectabant salutem à te, in te credentes, mortui tamen sunt, aut occisi & precipitati propter nominis tui confessionem & professionem? numquid non illi resurgent, non uiuent miraculo à te edito: quamquam secundum naturam extare non possint, possunt tamen virtute tua. Ita hanc orationem admiratione, interrogatione,

atque disputatione constare ratio ipsa docet, & indicat; quarit enim Vates & orat consilium Dei de hac re, qua dignissima visa est inquisitione ad consolandum eos, qui ante Christi aduentum in probatione etiam fide & spe fulti, distinerentur. Ideo autem visitasti eos tribulationibus & exiliis duris ad mortem usque, & perdidisti memoriam eorum, ut non fiat inter homines atq; adeo in populo tuo horum mentio. Fuere enim multi, quorum vita, insania ab hominibus aestimata est, & finis illorum sine honore est iudicatus: neque dignus habitus iudicio hominum, qui nominum ipsorum mentione facta recoleretur, etiam posteris ipsis ex eorum familia propter ignominiam mortis & exitus. Id quod in pluribus propter Dei nomen occisis, vel exulantibus; atque adeo in pluribus martyribus post Euangelium enunciatum vario & assiduo quodam exemplo constitit. Gigantes non resurgant. Nomen Hebraicum REPHAIM, eos significat, qui precipiti quodam consilio & se, & res publicas in praeceptis dederunt, quos Latini interpretes Gigantes plerumque vocant. Significat etiam eos, qui in ipso vita decursu precipitati sunt; atque hac significatio frequens est apud Iob, Psalterium, & Salomonis Proverbia, & apud hunc Prophetam: in qua significatione illud exponimus: & ignorauit quod ibi sint Gigantes: & in profundis inferni conuiuia eius. & illud: Vir qui errauerit a via doctrinae, in caeu gigantum commorabitur. Ipsum namque orationis agrumentum docet, non de proceris statura monstris hominibus, sed de iis, qui Gigantum instar precipitati sunt, sermonem haberi: ideo nos explicandi causa nomen hoc in precipitatos vertimus ad hanc significationem Etymologia relata: ostenditur etiam idem ex adiuncto verbo antithesi figura obseruata. Gigantes non resurgent, siue ut ex verbo Hebraico veriti potest, non stabunt. opponuntur enim precipitari, & stare. Huiusmodi piorum multorum exitum in hoc mundo fuisse Isaias cum iudicasset, ostendit rursus impiorum & improborum hominum interim prosperè auctas fuisse res.

Indulxisti genti Domine, indulxisti genti? numquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ.

GENTIS nomine alteram partem intelligimus, homines videlicet à populo Dei vel alienos, vel degenerantes: namq; hæc obseruatio sacros libros legentibus, plerumque constat, altera parte populi, altera verò gentis nominibus vocata: vnde gentiles dicebantur, qui olim à populo Israelitico, ac deinde à Christiano, fide & studio seiuncti erant. Ostendit itaq; Vates noster quem admodum cum gente atq; hominibus improbis ac persapè impiis actum sit, cum ostendisset multorum ex populo Dei mortem & exitus vulgò ignominiosos habitos & obscuros. Indulxisti genti Domine. Verbum Hebraicum augere, & addere significat. Miratur autem Isaias atq; admirandus repetit verbum, indulxisti, siue, addidisti: non semel, neque simpliciter, sed sapè & multifariam auxisti opes ac diuitias gentis populo tuo aduersa & inimica. Tu Domine, inquam, qui piorum salutis auctor es, atq; appellaris; atque in hoc agendo amplificatus es. sic Hebraicè legimus sine particula interrogationis. numquid, quam tamen ex sententia obser-

natio-

natione interpres noster adiunxisse videtur. potest enim verbum Hebraicum interrogatiuè legi, glorificatus es: augendo, inquit, gentem glorificatus es tu Domine: ab illis, qui te non nouerunt, coluerunt, vel timuerunt: quis ergo fructus ex illa gentis amplificatione perceptus est? quòd si Hebraicum verbum citra interrogationem legere liceat: sic exponenda oratio est: glorificatus es; siue, amplificatus es, hoc est, amplitudine magna usus es, atq; amplum ostendisti gente augenda, & cumulanda, atque propaganda: adeo ut illis capiendis, collocandis, & commoditate omni afficiendis terminos terræ omnes dilataueris, hoc est, quòd dicit: Elongasti omnes terminos terræ. Placet autem nobis verbum, glorificatus es, cum interprete nostro per interrogationem legere. Ostendit enim homines non solere gloriam & honorem Deo tribuere ob auctas ipsis opes & potentias mundanas, quas plerumque ipsi suis viribus & virtutibus atq; artibus tribuunt. Gloriam verò Dei potius innotescere solere ex confessione piorum, qui salutis diuinae compotes sunt ex Dei beneficio, & in regnum calorum asciscuntur; atq; ex punitione eorum qui à Deo abalienati fuerint: sicut Deus ipse inferius apud hunc Vatem declarat. Nunc consurgam, dicit Dominus, nunc exaltabor, nunc subleuabor. quam rem in sacra illa precatatione petenda, præceptor noster docebat: Sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum. Aduentu enim regni Dei sanctificatur ipse nomen, & voluntas eiusdem sicut in calo, & in terra fit à sanctificatis illius regni filius. Hanc autem piorum erga Deum veluti querelam, pulcherrima & sapientissima interpretatione & similitudine mollit, & excusat; vel potius etiam commendat Propheta, asserens non ex pietatis fastidio profectam esse. videri quidem durum, minusq; modestum posset, quòd pytam acriter & diligenter, tamq; vehementer cum Deo agerent; deque iudiciis ipsius disputarent, adductis exemplis proborum, qui variis modis vexati fuerint, partim & duris laboribus exerciti, partim etiam in exercitationibus mortui, aut precipitati impiorum atq; improborum hominum rebus, opibus, & potentiis, atque omnibus terrenis commodis auctis: & cetera etiam argumenta, quæ iam exposita nobis sunt, differerent. Itaque huiusmodi reprehensio à Propheta opportunissimè est occupata.

Domine in angustia requisierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis. Hic versus ex Hebraicis verbis sic Latinè sonabit.

Domine in angustia visitauerunt te, effuderunt fufurum castigatione tua ipsis.

BONAM veniam exposcit Vates, & boni consuli vult huiusmodi audaciorum querelam profectam à dolentibus & vexatis animis, quam ideo gratam potius quam improbatam Deo fore credit, & intelligit: atq; omnino dignam habendam cui commodo & benigno responso satis faciat. Domine, inquit Propheta, quòd hac de prouidentia iudiciisq; tuis dispensatione instituta grauius coquerantur & audacius: te etià compellent res ipsæ, & occasio in causa est: quippe non est mirandum, si quis in doloribus & laboribus vexatus, atq; anxie angusteq; pressus clamet, vocesq; edat vehementiores.

Inf. 33.

tiores. & interdum verba proferat duriora, propter doloris vehementem sensum, qui non patitur semper aut vocis sonum, aut verborum tenorem eundem seruari: n̄ enim qui vehementer dolent, iam clamant, iam susurrant, nunc oportunas; sæpe etiam importunas, & minus moderatas orationes pronunciant: quæ omnia dolori condonari solent. In angustia visitauerunt te, rationem tui habuerunt in angustia: neque à te abalienati sunt; imò potius te cogitantes, & animo versantes appellauerunt; ipsaque appellatio, quamuis durior & importunior, manifestè probat, te ipsis in memoria ac mente esse, petiq; solum salutarem & vindicem laborum & dolorum quibus vexantur, atq; adeò medicum. Optimè exposuit interpret noster, requisierunt te. In tribulatione murmuris doctrina tua eis. In tribulatione orationis intra pectus concepta, & quamuis dimissa voce tamen vehementi studio fusæ. Interim dum tua doctrina eos exercebat, doctrina tua, in ablatiuo absoluto legimus. Hebraicè verbum מַצְצָר, quod castigationem vertimus, rem apertius exponit, castigatione tua ipsis præsentè videlicet. Effuderunt susurrum; orationem siue deprecationem affectibus magis quàm verbis abundantem: cuiusmodi effundere solent n̄, qui amaro animo sunt, & interno dolore valde anguntur, nunc apertis & claris verbis atq; vocibus, nunc verò tacito susurro agentes. S. S. E. Cùm esset Anna amaro animo orauit ad Dominum, stens largiter, & votum vouit, dicens: Domine exercituum, si respiciens videris afflictionem famula tua, & recordatus mei fueris, neque oblitus ancilla tua, dederisq; serua tua sexum virilè; dabo eum Domino omnibus diebus vita eius: nec nauacula ascendet super caput eius. Factum est autem, cùm illa multiplicaret preces coram Domino, ut Heli obseruaret os eius. Porro Anna loquebatur in corde suo, tantumq; labia illius mouebantur, & vox penitus non audiebatur. Astimauit ergo Heli temulentam, dixitq; ei, Vsq; quo ebria eris? digere paulisper vinum quo mades. Respondens Anna, Nequaquam, inquit, Domine mi, Nam mulier infelix nimium ego sum, vinumq;, & omne quod inebriare potest, non bibi, sed effudi animam meam in conspectu Domini. Ne reputes ancillam tuam, quasi vnã de filiabus Belial, quia ex multitudine doloris & maroris mei locuta sum vsque in præsens. Huiusmodi affectu profectam, atq; adeò expressam hanc à se relatam puram orationem & querimoniam, Isaias esse ait. Eamdemq; pietati & studio erga Deum potius quàm acerbitati & temeritati ascribi oportere asserit, idq; appositis similitudine confirmat.

Sicut quæ concepit, cùm appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis, sic facti fumus à facie tua Domine.

HANC querelam neque ex fidei, neq; ex pietatis aut amoris erga Deum defectu proficisci, ait Propheta. Sed à constanti fide amoreq; Dei ex dolore natam esse ait: non secus atq; femina accidere solet, quæ, in stanti iam concepti fuerit partu, doloribus internis atq; grauissimis vexata, clamare, eiuolare, & perturbata etiam, variisq; vocibus atque sonis enunciata verba effundit, maritumq; appellat suum, quem modò illorum dolorum causam esse inter-

interdum conqueritur; neq; ideo tamen minus amat, aut veneratur, quamquam clamet in doloribus suis. Sic facti fumus à facie tua Domine. Sic nobis cogitationum grauissimarum conceptus hi ex consideratione rerum à te effectarum, vel permissarum, ex obseruatione & inquisitione iudiciorum tuorum profecti, dolorem afferunt. quem ideo ad te referimus, ut leues, aut adimas, aut minuas à facie tua, auctoritate tua. Nihil enim eorum quæ in orbe fiunt aut casu, aut præter tuam vel sententiam, vel permissionem fieri credimus: ideoq; te Dominum misericordemq; appellamus, atq; horum dolorum medicum poscimus. Multa in hunc locum à commentatoribus, & aliis scriptoribus varia & subtilissima excogitantur: à nobis, quoad id præstari potest, simplex obseruatur verborum atq; rerum de quibus sermo institutus est, ratio. Addit autem Vates aliam etiam grauissimi doloris & perturbati huiusmodi clamoris causam, discrimen videlicet inter cõceptus & partus femina, atque hospitij sibi adscribunt, quòd varius exitus alteros alteris mitiores minusq; graues reddat.

Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum: salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores terræ.

MAGNUM inquit discrimen est inter nostram & parturientis femina conditionem: quòd femina, instante partu, dolet quidem & moeret, atque angitur: sed ubi pepererit, lætatur maximè, quia natus est homo in mundum. Verùm nos, inquit py, concepimus cogitationes has grauissimas, quibus iam nimium grauidi dolores accepimus & sustinimus vehementes: & cùm pariu certissimum, atq; ex animi sententia nobis iam iam futurum existimaremus; spiritum à nobis explodi intelleximus: quòd genus morbi & laboris maximè accidere aliquando quibusdam solet feminis, quæ, cùm uterum gesserint, fastidiq; grauissima, & verè etiam prægnantibus grauiora sustinuerint, tandem ventum esse id quòd utero inclusum est, peractis iam pariendi mensibus, ac doloribus haustis agnoscunt: cuiusmodi quàm miserum sit periculum, nemo, nisi qui subierit, satis aestimare possit. Cùm nos speraremus iam iam futurum malorum in terra finem, salutem nobis esse afferendam, impios terræ ac terrenos homines, atq; inimicos nostros à quibus vexamur, perdendos; tamen comperimus salutes illas, quas sperabamus, non esse factas, neque terræ habitatores cecidisse. Hic versus Hebraicè hanc expositionem apertius admittit. Sic enim habet ex verbo translatus: Concepimus, doluimus, tamquam peperimus spiritum. Salutes non facta est terra, & non ceciderunt habitatores orbis. Videbimur, inquit, nobis iam parturire, & visi etiam sumus parere, sed spiritum quasi peperimus, qui ipsa expositione nos vehementer vexauit, & tamen dolentes mæstosq; reliquit, utpote nondum compotes vtriusque salutis nobis expectatæ; neque spectatores facti ruina habitatorum huius; confusi & perturbati sceleribus & flagitiis, iniuriisq; contaminati mundi. Salutes non facta est terra. Si sic veriamus, ut vertere possumus constante linguæ sanctæ grammatica ratione; mysterium continet oratio. terra enim hoc loco ARES appellatur, ex translatione natura humana, quæ se-

cundum utramque sui partem salutis promissa acceperat, ut vetus homo moreretur, & nouus resurgeret, qui secundum Deum creatus est in sanctitate & veritate: atq; adeo terrena corporis membra mortificarentur ad peccatum, vnaq; redderentur ad seruendum Deo viuenti. id vero efficiendum erat per Christum ex eadem terra, hoc est, ex humana natura oriturum secundum carnem; quod mysterium toto illo admirando celebratur Psalmo, cuius versus hi sunt: Veritas de terra orta est: & iustitia de caelo prospexit. Etenim Dominus dabit benignitatem: & terra nostra dabit fructum suum. Si vero interpretemur, ut etiam recte verti potest, atque interpretes nostri vertit, Salutes non fecimus; significat salutes non esse allatas in terram; sed hoc non est ex defectu voluntatis aut virtutis Dei, sed ipsorum hominum qui non praestiterunt ea, quae ab ipsis, ad hanc salutem consequendam, exiguntur. Qui enim fecit te sine te (ut ait diuus Augustinus) non saluabit te sine te. & ut Propheta aiebat, Iniquitates vestrae declinauerunt haec: & peccata vestra prohibuerunt a vobis bonum, & non ceciderunt habitatores terrae. Hebraice est THEBEL, quod nomen orbis vel terrae vocabulis vertere solemus. Ponitur autem hoc loco nomine singulari, significatione confusionis ac perturbationis rerum, qualis in hoc mundo est, apud eos qui ex mundo sunt: nam verbum proprie confundere, perturbare, miscereq; significat. Sunt autem in mundo phas & nephas permixta, atque omnia tumultuarie ac temere tractata & perturbata per filios Adam: hos nondum corruisse, oratio hac piorum testatur. Haecenus Propheta studiosissima illa querimonia, disputatio, & inquisitio apud Deum instituta constat, quam a Deo ipso expeditam, certissimoq; oraculo explicatam, continuo audiemus.

Viuent mortui tui? interfecti mei resurgent?

ORACULO certissimo respondit Vati nostro Deus, questionis praecedentis potissimum argumentum esse, inquirere quidnam de iis esset credendum, & statuendum: qui, dum fidem pietatemq; colerent, ante allatam sibi illam publicam salutem mortui fuerint, aut occisi, & non viderint salutes in terra, an resurrecturi essent, an denuo victuri. Quod argumentum aperta interpretatione decreti consilij beneficiiq; sui Deus expedit: affirmans mortuos illos, qui pietatem & fidem vsque ad vitam finem obseruauerint resurrecturos, & vna cum aliis piis salutis communionem coniungendos esse; tam eos qui naturali vitae cursu defuncti, quam eos qui propter diuini nominis gloriam & confessionem fuerint occisi, & praecipites dati. Viuent mortui tui. ad Prophetam, siue ad Ecclesiam piorum refertur pronomen possessiuum, tui: & respondet oratio illi questionis parti, Morientes non viuunt? interfecti mei resurgent. pronomen, mei, personam Dei respondentis indicat; asserentis eos, qui pro sui nominis gloria occubuerunt, & ceciderunt surrecturos, rursumq; staturos esse: atq; ita respondet alteri interrogationis parti, Gigantes, siue praecipitati non surgent? namque hoc loco verbum NEBALATHI, quod, cadentes mei, verti possit, eadem significatione cum BEPHAIM, de quo paulo ante diserebamus, vtiq; viuunt, & surgent, participesq; fient salutis meae: hoc idem futurum confirmat ipse saluis,

salutis & vita auctor Christus: Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, viuet: & omnis qui viuuit, & credit in me, non morietur in aeternum. Oportuna autem Apostrophe Deus ipsos pios, ad quos responsum hoc pertinet, allocutus, resurrectionis futurae spe confirmat; seq; illis isdem, quos alloquitur, perpetuo praesentem esse ostendit.

Expergiscimini, & laudate, qui habitatis in puluere.

MORTUOS ipsos, quorum corpora in puluerem redacta sunt, alloquitur Deus, tamquam dormientes excitans: somnus quippe est mors piorum apud Deum, qui vocat ea quae non sunt, tamquam ea quae sunt: & quoniam Deo ipsi omnia viuunt, omnia sentiunt, omnia loquuntur; hos, quamquam in puluere habitantes & redactos, tamen euigilantes veluti e somno, carmen Deo viuificanti canere iubet plenum argumentis fidei & spei de resurrectione futura, quam vsque adeo certam & expectatam Deus Ecclesiae suae esse vult; ut non solum viuentibus, sed ipsis piorum mortuorum cineribus canendam & celebrandam commendat. Quo genere argumentandi quidnam excogitari possit efficacius? Argumentatur hoc loco Deus a materia, condere potuit, & condidit; mundusq; ipse qui non erat, ex nihilo ad hanc admirabilem rerum copiam tractus est; & ex non esse, ad esse, ut philosophi loquuntur, est editus: quid obstat, quo minus hominum corpora, quae non in nihilum, neque in materiam priuam, sed in cineres, hoc est, in ipsam propriam & proximam materiam humanae carnis redacta sunt, rursus componantur, & extent? Adam enim primus homo ex limo terrae, siue, ut Hebraice legimus, ex puluere terrae factus formatusq; est: idem in puluerem suum reuersus, iterum ab eodem artifice fingi, formariq; potest: artifice, inquam, cognoscente ipsius pulueris naturam, & ab alia terra separare valente, qualis Deus est, qui pulueres ipsos ideo vocat, & compellat, quia nouit; ideoq; ait: Expergiscimini, & laudate. Hebraice est, canite. Sed verbum canendi, RANAN, ad publicam laetitiam & gratulationem semper refertur. Certam igitur resurrectionis salutem promittit is auctor, qui eandem cantico, & publica laetitia vocibus ab ipsis mortuis expectatam celebrari vult. Qui habitatis in puluere. Hebraice, habitatores pulueris. Sed verbum, habitatores est, SOCHNEM, quod commoratores, vertere comode possumus: nam multa verba sunt, pro quibus Latini reddunt, habitare. Sed quantum ex lingua, atq; rerum obseruatione adnotauimus, SACHAN, commorari, aut cohabitare significat; non perpetuo manere, sed ad certum tempus rei gerenda, administranda, aut alia aliquid agendi, vel ferendi causa: cuiusmodi exempla illa sunt, Nec valet in domo consistere pedibus suis. Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est, & habitavi cum habitantibus Kedar. Nam Kedar, Arabes sunt, quorum domus nullibi perpetua habentur, sed in tabernaculis habitant, quae pro locorum atq; temporum commoditate alio atq; alio transferuntur. unde tabernaculum Hebraice MISCHAN, dicitur. Itaq; verbum ipsum Hebraicum indicat mortuorum non esse perpetuam in puluere habitationem, sed commorationem dumtaxat. Dignum praeterea annotatione duximus id, quod, cum hunc locum legeremus, Deo suggerente,

Psal. 84.

Ierem. 9.

Prou. 7.
Psal. 120.

accepimus (neque enim ingenio nostro, aut præceptoris alicuius humani industria, sed Deo ipsi auctori, accepta huiusmodi beneficia, referemus) Inter multa nomina, quibus terra, cinis, & pulvis Hebræicè vocatur, unum esse GHAPHAR, quod eam terram naturam significat, quæ non omnino arida est, sed lentiorcm aliquæ continet, siue mollitiem quandam siliginæam, farina similè; ita ut manibus compressa cohareat, & tenacibus elementis, quos atomos quidam vocarunt, consistat: siue is lentior, siue humor, pinguedo quadam crassa & oleagina sit, siue alia aliqua pinguedinis, vel tenacitatis natura. ex cognato autem huic verbo GOPHARIM, nomen deducitur, quod fossile genus omne significat, & præcipuè sulphur, cuius natura & vis in omni alio fossilium genere deprehenditur immixta. Legat Vitruuium architectum, quisquis de vario terra succo plura cognoscere voluerit. Itaq; GHAPHAR, pro quo Latini interpretes puluerem & cinerem reddunt, lentam terram esse, intelligimus, & tenacem, facileq; ductilem; non exustam, neq; exuctam; neque omnino sterilem, nullisq; visibus aptam; neque etiam arenam: hæc enim genera omnia sua vocabula apud Hebræos sortita sunt. Possimus itaque non incommode hoc terra genus, de quo nunc agitur, argillam, Latine vocare: est enim argilla ea, qua præcipuè figuli ad vasa fingenda utuntur, ut ille dicebat: Argillam atq; rotam citius properate, sed ex hoc Tempore iam Caesar figuli tua castra sequantur. Huiusmodi nos vocabula cum obseruantes contemplantur, inter humanam, & aliarum animantium carnes magnum & admirandum discrimen facile dignoscimus. Cetera enim animalia omnia ex ipsa terra multiplici permixtione, sine villo singulari delectu, sponte producta solo Dei iubentis verbo exiisse, diuina sapientia docet. S.S.E. Dixit quoque Deus, producat terra animam viuentem in genere suo, iumenta & reptilia, & bestias terræ, secundum species suas. Factumq; est ita, ut omnia alia animantium genera ex ARETS, hoc est, ex terra illa, variis succis & partibus permixtis, constante, producerentur. Hoc discrimen carniū optimè sibi notum, Apostolus indicabat: Non omnis, inquit, caro, eadem caro; sed alia hominum, alia pecorum, alia volucrum, alia piscium. Igitur, cum animalia omnia corpore, secundum naturam, ex illa terra confusa permixtione consent: ubi per mortem dissoluantur in suam terram, hoc est, in illas multiplices partes abeunt. quæ cum sibi non consentiant, iuxta naturam vim ineptiora omnino redduntur, ut rursus coeant; neque coire possunt, nisi miraculo: longè maiore, inquam, miraculo, ex parte materia, quam opus sit ad instaurandum denuò humanum corpus ex parte materia. Namq; humana caro non constat confusa permixtione omnium partium terra, sed limo dumtaxat terræ; eoque selecto per fictorem ipsum, atque artificem summum, ex argilla, inquam, optima: quæ, quamdiu cocta nõdum fuerit, etiam si dissoluatur atq; dissiliat, argilla tamen manet, & instaurari ac resciri potest à figulo. Secus est, ubi iam cocta semel fuerit: tunc enim ignis vi omni humore & succo exhausto atq; exucto, solidata, in lapidis naturam conuertitur; ita ut iterum in nullos usus, præterquam arena, solui possit. Ut verò in translatione à sacris auctoribus obseruata persistentes,

tem

rem hanc dilucidius exponamus, ipsa figulina artis ratio, nobis obseruata, ob oculos ponenda est. Argillam, non multo, sed temperato aqua humore subactam, figuli præparant; eamq; pro consilij sui sententia, ad varios usus, in varias vasorum formas fingere solent; atque primum sub dio vel aprico exsiccare, antequam fornaci probanda & induranda committant. S.S.E. Sap. 15. Sed & figulus mollem terram premens, laboriosè fingit ad usus nostros. Solet autem, & potest figulus vas aliquando ruptum, minusq; sibi probatum, vel aliàs pro animi consilio corruptum, ex eadem omnino argilla vel instaurare, vel refingere, vel in aliam formam rescire, cedente omnino artificis voluntati & manibus materia, utpote molli ac tenaci, minimeq; reluctante. S.S.E. Et descendi in domum figuli, & ecce ipse faciebat è luto manibusq; suis: conuersusq; fecit illud vas alterum, sicut placuerat in oculis eius, ut faceret. Accidit verò nonnumquam, ut vasorum pars ad umbram, vel solem exsiccata, eo quòd, antequam excoquerentur, vitium fecerunt, rursus comminuta, in puluerem suum redigantur: quæ rursus, humore addito, exiguo brachiis & pedibus subacta, suam argillosam naturam & facilitatem rursus exhibent, seq; ad fingenda denuò vasa, facilem præbent. ex puluere enim tenui, aqua subacto, argilla ipsa, siue lutum, siue limus vocetur, adparari solet: sicut de figulo scriptum est, In brachio suo formabit lutum, & ante pedes suos curuabit virtutem suam. Ex hac igitur argilla conficiendorum vasorum ratione omnis hæc à Propheta suscepta de resurrectione carnis disputatio explicanda est. Principio enim constat humanam carnem ex argilla, siue limo terræ à sapientissimo artifice Deo fictam & formatam fuisse (hoc, quantum ad carnem spectat, exponimus; de cuius resurrectione agitur: namque spiritus immortalis est, de quo nunc non est sermo) mortuo autem homine, caro tamquam vas luteum vitiatum & corruptum exiccatur, atq; in puluerem redit, ex quo constabat, hoc est, in argilla similè naturam, tenacem, & sequacem, atq; ad resciciendum opus, quamquam corruptum, facilem, habilem, atq; ductilem: id quod diuino iudicio beneficiòque magno, Ad prædictum indicatumq; fuit: Donec reuertaris in terram, de qua sumptus es: quia puluis es, & in puluerem reuertaris. Hebræicè, Gen. 3. CHI GHAPHAR ATHA VEEL GHAPHAR THASVB. & illud etiam decretum est, Exhibit spiritus eius, & reuertetur in terram suam. Igitur moriente homine, & corpore soluto, manet spiritus idem, qui non moritur, sed exit: manet eadem corporis materia, non varia & multiplex, sed puluis ille argillosus terra fecunda. Namq; hac descriptione terra à nobis distinguitur, cum Hebræico verbo ADAMAH hoc nomen vertitur, virtus etiam & ars artificis permanet, qui vel verbo mundum totum, quamuis dissolutum, quamuis in nihilum redactum, rescire, creare, & quidquid voluerit, efficere potest. Verbum ipsum in quo omnia, & per quod omnia, & à quo omnia constant, manet, & permanet: promissum etiam Dei, de eadem hac re apertissimum est. Nihil igitur obstat quo minus corporum resurrectio fiat: quandoquidem auctor, auctorisq; voluntas, & sapientia sibi perpetuò similis, eademq; in æternum constat. Spiritus etiam manet, neque letum om-

nia finit, neque argilla in arenam, aut carbonem redit: sed tantum efficit, ut corpus in pulverem suum, non in alienum redeat. Superest itaque suus unicuique corpori pulvis, quamquam vas ipsum, hoc est, corpus corruptum sit; tamen in pulvere suo commoratur, & sedet. Longè ergo facilis etiam ex parte materia resurrectionis constare potest, quam creatio: siquidem creatio, siue formatio prima selectum ex terra pulverem illum, diuina sapientia providente postulauit, certamque pulveris portionem ad humani corporis magnitudinem exegit, quam pro natura ratione notam & aestimatam esse oportuit: utrumque iam constat, neque noua separatione aut mensura & pondere opus est. Si enim figulus corruptum & in pulverem redactum vas reficere velit, neque noua mensura indiget; sed manente adhuc vrcei vel amphorae puluere, vrceum vel amphoram pro animi sui sententia instaurat, tantumque humorem addit, qui ex siccato & comminuto iam puluere exhalatus fuerat, atque humore addito, argillam rursus subigit, & in vas pro arbitrio suo fingit. Manente itaque eadem terra, artificis, hoc est, Dei, consilium erit, cum ipsi placuerit, corpus rursus instaurare, addito humore, hoc est, virtute, qua pulvis iterum temperatus & coniunctus coeat, atque in argille siue limi, siue lutii, hoc est, carnis naturam reficiatur, huiusmodi virtutem a se addendam hoc loco pollicetur Deus.

Quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.

VERBI sui virtutem terra illi ad resurrectionem carnis infundendam rorem lucis esse dicit Deus. Est autem verbum Hebraicum, pro quo interpretis noster lucem reddidit, OROTH, quod lucem, nitores, atque viriditates significat, unde nomen horae, Græcis & Latinis factum arbitramur. Appellatur autem à Græcis hora quatuor anni partes, quibus omnium que in terra gignuntur, natura perficitur. itaque ut vitalem illum suum rorem, hoc est, Christi resurrectionis auctoris virtutem significaret Deus, Ecclesiam allocutus hoc verbum pronunciauit. Ros, inquit, tuus, qui in te infundetur, ut & mortuos ad vitam reuocet, est ros efficacissimus, lucis ros, cuiusmodi in aurora decidere, atque herbis vim & nitorem addere solet: & vitam veluti arefcentibus reficere huiusmodi rore lucis, siue aurora, siue horarum anni, huiusmodi, inquam, rore nitenti, & nitidissimas reddentes, mortuorum pulueres imbuti reficientur in lucidam, & nitentem, & florentem atque virentem carnem. Inuenitur hoc nomen OROTH significare viriditates & olera, atque ita ab interprete nostro redditum est: Egrefsus est vnus in agro, ut colligeret herbas agrestes. agrestes herbas intellexit, quae nullo humano cultu iuuarentur, sed horarum & calidi luce atque influxu fouerentur. Itaque ROS TUUS. Huiusmodi & caelestis, inquam, virtus ad creandum, recreandum, & reficiendum efficacissima. Constat itaque sententia ex interpretis nostri versione, modo à figulina artis translatione non discedamus: eam namque Propheta aperte tenuisse videtur. In plurali autem numero OROTH, Hebraicè est: quod si lucem interpretemur, matutinam intelligere oportet lucem ancipitem, illam lucem siue aurora, cui etiam nomen ab OROTH, factum putamus tempus ipsum. Est enim illo tempore

gemina

gemina & anceps lux, crescensque per momenta, donec sol super terram exortus fuerit, qui plenam lucem constituit. Hispani illud tempus, entre dos aluas, vocant. Sed si noster interpretes lucem vertisset, longè obscuriorè quam singulari Latino lucis nomine reliquisset sententiam. Lucem itaque siue aurora ipsam, cum ros in tenera pecori gratissimus herba est, siue nitorem & viriditatem exponamus, nobis sumptam à Propheta translationem obseruantibus aperta sententia constat, atque ratio etiam, quamobrem virtus illa verbi Dei, qua communicata & infusa terra humana, carnis naturam restaurare potest ros, & non pluuia: vel imber, vel aqua appellatur, nimirum quòd argillosa terra non multa aqua indiget, ut in massam ductilem, & fingendis vasibus aptam coalescat; sed temperato humore, qualis ros est. Siquidem irrorare figulus magis quam irrigare dicitur, cum lutum, aqua & terra commixtum temperat, & conficit: atque ita lutum vatum verius quam humidum dicitur à Latinis, ut à poëta: Vatum & molle lutum es, nunc nunc proper adus, & acri Fingendus sine fine rota. Vatum autem proprie dicitur id quod irroratum, non quod multa aqua imbutum, aut intinctum, & maceratum est. à rore enim, siue roris per simili humore, vda efficitur res. atque ita Latini loquuntur: Sic ubi fata vocat vdis absectus in herbis. Ita explicata satis nobis videtur hac huius carminis tercia pars, Ros lucis, ros tuus. quarta autem illa, Et terram Gigantum detrahes in ruinam; sic etiam ex Hebraicis verbis reddi posset: Et terra interfectos, siue, præcipitatos proiciet. Cuius aperta satis sententia est. Prædicit enim & promittit Deus fore, ut occisi illi, qui pro nominis sui gloria interfecti, & distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem inuenirent resurrectionem, ludibria & verbera experti, in super & vincula & carceres; lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occasione gladii mortui sunt, nonnulli ignibus iniecti, alij bestiis proiecti: hi omnes quacumque in terra parte fuerint, à terra proiciantur, & sponte sua separante, horum puluerem in illo diuinae virtutis rore animandum restituat. Atque ut multarum rerum in cribro agitarum homogenea & similes partes secernuntur, ita diuino verbo iussa & concussa terra Rephaim, hoc est, occisos illos ex aliis suis partibus seiunctos remittat. Nostri etiam interpretis verba non aliam ab hac significationem reddunt, Detrahes in ruinam & separationem ab aliis rebus terram Gigantum, hoc est, occisorum. Quòd si, ut sonare magis videtur oratio, Gigantum terram, hoc est, aduersariorum Ecclesiae regnum ab Ecclesia, in ruinam detrahendum, quis interpretetur, non contendemus, res enim ipsa certa fide constat, fore Ecclesiam victtricem, & propulsatricem hostium suorum; maxime autem post resurrectionem carnis. atque hoc quidem inferius aperte explicatur: verum Hebraicorum verborum obseruatio, nos Latinae interpretationis simplicem sententiam docet. Tam verò ulterius pergamus. Cum resurrectionis promissum hoc oraculo Deus confirmasset, atque eiusdem efficienda rationem arcana oratione indicauisset, eodem eosdem mortuos, qui ipsi tamen Deo viuunt, ad expectationem huius beneficii, atque patientem obseruationem cohortatur, affirmans non ita longam

Pet. Sat. 3.

Ouid. lib. 1. Epist.

Heb. 11.

gam

gam fore moram huius beneficij conferendi: atq; adeo si longum tempus hominibus videatur, non esse ei longum, qui promissorum suorum numquam obliuiscitur, & qui mille annos unius diei spacio aestimat; maxime vero si id tempus illa qua populum Dei manet, aternitate conferatur. ideoq; securos iubet esse Deus pios, & in silentio atque spe promissorum suorum quietos perseverare.

Vade populus meus, intra cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere modicum ad momentu, donec pertranseat indignatio.

TEMPVS & oportunitas resurrectionis mortuorum, atq; consolationis & beneficiorum a se pijs promissorum, hoc est, perfecta illius beatitudinis, qua post carnis resurrectionem obtinenda est, hoc versu significatur populo Dei, cum admonitione obseruantia, & cultus legis & praeceptorum, totiusq; pietatis; idq; pulcherrimis orationis ornamentis enuntiatur. Vade popule mi, intra in cubicula tua, te ipsum ad te recipe, atque clamoribus & querelis parce, & claude ostia tua super te legibus & praeceptis; atq; virtutum studijs operam daturus, intra tuam vocationem, & priuatos parietes te contine: ne uageris in uanas cogitationes, atque vulgares improborum & stultorum hominum actiones. oportet te a vulgo longe lateq; remotum agere, tuasq; res & studia tibi iniuncta curare, abscondere: & perferre omnem afflictionem, & calamitatem, atq; difficultatem; quarum non usque adeo longum tempus erit. Ad modicum, ad momentum. Hebraice, tamquam parum momenti. Latere iubetur populus Dei in patientia & spe, ut Noe latuit in arca; ut Lot in spelunca: idq; donec pertranseat indignatio. Atq; hac responsi parte docemur resurrectionem mortuorum futuram post ultionem a Deo faciendam & dandam aduersus improbos omnes; quam obseruatio Solis ac Luna, bellorum impetus, & totius orbis concussio a Christo in Euangelio indicata, & praedicata praecessura sunt. ZACHAM, pro quo indignatione, interpret vertit, significatione est, vultu, oculis, gestu, habitu, & vocibus expressa: quod ex illius Prouerbij oratione obseruauimus: Vetus Prou. 25. Aquilo dissipat pluias, & facies tristis linguam detrahentem. Facies tristis, Hebraice est, vultus. NIZGHAMIM, iracundiarum, siue, indignationum. Est enim hac optima & expeditissima ratio detractorum & maledicentium licentiam cohibendi, graui videlicet & toruo vultu, atq; indignabundo ostendere, eiusmodi sermones ingratos audienti esse. Erut, inquit, tempus, quo Deus se vindicem & ultorem iniuriarum omnium aduersus terra improbos publice ostendas, atque corusco toto orbe, signum dei futuri propediem iudicij. His autem fieri incipientibus, respicite, & lenate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. hoc autem subiuncto versu aperte exponitur.

Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terrae contra eum: & reuelabit terra sanguinem tuum, & non operiet ultra interfectos tuos.

MULTA de exitu Domini de loco suo explicare possemus mysteria, qua consilio omittimus, lectorum fastidium vitantes. Significat tamen oratio haec

haec simpliciter sedulam, diligentemq; curam Dei in sceleratis & criminosis hominibus puniendis, iniuriisque vltionibus, manifesto atque publico exemplo esse ostendendam: utpote qui publice proditurus sit, hoc est, re ipsa & euentu ostensurus, sese praesentem esse, ut visitet, & penas repetat iniquitatis, atque scelerum contra ius & aequitatem admissorum ab eis, qui habitant terram, terreaque sapiunt, agunt, & curant. contra eum, publice & priuate omnes & singulos sceleratos puniendos esse, hoc orationis genus significat. Postquam vero haec iniuriarum vltio edita fuerit, tunc resurrectio erit mortuorum, Et reuelabit terra sanguinem suum, siue, ut Hebraice est, sanguines suos, hoc est, omnes iniuste propter veritatis & pietatis cultum, quocumque genere mortis affectos. & non operiet ultra interfectos suos, quos in se continet sepultos, vel alio modo conditos. Alludit haec oratio ad illud: Nunc igitur maledictus eris super terram, qua Gen. 4. aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua. Atq; hoc orationis membro tria illa superiora exponuntur: Gigantes non resurgunt, & interfecti mei resurgent, & terram gigantum detrahes in ruinam: idem enim omnium horum argumentum nobis videtur. Atque ex his per Isaiam redditus a Deo responsis, intelligimus aperte resurrectionem totius orbis hominum futuram, dispari tamen euentu: namque pijs in resurrectionem vitam, improbi vero in resurrectionem iudicij redituri significantur. Atque hac vltimo huius libri capite aperte exponuntur. Inuenimusque hanc futurae resurrectionis distinctionem in sacris libris duobus verbis obseruatam, KKM, & HHAIAH, hoc est, surgendi & viuendi: quorum ab Dan. 12. serum commune est, ad omnesq; homines resurrecturos spectat: alterum vero ad pios tantum pertinet, in vitam aeternam resurrecturos. Huc etiam illud referendum est quod apud Daniele legimus, Et multi de his qui in terra puluere dormiunt, euigilabunt; alij in vitam aeternam, alij in opprobrium, ut videant semper. Atque hanc distinctionem Christus Dominus apud Ioannem aperte obseruauit. Nolite mirari hoc, quia venit hora, in qua cc omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filij Dei: & procedent, cc qui bona fecerunt, in resurrectionem vitam; qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicij. Cum huius loci expositione & sententia plane illud Apoc. 6. quadrat, quod a Ioanne Euangelista in Apocalypsi scriptum est: Et cum cc aperuisset sigillum quintum, vidi subitus altare animas interfectorum propter cc verbum Dei, & propter testimonium quod habebant: & clamabant cc voce magna, dicentes: Usquequo Domine sanctus & verus non iudicas, cc & non vindicas sanguinem nostrum de iis, qui habitant in terram. & cc da- cc te sunt illis singula stola alba, & dictum est illis, ut requiescerent adhuc cc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, & fratres eorum, qui cc interficiendi sicut illi, & c.

CAPVT XXVII.

IN die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & & forti, super Leuiathan serpentem vectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum, & occidet cetum qui in mari est.

VARIAS multorum ingeniorum expositiones admittere caput hoc videtur, utpote totum translationibus, allegoriis, atq; schematibus constans. Nos verò eam adhibebimus, qua simplicitatem referat, atq; cum rebus & verbis consentiat, & pugnae atque contentione minimum afferat. Affertur omniorbi per Christum salutem, piusq; omnibus accipiendam in praecedentibus capitibus Propheta praedixerat, interieceratq; illam illustrem de resurrectione disputationem, tamquam digressionem quandam, opportunissimam tamen. Nunc verò Israelitarum, hoc est, domus Israelonum, qua perierant, restitutionem ante extremum iudicium futuram, hoc loco promittit Vates, eamq; post magna & illustra signa expediendam esse ait: videlicet, post sectarum omnium hereseon, atq; errorum irrita & conuicta mendacia, disiectum, inquam, imperium vanitatis à diabolo, mendacij parente, in mundo constitutum. Diem illam, hoc loco tempus lucis Euangelice interpretamur: atque illius temporis partem huic rei expediendae oportuna, quam cum ceteris temporibus & momentis pater posuit in sua potestate. Gladio duro, grandi, & forti, maximè verbi Dei, id est, Euangelij virtuti nobis descriptam existimamus, indicante Apostolo, qui gladium spiritus, verbum Dei esse ait. At verò duos illos Leuiathan, quorum alterum indicans Isaias, serpentem vectem, alterum verò, serpentem tortuosum, bina fallacia, fraudis, & mendaciorum capita significare arbitramur: quorum alterum directum, perpetuum, & protensum est, atque eodem ductu in extremas partes traiectum; alterum verò varium, subdolum, & vafrum, variis errorum spiris contortum. Est enim duplex virtutis hostis, alter, error, siue, mendacium apertum, quod contentione summa aduersus verum fertur; alterum verò, quod ementita veri atq; recti specie, vel dissimulatione, vel dolo, & fraude, vel alio calliditatis & obliquitatis genere à vero deuiat, & disidet, multosq; his artibus in fraudem allicit. Atq; apertè nobis videtur Isaias significasse duas illas factiones, quibus Euangelij veritas hoc tempore, impugnatur, & undique impetitur. Alteram Ismaelitarum, hoc est, eorum qui Machometi impietatem & persuasionem secuti, apertissimum bellum Euangelij & Christiani nominis professoribus faciunt, quos Leuiathan serpentem vectem ideoq; appellauit: quod praeter directum illum & constantem errorem, quo eos contenturos fore prauiderat, cognouerat etiam totum ferè orbem inuasuros, & ab altero in alterum extremum, à Solis, inquam, ortu, ad occasum vsque portenturos, uti vectis ostium totum à poste in postem extentum concludit. Est autem vox Hebraica, pro qua Latini interpretes vectem reddunt, BERIAHH, qua & celeritatem, & fugam, & conclusionem significat; ex quo fit ut in antiquis quibusdam codicibus Hispanicè scriptis, encerrador, id est, inclusorem legamus. Mirum autem

autem dictu est, quantum descriptio hac cum Machometanorum pertinace doctrina conueniat: qua & aperta fronte Christi virtutem diuinitatemq; impugnat, & ab occasu in ortum per totum orbem extensa patet. Alteram verò factionem, quam Propheta nobis Leuiathan tortuosi nomine indicare videtur, variam illam & multiplicem errorum & sectarum discordiam, atque ad Catholica Ecclesia veritatem impugnandam, coniunctum, & veluti coniuratum consensum interpretamur, qua, auctore Diabolo, atq; Antichristi spiritu impulsore, Euangelij Christiani simplicitatem variis modis perturbare, expugnare, atq; euertere student. hac quòd varia, diuersaq; sunt innumeris modis obliqua, iniqua, & inconstantia, solumq; hoc nomine, sibi similia & consentanea, quòd serpens vnus omnia sint: hoc est, vna fallacia, vnus incantamentum, vna calliditas, vna observatio, vnus augurium, vna tentatio, & vna experientia, qua omnia verbo NAHHAS, significantur; ideo ab Isaias tortuosus serpens dicuntur. Quis enim vnā tantam errorum & opinionum varietate, quanta apud haereticos est, tantam constantiam & contentione veritatis Ecclesia Catholica impugnationem cum cognouerit, non hoc mendacij summum studium, serpentem tortuosum esse intelligatur, qui fallacis paralogismis, deceptionibus, simulationibus, & ambagibus peruersis, & obliquis interpretationibus contra Christianam simplicitatem, venenato dente fertur. Indicat autem tempus quo hoc diuina prouidentia atq; virtute efficiendum est. cum iam vtraque pars ad summum deuenit magnitudinis: altera quidem secundum extensionem, altera secundum obliquitatem, & spirarum tortuositatem: & quoniam praeter has duas factiones Ismaelitarum, à quibus Christi oppugnatur doctrina, & haereticorum atque sophistarum, à quibus inuertitur; non pauca etiam gentilitatis vestigia in insulis atq; remotis terrarum regionibus, adhuc supersunt. Hac etiam diuini verbi virtute euersum iri Propheta declarat. & occidet cetum qui in mari est. Res ipsa nobis nunc indicat gentilitatis illam vanissimam doctrinam, nunc vel in insulis quibusdam, vel in remotissimis regionibus, ad quas petèdas, navigatione opus est, manere, ut in Sinarum regione in Indis occidentalibus appellatur America, & Noua Hispania tractibus vastissimis, ex quibus diuino beneficio, iam errores illi depelli cœperunt, ac tandem omnino depellentur. Appellatur autem omnes huiusmodi factiones errorum & violentiarum veritati & pietati pure aduersantium, dracones, colubri, serpentes & ceti, ex nomine Luciferi Serpentis, antiqui illius patris omnis erroris & mendacij, cuius imperium istis peruersitatibus fulcitur. Deniq; quidquid contra Christi doctrinam sanctam & puram est, quidquid à Christiana veritate alienum est, id serpens, id Diabolus, id Draco, id Antichristus iure vocatur, cuius partes etiam obtinet homo ille peccati, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui, eum, cuius aduentus est secundum operationem Satanae. Quamobrem neque eos qui Machometum, neque qui Turcam, neque qui Atrium, & alios cum antiquiores, tum recentiores haereticos, ut, Martinos, Caluinos, Melancthonos, & huiusmodi fa-

10an.7. *vine homines Antichristum esse dixerunt, à vero aberrasse existimamus, imò singulis libenter subscribimus. Quippe, ut Apostolus ait, Sicut audivistis quòd Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt. & Multi seductores exierunt in mundum. Qui non confitentur Iesum Christum venisse in carnem, hic est seductor, & Antichristus. Magnum enim mysterium est in illa confessione Iesum Christum venisse in carnem; quòd tamen multi non confitentur. His itaq; omnibus erroribus, mendacijs, vanitatibus, & fraudibus, his Satanae potentis deturbatis, oportunitas à Deo adducta, accedet misericordia magna erga filios Israel exercenda, quos à cecitate, qua nunc laborare constat, sanatos, ad lucem reducidos; atque ad verè Israelitarum spiritualium consortium, & nomen adducendos, & Prophetae, & Apostoli predicantes, affirmare. Atq; hanc vineam, quam huius libri initio repudiandam & deserendam à se fore Deus pronuntiavit, & desertam, repudiatam, & incultam, post repulsum Christi Evangelium, ad hac usque tempora cognovimus, cum venerit oportunitas à Deo significata, rursus eiusdem Dei clementia & misericordia, in hereditatis partem & nomen asciscendam, atq; in Ecclesiae Christianae communionem adoptandam, fovendam, amplificandam, & perficiendam.*

In die illa vinea meri cantabit ei.

VINEAM Domini exercituum domum Israel, & plantationem deletionum eius virum Iuda esse, secundum libri huius initium, Propheta declaraverat, quam cum canendo reprehenderet, atq; deserendam predicaret, ob id repudiandam esse dicebat, quòd expectata ut faceret vvas, fecit labruscas; expectata ut faceret iudicium & iustitiam, clamoris & iniuria criminibus abundare deprehensa est. At verò eveniet, ut in die illa, cum auerterit Dominus captivitatē plebis suae, & veniet ex Sion qui arripiat & auertat impietatem à Iacob: tum contra cantetur, atq; celebretur vinea meri. Hebraicè est HHEMER, quòd ex etymo, coctum, & factum, atque probatum, viribusq; praestans vinum significat, cui nullum simplex Latinum vocabulum commodius respondet, quam merum. Sed hoc in laude, cum de vino mentio fit, aperitè docemur ex Mosaiici cantici versu: Et sanguinem vuae biberes meracissimum. Neque huic rationi aduersatur quòd in Psalmo scriptum legimus: Quia calix in manu Domini vini meri plenus mixto: & inclinavit ex hoc, in hoc: verumtamen fex eius non est extinuita: bibent omnes peccatores terra. Cuius versus illa sententia est: In manu Domini esse calicem plenum vini tum probatissimi, quale merum est, tum etiam deterius & feculentius, sed probatissimum vinum superius esse, quae natura fortioris & calidioris vini est: feculentum inferius, feces autem infimè residere: atq; Deum propinatorem sapientissimum esse, qui tuis modis inclinare nouerit calicem, quibus velit; ita, ut quibusdam merum vinum bibendum concedat, quibusdam pro iudicij & consilij sui sententia id quòd deterius est, & feces etiam superesse, ex quibus bibant omnes peccatores terra. Atque huiusmodi carminis illius significationem esse declarat initium ipsum; Hunc humiliat, & hunc exultat. Itaque Isaias hoc loco significat pro-

cantione

cantione illa, qua dicta est vinea Domini fecisse BEVSIM, hoc est, improbandos & fastidiosos fructus: quòd Latinus vertit Labruscas. In die illa, rursus de eadem est cantandum, Vinea meri. Cuius fructus grati & probati erunt Deo, atq; ad merum exprimendum, maturi & apti. opera itaque Israelitarum, atq; cultum omnem erga Deum gratum fore ait, Cantabit ei, unusquisque canet illius vinea causa. Hebraicè est, cantabunt. Cantores videlicet, & qui carmina condent. Est enim unum ex verbis qua sine supposito in orationem admittuntur, ut dicunt, aiunt, ferunt. atq; totum carmen hoc compositum nobis videtur, ex antithetis, ad illud alterum canticum referendis. Illic dictum erat: Et nunc ostendam vobis quid faciam vinea meae, auferam sepem eius, & erit in direptionem: diruam maceriem eius, & erit in conculcationem. Hic contra ait Deus:

Ego Dominus, qui seruo eam. Hebraicè, Ego Dominus seruans eam.

Ego, inquit, custodio deinceps eam ut pupillam oculi, & sub umbra alarum mearum protego. Verbum, custodiendi, ad vinearum studiosos curatores commodè refertur. In illo cantico praedictum fuit: Et nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem. hic autem contra promittitur,

Repente propinabo ei. Illam irrigari curandam in sese recipit Deus, atque gratiarum copia cumulandam à se esse promittit. Translatio qua sapientissimè sumpta à Propheta, verbis ipsis Hebraicis aperta est. Propinare enim, irrigare interpretatur, eandem translationem siue metaphoram tenentes. Hebraicum verbum SAKAH, propriè, sine vlla translatione, irrigare significat, frequentissimumq; est in argumentis ad rusticam rem pertinentibus. ut, Fons ascendebat de terra, irrigans vniuersam superficiem terra. & Fluvius egrediebatur de loco voluptatis, ad irrigandum paradisum. Per metaphoram autem vsurpatur, ad significandum potare, aut propinare, vel inebriare: hoc est, cum ad pecora, vel animalia, vel homines refertur. Nunc verò cum in proprio argumento sit, iuxta assumptam vineae allegoriam, idem esse propinare, quòd irrigare arbitramur, sicut & inebriare, apud hunc eundem Prophetam: Quomodo descendit imber & nix de caelo, & illuc ultra non reuertitur, sed inebriat terram, &c. Est autè simplex Hebraica orationis versio. Ad momenta irrigare faciam eam. Ad momenta, hoc est opportunis horis. eandemq; sententiam nobis facit Latinus interpretes, repente: hoc est, ubi opus fuerit irrigatione, repente propinabo ei. Atq; hac quae per allegoriam canuntur, ad simplicem significationem referre facile est. irrigationis enim verbo diuina virtus vineae communicanda significatur. Dicit autem, irrigare faciam eam, & non dicit, pluere faciam. Dulcior enim effectus, & suauior irrigationis est, quam pluuia. Irrigatio ipsas radices subit, & saturat, atq; hoc modo rami crescunt, folia conferuntur, & nitent; fructus augentur. Pluuia verò molestior est, & si tenuior sit, non adeò inuat; sin verò vehementior, folia corrumpit, ac deicit, nitoremq; vineae detrahit, & arboribus, atq; etiam satijs. Ideo felicissimus omnium Aegypti ager, qui pluuia non accipit, Nili aquis irrigatur: & antequam Dominus pluere faceret super terram, fons ascendebat, & irrigabat

Phal. 1.
 uniuersam superficiem terra: & paradysus voluptatis magno illo flumine, atq; admirabili irrigabatur. Singulari itaq; virtutis sua dono vineam hanc usuram Deus ait; quo dono aucta & foeta vberes producat fructus, mirremq; suum conseruet, & folium eius non decidat: & omnia quaecumque faciet, prosperentur. Nunc autem miserabilis vinea Israelitarum, secundum carnem, valde aliena est ab huiusmodi felicitatis usu, dum adhuc improbata manet; sed cum in gratiam fuerit recepta, tunc lenissima huiusmodi carmen audiet, atque ab omnibus periculis, & bestiarum incurSIONIBUS, atque adeo ab inimicis spiritalibus, diuina tutela unita erit. hoc est quod subiungitur:
 Ne forte visitetur contra eam, nocte & die seruo eam. Hebraica oratio potest sic ex verbo verti. Ne forte desideret folia sua, nocte & die seruabo eam.

Iob. 7.
 Sup. 10.
 Gen. 14.
 VISITARE non semel in sacris Scripturis pro Latino desiderare, vel, requirere usurpatur. ut apud Iob, Visitas eum diluculo, & subito probas illum. & apud hunc Prophetam, Visitabo super fructum magnifici Regis Assur. & in illo loco apertissime, ubi nos legimus: Recordatusq; est Rex magistri pincernarum. Hebraicum verbum est PAKAD, pro quo visitare vertere solent interpretes. Hispanè dicitur echar menos aliqua cosa. quod Latine, desiderare est. ut, Desiderati sunt in illo prælio sexcenti ex Romanis militibus. Itaque quod in nostra versione legimus, ne forte visitetur contra eam; ex Hebraicorum verborum significatione exponimus. Ne forte visitetur, hoc est, desideretur aduersus eam, siue, erga eam. Quid autem desiderari posset, res ipsa indicat, folia, & pampini ut desiderari in vineis magno imbre aliquo percussis, atq; ita cohæret cum superiori hemistichio, Repente propinabo ei, siue, Ad momenta irrigare faciam eam. Si legatur hæc oratio absque punctis וְיִרְחֹק וְיִרְחֹק, quid significet, facile intelligitur. Perpetuam autem hanc fore custodiam, atque tutelam Dei erga vineam suam, carminis verba ostendunt, nocte & die seruo eam, siue, seruabo eam. Possunt folia vinea decidere duabus de causis, ex humoris defectu, vel, ex pluiiarum & venti impetu. utramque causam remouit irrigationis promissio, atque omne punctum felicitatis & prosperitatis inlit custodia huius perpetua prædictio. Quamquam verò Israelitas Deus in reprobū sensum datos propter incredulitatem & cecitatem cordis repudiauerit, & abiecerit; non tamen accensa ira & indignatione est persecutus, neque misericordia sua usu omnino priuauit, imò clementer potius tractauit: quippe quos, cum posset, & meritò quidem posset penitus perdere, & de medio tollere, tamen conseruauit, castigatos interim ob peccata, & repulsam Euangelio factam: verum in gratiam recipiendos propter suam ipsius misericordiam, & promissa patribus facta. qua de re multa apud sacros Vates, atq; apud Apostolos legimus. Namque aliàs si Deus illis iratus esset ut diluuij seculo, atque Sodomorum genti iratus fuit, perniciem extremam iam attulisset: contra, cum hoc genus seruet, quamquam reprobatur, quamquam multis laboribus, calamitatibus, miseris, & exiliis damnatum atq; affectum, tamen seruat, & conseruat, aperte misericordiam & clementiam sese erga eos seruare ostendit. Hanc adeo

Thren. 3.
 adeo rem aperte Jeremias declarauit, cum Israeliticarum rerum casum lamentaretur. Et dixi, perit finis meus & spes mea à Domino. Recordare paupertatis & transgressionis meae absynthij & fellis. Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea: hac recobens in corde meo, ideo sperabo misericordia Domini, quia non sumus consumpti: quia non defecerunt misericordiae eius. Noui diluculo multa est fides tua, &c. & paulo inferius: Quia non repellet in sempiternum Dominus. Quia abiicit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum, non enim humiliavit ex corde suo, & abiicit filios hominum. Non humiliavit Deus Israeliticum populum ex corde suo. non enim in has miseras coniecit ultro atque volens, sed irritatus ipsorum sceleribus: non ita tamen iratus, ut misericordia non recordaretur. Huius sententia versus est ille, quem hic apud Isaiam legimus:

Indignatio non est mihi: quis dabit mihi spinam & veprè in proelio: gradiar super eam, succendam eam pariter?

QVAMQVAM, inquit, repuli vineam meam, & dereliqui hereditatem meam: tamen non adeo magno persecutus odio sum, ut indignatus fuerim, atq; adeo ira accensus: aliàs ponite me indignatum, itaq; accensum aduersus populum hunc in die belli, atq; in pugnis & præliis, quibus victi & captiui abducti sunt: non secus profecto conficiendos & perdendos, quam carduos & spinas igne correptas, quæ penitus absumuntur. Sic ego transirem, & graderet super hanc vineam, & succenderem eam. Namq; ea facta est mihi silua spinosa; atq; leo in silua dedit contra me vocem suam, dicens: Nolamus hunc regnare super nos. & Tolle, tolle, crucifige eum. & Non habemus Regem nisi Casarem. Ideo audiuit eam: sed tamen summa ira & indignatione non sum eam persecutus. Hæc nobis huius loci sententia est, quam ex re ipsa petitam, ex verbis etiam hic astruemus. Indignatio non est mihi. Hebraicum verbum HHAMA, caloris significationem ardentissimi proprie habet. unde fit ut pro Sole caloris fonte ipso usurpetur. Inde etiam HHOMAH, murus dicitur, qui urbem ambiens, fouet, & calfacit, atque tuetur. Sed sapissime transfertur ad significandam iram incensissimam & ardentissimam; atq; ab interprete nostro, furor aliquando, ut, donec quiescat furor fratris tui: aliquando in indignationem & iram simul, ut, Timui enim indignationem & iram illius, qua aduersum vos concitatus, delere vos voluit. Nonnumquam furorem. ut, Tum forte trahentium super terram, atq; serpentium, quidquid sit, ad extenuantis ardentisq; iræ significationem, hoc verbum usurpatur. Atq; ita Assuerum Regem nimio furore succensum, vertit interpres noster ex hoc eodem verbo. Itaque hoc verbo usus est Deus, quod incensam iram significat; spinarum & cardui etiam nomine ipsas vinea plantas significauit. ut, degenerasse in spinas, vel saltem totam viarum spinis refertam indicaret: tum, ut facilitatem incendij ostenderet, si ipse esset ira igne accensus, & ingressus vineam, in proelio inueniret omnia spinis repleta. Sicut in eisdem verbis SAMIR, & SAITH. Hanc eandem vineam replendam esse Deus ipse apud hunc Vatem prædixerat.

rat: Et non putabitur, & non fodietur, & ascendent vepres & spina. & alio loco etiam: Et erit in die illa omnis locus ubi fuerint mille vites, mille argenteis in spinas & vepres erunt. Atqui spinarum genus aptissimā igni materiam esse, ipso usu constat, atque ita scriptum legimus, Exarserūt sicut ignis in spinis. & alibi, Sicut sonitus spinarum ardentium sub olla, sic risus stulti: sed & hoc vanitas. Qua oratione significatur, quod, quamquam magnus spinarum strepitus resistere videatur igni; tamen nihil omnino resistit: breuissimo namque momento temporis exuruntur spina. Hanc translationem Dei verbis secutus Vates, ait: Quis dabit mihi, &c. Quis, inquit, dabit me indignatum & incensum ira, ac deinde offendisse in praelio spinam & veprem: utique graderer super eam, succendam eam pariter. Pariter, hoc est, breui momento omnino consumerem eos, si indignabundus adortus essem. Quod verò Latine legimus, gradiar super eam, Hebraicè est verbum PASAHH, cum puncto in sinistro cornu: quod breuissimi temporis aut loci spatium, siue transcursum significat, id quod aliàs significare volens interpret noster, vertit: Viuit Dñs, & viuit anima tua: quia vno tantum (ut ita dicā) gradu ego, morsq; diuidimur, quod Latine legimus, vno tantum (ut ita dicam) gradu, paraphrasis est verbi PASAGH. Est enim Hebraicè sic: quia sicut PASAGH, inter me, & inter mortem. Itaq; magna conficienda exustionis celeritas hoc verbo significatur, ostenditurq; Deum non esse ita indignatum aduersus populū illum, ut omnino perdat vellet: sed castigari, abici, laborareq; valde, conseruari tamen clementer, tamquā misericordiae patribus promissa exercenda materiam. Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: secundum electionem autem, charissimi propter patres. Sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio Dei. Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo; nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum. Ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, & ut ipsi misericordiam consequantur. Conuersi tandem ad Dominum patientem, clementem: qui multus est ad ignoscendum, qui in multa patientia ferre solet vasa ira, apta in interitum, ne, dum feret eos: quos non ita punire decreuit, ut perdat; sed ut tandem, ad se redeuntes, seruentur. Hanc rationem esse etiam Deus prosequitur, eādem dicendi figuram, eandemq; imaginem vineae adhuc exornans.

An potius tenebit fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi?

Patientiam Dei salutem arbitramini, dicebat D. Petrus. Est autem Dei patientia, misericordia, & clementia, fortitudo, & praesidium magnum ipsius erga peccatores & miseros: quo mixti haerent animi, & in spem salutis eriguntur. Declarauerat Deus se non ingressum fuisse vineam, ira accensum, ut perderet omnino in praelio, & accenderet, & exureret; sed tāquam fortem principem, qui conculcaret spinas, & sarmenta etiam ipsa, sterilesq; vites castigaret, & premeret: atq; ita se gerere erga vineam, vineaq; vites, ut non momento temporis omnia incendat, & vastet; sed ut contineat, & conculcet; veluti si columna aliqua lapidea, vel trabes, per vineam erecta,

erecta, inferretur; atque ibidem sisteretur: premeret quidem stratas vites, sed non omnino perderet. Quod si aliqua vites stantem columnā aut praeterlatam apprehenderent, & clauiculis atq; palmis complexa retinerēt; fieret profectō, ut qua iacuerant, erigerentur, & seruariētur, rursumq; pristinum, aut etiam meliorem statum referrentur. Huiusmodi consilium sibi esse Deus ait, qui fortis & firmus vineam ingressus fuerit, non ut perdat, sed ut castiget primum & puniat; ac tandem ut seruet, & in melius restituat plantas eas, quae fortitudine ipsius viti voluerint, ipsamq; amplexa fuerint; hoc est, eos qui, cognito Dei castigantis consilio, rectē vsti paruerint, seseque ipsi tradiderint supplices atq; forti, ac misericordiae adhaerent. Duo verba sunt quae nobis metaphoram pariter indicant, & aperiunt: alterum est HHAZAR, quod firmitudinis & fortitudinis habet significationem: sed cum construitur Hebraicè, cum ablatiuo, firmiter adherere, & inniti alicui rei significat. ut in illis exemplis, Confortatus est autē David in Domino Deo suo. & de Sapientia scribit Salomon, Lignum vita est apprehendentibus eam. Manifestè autem Salomon hoc verbum obfirmavit imaginem vitis alicui arbori maritatae & adhaerentis, ut ille canebat: Stratus humi palmes, viduas desiderat vltimos. hanc eandem imaginem describens Deus, ait: An potius tenebit fortitudinem meam? Hebraicè ad verbum, vel apprehendet, siue tenebit firmiter in fortitudine mea. ita ut sit oratio non tam ambigentis, quā optantis, & expectantis. Atq; ita quidam pro, An, hoc loco vertere, Vtinam: sed rectissime vertit interpret noster. An potius eadem sententia quae a nobis explicatur. Quod verò Latine legimus, fortitudinem meam. Hebraicè est in MAGHVZI. Est autem MAGHVZ proprie quod Latine dicere possumus, praesidium, fulcimen, robur, quo aliquid innixum fulcitur: atq; in agricultura, trabes, vel pali, vel arbores sunt, quibus tenera aut lenia planta adhaerentes, & fultae constant, & crescunt. Secundum quam significationem & metaphoram Psaltes canebat: Dominus MAGHVZ vita mea, a quo trepidabo. & MAGHVZ, simplicis via Domini, id est, firmitudo & praesidium, siue, fortitudo, ut Latine legimus. Italicè Appoggio dicitur. & illud: Esto mihi in Deum protectorem. Hebraicè legimus, Esto mihi in petram MAGHVZ. & additur, & in domū refugij, ut saluum me facias. Tunc verò cum me amplexa firmiter tenebit, Faciet pacem mihi, pacem faciet mihi? geminatur oratio ad confirmationem sententiae, atque ad declarandam pacem illam hominibus a Deo gignendam admirabilem: non quomodo mundus dat, sed pacem perfectā, omnibus numeris absolutam, quam, qui non habuerit, describere potest nemo. haec, quoniam admirabilis pax est, geminato verbo indicari solet a Spiritu sancto: Pacem meā do vobis, pacem meā relinquo vobis. Ex qua pace, quid consecuturū sit, ostenditur: nēpe magna, fausta, & prospera tranquillitas, magna propagatio gentis in pietate crescentis, & fructus uberrimos, & valde probandos proferentis.

Qui ingrediuntur cum impetu ad Iacob, florebit, & germinabit Israël, & implebunt faciem orbis semine.

ILLI, qui postea venient ex radice Iacob illius humilis & profugi, atque exulis, propugnabuntur, non Iacob nomine, sed Israel potentis cum Deo. Atque fructus reddet uberrimos & gratissimos, quibus orbis facies impleatur: hoc est, exemplis virtutum & pietatis, atque diuina legis pure ac sancte exculta. Cum impetu radicitus, siue ex radice repente pullulantes, hoc nobis hoc nomen significat ex Hebraico Iacobi posteritatem, breui tempore ex illa humilitate & seruitute, in qua nunc versari videmus, esse traducendam ad usum vite latioris: hoc est, ad pacem illam diuinam. & tunc florebit, & germinabit Israel. Operaprecium fuerit meminisse discriminis à nobis aliis sapius indicati inter Iacob & Israel, quod perpetuo à sacris auctoribus obseruatur. Implebit faciem orbis femine, fructu & prouentu gratissimo. sic interpretamur nomen seminis Latinum, hoc loco ex Hebraico, THENVBAN, his fructibus ab Israelitis ex Dei misericordia olim reddendis, consulentem Deum ipsum, & prospicientem clementi castigatione, non excidione aduersum illam gentem fuisse usum, Propbeta ait:

Numquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est?

Clarissima erit huius carminis sententia, si pronomem se, intelligatur referri ad populum ipsum Israeliticum, ut Hebraica indicat oratio, percussoris eius. Existimatis, inquit, hunc populum esse percussum manu valida, & affectum tanta plaga, quantam is, à quo percussus est, facere posset: aut ita occisus est, ut alij populi occisi: & excidio summo affecti sunt à Deo, sicut Sodoma & Gomorra, sicut Babylonicorum populus, sicut Sennacheribis exercitus, & comitatus alij populi, quorum non solum res funditus euersa, sed nomina etiam penitus deleta sunt. Non sic percussus est Israelitarum populus, ut percuti poterat à Deo: sed clementiam diuinam, eamque maximam, erga se expertus est. Quod si reciprocè legantur pronomina se, & eius, ut is qui Hebraicè nesciunt, videbitur legendum; plana etiam est interpretatio, Israelem non esse occisum iuxta scitiam quam ipse exercuit in Christum Dominum Deum, & in sanctos eius, quos interfecit, sed quòd minus ita exponi debeant, res ipsa declarat. Quippe hic sermo est de uniuerso Israele, per totum terrarum orbem disperso, propter peccata & scelera admissa contra Dei legem: atque adhuc in captiuitate detento ob repulsum Euangelium, initio illis enunciatum, ac tandem ad diuinam gratiam reuocando, propter promissiones Patribus factas. At verò Christum non omnis Israel cruci affixum occidit, sed Iudæa tantum, atque Ierosolymitana ciuitas precipue, quæ occidere solet Prophetas, & lapidat eos, qui ad se missi sunt. & non tantum ob occisum Christum; sed ob repulsum etiam Euangelium, cum ceteris Israelitarum familiis, in reprobum sensum dati sunt. S. S. E. Vobis oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis vite aeternæ, ecce conuertimur ad gentes, sicut enim precepit nobis Dominus. Itaque cum hic de salute totius Israelis agitur, in superiori versu explicatum est, Florebit & germinabit Israel: implebit faciem orbis femine. Res ipsa indicat illud pronomem, se, ad Israelem: & illud

illud posterius, eius, ad Deum esse referendum. Non inquit hæc plaga quam accepit, tanta est, quantam accipere posset ex vi eius à quo percussus est qui non occidit eos: ita ut ceteros occisos suos, quorum nulla posteritas superstes est. At verò ea quæ in Israelitis facta est castigatio, iustissima, sed clementissima fuit, non quæ gentem illam exitio daret, sed exilio tantum, & repudio afficeret, atque reprobationis incommodis damnaret; certa, & constituta mensura, non cumulata, vel aucta. hoc est quod exponendo subiungit Propbeta:

In mensura contra mensuram cum abiecta fuerit, iudicabis eam: meditata est in spiritu suo duro per diem æstus.

LATINA constructio impeditior expediri posse nobis videtur ex Hebraica orationis simplici versione, quæ sic habet: In fat fato in mittendo eam, iurgabis eam: amouit in spiritu suo duro in die subsolani. Femineum genus hoc loco usurpatur, quod ad vineam refertur; cuius translationem perpetuam, siue allegoriam adhuc teneri videmus. At autem non fuisse illam calamitatem vinea allatam internecionem, siue perniciem aliquam plenissimam, & extremam: sed obiurgationem, & castigationem clementissimam, & certis modis contentam atque definitam: hos modos ut significaret Vates, induxit nomen mensuræ notissimæ, quod antonomasticos pro certa mensura usurpari solet: idque nomen geminauit. Est autem nomen ZZEAH, quod Latini, satum, vertere solent: id geminatum sonat ZZAZZEAH, ita nos composuimus. Sat satum, geminatum est autem, ut significaret certam & mensuratam mensuram, non redundantem, sed mensuram mensuram: nam hoc est, parcam potius, quam liberalem, & benignam. Sic noster interpretidem hoc significare volens, vertit mensuram contra mensuram, quæ usus est Deus in mittendo eam, hoc est, abiectendo & repudiando vineam illam: non qui omnino damnaret exitio, sed qui iudicaret, & obiurgaret. Namque hoc significat verbum RIB, pro quo Latine legimus, iudicare. cuius & exemplum est in Psalmo: Iudica Domine nocentes me. Hebraicè, ad verbum. Iurga Domine iurgantes me. Igitur Deus iudicabit, & iurgabit: non vastabit omnino vineam, cum abiecta fuerit, quod etiam expositione declaratur. Meditatus est in spiritu suo. Cogitauit immittere illi flatum & ventum durum, & vehementem, attenuantemque vires vinea & exsiccantem, quibus subsolanus est, siue æstiuus ventus. non immisit fulgura & fulmina, non grandinem & procellas, quibus vineta omnino perdis solent, & vites contundi: S. S. E. Et occidit in grandine vineas eorum, sed vento forti, verum calido, quæ flare solet in die Subsolani, siue æstus, ut Latine legimus. eius vi marcescunt, & attenuantur, mordenturque fructus: ita ut inutiles reddantur. Hæc enim Subsolani, siue æstiu ventus vis est. S. S. E. hoc eodem verbo ter in eadè lectione usurpato. Et septem spica tenues, & vento vrente percussa. Septem anni venturi sunt famis. Atque ita Latinus Poeta dixit: Non quia grandis contuderit vites, oleamque momorderit æstus. & alio loco: Non verberata grandine vinea. Non igitur tam laedit Subsolanus, quam grandis & procella: quamquam enim attenuet, & fructui ferendo inutilem reddat:

reddat, non tamen integra pernicie afficit: sic Israelita, Dei obiurgatis spiritu percussis, abiectis, repudiatis, & remoti, steriles effecti sunt: nec fructum ferunt Deo gratum, aut probatum. Hanc eandem sententiam & interpretationem sub eadem translatione aduersus Israelitas sumptam, apud alios Prophetas legimus. Qui oblitus est mei populus meus, frustra libantes, & impingentes in viis suis, in semitis seculi, ut ambularent per eas in uinere non trito: ut fieret terra eorum in desolationem, & in sibilu sempiternum. Omnis qui uiderit eam, obstupescet, & mouebit caput suum. Sicut ventus urens dispergam eos coram inimico: dorsum, & non faciem ostendam eis in die perditionis eorum. & apud Ezechielem: Mater tua quasi vinea in sanguine tuo super aquam plantata est: fructus eius, & frondes eius creuerunt ex aquis multis. Et facta sunt ei virga solida in scepra dominatum, & exaltata est statura eius inter frondes, & uidit altitudinem eam in multitudine palmitum suorum: & euulsa est in ira, in terramque proiecta, & ventus urens siccauit fructum eius: marcerunt, & arefacta sunt virga roboris eius. Eadem irium horum Prophetarum sententia est: quae non euulsam, non omnino vastatam, & funditus euersam vineam; sed arefactam, castigatam, attenuatamque significat, relictis tamen radicibus ex quibus restituentam sperare Deus iussit. Atqui finem hunc castigationis aduersus Israelitas edenda, in initiumque gratiae, postea afferenda, certis modis & nominis Iseias indicat diuini aliquanto expectandum.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob: & iste omnis fructus ut auferatur peccatum eius.

IAM sapientissime docuimus quid discriminis sit inter nomina Iacob, & Israel, quae cum ad eundem virum, ad eundemque populum referantur, diuersam tamen conditionem indicant: Israelis nomen dignitatemque & amplitudinem a Deo acceptam commemorat: Iacob vero humilitatem, ac tenuitatem propria. Atque Israelitarum populus postquam a Deo absecutus est, ad suam illam tenuitatem, & obscuritatem rediit: quam, dum fugeret Esau fratrem suum, obtinebat: modo ad inferiorem multo gradum, utpote a Deo eiectus. Sed postquam rursum in gratiam fuerit receptus, ex Iacob ad Israel, multo illustriorem etiam quam antea, redibit. Dixerat autem Propheta non esse hanc absolutam, & plenam internecionem & perniciem illi populo afferendam, sed clementem castigationem, qua tandem correptum in gratiam recipiendum fore affirmat. Nunc vero & eam esse causam quam obrem castigandum praedixerit, confirmat: & quatenus illa correptio duratura sit, exponit: idcirco super hoc, Hebraice, in hoc. hoc pacto, hoc iudicio castigationis subito, & perlato dimittetur iniquitas domui Iacob. In Latina interpretatione additum est domui, ut significaretur, non agi de illo Iacob patre antiquo, sed de populo ipso Iacobitarum. Aliis enim neque Hebraice, neque Graece, neque Chaldaice legitur hoc nomen domui. Itaque populo, & domui Iacob dimittetur iniquitas, expiabiturque peccatum in hoc, & iste erit omnis fructus correctionis & castigationis, non ut perdat, omninoque deleatur nomen eius de terra: sed ut auferatur peccatum eius. id autem

autem quando tandem futuram esset, indicauit subiuncto hemistichio. Cum posuerit omnes lapides altaris sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci & delubra.

QUANDO, inquit, tantum temporis transactum fuerit, ut altaria, quibus vanorum simulacra deorum colebantur, aut Deus, non Deo sacrificabatur, redacta fuerint in cineres, & frustra, tamquam lapides calcis: nam cineris lapis, Latine calx dicitur. Scimus autem longo aeo, & saeculorum curriculum & lapides in terram atque cinerem, siue calcem conuerti exustos a sole, & omni nauio succo exucto, vel ventis exesos, vel pluuiis, aut salsuginoso, siue nitroso humore vittatos: scimus etiam multa, quae mollia erant, aut minus dura, in lapidem dure scere. Vtriusque generis multa exempla peregrinantes vidimus, multaque in nostram bibliothecam comportata habemus. Tantum longa valet rerum mutare vetustas. Sicut lapides cineris allisos. Hebraicum verbum, comminutos significat, Latinus interpres bene vertit, allisos, ex allisione enim comminutio significatur: cetera etiam omnia vani cultus loca & munimenta diruenda ac delenda fore ait, antequam ista abuetissima conditio, qua nunc Israelita, a Deo repudiati, laborant, exuatur, in melioremque illam promissam mutetur. Non stabunt luci ac delubra, nullumque vestigium maneat lucorum Diis illis vanissimis consecratorum. Quod vero delubra Latine legimus ex ipso Hebraico nomine HAMMANIM, exponendum est. Significat autem nomen ipsum aprica & calida loca, videlicet, Diis consecrata, quae tamquam porticus ante Deorum phana construebantur, ubi sol tepidus exciperetur: quem admodum enim per aestum luci a colentibus petebantur, umbrae, refrigerationis, & amantatis causa; ita etiam per frigus Sol in porticibus excipitur: frequens autem usus huiusmodi apricorum locorum apud antiquos fuit, atque vestibula, atque porticus ad hunc usum construebantur, praeterquam quod etiam ornamentis ipsis adibus ac phanis erant. Quemadmodum vero hoc futurum sit, ut omnia illa vani cultus monumenta deleantur, exponit Propheta.

Ciuitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertum: ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit, & consumet summitates eius.

ILLIUS miseriae, in qua Israelita a Deo repudiati versantur, finem & modum futurum, postquam omnia illa vani & nefarii cultus monumenta euersa, deleta, omninoque de medio sublata fuerint, Iseias dixerat. Ea autem monumenta urbibus Israelitarum, & Iudeorum bello vastatis & dirutis, longaque vetustate horrescentibus, delenda esse ait: tantam quippe mutationem rerum prauiderat, ut futurum diceret id quod iam hoc tempore, atque ante multos etiam annos compertum est: ut urbes, quae olim munitissima fuerant, Samaria, & aliae in singulis tribubus, & Ierosolyma, in tribu Iuda, post vastationem a Tiro primum, deinde ab Adriano allatam, desolatae & incultae iacerent. Atque in illis ea, quae praecipua haberentur aedificia, ut palatia, phana, aedesque variis dedicatae diis, desererentur, & relinquerentur quasi desertum: adeoque solo aquarentur omnia, ut vitulis pasciturus, &

pratum & cabile praberent: namque armenta planum locum ad pascedum amant, maximè autem vituli, qui non ita delectantur asperis locis, neque commodè inter lapides cubant. Plana ergo, & solo aequata, tandem fore ait speciosa illa omnia aedificia, in quibus vituli pascantur, & cubent tamquam in pratis: adeò ut non solum infimos arborum stiones, sed summos etiam ramos à terra contingere, atq; depascere possit vitulus: ita fiet, ut solo aequatis speciosis illis aedificiis, nullum superstitionis illius vestigium sit reliquum. Desolata erit. Idem verbum quo Ieremias vititur in Lamentationibus: Quomodo sedet sola ciuitas plena populo. At qui hac huius orationis simplex sententia est, quae per allegoriam illud significat: fore hunc Israeliticam miseriae finem, ubi iam tantum laboris exantlatum sit, ut praeterita studia vanitatis illius omnino consumpta & summotà fuerint, atq; adeò compertum illis, exploratumq; sit umbras illas veteris legis otiosas iamdiu esse, nihil neque prodesse ad salutem illam à Vatribus quondam prænunciatam, atq; à Patribus petitam, & peroptatam. Hanc arcanam significationem nobis verbum illud, summitates eius, indicauit, quod Hebraicè est, ZEGHAPHIM, significatq; prominentiam omnem, tam arborum, quam rupium, atq; aedificiorum etiam, ut multis exemplis obseruauimus. atque etiam per translationem, ad arduas cogitationes, & superbas, ambitiosasq; actiones indicandas, usurpatur. ut apud Psalterium: Iniquos odio habui. Hebraicum verbum hoc ZEGHAPHIM legimus; variosq; homines intelligimus, qui inania captant, qualia in hoc mundo captari solent. Atque eandem adhuc translationem persecutus Propheta, describit locum in quem Israelitica res tum terrena, tum verò maximè spirituales deuentura erant propter ipsorum ignorantiam & cecitatem.

In siccitate messes illius conterentur: mulieres venientes, & docentes eas. Non est enim populus sapiens, propterea non miseretur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcat ei.

Translationem, siue metaphoram in primis tenere semper oportet. quae cognita, facile ratio illa obtinetur, quae arcanè significatur. ut verò metaphoram suis coloribus contemplemur, Hebraica verba simpliciter sunt nobis vertenda. In siccari amputatio eius frangetur: mulieres venientes flammantes, siue illuminantes eam: quia non populus prudentiarum ipse: ideo non miseretur eum factor eius: & plasmator, siue formator eius non gratia afficiet eum. Vix possunt Latina verba, etiam per ambages usurpata, Hebraicorum simplicitatem referre. Igitur in translatione persistens Vates, ait, primùm à Deo deiectam adeòq; vastatà fore vineam, ut altissimas propagines vitium in ipsa crescentium, vituli à terra contingentes consumant, & palmitès atq; sarmenta excisa & amputata, mulieres venientes incendiant ad furnorum lixiua, atq; alios vsus, ad quos vinearum sarmenta colliguntur, & incenduntur. Rationem post hac subiungit Vates, quamobrem ita derelinquendus, & in eam abiectiōnem redigendus populus ille sit, qui vinea nomine significatur: summam itaq; stultitiam, prudentiaeq; defectum. Vt enim pater, quamquam filium amet, atq; à paterna disci-

disciplina degenerantem ac descendentem, sanandum reuocandumq; cures diligentissimè; tamen cum prorsus insanire, ac fatuum reddi videret, abiicit omnino & ligari, atq; domo abduci, in vinculaq; detrudi, percuti, cadi, verberari patitur: idq; etiam ipse iam non misertus fieri iubet, si fortassis hac ratione ad sanitatem reduci contingat. Sic Deus, quamquã hunc populum ipse sibi praeter ceteras nationes delectum creauerit in populum, & legibus instruxerit, moribus ornauerit, beneficiis plurimis auxerit & amplificauerit; tamen ob superstitionem, incredulitatem, & scelera, ac demum ob repulsam Euangelio allatam haeredemq; è vinea erectum, ita hostium voluntati, temporum locorumq; incommoditati, denique cecitati tradi permisit, ut reprobatum sibi, atq; abiectum & repudiatum ostenderet, eo quem saepe retulimus modo. Hac translationis explicatio summa est: quae illud arcanè significat, in eas ignorationis & stupiditatis tenebras Iudeorum populum casurum, ut mulierum testimoniis & monitis doceri, atq; instrui opus sit. Id quod post Christi Iesu resurrectionem euenisse, Euangelistae scribunt: cum feminarum illarum sanctarum opera & sedulitate factum est, ut illa Christi resurgentis gloria primum publicaretur, atque non ad Apostolos tantum, sed ad omnem Iudeorum, Ierosolymis agentium populum, illa fama propagaretur. hoc est quod dicit. In siccitate messis illius, arescentibus ramis amputatis populi illius. Mulieres venientes & docentes eam. docentes eam, ad arcanam significationem respexit Latinus interpres. namque Hebraicè verbum est MEIROTH, à verbo VR, quod luminis, flammæ, & aquis permixtam significationem habet apud Nehemiam. Eduxisti eos de igni Chaldaeorum. & apud hunc Prophetam dixit Dominus: Cuius ignis in Sion, & caminus in Ierusalem. & apud Malachiam: Et non incendatis altare meum frustra. At verò ignire, siue flammare, vel incendere, ad vitionem & illuminationem atq; doctrinam pertinet. Id quod Iudaeis per mulieres illas sanctas edoctis accidit: partim enim ex ipsis, videlicet qui resurrectionem annunciantes, attentè exceperunt, & fide praerente, doceri voluerunt, atque rem ita esse agnouerunt, docti illuminatiq; euasere. Qui verò huic admirabili testimonio fidem habere noluerunt, Euangelij ipsius virtute exusti sunt tamquam inutiles & arentes rami. Atque ita verbi MEIROTH, significatio omnis duplici hac expositione expletur. Constat multos ex antiquis interpretibus locum hunc ad illam sanctarum feminarum historiam retulisse: Non miseretur eius, qui fecit eum; & qui formauit eum, non parcat ei. Frequentibus translationibus videntur sacri auctores, maximè in Canticis. hac duo verba, qui fecit eum, & qui formauit eum, à figulina arte translata, in hunc locum commodè inducta sunt: quod à nobis indicari sat fuerit. Interim, inquit, quoad isti stultitia sua torpent, atq; insania mentisq; cecitate laborant, Domino grati non erant, donec tempus illud accedat misericordiae, ipsis vltro à Deo praestanda.

Et erit: in die illa excutiet Dominus ab alueo fluminis vsque ad torrentè Egypti, & vos congregabimini vnus & vnus filij Israël.

DEVS vocationes Israelitarum, duobus his postremis cantici versibus, nobis

Thren. 1.

Psal. 118.

Nehem. 9.
Infra 9. 31.
M. lach.Cyril. exp.
loc. natural.
& Origen.
Theophil.
Tertul. in
exp. Syn. b.
& lib. 4. adu.
Marchionè.

nobis indicauit. *Iſaias*: alteram Euangelij initio factā, in qua ex raris hinc inde collectis Iudæis, multitudo credentium facta est, de qua in Apostolorum Actis & Epistolis agitur. alteram verò illam communem, quæ futura expectatur, in postremo versu descripsit. Ait itaq; futurum in illa die illustrissima Euangelij primùm promulgandi Dominum excussurum *Israelitas bonos & pios*, expectantesq; redemptionem *Israel* ab alueo fluminis *Euphratis*, quod Antomaticè flumen dicitur ad torrentem *Ægypti*, qui fluius est exiguus. *Arabia* partis vallem decurrat fluius *Ægypti*, siue fluentum *Ægypti* in sacris libris dictum, quod *Israelitarum* regiones ab *Ægypti* ditionibus diuideret. Itaque torrentem non tam pro fluuio, quàm pro valle ipsa accipimus; his duobus terminis omnis *Israelitarum* regio significatur, quæ ab oriente *Euphrate*, à meridie verò *Ægypti* fluuius finiebatur. *Jelgēdos* esse ait *Propheta* aliquos viros bonos & pios, raros quidem illos, verum probatos, atq; excutiendos sigillatim, hoc est quod ait, vnus & vnus. vulturq; translatione à spicis petita, quibus excussis, grana exitūt solidiora & ponderosiora: arista verò, cum variis & inutilibus nulliūq; momenti grani remanent. qui translationem à vocabulo ipso, sibi vsurpato desumpsit. **SIBOLET**, quod spicam propriè significat, atq; ex analogia, pro fluminis alueo accipitur: Excutiet, inquit, spicas à spica fluminis *Euphratis*, à *Iudæis* qui *Babylone* erunt, ad eos vsque qui secundum *Ægyptum* commorabuntur: ex illisq; colliget singulares aliquot, quibus primùm promissam salutem impartiat. Huic translationi simillima vsus *Ioannes Baptistā*, hanc eandem rem significasse nobis videtur. Cuius ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam, & congregabit triticum suum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili. Atque hic versus, vti diximus de prima illa *Israelitarum*, vel potius *Iudeorum* vocatione Euangelij initio facienda exponitur: de altera verò, quæ ad omnes *Israelitas* in variis locis dispersos, pertinebit. *Vltimus* huius cantici versus ita habet:

Et erit: in die illa clangetur in tuba magna, & venient qui perditii fuerant de terra *Assyriorum*, & qui eiectione erant de terra *Ægypti*, & adorabunt Dominum in monte sancto in *Hierusalem*.

Pulcherrima & apertissima distinctione declamant *Vates*, *Israelitas* esse ad salutem vocandos, semel delectu habito, & priuata quadam quorundam admissione & receptione: cuiusmodi illa fuit, quæ Euangelij promulgati initio contigit, in qua multos quidem ex *Israelitis* salutis composites effectos fuisse legimus; qui tamen, si cum ipsa *Israelitarum* multitudine conferantur, vnus & vnus fuisse videbuntur. At verò in die illa, hoc est, illo tempore quo salus publicè communicanda est *Israelitis* omnibus, de qua huius cantici argumentum præcipuè fuit in illa celeberrima die (diem pro tempore vsurpamus, quod *Vatibus* solemne est, atq; etiam *Latinis*, mensisq; diem tempusq; serendi) in illa, inquam, die, hoc erit: & quia erit obseruandum, expectandum, atq; summis votis & precibus postulandum est à Deo misericordis, ut maturetur illa dies. erit, igitur, clangetur tuba magna. *Tubam*, Euangelium interpretamur, sed quod additur, magna, illud significat

ſicat Euangelij sonum maximum futurum, & ad omnes terrarum orbis regiones profecturum. Hoc enim interest inter parvam & magnā tubam: non quod altera altera minus aut magis tuba sit: sed quod altera altera longius audiatur, & audientium aures uehementiori atq; maiori sono pulset: itaque ab effectu interpretamur magnitudinis nomen hoc loco: atque illud etiam addimus, ex ministrorum numero magnam fore hanc tubam, quod multis Euangelij præconibus Deus ad hanc rem sit vsurus. Tunc autem veniunt qui perditii fuerant de terra *Assyriorum*. *Hebraei*, perditii in terram *Assur*. & qui eiectione erant de terra *Ægypti*. *Hebraicè*, & impulsii in terra *MIZZRAIM*. *Israelita* omnes per omnem terrarum orbem dispersi, huiusmodi partitione comprehenduntur. Namq; natio illa omnis vno nomine *Israelis* primùm appellata, post insignem illam discessionem, in duas partes diuisa est: altera *Israel* nomen præcipuè retinuit, altera *Iuda* dicta est. Atq; hoc nomine *Iudeorum* & *Beniaminitarum* tribus censebantur. *Israelita*, hoc est, decem tribus ab *Assyriorum* Regibus primùm labefactæ, & tandem abductæ omnino, atq; per varias imperij illius regiones & prouincias dispersæ fuere sub *Salmanazaro* Rege. Et quantum ex locorum nominibus & rationibus coniectere licet, illæ tribus per tertiā illam orbis partem quæ *Sem No*bi filio contigit, disiectæ sunt, *Asiam* à *Græcis* & *Latinis* dictam: quamquam aliqui ex illis in *Hispaniam* & *Galliam* traducti fuerint: ut apud *Sophoniam* obseruauimus. *Iudæi* verò & *Beniaminitæ*, quāquam à *Babyloniis*, qui *Assyriorum* etiam communi nomine vocantur, victi, & in captiuitatem abducti fuerint: non tamen vel dispersi, vel omnes in illa regione sunt detenti. Sed redendi facultate concessa, in *Iuda* antiquas sedes rediere: non tamen paucis, qui *Uirō* manere optauerunt, relictis. *Hi*, postquam iam aliquanto tempore conqueuissent, resq; suas instaurassent; à *Græcis* primùm turbati, atq; in *Ægyptum* partim abducti, deinde ab *Ægyptiis* regibus vexati & imminuti: ut in *Alexandri* & *Græcorum*, atq; *Ptolomaorum* regum historiis legimus. Postea verò à *Romanis*, *Pompeio* duce, qui ex *Ægypto*, atq; *Ægyptiorum* copiis & consiliis adiunctus, damnū *Ierololymitanis* rebus intulit, atq; hinc via *Romanis* Imperatoribus aperta est, qua sæpè *Iudæi* impeterentur & detererentur: donec tandem per *Titum*, & per *Adrianum* victi, omnino conuulsi & dissipati sunt. *His* omnibus temporibus *Romani* *Ægyptum* iam obtinentes, *Ægyptiorum* non solum opibus, verum etiam consiliis, portibus, & classibus vsi sunt hoc pacto, ut decem tribuum dispersionis initium & finis *Assyriis*: ita quoque *Iudæica* abductionis, ac dispersionis facultas, & euentus omnis *Ægyptiis*, tamquam primis auctoribus adscribitur. Atq; hi sunt præcipuè *Iudæi*, qui per *Africam* omnem, & qui per *Italiam*, ac demum per *Bethicam* & *Lusitaniam*, *Hispania* prouincias, dispersi fuere. hos omnes duarū gentium *Assyriorum* & *Ægyptiorum* opera primùm abductos, deinde perditos atque dissipatos venturos esse, *Iſaias* prædicit; & in *Ecclesia Christiana* communionem recipiendos, adoraturos esse ait, non in monte *Garizim*: neque in aliis montibus in quibus quondam vel rectè, vel minus rectè

adoratum est, sed adoraturos in spiritu & veritate Deum in monte sancto in Hierusalem. Illa alta & summa fidelium omnium matre Dei, ciuitate sanctissima, montem sanctum, arcana ratione Christum interpretamur, de quo per hunc eundem Prophetam scriptum fuit: Et erit in nouissimis diebus praparatus mons domus Domini, in vertice montium: & eleuabitur super colles, & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, &c. Atq; vtramque à Vate hoc descriptam, & nobis explicatam, Israelitarum receptionem fuisse inter noui Testamenti sanctos viros commemoratam & celebratā, D. Paulus disertis verbis declarat. Dico ego, Numquid Deus repulit populum suum? Absit. Nam & ego Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Dominus plebem suam, quam praesciuit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura? quemadmodum interpellat Deum aduersus Israel: Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & querunt animā meam. Sed quid dicit illi diuinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorū, qui non curuauerunt genua sua ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliqua secundum electionem gratiae saluae factae sunt. Et alia Apostolus de priori illo Dei erga Israelitas beneficio scripsit. De posteriori verò illo cōmuni & amplissimo, sic paulo post adiunxit: Nolo vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis vobis ipsis placentes: quia cecitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret. S. S. E. Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob. & hoc illis à me testamentum, cum abstulero peccata eorum. Secundum Evangelium quidem, inimici propter vos; secundum electionem autem, charissimi propter patres: sine poenitentia enim sunt, dona & vocatio Dei.

ARGVMENTVM VATICINII XXII.

ISRAELITIS omnibus, tam iis qui in decem tribuum numero censebantur, quàm Iudaeis paratas, atque diuino iudicio decretas calamitates hoc vaticinio Propheta praedicit, criminatq; vtriusque populi refert: quamobrem diuina illa sententia aduersus eos pronuntianda & exercenda esset: videlicet, quòd Israelita voluptatibus, deliciis, & ambitioni vacantes, legis diuinae studium abiecerint, multisq; vitiis & flagitiis sese contaminauerint, dignosq; reddiderint, non solum exilio, & expulsione ex regione illa sanctimonia legibus & conditionibus ipsis concessa, sed etiam maiori Dei aduersum se indignatione, & ira atq; animaduersione, quam tamen clementem subituri essent. Iudaei verò, qui illo tempore, quo Israelitarum respublica opprimeretur & conuelleretur, in pace & tranquillitate à Deo conseruandi erant; tamen, tantorum beneficiorum immemores, officium omne peruersuros, atq; sceleribus contaminandos, superstitioniq; obligandos esse prauiderat Vates. Ait etiam suis poenis Dei iudicio discernendis non carituros. Deinde ad electionis diuinae rationem & constantiam conuersus, ostendit Christum illum patribus quondam in homi-

NUM

num salutem promissum ex Iudaorum gente futurum, à Deo certissimè mittendum: eumq; futurum firmissimum fundamentum omnium Israelitarum, & caterorum etiam hominum, qui in Dei domum & regnum adscribi atque recipi studuerint. Contra verò lapidem offensionis, & petram scandali futurum iis, qui diuinis verbis credere & obtemperare noluerint. Interim verò dum hac salus orbi mistenda maturatur, ac expeditur, populum illum Iudaicum & Dei consilio, & iudicio, variis modis & rationibus exceptum, tractatum & versatum iri ait: interdum solum & recreatum, nonnumquam poenis, laboribus, & animaduersionibus affectum, pro ut salutis ipsius, & correctionis ratio postulauerit. Eam verò varietatem, immutationem, aut vicissitudinis obumbrationem in Deo non arguere, sed maximam prouidentiam & sapientiam probare: id quod selectissima similitudine ex agricultura petita, explicatur. haec omnia, Deo nobis propitio, quàm breuissimè, & luculentissimè exponuntur.

CAPVT XXVIII.

VÆ coronæ superbiæ, ebris Ephraim, & flori decidenti, gloriae exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguis, errantes à vino.

ISRAELITAS, hoc est, decem Israelitarum tribus, quae omnes Ephraim nomine continebantur, propter illum primum Samariae regem, & propter auctissimam illam tribum, id quod à nobis aliàs est explicatum, superbia primum & ambitione, propter gentis numerositatem, Iudeos longo intervallo superantem, atque etiam propter regionis fertilitatem, rerumq; copiam; deinde verò luxu, deliciis, & voluptatibus ultra modum corruptos, atq; diffuentes, proximam grauem, diuino iudicio decretam calamitatem expectare contemplatus Vates, lugubri & orinosa voce deplorat: ostenditque huiusmodi studio corruptorum exitum, communem omnibus peccatoribus terrae, illis fore grauiorem, qui Dei legem, haec omnia vetantem, professi, non obseruauerint. Væ, inquit, coronæ superbiæ. Superbiæ coronam varia, sed minimè pugnante significatione, dixit: Ambitio atque superbia illa elataq; mens, coronam ipsa sibi arroganter parat, & imponit, humana miseria sortis, conditionis, ac vicissitudinis immemor. Huiusmodi coronam sibi nexuerant Ephraim, hoc est, decem illa tribus, quae regno domus Ephraim parebant: eamq; coronam breui deiciendam, atque magna miseria commutandam esse: cum Propheta prauidisset, minaci & lugubri voce excepit. Væ coronæ superbiæ. Elationis, siue elata corona. Allusum est etiam ad conuiuiarum & compotantiū, ventri atq; gulae indulgentium morē, A siam incolentibus frequentem, qui coronati quondam bibebant:

Persicos odi puer apparatus:

Displicent nexa philara corona.

Mitte sectari rosa quo locorum

Sera mouetur.

Quod verò per schema Vates dixerat, simplici oratione adiuncta exponit.

Ebriis Ephraim. *Non discedimus à nominum simplici notatione, atq; ideo Israelitas vino atq; delicias, quæ ex vini & gulæ studio consequuntur, deditos, hic significari intelligimus.* Væ illis, & vœ iis qui apud Christianos illorum studia imitantur. ut etiam Væ fuit Iudæis illorum hac in parte imitatoribus, quos ita notabat Propheta, cum utrumque populum hoc nomine quoque reprehenderet. *Qui dormitis in lectis eburneis, & lasciuitis in stratis vestris: qui comeditis agnum de grege, & vitulos de medio armæti.*

Amos 6. *Qui canitis ad vocem psalterij sicut David, putauerunt se habere vasa cantici, bibentes vinum in phialis, & optimo unguento delibuti. Illum autem deliciarum, voluptatis & superbiæ usum breuissimum, & miseriarum sensu commutandum fore Iaias appositissima translatione usus ostendit. & flori decedenti gloriæ exultationis eius. Appositione res ipsa explicatur. Væ, inquit, gloriæ exultationis eius. Hebraicè, nobili cupiditati decoris eius, id est, cupitæ vehementer latitæ & exultationis, quam ipsi se maxime decere putant. Ea verò flos, siue germen est, quod flante vento, citissimè deiectum cadit, atq; ita cadet quàm maturrimè Ephraitarum luxus iste. Hanc autem superbiam, arrogantiam, & luxuriam ex rerum copia natam esse significat. His enim homines sui ipsorum obliti, ubi valere aliquantulum cæpere, abuti solent, hoc est quod exponens, subiunxit. qui erant in vertice vallis pinguis. Qui erant, relatiuum illud, qui, in omni genere veri potest: nobis superiora indicare, & referre videtur. hoc est, coronam superbiæ, & florem decedentem. Namque verbum, erant, ab interprete additur expositionis causa. Omnis ille fastus, & luxus, inquit, copia rerum, & soli fertilitate nitebatur. Scimus Samariam in monte vincetis cultissimo, & arboribus valde ornato, fuisse sitam, atq; subiectam valem habuisse, amœnitatē, & fecunditate commendatissimā, valem quoque Iezreghel ad illud regnum pertinuisse, demùm, totam illam decem tribuum regionem varia & multiplici rerum copia fuisse celebrem: atque in hanc sententiam ab Amoso dictum legimus: Væ qui opulenti estis in Sion, & confiditis in monte Samaria. Optimates capita populorum, ingredientiæ pompaticè domum Israel, errantes vino. qui vino ita oppressi atq; superati sunt, ut ab ebrietate scèctanda diduci nequeant, Latinis vinosi dicuntur. Hos Iaias errantes à vino, siue, ut Hebraicè est, malleatos vino vocat, pulcherrimis verbis, ostendens impotentiam eorum, qui sese voluptatibus corrupendos dederint: quorum neque mens neque corpus officio suo fungi rectè valet. hos Latinus sermo, nequam, & horum vitium, nequitiam, vocat, quasi iam vitio abstinere præ consuetudine nequeunt, quod summi flagitij crimen habet. Errantes à vino quorum omne corpus & animi munus ne rectum sit, vini impotentia efficit; siue malleatos, & contusos vino: quod eiusdem significationis est; conuenitq; omnino cum sententia illa: Cui væ? cuius patri væ? cui fouea? cui sine causa vulnera? cui suffusio oculorum? nonne his qui commorantur in vino, & student calicibus epotandis? Huiusmodi studiorum & morum exitum, qualem ex diuino iudicio expectari oportuerit, exponit Iaias.*

Ecce

Ecce validus & fortis Dominus, sicut impetus grandinis: turbo constringens. Sicut impetus aquarum multarum inundantium & emissarum super terram spatiosam.

Ex Hebraico sic simplex oratio expositionis causa veri potest: Ecce fortis & rigidus Domini, sicut turbo grandinis, procella excisionis, sicut turbo aquarum multarum fortium, inundantium incumbere faciet in terram in manu. Citissimam Israelitarum rerum, atque impotentem præcipitationem euidentissima personarum comparatione significauit Iaias; cum in superiori proximo versu populum describeret ambitione corruptum, delitiis, luxu, & voluptatibus disfluentem: quod genus hominum mulieribus effeminatius euadere solet, & ad res bello aut pace gerendas, ineptissimum redditur, ut paulo antè citato Salomonis carmine, agnouimus; atq; ab ipsis gentium sapientibus etiam adnotatū legimus, qui ignauos, atque delitiis deditos, faciles victu, atque superatu esse docuerunt.

Despicias tu

Forſitan imbelles Rhodios, victamq; Corinthum

Despicias merito: quid enim resinata iuuentus,

Cruaq; totius facient tibi lauia gentis?

Huiusmodi populum, ut significaret Iaias malleatos vino dixerat; quem quàm facile atq; efficaciter labefactandum, euertendum, atq; conuellendum esse præviderat, collatione indicauit populi hostilis Assyriorum, Deo auctore & iudice, bellis inuasuri & oppressuri: vsusq; est translationibus iuxta incepta orationis rationem appositis. Superius enim crimen notauerat nominibus & verbis, huiusmodi corona superbiæ, Flos gloriæ, siue decoris, Væ ter vallis pinguis, quæ omnia iuxta naturæ obseruationem considerata tempestatibus, grandine, & ventis impeti, destrui & obrui videmus. Huiusmodi autem exemplis validissimas & opulentissimas Assyriorum vires aduersus Ephraim instruendas ait Vates, oratione: facilis est autem orationis explicatio. Nam Latina versio ipsum Deum, pena & calamitatis populo illi afferenda auctorem significat. Ecce validus & fortis Dominus: Hebraica verò exercitum indicat validum, & fortem Domini auctoritate & consilio instruendum & mittendum: ita, ut validum & fortem Domini eum interpretemur, quem Dominus ad sumendas de improbis terra pœnas, & ad correctionem populorum mitterat, & fortissimum effecerat: hoc est, Assyriorum principatum, de quo scriptum est: Domine in iudicium posuisti eum: & fortem ut corripere fundasti eum. Ut autem omnem orationis huius æconomicam partitionem intelligamus, animaduertendū est, duabus partibus potissimè constare posse, expeditionis cuiusq; facultatē & facilitatē: quod ad eos attinet, qui rem gerendā aggrediuntur, videlicet, animi & corporis fortitudine & rigiditate quæ prima in exercitu spectanda est. his enim virtutibus instructi pauci, solent multos conficere & perdere. Quod si fortitudini copia accesserit, res omnis magna facilitate atq; breuissimo expeditur tempore: præcipue verò si dux fortis & sapiens adsit, cuius auctoritate expeditio instruat. Vtramque autem par-

Habac. 1.

EE 3

tem

tem iis adscribit Isaias, quos Dei auctoritate, consilio, & iudicio in Ephraitarum perniciem venturos prouiderat. Namque ad facultatem indicandam, & fortitudinem describendam, illa oratione usus est. Validus & fortis Dominus (sive Domini) sicut impetus grandinis turbo constringens. sive, ut exposuimus, procella excisionis. Appellatur procella excisionis validissimus ventus, cuius impetu arbores confringuntur, aut radicibus euelluntur, quales Estantiguas, Hispanorum vulgus appellat: existimatque non fortuito, & ventorum rabie, sed irato Deo, in terra afferrari. Huiusmodi tempestates à sacris auctoribus describuntur: Vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia, vox Domini confringentis cedros. Et confringet Dominus cedros Libani: vox Domini incendetis flammam ignis: vox Domini concutientis desertum: & commouebit Dominus desertum Cades. Itaque fortissimum exercitum Assyriorum aduersus imbelles, ebrios, vntos & coronatos mittendum Isaias indicabat his verbis. Eundem verò numerosissimum, magnisque copiis instructum, fore illa etiam oratione significauit: Sicut impetus aquarum multarum inundantium. aquas multas impetuosas, & inundantes terram, quis nescit copiam magnam significare: ut apud Psaltem: Misit de summo, & accepit me: & assumpsit me de aquis multis. quod idem etiam exponitur: Eripuit me de inimicis meis fortissimis. Postrema huius versus pars. Emissarum super terram spatiosam. Si ita exponatur ut Latine apud nos legitur, significat magnum & frequentem exercitum per omnes decem tribuum regiones mittendum. atque verbum, emissarum, Dei auctoritatem indicat. Eadem etiam significatio est Hebraica orationis, incumbere faciet in manu. Non casu, aut fortuito, inquit, veniet illa tempestas: sed Dominus ipse auctor manu propria, auctoritate, inquam, iudicij sui, incumbere eam faciet in Ephraitarum populos. iudicij exercitationem & exemplum ad eundem Schema hoc significat, quod vulgò iudicij exercitium dici solet. Collatis iam vtriusque partis, videlicet Ephraitarum, & hostium in illos mittendorum, conditionibus, quibus nam exitus spectandus sit, exponitur.

Pedibus conculcabitur corona superbiae ebriorum Ephraim.

DELITIAS, rerum copiam, & illum fastum quo Ephraim superbiebat, ab hostibus contemnendum esse, ait Vates, atque hac oratione seueram exercitus illius Assyryi disciplinam significauit: quae, quamdiu inter eos durat, qui bella gerunt, fortitudinem conseruat, & confirmat. Cum verò milites consuetudine hostium atque copia & commoditate corrumpi caperint, breui desides atque ignaui, ac denique imbelles redduntur: id quod frequentibus exemplis & scriptum legimus, & factum conspeximus. Magna enim militaris virtutis custodia est deliciarum & voluptatum fuga, atque diuitiarum, & auri argenti que contemptio. ut ille dicebat:

Tunc rudis & Gratias mirari nescius artes
Magnorum artificum frangebat pocula miles
Ut phaleris gauderet equus, calataque castis
Romulea simulachra fera mansuescere iussa

Impe-

Impèry fato, & Geminos sub rege Quirinos:
Effigiemque sacram clypeo fulgentis & hasta,
Pendentisque Dei perituro ostenderet hosti:
Argenti quod erat solis fulgebat in armis.

Huiusmodi erga diuitias atque delicias Ephraitarum mentem futuram Assyriorum ait Vates: non qui auro, non qui deliciis capiantur; sed qui huiusmodi rebus conculcatis, ipsam regionem occupare, hominesque parum iruedare, partim abducere audeant; atque ita desertam & incultam prouinciam reddant. Itaque non expoliandi, & diripiendi, sed magis vincendi, & capiendi, occidendi, & vastandi causa venturos esse ait; idque quod optauerint facile obtenturos. Namque contempta corona superbiae, & pedibus conculcata, ipsos Ephraitas à medio tollent. Hoc est quod elegantissima similitudine significasse videtur Vates:

Et erit flos decidens gloriae exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatem autumnii: quod cum aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, deuorabit illud.

ALTERAM rem à superiori hic significari oratio ipsa manifestè probat. superius dictum erat, conculcandam pedibus coronam ebriorum Ephraim: hic verò florem gloriae exultationis eius non conculcandum esse ait, sed ab Assyrio imperatore auidè capiendum, tenendum, ac deuorandum; non secus atque ab eis fieri solet, qui prima aestate pracocem ficum maturam viderint, quam simul ac decerpserint, deuorant, noui & incundi fructus cupiditate allecti. Appellat autem terram ipsam Israelis laudatissimam (quam facile vastandam ait) florem decidens exultationis eius. ut iam exposuimus: eumque florem, sive germen illud ex situ describit, super caput vallis pinguium, quasi temporaneum. Pracocem ficum significauit Latinus interpres. BECOR enim primum fructum significat: sed frequenter sine ullo adiuncto pro ficu pracoci usurpatur. ante maturitatem Autumnii. in euntis aetatis tempus hac periphrasis indicat. Namque hoc re ipsa & natura probatur, & verbo etiam KAITS ostenditur, aetatem significante: quod interpres noster aertè aliàs vertit, Aetatem & ver tu plasma sti ea. Terra itaque illa celebratissima, & vallium omnium pinguium, hoc est, fertilissimarum regionum caput existimata, illa erit flos decidens. Idque quam celerrimè fiet: non secus atque ficus illa prima & pracox, quae cum ceteros fructus maturitate praecat, ab eis, qui fructus amant, decerpta, celerrimè deuoratur, non expectato catino aut vase in quo seponatur ad horam. Cum aspexerit videns, qui primus viderit illam, quicumque ipse sit. Sic tribus illas decem quam celerrimè capiendas, & deuorandas, terramque desertam relinquendam esse, Vates pracinebat. Atque hunc futurum Ephraitarum rerum exitum cum praedixisset Isaias, eum quoque locum, quem Iuda & Benjamin tribus illo tempore habiturae essent, significauit.

In die illa erit Dominus exercituum corona gloriae, & sertum exultationis residuo populi sui.

Eodem

EODEM tempore quo Ephraitarum omnium gentium captiuitate abducta, corona illa superbæ deciderit, & conculcata fuerit, Deus erga reliquos, qui ex magno illo, olim electo & amplificato populo reliqui erant, hoc est, Iudæ & Biniamin regno, tutelarem sese & vindicem præbens, erit corona gloriæ: ut in nullo alio glorietur, quam in Domino exercituum, propugnatore ipsorum; qui illos ab illa cæterorum Israelitarum calamitate exceperit, populumq; sibi adhuc reliquum esse voluerit, duobusq; ornamentis maximis, & futurorum beneficiorum significantissimis, ornauerit regni diademate, & sacerdotij mitra. Itaque regnum & sacerdotium à residuo populi retinendum, & conseruandum esse, ait Vates cum magna dignitate: quamuis abductis consilio, præsidio, atq; tutela Domini exercituum, à quo conseruandi erant, & augendi spiritu iudicij, atq; propugnandi, ac defendendi hostibus. Corona gloriæ, quæ Hebræicè, corona pulchritudinis, atque iucunditatis, & oblectationis dicitur. Regnum ipsum domus Dauid, à Deo constitutum indicare videtur. Deinde verò aliter periphrasis fertum exultationis, quod ex Hebræico vertere possumus, redimiculum, siue, solliculum, siue, gemmam decoris (gemmas palmitum & arborum intelligimus) illud capitis ornamentum significare videtur, quod sacerdotibus, honoris, decoris, & arcane significationis causa imponebatur: atq; utramq; descriptionem ex metonymia à destinatis produxit Propheta. Eundem autem Dominum consulturum esse ait: ut populus ille reliquus, à se defensus & custoditus, iudicio rectè instituendo & exercendo, si velit, conseruari possit. Nam cum viderint Iudæi & Beniaminitæ se à Domino, ex illa fratrum quondam suorum calamitate exceptos, manere, & conseruari incolumes, auctos, & ornatos regno atq; sacerdotio, curare debebunt, & poterunt, ut iudicio publicè priuatèq; faciendo, diuinam erga se tutelam confirment. Poterint verò id præstare, quandoquidem Dominus ipse tum doctrina, legibusq; sua commendatione, tum præsentia minimè deerit.

Et spiritus iudicij sedenti super iudicium, & fortitudo reuertentibus de bello ad portam.

SPIRITVS iudicij & fortitudo. Hebræicè est, Spiritui iudicij & fortitudini. Si illi officio faciendo suas partes tuert, & rectè agere velint, non deserentur umquam à Domino: qui, quantum ad res publicas & ciuiles, atq; ad religionis & pietatis rationes conseruandas (quæ omnia iudicij nomine continentur) & componendas attinet, aderit illis Dominus, spiritumq; iudicij suggeret eis, qui certo consilio atque studio iudicium exercere voluerint. Hoc significat illa constructio, sedenti super iudicium. hoc est, illis, qui publicis priuatissq; rebus administrandis præerint, rectèq; in iudicio atq; integro iure uti studuerint. Quantū verò ad bellicas res, & rerum suarum defensionem & propugnationem pertinet, non opus illis erit pugna aut prælium: quibus Dominus ipse erit fortitudo, siue fortitudini reuertentibus de bello, atq; aliis, nisi Domini tutela uti contingat imparibus futuris, & minimè à suris cum hoste manus conserere. Indicat hoc uaticinium historiam omnem in libro Regum & Paralipomenon descriptam. Namque

multis Iudæa orbibus, multus in Assyriorum potestatem Senacheribo imperatore redactis, Ezechias fortissimorum manum Hierosolymis coactam eduxit; ut fortes omnes hostium vsui ineptos redderet: atq; loca quædam munit, ut difficilior esset hostibus transitus; & alia huiusmodi præpararet, quæ impedimento esse possent exercitui Hierosolymam petere volenti. Verum neque ipse, neque electa illa manus, hostem foris expectauit, sed intra urbem receptus, sese continuit. Cum verò imperator ille rerum gestarum superbia elatus insolentissimè & impiissimè iactaret suam tantam esse potentiam; ut à Iudæorum Deo (illo, inquam, vero Deo) impediri, aut infringi posse minimè timeret: tunc impietatis suæ pœnas grauissimas exercituum primū extincto, deinde ipse domesticis filiorum infidiis occisus dedit: quæ de re omne illud oraculum editum fuit. Hæc dicit Dominus de Rege Assyriorum: Non ingredietur urbem hanc, nec mittet in eam sagittam: nec occupabit eam clypeus, nec circumdabit eam munitio: per viam qua venit, reuertetur; nec ciuitatem hanc ingredietur, dicit Dominus. Protegamq; urbem hanc, & saluabo eam propter me, & propter Dauid seruum meum. Itaque futurum esse dixerat Isaias, ut redeuntibus à bello, ad portamq; sese recipientibus, neque cum hoste congressis Deus solus atq; vnicus fortitudini esset, illud cum Dauid cantaturus. Non enim in arcu meo sperabo, & gladius meus non saluabit me: saluasti enim nos de affligentibus nos, & odientes nos confudisti. In Deo laudabimur tota die, & in nomine tuo confitebimur in seculum. Hanc itaq; conditionem Iudæorum populum, post abductas alias tribus mansuram esse Vates aiebat, affirmabatq; illis retineri & officio faciendo conseruari posse, edoctis & cantis primū exemplo in fratres suos edito, atq; magis etiam beneficiorum erga se diuinorum præsentis vsu allectos. Verum enim verò hominum mores sunt, qui facile & citissimè à vera virtute in corruptam vitam degenerant, atq; declinant. non diu illam felicitatem Iudæus duraturam esse præuidens Vates, ipsorum culpam & crimen arguit, qui Dei erga se voluntatem & beneficium, vitis propriis inquinati, repulsuri erant: non secus atq; alij Israelitæ, quorum & animaduersionis & pœnarum ipsi testes spectatoresq; proximi fuerant. Hanc Iudæicarum rerum conuersionem sic Isaias præuidens, indicauit.

Verum hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt. Sacerdos & Propheta nescierunt præ ebrietate: absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, nescierunt videntem: ignoraauerunt iudicium.

Hi quoque, quos commemoravi, residuumq; populi De esse dicebam, inquit Vates, ab illa, quæ tenere, ac tueri deberent, vitæ morumq; obseruatiâ, sanctitate & grauitate; ab illa, quam excolere iuebantur, pietate, & Deum tutorem prospicientem, & perpetuò sibi fauentem retinere cuperent, ad luxum & voluptates traducti, vsque omnem officij rationem, definitionem, & usum præuertent. Præ vino nescierunt. Hebræicè, in vino errauerunt. Namque vinum & sensus occupat & mentem, iudiciumq; perturbat, sententiasq; omnes bonas præuertit: corruptis autem sententiis, mores & studia

Prou. 21.

dia ut corrumpantur necesse est. S. S. E. Ne intuearis vinum quando flauescit, cum splenderit in vitro color eius: ingreditur blandè, sed in nouissimo mordet ut coluber, & sicut regulus venena diffundet. Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersa: & eris sicut dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator omissio clauo. Priorem corruptionem, sensum ac mentis videlicet, significat oratio illa, ut Latine legitur, præ vino nescierunt. siue, ut Hebraicè, errauerunt. Posteriores verò, hoc est, morum & actionum, atque studiorum illa etiam indicat, Præ ebrietate errauerunt. Alterum verbum SAGV. alterum THAGHV. in Hebraeo est: illud animo errare, hoc corpore, actione, motu & gressu palare significat: sed Latinorum verborum inopia, non possumus illas allusiones & affinitates exactè reddere. Hispanè diceremus erar, & traseyar. Latine utrumque errare, & palare: sicut ille scripsit: Velut sylus ubi passim Palates error recto de tramite ducit. Ideoq; rectè vertit interpres noster prius verbum nescierunt, posterius errauerunt, ut utramque perturbationem significaret. At igitur Isaias, futura præuidens, & veluti præterita essent certissima prædicens, Iudæos à veri & recti cogitatione atque studio aberraturos, viamq; morum optimam deserturos, propter voluptatum atque deliciarum vitiosissimam consuetudinem, qua non tantum plebs ipsa, sed plebis duces & magistri colliquescentes pessundandi erant & obruendi. Sacerdos & Propheta nescierunt præ ebrietate. siue, sacerdotes ipsos, qui Deo vero dicati erant, siue eos, qui vano deorum cultui sese addixere intelligamus, siue utrosque, sententia aperta est. Nos utrosque reprehendi existimamus; aliàs enim non esset cõmunis & publica culpa populi, si altera pars, hoc est, legitimorum sacerdotum, sobriè continentessq; perseuerarent. Prophetarum autem nomen ad utrosque etiam referri potest: ad augures, & sacrificulos, deorumq; vanorum ministros, qui peruersam doctrinam ex vanitate gentium deductam exercebant. Sacerdotes non dixerunt, ubi est Dominus: & tenentes legem, nescierunt me: & pastores prauaricati sunt in me, & Propheta prophetauerunt in Baal, & idola secuti sunt. Potest etiam ad alios referri, qui, cum Domini Propheta essent, tamen in visionibus suis errauerunt, vel cedentes populi studiis, vel iisdem etiam sese inuoluentes voluptatibus. Namq; spiritu prophetia præditos homines posse etiam vitio sese pollueri & cõtaminare, præter Balaam exemplum aliàs in sacris Scripturis cognouimus. Absorpti sunt à vino occupati, omnino demersi, & ingurgitati vino: ut non tam ipsi absorbuisset vinum, quam à vino absorpti fuisse videantur. Ad eò, ut neque mens, neq; manus, neque pes officium suum faciat, sed, tanquam vino immergi fuerint, ita nihil videant, nihil cogitent, præter ea quæ ebrietas cogitare & agitare cogit. Huiusmodi tropo vsus Latinus poëta, vino somnoq; sepultos, dixit. Quorum autem mens vino absorpta & immerga est, eorum etiam sensus, & totius corporis officium peruerit, & perturbari consequitur. Ideoq; Vates addidit: Errauerunt in ebrietate. Vtramque autem partem ut abertius explicaret, subiunxit sensum primum, deinde iudicium illis fuisse omnino vitiorum studio occupatum, & perturbatum.

Horat. lib. 2. Sat. 3.

Ierem. 2.

perturbatum. Nescierunt videntem, ignorauerunt iudicium. Si persistamus in translatione explicanda, Hebraica verba, quæ sic habent: Errauerunt in vidente; aperte indicat ebrietatis effectum, quæ suffusis per cerebrum fumis, sensus perturbat, atq; oculos maximè; ita ut geminis excurret mensa lucernis: atque deinde iudicium corrumpit, adeò ut honestis turpia præferantur. Sicut ille dixit:

Discite non inter lances mensasq; nitentes,
Cum stupet insanis acies fulgoribus, & cum
Achiuis falsis animus meliora recusat.

Ac paulo post: Malè verò examinat omnis corruptus iudex. Huiusmodi perturbationibus corrupto sensu atq; animo, tum Propheta nescierunt visionem siue videntem: hoc est, quod viderent, quidq; populo veri referrent responsi, nescierant; & sacerdotes, quorum est, alios recti honestiq; rationem, & formam docere, S. S. E. Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius: Hi ignorauerunt iudicium. Hebraica oratio habet PACVTE-⁶⁶ LILAH, impegerunt, siue, offenderunt. PELILAH. est autem Pelihah, deductum à verbo PALAL, quod orare, & arbitrari, siue iudicare significat. Ideoq; hac oratio ad sacerdotes referenda nobis videtur, qui adeò vino ac deliciis proluti esse notantur; ut neque quid precum & orationum, neque iudicij & sententiæ rationem rectam tenerent. Atqui non solum vino, sed epulis & conuiujs ad nauseam vsque ultra modum atq; pudorem deditos esse illos, quos hoc loco accusat Isaias, subiuncto versu notauit:

Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu fordiumque, ita ut non effet vltra locus.

SICVT potationes, sic etiam comestiones atque conuiuia intempestina, inhonestæ, atq; immoderata, ab istis celebrari & frequentari solita, notantur. non solum nimio potu, inquit, madere, sed cibo etiam adeò implere, replere, atque insarcire sese solent; ut cum nullus sit vel in aluo, vel in ventriculo iam amplius locus, quo ingesta epula capi possint, necesse sit, apud ipsas mensas ex superiori ventris parte euomere, & inferiori etiam deicere sit necesse. Duo nomina vomitus, & sordes, Hebraica, distinctæ significationis, rem ipsam, quemadmodum explicari conueniat, docent. Vi non esset locus. Hebraicè, in non loco. hoc est, vi exponimus, propter loci defectum, in quo capi ac retineri possit cibus nimius. Atque quid hac oratione significetur, vitinam non cognosceretur præsentibus exemplis. Verum hac fædissimi luxus imagine à Vate descripta, omnium vitiorum atque flagitiorum summam, qua populus cõtaminatus, Deo inuisus redderetur, indicatam nobis censemus. Namque hæc externa corporum impuritas & corruptio, animorum fæditatem & vitiositatem arcanè refert. Igitur cum Ephraim primum, deinde etiam Iudæi his vitijs, & luxuriæ publicæ priuatq; studiis corrupti, penitusq; occupati sint; ut neque Sacerdos, neque Propheta, officium suum faciat: quis docebit doctrinam veram populo? Sed cum populus etiam ipse his voluptatibus omnino oppressus ac detentus, obrutusq; sit; ut nihil aliud magis quam vitia atque delicias amet,

Quem docebit scientiam? & quem intelligere faciet auditum? ab lactatos à lacte, auulsos ab uberibus.

S I V E, his verbis docebit, & intelligere faciet, subaudiendum sit nomen Deus; siue, quod sententia indicare ipsa videtur, Sacerdos & Propheta, qua nomina superius expressa sunt; eadem semper sententia cōstabit. Nam cum paulò ante Sacerdos & Propheta expressè ebrietatis atq. conuiuiorum luxu diffuentes notarentur: manifestum erat illos non posse munus exercere suum; sed nescire videntem, & ignorare iudicium. Atq. ita illos corruptos esse arguit Vates, ut non minùs corruptum populum ipsum insimulet; omnesq. tam populum, quàm populi ministros eodem panè crimine inuoluat. Existunt enim aliquando tempora, cum neque qui sanum atque purum ministerium populo præsint, reperiantur; neq. populus ipse ministerium sanctum & purum admittere velit, utpote iam à timore Dei abalienatus, & vitiosa opinione atq. consuetudine corruptus. Hisce moribus Iudaicū populum praeuidebat, & notabat Isaias: asserens omnes cōmuniter desipuisse, atq. vitiiis diffuentes stupuisse, infantibusq. persimiles euasisse; non malitia, sed sensu ac mente: ita ut neque Vates, si incorruptus contingeret, qui responsum à Deo relatū exponeret, neque sacerdos, quamuis sapiens adesset, haberet què legis atq. scientia verè solidas rationes docere posset: cum populus omnis ventri & gula, atque iis quarendis & parandis rebus, qua ventri atq. voluptati insèruire possent, intentus esset. Quamquam sacerdotes & Prophetas huius à me indicati temporis ac sæculi, tanto vitio corruptos notem, ait Vates, nec tamen ipsi ignoscam populo: populi cor stultius huius; Qui stupet inscitia ac vitio, renuicq. doceri. Esto enim ut sapiens quisquam extet; quemnam docebit scientiam legis & morum atq. virtutum, religionisq. disciplinam? Scientia enim maturum sensum, iudiciū integrum & studium postulat. aut si Propheta aliquis certum à Deo responsum referat; quem intelligere faciet auditum quod à Domino audierit, ab iis, quibus exponitur, magna primùm existimatione examinandum, atque deinde maxima religione & cura excipiendum & obseruandum: non satis est, diligentiam atq. operam à magistro poni, nisi cura etiam à discipulis adhibeatur. & ut ille aiebat,

Iuuen. Sat. 7.

Scilicet arguitur, quod leua in parte mamilla

Nil salit Arcadico iuueni, cuius mihi sexta

Quaque die miserum dirus caput Annibal implet.

Tales discipulos, hoc est, talem populum Iudeorum significat Isaias, cum iam primùm in preceptoribus officium desiderasset, ait: Quales autem paratos esse discipulos existimas? infantes rudissimos & ineptissimos, ab lactatos à lacte, depulsos ab uberibus. non dixit, similes ab lactatis, depulsis; ut ineptiam non similitudine significaret, sed re ipsa exprimeret. verè enim redditos esse sensu atque cura infantes, neque verò infantes lactentes, sed ab lactatos à lacte, atque ab uberibus depulsos: quoniam illa ætas nihil perpetuò agit, aut curat, aut querit, aut petit aliud quàm cibum & potum.

Hippoc. aph.

Qui crescunt (ait Hippocrates) plurimum caloris in partu habent, atque ideo

fre-

frequenti indigent cibo. Est autem schema grauibus auctoribus notum, ut nomen ipsum per affirmationè potius quàm per similitudinem usurpetur, ad eam significandam rem vel personam qua vitio, virtutève eiusmodi prædita est. Sic Vates hinc in primo capite: Audite verbum Domini principes Sodomorum: auribus percipite legem Dei nostri, populus Gomorra. Et ille: Vos ò patritius sanguis, quos viuere fas est:

Perf. Sat. 1.

Occipiti cæco postica occurrite sanna.

Et paulo ante:

Hic neque more probo videas, neque voce serena

Ingentes trepidare Titos. Ad eò ineptum, ad eò negligentem,

ad eò stupidum vitio illum populum cum suis ministris euasisse ait Vates, ut alij cæci, alij cæcorum duces, sicut à Christo appellabantur, omnino fuerint; intenti epulis & conuiujs atq. voluptatibus, omnis virtutis, prudentia, pietatis, atq. sapientia expertes, atque ad eò negligentes, ut præter ea, quibus deliciae aluntur, & fouentur, nihil curent. Atque populum illum huiusmodi infantum cōditionem iraductum esse, Propheta dolens indicat: quem cum abundare oportet præceptis institutusq. religionis atq. pietatis, propter antiquam possessionem veritatis, atq. disciplina sacra illis tradita, atq. consuetudinem diuturnam, & exercitationem præscam, moremq. sibi à patribus relictum: sicut ut omnino curarent & obseruarent, moniti fuerant.

S. S. E. Scitis, quod docuerimus præcepta atq. instituta: sicut mandauit mihi

Deut. 4.

Dominus Deus meus, sic facietis in terra quam possessuri estis: & obseruabitis, & implebitis opere. Hac est enim vestra sapientia & intellectus coram populis, ut audientes vniuersi præcepta hæc, dicant: En populus sapiens & intelligens, gens magna: nec est alia natio tam grandis, qua habet Deos appropinquantes sibi. sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris. Quæ est enim alia gens sic inclita, ut habeat ceremonias, iustaq. iudicia, & vniuersam legem, quam ego proponam hodie ante oculos vestros? Ex huiusmodi inclita cōditione quam tenere, ac tueri illi potuerunt, ac debuerunt, in illum inscitia, ignauia, negligentia, ac stupiditatis locū redactum esse populum illum, Isaias ait: ut non omnino destitutum esse præceptis ac institutis sacris quispiam defendat: illud tamen negare non possit, ad elementa prima redactum, tanquam elementarium infantem doceri eum, què propter ea quæ superius diximus, doctissimum & instructissimum esse oporteret, populum Deo additum atq. delectum, Deiq. singularibus beneficiis auctum, doctrina facultate instructum, sapientia diuina plenè libris cumulatum; nihil magis cupere, nihil magis amare, nihil maiori studio quærere, petere, atque agere oportuerat, quàm, ut inquit Spiritus sanctus, magis ac magis abundaret in scientia, & in omni sensu; tamen ad illum infantia reuerti gradum, ut raris atque minutis, iidemq. parum cognitis, & minùs intellectis rudimentis imbui, atque exerceri opus sit, magna prorsus nota fuerit. Id quod Diuus Paulus Galatis exprobrat. Nunc autem cum cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo conuertimini ad infima elementa, quibus denuo seruire vultis?

Phil. 1.

Gal. 4.

FF 3

Quia

Quia manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi, modicum ibi.

SIVE verba illa Hebraica, TSAV LATSAV, TSAV LATSAV, KAV LAKAV, KAV LAKAV. Ex etymo Latine vertantur, manda remanda, expecta reexpecta; siue materialiter, ut Dialectici loquuntur, accipimus: siue etiam, manda remanda, mandatum ad mandatum exponamus, ut lineam ad lineam (namq; hoc modo verti potest, KAV LAKAV) eandem nos sententiam nihil sibi repugnantem excipimus. Si quidem ex superioribus intelleximus, quales magistros, qualesq; discipulos haberet illis seculis populus quem in lege Dei doctissimum & versatissimum esse oporteret; redactus autem fuerit in eam infantilem stupiditatem, & inertiam, ut tamquam infantes prima elementa doceretur. non carebat ille verbo, in ceremoniis nudis, atq; ceremoniarum sermonibus; sine mysterij ceremoniis contenti, cognitione detinebatur. Si quid praeterea solidioris disciplinae audiret, id rarum atq; tenue erat, & quod memoriter tantum atque verbotenus haberetur. Solent enim pueri cum elementa docentur, atque initio instituantur, paulatim doceri, ut vasa angusti oris. ait Quintilianus, Hodie mandatum siue praecipuum unum docentur, & ver sum unum ediscunt: cras unum item, nudius tertius unum aut alterum, breueq; dictatum accipiunt, certis signis contentum, quod & cognoscere, & reddere iubentur. Hoc est quod dicit, manda remanda. Latinus enim interpres, & materialis simul, & formalem suppositionem vocum indicavit. ut si diceret: Nunc manda, post remanda: deinde iterum manda, postea remanda: expecta ibi nunc modicum, postea expecta modicum ibi. Atque mimesis hac satis nobis sese recognoscendam, observandamq; praebet; quae explanationis maioris causa ex verbo Hebraico, ut a nobis in codicibus ipsis legitur, sic verti Latine potest, manda ad manda, manda ad manda: linea ad lineam, linea ad lineam: modicum ibi, modicum ibi. Qua oratio ut clarius exponatur, observationem postulat consuetudinis Iudaorum; qui breves artes siue catechismos conscribere consueverunt, quibus tota legis summa in sexcentum & sex praecipua breviter diuisa continebantur: quorum libellorum exempla adhuc extant: ea autem carminibus descripta conspeximus, quae pueris ediscenda dictarentur. Erat (ut videre etiam, & experiri licebit) in libellis illis verbum frequens TSAV, imperatiuum a Themate TSAVA, quod non raro apud Mossem inuenitur. ut, Praecepte filiis Israel, praecipe filiis Aharon: atque ferè in omnibus locis, in quibus huius ac temporis ac modi verbum usurpatur TSAV, de ceremoniis & ritibus agitur: ut diligenter observanti, facile cognitum fiet. Existimamus autem verbum KAV, pro quo interpres noster expecta, reddidit hoc loco ad carminis certos modos a compositore expectatos, & observatos esse referendum. Namque KAV, hac forma scriptum, lineam, siue, filum, siue mensuram significat, qua aliquid mensuratur: atque ita redditum est ab interprete nostro: Et exhibit vltra norma mensura in conspectu eius. Et apud hunc Prophetam: Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura. & alio in loco, Et manus eius diuisit eam illis in mensura. & in Threza

Leuit. 24. bis
Num. 5. &
28. 32. 35.
Num. 7.

Ierem. 31. 36
Infra 12.
Ios. 34.

Threnis, Tetendit funiculum suum. In his omnibus locis KAV, est Hebraice. Thren. 2.
Ex qua significatione etiam ab interprete nostro indicata intelligimus Isaiam notasse, populum illum in nudis & breuibus, atq; ieiunis rudimentis & elementis harentem: atq; in iisdem, neque magno, neque perpetuo, neque continuato profectu promotum; sed puerorum instar, nunc reddere praecipuum unum, nunc alterum, nunc ver sum unum, inter cisa adhuc sententia ediscantium, atq; breuibus & exiguis dictatis exerceri; ita ut pueri, qui legunt quidem & recitant, atque reddunt dictata magistri: verum vel nihil, vel parum intelligunt ex his quae ediscunt; quod si intelligant verba, tamen sensum minus percipiunt, ut Pittaci; adeo ut aliud sermonis genus esse illis existimetur, quam quo ipsi utantur. Huiusmodi exempla quotidie in pueris videmus, qui preces sua etiam materna lingua quas ediscunt, tamen, si cogentur, ex sententia ipsa explicare nesciunt. Nouimus aliter ab aliis acutissime explicari hunc locum: nos vero hanc rationem obtinebamus; qui totum hoc caput ad reprehensionem & ad correptionem populi Israelitici atq; Iudaici, atq; ad nostram doctrinam, & admonitionem referimus. Itaq; non deficere, neque defuturum verbum Dei populo Israelitico Propheta ait. attamen propter ipsorum negligentiam, socordiam, atq; stultitiam; propter morum ac vitae corruptelam; denique propter magnam culpam, eiusmodi verbi usum fore ait, ac si non ad se pertineret, vel aliis linguis traderetur ignotis, ipsi atq; barbaris: atq; ita pars non exigua erit istis, qui verbum Dei fastidiunt, & cetera omnia, quae ad vitam voluptatem & ambitionem faciunt, diligenter curant: ut verbum non abundanter neque clare suggeratur, sed in parabolis & anigmatibus, ut videntes non videant, & audientes non audiant. Huiusmodi autem punitione afficiendos esse Iudeos, imò eos omnes qui Iudaorum mores imitabuntur, Vates noster denunciatur.

In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populum istum.

Hebraice sic habet carmen hoc: Nam in balbutitionibus, siue, balbutientibus labij, &c. Est enim verbum LAGHAGG, quod subsannare, balbutire, & bleforum more pronuntiare significat: Hispani, tartamudear dicunt, & eos, qui hoc vitio labiorum laborant, tartamudos vocant. Ait itaq; Propheta Dei iusto iudicio futurum, ut tales habeat populus praecipuos & magistros, qualis ipse est. ut cum populus ipse ad stupidam infantiam fuerit redactus, audiat doctrinam tenuem, raris praecipuis & institutis; atq; idiocinna oratione, & qua labijs tantum pronuntietur, non intima ex docentis mente atque studio proficiatur: sed tamquam declamationem quandam puerilem, frigide prolatam; atque etiam si quid praeterea maioris & grauioris argumenti doceatur, id lingua & verbis a communi sermone multum dissimilibus excipiat: ita, ut quae dicantur, non magis intelligat, quam vel si a balbutiente, & subsannante, vel ab aliena lingua homine audierit. Namque (ut Cicero ait) in iis linguis quas non intelligimus, surdi sumus. Ideoq; Christus, cum in parabolis loqueretur, monere solebat: Qui habet aures audiendi, audiat. & rogatus a discipulis, quare in parabolis loqueris eis? respondit: Matth. 13.

Cic. in Tule.

Matth. 13.

Quia 66

Quia vobis datum est nosse mysteria regni caelorum, illis autem non est datum. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, id quod habet auferetur ab eo: ideo in parabolis loquor eis: quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt: & adimpletur Prophetia Isaia, & c. Optime autem sententiam expressit interpres noster: In loquela labij. Significat enim quosdam hominum sermones de pietate, potius verba esse concepta, & sine sensu ac mente, vel dicentis, vel audientis prolata, quam vsus alicuius oratione, atq; aliquid simile illi expressit, quod poeta dicebat, Versus inopes rerum, nugasq; canere. Miserrima profecto tempora sunt, cum populus, qui aliquando maxima & abundanti doctrina instructus fuerat, in eam infantiam deueniret, ut praecipuos habeat, qui vel verba tantum fundant, vel mysteria parabolis & orationibus obscuris inuoluant. Oportet, cum hoc euenit, multos canes, & complures porcos in populo esse. Heu, heu, quam tremendum, quamq; formidandum iudicium hoc Dei est, de quo sic Propheta pronunciat: Ecce dies venient, dicit Dominus, & mittam famem in terram: non famem panis, neque sitim aquae, sed audiendi verbum Dei: & commouebuntur a mari usque ad mare, & ab Aquilone usque ad Orientem circuibunt, quarentes verbum Domini, & non inuenient. Hunc versum in hanc eandem sententiam Diuus Paulus a similitudine & exemplo argumentatus, citatus nobis videtur, qui Corinthios monebat, ne nimium affectarent in Ecclesia preces & verba fundere linguis variis, quae a circumstante corona, & populo non intelligerentur, sed potius qui intellexerint, etiam ipsi linguarum compotes, populo ad adificationem cum fructu & vsu communicarent: radiosam esse inter fideles illam linguarum alienarum affectationem, & tactationem importunam. Si quidem lingua non tam sunt ad vsum fidelium eiusdem populi atq; sermonis, quam ad utilitatem infidelium, & exterarum gentium, quos donum linguarum, ministris Euangelij concessum, vehementer commouere, & ad audienda salutis mysteria inuare potest: alias enim si inter fideles alienarum linguarum ignaros, variis in Ecclesia variis linguis loquantur, inquit Apostolus: ut in eos quadret illa prophetica nunciatio, qua Deus se allocuturum comminabatur ad populum aliis linguis, & aliis labijs: tamquam pueris, siue infantibus communis sensus, nondum plane compotibus. Hortari autem se illos, ut nolint esse infantes sensu (quos tamen malitia paruulos esse cupiat) at vero sensu perfectos, & non contenti verborum sonis, & dictatis linguarum conceptis pronuntiandis, magis res ipsas atque sententias, Prophetarumq; rationes noscere ac tenere studeant. hac nobis illius ab Apostolo instituta admonitionis summa expositio est. Iam vero ad Prophetam orationem explicandam reuertamur. Exemplum proponit Isaia sermonis apud populum faciendi obscure, & sub verborum inuolucris conclusi, breuis simiq; qui tamen populo ipsi non excipiendus esset, utpote neque maioribus & plenioribus audiendis idoneo, neque breuioribus & obscurioribus percipiendis apto. Atque ita gentem illam cum suis etiam studiis prorsus a Deo improbatum, atq; pessundatum iri docet.

Cui

Cui dixit: Hac est requies mea, reficite lassum, & hoc est meum refrigerium: & noluerunt audire.

SUMMAM aliquam breuem doctrinam a Deo illi populo tradere, significat Vates hoc exemplo breui sermone, & verbis figuratis relato. Si quis huic populo ex Dei sententia dixerit felicitatem summam esse quarendam, in quam, qui deuenerint adeo adducti omni tranquillitate animorum fruerentur: oportere autem hanc felicitatem & tranquillitatem expeti, & quaeri, & patere eis, qui se lassos esse cognoscerent: quae obtenta, magnum refrigerium inueniretur. Huiusmodi sententia illa oratio a Iesu Christo pronuntiata fuit: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suauis est, & onus meum leue. Atq; has orationum figuras ex hominum istorum studiis captandas & usurpandas esse significabat Isaia: quandoquidem homines illarum voluptatum studio, quietem, letitiam, & tranquillitatem se percepturos putantes, querebant, quam tamen in illis rebus non inueniri manifestum est. Nam sunt talia quoque radia vita magna. Qui vero dixerit illis requiem in vno Deo, Deiq; consilio ac beneficio consistere, hanc esse optandam, hanc expectandam, hanc omni fide officioq; quarendam, & summis votis postulandam; is enigmatica, & per parabolam, & quasi lingua aliena alloqueretur populum; utpote ad mysteria regni Dei cognoscenda, & simpliciter excipienda propter sensuum hebetudinem, & prauam consuetudinem non idoneum, neque aptum. Hoc modo Deus se allocuturum populum illum ait, & tamen non esse ab illo audiendum. Hanc expositionem ex Diuo Paulo accepimus, qui totius huius orationis partem primam, atque adeo sententiam summam illo hemistichio conclusit, & Nec sic exaudiet me, dicit Dominus. Igitur hoc animo atque hac mente, hoc modo affectum populum, non quidem destituendum omnino verbi Dei annunciatione, sed tanta paritate, obscuritate, & breuitate verbi docendum, ut videntes non videant: & audientes non audiant: neque tandem sanentur. quamobrem? nimirum, quia noluerunt audire. Ex illo itaq; voluptatum, & aliarum rerum a pietate alienarum studio, ex illo veritatis, & disciplinae pure atq; abundantis fastidio illud sibi comerebuntur.

Et erit eis verbum Domini, Manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi, modicum ibi: ut vadant, & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur. LONGE a peccatoribus salus, quia iustificationes tuas non exquisierunt, inquit Psalter. Atque hac repetita denunciatione aperte nobis Isaia visus est indicare locum in quem Iudaei & Israelitae deuenturi erant, propter Euangelium repulsum: qui traditionibus suis onusti & instructi, eam viam consuetudinum, quam ipsi HALACHAH appellabant, sibi ipsis munitam tenerent, & instanter urgerent: qua via non in compendium atq; profectum, sed in dispendium & exitium tandem tenderet; atq; a vero fine auersos, abduccret, in praecipitium casuros deduceret: tandemq; in Dei iram & reprobum sensum detruderet. Ut vadant.

GG

dant.

dant. Hebraicè, LEMAGHAM, IELEHV, quod verbum cum illa consuetudine HALACHAH, dicta conuenit, & cadant retrorsum, semper addiscetes, & numquam ad scientiam veritatis peruenientes. Nam quamquam in illis traditionibus verba & precepta continentur ex sacra lege & Prophetis; tamen ita rara, & obscurè plerūque exposita sunt, ut ius, qui eam viam instituerint, alienatio potius à vera Dei scientia, & caecitas accidat, quam vera aliqua, & certa sana doctrina methodus; id quod Iudais euenisse manifestum est, atq; experimento ipso compertum. Quoniam verò Deus, neq; proposito, neque consilio suo unquam defuit, neque quicquam praeuulsi, quod ad electionis suae expeditionem opportunum esset, causam quamobrem à se populus ille Iudaicus electus fuerit, de nouo repetens ac referens, exponit; prae dicens populo se suum promissum illis, atque adeo omni orbi praestitutum, quod qui receperint, & fide atq; obedientia fuerint prosecuti, veritatem suam, accepto summo illo beneficio, agnoscent: sin minus, in peccato suo morientur, atq; in reprobum sensum dati, qui beneficium & salutem experiri noluerit, iudicem ac deserit ac repulsa veritatis ultorem sentient. Huiusmodi itaque praedictione ipsi sacerdotes, principes, magistratus, ac seniores scribae & Pharisei in primis admonentur, ut sibi atq; reliquo populo consulant, neque sibi non praedictum, saepeq; repetitum, frequenter enunciatum causari aliquando possint.

Propter hoc audite verbum Domini illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Hierusalem.

VIROS in populi ministerium constitutos, illusores Deus appellat, utpote diuina doctrina & reipublica ministerio abutentes, atq; rationem rectam legis, & totius religionis ac iuris ad suam ipsorum ambitionem & cupiditatem inuertentes: illudant enim huiusmodi homines Dei, aut veritati, aut consilio. In primis illudant populo ipsi; cui cum ministros sese praebere deberent, dominos praebent, ac dominantur alieno populo: populo, inquit Dei, nec Deum populo dominari sinunt; hoc est, aliam rationem ineunt gubernandi populi, atq; à Deo praescriptam acceperunt, alio consilio atque studio, nimirum, sui ipsorum amplitudinis, atq; rei priuatae cumulanda: grauis simam Dei querelam, crimenq; magnum continet hac populi ministris & principibus iniusta nota. Nam quae regi ipsi illa dicta fuerat lex. Neque eleuetur cor eius in superbiam super fratres suos, neque declinet in pariem dextram, vel sinistram; eandem ceteris inferioribus rege ministris dictam fuisse, obseruariq; oportere, manifesta ratio conuincit. Quid verò his ministris, atque per hos reliquo populo denuntiatum, Deus velit, audiamus: magnum enim mysterium significantibus verbis inuoluitur.

Dixistis enim, Percussimus foedus cum morte, & cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecli sumus.

PVLCHRA & frequens praedictio à Prophetis omnibus identidem conculcata apud populum audita est mortis aeterna, & inferni peccatores post

banc vitam manentis: quam tamen sapè auditam, illusores illi principes ita irridebant, ut dicerent, vel nullum esse post mortem supplicium, vel id esse commune, & vitari non posse hominibus ullis, utpote ex Adae femine procreatis, qui suam damnationem ad posteros omnes, quasi hereditariam, transfuisset: atque ea secum constituebant. Vel verum est, vel falsum quod dicitur. Si verum est, omnes in eadem damnationis lege sumus: quam pati atque tolerare expedit potius, quam sollicitis animis timere, ac tremere. Mors ipsa nobis familiaris & coniuncta est: infernus etiam est subeundus: quid attinet plura nobis de hoc argumento inculcari? Sin falsum est, idem nobis accidet quod aliis. Oportet igitur arte & dolo, atque ingenio agere, ut nos reliquis superiores simus, cum diuitiis & dignitate, tum potentia & opibus: ut, si quando aliqua calamitas incidat publica, vel famus, vel pestis, vel belli, quod flagellum inundans, per translationem figuram dicitur, ea à nobis declinare, vitareq; possimus, ingenio arteq; inponamus: itaque religionis iugum populo graue admodum, idq; ferè agamus. Hoc enim pacto dominamur, & omnibus commodis fruamur: parabimusq; nobis ex huiusmodi simulatione & fictione subsidium in aduersa & perturbata tempora. Huiusmodi corruptorum hominum, & qui ex fraude atque scelere viuunt, consiliū oratioq; esse solet, si non manifesta, at certa, intraq; peccus pronuntia, id quod Satyricus ille apertissime ac distinctissime expressit:

Sunt qui in fortuna iam casibus omnia ponunt,

Et nullo credunt mundum rectore moueri.

Natura volente vices, & lucis, & anni:

Atque ideo intrepidi quacumque altaria tangunt.

Est alius metuens ne crimen pœna sequatur.

Hic putat esse Deos, & peierat, atque ita secum:

Decernat quodcumque volet de corpore nostro

Isis, & irato feriat mea lumina sinistro,

Dum modò vel cacus teneam, quos abnego, nummos

Et phthisis, & vomica putres, & dimidium crus

Sunt tantis pauper locupletem optare podagram

Ne dubitet Ladas, si non eget Anticyra, nec

Archigene. Itaque mortis aeternae damnationem, iam sibi familiarem esse & rectam, amicamq; factam isti dicebant: siue per irrisionem,

ut qui non crederent, siue per concessionem, ut qui non curarent. Percussimus foedus cum morte. Nos ad mortem aeternam hac referimus, quam Propheta horrendam denūciabant peccatoribus conuerti nolentibus: atque hereditariam à parentibus primis indicabant, augeri autem damnationem aiebant priuatis singulorum culpis. Deum verè esse propitium, & misericordem erga eos, qui fide & obedientia ad salutis accipiendum beneficium, sese compararent. Ceteros autem, mortem & infernum expectare horrendum. Illi verò ad hac vel taciti intra se, vel publicè Prophetarum sermonem irridentes, aiebant se iam percussisse foedus cum morte, neq; habere tam grauem mortem, cui se iam addictos esse, intelligerent: sed patienter

Iuu. Sat. 13.

tolerare illam sententiam omnibus communem. Quod verò ad alias pœnas, quas flagella Dei appellabant Prophetæ, bella, fames, & pestem, sibi similibus mendaciis esse prouersum & consultum; ut ea declinare, atq; vitare facile esset, siue fœdere sanciendo cum hostibus, siue potentia, opibus, diuitiis, & aliis artibus, ac rebus sibi per ingenium, atq; mendacium, simulationem, dissimulationem, & fictionem comparatis: quippe his modis atque rebus constare potentia & amplitudo, atque hæc in homines dominatio ab iis existimatur, qui res publicas non ex Dei timore, & sacrarum legum obseruatione, sed ex commodorum suorum usu atq; ratione administrandas suscipiunt. Hinc illa summa inter homines existimata atq; commendata sapientia orta est, quæ fraudibus tota ferè constat, seq; adeo magni facit, & iactat, ut veræ pietatis præcepta & instituta simplicissima, atque rationis rectè monita, non modò contemnat, sed derideat, ineptosq; dicat omnes bonos & probos viros, ab iniuria faciendâ abhorrentes, virtutisq; vera custodes, ac satellites rigidos. Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos. Publica calamitas, ut belli incommoda, pestis, & fames, flagelle inundantis nomine significari nobis videtur, à quibus ditissimi ac potentes, iidemq; improbißimi, excipi plerumque solent, aut minùs etiã opprimi. ut scriptum est: Quia zelauit super inimicos, pacem peccatorum videns. Non est respectus mortuorum: neque firmamentum in plaga eorum.

33 In labore hominum non sunt: & cum hominibus non flagellabuntur. Ideo tenuit eos superbia: operii sunt iniquitate, & impietate sua. Prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum: transierunt in affectum cordis. Cogitauerunt, & locuti sunt nequitiam: iniquitatem in excelsò locuti sunt. Posuerunt in celum os suum: & lingua eorum transiuit in terra. Namq; hic tria indicantur genera, mors infernus, flagellum inundans: ita ut non sit Eterosis poetica, sed vera rerum varietate distincta. Mendacium autem hoc loco non à Propheta, sed ab ipsis principibus & magistratibus, quorum sermo inducitur, dictum accipimus; idq; vel ipsorum artem & simulationem, vel ipsorum opinionem de Prophetarum verorum sermonibus & prædicationibus: quas vanas isti putabant, nihilq; faciebant quantum ad se pertineret. sed ut ille dicebat: Viuamus mea Lesbia, atq; amemus, Rumoresq; senum seueriorũ Omnes unius aestimemus aßis: vel utrumque simul. Namq; duo verba Hebraica sunt, CHARAB, & SEKER, quorum alterum ad illorum opinionem de Prophetarum oraculis; alterum verò ad eorumdem artem & fallaciam referimus. Iam verò his principibus hoc modo appellatis, & notatis, tamquam diuino Prophetarum sermoni non credentibus, Deus rectissimam prædictionem proponit, & legitimam quandam obtestationem inuit, qua se suum Filium missurum tandem declarat, atq; exhibiturum illis: ita, ut nihil ampliùs expectandum sit post tot Prophetas, ac veros ministros: nisi ut Filius ipse Dei mittatur, magno bono eorum à quibus exceptus, magno malo eorum, quibus fuerit reiectus.

Incirco hæc dicit Dominus, Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum,

in fundamento fundatum. qui crediderit, non festinet.

CHRISTVM suum voluntatis sua declaratorem sapientissimum, & ministrum efficacissimum à se mittendũ pollicetur Deus, qui omnium Prophetarum & prophetiarum, atq; legis finis sit, & scopus ad quem præterita omnia & antiqua spectauerint. Quæ vera doctrina rationes omnes è sapientia ipsius thesauris profectas, orbi exponat, qui regni calorum, atq; adeo Ecclesie Sionis nomine significata caput sit, & fundamentum: de cuius plenitudine omnes accipiunt, & gratiam pro gratia summa, hoc est, diuina planè auctoritate pradiatum, virtute maxima conspiciendum, omnibus nominibus Deo ipsi probatum. De quodiusmodi testimonium ferendum erat: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Hanc obtestationem & prædictionem Deus, translatis verbis atque architectura arte petitis, fecit ut figura ipsa dicendi magis excitarentur, ac permouerentur auditorum animi: atq; etiã, ut oratio cum suscepta regni instituendi, & ciuitatis adificandæ allegoria conuadraret. Atq; hæc huius loci germanam expositionem ipse Spiritus sanctus, interpretibus Apostolis, nos docuit. Ideoq; omnibus Christianis doctoribus receptam, cultam, & repetitam videmus. Verba autem ut exactè obseruata nobis sunt, breuiter explicabuntur. Ecce ego, auctorem se declarat Deus illius beneficii saluberrimi, ita ut ille, qui mittendus sit in nomine Dei Patris sui, veniat. Mittam in fundamentis Sion. Bene expressit interpret noster vim verbi IAZZAD, quod fundare significat. Atq; autem Deus, in Sion illam arcanam, se positurum primum lapidem fundamentalem. Lapidem, lapidẽ. Repetitio hæc Emphasim habet in commendationem lapidis, cuius dignitas à repetitionis initio exponitur. Hebraicum verbum arcanum est ex Etymo, significatq; lapidem, non quemuis, sed tantum eum, qui ad adificia aptus comparatusq; sit. Significat etiã ex eodem Etymo per diæresim & crasim, nunc soluto, nunc coniuncto, patris filium. Namque AB, patrem, BEN, filium lingua sancta nominat, utrumque ita componamus, A B E N, patris filium interpretari debemus. Mittendum itaq; esse ait, lapidem, qui filius patris sit, eumq; lapidem ad adificium construendum idoneum, omni- que ex parte probatissimum, tam ex natura probatum firmissimum. Namq; hæc significatio est verbi BOHHEN, integri: quod si diuidatur BO HHEN, significat in eo gratiã esse. Erit ille lapis præterea probatissimus, quod gratiæ plenitudinem in se habebit (non vacat hæc omnia mysteria explicare; satis autem fuerit doctis & piis consideranda indicare) angularem, pretiosum. Hebraicè, angulum pretiosum. Significat Christum esse angulum, quo duo parietes simul coniunguntur, atque eundem esse lapidem illum probatissimum, ita optatum, ut magna virtute completi, connectereq; possit. Utrumque populum Iudaorum & gentilium; ex quibus templum sanctum construatur in habitaculum Dei. Hoc autem significabat asser ille quadratus, qui in tabernaculi angulis constituebatur; armilla aurea ex superiori parte instructus: cuius fabricam in Apparatu sacro ostendebamus. Quod enim pretiosum, Latinus vertit interpret, Hebraicè, IKRATH, quod

maximi & inestimabilis pretij significationem cum summa quantitate connotatione habet: diciturq; de iis rebus, quæ non facile contingunt, atque ita Christum unicum lapidem preciosissimum, cui parem inuenire non sit, hac oratio nobis significat. Cum verò anguli nomen Hebraicum, extremum etiam, & summum in unoquoque genere significat, atq; ab Isaiâ ita in oratione collocatum sit, ut conuertere possit utrumque nomen, alterumq; alterum declaret angulum summitatis, summitatem anguli, maximam & extremam, atq; incomparabilem pretiositatem significat Christi, huiusmodi verborum constructio. In fundamento fundatum, Hebraicè, fundamentum fundamentum: quod nos ita interpretamur, ut Christum viriisque populi fundamentum esse intelligamus: non quod alter populus in Christo, & alter in altero populo, sed uterque ad Ecclesiæ communionem indyctus, Christi virtute & efficacia aequè innitatur: atque viriisque etiam Ecclesiæ militantis, ac triumphantis, quæ in terris atque in caelis sunt, structura, hoc unice lapide preciosissimo sita sit. Multa de hac re, quæ dicere possemus, consilio prætermittimus: ut de fundamento regni atq; Sacerdotij, quæ omnia Spiritus sanctus verbis significantissimis & amplissimis indicat. Quoniã verò hoc promissum, quod promissorum omnium summam repetitam continet, non ita citò expediendum erat, sed temporibus diuino consilio constitutis: atque ideo ab iis, qui fidem promissis Dei haberent, expectari oportebat, tamquam certissimam rem, & illis nihilominus vitalem futuram, quamquam ad id vsque seculum non victurus in terra. Ideo adiunxit Deus: qui crediderit, non festinet. Hac oratione significantur promissa Dei, certissima esse iis, quibus per fidem excepta fuerint, & mandatorum exercitacionem sese, ad ea obtinenda comparantibus: quamuis ne scientibus quanta illa sint, aut quo tempore sint expedienda. Namque fides, sperandarum substantia rerum, & argumentum non apparentium, definitur: neminem autem sanctè & legitime credentium huius & patientia, obedientia, atq; spe vna huius maximi promissi, usu fraudandum esse ait. idq; hoc tropo significatur, non festinet: ipse, quamquam cupiat euentum promissi huius, imò curam, & consilium relinquat promittenti, qui nec mentiri, neque obliuisci potest. Quod cum ita sit, credat se non pudefiendū. Spei sua frustratione. Huc enim spectat oratio hac, ut spem faciat, eamq; certissimam: id quod optimè intelligens Diuus Paulus, ex consequenti interpretatus est: Omnis qui crediderit in eum, non confundetur. Itaq; hac de uenunciatio per Veritatem facta, prædictionis, quam protestationem vulgò dicimus, vim habet à Deo facta, confirmantis suam de populo Iudaico electionem: in eum videlicet usum, ut sanctissimus ille Messias, qui omni orbi salutem allaturus erat, ex illo populo nasceretur, atque apud illos expediret munus suum: cuius causa mittendus in mundum erat, quod prædictum atq; expositum illis voluit Deus, ut manifestum fieret illis, ante quoscumque alios, à quibus lapis ille reprobatus fuerat, perituros, sua ipsorum culpa, non defectu promissorum, ac beneficiorum Dei, qui verbum abbreviatum facturum erat in terra: quò ostenderet aperitissime, se totius orbis non solum creatorem, sed redemptorem, seruatorem,

Domi-

Domnum, ac Iudicem esse, redditurumq; unicuique secundum opera sua: Rom. 2. iis quidem, qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem, & incorruptionem, quarunt vitam æternam; iis autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio. Namq; sic duplex effectus Euangelij fuit: cuius ministri alius odor mortis in mortem, alius verò odor vitæ in vitam; atq; hoc ita futurum, missodemum in terras Christo illo, toties per Prophetas enunciato, subiuncta oratione exponi Deus voluit.

Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura.

Hebraicè ad verbum est, Et ponam iudicium ad lineam, & iustitiam ad pondus. Iudicium est ius Euangelij virtute exercendum, ut qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus sit: & qui non crediderit, cõdemnetur. Erit linea rectissima, & certus finis Euangelij diuino consilio constitutus, quem ultra citraq; quicumque constituerit, seipsum, suamq; culpam accuset oportet. Magnam autem & constantem certitudinem significat, & nõ fore æqualem omnium vel prætorum, vel pænarum rationem, sed unicuique tribuendum iuxta opera sua: id quod figura illa docet. & iustitiam ad pondus, siue, ut Latine legimus, ad mensuram. Huius autem virtute, sapientia, & efficacia Euangelij atq; doctrinae Christi, vana omnia argumenta & falsa, quibus homines aduersum diuinam providentiam viuuntur, deinde monstrosa illa & mendacia opinionum commenta, quæ contra salutem rationem & veritatem afferuntur: tam ab illis principibus, quos hoc loco indicabat Propheta, quam ab eorum simillimis, quales heretici, & indocti, instabilesq; sunt, quos omnes profecto significatos intelligimus. Omnia, inquit, tum sapientia vera demonstratione, tum ipso diuinorum promissorum usu diluenda, & discutienda, labefactandaq; fore Deus pollicetur. adeò, ut nemo habeat quid opponere possit de veritate & virtute, nisi propriam incredulitatem & inobedientiã. hoc est quod significat Propheta:

Et subuertet grando spem mendacij: & protectionem aquæ inundabunt. EVANGELII doctrina efficacissima, virtuteq; illa calidius demissa, omnia vana hominum figmenta, atq; aduersus veritatem Dei excogitata commenta labefactanda, perdenda, & extinguenda esse, significat hoc loco Vates; maximumq; mysterium, quamquam non aperte reuelat, indicat tamen significantissimè; arcanum inquam illud, diluuij mortis Christi: quo peccati damnantis delendum erat, & mortis imperium, atque inferni regnum abolendum. Venit enim Iesus Christus Filius Dei in mundum, ut dissolueret opera diaboli, atq; chirographum decreti quod erat contrarium nobis, deleteret, & affigeret cruci, principatus & potestates expoliaret. Itaq; virtus illa admiranda Euangelij Christi, qua impietatis doctrina omnis redarguitur, significata nobis est illa allegoria, & subuertet grando spem mendacij, grando, Hebraicè, B A R A D, cuius diuisa syllaba totius nominis mysterium produnt. significat enim idem quod Latine dicere possemus, in dominatu, potestate, comprehensione, atque diuisione, siue separatione. Quas omnes virtutes nemo inficias ire potest, Euangelij Christi pro-

Heb. 4.

proprias esse, quod non sicut Scribarum & Pharisaorum doctrina, sed in potestate, & auctoritate admiranda enunciatum est: Et comprehendit astutos in astutia sua, atque viuuda acu penetrat, omni gladio ancipiti penetrat, vanaq; omnia, leuia, & in speciem tantum comparata, praeumpit ac dissipat. Vfus est autem Propheeta his translationibus, grandinis & aquarum, significantissimis & opportunissimis: ut usurpatam etiam ab eis, quos colloquebatur, figuram responderet. siquidem illi a tempestatibus grauioribus translatione sumpta, verba illa pronunciarant. spem nostram, Hebraice, **MAHHAZZEH**: quod proprie protectionem significat, siue, receptaculum, atque latibulum, qualia per astum querere homines solent: atque sub eadem metaphora inquitunt, protecti simus. quod ab eis usurpatum est verbum, qui sese a tempestatibus impendentibus, aliquo latibulo defendere solent. Duplex autem fuit hominum mundanorum ratio, qua suas partes defendere moliti sunt. Altera oratio composita verbis & argumentis ab humana sapientia, siue potius insolentia atque stultitia petitis: quibus bonum malum, & malum bonum dicere se, atque ostendere posse putant. Altera vero ipsa communis hominum natura, qua cum vitiosa agnosceretur, leuiorem culpam, aut nullam constituere illis videbatur. Hac enim vulgaris istorum, atque istiusmodi hominum oratio tutissimaq; fuit. Sumus omnes peccatores, vitiosis nemo sine nascitur: Nullus sine crimine viuuit. Atq; ita multi vitiosam & sceleratam vitae consuetudinem excusare quidem tendebant. Hac omnia Euangelij sapientia, & Christi virtute atq; efficientia dirutum obrutumq; iri Propheeta aiebat. Quippe illa umbracula foliorum atque frondium, hac illa verborum & orationum, qua foliis simillima sunt, receptacula, non secus atq; frondes & folia, grandine diuina sapientia, in Euangelio ostendenda, ut dissipanda esse affirmabat. Alteram vero excusationem tollendam euertendamq; esse assererat illius mortis, Christi virtute, cuius sanguis emundaturus esset omnes eos, qui sese illi per fidem atq; obedientiam adiungerent; quorum peccata extinguenda, atque delenda erant illa inundatione diluuij magni, sanguinis & aqua; sicut totus olim terrarum orbis per diluuium inundans, omnibus sceleribus, atq; sceleratis hominibus fuit expurgatus. Nihil itaq; habituri erant improbi homines quo se defenderent: non orationem fictam atq; compositam, utpote Euangelij sapientia diluendam: non illam excusationem communis vitiositatis naturae humanae, quippe quam efficientia mortis illius atque sanguinis euertendam esse, Vates prauideret, atque ita euertendam, ut quicumque Noë exemplo, in illa a Deo constituta Christi corporis arca seruari vellent, quamuis grauisimo illo diluuiio ira Dei aduersus peccata immisso, tamen ipsi non perirent, sed liberi tandem euaderent. Quod si in peccatis aliqui manere suis vellent, ipsorum culpa esset, non autem eam naturae vitiositati ascribere possent, quam virtute Iesu Christi, qui pro omnibus moriturus, & resurrexerat, vincere possent; si tamen officium sibi constitutum & praescriptum seruare vellent. hoc est quod Vates arcane dixit, & protectionem aquae inundabunt. Vos a stimabatis latibulum vobis paraturos ad vitanda flagella inundan-

undantia, atque effugituros iudicium Dei illis rationibus & modis per vos excogitatis. Atqui sic habetote fore ubi Deus posuerit in Sion lapidem illum, & iustitiam; & iudicium certissimis normis constituerit: ut tanta sit diluuij vis & magnitudo, ut nihil habeant scelesti homines, quo delicta sua possunt defendere. Quippe cum totum mortis & inferni regnum euertendum sit, iudicandus princeps huius mundi, efficiendus fore: ita ut qui perierit, manifestè arguatur, sua ipsius culpa periisse: nihilq; exterius habeat, quo petito defendere, aut excusare sese possit. nisi illud excusationem quis dicat, quod ipsi vltro in peccato suo manere, ac perire, quam seruari maluerit. Namq; quod ad vim illius diluuij atq; ad efficacitatem attinet:

Et delebitur foedus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit.

EFFUNDAM super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus Ezech. 36. inquinamentis vestris, & ab vniuersis idolis vestris mundabo vos: & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum ponam in medio vestri; & auferam cor lapideum de carne vestra, & dabo vobis cor carneum, & spiritum meum ponam in medio vestri: & faciam ut in praeceptis meis ambuletis, & iudicia mea custodiatis, & operemini: & habitabitis in terra quam dedi patribus vestris, & eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deum. Et saluabo vos ex vniuersis inquinamentis vestris: & vocabo frumentum, & multiplicabo illud, & non imponam vobis famem. Et multiplicabo fructum ligni, & genimina agri: ut non portetis vltro opprobrium famis in Gentibus. Et recordabimini viarum vestrarum pessimarum, studiorumq; non bonorum: & displicebunt vobis iniquitates vestrae, & scelera vestra. Non propter vos ego faciam, ait Dominus, notum sit vobis: confundimini, & erubescite super viis vestris, domus Israel, &c. Hac omnia, & plurima alia per figuras & imagines a Vatribus praedicta, magnam illam, atque diuinam virtutem mortis ac resurrectionis Christi significabant; efficaciamq; admirabilem indicabant ad imperium inferni, mortis atq; peccati dominatum euertendum, constituendumq; calorum regnum. Christus enim delaturus erat foedus cum morte factum, & pactum cum inferno initum: ita ut stare atque permanere suo illa antiquo fundamento non amplius possent. Omniaq; eo tendebant, ut Christus hominibus desideraretur, & optaretur: & cum contingeret, studiosè ac sanctè exciperetur: eos enim a quibus per fidem & obedientiam exceptus esset, a morte, mortisq; tyrannide liberatos; in filios Dei euasuros sacra responsa, quaecumque de hac relata fuerant re, significabant. Eos vero, a quibus ille repulsus esset, Iudaeos, in peccato suo Dan. 9. Mar. 24. Mar. 13. Luc. 11. morituros: atque etiam grauisima in hac vita poena multandos, reprobationis, & excacationis, atque etiam bellorum, abductionis, captiuitatis, & seruitutis miserrima, aliisque incommodis afficiendi erant: quibus illi, qui Christum seruatorem sibi promissum, ac sapientè praedictum, non exceperunt. huiusmodi poenas luituros, atque denunciationem veram aperituros, & probaturos esse, illos dominatores Ierusalem confirmabat Propheeta.

Flagellum inundans cum transferit, eritis ei in conculcationem.

OPTIME nobis exposuisse videtur Chaldaicus Paraphrastes, qui he-
mistychium hoc ad temporales, quas vocamus, pœnas retulerit. Plaga ini-
mici cum venerit super vos, erit quasi torrens inundans: & eritis ei
in conculcationem. Namque ad captiuitatem illam, & publicas calami-
tates quibus excacati iam Iudæi, ob repulsam Christi Euangelio factam,
obruiti sunt, quosq; similibus criminibus imitati fuerint, simili etiam pœna
inuoluentur. Mirabili autem antithetico usus est Propheta, orationi illorum
opposito qui dixerant: Flagellum inundans cum transferit, non veniet
super nos. Illi se flagello publico non tangendos existimabant: Propheta
verò, non tantum tangendos, sed conculcandos, & pessundandos fore affir-
mat. Quemadmodum Iudæi victi à Romanis victoribus, accepti habiti, ac
tractati fuerint, omnes cognouimus, qui historias antiquas legimus. Tue-
tur enim illis dies tribulationis: tales non fuerunt ab initio creatura, quam
condidit Deus vsque nunc, nec fient. Atque eos maximè flagellum illud op-
pressit, qui potenti simili opulenti simiq; erant. atque huiusmodi calamita-
tes, illis non credentibus, neque obtemperantibus, certissimas fore confir-
mat; nullisq; eas exceptionibus esse declinandas, declarat, vtpote magnas,
communes, & continentes futuras.

Quandocumque pertransferit, tollet vos: quoniam manè diluculo
pertransibit in die & in nocte.

Chaldaeus Paraphrastes ita locum hunc exposuit: In tempore transitus
sui, transmigrare faciet vos. Nihil planius dici potuit ad Iudaicam calami-
tatem, & abductionem Romanorum opera factam, significandum. Contingere
autem solet, cum tempestas aliqua repentina & procellosa commoue-
tur, quæ breui duret, vt qui latibulum fortè inuenerint, periculo exci-
pantur. At verò si tempestas diutiùs duret, & imbres, nymbi, ac procella
continenter perdurent, diu atq; noctu perseuerantes; tunc omnia obruun-
tur, latibula etiam ipsa aquis implentur, repagula deiiciuntur, nihil deniq;
est quod perferre possit tantam vim: Sed neque tempus euadendi oportunum
latentibus conceditur, qui noctu non possunt, nesciunt enim qua tutissimè
effugiant: inter diu autem instante tempestate, non audent prodire: atq; ita
demù oppressi & obruti, pessundantur. Hoc significauit Vates illa oratione,
manè diluculo pertransibit. Continuis diebus: namque, manè diluculo,
disiunctum legendum esse, ex Hebraico docemur. solent autem tempestates
summo manè aliquantulum sedare. Hæc verò integra pleniq; transibit,
manè, manè, singulis diebus manè, atq; eadem erit manè & die, & in no-
cte. Consentissima illa Romanorum Ierosolymam obsidentium, & oppu-
gnantium mora, nobis hoc loco depingitur: quæ totis tribus ferè annis du-
rauit ab eo tempore quo incepta fuit res: illud verò quod Vates adiunxit,
& tantummodò sola vexatio intellectum dabit auditui;

Sic Hebraicè simpliciter habet, & erit certè tremor intelligere au-
ditionem. Quæ oratio iuxta metaphoræ rationem significat, quam gra-
tissimum fore sensum illorum malorum: quod ex eo conicere licebit, quod
tem-

tempestatibus nondum ingruentibus, sed commota, iamq; aduentantis fragor
auditus & opinio, atq; expectatio solà tremorem atq; terrorem incutiet ma-
ximum. Quæ oratione indicare Vates voluit, auditarum Prophetiarum con-
stantiam & veritatem improbis & incredulis magno ipsorum terrore &
metu probandam fore, vbi iam Euangelij tuba sonaret, atq; hominum sen-
sus pulsaret. Huiusmodi admonitionibus & comminationibus omnes ad
habendam diuinis oraculis fidem Propheta inducere studebant. Atq; illam
omnem sapientiam, humanam illam excusationem, qua improbi sese tueri
solerent, Christi euangelij & virtute, & efficacia inane & irrita ef-
ficiendam esse. Demùm concludit Propheta Prouerbiali quadam oratione,
quæ cum suscepta metaphora apprime conuenit.

Coangustatum est enim stratum, ita vt alter decidat: & pallium
breue vtrumque operire non potest.

VERVM & falsum mendacij, spem & veritatem ipsam consistere simul
non posse, oratio hæc (vt Latine legitur) significat. cuius etiam expositionem
valde adiuvat Hebraica lectio, ex verbo reddita in hanc formam: Quia
eò angustatum est stratum à superando, & operimentum quando in-
gressum est. Alludit omnino Propheta ad orationem illorum, qui dixe-
rāt: Quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio prote-
cti sumus. Ait autem Propheta, spem atque protectionem illam, quam iam
superius exponebamus vanam atque irritam, nulliusq; vsus illis esse futu-
ram, neque recepturam, vel protectionem eos, qui illam petierint: similemq;
comperiendam strato, quod cum quietis capiendæ causa petatur, arctius in-
uenitur, quam vt continendo corpori aptum esse possit: atq; etiam protectio,
sue operimentum aliquod, quod ad incommoditatē vel à frigore, vel à plu-
uia, vel ab æstu fugandam subitur, angustius est, quam tegere totum homi-
nem possit: ita spem & protectionem illam inutilem deprehendendā, cum
illa diuina Euangelij virtus extiterit, quæ vanitatem omnem arguat &
confundat. Coangustatum est stratum, à superando. Oportet stratum ma-
ius & amplius esse quam corpus ipsum cubiturum, aliàs neque commode
cubari potest, neque securè dormire, neque tuto quiescere. Periculum enim
certissimum est decidendi, quam primum corpus moueatur, aut voluatur.
Operimentum etiam, nisi superet, inutile est, operireq; nequit. Confirmat
demum Isaias orationem suam noua atque repetita denunciatione virtutis
Dei, Euangelij efficientia publicè ostendendæ, ad salutem eorum qui credi-
derint, & obtemperauerint. Contrà verò in perniciem eorum qui non cre-
diderint, & iustitiam Dei, impietate atq; improbitate detinuerint: id quod
cum summa Iudeorum admiratione spectandum erat, videntium sese re-
probatos & reiectos à Deo: contrà verò gentes ad regni calorū commu-
nionem admissas, & receptas.

Sicut enim in monte diuisionum stabit Dominus: sicut in valle
quæ est in Gabaon irascetur: vt faciat opus suum, alienum opus
eius, vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo.

DAVIDEM in Israelitarum regem vinctum cum audiissent Philis-
tium:

2. Reg. 5.

Philistim: ascenderunt uniuersi, ut illum oppugnaturi quererent: quod cum
 22 audisset Dauid, descendit in presidium: Philistim autem venientes, diffusi
 23 sunt in valle Rephaim. Et consuluit Dominum Dauid, dicens: Si ascen-
 24 dam ad Philisthim? & si dabis eos in manu mea? Et dixit Dominus ad
 25 Dauid, Ascende, quia tradens dabo Philisthim in manu tua. Venit ergo
 26 Dauid in Baal Pharaasim, & percussit eos ibi, & dixit, Diuisit Dominus
 27 inimicos meos coram me, sicut diuiduntur aqua. Propterea vocatum est no-
 28 men loci illius Baal Pharaasin, hoc est, diuisionum compositum, siue diuisorum.
 Ad huius figuram instar verum, ait Propheta diem astiturum Christo in re-
 gem regni calorum constituto: aduersus quem omnes qui insurgerent reges
 & Principes terra, & omnes populi, maximè verò Iudaei, funderdos ac di-
 uidendos esse ait, sicut aqua funduntur atq; diuiduntur: eiusdemq; rei aliud
 exemplū adducit, quod figuram etiam esse declarat. Cuius rei historia nar-
 rat Ierosolymorum regem Adonibe SEDEC, ascitis vicinis regibus atq; co-
 piis coactis maximis, bellum Gabaonis intulisse, ob initum cum Iosue fæ-
 dus. Habitatores autem Gabaon urbis obsessam misisse ad Iosue, qui tunc mor-
 10. rabatur in Castris apud Galgalam, huiusmodi oratione nuncium: Ne re-
 29 trahas manus tuas ab auxilio seruatorum tuorum: ascende cito, & libera nos,
 30 ferq; presidium: conuenerunt enim aduersus nos omnes reges Amorrhæo-
 31 rum, qui habitant in montanis. Ascendit igitur Iosue de Galgalis, & om-
 32 nis exercitus bellatorum cum eo, viri fortissimi. Dixitq; Dominus ad Io-
 33 sue, Ne timeas eos: in manus enim tuas tradidi illos: nullus ex eis tibi resi-
 34 stere poterit. Irruit itaque Iosue super eos repente, tota nocte ascendens de
 35 Galgalis. Et conturbauit eos Dominus à facie Israel: contriuitq; plaga ma-
 36 gna in Gabaon. Misit enim Deus in illos lapides magnos è celo. Sic etiam
 37 illa die Sol in medio calis, & multa alia signa spectata sunt, quibus bellum
 38 illud à Deo factum, & victoria diuinitus paria, probaretur. Vi autem rem
 ipsam cum antiqua illa figura componentes Propheta nostri, sententiam
 explicemus, animaduertendum est, Iudaeos duplici morbo atq; infamia labo-
 rasse: & quod Iesum Christum, quem in Regem suscipere deberent, odio
 grauissimo ad mortem vsque persecuti sunt, & regnum apud ipsos promif-
 sum, constituere volentem, admittere & accipere noluerunt. & inuidia
 etiam maxima aduersus gentes ad Euangelij lucem, atq; ad regni calorum
 communionem vocatas. Atque ita coactis copiis, studiosq; coniunctis, Iesu
 Christi Euangelium, illiusq; ministros oppugnare conati sunt: verum Dei
 virtute victi, repulsi, atq; disiecti, & in reprobum sensum dati, omniq; reli-
 gionis dignitate, omniq; reipublica ornamento & commoditate expoliati
 sunt: atq; ita opus suum operatus est Deus, Euangelio vincete, Christi re-
 gno constituto, gentibus admissus, ut propositum ipsius maneret: & quoniam
 hoc fieri poterat summa cū pace & tranquillitate, atq; prosperitate vtriusq;
 populi, Iudaeorū & Gentium: si Iudaei sapere, quàm desipere maluissent: ta-
 men quia voluntati Dei obistere conati sunt Iudaei, ira & acerbitate opus
 fuit, quibus Dñs aduersus oppugnantes vsus, faceret opus suū. Appellat
 verò opus eius, alienū opus eius, tum quod ira, indignatio, acerbitas, punitio
 opus

opus Dei sunt: verum alienum opus ab illa prima ipsius voluntate, quam
 Antecedentem Theologi dicunt, qui omnes homines saluos fieri, & ad agni-
 tionem veritatis peruenire vult: tum etiam, quod conuersa vice edendum
 esset exemplum hoc: quondam enim, Iosue duce, pro Israele aduersus gentes
 pugnavit Deus, Christo verò Rege oppugnatores Israelitas punit. Ad
 posteriorem referimus primum membrum huius orationis. Alienum est
 opus eius. Ad priorem verò illud alterum membrum. Peregrinum est
 opus eius ab eo. quippe qui neminem perire velit: sed omnes ad pœnitentiam
 redire: atq; adeo ad salutem suam per duci optet. Propositio itaque atque
 predicto Dei consilio & iudicio in eos qui veritatem ipsam, & summā ra-
 tionem salutis per Christum explicandam cognoscere, atq; accipere nolue-
 rint, reddi Propheta ad eos qui monita mandataq; ipsius irridebāt, quos mo-
 net, ut insanire desinant, & sapere incipiant, sibiq; consulant; veritatem
 Dei sibi propositam, non iridentes: imo potius quam primum summo stu-
 dio amplexi venerentur, & ament. Ita enim fieri ut clementiam Dei ex-
 periantur, atq; leuiorem prae teritorum errorum animadversionem sentiāt:
 alioquin verò protinus & labefactandi ac perdendi sint.

Et nunc nolite illudere, ne fortè constringantur vincula vestra:
 consummationem enim & abbreviationem audiui à Domino
 Deo exercituum super vniuersam terram.

QUI veritatem propositam non reciperent, eos castigandos, atque gra-
 ui animadversione puniendos esse diuini iudicij consilio decretum erat. Eos
 verò qui non modò non reciperent veritatē, sed & ipsam, & monitores il-
 luderent, grauiori supplicio dignos esse, eius atq; ratio confirmat. Alloquitur
 itaq; Vates, & monet illos, quos illi fores antea appellauerat, ne illud à Dei
 elementissimi per Vates edita monita, ne fortè constringantur vincula ve-
 1. Theod. in
 2. Theff. 1.
 3. hunc locum
 4. strā, ne roboretur, & duriores parentur pœna vobis infligenda, atque adeo
 inuoluamini communi illo iudicio, per diem Euangelij tempore edendo: cu-
 ius consilium est, ut quicumque propositam veritatem non receperint, ex-
 cecentur, & indurentur: ut pœnas dent in interitu eternas, à facie iræ
 Domini, & à gloria maiestatis eius, cum venerit glorificari in sanctis eius,
 & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt. Consummationem enim
 & abbreviationem audiui. Monet Propheta populum, populiq; principes,
 & illusores omnes vera doctrina, ut tempestiuè atq; maturè sapiant, &
 sibi prospiciant, declinentq; venturam iram; rationemq; reddit, quam ob-
 rem sic moneat: Quia constitutum est, inquit, atq; decretum Dei iudicio ut
 rectus modus demum statuatur, rectumq; tempus praefigatur omnibus ho-
 minibus, rectaq; ratio ineatur exponendi, atq; ostendendi veritatem, idque
 per Euangelium fiat, cuius lucem quicumque aspicere & admittere, atque
 in suam salutem accipere noluerint, in tenebris maneat, & in peccato suo
 moriantur. Atq; hac est summa illa rerum omnium quas Deus vel in sa-
 lutem eorum, qui seruari optauerint, vel in condemnationem eorum, qui
 veritatem non receperint, constituit. Hac, inquam, est summa, quam ego
 audiui à Domino Deo exercituum. Ita exponimus duo illa verba, consum-

mationē & abbreviationē. Hebraicè, CHALAH, & NEHHERATSAR. Prius verbum summam conclusionem, consumptionem, integritatem, uniuersitatem, & quæ ad hanc significationem fieri possunt, significat: atque idem consummationem rectè vertit interpretæ noster. Posterius verò significat præcisionem, modumq; rectum & definitum: atq; adeò definitionem, & quod vulgò dici solet, summam summarum determinationem & resolutionem. id est, ut Diuus Paulus hunc locum declarans, exponit, Verbum
 Rom. 9. consummans & abbrevians in equitate, quia verbum breuiatū faciet Dominus super terram. hoc est, Euangelium, in quo consilij atque iudicij Dei in eos qui salui fiunt; & in eos qui pereunt, summa plenissima continetur. Appellatur autem hoc loco duo nomina diuina Dominus, quod ad misericordiam & salutis rationem plerumque, vti iam sapius docuimus, refertur. Est enim tetragrammaton illud nomen, & Deus ELOHIM, quod ad iudicium & gubernationem refertur. Atq; huic additur adiunctum illud exercituum, in ultionis & castigationis argumentis usurpatum: est itaq; illa verborum horum significatio: Certam vobis denuncio vel salutem, vel damnationem constitutam atque decretam à misericordissimo Domino, eodēque rectissimo iudice, & gubernatore, potentissimoq; vindice, decretam, inquam, & præcisam, atque breuibus Euangelij paginis contentam, salutis, vel exitij summam: cuius rationibus nemo mortalium in uniuersa terra excipietur: sed si quis, annunciato Euangelio, crediderit, & baptizatus fuerit baptismo pænitiæ, vero baptismo aquæ & Spiritus sancti, saluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur. Atq; huius prophetica prædictionis explanationem re ipsa, præsentiq; sermone, atque certissima oratione
 Ioan. 3. Euangelista summus Dei ipse Filius apertè fecit. Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret: ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut iudicet mundum: sed ut saluetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus est: quia non credit in nomine unigeniti Filij Dei. Hoc est autem iudicium: quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem: erant enim eorum mala opera. Cùm verò illorum istorum, quos Isaias notans, admonuit, occasione effectum erat, ut in disputationem de humana prudentia & sapientia, atque etiam de consilijs diuinis incideretur, commodissimè Deus per Prophetam sapientia suæ rationem, ad impiam hominum stultitiam redarguendam indicauit; documentumq; dedit pulcherrimum, disputatione ad rerum naturam & veritatem reuocata: quam nemo rationis, & communis sensus compos, ubi rectè tenuerit, redarguere, aut labefactare possit. Ideoq; tamquam rem omnibus hominibus commodam & opportunā, imò & expedientissimam, attentionis postulacione commendat.

Auribus percipite, & audite vocem meam: attendite, & audite eloquium meum.

DUPLEX esse disputationis genus Deus nobis persapè indicauit, & quotidiana experientia demonstrauit. Alterum quòd inquirendi veri causa

& studio instituitur: Alterum verò quòd ingenij ostentandi, aut priuati consilij ac iudicij proferendi pertinaci proposito fit. Illud verè humanum atque philosophicum, hoc verò sophisticum, contentiosum, ambitiosum, & non solum inutile, sed molestum, atq; adeò importunū incommodissimumq; est. Quædam enim hominum ingenia sunt ambitionis & contentionis vitio corrupta, atq; idco etiam audacia, & linguæ volubilitate luxuriantia, ut quæ nullo sibi proposito sine, nisi ut nulli cedant, suaq; studia atq; etiam delicta defendant: neque disputandi, neque nugandi modum adhibent, nisi vel causa obienta, vel us, cum quibus contendunt, magno iam iudio affectis, & contentionem remittentibus. Hos ita exactè pingebat ille.

Alier rixatus de lana sape caprina

Propugnat nugis armatus, scilicet ut non

Sit mihi prima fides, & vero quòd placet, ut non

Acriter elatum, pretium atas altera sordet.

Vt verò huiusmodi contentiosas, verbosas, atque adeò perniciosas contentiones vitare & fugere nos Spiritus sanctus docet, & monet: ita rursus aliud genus inquisitionum atque disputationum, ad verum inueniendum institutum coli, atque diligenter tractari præcipit: cuius rationem omnem rectis definitionibus atque terminis præscribit: intra quos veritas continetur, neque vltra hos petita aut quæsita inuenietur. Sunt autem in uniuersum duo vniuscuiusque vel rei, vel actionis termini: alterum initium, alterum verò finis dicitur. Quæ si quis rectè norit, media omnia, & quæ inter utrumque terminum confecta, atque destinata, probè etiam cognoscat. Quoniam verò de actionibus Dei ex initiorum & finium cognitione disputaturus erat Propheta, attentionem postulauit geminam: alteram, qua rerum initia; alteram verò qua earundem fines distinctè recognosci possunt. Auribus, inquit, percipite, & audite vocem meam, qua ego rectum actionum omnium & operum initium. Attendite, & audite eloquium meum, quo rerum & actionum finem certis rationibus ac terminis claudi vos docebo: idq; re vera humano ingenio mutari non posse commonstrabo. Quippe veritas ipsa rerum non ex humano consilio, ingenio, aut sermone, sed ex natura definitione à Deo constituta proficiscitur. id quod similitudine, optimo & manifesto opere desumpta, ostendam.

Numquid tota die arabit arans ut ferat, profcindet, & farriet humum suam?

Agricultura ars ut omnium antiquissima, ita etiam & ceterarum omnium simplicissima, & omnibus omnium gentiū mortalibus notissima est: isdemq; præceptis, institutis, atq; exercitationibus apud omnes constat. Illa Deum auctorem agnoscit, à quo Adam primum omnium parentem edoctum fuisse, sacra testatur historia. S. S. E. Emisit eum Dominus Deus de Gen. 3. paradiso voluptatis, ut operaretur terram de qua sumptus est. Cui antea dixerat: In laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ. Spinæ & tribulos germinabit tibi, & comedes herbas terræ. In sudore vultus tui vesceris pane tuo. Neque solum his testimonij, sed rerum ipsarum natura ma- nife-

nifestum sit, agriculturam non esse humani ingenij inventum, verum divina providentia documentum. Si quidem duabus partibus opus illud omne constat, semente, & messe: hoc est, serendo semine, & metendo fructu, utraque cura ab Agricola, non ex arbitrio suo, sed ex natura observatione & cognitione adhibetur. Quippe & solum calum considerari oportet, in quo feratur, & tempus etiam atque oportunitas tum serendi, tum metendi expectanda est. Hac cum natura & non hominum ingenio aut opinione consent, ei, qui rectè hanc artem tenere atque exercere voluerit, cum primis observanda sunt. Atque hac ars aliarum omnium artium exemplar quoddam. Atque utique huius artis parti, sementi videlicet ac messi faciendae sua opera, eademque varia destinata sunt, pro rerum, temporum, locorumque ratione: non ex hominis tantum ingenio nata, sed ex Dei natura auctoris, & hominum doctoris consilio profecta. Primam itaque artis & muneris partem non vna tantum cura absolvi. Propheta ait, sed pluribus: neque enim satis est arare, aruum profcindere, terramque sarculorum pondere & cominuere, & aquare, hoc est quod ait: Numquid tota die arabit arans. Verbum Hebraicum HĤARAS, ad omnem artem, ad quam exercendam cogitatione & iudicio opus est, significandam usurpatur, in quo genere primas agricultura obtinet. Quamobrem idem sapiensimè significat, quod, terram aperire, siue id aratris, siue rastris, siue ligonibus fiat. Nunquid, inquit, ille qui humum profcindendam suscipit, in re vna suam curam consumet? hoc est, in aratione dumtaxat, ita ut, postquam profciderit, & sarrierit humum suam, nihil prater ea agat. Optimè vertit interpret noster ADAMAH, in humum Latinorum quippe: namque Adama terram colendam & fecundam significat. Non, inquit, vna illa re perficitur prima huius artis pars, hoc est, aratione & sarritione, nisi etiam satio accedat pro seminum natura & ratione: hoc continuo exposuit Vates:

Nonne cum adæquauerit faciem eius, feret gith, & cyminum sparget, & ponet triticum per ordinem, & ordeum, & milium, & vitiam in finibus suis?

NON solum, inquit, arabit humum, eamque aruabit, ut Hebraicè est, id est, arando, atque inspercorando parabit, sed aratam aquarebit. Deinde seminibus vario modo iactis, diseret: alio enim modo seret gith, alio cuminum. Namque gith late & rarum dispergi, cuminum verò densius aspergi postulat. Virumque opus propriis verbis atque significantissimis indicatum est, isdemque simplicissimis: nulla enim lingua hac laude cum Hebraica comparatur. HĤPITS, dispergere significat, idque late & rarer: quod ex illo exemplo constat. Delebit vos Dominus, atque disperget in omnes gentes; & remanebitis pauci in nationibus ad quas vos deducturus est Dominus. Est itaque HĤPITS, magna vi spargere manu à dextro latere in sinistram semicirculum describente. Postulat autem gith huiusmodi sationem, ut potest quod multiplex germen ex vno grano producat, latius occupet spacium. Est autem gith hoc loco, id quod aliàs melanthion odoratum dicitur, gratè & efficacissimi odoris, pecundi salubre fastidio laboranti: quod pani conficiendo,

eiendo ab Israelitis admiscebatur atrabilis auertenda causa, Arabibus & Hispanis, Agenunt dictum. At verò cuminum, quod CHAMON, Hebraicè appellatur, unde Graecum & Latinum nomen acceptum est, cum altioribus caulibus, & simplicioribus exurgat, aspergi potius quam dispergi seminando postulat. id quod verbo Hebraico HZROK, indicatum est. Significat enim ZARAK, mota à capite sursum vel deorsum: nam aliquid spargere in rectam, qui habitus sacerdotis est, sanguinem altari inspergentis, atque ita observatur hoc verbum plurimis in locis. ut, Tolle plenas manus cineris de camino, Exodi 9. & spargat illud Moses in calum coram Pharaone. & Mosem dimidiam sanguinis partem super altare fudisse, siue insperxisse legimus. Itaque non eodem modo aut habitu, neque aequali spatio hoc atque illud semen seritur: neque etiam eodem soli situ cuncta seminantur. Triticum enim sulcatam humum, ordeum verò, certis areis distinctam & complanatam, spelta autem, ne alia corrumpat aut inficiat semina, suis etiam regiones certo termino praefinitas sibi vendicat. Nam triticum aqua recens incoquit, & vitiat: ideoque sulcis seminandum est: hordeum humidiorum terram amat, & planiore, aequali solo gaudet. Oportet autem agricolam huiusmodi seminandi rationes & probe nosse, & diligenter observare. Namque ab hac facultate & peritia singula suis modis oportunè serendi, diserere, verbum Latinis factum est: unde qui rerum rationes distinctionesque callent, disertis appellantur. Atque ita non satis est arare ad primam huius cura partem expediendam: oportet arare, deinde aruare, atque occare terram, addito fimo, ubi opus fuerit: deinde aquare, & complanare, tum verò seminare singula suis modis atque locis; & sulcos tritico iam facto aperire. Et ponet triticum per ordinem. Hebraicè, & triticum mensuratum, vel sulcatum, & ordeum designatum: & viciam, siue speltam in termino suo. Omnia hac natura observata ratione & lege agi curarique, affirmat Vates. non quòd ita libeat agricola, sed quòd ita fieri sit opus, natura postulante, Deoque docente. Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illum.

Ex observatione & cognitione rerum natura huiusmodi certas agri colendi rationes constare ait. Namque ratio, qua lumen in homine est à Deo datum, ipsa, inquam, ratio haec omnia cogitare, & observare postulat. Exercetur autem ratio tum in investigatione & comparatione rerum, tum effectorum, & euentuum notatione: atque haec mentis cogitatio & solertia verè Dei donum est. unde animi originem caelestem antiqui credebant. In iudicio, Hebraicè, MISPAT, quo nomine ius & rationem, atque ratiocinationem vocari sapientis admonuimus. Atque haec tenus qua ad primam agriculturalium curam rectè consideranda & exercenda spectant, indicavit Isaias. Deinde verò subiunxit non minorem rationem habendam eorum operum, qua ad alteram partem attinent, messi videlicet faciendae: quam Itali, recolta, Hispani, cosega, vocant.

Non enim in ferris triturabitur gith, nec rota plaustrum super cyminum circuibit: sed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo. Instrumentorum etiam rusticorum habendam esse rationem docemur,

sciendumq; quis cuiusque usus sit; aut. quæq; parentur singula ad operas. Quod hoc loco Latine legimus in sertis, nomen est instrumenti, quod Latini auctores, tribulam dicunt: à terendo deductum. Paratur autem ex lato ligno, altera parte crebris foraminibus aperto: in quibus singuli silices infixi hærent acutiores amygdala magnitudine aut nucis. hoc instrumentum super compositas in arca fruges bigis vel quadrigis boum, aut equorum tractum culmos & spicas frangit, granumq; ab aristis deticit. Adhibetur autem frugibus durioribus, ut tritico, ordeo; & auena terendis & excutiendis: iis verò quæ molliora sunt & graciliora, seminibus excutiendis, vel per tica, vel virga aptatur: quæ si tribulata tererentur, comminuerentur omnino ac perirent. Itaq; gith virgula, & cyminum baculo excutitur, non teritur: atque ut rerum, ita etiam verborum obseruanda ratio est. Huiusmodi enim legumina non teruntur, sed excuti dicenda sunt.

Panis autem comminuetur.

Quatuor in uniuersum herbarum genera sunt quibus homines utuntur, visibus ipsis distincta. Quædam enim virides vel ad cibos vel ad medicinam comparantur: quæ cibis apta sunt, olera vocamus; quæ verò ad medicinam, & herba & semine profunt, herba generico vocabulo dicuntur.

Quædam verò neque folia, neque caules esui apta sunt, semina autem ad esum seruantur. quæ rursus in duas formas abeunt, alia enim panis conficiendo adaptantur, alia aliis modis condiuntur, & decoquuntur, hæc omnia legumina dicuntur. Illa verò ex quibus panis conficitur, fragmenta Latinis, Hebræis, LEHHEM vocantur. Neque plura ab ipsis recensentur, quàm triticum, ordeum, spelta, secala, & auena: ex iis enim tantum generibus benedictionis libum confici poterat, ex ceteris verò massa si conficiatur, panis nomen minimè obtinet apud antiquos. His generibus omnibus à spica separandis, comminatione opus esse Vates ait. quæ triturationibus fit per tribulam, aut rotam, & currum humilem, vel immixtum numero boum, aut equorum sufficiens, qui circumductus, subiectas fruges ungulis comminuat; ut in Hispania, Betica, & Lusitania prouinciis fit: in Tarraconiensi enim ferè omnitribularum usus frequens est. Sunt enim huius generis & culmi, & grana dulciora: ideoq; non tantum excusionem, sed comminationem postulant, maxime ubi culmus ipse ad iumentorum pabulum conseruari solet. Verùm in huiusmodi conterendis & comminuendis generibus, certam rationem atq; modum adhibere oportet. Vates ait:

Verùm non in perpetuum triturs triturbabit illum, neque vexabit eum rota plaustris, nec ungulis suis comminuet eum.

MOBVS, inquit, in his etiam tenendus atq; seruandus est, non enim rota plaustris in perpetuum triturbabit, neque tribula comminuet; neque ungulis perpetuo conculcabit: aliàs, si modus excedatur, comminuetur panis, & in puluerem redactus corrumpetur. Suppositum huius orationis est agricola, quod ex re ipsa cognoscitur, vel rota & tribulus: & quod hic ungulis legimus, ipsa iumenta vel armenta per metonymiam significat, quæ Hebræicè, cum in hunc usum coniuncta sunt, PARASSIM vocantur. Atque

ut rectam rationem & artem à Deo profectam in priori cultura cura obtineri, sic etiam in hoc posteriore obseruari confirmat Vates.

Et hoc à Domino Deo exercituum exiuit, ut mirabile faceret consilium, & magnificaret iustitiam.

Hebræicè posterior versus ita habet. Mirabile facere consilium, magnificare efficientiam, siue, subtilitatem. Habet, inquit, magnam utraque agricultura pars artem & obseruationem in consilio iuxta temporum atque rerum rationem, constituendo ordinis rationem, atque in operis ipsis admo- uendis dexteritatem, iustitiam, hoc est, oportunitatem & commoditatem instrumentis ad eam comparatis, quibus unumquodque opus & commodè & utiliter perficiatur. At verò argumentum & rationem quamobrem similitudo hæc à Propheta producta sit, cum adiuncta oratione expressam non legamus, eandè omnino esse existimamus, quæ toto hoc capite explicata est.

Quippe varias atque diuersas Deo auctore Israelitarum populo ferendas condiciones predictas cognouimus. Principio decem tribuum abductionem & dispersionem, Iuda & Beniamin exceptionem, huius etiam populi de- prauationem, atq; adeo consecutam animaduersionem: tandem maximum illud promissum doctrina veræ, atque salutis per Christum afferenda, & ob repulsam huic beneficio diuino factam abdicationem illius populi, & re- probationem. Hæc omnia cum ex Dei auctoritate profectura esse Propheta prædiceret, Antipophora improborum hominum & insipientium respon- dendum duxit: qui facile illud obicerè poterant, ut sæpe in sacris libris ab istiusmodi obiectum legimus: vel hæc omnia temporum tam varia exempla casum arguere, quo mundus moueatur, vel Deum rerum motorem & gu- bernatorem consilia sua inconstanter mutare, atque incerto iudicio non au- tem perpetuo vii, quod à diuina natura veritate quàm alienissimum esse, & res ipsa declarat: & Propheta ipse hac similitudine populo confirmat. Docet enim, maxime atq; constantissima sapientia esse, ut consilia mutentur: non pro ingenio, aut vitio, aut inconstantia Dei, sed pro earum rerum quæ diuina prouidentia subsunt ratione & usu. ita ut variatio ad excipien- tis, non ad agentis naturam & conditionem referenda sit. Namque ut sa- piens agricola curas eas quæ ad sementes & messes pertinent, variis mo- dis & operis exercet pro ratione temporum, solis & rerum ipsarum quæ co- lenda sunt: atq; hoc sapientia summa in illa arte tribuitur, propter variam (vix diximus) conditionem earum rerum quibus cura culturaq; impendi- tur: ita Deus, qui suum primum misericordie, deinde iustitiæ erga homines exercendæ propositum perpetuo obtinet, & promouet: pro dispositione, & conditione hominum ipsorum humanas res variis modis exercet, ut Euan- gely doctrina sementem faciat, ac deinde fructus etiam opportuno tempore redditus excipiat, & conseruet. Vt enim agricola gith sapienter dispergit, cyminum spargit, triticum sulcatum per ordinem panis, ordeum signat, & vitiam in sinibus suis collocat: sic Deus optimus & prouidentissimus hu- mana natura gubernator, Israelitas, hoc est, decem tribus à Samaria regno abductos, variis regionibus dispergendos, & alios aliàs spargendos tradet.

Iudeos verò quos eatenus conseruari volebat integros, quoad Christus ille promissus mitteretur, nunc in suis sulcis, hoc est, in regione sua continebit: nunc verò ob culpam ipsorum iratus, eosdem iam Babylonem abducat, ibique continebit signatos intra Babylonis & Medie regnum, vti ordem. Deinde vti spectam ad suos ipsorum fines, hoc est, ad Iuda regionem vsque ad Galileas reducet: hoc est, quod ad semen vtriusque populi vel continentium & conseruandum, vel dispergendum pertinet. Quod verò castigatiōnem & correctionem spectat, grauiores multo pœnas demum duros Iudeos quàm Israelitas: utpote quorum facinus Christo repudiando & occidendo, ac probro ignominisq; afficiendo, Euangelio etiam repellendo, grauius multo fuerit. Atq; Israelitarum peccata, quibus & ipsi communicauerant, ingenti cumulo superauerit. Itaq; quemadmodum collectas messes, & in aream coniectas, singulorum generum conditione agricolatundit; ut paleis seiunctis, grana segetet, & reponat: atque ideo in virga excutitur gith & cyminum in baculo, panis autem quia duriori materia constat, tribula, rota, & iumentorum vngulis cōmnuitur. Ita fiet ut Israelita, quamquam abducantur & dispergantur; tamen leuiss affligantur, minoribusq; calamitatibus afficiantur, quàm Iudei. Illi enim non longam obsidionem ab Assyriis tulerunt, neque grauisimo bello oppressi sunt: hi verò à Romanis diu obsessi, maximis miseris, fame, peste, atq; ciuilibus & internis odiis vexati, tandem maxima ab hostibus clade, & strage affecti, ignominiosè in triumphum ducti, grauisimè etiam postea multis exerciti fuerunt. Atque vtrumque exemplum tam sationis, quàm triturationis nō casu, non immutatione voluntatis Dei prima, sed maxima Dei prouidentis sapientia constare ait Vates. Et hoc à Domino misericorde Deo exercitiū flagitiorum vindicæ exiuit: videlicet, ut mirabile faceret consiliū, & magnificaret iustitiā & efficiētiam. Trituratus est Iuda, diruta vrbs illa celeberrima Ierusalem, templum incensum, cōculcata vrbs, & locus sanctus, & populus vngula plaustrī, id est, Romanorum militum calceis ferratis, ut leges apud Iosephum. Itaq; hac sapientis agricolæ similitudine Domini consiliū constantiam, equitatem, iudicij prouidentia magnitudinem probauit Vates, atq; similitudinem in primis proposuit, quam deinde plenè atq; dilucidè explicuit, ut in subiuncti capitis expositione ostendemus.

CAPVT XXIX.

VÆ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid.

Huius capitis argumentum breuiter in superioris proximo siue indicauius: expositionem videlicet esse eius similitudinis, qua superior claudatur lectio. Hac expositione extrema illa calamitas predicatur, qua Ierolymis per Romanos allata est. Ierolymam urbem cum templo suo illo totius orbis terrarum celeberrimo, arcano verbo cōposito apud hunc Prophetam, & apud Ezechielem, ARIEL appellatam legimus, cuius nominis complures rationes variis doctis effertur. Latine sonat, Leo fortissimus, siue, leo Dei fortissimi: quod eo tempore præcipuè impostum in illam urbem

bem arbitramur quadrasse, quo expugnatam, habitam, & munitam à Dauid rege legimus; atque ita vocatam propter loci inexpugnabilem firmitudinem, qua optimi principis cura, virtute, pietateq; nitebatur, atq; Dei fauente tutela defendebatur. quamquam autem templum ipsum antiquum propter edificij tum situm, tum formam ARIEL appellatum feratur; ut in sacro Apparatu ostendebamus: tamen hoc loco pro tota illa vrbe nomen usurpari Propheta ipse docet, qui appositione vsus ait, Ciuitas quam expugnauit Dauid. Verbu, expugnare, hoc loco in usum capere, & sibi in habitationem vendicare nobis significat. Namque Dauid bello captam urbem illam & expugnatam sibi regiam futuram optauit, & excoluit. Namque verbum H H A N A H. Propriè ac simpliciter, tentoria figere, ac manere in aliquo loco significat: quod interpret noster aliquando habitare, sapè verò, castrametari, non dissimili significatione reddit. Itaq; nomen ARIEL, cōiunctum cum appositione addita, accipi arbitramur. Vx, inquit Vates, Ciuitas illa qua ARIEL iure appellabatur, quo tempore expugnata, occupata, atque habitata fuit à Davide rege optimo atq; piissimo Dei cultore: cuius propterea certam & presentem tutelam experiebatur. Hanc à Deo ex tanta gloria & magnitudine aliquot post annos ad summam vastitatem dedendum iri Vates prauidentis comminabatur.

Additus est annus ad annum, solemnitates euolutæ sunt. Hebraicè, Additi aannum super annum, solemnitates decidentur.

Permissione oratoria vsus Propheta, ostendit Ierolymorum urbis gloriam non futuram perpetuam, cuius excisionem post aliquot annos futuram ipse pranosceret: quamquam enim, postquam Dauid ille maximus, hoc est, Christus, illic fuisset commoratus, & rex ostensus atque datus, tamen reiectus est, aliquot annos adhuc mansisset vrbs & ciuitas illa; tamen excisa tandem & vastata fuit. Illa, inquam, ciuitas tam felix, cum à Christo filio Dauid aeterni solij rege, quem si retinisset, beatissima esset illa post regis illius Deo gratissimi filij discessum, addere quidem potuit annum post annos; id est, annos aliquot numerare, festiuitates aliquot agere ac celebrare: sed tamen non diu duraturam Vates pronuntiabat. Huiusmodi permissiones ab auctoribus usurpantur, quibus deinde exitum opinioni ac sententiæ contrarium denunciant, ut illud.

Pone domi lauros, duc in capitolia magnum,

Cretatumq; bouem, Seianus ducitur unco

Spectandus, & c.

& illud:

Longa per angustos figantur pulpita vicos.

Ornentur postes, & grandi ianua lauro, & c.

Sic etiam Isaias ait. Esto annum super annum, numerate, decerpisse, & frondex metite, coronas, ramos festiuos identidem plectite. Namq; ad hanc translationem Hebraica oratio alludit. Est, inquit, ut hac agatis, & numeretis annos, & festa vestra, ac solemnia celebretis, atq; hoc modo existimetis vestram vobis rempublicam, & urbem, istamq; religionis faciem duraturam. Tamen, Et circumuallabo Ariel, & erit tristes, & moerens, &

erit mihi quasi Ariel. CIVITATEM illam qua ob fortitudinem, munitionem, diuinumq; praesidium Ariel, hoc est, leo fortis, appellabatur, ad angustias, & calamitates, in eamq; tristitiam traducendam esse ait, ut ex leone fortissimo in detestationem maximam apud Deum habeatur. Ariel, nomen (vix diximus) leonem fortissimum significat, compositum ex ARIEL, siue, ARI, & EL. Idem nomen paronomasiae ratione, ex ARAK, & EL compositum, potest significare maledictionem fortem, siue, maledictionem Dei fortis. Magnam igitur maledictionem & tristitiam in gentem urbi ipsi Romanorum exercitu obsessae & circumvallatae, futuram esse Deus auctor praedicit: eamq; ex illo fausto ac praclaro nomine & statu fortis leonis, ipsi Deo fortiter maledictam, futura n ait. Hoc huius paronomasiae antitheton esse nobis videtur, cum nihil tamen displiceat Chaldaici interpretis paraphrasis, quam commentatores ferè omnes secuti sunt. Ita autem paraphrastes scripsit: Et tribulabo civitatem in qua est altare, & erit deserta & vacua, & erit coram me circumdata sanguine occisorum: sicut circumdatur altare sanguine victimarum sanctificatarum in die solemnitatis per circuitum. Namq; ARIEL, & HAKEL; pro altari quoque usurpari ex Ezechielis lectione observauimus. S. S. E. Ipse autem ARIEL quatuor cubitorum, & ab Ariel usque ad sursum cornua quatuor. Neque militibus & copiis tantum, sed vallo etiam, & turribus circumdandam & coagustandam urbem illam dicit.

Et circumdabo quasi sphaeram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obsidionem tuam. Hebraicè est, Et constituam quasi sphaeram super te: turres illas ligneas rotundas significat, quae circum urbes expugnandas collocabatur.

ET circumdabo contra te MVTAB, stationem, siue constitutionem significat vox à IATSA B verbo: unde MATSEBAH deducitur, quam à stando statuam Latini verterunt: nobis machinarum genera bellicarum moles omnes hoc loco significantur. Hispani, bastidas huiusmodi vocant. Hoc interpret noster aggeris nomine indicabat. Illud verò, Et munimenta ponam in obsidionem tuam, ad arietes, balistas, & ceteras expugnationis machinas referendum arbitramur, ex Hebraica orationis observatione, quae sic habet: Et erigi faciam contra te METSVROTH. Atque ita expugnationem illam grauissimam contentissimamq; fore his tot partibus descriptis significabat; ideòq; exitialem futuram esse indicabat, quae non innumerabilibus hominum copiis tantum, sed vallibus, aggeribus, turribus, machinis, tormentis, bellicisq; motibus omnium generum esse apparandam & instruendam, atq; adeò absoluendam. Id quod Christus Dominus breui summa complexus indicauit. Venient dies in te, & circumdabunt te munitio vallo:

Et circumdabunt te, & coangustabunt te undique. Porro quam multis, & quantis operibus obsidionem illam Romani instruxerint, qui cognoscere voluerit, Iosephi historiam legat. Hanc verò obsidionem irritam minime fore, sed magna Ierosolymorum vastatione esse absoluendam, ex euentu significat Iosias. Namq; civitas illa, quae tanquam fortissimus leo rugire, & terribilem

terribilem sese hostibus antea praeberere poterat, in eam miseriam deducenda erat, ut moribundi ciues solo prostrati, nihil aliud quam gemitus ederent miserimos. hoc est quod ait Vates:

Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum: & erit quasi pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum muffrabit.

HABITVM & vocem describit Propheta eorum qui in illa Ierosolymitana clade victi, prostrati, necati, trucidati, atq; lacerati, tum in terra iacentes, tum in cryptis absconditi ac deprehensi, partim sese supplices victoribus dedebant, partim ibidem vulnerati gemitabant, & moriebantur. Hoc significabat Iesus illa praedictione, Et ad terram prosternet te, & filios tuos qui in te sunt. & erit quasi Pythonis de terra vox tua. Huiusmodi gemitus audiri solent animarum à veneficis per incantamenta euocatarum: sicut ille narrabat: Singula quid memorem: quo pacto alterna loquentes Umbra cum Sagana resonarent triste & acutum.

Huius verò tanta cladis efficientem causam minarum ingentem esse, fore ait militum atq; ducum illius exercitus, quo opprimendi erant: atque quos in orbem iam expugnatos, subito simul omnes irrumpentes, stragem edituros ait maximam.

Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te: & sicut fauilla pertransiens multitudo eorum qui contra te praualuerunt: eritq; repente confestim.

MILITVM turmas & copias innumeras tenuis pulueris, ducum verò, centurionum, tribunorum, & aliorum qui publicis ministeriis in bello funguntur, multitudinè, fauilla pertransiens, siue stipula, vel palea similitudinibus significauit. Puluis tenuis. Hebraicè, ABEK, fauillam significat minutissimam, quae Hispanis, pauesa, vocatur. Fauilla pertransiens. MORS GHOBER. Sunt in hac metaphora maiores arietae, siue, scintillae ardentes, quae maiori impetu ignis impulsae, incensa ex vno loco in alium asportant. Aliàs nomen hoc minutissimas paleae partes significat, quas Hispani tamo, dicunt. Quippe translatio haec ab incendiis est desumpta. Hoc verò, quod Deo auctore & vindice edendum erat exemplum, tanquam fulminis cuiuspiam calo dimissi, ait: repente confestim fore. Ita calamitas illa brevissimo temporis momento Ierosolymitanos ciues, atq; maximam Iudeorum, qui eo Paschatus causa conuenerant, oppressit. Quod & Iosephus factum narrat, & Christus futurum praedixerat: Et non relinquent in te lapidem. tanta celeritate illa maxima totius orientis urbs vastata est. Atque hanc cladem & perniciem illi urbi afferendam, non casu, non temporum omnia mutantium vi, sed Dei ultoris consilio & iudicio profectam certis indicis atque signis ostendendam esse ait Propheta.

A Domino exercituum visitabitur in tonitruo, & commotione terrae, & voce magna turbinis & tempestatibus, & flamma ignis deuorantis.

Visitacionis & visitandi vocabula latam & multiplicem significationem habere

Ezech. 43.

22

Luc 19.

Ioseph. lib. 1. c. 34. 35. &c.

Ios. ph. lib. 5. & 6.

Luc 19.

Horat. lib. 1. Sat.

Luc 19. Ioseph. de bel. Iud. lib. 6.

habere in sacro Apparatu docuimus. Dicebamus autem multiplicem istam
 significationem ad unum genus referri commodè posse, quod Latine, ratio-
 nem, siue curam habere, siue curare dicimus. Curamus enim ea, qua ad nos
 pertinent; atq; hoc pacto aliena non existimamus. Sic Iudex suum curare
 munus dicitur, sacerdos item suum, & pater, & dux, & rex. Ita etiam hoc
 verbum, visitare, in sacris observamus usurpari, cum vel Deus salutem po-
 pulo, iam antea afflicto, affert: atq; etiam cum pœnas alicui meritas tan-
 dem persequitur. ad utram verò rationem referenda significatio sit, ipsa ar-
 gumenti instituti expositio indicat; maximè cum verba adduntur, qua au-
 thoritatem atq; munus adeò adnotant visitantis, ut apud Mosè ad salu-
 tem relatum hoc verbum & res ipsa docet, & nomen illud Dei miserenti-
 adiunctum, declarat. Vade, & congrega filios Israel, & dices ad eos: Do-
 minus patrum vestrorum apparuit mihi: Deus Abraham, Deus Isaac, &
 Deus Iacob, dicens: Visitans visitavi vos, & vidi omnia que acciderunt
 vobis in Aegypto, & dixi, ut educam vos de afflictione Aegypti, &c. In
 pœnam verò & animadversionem huius verbi exemplum est, Qui visitas
 peccata patrum in filios in tertiam & quartam generationem. Atque hoc
 loco ad utramq; significationem verbum referri posse, indicat, primùm no-
 men illud ineffabile ad misericordiae rationes, ut per sepe annotauimus re-
 ferendum. Deinde cognomen possessivum, exercituum, quod ad vindic-
 tã & ultionis significationem usurpari ostendimus. Primùm enim Deus
 per unigenitum suum Iesum Christum Ierosolymam, & Iudeorum popu-
 lum ad salutem visitavit. Sed quia (ut idem Dominus testatus est) civitas
 illa non cognovit tempus visitationis suae, & ea qua ad pacem ipsi erant, ne-
 glexit: ut pœnis repetendis visitaretur, comerita est, ut veniret super eam
 omnis sanguis iustorum, qui effusus fuerat in illa. Atque hanc posteriorem
 visitationem à Deo initam certis signis turbinum, fulminum, terra tremo-
 rum indicandam fore. Isaias prædixit: quòd tum ad effecta & euenta ipsa;
 hoc est, ad civitatis illius excidium, & hominum perniciem, tum ad mani-
 festam etiam speciem est referendum. Siquidem ante Ierosolymitanam ex-
 cisionem multa huiusmodi prodigia & signa, atq; ostenta conspicienda fore,
 Christus ipse prædixit: & inspecta etiam fuisse Iosephus narravit. At
 verò hanc Ierosolymis ex diuino iudicio allatam cladem, ipsis Romanis vel
 decori, vel vilitati minimè futuram esse, Vates ex Dei responso continuò
 exposuit.

Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium Gen-
 tium, quæ dimicauerunt contra Ariel, & omnes qui militauerunt,
 & obsederunt, & prævaluerunt aduersus eam. Et sicut som-
 niat esuriens & comedit: cum autem fuerit expergefactus, va-
 cua est anima eius; & sicut somniat sitiens & bibit, & postquam
 fuerit expergefactus, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est:
 sic erit multitudo omnium Gentium, quæ dimicauerunt con-
 tra montem Sion.

Utrum inter dum Deus hominibus aliis ad pœnas ex aliis repeten-
 das,

das, ipsorum autem satellitum, ut ita appellemus, prauum studium, & im-
 modicam licentiam, nimiam crudelitatem, auaritiam, & cupiditatem, im-
 mensam arrogantiam, & superbiam importunissimam dignis etiam afficit
 multis. S. S. E. Va Assur virga furoris mei, & baculus ipse est: in manu
 eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum
 furoris mei mandabo illi: ut auferat spolia, & diripiat prædam, & ponat
 eum in conculcationem quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitra-
 bitur, & cor eius non ita existimabit: sed ad conterendum erit cor eius, &
 ad interuersionem gentium non paucarum, &c. & paulo post. Et erit, cum
 impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, & in Ierusalem: vi-
 sitabo super fructum magnifici cordis Assur: & super gloriam altitudinis
 oculorum eius. Huiusmodi visitationem etiam in Romanos, atque adeò in
 populos illos, qui religionis odio, magis quam bono alio studio ad expeditionem
 illam aduersus Ierosolymos ituri erant. Horum enim gloriam, comoda, at-
 que ex bello parata spolia breuissimo temporis interuallo peritura esse ait: at-
 que somniorum instar habitura. Solent enim ij, qui vehementi aliqua cupi-
 ditate affecti sunt, votorum suorum usum per somnium visere, & veluti
 sentire; quòd tamen euigilantes irritum, & vanum deprehensum grauius
 etiam dolent. Sicut S. E. Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt
 omnes viri diuitiarum in manibus suis. Sic post Ierosolymarum excidium
 omnium eorum, qui in illam cladem conspirauissent, exitum votis contra-
 rium futurum Isaias præuidebat. Legimus autem Flauiorum gentem Do-
 mitiano extincto, finitam fuisse: atq; illo tempore omnem orbem terrarum
 laborasse, & imperium labefactari cepisse. Fuit verò Domitianus alter Ve-
 spasiani filius, qui Tito in imperium successit, cum iam semianimum laceraret
 Flauius orbem ultimus, & Caluo seruiret Roma Neroni. Ita om-
 nium totius orbis nationum imperia, ætates, & exitus, Vates illis sanctis-
 simis nota fuerunt, & ad prouidentia diuina probandam veritatem, tam
 longe ante fuere prædicta. Atq; nobis vna eademq; oratione Vates indicare
 videtur: cum ruinam & exitum eorum, qui Ierosolymam illam terrenam
 obsederunt: tum maximè irritos votorum exitus eorum, qui Christianam
 religionem, quam arcana Sionis nomen significat, oppugnare, & expugna-
 re conati sunt. Iam verò maximum aliud arcanum Propheta indicat: Iu-
 deorum obcecationis & reprobationis ex Dei iudicio futurae, ante illam
 Ierosolymorum cladem, & post etiam diutius duratura. quod iudicium
 iustissimum atq; certissimum esse ipsis deinde, commemoratis illorum cri-
 minibus, ostendit.

Obstupescite, & admiramini: fluctuate, & vacillate: inebriamini,
 & non à vino: mouemini, & non ab ebrietate.

MAGNI iudicij Dei considerandam rationem Iudeis, eorundem cor-
 reptionem & utilitatem considerat Isaias: ne videlicet precipites sint in fe-
 renda de suis ipsorum rebus sententia: existimantes ex maxima aliena ira
 Dei, & præter iudiciorum exemplum illam mentis obcecationem, & cete-
 ras pœnas, quibus afficiendi erant, proficisci: qua tamen non nisi ex cer-
 ti-
 ssimo

tiſſimo Dei iudicio profectura eſſe, crimine expoſito, ipſe oſtendat. Moneſt itaque hoc verſu, ut attentè conſulerent iudicium Dei: Obſtupescite, hoc loco verbum, obſtupescite, idem nobis ſignificat, quod immorari in cogitatione attentè & maturè, atq; quietè agere cogitandum & indicandum: ne temere cogitetur de iudicio diuino. Verbum enim Hebraicum, MAHAMAH, quadratum, Latinum, tardari, habere, atq; immorari, rectè reſpondet: interpres noſter in Loth hiſtoria, de ſimulare verit. hoc eſt, moram facere, ut locus ipſe oſtendit. in hiſtoria verò filiorum Iuda, dilationem intendere, expoſuit. In Exodo pro eodem verbo, facere moram reddidit. Et apud Abacuc: Si moram fecerit, expecta illum. Deniq; verbum ipſum opponitur verbo H H V S, quod feſtinare ſignificat. Ad hanc itaque rationem exponimus verbum, retardamini, maturè cogitate: namq; ſi hoc faciatis, admirabimini profectò iudicium Dei: tantum abeſt ut vel veſtram infelicitatem excuſare, vel aliquid aliud cauſari iure poſſitis, ſed veſtram propriam culpam agnoſcere, ac damnare debeatis. Atq; ita iudicium diuinum admiremini. hoc eſt quod ait: Obſtupescite, & admiramini. ad eandem expoſitionem pertinent verba illa: fluctuate, & vacillate, hoc eſt, verſate varias cogitationes, donec rem ipſam intelligatis. HISTHAGHASEV, quod meditari, meditando delectari, interpres noſter verit, ut, Niſi quòd lex tua meditatio mea eſt. & rurſum, Mandata tua meditatio mea eſt. & illud, Cùm eo eram cuncta componens, & delectabar per ſingulos dies. Vacillate, meditando deliberate, namq; vna ex præcipuis ſignificationibus verbi SAGA, eſt deliberare, & acquieſcere alicui ſententiæ. ſic interpres noſter vertebat: Et non acquieſcant verbis mendacibus. Eſt itaque huius hemiſtichij ſententiæ illa: maturè atq; quietè cogitate. & admirabimini, meditari ac deliberantes acquieſcite in vera ſententiæ. Cur verò ſic illos moneat, cauſam exponit, dicens: Inebriamini, & non à vino: mouemini, & non ab ebrietate. Video, inquit, vos turbari, & moueri magna cogitationum & opinionum inconstantia, perinde atq; ebrij ſolent: verùm ſcio iſtam ebrietatem non à vino, ſed à ſtultitia, alijsq; animi perturbationibus profectam eſſe. Idcirco monui vos, ut quietius ac maturius cogitetis, & iudicetis, admirabimini enim, ſi hoc agitis. Hebraica verba in tertia perſona pronuntiata nobis videntur. Inebriati ſunt, & non à vino: mouentur, & non ab ebrietate. Admirationis autem illis rectè cogitantibus denunciata rationem exponit eam fore, quòd diuinum illud horrendum iudicium excecationis & aggrauationis intelligere poſſent: hoc eſt quod ait:

Quoniam miſcuit vobis Dominus ſpiritum ſoporis: claudet oculos veſtros: prophetas & principes veſtros qui vident viſiones, operiet.

Graviſſimum, & vehementer horrendum iudicium in eos qui agnitam veritatem, atq; Dei voluntatem reiecerint, multis locis inculcatum, hic etiam oportune Vates commemorat. Eſt autem iudicium, ut in eos qui charitatem veritatis non acceperint, ut ſalvi fiant, mittatur operatio errorum ut credant mendacio. ut iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed

Gen. 19.

Gen. 41.

Exodi 12.

Habac. 1.

Pſal. 119.

Pſal. 118.

Prou. 8.

Lege Ieron.
& Cyril. in
hunc locum.

1. Theſſ. 2.

ſed conſenſerunt iniquitati. Hunc ſpiritum in Iudaos dimitendum, ex iudicio Dei auxilium & gratiam ab illis ſubducentis, Spiritus ſoporis, reſtiſſimè interpretatus eſt Diuus Paulus, operationem erroris. namq; vna ex ſignificationibus huius nominis Spiritus, apud Latinos eſt, vis, & efficacitas. ſic elementorum ſpiritus mechanicè vocant vim mineralium, & foſſalium ſpiritus chemicè & cognoscunt, & diſtinguunt: eodem modo Græcis νεῦμα vis ea dicitur, quam euentus ipſe, atque effectus arguit, & oſtendit. Cuiusmodi autem ſpiritus hic futurus eſſet, Iudaïs expoſuit Vates, quòd & populus & populi magiſtri obtuſis ſenſibus & mente atque iudicio turbatiſſimo uſuri eſſent. Appellantur autem ſcribe & doctores populi oculi propheta & videntes: quippe magiſtri illi Prophetarum & videntium munus exercebant. ſucceſſerunt enim loco illorum antiquorū vatum, atq; ducum maximorum. S. S. E. Super cathedram Moſis ſederunt Scribe & Phariſaï. Hos itaque ob refulſum Ieſu Chriſti Euangelium excecandos, hoc eſt, excecationis ſpiritus tradendos fore Iſaias prænuſtiabat. Appellantur autem huiusmodi miniſtri, oculi ceterorū, propter munus: tales enim eſſe deberent & perſpicaciſſimi, & ſinceriſſimi. Eſt autem verbum commune, excecare, & cæcitas, atq; cæcus: quòd & ad ipſos refertur, qui non vident, & ad eos qui non videntur: atque ita cæca nox, cæcus locus, à Latinis dicitur. quo verbo conſultò uſus Iſaias, ſignificabat magnā ignorantiam futuram illi populo: cuius duces ac magiſtri tanquam cæci, nihil bonæ & ſolidæ doctrinæ perſpicerent, aut caperent: adeò ut ipſi cæci, obſcuraq; mente in Prophetarum & legis lectione cacutirent; atq; ita Propheta atq; lex cæca obſcuraq; illis redderentur: quemadmodum cæcis omnia obſcura ſunt, & iis qui vident, nihil in obſcuro & caliginoſo loco perſpici datur. Eſtq; hæc deſcriptio ſententiæ, atq; illa, oculos habentes, non videbitis, & illa, ut videntes, non videant, & audientes, non intelligant. Huiusmodi mentis obſcuritatem atq; cæcitatem Iudaïs accidiſſe. nobis Euangelia ſacra, & Apoſtolorum acta teſtantur; atque ipſi Iudaorum doctrinales libri, quos illi Thal mud vocant, abundè oſtendunt: in quibus tanta ſuperſtitionum, opinionum, traditionum, ceremoniarum inutilium denſitas & caligo eſt, fieri ut non poſſit, ut illa ſtudioſè excolentibus, illuminatio Euangelij gloria Chriſti fulgeat. Nam qui in antiquorum promiſſorum atq; inſtitutorum, quæ lege atque Prophetarum libris continentur, interpretatione cacutiant, in illarum antiquarū lectionum ſcopum, qui Chriſti Euangelium eſt, proſpicere nequeant. hoc eſt quòd Propheta ſubiungit:

Et erit vobis viſio omnium ſicut verba libri ſignati: quem cùm deriderint ſcienti litteras, dicent: Lege iſtum, & reſpondebit: Non poſſum, ſignatum eſt enim.

Quam interpres noſter hoc loco viſionem omnium verit, nos Euangelium eſſe intelligimus. Namq; verbum HACHOR, & ſingularis, & pluralis numeru eſt, & certam indicatiuam literam præfixam habet, quòd Paraphraſticòs exponi ita poſſit: Et erit vobis viſio totalis, ſiue viſio ſumma: Summam viſionem, Euangelium interpretamur, quo omnis omnium vaticiniorum

22 ciniorum & legis continetur summa. Quippe omnes Propheta, à Samuel,
 23 & deinceps, annunciauerunt dies istos. & multifariam, multisq; modis
 24 olim Deus Patribus per Prophetas locutus est: Nouissimè autem diebus istis
 25 locutus est nobis in Filio, quem constituit heredem vniuersorum, per quem
 26 fecit & secula: qui est splendor gloria, & figura substantia eius, portansq;
 27 omnia verbo virtutis sua, omniumq; sacrarum olim visionum summam sen-
 28 tentiam verbo, & efficientia continet. Erant autem in Iudeorum gente duo
 29 in vniuersum hominum conditiones, altera doctorum & magistrorū, quo-
 30 rum intererat Dei oracula in primis audire & cognoscere, atque cognita
 31 ceteris exponere, & commendare. Altera verò plebs ipsius, & indoctorum
 32 hominum, qui ab illius prioris conditionis hominibus, docendi, ac docendi
 33 erant. Sed res in eum locum deuenerat, ut neque illi recta docere, neque hi
 34 simplicem veritatem doceri vellent; ex qua animorum peruersitate euenit,
 35 ut Christus Euangelij & regni calorū mysteria in parabolis atq; enigma-
 36 tibus ederet: quæ sapientia professoribus illis non magis cognoscuntur, quā
 37 si epistola obsignata legenda traderetur: quæ ideo legi non poterat, quia ob-
 38 signata erat, & non aperta. Hanc similitudinem ad istiusmodi magistros, do-
 39 ctiores, atque auctores populi retulit Isaias. Sicut verba libri signati. He-
 40 braicū nomen ZEPHER, librū, & epistolā significat, eandemq; senētiam
 41 reddit, si vel librū, vel epistolā intelligamus. Solet autem plerumq; epistola
 42 obsignari: quæ nulli resignari, & aperiri licet, præterquam ei, ad quem di-
 43 stinatam esse constat. atqui Euangelium Christi, summi Patris epistola fuit
 44 per Filium in mundum missa, quæ nullis hominibus aperta, & patefacta
 45 fuit, nisi pusillo gregi. S. S. E. Hæc dicens Iesus, clamabat: Qui habet aures
 46 audiendi, audiat. Et accedentes discipuli, dixerunt ei: Quare in parabolis
 47 loqueris eis? Qui respondens, ait illis: Quia vobis datum est nosse mysteria
 48 regni calorū, illis autem non est datum. Qui enim habet, dabitur ei, &
 49 abundabit: qui autem non habet: & quod habet, auferetur ab eo. Ideo in pa-
 50 rabolis loquor eis: quia videntes non vident, & audientes non audiunt, ne-
 51 que intelligunt. Et adimplebitur in eis Prophetia Isaiæ, dicens: Auditū au-
 52 dietis, & non intellegitis: & videntes videbitis, & non videbitis. Infrac-
 53 satum est enim cor populi huius, & auribus grauitè audierunt, & oculos
 54 suos clausèrunt; nequando videant oculis, & auribus audiant, & corde in-
 55 telligant, & conuertantur, & sanem eos. Vestri autem beati sunt oculi, quia
 56 vident: & aures vestra, quia audiūt. Amen dico vobis, quia multi Prophe-
 57 ta & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ
 58 auditis, & non audierunt. Atque hic profectò nobis liber ille est, de quo
 59 scriptum legimus: Et vidi in dextera sedentis supra thronum, librū scri-
 60 ptum intus & foris, signatum sigillis septem. Et vidi angelum fortem præ-
 61 dicantem voce magna, Quis est dignus aperire librū, & soluere signacu-
 62 la eius? Et nemo poterat neque in celo, neque in terra, neque subius terram
 63 aperire librū: neque videre eum. Hunc librū Iudeorū Scriba & Pha-
 64 risai suis illis doctrina præceptis, institutis, ac traditionibus maiorum in-
 65 herentes, quamuis sibi traditum, tamen aperire non potuerunt: scandalum
 66 fuit

Orig. in Exo.
 24. hom. 11.
 & in Nu 21.
 hom. 17. & in
 Math. c. 13.
 Ciprian. l. b.
 1. adu. Iud.
 Aug. de ale.
 Ecclef. &
 Sinag.
 Hilari. in præ-
 fat. in Pf. &
 in Pf. 118.

Luc. 8.
 Mat. 13.

Apoc. 5.

fuit illis. Stultitia sapientibus mundi, hic liber est, quem multis adhuc ex-
 20 tis, qui sapientiam profitentur, & se ceterorum magistros iactant, obsigna-
 21 tum esse suspicamur וְהוֹסִיפִים: nihil itaque plus huiusmodi scribas atq; du-
 22 ces ex libro cognituros aiebat Vates, quàm si quis alicui legendi perito ob-
 23 signatam epistolam legendam porrigeret, quàm ille sibi interim dum obsigna-
 24 tam haberet, legi non posse responderet. At verò reliquus populus, qui totus
 25 à Scribarum & Phariseorum iudicio atque consilio, sententia & arbitrio
 26 penderet; neque plura sciri posse existimaret, quàm quæ ab illis magistris
 27 cognoscenda traderentur: nihilo magis quid in hac epistola contineretur,
 28 cognoscendum esse ait. imò multo minùs intelligendum, utpote ignariissi-
 29 mo, atq; literarum rudissimo: cui perinde esset scriptam epistolam apertam,
 30 vel obsignatam, atq; aliam & inanem chartam porrigeret.

Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei, Lege: & respon-
 31 debit, Nescio literas.

Hebraicè est ad verbum: Et dabitur liber, seu epistola super nescientem
 32 librum, siue epistolam, dicendo: Lege nunc, & dicet: nescio librum, siue epi-
 33 stolam. Rudis & indoctus populus non solum legere se nescire, sed an li-
 34 ber, an epistola, an oratio, an declamatio, an inuectiua, an Apologia sit, pla-
 35 nè ignorare sese fatebitur. Ut qui nullas omnino literas nouit, charta, siue
 36 voluminis formam videre potest: quod verò scripti genus illud sit, prorsus
 37 nescit. Huius conditionis populus Iudaicus Euangelio audiendo fuit: qui,
 38 dum Phariseorum & Scribarum suorum doctrinam & auctoritatē mor-
 39 dicus tenendam existimaret; illius epistola à Deo missa virtutem & sen-
 40 tentiam non cognouit. Cognouit autem pusillus ille grex; qui veritatis ipsius
 41 magis quàm humane auctoritatis rationem habendam duxit. S. S. E. In il-
 42 lo tempore respondēs Iesus dixit, Confiteor tibi Pater Domine cali & ter-
 43 ra: quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea par-
 44 uulis. Ita pater: quia sic placitum fuit ante te. Omnia mihi tradita sunt à
 45 Patre meo. Et nemo nouit Filium, nisi Pater: neque Patrem quis nouit, nisi
 46 Filius: & cui voluerit Filius reuelare. Venite ad me omnes qui laboratis,
 47 & onerati estis, & ego reficiam vos, &c. Atq; his similitudinibus Pro-
 48 pheta iudicium illud à Deo aduersus Iudeos exercendum, significabat. de
 49 quo Paulus scriptum reliquit: Quod si etiam opertum est Euangelium no-
 50 strum in his qui pereunt, est opertum in quibus Deus huius sæculi excaca-
 51 uit mentes infidelium, ut non fulgeat illis Euangelium gloriæ Christi, qui
 52 est imago Dei. Non quidem Euangelij defectu, quod oriens ex alto illumi-
 53 nat omnem hominem venientem in hunc mundum; sed hominum ipsorum
 54 culpa, qui illuminari noluerunt: aliiq; in infidelitate, alij verò in peccatis
 55 suis manere voluerunt. Atque hæc est culpa omnium hominum qui chari-
 56 tatem veritatis non receperunt: hoc est, qui dilexerūt magis tenebras quàm
 57 lucem: erant enim eorum opera mala. Iudeorum verò, & eorum qui ve-
 58 ram Dei cognitionem, & probatam religionē profiterentur, culpa illa fuit,
 59 quòd sua, hoc est, humana sapientia omnia miscentes, & confundentes,

veras atque utilissimas religionis rationes perturbauerunt, atque à vero & gratissimo Dercultu, ad nugas & fabulas, atque ieiunas ceremonias, & superstitiones adinventiones degenerauerunt. quod non raro ab aliis Vatribus exprobratum Propheta noster, Dei iudicis orationem referens, criminatur. Hoc itaq; iudicium, quod per similitudines significatum fuerat, apertis verbis mox exponitur.

Et dixit Dominus, Eo quòd appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longè est à me: & timuerunt me mandato hominum & doctrinis.

HUMANÆ mentis superbiam & arrogantiam, temeritatem & audaciam frenare & compescere Deus volens, sacra Lege & Prophetarum oraculis persape Israelitas admonuit, ne ipsi proprio iudicio aut consilio, præceptis suis quicquam vel adderent, vel detraberent. consuluit autem, & hortatus est, ut se ex suis ipsius præceptis & institutis recolerent: in iisq; cognoscendis & exercendis, omnem operam curamq; ponerent, fidemq; promissis, & obedientiam in suis adhiberent. vetuitq; ex ipsorum adinventionibus gratiam aut præmium sperare: siquidem ubi promissio mercedis non est, ibidem non oportet expectari mercedem. Plena sunt diuina pagina huiusmodi admonitionibus, & prædictionibus. Non addetis ad verbum quod

Deut. 4.

vobis loquor: nec auferetis ex eo. Custodite mandata Domini Dei vestri, quæ ego præcipio vobis. Plena sunt reprehensionibus eorum, qui, quamuis bono zelo, tamen contra diuini mandati præscriptum aliquid egerint, vel agi decreuerint: aut cum impedire possent ne ageretur, admisserunt, vel dissimularunt. Numquid vult Dominus holocausta & victimas, & non potius ut obediatur voci Domini? Melior est enim obedientia quam sacrificium, & auscultare magis, quam offerre adipem arietum. Quoniam quasi peccatum ariolandi est, repugnare, & quasi scelus idololatriæ, nolle acquiescere. Hoc diuinum consilium Iudei à paruis initiis ad infinitum traditionum campum progressi abiicere, & ad sua desideria atq; commenta coaceruat magister, in eam temeritatem progressi sunt, ut à vera promissorum diuinorum cognitione, à fide promissis habenda, à vera pietatis cultu atque obedientia sacris præceptis exhibenda, quam longissimè abessent, & tamen se populum Dei profiterentur, Abraham filios appellarent, & regni calorum istis artibus & conditionibus tamen participes fieri & peterent, & sperarent. Quorum peruersam rationem in crimen vocat Deus, & causam esse ait, quamobrem subiecta de illis pronuncietur sententia, à Vate multo antè prædicta: atque ita horrendum quidem, sed iustissimum iudiciū suum probat Deus, ostenditq; neminem à se iudicari, vel damnari, cuius ut damnetur dignissimum crimen non præcesserit. Conceptis, inquit, & ex more dictatis verbis, laudibus, & gratulationibus, quas benedictiones vocant, populus hic me sequitur: at verò pietate ex corde præstanda, puraq; religionis officio exhibendo, à me, qui in spiritu & veritate in primis adorari & colipostulo, longè est alienus. nam quamquam legem meam quotidie millies laudent, & commendent: eam tamen non ex voluntatis vite ratione ac

norma;

norma, sed ex traditionum & opinionum suarum more atque consuetudine interpretati obseruant: ex quo fit, ut à me abalienati fuerint. quamobrem ego me magis etiam ab ipsis abalienabo. Adeò ut cum Euangelij lux purissima, simplicissima, splendidissimaq; sit: his tamen non fulgeat, qui tumentis scientiæ ac sapientiæ istius morbo laborauerint: morbus enim & cacœthes potius, quam vis, virtus, vel facultas aliqua, ad salutem opportuna. Huiusmodi humani habitus diuino censentur iudicio.

Ideo, ecce ego addam ut admirationem faciam populo huic miraculo grandi & stupendo: peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius absconderur.

Admirabile prodigium est, ut qui summam sapientiam & prudentiam profitentur, ea omnino ignorent, quæ manifestissima & simplicissima sapientiæ sunt: atque in iis, quæ veram prudentiam sapiunt, illi imprudentissimi sint. Est autem Iesus Christus crucifixus Dei sapientia, Deiq; virtus: quam sibi propositam & oblatam, Iudeorum sapientes non cognouisse, neq; accepisse, prodigium atque miraculum magnum & stupendum est. Vti Israel qui se et abatur iustitiam, in legem iustitiæ non peruenit: imò scandalum sibi esse duxerit, eum in quo vera sapientiæ argumenta omnia continebantur. Hanc huius loci expositionem, Christus ipse præceptor apud Euangelistas suos, & Diuus Paulus, aliq; Apostoli nos docuerunt. Ideo, ecce ego

Mat. 14.
Mat. 7.

addam, cum illi nec scire, nec sapere rectè velint: & id quod habent, amittent sua ipsorum culpa. Addam, inquam, illorum insipientiæ ampliores insipientiam, & imprudentiæ maiorem imprudentiam apponi sinam. Significantiſsimè verò usus est Dominus verbis, peribit, & absconderur: ut indicaret merè priuatiuè, uti Physici loquuntur, sese habiturum. Vt si cui Solem auersanti, & fugienti, atque adeò frigescenti, atque minùs clarè videnti, sol ipse occidat, & omnino lateat, maiores atq; densiores tenebræ offunduntur, & frigus grauius multo augetur, non quòd Sol id efficiat, sed quòd ex solis absentia id necessario eueniat. Sic etiam ubi quis contento studio sese à Dei consilio atque voluntate alienat, dignus fit ut Deum à se absentem, atque abalienatum habeat. Atq; adeò in maximam insipientiam & densissimas errorum tenebras incidat: ideoq; sapientiam perituram, atque prudentiam vtrò abscondendam illis esse Deus ait. Est autem sapientia humanarum ac diuinarum rerum cognitio, prudentia verò, quam interpres noster intellectum vertit, huius cognitionis usus exercitatioq; est: id quod à nobis aliàs plenius ut ostendatur, Deus ipse (vbi spero) dabit. Appellatur autem huiusmodi punitio diuina, miraculum grande & stupendum: tum propter pugnantium rerum antitheton, ut à sapientibus pereat sapientia, & c. tum propter grauitatem & magnitudinè punitiois ipsius: homine enim sapientia priuato nihil miserius. longè autem grauius est hominem sapientiæ parte aliqua imbutum, prorsus reddi insipientem; ut miser est cæcus qui nunquam viderit: longè verò est inferior cæcus, qui aliquando aliqui viderit. Atq; miserum illum Iudeorum populum ad hanc conditionem esse adductum, præterquam quòd Spiritus sanctus per Apo-

Ambros. de
penit. lib. 1.
64.Apo-
stolos

Deut. 18.

stolos identidem testatur: ipsorum etiam magistri declararunt, Durior, inquit, est nobis sapientiu priuatio, quam domus sanctuarij euersio: atq; ex duo de centum maledictionibus, quas lex pronunciat, grauiſſima illa est, Augebit Dominus plagas tuas. quo in loco ubi interpres noster ait, augebit, Hebraicum verbum est, P A L E H, quod mirificare, & admirabilem facere significat. idem videlicet verbum, quod hoc loco à Vate usurpatum est. Quod si grauiſſima, inquit, illa omnium maledictio est, quanto grauiorem hanc existimari oportet: quia ipsa augmentum, & amplificationem sui indicat. ideo ego addam, vt admirationem faciam. Vt à illud, quod dictu erat augebit, siue, admirabilem faciet, dicit nunc Deus se additurum etiam maiorem admirationem: eoque interpretatus, ait: Peribit sapientia sapientum, &c. Ex quo fit vt omnium plagarum maximam hanc esse intelligamus, quae nobis sapientibus semotis allata est. Hanc nos Iudeorum confessionem ex scriptis accepimus ipsorum. Atq; hoc diuinum iudicium aduersus Iudeorum sapientes, commune etiam fore aduersus omnes eos, qui istorum sapientiam imitabuntur, aperit nobis Apostolica scripta ostendunt. quamobrem hic locus ab Ecclesiasticis scriptoribus rectissime in hanc sententiam usurpatur.

Vae qui profundi estis corde, vt à Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera: & dicunt, Quis videt nos, & quis nouit nos?

In superioribus Vates Dei oratione vsus, Iudeorum populum, atq; illius populi sapientes & magistros, officij deserti accusauit, & iudicij in ipsos futuri, euentum praeuocauit: ostendens illos grauiſſime in suam perniciem errare atq; desipere, qui Dei doctrinam vel non recte intelligunt, vel suis cogitationibus priuatis sententiis & inuentionibus permittunt. Atq; illud commune argumentu aduersus omnes istiusmodi homines susceptum est. Nunc verò aliud magis priuatum suscipitur aduersus quosdam, qui in illo populo erant, ex eorum opinione, qui singulorum hominum res à Deo non curari, imò non cognosci existimabant: cuius farinae nonnullos apud antiquos fuisse, tum ex historiis, tum ex aliis philosophorum atq; poetarum scriptis constat. Neque verò hic sunt, qui Deum esse negant, & à Graecis dicti: sed qui esse quidem fatentur, tamen humana saltem singularia cognoscere, & curare dissententur: idq; ex quibusdam philosophia rationibus adstruere moluntur: quas hoc loco Propheta noster significanter indicat, & sapientissime refellit. Quos antea Deus redarguerat, eos esse diximus, qui non negabant quidem Deum omnia recognoscere & publica, & priuata, vniuersalia, & singularia: verum illius colendi rationem peruertebat. Hic verò grauiori oratione & minis, atque mali denunciatione reprehenduntur ij, qui singularum rerum & personarum cognitionem Deo subducunt. Namq; huiusmodi opinionibus quicumque imbuti fuerint, neque legem, legisve praecepta, neque vaticinia credunt, aut curant, ideoque à Deo longissime sese abalienant, & quam profundissime ab ipso remouentur. Vae qui profundi estis corde, vt à Domino abscondatis consilium.

Hebraicè

Hebraicè ad verbum: Vae profundantibus à Domino, ad abscondendu consilium. Vae, inquit, iis, qui se à Deo, Deiq; notitia quam profundissime delitescere corde suo cogitant, & existimant; atque ita sese subductos à notitia Dei arbitrantur, vt abscondant consilium à Domino; hoc est, vt statuunt Deo absconditum esse, & latere consilium singularium rerum gubernandarum: eumq; existiment, non consulere humanis rebus in singulari, quamquam in communi fortasse consulere putent: atq; ita autumant, quaecumque à se priuatae aguntur, ea esse in tenebris atq; caligine apud Deum, nec magis videri, quam quae in tenebris aguntur videri possunt ab aliis hominibus. Hoc est, quod expositione vsus adiunxit Vates: Quorum sunt in tenebris opera. Hebraicè, Et erit in obscuritate opera eorum, vel, operum eorum. Est inquit, Deus sic existimatus apud hos, ac si in obscuritate eorum opera fiant, in qua videre non possit, quippe isti contra sentiunt, quam Regius ille Propheta per Spiritum sanctum sapientissime affirmabat: Quia tenebrae non obscurabuntur à te: & nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebrae eius, ita & lumen eius. Haec erat quorundam illorum opinio, cui Saduceorum & Herodianorum Christi tempore saltem non multum dissimilem auctores adscribunt. Huius opinionis argumentum Isaias ab illis relatum, indicat his verbis: Et dicunt, quis videbit nos, & quis nouit nos? Philosophica quadam argumentatione inducti ij, qui singularum rerum cognitionem Deo detrahunt, suam cuiuspiam opinionem sic confirmant. Ea huiusmodi est, quam nos Dialecticè potius quam Oratoricè, breuitatis causa, referemus. Aiunt Philosophi singularum rerum cognitionem solius sensus, vniuersaliu verò intellectus esse: neque sensum vniuersalia, neque intellectum particularia, siue singularia exceperere, nisi mediante sensu. ex sensu enim phantasma generi, & intellectum ex phantasmatis speculatione vniuersalia construere, & cognoscere. Atqui sensum corporeo instrumento collocari, & indigere, compertum exploratumq; est, aliàs neque singularia sentiri sensu, neque intellectu capi posse aiunt: ex quo sic argumentantur. Singulare ab intellectu cognosci non potest, citrà sensus operam. Deus sensu non utitur, ergo singularia non cognoscit. quod non utatur sensu, ex eo patet, quod incorporeus est: sensus autem corporeo instrumento indiget. Hac tota argumentatio continetur illa oratione, Et dixerunt, quis videt nos, & quis nouit nos? De Deo haec negari argumentum ipsum indicat: nam de hominibus non agitur nunc, hoc est, de hominum agnitione. Sed est simile argumentum illis aliàs à Psalte relatis. Et dixerunt, quomodo scit Deus, & si est scientia in excelsis. Et dixerunt, Non videbit Dominus, neque intelliget Deus in excelsis. Quod non videat singularia, ex eo argumentantur; quod Dominus, hoc est Deus, sit spiritualis, & corporis, atq; sensus corporei expertus: ex quo sequitur, secundum istos, vt particularia non cognoscat. Oportet enim intelligentem phantasmata speculari. Quis videt nos? Deus ne? atqui Deus, quia corpore caret, oculos non habet: quod si videre non potest, neque scire potest singularum hominum res: profunda igitur obscuritate opera nostra ab illo semota esse consequitur. Huiusmodi autem incredulorum argumentatio-

LL

tatio-

Euseb. de preparat. lib. 14. c. de sap. huma.

Clemens Alexan. Stromat. lib. 1. &

Tertull. adu. Marcion. lib. 4.

Psal. 138.

c.

c.

Psal. 71.

Psal. 93.

BIBLIOTHECA
UNIVERSITARIA
N. D.

tationem sapientissimè refellit, atque funditus evertit Vates hoc modo:

Peruerfa hæc est vestra cogitatio: quasi si lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, Non fecisti me: & figmentum dicat fictori suo, Non intelligis.

Redargutionis huius sententia rectissimè ab interprete nostro expressa est. quod, ut ita esse comprobemus, Hebraica verba simpliciter sunt nobis vertenda. contrarietas, siue, peruersitas, siue, inuersio vestra. Si sicut lutum figulus reputabitur, siue cogitabitur? num dicet opus factori suo, non fecit me: & figmentum dicit fictori suo, non intelligit? Hac oratione primùm affirmat Propheta deceptionem hominū peruersè de Deo sentientium, ex eo proficisci quod, ut Paulus inquit, Per philosophiam & inancm fallaciam, secundum elementa huius mundi, & non secundum veram rationem ex sacris oraculis petitam, de huiusmodi quæ diuinam naturam spectant, argumentis agatur, & expositione, ut vocant, humanarū rerum, de diuinis iudicetur: vnde efficitur ut nonnulli cogitent ea, quæ ab hominibus cognosci non possunt, neque à Deo cognosci singularia præcipuè: ita ut homines sine sensu cognoscere non possint sensibiles res, sic Deum dicant easdem non posse cognoscere, vtpote sensu carentem corporeo: cum tamen, ne ita iudicent, & existiment homines, diuinis oraculis moniti admoniti que fuerint. S. S. E. Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestra: neque via vestra, via meæ, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cali à terra, sic exaltata sunt via meæ à viis vestris: & cogitationes meæ, à cogitationibus vestris. Quod cum ita sit, consequitur optimè quod Propheta ait: Peruerfa est cogitatio vestra. Id quod verbum Hebraicum significat **הַפְּחֵחֵהֶם**, Contrarietas, siue, peruersitas, siue, inuersio vestra. Significat enim propositiones, & omnem cogitandi, & argumentandi rationem ab istis inisam, peruersas esse; vtpote falsa rerum humanarum similitudine & proportionem desumptas: eo quod non sit similis creaturarum, atque Dei ratio, & cognitio. Quippe hominum cognitio res ipsas cognoscendas præsupponit: & primùm querit an sint: quæ si non sint, cognosci non possunt. Neque verò satis est ut sint res in mundo, ut cognoscantur ab hominibus, nisi & sensu aliquo percipiuntur. Nam quæ nullo percipiuntur sensu, cognosci ab hominibus rectè non possunt, vnde dictū est, Cæcum de coloribus non iudicare, quos numquam vidit. Itaq; ut res singulares quæ sub calo sunt aperitè cognoscantur, sensu aliquo percipiuntur oportet: Sensu, inquam, corporeo, materiali, & instrumento sentiendi collocato, eodemq; illaso. Itaq; cognitio nostra circa singulares res, & ipsarum rerum existentiā, ut ita loquamur, & sensus officium postulat, tamquam causas cognitionis ipsius. Acquiritur namque cognitio ex rebus ipsis & sensu. At verò diuina natura longè aliter se habet erga res ipsas. Quippe nihil illa ex rerum naturis acquirit: imò ipsa rebus omnibus & esse, & existere dat: itaque res, ut sint à Deo, habent, neque esse possunt sine eo: sicut de dignissima rerum parte, hoc est, de animantium genere omni scriptum est: Auertete autem te faciem, turbabuntur: auferes spiritum eorum, & deficient, & in puluerem suum

infra 55.

Psal. 105.

rener.

reuertentur. Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terra. Itaque homines ut res cognoscant, & rerum ipsarum existentia, & sensu indigent: res autem ut sint, Deo indigent auctore: ipse verò auctor illis ut sint, donat: tantum abest, ut ipsis ad cognoscendum indigeat. Nam nisi ille ipsis ut sint daret, illæ neque esse, neque cognosci ab hominibus possent, hoc est quod Deus ipse ait: Sicut exaltatur cali à terra: sic exaltata sunt via meæ à viis vestris; & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Manifestum est enim, diuinæ naturæ magnitudinem atque perfectionem summam ab hominibus non cognosci: & tamen illud hominibus constat, ipsam diuinam naturam summam & perfectissimam esse. Simili ergo ratione constare debet hominibus omnia à Deo cognosci: sed quemadmodum ab illo omnia cognoscantur, hoc homines non assequuntur. Itaq; ut ipsum perfectissimum esse intelligimus, verum perfectionis ipsius magnitudinem non capimus: sic etiam scientissimū & intelligentissimum fateamur oportet: quamquam modum quo ab ipso res omnes intelligantur, non teneamus. quod si res omnes intelligit, & cognoscit, ut perfectissimè intelligit, & cognoscit; rerum, inquam omnium absolutam & exactam rationem cognoscit. Absoluta autem ratio vniuersarum rerum sine singularium notitia cognosci non potest. namque vniuersalium ad singularia necessaria relatio est. His itaque præmissis, facilis nobis erit prophetica huius argumentationis explicatio. Vos, inquit, existimatis Dei cognitionem cogitationi atq; cognitioni vestra esse per similem, sed peruerfa est ista vestra cogitatio. Namq; Deus longè aliter quàm vos cognoscit, & cogitat. Nam cogitatio vestra proficiscitur ex materiali rerum existentia sensibus excepta, atq; intellectus communicata, & expensa. Sed cognitio illius causa est, ut res sint. siquidem ex cognitione & voluntate Dei res singula & perfectionem & naturā, & existentiam suam habent; illoq; indigent, ut sint: ille verò non his indiget, ut cognoscat. Alia est enim ratio, alia dignitas artificis, alia rerū ab artifice effectarum. artifex non eget rebus ipsis, ut sit, neque ut cognoscat: sed illæ indigent artificis cognitione, voluntate & opera, ut sint; utq; ab aliis cognoscantur, præterquam ab artifice. Pulcherrima hac similitudine vsus Propheta, disputationem hanc absoluit. Si sicut lutum figulus cogitabitur, an ne existimabitur figulus similis luto? Lutum quidem ut in vas fingatur, arte, cognitione, & opera figuli indiget: figulus verò vas fictile antequam sit, cognoscit. Igitur & homo qui vas fictile est, à summo artifice ex limo terra formatū, non debet cogitare artificem suum sibi similem esse; & non aliter posse cognoscere humanas res, quàm ipsum lutum, hoc est, homo ipse materialis, & animalis cognoscat. Absurdum est enim ut lutum cogitet sic aduersus figulum. Hebraica oratio passiuā expeditior est. An sicut lutum figulus cogitabitur? absurdum profectò. Hæc est prima argumentationis propositio. non esse similem atq; parem rationem, dignitatem & existimationem figuli atque luti. Deinde etiam alia propositio subiungitur, quæ argumentationem istorum hominū ad absurdum etiam deducit. Et si dicat opus factori suo, non fecisti me, siue, non fecit me. Manifestum argumentum à coniugatis

ad repugnantiam ducens. opus ex eo quod opus est, auctorem habet; ex eo vero quod auctorem habet, factum ab illo esse constat: aliàs sequeretur impossibile, & omni modo pugnans, quod sit opus, & non sit ab opifice effectum. Nam si non sit effectum, opus non est: quod si opus est, euincitur effectum esse. Homo autem opus est, & effectum opus est: aliàs si non est opus, & effectum vel non extaret in rerum natura, vel si extaret, externum esset; & ex consequenti, Deus esset: sed quod non fuerit aternus, res ipsa docet. Exitit enim unusquisque homo in tempore: igitur effectus est, atq; ad eum auctori suo comparandus non est: non enim sicut lutum figulus reputabitur. quod si dicat se non factum esse ab auctore, consequitur absurdissimum, hoc est, illum à se ipso factum esse: quod concedi prorsus nequit. Igitur illa duo constant: dignitatem artificis omnino citra omnem comparationem figmenti dignitati antecellere: deinde opus ab opifice factum esse. Ex quibus & illud tertium consequitur, opus ab opifice cognosci, & antequam factum sit, & postquam factum fuerit. Itaq; nullum vas est à figulo factum, quin ab eodem cognoscatur. Non solum vas in communi vasorum genere, sed vniuscuiusque vasis singularis species, forma, atq; usus: aliàs sequeretur absurdum, & vas à figulo fingi, & antequam fiat, vel postquam factum fuerit non cognosci: quod quid absurdius dici potest: hanc conclusionem, siue complexionem Propheta sic pronunciauit: Si figmentum dicat fictori suo, non intelligis, siue non intelligit, quod cum dicere verè non possit, consequitur figmentum à fictore cognosci, & longè digniore atq; præstantiore cognitione, quàm ea qua figmentum ipsum cognoscendo utatur. Ex quo fit ut Deus nõ indigeat sensu materiali ad videndum & cognoscendum. Namq; figmentum sensu indigenti ad cognoscendum illum eundem sensum, quo utitur fictori suo acceptum referre debet: quod si acceptum referre debet, ut iure debet, se sensus quoque suos à factore & fictore ipso cognosci, fateatur oportet: aliàs absurdissimum esset dicere se sentire & cognoscere sensum, atq; cognitionis usum ab auctore habere, & tamen cognitionem ipsi auctori esse negare. In hanc omnino sententiam contra huiusmodi stultos philosophos argumentatus Psaltes, canebat: ostendens ipsum hominis opificium admirandam in opifice cognitionem atque maximam comprobare. Intelligite insipientes in populo, & stulti aliquando sapite. Qui plantauit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat? atq; ita stultissimam esse huiusmodi hominum argumentationem & cogitationem concludit idem Propheta: Qui docet hominem scientiam; Dominus scit cogitationes hominum quoniam vanae sunt. Atque huius argumentationis confirmanda causa, exemplum prædixit Isaias paulo post illa tempora quibus hæc præcinebat, edendum in pœnam & correptionem, tum eorum qui tam stulti atque impij de diuina cognitione sentirent: tum etiam eorum qui legem, diuinæque præcepta violabant, quos primos in hoc capite reprehensos legimus.

Nonne adhuc in modico & in breui conuertetur Libanus in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur?

RERVM longo post tempore futurarum vaticiniis magnam fidem Prophetæ

pheta fecerunt prædictionibus euentorum, quæ non breui futura esse canebat. Nam qui semel Dei nomine verum denunciauit, atq; re ipsa comperit firmavit, idem eodem nomine futura longè denunciãns, verum denunciare, iuxta præceptum à Deo in lege traditum credendus est. Curari igitur à Deo mortalia, & mortales cognosci singulos Isaias affirmauerat, argumentationeq; sapientissima euicerat: quod nunc etiam & periculo facto, comprobatur aduersus eos, qui contra vel sentiunt, vel viuunt, quàm sacra veritas pietasq; postulat: futurum esse dicens nõ multo post tempore, sed adhuc in modico & in breui, hoc est, ante centum & viginti annos. Namque Isaias, Ezechia regnante, hæc vaticinabatur, qui centum & viginti septem annis ante captam & dirutam urbem regnare cepit, quod Ierosolyma illa celeberrima & frequentissima urbs in solitudinem & vastitatem redigeretur; & ceteræ urbes Iudææ etiam vastata, præcultorum paucitate horrescerent, & siluescerent: atque ad eum hoc iudicium Dei in illas ciuitates per Babylonios exercitum argumento manifestissimo esset: Deum humanas etiam res singulares curare, utpote qui certæ regioni ciues, incolæ impietatis & iniuriæ scelere contaminati essent, pœnas iuste constitutas irrogaret, & infligeret: atque hoc etiam pacto vaticinia, quibus longo post tempore aliquid futurum denunciaretur, fidem suam apud huiusmodi stolidos philosophos vel inuitos confirmarent. Constat autem in arcano sermone Ierosolymam Libanum appellari, maximè autem templum, quod ex similitudine euenisse existimamus: quippe ut Libanus mons ille qui Israeliticam regionem à Syria Damascena diuidit syluis arboribusq; frequentissimus summo cacumine propter perpetuas niues semper albescit, ex qua re nomen accepit albedinis; sic Ierosolymorum urbs quatuor collibus sita, multis vallibus intercisâ, domibus & aedificiis frequentissima, medium continebat: & altissimum totius loci templum illud celeberrimum candidissimo marmore exurgens & eminent, quod procul expectantibus marmorei montis præbebat speciem, cum subiecta ades, & publica opera atque aedificia syluam referrent. Atq; ita ex ea quam urbs illa cum templo suo ferebat imagine, Libanus appellabatur. Atque huius significationis illud est, Aperi Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas. Atque ut Libanus antonomasticè montium omnium præstantissimus: ita etiam Charmel, quod nomen locum vineis & pomariis constitutum & cultum significat, ad ceteras Iudææ urbes, minùs quàm Ierosolyma illustres, celebres tamen, arcano & figurato sermone refertur. futurum ergo esse ait breui, ut urbs illa pulcherrima & præstantissima templo & muris dirutis & incensis, ciuitati alicui ex aliis minoribus, per similes reddatur: & aliæ etiam urbes dirutæ, vastatæ, & ad solitudinem penè redactæ, sylua potius quàm culti loci speciem præbeant. Quippe excisa Ierosolyma, & Iudæis in captiuitatem ab Assyrio rege Babylonem abductis, multi ex reliquis urbibus vel Ierosolymam, tamquam ad locum situ tutiorem sese recepere, vel aliò atq; aliò contulere; atq; etiam per vicinas & finitimas regiones fuere dispersi. Atq; hanc orationem cum adiuncto vaticinio Isaias interposuerat aduersus eos, qui vel diuinam providentiam negabāt,

vel legem violabant: deque die illa salutis per Christum mundo afferenda dubitabant, aliterve sentiebant quam sacra oracula docuissent. Ad cuius salutis rationes explicandas & absoluendas sermonem conuertit. Quippe totus in hoc mysterium, tamquam praeipuum sermonum suorum scopum, hic Vates intendit.

Et audient in die illa surdi verba libri, & de tenebris & caligine oculi caecorum videbunt.

DVO Euangelij edenda exempla Propheta omnes praedixere, alterum in iis qui salui fierent: alterum in iis qui perirent. in his excacationem, eo quod charitatem veritatis non exceperunt: in illis vero illuminationem & salutem, qua propria Euangelij ipsius virtus est. Namq; illud alterum accidentale, vti exposuimus, est. De priore exemplo excacationis illa pronunciauerat Vates: Et erit vobis visio omnium veluti verba libri signati, quem cum dederint scienti literas, &c. Et dabitur liber nescienti literas, &c. Et peribit sapientia a sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. Nunc vero alterum exemplum prosequitur Propheta edendum, in die illa Euangelij Christi omnibus Vatribus decantatissima. Cum surdi audirent, & caeci illuminabantur virtute Christi, qui homines simplices & veri cognoscendi cupidos e tenebris, in admirabile lumen suum vocabit; In die illa ait, librum esse intelligendum a surdis illis, tam ex Gentibus, quam ex Iudaeis, qui simplici ac sana mente auscultare voluerint Euangelio salutis ipsorum. Iam diximus librum hic epistolam significare posse. Est enim Euangelium Epistola a Deo per sacros ministros missa: de qua iam scripta & expedita scriptum est: Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, qua scitur, & legitur ab omnibus hominibus, manifestat quod epistola estis Christi, ministrata a nobis, & scripta, non atramento, sed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Hic duplex effectus Euangelij futurus praenunciabatur a Prophetis: excacationis & insipientiae eorum qui viderent, & scirent; scientia autem in flati ac tumentes essent: illuminationis vero eorum qui non viderent; videre tamen & scire cuperent, & ad videndum vocati, in simplicitate cordis accederent. De qua efficientia, iam iam proximè futura, Zacharias vaticinatus aiebat: **LUCE 1.** Et tu puer Propheta altissimi vocaberis: praebis enim ante faciem Domini, parare vias eius: ad dandam scientiam salutis plebi eius in remissionem peccatorum eorum. Per viscera misericordiae Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto. Illuminare his qui in tenebris & umbra mortis sedent ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. Atq; de vtraque Euangelij efficientia Simeon praenunciauit: **LUCE 2.** Ecce positus est hic in ruinam, & in resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur. Hanc huius loci expositionem esse, ipsa noui testamenti lectio, ubi ostendimus, demonstrat, & omnium ferè doctorum consensus agnoscit. Atqui simplices & contritos corde, atq; tremetes sermonem Domini, denique pusillum gregem illuminandum esse, cui reuelata voluit Deus arcana regni caelorum in spiritu & veritate: atq; reuelata esse Christus gratulabatur. hoc ipsum est quod Propheta noster subiungit: **Et**

Et addent mites in Domino laetitiam, & pauperes homines in sancto Israel exultabunt.

QVI didicerint a Christo modestiam & puritatem, atq; innocentiam; eamq; imitati fuerint, praeter illam vitam laetitiam, & iucunditatem, quam modestia ipsa victus atque pauperas spiritus secum affert, addent maiorem laetitiam in Domino, hoc est, Domino auctore, qui in illis habitabit. Et exultabunt in sancto Israel. In Deo qui ex Iacob fecit Israel, atque sese illius protectorem, tutorem, amplificatorem praebens, sanctificatus est. Sanctum enim ex sacra lingua vsu appellatur id quod praeter commune, & vulgare exemplum eminens, praestans, & amplificatum ostenditur.

Cum igitur Deus aliquo insigni & admirando praeter communem vsu beneficio, aliquem afficit, & amplificat, sanctificari in illo dicitur: non solum autem beneficio hac sanctificatio, sed exemplo alio etiam insigni punitionis, sed plerumq; in beneficij rationibus hoc verbum vsurpatur. ut, In exitu Israel de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro. Facta est Iudaea sanctificatio eius, Israel potestas eius. Ex huiusmodi significatione dicitur sanctificatio eius, & Sanctificetur nomen tuum; in quo loco magni mysterium latet. Cum Deus Iacob Israelem vocari iussit, Sanctum Israelis, sese exhibuit. Cum idem per Christum eos qui sedebant in tenebris, & in umbra mortis, in admirabile lumen suum vocauit, nomen suum sanctificauit, & impletum est quod scriptum fuerat: Sancti eritis mihi, quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester. Hanc vero laetitiam & exultationem eam esse interpretamur, de qua scriptum est: Discipuli vero replebantur gaudio & spiritu sancto. & Non est enim regnum Dei esca & potus, sed iustitia & pax, & gaudium in spiritu sancto. & Deus autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo; ut abundetis in spe & virtute Spiritus sancti. Atque ex his Euangelicis virtutis exemplis omnem (ut Paulus ait) impietatem retinendam, & refringendam fore, Isaias praenunciauit. **Leuit. 20. AR. 13. Rom. 14. 15.**

Quoniam defecit qui praeualebat, consummatus est illusor, & succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta supplantabant, & declinauerunt frustra a iusto.

QVI peccare faciebant inter argumenta gaudij eorum, qui Euangelij virtute illuminandi erant. Isaias ponit ultionem impietatis omnis Dei iudicio efficiendam. S. S. E. Latabitur iustus cum viderit vindictam. Enumerantur autem hic a Propheta impiorum, siue improbiſſimorum genera quinque: quorum studio & opera pietas laeditur, & pura atq; sancta religio maximè prophanatur. Sunt autem horum nomina, praeualens, illusor, vigilans super iniquitatem, peccare faciens homines in verbo, & arguentem in porta supplantans. Horum breues descriptiones & notas apposuisse satis fuerit. Qui praeualebat. Eiusmodi hominum genus praeualens dicitur, qui quocumque modo nocere & ledere alios studet: ut suis tantum commodis, suisq; sententiis & consiliis urgendis & stabiliendis consulat. Hebraice,

Psal. 36.

Psal. 11.

GHARITS est: quod verbum interpres noster aliàs, exaltatum, vertit. *ut, Vidi impium exaltatum & eleuatum sicut cedros Libani. Illus vero vocatur is, qui sapientie rationes, precepta, & instituta, aequitatis propositam formam deridet, & contemnit: quos, pestilentes, aliquando interpretatur nostra versio. ut in Psalmo primo, Et in cathedra pestilentia non sedit. Huiusmodi hominum illa oratio est: Viuamus mea Lesbia atque amemus; Rumoresque senum seueriorum Omnes unius aestimamus assis. Epicureorum secta ad hoc genus refertur: quorum mentem multi Iudai & Isaia, & Christi tempore secuti sunt. utinam nulli hodie inter Christianos sequantur. In hoc genere etiam Athei sunt perditissima mentis homines. Qui vigilabat super iniquitatem. Hebraicum verbum, SAKAD, Summo mane euigilare, & ad aliquid agendum consurgere significat: atque ex consequenti, festinare, & accelerare, maturare. Is itaque hac descriptione notantur, qui omni studio conantur alios à recta ratione ad vanitatem, impietatem, & stultas opiniones traducere. Namque vigilia, siue festinationis atque diligentia verbum hoc indicat. Primi erant violenti & iniurij: qui per potentiam omnia sibi licere volunt. Secundi, ij qui veritatem irrident. sibique indulgent. Tertij verò, qui alios in suam sententiam vanam & iniquam pertrahere amant; idque diligenter agunt. Quarti autem, qui peccare faciunt homines in verbo, id est, qui aliorum hominum rectè sentientium simplicitati insidiantur: vetantes illos laqui, quae verè ac liberè sentiunt; aut orationem peperam interpretati, pessumdantes: atque ita sibi ipsis, suisque commodis tantum prospicientes. Huiusmodi enim hominum ingenia sunt quorundam, qui tantum ad contentionem studeant, & inuigilent; ne vlli alij, quam ipsis fides aliqua sit: atque ita omnem sibi auctoritatem opinionemque usurpant: dum ex aliorum dictis aliquid venantur, quod ad suam arrogantiam firmandam facere possit. Hebraica vox DABAR, pro qua Latini verbum reddunt: & verbum, hoc est, orationem & rem significat; atque utraque significatione sententia constat. quippe eos notat, qui vel alios simpliciter locutos, in verbo capiunt; vel rebus propositis quibusdam & obiectis, in fraudem alliciunt. Quintum porro genus est eorum, qui publicè monentem, & vera atque manifesta vitia increpantem & reprehendentem, per vim, vel fraudem, vel crimen falsò intentatum, perdere conantur. Huiusmodi pericula multi Propheta & Apostoli, & Christus ipse experti sunt: quibus grauissimi aduersarij, atque vsque ad mortem infensissimi extiterunt. hoc est quod expositionis causa addidit Vates. Et declinauerunt frustra à iusto. Hebraice est, Et detorserunt in vanitate iustum, hoc est, summa vanitate, & confectis mendacijs, iustum in iudicio oppresserunt, per fraudem & dolum, tortissimamque malitiam. Huiusmodi hominum genera omnia & Christo, & Christi Evangelio & veritati Dei repugnant. huiusmodi multi inter Iudeos, multi etiam inter Gentes fuere, multos inter Christianos esse non optamus. Verum enimvero virtute & potentia, veritate & efficacia Evangelij omnes hos defecturos, atque pessumdandos esse Isaia praedixit: atque ita euenisse à Christi temporibus ad nostram vsque aetatem, multis exemplis ostendi posset.*

posset. S. S. E. Non erubescio Euangelium, virtus enim Dei est in salutem Rom. 1.
omni credenti, Iudaeo primùm & Graeco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur
ex fide in fidem. S. S. E. Iustus autem ex fide viuunt. Reuelatur enim ira Dei
de caelo super omnem impietatem & iniustitiam hominum, eorum qui ve-
ritatem Dei in iniustitia detinent. Cum Apostolus omnem impietatem
& iniustitiam dixit, nullum horum generum quae Propheta commemorau-
erat, exclusit. Itaque Euangelium pijs, utpote seruatis, latitiam allaturam;
impis verò & iniustis, exitiales pœnas constiturum Isaia hoc loco vati-
cinatur. Addit praeterea veritatem promissorum Dei manifestis exemplis,
apud Israelitas fore comprobendam.

Propter hoc, hæc dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit Abraham, Non modò confundetur Iacob, nec modò vultus eius erubescet.

DIVINI nominis auctoritate, nominis, inquam, illius admirabilis; quod misericordiae præstantiam præcipuè spectat, atque etiam exemplo manifesto propter certissimam salutis spem filijs Israel credentibus & obedientibus, confirmat: ita ut per Prosopopeiam Iacob ipsum, tamquam præsentem inducat, & spectatorem salutis & felicitatis suae constituat. Est autem nobis perpetuò obseruanda illa Iacob nominis ratio, quo vir ille significatur, qui, cum priuata conditione viueret, nomenque suum tantum tueretur, afflictus, humilis, exul, atque variis tum à fratre Esau, tum à Laban socero, atque Labani filius multiplicibus fraudibus, dolis, calunijsque tentatus, & vexatus fuit: tamen omnia pertulit, & superauit, Dei, in cuius tutelam & fidem se tradiderat, virtute & presidio: quem demùm magna sua felicitatis auctorem summum & certissimū cognouit, cum Israel vocari iuberetur sublimi iam gradu atque titulo auctus. de quo mysterio sæpè aliàs plura diximus. Et quoniam Vatis omnibus, atque Isaia in primis solemne est, noui Testamenti præuisas rationes ad antiquarum historiarum figuras referre; atque primis illis exemplis posteriora significare ac describere tanto illustriora demùm futura, quanto spiritualia, & aeterna temporalibus ac terrenis præstant: operæ pretium fuerit, cum in huiusmodi loca commentator deductus fuerit, illa etiam animo ac mente recollere, quae à Vatis ex antiqua lectione significantur: ita enim fiet, ut sententia omnis facilius intelligatur. Igitur ut hunc explicemus locum, obseruandum principio est, nomen Iacob hic appellari, quod plerumque in argumento humiliori atque ignobiliori, ut diximus, appellari solet: ut in dolore, afflictione, perturbatione, pudore, & huius generis alijs. Accidit autem aliquando ut Iacob facinorosus à filiis suis admissi, vehementer puderet, tamquam indigni nomine illustri illo Israel. Quamobrem in tota illa narratione nulla nominis Israel mentio facta est, sed omnia sub nomine Iacob & filiorum, & filiarum Iacob exposita sunt. Huius rei exemplum vnum integrum ex antiquis libris petitum adscribere, ut melius intelligatur, expediet. Idque est ultionis illius à filiis Iacob in viro Sichem magna calliditate paratae, magnaque sauitia edita; quae sic narratur: Et Gen. 34.
ecce die tertio, quando grauissimum vulnere dolor est, arreptis duo filij
Iacob;

33 Iacob, Simeon & Leui, fratres Dina gladiis ingressi sunt urbem confidenter: interfectisq; omnibus masculis Hamor & Sichem pariter necauerunt, tollentes Dinam de domo Sichem sororem suam. Quibus egressis irruerunt super occisos ceteri filij Iacob, & depopulati sunt urbem in ultionem supra. Oves eorum & armenta, & asinos, cunctaq; vastantes quae in domibus & in agris erant, paruulos quoque eorum, & uxores duxerunt captiuas. Quibus perpetratis audacter, Iacob dixit ad Simeon & Leui: Turbatus me, & odiosum me fecistis Cananaeis, & Phereis habitatoribus terra huius. Nos pauci sumus: illi congregati percutient me, & delebor ego, & domus mea. hoc facinus a filiis Iacob perpetratum est; cum iam antea ipsorum pater Israelis nomen a Deo obtinisset. Quod tantum in tota hac historia non appellatur, donec diuino oraculo monitus Iacob & locum mutauit, & totius familiae suae mores emendauit: atque instituta disciplina apud Bethel religionis, & totius vitae rationes composuit. Tunc deinceps Israelis nomen repetitum legimus. Est autem hic pulcherrimus locus, & obseruatu dignissimus. Quantum autem hoc facinore Iacob turbatus fuerit, idem ipse iam moribundus declarauit, utpote qui ad eam usque horam ereptum ab illo temerario exemplo dolorem fouerat. Simeon, inquit, & Leui fratres: uasa iniquitatis bellantia. In consilium eorum non ueniat anima mea, & in certu illorum non sit gloria mea (videlicet qua Israel uocor) quia in furore suo occiderunt virum, & in voluntate sua suffoderunt murum. Maledictus furor eorum, quia pertinax: & indignatio eorum, quia dura: diuidam eos in Iacob, & dispergam eos in Israel. Huiusmodi complura exempla ab eo tempore usque ad salutis mundo allata dies, Iacob filios prodidisse, quibus pater, si uiueret, non posset non perturbari & erubescere, sacros libros legentibus manifestius est, quam ut repetitis narrationibus doceri postulet. Nihil enim, ut Paulus inquit, ad perfectum adduxit lex. Verumtamen illam Iacob, illius antea humilis, & variis timoribus, curis, ac perturbationibus obnoxij, conditionem fore ait hoc loco Vates, ut Christi Euangelio atq; beneficio accepto a filiis ipsius, qui Iesum Seruatorem receperint, nulla culpa, nullaq; facinoris temeritas quicquam deinceps fiat, cuius patrem ipsorum pudeat. Siquidem quotquot Iacob in Deum credentis, & sese Deo ducendum tradentis, filios veros se praeberint, atq; uerbum Dei, ipsi missi, susceperint; accepta diuinitus potestate, filij Dei sicut: qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate uiri, sed ex Deo nati sunt. Atque hi, ut Dei filij, spiritu Dei acti, nihil facient, nihil admittent quod indignum iudicetur filiorum Dei nobilitate & uirtute. Sed omnes hi, qui huius tanti beneficij principes compotesq; fuerint (quales Apostolos & discipulos alios, multosq; praeterea qui Euangelio credidere & obedire, fuisse legimus) omnes hi, inquam, tamquam luminaria in mundo lucentes, in medio nationis prauae & peruersae nomen Domini sanctificabunt, omni uirtutis & pietatis exemplo probantes Deum in ipsis habitare, & manere. Iam ex his locus hic satis nobis explicatus uidetur. Deficientibus is qui praeualebant, & illusoribus, & supplantatoribus, & ceteris quos signi-

significauit, ait Propheta, pollicetur Deus, qui Abrahamum ex VR Chaldaeorum redemit, ex periculis apud Reges paratis, liberauit, cum pertransiret de gente in gentem, & de regno ad populum alium, dicens: Nolite tangere Christos meos, & in Prophetis meis nolite malignari. Ille qui susceptum in suam tutelam, atq; sibi delectum Abrahamum redemit, incolumemq; ad uitae usque finem seruauit, & plenum dierum, & in senectute bona, promissisq; magnis auctum, ex hac uita uocauit: idem qui hac omnia promittere & praestare potest: sic ait ad domum Iacob, adhuc in illa humili conditione sub lege scripta degentem modo cum salute orbi allata, hac quae praedixi, expedietur: Non confundetur Iacob, nec modo uultus eius erubescet, propter filiorum temeritatem. Appositè autem usus est hac imagine Iacob erubescens, & confusus: ut ostenderet culpam, quae erubescens causa esse solet, non debere adscribi ipsi Iacob, quippe ut a Philosophis obseruatum est, uerecundia & erubescens senibus non conuenit: utpote qui propter aetatem & prudentiam nihil faciant, aut dicant, quam obrem pudore affici debeant. Pudet igitur senes non tam sui, quam minorum exempli alicuius temerarij, aut scelerati: atq; ad hanc causam pudoris, hoc est, propter filiorum culpam, hanc orationem esse referendam ipse nobis indicauit Propheta, expositione adposita huiusmodi:

Sed cum uiderit filios suos, opera manuum mearum in medio sui, sanctificantes nomen meum, & sanctificabunt sanctum Iacob, & Deum Israel praedicabunt.

ILLE qui Abraham redemi, & ex idololatrarum consortio excitum ad me uocaui, atque ex unico atq; liberis carente, multarum gentium patre, praeter natura commune exemplum constitui: idem ipse filios Iacob, Euangelio credentes, ita renouabo, ut opera manuum mearum non ex sanguinibus, neq; ex voluntate uiri, neq; ex uoluntate carnis nati, sed ex me nati, atq; a me effecti uocari iure liceat: a quibus ita uoluntas mea fiet, & praestabitur, ut sanctificetur nomen meum, & ipsi ostendant sanctum esse illum qui Iacob ornando, atq; ad Israelis dignitatem & amplitudinem euehendo, sanctum sese ostendit. Et Deum Israel praedicabunt. Praedicabunt fortissimum, & potentissimum nomen Dei, qui Iacob adeo fortem effecit, ut contra Deum fortis euaderet; atq; ex eo beneficio nomen Israelis obtinuerit. Hebraicum uerbum IAGHARITSV, fortem ostendere, probare, siue praedicare fortem significat. Praedicabunt, inquit, probabunt Dei fortitudinem & uirtutem a quo Iacob ad tantam fortitudinem promotus fuerit. Subit hoc loco adiudicari magnam Euangelij Christi praestantiam, quod omnium antiquarum historiarum, omniumq; figurarum, omnium rituum & ceremoniarum arcanam significationem uirtute spiritus in eo promissi & manifestati, continet: quae qui praeditus fuerit, sancte Deus, quam sapiens euadet! Quid uero sanctificet Deum, sanctificari in aliquo, aut ab aliquo, aut hominem, uel rem, uel locum sanctificari, quoniam saepius iam alia docuimus, repeti modo non opus esse censemus. Magnum autem discrimen inter filios Iacob, ante illam salutem, & eundem post acceptum a Deo huiusmodi beneficium

fore ait Propheta. Ideoq; Iacob non pudore, sed maximo gaudio esse perfundendum comprobatur. Quippe ex illa ignorantia, impotentia, & temeritate, ex illa infirmitate qua laborabant, illi, interim dum infirmarentur per carnem ad magnam sapientiam, prudentiam, & legis diuinae obseruantiam erant traducendi. hoc est quod subiungit:

Et scient errantes spiritu intellectum, & miffitatores discent legē.

ERRANS spiritu is dicitur, qui viam veritatis ignorat, vel cognitam, non insistit: Vel, quia non sentit, quod clamat rectius esse; Vel, quia non firmus, rectum defendit, & haeret, Ne quicquam caco cupiens euellere plantam: musitator vero est, qui defendere delictum, quam vertere mauult, ut sunt multi inter homines vel huius, vel alterius nota. Euangelij autē Christi sapientia & virtute efficiendum esse ait Vates, ut alteri ex his veram prudentiam, agendarumq; rerum rationem teneant, obtineant, & sequantur. Alteri vero relictis vitiis, & omni callida interpretatione, aut etiam iniqui & iniusti defensione verbosa damnata & relictā, legem Dei suscipiant, & summa obseruatione colant. Loquebatur autem hoc loco Vates de iis omnibus, qui Euangelio credituri, & obediri erant: quos suos verē filios Iacob agnoscat, & probat.

ARGUMENTVM VATICINII XXII.

VM hominum salus omnis solo Dei consilio & praesidio constet, manifestum est eos peruersè sibi consulere, qui aliunde quam ex Deo salutem petunt, & quarunt; maximeq; in hoc peccare, quoscumque vera Dei notitia instruxerit. Experti fuerant Israelitae diuinum auxilium sepius sibi omnino praesens & vtilissimum, & tamen ipsum Deum, quem sibi pietatis cultu & studio propitium, tutorem, & prospicientem conseruari oportuit, non solum vitiis & flagitiis, dissensionibus, & aliis nefariis sceleribus abalienarunt, sed stultissima etiam contentione & emulatione grauius prouocarunt: dum aduersis rebus ob ipsorum flagitia preste, praesidium & auxiliū non ab ipso Deo, qui percutere & sanare potest, postularint, sed ab hominibus Aegyptiis Deo, atq; adeo ipsi Israelitarū populo infensis & hostibus: quorū auxiliū non solum inutile, sed perniciosum prorsus ipsis fore Vates ait: utpote qui ab Assyriis omnino exscindendi, abducendiq; erant; magna etiam clade Aegyptiorum, quorum opibus & auxiliis nitebantur. Contra verò euenturum Ierosolymitanis, quorum exemplo Israelitarum consilium huiusmodi ab Isaia improbat. Quippe Ierosolymitani, ab Assyriis oppressi, Deum vnicum sibi ad opem ferendam inuocarunt: cuius virtute effectum est, ut Senacherib exercitus vna nocte periret, & Ierusalem illo periculo liberata, Deo gratularetur, salutēque omnem acceptam referret, tamquam auctori vero, vita & salutis auxiliari & propitio: qui propter promissum Christum gentem illam Iudeorum foueret, & iuuaret.

VÆ filij desertores, dicit Dominus, ut faceretis consilium, & non ex me: & ordiremini telam, & non per spiritum meum, ut adderetis peccatum super apectum.

QUONIAM simplex vaticini huius explicatio ad decem Israelis tribus pertinet, qui ab offenso Deo atq; irato castigati auxilium ab Aegyptiis frustra, immo suam summam perniciem petierunt; quo exemplo hi omnes mouentur, qui veri Dei cognitione instructi sunt, ne in rebus aduersis ad vana hominum à Deo abalienatorum praesidia sese conferant: operapretium fuerit historiam ipsam, quam hoc loco Propheta significare nobis visus est, describere, faciliores & breuiores, ut existimamus, huius lectionis explicatus paraturam. Anno duodecimo Achaz regis Iuda, regnavit Osea filius 4. Reg. 17. Ela in Samaria super Israel nouem annis: fecitq; malum coram Domino, sed non sicut Reges Israel qui ante eum fuerant. Contra hunc ascendit Salmanaasar Rex Assyriorū, & factus est ei Osee seruus, reddebatq; illi tributa. Cumq; deprehendisset Rex Assyriorum Osee, quod rebellare nitens, misit nuncios ad Sua regem Aegypti ne praestaret tributa regi Assyriorum sicut singulis annis solitus erat, obsedit eum, & vinculum misit in carcerem; peruagatusq; est omnem terram: & ascendens Samariam, obsedit eam tribus annis. Anno autem nono Osee, cepit rex Assyriorum Samariam, & transtulit Israel in Assyrios: posuitq; eos in Hala, & in Habor, iuxta fluiuium Gozam, in ciuitatibus Medorum, &c. Hac summa historia repetitio est, in qua intelligimus, Oseam illum, qui Ezechia regis Iuda tempore apud decem tribus regno potitus est, ab Assyriis, quibus tributa ex victoria lege debebat, deficere cogitantem auxilium ex Aegypto postulasse, cum oporteret ipsum seruitutis illius conditionem, non tam Assyriorum potentia, quam Dei iustitiae adscribere; atq; si graue videretur iugum illud, Dei potius iram deprecari, quam Aegyptiorum postulare auxilium. Appellat autem Propheta Israelitas filios desertores, ut crimen in eos conflatum magis ponderet. Quippe scelus est seruum à Domino deciscere: sed filium à patris consilio, iudicio, & obedientia discedere grauissimum flagitium est. Israelitas tamquam filios fouerat Deus. S. S. E. Filios enutriui, & exaltavi, & ipsi spreuerunt me. Cognouit bos possessorem suum, & asinus praesepem Domini sui, Israel non cognouit, populus meus non intellexit. & illud: Filius honorat patrem, & seruus dominum. & Si Pater ego, ubi est honor meus? Filios itaq; desertores eos vocat, atq; deserti officij accusat; qui cum à patre corripiuntur, deciscunt, & sibi suum viuendi modum, praeter patris consilium & voluntatem sibi quarunt, & constituunt: hoc est officium proderet, patremq; contemnere. Quod si huiusmodi facinus aduersus terrenum patrem admissum grauissimum est, quanto sceleratius atque maius peccatum est, si idem aduersus caelestem Patrem Deum admittatur. Oportuerat enim plagas à patre castigante & corripiente cognoscere, ipsūque placare, & sibi conciliare, propitiūque reddere: non autem magis

offendere, atque irritare excogitatis & initis consiliis ab ipsis mente, voluntate, & iussu alienis, vel leg. petito auxilio ab inimicis Dei, cōtra Deum Deiq. consilium, & iudicium contendere. Primum illud peccatum fuit, & scelus maximū, quod à cōmuni cum reliquis tribubus societate & charitate, atq. ab eiusdem religionis cultu sese separauerint, sanāq. sibi aig. aras construxerint, sacra instituerint præter patris præceptum & iussum. Deinde quod vanū cultū admiserint, alienosq. Deos coluerint. Deinde verò quod correpti & castigati non respuerint, neq. ad Deum sese cōuerterint, ut decuerat, & oportuerat, qui & auxilium verum atq. præsens afferre posset, & vellet. S. S. E. Conuertimini filij reuertentes, & sanabo auersiones vestras. At verò isti cū contrā fecerint, non solum salutem non inuenerūt, sed perniciem etiam sibi ipsis quaesierunt. ideoq. à Deo ipso accusantur: & in quas calamitates vltro inciderint, docentur illa voce Væ Væ illis, qui cū filij essent, patremq. haberent, quem petere & supplicare deberent, tamen deseruerunt. Exponitur autē crimen: primò ex animi motu, impulsu, ac voluntate: deinde, ex conatu, & studio, atq. factō, idq. duobus illis verbis consulto per Prophetam vsurpatis. Vt faceretis consilium, & non ex me. Non ait, ut iniretis, vel caperetis consilium, vel ut deliberaretis & consultaretis: sed ut faceretis. Duplex enim cōsiliorum exemplum inter homines obseruatur. Alterum quo quis eam partem, quæ sibi commodior aut vtilior videtur, faciliorq. obtentu existimatur. alterum verò in deliberatione positum est, atq. a estimatione earum rerum, non qua commodiores & vtiliores, sed qua meliores honestioresq. iudicantur. atq. hoc sapiens consilium dicitur: quod ubi rectè initum captumq. fuerit, opere atq. oratione expleri solet. Hæc posterior ratio bonis viris dignissima est. Prior illa temeritati, vel tyrannidi, vel arrogantia iuxta personarum ordinem adscribitur. Huiusmodi crimine Propheta Israelitas accusat, quos ait non consuluisse, ac deliberasse quid honestius factu esset, Deum ne deprecari, & de rebus suis, iuxta præscriptum adire, Prophetas petere, eorum oracula querere, voluntatem diuinam cognoscere, an hominum auxilium petere, humanasq. vias inire ad malum depellendum, sed omnino inconsultis vatribus, relicto Deo, consilium vnicum accepisse, probasse, atque confirmasse auxiliij ab Aegyptiis petendi: idq. opere fuisse executos. Ideo dixit, Faceretis consilium, & non ex me. Quod neque Deum consuluisent, neque ex diuinorum instituto ratione deliberassent: sed prima cogitatione in eam sententiam descendissent omnes, ut ab Aegyptiis opem implorarent: & postquā sic statuisent, non interrogato etiam Deo iter in Aegyptum fecissent, consiliumq. opere expleissent. Itaque consilium ipsi sibi constituerunt, & fecerunt, quod facere instituerant, atq. hoc non solum inconsultis, sed etiam inscijs Prophetis facere cogitarunt: ideo subiungit, Vt ordiremini telam, sed non ex spiritu meo. Ordire telam, ex translatione interpres noster vertit. Significare voluit consilium multorum, communibus sententijs in idem tendentibus. Initium vel telæ stamina omnia in eandem partem verti solent ab iis qui ordiuntur. Hebraica verba hoc exponunt appositisimè, ut occultaretis occultatio-

tationem, & non spiritus mei, ut non consulto spiritu meo qui per Prophetas loquitur, vos occultum consilium caperetis, & exequeremini clam Vatribus meis. Habet verò negatio illa, & non spiritus mei, significantissimam ambiguitatem in Hebraica lingua. namque & accusatiui, & genitiui, & ablatiui vim habere potest, & simul significat illos voluisse latere spiritum Dei, & tamen latuisse, verum non latuisse spiritum Dei. Quippe videmus apertè consilium illud indicatum fuisse Isaia, qui eodem tempore hæc accusabat, idq. per spiritum Dei. Non potest hæc significatio Latine exponi, nisi longa oratione, à qua consulto abstinemus; cum existimemus viris doctioribus, aut cultioris ingenij satis esse, indicare. Quod verò hoc consilium clam initum expletumq. fuerit, apertè significat oratio illa: Cumq. deprehendisset rex Assyriorum Osee, quod à rebellare nitens, misisset nuncios ad sua regem Aegypti: deprehendendi enim verbum, optimè ab interprete redditum, rem occulto consilio factam arguit. Ad eò autem occulto, ut neque spiritus Dei ad consultationem, vel ad expeditionem fuerit petitus: vnde effectum est, ut filij hi desertores peccatum peccato adderēt. Peccatum enim fuit primū à Deo recedere, peccatum correptos ad eundem non reuerti, peccatum, non petito Dei responso consultare; peccatum id consilium quod ceptum erat non postulato à Deo vel iudicio, vel auxilio, exequi. Summa itaq. omnis peccatorum cumulum grauisimorum conficit: atque ad eò illud sceleratissimum est, quod ad effugiendum, vel depellendum id quod malum existimabatur, contempto atq. neglecto Dei spiritu, ad què in omni re confugere oporteret, hominum impiorum & ipsi populo inimicissimorum auxilium fuerit imploratum, & existimatum, hæc clam Deo fieri posse. Constat autem accusatio ex crimine & facti narratione: crimen præpositum est illis verbis: Vt faceretis consilium, & non ex me, ut ordiremini telam, & non per spiritum meum. Factum verò in crimen hoc adscribitur, illud est, quod expositione vsus Vates subiungit:

Qui ambulatis ut descendatis in Aegyptum: & os meum non interrogastis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti.

Id quod crimen in genere fuisse diximus, factō indicato docetur nunc. Quod consilium feceritis, & non ex me, quod occultam orditi fueritis telam, & arcanum negotium susceperitis, non ex spiritu meo id factō ipso & impulsu docetur. Namq. me inconsulto ambulatis, ut descendatis in Aegyptum. Iam enim illud ipsum peccatum est, legationem à vobis institui in Aegyptum, regionem nominis mei inimicis habitatam; & me non esse de ea re consultum. Deinde verò rem esse clam inceptam & initam, atq. actū, atq. factam, quod dissimulato negotio iter institueritis variū, ac si aliò ire velletis: & tamen ambagibus & circuitionibus in Aegyptum descendistis. Hoc est quod duo verba significant: Ambulatis ut descendatis in Aegyptum, neque magni refert in secunda persona, ut Latine legimus, an in tertia, ut Hebraicè sonat, pronunciat: constat enim, aperta q. sententia est vtroque modo. Igitur factum ipsum primū accusatur, atque peccati grauisi-

grauissimi crimini datur: deinde facti consilium grauius etiam ostenditur, quod relicto auxilio diuino, cui fidere, quod implorare oportuit, Pharaonis auxilium petiit, ut ipse fortissimum habitum & praestantissimum; cum maledictus sit homo qui ponit carnem & sanguinem brachium suum: maxime autem carnem & sanguinem, populum Deo inimicum, qui solos erudunt habendos esse Deos, quos ipse colit. Atque consilij, profectio, & totius negotij causa indicatur. Sperantes auxilium Pharaonis. Hebraice, ad fortificandum [se] in fortitudine Pharaonis. Et habentes fiduciam in umbra Aegypti. Hebraice, & ad protegendum [se] in umbra Aegypti. Virtutem & praesidium Pharaonis illos adeo maxime fecisse ait: quia obrem hunc regem tanquam fortissimum, maxima virtutis & felicitatis competentem principem, atque populum ipsum Aegyptium, tanquam copiosissimum, maximeque numerosum petendum sibi esse dixerunt. Duabus enim potissimum partibus gerendarum rerum bellicarum praecipue summam constare homines putant: virtute, fortitudine, atque auctoritate ducis; exercitus frequentia, atque copiis. utraque autem sibi apud Aegyptios inueniri posse persuaserant Israelitae: fortitudinem in Pharaone, & praesidium atque tutelam in ipsa Aegyptiorum gente, quam ut frequentem & numerosissimam significaret. Propheta, translatione ex ramosis & densis arboribus sumpta, dixit: In umbra Aegypti. Ramis enim diuersis, magnis, multaque fronde contextis, oportet esse arbores in quas populus aliquis aestus grauis vitandi causa se recipiat. At verò crimine iam proposito & confirmato, sententia subiungitur à Propheta, qua illud Væ exponitur, quod initio fuerat pronuntiatum: fuerat enim duobus verbis simul accusatio & iudicium significatum. Væ filij desertores. ut in eisdem pronuntiat Væ. Nimirum damnans eorum consilium & factum, & illas poenas adscribens, imprimis, ut frustra petatur auxilium illis nihil profuturum: atque etiam ab hostibus multo crudelius vexentur, quam vexati fuissent, si defecissent, & suis tantum opibus non alieno auxilio, aut praesidio fuissent confisi. Hoc est quod Isaias ex Dei oracula exponens, subiungit:

Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia in umbra Aegypti in ignominiam.

IN confusionem. Pudebit vos spei & fiducia in fortitudine Pharaonis collocata: nempe neque ab illo, neque ab Aegyptiorum gente adiutos. Quam obrem & consilium, & inceptum vestrum vobis pudori & ignominia, atque probro erit. Quippe qui nihilo minus vincimini ab Assyriis, grauissimis modis excepti, abducimini, & tamen nullum neque Pharaonis, neque populi illius auxilium experiemini. Quippe priusquam duces illi auxiliares ex Aegypto vobis mittantur, vos ab hoste vincimini & rapiemini: atque ita euenisse, historia ipsa narrat. Cumque deprehendisset Assyriorum rex Osee, quod rebellare nitens, misisset nuncios ad sua Regem Aegypti, ne praestaret tributa Regi Assyriorum, sicut singulis annis solitus erat: obsedit eum, & vincitum misit in carcerem. Peruagatusque est omnem terram, & ascendens Samariam, obsedit eam tribus annis. Anno autem nono Osee, cepit rex Assyriorum

4. Reg. 17.

riorum Samariam, & transfudit Israel in Assyrios. Hoc verò auxilium frustra petiit, atque ideo ignominia magis quam subsidio Israelitis futurum, ex eo significauit Vates, quod nullum fore ait: in terra enim dum pararetur, & expediretur, venit hostis, & obsedit regem, & vrbes cepit: neque verò interim duces illi Aegyptij cum copiis auxiliaribus venerunt. hoc est quod exponit Vates.

lerant enim in Tani principes tui, & nuntij tui usque ad Hanes peruenerunt.

Hebraice ad verbum sic habet: Nam fuerunt in Tsozam principes eius, & multi eius usque ad Hhauezz deuenere. Eadem autem sententia constabit ex utraque versione. nam siue, tui, legamus, ut nostra versio habet; siue, eius, ad Aegyptium, vel Pharaonem referimus. Numquam, inquit, excessere Aegyptum Principes Aegyptij, qui copiis coactis, auxilium Israelitis allaturi erat. Illi enim in Tsozham, qua Tanis ab aliis dicitur, erant eo tempore quo exercitus comparabatur, neque ex Tani exiere: non enim tanti fecere Israelitas Pharaonem & Principes eius, ut illorum causa suam regiam relinquendam duxerent. Atque ita vana fuit Israelitis spes in auctoritate fortitudinisque Pharaonis, qui ne tamen omnino nihil opis implorantibus ferre videretur, & vel neglectione Israelitarum, vel metu Assyriorum id omittente iudicaretur; misit legatos suos cum aliquo auxilio, vel auxilij promissione: sed nihil tandem effectum est. Namque legati usque ad Thanes (qua vrbs in Aegypti regno est) peruenerunt: neque tamen ulterius progressi fuere, vel quod auxilium ferre cunctarentur, vel quod ab Assyriis, iam Israelitas inuadentibus, praeventi essent. Tsozham & Hhanes, duarum urbium Aegyptiarum nomina sunt: prius regia in multis Scripturarum locis celeberrima, quam Chaldaeus interpres Taanis vocat: posterius verò urbis Israeliticae regioni propinquioris; id quod verbum, deuenere, siue, attingere, siue peruenere indicat, hanc idem Paraphrastes Thabhaphimezz appellat. Ex qua re manifestum est, non solum Israelitas, sed omnes eos qui in hominum praesidio, auxilio, auctoritate, & opibus salutis sua summam collocant, Deique spiritum relinquunt, pudore tandem afficiendos esse, votis videlicet irritis, & periculis, quae metuebantur, cauerique credebantur, subitis, & damnis, malis, calamitatibusque grauius etiam perlatis, hoc est quod complexus Vates argumentando exponit:

Omnes confusi sunt: super populo qui eis prodesse non potuit: non fuerunt in auxilium, & in aliquam utilitatem, sed in confusionem, & in opprobrium.

EXEMPLO hoc manifestissimo docentur per homines rerum suarum salutem à Deo petere, atque hominum praecipue mundanorum auxilia vana existimare: qui vel opem ferre non possunt, vel eam quam ferant, suis quibusdam consiliis exhibeant; ut nullam tandem fuisse, exitus ipse inducet. Quicumque intellexit aut nouit, quemadmodum apud principes & respublicas huiusmodi negotia agantur, & quibus rationibus, simulationibus ac dissimulationibus, figmentis & mendaciis omnia gerantur; quantumque

alij ab alijs eludantur, dum propria commoda à singulis queruntur; facile cognosceret quid hoc in loco ab Isaia significetur. atq; illud secum meditabitur à diuino Psalte non semel decantatum: Da nobis auxilium de tribulatione, quia vana salus hominum. In Deo faciemus virtutem, & ipse ad nihilum deducet inimicos nostros. Potius enim pudorem, opprobrium & calamitatem augent, quam auxilium afferant huiusmodi iniqui & callidi homines, dum opem se laturos pollicentur, idq; agere videntur; & tamen nihil boni, aut prestantis officij faciunt. Hoc aperte significant verba Hebraea, certis coniugationibus prenunciata, quarum significationem Latini interpretes simplici oratione exprimere non possunt. circuitibus autem explicare utrumque possunt in hunc modum. Omnis pudore afficiens erga populum non profuerunt eis, & non ad auxiliandum, neque ad opem ferendum, sed ad pudorem, atque etiam ad opprobrium. Omnis, tam princeps, quam nuncijs; denique omnis Aegyptus auctores fuerunt pudefactionis erga populum, cui nihil profuerunt: nihil, inquam, quod ad auxilium opemve ferendum faceret, verum ad pudorem & opprobrium populo afferendum satis superq; fecerunt. Quippe Israelita ex illo petito auxilio pudore reportauerunt vnà cum ignominia & exprobratione, quam saepe tum ab alijs gentibus, tum ab hostibus tulere, exprobrationemq; auxilij ad defectionem & rebellionem petiti. Hac nobis huius totius sententia iuxta verborum & orationis rationem simplex expositio existimatur: quemadmodum id quoque simpliciter exponemus, quod subiungit Vates, aperte exprobrans Israelitis magno sumptu ignominiam huiusmodi comparatam.

Onus iumentorum Austri. In terra tribulationis & angustiae, leona & leo ex eis, vipera & regulus volans portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbum camelorum thesauros suos ad populum qui eis prodesse non poterit.

NON agi hoc loco de Iudaeis, siue Ierosolymitanis, sed de Israelitis qui auxilium ab Aegyptiorum rege petierunt, tam superius docebamus. Horum autem stultitiam nephariam reprehendit Vates: quippe quibus vanitate illa pudefactio, atq; adeo opprobrium auxilij frustra implorati, multo sumptu, magnaq; pecunia constiterit, missis multis a sinis & camelis, auro, argento, varioq; munerum genere onustis, ad populum qui eis prodesse non poterit. Atq; hanc expositionem ipsa simplex orationis obseruatio nos aperte docet, quam singulis verbis expensis percurremus. **Onus iumentorum Austri.** Nomen **Onus**, non ex translatione pro vaticinio, siue prophetia, sed ex simplici significatione interpretatur. Est enim ironia apud Vatem siue insulatio, quem Sarcasmon rethores dicunt. Significans onere illo quo iumenta in Austrum mittenda, onerata fuere, detrimentum & sumptum magnum, nihil verò utilitatis Israelitis comparatum delatumve fuisse. Vocantur autem iumenta Austri ex destinato itinere: ac si Latine diceretur, Iumenta in Austrum onusta deducenda; videlicet in Aegyptum, quae Israelitis Australis est. Iam enim vsus obtinuit in omnibus ferè linguis, ut communibus quibusdam verbis regiones & prouincia singulares indicentur, quae facile

cognoscuntur ex ratione plagarum cali. Sic Aquilonis nomine Assyria significabatur; sic Orientis Persia, Parthia, Elami, & India regiones; occidentis verò, siue maris appellatio Palaestina primum, deinde insula, atque aliae occiduae regiones dicuntur. Hodie etiam nauigantes in Ortum Occasumve nauigare, & itinera ad Borcam institui, frequenti sermone audimus. ut verò amplius etiam Israelitarum stultitiam argueret Vates consilij instituti, & facti difficultatem circumstantiarum omnium significatione indicauit; ostendens magnam copiam auri, & argenti, aliorumq; munerum, quae ex Israelitarum regione asportata, alijs in locis commendantur: cuius generis sunt balsamum, fracte, resina, xilobalsamum, nuces illae quae pistacea vocantur, & alia illis similia, quae Iacob per filios Aegypti Principi deferenda curauit, fuisse a sinis & camelis imposita, ut asportarentur in regionem, neque proximam, neque periculum carentem tribulationis & angustiae terram. huiusmodi enim experti illam fuerant Israelita. Neque verò ad hoc solum referuntur nomina tribulationis & angustiae, sed ad significandam quoque itineris difficultatem. namq; ab Israelis regione in Aegyptum descensuris, multa loca praetereunda sunt difficillima, angusta, montosa, profunda, & saxosa, in quibus necesse est summa premi, & lassari. Sunt etiam adeunda loca maleficis animantium & serpentium generibus referta, ex quibus generibus leona & leo sunt, vipera, & regulus volans. Quippe cum illa Meridionalis regio leones alit; viperas verò innumeras, & maximam serpentium vim in Aegypto esse, atq; volucres angues ex vastitate Lybia vento Africo inuehi, quae plurimum in illa regione noceant, antiqui scriptores tradidere, & ipsa etiam experientia docet, nota omnibus, qui in Aegypto fuerunt. Quamobrem Ibes, quod eam pestem auerterent, ab Aegyptiis consecratae, & pro Dijs cultae sunt. Leo & Leona. Hebraice duo nomina sunt, duas leonum species significantia, quibus Latinis vnun tantum nomen est. Namque Romanus quibus rebus Italia carebat distincta nomina minimè curauit imponenda: ideoque omnium huiusmodi ferarum generi in vniuersum vnun nomen Gracum leonis adscripsit, species verò per ambages significauit, ut leopardus, archileones, iubatos leones. Aristoteles dua genera indicat, quorum alterum breuius, crispior è que pilo; quod ignauius est: alterum longius, pilosq; probiore; quod generosius dicit: sed certis nominibus simplicibus alterum ab altero non distinguit. Porro leones & tygrides ad Orientem & Austrum crescere, quod maiorem caloris copiam haec animalia desiderant, auctores sunt Oppianus, & Calius, & Strabo. Circa Meroem, inquit Aflaboras, & Aflapas fluunt. Haec loca leones alunt, qui sub canis exortum à maximis culicibus hinc expelluntur. Et Diodorus: In parte Syriae contermina leones & Pardales plures maioresq; reperuntur quam in Lybia. Hoc vtrumq; genus & pardalium in parte Syriae proxima significasse nobis videtur Isaia, qui huiusmodi periculis plena itinera confici ait ab Israelitis portantibus super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbum camelorum thesauros suos ad populum, qui eis prodesse non poterit: id quod subiungeto versus aperte exponit.

Gen. 43.

Cic. de nau. decot.

Arist. de anim. ma.

Oppianus. Calius. Strabo lib. 16. Diodorus.

Aegyptus enim frustra & vanè auxiliabitur.

Manifestum, inquit Vates, est, hoc suas diuitias, suaque munera ad Aegyptios cum labore, difficultate, & periculo missa, absque vlla vilitate perdere & profundere. Quippe illud compertissimum est, Aegyptios nihil laturos auxilij, quamuis promissis, quamuis ostentati. Hebraicè ad verbum sic habet oratio hæc: Et Aegyptij nihil, & vanè auxiliabuntur; nihil quod ad rem, vanè verò quod ad verba attinet. dabunt verba, opem verò nullam ferent: quippe quorum mos sit, iactare magnitudinem amplitudinemq; suam, & magnificis verbis atq; ostentationibus potentiam suam iactare; verum studium ipsorum est, domi hærare, periculum vitare & effugere, potius quàm adire. Id quod Isaias ipse & sibi notum & prædictum à se testatur hoc hemistichio:

Ideo clamaui super hoc. Superbia tantum est, quiesce.

Ego, inquit Vates, clamo & obtestor de hac re, de hac, inquam, Aegyptiarum ratione omni nihil aliud esse quàm iactationem quãdam & ostentationem superbiae, quæ si citra periculum atque discrimen aliquid adquirere, rapere, aut usurpare potest, non omittit, quin usurpet; atque in eare sese strenuam diligentemq; præbet; si verò periculum adendum sibi intelligat, si difficultatem cognoscat, quiescit, domiq; se continet, atq; pericula aliena otiose spectat. Non absimili consilio leonis illius, cuius emblemate illud passim iactatur, AVT QUIESCIO, AVT RAPIO. Poterat hæc oratio ab ipsos Israelitas referri, quos Propheta Aegyptiorum vanitatis admoneret, dicens, vanè illos fecere in præsidio, eorum qui vana tantum iactatione viretur, nihil præterea utile ipsis afferre possent: ideoq; consultius esse, ut illi huiusmodi consilium repudiarent, petendi videlicet Aegyptios in auxilium; potiusq; quiescerent. Namq; hæc expositio non aliena esse videtur ab orationis sententia. verum, ut potius interpretemur, expositionem esse Vatis scientiam suam de Aegyptiorum ingenio & more aperientis, atq; adeo protestantis facit oratio Hebraica, quæ ita simpliciter versa sonat: Ideo clamaui circa hanc, amplitudo ipsi quiescere. Tota oratio Hebraicis constat. Ego, inquit, clamore magno exposui, & expono, atque declaro hanc orationem Aegyptiorum totam consistere in magnificentia, magnificis verbis, promissis, & iactationibus: totam demum esse magnificam. Quod verò ad homines ipsos pertinet, illos quieturos, utpote periculum manifestum aut dubium minime adire volentes. Græcis etiam & Latinis, maxime verò historicis, nõ est inaudita in historia illa oratio, ipsi quiescere; ut, exanimis trepidare, currere per totum pauidi conclave. & Ast illa currere in urbem Canidia dentes altum Sagana Calindrum, Excidere, &c. Verbum etiam clamo, idem aliquando in Romano sermone significare, quod aio, & obtestor, obseruatum est. ut ait ille, Qui me comorit (melius nõ tangere clamo) Flebit, &c. Atqui ex hoc & aliis exemplis demonstrat Deus Israelitis, iam vetus antiquumq; esse discedere à Domini Dei sui doctrina; lege, atq; præceptis, & eiusdè consiliis deesse, ut ita non nouum sit illis Christum seruatore, cum iuxta Scripturarum & vaticiniorum veritatem præsentem,

sortiti

sortiti fuerint, repudiare, abnegare, & reprobare: quam rem ad ipsorum commonitionem prædictam, descriptam, librorum monumentis mandatam esse Deus ipse iubet.

Nunc ingressus scribe ei super buxum, & in libro diligenter exara illud. Erit in die nouissimo in testimoniũ usque in æternũ.

ISRAELITAS non semel diuinis consiliis in suam ipsorum utilitatem institutis defuisse, sacra littera nobis testantur: ex qua peruersa illorum consuetudine euenturum Deus esse ait; ut quemadmodum detrectatum atq; reiectum ab illis fuit obedientia iugum, idq; frequenter: ita etiam verbum salutis ipsorum, hoc est, Christus reiceretur: unde ipsos qui toties ad sanam mentem atque ad penitentiam vocati fuerant per Prophetas, postremum, filio ipso Dei, vocanti credere & obedire nolentes, improbandos, & reiciendos, atq; populi Dei nomine & dignitate abdicandos tandè esse. Quam rem ipsis non solum prædictam, sed obtestatione etiam confirmatã, & scripto atq; inciso oraculo expositam, & constantem esse voluit Deus, in salutem eorum qui ex illo populo sibi cauere ac prospicere vellem: & probationem iusti iudicij Dei edendi demum aduersus eos, qui toties præmoniti & inuitati, tamen incredulitate & infidelitate sua, salutis ianuam sibi ipsis clausierint. Commodissimè verò & oportunissimè iussus est Vates à Deo huiusmodi obtestationem describere, & proponere, de tempore quo Israelita exemplum infidelitatis suæ prodiderant, Deo inuisum, & sibi ipsis maxime noxium: videlicet, cum magno sumptu & labore, contra Assyrios ab Aegyptiis auxilium frustra postulauerant, relicto & contempto spiritu Dei: cuius consilio unico sibi prospicere, & auxilio seruari potuerant, ac debuerant. Nunc, inquit Deus, adito populum istum. Israeliticum, & obtestare factum hoc, tamquam crimen magnum, cuius pœnas luerit. Huiusq; facti obtestatione exemplum prædic improbißimum ab illis edendum in reprobatione verbi maximi mei in salutem ipsorum, atq; omnium hominum proponendi: quod quicumque excipere nõluerint, suæ ipsorum culpa peribunt, nihilq; excusare poterunt, nihil inre accusare, præter suam incredulitatem & contemptum. Nunc igitur oblata occasione neglectiois mei consilij, ab isto populo neglecti, prædic illis, non tantum præsentis sermone, sed in scripta tabula, quæ iis, qui nunc viuunt, legi possit: atq; deinde ad posteritatis memoriam in libro incidito, profundis & diutissime duraturis characteribus, quantum istis sibi ipsis sit ista pessima consuetudo discedendi à consilio, præceptis, institutisq; meis. Scribe ei super buxum. Hebraicè ad verbum, quod minus Latine veritè potest, Super tabulam ad eos. Apertissimam, certissimam, & planissimam obtestationem esse Deus voluit: quam fieri iubet aduersus Israelitas, qui illo seculo erant. Nam quæ scripta sunt, neque mutari, neque inuerti possunt, neque facile rumpi: maxime si in tabula scribantur, siue buxo, ut noster interpres ex Græca interpretatione veritè. Atqui tabula scribi solèt, ut publicè proponatur præsentibus omnibus legenda: libri verò ad absentes variis in locis manentes, atq; ad posteros describuntur. Commodis enim & volui, explicari, atq; melius diuinitusq;

asseruari libri quàm tabulæ solent: omnibus ita populi illius & presentibus & futuris hominibus rem hanc obtestatam Deus esse voluit. Idcoque iubet Vati: Et in libro diligenter exara illud, & erit in die nouissimo in testimonium vsque in æternum. Summa verò criminis ex præteritis presentibusq; factis constat, atque ad futura etiam exempla pertinentis, quod inscribi, proponi, & obici Deus iubet, illa est.

Populus enim ad iracundiam prouocans est, & filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei.

DICTIO, enim, hoc loco affirmationis vim habet, atq; ad obtestationem refertur: quod facile cognoscet quisquis Hebraicè nouerit. Scribe, inquit Deus, & firmissimo scripto, quodq; fidem presentibus atque futuris faciat obtestare: quod populus iste rebellis, consumax, offensionis studiosus, filij infideles, mendaces, & proditores fidei Patri Domino, atq; Deo suo debita, atq; etiam obedientia iam olim iurata, & suscepta desertores, atq; ideo filij nolentes audire legem Domini Dei misericordis & salutaris. Duo enim præcipua & summa capita sunt, quibus populi erga Deum officium & pietas constare debet: alterum fidei obedientia, alterum fides, utrumq; eo præstantius esse oportet, quo maioribus nominibus debetur. Debetur autem à populo Israelitarum officium filiorum, quippe quos hoc nomine dignatus fuerat Deus: debetur officium populi erga regem, principem, Dominum, & legislatorem suum beneficentissimum & salutarem. His omnibus nominibus debita officia prodenti populo defectionis & rebellionis crimen iure adscribitur. Hac summa criminis est, quod Isaias obtestari iubebatur. cuius verba nos expositione vsi, explicuimus. Ad iracundiam prouocans, **MARI**, deficiens, rebellis, contumax, & ferè propriè exacerbens. Filij mendaces. Hebraicè, **CHEHHASIM**, negantes actiue & passiuè negantes, negantes. Deo fidem suam, & negantes atque negligentes Dei erga ipsos promissa & consilia. Sententia hac Hebraicè sine coniunctionibus pronuntiat, cuiusmodi figura a synibeton dicta, ad vehementem exaggerationem refertur hoc modo; Quia populus rebellis filij mendaces, sine negantes, filij nolentes audire legem Domini. ut apud exteras auctores:

Monstrum nulla virtute redemptum

A vitio, eger, solaq; libidine fortis.

Diuitias vidua tantum aspernatur adulter. Itaq; accusantur hoc loco Israelita proditi officij, ac pietatis omnino defecta: & amplificatur accusatio, ex animi impulsu atq; studio hoc modo:

Qui dicunt videntibus, Nolite videre: & aspicientibus, Nolite aspiciere nobis ea quæ recta sunt: loquimini nobis placentia, videte nobis errores.

CRIMEN magnum est virtutem abiicere, & pietatem deserere, ac vitia diligenter colere. Sed quoniam Dei misericordis consilio decretum est, ut peccatores errorum atq; scelerum suorum admonerentur, & ad penitentiam reuocentur, saluti vicinum est, admonentem admittere diligenter, atque studiosè audire. monetur enim animus ad resipiscendum oratione, maxime

ximè verò diuina, vel ex ore Dei relata, vel ex ipsius scriptis petita. Namq; veri atq; recti cognitio valde iuuat ad mentis sanitatem. Verum enim uero cum eo impotentia atq; insaniam homines deuenerunt, ut verum atq; rectum moneri doceriq; nolint, auerferentq; consilia & monita, atque adeò curari prorsus nolint; extrema illos malitia & nequitia laborare manifestum est. Maxime autem cum deliberata cogitatione & oratione non aptissima, atque ad salutem opportunissima verba, sed iucunda, etiam si deterrima, sibi afferrì, dici, adhiberiq; postulant; corruptissimi quippe ingenij, & perditissimi consilij manifestum signum hoc est. Accusati sunt itaq; Israelita, non solum rebellionis, verum mendacij & inficiationis: ut qui suas culpas neq; confiterentur, neque agnoscerent. Nunc verò amplificatur accusatio aduersus eosdem: utpote qui Prophetarum monita recta & iusta auerferentur, & neque de presentibus culpis, neque de futuro rerum suarum exitu moneri se paterentur; sed magis postularent ipsorum consilia & studia peruersa probare, excogitatis rationibus & verbis, ut ab humano ingenio fieri solet: quod cum à recta & simplici via, quam diuinum consilium muniat, discedere cœpit, mirum est quanto verborum & sententiarum apparatu errores suos fouet, & producit; etiam adhibitis diuinis oraculis, verum detortis, & ad suam prauitatem violentissimè accommodatis. neque verò desunt hominibus hac optantibus magistri mendaces, vel deliberato consilio, vel etiam ambitioso errore imbuti, qui magnificis modis huiusmodi errores probent; ac defendant; qui præcipuè publicum plausum mærentur. ô mores, ô vita! Huiusmodi prauitatem à Christiano populo Deus aueriat. Huius orationis verba ita exponimus, ut videntes interpretemur Prophetas, qui de rebus sui temporis agerent, & absentes indicarent, perinde ac si ante oculos eas haberent. Atq; huiusmodi Vates vel in Iudæa, vel in Israeliticis aliis tribubus vaticinantes prohibebant Israelita; non ferentes illorum consilia, quæ vel in occulto capiebantur, vel magna dissimulatione iniebantur, Vatum ministerio indicari, argui, & reprehendi. Aspicientes verò dicimus hoc loco eos esse, qui futurarum progressus atq; exitus rerum prauidentes, significarent, monerentq; populum ætati suæ, ac posteris etiam cauere, & consulere. Verbum **HHAZZAH**, in hac significatione usurpari huius operis initio ostendimus. Itaq; aspiciere, idem hoc loco quod prospicere significat, quæ recta sunt. Hebraicum **NECHOHOTH**, rectitudines & castigationes significat. Appositissimè autem hoc nomen, prospicientibus, adiunctum est. Idco enim Propheta futura prauidentes, enuntiant, ut tanto tempore ante prospecta & prædicta possint ab iis qui sibi consultum volunt, sapienter iniri, ad suam ipsorum salutem obtinendam: si quid minus rectum fuerit, corrigi possit. Atque hoc inter maxima Dei beneficia à pijs connumeratur; utpote quibus quid agendum, quid sperandum, quid spectandum sit, ex huiusmodi prædictionibus cognoscere contingat. Sed impij & improbi, qui presentia tantum commoda suis consiliis definita quarunt, neque presentium errorum reprehenses, neque futurorum bonorum vel malorum præmonitores ferunt: omnia vel percurbata esse cupiunt vel ad suorum votorum

& consiliorum peruersas rationes accommodata. Loquimini nobis placencia. Hebraicè, HHAZAKOTH, planities. siue leuitates, significat; estq; translatum verbum: quod secundum sententiam rectissime vertit interpret noster. Petunt autem hi non exasperari viam qua ipsi incedant, quamuis pessimam & vitiosam; sed verbis decoris vitia obuolui, atque interpretationibus, & cognatis nominibus res etiam turpissimas honestari. id quod si minus ex simplici ratione & norma diuinorum eloquiorum fieri possit; tamen ex ingenio atq; studio humano ut fiat per sepe accidit. Videte nobis errores. Hebraicè, MAHATHAZOTH, fallacias significat eas qua promissis ac pollicitationibus falsis, & vanis fiunt: ut si qui pronuncient incepti operis bonum exitum, aditi periculi magnum praeuium, qua possed tamen vana esse exitus demonstrat. Huiusmodi falsis promissus allectum se Labana socero frustra inseruisse querebatur Iacob. An verò hoc aperte postularent à Vate Israelita; an quia ita demum sese res haberet, ab Isaia non illorum oratio, sed ipsa significatio orationis relata sit, dubitari possit: cum tamen in idem sententia recidat. Verum h, qui res & ingenia hominum cognouere, facile sibi persuadebunt ab istis aperte postulas esse fallacias & leuitates verbis expressis: non ut Propheta, cum aliquid dicerent, fallere velle se indicarent, sed ut veri ac recti nomine & specie populū fallerent; iucunda & grata, atque, ut isti dicere solent, tempori accommodata pronuntiarent. Est enim genus hoc prudentiae maximè commendatum filiis huius seculi; nimirum, ut pro principum & maiorum voto, consilio, & iudicio doctrina temperetur: neque tam aptissima quam oportunitissima dicantur, ac doceantur. Alias enim, ut illi opponunt, mundum omnem mutari opus esse, quod fieri non potest, negant: ideoq; mutandam censent antiquam rationem prophetandi & conclamandi, & tenendam aliam viam magis ciuilem, ut aiunt, & moribus illius temporis magis opportunam.

Auferte à me viam, declinate à me semitam, cesset à facie nostra sanctus Israel.

VIA illam certam & praescriptam veris Vatribus, atque diuinorum verborum interpretibus, illiusq; via orbitam certam, & iudicio consilioq; Dei constitutam, quoniam nimis certam, ideoq; angustam atq; difficilem existimant, declinandam à Vatribus censent: idq; ut fiat, instant. Demum, quoniam Deus aliter agere solet cum ceteris gentibus, quas suis viis ambulare permittit, neque omnes illarum errores & prauitates continuo ulciscitur; sed multos illis dissimulat, nec tam exactè atq; acriter reprehendit: neque ita cito castigat, ut apud Israelitas facit: quos, cum suis legibus erudierit ac docuerit, sanctiores esse vult, atque exquisito magis iudicio persequitur, & graui supplicio mulctat: tantoq; acrius urget, quanto pluribus monitis & praedictionibus atq; obtestationibus admonet. S. S. E. Sanctificabor in iis qui appropinquanti mihi, & in conspectu populi glorificabor. & Ego sum Dominus Deus vester, sanctus estote, quia ego sanctus sum. Hanc exactam religionem, & religionis disciplinam grauiorem esse iam ducebant homines isti, quam ut seculi moribus, suisq; consiliis ferri posse putarent: ideo

ideo auctores erant Prophetus vaticinandi, non pro illius sanctitudinis ratione, sed pro equabili quadam & facili, omnibusq; gentibus ferè comuni norma, qua diuini verbi cum humana sapientia permixtis institutis inea tur, ciuilesq; admittat opiniones hominum, iam illam perfectionem exoleuisse, aut deserendum esse hunc mundum, & ad solitudines discedendum, vel in aliquam religiosorum hominum familiam concedendum esse aiunt; vel mundum, ita ut acceperint, relinquendum. Accepisse autem corruptum, corruptum itaq; relinquendum, vel aliquo modo corrigendum: non tamen omnino mutandum esse magistros, qui hoc modo doceant; qui suis opinionibus atque sententiis vtramq; rationem temperent. Igitur non necesse esse illam accuratam & exquisitam sanctitatem illius sancti Israel postulare. Cesset à facie nostra, à moribus & temporibus praesentibus, sanctus Israel. Non enim hac tempora sunt illis antiquis similia, in quibus huius sanctitudinis fuere manifesta exempla. Auferte à me viam, declinate à me semitam. Hebraica etià sic verti possunt, clarissime: Discedite, siue, declinate à via; oblique à semita. Via & semita nomina, pro vite ratione & instituto vsurpari vulgatissimum est. ut, Vias tuas Domine demonstra mihi: & semitas tuas edoce me. Atqui ex hac consuetudine reiciendi verbi Dei, & ab alienandi sancti Israelis, Israelitas tandem in extremam miseriam incisuros esse, iam tum Vates adeo instructus prauidebat, & corrigendi erroris, atq; auerendi mali causa praemonebat, magnisq; significationibus extremum horrendumq; periculum denunciabat.

Propterea hæc dicit Dominus noster sanctus Israel, Pro eo quod reprobastis verbum hoc, & sperastis in calumnia, & in tumultu, & innixi estis super eo: propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens, & requisita in muro excelso, quoniam subito, dum non speratur, veniet contritio eius.

NEMO repente fit turpissimus: quippe eiusmodi vitij natura est, ut paulatim fallat, irreat, ac tandem omnia occupet, suaq; malitia euertat, & diruat. Israelita legibus institutis, ac praeceptis à Deo propositis ad sanctitudinis rationem cognoscendam, atq; exoptandam, & quarendam instructi fuerant atq; edocti: ut lege, tamquam pedagogo vsi, interim exercebantur, & pararentur: quoad Christus ille promissus mitteretur, à quo solide sanctitudinis virtutem & vsum acciperent. Hæc enim legis summa est, hæc electionis Israelitarum ratio, qui in medio terrarum orbis, tamquam signum constituerant ceteris nationibus veritatis magistri, sacra quam acceperant disciplina, & ipsius disciplina exercitatione, ac tandem salutis à Christo accipiende vsu & exemplo futuri. S. S. E. Posui te in lucem gentium, ut sis salus mea vsque ad extremum terra. At verò illi semper Spiritui sancto resistentes, atque ab accepta diuinitus doctrina & disciplina declinantes, ac degenerantes, tantum malitia & prauitati assuevere, ut missum sibi postea tandem salutis auctorem, sanctissimū illum Christum, iustitia & sanctitatis Pontificem, neque cognoscere, neque excipere voluerint: sed studiosè ignoratum eiecerint, & cruci affigendum curauerint. Demum vero eundem

dem sese illis per Spiritum sanctum probare, & tradere studentem, atque Euangelij enunciatione & expositione per Apostolos facta, vltro etiam atque etiam afferentem ita repudiarunt, ut in reprobum sensum omnino incidentes, à Deo reiecti fuerint, atq; populi, regniq; caelestis promissa comunione privati & repulsi: ex qua repulsa & abdicatione illa celeberrima oportunitas nata est, gentilis populi quam primū in Euangelij vsum, atq; in regni communionē vocandi, & admittendi: id quod Apostoli aperte Iudaeis ipsis, cum reiicerentur, & Euangelium exponere prohiberetur, obicitatis sunt: Vobis primū oportebat loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis aeterna vita, ecce nos conuertimur ad gentes.

AA. 13. Sic enim praecepit nobis Dominus: Posui te in lucem gentium, ut sis in salutem vsque ad extremum terra. In hanc quam indicamus sententiam, hac Isaia oratio aperte explicatur, praedicentis videlicet magnum malū Israelitū ex illa reprobandi verbi Dei consuetudine. Iam verò his expositis, verborum significatio aperta est. Ideo, inquit Vates, quoniam ad istud studiose repellitis verbum Dei, praecipue illud quod ad sanctitudinem illius, atque adeo ad sanctitudinem in vobis requisitam, & ab ipso, nisi vos ipsi repelleretis, faciendam ipse sanctus Israel, qui sanctitatem suam numquam amittet; qui vestram effecturus, promoturus, & firmaturus erat, dicit, istam vestram reprobationem vobis fraudi fore: non quòd ille suis promissis non steterit, sed quòd vos vobismetipsis per superbiam, peccandi consuetudinē, & sanctitatis repudiationem defueritis. Quia igitur reprobastis verbum hoc, id est, hanc rem, hanc sanctitatem, atque hunc sanctum Israel: neque ab illo sanctificari, neque ad illam sanctificationem vosmet parare voluistis: sed terrenarum rerum cupiditate, & ingenij vestri dexteritate ducti, sperastis in calumnia & tumultu, in spoliatione, inquam, populorum, in violentia & falso crimine aduersus Christum tacto, atque in commune consiliorum & conatuum vestrorum, sententiarumq; communicatione, & consensu aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Iccirco erit vobis iniquitas & prauitas hac: non quòd Deus ipse vltro vos reiicere velit, sed quòd vos vestra prauitate reiicere illum volueritis. Erit, inquam, vobis vestra iniquitas hac fraudi, sicut interruptio cadens. Amoto enim fulcimine Dei, quo res vestra omnes niti & fulciri deberent ad motis tibicinibus, violentia & prauitatis atq; sapientiae vestrae humanae, murus vineae vestrae corruet, admittetq; alias gentes, qui vestrum locum occupet, vobis reiectis. Neque verò de illa vrbe Ierosolymorum tantum, sed de tota vinea populi Iudaici & Israelitici hanc praedictionem interpretamur: interruptionemque magis praesidij atq; tutela spiritualis, quam murorum & mœnium materialium intelligimus. Reprobastis verbum hoc. Hebraicè ad verbum: Reprobastis in verbo hoc: estq; Hebraismus, quem Latinus interpret clarior vertit. Exponimus autem illud verbum, sancti Israel, hoc est, rationem illam omnem sanctificationis à Deo in illis postulata, ac demum efficienda, quam illi reprobarunt. Hancq; expositionem nobis ipsa verbi repetitio confirmat. Illorum oratio erat, Cessare facite à facie nostra sanctum Israel.

Israel. Subiunxit verò Propheta: Propterea hac dicit sanctus Israel, quia reprobastis, in hoc verbo, Quia nolulistis vestram sanctificationem ad eum modum quem Deus constituerat: voluistis quidem Israel appellari, sed eam sanctitatem improbastis & auersati estis, quam Deus in Israel esse voluit, & perficere intendebat. An verò sententia hac diuina ad aliquos etiam Christianos pertineat, utinam dubitare possemus: neque manifestè agnosceremus esse nonnullos qui, dum se Christianos profiteantur, & esse affirmant, regniq; Christi obtinendi spe duci dicant; tamen eam sanctitatem, quam Christus in iis qui regni filij, & haeredes constituendi sunt, requirit; & efficere potest, atq; parat, non modo non teneant, sed neque cognoscant, nec teneri posse putent: quasi non idem Christus, idemq; sanctus Israel, nunc etiam qui fuit, quondam permaneat. Eheu quam temere nosmet maximis nobis apparatis, bonis indignos facimus! Sed ad Iudaicum & Israeliticum populum redeamus, cui hac (in nostram verò prudentiam, & ad nostram vtilitatem) praedicta fuere illius populi, atq; adeo reipub. omnis, ob reprobatum verbum sanctitudinis. Israel talem, tantamq; calamitatem futurā esse Isaias Dei oraculo praedixit, qualem, quantamq; postea euenisse multa secula, ad nostram vsque aetatem contestata sunt: nimirum omni religionis, legum, regni, ac denique pia & honesta reipub. decore & ornamento sublatio: ut ij, qui ne nouam Christi legem, & veritatem ipsam tot seculis, & modis, tot caeremoniis, rationibus, & sermonibus olim significatam, reciperent, retinere, vel mordicus tenere illam suam veterem legem, huius veritatis umbram, atque adeo corporis ipsius figurā, potius quam corpus ipsum veritatis & sanctitatis maluerunt, adeo disiecti, dissipatiq; prorsus fuerint, ut nusquam numquam, ut amplius aliquam illius antiquae suae religionis speciem, praeter nuda verba tenere, aut tueri potuerint, neque sacrificiis vllò in loco operam dare, neque purificationibus, ac caeteris caeremoniis, quae futurorum umbratum fuerant, cum lux nondum venisset in mundum. Atq; ita subito totam illam Israeliticam Reip. veterē faciem exuere, ut praeter nomen nec noui Israelis, id est, spiritualis, quem induere noluerit, neque veteris quicquam tueantur: id vero subito factum est. nempe Ierosolymis excisis, vno veluti temporis momento, omnis illa Israelitarum Resp. & in regione ipsorum, & per totum terrarum orbem repente corruit: quae tamen melius & perfectius retineri confirmariq; potuisset, hoc est, spiritualiter, & verè, si id iudicij atque mentis infedisset, ut sanctus ille ac sanctificator Israelis susciperetur. Hanc rerum Israeliticarū abolitionem appositiſsima similitudine significauit Isaias, fictilis videlicet vasis in exiguas partes ingenti ac subita allisione comminuti. requisita in muro excelso. Verbo, requisita, in Hebraica lectione possumus addere, inflatio: namq; utrumque significat Hebraicum NIBGHAN, inflationem, videlicet, requisitam, sine exquisitam. Muris duplex vitium in causa esse solet ruina: alterum ripa sunt, ex vetustate hiantes: alterum verò tumor, ex concepto vitioso humore, & non rectè efflato, aut remisso: prius illud vitium paulatim, posterius verò repente, ac prorsus adificia diruit. Hoc modo Israelitas ambitionis, pro-

teruia, & contumacia vitio inflatos, prorsus disruptum iri, & corruturos Vates significabat: idq; repente, atq; inopinato accisurum aiebat. Quo verò alior murus est, eò grauius premitur, cum tumet; eòq; etiam magis, ubi corruit, contunditur. Ideoq; dicit Vates, quoniam subito, dum non speratur, venit contritio eius. Contritionis autem grauitatem & comminutionem ipsam, ex similitudine significauit.

Et comminuetur, sicut conteritur lagena figuli contritione præualida: & non inuenietur de fragmentis eius testa, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea.

Si de urbis Ierosolymorum vastatione hæc exponantur, facile est intelligere, lapidem super lapidem in illa urbe non esse relinquendum. Sed quoniam ampliorem sententiam oratio ipsa, ut nobis expensa à principio est, indicat; totiusq; illius populi cum publicis ornamentis & omni religionis apparatu, casum & ruinam ostendit: exponimus hoc loco, nullam prorsus commoditatem aut oportunitatem illis relictum iri, ad conseruandas & exercendas partes eas religionis, quibus hi sanctitatem sibi parare atq; conseruare posse existimabant. Harum autè duplex in vniuersum forma erat: videlicet, sacrificia quæ igni peragebantur, & purificationes ac sanctificationes, quæ aquis hyssopiq; expediebantur. Atqui populo illo per Deum reprobo ac reiecto, Ierosolyma urbs euerfa, templumq; illud celeberrimū, in quo tantum sacrificare licuit, funditus dirutum est. Nusquam verò aliàs illis vel sacra facere, vel exproationibus illis, quæ per sacerdotes expediebantur, operam dare licuit. adeò comminuta, immo potius omnino sublata est auctoritas, & forma, & facies populi illius; ut, quamuis multi in variis terrarum locis fuerint, numquam tamen vel sacrificandi, vel sese suis lotionibus illis solemnibus purificandi commoditatem nancisci potuerint. Oportebat autem quondam, dum illa sacra vigerent, ignem ad sacrificia ex sacro illo igne, qui in candelabro perpetuò ardebat, tolli: aquam verò ex certis cisternis purissimis, certo ritu sacratis, haurire. ad utramque autè rem similitudinem hanc retulit Isaias: Igniculus de incendio. Hebraicè IAKVD, quod vertere possumus, planè focum. Habebat enim perpetuò lucentem focum Deus in Ierusalem, habebat cisternas in templo, quales in sacro

Lib. de factis
Fabricis.

Apparatu describebamus: atq; hoc significat vox Hebræa GEBE, cisternā, siue foueam, quam Arabes & Hispani, Algibe dicunt. ita euenturū esse prædicebat Vates, ut Israelita, qui Christi sanctitatem reiecissent, suam illam futura sanctitatis umbram magis quam sanctitatem dicendam, conseruare non possent; atq; ita velint nolint, omni ex parte impuri & prophani esse arguerentur, ideòq; Deo infensi & inuisi conuincerentur: quippe qui sanctus cum sit, non nisi sancta ac pura amet, & foueat. Illi verò neque interiùs sancti esse, neque exteriùs sanctitatis ullam iam speciem vel ostensam & umbratilem habere deprehenderentur. id quod futurum esse Isaias hoc loco significabat: ut mirer, Israelitas hac ipsa abiectissima conditione, qua nunc uti constat, à Prophetis adeò apertè prædicta, non confundi, atq; suum maximum errorem non agnoscere; eorumq; consilio, studio, atque conatu

conatu omni pellendum non curare; atque adeò omnibus votis postulare. Itaq; hæc nobis huius similitudinis sententia est, illum populum redditum iri inutilem omnino atq; ineptum ad omnem sanctitatē; non modò veram, qualis à Christo præstatur; verum etiam figuratam, qualem antiqua ceremonia & ritus præstabit. Ita Israelita iustitiam verā repellentes, & suā querentes statuere, in iustitiam Dei non peruenierunt: quia non ex fide Christi, sed ex lege tantum ceremoniali iustificari voluerunt. Contritione præualida, Hebraicè, contritione cui non parceretur. Interpres noster rectissime sententiam expressit. Animaduertendum etiam est hoc loco significari, decem tribuum dispersionem illam celebrem; qua figura fuit reprobationis populi illius, & Iudeorum post Christi glorificationem consecuta: quam præcipuè à Vate indicari docuimus. Huius verò diuina aduersus Israelitas lata sententia culpā & crimen ipsis met adscribit Vates: affirmans Deum illis salutem afferre voluisse, & velle; sæpissimeq; incitasse rationem, & viam qua salus hæc peteretur, & obtineretur; videlicet, fidem & pœnitentiam puram: eam tamen viam illis fuisse neglectam; quamuis sæpissime antea monitis, & crebrò etiam, ipsa salute præsentem monendis: atq; hoc solenne illis esse tum in spiritualis, tum in temporalis salutis discrimine ab eo, in quo utraque salus verè est, ad eas res in quibus salus non est, voto, consilio, & studio traduci.

Quia hæc dicit Dominus Deus Israel: Si reuertamini & quiescatis, salui eritis: in silètio & in spe erit fortitudo vestra, & noluitis.

PROPHETA constans, & certissima Israeliitico populo à Deo proposita & repetita doctrina, atque adeò ad omnes totius mundi homines pertinens semper fuit: quæ salutis præsidium in ipso salutis auctore Deo collocaret, ab hominibusque ad illam obtinendam fidem & pœnitentiam, hoc est, obedientiæ exercitationem exigeret, atq; spem firmam postularet, salutis à Deo promissæ hac ratione inuenienda. hoc sæpissime à Deo Israeliitis dictum, prædictum, & inculcatum, hæc etiam præsentem tempestate, de qua agitur, repetitum fuisse Isaias affirmat: & tamen illis neglectum & reiectum esse criminatur. Quia hæc dicit Dominus. Coniunctio quia, hoc loco manifestationem molitur criminis huic populo adscribendi, ex assæuatione Dei dicentis, se illis, tum aliàs frequenter, tum in hoc discrimine & metu, in quo versabantur, postquam Assyris tributa negare deliberarunt. Dixit, inquam, illis Deus Israel, qui in laboriosissimis temporibus se tutelarem, & salutarem Israeli solet ostendere; & probare: sicut multis exemplis constat, quæ ab eis ex Israelis antiqui atate peti possunt, toties seruati & liberati ex inopia, ex cognatorum inuidia, ex soceri ira, ex fratris insidiis, ex gentium itinerumq; periculis: atque etiam ipsius populi Israeliitici, in cuius exitu de Aegypto facta est Iudæa sanctificatio eius, Israel potestas eius. Hic præterquam, inquam, sanctus Israel, de quo dictum, atque euentu ipso firmatum fuerat, Dominus pugnabit pro vobis, & vos tacebitis; hic idem huic populo per Prophetas suos, etiam qui illa tempestate vaticinabantur, dici mandauerat Deus, illorum salutem non consistere in nouandis rebus, sed in ferendo patienter

tenter iugo seruitutis illius, utpote ad ipsorum correptionem imposito ex
 Dei iudicio: quem aequo ac patienti animo mouere, pœnitentiâq; placare ex-
 pediret ad salutis instaurationem; quæ præstari non poterat aliis consiliis
 humanis, ab hoc alienis, omnium sanissimis, atq; vnicè utilissimis: quarum
 quidem denunciationum atq; monitionum exempla ab illius sæculi Variis
 repetita, huiusmodi fuere: Ephraim pascit ventum, & sequitur aësum: 10.
 Osee 12. ta die mendacium & vastitatem multiplicat: & fœdus cum Assyriis in-
 nit, & oleum in Aegyptum ferebat. Iudicium ergo Domini cum Iuda, &
 visitatio super Iacob: iuxta vias eius, & iuxta adinventiones eius reddet
 ei. In vtero supplantauit fratrem suum: & in fortitudine sua directus est
 cum Angelo. Et inualuit ad Angelam, & confortatus est: fleuit, & roga-
 uit eum. In Bethel inuenit eum, & ibi locutus est nobiscum. Et Dominus
 Deus exercituum, Dominus memoriale eius. Et tu ad Deum tuum conuer-
 teris: misericordiam & iudicium custodi, & spera in Deo tuo semper. &
 illud ab eodem prædictum. Conuertere Israel ad Dominum Deum tuum:
 Osee 14. quoniam corruisti in iniquitate tua. Illud etiam ab alio Vate proclamatum:
 Amos 5. Quarite me, & vincetis: & nolite quærere Bethel, & in Galgalam nolite
 intrare, & Bersabee non transibitis. Huiusmodi prædictionum sententiâ
 hoc loco significat Isaias ex verbis Domini asserentis, non opus esse Israeli
 istis negotiis & consiliis ad salutem, sed illo singulariter per Deum exacto,
 & commendato, pœnitentiâ videlicet serie, & spei in ipsum salutarem
 Deum, & de auxiliis aut tutelis præsidisq; Aegyptiorum, aut humanarum
 artium nihil sollicitudinis aut cura admittere. Nam qui omni orbi salutem
 spiritualem per fidem & pœnitentiâ præstare sese pollicitus fuerat, idq;
 apertè Israelitis declarauit: id quod minus etiam est, hoc est, hanc liberatio-
 nem ab hostibus, aut oppressoribus Babylonis per fidem & orationem, atq;
 adeò per pœnitentiâ placatus, minimè negaturus erat, hoc est quod expo-
 nendo Vates addidit: In silentio & in spe erit fortitudo vestra. Simile u-
 li promisso Dominus pugnabit pro vobis, & vos tacebitis. Fecistis, inquit,
 hoc onus vobis ad correptionem impositum ferentes. Conuertimini ad Do-
 minum, spe magna concepta salutis vestra: quæ numquam vos rectè spe-
 rantes, frustrabit: atq; ita quiescentes inimicos vestros superatos, vosq; li-
 beratos videbitis; itaq; fortes vos esse vel patientia & spe, non tumultiua-
 tione & insolentia, aut petulantia, nouarumq; rerum ex vestro cõsilio, non
 ex meo spiritu profecta molitione, & tamen nolulistis. imò

Et dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus: ideo fugietis. Et
 super veloces ascendemus: ideo velociores erunt, qui perfe-
 quentur vos.

HUMANÆ orationis ex mundano consilio profectam arrogantiam &
 stultitiâ deridere Prophetæ solent sapienti imitatione ac deriuatione, ap-
 positaq; interpretatione inuenta, ut insipiens hominum sapientia, propriis
 ipsorum verbis redarguatur. Nihil stultius aut ineptius videtur sæculi hu-
 jus sapienti, quàm in rebus gerendis ad religionis & pietatis simplicitatè,
 consilia & actiones dirigere, nihil contrà magnificentius, commodius, il-
 lustrius,

illustrius, nihil etiam utilius, quàm ad artes & opes humanas animum, con-
 silium, atque studium intendere. Illud enim abiectum, ac panè ridiculum,
 imbellisq; pectoris, & stulti animi consilium existimatur, si quis dicat in-
 gum esse ferendum, quod peccatorum nostrorum merito est impositum. In
 omni quæ ad salutem, aut publicam rem spectet, consultatione videndum in-
 primis, quid Deus velit, quid iubeat: idq; omnino suscipiendum & obeun-
 dum. Non desunt qui huiusmodi orationibus hæc excipiant: Sperauit in
 Domino, eripiat eum, si vult. aut quod ille aiebat: Vate regu statum digito
 terebrare salinum, Contentus perages, si viuere cum Ioue tendis. Alij ve-
 rò, qui piciores videri volunt, tamen illam humanam prudentiam, quam
 discretionem vulgò dicunt, præferendam ducunt, & mundum cum Deo
 coniungendum arbitrantur: ita tamen ut mundo maior relinquatur locus,
 ut consiliū, auxilium, præsidium humanū præcipuè quæratur, & petatur. hi
 verò sententias, siue pœnias crebrò usurpant, quæ in bonam partem aliâs
 pronunciatæ valerent, latissimè autem patere, & diffundicitrâ deitatis &
 pietatis detrimentum & coarctationem non possunt. ut quod Deus dixit:
 A diuuate, & adiuuaberis à me. & quod Diuus Augustinus aliquan-
 do pronunciauit: Qui fecit te sine te, non saluabit te sine te. & illud quod
 vulgari Hispanorum prouerbio celebratur: A Dios rogando, y con el mazo
 dando. & huiusmodi plura, quæ tametsi ad eam rationem relata, quam ob-
 rem primùm ab auctoribus dicta fuere, & vera & pia sint, tamen amplif-
 simè, aut præter rem producta, suspicionem pariunt impietatis. Iam verò
 quæ Isaias ex Israelitarum refert oratione, referuntur, hoc est, ad huma-
 nam potentiam, & magnificentiam, sapientiam, artem, atq; fortitudinem
 existimatam apprime necessariam, atq; prælatam omnibus iis consiliis, quæ
 per Prophetas & Sanctos viros indicabatur, omninoq; iis diuersam. Nam
 cum Prophetæ ex verbis Domini in hanc sententiâ populum monerent:
 Si reuertamini, & quiescatis, salui eritis: & in silentio, & in spe
 erit fortitudo vestra. Illi respondebant: Non quiescendum, non silentium
 esse: nihil enim silentio & quiete fieri, sed diligentia, industria, agilitate,
 & opera: ideoq; non quiete, aut pœnitentiâ, & conuersione, sed potius cele-
 ritate, optimorumq; equorum cogitatione opus esse. Quod tamen illi sua lin-
 gua verbis pronunciarunt quibusdam: quæ cum duplicem significationem,
 habeant, à Vate nostro in alteram partem, atq; ab ipsis exposita sunt: hoc est,
 in certiore, & exitu ipso magis confirmandam. Hac verba eadem forma,
 significatione, & efficacitate Latine verti non possunt; imò vix longis cir-
 cutionibus exponi. Latina interpretatio sic habet: Nequaquam, sed ad equos
 fugimus, ideo fugietis: & super veloces ascendemus, ideo velociores erunt
 qui persequentur vos. Hebraica sic ad verbū habent: Non, nam super equos.
 NANVZZ ideo TANVZZVN, & super leuem conscendemus: ideo leues erunt
 insecutores vestri. Equorum præcipuè celerrimorum, quales Aegyptij ha-
 bentur, maximum esse in bello usum homines putant. S.S.E. Væ, qui de-
 scendunt in Aegyptum ad auxilium in equis sperantes, & habentes fidu-
 ciam super quadrigis: quia multi sunt, &c. At verò veram & certam
 salutis

Deut. 17.

salutis spem & oportunitatem, non in equis, sed in Dei tutela ac praesidio constitui à populo suo debere, sacra docent oracula. Cum constitutus fuerit Rex super Israel, non multiplicabit sibi equos, nec reducet populum in Aegyptum, equitatus numero subleuatus. Quamobrem David equum ad salutem fallacem esse affirmavit. & Salomon totam hanc orationem vno pro uerbio complexus aiebat: Equus portatur ad diem belli, Dominus autem salutem tribuit. ita, qui à diuino praesidio ad humana consilia & auxilia traducuntur, certum & maturum, atque adeo grauissimum ipsi sibi moliuntur exitiū: idq; magno labore ac sumptu. sapissimè hoc euenit Israelitis & Iudaeis à Deo ad humana studia degenerantibus, uti videre est, omnes horum historias euoluentibus à tempore exitus ab Aegypto, ad ultimam usque Ierosolymorum ob repulsum Euangelium allatā vastationem. Iam verò uerborum significationes ad hanc sententiam relatas, explicemus. Verbum NANVZZ, habet magnam cognationem cum NEZZ, quod signum eleuatum, atq; exaltatum significat; deductum à themate NAZZAZZ, quod eleuare, & exaltare Latine dicimus. idem etiam in eodem themate, alia tamen forma coniugandi, fugere significat. Igitur cum à Prophetis populus ille moneretur ut quiesceret, & in silentio & in spe sese contineret, expectaretq; salutem à Domino per penitentia studium, atq; exercitationes impetrandam; illi respondebant: imò potius studere debemus equis comparandis, quibus insidentes, emineamus, & conspicuos nos reddamus, tamquam vexilla, & signa in bello, quibus milites collecti, mutuo animantur, & adiuuantur: atque adeo strenui agilesq; simus in bello gerundo, pugnaeque ineunda & instauranda, ubi opus fuerit, id quod praestare poterimus, conscensis uel lenissimis equis, & cursu usi quàm velocissimo magno clamore & strepitu nos mutuo & exhortatu, animantes. Quae ratio omnino opposita est illi, quam Vates proponebant de silentio, quiete, & spe. Verbum autem KAL, quod leuem, siue velocem uerimus, ad uocis, siue uociferationis quoque significationem contendit. utrumque uerbum à se exceptum, ita interpretatur Propheta, ut ostendat illos rectè quidem usurpasse, uerùm alia significatione, quàm ipsi intenderent, fore tandem experturos: ac si Latine utrumq; imitati, diceremus, fulgere, & fugere; diceretq; aliquis: Ego paro fulgere; alius responderet: Iam video, paras fugere; uel, si uiteremur uerbo, imminere, pro superesse, instare, pro excellere; & idem usurparemus pro immanere, id est, inconstantem & uagum, trepidumq; esse. Ut si quis diceret: Ille imminet hostibus suis; alius interpretaretur: Rectè, inquit, immanet; quia non manebit. Hanc significationem ipsa sententia ratio, & Vatis artificium uerbis indicabat, sicut & illam, quam de uerbo KAL, obseruandam quoque ostendimus: id quod omnem hanc orationem Isaiæ, attentè considerantibus, facile planum fiet. Dixistis, inquit, super equum NANVZZ, id est, fulgebimus; ita, inquit, uerè eueniet, non, ut sensistis; sed, ut dixistis. quippe THENVZZVN, id est, fugietis ab hostibus, uos miserituri; quos tamen labore multo exonerabit, & leuabit: quippe cum à uobis equis insidentibus existimaretis uelocitate, lenitate, dexteritate, atq; etiam uociferatione superandos, deter-

deterrendosque fore, contra eueniet, ut nulli ipsorum labori, oneri, aut negotio futuri sitis, imò magna lenitate & facilitate superandi, perdendi, ac dispergendi. nimirum

Mille homines à facie terroris unius: & à facie terroris quinque fugietis. Dum uos, praeter Dei consilium & institutum, uestris ingenis, artibus, industria, exercitationibus, & auxiliis salutem uobis pollicemini; praestantiam, excellentiam, & uictoriam somnatis, tandem eueniet, ut, qui uoce, lenitate, ac dexteritate ualituros uos speratis, unius hostis tantum clamore audito, mille fugiatis, & quinque hominum strepitum & clamorè omnes, quotquot estis, ferre non ualeatis: quin, terga uerietes, perdamini, ac dissipemini; nullo eorum, qui uos insecuti fuerint, negotio: ita ut rarissimi ex uobis euadant: non autem in equis & curribus, sed in montibus inaccessibilibus; ad quos qui maximè ex uobis fuga praestare poterint, ascendent; atq; ab hostibus, tamquam timidissimi, relinquentur, non tantis facientibus unum & alterum, ut illorum causa, loca illa ardua, conscendenda uideantur. Ita fiet, ut uos, qui tamquam signa conspicua esse studueritis, conspicui quidem sitis, rarissimi tamen, idq; super montes, hoc est quod exponens, subiungit:

Donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis, & quasi signum super collem.

ITA eritis conspicui & rari super montes & colles, ut esse solet lignum aliquod longum & nudum in montis vertice fixum, aut signum in colle arboribus & plantis carente, quae à longè conspiciuntur. Quod Latine legitimus, malus nauis, Hebraicè est THOREN; significatq; lignum erectum & fixum, cuiusmodi est malus in nauis & in tentorio. atque ter tantum reperitur hoc nomen in sacris libris: semel apud Ezechielem, & bis apud hunc Ezech. 27. Prophetam. Latinus interpret, explanationis causa uertit, malus nauis, quia nomen malus, sine adiuncto exponente, ambiguum est. Significat enim arborem pomiferam, & tentorij uel nauis malum; & adiectiuum etiam est, bono contrarium. Quòd si malū intelligamus hoc loco, relictum ex tentorij, quod antea fuit in monte cortinis, uelis, & funibus inde ablati; nulla erit in similitudine aptāda difficultas. sin uerò malū nauis intelligere uelimus, eadem sententia omnino constabit. Accidere enim potest, ut nauis tempestatibus circa littus aliquod effracta, qui superauerit malus in proximi montis vertice figatur; admoniturus nauas discriminis loci illius, in quo nauis perierit: utcumque sit, similitudine hac significabat Isaias Israelitis, qui spem in alio, quàm in Dei consilio collocauerint, dispergendos, ac disficiendos fore, rarissimosq; ex illis euasuros, qui fuga in montes salutem sibi confuuerint: siue hoc dicatur de ipsis hominibus, ut orationis indicare uideatur sententia; siue de oppidis & urbibus, uidelicet, quòd tribubus aliis euerfis & dissipatis, Iudaei tantum & Biniaminita illam cladem essent euasuri: siue, quòd magis etiam consonum est, utriusque partis, hoc est, hominum & locorum raritatem magnam hac praedictio significat. Neque solum ad illa tempora pertinet, rerum Israeliticarum uidelicet; sed ad omnia quae postea

subsecuta sunt Iudaeis & Ierosolymitanis: quippe vaticinium hoc commune est, & exemplum perpetuum continet, in hanc sententiam: Quicumque à Dei presidio ad humana consilia & auxilia transfugerit, vanissima, & sibi inutilissima experietur. Ergo idem accidet vobis Israelitis, idem vobis Iudaeis auxilium ab hominibus contra Dei consilium petitur; idem Christianis, cum eiusmodi exemplum sequi contigerit. Atqui montium & collium notatione fugam, & periculi euadendi curam & studium significari, in sacro Apparatu abundè docuimus. ut, Tunc qui in Iudaea sunt, fugiant in montes. Atque huiusmodi prae-dictiones calamitatum & plagarum futurarum ideo Vatribus mandari à Deo, ut populi hisce monti & edocti, diuinam iram & sententiam oportuna ac legitima poenitentia deprecari & effugere possint, sapissimè in Sacris libris edocti sumus. Neque enim Deus iniquus est, ut inferat iram hominibus non immeritis: imò misericors & clemens, ut nullum hominem perire velit, sed omnes ad poenitentiam reuer-ti, & vitae ac salutis beneficio frui. Idem tamen rectissimus Iudex, qui in peccatores contumaces, & poenitentiam negligentes, iudicia exercet iustissima. Quamobrem solet ille bonum & malum in conspectu hominum proponere, hortariq; ad bonum, & vitam deligendum: rursus verò iudicium minari iis, qui bonum neglexerint. Itaque huiusmodi prae-dictiones à Vatribus enunciatae & repetitae, eò precipuè tendunt, ut homines à malo ad bonum reuocent: deinde verò, ut reuerti nolentes, futuri iudicij pramoneant, quod cum exerceri contigerit, & maximam Dei iustitiam & sanctitatem probet, & hominum peruersitatem & malitiam arguat maximam: ideo igitur à se prae-dictum hoc Israelitis Isaias ait, ut cum iam ob reiectum Dei consilium, & inceptum propositum, quarendi aliam rationem salutis, à vera & unica, ac singulari longè alienam poena merito infligi possent ex ipso iudiciorum diuinorum norma ac definitione constituta: tamen, antequam sententia pronuncietur, & executioni (ut dici solet) mandetur, ad poenitentiam potius redeundi, & ad immensa illius misericordia beneficium recurrendi sit locus.

Propterea expectat Dominus, ut misereatur vestri: & ideo exaltabitur parcens vobis: quia Deus iudicij Dominus: beati omnes qui expectant eum.

Si Princeps quispiam maximus, idemq; aequissimus & rectissimus iudex, auersos à se populos, atq; dissensionem operam dantes, antequam iudicio constituto damnaret, poenarum propositarum pramoneret, & poenitentia conditione oblata, cum iam damnare, & poenas exigere posset, reuocandos curaret, merito hic clementissimus, fortissimiq; animi, atq; benignissimus, idemq; maximus appellaretur: ut, qui iure damnare, & poenas repetere cum potuerit, clementia & misericordia prius experiri voluerit, ut insanientem illum populū mollioribus prius remediis curaret. Ita Deus, quamquam rectissimus iudex, integerrimusq; criminū cognitor & iudex etiam fortissimus sit; tamen non tantum hoc nomine atque munere praestando, quantum clementia & misericordia exercenda conspicuum, atq; praestantem

sem sese praeberere, ostendereq; optat. Suavis est enim Dominus vniuersis, sed misericordia eius super omnia opera eius. Hoc igitur est id, quod Isaias admonet: Cum posset Deus vos iam iudicij sui sententia damnatos pronunciare, & ferendis poenis addicere: tamen hac vobis optimus ille princeps Dominus, qui hoc nomen misericordia exercende, exemplis praecipuè commendat, vobis hac praedici iubet, & significari patientiam & clementiam suam: utpote qui differat iudicium, & expectet poenitentiam vestram; ut misereatur vestri, atque hoc modo parcens vobis exaltetur. Sponte enim clementem, misericordem, atq; benignum se praeberet: utrumque hoc studium suum eminere & conspicuum esse optat: iudicem sese verò praestat, cum misericors non est susceptus. Itaque misericordiam ex proprio, ut ita dicam, voto, iudicium ex rei necessitate ob hominum culpam, proteruiam, & contumaciam, iustitia iam ipsa postulante atq; efflagitante exercet; poenasq; vobis irrogat tamquam iudex, non tamquam facti auctor: non enim homines fecit ut damnaret, & perderet, sed ut seruaret, vel, seruari nolentes, iudicaret: ita ut, cum Deum, hoc est, principem & gubernatorem se praebeat, iudicemq; esse ostendat; tamen & Dominum misericordem eo ipso probat, quod ante homines monuerit ne peccarent; & post peccatum, ad poenitentiam vocauerit, & expectauerit; ac tandem iudicans, non ita duris poenis destinauerit, atq; ipsorum malitia dignum erat. Hoc est quod Isaias significabat tribus illis nominibus, DEVS IUDICII DOMINVS. Qui ut Deus gubernat & praest, humanasq; curat res; ut iudex iudicat, & ante iudicandum, ut Deus pramonet, ac docet; ut Dominus misereatur, & antequam iudicet, ad poenitentiam vocat: atq; ideo cum iudicat, iustificatur in sermonibus suis, & vincit in iudicio. Ideoq; quicumq; Deum hac ratione cognoscens expectauerit, beatus erit: quippe illam misericordiam & veritatem tandem experietur, quam ipse Deus de se praedicatam voluit; assequeturq; exemplis ipsis admirandam cognitionem huius rei: quam tripliciter considerandam diximus. Hac Isaias acclamatio cōmunis ac perpetua est, sed praecipuè ad expectationem salutis, à Deo per Christum efficienda pertinet: quam in omnibus ferè sermonibus & actionibus Propheta hic aut docere aperte, aut significanter indicare studet. Huius verò rei argumentum manifestum Vates profert, exemplo statuto Sionis & Ierosolymitanorū: quos non solum illis temporibus ex Assyriorum obsidione liberandos, sed perpetuò continendos & conseruandos esse ait, donec mittatur ille summus diuinae voluntatis interpres, & vera sapientia doctor Christus, Patribus antea in credentium salutem promissus.

Populus enim Sion habitabit in Ierusalem: plorans nequaquam plorabis, miserans miserabitur tui: advocem clamoris tui statim ut audierit, respondebit tibi.

MONET Propheta decem tribus, ut Dominum poenitentia placandum ac sibi conciliandum studerent, utpote misericordem & iudiciorum executiones, praeter misericordiam differentem & protrahentem, dissimulantes peccata hominum propter poenitentiam: alias autem iudicem integerrimum,

qui conuerti nolentes, pœnis addicat iustissimis, & illos reprobaturus sit, atque per orbem disiecturus, nisi legitima correctione prius expiari contingat: ideoq; optimum consilium illis fore inuendum & utilissimum, si relictis us que prodesse non possunt, solus Deus petatur, & in silentio, & spe salutis expectetur. Hoc enim pacto recta erit ex Dei benignitate, cuius rei exemplum statuit in Ierosolymitanis ciuibus, quos non minore impetu & exercitu quàm Samariam Assyriorum princeps inuasurus & obsessurus erat; & tamen in Deo sperantes, quamquam premeret, non erat debellaturus. Populus enim Sion, non solum populus qui est in Sion munitissima urbis parte, non abducentur nunc captiuus, interim dum in Deo sperans, nullum auxilium humanum quarit: sed in omni Ierusalem habitabit, nulla parte urbis exclusus aut eiectus; utpote qui Deum sibi misericordem, propinquum, & prospicientem habeat, tamquam infans nutricem: qua non longè recedens usquam, semper obseruat an infans; loquet, clamareq; incipiente, accurrit, & prospicit ea quæ commoda sunt: neque illum diu plorare finit; quippe ploratus nimis infantibus valdè nocet. Hanc similitudinem intuitus Propheta, dixit: Plorans, nequaquã plorabis. Non sineris plorare, sicut infantes, aliqua oportuna defecti re, clamant primum; mox verò, nisi foueantur, plorant; quod grauioris mali signum est. Ita prospiciet tibi Deus, qui miserans miserebitur tui. Ad vocem clamoris tui, statim ut audierit, respondebit tibi. Hac oratione pollicetur Propheta certum & propinquum, atq; opportunè presens auxilium Dei, populo Hierosolymitano, quotiescumq; periculum aliquod immineat. Atq; adeo ad Ecclesiam Dei veram hoc vaticinium pertinet: cuius typus illa Hierosolymorum ciuitas fuit. quidquid enim de illis dictum fuit, ad nostram utilitatem est litteris mandatum. Quoniam verò diuina sapientia rationibus, & humanarum exemplis rerum, exploratum est, nimia prosperitate ladi, atq; corrumpi homines, & in morbum vitiumq; mentis atque morum incidere; ostendit Propheta, quemadmodum Deus populum illu, futurus & adiuturus, nutriturusq; sit: ut aliat quidem rebus & commodis terrenis: non tamen ita, ut corrumpi prorsus, ac perdi sinat; ineptumq; reddi patiatur ad eam rem ad quam delectus erat; hoc est, ad salutis illum auctorem, & veritatis doctorem summum obtinendum, & omni terrarum orbi communicandum. Perstat autem in similitudine nutricis, siue matris diligentissime, ac valdè sedule erga infantem.

Et dabit vobis Dominus panem arctum, & aquam breuem: & non faciet auolare à te vltra doctorem tuum: & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum.

Quemadmodum populus ille Iudeorum, qui Hierosolymis agebat, ad Christi usque tempora curandus à Deo esset, docet hoc loco Vates. Ait enim illum & diligentissime & sapientissime, pro sensuum & ætatis ratione, esse alendum. Toto quippe tempore quo populus ille sub lege fuit, tamquam paruulus infans erat: atque ideo, paruulorum instar, curandus fuit, & nutriendus. Qui crescunt, infantes & pueri, assiduo & temperato, atq; exiguo alimento indigent. Namq; plurimo semel aut bis in die exhibitio, adun-

tur vehementer, uti & medicorum, & philosophorum consensus docet, & ipsa communis & quotidiana experientia aperit ostendit. Difficilius autem curantur mala, quæ prosperitate fulciuntur, ut ille aiebat; & ut à Propheta sapientissime de Iraelitico populo dictum est: Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit incrassatus, impinguatus, & dilatatus: dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Quamobrem curandum à Deo hunc populum esse, ait Isaias: ita tamen curandum, ut à nutricibus sapientibus ac diligentibus pueri curari solent. Nutriuntur enim non plurimo ingesto semel cibo aut potu, sed modico, & assiduo: ita fit, ut viuere, valere, & crescere possint, donec ad solidam virtutis ætatem peruenierint. Interim tamen nulla necessaria & oportuna re fraudantur; quamquam superfluis & nocentibus priuentur. Sic futurum esse Iudæis, Vates indicat: quos non pinguescere, & robustiori atq; abundantiori commodorum terrenorum copia tumere atque perire sinet Deus; sed nunc à Senacheribo afflictos, liberaturus; nunc à Babyloniorum Rege victos, captos, & abductos restitutus; aliquando à finitimis gentibus, nonnunquã à Græcis exercitatos & vexatos, defensusurus & asserturus erat Deus: numquam demum necessaria ad vitam & conseruationem sui, commoditate fraudaturus: non tamen ita replaturus, ut impinguatos & incrassatos dilatari, & recalcitrare, atque à Deo penitus discedere accideret: ideoq; pane arto, & aqua breui curandos, & nutriendos; numquam verò destituendos doctrina & institutis, atq; præceptis Prophetarum, Scribarum, & Doctorum: donec tandem illum Doctorem Christum, solida Dei sapientia antistitem & præceptorem videre contingat. Et non faciet auolare à te vltra doctorem tuum. Illos doctrina non esse priuandos ait: quemadmodum rectè nutriti & educati pueri semper instituuntur normis præceptis, & institutis opportunis: atq; ita ab infantia sapientia studiis, pro ætatis ratione, assuefiunt. Et erunt oculi tui videntes præceptorem tuum. Christum tandem videbis, in quo sunt omnes thesauri sapientia & scientia Dei absconditi: qui se docebit admirando modo, non solum verbis, sed Spiritu sancto in eos qui crediderint, & obediuerint immisso; sicut & ipse dixit, & scriptum est in Prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei. Auolare faciet, Hebraicè est, impennabit, siue, pennas addet. Rectissime vertit interpres noster ad usum & causam alarum relata sententia: namque ideo auibus alæ data, ut cum voluerint, longè auolent. S. S. E. Quis dabit mihi pennas ut columba: & volabo, & requiescam. Ecce elongaui fugiens, & mansi in solitudine. Doctorem tuum, & præceptorem tuum. MOREICHA. Hebraicè unicum nomen bus repetitum est: quod (ut quidam vertunt) pluuiam & distillationem significat. sed interpres noster sensum expressit. Namque ex translatione doctrina, & disciplina, atq; institutio, instillationis & pluuiæ similitudine indicatur. Ut crescat in pluuiam doctrina mea: fluat ut ros eloquium meum. & apud Latinos subinde: Præceptum auriculis hoc instillare memeto. Atq; ita hoc loco pro Dei doctrina per Prophetas ac Doctores, atq; tandem per Christum instillata: illo, quod subiunctis versibus exponitur, in quibus

Deut. 32.

Deut. 32.

Ioan. 6.

Psal. 54.

Deut. 32.

Horat. epist. lib. 1.

bus significatur eruditio & admonitio per Prophetas exercenda, assidue tractanda: donec veniat illa plenitudo gratia per Christum credentibus & obedientibus communicanda.

Et aures tuæ audient verbum post tergum monentis: Hæc est via, ambulate in ea: & non declinetis neque ad dexteram, neque ad sinistram.

Necessariam semper populo Dei vel afflictis, vel secundis ac latè temporibus esse verbi Dei copiam & administrationem, ex hoc & aliis quàm plurimis Scripturarum locis docemur. Aduersarius enim noster Diabolus, tamquam leo rugiens circuit, quærens quem deuoret; cui resistere in fide fortes oportet: fides autem per auditum, auditus verò per verbum Dei. Ideo Iudeorum populo, atq; Ecclesia illi antiquæ doctrinam diuino beneficio perpetuò suppeditandam, Vates ait; ut exercitatio atque resistentia aduersus Diabolum humani generis, & Ecclesia Dei hostem nõ desit, aut cesset, quoad pugnantibus & resistentibus illa plenitudo gratia, & spiritus Christi adsit à Deo promissa; cuius virtute & efficientia ita doceantur & confirmantur piorum animi, ut nulla externa vi à charitate Dei separari possint. Semper habebis Prophetas, scribas, doctores, & præceptores, qui te fidei in Deum, & pœnitentiæ exercendæ admonent: quorum doctrinam ubi tu, purgata aure, exceperis, omnia illa abiicies quibus diuina promissa impediri possunt.

Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, & vestimentum conflatis auri tui: & disperges ea sicut immunditiam menstruatae. Egredere, dices ei.

VT vanorum Deorum cultus non sine sumptu exerceri potuit; sic etiam vitia omnia & voluptates, atque cetera flagitia quibus humana concupiscentia addicitur, & labore, & expensis, doloreq; multo constant. Omnia autem Idolatria nomine arcanè significantur: ut enim homo vana numina sibi ficta, quæ nihil profunt, adorat, & colit: sic etiã vitia quæ verè obsunt, & nocent, summo studio exercet; donec sapienti doctrina reuocatus, ea à se abiicit, & diligenti studio, atq; sui cultura expiatus, Dei beneficiis excipendis, sese præparat; adiuuante ipsius gratia, quæ cupientibus, & studiosè conantibus numquam denegatur, sed opportunè adest. Hanc totam pœnitentiæ serio ineundæ atque exercendæ rationem ex vno genere idololatriæ, quæ cetera vitia & vana atq; noxia studia, quibus humanum genus occupatur, significatione sua continet, Propheta noster indicauit. Nam qui dicit omnem curam, & sumptum, & studium omne vani cultus damnandum, abiiciendumq; fore: is, quacumq; dicendi figura id pronunciet, nihil omnino excludit eorum quæ à vero & sancto Dei cultu aliena sunt. Hæc huius carminis sententia nobis ita exponitur; verba autem ipsa sunt etiam exponenda. Et contaminabis laminas, & c. ut simulachra illa vanorum Deorum, ita simulachrorum materies omnis à cultoribus illis sacra esse, atque diuinitatis partem habere censebatur: eoq; augustior, quo magis esset pretiosa, credebatur: atq; ita lignea fictilibus, ligneis lapideis, lapideis aenea, aneis eburnea,

eburneis argentea, hisq; aurea & gemmea præponebantur; maximè ubi vana illæ superstitioni luxus accessit, qui maiorem apud vulgus auctoritatem conciliare videbatur. Quo igitur maioris pretij materies erat, eò putabatur sacratio, maioriq; cultu & studio seruabatur. Ventum autè est, non solum ad artis comparationè in effingendis eorū simulachris, verum etiam ad materia rationem habendam, & curam etiam impendendã, ut magnam & præstantem materiam, opus arsq; superaret. Huiusmodi curam omnem vera doctrina studio, atq; optimorum doctorum disciplina damnandam & abiiciendam esse, Vates ait is, qui populi Dei nomine & iure vii cuperent. Erat autem duplex materia aurea & argentea ad simulachra comparata vsus: aut enim totum signum ex solido auro fundebatur, id quod in magno numinum cultu fiebat; aut exculptum ex alia materia, lignea præcipuè, simulacrum, auri argenteve laminis obducebatur, aut tenuissimis auri foliis inaurabatur. ex ipsarum gentium auctoribus triplicem hunc modum auri, in signum sumpti, obseruauimus. Sic enim ille scribebat: Minor extat sacrilegus, qui Radat inaurati caput Herculis, & faciem ipsam Vulcani, qui bracteolam de Castore ducat, An dubitet totum solitus conflare Tonantem? In huiusmodi vsus aurum & argentum ab Israelitis & Iudeis insumptum, criminatur Deus. & Tulisti vasa decoris tui de auro meo, atque argento meo, quæ dedi tibi; & fecisti tibi imagines masculinas, & fornicatas es in eis. ut apud Hieremiam: Quia lignum de saltu præcidit, opus manus artificis in ascia argento & auro decorauit illud. Prophetarum igitur, doctorumq; veracium monitis & institutis efficiendum esse ait Isaias, ut Ierosolymitanus ille populus, conuersis studiis, non solum idola & simulachra abiiciat; sed aurum & argentum quod in vanorum simulachrorum opus, vel fusum, vel in bractæas extensum fuerat, vel alias laboratum, tandem damnetur, & prophanum, immo impurum execrabileq; iudicetur; & tanquam menstruata panni, quo nihil impurius existimabatur, obuolutū abiiciatur; addita etiam detestatione & execratione. Egredere, dices ei. detestantis oratio & figura est. ut, Apage, abi in malam rem. Non solum prophanum censendum aurum & argentum; sed omnino abiiciendum, ut rem immundissimam, nulla ratione vel pretij habita: ita ut Iacob faciendum curauit, cum familiam suam huiusmodi superstitionibus contaminatam, expiaret. Abiicite, inquit, Deos alienos, qui in medio vestri sunt: & munda- Gen. 35. damini, ac mutate vestimenta vestra. Surgite, & ascendamus in Bethel, ut faciamus ibi altare Deo: qui exaudiuit me in die tribulationis meæ, & socius fuit itineris mei. Dederunt ei ergo omnes Deos alienos quos habebat, & in aures quæ erant in auribus eorum: at ille infodit eos subter terebinthum, quæ est post urbem Sichem. Manifestum est Ierosolymitanos post transmigrationem Babylonis ad Christum vsque nulla simulachra publicè coluisse: tametsi quidam ex perditis illius gentis hominibus, nouarum rerum cupidi; in Græcorum gratiam ludos & gymnasia Ierosolymis instituerint: & vanam Græcorum superstitionem inducere conati fuerint; sed hoc non publico consensu, ut ante captiuitatem Babyloniensem acta sunt; imò belli civilis,

civilis, & disidij magni causa fuere, neque prorsus obtinere potuerunt: carnisq; populus ille idolatriæ superstitione publica usque ad Christi tempora; quamquam multis aliis sceleribus flagraret: sed eo tempore quo simulachrorum cultus abolutus erat, Christus ille promissus, à Deo missus est: cuius virtute & efficientia omnia diuina virtutis promissa, quæ ad vitam, id quod sperandum & expectandum Isaias solemnibus translationibus commendabat.

Et dabitur pluuia semini tuo, vbicunque seminaueris in terra: & panis frugum terræ erit vberimus, & pinguis. Pascetur in possessione tua in die illo agnus spatiosè.

RE RUM ad vitam, & vitæ commoditatem & vsum opportunam promissa antiqui testamenti hominibus facta fuisse, credentibus, inquam, & obtemperantibus Deo, atque eadem præstita, est omnibus, qui sacras literas norunt, exploratum atq; illo Pauli testimonio summam est confirmatum. Sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repro-
 missiones, temporales videlicet, & terrenas. Verum quamquã res illa, cum contingerent, promissorum fidem, verè atq; vfu ipso liberabant; maiora tamen exemplo suo significabant: nempe spiritualia promissa sanctis illis credita & sperata, ac noui Testamenti fidelibus cultoribus ex Dei beneficio obtinenda. Omnia autem hæc ferè promittebantur sub illis imaginibus rerum temporalium: quarum vsum cum credentibus illis suppeditabatur, certissimam faciebat promissorum maiorum spem, quæ posteritati illorum obtinenda erant: ex quo effectum est, vt quotiescumque de hac bonorum externorum abundantia verba à Prophetis fiunt, duo auditoribus cogitanda proponantur: vera videlicet vsura illorum bonorum illius atatis fidelibus data, veraq; illorum summorum bonorum, hoc est, spiritualium Dei beneficiorum illis speranda, & huius noui Testamenti atatis cultoribus piis expectanda copia; & tandem in calorum regnum receptis, exhibenda, & communicanda. Cum igitur hoc loco Propheta noster ad conditionem eorum, qui Euangelio credituri, obtemperaturique essent, significandam vaticinaretur, eam rerum figuram vsurpauit, quæ obedientibus illius atatis, fidelibusque copiosè suppeditabantur: & quamquã figura erant; & non ipsa rerum spiritualium veritas; tamen verè erant res, & humanis vsibus commodissima, atq; illo duplici genere diuidebantur: videlicet frugum vbertatis, & pecuaria rei amplitudine, quibus optima omnium innocentissima atq; utilissima diuitia definiuntur: idq; efficiendum esse Vates ait, vt iis qui Euangelio crediderint, & obedierint, rerumq; spiritualium commodissima copia, quibus animus alatur & nutriatur, ex diuini spiritus gratia contingat; velut fertili terræ caelestibus pluuiis oportunè irrigata contingere solet maxima frugum frumentorumq; abundantia: atq; etiam in animis & spiritibus ipsis piorum, magnus profectus fiat ex renouatione & regeneratione sancti Spiritus, abundè super illos effusi, efficiente id agno illo immaculato Christo, qui peccata mundi ablaturus, & sua innocentia, atq; carnis ac sanguinis sui communicatione multos de morte ad vitam traducturus erat.

Itaq;

Itaque terram hoc loco ipsam hominum fidelium & piorum naturam, pluuiam Spiritus sancti affluentiam, fructus illius spiritus efficientiam, agnū collectiue vsurpatum nomen, nouas creaturas interpretamur, ex sanctissimi agni illius communicatione ac virtute proditas: qui mortem nostram moriendo destruxit, & vitam resurgendo reparauit. Atq; hæc conditio futura prædicatur, communisq; eorum omnium, qui ritè ac purè Euangelio crediderint, & obtemperauerint: inter quos cum nonnulli seligendi essent, qui suam operam ad aliorum utilitatem impenderent, cuiusmodi Apostoli, Prophetæ, Doctores, aliq; Christiana publica rei ministri; ij, pro muneris suscepti, & obeundi ratione vario virtutum genere instituendi, augendique esse prædicantur.

Et tauri tui, & pulli asinorum qui operantur terram, commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.

DIVI NI Spiritus dona, quæ charismata sanctus Apostolus vocat, in duo genera ipse distribuit: eorum quæ ad sanctificationem internam animi suscipientis; & eorum quæ ad externa ministeria pertinent. de quibus ille abundè differit: bonus & pius Dei cultoribus illa priora ex Dei beneficio dari, sed ministris præter illa, & hæc posteriora suggeri ostendit. atque hanc rationem respexit Isaias, cum hanc allegoriam persequeretur: affirmans horum posteriorum donorum opportunam copiam, eamq; purissimam & selectissimam suppeditandam esse iis, qui Ecclesiam legitimis obeundis ministeriis excoluerint: quos taurorum, siue bouum & asinorum nominibus significauit, animalium videlicet, hominibus iuuandis addictorum. Commistum migma. Res ipsa indicat, non de paleis, sed de frumento ipso, siue hordeo potius exponenda esse verba hæc; idq; aperit expolitio adiuncta, sicut in area ventilatum est: quam interpret noster, non verba sed sententiam intuitus, rectè reddidit: sed & hoc ipsum confirmat oratio ex Hebræis verbis diligenter expensa BELIL HHAMITS; mixturam fermentabilem Latine verterè possumus. Atq; hac descriptione triticum & hordeum intelligimus, quippe naturæ tritici est, vt non fermentetur solum, aliudq; rei genus ad fermentationem sui postulat: hordei verò natura ipsa ex se fermentatur, atq; acescit, & alias res quibus commiscetur, acidas fermentatâsq; reddit. Et quidem antiquis traditionibus Iudeorum omnis fermentationis præcipua vis hordeo adscribitur: in quibus me legere aliquando memini, Iudæa regionis vinum natura sua non acescere, quamquam corrumpatur, & per multos annos non inuentam fuisse rationem aceti ex illo vino conficiendi: donec quidam, qui rerum natura cognoscenda studiosus erat, hordeo in vinum iniecto, optimum acetum breuissimè confecit: atq; inde sumpto experimento, aceti copiam ex suo vino paratam Iudæis contigisse. Sunt itaq; duo genera pabuli, quæ hoc nomine BELIL, nobis Isaias visus est significare, triticum & hordeum, quod rectissimè verbo Græco migma reddidit interpret: id est, misionè. quam, vt clariùs indicaret, Vates addidit, HHAMITS; id est, acetosam, siue fermentabile. Quamquam enim hæc vox HHAMITS, semel tantum in sacris libris reperiat, id est, hoc loco; tamen ex ea

Mifnor
tra & de Pas.
c. 3. 11. 63. 4.

ll
dem

dem radice & alia verba HHAMETS, & HHOMETS, & HHAMATS, sapissimè legentibus, occurrunt; significantia acidum reddere, fermentare, intingere; & acetum, fermentum, & intinctionem. Iam verò triticū dulce admodum esse, iumenta gustu sentiunt: adeo ut ultra modum exaturentur, & eximia saturatione ladantur. hordeū contrā, acre experiuntur, & quo crassius est, eo magis acidum sentiunt. atq; in Hispania assiduo experimento compertum mandrariis & mulionibus est, iumenta in Tarracōnēsi, aut Lusitania prouinciis nata & nutrita, cum in Bethicam traducuntur, hordeum per multos dies parcissimè comedere, quod propter soli ubertatem, ut ceteri fructus crassissima natura, & solidioris nutrimenti sit, ideòque acidissimum sentiatur: miscetur ergo illis cum tritico, aut aqua maceratur, antequam exhibeatur, per aliquot horas: atq; hoc modo gratissimum, & ad vires exercendas atq; exerendas commodissimum pabulū conficitur: quippe triticum, ut dulce demulcet; hordeum ut acidum, vires atq; spiritus acuit: atq; ita cum assueuerint eiusmodi cibo iumenta ad onera & itinera ferenda aptiora, fortioraq; euadunt. atq; hanc causam esse arbitror quamobrem Bethici equi ceteris omnibus in Hispania natis & altis, præferantur. Iam verò, ut ad significationem suam imaginis huius exemplum referamus, animaduertendum est in charismatum spiritus dignitate, efficientia, & præstantia gradus aliquos esse, quibus alia alius antecellant. sicut in Paulus docet: *Amulamini*, inquit, *charismata meliora, & adhuc excellentiorem viam vobis demonstro, & c.* Illa autem charismata meliora appellari obseruauimus, quæ hominē ipsum indita sanctitate perficiunt, & ornant, Deoq; amabilem reddunt: cuiusmodi sunt fides, spes, charitas; tria hæc: maior autem horum est charitas, inquit *Apostolus*. Alia charismata sunt, quibus homo non tam perficitur, quod ad propriam sanctitudinem attinet, quam ad aliorum hominum utilitatem instruitur. Cuiusmodi sunt cognitio, prophetie, scientia, sapientia, linguarum & sanitatum dona, atq; alie virtutes ad ministeriorum vsum opportuna. Priora dona quæ hominis animum poscunt, imbuunt, & docilem amabilemq; reddunt, tritici dulcioris similitudine significantur: posteriora, quæ vires animi acuunt, & muniunt ad ferenda ministeriorum onera, muniatq; obq;unda, & expedienda: inferioris generis, efficacis tamen, & acris, hoc est, hordei imagine exprimentur. Namq; *Apostolis*, & aliis noui Testamenti ministris, ultra sanctitatem illam à Spiritu sancto in ipsis effectam, illa etiam virtutes omnes contingere, quæ ad muneris sui exercitationem opportuna erant, atq; vtriusque generis virtutes pura & integra obuenerunt: non permixta aliquibus humani ingenij commentis, aut aliis terrena imperfectionis, minorisq; notæ partibus, sed omnino omnia in ipsis diuina & pura ac sancta agnita fuere: sicut de huiusmodi donis *D. Iacobus* affirmat: *Omne datum bonum, & omne donum perfectum de sursum est, descendens à Patre luminum: apud quē non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. Hanc puritatem & perfectionem donorum in Apostolis, aliisq; sacris ministris probatam Spiritus sancti virtutem, vicissitudinis obumbratione efficiendam significauit*

Pro-

*Propheta noster illis verbis: Sicut in area ventilatum est. quam sententiam interpres ex illis expressit, quæ Hebraicè leguntur: Quod ventilatum est in ventilabro & in vanno. Expurgationē & selectionem hæc expolitio indicat: itaque nihil palearum in illo mizmate erit. Namque ut spiritus naturalis, qui ventus dicitur, ventilata, & decussa frumenta & grana, cetera à paleis arstisq; separat: sic sanctus ille Spiritus Dei dona in Euangely ministris quàm purgatissima essent, effecit. Ea autem quæ sub frugum & pecorum imaginibus prædicta fuerant: nunc sub aquarum translatione expolit, & amplificat *Iscias*: quarum copiam & utilitatem magnam opportunissimamq; fore ait.*

Et erunt super omnem montem excelsum, & omnem collem eleuatum, riuum currentium aquarum in die interfectionis multorum cum ceciderint turres.

MAGNAM gratiæ diuinæ copiam per Christum à Spiritu sancto affluxuram, & manifestis argumentis probandam fore significat oratio hæc; atque eam in iis locis, hoc est, in iis capitibus & animis conspiciendam esse ait. Quippe summa cuiusdam felicitatis exemplum est, idq; rarissimum, ut in summis montibus & collibus fluuij & riuus percurrat. flumina enim & fontes ex inferiori montium parte promanant, atque valles & campos percurrunt. S. S. E. Qui emittit fontes in conuallibus, inter medium montium pertransibunt aqua. Montes verò non fontibus aut riuus, sed pluuiis, aut niuibus irrigari solent. S. S. E. Rigans montes de superioribus suis, de fructu operum tuorum satiabitur terra. Iam verò Christi tempore felicitatē magnam futuram, hæc descriptio significabat: quippe quæ non in conuallibus modo, neque inter medios montes tantum; sed super omnem montem excelsum, & omnem collem eleuatum: super principes & reges, ceterosq; Christiane reipublicæ ministros, qui modo verè, sanctè, atq; purè sua studia in Ecclesia Christiana ministerium contulerint, abundantem Dei gratiā affluxuram pollicetur. Eodem, inquam, tempore, quo Iudæi & Gentes, Euangelio non credentes, interficiendi, atque in tenebras exteriores reiciendi prædicuntur. namque Euangelium aliis est odor mortis in mortem; aliis odor vitæ in vitam. Ut montes excelsi, & colles eleuati hoc loco eos omnes significant, qui communionem supremi montis præparati in vertice montium; hoc est Christi, in altum prouecti sunt; sic nomen turrium eos indicat rursus, qui inter Euangely hostes firmissimi potentiissimiq; habentur: ut sunt sapientes mundi, & reges terræ, qui nihil aliud quàm terrena sapiunt: quamquam ipsis prudentissimi & strenuissimi existimentur: hanc autem summam felicitatem è calis profecturam esse, atque adeo amplissimam fore, declarat *Propheta*.

Et erit lux lunæ sicut lux solis, & lux solis erit septemplex, sicut lux septem dierum in die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui, & percussuram plagæ eius sanauerit.

PECCATA & vitia, & vitiorum culparumq; affines pœnas, ac tribulationes Prophetæ caliginis, obscuritatis, ac tenebrarum nominibus &

Cyrill. & Hieron.

Gal. 10.

Aug. quest. 105. de nou. & ver. Test. Ambros. in Luc. c. 22. 2. Cor. 2.

QQ 2

imagi-

Infrā 60. imaginibus significare solent. cuius exemplum illud est: Quia ecce tenebra operient terram, & caligo populos. Ita etiam felicitatem & prosperitatem lucis & splendoris atque serenitatis translationibus ac similitudinibus describunt. ut eodem illo loco: Super te autē orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Igitur hoc versu Isaias ostendit magnam sanctitatis atque gratiarum omnium affluentiam Ecclesie futuram; postquam Sol ille iustitia, & splendor Patris Christus ortus fuerit: qui quamquā ab initio mundi Ecclesiam suam fouerit & illustrauerit; tamen, postquam in carne ueniens, ex alto ortus fuerit, longè abundantiore virtutum & spiritualium donorum copia, Sanctis qui sunt in terra eius, est affulsurus; ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. Lunam à sole illustrari manifestum est eis, qui astrarum peritiam aliquam habent; dicitq; luminare minus: solem verò luminare maius vocatum, sua natura lumen proprium habere à Deo auctore omnium rerum. Qui ut Pater est, Filium aeternum habet, eiusdē luminis compotem aeterni; equalem omnino ipsi natura atq; virtute. qui non secus atq; Pater ipse Sol appellatur. Namque Filius lucis aeterna Sol est, & ipse etiam aeterna Lux est, & Lux vera, quae ueniens in hunc mundum, illuminat omnem hominem. Ille autem postquam in hunc mundum homo factus uenit, & negotium illud peregit, cuius causa uenerat; sese donis Ecclesiae suae exhibendis, multo largiorem exhibuit, quam antea exhibuerat: quippe antea terrenis praecipuè donis homines inuit, & deduxit, atque in spe aluit futurorum bonorum; spiritualibus etiam gratis communicatis: uerum non ea abundantia & largitate, quam postea Ecclesia experta est, Spiritu sanctificationis accepto; quem abundè super se effusum, sancti Deo gratulabundi testantur. Ut uerò Christus ipse Sol, ita Ecclesia, quae à Christo, tamquam à capite, uirtutem omnem usumq; capit, Luna in sacris appellatur. quam rationem omnem in sacro Apparatu ostendebamus. Hoc itaque quod hic breuiter indicamus, nobis illa imago Solis & Lunae, à Propheta descripta, significat; Ecclesia, uidelicet, uirtutes non magnitudine tantum augendas: sed longè etiam maiore firmitudine corroborandas: ita, ut illo tempore Luna, Sol esse uideatur; hoc est, tantum lucere & splendere, quantum Sol. Atque huius magni exempli experimentum ex ipsius Solis uirtute atq; efficacitate profecturum declarat: qui lumen suum, hoc est, donorum suorum largitatem, quatuordecies, atq; adeò pluries amplificaturus fuerit; quàm olim. Non dixit, Sol erit maior; namq; ipse Filius neq; crescere, neque imminui potest, secundum propriam naturam qua infinitus, Patriq; equalis est; sed lumen Solis, quod ad communicationem uirtutis suae refertur: namq; luminis illius natura in illustrandis locis & rebus spectatur, & cognoscitur. Quod uerò Latine legimus, Septempliciter, Hebraicè est, SIBGHATHAIM; significatq; bis septies, hoc est, quatuordecies: sed est commoda uox, dualis numeri, quo carent Latini. Bis septies, inquit, plus quàm nunc illustrat orbem Sol, tunc illustrabit: & quoniam quid significaret septies, quari poterat; exponit eam rem uates ipse. Septies significat tantum lumen, quantum est septem dierum lumen, si coniugatur: manifestum

festum enim est fore illud lumen amplissimum. Ut si septem tade intensa, simul coniungantur, lumen afferent maius quàm unius tade; imò maius quàm septem tadarum separatarum: uirtus enim coniuncta, fortior, ut philosophi aiunt, est, quàm eadem diuisa. Cum autem ipse exposuerit, quid septies esset in lumine Solis; iam constare potest, quantum lumen futurum sit, bis septies; quā Hebraica uox indicat: nam cum linguae usu & idiomate receptum sit, ut septenarius numerus perfectionem significet, & copiam integram, ut in Apparatu sacro docebamur; efficitur ut duplex septenarius perfectissimam significet perfectionem: quam in Ecclesiae salutē, sanctificationem, & illustrationem ille magnus Sol ex alto probaturus esse à uate praedicebatur. Hoc autem magnum Dei beneficium eò tempore expectandum fore declarat, cum Christi opera & uirtute, atq; efficientia Alligauerit Deus vulnus populi sui, remissione peccatorum facta per unigenitum filium suum, atq; uitio, quod in hominibus per peccatum regnauerat, sanato; & peccatis omnibus, quae ex illo peccato emanant, deletis. Hoc significat illud orationis huius membrum. & percussuram plagae eius sanauerit. Hebraicè ad uerbum sic habet: Quo die alligauerit Dominus fracturam populi sui, & percussionem, & ulcus vulneris eius medicabitur. Duplex enim vulnerum genus esse medici tradunt: alterum simplex, quod incisione tantum fit; alterum uerò compositum, quod praeter incisionem fracturam etiam habet; cuius curatio difficilior est: duplicem siquidem exigit operam, diligentiam, & industriam. Nam quae contrita & fracta sunt, ligatione curantur: ligatio commissionem rectam partium postulat, & hac magnam cognitionem, dexteritatemq; sibi uendicat. Vulnerum uerò curatio expurgatione & opportuna exciccatione, dolorisq; remotione fit, ut caro committatur, si recens uulnus fuerit: sin uerò antiquius, etiam opus est laborare, & studio corruptiores etiam partes amoueri, & nouam carnē induci necesse est; uariq; ad eam rem adhibentur medicamenta. Atqui huiusmodi rationem intuebatur Isaias, cum hac oratione ac translatione ueretur. Peccati corpus illiusq; membra, siue peccatum in membris regnans, cum suis efficientiis, contritionem primū, deinde uulnus, & in uulnere ulcus esse dixit: cuius sanatio sapientiam & uirtutem non minorem quàm diuinam postularet. Hanc interpretationem Christiani ferè omnes expositores, & ex Hebraeis antiquiores agnoscunt. Huius uerò salutis per Christum efficienda quoniam meminuit Propheta, rationem & praestantiam omnem, atq; euentum, uti solet, oportune exponit, & amplificat; ostendens eadem Euangelij uirtute & efficacitate cultores fideles & pios seruandos; impios autem, & diuini consilij aduersarios, puniendos ac perdendos esse.

Ecce nomen Domini uenit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum: labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans.

EVANGELIUM ut saluti omni credenti, ita incredulis, impiis, & improbis omnibus exitio fore, Propheta praedixit; & Diuus Paulus, aliq; Apostoli ita esse assenerunt. Hoc exitum ut significaret Propheta, Deum eundem

Cyril. in hōs locum.
August. de quant. nou. & ver. Test. quæst. 105.
Hier. in hūc locum.

Lib. Ioseph.

dem quem misericordem, clementem, benignumq; sapissimè describit; & in proximis antè veribus descripserat; fortem, iratum, accerrimum, seu-
 rissimum, & inimicis insensum depingit. Perseuerat autem in allegoria, siue similitudine semel suscepta, Solis videlicet ac Lunæ. Solis autè duplex, uti constat, virtus est; lux videlicet, & igneus calor: altera orbem illustrat, altera verò res omnes fouet; etiam eas qua intra terra viscera remotissimè latent. S. S. E. In Sole posuit tabernaculum suum, & ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo. Exultauit ut Gigas ad currendum viam, à summo calo egressio eius, & occursum eius vsque ad summum eius: neque est qui se abscondat à calore eius. Sed inter lucem atq; calorem hoc discriminis est, quòd lux, quo magis amplificata fuerit, hoc iucundior, gravior, & vitalior mortalibus existimatur. Quamobrem Solis nitor auctus, non apud sacros modò, sed apud exteros etiam scriptores felicitatis significatione obtinuit, ut apud Lyricum: Lucem redde tua dux bone patria,

Instar verus enim vultus ubi tuus

Affulsit populo, gravior ut dies

Et Soles melius nitens. At verò Calor, si modum

excesserit, perniciosus omnibus existimatur, ignis vehementis nomine appellatus: atq; ita Sodomorū vrbes igne & sulphure à Domino plente perisse legimus: ex qua ratione & obseruatione illa apud pòetas Phæontis fabula orta est. Igitur idem Deus, idemq; Dei Filius, qui salus auctor maxima futurus ab Isaiâ prænunciabatur, affirmante solis lucem bis septem geminam populo suo affulsuram: idem omnibus Euangelij hostibus tam Iudæis, quàm Gentibus incredulitatis & impietatis vindex acerrimus & celerissimus, utpote totus igneus, atq; adeò vehemensissimus sentiendus esse declaratur. Atq; hic locus planè quadrat illi in quo D. Paulus Euangelij efficacitatem & euentum virumque indicat. Non erubesco Euangelium: virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primùm & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide viuit. Reuelatur enim ira Dei de calo super omnem impietatem, & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinent. Hanc itaq; rem prædicens Vates noster, Dei iudicis & vltoris maiestatem, vim, & claritatem ignis imagine describit: quam iam idem ab antiquo aduersus improbos & incredulos constituisse significat; ideoq; sic hanc sententiam exorsus est. Ecce nomen Domini venit de longinquo. Ad antiqua iudiciorum & vltionum exempla refertur oratio hac: cuiusmodi fuerint Aegyptiorum in mari rubro summersio, de qua scriptum est: Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen eius. Dauid etiam aduersus superbium illum diuini nominis hostem dixit: Tu venis ad me cum gladio & hasta, & clypeo, ego autem venio ad te in nomine Domini exercituum, Dei agminum Israel. Hanc rationem nominis & famæ, sua virtute in impijs ulciscendis, à Deo per orbè propagata significat hîc nomen Domini de longinquo, atque ab antiquis temporibus veniens: quod nondum cessat, neque cessabit, donec ponat inimicos Christi, ut sint scabellum pedum suorum.

Huius

Huius nomen, furor ardens in flamma ignis dantis vindictam iis, qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio gloria Christi. Interpretatur verò vocem, de longinquo, non tantum in loci, sed etiam in tēporis notatione. Venit de calo, atque ab antiquis temporibus ostensum est. Ardens furor eius. Duo verba sunt: quorum alterum studium & impetum; alterum verò efficacitatem significat. Studium, siue impetum ostendit nomen furor: nam qui ita irascitur, ut naribus incendatur, iram explere parat; si tamen valeat: valere autem ostenditur ex participio, ardens, siue, ut Hebraicè significatur, incendens. non solum ardere, sed quacumque transfecit, incendere dicitur natus ille Dei vltoris inflammatus, atq; ira percitus. Ostendimus iam aliàs per sepe ignis efficacitatē inter omnia elementa esse maximam. hanc magnitudinem adhuc magis Vates amplificat: addit enim: grauis ad portandum, siue, ut Hebraicè est, & grauitudo oneris, siue, grauitudo ferenda. Significat autem hac annotatione ignis vim nō solum efficacissimam, sed vehementissimam fore: namque ignis, natura sua leuis est, quòd si ignita vis grauitudine ac densitate augeatur, erit profectò vehementissima; & ubi semel haerit, tenacissimè hærebit, & incumbet. Vt verò arcanam Euangelicæ virtutis significationem, veluti digito indicaret Vates, omnem hanc ignis vim ad Dei linguam & labia retulit. Labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans. Labia & lingua instrumenta oris sunt adorationis vsum præcipuè cōparata, ut experientia docet, utq; multa sacræ philosophiæ documenta ostendunt. ut, Prohibe linguam tuam à malo: & labia tua ne loquantur dolum. Cum autem non satis sint labia & lingua ad orationis & sermonis vsum, nisi vox ipsa adsit, qua lingua ac labiorum ministerio in verba formetur; vox verò ex spiritu constat in guttur emisso, atq; intra palati cameram excepto: voluit partem omnem Isaias describere; ut Euangelij verbum ex ore Dei processurum significaret efficacissimum in salutem omni credenti, & in exitium infidelibus & impijs. hoc est quod subiungit:

Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli.

Hebraicè, vsque ad ceruices. Vehementem & insuperabilem impetū indignationemq; verbi Dei significat descriptio hæc. Nam cum torrentis impetus ad ceruicem vsque pertingit, ut hominem demergat, necesse est. Pectora enim ac dorsum ubi contigerit, findi aliquo modo, & sustineri potest; collo cum exceptus fuerit, non potest sustineri; imò collo iam occupato, utpote tenuiori corporis parte, aqua in gyrum incumbens, vertiginibus conuoluitur, & oculos hominis perturbat; atque vndis & spumis ex vertigine sublatis, caput inuoluit. Huiusmodi vim & inundationem virtutis verbi Dei aduersus improbos & incredulos fore ait Isaias: cuius efficientiam continuo declarat.

Ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris quod erat in maxillis populorum.

FUTURVM esse ait Euangelij vi, ut gentium consilia, studia, fastus, regna, vires, opes, atque adeò cetera omnia, qua aduersus Deum communis huma-

Psal. 18.

Rom. 1.

Deut. 34.

1. Reg. 17.

Psal. 33.

humani generis hostis molitur, & parat, perirent, & in nihilum redigerentur, atq; haec rem elegantissima translatione expressit: quam interpres noster iuxta significationis rationem rectè reddidit. Translatio autem Hebraica ita habet: ad decutiendum gentes cribro vanitatis. Acutissima, selectissima, & stultissima etiam sapientia ac potentia gentium dissectum, perditumq; iri significat haec translatio. Namque, uti videmus, tenue cribrum contentam farinam decutiendo remittit, & dispergit, similam verò ac furfur retinet: verum cum cribrum laxius est, telaq; constet rarissima, omnia tandem amittit; tam rudiora & crassiora, quam mollissimam siliginè. Ideo dixit Propheta, cribro vanitatis ut omnia gentium vel crassissima, necdum selectissima aduersus Deum concepta & comparata studia, consilia, robora, & quidquid tale est, decutienda & perdenda esse ostenderet. Cribro vanitatis, cribro vanissimo, in quo nihil tandem residui sit. Ideo rectè noster interpres exitum ipsum intuitus, vertebat: ad perdendum gentes in nihilum. ut verò variè dissipanda etiam consilia, & studia, atque conatus aduersariorum Euangelij significaret, alteram translationem adiunxit. Et frenum errorum in maxillis populorum. Hebraicè, Frenum errare faciens in maxillis populorum. Frena ad iumentum ducendum ac dirigendum inuenta sunt: verum nisi aequabili arte atq; diligentia conficiantur, turbare, atq; malis moribus imbuere equos solent: cuius rei cauenda ratione Hippopatri docent. Nam si frenum altera parte durius, asperius, grauiusve sit; transuersum equum agit, in id latus concedentem. Hanc rationem respiciens Propheta, dixit in populorum maxillis frenum erroris à Deo imponendum: hoc est, populos, Euangelij ab ipsis neglecti aut reiecti, virtute & efficacitate; luminis, in qua, Euangelici subductione, in dementia, ex dementia verò in errorem incisuros, atque ita nihil acturos, nihilve esse promoturos ex animi sui sententia: sed ipsos met sibi exitum molituros & paraturos. Estq; apud nos haec una eademq; sententia cum illa Diui Pauli: Deus autè huius saeculi excacauit mentes infidelium: ut non fulgeat illuminatio Euangelij gloria Christi, qui est imago Dei. Atqui eiusdem Euangelij propria virtutem, magnam latitiam diis efficiendam esse propter diuini Spiritus dona ipsis concessa, & spectaculum certissimum ultionis Euangelij aduersus impios, & incredulos. hoc Vates declarat, ad populi sui pios homines, hoc est, ad electos, atq; salutis expectata compotes, conuerso sermone.

Canticum erit vobis sicut nox sanctificata solemnitatis, & latitia cordis sicut qui pergit cum tibia, ut intret in montem Domini ad fortem Israel.

ILLIUS latitia publica, qua quondam festa peragentibus capiebatur, exemplum verè instaurandum piis esse ait: quippe quibus illorum festorum vera ratio contigerit. Antiquis enim omnia in figura contingebant, sed noui Testamenti fidelibus, & piis cultoribus ipsa res, & figurarum veritas allata, donataq; est. Ait igitur: Gratulatorium & latum canticum erit vobis, instar illius quod cani solet prima festi nocte. hoc significant verba illa, sanctificata solemnitatis. Prima enim nox illa, qua occisorum Aegypti-

primo-

primogenitorum memoria recolebatur, atq; monumentum repetebatur salutis à Deo effecta in populo suo, hostium primogenitis occisis, magna & publica celebrabatur letitia: ita nunc etiam, salute per Christum allata, & hostium inuisibilium primogenitis, hoc est, peccatis deletis, magna gratulatio apud pios, & salutis compotes erit: eritq; letitia illa, cantatio illa cantici, tibis, & musicis instrumentis, spiritalibus, inquam, vocibus ac sonis mixta, ut illa alia externa letitia misceretur. ut intret in domum Domini, ad fortem Israel. Hebraica, & ad intrandum in montem Domini. Ut illi antiqui Hierosolymam templumq; petebant gratulari forti Israel, cuius praesidio, munimine, & tutela Israel ab omnibus periculis ac difficultatibus liber, sospesq; euaserat: sic vos spiritali gaudio pleni exultabitis; gratulabundusq; Deo, salutis auctori, petetis illum montem Domini spiritalè Christum, Ecclesia caput; cuius diuino spiritu protecti, atq; praesidio tuti, partiam vobis salutem cantare ac celebrare pergetis. Ille autem suis piis cultoribus, electisq; seruatis & protectis, interim ultionem iudiciumque exercebit in Euangelij & populi sui hostes: ultionem, inquam, grauiissimam, ipsisq; insuperabilem; cuius fama celeberrima futura est toto orbe. quippe

Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suae, & terrorem brachij sui ostendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis: allidet in turbine, & in lapide grandinis.

HIS omnibus translationibus diuina ultio in hostes Euangelij edenda describitur: namque huiusmodi rerum natura, flamma, turbo, grando, & dum immittuntur, terrorem, & dum immissa fuerint, malum exitiumq; afferunt. gloriam vocis suae, Euangelici praecoxij magnitudinem & amplitudinem, omnibus admirandam, praebent. ut scriptum etiam est apud Psaltem, Tunc loquetur ad eos in ira sua: & in furore suo coturbabit eos. Atq; huiusmodi exitu omnes Ecclesiae hostes, qui Dei consiliis aduersantur excipiendos esse, Propheta praedicat, idq; exemplo propedem spectando, confirmat casus Sennacherib & Assyriorum, quos populo suo exitium molitos, Deus magna clade affecit.

A voce enim Domini pauebit Assur virga percussus.

FUTURÆ impiorum Euangelij hostium vastationis signum, breui spectandum, proponitur Assyriorum regnum: quod à Senacheribi clade labefactare Deus cepit, ac tandem totum sublatum deleuit. Vocem Domini, hoc loco ipsam vaticiniorum denunciationem interpretamur: virgam, verò, Dei vltoris imperium & inssum intelligimus: cuius vis tanta est, ut populos, gentes, regna non secus comminuat, quam virga fortissima testæ & fictilia comminuuntur. quam etiam similitudinem obtinens Psaltes, referebat, Et reges eos in virga ferrea, & tanquam vas figuli confringes eos. Itaq; ex genere ad speciem, confirmationis causa, Vatem transisse obseruamus hoc loco. Huius hostilis imperij casum à populis auditum, carminibus, & publica latitia celebratum iri, praedicat Vates.

Et erit transitus virga fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum in tympanis & citharis: & in bellis praecipuis expugna-

RR

pugna-

pugnabit eos. *Hebraicè sic locus hic habet: Et erit omnis transitus virgæ foundationis, quam requiescere faciet super eam.*

QUOTIESCUMQUE Deus grauiſſimè percufferit Assyrios, gaudebunt populi ab illis oppressi: neque solum gaudebunt, sed diuinum iudicium magna gratulatione celebrabunt. Omnis transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum. *Descriptio est percussio: nam virga qua percussio fit, tollitur primùm in altum, deinde percussiois brachy impetu pertransit, donec eum qui percutitur, cotingat; in quo requiescit, quodcumque huiusmodi punitionis exemplum excipietur à populis in tympanis & citharis. Hæc per parenthesin interposita sunt. Deinde ostenditur illud iudicium quod de dispergendis ac disperdendis in cribro vanitatis Evangelij hostibus denunciatum fuerit, ad Assyrios etiam peruenturum, & in bellis præcipuis expugnabit eos. Præcipua bella, hoc loco maximas clades interpretamur: quales uero solent edere, qui imperij causa, ferro ac igni omnia vastantes, cultoribus deserta relinquunt loca; atq; ita dominationem occupant: illud sibi persuadentes, omnia sibi nata & parata esse, atque belli virtute ac iure ex possessoribus ac propugnatoribus vendicanda. Namq; hæc prima persuasio est eorum, qui monarchiam, quam uocant, affectant: ideoq; sibi sapientiam & fortitudinem arrogant. Huiusmodi namq; sua tyrannidi elogium ab Assyriorum ac Babylonis rege usurpatum, retulerat antè Vates noster. Dixit enim: In fortitudine manus mea feci: & in sapientia mea intellexi. Et abstuli terminos populorum, & principes eorum depredatus sum: & detraxi quasi potens in sublimi residens. Et inuenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorum: & sicut colliguntur oua que derelicta sunt, sic uniuersam terram ego congregaui; & non fuit qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret. At qui par pari relatum iri ipsi, atq; omnibus iis, qui per iniuriam & vim aliena inuadere, & rapere instituerint; apertè hoc vaticinio Isaias affirmat: futurumq; illius, tum imperatoris, tum imperij prædicit exitum: non qualecumque, sed maximum, & absolutum: non tantum præsentis rerum statu diruendo ac euertendo, sed maximis & grauiſſimis animorum pœnis; iisdemq; æternis, ex Dei iusto iudicio, consilio, ac decreto, post huius vitæ exitum ferendis.*

Præparata est enim ab heri Thopheth, à rege præparata profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis & ligna multa: status Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

APVD Ierololyam in suburbanis, non longè à postremis manibus, famosus campus fuit filiorum Hinon, siue, Hinan vallis vulgò dictata: in qua aliquando vanis numinibus, ac præsertim Moloch, id est, Mercurio, Ierololymitani ciues supersticiosè sacrificasse notati sunt. Is locus à sapientioribus principibus ex Vatum oraculis, perpetua execratione damnatus, detestandusq; dictus, ruderibus lutulentis, impurus, atq; inuisis omnibus, ex urbe eiciendus, velut publica sentina destinatus, in prouerbium primùm, deinde verò in apertam significationem abiit eius loci, qui ad impiorum, impurorumq; hominum animas & corpora æternis ignibus crucian-

dum, diuino iudicio sepositus est: ita ut vallis filiorum Hinon, siue, ut in illa lingua sonat, Gehinam, siue Geben Hinan, idè apud illos indicaret, quod nobis infernum, Latinis inferi, Græcis orcus dicitur: qua significatione sapissimè in Euangelio vocabulum usurpatur. Atque totus ille campus ita dictus, infami & horrenda, detestandaq; nota celebris fuit: in quo & damnatorum igni corpora aliquando arsisse, legere memini. Certa verò illius loci pars in quam coriariariorum, & eiusmodi impuriorum artificum detrimenta & stercorea asportabantur singulari Thopheth nomine dictam, obseruauimus: cuius propter perpetuam putrescentium immundiciarum coctionem perpetuus & impurus spiritus, siue vapor humidus & caliginosus exhalabat: atq; hanc partem sætore præcipuè detestabilem redditam postremam & pessimam impiorum apud inferos pœnas luentium conditionem & re & nomine significasse intelligimus; idq; Ieremia docente: apud quem & extremum corporum atque rerum exitum, & perditorum animorum exitum atq; supplicium æternum, vel vno, vel altero, vel utroq; nomine significari adnotantur, longo sermone ac responso Dei referendo: quod, qui totum legerit, operepretiù profectò ad hunc aliãq; sacrorum loca cognoscenda, nobis monitoribus facturus est; nos verò qua in hunc commentarium videntur conuenire, citamus. Hæc dicit Dominus, Vade, & accipe lagunculam figuli testaceam à senioribus populi, & à senioribus sacerdotum: & egredere ad vallem filij Ennon, qua est iuxta introitum porte fictilis: & prædica ibi verba que ego loquar ad te. & post mandatum recitatum, subiungit: Et conteres lagunculam in oculis virorum qui ibunt tecum: Et dices ad eos, Hæc dicit Dominus exercituum, Sic conteram populum istum, & ciuitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest ultra restaurari, & in Thopheth sepelientur: eo quòd non sit alius locus ad sepeliendum. Sic faciam loco huic, ait Dominus, & habitatoribus eius: & ponam ciuitatem istam sicut Tophet. Et erunt domus Ierusalem, & domus regum Iuda sicut locus Topheth, imunde: omnes domus, in quarum domatibus sacrificauerunt omni militia cæli, & libauerunt libamina diis alienis. Venit autem Ieremias de Tophet, quò miserat eum Dominus ad prophetandum. Hæc de loci situ, & nomine, atq; nominis arcana, siue translata significatione: qua ad summam redacta, exitum impiis non corpore tantum subeundum, sed animorum etiam atque corporum æterna supplicia indicat: quale utrumque Assyriorum imperatori, ac militibus imperioq; omni decretum, atq; iam pridem paratum Isaias ait, ab heri, non casu aut fortuna, non communi hominum exitu, sed certo iudicio definitum, & Vatis ad prædicandum demandatum significat, certissimo diuina prouidentia testimonio & argumento. Nam quòd Vates certa ratione antè paratum prædixerint, quàm euentus iudicium & consilium, decretumq; diuinum probat, heri, hoc loco præteritum tempus interpretamur: ex quo videlicet pœnas dandas hostes illi iniuriis orbi terrarum illatis commeriti sunt; ne quisquam putet impios, dum prosperè agunt, non notari à Deo: immo dum secundis rebus crescere, & florere videntur; iam tum ultioni, supplicio, atque igni æterno destinari; non

secus atq; improba, aut steriles, aut vitiosa arbores in siluis & hortis, quas virentes & vegetas quamlibet, ignis tamen expectat. S. S. E. Omnis arbor que non facit fructum, excindetur, & in ignem mittetur. A rege parata. Præpositio à, Latina hoc loco causam siue finem indicat; eo tropo, quo dicitur solent, Lex hac à nobis facit; Stabant à Pompeio, Cato, Cicero, & Romana nobilitatis iuuentus omnis; id est, Pompeij sequebantur partem: namque in exemplari LAMELECH, ad Latinum dandi casum refertur: & ipsa dictionis sententia ac sequaci argumentatione declaratur locum illum supplicij, regis regisq; exercitibus exurendis, capacissimum, & maxime idoneum esse iam constitutum: qualem videlicet eorum qui pœnas daturi sunt, copia & amplitudo postulat. Est verò à cõmuni gentium consuetudine translata oratio. Solent maiora & ampliora suppliciorum loca regibus & principibus hominibus puniendus, multoq; apparatu instrui: maxime verò ubi cum principe comites & satellites, totaq; cohors pœnas luituri sunt. A rege. Ante omnes supplicium subituro, ac deinde omnibus illi addendis dignus idoneus regi exercituiq; capiendò locus satis amplus, latus & altus constitutus est: maxime verò quibus pœna igni & incendio danda sint: cuius natura & vis ad maxima quaq; consumenda, & in cinerem, & fauillas vertenda potens & prompta est; modo ne opportunum & largum pabulum desit: hoc autem non desitutum ait Vates: quippe materies multa, lignorum copia abundè comparata, instructaq; in loco sit, & ignis alendi uberrima oportunitas. Flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam. Fornacem qua arsuris essent Dei iudicis & vindicis flatu succensam ait, quòd non solum ad perpetuitatem, sed ad vim quoque, & efficacitatem referendum: namque ignis pabulum pinguedo est, ut in disputatione de rerum natura ostendimus. In omni verò pinguium genere sulphur & citissimè & vehementissimè corripitur & ardet, vento siue flatu ignis irritatus vires acuit, etiã si status vel humidior sit; ne dum ubi vehemens & siccus, qualem folles in fornace spirare solent. quòd si ventus ipse crassior densiorq; fuerit, & sulphuream pinguedinem præstet; ignem non excitabit modò, sed impense flagrantem ac prorsus inextinguibilem reddet. hoc est quod explicationis causa adiungitur: Sicut torrens sulphuris succendet eam. Illud significabat præceptor illa descriptione gebenna ignis inextinguibilis: ubi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Maximus autem vaticiniorum omnium consensus veritatem & constantiam providentiæ diuinæ commendat, obseruandam adorandamq; docet; cum nulla oraculi pars certa significatione careat: quam demum certissimus euentus explicat. quòd ad Assyriorum exercitus exitum spectat, ex sacris historiis constat, centum octoginta quinque millia vna nocte per Angelum Domini extincta; inuentaq; esse postredie tam multa cadavera, ut antiqui scripserunt, veluti si interiùs conflagrassent, vacua & euanida maximo stupore ac metu regis Sancheribis, qui recedens abiit, & mansit in Ninive. Cumq; adoraret in templo Nesroth Deum suum, Adramelech & Sarasar filij eius perussent eum gladio: fugeruntque in terram Armeniorum. Ita ut hoc etiam pacto præparata fuerit To-

pheth à rege, præparata profunda, & dilatata nutrimenta eius ignis & ligna multa, flatus Domini, &c. Nec verò silentio prætereunda nobis est vaticinij huius interpretatio, quam abundè norunt illi, qui antiqua omnia nouis comparantes intelligunt, atq; testantur Christum Iesum Dominum, de suis, humaniq; generis hostibus triumphasse; & quæ quondam visibilia beneficia Deus populo præstiterat, eadem longè maiora & cumulatiora noui Testamenti pijs cultoribus in spiritu & veritate instaurasse. qui tenet, teneat; donec de medio fiat, & mysterium diuinitus reueletur. Huc enim cuncta sacrorum vatum oracula pertinent: & quæ ab Isaia decantata sunt, huc spectant omnia.

CAPVT XXXI.

VÆ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, & in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, quia multi sunt: & super equitibus, quia præualidi nimis.

Commentaria hæc in Isaia librum ante annos sedecim apud Belgas incepta, & ad trigésimum vsque caput deducta fuerant. Deinde verò propter varias peregrinationes, & frequentes in alijs studiis atq; in alienis negotiis occupationes, agritudinesq; non breues, hæcenus intermissa sunt: quæ nunc iam & amicorum consilio, hortatu, & auctoritate, & nostro in Catholicam Ecclesiam studio præcipuè postliminio ad officinam redeunte nostram: quæ ea lege recipimus, ut non ita longis, ut olim operis, sed brevioribus horis, atque minori animi impetu, & leuiore malleo qualicumque lima se absolui non querantur: quippe cum plura & maiora his vel tempora, vel studia, vel laboris momenta præstare iam deinceps nõ possumus, per ætatem cum primis, sexagesimo & quarto iam nutantem anno; non sine morbis, ac tædijs, cum corpus tum animum frangentibus: maxime verò quia alia etiam meditatur opera iam antea promissa, & ab amicis esflagitata; quibus etiam quòd reliquum fuerit dierum vitæ & operarum, Deo id concedente & efficiente, impertiri oportuerit. Quamobrem nostrorum lectorem scriptorum veniam quoque senio daturum nostro speramus; atq; ea quæ posthac à nobis profecta fuerint, siue opera siue opuscula, boni consulturum cõfidimus; contentumq; fore explicatione & cognitione sensus atq; rerum: verborum verò & stili elegantiam & copiam non iam à nobis de fessis anxie exacturum; dum modò lingua germanam dictionem non requirat; nec ambiguam, & sibi non coherentem, neque constantem sermonem incusare possit. Iam igitur hæc semel præfati laborem inceptum recepimus.

Israelitarum pars, hoc est, tribus decem, quæ à Iudeorum consuetudine & societate commercijs, descivit Robaami tempore, non dissidia & contentiones deseruerat, religionis ac pietatis cultum à vero Deo ad monstrosa & superstitiosa traduxerat numina, siue Deorum tantum nomina & simulacra. Id quod historiis rerum cognosci & intelligi facile est. Ex qua insania in aliam atq; aliam, ut solent; homines prolapsi, demum ad sapientiæ humanæ consilia, & ad Reip. gerenda, tractanda, & stabilienda præcepta ho-

minibus frequentata, & solenne consilium, studium, atque animum appu-
lere. consilia statius, siue de statu hoc sapientia genus hodie vocant. Cuius do-
ctrina elementa pauca, in plures abeunt deinde formas: in quibus, qui vel
consilio, vel studio, & usu atq; exercitatione excelluerit, maximus & pra-
stantissimus habetur, atq; vel imperio dignus ducitur, vel qui imperanti
proximus, carissimus, acceptissimusq; sit. Elementa autem illa sunt vis &
dolus. Alterius materies & oportunitas atq; facultas in diuitiis ac opibus
spectari credita. alterius vero in mendaciis, fraudibus, simulatione, ac dis-
simulatione, & omni fingendi arte atq; insidiis, calliditate & vafrute, hu-
iusq; farina compluribus aliis, à veritate & caritate atq; in isto procul remo-
tis generibus. Huius doctrina sectatores si pietatis & religionis admoneas,
nihilq; faciendum doceas, prater Dei voluntatem & consilium; nihilq; ten-
tandum vltra diuina praescripta & praecepta: placare oportuerit cum primis
Deum, ac propitium reddi, eo placato bonum euentum sperandum, vel exi-
guis adhibitis opibus & copiis. Haec atque huiusmodi pia documenta si in-
culces; vel risum & bilem moueris, tamquam rerum bellicarum, ac Reipub.
gubernanda rudis & ignarus: vel si dissimulantius agatur, ut plerumque
agitur, audias non negligendam quoque esse religionem, sed ritibus ac cere-
moniis ex more colendam (nulla interea penitentia solida ratione vel
quam frigidissima habita) verum enim vero humanarum opum & potentia
maximi semper faciendam facultatem, eamque quam amplissimè qua-
rendam & comparandum. Sed qui hoc modo de rerum summa statuant:
quamquam in ore atq; in lingua religionem Deumq; habere videantur, &
pronunciare, interdum: tamen re & moribus atq; mente vel Deum negant,
vel humana curare non credunt: vel si maxime admittant; suotamen modo
Deum sibi fingunt & statuendum & conciliandum. Itaq; plurimum stu-
dij & negotij in conciliis eiusmodi, qualia descripsimus, capiendis in opibus
& auxiliis hominum, vel inimicorum aliis, & à propria religione diuer-
sorum petendis: quorum societate & consuetudine se, suosq; mores, magis
etiam quam antea corruptum iri minime dubium sit. Namq; hanc labem
postea victoribus & voti compositibus facile corrigi posse iactant, & pro-
mittunt: ita sapientia sua praeceptis & institutis instructi, de vi agenda,
de opibus comparandis, & auxiliis petendis primum deliberant, & statuunt:
eius ratio praeclarior & illustrior celebriorq; habetur. Sin vero hac non
possint, aliam viam insistant: ingenio, fraude, dolo, insidiis, & etiusmodi cur-
ris, quas acutas poeta vocant, incumbunt: vtramque partem Homerus ille
magnus hominum pictor duabus imaginibus, Achillis & Vlyssis, descri-
bendis expressit: atq; alteram, id est, priorem, Samaritanis principibus &
populis arripendam Iesaias cognoscens, arguit; inutilemq; imò calamita-
sam in usum iri praeannunciat. Nisi enim Dominus custodierit ciuitatē, fru-
stra vigilat qui custodit eam. Viri que populis, hoc est, Ierosolymitanis, &
iis qui Samaria partes sequebantur, bellum ab Assyriis inferendum prae-
dixerant. Vates atq; praedictionem res consecuta fuit: verum Ierosolymitanis
supplices ad verum auxiliatorem Deum prouocantes, salutem obtinuerunt,

cum

cum magna hostiū pernicie. Samaritani Israelita, qui à Ierosolymitanorum
Deo desciuerant, eumq; sibi non consulturum, vel fortassis humanarum re-
rum negligentem putabant; ad humanas artes, hoc est, ad opem auxiliumq;
hominum, quod fortissimum & commodissimum existimare, atque etiam
expeditissimum poterant, animū studiumq; appulerunt: atq; in Aegyptio-
rum, qui & ipsis vicini, & Assyriis inimici erant, amicitia, societate, &
praesidio, securitatis & incolumitatis fiduciam, & spem posuerunt. atque
hoc pacto sapientiam virtutemq; prerogatiuam sibi referebant, ignauia ac
metum Iudaicis emulis exprobrantes; qui ad miserabiles tantum preces de-
currerent, nec sibi aliter prospicere nouissent. Atqui diuersum tamen utris-
que euentum praecinit Vates: Ierosolymitanis videlicet, quibus promiserat
salutē, Deo vindice & propugnatore, etiam in angustiis rebus ac tem-
poribus: Samaritanis vero cladem, stragem, & calamitatem, atq; miseram
turpemq; seruitutem, quamlibet sapientibus, quamlibet humana tutela pra-
sidis fidentibus, atq; bellicum sua, tum sociorum virtute & arte, ut vi-
debatur, instructis, comuni & vulgato iam inter mortales prouerbio: Quia
cum dispositione initur bellum, & erit salus vbi multa consilio. Neque enim
temerē, & prater rem sibi videntur sua consilia capere, qui huiusmodi mu-
niunt viam: sed examinatis atq; aestimatis tum suis, tum eorum quas ascen-
dunt socios viribus & facultatibus, rationeq; probabili; immo, ipsis uti vi-
detur, urgente & necessaria, consilij sui causam firmantes: ut hi, In equis
sperantes. Aegyptiorum equorum praecipuam & antiquissimam laudem
fuisse, omnibus historiis & poetarum carminibus est notum, à nobisq; in
sacro Apparatu ex sacra lectione ostensum. Habentes fiduciam super
quadrigris, quia multae. Non equis modo abundabat Aegyptus, sed curribus
ad bellum comparatis & instructis: ita, ut arte etiam natura opportunitas
augeretur: praecipue vero ubi numerus non esset exiguus. Sed quia
multae. Quarum vel conspectus hosti formidabilis esset: namque ex curru
perinde atq; ex turri aliqua pugnare videbantur: hoc etiam fortiores, quod
propugnacula mouere, & hostium ordines turbare: fugam premere, & im-
petum interdum retardare multitudine & crebra copia, aut etiam cedendo
eludere, iterumq; premere possent: etsi hic apparatus propter molem ad ce-
leritatem non adeo opportunus videbatur. Addebatur etiam equitum copia,
qui singulari equo vsi, celerrimè ac dexterrimè in omnem locū excurrere,
atq; ea expedire poterant, quae praestantissima disciplina equestris partes esse
valent. Huius itaque bellici apparatus, & praesidij facultas quibus contigit,
victoriae spes certa esse censetur. quamobrem prouidi ac sapientis ducis cu-
ra cum primis fuerit, hominum bellatorum copias quam maximas instru-
ctissimasq; sibi quouis pacto parare; atque ita diuini auxilij expectare, &
poscere etiam fauorē: hac etiam ratione Deum sibi quisque fingit fauorū
& auxiliaturum: Deum, inquam, suis singulorum definitum & excogita-
tum modis, non iis, quibus Deus ipse cognoscendum, colendum, conciliandū,
atq; excipiendum praescriperat. Israelita hi, non Israelitarum Deum, sed
quos ipsi sibi fecerant in Dan, & in Bethel, consulendos, placandos, ac ro-
gandos

gandos duxerant; quorum Deorum sacerdotes & Pontifices, utpote non à Deo, sed à rege instituti, ex media regum disciplina, atq; ex gratia responsa reddere consueuerat: in consiliumq; asciti, nihil his diuinius arbitrabatur; sed omnia ad humanae potentiae facultates referenda censebatur: idq; Deorum mentem esse addentes, imperito populo ac vulgo persuadebant. quae tamen consilia ac decreta sine magnis & importunis intolerabilibusq; sumptibus expediri non poterant. Atq; ita externa auxilia petebantur, aut emebantur, publicam & priuatam pecuniam consumptura: & nihil profutura tamen, imò maiori incommodo nocitura; tum propter militarem insolentiam sociis etiam calamitosam, tum propter hostium saeuitiam & crudelitatem, ascitis inimica gentis auxiliis uehementius irritandam. Quam uero diuersa, quam opposita huiusmodi uia esset ei, quam horum maiores Israelita insistentes, nomen, & famam, & antiquam felicitatem consecuti, & assecuti fuerant, comparatione proposita Vates arguit.

Et non sunt confisi super sanctum Israel, & Dominum non requisierunt. Israelitica felicitatis experimenta à Iacobo inittum sumpsere: cuius parentibus & auis in Canaanorum regione hospitium non incommodum nec importunum exceptis, & utentibus adhuc, ipse fraternum cum primis odium, deinde soceri & affinium inuidiam expertus, non aliis artibus, aut modis, aut consiliis euasit, imò superauit, ac uicit, quam pietatis cultu, & unius Dei fiducia. his tantum praesidiis fretus, huiusmodi confessione & supplicatione cum maxime ab inimico metuere uideri poterat, perorauit: Deus patris mei Abraham, & Deus patris mei Isaac: Domine qui dixisti mihi, Reuertere in terram tuam, & in locum natiuitatis tuae, & benefaciā tibi: minor sum cunctis miserationibus tuis, & ueritate tua quam impleuisti seruo tuo. In baculo meo transiui Iordanem istum: & nunc cum duabus turmis regredior. Erue me de manu fratris mei Esau, quia ualde eum timeo: ne forte ueniens percutiat matrem cum filiis. Tu locutus es quod benefaceres mihi, & dilatares semen meum sicut arenam maris, quae praemultitudine numerari non potest, &c. Hoc sibi solum & unicum optatum, decretum, & expectatum praesidium, felici uota etiam superante euentu, certissimum demum cognouit Iacobus: adeo, ut impositum à parentibus bono omnia nomen, amplissimo altero fide atque constantia, fiduciaq; diuina merito mutauerit: cuius rei illa narratio est: Traduētusq; omnibus quae ad se pertinebant, mansit solus: & ecce uir luctabatur cum eo usque mane. Qui cum uideret quod eum superare non posset, tetigit neruum femoris eius, & statim emarcuit. Dixitq; ad eum: Dimitte me, iam enim ascendit aurora. Respondit: Non dimittam te, nisi benedixeris mihi. Ait ergo: Quod nomen est tibi? Respondit: Iacob. At ille, Nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines praualebis. Haec adeo prima initia Israelis nominis fuerant: quae in maximam & admirabilem felicitatis amplitudinem creuere: non sine magno ceterarum gentium metu & stupore. unum hunc populum unius illius Dei *יהוה* nomine colentem, tutela ac praesidio ceteris nationibus,

nibus, illarumq; numinibus inuictum, indies augeri & prosperari maximis diuinorum beneficiorum astitusq; ornamentis spectabilem. Cum aliae gentes sine mutuo auxilio & subsidio minime, cum illis uero uix conseruari possint. Separatam itaq; singularem atq; sacram, non uulgarem, neque communibus & consuetis rationibus, huius populi publicam & priuatam rem esse oportere; tantisq; exemplis doceri, eoque declarari Deum illum qui Israelitis praesisset, ac faueret, singulari & praestantissimo pollere numine, seque praeter omnes, & ultra omnes alios qui pro Diis colerentur, maximum & efficientissimum omni orbi probare. Atq; haec, quam explicuimus, ratio omnis uno sancti uel sanctitatis ob signatur nomine, eoque in sacris libris celeberrimo; quo Sanctus Israel Deus dicitur: cuius tutela erga Israel praeter ceteras orbis nationes fouendum amplificandamq; singularibus exemplis editis suscepisse probata est. Itaq; indignitatem rei Vates ex repugnante & absurdo arguit. Nam praeter ius, rationem, auctoritatem, dignitatem, atq; adeo praeter naturam rei, Israel aliud sibi praesidium, aliud auxilium quaerit, ab eo quod proprium atq; certissimum perpetuumq; expertus fuerat, cum attendentium atq; admirantium & pauentium etiam hostium confessione. Cuius tamen non modo praesidium repudiauerunt, uerum consilium & responsum neglexerunt; sed priuato, hoc est, suorum principum & sapientium de Repub. deliberantium consilio uisi, auxilium etiam humanum sibi petendum curarunt; carne & sanguine potius, quam Dei fortitudine & misericordia confisi. Et non sunt confisi. Exemplaris lingua translationem uerbi huius à pueris & imbecillioribus accipit: qui dum premuntur, aut metuunt, oculos in eos coniciunt, quibus caros esse se se norunt. Significat enim uerbum Sagma, respicere cum cura & prouidentia, atq; studio: quod tam iis conuenit, qui praesidio indigent, quam iis qui praesidio sunt. itaque certam prouidentiam spectat significatio. Hoc uerbum à Dauide usurpatum legimus illo uersu: Adiuua me, & saluus ero: & meditabor in iustificationibus tuis semper. Ab Isaia cum aliis frequenter, tum illo in loco: In die illa inclinabitur homo ad factorem suum: & oculi eius ad sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria: quae fecerunt manus eius, & quae operati sunt digiti eius non respiciet. Itaq; Sagma idem significare uidetur, quo attendè, accuratè & studiosè respicere, siue ad petendam, siue ad conferendam gratiam: nam primum uerbi huius exemplum in illa narratione obseruatur. Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain uero, & ad munera eius non respexit. Quamobrem rectè interpres noster hoc loco uertit: Non sunt confisi. Namq; de Deo fortasse locuti fuerant, uulgari tamen & tumultuariè; ut fit ubi uera non uiget pietas: uerum neque cum sensu & iudicio, ac certo consilio. quippe qui nec attentè Deum oculis respexerint, neque consulendum duxerint (pudet morum & stuporis, ne dicam impietatis exempli quotidie renouati) re uera non sunt confisi, quare neque requisierunt quidem, sed sapientes suos consulendos, atq; ex istorum consilio agendum statuere. Quamobrem ut irritum consilium & uanum, inuile, atq; adeo calamitosum auxilium istiusmodi experiantur, commeriti sunt.

sunt. Deus enim simpliciter se se respiciendū praeceperat, in omni opportunitate & importunitate consultum voluerat: isti ignobilem, & superuacanam Dei sciscitationem duxerant, à quo iam re & vita, & moribus desciuerant, Sapientiae & consiliorum de domesticis ac bellicis rebus auctoritate & facultate fidentes, & auxilio fortissimorum sociorū decreto innixi.

Ipse autem sapiens adduxit malum: & verba sua non abstulit.

DVAS illas celeberrimas in rerum publicarum, atq; potentia conseruationem partes, consilij, videlicet, sapientis, & copiarum facultatis; impiis atq; improbis hominibus aduersum diuinam voluntatem & mentē quamlibet obiectas, vanas tamen & irritas, imò & inutiles prorsus euadere Vates docet. Nam aut consilium inuitur persuasione negligentiae Dei humanis rebus non consulentiis, vel si consulat, in bonum potius quam in malum consulere: quippe cum è caelo in terras nihil nisi bonum demittatur. vel inuitur consilium ad sese defendendum & conseruandum contra diuinam sententiam à lege & vaticiniis pronuntiata: idq; agendum censetur iisdē modis & artibus quibus gentes reliquae agere consuecunt. Vtrumque ineptum, vanum, & pernitiosum re ipsa & exitu demonstrandum significat sententia haec: quandoquidem ipse Deus sapientem sese declarabit, qui disceptet consilia principum, & cogitationes populorum ad nihilum redigat. Iudicem quoque ostendet sese, pœnis repetendis ab iis, qui misericordiam suam negligunt, vel in iniustitia detinent: atque ita orbi omni probabit se rebus hominum pro animorum & studiorum ratione consulere, utpote iudicem, bonos fouentem ac tutantem, vel ubi laesos exceperit, ulciscentem; improbos vero atq; impios vindice supplicio afficientem. Vtrumque autem in bonorum genere natura sua ponendum docet: hoc est, misericordiam & iudicium, atq; ita verum illud patefiet, Deum rebus humanis consulere, & nihil malum è caelo demitti: appellari verò malum nō ex re, sed ex sensu eius, cui infertur. Namq; iudicium natura bonum, iucundum, & optandum: graue et molestum iis accedit, qui vitis & impietatibus, atque iniuriis contaminati sunt: ut ignis auro nitorem ac decorem, plumbo verò & stanno, ac sordibus omnibus detrimentum affert. hoc est quod ait: Adduxit malum, & verba sua non abstulit, sed euentu firmavit: inuitus, & repugnantibus quamlibet hominum consiliis, artibus, & sententiis, atq; viribus, & facultatibus cunctis, quibus minatus fuerat pœnas, eo consilio primum, ut pœnitentia ac deprecatione procurandas declinandasq; suaderet. sin minus, illaturus certè: quas si malum dicere quis velit, à vero non deuiabit: modò intelligatur, quibus malum erit, contra Domum pessimorum, **M E R E G H I M**, in tertia coniugatione, obstinatos in malefaciendo significat, quos funditus perdendos praedicat: contra Domum, quamuis frequentissimam & potentissimam, siue regum, siue principum, siue diuitum, vel aliàs opulentiam, totam perditum iri Deo insurgente, & sententiae ex loco sublimiore pronuntiatae euentū inferendis pœnis probante: cuius doctrina ac sententiae vaticinium illud est: Deus amulator, & ulciscens Dominus, ulciscens Dominus & habens furorem, ulciscens Dominus in hostes suos, & irascens ipse inimi-

Nahum. 1.

eis suis. Dominus patiens, & magnus fortitudine, mundans non faciet innocentem. & paulo post: Ante faciem indignationis eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius? Indignatio eius effusa est ut ignis: & petrae dissolutae sunt ab eo. Bonus Dominus, & confortans in die tribulationis: & sciens sperantes in se. & in diluuiio praterente consummationem faciet loci eius: & inimicos eius persequentur tenebrae. Quid cogitatis contra Dominum? consummationem ipse faciet, non consurget duplex tribulatio. Quod verò hoc loco singulariter dictum est: contra Domum pessimorū; Israelitarum regem spectat; qui ab Aegyptiis magis proditus & perditus, quam adiutus euasit: quippe qui praeceptum illud violasset, quo Israelitae Aegyptum repetere vetabantur. quibus negligentibus & proditoribus praecepti, qualem Israelis regis domum fuisse constat (ideoq; Domum pessimorum appellatam) illud in lege fuerat praedictum: Reducet te Dominus classe in Aegyptum per viam de qua dixit tibi, ut eam amplius non videres. Ibi venderis inimicis tuis in seruos & ancillas, & non erit qui emat. Ita consulto petentes vetitum Aegyptum pernitiōsa transmigrationis malum manebit. Contra domum pessimorum Israelitarum, regiam, atq; gentem omnem, & contra auxilium operantium iniquitatem. Hac descriptione Aegyptiorum mores & populi significantur. Iniquitatem, hoc loco, AVEN, vanitatem, mendacium, & suspicionem interpretamur: quibus vitis Aegyptios, prater omnes nationes contaminatissimos accepimus. Iam verò consiliorum & consultantium disputationis capite à natura rerū repetito, arguit, ostenditq; eos, qui à diuinis responsis ad aliam consultandi ac deliberandi rationem traducuntur, nisi recta via institerint, & res ipsas suis ponderibus examinauerint; nimium aberrantes, delusum tandem, deceptumq; iri; idq; digno exitu declarandum, Israelitae praedictas ob impietatem calamitates à caelo immittendas intellexerunt: has verò declinare & frangere, atq; auerti, rebus per pœnitentiam ac deprecationem cū Deo compositis, oportuit. Illi verò nihil, neque pietate, neque moribus correcti, humana sapientiae rationibus agendum arbitrati, societatem cum Aegyptiis in-eunt; quorum virtuti, copiis, & artibus plurimum tribuebant. Huiusmodi consilium non stultum modò, sed planè insanum, vel ipsis humana sapientiae principis ostendit; quae rerum vsum atq; vim singulis generibus ultra naturam non adscribit. Oportere autem primum ex ipsa rerum natura ac definitione vires aestimari, atque ita de illarum facultate & usu statuere, & maiora ac fortiora minoribus, ac debilioribus opponere; aut si paria paribus committantur, labore, industria, & arte praestantiore quam aduersariorum valere. huiusmodi namq; comparationes ab humana quidem, verum probabilis ratione petuntur; ubi humano tantum ingenio & consilio agitur. Nam qui ligno, ferro, sagittis, hastis, curribus instructis pedites, aquam terrae, igni aerem contulerit, disparis naturae inaequales expectabit usus, & exitus: & imbecilliora ac molliora à fortioribus durioribusq; superata, fracta, labefacta atq; demum sentiet. Quamobrè imprudentissimè Israelitarum & Samariae gens sibi consuluisse arguitur: quae cū bellum non

tam ex hominibus, quam ex auctoritate ac iudicio Dei sibi imminere au-
diissent, defensionis & propugnationis causa carnem & sanguinem, hoc
est, imbecilles secundum naturam vires, fortissima omnium natura atque
infinito discrimine praestantissima opponendas curauerint. Hanc argu-
mentationem comparatione verissima instituit Vates, & euentu conse-
quenti confirmat.

Aegyptus, homo, & non Deus: & equi eorum caro, & non spiritus.

QVI sapienter de rebus disserunt, à natura primùm inchoare debent:
qua virium singularum in unoquoque genere aestimationes exhibet: nō au-
tem ab accidentibus & adiunctis; quæ natura nec perpetua, nec propria
sunt. Isti consultiore ac disputatores à numero primùm, deinde ab exerci-
tatione & arte argumentabantur. Super quadrigis, quia multæ; & super
equitibus, quia præualidi nimis. Exemplaris lingua verbo utitur ossi-
bus congeneri, & maximè affine. GHATSAMV, GHETSEM, Latini in os
vertere solent: quæ firmissima corporis, ac durissima in animali pars est:
neque quicquam ulterius durum & firmum inter animalium partes nu-
meratur. Ossa autem ex iisdem cum carne primordiis fiunt; hoc est, ex pin-
gui & salso liquore: nisi quòd hæc propter secretam eorundem liquorum
crassitiam, atque ex coquentis spiritus efficientia impensius concreta, magis
durefcunt etiam. verùm utraque si ad sua principia referantur, in eodem
principiorum ponuntur genere, carnis, inquam, & sanguinis. Ex hoc gene-
re humani corporis forma diducta est, tanto ceteris animantibus carne &
sanguine atque osse præstantibus, quanto molliore ac simpliciore, tenuiori-
que materia effectus: cetera enim omnia è terra, ut ERETS dicitur, prodire.
ADAM verò, ex limo ADAMAH, diuina arte effectus est: nemòq; homi-
num, cuiuscunque fuerit vel nationis, vel habitus, vel statura melius aut
fortius, aut generosum magis corporis principium sibi arrogare potest. Ita
qui dicit hominem, carnem & sanguinem dicit natura mollem, & lassitu-
dine ac perturbationibus plurimè, demumq; corruptioni obnoxiam; & pul-
ueri maximè congenerem. S. S. E. Puluis es, & in puluerem reuerteris.
Hæc humana carnis origo, hæc finis, hæc scilicet arrogantia & gloria est: ita
nihil dici potest imbecillius, nihil infirmius, quàm ADAM, siue, HOMO; ab
humo, ut videtur, deriuatum nomen: si corpus tantùm, corporisq; vires, &
facultates aestimentur. Mollissimam itaq; animalis naturam significamus,
cùm hominem dicimus; cui natura nomini in sacra lingua aliud opponitur:
non contrarietate, sed præstantia & efficacia ac viribus, magis quàm
calum à terra diuersum; immo immè sò infinitoq; significationis interual-
lo excellens. EL, quod vnum ex diuinis nominibus est, ad fortitudinem, po-
testatem, virtutem, & agendi facultatem relatum: de quo, cum aliis in sa-
cro Apparatu diserebamus: & in hymno quod Psalmorum interpretatio-
ni præcinimus. Alterumq; ineptiarum, & mendosa aestimationis Israelis
vitium exprobratur: hominem, quamuis frequentissimum, quamuis exer-
citatissimum EL, Deo comparare & opponere conatus: quem, si cum altero
homine conferre liberet, nimirum Assyrio, aut Chaldaeo, nihil tamen egre-
giè

giè præstans experiri, aut expectare concederetur: cùm Assyrii & homi-
nes essent, & bellicis artibus spectatissimi, atq; eadem tempestate, potentia,
& imperio excellentes. & equi eorū caro, & non spiritus. Hoc loco satis
fuerit spiritus nomen ad corpoream naturā, non ad illud superius incorpo-
reum caelestium animarum genus referre. Itaque spiritum, idem quod ven-
tum accipimus; cuius agilitas, celeritas, & ad excurrendum, & discurren-
dum, penetrandum, impellendum, diruendum, ac deiciendum vis, quoti-
dianis experimētis nota est. De hac & præceptor noster, per similitudinem
agens, atebat: Spiritus ubi vult spirat, & audis vocem eius; & nescis vnde
veniat, aut quò vadat. Hunc aliquando vocem Domini à Vatribus appella-
tum obseruamus, natura vires & impetum effectū describentibus, Vox
Domini super aquas, Deus maiestatis intonuit: Dominus super aquas
multas. Vox Domini in virtute: vox Domini in magnificentia.
Vox Domini confringentis cedros: & confringet Dominus cedros Libani.
Et comminuet eas tamquam vitulum Libani: & dilectus quemadmodum
filius unicornium. Vox Domini intercidentis flammam ignis.
Vox Domini concutientis desertum: & comminuet Dominus desertum
Cades. Vox Domini præparantis ceruos, & reuelabit condensa.
Alterum verò consultationis vitium fuit, equitum atq; equorum, non na-
tura, sed exercitationi fidere. Quia validi nimis. Illorum verbum fuit,
GHATSAMV: quia equitandi consuetudine & vsu robustiores, osium in-
star, euasere: cùm nulla ars, nulla exercitatio natura vires, quamquam ali-
quo modo promptiores ac duratiores efficiat: mutare tamen possit, & alte-
ri præstantiori generi comparandas reddere; ita ut equi carnes, & ossa, &
corpora tota celeritate & constantia ac promptitudine, ceterisq; partibus ac
viribus, ventorum natura quæ in corporum genere excellit, componantur.
Nam caro propter natiuam molliitudinem, propter multam & variam ner-
uorum, venarum, & arteriarum, atque aliarum partium habitudinem &
molem, mutuaq; horum tum ligamenta, tum impedimenta, ad intemperan-
tiam, ad lassitudinem, atque adeò ad labefactionem pronior est, quàm dici
describi ve queat. Contrà verò spiritus natura simplicitate, ac tenuitate,
& partium consensu, facillimaq; restitutione ad motum & cursum aptis-
simus, ad inuasionem verò promptissimus, demum lassitudine liber depre-
henditur. Quare si nec præstanti Aegyptus, nec vento Aegypti equi cōfer-
ri possunt: stultissima sapientia consilium fuit, istis opibus & copiis cum
præstantissimo Deo, & cum verissimo, purissimoq; atq; efficacissimo spiri-
tu illius velle contendere. Nomini EL, Latina illa, PRÆSTANS, VALENS,
POTENS, non origine, sed significatione affinia videntur, Deoq; soli pro-
priè conuenit; cuius natura & virtus omnibus nominibus præstantissima
est. interdū ad alias naturas, quasi per vmbra analogiam transfertur. Hoc
à Labano usurpatum animaduertimus in illa cum genero suo conuentione.
IES LAEL IADAI, pro quo Latinus interpres, VALET MANVS MEA.
Quid verò ex istiusmodi consilio aduersus Deum inuito & incepto expe-
ctandum fuerit, Vates consequenter declarat: nimirum, duplicem ruinam

pro simplici; maiorēque hostium iram, & sociorum graues offensiones; qui non ad auxilium, sed ad stragis & calamitatis communionem postu-
lati demum censeantur.

Et dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator, & ca-
det, cui praestatur auxilium, simulq; omnes confumentur.

DIVINAE manus extensio castigationem ex certo ac decreto providentia
iudicio significat, figurato sermonis tropo; de quo & alius multis in Appa-
ratu sacro agebamus. Elegante verò imagine castigationem utriusque genti,
Aegyptiis & Israelitis inferendam descripsit Vates, ex vario castigantis
habitu: qui, quam ad Samaritanos faciendos extenderat manum, ad Aegy-
ptios auxilio accurrentes percutiendos quoque conuertit: cuiusmodi à iudi-
cibus exemplum edi solet; cum quispiam eos, in quos animaduertitur, casti-
gationi subtrahere molitur: quam ad vitandam audaciam, armatis satelli-
tibus, suppliciorum & castigationum exempla muniri consultū est; atq; hoc
pacto in Septentrionalibus regionibus publicè sumenda supplicia exercen-
tur. & corruet auxiliator. CHASAL. offendet. In ipso auxiliij ferendi con-
silio & studio offensionem sibi comparabit apud hostes; nihilominus tamen
is, cui auxilium praestatur, cadet, prorsus victus & superatus ab hoste:
qui demum auxiliatori infensus & iratus, bellū etiam inferet, perniciemq;
molietur. Erit itaq; viriusque exitus ille: simul omnes confumentur. In
exemplari lingua unico verbo actiue ac passiue pronunciatō, breuiter &
elegantē utriusque gentis calamitas describitur, adeò aptè, vt geri res, non
agi videatur. CASAL GHOZER, VENAPHAL CHAZVR. Offendet adiu-
tor, & cadet adiutus, & omnes pariter confumentur. Atq; Samaritanis, qui
Dei monita perperā exceperunt, & sinistro consilio prauertere studuerūt,
vnā cum auxiliariis copiis, hac pars atq; fors huiusmodi euentu expectanda
pradicatur; in exemplum eorum, qui à penitentia verā ac seriā studio ad
alias traducentur cogitationes, calamitatis publicae aut priuatae declinanda
causa. Cum rursus vtilius & sapientius Ierosolymitanorum consilium de
fide, penitentia, ac deprecatione felicitatis faustiq; euentus exemplis, & illu-
strissimis, honestissimis, atque amplissimis, planēq; diuini praesidij celebretur
gloria. Cuius historia breuis huiusmodi est: Sancheribus post debellatos ac
perditos Samaritanos, Aegyptiis iratus & infensus, bello quoque illato, exi-
tium intulit: quibus victoris insolentior Ierosolymitanos in reditu obse-
sos, nisi deditionem maturaissent, superbus minis, ac terrorum plenis prae-
dictionibus urgere & vexare instituit. Verū diuinā tutela praesens admi-
randūq; exemplum in huius exercitu vna nocte editum, urbem ac gen-
tem summis obsidionis periculis liberauit: cuius narrationem salubris ex lib.
Regum petere licebit. Hanc verò diuinā providentiae gratiam, curam,
atque manifestam declarationem, idoneis & elegantibus imaginibus, ac si-
militudinibus praecinit Isaias.

Quia haec dicit Dominus ad me, quomodo si rugiat leo, & catu-
lus leonis super praedam suam, cum occurrerit ei multitudo pa-
storum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum

non

non pauebit: sic descendet Dominus exercituum, vt prelie-
tur super montem Sion, & super collem eius.

LEO quamprimum praedam nactus est, impauido pectore, atque toruo
vultu, veluti triumphans, vocem edere, ac rugire solet; minari visus ultio-
nem, si quodpiam aliud animal escas abripere sibi conetur: itaq; huius fera
rugitus certū captura signum habetur. S. S. E. Numquid rugiet leo in saltu Amos 3.
nisi habuerit praedam? Numquid dabit catulus leonis vocem de cubili suo,
nisi aliquid apprehenderit? Ad huiusmodi vocem & rugitum, iam sibi no-
tum, pastores indignabundi conuenire solent; & clamoribus quā maxi-
mis longius à fera disiti, de liberanda eripiendaq; praeda, frustra satagere:
quippe quam ille, nisi satur & expletus, relicturus, aut ob clamantium pau-
orem abiturus non sit: nam saturatus facile reliquias adstantibus permittit.
S. S. E. Quomodo si eruat pastor de ore leonis duo crura, aut extremum au- Ibidem.
ricula; sic eruentur filij Israel qui habitant in Samaria, in plaga lecti, &
in Damasco grabati. Verosimile, ac moribus ingenioq; rusticorum consen-
taneum est, pastores, huiusmodi coactis clamoribus, probra ac dira maledi-
ctaq; leoni ingerere: quae tamen ille cōtemnens, quoad expletus recedat, pra-
da securus fruitur. itaque neque clamorem pauet, neque clamantium curat
numerum. similitudine descripta, a simulationis aperta explicatio constat:
duobus tamen verbis ad assinem significationem obseruandis. non formi-
dabit, non pauebit. Formido, animi fractio ac trepidatio est. ita Chal-
daeus interpres, non frangetur, non pauebit. plus est quā superior for-
mido. Timorem ac metum significat verbum, cum membrorum etiam ar-
tuumq; horrore, & grauissimo ac molesto sensu GHANAH. Super Sion. pro
Sione arce, & aula Iudaorum regum: quorum familiam & posteritatem
Messiae promissi causa tutaturum se Deus receperat. Et super collē eius.
Ipsam Solymorū urbem regiam significat in colle sitam, & vndiq; prae-
ruptis crepidinibus prominentem. S. S. E. Fundamenta eius in montibus san-
ctis. Vt praelietur super montem Sion, praedam in Assyriorum exer-
citu factururus, quas nulla humana virtus aut potentia eripere possit. Nihil
verò magnū, aut memorabile, si rectè instituat, confici potest; ubi ex duo-
bus ad agendum capitibus, alterum desideretur. ea sunt, facultas ad agendū
ei, qui rem agendam constituit, certa & constans, nullaq; vi impedita;
& voluntas animiq; studiosa intentio. Facultatis diuinæ imaginem, proxi-
ma similitudo ex leone ducta, indicauit; affectum verò, studium, animiq;
impulsionē, & cōficiendi celeritatē, ea quae subiungitur imago representat.

Sicut aues volantes, sic proteget Dominus exercituum Ierusalem,
protegens & liberans, transiens & saluans.

IN brutorum animantium sexibus ac generibus, auium naturam, aduer-
sus proprias proles amantiſsimam ac diligentissimam, complurima curae si-
gna argumentaq; docent. Nam vt praetermittamus singulares escarum dis-
quisitiones ad pullos alendos & pascendos, & cetera omnia quae ad nidum
fouendum & custodiendū quotidie experimenta exhibent; de sollicitudine
& anxietate, deq; studio & conatu ad periculum auertendum; indicium
iudi-

iudiciumq; præstant voces illæ doloris interni indices: quas, ubi nidum diripi videt, hoc genus edere solet cum magno, pro vniuscuiusque facultate, ad eripiendum conatu; eoque tanta celeritate & frequentia adhibito, ut vel hoc ipso persapè territæ feræ à præda abstinere cogantur. Quod si viribus aues præstare non possint, clamore saltem & multitudine mouentur; etiam ea quæ minima & imbecilla suapte natura sunt. Vidi ego non raro nisum, turdorum multitudine turbatum, prædam desperare, atque discedere. vidi auiculas pullorum nidus tangentibus in oculos inuolare: id quod suimet defendendarum causa non facerent. Quod si robustioris animi atque ingenij aues fuerint, haud fuerit nidus contingentibus dubium periculum: cuiusmodi exempla aquilarum genus exhibet, tum sobolem propugnando, tum verò ad volatum instituendo. S. S. E. Sicut Aquila prouocans ad volatum pullos suos, & super eos volitans. Animi itaq; impetum, affectionem, commotionemq; maximam, & ad proprios natos tutandos curam, hæc animantium pars attendentibus probat: quam si par etiam instrueret virtus, nullum profectò aliud animal caris nidi pignoribus orbaret. utrumque verò caput Deo ad populi sui tutelam Vates adscripsit: alterum quidè quod terrorem audentibus incutiat, leonis; alterum verò, quod prouidentia ac bonitatis, amorisq; magnitudinem admiratione commendat: non vnus tantum, sed multarum ac frequentium auium (quarum curam & impulsione expressam spectare liceat) similitudine & imagine ob oculos posita. Aues, plures, non segniter agentes, imò Volantes. sic proteget. Verbum GANAN, quod hoc loco ab Isaia usurpatur, non simplex auxilium, vulgaremve protegendum modum; sed efficacem tutelam, atque maxima cura animiq; promptitudine & impulsione præstitam, eandemq; proximam, præsentem, atque certam, qualis clypei esse solet; qui non longè, sed in manu etiam protegens hæret. Clypei nomen MAGEN, ab hoc eodem verbo deducitur. Porro quod ad affectionem animi attinet, ceriè cordis anxietatem ac dolorem hoc verbo apud Ieremiam significari postrema versus pars docet. Dabis eis scutum cordis laborem tuum: nihil istis erit quò cor animumq; conuertant, præter laborem à te immissum. Ita MAGNATH, dolorum anxietatem illo significat loco, atq; apud antiquos scriptores legimus. Id quod Ieremias MAGNATLEB, dixit, morbi genus infestissimum est: cui Arabes nomen fecere NEASITH ALKELB; Caninam rabiem Latini vocant. Hæc ita explicanda duximus, ut intelligamus cuiusmodi curam, qualeq; studium Deus in suis tutandis præstet. id verò, quò euentu expediatur, concisione illa significantissima membrorum orationis exprimitur. Protegens & liberans, transiens & saluans. Nihil ab huius affectionis imagine illa Iesu querela apud Evangelistam abludit: Quoties volui cōgregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas. Auicula omnes volant nidorum suorum cura, & protegendorum causa, verumtamen non omnes protegere valent: exprimunt tamen suos affectus, & conatus probant. Verùm Dominus, qui leonem auctoritate ac præstantia, aues verò cura & amore per imaginè refert: ut Deus tamen vindex & ultor fortissimus (namq; ideo hoc loco exercituum

cituum Dominus appellatur) Protegens & liberans, transiens. Idem verbum est, quod in Phæse, hoc est, transitu illo celebratissimo nominatur: quo Egyptiorum primogenitis occisis, Israelitica constitit salus. Namque illud exemplum attendendum, subindicauit Vates; deq; æterna illa salute expectanda, arcanè admonuit. ita totus Isaïas, Evangelista, ac sui similis permanet. Illam igitur salutem Ierosolymitanis promissam: illam, inquam, ab Assyriorum exercitu & manu liberationem eius artibus expectandam suadet Vates, quæ ad accipiendam promissa diuina, cum quæ ad hanc vitam, tum quæ ad æternam pertinent, postulantur fide & pœnitentia. Fides promissis adhibenda; pœnitentia verò studiis ac moribus in melius mutandis, exercenda: quæ, qui non curauerit, idem sibi ipsi, suaq; deest salutem, non Deus, qui vltro promissit, & fidelissimè cumulatissimeq; promissa fidelibus, ac fide obsecutus præstat. Itaque post promissam salutis adipiscenda commoditatem & oportunitatem, eos quos instituit hortatur.

Conuertimini, sicut in profundum recesseratis filij Israel.

PRIVS verbum ad secundam personam, eos videlicet quos monet; posterius ad tertiam in exemplari lingua refertur; nempe ad Israelitas, qui Samaria sequebantur partem: isti enim quàm longissimè à paterna disciplina recesserant ab Israelis exemplo; cuius tantum retinebant nomen. Itaque, recesseratis, Latina vox, ad filios Israel per conuersionem dirigenda est. Vos (inquit) Iuda filij, ac Solymorum ciues, illi stri & maximè conspicuo pœnitentia exemplo Israelis filios prouocate, ad emulationemq; mouete: qui altissimè ac penitissimè ab Israelitica virtute & integritate degenerauerunt: vsq; adeò quòd postea (ubi vobis ab vno Deo salutem allatam cognoueritis) pud facti, ac vobis ingrati futuri estis: nunc iam libentes, & fidentes agere & maturare fuerit honestissimum. in profundum recesseratis. ex idiotismo, Profundauerunt auersionem siue rebellionem. Docet itaque ac monet, Solymorum ciues nulli alia rerum natura sese suamq; salutem commendare & credere, nisi vni Deo vero: præter quem cetera omnia vana, inutilia, imò ipsis auctoribus & inuentoribus pernitiōsa commenta sint & ficta; falsaque numina per summum mendacium excogitata & composita.

In die enim illa, abiiciet vir idola argenti sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum.

ID quod demum faciendum est, sedulo ac maturè agere monet: ut, videlicet iam ex hoc nulli in superstitionibus à se institutis, fides, cultura, aut studium adhibeatur; quippe quas in die illa salutis ab vnico vero Deo partæ & allatæ, singulos pudore ac rubore affectos, damnatos, osuros, abiecturosq; prædicat. Vir vnusquisque idola argenti sui, quæ magno sumptu ac damno sibi comparauerat. Hoc enim cum primis vana superstitionis, atque spei in eo quod non profit collocatæ detrimentum est. Quod fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Amplissima & apertissima nominis Idolorum explicatio ac definitio est. Quidquid, inquit, à vobis factum institutumq; fuit, quod in errorem & auersionem à vero Deo euasit, id omne abiectum

abiectionem oportet. Non enim, si ad artem referamus res ipsas, propria similitudine unusquisque sibi facere nouit: namque hoc sculptorum & fusorum statuariorum opus tantum est: qui, dum arte utuntur, non videntur peccare; ars enim statuam tantum facere docet, ac signum edere, non Deum. Atqui statua & signum, ut talia sunt, nec mala, nec bona dicuntur: quod si alterum nomen describendum sit, bona potius quam mala dici meretur; tum ex materia, auro, argento, lapide, ebore, argilla, & ceteris; quae cum à Deo condita bona sunt: tum ex arte, quae si recte tractetur, laudem obtinet. Verum enim uero peccatum ex eo nascitur, quod quis rebus istis, quae Deus non sunt, fidendum, honoresque diuinitus tribuendos duxerit. Hoc autem non artis artificis, opus est, sed mentis illius qui à Deo auersus ad mendacium sibi confictum animum applicat. Ita non proprie auro, argento, ere, & ceteris naturalium rerum corporibus facta signa improbantur, sed quae sibi unusquisque hominum fecit, in peccatum, siue, in errorem; ut à Dei cultu & iussu aberret. Ex quo euenit, ut singulis erroris ac malitiae propria auctoritas & culpa adscribatur; quocumque modo, quacumque arte, in quodcumque rerum genus humanus inclinatur animus; Dei veri prouidentia & maiestate vel posthabita, vel negligentius culta, adorata & placata, sibi, pietatis officii minus conciliata. hoc enim lex vetando significabat; fabrum uidelicet suum unumquemque superstitionis esse: nempe, avarum, auaritia; ambitiosum, ambitionis; impudicum, impudicitiae; aleatorem, aleae; dolum, doli; cui fidem, delitiosum, voluptatis, & ceterorum morborum, quibus hominum genus insanit, aut insanire parat. Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem quae est in caelo desuper, & quae in terra deorsum: neque eorum quae sunt in aquis, sub terra. Non adorabis ea, neque coles. Ego sum DOMINUS DEVS TVVS. Hoc significat exacta illa adnotatio, quae fecerunt vobis manus vestrae in peccatum. non aliena, sed vestra manus. Illud etiam ex absurdo atque inexpectato quoque arguitur. in peccatum, quod maximum & exitiale homini nocuum est: cuius causa nemini data fuerant manus. namque haec ad ministerium & commodum usum totius corporis effecta. Non possumus ullum ex diuinis verbis suo loco non obseruatum praetermittere; ex quo fit ut breuitatis persape poeniteat: cui attamen ut consulamus, plura inuis minus explicata relinquimus. Praeter Ierosolymitanos ciues, quibus melior mens incidit auxilij diuini postulandi, cetera Iudaica tribus urbes & oppida omnia ab Assyriis vastata legimus. Nam quae illis colebantur falsa numina, quae mouebantur & parabantur ad propugnandum, vel dimicandum artes, nihil profuere, quo minus Assyriorum potentia & viribus succumbendum esset: contra uero maxime iuuat, ac prorsus liberauit Ierosolymam ciuitatem praesidij fides ac spes in unico uero Deo posita: quae unicum etiam vindicem & assertorem agnoscendum, adorandum, & supplicationibus gratulationibusque decretis colendum euentus probauit. Etcadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & fugiet non à facie gladii, & iuuenes eius uectigales erunt: & fortitudo eius à terrore transibit, & pauebunt fugientes principes eius.

Assy.

Assyriorum impia potentia, ac superba impietati in Deum uerum etiam obloqui, & contemptu plenis minis insanire ausa quis, & qualis expectandus esset exitus. Vates praeuincit; nimirum strages miraculo edita: quae Deum, honoris ultorem, sui, & suorum cultorum vindicem probaret. in gladio non viri, sed Angelus spiritus calitus missi: qui una nocte tot militum & armatorum millia occisis, imperatoris atque exercitus vires fregit, & robur comminuit, superbiamque pessumdedit. gladius non hominis vorabit. Pulcherrima expositio: quae stragis in illos edenda significatur genus. magna in sacro sermone ignis & gladii affinitas, ac frequens allusionis tropus est. Ancipitis gladii acies utraque LAHABAN vocari solet: quod nomen, cum de igne agitur, flammam quoque significat. Igne autem huic quo utimur corporeo ac visibili, uerbum ACHAL, frequentissime adiungitur; quod comedere, deuorare, vastare, ac destruere Latine redditur. Quippe ignis hic ad hoc praecipue munus uidetur conditus. Idem quoque uerbum gladio tribuitur, ut in Vatis huius primis sermonibus, gladius deuorabit vos. Horum uerborum ac nominum numerosa & figurata uersurpatione, Assyriorum exercitum igne intra corpora & viscera accenso, vastatum & perditum iri significauit Iseias. Gladius non hominis, quali homines uti consueuerunt; sed diuinus gladius igneus inuisibilis: qui multo citius & expeditius consummit, quam ferreus hominis ensis. S. S. E. Qui facit Angelos suos spiritus & ministros tuos ignem urentem, siue flammam ignis. Quo spectaculo perterritus Assyriorum imperator fugiet, non à facie gladii, non à facie gladii per hominem exerciti, sed à facie illius diuini gladii, per quem suos perditos & consumptos uidit. Qui linguam antiquam legere norunt hoc loco, per uerba legentes, facile significationem percipiunt. & iuuenes eius. Praecipui & strenuissimi, qui ex illa clade reliqui fuerint & superstites, uectigales erunt. In exemplari lingua uerbum BAMAZZ, aut absolute, aut cum adiuncto usurpatur. Absolute, dissolutione, fusione, & exanimationem significat. ut in illo loco: Cumque incaluisset sol, liquefecit MAN. & apud Iosuan: Et haec audientes, pertimimus: & elanguit cor nostrum. Alias uero coniunctum cum GHOBER, oneris uectigalis, aut aliam seruitutis cuiuspiam imperium significat. ut in illo loco: Factusque est tribuitis seruiens. & in illo: Habitauitque Chananaeus in medio Ephraim, usque in diem hanc tributarius. Hoc loci absolute legitur, & quid significet, re ipsa declaratur. Non enim Assyrios Ierosolymitanis in seruitutem concessisse constat: quare uectigal animo, non corpore expendendum significatur. Et fortitudo eius à terrore transibit.

Quod Latine fortitudo, in prima uerba lectione ZALGHO legimus; quod petram, siue rupem illius significat, qualem olim à Mose iussam, aquarum riuos fuisse accepimus. Latinus interpres à translatione ad simplicem significationem claritatis causa retulit. Namque reges ac principes populorum fortitudo ac robur esse creduntur: ita Chaldaeus & reges eius praepaore deficient. Vehementissimum uero oportet fuisse metum & paorem quo petra impulsae, siue liquefactae transissent, & abirent. Quod si hoc

regi euenit, quid nam de principibus aulicis (que uiris dicendum?)

Et pauebunt fugientes principes eius. IN exemplari lectione duo significantur unico uerbo MINEZZ, fugere, & signo, siue vexillo: utrumque sententia postulat: consternationem & fugam principum propter admirandum horrendumque signum illud ab Angelo Dei propugnanda & conseruanda ciuitatis causa editum. Id uero cur apud alias Iudaeae urbes non ederet, primam obstat habitatorum culpa, qui non ita pie sese Deo credentes commendarant: tum Assyrii regis mens & consilium, qui capiendo Solymorum urbem de tota gente, atque adeo de religione illius actum iri, ac se de Deo ipso triumphaturum putauerat. Nouerat enim illam urbem, constructo templo, ac sacris institutis IEHVEH, Deo, tamquam regiam dicatam esse. Id uero ita esse, atque diuina ultione & propugnatione asserendum fore, Vates confirmat, ex diuino responso iam decreto ac pronunciatum.

Et dixit Dominus, cuius ignis in Sion, & caminus eius in Ierusalē.

Singularem curam & prouidentiam atque tuitelam suam erga eos qui se colerent Deum, defendenda Ierosolymorum urbe, etiam hostibus ipsis probaturum, hoc oraculum singularibus & idoneis uerbis pronunciatum significat. Existimauerant Assyrii uel nullos praeter suos Deos esse, uel, si essent, cum sua ipsorum felicitate & potentia contendere non posse, idque diuersarum nationum exemplis arguebant: quarum qui dicebantur Dy, uel nulli fuissent, uel suas partes tutari nequiuissent; quo etiam in numero & sensu IEHVEH, Iudaeorum Deum ponendum arbitrabantur: interdumque mendaci oratione iactabant, sese IEHVEH cariores & gratiores esse, quam Ierosolymitanos; ut hoc pacto populum ad deditioem cogere. Numquid, inquit, sine Domini uoluntate ascendi ad locum istum, ut demolirer eum? Dominus dixit mihi, Ascende ad terram hanc, & demolire eam. Interdum uero Deum ipsum sua ipsorum uirtute inferiorem esse iactabant. Nolite audire Ezechiam, qui uos decipit, dicens: Dominus liberabit nos. Numquid liberauerunt Dy gentium terram suam de manu regis Assyriorum? Vbi est Deus Emath & Arphath? ubi est Deus Sepharuaim, Ana & Aua? numquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quinam illi sunt in uinensis Diis terrarum, qui eruerunt regionem suam de manu mea, ut possit erueret Dominus Ierusalem de manu mea? Hanc sacrilegam superbiam & iactationem uero & manifesto exemplo ultionis a se edenda fracturum sese Deus recipit, uerbo NEVMA: quod non uulgarem & communem sermonem, sed deliberatum, certum, decretumque responsum significat, ostensurumque, at se fortem & strenuum bellatorem, atque adeo suarum rerum vindicem inuictissimum: suumque erga Ierosolymam declaratum iri studium; eorum instar, qui cum uiribus ualeant, patriam, domum, familiamque propriam propugnando tueri solent, cum summa attingere ac diripere uolentium pernicie & clade pro aris & focis, ut dici solet, pugnant. Itaque se non regem tantummodo, sed incolam, sed ciuem atque habitatorem, suaeque urbis cultorem, ac tutorem, atque adeo amatorem hoc oraculo Deus declarat. Namque huiusmodi ius, ratio, & communitio, atque curatio, ignis, foci, ac domus, nominibus,

omnis

omnis ferè significat oratio: cum de hominibus est sermo. ut, Qui patrium mima donat fundumque, laremque: cum uero de Diis; templa, arae, arma, & huiusmodi certa ac familiaria pronunciantur nomina. ut,

Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam

Posthabita coluisse Samo. hinc illius arma

Hic currus fuit. Ad hunc tropum sibi domum, ignem, & furnum, siue caminum Ierosolymis esse Deus ait: quia ipse defendere, ac tueri iam decreuerit, non sine Assyriorum tentantium ingenti malo. Hispanè communi sermone dicitur, vezino, y morador que tiene y mantiene alli casa y hogar. Constatque, ignem perpetuum Ierosolymis in templo luxisse, & altare assiduis instructum lignis, quibus sacrificia cremabantur: atque hac notatione arreptis ex proprio camino carbonibus, & in hostes coniciendis, suum locum se tutari posse significabat. Chaldaeus interpres locum hunc doctrinae causa ita explicat. cui lux in Sion. Colentibus legem, & caminus ardens igni ipsi in Ierusalem ius, qui praetergrediuntur uerbum illius. Omnia haec non communem modo erga omnem terrarum orbem, nationesque omnes; uerum etiam singularem Dei prouidentiam erga delectos dicato (que sibi homines certissimis beneficiorum atque iudiciorum argumentis declarare intendunt.

CAPVT XXXII.

ECCE, in iniustitia regnabit rex, & principes in iudicio praerunt.

CATHOLICAM communemque doctrinam hoc Isaias sermone docetur: quae tamen à singulari argumenti exemplo proficiscitur. Namque prima, & praeuua Vatis intentio, promissum & expectandum calorum regnum & regem spectabat; cuius causa caetera omnia apparabantur, quae ad illam felicitatem maturandam & obtinendam pertinerent. Atque in hunc, uelut scopum omnium hominum & ordinum munera & officia contendere, ad huius exemplar & imaginem conformari oportuit: quod ubi contigerit, ibidem praesentis felicitatem seculi sperare & experiri consequens erat: contra uero, quae publica, priuata uoces ab huiusmodi regula aberrassent, eas infelici atque exitiali exitu excipiendas. Itaque uero regis & seruatoris toties promissi, atque uita actuumque illius exemplo proposito, tamquam regula è celo delapsa, qui nam populus beatè, quis contra infeliciter acturus uicturusque sit, & quam uariis utriusque fuerit expectandus exitus: adeo ut utraque pars & fors non ad fortunam uanissimum numen, & à singulis hominibus sibi confictum referenda sit: neque ad astrorum uim, temporumque necessariam diuersitatem & inconstantiam, sed ad regum & principum atque populorum uel sapientia consilia, & aquas leges, morumque probitatem, uel contra, ad stultam & impiam, improbamque gubernationem, ac turpes uita consuetudines. Atque utriusque partis tum definitiones, tum studia, progressus, & exercitationes, atque postremos euentus Vates hoc in sermone sapientissimè pariter & elegantissimè docet; initio à boni gubernatoris ac

II 3

regis

.Encid.

regis studiis, curis & officiis ducto: reprehensis deinde iis, & notatis principibus & populis, qui pietatem ac iustitiam impietate & iniuria mutant. Itaque caput hoc merito inscribi possit de Officio principis: quod nos breui enarratione explicabimus: illud in summa praefati, doctrinam omnem duplici constare parte: videlicet, veri, ac falsi, boni, & mali, siue virtutis ac vitii declaratione & comparatione. Omnium enim rerum & rectus, & prauus usus, siue abusus esse potest; virtus usum commendat, vitium vero, abusus parit: & utraque pars cõgenerem sibi cultoribus suis fructum afferi. Principio igitur causa indicatur, quamobrem potestas & auctoritas hominibus quibusdam apud alios homines ex Dei consilio contingat. Namq; illud diuini spiritus doctrina constat, potestatem omnem à Deo esse: ex quo tamen illud non consequitur, potestatis omnem usurpationem Deo probari, sed ad rem redeamus. Cum principatus inter homines ex natura usu, atq; adeo ex Dei voluntate proficiatur: quarendum in primis, quam & cuiusmodi causa ordinis huius instituendi, secundum naturam indicari possit: quam quaestione catholica responsio. Vates excipit: Ecce in iustitia regnabit rex. Futurum verbum in disputatione de natura, vel de moribus, in omni, inquam, philosophia genere perpetuitatem (vt sapè abis docuimus) adnotandam praefert. Est itaque commune & constans, omniq; exceptione immunus responsum: In iustitia regnabit rex, siue ex exemplari verbo, Ad iustitiam regnabit rex. Philosophico sermone ita dicimus: Regni, ac regis auctoritas iustitiae causa instituta est. Id quod si ab etymo confirmari primum conueniat, nomina ipsa ac verba declarant: namq; vt Latini à regendo regem dictum docent; Graci βασιλεύς, ex eo vocari aiunt, quòd huic reliquus innititur populus. Sacra lingua nomen MELECH, à consultatione & consilio consulendo, atq; adeo ab opere & ministracione, affinitate verborum deducendum tradit. Itaq; idem significat vocabulum, quod Latinis consultor & consultus, consul & consulens, minister & ministrans, operaq; nator. Qua nomina omnia unico verbo MELECH comprehensa, manifestè declarant, & praedicunt regi in iustitia, siue, ad iustitiam, siue, iustitiae causa, regni gubernacula credita esse, & ad illud unicum portum totius rei publicae priuatq; gubernationem suscipi, geri, & exerceri conuenire. Quid verò illud sit, quod hoc nomine iustitia, significatur, etiam breuiter explicamus. Latinis à iure, iustitiam dici, vel ipsis legum elementis primis traditur. Iuris nomen à condimento translatum id significat, quod unicuique aptum conueniensq; censetur. & Iustitia, virtus definitur, ius suum cuiq; tribuens; sed quoniam iuris ratio in meritis ac demeritis spectatur tantum, nec misericordiae societatem simpliciter admittit; huius nominis significatio, qua ad sacram doctrinam faciat, ex exemplari lingua petenda est. Duo frequentissima & mutua, societate notissima, in sacris sermonibus per sapè occurrunt vocabula. TSEDAKAH & MISPAT: pra quibus Latini plerumque reddunt, IUSTITIA & IUDICIUM. Vtrumque nomen simul, seculorum ac mundi iudici, regi, & gubernatori Deo tribuitur: cuius auctoritatis ac virtutis exemplum omnis in terris potestas imitari debet.

debet. Ita legimus: Iustitia & iudicium preparatio sedis tuae. & Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia, & pauperes tuos in iudicio. Atque MISPAT, pro quo iudicium, Latinè audimus, idem quod iustitiae nomen Romanum, indicat, ius suum unicuique tribuere. S. S. E. Vt magnum ita & paruum audietis. Non consideres personam pauperis in MISPAT, in iudicio. Non timebis à facie viri: quia iudicium Dei est. Carent ferè numero exempla quibus adnotatio hac instrui possit. Alterum verò nomen TSEDAKAH, pro quo plerumque Latini iustitia reddunt; non ad exquisitum tantum iudiciũ, sed ad omnem virtutem pio homine dignam significandam usurpari solet: ac praecipuè ad eam quam Latini bonitatem, benignitatem, liberalitatemq; vocant: ad quam si non ita propriè Latinorum iustitia, & Graecorum δικαιοσύνη referuntur: tamen ipsa ab his nata adiectiua, iustus & benignus, idem significare videntur quod in Chanaanica lingua TSA DIK. Ita iustum dicimus, omnibus virtutibus prae dicitum hominem. vt apud Lyricum:

Iustum & tenacem propositi virum. Itaq; iustitia, siue, TSEDAKAH, in sacris morum probitatem, innocentiam, rationis ac veritatis curam & studium cum benignitate, atq; etiam misericordia complectitur. Vnde & id quod eleemosynam dicere solemus verbo à Gracis mutuato, hoc nomine in illa lingua, atq; in aliis ab illa deductis, appelleretur. Sic apud Mattheum Magister: Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. & paulo inferiùs: Cum ergo facis eleemosynam, noli tui ba canere ante te. vtrobiq; idem nomen sua in lingua pronunciatum est. videlicet, TSEDAKAH, siue, TSEDEKO. Ex hac adnotatione planum fit illud, quod de Iosepho Mariae sponso dicitur: Cum esses iustus, & nolles eam traducere, voluit occultè dimittere eam. Itaq; quod propriè MISPAT, siue iudicium dicitur, unicuiusque proprium ius significat simpliciter. Hispanè & Italicè, la razon, la ragione. Quod verò TSEDAKAH, siue IUSTITIA, misericordiae, ac benignitatis coniunctam habet significationem; atque adeo omnium virtutum, quae priuatum, quaeq; publicum hominem verè adornant, summam continet; in eo qui iudicis tantum fungitur munere, iudicium praecipuè vigere debet: cum ea causa sit creatus, vt ius unicuique tribuat proprium; ea virtus aequitas quoque dici solet, cui opposita est iniquitas. Itaq; huiusmodi magistratus iudicium agit. Rex verò non iudicem tantum, sed patrie populorumq; patrè representat, ministerioq; suo Dei refert imaginem. Qui custodit veritatem in seculũ, facit iudicium iniuriarum patientibus, dat escam esurientibus. Dominus soluit compeditos: Dominus illuminat cecos: Dominus erigit elisos: Dominus diligit iustos. Dominus custodit aduenas: pupillum & viduam suscipiet, & vias peccatorũ disperdet. Ad hanc verò imaginem informato regi primum, huiusmodi iustitiae primam curam esse sustinendam, Iseias ait. Ecce in iustitia, siue, ad iustitiam regnabit rex. Primam regnandi & antiquissimam causam iustitiae cum benignitate, studium & exercitationem daret; quippe qui non tyrannum, sed patrem, agere se intelliget: hoc proprium cum primis fuerit illum aucto-

auctoritatis & muneris, ut pro recto arbitrio, cum opus fuerit, interdum iudicio; ut pater tamen, interdum benignitate, clementia, ac misericordia, pro temporum ac personarum rerumque, prouisa oportunitate utatur: tamquam in supremo loco, atque in ipsa nauis gubernatione ad clauum sedens; inde ex commoditate proram vel dirigere, vel in hanc aut illam partem deflectere nouerit, & valeat. Nautarum verò atque ministrorum fuerit, suas quæque partis ad amussim præstare; nihilque a præscriptio sibi munere discrepare: & quod à nauis apud magistrum & gubernatorem exigitur, idem pro singulorum ordinibus à magistratibus & præfectis cateris, qui rege minores habentur, exigendum: scilicet ne quisquam proprii arbitrii sese compotem existimans, a præscripto & instituto legum & iuris munere vel tantillum discedat; sed unicuique ius tribuens, muneri satis faciat suo. Nam si misericordiam & clementiam tempus aliquando postulet, regis officij id fuerit dignoscere & præstare. Hoc est quod à Vate in posteriore hemistichio pronuntiatum est. Et principes in iudicio præerunt. Atque in hunc locum ea omnia quæ Moses pratoribus & iudicibus à se creatis imponens præscripsit, præcepta quadrabunt, nec sine usu ab huius commensationis lectore ex quinto legis libro repetentur: & plura etiam, quæ nos in dictato Christiano de pratoris officio ex doctrina sacra congestimus. Hoc loco nomen MISPAT in propria significatione usurpatur: non sine elegante & iucunda legentibus verborum allusione, qua carmen clauditur; quæque cum multis aliis fructus non possunt, qui sacram ignorant linguam. Plaudant quamlibet illi negligentia sua, vel hoc nomine, quod rerum cognitione contenti, verborum curam nullam velint habere: tamen nos in verborum præcipue à Deo dictatorum, examinanda, & excutienda ratione, vel negligenda, plurimum etiam ad rerum summam censemur interesse: atque figurarum, troporum, imaginum, translationumve reliqua à communi sermone, ac triuiali moneta variantis elocutionis copia & usu humanum animum vehementer affici, mentem, memoriamque inuari, atque rerum imaginem nitidiorē conspicere, quibus partibus à Spiritu sancto non neglectis, sed commodè pertractatis, qui carere velit, careat licet libenter: dum modo ea, quæ sponte negligit, aliis curanda videri, non inuideat. Atque huius orationis figura, quam nos adnominatorem, Græci paronomasiam vocant; & elegantiam præfert: & sententiam, siue significationem exornat, & auget in hunc modum: Principes, siue magistratus, siue proceres qui secundas, tertias, aliasque his inferiores partes à rege obtinent, & agunt, communi vocabulo in singulari numero SAR, plurali SARIM appellantur, à verbo SARAR, siue SOR: cuius duæ sunt significationes omnino congeneres, altera præesse, altera metiri. Ex hac posteriori nomen MESVRA, deductum est: quod Latini vnus litera interiectione usurpatum, vulgatisimum sibi reddidere MENSURA, à quo verbum METIOR, non à verbo nomen Latinum est. sed his discutiendis nunc non est locus. Aliud quoque verbum huic voci & significationi affine est IASSAR: quod dirigere, complanareque, apud nos sonat, siue directio ad perpendicularum, siue ad libellam examinetur: estque verbum architectis familiare, qui omnia, vel

vel ad circinum claudunt, vel ad amussim dirigunt. Ad mores verò & actiones translatum verbum rectè institutam rem significat. unde rectum & curuum apud philosophos idem quod bonum & malum, in moribus est: curuum & prauum poetis idem valet. Atque oratio hæc, qua Isaias de magistratum creatione præcipit, verbis illis ambobus constat, in seq. continet argumentum ab analogia & à coniugatis; quorum alterum decorus, alterum necessitatis vim obtinet. ut illud: Si verè vti que institutam diligitis, iustè iudicate filij hominum. Sonat verò oratio his vocibus in exemplari lingua, VLESARIM LEMISPAT IASARV, facile aures adnominatorem sentiunt, SARIM IASORV. ut si Latine diceremus, & rectores ad normam, siue ad iudicium dirigentur. Nam regere ac dirigere ad coniugata dialectica referuntur: & nomen illud MISPAT, quod in moribus iudicium, ius, rationemque indicat, architectorum quoque & agricolarum frequenti sermone usurpatur. Nam si Corinthium vel Doricum opus instituumus, satis locati fuerit, redemptorem principio monuisse generis à se optati: quod ille intelligens ad artis rationem diligenter curare debeat. Id quod generis vel artis rationem dicimus, architectus in illa lingua sonat LEMISPAT, ad iudicium, ad rationem & artem. Namque artis nomen etiam à poetis nostris morum priuatorum, & publicorum disciplinam significat. Sic Satyricus:

Siue est natura hoc, siue artis, mirus viroque. Videmur iam orationis illius breuissima, Et principes in iudicio præerunt; magnam significationem aliqua ex parte indicasse; quamquam prolixiore verborum distinctione, ac definitione: cuius laboris & maioris adhuc compendium faciunt, quicumque linguam illam didicere; nihil non proprie, aptè, eleganter, poetice; atque, ut summatim dicam, nihil non ad viuum exprimentem; & non verba, sed ferè ipsas res ob oculos ponentem; actionemque representantem spectandas. immane quantis annotationibus & animaduersionibus non indigent, qui Vates sua verba sonantes audiunt. Principes in iustitia præerunt. Ipsi iustè & purè præficientur, & præfecti iussa ad amussim curabunt: itaque breuis summa, hoc est, unico versu Regum & principum instituendorum causas, & modos, rationemque omnem Isaias complexus est: quam Platones & Aristoteles, Plutarchi & Seneca compluribus, & nimium prolixis voluminibus non planè absoluunt, legentiumque animos magis occupant & obruant, quam doceant. Iura magistratus curabit, rex pater esto. Hoc utriusque partis causarum, institutionis, & officiorum caput, hunc fontem Isaias digito indicauit. Ex quo fonte quæ, & quanta ad publicam & priuatam popularum felicitatem commoditates & opportunitates manent, tribus deinde riuus aperiendis ac deriuandis deducendusque ostendit.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento, & celat se à tempestate, sicut riuus aquarum in fiti, & umbra petrae præminentis in terra deserti. Si sine inuidia aut gratia suspitione, personis prætermisissis, de rebus aestimandum sit, suum cuique iudicium integrum permittimus; verum calculos, quos ad sententiam dicendam nobis iura concedunt, in anni antiquorum poetarum & scriptorum apud Latinos choro, illi vni

tribuemus carmini, quod Q. Horatius Flaccus in Augusti Caesaris laudem cecinit: cuius initium est, *Diuus orbe bonis optime Romula*

Custos gentis abes iam nimium diu.

Namque illo non longo carmine Principis siue Imperatoris opt. imaginem plenius ac melius Chrysippo & Crantore, ne dicam Apelle & Zeuxi expressit. Ad cuius exemplum non semel tantum spectandum, sed sapius etiam repetendum nostri Commentarii lectores inuitatos velim, non leue profecto legendi operae pretium facturos. Inde verò reuersis, ea que de eodem argumento à Vate nostro decantata hoc loci sunt, attentius audire, & accuratius contemplari, simulq; cum illo opere componere monebimus, animaduersuros quamplurima, quò ù pars, cum similia esse videantur, longè hinc praestantius niteat; pars etiam qua illic prorsus requiratur, hinc verò opportunissimè & plenissimè constet. Sed iam nos ad pensa nostram manum referamus. Ex diuinis legibus, responsis, & carminibus, atq; adeò ex optimorum principum confessione & professione compertum cognitumq; est; regè populi, non populum regum causa esse institutum: eosq; qui vel alia mente, vel forma alia principatum vel occuparint, vel gesserint, & esse, & merito dici tyrannos. Regem verò patris & pastoris nomine ac titulo celebratum, ferè omnes lingua nationesq; pradiant. Verùm pastoris, & pascendi verbalongè celebratiora & frequentiora in hoc argumento sunt: κομिताρες δαῶν sapè Gracis Vatribus reges audiunt. Et David sese à Deo d. lectum canit, ac de post fatantes assumptum, Pascere Iacob seruum suum, & Israel hereditatem suam: & pauit eos in innocentia cordis sui: & in intellectibus manuum suarum deduxit eos. Pastorum autè cura totidem partibus & finibus constat, quot regendo gregi necessitates timeri possunt: quarum in summa tria sunt principia: primum, pericula & insidia ab inimicis afferenda; secundum, calamitates & iniuriæ temporum; tertium, morbi ac labores qui in ipso oriri grege possunt. Ad primum genus, leones, vrsi, vulpes, lupi, cetera rapaces ferae pertinent; inter quas fures, abigei, & latrones numerantur: ad secundum, plauia, aestus, imbres, glacies, nives, venti & locorum noxae omnes referuntur: ad tertium verò fames, sitis, saturitas nimia, herba nocentes, lassitudines, & otia immodica, scabies, tusses; & morbi omnes, qui intra ipsos pecudum artus nasci & ali solent. His tribus malorum generibus cognoscendis, prospiciendis, auertendis, curandis, ac depellendis, pastorum cura officiumq; impenditur: id verò contrariorum cognitione & commoda opportunaq; administratione praestatur. Atq; ut à pecoribus mutis ad rationales & humanos greges imaginem transferamus, vnum cura ac diligentia, studij & officij caput principi optimo in euitanda ac depellenda periculorum ab hostili v. creandorum necessitate constat: alterum temporum opportunitates & importunitates respicit: ut famem publicam, annonae copiam, pestes, populares morbos, tempestatum damna, & aquarum aerisq; sanitates, aut corruptionem spectant. Hac verò capita ad vitam mortalis rationem & usum, atque adeò ad corporum rectum habitum, & ad securitatem & otium referuntur: quod otium, si honestum sit ac temperatum, & ani-

mis & corporibus prodest, sin minus, obest maximè. Tertium autem caput, rectam animorum institutionem, qua doctrina copia & usu paratur, propriè sibi vendicat: ex qua etiam non leuia corporum commoda vel incommoda proficiuntur. Omnia hæc suis ordinibus distincta, diligentissimè tractare & curare (ne quis aliter putans, erret) veri & laudati Deoq; grati principis & regis fuerit: aliàs tyrannidis nomen iudiciumq; subituri. Aptissimis autem ex communi, & omnibus noto usu, similitudinibus omnia hæc regij officij munia ostendit Vates; è regis partibus & harum partium usu, quo populus fruitur, simul compositis & indicatis. & erit vir, vocabulum vs, pro quo sæpè reddimus vir, in sacra lingua distributum esse solet, atq; idem valet quod, unusquisque, vel singuli. significat autem hoc loco boni principis curam, non populo tantum tributum, sed virum etiam prodesse. huic simile quiddam cantabat ille:

Condit quisque diem collibus in suis,

Et vitam viduas ducit ad arbores. Singula, inquit, regia cum primis cura tutela perinde fruuntur, & gaudebunt. Atque is qui dominus ac rector vel specus alteriusve loci aprici opportunitate reperta, vehementis ac seui venti vim effugit ac vitat. In violentissimarum rerum genere mare & venti ponuntur: ventus enim animalium corpora impetu fatigat vehementer; & nimio frigore, si frigidus fuerit, afficit: sin humidus aut siccus, iisdem viribus laedit: atque ita violentia imaginem vel tempestatis nomine praestat. quare tranquillitatem & securitatem significare volens Vates regis optimi tutela vnumquemque tam ex maioribus, quam ex plebe non secus fruitur, quam is qui venti importunam effugiens tempestatem, & aprico inuento loco succedens, huiusmodi usurpare potest carmen:

Hic tantum Boreæ curamus frigora, quantum

Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas. Quo carmine Maroni publicam securitatem Augusti imperio constantem laudatam arbitramur. Et celat se à tempestate. Undique munitum esse locum oportet ad vitandam non modò venti vim, sed vehementis tempestatis, imbribus & ventis pariter mixtis, excitata impetum & iniuriam: nam ventus plerumque in latera incumbit, tempestas altius veniens, summa etiam ferit, & inundare contendit. Nomen ZEREM, imbrem, nim. bos, procellas, ac turbines, eaq; maxima, significat: qua omnia, cum vnum verbum Latinum indicare non possit, sumitur id quod aliquo modo possit, quale est tempestas; quamquam hoc ad serenitates etiam referatur, ZEREM verò, ad violentiam tantum. Hispani nomen huic affine habent, Chorrón. Ita nullam calamitatem, nullum tantum malum & incommodum ab hostibus & inimicis populo afferri posse ait, quod in tutela, & in praesidio regia virtutis latentibus non contemnat. Atq; hac prima similitudo hoc periculorum genus depellendum respicit. aliud verò, quod ad varias temporum calamitates & iniurias refertur, quales fames, morbi populares, ex cali aerisq; inclementia orti, boni principis tum industria & sedulitate, ac prudenti consilio corrigenda, tum verò sanctitate vita & moribus, sacrificiis, supplicationibus,

deprecationibus, & omni ad placandum iram Dei, procuracione auersum, ac depulsum iri significat. Cuius rei exempla complura in bonorum principum annalibus leguntur; & à nobis hoc loco propter studium breuitatis non recensentur. Tertiam porro sedulitatis & cura partem, quæ à rege in bonarum disciplinarum copia, & in recta animorum informatione ponenda est, quantum, quamq; multis nominibus hominum generi, & ordini omni visis sit, pulcherrima etiam & appositissima similitudine demonstratur.

Sicut riuus aquarum in siti, & umbra petrae prominentis in terra deserti. PROPECTO si verba singula ad amussim expendere-mus, vno hoc in explicando carmine permagnum implemus volumen. Verum cum hoc nec per atatem nostram, nec per lectoris patientiam, & chartarum modum liceat, significatione potius quam explicatione agendum nobis est. Discendi & cognoscendi cupiditatem & appetentiam omnibus hominibus innatam philosophi docuere; sed labore constantem scientiam, radicemq; amariorum cognitionis à pluribus horreri prodidere alij. Scientiarum ac disciplinarum, quamquam perpetua & indeficiens natura sit; tamen tenues esse venas, & multo labore ac studio vestigandas: atq; hinc discendi nata difficultate euenire, ut perpauca seriam doctrina ac disciplina dent operam: ex quibus etiam rari docti, hoc est, disciplinarum & artium apprime compotes euadant. quibus etiam rebus accedit, tum rerum ad vitam usum comparandarum inopia, qua pauperiores pressi, animum ad studium minus attentum habent. Tum vero copia, qua possessores à labore seuocat, & sui potius quam doctrina amore afficit. Postremum inuidia & emulatio plurimum in hoc genere tractando, turbare solet. Virique tamen rationem inuenire possent, qua sine multo labore ac sudore, sine temporis dispendio, absque peregrinationum & itinerum fatigatione, sine inuidia se scientia compotes euasuros crederent: non dubium est quin libenter contenderent, quò naturæ desiderio aguntur. Nemo esset, qui indoctus, aut rudis esse, vocariq; optaret: non magis quam si quis grauer ardentemq; sitiens oblatum aqua pura & minime noxia largiorem potum recusare posse putaretur. Ad animalis corpus nutriendum dua res precipue commoda sunt & utiles, nulli animantium non nota, cibus & potus: quarum querendarum causa totidem quoque appetentius anima ex natura vi afficitur, hoc est fame, & siti. Ex his vehementius & impatientius urget, afficitq; sitis, utpote qua nonnullam cum igni affinitatem habet: cuius vehemens maximèque concitata vis est, & sentiendi facultatem presentissimo & efficientissimo calore laedit. quamobrem animalia sitim quam famem longè iniquius tolerant. Iam vero discendi & cognoscendi cupiditatem, siue auiditatem sitis, doctrina verò copiam & oportunitatem potus aquarumq; imaginibus non modò sacri scriptores, sed ceterarum omnium ferè nationum auctores, atq; in his poetæ precipue, significant. Hinc illa, & multa huiusmodi alia:

Tale tuum carmen nobis diuine poëta,

Quale sopor fessus in gramine, quale per aësum

Dulcis aqua saliente sitim restinguere riuo.

&

& illud: Vtrumque sacro digna silentio

Mitantur umbra dicere. sed magis

Pugnas & exactos tyrannos

Densum humeris bibit aure vulgus.

Hinc illa apud poetæ celebratissima fontes & fluuij Heliconis, Pyrenes, Permessidos, & cetera nomina: ex quibus qui biberent, docti Vates euadere dicebantur. Hac itaque translatione usurpata, Isaias regis boni curam in sufficiensda populo veræ & salubris doctrina copia significauit: qua tanto præstantior & impensior esse debet, quanto natura sua animorum quam corporum commoda vel incommoda maiora sunt. Huius verò generis sufficientissimus ad humanam leuandam necessitatem usus ita describitur, adumbraturq; à Vate, Sicut riuus aquarum in siti. Nulla maior, nocentior aut vitæ humana infestior sitis, quàm doctrina diuina; quippe qua sola veri & honesti rationes certissimas tradere potest: quibus qui imbuti fuerint à dubiis & questionibus ambiguis & vanis liberentur; problematisq; carent inutilibus, & viam certam tenent, qua vitæ huius mortalis cursum peragant; virtutemq; veram exercentes ad felicitatis culmen ex Dei beneficio & ope deducantur. Huiusmodi sitis morbum, nisi oportuno remedio curari contigerit, letalem hominibus esse pronunciauit Amosus: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & mittam famem in terram: non famem panis, neque sitim aquæ; sed audienti verbum Domini: & comouebuntur à mari usque ad mare: & ab Aquilone usque ad Orientem circuibunt, quærentes verbum Domini, & non inuenient. In die illa deficient virgines pulchra & adolescentes in siti. Curam itaque bono principali maximam esse, & studium ponendum in sufficiensda populo suo doctrina copia, eaq; quam largissima; qua sitientes hominum aures, animiq; expleantur & recreentur. Hanc verò affluentem copiam PELAGIM nomine indicauit Vates: pro quo Latinus interpres, hic riuos, aliàs decursus aquarum, aliàs fluentia reddidit: qua omnia ad cursum, fluxionem & sufficientiam pertinent: nam verbo PELAGI, sufficere Latinum aptè respondet. A qua voce Pelagus nomen Græci ac Latini mutuarunt: quod tamen defluentibus aquis, ita ut stagnantibus, videtur aptasse. quamquàm à poetis largiore & liberaliore significatione admissum, pro mari usurpetur. Quocumque modo vox habeat, largam & continuam perpetuamque copiam significat, qualem populo Dei optandam Spiritus sanctus commendat. Sed sicut in omnibus abundantis fide, sermone, & scientia, & charitate vestra in nos, ut & in hac gratia abundetis. Hoc etiam significans diuinus Magister, Messis, inquit, multa est, operarij autem pauci: rogate ergo dominum messis, ut mittat operarios in messem suam. Iucundissimam, verò maxime gratam, oportunitatemq; esse aquæ copiam sitientibus, naturæ desiderium docet, & exteri etiam Vates decantantur:

Tale tuum carmen nobis diuine poëta,

Quale sopor fessus in gramine, quale per aësum

Dulcis aqua saliente sitim restinguere riuo.

Atque mortalem vitam hanc itineris ac peregrinationis potius quam ha-

bitationis nomine diuina doctrina professores inscripserunt. S. S. E. Non habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus. & , Obsecro vos tamquam aduenas & peregrinos abstinere vos à carnalibus concupiscentiis, quæ militant aduersus animam. Neque verò iucunda amœnag, via, aut itineri multis commoditatibus ac delitiis instructo vitæ huius peregrinatio ad similes prædicatur iis, qui de vera hominum felicitate disserunt: sed potius meras esse dicunt solitudines desertas, incultas arboribus & pascuis, atq; omni iucunditatis fructu carentis; quales quàm longissimi Arabia ac Persidis tractus esse memorantur: per quos neque noctu ingredi tutum propter ferarum frequentiam illis regionibus discurrentium; neq; per lucem, præcipuè æstiuam, quam nimius æstus infestam, & iter agentium capitibus corporibusq; nocentem efficit, maximè verò sole meridiei vicinia percurrente. In quæ loca cum viator deuenit, aënis feruore soli, & nimio solis calore fatigatus, vix dici potest, quantum desideret vel aquam qua sitim extinguat, vel arboris umbram, cui succedendo hora feruorem viuet, aut minuat. Quod si utrumque nactus fuerit, immane quantum consolationis accipiat, atq; spei etiam concipiat, fore, ut illius cupitæ oportunitatis beneficio refectus & animatus, vltierius etiam progredi, atque institutum iter conficere tandem possit. Atqui utramque commoditatem populo ex boni ac p̄i regis cura contingere Vates noster ait: tum doctrina copia & abundantia, qua discendi & cognoscendi vera & honesta expleatur sitis; tum verò exemplorum ad rationem ac normã disciplina constantium oportunitate in ipsius regis vita ac moribus spectata. Nam q; sine moribus leges otiosa habentur: atq; ad eò magis ad ministrorum & magistratum avaritiam & ambitionem torquentur, quàm ad publicam viuendi normam diriguntur. Cum verò optimi Principis constans virtutis exemplum statuitur, tum maximè leges iuuant, egregieq; profunt. Tunc umbra illa constat, cuius vsu vitæ labores tolerantur, temporumq; importunitates & incommoditates minuuntur. Huius enim Principis præsidio tamquam firmissima tutela muniti homines, sese tutos fore confidunt; huius exemplo itineris, vitæ æstus ceteraq; incommoda minuenda sibi sperant, imò experiuntur imminuta. Quippe cum nemini mortali tantus labor, quantus vni bono regi exantlari censeatur: quem ceteris prospiciendi & consulendi causa non solum propugnationis curam, institutionis studium, sed etiam exemplorum vitæ, atq; moram correctionem & ornatum in sua ipsius persona familia, atq; domo præstare oporteat, atq; hoc pacto umbram aliis refrigeriumq; comparari eueniat: idq; non semel tantum aut leuiter, vel cum aliqua vitiorum & virtutum permixtione, vel mutatione & varietate, sed solidissimè cumprimis & constantissimè. Potest enim viatori ex æstuantis fructibus aut arboris umbra contingere, quæ tamen propter soliorum & ramorum raritatem, & naturam mobilitatem ventis obnoxiam, nec ad eò tutum recessum, nec locum pariter opacum, nec opacationem perinde commodam & stabilem præstare valet, atq; rupes aliqua, quæ ipsa, cum solis impetum & feruorem sustineat, ad eos, quos umbra sua afficit, penetrare & pertingere nulla ex parte sinit; sed

sed continua & constanti opacatione refrigeratos conseruat: ad eò ut ipsa stando ac persistendo, sedendi, quiescendi, atq; interdum somno laborem & lassitudinem temperandi copiam faciat. Hac omnia obseruata conferrî in hunc locum oportuit, ad indicandam similitudinem umbræ, non in arbore, aut in animali aliquo, sed in rupe, siue petra à Vate nostro definita. Cur verò mores & exempla in principibus virtus & regibus spectata aliorum hominum causa umbræ appellentur, in causa est, quòd umbra corporis, cuius imago est, delineamenta & figuram imitatur, quamquam rudem, tamen ad vsu formæ, quod satis est, expressam, neque parem virtutem aut obtinet, aut confert umbra cum corpore: ita tamen habet, ut ex ipsius contemplatione corporis, genus & forma quodammodo cognosci possit; arboris umbræ arborem, hominis hominem, quadrupedis quadrupedem, petra petram, & Pontificis Pontificem, regis denique regem indicat: quippe quæ & regum apicem riferat, sicut nudi hominis nudum quoque simulachrum præstat. Et umbra petræ prominentis in terra deserta. Prominentem petra, regē vocat, loco, gradu, & ministerio ceteris omnibus præstantem. Sua in lingua. Sicut umbra petræ amplissimæ in terra lassitudinis. Lassitudinis terra, vitæ huius mortalis importunitas, & itineris labor dicitur. Hac optimi principis officia cum ipsa rerum publica natura maximè conuenire docuit etiam Latinus ille bonus auctor; qui & de virtute rectè pro sua semperstate locutus, in vitia quoque perorauit.

Cum tot sustineas, & tanta negotia solus,

Res Italas armis tuteris, moribus ornes,

Legibus emendes. Sed quanto interuallo huius oratio ab Isaia

carminibus vincatur, utrumque elocutionis genus cum verbis, tum rebus comparatum demonstrat. Porro mysterium aliud quod hoc in versu latet, non omnino reuelabimus: neque enim huius loci vel temporis esse arbitramur hoc agere, verum indicabimus tamen. Legem Dei in tabulis scriptam & membranis explicatam, magnum operæ pretium sui amatoribus atq; fidentibus, ubi bibere haurireq; contingit, facere, sacri auctores omnes prædicant; ideoq; illius commendant, & suadent serium studium, tam populis, quàm populi principibus vtilissimum: verum non esse illius vsu ad eò omni ex parte maximum & beatissimum, excipiunt: quippe qui non plenam felicitatem præstet, sed umbra quadam felicitatis afficiat eos, qui in illa, sicut decuit, versati fuerint: atque illam umbram futurorum bonorum esse, quæ per verbū Dei promissa quondam, aliquando afferenda & comunicanda erant; aeterno calorū rege id agente, qui populum in se credentem, filiorum Dei adoptione, & regni communionem aucturus erat. interim verò dum hoc præstaretur, nullum in ceteris toto orbe apertis disciplinarū scholis hominum refrigerio & subsidio locum esse certum, nisi in vna hac singulari Dei beneficio patefactū diuinæ legis doctrina: quam qui ritè coluerit, salutis ab eadem non collatæ, sed indicatæ & commendatæ compos tandem ex diuino beneficio euadet. S. S. E. Hic liber mandatorum Dei, & lex Baruch 4. quæ est in æternum: omnes qui tenent eam, peruenient ad vitam; qui autem

dereliquerunt eam in mortem. Convertere Iacob, & apprehende eam: ambulabula per viam & splendorem eius, contra lumen eius. Ne tradas alteri gloriam tuam, & dignitatem tuam genti aliena. Beati sumus Israel, quia quae Deo placent, manifesta sunt nobis. Haec satis nunc ad arcant rationem, quam à Deo in nobis penitus aperiendam poscimus. Qualem porro, quam optandum, quam beatum huiusmodi curam, consilij, providentiam, atque opera ex optimi principis munere & officio profecta euentum & publice & private expectandum fuerit, numerosa partitione declarat Isaias, populi statum per singulorum hominum studia & mores describendo.

Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt. Et cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur.

DIVINÆ legis studium ab optimo principe curatum & procuratum quantas virtutes habeat ex recto, sano, & probando cum singulorum, tum communis sensuum usu, per allegoriam siue translationem Pates ostendit. Etenim sanum animal illud esse dicitur, quod membrorum, artuum, omniumque partium inculpatis fruitur vibus. Partium verò principatum facile obtinent ea, quas sibi sensus vendicant, qui fenestrae sunt animae. Ex sensibus verò singularibus & externis visus & auditus principia marentur commendationem. Sicut scriptum est: Oculus videns, & auris audiens, utrumque Dominus fecit. Horum tamen communis qui dicitur sensus, arbiter esse videtur: cuius principia sedes nobis sacram disciplinam professis, in corde est. unde cordati homines dicuntur, qui communi sensu valent, recteque utuntur. Atque haec in animalis hominis corpore prima habetur partes; quibus proximum honorem lingua occupat: nam uti sensus animae fenestra, sic lingua animi interpres dicitur. cuius munere & usu hoc animal ceteris quoque excellit, quae vel ex aquis, vel ex terra partu edita multa exiterunt. Vig. horum omnium sensuum rectus & expeditus usus, nullaque ex parte lapsus, sani corporis indicium facit: ita ad hanc similitudinem eadem sanitas ad animi quoque valentis, & recte agentis indicium transfertur. Nam ut qui recte videt, recte audit, recte omnino sentit, recte, expeditè loquitur, sanis oculis, auribus, corde & lingua esse dicitur: sic etiam qui recta conspiciere, dispicere, & cernere, recta audire, recta cogitare, & recta proloqui, effarique solet, vir bonus & sanae mentis audit & predicatur: illud ad corporis, hoc ad animi felicem & integram valetudinem refertur, & ad morum commendationem cum primis facit. Atque hanc rerum & personarum conditionem ad laudes usurpandam seria & simplex divinae legis cognitio oportuno studio & cultu instructa praestat. Quippe lex simplex cum sit, bonorum ac malorum naturas non velatas, verum nudas cum suis originibus membris, & coloribus habitudinibusque indicat: & quibus quaeque verbis & nominibus appellari oporteat, planè, sincerè & expeditè docet. Denique veritatem & simplicitatem utroque in genere declarat: nec vero falsi, nec recto pravi nomen, aut contra indidmittit. Lucem à tenebris, à corpore umbram dirimit, nec vel fando etiam huiusmodi genera confundit

fundi finit. S. S. E. Lex Domini immaculata conuertens animas, testimonium Domini fidele, sapientiam praestans paruulis, preceptum Domini lucidum illuminans oculos. Ex hoc bona ac sana disciplinae fonte qui potius haurire, quam riuulos alios humanae sapientiae consecrari assueverit; mirum quam rectè & verè atque sincerè de rebus indicare, quamque aptè eloqui, & singula suis nominibus appellare poterit; quantumque ab argutiis, fictionibus, dissimulationibus, atque assensione, adulationeque liber erit, & ab aliis huiusmodi: quae cum ex prudentia, ingenij dexteritate, cautione, & astutia proficisci vulgo putentur; tamen à mera malitia, insolentia, aut minimum ab stultitia orta diuina lex notat. Haec igitur huius, de quo commentamur & huic subiunctorum versum argumenti summa est: quae expensis nonnullis vocabulis facilius tenebitur. Oculi videntium. Qui aliquid intuentur, ROMI dicuntur: quos vel proprii sensus infirmitas, vel interiecti aëris turbatio, vel nimia rei videnda remotio caligare, minusque clarè perspicere faciunt. haec diuinae legis vis & prerogatiua est: cui qui sensum mentemque aduerterint, videre omnia, atque malum à bono, rectum à curuo, ab honesto prauum possint discernere; cum alij omnes etià in meridie caecutiant. Quamobrem ita Psaltes poscebat: Auerie oculos meos, ne videant vanitatem: in via tua viuifica me. Et aures audientium diligenter auscultabunt. Non modò audient ut vulgus hominum: quibus cum patentes contingerint aures, audiunt quidem illi quae vel dicuntur, vel leguntur, ac recitantur; verum perinde hauriunt, ac si non audissent, quippe non sientibus auribus accipiunt: sed iam deinceps posthac qui sana & sincera doctrina, boni principis exemplo & cura, audi fuerint, diligenter auscultabunt; atque ea quae viderint, & auscultantes acceperint, maturo communis sensus arbitrio expendent; non temerario & insolenti tumultu distinguenti, & component; suis quaque modis & ponderibus examinant. Cor stultorum NIMHARIM dicuntur, qui Latini temerarij, tumultuosi, nihil pensi habentes, creduli: quo verbo usus Ecclesiastes, praecipit: Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Itaque opinione magis quam veritate aut scientia ducuntur, hoc vocantur nomine: quod ad stultitiam Latinus interpres merito refert. namque facilitas, & opiniosa credulitas, vnum ex stultitiae generibus est. ut ex illo carmine docemur, in quo idem usurpatur verbum: Cui fecerunt, oblitum sunt operum eius: & non sustinuerunt consilium eius. intelliget scientiam. Tenebit rectè tum res, tum rerum causas, antecedentia & euenta, longè aliter, quam qui opinionibus temerè aguntur, vel de ignotis insolentè audiunt, & facile assentiuntur, faciliusque pronunciant. Scientiam philosophi nominant cognitionem eam, quae à primis, certis, & notis rerum causis proficiscitur; atque suo illi in foro rectè definiunt. Nos ex sacrorum librorum doctrina scientiam venerati, eam praecipue interpretamur esse, quae ex diuinis responsis; omni sensu & euidentia humana firmiteribus, paritur: de qua scriptum est: Testimonium perhibeo illis, quòd à emulationem Dei habent, sed non secundum scientiam. Et de iis, quae idolis sacrificantur scimus, quia omnes scientiam

1. Cor. 8.

tiam habemus. De escis quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo; & quod nullus est Deus, nisi unus. lingua balborum, qui non facile eloqui possunt, sed palato sunt impeditiore, atque lingua tremula antè laborant, quàm pronunciant, GHILEGIM dicuntur, ex quo peregrino vocabulo Hispanis ortum arbitror ridiculum proverbiolum, quod frequenter in cõfusus sermonibus usurpatur (O somos gelegos o no nos emedemos.) atq; huiusmodi oris ac linguæ impedimento laborantes, Tartamudos Hispani dicunt. Hinc ex translationis figura eos indicat, qui de rebus impeditè, siue imperitè potius pronunciant, nihilq; certi & constantis, planiq; vel responsi vel consilij, rogati reddere possunt, omnia distinctionibus, siue confusionibus magis inuoluunt; adeò ut consultorem indoctiorem quàm accedere viderant, dimittant. Huiusmodi impedimenti morbum iis, qui Dei scientia imbuti non fuerint, laborare accidit. ut superius hoc eodem Vate audiebamus, dicente: *Manda remanda, expecta reexpecta, modicum ibi, modicum ibi,* &c. Verùm enim uerò diuinæ scientiæ uero ac serio studio efficiendum ait hoc loco, ut qui tardè antea balbutienterq; loquebantur, posthac deinceps promptè, purè & expeditè, propriè & germanè pronunciant: non uerborum modo propriorum, uerùm uocum sinceri & puri usus compotes redditi: ita ut neque T, pro D: neque N, pro M: nec E, pro I, proferant. Huiusmodi translatione suam orationem confirmauit Vates. Denique neque in uerbis, neque in uocibus uel barbarismum, uel solecismum faciant: ne dum in rebus cognoscendis & indicandis deficient. Velociter. Contrarium uerbum uoci GHILEGIM, ideoq; rectè ab interprete nostro usurpatum. in exemplari lingua loquetur TSAHHOTH, puritates. quo uocabulo omnis dicendi copia, elegantia, proprietates, uenustas, denique orandi peritia significatur. Ex quo fit, ut quæ nobis Rhetoricè appellatur, hoc est, dicendi scientia, illa in lingua TSAHHVTH uocetur. Quantum uerò cõmuni hominum consuetudini & societati tum boni, tum commodi, & emolumentum ex huiusmodi sensuum, mentis, ac linguæ correctione accessurum, euenturumque sit, enumeratione, atque oppositione (quam antiitheton artifices nominant) Vates indicat.

Non uocabitur ultra is qui insipiens est, princeps.

Ubi diuinæ legis uiget studium cum timore quem illa suadet & affert coniunctum, nullus nec ignorationi, nec simulationi, aut dissimulationi, adulationi, & assentioni nullus; imò neque metui humano relinquitur locus: sed omnia suis ponderibus expensa, propriis efferuntur, declaranturq; uerbis; non oppositis, imò neque cognatis etiam, ut ille dicebat,

Ex more imponens cognata uocabula rebus. Quod uitium quàm turpe, quàm importunum, quàmq; nefarium, & admittentibus pestilens existat, Isaias docebat: *Vae qui dicitis malum bonum, & bonum malum, uenentes tenebras lucem, & lucem tenebras; ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Dormientibus conuenientibus, aut etiam ultra admittentibus principibus, dum serium diuinæ legis negligitur studium, uitiorum nomine uirtutes, rursumq; uitia uirtutum nominibus ac titulis appellantur. Hoc malum*

malum ubi uigeat, insaniam, mentiumq; alienationem communiter grassari, & omnia publica & priuata sacra & profana misceri, & cõfundi perturbariq; necesse est; quod ut corrigatur, boni principis officium cum primis fuerit. Qui insipiens est. NABAL, uilis, imprudens, profusus suarum rerum, alienarum appetens, atq; caduca & fatua mentis, hoc nomine dicitur; ita enim prudens illa & fortis mulier Abigail mariti amentiam excusabat: *Ne ponat, oro, Dominus meus rex cor suum super uirum istum iniquum Nabal: quoniam secundum nomen suum stultus est, & stultitia est cum eo. Hunc uerò ubi sensus hominum corrupti sunt, NADIB, id est, principem magnificum, splendidum uocari notat Vates, ab iis nimirum, qui parasitorum profiteatur sectas, quorum exemplum satis idoneum auctor ille describebat.*

Nunc age luxuriam & nomen tantum arripe mecum, Vincit enim stultos ratio insanire nepotes; Hic simul accepit patrimoni mille talenta, Edicit piscator uti, pomarius, auceps, Unguentarius, ac Tusci turba impia uici, Cum scurris factor, & cum uelabro omne macellum Manè domum ueniant. Quid tum uenero frequentes: Verba facit Leno, quidquid mihi, quidquid & horum Cuiq; domi est, id crede tuum; uel nunc pete, uel cras. Accipe quæ contra inuenis responderis æquis: In niue Lucana dormis ocreatus, ut aprum Cænem ego, tu pisces hyberno ex equore uellis. Segnis ego indignus qui tantum possideam, aufer, Sume tibi decies, tibi tantundem, tibi triplex, Unde uxor media ueniat de nocte uocata.

Huiusmodi futiles & nihili homines, luxu perditos, profusionis temeritate merito infames; tamen quia facultas contingit, & ad effundendum copia, liberales & magnificos corruptum uulgus uocat. Hac eadem illi Omnia cum faciant, hilares nitidq; uocantur.

Quòd si huic tantum uitio uirtutis imponeretur nomen, simplex fortassis error uideri, ac dici posset; uerùm tanta est hominum in iudicandis & nominandis rebus peruersitas, ut contrarius etiam & extremis, morbos sanitatis ac prosperæ ualitudinis nomine laudent: utq; tam auaritiæ, quàm profusionem magnificis uerbis commendent.

Neque fraudulentus appellabitur maior.

CHILAI nomen, quod in exemplari legimus, cum significat, qui & sihi necessarium sumptum inuitus facit; & plura semper parare laborat: ideoq; tantum largitate, aut à benignitate alienus est; ut uix ea qua distrahit, & uendit, aut qua familiaribus alendis insumit, iustis mensuris & ponderibus prabeat; qualem ad uinum Satyrus depingebat:

Sunt quaedam uitiorum elementa, his protinus illos Imbuat, & cogit minimas ediscere sordeis: Max acquirendi docet in satiabile uotum.

Horat. lib. 1
Serm. Sat. 3.

Sup. 5.

Seruorum ventres modio castigat iniquo
 Ipse quoque esuriens. neq; enim omnia sustinet unquam
 Mucida carulei panis consumere frustra,
 Hesternum solitus medio seruare minutal
 Septembri: nec non differre in tempora cæne
 Alterius concham a stiui cum parte lacerti
 Signatam, vel dimidio, putriq; siluro,
 Filag; sectiui numerata includere porri.
 Inuitatus ad hæc aliquis de ponte negabit.
 Sed quò diuitias hæc per tormenta coactas?
 Cùm furor haud dubius, cùm sit manifesta phrenesis,
 Vt locuples moriaris egenti viuere fato?
 Interea pleno cum turget sacculus ore,
 Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit,
 Et minus hæc optat, qui non habet.

Hunc suis coloribus ex
 viuo depictum, Isaias nomine CHELAI significat: Latinus interpres frau-
 dulentum nominauit, ad vocabuli germanã significationem alludens. nam-
 que ille non fraudator tantum, sed fraudulentus iure dicitur, qui propter
 auaritiã non alios modo, sed proprium genium, ut Latini eloquuntur,
 defraudat. Huiusmodi verò ingenia honesto nomine ornari, celebrarique
 solent, ubi & mores & iudicia deprauata vigent.

Fallit enim vitium specie virtutis & umbra,
 Cùm sit triste habitus, vultusq; & veste seuerum.
 Nec dubiè tamquam frugi laudatur auarus,
 Tamquam parcus homo, & rerum tutela suarum
 Certa magis, quàm si fortunas seruet easdem
 Hesperidum serpens, aut Ponticus. adde quòd hunc de
 Quo loquor, egregium populus putat, atq; verendum
 Artificem: quippe his crescunt patrimonia fabris.

Hoc tantum auaritiã malum in bene instituta, ac diuinis legibus imbuta
 republica, nec defendi, nec honestis nominibus velari fas esse, Vates ait.
 Non appellabitur maior, SOAGH. minus quiddam significat, NADIB,
 quàm SOAGH: illud principibus ac magnatibus tribui solet: hoc verò is,
 quos quocumque ex ordine familiaris rei copia & facultas honorabiles, &
 ut ille dicebat, verendos efficit. Latine celebres, & notos, nominatosq; di-
 cere possumus. Nam verbum à radice SVAGH deducitur, quod clamare, &
 celebrare significat. Ex eadem quoque radice nomen SVGHAN, apud Iobum
 diuitias & opes significat. Atqui recta disciplina informatis hominibus
 vocabula pro rerum examinatione ac definitione usurpanda esse, ait Vates,
 & virtuti sua; vitii quoque sua, non perturbatè indenda. Id quod facile
 ex vitiorum notis diiudicari, & adiudicari possit. Cuiusmodi notarum cog-
 nitionem, ex actionum, causarum, & euentorum obseruatione petendam,
 Isaias indicat, atque obiter ea notat mala, quæ ex vitiorum laude aut af-
 fectione proficiuntur.

Stultus

Stultus enim fatua loquetur, & cor eius faciet iniquitatem; vt per-
 ficiat simulationem, & loquatur ad Dominum fraudulenter, &
 vacuam faciat animam esurentis, & potum sitienti auferat.

DUM vitia, merita infamia ac detestatio prosequitur, minus incom-
 modi metuendum fuerit: quippe cum non pauci, qui nec pietate, nec religio-
 ne à prauis actionibus auertuntur, fama atq; opprobrii metu vel deterren-
 tur prorsus, vel coercentur. secus verò est ubi honestis verbis improbi mo-
 res defenduntur aut obteguntur. Namque ibidem insolens licentia ultra
 omnem impietatis & iniuriæ terminum grassata, diuina omnia humanaq;
 miscet: & dum sibi indulgeat, nullum neque legi, neque iuri, neque equità-
 ti aut misericordie relinquit locum. Si, inquit, hoc admittitur, vt vitii ho-
 nesti nomina ex more imponantur, impune omnino, imò licenter, ac maxi-
 mè liberè improbi homines ingenio ac moribus propriis laxis, vt aiunt, ha-
 benis indulgebunt: qui mores quantum reipublica, quantum priuata, atque
 adeò quantum pietatis rationibus & visibus obsint; quantum ad seuitiam
 & crudelitatem effundantur; ipsa diuina lex istis opposita, ac plane pu-
 gnans declarabit. Cum primò societatem humanam stultitiã, licentiã, &
 impunitate lædi constat; vel verborum & sermonum abusu: quia lingue
 facultas hominibus ad mutuam vtilitatem & commoditatem concessa est.
 Atqui stultus fatua loquetur. sua in lingua NABAL NEBELA IEDA-
 BER. Cõiugatis verbis exprimitur iniuria grauias, & verbũ IEDABER,
 vehementi coniugatione declinatum, effrenatam auiditatem, licentiãque
 loquendi arguit. Impotenter, inquit, loquetur stultitiã, & quicquid in
 buccam venerit, effluet. Vt Abigail dixit, secundum nomen suum stultus
 est: & stultitiã est cum eo. Huiusmodi verò stulti & insolentis exemplum
 sermonis ex eadem historia petitur, illud est: Quis est Dauid, & quis est
 filius Isai: hodie increuerunt serui, qui fugiunt dominos suos. Tollam ergo
 panes meos, & aquas meas, & carnes pecorum, quæ occidi tonforibus meis,
 & dabo viris quos nescio vnde sint? Itaque primùm & quæ videtur leuis-
 sima huius vitii nota, bonis tamen & sinceris animis grauis, verbis iacta
 contumelia est. Secunda verò grauior multo mentis deliberata malitiã; vn-
 de eiusmodi sermones proficiuntur, & alij complures mendacio conficti,
 studio fallendi homines, ac decipiendi eos, quibus cum, vel de quibus agitur.
 & cor eius faciet iniquitatem. allusio est ad illud: Qui dixerunt, lin-
 guam nostram magnificadimus, labia nostra à nobis sunt, quis noster Domi-
 nus est? Hoc vitiosum & pestilens malum ab humano corde profectum,
 Poeta ille manifestè arguebat.

Et iam nulla viro iuranti femina credat,
 Qui dum aliquid cupiens animus prage srit apisci,
 Nil metuunt iurare, nihil promittere parant:
 At simul ac cupida mentis saturata libido est,
 Dicta nihil metuere, nihil periuria curant.

Hac est quod a Vate subiungitur: vt perficiat simulationem, & loqua-
 tur ad Dominum fraudulenter. Ex verbo ad faciendum HHONEPH,

& loquendum ad Dominum errorem. HONEPH, impietatem ac debiti officij descriptionem significat. Hac tum maximè impia est, cum religionis obtentu admittitur, quam simulationem interpret noster rectè dixit. & loquatur ad Dominum fraudulenter; perversè, præter id quod verum æquumq; est: curusmodi perversitas & fraus non iuramento solùm, sed mendacio, fictione, simulatione, atq; adeò sermonis ac dictorum ambiguitate admittitur. Quippe Deus, veritatis amator & commendator, mendacij & simulationis detestator est. S. S. E. Odisi omnes qui operantur iniquitatem, perdes omnes qui loquuntur mendacium. Hoc enim breuissima & præcisa lege vetitum: Mendacium fugies. Itaq; hoc secundum ex stulto, siue NABAL profectum malum. Vates accusat. Cui tertium quoque subiungit hominum generi, ac præsertim egentium maximè incommodum, fraudationem videlicet, subsidij inopi vel amico, vel etiam ignoto necessary, ac pro tempore debiti. Qua conditione David, cum aliquando pressus Nabali vicinum, de quo bene promeritus fuerat, amicè, & modestè cõpellasset, durum & inhumanum retulit responsum, tribus istis constans notis: Quis est David, & quis filius Isai? hoc est quod Isaias primùm notat. Stultus factus loquitur. Secundùm illud, Hodie increuerunt serui, qui fugiunt dominos suos. Hac perfecta simulatio & impietas, & fraus contra Dominum: à quo David multis partibus ornatus, multisq; argumentis magna rerum gestarum felicitate commendatus fuerat. Neque ille fugitiuum agebat seruum, sed ingratus & malè morati principis inuidiam insidiasq; declinabat, & tamen duo illa mala Nabal admiserat: non veritate ductus, inò illiberati animo impulsus; quo se inopi amico panes, aquas, carnesq; suas daturum negabat: cum tamen hæc abundè parata haberet, ideoq; multitudinis numero omnia indicaret. Huiusmodi impietatis & luxuria sordium exemplum inuicit Isaias tertio loco in stulto accusauit. vt vacuum faciat animam esurientis, & potum sitientis auferat. In homine NEPHES commune cum ceteris animantibus nomen sortita Latinis anima dicitur, quæ ad animalem vitam sustentandam, præcipuè data est. Hac itaq; appetimus, esurimus, sitimus, & cetera patimur & agimus, quibus vita mortalis vel iuuatur vel luditur. Neque hæc est, qua ad imaginem & similitudinem Dei factus homo dicitur: itaq; appetendi vis & facultas, siue illa pati, siue agere dicitur, hoc appellatur nomine. De spiritu verò & mente alia distinctio, aliaq; ratio est; atq; de eis alius differendi locus erit: nunc satis fuerit intellexisse animam nomen, præcipuè ad inferiorem naturæ humanæ partem, hoc est, ad exteriorem hominem, referri. cuius doctrina exempla multa passim occurrunt. Quia satiavit animam esurientem, & animam sitientem repleuit. Descriptio iam & suis notis depicto eo, quem sacra lingua NABAL appellat, is è vestigio describitur, cui commune vocabulum est CHELAI, Latinum verò ab interprete nostro quæsitum, fraudulentus. Fraudulenti vasa pessima sunt. Expositionis siue descriptionis huius genuina vis & significatio in exemplari lingua elucet: ita sonante. VECHELAI CHELAI RA GHIM. Elegans adnominatio ex eadem. Et ymo. CHALAH, capere significat,

Psal.

Exodi 21.

cat: inde CHELI, vas quodpiam ad captum & usum habile dicitur. CHELAI Latinis tenax dici posset, significationemq; auari obtinet, Hispanicè escaspo. Hac breuissima & concisa notatione omnia ea cõprehenduntur, quæ à Satyrico illis, quos iam recitauimus, versibus explicata sunt. quidquid, inquit, utensilium & vasorum, siue ad accipiendum, siue ad exhibendum auarus habet, iniquum est: quippe cuius consilium, studium, & mens vni sibi tantum consulant; unde à capiendo nomen CHELAI factum obtinet. Sunt verò qui à simplicitate ad compositionem affinem vocabulum referentes, (quod huiusmodi allusionibus illa lingua abundet) dicant CHELAI, à CHOL-LAI factum, appositissimè auarum & fraudulentum significare. Est autem CHOL-LAI, idem quod Hispanicè dicitur Todo para mi: quod in auaros & ambitiosos frequenter iactatur. atq; huic illud persimile:

Vni nimirum tibi rectè semper erunt res? Huius igitur animus & mens sibi vni prodesse festinantis vasa pessima.

Hor. lib. 1.
Serm. Sat. 16

nam diues qui fieri vult,

Et citò vult fieri: sed qua reuerentia legum,

Quis metus aut pudor est vniquam properantis auari?

Istiusmodi mores omnes eo spectant & contendunt, vt si per leges vi agere non liceat, si minus id tuum videatur, tamen malo dolo res fiat, indiesq; acta succrescat, nullo cupidinis atq; auaritiæ modo quæsito, aut sine reposito, sed rem quocumque modo rem: siue ea iniquis mensuris pareitur, siue mendacijs, periurijs, calumnijs, & falsis delationibus, deprauatq; in dicenda sententia, aut inferenda iudicijs, hæc & huiusmodi quacumque fuerint, illa summa Vates claudit.

Ipsè enim cogitationes concinnauit ad perdendos mites in sermone mendacij.

CONCINNAVIT, IAGHATS, consulit, consilio capto ac deliberato suscipit. Verbum futurum, mores arguit perpetuos. ad perdendos mites, LEHHABEL GHANIVIM. ad illaqueandos modestos, ac simplices, vafri juris inscios mites, & innocetes nihil mali meritos. Hac omnia significat, GHANIVIM itaq; si commerciorum, aut alias omni humana consuetudinis ratione agatur, iste iniquis utitur vasis: sin verò iure, dolo malo ad fraudè semper declinavit, siue is testis producat, siue de iure iudex appelletur.

In sermone mendacij, cum loqueretur pauper iudicium.

EXISTIMO iam fraudulentum istius descriptionem constare: quam imitatus nobis videtur senex ille Satyricus:

Falsus erit testis, vendit periuria summa,

Exigua Cereris tangens aramq; pedemq;. & paulo post, auarum patrem & magistrum reprehendens:

Cum dicis iuueni stultum, qui donet amico,

Qui paupertatem leuet, attollatq; propinqui,

Et spoliare doces, & circumscribere, & omni

Crimine diuitias acquirere, quarum amor in te est.

Hactenus utriusque vitij forma desinita, fructus & euentus indicatur, al-

Iuuen. Sat. 4.

terius,

verius videlicet NABAL, Impy & inutilis prorsus in vita hominis. aliter verò non inutilis modo, sed pestilentis, & nocenti simi, hoc est, auarum quem idolorum cultorem sacra doctrina esse affirmat. Quibus notatis vitis, & ad sua nomina relegatis, quanam vera & princeps, ingenuaq; sit, & appellari mereatur, nobilitas, declaratur: eaq; tum ex consiliorum & sermonum, tum verò ex morum actionumq; probitate, honestate, suauitate, & in his omnibus constantia cognoscenda ac definienda indicatur, & nomine asseritur suo, hoc est NADIB.

Princeps verò ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit.

Hic non solum de populi principibus ac regibus agitur, verum de iis omnibus, qui verè nobiles ac principes haberi appellariq; merentur, quacumque ex gente, quibuscumque ex parentibus nati fuerint: qui, videlicet, Dei iudicio, & rectè sentientium, ac de rebus, non de personis discretum aestimatione, principes ac nobiles censentur viri, hoc est, qui ingenuitatem sensu meditantur, sermone eloquuntur, ac moribus representant, perq; omnem vitam consuetudinem præstant: idq; sibi proprium esse arbitrantur, ab officio numquam declinare, aut cessare, nedum deficere. Hac huius sententia est carminis, ex adnominatione, ut Critici dicunt, siue, ut Dialectici, ex verborum coniugatione constructi: quam figuram cum Latinorum verborum inopia non perpetuò imitari valeat, ad voces recurrere cogit, quæ ad significationem quam proximè accedant, quamquã ea pluribus aliis ac diuersis vocalibus subseruiant. Ut nomen princeps, quod Latini interpretes ad ROZEN. NADIR. SAR. ROS, atq; MOSEL, ad alia vertenda vsurpant, quorum tamen ut diuersa, ac distincta, tum vox, tum etymologia ita diuersa significationis adnotatio est. NADIB, à NADAB deducitur verbo, quod vltro, spontè, ingenuè, ac liberè, nulla vel vtilitatis vel propriè cõmodi ratione habita, aliquid, idq; rectè oportunè ac piè, aut officiosè agere significat. propriè, ad benignitatem & liberalitatem refertur. verbũ, in sacris muneribus, donariis, atque hostiis frequentissimum, & Latine in eiusmodi argumento spontaneorum nomen, vel verbum spontè offerre versum, vel voluntarij vocabulo. ut in illo versu: Voluntariè sacrificabo tibi: & confitebor nomini tuo, quoniam bonum est. Quoniam verò liberalitas atq; virtus omnis voluntati præcipuè tribuitur, dummodo significatio constet, licebit Latinis, quamquam non adeo Latine, huiusmodi voces ad simile argumentum vsurpare: voluntarius, & voluntariũ, ac voluntariè. Ita NADIB, eum, qui se ingenua, candida, & aperiã probitate perpetuò agit. Atque hoc pacto quid Vates hoc versu significet, planius fiet. VENADIB NEDIBOIH IAGHATS VEHV GHAL VEDIBOTH IAKVM, & voluntarius voluntaria confidet, & ipse super voluntaria stabit. Manifestè docet, eum verè principem, siue NADIB nuncupandum, qui principe atque ingenuo homine digna vel consilio capiendõ, vel dando agit, atque ea quæ consulit, moribus & repræstat: quod etiam sibi proprium perpetuũque statuit. Super duces iactabit: firmabitur virtutibus his principibus & primariis, totiusq;

tiũque peragenda vita ducibus. hoc ille etiam sentiebat, qui ita præcepit:

Tota licet veteres exornent undique ceræ
Atria, nobilitas sola est, atq; unica virtus.
Paulus, vel Cossus, vel Drusus moribus esto,
Hos antè effigies maiorum pone tuorum.
Præcedant ipsas illi te consule virgas.

Agnosco procerem.

& rursus:

Si tibi sancta cohors comitum, si nemo tribunal
Vendit acersecomes, si nullum in coniuge crimen,
Nec per conuentus, nec cuncta per oppida curuis
Vnguibus ire parat, nummos raptura Celano.
Tunc licet à Pico numeres genus, aliq; si te
Nomina delectant, omnem Titanida pugnam
Inter maiores ipsamq; Promethea ponas.
De quocumque voles proauum tibi sumito libro.
Quod si præcipitem rapit ambitus, atq; libido,
Si frangis virgas sociorum in sanguine, si te
Delectant hebetes lasso licetore secures,
Incipit ipsorum contra te stare parentum
Nobilitas, clarãq; facem præferre pudendis.

Quibus verbis ad viuum depicti videntur NADIB, NABAL & CHELAI. Stabit, firmus, constans, conspicuusq; permanebit: nec enim vna aut altera studiosa actione definitur, aut asseritur virtus: sed arboris instar studiosè ac rectè agendo crescit, crescendo etiam firmatur, ac radices agit altissimas, nullam ventorum vim, nullam metuentes procellam.

ARGUMENTVM VATICINII XXIII.

IEROSOLYMITANI templi duplex excidium, iteratãq; populi captiui abductionem, Isaias hoc vaticinio prædicit; alterãq; labem ac perniciem Iudaorum, reipub. Babyloniorum; alterã vero Romanorum manu afferendam indicat: vtramq; verò Dei iudicio, populi illius impietatem castigantis, atq; ad tempus cum breuius, tum longius corripientis, non tamen prorsus perdituri. Immo ex misericordia paterna visceribus populum illum propter patres dilectum, sed propter propria crimina castigatum: interim dum captiuum agere oportuerit, conseruaturi, laboribus & arumnis quamlibet pressum oportuno verò tempore prouidentia arcano consilio, atque antiqui promissi fide & constantia liberaturi: tum à Babylonienſe, altera priore seruitute, tum etiam ab illa posteriore, quæ diutius illos indurationis iudicio punitos manebat. Vtrumque verò beneficium non ex alia quàm Dei virtute ac manu expectandum esse; opera verò ministrorum ad eandem quondam delecti & constituti rem; verbi videlicet diuini, per quod omnia facta constant, priorem quidem redemptionem maturantis ex celo, posteriorem verò in terris quoque efficiendis, atque hac in ratione promissi Christi in publicam orbis, hominumq; salutem mittendis, mysterium recolitur: cuius vi calum terra propitium, terram verò sæcun-

dam & felicem reditum iri praeinit. Populi verò miseriam illam conditionem seruilem, atq; laboribus & arumnis oppressissimam, in pacis, lucis, ac tranquillitatis beatum statum conuertendum, hostibus & inimicis victis, superatis ac deletis, multoq; acrius punitis, quàm Israelita propter sua scelera fuerant puniti, & omni potentia, facultate rerum ac diuitiarum copia expoliatis. Huic verò saluti cunctarum gentium vanitatis abolitionem adnexum iri, ac singulariter inter alias Idumaeorum, quorum dolo ac fraude pietatis vera cultor populus sapius proditus & afflictus fuerat. his verò confectis, magnam & perpetuam securitatem pia genti habendam. Quamobrem nuncij siue vaticinij huius communicatione & consolatione afflictos merentesq; Israelitas, & ceteros omnes qui Israelis fidem & spem imitati fuerint, afficiendos monet, & hortatur. Quae omnia eo sensu accipi retulerit, quem praecipientis Vatis mens praecipue intendit: hoc est, ad illam animorum seruitutem referenda maxime sunt, à qua hominum genus Christi virtute, opera, & efficientia liberatum, cum duce ac rege suo triumphabit. Huius namq; libertatis ac salutis antiquae illa omnia quae ad sensum, & ad tactum promissa ac praestita fuerant, symbola, documenta, & praeterita futurorum bonorum monumenta extitere.

Mulieres opulentæ surgite, & audite vocem meam: filiae confidentes percipite auribus eloquium meum.

FEMINEVS muliebrisq; animus ut secundarum rerum successu maxime delectatur, praeterq; modum gaudet, ita aduersarum euentu miserabilissimè mœrere, atque impatientis affectus lugubriter, lamentari solet. quam imaginem intuiti Vates, quae populorum calamitatem spectant vaticinia ad muliebre genus in loco referunt; & nationes, gentes, praesertim verò urbeis feminarum nominibus pronunciant: quippe urbes ad cultores proprios relata, matrū in star habet. & quidquid mœroris, doloris, & plangit mulieres ex publica calamitate concipiunt, id urbes ipsae concipere, lugere, & lamentari dicuntur. ut, Vox in Rama audita est, ploratus & ululatus multus: Rachel plorans filios suos, & noluit consolari, quia non sunt. Hanc rationem secutus Vates, Iudaeae ciuitates quas post Senacheribi stragem securitate & otio atq; vitio corruptum iri praeuidebat, ad audiendā animaduersionis ob eam rem sibi subeunda denunciationem vocat. ut hoc pacto (quod praecipuum Vatum in huiusmodi argumentis studium est) vel à peccato absterreat, vel ad poenitentiam seriam reuocet. Mulieres opulentæ. Opportuna & apta appellatio, aptissimaq; translatio vno eodemq; nomine coniunguntur. Chaldaeus interpres translationem de more aperit. MEDINAN DEIATHEBAN SELEIA, urbes securè agentes, opulenta, SAANANOTH, quae in otio ac deliciis agunt, hoc verbo significantur. Istiusmodi conditionis urbes surgere iubentur: quod is habitus attentius audituris conueniat. Vsu enim venire compertum est, ut quicumque sedentes, vel ludo intenti erant, vel alio otiantur modo, monituri, aut tristem aliquē nuncium, aut inopinatum quippiam afferentis, subito aduentu turbati excitatiq; confluant. filiae confidentes. Oppida & pagi urbibus vicina, & adiacentia

maioribus, ita hoc loco appellantur, ex frequenti ac simili sermonis exemplo. Assor & filia eius. Azotus cum filiabus, siue cum vicis & villis suis, Halbul, Beshur, & Gedor, Mareth, & Beibanoth, & Eliram ciuitates sex, & filia, siue villa earum. Quaecumque muris non ambiuntur, oppida, ad proximas urbes, in quarum agro iacent relata, dici solent BENOth, eo quod muris careant & vallis, pacem & securitatem regionis indicant; quamobrem à Vate filiae confidentes appellantur. Atq; ad attentionē excitantur auditura id, quod minus cogitantes, minimè verebantur: id est, Psal. 33.

Post dies enim & annum vos conturbabimini confidentes: consummata est enim vindemia, collectio vitra non veniet.

MULIERES illas & filias, atq; his nominibus urbes & oppida ad lamentationē vocat, & querimoniam longa abductionis ac seruitutis. Cuius elegia, siue lamentationis argumentum vnicò propositum versu, pluribus deinceps aliis amplificatur. Constat autem argumentum duabus partibus, altera temporis in seruitio atq; exilio longius protracti, altera verò miserae & inopis conditionis, atque omni commodo & idoneo ad vitam rerum carentis vsu. Post dies & annū vos conturbabimini. IAMIM GHAL SAHAN. Dies super annum, longitudinem temporum hic tropus significat. ut ille: Dies super dies regis adicies, & anni eius in generationem & generationem. Chaldaeus perspicue vertit, IAMIN GHIM SANIN. Dies cum annis: quem etiam tropum Hispanus frequentat sermo. Dias yaños. Vos, inquit, quae nunc securè confidenterq; agitatis, turbata & sollicita, dolentesq; lamentabimini; nullum seruitij vestri laboribus modum constitutum apparere; nullam melioris conditionis copiam fieri, aut spem affulgere: quippe quarum corpora in continuatis consenscant miseris: regio verò & agrū aliquando culti & fertiles omnino vastati, nec fruges, nec fructus ferant, quibus vita alitur: ita ut illa vastitas cum vestro isto labore & praesentem augeat miseriam, & expectandam restitutionem videatur negare. Namq; hostibus omnia demolitis, euertentibus, in solitudinemq; redigentibus, consummata est vindemia, & collectio vitra non veniet. Haecenus propositio, quae repetita ad lectum, excitatione per parteis deinceps expolitur: parteis miseriae, quae à seruitio proficiscitur, sunt habitus, locus, situs, occupatio, exercitatio praesenti conditioni adiuncta, siue adnexa, & cum prioris rerum florente statu comparata, quae omnia explicantur.

Obstupefcite opulentæ, conturbamini confidentes: exuite vos, & confundimini, accingite lumbos vestros.

Antithetis res exprimitur, & animi dolor vehementior indicatur. hoc modo SAAN, siue SAANAN, securè agere, beateq; viuere significat: unde SAANANOTH, pro quo Latinus interpres reddit opulentæ: nam qui ita agunt, beati à Latinis appellantur. ut, Nasidieni iuuat te cana beati? Huic oppositum est HHARAD. Valet idem quod apud Latinos commoueri, turbari, contremiscere, trepidare animo, & cōsternari. Haec omnia vnicò significata verbo, Latinus vnicò etiam, stupefcite, praestare conatus est: cum verbū hoc corporis membrorumq; conuulsionē & cessationē, ex animi percussu

nata[m] significet. *ut*, Stupui, steteruntq[ue] coma, & vox faucibus haesit. Sed sententia clara fit ex oppositionis figura, *ut* diximus: *ut* & huius alterius membri conturbamini confidentes. REGIZV; BOTEHHOIH dicuntur ij, quibus nulla anxietas, nulla de futura mutatione aut conuersione secundarum rerum in aduersas cogitatio, quietem turbat. Huiusmodi quae in praesentiarum sunt instantis vexationis, eiusdemq[ue] grauis ac diuturna, certiores fiunt. Ea vero quanam & quanta futura sit, re tamquam praesente proposita indicatur; illis iam ad seruitutis habitum, consuetudinem, & incommoda omnia subeunda, sese comparare iussus. exuite vos libertatis & laetitia, cui nunc indulgetis, indicibus vestimentis, ornamentoq[ue] omni: accingite lumbos vestros sacco, lugubrique habitu, qualis mœrentibus ac fletibus conuenit. Hæc omnia meditari iubentur feminae, siue vrbes ille, quas hostes expoliaturi, ad conditionem seruitutis redacturi sunt. cui conditioni vix etiam saccus, verenda velandi causa, sufficitur; praecipue mancipis tum primum factis. Super vbera plangite. Plangentibus mos est pectus palmis pugnig[ue] ferire: atq[ue] hoc signo cordis mœrorē doloremq[ue] indicare. Lamentationis vero argumentum est eorum quae maxima, commodissima, vtilissimaq[ue] in vita bona habita possidebantur, desideratio.

Super regione desiderabili, super vinea fertili.

Prædiarum amissio graui eum primis possessoris animum dolore afficit: quod hæc vera diuitiarum ad humanam alendam vitam fundamenta censeantur. ideoq[ue] fundi nomen his datum.

Vos sapere, & solos aio bene viuere, quorum

Conspicitur nitidus fundata pecunia villis.

Horum eo maior iactura videtur, quo certior natua fertilitas, & amœnior situs atq[ue] salubrior: namq[ue] fundus minus firmus pascere, minus etiam Domino amabilis euadit. In exemplari lingua, agros desiderij, & vitem fructiferam, siue feracem legimus. Latinus interpres metonymiam ad simplicitatem reduxit. Neque vero hoc tantum incommodo dolendum illis esse ait, sed etiam nuncio certo vastata ac penitus euerse regionis, in solitudinemque redacta; vrbibus ac domibus dirutis, & agris omni cultura carentibus, infeliciterque siluescentibus.

Super humum populi mei spinæ & vepres ascendunt: quanto magis super omnes domos gaudij ciuitatis exultantis.

OMNIA hæc exilij disturnitatem arguunt, & restitutionis spem desiderantium animis adimere videntur: simulq[ue] dolorem auget recordatio sumptus & opera in colendis prædiis construendis adornandisq[ue] villis posita; & contra vastationis atq[ue] horridi horum locorum postea spectaculi. hoc est quod superius dixerat: Consummata est enim vindemia, collectio ultra non veniet. Duo genera præcipua lugentur amissa, quæ vitæ alenda causa commendantur, & in Israelitarum regione, præter vicinas omnes, celebrabantur, *ut* in Apparatu sacro indicabamus. Hæc omnia non modo vrbes, oppida, villas & agros: verum etiam templum illud celeberrimum ac decantatissimum vastatum, & omni cultu ornamentoq[ue] priuatum iri allegoricas signat.

significabant. id quod Sedekia rege euenit, cuius tempore Iuda vrbes catera primum capta, & euerse sunt: deinde ipsa princeps ac regia Solyme excisa ac diruta. priorem partem ita significabat Iſaias. Super humum populi mei spinæ, &c. posteriorem vero, quanto magis super omnes domos gaudij ciuitatis exultantis. Namq[ue] Ierosolymam frequentissimis & optimis ædibus instructam fuisse, ex sacrorum ac profanorum scriptorum lectione constat; indeq[ue] nomen obtinuisse KIKIATH GHAZIAH, ciuitatis lætitiæ, siue exultationis firmæ. Namq[ue] hoc significat nomen GHAZIAH. Tres namq[ue] landâdi & probandi ædificij partes esse debent, vtilitas, pulchritudo, & firmitas. de quibus architectorum præcipit ars. Atqui iam propius ad Ierosolymitana ædis atq[ue] vrbis excidionem significandam accedens, ita lamentatur, eorum personam sustinens, qui tantam rerum mutationem prolaturi erant.

Domus enim dimissa est, multitudo vrbis relicta est, tenebræ & palpato factæ sunt super speluncas in æternum.

Manifestè vtriusque templi excisionem prædicit prioris & posterioris. Vtrique autem calamitati longam durationem adscribit, quoad id quod hominum vi & potentia refici non potest, diuina misericordiae prouidentia & benignitate non iustaretur modo, sed ad meliorem & præstantiorem euadat conditionem, & felicitatem nanciscatur statim. Domus dimissa est. ARMON NVTAS, Palatium, siue regia ARMON dicitur NVTAS euerſa, siue demissa multitudo vrbis HAMON, frequentiam significat, qualè in populossimissimis vrbibus cõspicimus, qualèq[ue] Horatius describat: *Luctandū in turba, facienda iniuria tardis.* Huiusmodi turba densissima relicta est, cessauit, ac defecit prorsus, inquit Vates: atq[ue] frequentissima etiã loca in eam solitudinem sunt mutata, *ut* ferarum catulos inultos celent vsq[ue] in æternū. GHOLAM, seculū. Latinus vertere solet. Id pro rerum, de quibus agitur, natura & modo existimandū. *ut* aliàs oportune indicabimus. Erat igitur prioris excidij GHOLAM, septuaginta annorū, posterioris æternū, si muros & ædificia spectemus. si vero rerū ipsarum ad homines verè pertinentiū conuersionem & vicem, suum modis quoque sortietur cum absconditis & celatis condonatisq[ue] illis antiquis offensionibus, Israelis veri publica & priuata res, per diuinum spiritum recreata, nitidior & felicior euadet, & perpetua deinceps fruetur prosperitate, longè meliore ciuitate, & frequentiore populo: atque adeo multo meliore templo constructo. cuius architecturam Ezechiel describit, is tantum cognoscendam, quibus frui, ingredi, & videre contigerit. Ita Chaldeus hoc loco nomen GHOLAM interpretatus, ait: GHADZEMAM vsque ad tempus. Gaudium onagrorum, pascua gregum.

DESCRIPTIO est vastationis ac solitudinis maxima, qualem imitari Poëta solent.

Dum Priami Paradisq[ue] busto
Insultet armentum, & catulos fera
Celent inultæ.

Agros atq[ue] lareis proprios habitandaq[ue] fana
Apris reliquit, & rapacibus lupus.

Atque hanc hoc loco interpretationem nominis GHOLAM, tenendam Vates ipse subiuncta exceptione docuit, qua modum huiusmodi miseris ponendum praecinit.

Donec effundatur super nos spiritus de excelso: & erit desertum in charmel: & charmel in saltum reputabitur.

ORATIO hac omnis, qua ad capitis pertinet finem, ut spirituale argumentum arcanumq; velat; ita etiam translationibus & allegoriis instructa est: qua aliud sonari verbis, aliud re significari indicant. Significationis summa illa est, Deum iudicio iusto in Ierosolymitanos animaduersurum illo rerum statu & splendore priuandos, quo non bene cognito, perperam abusi fuerant: verum ea punitione modum tandem positurum, iū videlicet, cum, ministro & conciliatore procuratoreq; Christo, offensio-nibus prateritis condonatis ac remissis, nouum inter homines atq; Deum ineatur fœdus, Spiritu sancto de celo immisso: qui humanam prauitatem ac deformitatem in verum decorem mutet; ita ut alia deinceps vita hominum, alia publica ac priuata rei facies nitidissima & felicissima ac perpetua spectetur: tanto pulchrior ea qua tunc nitere videbatur, quanto decentior atq; gratior ager cultus vitibus, satis, atque arboribus ex ordine positis, quam vel deserta regio, vel horrida silua censetur. Atque populum illum qui tunc vnius tantum Israelitarum nationis angustiis continebatur, gentibus aliis ad eiuſdem felicitatis communionem vocandis, augendum amplificandumq; significare volens, aptissimis imaginibus pronunciauit, agrorum cum desertorum, tum cultorum comparatione inducta. desertum, solitudinē apud Latinos vocabulum hoc significat, non omnem, sed qua à plebe atq; à cultura hominum relicta est: etiam si aliàs terra ipsa non omnino sterilis & effœta fuerit: verum maiorem etiam vastitatem & importunitatem nomen MIDBAR arguit, ex duabus vocibus factum, MIN, & DABAR. quarum posterior verbum ac rem omnem, qua dici potest, significat. Ita MIDBAR, vocatur is locus, in quo nihil omnino quod nominari, diciue possit, reperitur: ac si dicamus, ne verbum quidem. Quo nomine atque simbolo gentes omnes, qua verbo, præceptis, & institutis diuinis carebant, inuicatas, quisquis sacris literis vel initiatus modo est, intelligit. CHARMEL verò, à CHEREM-EL confectum nomen, Dei FORTIS VINEAM significat: quo titulo Israelitarum gentem quondam decoratam, apud hunc eundem cognouimus. Vinea Domini exercituum domus Israel est. Ex utriusque itaq; nominis collatione & obseruatione sic locum hunc interpretamur, diuino spiritu in homines immisso fore, ut gentes qua diuino verbo antea carebāt; ab illa vastitate, solitudine & sterilitate in agros mutentur cultissimos; hoc est, in populos à Deo edoctos & informatos, atque ex consequenti nomen CHARMEL, verè obtineant: neque tamen in eum statum traducantur, quem Israelitarum resp. etiam cum floreret, & laudaretur, tenebat; sed longè mitiorem ac nitidiorem, nullis asperis atibus horrentem; plantis & arboribus, segetibus atq; floribus, & fructibus omnibus tanto pulchrioribus præstantem, quanto ea qua ferace in agro nata ac diligentis sapientis

agricola cura & opera culta educatq; sunt, siluestribus atque incultis excellunt. Namq; noui fœderis populus, quem diuinus deducit spiritus, nō minori excessu antiqua legis professoribus anteit: utpote qua tot ritibus, tam multorum generum sacrificiis, tanta præceptorum dēſitudine impedita, annorum, mensium, dierum, horarū obseruantis detenta, & quod maximum est, innumerabilibus comminationibus ac maledictionibus obnoxia, propter humana carnis infirmitudinem & insitum sterilitatis morbū ac veprium & spinarum impotentem pullulationem, salius magis atq; horrentis admodum asperaq; silua, quam CHARMELI nomine censerī & appellari digna videatur; hoc est quod verbis illis indicatur, & erit desertum. Gentium populus ex natino oleastro, in bonam oliuam insertus in charmel, vineam Dei. & CHARMEL Dei, qua hodie dicitur vinea (ait Vates) in saltum reputabitur, ad illam legis diuina in hominum cordibus inscribenda conditionem relata, cuius maximi diuini beneficij, qui fructus, qualisq; sit, expectandus euentus, continuo declaratur.

Et habitabit in solitudine iudicium, & iustitia in charmel fedebit.

Ex diuino illo dono spiritus è celo missi, in hominesq; diffusi, maximam in humanis moribus & sensibus mutationem summam aquabilitatem & concordiam ortū iri, prædicit Vates. Futurum enim, ut solitudo, qua aliàs varij ingenij ferarum rapacium violentia tantum patebat, hominibus iam deinceps habitetur & incolatur, legibusq; optimis & humanitatem decentibus gubernetur: non ut antea gentium temeraria ac dispari libidine, quarum inter se nec leges, nec mores conueniebant; nec animi, nec studia consonabant: vno quoque populo, imò & singulis hominibus, vias ingressus proprias; ut Apostolus notauit. Hunc verò ita ex mala in bonam faciem conuersum statum perpetuum, firmum, & immotum fore verbum habitabit, ut in exemplari est, significat. hoc in versu nomen idem MIDBAR, quod in superiori est: pro quo desertum, & solitudinem interpres reddidit. Neg. verò iudicium tantum, quo res inter homines gubernantur: verum etia quod summum bonum est, iustitiam, inquam, antè in terris desideratam, iam deinceps apud Dei populum permanſuram pollicetur. Iustitiam, inquam, qua ex Deo est, quam antea prisca illa Domini exercituum vinea verbis quidem appellabat, ritibus & sacris faciendis adumbrabat: reuera tamen illis modis non obtinebat. ut Apostolus docet: Testimonium perhibeo illis, Rom. 10. quod emulationem Dei habent, sed non secundum scientiam. Ignorantes enim iustitiam Dei, & suam quærentes statuere, iustitia Dei non sunt subiecti. Finis enim legis Christus est, ad iustitiam omni credenti. Atq; de gentium quoque iustitia idem: Gentes qua non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam: iustitiam autem qua ex fide est. Partitione verò Isaias in hac sententia vsus est, propter expolitionem sermonis, & adnotationem beneficij maximi, ex conuersione atq; amplificatione status utriusq; populi: non qui ita res distribuatur, ut quod alteri populo donetur, alteri sit defuturum; sed qui id, quod utrique desiderabatur, abundè suffectum iri adstruat. Nam quod ad iudiciū quod inter homines exercetur attinet, egregias,

Pfal. 18.

gras, & præclaras, hoc est, planè diuinas leges Israel obtinuerat; si tamen rectè exercere nosset, ac vellet. S. S. E. Iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa: desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum muliù, & dulciora super mel & fauam. Verùm enim uero iustitiam illam diuinam Dei

Rom. 10. Israelitæ ante Christum assecuti non sunt. Finis enim legis Christus, ad iustitiam omni credenti. Moyses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est, qui fecerit homo, uiuunt in ea. Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo, quis ascendet in calum? id est, Christum deducere. Aut quis descendet in abyssum? hoc est, Christum à mortuis reuocare. Sed quid dicit Scriptura? Propè est uerbum in ore tuo, & in corde tuo. hoc est uerbum fidei quod prædicamus. Neque uerò iustitiam & misericordiam illam, quæ Israelitarum gens fruitura prædicatur, gentium populo subductum aut negatum iri consequitur; quia iudicium largè suppeditandum promittitur: sed ex uaticinijs arcana & continente argumentatione utramque partem, hoc est, iudicium & iustitiã affluenter pronisum iri colligitur. Nam quidquid cupiam secundum certum nomen adscribitur, idem alijs quoque cum eiusdem nominis cõmunicatione tribuendum. & si iustitia Israeli Charmel dicto diuinitus contigerit, eadem & gentibus ad Charmeli nomen ac ius conditionemq; uocatis, continget. Atqui desertum in Charmel futurum, hoc ipso uaticinio præcinebat modò Vates. Quanam uerò & qualis, quantaq; iustitia illa futura sit, ex effectus & euentis definitur, ac declaratur. Ex fructibus enim arbor etiam externus & in agriculturam minùs exercitatis cognoscitur. Est autem iustitia donum Dei, internis hominum animis insitum: quod ab iis qui non acceperint, non aliunde quàm ex fructu & opere cognosci potest: fructus enim bonus, arborem probat bonam; contrà uerò, malus malam arguit. S. S. E. Aut facile

Luc. 6. 22. arborem bonã, & fructum bonum; aut arborem malam, & fructum malũ.

Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, & securitas usque in æternum.

Opus in agricultura sermonibus idem quod fructus eleganter significat.

Habac. 3.

Ut mentietur opus oliuæ. Bellorum iniuria ab iniuria proficisci, compertum exploratumq; est: ubicumque enim iustitia colitur, nullus belli, aut rixæ, aut discordiæ metus est. Siquidem bella ex humanis concupiscentiis oriri, diuinus docuit Spiritus. Quæ de re Iacobus Apostolus sapientissimè disse-

Iacobi 1. ruit: Vbi uerò iustitia uiget, concupiscentiis frenamini: ita ut unusquisque suis contentus terminis, aliena minimè inuadere tentet. Hanc autem abstinentiam & continentiam concordia, concordiam quies, quietem sequitur Cultus iustitiæ silentium. Perstat in allegoria agricultura. ut enim bonus, ac benè cultus ager vel hortus, bonos in tempore fructus procreat: ita iustitia pacem producit. Verum enim uerò bona plantarum & frugum cultura ab iis expectanda est, qui studio potius quàm uir aut mercede agros colunt: namq; studium & rectè, & cum silentio operam nauare suadet. Contrà uerò opera, quæ à seruitis uel à mercenariis dantur, utpote coacta magis quàm spontanea, uel tumultu, uel temeritate, uel querimoniis,

& clamoribus, ut minimum cantibus laborem solaturis ferè impediuntur, ac interturbantur. Videmus huiusmodi operas clamare, obloqui, obmurmurare, conqueri, rixari, & sibi mutuo, uel etiam longius conspectis uiatoribus cõiuita dicere: omnia quæ animos arguunt minùs labori intentos. Iuim faconer de long uelo caualer; ut Celtiberorum prouerbio celebratur. Sed in hac hominum conditione, quæ Iſaias describit, studiosè omnia, adeoque quietè ac silenter agenda & facienda promittuntur: atq; hac imagine indicatur arcana illa rerũ facies in aureo seculo per Christi sanctum spiritum gubernantem & componentè spectanda. Propter cuius gubernationis iustitiam, cum priuata singulorum secum, & cum suis concupiscentiis, tum publica omnium inter se colenda, uirtutis uerè studium maximum atq; attentissimum, cum summo silentio, & perpetua securitate uisenda prædicatur: quæ diffusius atq; apertius ab Apostolo explicantur, quàm ut nostram postulent diligentiam. Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. aduersus huiusmodi non est lex. Huiusmodi autem fructus quis, qualisq; sit habendus, usus expolitione Vates declarat.

Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis: & in tabernaculis fiducia, & in requie opulenta.

ORATIO omnis translatione constat, & allusione ad antiquam faciem populi Dei, eo tempore quo Abrahamus, Isahacus, & Israel per Canaanorum regiones uagi & hospites tentoria pro celi & soli ad pastionem & habitationem commoditate & usu, & pro uicinarum studiis uel inuidia, uel gratia figentes, ancolebant; utpote hospites & aduenæ nihil in tota regione ad habitationis ius proprij habentes. Nec huic etiam dissimilis conditio horum nepotibus & posteris fuit, quamdiu in Aegypto herere concessum est, & Aegypto egressis, per solitudines circumagi, uagariq; enent. Huiusmodi incertam, & minùs securam conditionem diuino postea Spiritu deductis, actis, & gubernatis in perpetuam quietem & securitatem esse mutandam, præcinit Iſaias; eamq; locorum oportunitate, amœnitate, & fertilitate iuuandam. Sedebit, quietem, tranquillitatem, & securitatem habitus hic inter alia significat, ut in sacro Apparatu docebamus. Populus meus, ille iam

Lib. Jeremiæ. densò delectus, & in gratiam, clientelam, tutelamq; Dei receptus. In pulchritudine pacis. Inter pascuorum locorum nomina unum est NAVEH, quod protensa & lata, graminisq; optimi, & ad pastum idonei feracia præta significat, & habitandi oportunitatem præstat pulchritudine sua, oculos etiam spectantiũ delectat. à uerbo NAWAH, quod est decere, deductum nomen, atq; Hispanico etiam sermone usurpatum. Namq; huiusmodi plurima loca Hispani Nauas dicunt, ut Naualmacan, Nauas de Tolosa: Nauas de Auila, Naua de Seuilla. Atq; ut in Hispanica, ita etiam in prima uia illa lingua nomen hoc alij cuiuspiam possessiuo casu distinctionis causa cõiungitur. ut NAVEH STADIKIM NAVEH KODES, NAVEH HACHAM; habitatio, siue NAWAH iustorum, sanctitatis, sapientis, &c. Vt & in hoc loco NAVEH SALOM: quod interpres Latinus pulchritudinem

nem pacis dixit. Porro pacis nomen Salom, perfectionem atq; beatitatem significat, quæ Latinum vocabulum pax imitari videtur. Erit itaque locus ille habitationi beatae sacratus.

Hor. Epod.

Reddit ubi Cererem tellus inarata quotannis
Et imputata floret vsque vinea:
Germinat & numquam fallentis termes oliua,
Suamq; pulla ficus ornat arborem.
Mella caua manant ex ilice: montibus altis
Leuis Crepante lympha defilit pede
Illic iniussa veniunt ad mulctra capella,
Refertq; tenta grex amicus vbera.
Nec vespertinus circum gemit vrsus ouile,
Nec intumescit alta viperis humus.
Pluraq; felices mirabimur, ut neque largis
Aquosus Eurus arua radat imbribus.
Pingua nec siccis vrantur semina glebis,
Vtrumque rege temperante caluum.
Nulla nocent pecori contagia, nullius astri
Gregem a stuosa torret impotentia.

Nam Deus illa pia secrevit tempora genti.

Omnia hæc, quæ dilucide & eleganter à poëta diserto decantata sunt, duobus tantum verbis ab Isaiâ pronuntiatis, comprehenduntur. NAVEH SALOM, pulchritudine pacis, quod ad loci situm & habitum facit: quod verò ad habitandi & quiescendi commoditatem, In tabernaculis fiduciæ, quæ nulla vel temporum iniuria, vel hostium inimica vis conuelleret & mutare, aliòve transferre cogat. In exemplari pluraliter vtrumque, & posterius vocabulum in coniugatione reciproca, non sine mysterio MITHBA TEMHVM, tabernaculis sibi fidentibus.

Quæ non imber edax, non Aquilo impotens

Posit diruere, aut innumerabilis

Annorum series, aut fuga temporum.

Namq; adificiorum, quæ ad habitationem parantur, perpetuitatem & firmitudinem, quoad fieri possit, maximam querere, artis cum primis cura esse debet; id verò materie soliditate & concinnatione quaritur: verum tamen quamquam materies firmissima ex natura perpetua contingat; tamen artis humana opus omne, temporum diuturnitate & mutatione expugnatum, corruit: quod si materies & durabilissima esset, & ipsa secum id afferret, quod ab arte nunc expectat, & exigit; nullam profectò domus siue tabernaculum metueret ruinam, quippe quod sua sponte omnia haberet, quacumque perpetuitatis usuram præstant; qualia cali materies nunc habet. Ideoque nihil à tempore, diebusve metuens, permanet. Solum enim Deum suæ & materie auctorem, & formæ concinnatorem laudat, eundemq; solum sibi posse finem afferre, nihil præterea aliud nouit. Quamobrem tabernaculū fiduciæ rectè dici possit calum. S.S.E. Statuit ea in aeternum: & in seculum seculi,

seculi, præceptum posuit, & non præteribit. Huiusmodi tabernacula sibi fidentia, auctore Deo, populo illi beato parari præuiderat Isaias: hoc est, corpora terrestria, & animalia in caelestia & spiritalia per Christi Spiritum sanctum mutanda, & perpetuitati consecranda. Qui legit, intelligat; qui non intelligit, legens tamen, promittentis adorat veritatem; & credat summam & præstantissimam esse fidem. & in requie opulenta. In exemplari lingua plurali numero pronuntiatur hoc membrum MIBTAHHOTH SANANANTH, quo numero cum nomen requies, apud Latinos careat, interpretes noster altero, qui contigerat, vsus tantum est. Certè pluralis numerus hoc loco copiosam, affluentem, non vno tantum aut altero modo & gradu definiendam: sed multis mirandisq; partibus. & commoditatibus constitutam quietem, tranquillitatem, & beatitatem significat: quæ perpetua numeri obseruatio est, in verbis quæ rem naturam unicam, virtute verò multiplicem significant. Quisquis hoc Isaiâ vaticinium penitus cognouerit: idem quoque planè intelliget quid Apostolus Ephesius gratuletur: Iam non estis hospites Ephes. 1. & aduena, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei, super adificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo: in quo omnis edificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino: in quo & vos coadificamini in habitaculum Dei, in Spiritu sancto. quod ad exteriorem imaginem attinet, quam sacri scriptoris à rerum natura petitam, semper ad verum depingunt, internas & spirituales rationes mysterio continentem, sic habet. Triplex loci ad habitationem comparati genus est: vnum, quod ad præsidium, propugnationem & tutelam inhabitantium facit: ut sunt vrbes natura & arte munitæ, quæ pacem & securitatem vel procul visæ promittunt. Ad quod genus arces & palatia regum armis opibusq; instructissima referuntur; cuiusmodi speciem Hierosolyma longè prospecta præbebat, propter montium, in quibus sita fuit, naturam. Vnde IERUSALEM, id est, pacis visio, siue conspicua pax dicta. Huiusmodi genus respicit verbum NAVASALOM. Secundum genus sunt ceteræ vrbes, quæ muris probe cinctæ, & propugnatoribus ac præsidariis custodita securos agere incolentes iubent. Hoc significat nominum coniunctio In tabernaculis fiduciæ: atque vtrumque horum quamquam tutum sit, non tamen continuo prospectum, pacem & quietem in regione libertatemq; ostendit; quippe quorum & in belli, & in pacis temporibus vsus esse possit. Demum tertium & oppidorum, pagorum, & villarum cultus, inhabitatio, & frequentia, quæ manifestam securitatem & publicam omnium metus expertem indicat, nullis portarum claustris, nullis præsidariis indigentem capis. Quam rerum conditionem hoc modo poëta describunt:

vidi ego ciuium

Retorta tergo brachia libero,

Portasq; non clausas, & arua

Arte coli populata nostro. Hanc liberrima securitatis

partem Isaias duobus complexus est verbis; in requie opulenta, siue in quietibus beatis. si ita Latine loqui liceret: quæ omnia ad animorum beati-

tatem, & aureum Christi seculum referenda esse non semel admonuimus.

Sed quoniam non satis ad humanam vitam est securitas & pax ab hostili metu libera, nisi etiam temporum & annorum temperies ad alendas fruges, fructusq; colendos & percipiendos oportuna perpetuaq; contingat, atq; etiam locorum commoditas & fertilitas abunde suppetat, quibus minore cum labore maior annonæ comparetur copia. Hanc quoque felicitatis partem Isaias duobus proximis versibus describit, & prioribus rationibus adnexum iri pollicetur.

Grando autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas. Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini.

Ex una tantum aduersarum tempestatum specie ceteras omnes arguendas Vates indicauit; breui, uti solet, oratione multa complexus, qua ad humanam habitationem & commoditatem viuendi faciunt. Hac nobis nunc breuiter ac summatim perstringenda sunt; cum singula vel iustum caput requirerent. Agricultura & Architectura doctores, cum illi de victu hominibus parando, hi de salubri ac tuta habitatione deligenda, ac instruenda precipiant; diuersum ad utrumque usum soli situm exquirendum cum primis docent. Namq; hoc utriusque commune obseruationis documentum habent, loca qua fructibus alendis oportuna & idonea sunt, eadem habitationi insalubria & importuna esse: quod frugum natura calidiorē simul, humidiorēq; regionem postulet; sanitas verò sicciore ac frigidiori conseruetur loco, dum tamen neutra ex his partibus modum excedat. His accedit, quod utriusque externam vim, quantum possint, arcerē student. Vis hominibus plerumque ab aliis inferitur mortalibus, quorum editiore habitationum situ antiqui melius frangi ac vitari posse putantes, vrbes, castella, & arces in montanis & praecipue locis edificabant, antequam hoc tormentorum sulphureum genus esset inuentum, quod nunc melius ac diutius in planis & campestribus locis detineri, sustineri, & interurbani posse censentibus, plani & humiles ad arcium structuram quaruntur situs, non sine morborum atque insalubritatis periculo & sensu. Agriculis vehementiores tempestates in hostium censu sunt, veni maximè ac nives, & vehementius gelu: fulmina quoque arboribus infestissima, & nebula assidua, qua editiora montium cacumina plerumq; obsident. Adde vehementes pluias, nymborum procellas, & fluminum torrentiumq; inundationes: qua longè grauius motans & asperis, quàm humilioribus & planis ac depressis terrarum tractibus nocent; utpote qua solum radere, & succos terra cum glebis ipsis eruere auferreque solcant. Quamobrem ad cultura usum vel campi cum primis, vel molles & cliuosi laudantur colles; in quibus huiusmodi calamitates minus multo quàm in montibus valent, una excepta grandine: namq; hac in vallibus, tum segeti & pratis, tum plantarum generi omni plurimum nocet, frequentiorq; cadit. Atque huiusmodi tempestates & procellae temporum varietate in aere excitantur: ita tamen ut suam singula naturam feruent: quamobrem ad utramque rationem rectè solidandam

dam montes habitationis, campi frugum & fructuum causa plerumq; commodius coluntur: Si quid verò præter huius rationes exempli conspiciatur, id rarum ad singularem efficientiam, vel potius rei providentiam referendum est. Hanc verò providentiam certam, perpetuam, & constantem populo Dei probatum & gratulatum iri, præcinit Isaias. Fore enim, ut nec in campestri ac depresso situ hostium impetus, neque aëris ac calis insalubritas habitatoribus metuatur, nec cultoribus grandio noceat vlla; utpote qua in syluas, saltus & horrida tesqua de cætero præcipitanda sit: & ita omnia humilia ad sanitatem corrigenda & conuertenda, & ad alendum fructus omnes promoueantur; ut vel in depresso loco urbem struere & incolere tuto liceat, & nullam agrorum suorum partem aut regionē ex aquarum penuria effætam, ceterisq; dissimilem experiri, ac damnatam relinquere: quippe quibus ingens aquarum oportunitas ea qua natia suppetat, ut messis ac percipiendorum fructuum horis non satis fuerit boum opera ad tritiram vi, nisi etiam asini ad eum vsurpentur laborem: quod iumentis genus huic rei non nisi in fertilissimis annis adhibetur. Hac horum ver suam explicatio est. Grando autem in descensione saltus. In siluis ac dumetis ca-

Ad spiritum

det, ubi nihil nocere possit: atq; ita planiores agri & segetibus destinati non modo à grandine tuti erunt; sed ab omni insalubris aëris intemperie adeo liberi, ut in humillimis ac depressis locis vrbes & construantur, & impunè frequententur. & in humilitate situs humiliabitur ciuitas. Allusio elegans in exemplari. à VBSI EIAN THESPAL SIPLA. Iacentem ac depressum campum significat, qualis Hispalis urbis in Hispania situs, antiquum nomen obtinuisse videtur, cuius hodieq; manifesta vestigia retinet, SEVILLA SEPILA. Quod verò soli feracitatem, fructuumq; ubertatem spectat, præter communem usum, magno prouentus exemplo expectandam, gratulatur Vates. Beati qui seminatis super omnes aquas. Vox super, idem hoc loco, cum, iuxta, siue secundum significat: omnia, inquit, tunc irrigua, omnia leta & fœcunda loca erunt: ita, ut quocumque feratur, aqua proxima præterfluant; idq; mirati hospites, ingenti gratulatione excipiant huiusmodi terra cultorum labori felicem ac perpetuum prouentum succedere. quibus non satis erit in tritura bobus vi; sed etiam asinorum adiumento sit opus: nam ad nullum aliud opus asinos bobus adiungi legitimū est; non ad arationem, non ad trahendos currus, non ad onus ferendum: sed ad opus id quod pedum ministerio conficitur; hoc est, ad frugum in area terendarum necessitatem, cui boum opera non fuerit satis: ideoq; significanter pedes tantum immittendi mentionē fecit. Quàm verò aptè, quàm ad viuum area beatorum animorum per diuinum spiritum effecta fertilitas, puritas, & felicitas hoc indicetur mysterio, atq; obiter primi Psalmi argumentum ostendatur, facile intelligent, qui de via Domini aliquantulum adepti sunt notitia. His enim siluæ ac saltus hostes illi interni: aqua verò & campi diuinorum donorum copia erunt. De quibus Ieremias & Ezechiel plura, & exactius explicata nobis, qua in Opere magno citata sunt, decantauerunt.

CAPVT XXXIII.

VÆ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? & qui spernis, nonne & ipse sperneris? cum consummaueris deprædationem, deprædaberis: cum fatigatus defieris contemnere, contemneris.

QUONIAM duplicem salutem populo Dei afferendam hoc vaticinio prædici docuimus; alteram manifestam certo tempore præstandam Ierosolymitanis ex Babylone solutis, & in patriam restituitis; alteram verò arcanam & perpetuam animorum præcipuè beatitate definiendam, versum hinc ad vitam, rationem referre facile est: quo non modò salus piorum populo afferenda confirmatur, sed hostium etiam exitium certissimum fore prædicitur. Namque rerum natura iniuriarum ultionem à iudicio diuino iure postulat; cui postulationi iustissima non dubium est, quin peractis demùm tanta litis actionibus, & spaciis ad ferendam sententiam exactis, tandè satisfiat; damnato iniuria auctore, atq; dignis affecto pœnis, qua manifestum Dei iudicium probent, atq; omnem casus aut fortuna interpretatione profusus tollat. Quæcumq; enim dissimilia & imparia antecedentibus eueniunt, ea vulgus hominum non ad certam & germanam vel natura legem, vel prouidentia auctoritatem; sed ad casum, vel fortunam, ut summum ad rerum inconstantiam & vicissitudinem referre solet. Id quod existimari non potest, ubi ea quæ consecuta sunt, speciem præbent ætæ: quippe cum priora posterioribus causam fuisse res ratioq; euincat: præsertim cum eiusmodi ratio cum Vatum prædictionibus ad amussim consenserit; hanc autem animaduersionem Deo constantem, certamq; esse docet Vates, eamq; manifestè probandam cum publico excidio hostiam, qui insolentissimè aduersus humanum genus egerint; quales Assyriorum, Græcorum & Romanorum imperatores ac duces fuisse accepimus: tam verò publici & communis hominum hostes, qui de omni iam natura triumphare sibi visus, virtute Iesu Christi, demùm victus, spretus, ac despoliatus fuit; atq; in eandem irrisionem incidit, qua ipse in humanam dignitatem, atq; diuinum de hominibus ornandis consilium debacchabatur. Quanta Assyriorum, Babyloniorum, Græcorum, ac tandem Romanorum superbia, quam insolens gloria, quanta aduersus gentes alias contentio, quanta porro in eos, qui veram Dei notitiam habebant, crudelitas extiterit, omnibus illorum historiis expositum est, & quatuor apud Danielem imaginibus ferè ex viuo depictum: quis rursus istorum exitus, & quantum insolentia criminibus consentiens punitio, tempora ipsa per singulas ætates prodidere. quæ verò, quantaq; Luciferi arrogantia, propter humanum genus opera, industria, ac sapientia sua perditum ac damnatum, arcanis oraculis patefactum est: quorum partem pro argumenti ratione, ex magni nostri operis anima obseruare & cognoscere licebit. Quanta verò post victoriam à Christo partam, & post allatam terrarum orbis salutem, illi hosti turbatio, deiectio, calamitas, atq; vana sapientia exprobratio adhaerit, noui Testamenti ministri, scriptores libertatis

illius,

illius, participes gratulati sunt: Et vos cum mortui essetis in delictis & præputio carnis vestra, cõiuuificauit cum illo: donans vobis omnia delicta, delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, quod erat cõtrarium nobis, & ipsum tulit de medio: affigens illud cruce, & expolians principatus & potestates, traduxit confidenter palam, triumphans illos in semetipso. Hanc verò salutem, quam longo post tempore venturam præuidebat Vates, interim dum sperare & expectare dabatur, tamen non diffidendam, genti suæ consulens, auxilium, præsidiumq; diuinum postulandum suadet: cuius vnica ope, quæ interim ab hostibus & inimicis mala & incommoda inferenda nouerat, perferri & superari posse credendum.

Domine, miserere nostri: te enim expectauimus: esto brachium nostrum in manè, & salus nostra in tempore tribulationis.

DVO tempora hac vnica lectiõne indicantur: alterum salutis publicæ, de qua agi cœptum est; alterum laborum, qui ab hostibus, & vita incommodatibus imminere piorum genti Vates præuidebat: interim exanilandis, quoad promissa aduentaret salus. Quos quoniam permultos, assiduos, eodemq; grauissimos præsaſiebat; deprecatione supplicationeq; diuini auxilij præuentus curabat: cuius deprecationis formulam ex sua atq; ex gentis communi persona præscribit. namq; ut idem aliàs ait: Nisi Dominus Deus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissetis, & Gomorrha similes essemus. Quamobrem in omni tempore Deum implorare consultissimum esse docet: qui & labores minuere ac temperare solus potest, & animum ad ferendos addere, viresq; sufficere. Itaque parenthesis rationem versus hic inter dicendū imitatus censetur, miserere nostri. HANNENVS, clementer age nobiscum, Parce precamur, parce tantis, qui nobis interdum parantur laboribus: atque eos, quos ferre tamen debemus, virtutis tuæ præsentis beneficio tolerare, & perferre concedito. Hac enim arcana significatio nominis, brachium nostrum. quod verò additur, in manè, pluralem formam in exemplari obtinet; qua Latini carent. Chaldaicus interpres singulis diebus vertebat. Namq; assiduos fore labores illos præuiderat, eosque grauissimos, quod altera precatiõis parte significat. & salus nostra in tempore tribulationis. Quæ precatiõ ac supplicatiõne interiecta, salutis descriptionem, & hostium expugnationem, & extinctionem persequitur.

A voce Angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes.

LATINVS interpres ad stragem Senacherib per Angelum allatam, respexisse videtur, vnà cum doctis Hebræorū expositoribus; verbum ab Isaia pronunciatum latius est; & illam quoque singularem & publicam, absolutamq; de humani generis hoste victoriã nobis insinuat. MIKOL HAMON, à voce frequentia siue turbæ. Namque vnus Angeli impetu & strepitu perterriti Assyri, qui reliqui fuerant ex illa clade, fugerunt. Quod verò hac imagine significabatur magna liberatorum per Christum frequentia erat: quam cetera paueret gentes, quæ in orbe terrarum habitabant, vel nationes & populi intra singulos homines versati, nouis à Deo creatis sen-

Mare. Varro.
de ling. La-
tin. lib. 9.

suum

sum & spirituum populis loco cedentes, aufugerent, atque hoc pacto Deus
 in Ecclesia ciuitateq; sua exaltaretur. S. S. E. Sanctificetur nomen tuum,
 adueniat regnum tuum. Non possumus, quae Vates mysteriis tradit, dum
 commentatoris officio fungimur, dissimulare: quamquam enunciandi nunc
 tempus non sit idoneum. Ab exaltatione tua dispersae sunt gentes. Libe-
 ratione piorum de manibus inimicorum suorū Dei nomen sanctificandum,
 exaltandum esse Vates & Psaltes omnes predicabant. Exaltare super cae-
 los Deus, & super omnem terram gloria tua, ut liberentur dilecti tui. Prae-
 teritum hoc loco futuri vice fungitur, ut aliās in vaticiniis frequēter: atq;
 praedictam adnunciatamq; victoriam & libertatē quanta spoliōrum copia
 consecutura sit, & in quem illa sit comparanda finem, subiungit oraculum.

Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, veluti
 cum fossae plenae fuerint de eo.

QVOD ad eorum, qui victi & fugati fuerint, spolia attinet: ubi res ad
 victoriam oculis humanis conspicuam referatur, facilem habet interpreta-
 tionem: sed inductum bruchi nomen, arcanum indicat sensum: namq; bru-
 chus agris, hortis, ac vinetis nocens, in nullos humanos colligitur vsus: sed
 ubi collectus fuerit, vel humatur, vel igni consumitur. Quae res nobis in-
 dicat spolia gentiū non fore aurum, vestes, equos, & pecora, & arma belli-
 ca; sed ea potius, quibus veritas impugnatur: disciplinas nimirū ac doctri-
 nas demoniorum, & cetera curiosa, quae vocantur commenta hominum; qua-
 rum ad naturam, tum ad mores & publicarum rerum, regnorum, & impe-
 riorum iura propugnanda, excogitare humanum nouit ingenium. Hac enim
 omnia ut piorum animis prorsus inimica collectum & sepultum aut exu-
 stum iri, sepulchri instar, Vates praedixit. Cuius praedictionis euentum si
 quis requirat, vno exemplo manifestum indicabimus: & idem facile de ce-
 teris iudicabit, quae multa vana & superstitiosa gentibus, antea augustissi-
 ma, & religionis atque sapientiae nomine consecrata, veritate Iesu Christi
 victrice periere. Multiq; credentium veniebant confitentes & annuncian-
 tes actus suos. Multi autem ex eis qui fuerant curiosi sectati, contulerūt li-
 bros, & combusserunt coram omnibus; & computatis pretiis illorum, in-
 uenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium: ita fortiter cresce-
 bat verbum Dei, & confirmabatur. Quod verò de gentibus externis indi-
 cauimus, ad internum singulorum hominum arcanum si referatur, facile
 intelligemus quanta sit priorum cogitationum actionumq; iactura eis, qui-
 bus diuino beneficio victoria ac libertas illa contigerit. Sed quae mihi fue-
 runt lucra, hac arbitratus sum propter Christum detrimenta. Verumta-
 men existimo omnia detrimentum esse, propter eminentem scientiam Iesu
 Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror
 ut stercora, ut Christum lucrifaciam, & inueniar in illo; non habens meam
 iustitiam, quae ex lege est, sed illam quae ex fide est. Quae quidem iustitia nul-
 lum humanae sapientiae aut virtuti ad arrogantiam concedit locum, sed om-
 nia, quibus praestat, munerum, gratiarum, ac facultatum genera cumulata
 & absoluta Deo accepta referens, certum probat euentum praedictae atque cele-

celebrata a Vatribus gloria & laudis Dei, auctoris bonorum omnium, quae
 de supremo solio, habitaculo, ac thesauro hominibus immissa conlatā-
 que fuerint.

Magnificatus est Dominus, quoniam habitauit in excelsis: imple-
 uit Sion iudicio & iustitia.

VT bona & commoda omnia, quae in terris eduntur & renouantur, ex
 calorum virtute & efficientia proficiuntur; quamobrem caelum, caliq;
 temperies commendari laudariq; solet: ita quaecumque in hominibus renas-
 cis & sanctificatis, vera extiterint bona perfectaq; dona, desursum esse, &
 à Patre luminum descendisse praedicabuntur: atque hoc pacto Dominus in
 alto habitans perpetuis gratulationibus celebrabitur, inquit Vates. Quo-
 niam habitauit in excelsis. Vox & praconium laudantium, & congra-
 tulantium per conformationem inductum; hac sententia, verè habitare
 Christum Dominum in excelsis ad Patris dexteram, vnde tot tantaq; bona
 in hominum naturam defluerint, quanta mox exponuntur. Impleuit
 Sion iudicio & iustitia. Namq; antea dum peccatum in mundo regnabat,
 & lex praeter doctrinam, accusationem, & promissionem iustitiae futurae
 nihil conferebat, quamquam iudicium & iustitiam inhabitasse Ierosoly-
 mam dicuntur aliquando: numquam tamen impleuisse visa sunt: cum per-
 fecta iustitia & exactū iudicium vnus Dei per Christum sint opus. Hac
 verò Dei innumera perpetua ac propria firmissimāq; deinceps fore, Vates
 ait, eadem maximo vsui in omnem vitae partem cum priuata tum publica,
 utpote quibus thesauri sapientiae, scientiae, ac beatitatis omnis cōtineantur.

Et erit fides in temporibus tuis: diuitiae salutis, sapientia & scien-
 tia: timor Domini ipse est thesaurus eius.

PER significationem, siue argumentationem salutis publica tempus in-
 dicatur, cum illis prioribus seculis comparatum; ac posteriori comparationis
 parti prior euestigio subiungitur. Totum itaq; illud beatum tempus magnis
 fidei, sapientiae, ac timoris Domini oportunitatibus & visibus instruendum
 ait: ita ut populus ille à Deo delectus, seruatus, & sanctificatus, toto animo
 continuatq; studio fidem illam colat & praestet, quam reuelandam fuisse
 Diuus Paulus indicauit. de qua & Iesus praepceptor, Habete fidem Dei, Mar. 11.
 Amen dico vobis, quia quicumque dixerit huic monti, Tollere, & mittere
 in mari, & non haesitauerit in corde suo, & crediderit: quia quodcumque
 dixerit, fiat. fiet ei. & Paulus: Priusquam, inquit, veniret fides, sub lege cu- Gal. 3.
 stodiebamur, conclusi in eam fidem quae reuelanda erat. Ita lex pedagogus
 noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. at ubi venit fides, iam non
 sumus sub pedagogo. Omnes enim filij Dei estis per fidem in Christo Iesu.
 Hanc fidem aduētā verā sapientia, & exacta scientia consequitur. Sa-
 pientiam autem dicimus, quam Paulus inter perfectos loqui sese ait. Sa- 1. Cor. 2.
 pientiam, inquit, non huius seculi, neque principum huius seculi qui de-
 struuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est:
 quam praedestinauit Deus ante secula in gloriam nostrā: quam nemo prin-
 cipum huius mundi cognouit; & cetera quae in hanc rationē Apostolus per-
 sequitur.

sequitur. Scientiam verò interpretamur exactam sacrorum scriptorum cognitionem; non ab humanis praeceptoribus traditam, non humano ingenio partam, sed doctore Deo acceptam: de qua Vates hic idem prädixit, & erunt docibiles Dei. Hanc verò scientiam abundè sibi comunicatam Paulus confitetur & prädicat. Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis: nam etsi imperitus sermone, sed non scientia. Atque huius scientie sapientiaq; fontè Iesum Christum Dei Filium, Deiq; verbum esse, illiusq; virtute & efficientia iis communicari, quibus contigit, idem declarat Apostolus: *Vt consolentur corda ipsorum instructi caritate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus in agnitione mysterij Dei Patris Christi Iesu, in quo sunt omnes thesauri sapientie & scientie absconditi. Atq; duo dona hæc sapientie ac scientie totius vitæ actionum probitas & candor, ac morum sanctitas consequitur: dum nihil facere, nihil expetere, aut appetere; se d' neque agere quicquam homo velit, quod non cum diuina voluntatis, ac legis norma conueniat; atque omnia ex timoris Dei ponderibus examinet: eamq; sibi præsigt beatitatem; à timore Dei, hoc est, à pura & simplici pietate nõ discedere. hoc est quod à Vate significatur illa definitione, Timor Domini ipse est thesaurus eius. quidquid thesauri, siue diuitiarum, & opum nominibus alij nuncupent, & sibi optent; ei tamen, cui diuina sapientia & scientia contigerit, vnicus, & solus, & maximus thesaurus, timor Domini est. Qui idem diuinus thesaurus appellatur: nihil enim deest iis, qui timore Domini imbuti, & instructi sunt. S. S. E. Timorem Domini docebo vos, Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos: declina à malo, & fac bonum: & inhabita terram, & pascere in delitijs eius. Atq; beata illius ætatis, quam antiqui omnes Vates à Samuel, & deinceps prädixerunt, & annunciarunt, & multi reges ac Prophetæ videre cupierunt; hic status, & huiusmodi facies; è tenebris & umbris, atq; ex angustijs prioribus extare, & enitere ex Dei misericordia parabatur. Hæc seculi omnibus antiquis votorum summa fuit.*

Ecce videntes clamabunt foris, Angeli pacis amarè flebunt.

ANGELOS ad humani generis administrationem factos fuisse sacra docent scripta; quæ nos in Magni operis primo libro citauimus, & vt videmus, satis explicuimus apertè hos humana calamitatis, & miserabilis conditionis tam diu productæ commiseratione ductos, anxie de salute hominibus restituenda, augendaq; Deum appellaturos, prädicit Vates, & finem malis, & laboribus publicis impositum. videntes Angelos, intellige, qui prospiciendis rebus hominum prepositi sunt: ex quibus vni nomen est AREL, id est, VIDENS FORTIS. Quod nomen hic cum plurali verbo adiunctum legitur. clamabunt foris. In seculis illis, quibus nondum libertas contigerit, nec Dei regnum aduenerit. & Angeli, quibus humana pax, perfectio, & salus exoptabitur. (namque hæc omnia significat nomen SALOM) amarè flebunt, præ desiderio salutis publica hominum, Chaldaus Paraphrastes nomen AREL, ex cõposito diuisum reddit; Deumq; interpretatus est hominibus visum iri.

Diffi-

Dispersæ sunt viæ, cessauit transiens per semitam, irritum factum est pactum, proiecit ciuitates, non reputauit homines. Luxit, & elanguit terra: confusus est Libanus, & obsurdit, & factus est Saron sicut desertum: & concussa est Bafan, & Carmelus.

QUALES in illa misera peccati conditione fuerunt hominum res, qualis totius generis status, quàm inculta, quàm horrida facies, duabus indicat translationibus & imaginibus Vates: altera hominum bello oppressorum, & victorum, atq; captiuorum; quibus communis & similis accidit seruitij miseria: altera verò regionis vastata, & cultoribus relicta ac deserta: quæ ex nitidissima & florentissima in res quæ horrida mutatur: cuiusmodi & hominum, & agrorum sortem Israelitis primùm, deinde Iudæis, & Ierosolymitanis hostili potentia & sanctia tactam legimus; quam Ieremias aliq; Vates lugubribus lamentantur veribus: atq; idem eandem huius, de qua agimus, humana seruitutis, quæ sub peccati regno seruebatur, imaginem esse volunt. Dispersæ sunt viæ. Actionum, commerciorum, & omnis humana societatis consuetudinem turbatam, prior versus significat: quod ad morum peruersitatem, & fidei inter homines defectum, ad omnem denique malitiam & prauitatem transferendum fuerit; non secus atque illa apud Ieremiam: *Via Sion lugent, eò quòd non sit qui veniat ad solennitatem. irritum factum est pactum, Deo cum hominibus de officio sancitum, quod publici hostis astu ruptum fuit. quamobrem homines, tum ciuitatibus suis proiecti, ac despecti sunt. hoc enim ex illo violatæ obsequij fidei peccato euenit, vt omnes inimici Dei & ira filij euaderent: ex consequenti, omnis natura humana nitor sordesceret, omnis peruerteretur cultus. hoc est quòd subiungitur: Luxit, & elanguit terra. S. S. E. Maledicta terra in opere tuo, spinas & tribulos germinabit tibi. Atque nominibus imaginibusq; illis: Libanus Saron, Bafan, & Carmelus; Omnia loca vel natura fertilitate, vel hominum cultura & industria, vel utroque genere cõmendata, metonymicòs significantur: & horum significatione, quidquid in humanis ingenijs, vel studijs laude dignum videri potuit: dum res hominum integra maneret, in horridam atq; inuisam sterilitatem conuersum declaratur: quo statu nihil miserabilius. Tantoq; magis hæc innata creuisse dicuntur, quanto vltius mundi ætates, & hominũ frequentia copiaq; processerant: abundantibus enim hominibus, & peccatum quoque, vt ait Apostolus, redundauit.*

Nunc confurgã, dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc subleuabor.

VBI abundauit malitia & peccatum, abundauit & gratia. quod prauidens Isaias, Dei nomine pollicitus, affirmavit: ostenditq; nullam tantam esse posse publici hostis vim & artem, aut calliditatem in perdendis hominibus, quæ diuinum de humana salute propositum vel rumpere, vel auertere, vel retardare valeat: cuius rei exemplum in Aegyptiaca seruitute editum fuit. Cùm enim maximè Israelitæ laborarent, tum verò efficientissimam erga se diuinam voluntatè & virtutem in libertatem asserti cognouerunt. Tria prius ab Angelis deplorata obseruauimus: humana societatis turba-

tionem, in eoque genere religionis ac pietatis neglectus continebatur; deinde hominum abiectio, & contempionem miserabilem; postremo terra vastationem: quibus omnibus hostis Deum contempisse videbatur, in cuius tutela fuerat populus ille, qui humanum referebat genus. Ergo quo maior & grauior videbatur clades, eo magis Dei restituentis, & populum suum promouentis declarabitur voluntas & virtus; quae singula ex illis tribus vindicet, reficiat, & amplifcet. Quamobrem ter in hoc versu usurpatur vox nunc: quae & oportunitatem expectatam, & certum, deliberatum, ac decretum consilium significat. Nunc consurgam, domum sedemque meam instauraturus. Nunc exaltabor aduersus hosteis, populum erepturus asferturusque meum. Nunc subleuabor, terrae ac regionis mei misertus, quam, perditis hostibus, nitidiorum multo restituiam. Atque vaticinium promissumque hoc, quamquam verisimile ad salutem publicam per verbum Dei efficiendam pertineat, verè tamen ad illam proximam Ierosolymorum ab Assyriis liberationem refertur: quippe haec illius alterius & argumentum, & symbolum fuit. Nunc, inquit, cum maximè angusta & afflictæ videbuntur populi mei res, consurgam, atque hoc nunc, illius etiam nunc, id est, oportunitatis illius indicium, erit atque spem credentibus faciet certam. Exaltatio Dei in terris, & super calos misericordiae efficientia dicitur. S. S. E. Exaltare super calos Deus, & super omnem terram gloria tua; ut liberentur dilecti tui. Quis verò, qualisque exitus callidissima hostium consilia, & firmissimam putatam potentiam & vim excepturus maneat, proximis verbis declarat Isaias.

Concipietis ardorem, parietis stipulam: spiritus vester ut ignis deuorabit vos. Et erunt populi quasi de incendio cinis, spinæ congregatae igni comburentur.

Memnisse perpetuo oportet his omnibus de misericordia & salute praedictionibus praecipuum Vates consilium, ad publicam illam & communem humani generis libertatem, per Christum afferendam, referri: cuius figuram, imaginem, & certum promissum, quaecumque interim temporis populo antiquo collata fuere beneficia indicabant, & quae illis ad sensum, & ad tactum contigere, hac eadem longè maiora piorum animis, olim praestanda parari: esseque in uno quoque hominum magnos & frequentes hostium exercitus. quos vitare, superare, ac perdere prorsus non opis ac virtutis humanae; sed diuinæ misericordiae & efficacitatis est. Igitur dum externa ex verbo commentamur, ad interna illa respicimus: quorum exactam explanationem Ioannes Apost. in Euangelio indicatam suo in Apocalypsis prophetia persecutus est. Igitur consilia, incepta, acta, vires, opes, potentiamque hostium omnium nihil aliud futura esse ait, nisi materiam igni atque incendio comparatam, quae in cineres tandem abeat: atque ita omnia virtute verbi Dei & Euangelij dissectum, dissipatum, & abolitum iri pronunciat; sumpta à fornacibus translatione, in quibus lapides in calcem excoquantur: qui quo duriores & solidiores visi fuerint, eo maiori ignis impetu & vi exuruntur, & exusti in tenuissimum puluerem ac cinerem desinunt. Atque in

huiusmodi fornacibus ignis, qui ex vepribus ac spinis incenditur, efficacior censetur, experimentoque cognoscitur, quam qui ex alia lignorum materia ardet. Id quod in sacris sermonibus, & apud Poetas etiam aliarum linguarum non semel obseruare est. Concipietis ardorem. Consilia hostium, & commenta omnia spinosa ilicis generi similia facit, quae in lingua sacra HASSAS, in Hispanica Coscosa vocatur. Hoc genus tardius crescit in proceram arborem, strigosis ac spinosis horrens foliis; glandes praefert, nullaque quod sciam, vsui idoneus, quippe quibus neque sues vescantur: tamen ubi aruerint folia & rami ad motum ignem citissime concipiunt. Huiusmodi futura aut hominum hostium consilia, magno molimine, multo studio inita: quae tamen in aridas frondes & stipulam eant. In prima lingua oportuna & elegans paronomasia est. HASSAS & KAS, spiritus vester. Intra vos ipsos excitabitur spiritus, qui ignem vos consumpturum irriter. Spiritum, propositum, impetum, conatum & motum, etiam inceptum, hoc loco interpretamur. Itaque ipsos sibi suum comparaturos exitum ait. Quod verò ad copias, opes, & potentiam facit: quanto hac magnitudine & firmitudine videbuntur prestare; tanto exurentur impensius, & comminuentur, in calcem velut redacta. Et erunt populi quasi de incendio cinis. Cineris genera plura sunt, singula à materia ex qua conficiuntur nominanda. qui ex faxis conficitur cinis, ad quam figuram hic alluditur, calx dicitur. Spinæ congregatae igni comburentur. Spinarum nomine hominum curas significari arcanè in sacro sermone ostendimus: atque Iesus Christus nos in Euangelio hanc interpretationem docuit. nihil enim hominum animis curae, nisi inquietudinem, molestiam, & sollicitudinem afferunt. Huiusmodi itaque curis incendia comparare quarunt homines, quibus ipsi ardeant. Atque Senacheribis exercitus internum incendium, quod iam commemorauimus, hoc etiam significatur arcano sermone.

Audite, qui longè estis, quae fecerim: & cognoscite vicini fortitudinem meam. Contriti sunt in Sion peccatores, possedit tremor hypocritas. quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis?

EVANGELII Christi virtutem duplicem, eamque planè diuinam & praesentissimam, hac periodo indicauit Vates: quae ex praedictione superiori opportunè deducta est. Prædixerat superius populo piorum afferendam à Deo salutem, cum pernicie eorum, qui sese diuinis consiliis opposuere; nunc verò idem futurum adstruit ex antiquioribus exemplis iudiciorum Dei, in illos editis, qui quondam impie & insolenter agentes, aduersus diuinam voluntatem conati quicquam fuerant, quod sibi tamen in malum cessit: atque hac una communi admonitione historias omnes antiquas recolendas consulit; à primis vsque vocati Israelis diebus, vsque ad Ierosolymitana quoque tempora. Audite, qui longè estis. Verbum primaeum REHOKAM, pariter Latinorum masculino ac neutro respondet: ita ut interpretari possimus, audite, remoti, remota, masculinum nomen, ad gentes à Deo alienas refertur; neutrum verò admiranda indicat facta Dei quon-

dam propriis, ac sui cultoribus aduersus impios, quorum verum exemplum argumento potest ac debet esse eorum, quae à Vate in posterum impios expectare praedicuntur. est enim argumentatio vel à pari, vel à minore in hanc formam. Quicumque remoti estis ab obsequio meo, nec me vel mortalia curare, vel posse pro arbitrio vertere, creditis: audite quae quondam fecerim, & cognoscite quid possim, quantumque humanas res ipse curem, & quantum possim in posterum efficere: idemque vos qui propius estis, attendite etiã per noscote. Hos autem pariter appellat propinquiores, qui & religionis professione propius ad notitiam accedunt, & qui illis temporibus erunt cum Euangelij virtus in orbe extabit. hactenus argumentatio prior à minore. Si quidem antiqua omnia cum Euangelij rationibus comparata, longè minora in rerum genere censentur: quippe illa ad huius vitae felicitatem referebantur praecipue, & figuram adumbrabant aeternae felicitatis vel miseriae, quae Euangelij cultoribus, vel contemptoribus parabatur: quaeque illorum seculorum finis erant. Eadem verò argumentatio, altero assumpto argumento, firmatur, & expolitur per contentionem à maiori ductam, cuius ponderem minorem trahi necesse erit.

Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit tremor hypocritas: quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis?

EVANGELIUM iis qui propè, & iis qui longè essent, annuntiandum, Vates praecinuerunt, utrisque vel salutem & vitam, vel damnationem ac mortem allaturum: alterum credentibus & obsecutis, alterum verò infidelibus & contemptoribus denunciandum. Credentes aut ex remotis, hoc est, gentium populo, aut ex propinquioribus, id est, Israelitis, futuri erant, ex utraque etiam parte increduli. argumentatio utriusque partis infideles, vel impios tangit. Namque bonus ille nuncius Israelitis & Ierosolymitanis afferendus erat. S. S. E. Primus ad Sion dixit, Ecce adsum, & Ierusalem Euangelistam dabo. Atque hi tribus diuisi fuerant partibus: quidam enim probi, simplices & candidi, Euangelio suscepto, promissorum optimorum euasere compotes. alij verò vel simulationibus, ac praetextu pietatis & religionis Euangelio resistunt; qui à Christo sapius hypocritarum notantur nomine: alij autem palam & aperte sese prauos & scelestos praeberant, quos peccatores vocat Vates. Utrosque horum ob repulsum Euangelium diuina subsecuta est ultio: quamquam Israeliticum iactantes nomen, & illam futurorum bonorum umbram incolentes. tamen, ut Apostolus ait, Deus huius seculi excacauit mentes infidelium, ut non fulgeat illis illuminatio Euangelij gloriae Christi. Ab utrisque igitur his argumento deducto, docet Vates, certissimum quoque fore exitum eorum, qui apud gentes Euangelicam veritatem vel sapientiam praetextu oppugnaverint, vel iniuria crimine, & malis moribus deuinerint. Nam si in Sion peccatores Euangelij minis conterriti, & hypocrita quoque tremore & pauore affecti sunt grauissimo, quid illi experientur & ferent, qui in antiqua malitia & incredulitate, ac impietate perseuerare contenderint: hos itaque appellans Vates, ait: Quis poterit

poterit habitare de vobis cum igne deuorante? eiusmodi est, & esse dicitur diuinum verbum iis quibus oppugnatur. Deus, inquit, noster ignis consumens est, idem expurgans pios & probos, atque improbos consumens, Ignem, inquit Christus, veni mittere in terram, & quid volo, nisi ut ardeat? & in hanc significationem plura in sacro Apparatu indicata. Atque huius ignis incendium sempiternus consequitur ardor. S. S. E. Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non exinguitur. Itaque Euangelium virtus Dei est in iis qui pereunt, & in iis qui salui fiunt. ut ait Apostolus, Aliis odor mortis in mortem, aliis verò odor vitae in vitam; iis nimirum, qui viuere, atque Deo placere student: quippe virtutes eas praestant, quas vera & seria sibi vendicat poenitentia; quaeque idem Vates hic subiecto complectitur sermone.

Qui ambulat in iustitiis, & loquitur veritatem, qui proicit auaritiam ex calumnia, & excutit manus suas ab omni munere: qui obturat aures suas ne audiat sanguinem, & claudit oculos suos, Ephes. 2. ne videat malum.

EVANGELIUM antiquis Vatribus, & Isaia cum primis, propter duplicem quo homines excipit euentum, variis nominibus appellatum, variisque similitudinibus descriptum est: nunc solis salubris, nunc verò ignis absumentis ac deuorantis; nonnunquam lapidis pretiosi & probati, rursumque lapidis offensionis & petrae scandali, interdum lucis & gratiae, interdum tenebrarum & excacationis: quando diuersa haec, & secum, ut apparent pugnantia diuina illa verbi Dei virtus in iis qui credunt, & obediunt, faciat optima quidem omnia in iis verò qui contendunt veritati, fieri permittat omnia calamitosa, & poenis ac doloribus erroribusque obnoxia. Ita ut idem, qui aliis propter fidei & poenitentiae defectum mortis occasionem affert sermo, aliis faustus ac salubris, & in omne bonum efficacissimus probetur: iis nempe, quos fidei obsequentes, & virtutis verae studio deditos offenderit. Omnis verò humana virtutis & rectitudinis, aut noxae & prauitatis ratio in tria actionum genera distribuitur. Primum, ad animum ac mentis intentionem refertur: secundum, sermonibus & eloquiis explicatur: tertium verò, factis & exercitationibus externis, quas opera plerumque vocari audimus: eaque plerumque in hominum inter se communionem ac societatem spectantur. Atque tria haec vno versu à legislatore indicata sunt. Propè est verbum in ore tuo, & in corde tuo, ut facias illud. Vnumquodque verò horum generum suum, quo prouenit, examen sortitum est. Cogitationum examen, puritas, ac simplicitas, candorque dici potest. dicta verò, siue sermonis veritas comprobatur: facta verò & officia, quae in alterum eduntur, Iustitia, ea quam ἸΣΑΙΑΣ appellatam declarabamus, Examinat. His verò partibus quicumque instructus fuerit, cum igne deuorante habitare ex Dei responso poterit: atque adeo ab omni incendio tutus habitabit. Atque à postremo genere, quod magis in propatulo est, ad primum usque, quod abditissimum est; hoc est, à riuo ad fontem, Isaia hoc loco processit. Qui ambulat in iustitiis. Ambulare idem quod Latinis versari, interpretamur, aut palam facere: namque

namque hac translatione ambulandi, sedendi, surgendi, omnium humanarum actionum partes arcanus complectitur sermo: *Vt ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat. & Domine probasti me, & cognouisti me: tu cognouisti sessionem meam & resurrectionem meam. Intellexisti cogitationes meas de longè; semitam meam, & funiculum meum inuestigasti; & omnes vias meas prauidisti. itaq; facta omnia ambulandi verbo significantur. Non tamen satis fuerit factus innocentem, atque ad eò benignum & utilem esse eum, qui cum igne sit habitaturus; nisi idem dictus fidelis veraxq; fuerit: quamobrem addit Vates: Et loquitur veritatem. Namq; his duabus partibus ius illud, quo inter homines utendum sit, componitur. Verum enimaerò, quia non solum facta ac dicta, quamuis hominibus probata consent, virum bonum atque fortem constituunt; nisi eundem etiam animi sensa & cogitata purum ac simplicem, sanaq; mentis Deo animorum spectatori ac iudici probent; (namque hinc omnis officij vera ducitur origo,) tertiam quoque partem hanc duabus precedentibus adiunxit Isaias: qua omnes mentis actiones, & sensuum quaque attentiones puras omnino, & vtiq; expertes in bono viro ad promissa diuina capienda sese comparante exigi docet. Qui proicit auaritiam ex calumnia. Animum ab omni cupiditate mala alienum prima ualectio significat tribus uocabulis, MOEZZ BEBETSAGH MEGHATSEKOTH, id est, abhorrens in utilitate ex oppressionibus, nihil prorsus uile aut admittens, aut existimans, quod ex quauis ratione mala proficiatur. ideo, oppressionibus, multitudinis numero scripsit. Porro non solum sese his partibus prestare integrum oportet eum, qui cum Euangelico igne commorari exoptat: uerum ab omni impura improborum hominum communicatione & consuetudine longè abhorrentem: ita ut ne quid uel audire, uel uidere, uel tractare audeat, quod iniuriam, uel impietatem, uel inuidiam uilla ex parte oleat. Qui excutit manus suas ab omni munere. SÖHHAH, proprie munus est iudici aut principi, corrumpenda aut aliàs uitianda integritatis spe datum, à quocumque id ea causa ueniat. de quo in lege scriptum: Munera excacant oculos sapientum, & mutant uerba iustorum. Atque tropus ille, Qui excutit manus suas, auersationem & reiectionem quasi ob oculos ponit. Eiusmodi enim habitus & gestus detestantium est, ac diligenter satagentium, ne quid omnino eiusmodi corruptelarum hareat, iuris cuique sui tribuendi integritatem & puritatem contamine. super atque dicendi figuram illam Satyrici, quamquam elegantem:*

Deut. 16.

los sapientum, & mutant uerba iustorum. Atque tropus ille, Qui excutit manus suas, auersationem & reiectionem quasi ob oculos ponit. Eiusmodi enim habitus & gestus detestantium est, ac diligenter satagentium, ne quid omnino eiusmodi corruptelarum hareat, iuris cuique sui tribuendi integritatem & puritatem contamine. super atque dicendi figuram illam Satyrici, quamquam elegantem:

Iuu. Sat. 8.

Nec per conuentus, nec cuncta per oppida curuis
Vnguibus ire parat, nummos raptura Celeno.

Itaque nihil quod ad alterius iniuriam uel contumeliam faciat, non solum tractare, sed neque uidere, aut audire uir bonus hic & ad Euangelicam uirtutem comparatus uolet. Qui obturat aures suas ne videat sanguinem, & claudit oculos suos ne videat malum. His imaginibus omnis morum, qui Deo atq; hominibus placere probariq; possunt, ratio exprimitur. Quam bonus ille auctor duobus uersibus in summam coëgit.

Com-

Compositum ius, phasq; animi, sanctosq; recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.

Namq; legum coacta obseruatio sine moribus, nec probum, nec pium hominem constituit: morum autem officina intra pectus est, internaq; actione exercetur. Igitur quisquis sese hoc pacto mundauerit ab istis, ut Paulus ait, Erit uas in sanctificationem aptum Domino.

Iste in excelsis habitabit, munimenta faxorum sublimitas eius: panis ei datus est, aquæ eius fideles sunt.

Diuini presidij tutelam iis, quos Euangelij uirtus instruxerit, paratam unà cum providentia perpetuis exemplis uersus hic significat: quippe quos in alto editoq; loco tutos ac seruatos Deus foueat, nec hostium incursum aut inuasionem ueritos, nec ulla destitutos re, qua ad uitam salubriter alendam, oportuna esse possit. Est autem translatio ducta ab iis qui in tantissimis presidij constituti, regalem erga se curam & prospicientiam assiduo quotidianoq; usu experiuntur, nihil prorsus ab hostibus mali metuentes. Turris fortitudinis nomen Domini, inquit Sapiens: cuius presidio qui munitus est, providentiam perpetuam haud dubie tempore oportuno agnoscit. Hec omnia & ex uerborum uis, & ex spiritus arcana significatione sunt explicanda. Nihil enim timentibus & colentibus Deum, atque in Christi Iesu grege numeratis deest: cum earum rerum, qua ad huius uitæ simplicem & idoneam usuram, tum earum precipuè ac maxime, qua ad uitam & pietatem faciunt, quotidie celesti alimento saturandis, & consequente, ex petra riuo reficiendis, imo & sufficiendis. Panis ei datus est. non questus, aut magno sudore paratus, uerum diuinae providentiæ cura & benignitate datus panis ille precipuus quem in uitam æternam permanentem, Christus indicauit primum, deinde exhibuit. & LEHHEM, id omne significat quod nutrire potest; siue ex terra fructibus, siue ex cali muneribus depromatur. Aquæ eius fideles sunt. Tum quòd sitim leuent, & animum reficiant penitus; tum quòd permaneant, & exuberent. S. S. E. Omnis qui biberit ex hac aqua, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet iterum; sed fiet in eo fons aqua uiuæ salientis in uitam æternam. Hanc uerò felicitatem ex alio diuino dono promanaturam, declarauit Vates: nempe ex presentia, uirtute, & efficientia illius uncti regis, quem omnia instauraturum, & promoturum, amplificaturum, antiqua declararunt carmina, & secula prisca expectauerunt. Accidit aliquando iis, qui in presidio locoq; munito ac tuto constituti sunt, uim inferri, ac de deserenda statione cogitare, propter panis defectum, aquarumq; penuriam: quo metu liberatos ait Vates, quibus panis suppeditandus, & aqua iugiter permansuræ sunt. Namq; aqua uiuæ copia in munitissimis locis opportunissima est: cum aliàs collecti imbres, aut aliunde haustus & aduectus potus uel deficere, uel corrumpi possit. Panis uerò alia ratio est, quem assidua manu prouideri, ac suppeditari oportet, aliàs non diutius duraturum, atq; utriusque rei copiam iis, quibus munitus ille locus ad habitandum concessus fuerit, nunquam defutura duobus uerbis Isaias declarauit. Panis datus, in pro-

bb

pria,

pria ac prima uia lingua participium presentis formam uerbumq; obtinet, & semper presentem exhibitionem significat; iuxta illud: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Donec hodie cognominatur illi panis etiam abunde satis datur, isq; celestis. & aquæ eius fideles sunt. Non ex fonte, aut pateo, aut fluuio aliunde petita: sed in ipso scaturientes & perpetua. Atque omnis hac felicitas ex presentis ac perpetuo conspectu & expectati, adfidentisq; regis gratia & prouidentia nascitura predicatur: quippe fieri non potest ut rex eos, quibus adest, fauet, & prospicit, panis & aqua egere patiatur. Maxime cum ipse non solum annona abundet: sed panis & alimentum sit, qui sese ultrò tradat ac dedat in escam iis, quos caros habet. Huiusmodi panem uiuum se esse dicebat Christus Iesus, non modò uiuentem sibi ipsi, sed uitam aliis efficientem. Ego sum panis uiuus, qui de calo descendi; si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in aeternum: & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi uita. Hanc uerò Christi presentiam, prouidentiam, efficientiam ac benignitatem subiuncto uersu uates indicat.

Regem in decore suo uidebunt oculi eius, cernent terrâ de longè.

CHRISTVM regem constitutum à Deo, Dominumq; omnium declaratum, post illam priorem humilitatem, quam idem in diebus carnis sue sustinuit; arcana hac promissio significat. propter quod, ait Apostolus, Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen: ut in nomine Iesu omne genu flectatur, & omnis lingua confiteatur, quòd Dominus Iesus in gloria Dei Patris est. Hunc in hac gloria ab illis uidentium, qui in alto constituti fuerint, qui diuinis illis donis panis collati, & aquarum fidelium fruuntur; assueat Iſaias; ab eisdemq; ex edito illo praesidio terras iacentes spectantibus, magna cum admiratione illud frequentandum esse, siue prouerbum, siue canticum, siue miraculum, maximum elogium.

Cor tuum meditabitur timorem: ubi est literatus? ubi legis uerba ponderans? ubi doctor paruulorum? Populum imprudentem non uidebis, populum alti sermonis: ita ut non possis intelligere differtitudinem linguæ eius, in quo nulla est sapientia.

HVNC à se usurpatum locum quatenus, & qua de re explicare possimus Diuus nos docuit Paulus: dum de diuina Christi in credentes & obediētes sibi uirtute & efficiētia differens, arcanum istud iis qui mundi sapientiam profitentur, & promouere asserereq; student, cognitum negat. Cor tuum meditabitur timorem. non metum aut panorem, sed admirationem potius, nomen timorem, hic nobis significat, quando pro EMAN, redditum est. Atq; huiusmodi meditationem representans, Apostolus ait: Verbum crucis pereuntibus stultitia est, iis autem qui salui fiunt (id est, nobis) Dei uirtus est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentum reprobabo. Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor huius seculi? Nonne stultia fecit Deus sapientiam huius mundi? Nam quia in Dei sapientia non cognouit mundus, per sapientiam Deum; placuit Deo per stultitiam predicationis saluos facere credentes. Ubi doctor paruulorum,

ZOPHER HAMIGDALIM, Scriba turrium. quod hoc loco, ita ut legimus, uersum est; apud Paulum uerò, seculi scribam audimus. Sed in hac à Paulo explicata ratione, & seculi, & paruulorum, eadem ratio est: siquidem seculi sapientes ac doctores, cum sapientia Dei comparati, nihil à paruulis distant. Iam uerò illius, quod pronunciat, seculi felicitatem à tempore, à loco, ab ornamentis & exercitationibus, aliisq; circumstantiis & partibus Iſaias commendans, audientium mentibus indicat, & fere ob oculos ponit.

Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ: oculi tui uidebunt Ierusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit: nec auferentur clauis eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur: quia solummodo ibi magnificatus est Dominus noster: locus fluuiorum riuu latissimi & patentes: non transibit per eum nauis remigum, neq; trieris magna transgredietur eum.

QVIS non intelligat hoc loco non describi urbem illam Ierosolymam, qua toties capta, toties diruta, & numquam ad felicem formam instaurata est; nec montem illum Dauidis regis insignem, cui Sion antiquum nomen fuit; sed potius alteram quandam urbem & ciuitatem à Deo construendam & stabilendam, cuius breuis imago, & adumbratum exemplum illa prior terrestris fuerat, nulla ex parte cum exemplari hoc, quod Deus instruebat, comparanda. Namq; illa hominum operis constructa ob incolentium noxas, & malum meritum, Deo iudice & ultore, hominum quoque manibus & inuasionibus iterum atque iterum diruta, solo aquata, & cum templo suo, quamquam celeberrimo, tamen uastata & repudiata fuit. Nec tamen ideo Deus sua ciuitatis regno ac titulo caruit: quippe qui ipse sibi nouam urbem Ierusalem construxit, descendente de calo, atq; perpetuam, immobilem, aeternamq; locauit; locatamq; sibi regiam sacraui cum templo illo tertio, maximo, amplissimo, & pulcherrimo; in quo describendo, magnam operam & hominum ingenio ac sermone numquam satis explicatam posuit Ezechiel, quidquid sibi quisquam de illo templo cum Salomonis mole conferendo, scribere conatus fuerit, tamen hoc ne intelligendo faciet, ut nihil intelligat. Itaque omnia hæc ad diuina & arcana sancti Spiritus opera, edificia, atque aeterni regni ornamenta referuntur: tanto antiquis illis splendidiora, firmiora, & ad uita uera, & consuetudinis usum commodiora: quanto spiritus corpori, celestia terrestribus; diuina humanis præstant: denique quantum aeterna uirtutibus antecellunt. Et quoniam constructio hæc omnium exteriorum siue tabernaculi imagine per translationem describitur, singularum quoque partium nomina ad eandem referuntur allegoriam, nempe clauis, funiculi, & alia. Itaq; Sionem illam antiquam, cui ab ariditate, siue à titulo nomen factum fuerat; iam deinceps in aliam frequentissimam ciuitatem, unâ cum coniuncta sibi filia Ierusalem traductum iri, pollicetur cum admiratione & gratulatione spectantium & incolentium omnium, qui utriusque tempora componentes, huius noua Ierosolyma felicem statum laudibus prosequuntur, & confessionem declarabunt. Ciuitatem solennitatis nostræ.

stræ. Testimonium & conuentum nomen MOGHEB, significat, ad illudq; alludit carmen: Ierusalẽ quæ edificatur ut ciuitas, cuius participatio eius in idipsum. Illuc enim ascenderunt tribus: tribus domus Israel ad confitendũ nomini Domini. Vidẽsne, inquit Vates, hanc urbẽ in qua cogi conuenireq; tribus annuis festis ex more solemus? Atqui tu, quem in ea tempora, quæ modo indicabamus, Deus deduxerit, animi sensu & oculus videbis aliteram Ierusalem, habitationem opulentam. NENEH SAANAM, amœnissimum locum significat, qualem iam descripsimus, cum vocabulum NANEH explicaremus. Namq; Ierosolyma non in NAVEH, sed in montibus fuerat sita, iisdemq; sterilibus, & magna viua ac natina aqua penuria aridis. Hæc verò quam Deus construet, & latissimè patebit, & vberissimo gaudebit loco. clauis eius. Sacerdotes in republica pia clauorũ instar habentur: quorum ministerio ac fidelitate leges, ritus, & cetera sacra præstantur, firmãq; conseruantur. Funiculos verò, Vates dicimus, qui & cortinas ipsas & clauos coniungunt, & in officio continent, diuini verbi ac iussu mandatorum explicatione. Vtraque hæc sacerdotium & prophetiam suis muneribus rectè & ritè functura, idq; perpetuum fore Vates prænunciat. Quæ de re iam præstita, cognita, & probata, Diuus Petrus: Vos, inquit, genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuncietis eius qui vocauit vos è tenebris in admirabile lumen suũ: quia solummodo ibi magnificatus est Dominus noster. Diuinum illud nomen quod ad misericordiam, & ad salutem publicam refertur: nusquam aliàs aquè atque in hac noua à se constructa & instituta ciuitate, suam efficientiam virtutemq; declarauit. magnificatus est. ADIR, fortem, admirabilem, efficientissimum, & præstantissimum se præbuit. Eodem nomine vsus Psaltes, ita pronuntiabat: Domine Dominus noster quàm admirabile est nomen tuum. MAHADIR SEMECHA. Atqui ad id præter firmitudinem, stabilitatem, frequentiam, atq; amœnitatem, illud quoque huic noua Ierosolyma ex diuino beneficio continet; quòd maximam fertilitatẽ, & vberitatem afferet, absque vllius tamen incommodi suspitione.

Locus fluuiorum riui latissimi & patentes: non transibit per eum nauis remigum, neque trieris magna transgredietur eum.

Aquarum viuentium & puriorum vicinitas, magnas & perpetuas ad animantium vitæ usum commoditates habet: id quod facile ostenditur in urbibus & oppidis, quas magnus aliquis præterlabitur amnis: vno tantum excepto, & semper magna providentia cauendo incommodo, hostilium copiarum; quæ eò per nauigia deduci possunt. nam portuosa loca hoc tantum periculo atq; metu laborant. Verum enim uero in illa ciuitate, quam Deus sibi sedem parauit, & regiam adornauit, commoda omnia opportunitatẽ que cunctas fore pollicetur Vates; maxima cum securitate & persuasione periculi omnis prorsus cauti ac remoti. Quippe fluminum natura illa erit, ut cum piscationis ac vecturæ nauigijs patere possit: tamen à bellicis & classicis nauibus ac triremibus intacta conseruetur ac tuta. Nauis remigum,

ANI SAIT. Biremes, ac triremes ad expeditionem comparatas, vocabulum signi-

significat, quales nostris linguis Galeras dictas nouimus: his maiores & firmiores multo sunt naues maxima, castelli instar habentes; quæ & ad militũ vecturam instruuntur. Sacralingua TSI ADIR, interpres noster trieris magna vocat. Atque ita non profundissima flumina fore significatur, aut quæ vadari non possint, sed latissima, & quæ deduci in riuos possint ad agrorum usum, & à piscatoribus atq; vectoribus alijs frequentari. quamobrem non altissimi, verum latissimi promittuntur, & indicantur fluuiorum riui. Nam qui altissimi sunt, uti Bethis in Hispania, non facile in riuos deducuntur. Hæc verò aquarum affluentia & copia indicare vel sola poterit, quantum boni noua huic ciuitati & Sioni allatum sit: quippe cuius arcus nomen Sion antiquum ariditatis, & penurie aquarũ indicium faciebat. Atqui omnem quam describit urbis illius Ierusalem noua amœnitatem, felicitatem, ac perpetuam securitatem, præsentis Dei tutela, cura, ac virtuti acceptam, referendam esse ait: cuius tabernaculum omni ex parte firmissimum proximè depinxerat.

Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster: ipse saluabit nos.

OMNIS rectè ac sapienter constituta ciuitatis status tribus potissimum firmatur partibus: quarũ vel vnica desiderata labascit, & ad euersionem inclinat. Sunt autem hæc partes iudiciorũ integritas; doctrina pura copia, & frequens exercitatio; & propugnatio, ac tutela præsens. Hæc verò partes quamquam à regibus prouideantur terrenis; non tamen omnes præstantur propter humane virtutis curiam supellectilem, atque interdum propter principum ipsorum ignauitiam, aut studium ad alias res procline. Quamobrem ut plurimum partes hæc per vicarios & ministros, mandatariorq; expediuntur. Verum enim uero in hac, quam Vates depingit, ciuitate, omnia hæc, videlicet iudicium, doctrinam, ac tutelarem curam & virtutem, ab vno unicoq; integerrimo, sapientissimo, atq; fortissimo Deo, eòq; semper præsentem, semper fauentem, representatum & præstitum iri dicuntur. Dominus iudex noster, qui nos iusto & integro semper iudicio deducens, in sanctitate & iustitia, officioq; faciendò continebit, & gubernabit. Dominus doctor noster, qui legibus in corde scribendis voluntatem veritatẽq; docebit suam, ad dandam scientiam salutis plebi eius in remissionem peccatorum nostrorum. Idem quoque Dominus rex noster, cuius virtute & sapientia tutissimi erimus, maximãq; utemur securitate. Et saluabit nos, ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi. Iam verò ex huius vaticinii occasione seruatorum, & sanctificatorum personam inducens Vates, in publicũ generis humani hostem, iam porrò desineps victum, superatum, ac perditum insultat.

Laxati sunt funiculi tui, sed non præualebunt: sic erit malus tua, ut dilatare signum non queas.

SIVE exemplum in Assyriorum rege primũ statuendum fuerit: siue, quod magis lectio indicat, figura hæc ad communem hominum hostem referatur, ut certè nobis refertur: illius opes imminutas, potentiam, vniq;

omnem fractam ac debilitatam significat: idq̄, sub nauis bellicae imagine, quam per procellosum seculorū mare diu lateq̄, vagatam, in alios atq̄, alios portus in diuersa fluminum ostia interdum appulsam, horribitem, terribilem, & infestissimam gentibus ac populis enadere hostis ille publicus cogebat: id quod, quamquam obnixè deinceps agere conetur, quo minus conficiat virtute diuina prospectum est; viribus omnibus & partibus quibus fidebat, imminutus ac fractis. &, ut Christus ait: Vasis direptis, ruptis ac dissipatis: ita ut nullo modo illius nauis vel nocendi causa portum, aut fluium subire, vel, si proximè aduehatur, abscedere, soluere, atq̄, effugere possit: ita eueniet, ut sese facillè diripiendam & expoliandam præbeat.

Laxati sunt funiculi tui; sed non præualebunt: sic erit malus tua, ut dilatare signum non queat. **V R B E S**, regna, resp., atq̄, adeo maxima principum imperia, & negotia hominum, qua in huius vita seculis ac temporibus, tanquā in mari aliquo versantur & agitantur, nauium imagine significari apud sacros auctores obseruauimus. ut apud P saltem: In spiritu furoris tui canteres naues Tharsis. & apud Iobum: Dies mei transferunt, quasi naues poma portantes. & in hoc libro: Dies Domini dicta est super omnes naues Tharsis. Exteri etiam poetae de suarum rerum summa agentes ad eandem imaginem eleganter alludunt.

O nauis referent in mare te noui

Fluctus, o quid agis? fortiter occupa

Portum, &c. Omnem itaque hostilis potentiae sine tyrannidē potius summam huiusmodi descriptione complexus est Vates. Nauium autem præcipuus vsus nauigatio est, ea qua maximè commendatur, qua maximè hoc præstat. Atqui huius nauis, de qua sermo est, vim, oportunitatem, & utilitatem nullam deinceps fore prædicit, præcipuus ad nauigationis actum partibus & instrumentis corruptis, & perditis, nimirum funiculis, quorum vi malus firmari solet. Namq̄, nauigationis causa velum præcipue paratur; quod vento impulsam nauim mouet: velum verò à malo suslinitur, antenna assutum: malum autem funibus vndique dissentis, firmatur: quibus vel fractis, vel ruptis, vel laxatis atq̄, emollitis, nec malus contineri, nec velum tolli potest. Atq̄, ut paulo antè sancta ciuitatis funiculos nullo modo ruptum, nec clauos euulsum; atq̄, ideo tabernaculum firmum & immobile figendum prædixerat: ita rursus è conuerso naui illi hostili per mare volitare assuetæ motuum omnium facultatem interrumpendam atque adimendam esse ait, quo tabernaculo illi sancto perpetua paretur securitas. Tabernaculi autem felicitati, nauis verò infelicitati quies apponitur. Huius nauis funiculos appetitiones peccati interpretamur; malum autem consilium siue propositum dicimus, cui licentia velum vbi appensum distenderetur, non dubium est quin motus, actio, & nauigatio pro ventorum libidine esset consecutura. Extinctis ergo per virtutem Dei, & mortificatis cupidinibus, nec malus teneri, nec velum tendi poterat. Cùm essemus in carne (inquit Paulus) passionibus peccatorum, qua per legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructificarent mortē. Nunc autem saluti sumus à lege

mortis, in qua detinebamur: ita ut seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ. Multis & variis nominibus, verbis, ac imaginibus illa antiqua peccati vis ac tyrannis describi ac significari solet: inter qua & hac nauis & nauigationis allegoria est. Quam nauim vbi Domini ac regis virtute sisti, & à nauigandi facultate & motu priuari euenierit, direptioni & expoliationi expositam & peruiam fore consequens fuerit. Nomen signum, hoc loco pro translationis ratione idē significat, quod nauis velum; quippe quod vexilli instar extenditur, ac vento permittitur, præterea etiam quam longissimè in mare conspicitur.

Tunc diuidentur spolia prædarum multarum: claudi rapient rapinam. Nec dicet vicinus, Elangui: populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

C V M fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea qua possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Hic Iesu Christi apud Evangelistam sermo ad eandem rationem ac rem pertinet, quam vates noster hoc loco tractat. Vt enim olim Assyriorum exercitu ex diuina virtutis efficiētia imminuto, perdito, ac fugato, Hierosolymitani ciues omnes in castra vacua erumpentes, nullo labore, nullo periculo plurima congefere, ac reportauere spolia: sic postea, hoc est, publica salutis tempore illius nouæ Ierosolyma ciues & incola omnes deuictam hostis nauem, multis magnisq̄ diuitiis & facultatibus, quas vndiq̄, hostis diripuerat, & congefere, expoliandam esse præcinit: tanta facilitate & felicitate, ut vel claudi, qui antea propter membrorum impedimentum, incedere non poterant: tamen illo tempore & progredi, & hostilia spolia auferre, ac in proprium transferre vsus possint. Hanc enim Euangelij vim efficiētiāq̄, futurā, diuina sapientia ac prouidentia statuerat. Tum saliet sicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorū: id quod Iesu Christi virtute præstitū, Ioannis discipuli testati sunt. Claudus ambulat, ceci vident, surdi audiunt, & leprosi mundantur. & apud Lucam Iesus, Vnusquisque, inquit, vestrū sabbatho non soluit bouem suū, aut asinum à præsepio, & ducit ad aquam? Hanc autem filiam Abrahæ quam alligauit satanas, ecce decem & octo annis non oportuit solui à vinculo isto die sabbathi? ita neminem tam impeditū fore, Vates ait, cui, modò voluntas & alacritas non desit, expoliandæ nauis hostilis copia & facultas non suppetat: non claudus quippe qui restituetur in posterū, non vicinus incola debilis, debilitatem præterea porrò suam excusare iure queat, Deo iudice, rege gubernatore: cuius misericordia, clementia, & virtute omnia corrigenda & sananda sunt. Et ad felicitatis maximæ exceptionis omnis expertem statū referenda: Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas. Translatio est à curatione & restitutione corporū & membrorum: qua cum suis muneribus antea propter morbum non rectè fungi possent, restituta sanitate in suum singula locum atque vsus instaurantur, atq̄, adeo in melius proferuntur: Iniquitas, CHAVON, Prauitas: qua tum corporis tum animi integritati atq̄, concinnitati opponitur.

Psal. 47.
Iob 9.
Sup. 2.

Horat. lib. 1.
carm.

Rom. 7.

ACCEDITE Gentes, & audite, & populi attendite: audiat terra, & plenitudo eius, orbis, & omne germen eius.

Commentariorum nostrorum lectorem admonitum, meminisse, ac subinde recolere, operæ pretium fuerit; nos historiam explicando, ac simplicem lectionem declarando id agere, ut in arcanam significationem animo atque mente intendamus: quòd id præcipuum vatiibus propositum intellexerimus. Omnes prophetia, inquit D. Petrus, à Samuele & deinceps annunciantur dies istos: vos estis filij Prophetarum & testamenti, &c. Quamobrem ubi de Israelis, vel de gentium rebus & rationibus sermonem à Vatiibus institutum legerimus, vel commentando explicauerimus, significationem omnem ab historia & litera ad spiritum & veritatem vilitatis nostræ causa transferri iuuabit: id quod à nobis nominum ac verborum indicata significatione præstitum, à lectore animi attentione comparatum euadet. Hac igitur admonitione, lectore nobis excitato, ad commentationis officium redeundum fuerit. Est autem capituli huius summa siue periocha: Gentium omnium quæ à vero Deo alienas religiones coluerint, exitum Euangelij tempore futurum describere, id quod initio ipso atq; exordio indicatur gentibus omnibus, quarum causa & res agitur ad sententiam de se latam audiendam, excitatis, conuocatis, & appellatis; ne vlla postea vel casus, vel fortuna, vel alterius coloris aduersus diuinam providentiam exceptio relinqui possit. Rem verò seriam, magnam, grauem & propriam agi, ipsa omnium generum, ordinum ac terrarum, atque adeò singulorum hominum appellatio & conuocatio indicat cum attentionis petitione. Terra & plenitudo eius. Conditiones ordinesq; omnes appellantur. Singuli verò, tam femina quàm mares; tam pueri quàm viri, ac senes, diuites ac pauperes, nobiles & ignoti, ac vulgares, dum modo in generis numero censi possint, illo altero membro significantur. Orbis, & omne germen eius: ita veritatis interpret THEETSEHAH, prodeuntes ex ea, quos vniuersus orbis producit & alit, nempe homines, quibus ex metonymia tellus mater esse dicitur. Hac ad attentionem appellationis ratio est, quam mox propositio sequitur.

Quia indignatio Domini super omnes gentes, & furor super vniuersam militiam eorù: interfecit eos, & dedit eos in occisionem.

GENTES ante Iesu Christi aduentum variis discordes sectis religionum ac superstitionum potius disciplinis & secum, & cum vera Dei doctrina pugnantes, atq; adeò sibi vicissim infestas, & multis scelerum atque iniuriarum generibus contaminatas, diuinam iram prius irritasse, atque ad ultionem vsque offendiisse, eamq; ultionem iusto iudicio Euangelij tempore, virtute & efficientia parandam & edendam, tam in potentiores & nobiliores, quàm in vulgares & plebeios denunciat Isaias, & futuram atque expectandam tamquam præsentem, imò tamquam præteritam describit ac narrat. Vtpote quam ipse diuino prouiderat spiritu, atque ex diuina iustitia legibus in impios ac inemendatos latam, certam, & paratam. Itaq;

pra-

præteriti forma pronunciat primùm, deinde verò suis partibus, modis circumstantiis; ac temporibus diuisam amplificatamq; persequitur, ac primùm à multitudine exaggerat.

Interfecti eorum proiciuntur, & de cadaueribus eorum ascendet fœtor: tabescant montes à sanguine eorum.

PROPTER occisionis celeritatem ac densitudinem inhumatos relinquendos esse dicit: utpote qui crudeliter in communis matris terra filios antè debacchatos, & immani sauitia infames, indignos sese præbuerint, qui sepultura honore, immo qui pulueris iniecti beneficio saltem afficerentur. eorum verò tantà cladem depingit vates, ut cruoris effusi copia montes tepescant: quod ad frequentia & multitudinis exaggerationem inductum est. Abominationem verò viuentium fœtor ille stratorum cadauerum arguet. Hanc verò cladem nullis viribus, nullis artibus, nulla efficientia præpediendam fore; non modo humanis, verùm neque caelestibus etiam astrorum, siderum, ac temporum quibus ad felicitatem vel infelicitatem magna apud Gentes tribuebatur auctoritas.

Et tabescet omnis militia caelorum, & complicabuntur sicut liber cæli: & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea & de ficu.

STELLARVM astrorumq; magnam in rerum natura vim, efficacitatemque esse, maximè, ad ortus nutritiones & occasus eorum, quæ in terris gignuntur, & fiunt, Sapientes omnes tradidit; & nos in magno opere, quantum ad fidem sufficiat, ostendimus. Verùm quæ gentes illis arrogarunt ad omnem vitæ ac felicitatis partem dilatata, & modum, & fidem excedunt.

Quippe quibus fatum adscribere, cuius vis nec vitari, nec impediri, nec mutari villo pacto posset. Atq; fati comitem fortunam, celo etiam, astrisq; intulere, cuius vana & insipientis doctrina plena sunt ferè gentium omnium chartæ, & sermones etiam referti hodièque audiuntur. Hanc verò persuasionem ac disciplinam exitu manifesto argutam iri, Vates prædicit; interitum nimirum, & strage ac cade nationum omnium promiscua: cuius spectaculum doceat, nihil astra efficere, nihil posse, nihil valere, aut prodesse citra Dei voluntatem & consilium; & perinde esse inutiles calorum pictas figuras iis omnibus quibus diuina imminet ira, atque liber, siue volumen densis exaratum literis, inuolutum tamen & complicatum, quibus nullus legentibus hoc pacto esse posset usus. Aspectus verò solis & astrorum, ex quibus varia in terram virtutes & facultates, commoditates influere dicuntur, irato, & vetante Deo non magis valere, quàm vitium ficumq; folia autumnalium tempestate confusè & temere, præterq; ordinem defluentia. Quamquam enim militia illa caelestis, dum proprios tuatur ordines, varie ac multipliciter efficax est, diuina tamen providentia, & communiter, & priuatè, & in genere, & singulariter omnino subest, & paret. S. S. E. Psal. 128. Ordinatione tua perseverat dies: quoniam omnia seruiunt tibi. Itaque auxiliaria & efficacia astra, quacumque commoda gentibus credebantur, & ideo numinis habebantur loco, hodièq; non paucis habentur, ac tantum non

coluntur, metuuntur tamen, & obseruantur. Vis itaque astrorum impedienda prorsus, ne quicquam commode præstare possint, idque diuina uoluntatis efficientia constitutum iri primum, deinde in homines ipsos, qui huic caelesti militia fidebant, seuerè animaduersum iri præcinit.

Quoniam inebriatus est in celo gladius meus: ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium. **INIVRIARVM** ab omnibus gentibus proprio generi, hoc est, hominibus, ac præcipuè piorum populo factarum, iudicium Euangelij tempore constitutum, Vates omnes ex diuino responso cognouerunt: quorum alij singillatim prædixere, ut Ezechiel, alij partem indicauerunt, & cetera in genere, ac promiscuè significauere, ut Isaias, qui indicatam primum gentibus omnibus in hac lectione diem, cum vna Idumæorum posteritate singulariter est persecutus. Atque Idumæorum nomine nationem omnem à vero Dei cultu alienam interpretamur, diuisa, iuxta antiquum diuidendi morem, in duas tantum factiones omni hominum vniuersitate, hoc est, in Idumæos & Israelitas: quorum nominibus vniuersum humanum genus quondam diuinum oraculum est complexum.

Gen. 25.

Dua gentes sunt in vtero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur: populusque populum superabit, & maior seruiet minori. Hos Apostoli aliquando circumcisionem & præputium vocant: non raro Paulus Iudæum & Græcum. Ex antiquis autem ac veris historiis nouimus Assyriorum potentiam, atque illam consecutos mores, ad Persas & Medos, ab his ad Græcos, deinde verò ad Italos traductam. Hos omnes Adomi nomine significat Isaias: quos grauiter ac seuerè multandos prædicit; nihil iuuantibus, nihilque defendentibus astris, hoc nomine, atque ad hanc rem primum impeditis, ac velut occisis. Quoniam inebriatus est in celo gladius meus. Vox CHI, & tempus, rationem, & certitudinem constantiamque significat. Quando inebriatus fuerit in celo gladius meus, primum, ut certè erit, turbatis & frustratis astrorum efficientiis in eos, quos punire paratum verò, Ecce super Idumæam descendet. Vt olim Idumæa, qui Soghira montes incolebant, Israelitarum populo affini immaniter infesti fuerunt; sic postea iidem atque eosdem imitati omnes Christianorum gentem vehemente odio, inuidia, atque inimicitia persecuti sunt. plena sunt passim historiarum pagina commemoratione huiusmodi gentium in Christianos crudelitatis ac sauitia. Gladius hoc loco ex translatione pro vltione seuera, & pro strage in gentium parteis edenda usurpatur. Atque impedimenta à Deo opposita militia cali vltiscendarum gentium causa in vltionis & animaduersionis ratione poni solere, sæpius Vates docent: dum Solem obscuratum, Lunam & astra turbata depingunt.

Exodi 21.

Atque hanc significationem illud à Mose narratum spectat: Et in cunctis Diis Aegypti faciam iudicia. & super populum interfectionis meæ. Vox HHERMI duo significat maximè affinita: rete videlicet, siue retia venatorum, aut piscatorum; & internitionem, interfectionem, stragem, & cetera quæ Latini in hunc sensum usurpant. Appellat autem Deus Idumæos populum retis sui, siue, interfectionis suæ: quod his fuerit aliàs vsus

ad

ad puniendas ceteras nationes. verum propter superbiam, arrogantiam, & inhumanam crudelitatem, qua illi ceteros persecuti sunt, ut & ipsi quoque punirentur, commuerunt. quamobrem subiungit, ad iudicium, quo iuste damnati pœnas, easque graues, daturi sunt: hoc est quod exponendo subiungitur:

Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe, de sanguine agnorum & hircorum, de sanguine medullatorum arietum: victima enim Domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom.

PRINCIPES Reges, Imperatores, potentesque viri ac locupletes, opulenti omnes cum iuniores, tum virili consistentes atate, his nominibus ex translationis figura significantur: agnorum, hircorum, & medullatorum arietum. Bosra, Idumæorum antiquorum regiam fuisse frequentè lectione nouimus. Huius nomine, quod à munitionis deducitur significatione, munitissimam gentium arcem intelligimus, qualis Roma olim fuit: quam cum imperio suo Euangelij vis & efficacia perdomitur a Isaiâ prædicitur: & dissipatis, & prostratis, ac de medio sublati, non solum vanis cultibus & superstitionibus, verum & cultoribus, & propugnatoribus fallaciæ & mendaciæ illius, quod eatenus valuerat.

Et descendet vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus: inebriabitur terra eorum sanguine, & humus eorum adipe pinguium.

SOCIOS, colonos, conciuos, adiutoresque omnes, qui Idumæorum vel doctrina & legibus, vel potentia fauerint, eodem crimine detentos, eodem pariter supplicio inuoluendos prædicit: siue ij Arabes, siue Turca, siue Pæni, siue quocumque ex genere & nomine fuerint, qui istorum partibus aduersus Dominum, & aduersus verum Christum eius adhareant. Demum omnes ditionem, & vniuersam factionem illam prorsus euertendam cum consiliis, artibus, viribus, opibus, ac munitionibus; eamque vastationem iusto Dei iudicio decretam & prædictam, perpetuam aeternamque fore ait:

Quia dies vltionis Domini, annus retributionis iudicij Sion.

PROVIDENTIAM diuinam certis & oportuno tempore de impiorum, atque improborum factione repetitis pœnis non probari modo, sed spectari etiam sacra responsa docent. S. S. E. Exurge Domine in præcepto quod præcisa mandasti, & synagoga populorum circumdabit te: & propter hanc in iudicium regredere, Dominus iudicat populos. Vt hætenus Sion, hoc est, urbem illam electam vexari, & affligi iusto iudicio Deus permisit, ob non bene præstitam & cultam diuinam legem: fiet rursus, ut conuersa vice vexentur, imò ad internecionem puniantur hostes, qui Sioni fuerant nimis iniuri. Hoc significat oratio, retributionum iudicij Sion, quod non vnica iniuria, nec ab vnica tantum gente affecti fuerant. retributionum iudicij multitudinis numero dixit: id verò non ex iracundiæ impetu, sed ex contentione vero iure suscepta. Namque inter vanitatem & veritatem contentio est, quam veritas euictura affirmatur: vltionem verò iniuriarum omnium Deum sibi adscribentem diuina lex inducit. Mea est vltio, &

ego retribuam eis in tempore, ut labatur pes eorum: iuxta est dies perditionis, & adesse festinant tempora. Futurum ait. nihil enim à Deo in homines pœnarum & calamitatum profici, citur, quod certo ac puro iudicio decretum non sit. Qualis autem, & quanta strages, quanta calamitas, quanta iudicium illud consecutura sit vastitas, euentorum enumeratione indicatur.

Conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur: & erit terra eius in picem ardentem. Nocte & die non extinguetur, in sempiternum ascendet fumus eius à generatione in generationem defolabitur, in secula seculorum non erit transiens per eam.

MAXIMÆ potentie, siue potius immanissima tyrannidis eorum, qui Edom sequebantur parteis, atque adeò regia ipsius Bofra exitum meravinitate, inanitate, & vastatione definit Vates. Namque ignis Evangelici vis eiusmodi est, ut nihil ab incendio excipiat eorum, quæ maxima prius videbantur; præcipuè cum in picem & sulphur conuersa fuerint, quæ igni & flammis materiam præbent apprimè oportunam. Ex tanto verò incendio, solum fumum relictum iri, eumq; perpetuò duraturum: nam illius vanitatis gentium, quæ falsis doctrinis, religionibus, & superstitionibus omnia diuina & humana turbauerat, præter fabulas, historiam, narrationes, easque incertas, obscuras & molestas, prorsusq; fumi instar habentes, post cognitam Evangelij veritatem nihil est reliquum: isq; fumus monumenti causa in sempiternum ascendet. Verum aliàs omnis illa frequentia & potentia longè lateq; diffusa & culta, & deserta euadet, ita ut, qui transeat per eam nemo homo sit: quamobrem quod in habitatis anteà, post verò desertis & relictis, atque vastatis locis, & magnis vrribus spectari solet, in hac etiam gente & factione, in hac vrbe munitissima & frequentissima quondam (namque hoc significat nomen BOTSRAH) spectetur.

Et possidebunt illam Onocrotalus & Ericius, & Ibis, & Coruus habitabunt in ea: & extendetur super eam mensura, & redigetur ad nihilum, & perpendicularum in defolationem.

CHALDÆVS Paraphrastes, qui longè antè Iesu Christi natalem floruit, vaticinium hoc ad illam antiquam Romanorum potentiam cum sua vanitate extinguendam refert. Namque illo Evangelij tempore totius terrarum orbis, atque adeò omnis gentium superstiosa vanitatis caput arxq; erat. Hac primùm regibus paruit, deinde consulis gubernata, postremò Cesaribus subdita fuit; qui regio dissimulato nomine, tyrannidem potius quàm monarchiam obtinuerunt: horum temporibus per alias gentes quamplurimas ita vastata fuit, ut maximam sui partem ad nidos, foueas, antra, & speluncas concesserit animantibus iis, quæ ab Isaia nominantur: & quæ interpres noster his quæ legimus indicat nominibus, animantium vita humana magis inuisorum quàm utilium, & quæ lugubri cantu mæstitudinem præferunt. KAAT, quam Onocrotalum interpres noster, alij Vpupam, alij Pelicanum, nonnulli Cuculum interpretantur, certè à vomitione sortita,

vita, nomen est auis. Aliud vocabulum KIPHOD, à succidendi verbo deductum, Ericius quibusdam, siue Erinacius, nonnullis noctua est: nobis nihil æquè hoc nomine dignum videtur, atq; mus animal ad vastandum, si quod maximè effectum: verum testudo alijs est, quod affini vocabulo apud Arabes nominetur KENAPHAD. Bubones, siue noctuæ tristi & lamentabili voce nota sunt & in ruinis, atque ruinarum culminibus visi solita, quæ à caligine nomen sortiuntur. ut illud apud Poetam:

Solis & occasum seruens de culmine summo
Nequiquam seros exercet Noctua cantus.

Coruus notissima ex cornicum genere, sed maxima: quæ antiquum etiam apud Latinos retinet nomen; GHOREB, à Mose vocata. Quis in Romanis ruinis hæc omnia genera non agnoscit auium? mihi certè in Exquilis apud D. Praxedin per annum integrum agenti, omnia hæc noctu atque interdum etiam & visa & audita, tum aliàs frequenter, tum apud Auream Neronis domum, atque in aqueductorum cisternis amplissimis. Quæ tamen, præter superbie disiectæ argumentum, nihil hodie præstant, & inanem antiqui imperij iactationem in opprobrium gentibus expositam, & indies imminutam, rebus omnibus antiquis, cum splendore suo mutatis. quæ, quàm ad viuum exprimat Vates, operæ pretium audire est. Et extendetur super eam mensura, non instaurationis causa, sed ut redigatur ad nihilum. Nihil enim antiquæ maiestatis in illa retineri & cõseruari, præter inhabitabiles & horrendas ruinas, atque in dies magis dirui, manifestum est. Quippe & ad noua fabricanda aedificia, si quid utilis adhuc materie terra conditum est, assiduis operis defossam cruitur. Denique Idumæorum ab Israele dissentientium, rem splendoremq; omnem perditum atq; derelictum iri, hæc orationis figura significat; quam, vti diximus, Ezechiel pluribus nationibus appellatis, Abdias verò idem cum Isaia agens, indicarunt. & perpendicularum in defolationem. Absolutam & integram diruionem duo inducta nomina significant, velut prouerbialiter usurpata: muri namque, & aedificia omnia in altum & latum, ac longum construuntur. altitudinem perpendicularo, longitudinem & latitudinem linea, siue regula adhibita regere & corrigere fabri solent. eadem ad diruendum usurpata, nihil prorsus ac funditus relictum esse volent. Aptissima verò oratione hoc in primæua lingua significatum est. KAV. TOHV. ABNE-BOHV, ut in eam inanitatem redigenda sit res, quam terra, antequam à Deo informaretur, tenuisse dicitur. Terra, inquit Moses, erat TOHV VABOHV, inanitas & vacuitas. Qui supputanda vacuitatis artem, quam Algebram dicunt, calcent, y facile intelligunt iisdem rationibus in non rem, quibus & in rem numeros & modos procedere, ut aliàs & nos docebimus, Deo votis annuente, oportuno loco, hoc est, in Salomonis scriptis. Atque huiusmodi imminutionem Isaia hoc in versu respexit. Nomen BOTSRAH, numerum quinque mille ducentum & nonagintaduorum continet, quo ab orbis initio elapsis annis absoluto, Romanorum imperium fractum ac dissolutum iri ex veterum traditionibus, in studiosorum ore erat: à quo deinceps tem-

pore facies illa reip. atque imperij obsolescere cepit, atque in aliam, qua hodieque est, mutari, optimatibus creandis & instituendis, nulli iam deinceps Regi, aut Imperatori relicto loco, aut nomine.

Nobiles eius non erunt ibi: regem potius inuocabunt: & omnes principes eius erunt in nihilum.

Quo loco nostra versio habet: Non erunt ibi, regem potius inuocabunt: & principes eius erunt nihil. Eadem est Latina versionis recta disuncta sententia. Nouimus regni & regis nomen à Tarquini Superbi temporibus, inuisum prorsus Romano fuisse populo: ad Consules, Tribunos atque Aediles, rerum summam translatam accepimus: qui magistratus vel ex Patriciorum gente designabantur, vel postquam functi muneribus fuerant suis, in patriciorum ordine deinde censebantur. Hos consules, magistratusque ceteros, siue ex nobilibus creatos, siue ex plebe assumptos & nobilitatos, principes hic dicuntur Latine, in lingua sancta SARIM. Quos Patricios illi nominabant, hoc loco nobiles Latinus interpres recte vertit. Isaias HHORIM, liberi, ingenui, nobiles: & quod in his nullum regis, aut regni nomen esset, Vatis verba indicare aperte videtur. Non ibi regnum vocabunt. non solent, inquit, ibi regium nomen admittere: quamquam re vera tot pareant Regibus quot magistratibus. Nam nec Imperatoris, nec Caesaris huiusmodi titulum voluisse legimus: idque magis inuidia metu, quam splendoris odio repudiasse. Atque speciosa, familiaria, gratiosaque cognomina usurpantes, Caesares, Imperatores, Consules, iterum, tertium, quartum, v. vi. vii. viii. ix. x. atque deinceps. ex annorum numero Trib. potestate Pontifices maximos, Patriasque patres audisse; cuiusmodi titulorum & numismata, & literata marmora plena reperiuntur. Horum autem omnium simul cum dictaturis & magistratibus, post Euangelij praeconia abolendos, vaticinia obnunciarunt. Latina lectio Regem potius inuocabunt, hanc sententiam praefert: potius admittendum esse regium nomen, quam illorum tot dominantium frequentiam conseruandam. quod ad absurdum ac detestabile deducere videtur: ut illud apud Comicum, Pauperem potius inueniet, quam te corrumpi sinat. Cum vero regis nomen odiosum sit prorsus, consequitur nullo modo proceres, magistratus, ac principes illos fore conseruandos. Erunt in nihilum, APHEZZ, defectio, deficienti prorsus. Hinc tanta hominum potentia & maiestatis exitus praenunciatus, euentu iam confirmatus, & exploratus constat. Iam vero, quoniam his qui nomini ac fama student, in aedificiis, molibus, palatiis, domibus, aliisque statuendis, & ad posteritatis memoriam dicandis monumentis, magna cura, multa opera, maximusque sumptus ponitur; quo in genere & Grati, & Romani cum primis clari illustresque esse elaborarunt, suum scilicet Babylonem in Italia & Graecia, non secus atque antiquissimi illi homines in Sina-gharis terra condere studentes, cuius & consilij ac propositi tanto maior & insignior obnunciatur infelicitas, quanto cepti, ac propè confecti operis grauior, & latius protensa ruina visenda foret. Quae enim ad miraculum usque erecta & constructa fuerant moles, ad stuporem postea diruta spectanda,

Etanda ac monstranda relicta sunt. Vbi enim illa nunc Athenae, ubi humanae elegantiae exemplar Corinthus; ubi Roma non in proprio tantum solo, verum & in alieno quacumque imperium prolatauerat, maximorum operum cum priuatorum, tum publicorum locupletissima artifex: qua nunc paucis adibus exceptis, neque us tamen cum antiquitate conferendis, non modo non marmorea, sed ne lateritia quidem stat: quodque praecipuum, & ingenio, arte, ac maxima impensa quondam constructum habuit, id in quos & quales cesserit usus, Vates noster praenunciatum docet modo: nimirum, Et orientur in domibus eius spinæ & vrticæ, & paliurus in munitioibus eius.

INTER alia ornamenta quibus amplissima aedificia usque ad votorum delicias instruebantur, horti erant animi causa comparati & constiti: non tam arboribus & plantis ad vitæ usum cultis, quam vario & peregrino, ac sterili arborum, fruticum ac herbarum genere. ut ille aiebat:

Nempe inter varias nutritur silua columnas.

& rursus idem:

Iam pauca aratro iugera regiae
Moles relinquent: undique latius
Extenta visentur Lucrino
Stagna lacu, Platanusque, celebs
Euincet vltimos. tum Violaria, &
Myribus, & omnis capia narium
Spargent Oliuetis odorem,
Fertilibus Domino priori.
Tum Spissarumis Laureae feruidos
Excludet tetus.

Omnia quae desitura, ac prorsus perdenda, horumque loco infelices planta, & quae sponte in ruderibus nascuntur, in ipsis maximarum domuum ruinis oritura denunciantur: quarum plantarum non omnia genera, sed formae nonnullae, ad quas cetera possint referri, commemorantur. spinæ. Carduorum genera omnia maxime sponte nascentium, ac tribulorum nomen ZZIRIM complectitur, his proximè nocens adiungitur KIMMOS. quam Chaldaei & Arabes KARZZOZ, Latini vrticam vocant, in quo genere singulariter insignis Romana est, floribus ac semine à communi admodum diuersa. & paliurus, HHVAH, planta, cuius curuati aculei hamum imitantur, ipsa vero omnia iuba faciem praebet; nisi quod & frutex, & sterilis est. Gaudet etiã ruinis ac ruderibus: atque illud usurpare vrbis ista poterit:

Pro molli viola, pro purpureo Narcisso
Carduus & spinis surgit Paliurus acutis.

Atque illorum hortorum amœnitas, huiusmodi scilicet, futura praedicebatur: quae tamen cultoribus atque incolis tanta felicitati & vastationi idoneis habitanda esset.

Et erit cubile draconum, & pascua struthionum. Et occurrent daemonia, onocentaurus, & pilosus clamabunt alter ad alterum: ibi

ibi cubauit lamia, & inuenit sibi requiem. Ibi habuit foueam ericius, & enutriuit catulos, & circumfodit, & fouit in umbra eius: ibi congregati sunt milui, alter ad alterum.

MAGNAM prioris facies atque status conuersionem mutationemque omnis descriptio hac significat; magnamq; vastitatem & solitudinem pro maxima celebritate portendit. Atq; huiusmodi desertiones & vastitudines similibus huic imaginibus significare natura ac veritas docuit.

Her. Ego.

Nulla sit hac potior sententia: Phocaorum

Velut, profugit execrata ciuitas.

Agros atq; lares proprios habitandaq; fana

Apris relinquit & rapacibus lupis.

Ita fiet ut qua hominibus alendis & pecori pascendo felix antea fuerat, & opportuna, nunc serpentibus, & aliis feris, hominum generi inuisis, tutam praebeat stationem, & securam mansionem: ut imperterrita voce sese singula horum genera ad suos gemitus & cantus, alia noctu, alia interdum prouocent. Ego quidem turpes ac importunos vulpecularum latratibus apud Diue Praxedis dum Romae commoror, singulis noctibus audire soleo: praetero autem noctuarum & asiorum, vlularumq; voces per tenebras excubatum. Pascua struthionum, HHATSIR. IABNOTH. IAGHANA, Cortila filuabus. IAGHANA, nomen est auis vespertina, atque in desertis locis gementis, magis quam canentis. Hispanis Ganga; alias Ortega dicta. Dæmonia onocentaurus. TSIIMETHIIM, utrumque animal rapax, utrumq; deserti loci amans, ac sibi mutuo rapina causa auxilio futurum. Nam quò alterum subire non potest, alterum per angustos cuniculos penetrans, latentem pradam vel extrahit, vel praeiudicet. Ex lingua obseruatione, ac natura descriptione, idem est prius genus, quod Latinis viuerra, posterius verò castus, siue felis siluestris; buron y gato montes, Hispanicè. & occurrent dæmonia. SEGHIR, Caprum significat. quo nomine mali dæmones vocantur: idq; in lege usurpatur vocabulum. Et nequaquam vltra immolabant hostias suas demonibus, cum quibus fornicati sunt. Ciuilis belli temporibus, & cum iam corruere illa Romanorum antiqua gloria ceperat, huiusmodi spectra visa legimus: atque monstrosas formas demonum in obscuris & horribilibus illis ruinarum antris conspici, atque adeò à multis formidari peruulgatum est. Conqueruntur enim illi mali spiritus illis in locis, in quibus antea culti fuerant, & adorati: Vario numinum, ac multiplici nomine. Onocentaurus & pilofus. Expulsiō est superioris membri: nam pro SEGHIR, capro, pilofus posuit interpres. Et huiusmodi simulacra occurrent. Ibi accubabit lamia. LILITH à nocturno gemitu nomen habet. Cuculum veteres Hispanicè interpretati sunt: qua nullum proprium nidum habere dicitur, sed alienos querere: quorum postquam exorbuit oua, propria sufficit aliis auibus excludenda & alenda. & inueniet sibi requiem. In locis illis desertis & nulla hominum frequentia sollicitatis. Sunt qui Ericium, alij qui noctuam interpretantur: ex affinitate autem vocis testudo videtur esse; quam Arabes KAMPHAD vocant in exemplari

plari lingua KAKIPHOS. alias etiam KIPHOD vocatur, cui Chaldaica vox conuenit KVPDAH. Hoc animal oua parit, qua secreto & calido loco coacta, donec excludat habitu assiduo, fouet mirabili ingenio à natura dato, qua in cubando commoditatem negauit. Atque hoc significare videtur Isaiæ oratio ex verbo expressa. Ibi nidificauit KIPHOS. & euasa est, id est, peperit, & rupit oua. Et congregauit in umbra eius, illic congregati sunt milui. DAIOTH, in auum genere, quibus vesci lex vetabat. DAIAH, inter rapaces ponitur. Et quamquam ex vna generis forma cetera arguantur omnes, tamen interdum vsu venit, ut ad certam speciem referenda sententia sit. Hoc loco vulturis natura indicari videtur, qua solitariis ac desertis in locis nidum ponere solet in saxi cuiuspiam, aut veteris aedificij magno foramine. Certè hoc Latinorum vulturis nomen interpretor pro DAIAH reddidit: cuius plurale est DAIOTH. Atque vaticinium hoc ex vero, simplici, certo, ac proprio Dei consilio ac iudicio profectum fuisse, ipso euentu singulariter ac sigillatim omnibus partibus enumeratis, obseruandum Isaias monet. Neque enim oratio hac descriptionis cuiuspiam poetico ingenio concinnata imaginem refert, sed rei veritatem: atque adeo exemplar viuum repraesentat, cuius fidem nemini hominum diminueri, vel ingeniosa, aut excogitata interpretatione torquere liceat, reclamantibus rebus ipsis in vaticinio citatis, & sacrosanctam Dei prouidentiam, atq; vaticiniorum veritatem asserentibus.

Requirite diligenter in libro Domini, & legite: vnum ex eis non defuit, alter alterum non quaesuit. quia quod ex ore meo prodegit, ille mandauit, & spiritus eius ipse congregauit ea.

QUIS nam celeberrimam illam Idumaeorum Bosran, urbem gentium, multarum patriam ac dominam, ita perditum vastatumq; iri existimaret, ut proxima hominum frequentia in tot animalium domicilia, antra, ac nidos deuenturam expectaret? & tamen diuini verbi opposito pigrore, Vates futurum assenerat, suo hoc loco oratione vsus, suamq; fidem liberatum iri confirmans; utpote qui non ex sententia, sed ex mandato, oraculoq; Dei hac proposita obnunciauerit: atque sermones hos suos, non sua verum diuina auctoritate constantes Domini librum appellat; ita etiam post ab Euangelista appellatum. Hac, inquit, scripta sunt in libro sermonum Isaiæ Propheta. Requirite diligenter. Hoc proprie significat verbum DARSV, inquisitionem videlicet & obseruationem cum verborum, tum rerum; & comparationem vtriusque partis simul ad veritatis diuina fidem. qua rectè ac diligenter obseruantibus constabit firmissima, modo nulla diligentia pars in obseruatore desideretur. Cum primis enim lectio animaduertenda est, atque cognoscenda animalia, qua certis appellantur nominibus: quamquam varij generis, ac diuersis in locis viuere comperta; tamen in illius vrbis ac regni ruinas conuentura, ibidemq; mansura, mutuaque consuetudine victura, efficiende Deo: cuius voluntate ac nutu perinde agenda sunt, atq; olim ex diuersis terrarum orbis regionibus, diluuij temporibus animantium genera omnia illam conuenere in arcam, quam Noabhus reliquiarum con-

seruandarum causa à Deo iussus, fabrefecerat. Ad hanc historiam alludit expositio illa, Et spiritus eius ipse congregauit ea. Ita non pauciora, non plura concurrerint, quam qua occupando loco satis esse possint, viuētiq̄ simul, & sua unumquodque latibula occupata tenebit, sine alterius generis detrimento, aut incomodo: quia Et ipse misit eis sortem, & manuseius diuisit eam illis in mensuram. Cuius & prouidentia alentur: ita ut, quamquam numero & sobole crescant; non tamen inde propter escarum inopiam migrare cogantur. Nam qui tot hominibus indignis, atque à se alienatis, victum antè suffecerat; solem suum oriri faciens super bonos & malos, & pluens super iustos & iniustos. Idem profectò animantibus istis, sibi perpetuò obsecuturis, proficiet: ita ut numquam desint opportuni pro cuiusque vita cibi. S. S. E. Aperis tu manum tuam, & imple omne animal benedictione: dante te illis, colligent: auertente te faciem tuam, omnia peribunt, & in puluerem suum redigentur. Ex quo eueniet ut Edom funditus, numquam aliàs deinceps restituendus, pereat: utpote qui à Deo auersus, ut auersum experiretur Deum, fuerit commertus. Animantes verò ista semper durabunt, ut quæ, congregante Deo secuta simplici obedientia, prospicientem eum sibi retineant.

Usque in æternum possidebunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.

HANC vaticiniū huius interpretationem ad historia obseruationes relatum lectio indicat. Verum enim uerò mysteriorum cognitione initiatis, aliam rem subindicat, longè præstantem: nam quibus iam exploratum est, sacra scripta, oraculaque omnia ita publicam rem tractare, & communem causam agere, ut tamen verè priuatam ac singularem, uniuscuiusque hominum respiciat: ij nimirum intelligent, quidnam in homine Iacob, quid Israel sit. & rursus huic quoque viro fratrem suum Edomum infestum, & insidias struentem, atq̄ exitium moliri conatum agnoscent: quem demum sola Dei virtute & efficientia, atque prouidentia, & misericordia erga Iacobi salutem euersum, ac funditus perditum iri certiores fient. Id quod iam diuinitus factum, Apostoli prædicauerunt; & ut in se ipso fiat, unusquisque expectare & laborare, ac summis perpetuisq̄ precibus patrem luminum poscere debet, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. Atque sermonis huius hanc præcipuam esse interpretationem, Vates ipse huic proximè subiuncto capite docet.

CAPVT XXXV.

LÆTABITUR deserta & inuia, & exultabit solitudo, & florebunt quasi liliū.

INIMICIS populi Dei vastatis maximam populo sancto diuinitus præstantam felicitatem hoc sermone Vates præcinit: eamq̄ cum ad corporis, tum ad animi sanitatem, valetudinem, & firmitudinem: denique ad æternam vitam, orationemq̄ omnem translationibus illustrat & persequitur, à communi beatitate, quam in vita commoditatibus, atque animi bonis, prin-

principumq̄ gratia homines ponere consueuerunt. Denique persequitur illam terrenorum promissorum antiquam traditam rationem: in qua caelestia & ad spiritum pertinentia, velut in enigmate continebantur. Dicendi initium ex euentu sumit, hoc est, ex maxima & publica, tantam rerum mutationem consecutura, latitia: qua non solum animi interno gaudio, sed corporis etiam gestu & motu cognosceretur. Appellatur autem populus antè afflictus, magnisq̄ arūnis affectus, & quasi sterile scens, Deserta, inuia, & solitudo. nam huiusmodi facie Israelis regio ferè omnis erat, quo tempore Christus Domini aduenit, Verbum illud æternum, vetera omnia destrueturum, & noua repositurum planè caelestia. Sed hac, uti diximus, ad veram animorum salutem & prosperitatem referenda sunt. Deserta, cultoribus suis terra & vrbs derelicta, eadem ubi Edom iudicatus fuerit, habitabitur animo, & exultabit externo risu, atq̄ gestu latitiam præferet: ac præ latitia iuuenescens, & gestiens, Florebit quasi liliū. quo nullum in omni florum genere latius, gratius & pulchrius: nam neque Salomon in omni gloria sua habuit, sicut unum ex istis. Atq̄ ut omnis translatio hac à rustica & urbana re sumpta est: ita per specierum partitionem porrò amplificatur. Telluris latitiam, messium, & fructuum abundantiam, & copia parit: decorem verò florum, & plantarum amœnitas præstat, in quibus liliū primas habet. Vtramque autem partem per expositionem, & expolitionem dicendo aperit.

Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans.

EODEM hoc versu, qua in superiore erant verba repetuntur, Florens florebunt, & exultabit exultans & canens. Est enim expolitio per asseuerationem, qua repetitis & conuersis membris fit: ut animo simul & corpori latitiam pariendam significet. Namq̄ ut homo animo constat & corpore: ita cum utraque beatur parte, felix creditur ac dicitur: & respub. non tantum quod iis commodis abundet, qua ad vitam alendam faciunt, beata dicitur, nisi etiam legibus & moribus exornetur: atq̄ horum præside & curatore, eodemq̄ tutore fortissimo, & patria patre gubernetur: utraque verò parte populi Dei beatitatem expectandam describit Isaias; quod ad vitam opportunitates & commoda illud facit.

Gloria Libani data est ei, decor Carmeli & Saron.

LIBANVS natiua multarum plantarum ubertate & pulchritudine, ac felicitate perpetua montium omnium, qua antiquis laudati sunt, euasit celebratissimus. Carmelus, præter genuinam fertilitatem, cum primis cognitam, hominum labore & arte fuit cultissimus, hortis vineisq̄ confitus, & omni ex parte vtilis. Saron autem, ut ex Paralipomenon libro accepimus, pecoribus armentisq̄ alendis erat opportunissimus: atq̄ ita omnis rustica felicitas & ubertas his ternis membris describitur: siluarum & nemorum, cultorum agrorum, & pecuarie rei alendæ opportuno tractu. Quidquid, inquit, in his generibus laudi esse potest, hoc in illam antè solitudinem concedet: ita fiet, ut nulli cedendum sit. Nec tamen hoc ex natiua virtute, sed ex Dei benignitate obtinebitur; qui se propitium, presentem, & fauentem

huic reip. præbere, animisq; beandis insinuare ac communicare vltro vultuerit. hoc est quod subiungitur:

Ipsi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei nostri.

Sanctificationem diuini nominis in sanctificando populo suo, atque in communicando regno spectatam, CABOD, gloriam, magnificentiam, & amplitudinem Domini vocat Vates. Quam certè verè præstandam poscere, & orare, atque ad eò omnibus votis impetrandam curare, Iesus præceptor docuit. Sanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in calo & in terra. Hec est autem voluntas Dei, inquit Paulus, sanctificatio vestra: quam qui ex diuino beneficio consecuti sunt, dicere gratulati solent: Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti à Patre plenum gratia & veritatis. Quod Iohannes gratiam & veritatem, id Vates hic decorem Dei nostri vocat. Quamobrem eos omnes, qui promissi diuini notitia & expectatione antea viuebant, & qui postea in omni aetate eiusdem conditionis fuerint. ad huius tanti beneficii fidem & spem animandos & erigendos, confirmandosq; curat: quantumus magno labore fatigatis, & inimicorum oneribus ac potètia oppressis ipsis, antè accepta diuinitus salutè fuisse acciderit.

Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite pusillanimis, Confortamini, & nolite timere. ecce Deus vester vltionem adducet retributionis.

ORATIO & monitio hac ad Vates dirigitur, & ad eos qui Vatum officio docendo & admonendo funguntur: quos omnes diligenter & studiosè in illud opus incumbere vult, ut optimi ac saluberrimi promissi diuini repetitione & commemoratione laborantes, fessi, animoque deficientes, debiles omnes, afflictiq; in fide firmentur, & certissima salutis à Deo afferenda spe ad laborum patientiam, & diuinorum donorum expectationem animentur. Atq; sermo hic omnis ex imagine ac translatione sumptus est, partim legibus, partim vsu recepta. Antiqua enim consuetudinis est, ut viatores sibi occurrentes, obuiamve facti, sese mutuo salutent, iis verborum ac sermonis formulis vsi, quæ pro vel operis ac laboris, vel pro temporis atq; hora oportunitate grati, commodi, blandi, benigni esse, & ad fauorem tendere, pro linguarum & nationum vsu obseruati sunt. Non enim vna eademq; salutationis formula apud omnes gètes aut olim vsurpata est, aut nunc obseruatur: omnium tamen idem scopus est bene dicere, bene precari, benèq; ominari alteri, & voluntatem indicare propriam, votumq; de bono eius, qui salutatur, euentu, vel commodo. Atq; hoc vnum spectat Græcorum χαίρει, Latinorum, aue, & Orientalium dialectorum linguarum ferè omnium communis, Pax tibi, pax tecum, pax super te: quæ propter amplam vocabuli SALOM significationem, ceterarum apparet aptissima. Si quidem SALOM, quacumque dialecto pronuncietur, siue ESVLEMA, OSALEMA, perfectionem pacem gratiam, atque, ut vno etiam Latino dicamus verbo, felicitatem plenam significat. Antiqui verò & in legitima quoque recepti moris esse obseruauimus, eos, qui labori operiq; rustico incumbunt,

ab iis,

ab iis, qui proximè prætereuntes iter agunt, amicis, & fauentis animi indicibus, verbis huiusmodi saluari, SALOM LECHAH, vel, SALOM GHALECHAH, pax, perfectio, felicitas tibi, siue, super te. quod Latinus sermo fanere, vel, fauere linguis dicere solet: idq; in sacris præcipuè est vsitatissimum. Videtur enim is qui ita alterum amicis, & fauentibus alloquitur verbis, iuuare, animoq; constanti esse iubere, & felicem exitum ominari. quod vel ex illo Iohannis monitu liquet: Si quis venit ad vos, & hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec aue ei dixeritis: qui enim dicit illi aue, communicat operibus eius malignis. Et in Scribarum institutis legimus, nulla ratione salutandos eos, qui Sabbathi festo die seruire opus facere deprehensi fuerint; etiamsi non sint Israelita: nisi aliàs rex, aut princeps, aut potens vir quispiam existat, à quo certum metuetur periculum. Ad hoc argumenti genus illa pertinent loca: Rogate quæ ad pacem sunt Ierusalem, & abundantia diligentibus te: & non dixerunt qui præteribant benedictio Domini super vos, benediximus vobis in nomine Domini. Atq; hac de salutationis inre & rationibus breuiter & commodè in hunc locum induximus: quod ad eam normam & formulam Iſaias, Vatum, Doctorum, & Scribarum officio & cura animatos esse velit eos, qui in huius mortalis vite laboribus durè agunt, vel graui pondere onusti, viam ingrediuntur. Id quod à corporis & membrorum ad animi labores & arumnas fatigationesque; hoc est, ad peccati seruitutem, assiduamq; pensa referendum nobis est: ad ea, inquam, de quibus Iesus, hoc ipso munere functus, dicebat: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Confortate manus dissolutas. Hoc ad eos pertinet, qui vel fossione, vel aratione, vel alio manuum opere intenti laborant. & genua debilia. Qui fascibus, aut sarcinis, aut aliis ponderibus grauius onusti, vadunt; primam in genubus lassitudinem debilitationemq; sentiunt; atq; ad hanc imaginem fertur pars hæc. Atq; hi omnes corpore quidem ac membris durè & grauius patiuntur: verum illi longè magis existimantur miseri & afflicti, qui animo impatiēte despondionem ad corporis arumnam adiungunt. Hos autem non minùs adiuuandos, vocum prolixiore etiam sermone, & exhortatione afficiendos, & impensius animandos commendat Vates verbis huiusmodi, quæ timido quoque mentem addere possint. Dicite pusillanimes, sua in lingua, LENIMHARELEB, iis, qui trepidante corde sunt, qui in labore auxilij tarditate animum despondent, & quasi desperati, vel labori succumbere, vel iis qui sese opprimunt, cedere properant. Confortamini, presenti in labore, & nolite timere in posterum. ecce Deus vester. ELOHECHEM, Curator, patronus, gubernator, iudexq; vester: qui omnibus his rationibus ac nominibus consulens, vltionem adducet retributionis. Vltio scelerum & iniuriarum est: retributio verò ad vtraque merita refertur, tam culparum, quàm officiorum ac virtutum. Certum, inquit, est illud, venturum adducturumq; vltionem in hostium peccatis prorsus occidendis, & extinguendis; & in vos, nisi fideles, fortes in officio persistatis. Retributionis verò præmiorum maximorum in eos qui perseuera-

dd 3

uerint

uerint usque in fine. contra autem pœnarum & suppliciorum in improbos & infidos, ac desertores. Neque verò hoc per Vatem quempiam, hominem solummodo, sed nec per Angelum, ut quondam Aegyptiis temporibus, efficiendum esse ait Vates, verum

Deus ipse veniet, & saluabit vos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum: quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine.

Communem publicamque omnibus, piè ac fideliter spectantibus, salutem à Deo per Christum Filium afferendam, apertius iam, quàm antehac, Vates nunciat: eamque salutem animorum, atque ad eò totius hominis fore subindicat: quam tamen externa quoque argumenta & signa manifesta declarant, & comprobent. Miraculis enim prius indicanda fuit Filij Dei in terris presentia; tum verò deinceps manifestus sanitatibus ac virtutibus, intra hominum animos edendis, quæ eos, qui reciperent, ad testimonij præconium inductos, dicere cogent: Quod fuit ab initio, quod audiimus, quod vidimus oculis nostris, quod per speximus, & manus nostra contrectauerunt de verbo vita. & vita manifestata est, & vidimus, & testamur: & annuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & apparnit nobis: quod vidimus, & audiimus annuntiamus vobis. Huius vitæ & salutis aduentum ac veritatem quæ consecutura essent signa, indicavit Vates; futurum inquiens: Ut qui antea in via morum ac vitæ claudicabant, lentissimoque incedebant gradu; posthac deinceps & integris membris, & celeri ac vegeto spiritu, constantique impetu per plana, perque ardua, quaque vitæ percurrant. Qui veluti nocturnæ ad diuina mysteria cæcutiebant, iidem per spicacissimè secreta arcanaque celestia insueantur: qui nihil audire, nihil discere volebant, quod egros funesto veterno leuaret, iidem libentissimè, avidissimè diuina audiant verba: demùm qui nihil effabantur quod virtutis rationem attineret, sed ad honestissima quaque, velut muti,

Signa æterna erant. Linguis loquantur nouis magnalia Dei. Horum autem diuinorum in hominum animis beneficiorum, quæ ex Dei salutaris præscientia expectanda, Vates omnes vel apertè, ut Isaias, vel significanter præcinnerant, signa quoque ad sensum & ad tactum spectanda & cognoscenda prædicta sunt, ut videlicet vno atque altero, & pluribus etiam exemplis restitutionis ac sanitatis in humano corpore factis & spectatis, Dei inter homines agentis, & hominum sanantis animos probaretur auctoritas. Id quod factum, & experimento comprobatum est, etiam diligenter & accuratè veritatem inquirentibus testibus. S. S. E. Iohannes autem cum audisset in

Mal. 11. vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis, ait illi: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Et respondens Iesus, ait illis: Euntes, renunciate Iohanni quæ audistis, & vidistis. Cæci vident, claudi ambulat, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur: & beatus est qui non fuerit scandalizatus in me. Quod ad animorum sanitatem pertinet, Chaldaus Paraphrastes pulchrè & sapien-

pienter indicauit: Tunc aperientur oculi domus Israel, qui nunc sunt veluti cæci in lege, & aures eorum qui ut surdi sunt ad recipienda dicta Prophetarum, aperientur. Et tunc in reductione captiuitatis Israel, qui congregantur, & ascendunt in terram suam, ecce ut cerui celeres [erunt] & non impediatur, aut tardabit laudando lingua eorum, quæ fuit blæsa. Atque hæc externa signa & argumenta obseruata & comprobata Deus voluit ad cognoscendum tempus illud efficacissimi aduentus eiusdem.

Quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine. Et quæ erat arida, erit in stagnum, & sitiens in fontes aquarum.

Ierosolymam urbem illam in Iebusaorum regione quondam structam, aqua natia penuria laborasse, & ex cisternis effossis bibisse nouimus: quamquam post Davidis ætatem à nonnullis Iudæ regibus deductis, aliundè per tubos aquis aucta fuerit. Cum verò huiusmodi natia siccitas nunquam mutata, & correctæ fuerit, fit ut promissa hæc non propriè ad illam veterem urbem, sed ad nouam, sanctam, à Deo construendam referantur; quam hominis naturam interpretamur, ad Dei habitationem templumque atque regnum comparandam: hæc enim cum ante Dei aduentum antiqua ariditate & siccitate, veraque sapientia & virtutis egestate laborasset, infelicissimam fertilitatem mutata demùm fuit, ex efficientia Dei aqua in vitam æternam salientis fontibus, & riuis instructa, & irrigata: cuius imaginem quondam petra illa representauerat, quam à Mose percussam, abundantem & perpetuo riuo manare verbum Dei iussit. Aquarum verò nomine virtutum omnium affluentem copiam, arcanè significare, in sacro Lib. Iosephi ostendebamus apparatu. Vox illa quia, ex prima lingua frequentissimo exemplo non rationem, siue causam tantum, sed temporis quoque notationem, & obseruandam animadversionem affert; idemque significat quod apud nos quando, vel, quandoquidè huius aquæ defectu, cum omnia areferent membra, nulla suū officium rectè faciebantque, correcto, & in illa beatitudine conuerso, promissa egrotorum & egrotantium, atque aliarum laborantium sanitas allata est. Id quod ad humanam animam in iustitia sitientem referri oportere, subiuncto docemur versu. Et quæ erat arida, erit in stagnum, & c. Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. Huius argumenti illud Psalms carmen esse intelleximus: Et enim Dominus dabit benignitatem: & terra nostra dabit fructum suum. Magnam Psal. 84. verò humanarum rerum conuersionem atque in melius mutationem, felicitatisque magnæ exempla in hanc, quam indicat ciuitate & regione visendam per Spiritum sanctum Vates pollicetur: itaque translatione, quam ob agris & solo, atque celo sumpsit perpetuò deducta, cum nulla ad significandam humani generis naturam aptior sit, & concinnior videatur, si ad vtriusque rei nomina dirigenda sit oratio, hoc est, ad terram ADANAH dictam, & ad hominem ADAM, à Deo vocatum.

In cubilibus in quibus dracones prius habitabant, orietur viror calami & iunci.

Draconum & serpentum, huiusmodique venatarum ferarum frequen-

ia, terra in qua gignuntur ariditatem, & siccitatem arguit: cuius rei argumento Africa est, nocentium & maleficorum serpentium generibus quamplurimis refertissima, eademque ultra aliarum terrarum exemplum, arida & estuans.

Verg Georg.
2.

Et tophus scaber, & nigris exesa colubris
Creta. negant alios aque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum, aut curvas prabere latebras.
Qua tenuem exhalat nebulam, fumosq; volucres,
Et bibit humorem, & cum vult ex seipsa remittit;
Qua, suo viridi semper se gramine vestit,
Nec scabie & salsa ledit rubigine ferrum,
Illa tibi latis intexet vitibus vltimos:
Illa ferax olea est, illam experiere colendo
Et facilem pecori, & patientem vomeris vinci.

Viror calami & iunci. Quae planta eo in loco ubi sponte nascuntur, & conseruantur, perpetui humoris indicio certo sunt. Tantam vero mutationem & locorum ac terra amoenitatem, & aquarum copiam, ingentem etiam hominum celebritatem, & hospitum viatorumq; frequentiam consecuturam, praenunciatur; ita ut viarum instauratione aut munitione opus fuerit.

Et erit ibi semita & via, & via sancta vocabitur: non transibit per eam pollutus, & haec erit vobis directa, ita ut stulti non errent per eam.

MAGNAM illam & horribilem vastitatem & solitudinem in magnam hominum piorum & sanctorum frequentiam conuersum iri praedicat: eiusque rei causa viam, quae nulla antea, vel obscura, & incerta erat, apertum & munitum, stratumq; iri ait. Semita, MEZZILVL, viam silice stratam significat, quales quondam in exercitus vsum confectas & munitas nouimus, easdemque militares dictas, alias etiam sacras & celebres. Viarum autem defectus, vel corruptio, vel deformitas, vastitatem & solitudinem arguit. S. S. E. Via Sion lugent, eo quod non sint qui veniant ad solemnitatem. contra vero, munitio, stratio, & correctio viarum, celebritatem. ut, Parate viam Domini, rectas facite semitas eius. id est, strata eius.

» Omnis mons & collis humiliabitur, & omnis vallis implebitur: & erunt
» praua in directa, & aspera in vias planas: & videbit omnis caro pariter
» salutare Dei nostri. Quaecumque hoc modo instruitur via, aperta, simplex,
& directa dicitur; quae nemo homo insistens, quantumuis hospes, quantumuis etiam sit rudis & imperitus, fallere potest: namque de viarum sternendarum usu & more plura alia. Nunc haec satis dicta, ad presentem viam sacrae rationem explicandam; quam propter celebritatis sanctitudinem, atque diuinam Regis maiestatem, sacra sancta nomen obtinebit, quam nemo impurus ex more & lege insistere possit. Non transibit per eam pollutus. Ad antiquos ritus refertur oratio, quos magnificationis mysterio plenos nouimus. Hoc autem aperire iam phas fuerit, atque hanc viam sacram, per quam in sancta tendendum est, veram, solidam, & efficacem poenitentiam vocare:

Thr. 1.

Isaia 40.

vocare: quae iis, qui credunt, vitiorum repudiatione ac fuga, & diuina legis obseruatione & exercitatione definitur. Et haec erit vobis directa via, ita ut stulti non errent per eam. Nam quidquid ab hac diuertitur via, quamquam compendij nomine commendetur, quamquam ingeniosa arte instruat, & magnificis laudetur verbis, vel in errores inducit, vel incerta ac densa perplexitate finitur: quod ut corrigatur, curam, ingenium, & studium requirit. Haecenus de mutatione rerum, de commoditate & oportunitate creanda, cui etiam securitatem adiunctam oportuit.

Non erit ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec inuenietur ibi: & ambulabunt qui liberati fuerint.

FERAE aut certis locis naturae suae conseruandae idoneis agere & versari solent; aut aliunde etiam praeda inueniendi causa excurrere: utroque modo iter agentibus insidiata, periculum creant: quamobrem via non raro deseruntur. a quo metu illam diuinae legis obseruandam viam fore liberam pollicetur Vates. Leo, & mala bestia, rapacium ferarum & serpentum maleficum omne genus duobus his vocabulis excepit: quae nec aliunde ascendet, nec ibidem versabuntur, aut latebunt. Nullum enim latrocinium, nullam vim, nullam fraudem: diuina, simplex, & pura lex admittit, nullo pacto quemquam cuiquam nocere permittit, sed puram se, & rectam, ac simplicem & exerceri, & frequentari postulat ab iis qui felicitatem veram, id est, diuinam benignitatem obtinere student: qui, ubi se liberatos a Domino intellexerint, obtinenda, sibiq; concilianda salutis studio illam insistentes viam pergent; & perseverantes usque in finem, id quod summopere expetiuerunt ex Dei liberalitate, gratia, & misericordia, & veritate assequuntur.

Et redempti a Domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude; & laetitia sempiterna super caput eorum: gaudium & laetitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.

AETerna illa spiritus felicitas quae vere pijs & fideles homines ex diuino beneficio fruuntur, nominibus ac verbis iis describi solet, quae audienti animo faustissima, gratiosissima, & suauissima censentur. Cum tamen, quamquam haec nondum plenam illius boni imaginem possint exprimere, tamen possunt ad amorem & studium allicere, longè maiora & augustiora experturos, quam quae promissis auditis, animo conceperant. Fructus autem Spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas, aduersus huiusmodi non est lex. Quamobrem praeteritorum malorum, quibus legis diuinae vel ignoratio, vel violatio homines afficiebat, praesentium bonorum efficiencia in obliuionem iam sepulcorum fugiet dolor & gemitus. Significat praeterea hoc loco Vates liberationem hanc integram, plenam, & praeter ceteras praestantissimam, eandemq; perpetuam fore: idque ex auctoritatis ac modi comparatione indicata docet: quippe cum cetera omnes, quamquam Dei consilio & iussu, atque nomine, & gratia facta; tamen per hominum opera expedita atque edita sunt, ut Aegyptiaca per Moysen, Babylonica per Cyrum, Persen, Zorobabele duce. Hanc vero per Deum ipsum, Deique Filium

Gal. 5.

Filium verum efficiendam, & antiè significarat: Deus ipse veniet, & saluabit nos. & nunc etiam demum confirmauit illis verbis: Et redempti à Domino conuertantur. Inde verò latitiam ortam, non ad tempus, ut in aliis liberationibus, verum, perpetuam, aeternamq; fore promissit. Hoc est quod ait: Et lætitia sempiterna super capita eorū. Id quod nec in priore illa à Salomone exstructa aede, nec in posteriore à Iudæis restituta contigit, demum in illa postrema ab aliis significata Verbis ab Ezechiele diligenter descripta, abundè constabit. Quod verò animorum exultatio triplici nomine descripta & repetita hoc loco fuerit; non modò magnitudinem & copiam, sed præstantiam & excellentiam, atq; etiam perpetuitatem gaudij significatā intelligimus. Vsurpantur enim voces illæ in exemplari RINAH. SASON, & SIMHHAH. Interpres noster hoc loco reddat laudem, gaudium & latitiam. Est autem RIHAH laus, cum cantico dicta: quam aliàs Latinus hymnum, sonitum, orationem, deprecationem. namq; omnia hac idem significatum ostendere videntur: ita tamen, ut cum cantico & celebritate fiant. Atque primum hoc verbum celebritatem Salomonici templi indicat, quippe quod ab eodem, templi dedicante, usurpatū legimus. Audi RINAH & orationem quam seruus tuus orat coram te hodie. Secundum verbum SAMHHAH, in Latitiam plerumque Latinus vertit; quod in secūdi templi dedicatione frequens sapiūs obseruatur: Et multi vociferantes in latitia eleuabant vocem. Nec poterat quisquam cognoscere vocem clamoris latantium. Et fecerunt solemnitatem Azymorum multis diebus in latitia, quoniam latificauerat eos. Dominus, & conuerterat cor regis Assur ad eos, ut adiuuaret manus eorum in opere domus Domini Dei Israel. At verò in utroque templo, priore & posteriore, nulla vocabuli SASON mentio fit: quod cum primū interpres Latinus legit, miram exultationem, interpretatus est. vi. Omnis ciuitas exultauit, atq; letata est. Iudæis autē noua lux oriri visa est, gaudium, honor, & tripudium. Apud omnes populos & prouincias, quocumque regis præcepta veniebant, mira exultatio, epulæ atq; cōiuiua, & festus dies: ita ut publica latitia, ratio, & magnitudo summæ omnīs, vocabulo SASON, contineri videatur. Igitur in templo illo tertio quod à Deo instruendum, sibiq; sacrandum hoc loco Isaias insinuat, non solum duorum aliorum, quæ diruta fuerant aedium celebritates instaurandas suis nominibus RINAH & SIMHHAH, sed summam & miram exultationem addendam, eamq; perpetuam expertem doloris ac metus.

Iob 3.
1. Reg. 8. 21.
1. Paral. 6.
Psal. 7.
Psal. 5.

1. Reg. 8.

Esd. 3.

Esd. 6.

Esd. 8.